CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Almira 1
shelf 2
11

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

C-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MID

नं.
५२२३
कात्यायन श्रौत-
सूत्रपद्धतिः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

1. Katyayana Shrauta Sutra Paddhati By Devayagyika
2. Rajasuya Paddhati
3. Agnichayana Paddhati
4. Katyayana Sutra Paddhati
5. Shankhayana Sutra
6. Purusha Medha Paddhati
7. Sarva Medha Paddhati
8. Ahina Paddhati
9. Prayashchitta Paddhati

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नं० ३ ४२२

कात्यायन श्रौतसूत्र-
पद्धतिः।

देवयाज्ञिक
अग्निष्टोमपद्धतिः

पत्र –

देवयाज्ञिक कृत –
~~अग्नि~~
अग्निष्टोमपद्धतिः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

श्रीगणेशायनमः अथयूपैकादशिनीयज्ञैकादशिन्योः प्रकृतिरग्नि ज्योतिष्टोमेहिमेसवनीयपशूनांविकल्पोस्ति विकल्पेनतेतामायनंसंज्ञाःसवनीय
१ पशवोभवंति विकल्पेनआग्नेयसारस्वतादयोवारुणपर्यंताएकादशसवनीयाभवंती तेषांचनियोजनार्थमेकएवयूपःप्रकृतिवद्भवति एकादशयूपावा
प्रतिपशुनियोजनार्थमेकैकः सायूपैकादशिनीसुत्यनेऽपरत्वाभिप्रायत्तरोहिनीयउक्तोयत्तेनतक्रमः तत्रवेदिमानेविशेषः पारत्तुरेकादशोपरवाक्यंसिप
तिनशदशावरयासांतस्याश्चतुर्विंशोभागः सप्रक्रमसौर्विदिभिमीपादिति चतुर्भिरधिकैःशतांगुलैरक्षोभवति द्वादशांगुलश्चयूपावरः चतुर्विंशत्यंगु
लैरत्निः एवंविधैर्दशभिरत्वाक्षैरेकादशोपरवैभ्याप्त्वाचत्वारिंशदरत्नयोविंशत्यंगुलैरधिकाभवंति तत्रचतुर्विंशतितमेभागेद्वारवतीएकसप्तांगुलंश्र
गुलतृतीयभागसहितंइत्येतावद्भवति एतद्यूपैकादशिन्याप्रक्रमस्यपरिमाणंपंचदशमध्येकविंशतिसुक्तोपायेनवेदिमानंकुर्यात् अथवाप्राकृतप्रमाणमे
वमेवेः पूर्वार्द्धसममेकादशधाविभज्यैकादशयूपांनिखनेत सामीचेमेतयूपैकादशिनीयत्ताक्रियतेतदापश्चाभ्यांसमिनंवेदिपूर्वार्द्धसमंविभज्यवा वेदि राम:
मध्येनवा तत्रयूपाकृतिस्तत्रैवाभवति एकादशानांयूपानां जोषणादशस्योपशयस्यच त्रयोदशस्यपालाशस्यत्वाग्रार्थस्यच तत्रैकादशयूपानांछेद १
मरत्निप्रभृत्येकैकारत्निवृद्ध्याप्रमाणंभवति प्रथमंएकविंशत्यरत्निमात्रंस्याग्निष्ठस्यछेदनं ततोद्वाविंशत्यरत्निद्वितीयस्य ततोविंशत्यरत्नितृतीयस्य
CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततस्त्रयोविंशत्यरत्नैश्चतुर्थस्य ततएकोनविंशतिरत्नेः पंचमस्य ततश्चतुर्विंशत्यरत्नैः षष्ठस्य ततोष्टादशारत्नेः सप्तमस्य ततः पंचविंशत्यरत्नैरष्टमस्य
ततः सप्तदशारत्नैर्नवमस्य ततः षड्विंशत्यरत्नैर्दशमस्य ततः षोडशारत्नैरेकादशस्य तत पंचारत्नैरुपशयस्य ॥ ततः सप्तदशारत्नैर्नवमस्य ॥ ततो नाभिमात्रस्य प
त्नीयूपस्येति यूपस्योच्छ्रयोक्रमविकल्पोक्तो अग्निष्टोच्छ्रयणानंतरं दक्षिणांवाउत्तरवाच्छ्रयेत् ततोव्यत्यासमाम्नात् तत्रपदचाभिष्टाद्दक्षिणो द्वितीयउच्छ्री
यते तदयमुक्तक्रमंपदार्थग्निष्टाउत्तरोद्वितीययूपउच्छ्रीयतेनेतदाक्रमउच्यते प्रथमेएकविंशत्यरत्निः द्वितीयोविंशत्यरत्निः तृतीयोद्वाविंशत्यरत्निः चतुर्थ
एकोनविंशत्यरत्निः पंचमस्त्रयोविंशत्यरत्निः षष्ठोष्टादशारत्निः सप्तमश्चतुर्विंशत्यरत्निः अष्टमः सप्तदशारत्निः नवमः पंचविंशत्यरत्निः दशमः षोडशार
त्निः एकादशः षड्विंशारत्निः द्वादशः पंचदशारत्निः प्रभृति पंचदशपर्यंतनुपशयः नाभिमात्रंपत्नीयूपइति एकैकस्याभिमंत्रणादि परिवासनांतं ततस्तेषु
ःक्रमेणाष्टाश्रिकरणादिस्वरूनिष्पन्नंतमेकैकस्य पदार्थानुसमयेनसर्वेषुयूपं पंचधाक्रूपश्यमशकलस्वरूपछेकलेखनादि विज्ञानिकर्यादविपर्यासार्थं
अग्नीषोमीयेपात्रासादनेएकादशयूपचषालयानि यूपावटखननकालेअभ्यादानंसकृदेव मध्यमंयूपावटं वेदिपूर्वार्धशंकुस्थानेपरिलिखेत् स्वने
दशयूपावटाः अन्योन्यंपरस्परंरथाक्षमात्रांतरालंपरित्यज्यपरिलेखनीया तत्रमध्यमंपरिलिख्यतस्माद्दक्षिणं द्वितीयं मध्यमाउत्तरंतृतीयं द्वितीयाद्दक्षिणं च

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तुर्थं तृतीयादुत्तरं पंचमं चतुर्थाद्दक्षिणं षष्ठं पंचमादुत्तरं सप्तमं षष्ठाद्दक्षिणं अष्टमं सप्तमादुत्तरं नवमं अष्टमाद्दक्षिणं दशमं नवमादुत्तरमेकादशमिति यदि
पदि प्रथमस्य पंक्तित्वाद्द्वितीयस्य द्वाविंशत्यरत्नेश्छेदनं कृतं तदा पूर्वापरतनैः पंक्तिमध्यक्तः पदार्थान्तु समयेन सर्वेषां मिदमहमिति परिलेखः यदा द्वाविंश
त्यरत्नेर्द्वितीयस्य छेदनं तदोच्यते मध्यमं परिलिख्य ततउत्तरं द्वितीयं मध्यमाद्दक्षिणं तृतीयं द्वितीयादुत्तरं चतुर्थं तृतीयाद्दक्षिणं पंचमं चतुर्थादुत्त
रं षष्ठं पंचमाद्दक्षिणं सप्तमं षष्ठादुत्तरमष्टमं सप्तमाद्दक्षिणं नवमं अष्टमादुत्तरं दशमं नवमाद्दक्षिणमेकादशमिति विंशत्यरत्नेर्द्वितीयस्य छेदनपक्षे
ऽप्यनेन क्रमेण परिलेखः ततउदकालंभः ततः परिलेखनक्रमेण सर्वेषां खनने पांसूत्क्षेपणं च मध्यमस्य प्रावटस्य पुरस्तादेकविंशत्यरत्निरग्निष्ठं यावन्निधा
य प्राग्ग्रीवं तत्क्रमेण सर्वेषां अवटानां पुरस्तात्स्वस्वयूपान्नाभिं निदध्यात् षड्विंशत्यरत्निः सर्वेभ्यो दक्षिणतः ततउत्तरस्त्रयोविंशतिरित्येवं क्रमेण निधानं षोड
शारत्निः सर्वेभ्य उत्तरो भवति उभयपक्षेपि प्रथमानां षड्विंशत्यरत्निप्रभृति षोडशारत्निपर्यन्तमेकैकारत्न्युपचयेनोदकसंस्थापकक्रमः पुरस्तान्निधानं च प स्म
रिलेखस्य यूपछेदनक्रमेण ततः सर्वेषां उपरिष्टादुपनिदधाति क्रमेण सर्वेषां उपरि स्वकीयं स्वकीयं प्रथमस्याकलनं ततः सर्वेषां मध्यमुत्तरेणाग्निष्ठस्य चषा २
लं यकेशीर्षस्य प्रक्षेपणेऽव यवावापः प्रोक्षणं च भेदेनात्र मध्यमूलानामेकस्य कृत्वा द्वितीयादीनां क्रमेण कर्तव्यं द्वे द्वे परिव्ययणीये एकैकस्य द्वे पश्च कर्तव्ये

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्रएकयारशनयापरिवीयतांसुस्युपुनःपरिवीयरागयोतिप्रेषः ततोद्वितीयरशनयापुनःपरिव्ययणंततोयथास्वंसर्व्ववगूहनं स्वर्व्ववगूहनांतमेकै
कस्यकर्त्तव्यं एतदग्नीषोमीयदिनेयार्व्वयूपानांचषालेस्रणांनपक्षे स्वव्दहोमांतपक्षेतुयूपायान्यमानायेत्यनन्त्वारभ्याद्विर्द्विः परिवीर्यस्वर्व्ववगूहनांतमेकै
कस्यपक्षेऽस्त्रउद्धृत्यवोत्तरंविनष्टस्यनिधानं उपाकरणपशूनांएकैकंमंथनयोनियमः एकेनैवतन्त्रेणसर्व्वेषांउपाकरणं उद्धृयणक्रमेणाग्नेयादीनां
मेकादशानांसवनीयानांप्रतियूपमेकैकस्यवंधनं तत्राग्निषेकस्त्वग्नयेजुष्टंनियुनज्मि द्वितीयोद्धृते सरस्वत्यैजुष्टं तृतीयसोमायजुष्टं चतुर्थेपूष्णेजुष्टं
पंचमेबृहस्पतयेजुष्टं षष्ठेविश्वेभ्योदेवेभ्यजुष्टं सप्तमेइन्द्रायजुष्टं अष्टमेमरुद्भ्योजुष्टं नवमेइन्द्राग्निभ्यांजुष्टं दशमेसवित्रेजुष्टं एकादशेवरुणायजुष्ट
नियुनज्मीति एतन्मपश्वैकादशीन्यांएकादशयूपपक्षे एकयूपपक्षेयदिपश्वैकादशिनीक्रियते तदाग्नेयमग्निंवध्वातस्यगलेसारस्वतं तस्यगलेसौम्यं त
स्यगलेपौष्णं तस्यगलेवार्हस्पत्यं तस्यगलेवैश्वदेवं तस्यगलेरैन्द्रं तस्यगलेमारुतं तस्यगलेरैन्द्राग्नं तस्यगलेसावित्रं तद्गलेवारुणं एवंमुदकासस्यान्त्रस्य
त्वान्नियुनक्ति एकयैवाग्निहोत्रहवण्यासंस्कृताभिरद्भिः सर्व्वेषांप्रोक्षणं प्रोक्षणाद्ध्यस्तात्उपोक्षणंतमेकैकस्य अग्नयेत्वाजुष्टंप्रोक्षामि १ सरस्वत्यैत्वाजु
ष्टं २ सोमायत्वाजुष्टं ३ पूष्णेत्वाजुष्टं ४ बृहस्पतयेत्वाजुष्टं ५ विश्वेभ्योदेवेभ्यस्त्वाजुष्टं ६ इन्द्रायत्वाजुष्टं ७ मरुद्भ्यस्त्वाजुष्टं ८ इन्द्राग्निभ्यांत्वाजुष्टं ९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

उ
दे॰प
२

सवित्रे त्वाजुष्टं १० वरुणाय त्वाजुष्टं ११ परिलेखक्रमेण ततः सर्वेषामुपरि कुशमुष्टिन्निधानक्रमेणानिदधाति ततः सर्वेषामुपरि स्वकीयं प्रथमशक
लं ततः सर्वेषां मन्त्रं उत्तरेण यथास्वं च वातं ततो यथासीत्य प्रसहस्तं देवयवावापः प्रोक्षणं भेदेनां अग्रमध्येमूलानामेकैकस्य कृत्वा द्वितीयादीनां क्रमेण कर्त्तव्यं ततः प
रिलेखक्रमेणाज्यहोमश्च ततः पुरस्तात् परीत्यांजनादि सर्ववगूहनांतमध्ये मे यूपे कुर्यात् ततस्तेषां छेदनक्रमेणांजनादि वालेष्वणांलमघकोऽनुसमयेनैक
कस्य विकल्पेन कर्त्तव्यं द्वादशयस्यो पशयस्य वितस्य वर्षिष्ठा दक्षिणदेश उपते पृथिव्यां लोकस्त्वारएपस्ते पशुरित्यनेन मंत्रेण पागस्य निधानं वितस्ते
विशेषेणानस्तो निखननाभावादुप -रवभागेपितष्टः स्वपवाविनष्टो नष्टाश्नीकृतः तस्मावरसंबंधी पदार्थानां परिलेखादिहोमांतानां अभावः उपशयस्याग्र
मध्यमूलानां प्रोक्षणं अंजनं चषालप्रतिमोकः पुनरग्निष्ठादेशाजनं परिव्ययणं सर्ववगूहनं स्वयंचोत्तरं यूपमनुक्रियो पशवगूहनांतमेकैकस्य भवति अ
घत्ववदहोमांतरावांवस्थाने उभयपक्षेपि पार्श्वयूपानां परिव्ययणार्थां सर्वारसनां अग्निष्ठे यूपे परिवेष्य राज्यौवासयेत् प्रातः सुत्यायां प्रतिप्रस्थातः पशुभि राम
रेहीति प्रैषः ध्रुवगोपं कृत्वाग्निष्ठस्य परिव्ययणं सर्वगूहनं च कृत्वा अग्निष्ठाद्दक्षिणे रसनेत्यादाय पार्श्वयूपानां निखनक्रमे सवित्रे त्वाजुष्टं १ ततो होतुरां मंत्राणां २
इध्मप्रैषादि प्राकृतं उत्तराघारांतं ततो निधीशक्रमेण ललाट उत्तरश्रोणे पंजनांतमेकैकस्य ततो ध्रुवासमंजनं जुहोग्रे सर्वस्वरूणां मंजनं अग्निरेकस्य यथास्वं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ललाटं जनमवगूहनान्तं उत्तरतः संज्ञपनार्थं नयने आग्नेयस्य प्रतिप्रस्थाता वपाश्रपणीभ्यामन्वारब्धस्याग्रतो नयनं शमिता करोति इतरे पशवो यथाक्रमेणानन्वा
रब्धा एवानुनीयन्ते अध्वर्यो द्वाविंशतिर्वेदितृणदानं प्रति पशु द्वे द्वे तृणे इत्यर्थः उल्मुक एक एव शामित्रे प्येक एव उपप्रेष्य होतरिति प्रैषः सकृदेव शामित्रस्य
पश्चादुदक्संस्थानां एकादशतृणानां प्रागग्राणां प्रक्षेपः तत्राग्नेयं दक्षिणो संज्ञपयन्ति इतरे यथाक्रमेणोदक्संस्थानि नयन्ति संज्ञपयान्वगमन्नित्येवमहि
नस्तं चेत्ता प्रैषः परि पशव्ये सकृदेवं संज्ञप्ताः पशव इति प्रतिप्रैषः नियोजनी प्रासने माहिर्भूर्मा पृदाकुः इति अहिपृदाकुशब्दयो रूपमार्षत्वान्नोहः नेष्टः
पत्नीमुदानयेति प्रैषः पूर्वं पत्न्याः क्रमेण सर्वपशूनां शुन्धनं ततोऽध्वर्युयजमानयोरेकैकस्य पशोः पश्चात्पशोः निर्वर्त्तितं ततउत्तानकरणादिमूलाञ्जनान्तमेकै
कस्यां तृणमूलाञ्जनान्ते सर्वमूलानां सहैवोत्करे प्रक्षेपः अधिमानं च सहैव ततो वपोत्खेदनादि परिवासनान्तमेकैकस्मिन् दीर्घयोर्द्वयोरेव वपाश्रपण्यो रूपायेनासं
कीर्णकृतस्थाने सु वपाभिः प्रोर्णवने उदक्संस्थं लोकसंप्रैषस्ते चैक एव भृताः प्रवरे स्पृहः प्राणदाने अग्निं गच्छ सरस्वतीं गच्छ सोमं गच्छ पूषणं गच्छ बृहस्प
तिं गच्छ विश्वान्देवान्गच्छ ६ इन्द्रं गच्छ ७ मरुतो गच्छ ८ इन्द्राग्नी गच्छ ९ सवितारं गच्छ १० वरुणं गच्छ ११ प्रियेर्धामभिः प्रियच्छसदः आसादि
तेति सर्वासां तन्त्रे उदकुंभस्थानं आसादने ध्रुवाज्यसदन्निति प्रत्येकमालम्भः ततः ध्रुवावादयस्वाहाकृतियोगः ऊर्ध्वप्रयाजशेषेण प्रचयमेव पानामभिघार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे.प
४

ःततआज्यस्थालीकृत्वा पृषदाज्यानां ततोजुह्वामुपस्तारः हिरण्यवधानं आग्नेयस्य वपामवघ्नाहाग्नये छागस्य वपायै मेदसोऽनुब्रूहीति उपरिहिरण्यवधा
नंद्विरभिघारः उक्त्वायातिक्रम्याश्राव्याग्नये छागस्य वपां मेदः प्रस्थितं प्रेष्येति प्रैष्यः वषट्कृते होमः इदमग्नये एवमेव सर्ववपानां प्रचारः देवतापदमा
त्रेविशेषः सरस्वत्यै छागस्य वपायै मेदसोऽनुब्रूहि सरस्वत्यै छागस्य वपां मेदः प्रस्थितं प्रेष्य इदं सरस्वत्यै २ सोमाय छागस्य वपायै सोमाय छागवपां द
ःप्रस्थितं प्रेष्य इदं सोमाय पूष्णे छागस्य वपायै पूष्णे छागस्य वपां ४ बृहस्पतये छागस्य वपायै छागस्य वपां ५ विश्वेभ्यो देवेभ्यः छागस्य वपायै
छागस्य वपां इन्द्राय छागस्य वपायै वपां ७ मरुद्भ्य छागस्य वपायै वपां ८ इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपायै वपां ९ सवित्रे छागस्य वपायै वपां १० वरु
णाय छागस्य वपायै मेदसोऽनु वरुणाय छागस्य वपां मेदः प्रस्थितं प्रेष्येति एतत्सर्वं चतुर्थ्यंता त्यागा ततः स्वाहाकृतइति वपाश्रपण्योः प्रासनं चत्वाले मार्ज
नादिप्रकृतिवत् माध्यंदिनसवनार्थं सवनीयनिर्वापे विशेषः चतुराशनं प्रणीताप्रणयनं पात्रासादनं कपालान्येकादशोत्तरं शतं कृष्णाजिनं उलूखल राम ४
मुसलं पात्रीधान्यं शाखापवेशः मंथवनोदकं श्रुतावदानं एकादशपुरोडाशपात्र्यस्मकाबादीर्वी पंचबिलापत्री स्क्यो पहितपात्रीकरणं पात्रांतरे प्रोक्षणीक्
सार्थ्यमर्पाग्निहोत्र हवण्याः दानादि हविरालंभांतं ग्रहणा अग्नये जुष्टं १ सरस्वत्यै जुष्टं सोमाय जुष्टं ३ पूष्णे जुष्टं ४ बृहस्पतये जुष्टं ५ विश्वेभ्यो देवे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भ्योजुष्टं ६ इंद्रायजुष्टं ७ मरुद्भ्योजुष्टं ८ इंद्राग्निभ्यांजुष्टं ९ सवित्रेजुष्टं १० वरुणायजुष्टं ११ ततःसवनीयानांग्रहणं इंद्रायजुष्टं इंद्रायहरिवते॰
जुष्टं इंद्रायपूषण्वतेजुष्टं शेषाभिमर्शनासादनांतं पात्रांतराण्योक्षणीः सुविकत्वाय थाग्रहीतत्वाजुष्टमितिप्रोक्षणं ततः पात्राणांप्रोक्षणं यवमय
पुरोडाशपक्षाफलीकरणांतेविभज्यालंभः इदमग्नये: सरस्वत्याः सोमस्यपुरोडाशबृहस्पतयेविश्वेषांदेवानामिन्द्रस्यमरुतामिंद्राग्न्योःसवितुर्वरुणेन्द्रस्यचाइद
मिन्द्रस्यहरिवतइंद्रस्यपूषण्वतश्च कपालोपधाने आग्नेयसारस्वतसौम्यपौष्णानामष्टौअष्टौकपालानि वैश्वदेवस्यद्वादशऐंद्रस्याष्टौमारुतस्यद्वादश ऐंद्रा
ग्नस्यद्वादशसवितुस्यष्टौवरुणस्याष्टौ ततः पञ्चविंशसनापेकैकस्यावदानग्रहणांते ततस्तंत्रेणस्वष्टकृदवद्यावधानंततएकस्मिन्नेवदीर्घस्थलेसर्वेहृद
यप्रतर्दनंततः प्लक्षयां एकस्यामेवानिमहत्यांपुरस्ताद्वसादिवसानांकृतविकृतानांसर्वपश्ववदानानांप्रक्षेपः ततःतंत्रेणशमित्रनुशासने कुदिनमंत्रेण
त्रिः प्रच्यावयतात्रिः मत्पुतानांहृदयान्युत्मानिकुरुतादितिसंप्रेष्यः ततोमाध्यंदिनेसवनेपुरोडाशाश्वलंकर्विनप्रेषितोऽग्नीद्व्यावत्त्राणसवंपुरोडाशा
नांकरोति ततआसाद्ययजप्रेषावास्वावागोकृत्वा॰ ततजुहूपभृतिचउपस्तरः प्रथमपुरोडाशस्यावपत्नृष्टकृत्वाहुअग्नयेपुरोडाशस्यानुब्रूहि ततउपरि
ष्टादभिघारः सतामंत्र॰ उपभृतिस्वेष्टकृदर्थं उत्तरार्द्धादवदानं नोपर्यभिघारः —उत्क्रम्यातिक्रम्याश्राव्याग्नयेपुरोडाशंप्रेष्य वषट्कृतेहोमः एवमेवसर्वे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ऊ.दप
५
पञ्चपुरोडाशैः प्रचार प्रैषेषु देवतापदमात्रे विशेषः सरस्वत्यै पुरोडाशस्यानु पुरोडाशं प्रेष्यं सोमाय पुरोस्यानुआरा ३ पूष्णे पुरोडाशस्याडाशं ४ बृ
हस्पतये पुरोडाशस्या डाशं विश्वेभ्यो देवेभ्यः पुरोडाशस्यानुडाशं इन्द्राय पुरोडाशस्याडाशं ७ मरुद्भ्यः पुरोडाशस्यानुडाशं ८ इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्यानुडा
शं ९ सवित्रे पुरोडाशस्यानुडाशं १ वरुणाय पुरोडाशस्याडाशं ११ अत्र वरुणस्यावदानानन्तरं पर्यभिघारः सताभ्यां गः उपभृत्यवदाने द्विरभिघा
रः ततो वारुणयागः ततः समानीय निर्वपणस्विष्टकृद्यागः वैश्वदेव मारुते द्वाग्नानां भिन्नानां मिश्रणाशित्र वर्जं किमपि न भवति अन्येषां तु सर्वं भवति·
भागापरिहरणं तेसवनीयपञ्चावादियथोक्तं तृतीयसवनेऽग्निहोत्रीनिनिषेपेषणतिपश्यातः पञ्चसंवदस्वेतिषेषः प्रतिप्रस्थाता तु स्वं भेगासंवादादिय
थोक्तं अध्वर्यो हृदयानामभिघारणं प्रत्येकं सकृत् अध्वदानानामभिघारणं उद्वासनं पृथक्पृथक्वंशपात्री प्रकृतस्विष्टस्ववदानाभिक्रान्त्वा वपावत्प्राण
दानं वसायाश्च तत्ली· पश्ववदानानामभिसहितानांचान्वालोन्कणंतरालेनीत्वोत्तराचणाम्याहरणं सर्वेषां जोहवानां बर्हिर्षि प्रत्येकमत्रवदासादनं अन्यप राम
श्ववदानासादनानन्तरं सर्वजाघनीनां मेत्रेणपियेर्धामभिः प्रियतः सदश्वासीदतेत्यासादनं तत्लीवसायाः अंगाणामिडावदानानां वत्सलीमेवतत्रस्थापनं जो ९
हवानां जाघनीनां स्रुक्त्वा अस्मसदंनिद्रयालंमः ततो जुह्वा उपभृतिवसाहोमहवन्यांपात्रांश्चोपस्तारः जुह्वाहिरण्यावधानं उपभृतीच मनोताषैषः जोहवानां जुक्त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मवदानं उपभृतामुपभृति जुह्वामेवो परिहिरण्यावधानमयूर्दभिघारयेव नोपभृति वसाग्रहणाधाष्ठालनांतं प्राशित्रेडयोरवदानं नोपर्य्यभिघारः जाघनी
गुदयोर्भिधानं अग्नये छागस्य हविषोनु० अग्नये छागस्य हविः प्रस्थितं प्रेष्य अर्द्धर्चांतरे वनिष्ठुभ्यामनुवषाहोमः वषट्कृतेवदानहोमः अत्र कश्चिदनेकपशुकेषु
गोडाशहविः प्रचारेषु विशेषः यदि बहवः पशवः एकोऽश्ना वा स्रुजुर्जुहूपभृतोरुपस्तीर्य जुह्वामवदायाभिघार्योपभृत्यवदायानभिघार्यान्तरस्याभिघारणमनुसौ
विष्टकृतमभिघारयति यत्र कचन सहोयमदेवमेव कुर्यादिति तत्रैरत्नेच एकदेवताकेषु पशुषु देवतैरेवानुसमयः नतु देवतैशेऽतंतकांडेनेति भिन्नदेवताके
केकादशिनेषु एकैकस्य पशोर्दैवतस्यौविष्टकृतेऽन्यवदायहोमं च देवतस्य कृत्वा पश्चात्तरस्यापि तथैव कर्तव्यमिति तेन एतावन्मिति पश्चात् एवमेव
कर्तव्यं प्रत्यागत्य वसाशेषं पार्श्वांतरे कृत्वा जुह्वां वसाहोमहवन्यां वोपस्तारः जुह्वामेव हिरण्यावधानं मनोतायै अः ओहवानां जुह्वामवदानं उपभृतामुपभृति
उपरिजुह्वानामेव हिरण्यस्य कृदभिघारयेव नोपभृति वसाग्रहणाधाष्ठालनांतं प्राशित्रेडाकाडानादि पूर्ववत् सरस्वत्यै छागस्य हविषोनुब्रूहि सरस्वत्यै छागस्य
हविः प्रस्थितं प्रेष्य अर्द्धर्चांतरे वसाहोमः वषट्कृते वदानहोमः वसापार्श्वांतरे कृत्वा जुहूवसा — वन्योरुपस्तारादि शेषमात्रे विशेषः सोमाय छागहविषोनु
स्य हविः प्रस्थितं ३ पूष्णे छागस्य हविषोनु० पूष्णे छागस्य हविषोनु विश्वेभ्यो देवेभ्यश्छागस्य हविः प्रस्थितं ६ इन्द्राय छागस्य हविः प्रस्थितं इंद्राग्नीभ्यां छाग

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

उ·दे·प
६

सहविषस्थितं ८ सवित्रे छागस्य हविषोनु· सवित्रे छागस्य हवि· प्रस्थितं १० एकादशस्य पशोरूपभृत्यवदानानंतरं जुहूपभृतोर्हिरण्यावधानं उपयत्र
सकृदभिघारश्च· आग्निभेडयोरवदानानंतरं तयोरप्युपरिष्टात्प्रकृतिवदभिघारः सर्वजाघनीगुदानां निधानं सर्वपश्ववदानानामवशिष्टानानामवशिष्टा
नां संमर्शनं वरुणाय छागस्य हविषोनु· वरुणाय छागस्य हवि· प्रेष्य अर्द्धे चोत्तरे वसाहोमः पशुहूते वदानहोमः ततः सकृद्धनेस्पा —तियागः ततः समा·
नीय सकृत्सहैव स्विष्टकृद्यागः सर्वान्वसाशेषासमाप्तिच्यादिष्याधारसांसूचीः सादनं पाशिभेडासमर्पणादि सर्वपशूक्तो सादिनां नियमेन प्रदानं सर्वैर्गुद
तृतीयैरुपयष्ठोमाः मध्यमयूपवर्जमन्येषां स्वरुणां सहैव होमः दिवं वो धूमो गच्छतु स्वर्ज्योतिः पृथिवीं भस्मना पृणा स्वाहेति· वृहते· अग्नेः सरस्वत्
या· सोमस्य पूष्णो बृहस्पतेर्विश्वेषां देवानामिन्द्रस्य मरुतामिंद्राग्न्योः सवितुर्वरुणस्य वनस्पतेरिंद्रस्य वसुमत इत्यादि छा· अग्निः सरस्वती· सोमः पूषा
बृहस्पतिर्विश्वेदेवा इंद्रो मरुत इंद्राग्नि सविता वरुणो वनस्पतिरिंद्रो वसुमानरुद्रवानादित्यवानित्युपभृतः उत्तरहोमे· इदमग्नये सरस्वत्यै सोमा
य पूष्णे बृहस्पतये विश्वेभ्यो देवेभ्य इंद्राय मरुद्भ्य इंद्राग्निभ्यां सवित्रे वरुणाय वनस्पतये इंद्राय वसुमते आदित्यवते रुद्रमते विभुमते वाजवते बृहस्पतिमते वि
श्वेदेव्यावते देवेभ्य आज्यपेभ्यो अग्नये होत्राय वाजिभ्यः सर्वाभीर्जाघनीभिः पत्नीसंयाजा दक्षिणाग्निहोमाश्च इदपनीयानं प्रकृतिवत् तत्र यूपेकादशिन्यां

राम
६

नियमे नोऽवंध्यावशाव पामाजीनां ते शालाद्वार्येन्वाप्तुः पश्चर्भवंति तत्वष्टादेवता इति केचित् पत्नीवान् त्वष्टादेवतेत्यपरे व्युरासनं शालाद्वार्यदक्षिणेतत्रयम्
मानयोरुपवेशनं प्रणीताप्रणयनं आज्यहविःस्थैव परिस्तरणं इतरयोरवंध्यादेर्नतत्वात् पात्रासादनं अग्नीहोतृहवणीवज्रः शम्याहदषदुपलं पवित्रछेदनानिपवि
त्रे आज्यस्थालि आज्यं च वेदश्च उद—त्रेणाभिः इध्मो वर्हिस्त्रुत्रयं कार्ष्मर्यमयाइत्यादिकं स्रुवाजुहूः उपभृद्ध्रुवा पूर्णपात्रः लेतृयदनं यूपाष्टकं नाभिमात्रो
यूपः त्रिगुणाद्विगुणा च रशना मैत्रावरुणदंडः असिः मंथनचतुष्टयं वा अंतर्धानकटः एतान्यासाद्य पवित्रकरणं प्रोक्षणीसंस्कारः पात्रप्रोक्षणं असंचरेनिधानं
ऊरुदहननं आज्यनिर्वापो वेदवेधः अग्नीध्र आज्याधिश्रयणं पर्यग्नीकरणं उदकालंभ ततः शालाद्वार्य्यमपरेण दर्शपूर्णमासवद्वेदवेधः अग्नीध्र आज्याधि
श्रयणं पर्य्यग्नीकरणं उदकालंभः ततः शालाद्वार्य्यवत्वेदिमानादि समार्जनापासनं तं असेः समार्गाभावः पत्नीसंनहनं कृतमेव आज्योद्वासनादि रोह्निकमेवाज्य
ग्रहणं तत्र स्रक्शाखा च साहोमहवन्यो आज्यसादनालाभात्यालंभोदकालंभानं सर्वपक्षेनिवन् अभ्यादानादि शालाद्वार्यस्योत्तरतो नाभिमात्रस्य यूपस्य निखननं स्व
र्वग्रहनानं उपाकरणमंत्रनयोर्विकल्पः त्वष्टेजुहोमित्येत नश्रीतीपशोभि योगः त्वष्ट्रेत्वाजुष्टमिति प्रोक्षणं इध्मपेषादि पर्यग्नीकरणांते विशेषः शमित्रोऽग्नि
प्रदानाभावः नशामित्रे संस्कारः दंडकशृतलस्वः ततः पर्यग्निकरणांते इदं त्वष्ट्र इति त्यागं कृत्वा पशुत्सर्गः ततः त्वाष्ट्रपशुना सहैवारः वधस्य कर्मी नरस्याज्य हविष्क

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वपरिसमाप्तिः ततः उत्तमः प्रयाजः एकत्रिवत् येजेति प्रैषः प्रयाजशेषाभिधारणं ततोयजश्वेषाज्यभागौ कृत्वा याज्यानुवाक्याहीनेन त्वाष्ट्रो यागः त्वष्टुरनुब्रूहि·
ष्टारं यजः नत्विष्टकृत् स्रुग्विधानं पवित्रवतिपतिः उत्सृकंसमास· समिधामादाय ब्रह्मन्प्रस्थास्येत्यादि प्राकृतमेवप्रैषः त्रयोनुयाजाउपभृतेनाज्येनः धारानुया
जांतेस्थूरहोमः सूहते त्वष्टुरजिति त्वष्टारमपश्यदन्तु सूक्तवाके ब्रूहिस्येवप्रैषः इदमग्नयेसोमायत्वष्ट्रेदेवेभ्यआज्यपेभ्योऽग्नयेहोत्राय पत्नीसंयाजाः दक्षिणा
ग्निहोमाश्च एकमेवसमिष्टयजुः वर्हिहोमः प्रतिविमोकः पूर्णापात्राद्यनुवंध्यांतमेवननतःपाक ततोऽनुवंध्यायाः पशुपुरोडाशनिर्वपणादिकर्मापवर्गांतंसर्वं·
एकयूपे पञ्चैकादशिनांत्वष्टृपशोरभावः पंचपञ्चादि·पशुगणोष्वेकादशिनीधर्माभवंती एकादशिनीचद्विधा एकयूपाएकादशयूपाच तत्रत्यथैकयू
पत्वंयति पशुयूपत्वंवाइच्छयाभवति तत्रानेकयूपत्वे षोडशारत्निप्रभृत्येकादशारत्नितृष्यापशुसंख्ययायूपाः छेदनपरिलेखखननप्राक्संभादिक्रमेण्येका
दशिनवदेत् एकयूपत्वेचप्रथमस्ययूपेनियोगइतरेषांगलगलिकान्यायेन समानप्रुपशेष्वत्यादिसर्वत्रसमान इयंपश्वेकादशिनीज्योतिष्टोमविकारेष्वभू
शादिष्वपिकतुपशुभिर्विकल्पिताभवति इतियाज्ञिकमानदेवकृतायांसूत्रपद्धतौयूपैकादशिनीपश्वेकादशिनीचसमाप्ता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीदेवपद्धतिर्लिख्यते॰ अथाऽत्यग्निष्टोमो लिख्यते तत्र हिरण्यवत् नग्नवद्दक्षिणेन वासे॰ ध्वदक्षिणेन चतुष्टे॰ मेन रथंतर पृष्ठेनाऽत्यग्निष्टोमसंस्थेन ज्योतिष्टोमेनाहं य
क्ष्ये इति वरणे सर्वमत्राग्निष्टोमवत् सुत्यायां विशेषः पात्रयोजने खादिरं चतुरस्रं षोडशिपात्रमधिकं क्रतुकरणमग्निष्टोमिकं आग्नेयमवनीय एकादशिनीवा सोमे
मातिरीरिचद्दत्येव पैषः प्रभावनित्युक्थादिषु सत्रात् अस्य चोक्थात् पूर्वं निर्दिष्टत्वात् अत्र प्रातः सवने आग्रयणग्रहणानंतरं माध्यंदिने वा आग्रयणानंतरं तृतीयसवने वा
आग्रयणानंतरं षोडशिनो ग्रहणं यज्ञायज्ञीयस्य पात्रप्रक्षालनांते प्रैषपूर्वकं सदोभिमर्शनादि समर्पणं सर्वेषां अत्र वा षोडशिनः पूतभृतो ग्रहणं आतिष्ठ वृत्र
हन्निति मंत्रेण उपयामगृहीतोसीति वा परिमार्जनं उदक्षिणेन रथाहृत्री एषते योनिरिंद्राय त्वा षोडशिन इति खरे सादनं होतृचमसादिषु सर्वस्य पूतभृत्सोमस्य विभ
ज्योन्नयनं अथोपस्थाने पात्रमयहिरण्यकलाश्वोपाकरणं मंत्रादीनां षोडशी धर्माणामभावः तूष्णीमेव स्तोत्रोपाकरणमुपावर्तध्वमिति स्तोत्रांते होतासं
सति तत्र विहृताक्षरः ओथामोदैवेत्यवसाने सेप्रतिगरः मोदमोदैवोथोइति प्रणवे॰ इतरत्र प्राकृत एव शस्त्रांते उक्थमिति प्रतिगरः उदक्षिणा हूत्री नरथा
हूत्री॰ अध्वर्युग्रहणादनं चमसाध्वर्यूणां चमसोपादान आश्राव्याश्यश्रावय यज सोमानामिति प्रैषः ग्रहस्य चमसानां च वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः उदक्षिणेन
रथाहूत्री इदमिंद्राय षोडशिने इदमग्नय इति त्यागो अध्वर्युर्होतृभ्यां इडस्यस ग्रादित्यग्रहशेषभक्षः इतिसंप्रदायः इन्द्रश्चेति मंत्रो न भवतीति याज्ञिकाः हेतुः स

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·पं

र्वचमसेषुचमसिनः पृष्ट्वावषट्कारनिमित्तोभक्षः चमसिनोहोतारं पृष्ट्वासमाख्यानिमित्तः सर्वभक्षाश्चमसामार्जालीयेग्रहपात्रचमसानांप्रक्षालनं ततउ-
त्सुकसमासाधादीष्यप्रवेशनानंतसर्वमग्निष्टोमवत् इत्यग्निष्टोमः अथोक्थ्यसंस्थविशेषउच्यते तत्रवरणंचतुर्थेमेनहोत्रहेन्नष्टेनहिरण्यशनगवदक्षिणेन
वासोश्वदक्षिणेनचोक्थ्यसंस्थेनज्योतिष्टोमेनाहंयक्ष्यइतिः सुत्यायांअपररात्रेपात्रासादनेद्विगुणारशनेद्वे यमग्नइतिप्रथमपरिष्यालंभः नहोमः प्रतिप्रस्था-
नः पशुभ्यांमेहानिषेधः दोद्वागोसवनीयपशू द्वयोरेकतृणेनोपाकरणं अग्नयेजुष्टंनिगुनज्मीतिप्रथमस्ययूपेनियोगः इंद्राग्निभ्यांजुष्टमितिद्वितीयस्य
पियूपरार्वनियोगः संज्ञपयावगमतां संज्ञप्तौपशू तयोरेववपाश्रयणी प्रदेशांतरेद्वितीयवपयार्णवने माहिर्भूर्तमापृदाकुः स्तुतेषवेरनिप्रनि-
प्रस्थातुप्रेषः अग्निंगच्छेंद्राग्नीगच्छेतिप्राणदानं प्रियाभ्यांधामभ्यांप्रियं सदआसीदतमितिवपयोरासादर्थं अग्नयेछागस्यवपायैमेदसो अग्नयेछागस
वपांमेदः प्रस्थितंप्रेष्य इंद्राग्निभ्यांछागस्यवपायैमेदसो वपांमेदःप्रस्थितं माध्यंदिनसवनीयपात्रासादनेऐंद्राग्नस्यद्वादशकपालान्यधिकानि शेषमग्निष्टो- राम
मवत् पात्रद्वयं पूर्वमाग्नेयस्यपशुपुरोडाशस्यग्रहणं ततःऐंद्राग्नस्य ततऐंद्रादिसवनीयानांविभज्यालंभे इदमग्नेरिंद्राग्न्योरिंद्रस्यव इदमिंद्रस्यहरिवतःइं- ८
द्रस्यपूषण्वतइत्येवेति एकस्मिन्नेवशूलेद्वयोर्हृदयोः प्रवर्तनं एकस्यामेवोखायांद्वयोरपिपश्वोरवदानश्रपणं एकस्यपशोरवदानानिवस्त्रादिनांबंधनीया

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

समंकार्थैस्त्रिः प्रचुतयोर्हृदयेडुत्तमेऊरुतादिति खंडखेषः द्वाभ्यां पशुपुरोडाशाभ्यां यागः तत्र जुहूपभृतोरुपस्तारः जुह्वां मध्यात्पूर्वार्द्धाच्चावदानं अभिघारः
स्पताभ्यंगः उपभृत्युत्तरार्द्धावदानं नाभिघारः अतिक्रम्याश्राव्य ऽग्नयेपुरोडाशं प्रेष्य वषट्कृते होमः अन्येषु त्रुत्स्वपुपस्तारः द्वितीयपुरोडाशस्य मध्यात्पूर्वार्द्धा
दवदानं स्ववधनेजुवावनं इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्यानुब्रूहि जुपर्यभिघारः स्पताभ्यंगः उत्तरार्द्धादुपभृत्यवदानं द्विरभिघारः आश्राव्य इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशं प्रे
ष्य हुत्वा समानीय निर्गुणाः स्विष्टकृत्यागः एडान्तस्य चतुर्द्धाकरणं षडवत्तभागानामभावः आग्नेयस्य सर्वं भवति तृतीयसवने आग्रयणग्रहणानंतरम्ध्रुव
स्थाल्या मुख्यग्रहणं स्रुकयोर्न्नेतधारयोपयामगृहीतइति एष ते योनिरुक्थेभ्यस्त्वेति खरे सादनं ततः पुनर्भ्याधिरासेकादि प्रतिप्रस्थातः पश्वोः संवदस्वे
ति पशुप्रचारे प्रथमं जुहूपभृतोर्वसाहोमहवन्यां प्रशित्रेडपात्र्यां चोपस्तारः जुहूपभृतोर्हिरण्यावधानं मनोताप्रैषः प्रथमपशोर्जोहवानि जुहूमोपभृता
त्युपभृति जुह्वामेव हिरण्यावदानाभिघारौ नोपभृति वसाग्रहणपात्रालनांतं प्राशित्रेडयोरवदानं नोपर्यभिघारः जाघनीगुदयोर्निधानं पशेपशुसम
र्शनं अग्नयेछागस्य हविषो ऽनु हविः प्रस्थिते वसाहोमः स्ववदानहोमः वसाशेषपात्रीनरेकृत्वा जुह्वांवसाहोमहवन्यां चोपस्तारः जुह्वांहिरण्यावधानं द्विती
यस्य पशोर्जोहवानि जुह्वामोपभृता त्युपभृति उभयत्रहिरण्यावधानं सकृदभिघारौ वसाग्रहणपात्रालनांतं प्राशित्रेडयोरवदानं इडायां द्विरभिघारादि इन्द्राग्नि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे·पं

भां छागस्य हविषोक्त हविः षाड्विंशो मंत्रभावयेतिप्रैषः यज्ञायज्ञीयस्य पात्रप्रक्षालनानंतरं त्र्यध्वविग्रहाः तत्रप्रथमं प्रशास्त्रः प्रसुहीतिप्रैषः सदेमिमर्हा
नादिसर्वेषां सर्पणं ततोध्वर्युर्हस्त्यपात्रमादायोन्नेत्रस्थाल्यामैन्द्रावरुणाभ्यामिति मंत्रेणास्थालीस्थसोमस्य तृतीयं भागं गृह्णाति· परिमार्जनं प्रदक्षिणोत्तरपात्रे
तृतीयग्रहसादनं प्रशास्त्रचमसपूर्वकं चमसोन्नयनं तृणाभ्यां ग्रहमुपस्पृश्य पात्रमध्यमिति स्तोत्रोपाकरणं स्तोत्रांते प्रशास्त्रः शस्त्रं तत्राध्वर्योः प्रतिगरः श
स्त्रांते दक्षिणोत्तरपात्रे अध्वर्युर्ग्रहमादत्ते चमसाध्वर्यवश्चमसान् आश्रावय अस्तु श्रौषट् यज सोमानामिति प्रैषः प्रतिवषट्कारं सर्वेषां होमं इदमिन्द्रावरुणा
भ्यां इदमग्नये इति त्यागौ अध्वर्योः प्रदक्षिणोत्तरपात्रे ग्रहशेषस्य प्रशास्त्रचमसे आसेकादि पात्रप्रक्षालनांतं प्रातः सवनोक्तविग्रहवत् ततः प्रतिप्रस्था
तुरध्वविग्रहे प्रातःसवनवदेव ग्रहग्रहणमंत्रे विशेषः इन्द्राबृहस्पतिभ्यामिति ब्राह्मणाच्छंसिविग्रहे तृतीयविग्रहे इदमिन्द्राबृहस्पतिभ्यामिति त्यागः इन्द्रा
विष्णुभ्यामिति अच्छावाकोक्तविग्रहे ग्रहणमंत्रः इदमिन्द्राग्निविष्णुभ्यां अन्यत्सर्वं पात्रप्रक्षालनांतं प्रातः सवनवत् ततः पात्रप्रक्षालनांते उल्मुकसमासाद्य राम:
याजाः अहृतेः अग्नेरिंद्रस्योर्वनस्पतेरिन्द्रस्य वसुमतः अग्निरिंद्रश्च वनस्पतिरिंद्रो वसुमानिति उपरहोमत्यागे इदमग्नये इन्द्राग्निभ्यां वनस्पतये इन्द्राय वसु ९
मते रुद्रवते आदित्यवते ऋभुमते विभुमते वाजवते बृहस्पतिमते विश्वदेव्यावते देवेभ्य आज्यपेभ्यो ग्नये होत्राय वाजिभ्यः अन्यत्सर्वमग्निष्टोमवत् इत्यस्तः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ षोडशिसंस्थे विशेष उच्यते वरीणां चतुर्थेमेनरथंतरपृष्ठेन हिरण्यशतं गव दक्षिणेन वा सोऽश्व दक्षिणेन वा षोडशिसंस्थेनैवाग्निष्टोमेनाहं यस्य इति सुत्र
धीलोहकर्णी सोमक्रयणी · कृष्णाधी पीनपृष्ठी · वेहिनस्पृष्टी वा पीनप्रष्ठोवा लोहाकर्णी रक्ताकर्णी सुत्यायां अपरात्रे पात्रासादने हेवणाप्रपर्णे · हेमूले हेउखे
निस्रोदित्यरणारमनाः यमग्र इतिरराघालंभनं तृतीमेवह्निर्वक्रमश्रेषवेशोवा पात्रयोजने खादिरं चतुरस्रं षोडशिपात्रमधिकं त्रयः सवनीयपशवः तत्रौ
छागौ: तृतीयो मेषः उतिषस्यानः पशुभिरेहितिषेष त्रयाणां रूपराव वंधनं अग्नये जुष्टं नियुनज्मि इंद्राग्निभ्यां जु रात्रौ छागौ · इंद्राय जुष्टमिति मेषं सत्तपपा
न्वगमत् संज्ञप्ता पशवः मार्हिभूतमा पृथक् अजयोर्वपाश्रपणे · साधारणे · मेषस्य पृथक् अनेकपाशुकधर्माः एकादशिन्यासुक्ता अतः उवरः प्रियाभ्यां
धामभ्यां मित्राजयवपयोरासादनं प्रियेणेति · मेषवपायाः आग्नेयच्छागस्य वपायै · अग्नये छागस्य वपायै दः प्रस्थितं वपं इंद्राग्निभ्यां छागस्य वपायै · व
पां मेदः प्रस्थितं इंद्राय मेषस्य वपायै · वपां मेदः प्रस्थितं · स्वाहाकृता ऊर्ध्वनभस मारुतं गच्छतेनि वपाश्रपणीनां प्रासनं माध्यंदिनसवनीय निर्वपित्रयाणां पशु
पुरोडाशानां उपमं निर्वाप आग्नेयोष्टाकपालः ऐंद्राग्नो द्वादशकपालः ऐंद्रोऽष्टाकपालः ततः ऐंद्राग्नयोः सवनीया विभज्यालंभे इदमग्ने रिंद्राग्न्योरिंद्रस्येंद्रस्य
न इदमिंद्रस्य हरिवतः पूषण्वतः अन्नमनाहुतं छयो छागहृदयपरिकुलेश्रयणां · द्वितीयमेषस्य · एकस्मात्तु त्रयाणांच्छागयोरवदानश्रपणां मेषस्य पृथक्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.पं

त्रिःप्रभुतानां हृदयानुनमानिकरुत्वादितिप्रैषः पशुपुरोडाशयागेन्द्राग्न्येपुरोडाशस्मात् अग्नयेपुरोडाशंप्रेष्य इंद्राग्निभ्यांपुनः इंद्राग्निभ्यांप्रेष्य इं
द्रायपुरोडाशस्मात् इंद्रायपुरोडाशंप्रेष्य रौद्रमस्यचतुर्धाकरणप्रवचनब्रह्मयजमानभागानामभावः इतयोक्तसर्वं प्रतिप्रस्थातः पशुषुसंवदस्वेतिप्रै
षः अग्नयेछागस्यहविषोनु अग्नयेछागस्यहविःप्रस्थितं इंद्राग्निभ्यांछागस्यहविषोनु इंभ्यांछागस्यहविःप्रस्थित इंद्रायमेषस्यहविषोनु इंद्राय
मेषस्यहविःप्रस्थितंइति अत्रापिप्रतिपशुदैवतंसोविष्टकृत्प्राशित्रेडावदानं उपभृतिप्राशित्रेडयोश्च तृतीयपश्ववदानानंतरंमभिघारइतिविशेष
तृतीयसवनेप्याग्रयणग्रहणानंतरमेकधारयोन्यग्रहणं सोमंप्रभावयेतिप्रैषः अग्निमारुतस्यपात्रप्रक्षालनांतेसर्पणांकृत्वात्रयजुरुक्थ्यविग्रहाः इं
द्रावरुणाभ्यामितिप्रथमेग्रहणमंत्रः इंद्राबृहस्पतिभ्यामितिद्वितीये इन्द्राविष्णुभ्यामितितृतीये अन्यत्सर्वंप्रातःसवनोक्तवत् अत्रत्रिष्वपिसवनेष्वाग्र
यणग्रहणानंतरं वैकल्पिकाः षोडशिग्रहणकालाः उपांशुमयंवाघृतभृतोग्रहणं तत्रखादिरंपात्रमादयातिहृन्तुत्रहतिवषुष्वाहीनिवग्रहणं परि राम
मार्जनं प्रदक्षिणातद्विपरीतनहनि एषतइतिसादनं यस्यान्नजातइन्मत्ऋर्योः षोडशिनउपस्थानं होतृचमसमपूर्वकंचमसोन्नयनं तृणाभ्यांहिरण्येन १०
चग्रहस्यपस्यप्रसदसः उरस्तात्कृत्वर्णोः सप्रैषतम्पुरवेस्याप्येतेमतिउरस्तात्अपानंतरंप्रस्तोमेनतृणाहिरण्यानिसमर्पयेत् सोमोत्परेन्तुपावत्रंधमिति

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सोमोपाकरणं कुर्यात् सोमान्ते होतुः शस्त्रं नचाध्वर्युः प्रतिगृणाति तच्चविहितमुच्यमानामुक्थ्यवसाने ॐ द्यामोदेवमदेइति प्रतिगरः मोदमोदैवोथो३
इतिप्रणावे अन्येच प्राकृतः उच्चैःशायजसोमानामिति शेषः ग्रहचमसानां वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः इदमिन्द्रायषोडशिने इदमग्नये अध्वर्यो
प्रदक्षिणोत्तरयावृत्त्वा ग्रहशेषस्य होत्रध्वर्युभ्यां भक्षणं इडश्च संप्रादिति अध्वर्यो भक्षमंत्रः होतुः सर्वचमसेभ्यो वषट्कारनिमित्तो भक्षः चमसिनां समा
ख्यातिमित्तः सर्वभक्षान्त्यमसा मार्जालीये ग्रहपात्रचमसानां प्रक्षालनं ततः उल्मुकसमासप्रतुंजोय्यो वहने अग्नेरिंद्राग्नोरिन्द्रस्य वनस्पतेरिन्द्रस्य
वसुमतः अग्निरिंद्राग्नि इंद्रो वनस्पतिरिंद्रोवसुमानिति प्रस्तरहोमे इदमग्नये इन्द्राग्निभ्यामिंद्राय वनस्पतये इन्द्राय वसुमते रुद्रवतः आदित्यवतऋभुम
ते विभुमते वाजवते बृहस्पतिमते विश्वदेव्यावते देवेभ्य आज्यपेभ्यो ऽग्नये होत्राय वाजिभ्य इति अन्यत्सर्वमग्निष्टोमवत् रात्रावेव सर्वसमाप्यनन्त
नीमेव सायमाकृतिकृत्वा काले प्रातराकृतिं कुर्यात् इति षोडशी वाजपेयः सर्वकर्मणोपवक्ष्यतेऽग्नयाऽतिरात्रे विशेषाः उच्यन्ते तत्रवरुणः बृहत्पृष्ठेन स्तु
पशोमेन हिरण्यप्रदानं गवदक्षिणेन वासोऽश्वदक्षिणेन चातिरात्रसंस्थेन ज्योतिष्टोमेनाहं यक्ष्ये सुत्यायामपररात्रे पात्रास्पदनेषु पाश्वयणो द्रोदे द्रोकले द्रो
उक्थे द्विगुणारशनाश्चतस्रः पात्रयोजने षोडशिपात्रमधिकं यमग्न इति हविर्धाने ह्वदिधि आलंभनं वा तूष्णीमेव हविर्धानमध्ये प्रवेशो वा प्रातःसवने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.पं आज्यपात्रग्रहणानंतरं प्राउत्रीतीग्रहणादिसादनांतं आहोमादध्वर्योर्वाग्यमनं च: ततः उष्माद्रिग्रहणं पतिपस्थान पशुभिरेहीतिप्रैषः चत्वारपशवः हौ3प्रथम
द्वितीयौ छागौ तृतीयो मेषः चतुर्थी मेरवी· अजावा निवेजने· अग्नयेजुष्टं· इंद्राग्निभ्यांजुष्टं· इंद्रायमेषां· सरस्वत्यैजुष्टं· मेषीचा· अजावा· सर्वेषांयूपरज्जुबंधनं गण
धर्मोस्काद्दक्षिणाभ्युक्ताः अंतराष्टंग बंधनायकेकस्य यूपेबंधनांतं ततः प्रोक्षणाद्येकेकस्याष्टस्तारु पोक्षणांतं उन्नराघारुनंतरं क्रमेण सर्वेषां ललाटं स्पर्शोपाषं
जनं सर्वेषां स्रुवं स्विभ्यां ललाटोपस्पर्शनं अध्वर्योरहानां वेदिन्यामनामा हनन संक्षेपना पर्वसर्वेषां पशु गपत्न्येयं तक्रमेण· सर्वेषां वपाश्रयणीभ्यांमत्वारंभः स
र्वेषां समित्रस्य पश्चादेव पाक्संस्थमारणं नोदकसंस्थ· संक्षेपयान्वगमन् सज्जग्राः पशकः माहिर्भूत्मापगणः पत्न्याः क्रमेण सर्वेषां प्राणशोधनं ततो
ध्वर्युयजमानयोरेकेकस्य पश्चान्मशौर्निषेकांतं स्नानकरणादि मूलांजनांतमेकेकस्य सर्वमूलानां सहैव तत्करेऽवस्येपः अभिधानंच सहैवः वपोत्खेदना
परिवासनांतमेकेकस्य देदेवपेए पवपाश्रयणी सर्वत्सणानां सहैव वाहनीयेवस्येपः सर्ववपानामग्निरोजस्येन्य्भिघारः पृथक् प्रत्नाश्चरेतिः अग्नि राम
रग्निं गछ· इंद्रगछ· सरस्वतिं गछेति प्राणदनं प्रियाभ्यांधामभ्यांमिति द्वयोर्द्वयोरासादनं· अग्नये छागस्य वपायै मेदसोऽनु: वपांमेदः प्रस्थितं· इं ११
द्राग्निभ्यां छागवनु· वपांमेदः प्रस्थितं· इंद्रायमेषस्य वपायै· वपांमेदः सरस्वत्यै मेष्यावपायै· वपांमेदः प्रस्थितं छागपशेः सरस्वत्यै छागस्य वपायै

वपांमेदः प्रस्थितं स्वाहाकृतानूर्ध्वं नभसं गच्छतेति वपाप्रचारान्ते प्रक्षेपः माध्यंदिनसवनीयनिर्वापे पूर्ववच्चत्वारः पशुपुरोडाशाः आग्नेयोष्टाकः ऐंद्रो द्वादशक ऐंद्रोष्टक
पालः सरस्वत्येस्त्राकपालः ततोऽत्रादिसवनीयाः विभज्यालंभे यवपुरोडाशपक्षे इदमग्नेरिंद्रस्योऽयिंद्रस्य सरस्वत्या इन्द्रस्य च शेषमग्निसोमवत् आपत्यो नेतत्संवधं पा
त्रसंमार्गः ततः पशुविशसनाद्यवदानग्रहणांतमेकैकस्य तंत्रेणाग्निभ्रक वध्यलोहितप्रतिपत्तिः एकैकस्मिन्शूले द्वयोर्हृदययोः एकैकस्यां उखायां द्वयोर्द्वयोः प्रयणां
चतुर्थस्याः जपसेत्रयाणामेकस्यामुखायां शूले च प्रयणं मेधस्य पृथक् संकरवारणाय सर्वेषां वस्त्रेणावेष्टनं चिह्नकरणं च माध्यंदिनसवने वाग्रयणानंतरं षोड
शिनो ग्रहणं सादनांतं पशुपुरोडाशयागेषु प्रथमस्यावदानं पूर्ववत् उपभृतो रूपस्तारः स्रुवघृतेनोत्पवनं स्रुवदायाभिधार्य हविः पत्रमभिघार्योत्तरार्धात्स्विष्टकृदर्थ
मवदायानभिघार्य्यैवानिक्रमाग्नेययागः ततः आगत्य पुनर्जुह्वामुपस्तीर्याऽवदायाऽभिघार्य हविरभिघार्योपभृत्यवदायानभिघार्य इंद्राग्निभ्यां यागः एवमेवेंद्रस्या
गः चतुर्थस्य जुह्वामवदायाऽभिघार्य हविः पत्रमभिघार्योपभृति स्विष्टकृदर्थमवदाय हविरभिघारः सरस्वत्यै यागः समानीय निगमास्विष्टकृद्यागः अग्नये पु·नु·पुरो·
प्रेष्य इंद्राग्निभ्यां पु·नु·पुरोप्रेष्य इंद्राय पु·नु·पुरो· प्रेष्य· सरस्वत्यै पु·नु पुरो प्रेष्येति विशेषः ब्रह्मभागपरिहरणांते सवनीयपुरोडाशस्य प्रचारः तृतीयसवनस
वनीयेषु सौम्यचरुनिर्वापानंतरमाश्विनो द्विकपालः ततोऽवभृथार्थो वारुण एककपालः तृतीयसवने वाग्रयणानंतरं षोडशिनो ग्रहणं ततऽवभृथस्य ग्रहणं स्य·

दे॰ पं प्रतिप्रस्थातः पशुसंवदस्वेन्निप्रैषः पशुप्रचारे प्रतिपशुजुहूपभृद्वसाहोमहवनी प्लक्षशाखेडापात्रीपृषदाज्यजुहूपभृतोर्हिरण्यमवधायाऽग्नेयस्यपशोर्जुहोतिजुह्वा
मोपभृतानुपभृतिचावदाय जुह्वामेवहिरण्याभिघारो नोपभृति वसाग्रहणमाज्यालनान्ते प्लक्षशाखेडापात्र्योर्यथास्वमवदानेनोपर्यभिघारः जाघनीगुदनिधानं स्वस्वयेडा
गस्यहविषोऽनु हविःप्रस्थितं वसाहोमः स्रुवदानहोमः प्रत्याक्रम्य वसां पात्र्यां नरे कृत्वा जुह्वां वसाहोमहवन्यां चोपस्तार जुह्वां हिरण्यं ऽवधायं पूर्ववदवदानादि इन्द्राग्निभ्यां छाग
स्य हविषोऽनु हविःप्रस्थितं एवमेवइडायमेघस्य हविषोऽनु हविःप्रस्थितं चतुर्थस्य पशोरवदानानन्तरं जुहूपभृतोरुपरि हिरण्यावधानं सकृदभिघार वसाग्रहणादि
प्लक्षशाखेडावदानं इत्यादिरभिघारः प्लक्षशाखेसकृत् जाघनीगुदनिधानं पशुसंमर्शनं सरस्वत्यै मेष्याहविषोऽनु हविःप्रस्थितं पश्चेसरस्वत्यै छागस्य हविषोऽनु हविष्प्रि
तमित्येव वसाहोमः स्रुवदानं होमः वनस्पतियागः स्विष्टकृद्यागः वसाहोमानन्तरमासिच्य दिग्व्याघारणं सर्वपशूनामादीनां दानं सर्वपशूनामुदन्नीयेन्द्रपयसः सोमं प्रभा
वयेतिप्रैषः यत्रायज्ञियपात्रप्रक्षालनान्ते समर्पणं कृत्वा त्रयस्त्रिंशद्ग्रहान्वयान् तत्र पात्रसमयेसमर्पणं कृत्वा सौत्रामणीयागः आगृहीतप्रदेयपूतभृतः सौत्रामणीयह राम १२
तं सादनान्तं यस्मान्नजाता इति ग्रहोपस्थानमध्वर्योः ततस्तु समासेमयनं कृतेऽग्नेसमीपे दारस्य परस्तात्स्वस्तु रेशिन्नेनयाहिरण्ये सोमो पाकरणं सोमो स्वरे पात्रन्ध
मितिमन्त्रेण स्तोत्रान्तेहोतुः शस्त्रं तत्र प्रतिगरादि पात्रप्रक्षालनान्ते सौत्रामणीवत् ततः पुनः सर्वेषां समर्पणं ततस्तथोराग्निपर्याया भवन्ति तत्रस्केकस्मिन्पर्यायेवत्वारिंश

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्त्रीणि भवंति सर्वेष्वपि दशभिर्दशभिश्चमसैर्योगः तत्र स्तोत्रकर्तार एव सर्वत्रोन्नेतार एव शस्त्रकर्तार एवाभियंते सर्वेषु पर्यायेषु प्रथमं शस्त्रं होता शंसति द्वितीयं मै
त्रावरुणः तृतीयं ब्राह्मणाच्छंसी चतुर्थमच्छावाकः इति तत्र होत्रे प्रशास्तृभ्यामध्वर्युः प्रतिगृणाति ब्राह्मणाच्छंस्यच्छावाकाभ्यां प्रतिप्रस्थाता सर्वत्र चमसैरेव यागः प्रथ
मे होतृचमसं गृहीत्वा श्रावणादिभक्षांतं द्वितीये प्रशास्तृचमसं गृहीत्वा तृतीये ब्राह्मणाच्छंसिचमसं गृहीत्वा चतुर्थे मच्छावाकचमसं गृहीत्वेति तत्र वषट्कर्तृचमसेन वष
ट्कर्तृहोमकर्तृभक्षः वषट्कर्तुः सर्वचमसेषु वषट्कारनिमित्तः चमसिनां च स्वस्वचमसेषु समाख्यानिमित्तः इदमिन्द्रायेदमग्नय इति त्यागो सर्वेषु उत्वासायेजमानामिति
व सर्वेषु पेयः तत्र प्रथमस्य रात्रिपर्यायस्य प्रथमस्तोत्रारंभे उन्नेता होतृचमसपूर्वकं दशसु चमसेषु पूतभृतः सोममुन्नयति अध्वर्युस्तृणाभ्यां होतृचमसमुपस्पृश्य
उपावर्तध्वमित्युपाकरोति स्तोत्रांते होता शंसति अध्वर्युः प्रतिगृणाति अत्र पर्यायेषु सर्वत्र शस्त्रांते यागांते च प्रदक्षिणावृत्तीतरप्यावृत्तीन भवतः अग्रहत्वात् शस्त्रांते
होतृचमसमध्वर्युरादत्ते चमसाध्वर्यव इतरान् आश्राव्योच्छ्रायन सोमानामिति प्रैषः प्रतिवषट्कारं होमः इदमिन्द्रायेदमग्नय इति त्यागो होतृचमसे होतुरध्व
र्योर्भक्षः सर्वचमसेषु वषट्कर्तुर्भक्षः चमसिनां समाख्यानिमित्तः सर्वभक्षान्ते चमसानां मार्जालीये प्रक्षालनं मैत्रावरुणचमसपूर्वकं निधायोन्नयनं अध्वर्योरुपाकर
णादि पात्रप्रक्षालनांतं ततो ब्राह्मणाच्छंसिचमसपूर्वकमुन्नयनं प्रतिप्रस्थातुः स्तोत्रोपाकरणं ब्राह्मणाच्छंसिनः शस्त्रं प्रतिप्रस्थातुः प्रतिगरादि पात्रप्रक्षालनांतं ततो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·व

ब्राह्मणाच्छंसिचमसपूर्वकमुन्नयनं इतिप्रस्थातुः स्तोत्रोपाकरणं· ब्राह्मणाच्छंसिनः शस्त्रं· इतिप्रस्थातुः इतिगरादिपात्रप्रक्षालनांते ततोऽच्छावाकचमसपूर्वकं
दशचमसानुन्नीय इतिप्रस्थातुः स्तोत्रोपाकरणमच्छावाकइतिगरदानं च चमसहोमादिप्रक्षालनांतं सर्वत्रोक्थशायजसोमानामिति विशेषः इदमिन्द्रायेदमग्नयइ
नित्यागो एवमेको रात्रिपर्यायः पुनः सर्पणपूर्वकमेवमनुः स्तोत्रशस्त्रादितीयः पर्यायः पुनरपि सर्पणपूर्वकस्तृतीयो रात्रिपर्यायः ततः सर्पणं कृत्वा होतृचमसा
दिभिर्विभज्य सर्वं सोममुन्नयति ततः स्तरणं प्राणहोतृचमसमुपस्पृश्य पावन्नंधंमिति मेधिः स्तोत्रोपाकरणं स्तोत्रांते आश्विनशस्त्रं होता शंसति तत्राध्वर्युः प्रति
गृणाति तच्छस्त्रं सूर्योदयानंतरं समापयति तच्छस्त्रांते पूर्वदिने स्थितोयस्सवनेसोमस्य चरुणा सहाग्नीध्रधारणादानां तत्संस्कारसंस्कृतमाश्विनमानीयधियेणाधा
तेनासायक्रुवाट्स्मालभ्यालभोदकालंभौ करोति ततोऽध्वर्युर्होतृचमसमादश्चेव चमसाध्वर्यवइतरान्नवचमसान् इतिप्रस्थातजऊपभृताद्वायज्ञहासुप
सीद्य सर्वमाश्विनंजुहामवधाय द्विरभिघार्योत्थाय यजनिदेशं गच्छति ततोऽध्वर्युः प्रेष्यति अश्विभ्यां तिरोह्नानां सोमानां मनुब्रूहि तत्रश्रावय॥ अश्विभ्यां ति
रोह्नानां सोमानां प्रस्थितानां प्रेष्येति इतिवषट्कारं सर्वेषां चमसानां होमः शेषरक्षणं आश्विनपुरोडाशस्य प्रथमवषट्कारे सर्वस्य होमः इदमश्विभ्यां इदमनये·
ततो होतृचमसे होतृभक्षोर्थभक्षः सर्वैर्हुतेर्वषट्कारनिमित्तेचमसिनां समाख्यानिमित्त इति सर्वभक्षाश्च समामार्जालीयेप्रक्षाल्य चात्वालस्य पश्चात्स्थाप्याः तत

राम
१३

उमुकनमासाद्यनुयाजा अहने अग्नेरिंद्राग्नेरिंद्रस्य सरस्वत्या वनस्पतेरिंद्रस्य वसुमतो रुद्रवतः आदित्यवत ऋभुमतो विभुमतो वाजवतो बृहस्पतिमतो विश्व
देव्यावतः सोमस्याश्विनोरुक्षितिं अग्निरिंद्राग्निंद्र सरस्वती वनस्पतिरिंद्रो वसुमान्विश्वदेव्यावान्सोमोश्विनोतनमपत्नुदं त्विति एतस्य होमे इदमग्नये इंद्राग्नि
भ्यामिंद्राय सरस्वत्यै वनस्पतये इंद्राय वसुमते रुद्रवते आदित्यवते ऋभुमते विभुमते वाजवते बृहस्पतिमते विश्वदेव्यावते देवेभ्य आज्यपेभ्यो मये होत्राय वा
जिभ्यो नममाशोषं सर्वमग्निष्टोमवत् इत्यतिरात्र अथाप्तोर्यामे विशेषाउच्यते तत्रवरोगो — ग्रामेनृहत्स्तोत्रेन वैराजादि सर्वपृष्ठगर्भेण चतुर्विंशचतुश्चत्वारिं
शाऽष्टाचत्वारिंशाधिकसर्वस्तोमे नहि रथन्तरस्यवदक्षिणेनवासोश्वदक्षिणेनचाप्तोर्यामसंस्थेनज्योतिष्टोमेनाहं यक्ष्ये अत्र सर्वमतिरात्रवद्भवति एकचित
चतुर्दशाऽपरिमितादि दीक्षाः तिस्र उपसदः एकासुत्या सुत्यायामतिरात्रवच्चत्वारः सवनीयाः पशवः माध्यंदिने सवने माहेन्द्रग्रहस्तोत्रे दक्षिणोत्तरवेदिं रथ
संमार्जनेन अरणिभ्यां उंरभिशब्देन वाकृतस्तृणाभ्यां चोपाकरणं ततउक्तातस्य श्रौवग्निमंथनं स्तोत्रान्ते भवतं नइमाहवनीये जातनाग्नेः एतस्यो ऽग्नावग्निरिति
होमध्वाध्वर्यो ततोहोतुः शस्त्रं तत्रसुत्या ॐ थौं ॐ ॐ इ ॐ ॐ ॐ ॐ इ ॐ ॐ ॐ ॐ इत्यादैवतं ततपतिगरो ऽवसाने एणावेषाकृतः ततो मैत्रावरुणा पृष्ठे सावकथो
दपात्रयोपाकरणं ब्रुसमाभिरुपवाजेने अच्छावाकपृष्ठेशं वाशिनेन तत्र मदस परस्तादस्मात्स्वमाभिः संयोज्य तदेवविपोजयन्ती वस्मात्तत्र स्तोत्रयंति

स·प्रमं धेनुदक्षिणा ततः ततो धेनवो वत्साश्च शब्दं कुर्वन्ति ततस्तोमारम्भः ततस्तृतीयसवने उत्पविग्रहेषु मैत्रावरुणो वालखिल्यं संशति तत्र विहृता अनुष्टुभः ॐ थामोदै
वमदे मोदामोदैवो थोइत्यवसाने प्रणवे यथाक्रमं प्रतिगरः अविहृताः पाङ्क्ताः ततो ब्राह्मणाच्छंसिनः शस्ते प्रतिगरे विशेषः तत्र विहिन्नरे नारस्त्रैकैनेत्या था·
सुत्रयो विंशति संख्याः अनुष्टुभः तत्र ॐ ॐ ॐ इ ॐ ॐ ॐ ॐ इ ॐ ॐ ॐ इ मदेथमदैवो इ ॐ ३ ॐ थामोदैवेत्यवसाने प्रतिगरः प्रणवे प्राकृतः ततो राजनोवि
ष्वजबीनसेनाच्चतस्रः पारिक्षित्यः आसां चतुर्थे पादे प्रथमचतुर्थयोरक्षरयोर्वैपरीत्यं तत्र ॐ थामोदैवेति प्रतिगरेऽपि प्रथमचतुर्थयोरक्षरयोर्वैपरीत्यं भवति त
तत्रादित्याः जरितरंगिरो ह्वय इत्याद्याश्चतस्रश्च शस्यमानासु एवाहं जरितरो थामोदैवेत्यवसाने तथाहं जरितरो थामोदैवेति प्रणवे इहेद्रुपागपाउगथराणि
तिस्रस्तस्रः प्रवह्लिकाः अगिन्यभिगतइतितिस्रः प्रतीराधाः आसां सप्तानां सप्त प्रतिगराः क्रमेण अजगनिजरितरो थामोदैव· दूष्मनकानि जरितरो थामोदैवपि
पीलिकावत्मे जरितरो थामोदैव ३ अश्वत्थपलाशं जरितरो थामोदैव ४ व्याजरितरो थामोदैव ५ पर्णशरीजरितरो थामोदैव ६ गोशफोजरितरो थामोदैव ततो वी राम
मे देवा इत्यस्याः पत्नीपि यथमाना जरितरो थामोदैवेत्यवसाने हो नाविशो मे जरितरो थामोदैवेति प्रणवे ततो यद्देवासोऽत्ता लामगृभि त्याद्यनुष्टुभः तत्र प्रतिगरः विर १४
ईई ३ ईई ईई ३ ईई ईई ३ किमयमिदमाहो ३ ओं ई ओं थामोदैवेत्यवसाने प्रणवेनित्य ततोऽच्छावाकशस्त्रे पवोमहे मत यो यंतित्याद्यनुष्टुभः तत्र प्रतिगरः इदमस्थो

स-व्रमं

ओँ ओँ ओँ ३ ओँ ओँ ओँ ओँ ३ ओँ ओँ ओँ मदेमधोर्मदस्य मदिरस्यमदेवी ३ ओँ ३ ओँ थामो देवेति उक्थ्यानि सर्पणां ततः षोडशी ततस्त्रयो रात्रिपर्यायास्त्रिरात्रवत् ततश्च
तिपर्यायारंभं सर्पणं ततः सर्पणां संधिस्तोत्रं ततस्त्वाश्विनशस्त्रं सोमस्य परिशेषं गंसर्योदयानंतरं चतुर्थो रात्रिपर्याय ततश्च पतिस्तोत्रे सर्पणां अन्यत्सर्वं रात्रि
पर्यायवत् इदमश्विभ्यां मिदमयइति प्यागोत ततोनु याजादि इत्यत्रोर्याम: इति याज्ञिकदेवकृतमन्त्रपद्धतौ दशमोध्याय: १०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इति देव याज्ञिक
कृत सूत्र पद्धतौ दशमोध्यायः (अग्निष्टोम पद्धतिः।)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लेखकः — देवयाज्ञिकः   कात्यायनसूत्रपद्धतिः

द्वादशाहस्य पद्धतिः   द्वादशाध्यायः

अध्या १२ प्रारम्भः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीगणेशायनमः॥ ॥अथसत्रात्मकस्यद्वादशाहस्यपद्धतिर्लिख्यते॥द्वादशाहेज्योतिष्टोमधर्माभवंति॥द्वादशाहोद्विविधः॥सत्रमहीनश्च॥
यत्रविधिवाक्येआसतेउपयंतीत्येवंविधआख्यातशब्दःश्रूयतेतत्सत्रं।यत्रयजतइतिशब्दःश्रूयते।सोहीनः।तथासत्रेयावंतिसोत्यान्यहानि॰
भवंति॥तेषांमध्येआदिममहरंत्यंचातिरात्रसंस्थंभवति॥इतराणियथोपदेशमहानिभवंति।अहीनेषुचोपरिष्टादेवातिरात्रोभवतिना
दौ॥तत्रसत्ररूपोद्वादशाहोब्राह्मणानांसमानकल्पानांसर्वेषांमेकंफलंकामयमानानांपृथक्पृथक्नानाफलंकामयमानानांवासप्तद
शप्रभृतिचतुर्विंशतिसंख्यानामाहिताग्निनामिष्टप्रथमयज्ञानांयजमानांभवति॥नसप्तदशहीनसंख्यानांनापिचतुर्विंशत्यधिकसं॰
ख्यानां॥तत्रऋत्विक्कर्तृकान्ब्रह्मत्वादीन्षोडशपदार्थान्यजमानाएवस्वयंकुर्वंतिनऋत्विजः॥अतएवसत्रेदक्षिणादानंनभवति।ते
चसप्तदशप्रभृतयोयजमानाः सत्रोपयोगिद्रव्यंसर्वेस्वकीयंसमभागमेकत्रकृत्वाघृतपश्वादिसंभारमुपकल्पयंति॥फलंचसर्वेषां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तुल्यंभवति॥वचनाद्गृहपतेरधिकं।तत्रयजमानंकर्मसर्वेकुर्वंति॥अप्सुदीक्षादिसंस्काराश्चसर्वेषांभवंतियाजमानमपिकर्मत्रिविधं॥
एवंक्रत्वर्थं।यथापात्रासादनाज्यावेक्षणादि॥अपरंपुरुषार्थं॥वपनाभ्यंजनाक्ष्यंजनादि॥तृतीयमुभयार्थं।यथाग्न्यन्वाधानवेद
वंधनप्रयाजानुमंत्रणादिकं।तत्रकेवलंक्रत्वर्थंगृहपतिरेवभवति।पात्रासादनादिकं॥यथाशालाग्निखरस्रुवेध्मकादीनांप्रमाणांगृ
हपतेरेवसर्वत्रभवति॥तस्यमुख्यत्वात्॥मुख्यःकुर्यादितराणीतिवचनाच्च।तथायत्पुरुषार्थंतत्सर्वेपिकुर्वंति।उभयार्थंच।तदपि
स्वकर्माविरोधेन।स्वकर्माविप्रतिषेधेनसर्वेषांयजमानमितिमानवेदर्शनात्॥यदुभयार्थं॥एकेनकृतत्वात्सर्वैःकृ–त्वंशक्यतेतद
गृहपतिरेवसर्वैरन्वारब्धःकरोति॥यथाग्न्यन्वाधानवेदवंधनप्रयाजानुमंत्रणादितत्रसप्तदशयजमानपक्षेएकोगृहपतिः॥इतरेषो
डशऋत्विक्त्वादिकर्मकर्तारः॥अष्टादशादिपक्षेषोडशोभ्योतिरिक्तागृहपतयइति॥अत्रसर्वेषामग्नीनेकत्रसंयोज्यसर्वंकर्मक्रियते॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का॰ सू॰ प तत्राग्निनामेकचक्करणेत्रयः पक्षाः॥ ॥तत्रप्रथमपक्षोलिख्यते॥ चयनंकरिष्यमाणाः सर्वेयजमानास्वस्वगृहेस्वान्स्वानाग्नीनरणेः अ॰ १२
२ समारोप्ययत्रदेशेप्राज्ञापत्येनेष्टकापशुनापक्ष्यमाणाभवति॥ तस्मिन्देशेआयांति॥ ततः स्तस्मिन्देशेमध्येगृहपतिर्गार्हपत्यस्यमंथनंकृ-
त्वा॥ स्वरेसंस्कारपूर्वकंस्थापयति॥ ततस्तरेषोडशब्रह्मादयोगृहपतेर्दक्षिणतोमंथनंकुर्वंति॥ अर्द्धागृहपतेरुत्तरतः॥ तत्रैवमध्ये
गृहपतिः॥ गृहपतेर्दक्षिणतोब्रह्मा। गृहपतेरुत्तरतउद्गाता। ब्रह्मणोदक्षिणतोहोता। उद्गातुरुत्तरतोध्वर्युः। होतुर्दक्षिणतोब्राह्मणाछं-
सि। अध्वर्योरुत्तरतःप्रस्तोता। ब्राह्मणाछंसिदक्षिणतोमैत्रावरुणः। प्रस्तोतुरुत्तरतःप्रतिप्रस्थाता। प्राशास्तुर्दक्षिणतःपोता। प्रतिप्रस्था
तुरुत्तरतःप्रतिहर्ता॥ पोतुर्दक्षिणतो — वाकः॥ प्रतिहर्तुरुत्तरतोनेष्टा। अछावाकस्यदक्षिणतोग्नी॥ नेष्टुरुत्तरतसुब्रह्मण्यः। अग्नीधो रामः
दक्षिणतोग्रावस्तुत। सुब्रह्मण्यरुत्तरतउन्नेताइति॥ अनेनक्रमेणस्वंस्वंगार्हपत्यंप्रथित्वास्थापयंति॥ ततोध्वर्युः पंचभूसंस्कारपूर्व- २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कंगृहपतेर्गार्हपत्यादिष्टकापश्वर्थमाहवनीयदक्षिणाग्न्योरुद्धरणंकरोति ॥ ततोब्रह्मादयः सर्वेस्वस्वंगार्हपत्यादेकैकमुल्मुकंगृही
त्वागृहपतेराहवनीयमध्येप्रक्षिपंति । तएवमेवदक्षिणाग्निमध्येप्येकैकमंगारंप्रक्षिपंति ॥ ततएवंविधेविहारेप्राजापत्यइष्टकाप
शुर्भवति ॥ तत्रेष्टकापशौगृहपतेर्गार्हपत्येआज्यत्यापत्नीसंयाजाभवंति ॥ इतरेषुसर्वेषुगार्हपत्येष्वाज्येन । तत्रचबहूनिस्रुक्स्रुवा
णिसंस्कृत्यसर्वेस्वयमेवस्वस्वगार्हपत्येआज्येनपत्नीसंयाजान्स्रुहैवकुर्वंतीति · संप्रदायः ॥ क्रमेणसर्वेष्वध्वर्युरेवकरोतीति श्रीअनं
तयाज्ञिकाः ॥ एवमिष्टकापशुसमाप्य ॥ पशुशिरःशुद्धप्रदेशेनिधायतस्मिन्नेवाहनिदीक्षांकुर्वंति ॥ यदितस्मिन्नेवाहनिदीक्षांकर्तुंन
शक्यतेतदापुनरपिस्वस्वारण्योःस्वंस्वंगार्हपत्यंसमारोह्यस्वस्वगृहंप्रत्यागत्याग्निहोत्रहोमंकुर्वंति ॥ ततोयस्मिन्नहनिदीक्षायाःसम
यः कृतोभवति · तस्मिन्नहनिपुनररण्योःस्वान्स्वानग्नीन्समारोह्यसर्वेदेवयजनंप्रत्यायांति । तत्रविंशत्यरत्निप्राचीसपत्न्यधिकश

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नारत्निरुदीचीएवं विध्वाउदग्वंशाशालाभवति॥तस्यांशालायांमध्येगृहपतिर्मंथति॥मथित्वाखरेस्थापयति॥इतरे पूर्ववदर्धादक्षिणातो॰
र्द्धाउत्तरतःस्वस्वगार्हपत्यंमथित्वापृथकपृथकखरेस्थापयंति॥ततोब्रह्मादयः स्वस्वगार्हपत्यादेकैकमुल्मुकमादायगृहपतिगार्हपत्य
मध्येप्रक्षिपंति॥एवंविधविहारेदीक्षणीयादि कर्मकुर्वंतितेषांदीक्षोपसत्सुआहवनीयएकः।गार्हपत्याःपृथक्।ततउपसदांप्रथमेप्रायणी
येहनिगृहपतेर्गार्हपत्यनित्युपधानंभवति॥उपवसथदिनेचाग्नीध्रीयाःग्नेःप्रणयनात्प्राक्धिष्ण्यचयनानंतरंअध्वर्युब्रह्मादीनांगार्ह
पत्यान्।बुद्धिपूर्वंस्वप्रयत्नेनोपशमयेत्।ततोशालाद्वार्यस्यदक्षिणतउत्तरतश्चपूर्वोक्तक्रमेणब्रह्मादीनांसर्वेषांगार्हपत्यान्धिष्ण्यवद्वि
नोति।अत्रमतत्रयं।सर्वेप्राकृताएवैकविंशतीष्टकानांगृहपतिगार्हपत्यसदृशाएवप्रकृतिवच्चीयंतइति॥ ॥कर्कसंप्रदायकारौ॥
एकविंशतीष्टकाश्चचतुरस्राब्रह्मादीनांगार्हपत्याःश्चीयंतेइतिपितृभूत्याचार्या॥ ॥श्रीअनंतयाज्ञिकश्च॥अस्मिन्पक्षेगार्हपत्यस्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चितेः क्षेत्रं मण्डलं चतुरस्रं चिकीर्षेद्विष्कंभं पंचदशभागान्कृत्वा द्वावुद्धरेद्ध्याकरणीः त्र्युपायेन चतुरस्रीकृत्य षोडशपदं मध्ये षष्ठि
यश्रोणय ८ सानूकापच्छेदः परिलेखांतरं वक्राः इत्युपायेन वक्रा अपि समपार्श्वाः साधनीयाः॥ अथेतरेभ्यः उपवसथ्ये धिष्ण्या त्वेतिश्र
वणात्॥ ॥कात्यायनेन॥ धिष्ण्यवदित्युक्तत्वाच्च धिष्ण्यवदष्टेष्टका एवचैतच्चानेकविंशतिरिष्टका॥ ॥इति हरिस्वामिनः॥ ॥
पूर्वयोः पक्षयोर्गृहपतिगार्हपत्यवपनकाले पलाशशाखाया न निरसनं। अमीषां गार्हपत्यानां त्रुटुहनायस्थापनं कार्यं। धिष्ण्यव
च्चयन पक्षेच॥ तदैव शाखा निरसनं। प्रयोजनाभावात्। ततः प्रणयनार्थमाग्नीध्रीये शालाद्वार्यान्त्रदीप्ते ध्वे नोद्यते॥ दुर्ईंगृहीते। त्रु
ल्वादयः शालाद्वार्यमेकैकमंगारं गृहीत्वा स्वस्वगार्हपत्यचितौ स्थापयंति॥ ततोऽग्नीषोमीयपशौ इष्टकापशुवत्पत्नीसंयाजा भवंति।
सुत्यायां च सर्वेषु प्रत्यग्निसर्वेषां यजमानानां गार्हपत्येषु पृथक् पृथक् स्रवनीयाः॥ पुरोडाशादयः कर्त्तव्याः॥ अत्राग्नीगृहपते शाला

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का॰सू॰प ष्टर्येसवनीयान्निर्वपति॥विरोधादितरेषु गार्हपत्ये धन्येतिविपरां कुर्वंतीतिसंप्रदायकारः यागकालेवसर्वेषांसर्वैःसवनीयैःसहैव
४ यागः।ततस्वंस्वंहविःशेषंभक्षयंति॥सवनीयपशुष्वपिपत्नीसंयाजाःपूर्ववत्॥ ॥इत्येवमेकपक्षः॥ ॥अथद्वितीयपक्षउ
च्यते॥पूर्ववदरण्योरग्नीसमारोह्यदेवयजनंआगच्छंति॥ततोगृहपतिर्मध्येमंथनंकरोति॥इतरेब्रह्मादयोगृहपतिंपरितोमं
डलाकारेणपूर्वतआरभ्यक्रमेणप्रदक्षिणमुपविश्यस्वंस्वंगार्हपत्यंमथित्वाजातमात्रंअरणिस्थमेवेष्टकापक्षेदीक्षाकालेच
गृहपतिर्गार्हपत्यमध्येप्रक्षिपंति॥अत्रपक्षेदीक्षोपसत्सुसर्वेषांभयोरथग्नयःसमानाःसाधारणाएव॥नप्रथमपक्षवत्पृ
थग्गार्हपत्याइति॥ततएवंविधाद्गार्हपत्यादाहवनीयदक्षिणाग्नीउध्धृत्येष्टकापशुंसत्रंचकुर्वंति।उपवसथादिप्रागग्नीषोमप्र राम॰
णयनादित्याद्यस्मिन्पक्षेपिसर्वंसमानं।इष्टकापश्वनंतरंतदहर्दीक्षाशक्तौसमारूढनिर्मथितेष्वनियतक्रियेत्यपिपूर्ववदे ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व॥ ॥इति द्वितीयपक्षः॥ ॥अथ तृतीयः पक्ष उच्यते॥ अथवा सर्वे यजमाना गृहे एव गृहपते ररणपो राज्ञं भंतृत्वाय इतो निर्ज्ञ
नि घ्नत इत्येवं संवादं कुर्वीति॥ तस्यैव तदित्यं तम मुं मंत्रं पठित्वा गृहपतिस्त्वावग्नी गार्हपत्याहवनीयौ पृथमं स्वारणपोस मारोपयन्ति॥ ततो
गृहपतेरेवेतरेषां गार्हपत्याहवनीयौ स्वाररणपोः समारोहयन्ते॥ अथवा इतरे ब्रह्मादयो दीक्षिता यथा स्वं स्वा स्वावग्नी स्वयमेव गार्हप
त्याहवनीयौ गृहपत्यरंणपोरेव समारोहयंन्ति॥ एतावदृहेकृत्वा ततो देवयजनं प्रत्यायंति॥ ततस्तत्रागत्य गृहपत्यरणीभ्यां सर्वाग्नि
समारूढाभ्यां साधारणगार्हपत्यं मथित्वा तत आहवनीयदक्षिणाग्निं विहृत्य दीक्षणीयादि कुर्वंति॥ अस्मिन्नपि पक्षे धिक्षत्वयनानं
तरं ब्रह्मादीनां गार्हपत्यचयनादि प्रथमपक्षे गणसमानं पत्नीसंयाजादि प्रथमपक्षवदेवाग्नीषोमीयसवनीयानूवंध्येषु॥ ॥
अथ तृतीयः पक्ष एव पक्षांतरं उच्यते॥ अथवा अस्मिन्नुत्तमे पक्षे एकाहवच्छन्नागार्हपत्यपुरो द्राक्षा पत्नीसंयाजा भवंति॥ एकाहव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दितिदशारत्नीविस्ताराविंशत्यरत्निदीर्घाशालागार्हपत्यचितिरप्येकैव॥सवनीयपुरोडाशा अप्येकाहवदेवएकगुणाः।नसप्तदशगु
णाः।पत्नीसंयाजा अपिगृहपतेर्गार्हपत्याजाघन्यारावनाज्येनेतरेषांअस्मिन्पक्षेगृहपतिरप्येकएव॥अथयेनसत्रेदेवाइतिप्र
क्रान्तएकगृहपतिकावैदेवाइति।अथोएवैनएकगृहपतिएकपुरोडाशाइत्यादिश्रवणात्॥ततःसुत्यायांएकगुणासवनीयशे
षेणासर्वेषांदीक्षितानांशरीरस्थितिपर्याप्तस्याशनस्यासंभवात्।तदर्थमुपयांतरंविधीयते।तदारोड्रदेवत्यंपंचशरावंपंचभिःशरा
वैःपरिमितमोदनंपुरोडाशंवासर्वेषुसवनेषुसवनीयैःसहकुर्वंति॥तद्धिशभक्षणेनचयजमानानांशरीरस्थितिर्भवति।एकेपं
चशरावंबृहस्पतिदेवत्यंकुर्वंतिनैंद्रदेवत्यं॥इतिदेवतामात्रविकारः॥ ॥इतिविकल्पस्तृतीयःपक्षः॥ ॥अथसर्वपक्षसाधार
णःसत्ररूपेद्वादशाहेकर्मविशेषोलिख्यते॥द्वादशदीक्षाःद्वादशोपसदश्चात्रभवंति॥द्वादशसुत्याश्चतस्यारंभःकालःकाठकेउक्तः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

चैत्रीपक्षस्यसप्तमीसत्रायद्वादशाहायाहीनायवादिनावादीक्षन्ते॥ ॥फाल्गुनीकस्येतिलौगाक्षिरिति॥मानवे॥चैत्रीपक्षस्यसप्त
म्यांप्राग्वंशेसमृप्यदीक्षेरन्सर्वेसुत्वंतः।सर्वेयजमानभागंप्राश्नंतीति॥शाखायनेपि॥शुद्धपक्षस्याष्टम्यांद्वादशाहायदीक्षेनेति.
अतश्चैत्रफाल्गुनयोरन्यतरस्यशुक्लसप्तम्यामष्टम्यांवाप्रथमदीक्षा॥तस्मिन्दिनेपूर्वाह्णेसर्वेयजमानाःपृथक्पृथकमातृपूजा
पूर्वकमाभ्युदयकंश्राद्धंकुर्वंति॥तथासाग्निचित्यश्चैद्वादशाहःक्रियते॥तदाप्रथमंप्राजापत्यएवेष्टक॥पशुःकर्त्तव्यः॥नवाय
व्यः॥नापिपंचपशवः।यत्रप्राजापत्येनपशुनायक्ष्यमाणाभवंतिइतिविशेषोपादानस्येतरपक्षयनिवर्त्तनार्थत्वात्॥तत्रप्राजा
पत्यपशुरितिसूत्राच्च॥तस्यचकालद्वयं॥दीक्षादितएवप्रातरिष्टकापशोः।अनुष्ठानंस्वकालेवा।तत्रप्रथममिष्टकापशौविशे
षाःप्रदर्श्यते॥यत्रयजमानानामेवसंत्विकपदार्थकरणाद्वरणाभावः॥पूर्वोक्तपक्षत्रयमध्येन्यतरपक्षमवधार्यतेनपक्षेण॥

का·स·प ग्नीन्संधारणान्कृत्वा गार्हपत्यसंपाद्येष्टकापध्वर्थमाहवनीयदक्षिणाग्निं विहृत्य अग्न्यन्वाधानं कुर्यात् यद्यग्न्यन्वाधानं यजमानकर्तृकं
६ चेत्सर्वैरन्वारब्धो यजमानः करोति ॥ मंत्रश्चैवमूह्यतेस्मिन्पक्षे ॥ अस्माकमग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु वयेम अस्मभ्यं नमंतां प्रदिशं इति । अ-
ध्वर्युकर्तृके त्वनूह एव ॥ अनेकगार्हपत्यपक्षे गृहपतेः पूर्वं स्वगार्हपत्येग्न्यन्वाधानं ॥ ततः क्रमेण ब्रह्मादिगार्हपत्येषु अथवा ब्रह्माद-
यः स्वस्वगार्हपत्येषु अनूहितेनैव मंत्रेण कुर्वंति ॥ एकगार्हपत्यपक्षेषु प्रकृतिवदेकस्मिन्नेव । तत्र ब्रह्मप्रवरणं न भवति । स्वयमेव
स्वार्थे कर्मणि प्रवृत्तेः वरणस्य चाप्रवृत्तप्रवर्तनार्थत्वात् । द्विरासनं ॥ ब्रह्मासनं त्रकआसनं संस्कृत्योपविशति ॥ ततः सर्वे अंतरेण परा-
ग्नी गत्वा ऽपरेणाहवनीयं क्रमेण प्राङ्मुखास्तिष्ठंतेग्निमीक्षमाणोपडपस्थस्पवृत्तमुपयंति । ब्रह्मा च स्वासनादुत्थायैवमेव सह देवव्रतमु-
पैति ॥ बह्वृचास्तु होतुर्मंत्रणात्पूर्वं यथास्वशाखविहितं कुर्वंति । तदनुरोधेन इतरेषामपि व्रतनिरसादनोत्तरकालमेव । व्रतग्रहणं च ६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ॐ। ततः सर्वेषां सत्यवदननियमं॥ ततोध्वर्युराज्यं संस्कृत्य प्पाकृतिं जुहोति। उत्विक्षु विति। तत्रोहः। पुष्ट्रयज्ञपतींस्ति रेति। षटकासादने
यजमानाः वाचं यच्छेतेति॥ येयजमानाः पदार्थेष्वव्याहृता नभवन्ति ते सर्वे विहारस्य दक्षिणातः क्रमेणाध्रत्यक् संस्थाय थावकाशमुपविशंति।
प्रोक्षणीनामुदिंगने अग्ने यज्ञयतीन्तु धा तुन्यज्ञपतिदेवयुवश्तिजुह॥ परिग्रहप्रसवेनाकस्य पृष्ठे यजमानाः संतु॥ इमंयज्ञं यजमानां
श्च धेहीति॥ एवं प्रणाय यज्ञं प्रोक्षजज्ञं प्रजापते त्वबृहीत्यादिमंत्रे घ्वपिज्ञेयं॥ वेदवंधः सर्वैरन्वारब्धो गृहपतिः करोति॥ तन्मंत्रे च ते नास्म
भ्यंवेदो भूयादित्यूहः॥ नानागार्हपत्यपक्षे स्वस्वगार्हपत्यं समीपे उपविष्टानां पत्नीनां सन्नहनं क्रमेण। एकगार्हपत्यपक्षे तत्समीप एव
वोपविष्टानां पत्याज्यमवेदास्वेत्यनूहितस्वपैषः गृहपतिपत्नीसर्वाभिः पत्नीभिरन्वारब्धासती अदब्धेनेत्याज्यमवेक्ष्यते॥ परिधि
परिधानेयजमानानां परिधिरसीति॥ सर्वत्रालंभेताविष्णो पाहि पाहि यज्ञपतीन्पाहि मां यज्ञन्यमिति॥ एवमेववपापुरोडाशहृदया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का.स.प घवदानेप्यूहः। पूर्णान्वारंभं च खालेक्षणांपदार्थत्वाद्गृहपतिरेव करोति। वाचनमंत्रांते इति ब्रूते इति प्रैषः। सर्वे यजमानास्तं मंत्रं पठंति। एवं सर्व
७ वाचनेष्वज्ञेयं॥ पत्नीनां वाचनेऽप्येवमेव। यूपस्य परिव्ययणोपरि मान्यजमानान् त्रायइति। अग्निमंथनानंतरं मथितस्याग्नेः प्रास्तनमं
त्रेमायज्ञपती न्ज्ञातवेसाविति॥ संततन्वन्निवर्वेति प्रैषाऽऽकविंशे नवज्ञेशोत्यववाधनं च क्रत्वर्थत्वाद्गृहपतेरेव॥ ॥नमर्वेषां॥ नह्यु
त्रमेत्स्यात्माभिवादिपदसंवंधे थात्मनः क्विंचित्प्रार्थते॥ यदत्तुच्चारणे यजमानानां संस्कारपरिलोप आशक्यते तस्माद्गृहपतेरेव हिरण्य
गर्भइत्युत्तराधारः। पशुश्रोणेः समंजने संयज्ञपतय आशिषागहुतामिति॥ अग्निर्देव इति दीक्षाक्रमेणासर्वे यजमानार्षेयन्तुच्चारणं.
तत्राव्यवहितानां तंत्रेणाव्यवहितानां तु प्रतियजमानं भेदेन॥ होतृवरणानंतरं अग्निर्हि दैवीनामिति यजमानवरणे। अग्निर्हि दैवीनां विशां राम:
पुरएते मे यजमानामनुष्याणां तेषामस्यूर्गार्हपत्यं दीदयछत ८ हिमा अष्टादशायवो राधा ८ सीत्संपृंचानानसंपचानानात्तन्व इत्यू ७

हः॥ एवं सर्वेषामभिधानसमर्थो भवति। अत्र वषट्कृते होमनियमः। तथा सति प्रक्षेपात्पूर्वं सर्वैस्त्यागाः सह कर्तुं शक्यते॥ सर्वैर्हि परि
त्यक्तस्य हविषः प्रक्षेपः कर्तव्यः। प्रयाजानुमंत्रणस्योभयार्थत्वादेकस्यानुमंत्रणस्य सर्वैः कर्तुमशक्यत्वाद्गृहपतेरेव सर्वैरन्वारब्धः प्र
याजानुमंत्रणं कुर्वंति॥ तत्र चैकोनमेत्यत्रास्य शाखप्रयोगे सत्यपथ्यमनो न किंचित्प्रार्थ्यते॥ यदनुच्चारणे यजमानानां संस्कारपरिलो
पआशंकेत्॥ तस्मादेक एव करोति। अत एवानूहश्च द्वितीयानुमंत्रणे दुहे भवति। त्विषिमंतो भूयास्मा अपचितिमंतो भूयास्म॥ यश
स्विनो भूयास्म। ब्रह्मवर्चसिनो भूयास्म। अन्नादा भूयास्मेति। शामित्रस्य पश्चात्तृणापासनमंत्रे यज्ञे यज्ञपतीन्धा इति पशोः प्राणानां
शोधनं परार्थत्वाद्गृहपतिपत्न्येव करोति। अनन्वारब्धैव शेषेणा यजमानशिरः प्रभृत्यनुविंध्यत इत्येतदपि गृहपतिरेवाध्वर्युः सहितः
इदमहमितितृणाभिष्ठानं कृत्वर्थत्वात् गृहपतिरनन्वारब्धा एव करोति। वपाश्रपणादाने प्रजापतिं गच्छत्स्वर्यजमानेभ्यो विंदेति। एवं स

का॰ सू॰ प
८

वैत्रग्रहणदानेषु ज्ञेयं। सर्वेषां यजमानानां सर्वासां पत्नीनां चेदमापवृतिवात्वा त्वेमाज्जनं भवति। प्रणीताप्रणयने यजमानाः वाचं यच्छन्तेति प्रैषः॥
हविर्गृहणकाले पात्नी विलेजपेमाने यज्ञपतयोर्ह्वार्षुरिति॥ पुरोडाशप्रथने बृहते यज्ञपतयः प्रथंतामिति। पुरोडाशाभिवासने अन्तमेरु
र्यजमानानां प्रजा भूयादिति। उद्दिंगन प्रोक्षणाप्रतिप्रसवप्रणदानालंभनेषु उरुहाऽक्ताः॥ मयीदमिति जपः सर्वेषां पुरुषस्याशीः प्रार्थना
र्थत्वात् ऋत्विजामभावाद्वनुर्द्धीकरणाभावः॥ पशूषाधिश्रयणेमाने यज्ञपतयोर्ह्वार्षुरिति पवित्रप्रतिपत्तौ॥ यजमानानां प्राणापानौ पा
तमिति॥ अनुयाजप्रसवमंत्रेतेन यज्ञपतीं स्तेनमामवेति। व्यूहनं यजमानकर्तृकपक्षे गृहपतिः सर्वैरन्वारब्धकरोति॥ प्रजापतेर्व
नस्पते रुज्जितिमनुज्जेयास्म वाजस्यास्मान्प्रसवेनप्रोहामि। उपभृद्व्यूहने तु विशेषो नास्ति॥ अध्वर्युकर्तृकपक्षे उज्जितिमनुज्जयंति राम:
मे यजमाना वाजस्यैनान्प्रसवेन प्रोहामि॥ प्रजापतिर्वनस्पतिस्तमनुपनुदर्तापयि मे यजमानाद्विषंति यश्चैतान्द्वेष्टि वाजस्यैनं प्रसवे ८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नापोहामि ॥ गृहपतेरेववेद्यालंभः स्विष्टेनःसंतिष्ठस्वेति · इतरेषामन्वारंभः ॥ नाना गार्हपत्यपक्षे गृहपतेर्जाघन्यापत्नीसंयाजांतं ॥ आ
ज्येनेतरेषांइडावदानंजाघन्याएवकार्यं · नास्यात् · अदष्टाकृतिर्न भवति ॥ सर्वेषांसहैवस्वस्वगार्हपत्येपत्नीसंयाजकरणपक्षेस्रुक्स्रु
वानांतावत्संख्यानांप्रथममेवासादनादिसंमार्गांतासंस्काराः कर्त्तव्याः पिष्टलेपाकृतिमंत्रेसत्याः संतुयजमानानांकाम इति । वेदविमो
केनोहः ॥ ॥इतिसंप्रदायः॥ ॥गृहपतिपत्न्यैवेतरान्वारब्धावेदविमोकंकरोति ॥ वंधनवद्बहुत्वंभवतीत्यपरे ॥ समिष्टयजुषाहोमे
षुयज्ञ यज्ञपतीन्गच्छेति । एषवोयज्ञोयज्ञपतयःसहसूक्तवाकः सर्ववीरस्तंजुषध्वंस्वाहेतिभूलावनपेगृहपतिराहवनीयेतत्पत्नी
चसर्वगार्हपत्येषुसमिदाधानंकरोति ॥ समिदाधानस्याग्नींधनार्थत्वेनपरार्थत्वात्मुख्यःकुर्यात्परार्थानितिवचनात् ॥ सर्वेयजमाना
उपर्युपर्यंजलीकृत्वापूर्णपात्रस्यप्रतिग्रहणंकरोति ॥ सर्वेषांमुखविमार्जनं ॥ अध्वर्युःसर्वेषामंजलीनामुपरिस्थीयमंजलिंकृत्वाति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नयनंपुत्रिगृहणं वोपाये नोभयंकरोति॥ विहृतक्रमभागभूमिप्राक्सूर्यावेक्षणादक्षिणावर्तनप्राग्गमनेषु आन्वारंभः॥ आहवनीयावेक्षणागार्ह
पत्योपस्थानपुत्रनामग्रहणतूष्णीमाहवनीयोपस्थानवृतविसर्गभागप्राशनानि भेदेन॥ यजमानभागंसप्तदशधाविभज्यसर्वेत्वां प्रावे
शणंप्राशनंच कुर्वंतीत्यपरे आहुः सूर्यावेक्षणेवर्चोनोदेहीति॥ प्रागमननमंत्रेप्रप्रयज्ञपतीस्तिरेति॥ पुत्रनामग्रहणमंत्रेततोसितंतुर
स्यनुनस्तनहत्येस्मिन्निति॥ तदुमस्तिकोध्यतस्यघृताक्तस्पशिरसः सुगुप्तदेशेनिधानं॥ आजस्रोपस्थापुप्राशनंचदीक्षादिनएवेष्ट
कापथकरणपक्षेनानागार्हपत्यपक्षेगृहपतिगार्हपत्यादुःखासंभरणार्थमाहवनीयंदक्षिणाग्निंचोद्धरेत्यध्वर्युः॥ वुल्लादयश्च स्व
स्वगार्हपत्यादेकैकमंगादमाहवनीयेदक्षिणाग्नौचप्रक्षिपंति॥ ॥ततउखासंभरणं॥ एकगार्हपत्यपक्षेपिगार्हपत्यंविभज्योखासं
भरणार्थंपुनः संनिवापः तत्रोखासंभरणमजापयसावसेकांतं॥ तत्रगृहपतिपक्षेवान्वारब्धाआषाढांकरोतिपरार्थत्वात्॥ उपायावि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्चज्योतिषांचकरणंगृहपतेरेव॥अथातोऽग्निमग्निष्टोमेनानुयजति॥तमुक्थेनतमतिरात्रेणतमेकरात्रेणतंद्विरात्रंतेष्वग्निरूपदेशो
नैवविधीयते।तेनतंद्वादशरात्रेणोत्पनेनवचनेनैकयजमानकेष्वनेकयजमानकेनद्वादशाहेऽपदिष्टएवाग्निर्नीतिदिष्टः।तेनप्र
कृतावपूर्वत्वाद्यस्तनेनन्यायेनअनेकयजमानकेपिद्वादशाहेचयनसंबंधिषुमंत्रेषुयजमानाभिधायीनिनोह्यंते।पत्नीशब्दवत्॥
दीक्षादिनेपशुकरणशक्तौपशुस्तत्रस्यांफाल्गुन्यांपौर्णमासेनइत्यादिप्रसिद्धेस्वकालेएवभवति॥तदाचपशुसमाप्तिरनंतरंस्वान
स्वानग्नीन्समारोप्यस्वस्वगृहेगत्वाग्निहोत्राद्यानित्यक्रियाःकुर्वंति॥एकगार्हपत्यपक्षेपितंविभज्यस्वस्वारण्योःसमारोप्यगृहेगमना
दि।पशोःस्वकालेकरणंपक्षऽपासंभरणमपिफाल्गुनकृष्णाष्टम्यामेवाग्नीनांस्वनापंकृत्वाकर्त्तव्यं॥ततश्चैत्रशुक्लसप्तम्यांदेवय
जनजोषणादिकर्मक्रियतेतत्रमानुषर्त्विग्वरणाभावेपिदैवर्त्विग्वरणंभवत्येव॥अग्निर्नोहोता॥आदित्योनोध्वर्युरित्याद्यूहयुक्तः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तथा अग्निर्नो होता स नो देवयजनं ददात्विति एतद्देवर्त्विग्भ्यो देवयजनप्रार्थनमपि भवति॥ ततो देवयजनजोषणं॥ उद्धतो वध्रिमू
लकरणं॥ ततः पक्षद्वयेपि उदग्वंशशालाकरणं॥ प्रतियजमानदशदशारत्नी प्रमाणां उदीचि वर्द्धते॥ प्राचीनुविंशत्यरत्निरेव॥ एकाह
नद्वीक्रय इत्यास्मिन् पक्षे प्राग्वंशेन प्रकृतिवद्दशारत्निविपुला भवति॥ तत्पूर्वं गृहपतिर्गार्हपत्यायुपाकृत्यर्थमाहवनीयमुद्धृत्य पूर्ववदे
कैकं गार्हमाहवनीये प्रास्य उपाकृतिहोमः॥ ॥ततइष्टकापशुवत्समारोपः॥ ॥एकारणिपक्षे गृहपतेः अरण्योः संवादे पशुबंधे
न इत्यस्यस्थाने सत्रेणेति पदप्रयोगः ततः पूर्ववत्समारोप उदवसानं॥ देवयजनमागत्य पूर्वया द्वारा पत्नीशालां प्रविश्य पूर्वयोः
पक्षयोः सर्वे यजमानाः स्वे स्वे अरणिपाणौ कृत्वा शालास्तंवग्रहणं कुर्वाणं गृहपतिमन्वारभंते॥ तृतीये पक्षे गृहपतिरेवारणिपाणिर्ने
तरे। संवत्सरश्चातु- इपपक्षाहिताग्नयश्चेत्सत्रं कुर्वंति। तदा गृहपतिरेव लौकिकारणिपाणिः शालास्तंभं गृहीत्वेदमगमेति पठंति॥ ततः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सोमनिधानंवा ॥ मंथनमिष्टकापश्रुवत् ॥ इष्टकापशौयः पक्षोंगी कृतोभवति । सएवात्रापिभवति । प्रथमपक्षश्चेदत्रगार्हपत्येंगारमि
तिविशेषः ॥ ततोर्द्ध्वामाधिकेषुसप्तसुप्रक्रमेष्वाहवनीयस्योद्धरणं ॥ द्वितीयेदक्षिणाग्नेः । प्रमाणंसर्वत्र गृहपतेरेव । क्रत्वर्थमेगोपा
येतिक्रत्वर्थोपदेशः ॥ अत्रोपहारः ॥ ॥ सर्वेषांसपत्निकानां इष्टाशनं ॥ ॥ ततोभ्युदीक्षैकैकस्यप्रपादनांता ॥ अत्राध्वर्युर्गृहपतिंब्र
ह्माणमुद्गातारंहोतारंवदीक्षयति । अनुपतिरेषांपत्नीः प्रतिप्रस्थातादीक्षयति ॥ ततोध्वर्युर्ब्राह्मणाछंसिनंप्रस्तोतारंमैत्रावरुणंचक्र
मेणप्रथमशोधप्रतिप्रस्थातादीक्षयति । अनुपतिरेषांपत्नीर्नेष्टादीपयतिद्वितीयशोध । ततःप्रतिष्ठातारंपोतारंप्रतिहर्त्तारमछा
वाकंचक्रमेणनेष्टादीक्षयति अनुपत्येषांपत्नीः क्रमेणोन्नेतादीक्षयति । ततोनेष्टारमग्नीधंसुब्रह्मण्यंग्रावस्तोतारंचक्रमेणोन्नेतादी
क्षपयति ॥ अनुपत्येषांपत्नीः क्रमेणोन्नेतोपनीतः । स्नातकोवाब्रह्मचारीवान्योब्राह्मणोवादीक्षयति ॥ उन्नेतारमुन्नेतुः पत्नीवब्रह्मचर्या॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दीनामन्यतमराववदीक्षयति॥ ॥ततो दीक्षणीया॥ तत्रनानागार्हपत्यपक्षेप्यग्न्यन्वाधानंपरिस्तरणंच गृहपतिगार्हपत्यस्यैव॥होमा
भावान्नेतरेषु॥गार्हपत्यस्यैवांगारप्रासनेगृहपतिगार्हपत्यस्यसाधारणीकृतत्वात्॥जुहूस्थानानि तु प्राजापत्यं प्रज्ञावेनोक्तानि॥ततो
वेद्योक्तविमोकांतेनवनीतदीक्षासर्वेषां।तत्रभ्यंजनादेकैकस्यप्रवेशनांतं।पूर्वोक्तक्रमेणपूर्वोक्तन्तत्कर्तृकत्वं॥अत्रवोत्वाप्रहृंजनं
तस्ययजमानकर्तृकपक्षेगृहपतिहस्तामाहवनीयेधिश्रयति॥ समिदाधानं॥ततओजुहूणाहोमः॥ ॥दीक्षणीयाशेषसमाप्तिः॥ ॥
ततः कृष्णाजिनदीक्षाः सर्वेषां॥ तत्रैकस्यकृष्णाजिनास्तरणादिदंडोच्छ्रयणांतमप्सुदीक्षोक्तक्रमेण।तत्रवाउखाधिश्रयणादिसमि-
दाधानांतं॥ सर्वेषांकंठेस्वयमेवहृक्मप्रतिमोकः॥अतद्दुर्ह्वहद्दितिमंत्रेणसंघापुखोनिधानपर्यंतंसर्वेषांमन्वारंभः॥सीदत्वमितु
मस्थानंसर्वेकुर्वंतिनात्मप्रोपस्थानंच।अत्रमानवसूत्रेविशेषः।हृक्मप्रतिमोचनादिवात्मप्रांतमेकैकस्येति।तेनप्रतिदीक्षाक्रमेणावि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शुक्रमवात्सप्रैभवतः॥ उद्वासनप्रैषो दीक्षिता इमे ब्राह्मणाः इति। प्राक्प्रैषात्स्वर्यास्तमयश्चेद्गृहपति। ब्रुयादय। तस्मिन्नेव विहारेऽग्निमे
णासर्वेऽग्निहोत्रं जुह्वति॥ आस्तमयाद्वाग्यमनं सर्वेषां॥ अस्तमिते भस्मोद्वापो गृहपतेः दीक्षिता वाचं विसृजध्वमिति वाग्विसर्गप्रैषः॥
पत्नी वाचं सृजस्वेत्यध्वानूहः। प्रकृतावसमवेकत्वात्॥ व्रतकरणप्रैषः सर्वेषां॥ वाग्विसर्गश्च समिदाधानं च॥ बहुवचनेनगोदोहन
प्रैषः। व्रतदुघा धुक्ष्वेति। व्रतानि सर्वेषां पृथक्पृथक्श्रपयित्वा यत्नेन रक्षणीयानि पत्नीनां च॥ अपरात्रे सर्वेभ्यो व्रतप्रदानं॥ व्र
ते दत्ते गृहपति। स्वकीये ज्ञने समिधं। त्यग्न्याधानं करोतीति॥ ॥ कर्कसंप्रदायकारे॥ २ ॥ सीये स्वीये व्रते त्यज्य सर्वेपि समिध
आदध्युरिति वासुदेवः॥ विवुद्धवाचने व्रूतेति प्रैषः सिर्ववाचने षेवं। वाग्वंधप्रैषे दीक्षिता वाचं यच्छतेति। पत्निशब्देवाग्विसर्गवंधनप्रैष
यो नोहं॥ उदिते भस्मोद्वपनादि समिदाधानांतं। एवं दीक्षितधर्मैरुपेता द्वादशाहान्यासने। ततो द्वितीयायां दीक्षायां विसृजकमात्। तीया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का॰सू॰प यां वात्सप्रं ॥ चतुर्थ्यां विष्णुक्रमः ॥ पंचम्यां वात्सप्रं ॥ षष्ठ्यां विष्णुक्रमः ॥ सप्तम्यां वात्सप्रं ॥ अष्टम्यां विष्णुक्रमाः ॥ पंचम्यां वात्सप्रं ॥ दशम्यां विष्णुक्रमः ॥
१२ एकादश्यां वात्सप्रं ॥ द्वादश्यां विष्णुक्रमः ॥ इति एवं प्रत्यहं व्यत्यासेन विष्णुक्रमवात्सप्रे दीक्षासु भवतः ॥ तत्र द्वादशाहानां दीक्षाणां मध्ये यस्यां दी
क्षायां इष्टिर्भवति तस्यां स्फपच्छेदनमहावीरसंभरणावनीवाहनानि यथोक्तानि कर्त्तव्यानि ॥ दीक्षामध्ये भस्मापोभ्यवहरणमपोछ्या वनी
वाहनादूर्ध्वं कर्त्तव्यं ॥ मानवे विशेषः ॥ अहीने भृत्विति अहीन इत्युक्त्वात् स्वेवनीवाहनं नेन भवति ॥ इति गम्यते ॥ दीक्षाणां चतुर्मे हनि
उत्तरवाग्नेः स्थाने ईष्टामेन गार्हपत्यस्य परिलेखः ॥ मंडलादेवत्रीन् प्रक्रमान् अक्रम्यांतः पात्यशंकुनि खननं कुर्वंति । ततो ब्रह्मयजमानावा
हवनीयदेशं दक्षिणेन वेदेः संलग्नावुपविशतः ॥ यजमानावावं यच्छेति प्रैषः ॥ षट्कासादनादित्रिकः प्रोक्षणांतं । ततो वेदीमानं पृष्ठ्यामानं याम:
अग्निमानं परिग्रिहिन्त्रिखननांतं ॥ ततश्चैत्रकृष्णचतुर्थ्यामुदिते भस्मोद्वपनादिसमिदाधानांते त्रिस्तनं व्रतं दुधाधुक्ष्वेति । चतुर्थ्युपसत्सु १२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

त्रिस्तनंव्रुतकरणं॥ ततोभस्मापोभ्यवहरणाद्ध्रुवाग्निप्रायश्चित्तं तंकृत्वाक्रमप्राप्तंवात्सप्रोपस्थानं च कृत्वाततोविष्णुक्रमवात्सप्रस्तमा
संकुर्यात्॥ततः पलाशशाखयागार्हपत्यमूहूहनादिप्रायणीयहविष्कृदंतेविशेषः। उपवसथप्रभृति। नानागार्हपत्यपक्षेशाखायास्थाप
नमितरेषांगार्हपत्यानांगृहपतिगार्हपत्यवत्‌चयनपक्षेधिष्ण्यचयनपक्षेतुनिरसनमेव॥ ततोमहावेदेस्थ्याद्यासंमर्शनांतं। ततः भूर्यादा
नादिवेदविमोकांतंप्रायणीयं कृत्वासीवेंपंरयोजनादिसवौषधैवपनांतं॥ततपरवदेशोसोमनिवपनाद्यातिथ्यहविः कृदंतेविशेषः॥प
दाभिहोमार्थेचतुर्गृहीतेगृहपतेरेवान्वारंभः। भुंठाधीलोहाकर्णीसोमक्रयणी। अर्हगणेष्वविशेषादिष्टु कृत्वात्॥ भुंठाधीपीतमुखीवेषि
तमुखीतिकेचित्॥ पीतपुच्छीत्येके। लोहाकर्णी। लोहितकर्णी पदसमर्पणेन्वारंभः। युष्मात्तुरणोस्मात्तुरायरुत्वहश्च॥ गृहपतिपत्न्याए
वपदसमर्पणं॥पत्नीवाचनेषुकृतेति प्रैषः सर्वासामंत्रवाचनं। यजमानकर्तृकपक्षेसोमोपनहनस्यहरणंगृहपतिः करोति। सोमोपन

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰सू॰प इनेदशाहृत्वोमंत्रेणासोमंमितार्थवत्परिमाणास्यसोमस्योपर्येकादशोध्यावापः कार्यः।। आगतेसोमेउत्थानंचतस्वैर्षांउराबाधानंगृहपतेरेव।।
१३ स्वानभ्राजेतिजपश्चगृहपतेरेवशिरसोपोर्णवनंसर्वेषांपत्नीनांच।गृहपतेर्दरणोमैत्रावरुणायदेयः।।दीक्षिताः दंडान्प्रयछंतीतिमानवे।।
शीप्तिसोमकरणादिगृहपतेः।वाचनादिसर्वेषां।आतिथ्यायांहविर्ग्रहणोगृहपतिपत्नेवाध्वर्युमन्वारभते।हविर्ग्रहणोमुष्टिविसृज्याध्वर्यु
णाहविर्ग्रहणंकर्त्तव्यं।।ग्रहणानंतरंउनर्वधानं।। एवंसर्वत्रार्त्विज्यविरोधेसर्वैर्यजमानैस्याज्यं।।अत्रहविष्कृदंतेआहवनीयपरिश्रिता
मभिमंत्रणादिलोगेष्टकोपधानांतं।।ततःशम्यामादायोत्तरवेदिछदनांतं।।ततःसिकतानिवापाद्यालंभनांतं।।आतिथ्येडांतेवांतरदीक्षास
र्वेषांयजमानानां।आहवनीयेसमिदाधानांतापत्नीनांच।।ततोगार्हपत्येषुपत्नीनांस्वस्वगार्हपत्येसमिदाधानांतं।प्रवर्ग्यचरणोभूनाधवे रा॰
तिवाचनेअभ्रधिष्ण्यदेशधारणंगृहपतेः।वाचनंसर्वेषां।पाणिनिधानंविश्वाभ्योमानाष्टुभ्यइतिगृहपतेरेव।प्रादेशनिधानंच।गर्भेदेवाना १३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मित्युपस्थानं सर्वेषां ॥ अपां त्वामित्यनुमंत्रणं गृहपतेः सर्वैरन्वारब्धस्य । मधुहुतमिति भक्षणं सर्वेषां । उपसद्योमे गृहपतेरन्वारंभः । चर्मद्विति प्र
णयनाग्निभ्यो न्सर्गीतं । उत्तरवेदि प्रोक्षणादिनाभिव्याघारणांतं ॥ मयि गृह्णामीति जपः सर्वेषां । सत्यसामगानं गृहपतेः । पुष्करपर्णोपधानादि
लोकंपृणान्तामुपधानांते विशेषः ॥ सर्पनामोपस्थानं गृहपतेः प्राणनतः परिलेखश्च ॥ प्राजापत्यपशुशिरसि पंचशिरोन्याग्निश्चेत्यंचवारं
सप्तानां हिरण्यशकलानां प्रक्षेपः । सहस्रदाइत्युद्धरणं । आदित्यंगर्भमिति । पुरुषमंत्रेणोपधानं । अश्वादिशिरसामुपधानमंत्रैस्तस्यशिरसस्त
स्यां तस्यादिस्पंगुल्यास्पर्शः कार्यः ॥ चित्रं देवानामित्याहुतीश्च । सर्वैरुत्सर्गमंत्रैरुपस्थानं च । अपराह्णे तानूनप्त्रमध्ये गृहपतेर्व्रतमभ्युक्षिच्च त
स्य गृहपतय ब्रतप्रदानं । नेतरेभ्यः । ततः सायं प्रवर्ग्योपसदौ उपास्तमयमभ्यपरिणयनमितरथाग्नेयंतं ॥ ततो वाग्यमनप्रैषादि । प्रातरु
दिते प्रवर्ग्योपसदौ ॥ ततः प्रथमायां चितौ पुरीषनिवापः । वार्त्रहत्यायेति पुरीषवत्याः ॥ प्रथमायाउपस्थानं ॥ ततोपराह्णे द्विस्तनं व्रतकरणं ॥ त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का.सू.प १८ तः प्रवर्ग्योपसदौ ततः सायंकालेऽश्वपरिणायनं ॥ वाग्यधप्रैषादि । प्रातर्वाग्विसर्गान्ते त्रिस्तनं व्रतकरणं । प्रवर्ग्योपसदौ । आग्नाद्भुचतस्तुपसत्सु
अधःशयोपसदाकृतिः ॥ ततो द्वितीयायाश्चितेरुपधानं लोकंपृणोपधानान्तं ॥ ततो एवापराह्णे व्रतकरणं । प्रवर्ग्योपसदौ ॥ सायमश्वपरिणायनं ।
वाग्वंधादि प्रातर्विसर्गान्तं त्रिस्तनमेव व्रतकरणं ॥ ततः प्रवर्ग्योपसदौ ॥ द्वितीयायां पुरीषावापः ॥ सप्तचौपस्थानं ॥ अपराह्णे त्रिस्तनं व्रत
करणं ॥ ततः सायं प्रवर्ग्योपसदौ ॥ अश्वपरिणायनं ॥ वाग्वंधादि प्रातर्विसर्गान्तं ॥ प्रातश्चैव नक्तं त्वाष्टम्यां पंचम्यामुपदः प्रभृतिश्रुघमी
यावद्व्रजः शयेत्तुपसदाकृतिः ॥ ततः तृतीयाश्चितेरुपधानं ॥ ततोऽपराह्णे द्विस्तनं व्रतकरणं प्रवर्ग्योपसदौ ॥ अश्वपरिणायनं ॥ वाग्वंधादि
प्रातर्विसर्गान्तं प्रवर्ग्योपसदौ तृतीयायां पुरीषावापः । सप्तचौपस्थानं ॥ अपराह्णे व्रतप्रदानं ॥ प्रवर्ग्योपसदौ ॥ सायमश्वपरिणायनं ॥ वाग्वं रामः
धादि प्रातर्विसर्गान्तं । प्रातः प्रवर्ग्योपसदौ ॥ चतुर्थ्याश्चितेरुपधानं ॥ अपराह्णे व्रतप्रदानं ॥ प्रवर्ग्योपसदौ ॥ सायमश्वपरिणायनं ॥ वाग्वंधादि १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रातर्विसर्गांतं॥ प्रातः प्रवर्ग्योपसदौ॥ चतुर्थ्यां द्विगुणीबावापः। सप्तर्च्योपस्थानं। ततोपराह्णे व्रतकरणं॥ प्रवर्ग्योपसदौ॥ अभ्यपरिणायनं॥ वाग्
बंधादि प्रातर्विसर्गांतं। प्रातर्नवम्यामुपसदि एकस्तनं व्रतं दुग्धाधुत्वेति प्रैषः। प्रवर्ग्योपसदौ॥ नवमीप्रभृति चतस्रः षट्पलत्सु एकस्तनं व्रतं
हरिशपेत्तुपसदाकृतिश्च॥ ततः पंचम्यामग्निर्नेत्तृपधानं। अपराह्णे एकस्तनं व्रतप्रदानं॥ प्रवर्ग्योपसदौ॥ पंचम्यां त्रिनो द्विगुणीवनिवापः। अप-
राह्णे व्रतकरणं॥ प्रवर्ग्योपसदौ॥ अभ्यपरिणायनं॥ वाग्बंधनादि प्रातर्वाग्विसर्ग प्रैषांतं॥ प्रातः प्रवर्ग्योपसदौ॥ ततो विकर्णोपधानाद्यग्न्यु
-- शंसनप्रैषांतं॥ अपराह्णे व्रतकरणं। ततः प्रवर्ग्योपसदौ। अभ्यपरिणायनं॥ वाग्बंधादि वाग्विसर्गांतं रात्रौ आग्नीध्रामो डुंबरीणां घृतम
भ्येप्रक्षेपः। सकलां रात्रिं ताः समिधो घृतमभ्येति ष्ठंति॥ अनुदिने वाग्बंध प्रैषादि प्रातर्वाग्विसर्गांतं॥ प्रातः पंचगृहीतादि धिष्ण्यचयनांते
विशेषः। इमं स्तनमिति वाचनपक्षे ब्रूते ति प्रैषः। वसोर्धाराहोमं गृहपतेरेव सर्वैरन्वारब्धः करोति॥ वाजप्रसवीयहोमांते सर्वेषामभि-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰सू॰प
१५

षेकः। हविर्द्धानप्रक्षालनादिविशेषः॥ गृहपतिपत्न्यक्षोपांजनं करोति॥ उपरवावभिमर्षनेतन्न्तः॥ सह तत्र इति सर्वान्वारब्धस्य गृहपतेरध्व-
र्य्योश्वाभिमर्शनं॥ धिष्ण्यचयनानंतरमेवैकाहवत्सोमयज्ञसत्वे तन्मध्यव्यतिरिक्तेषु पक्षेषु शालाद्वार्यदक्षिणोत्तराणां सर्वेषां गार्हपत्यानां पू-
र्वोक्तप्रकारेणाचयनं॥ प्रथमपक्षे पूर्वं ब्रह्मादिगार्हपत्यानामुपद्यामनं॥ ततश्चयनमिति विशेषः॥ तत्र गार्हपत्यचितिवच्चयनपक्षे प्रथमं
सर्वेषां परिलेखः परिमंडलपक्षे। चतुरस्रपक्षे मंडलं चतुरस्रं विकीर्य्यंनिम्नुपायेन मंडलस्य चतुरस्रकरणं॥ ततः सर्वेषां शाखायाकूहनं॥ त-
तः शाखानिरसनं॥ ततः सर्वेषु घानिवापो मंडलाच्छादनांतः॥ ततः सर्वेषु सिकतानिवापो मंडलाच्छादनांतः। ततः सर्वेषु परिश्रिन्निखननं॥ अर्द्ध-
ष्टहत्नुपधानाभिसमविलकरणांतमेकैकस्य। अनंतरमूर्ध्वमनुदेशादिः धिष्ण्यवच्चयनपक्षे कृत्तीर्निवापं कृत्वा आग्नीध्रीयवत्सर्वेष्वष्टानामि- राम:
ष्टकानामुपधानं॥ तेषु लोकं पृणेषु सकृन्मंत्रः॥ ततः सर्वेषु यावदिष्टकं परिश्रितां परितो निधानं॥ ततः सर्वेषु तूष्णीं पुरीषनिवापः॥ अस्मिन्न १५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षेपलाशशाखाप्युदहनादेरभावः॥ततः संम्राडसीत्याहवनीयानुदेशादि॥ सप्तदशगार्हपत्यपक्षेसप्तदशानां शाखानां छेदनं॥ एकाहवत्पक्षेतु
एकैव शाखा॥ अपरेषु सर्वपक्षेष्वेकामेव शाखामिच्छंति॥ नानागार्हपत्यपक्षेप्रातः सवनदध्यर्थे सप्तदशानां षड्वर्णीनां सवनीयद-
ध्यर्थमपाकरणं। तत्रगोः शाखयोपस्पर्शने ध्रुवा एष्ठ गोपतिषु स्यात बह्वीरित्यूहः। यजमानानां पशून्पाहि इति च॥ यजमानपदास्य पशु-
विशेषणत्वेपि क्रत्वनुपयोगि पशूनां सर्वयजमानसाधारणात्॥ एकाहवत्पक्षेप्रकृतिवदेव॥ शालाद्वार्यमपरेणासादनं गृहपतेः। अपिवृ-
तान्वारंभो यथास्वं यजमानानामेकेन वा ससादनं॥ अग्नीध्रीयस्योद्यमनेकृते सर्वे ब्रह्मादयः। शालाद्वार्यादेकैकमंगारं हृत्वा स्वस्वधि-
तिषु स्थापयंति। विस्रंसोपस्थाने सर्वे गृहपतिमन्वारभंते॥ उपागा३दं वयं मनुष्यास्म हेति नविपरिणामः॥ निष्क्रमणप्रभृति अंगुलीविसर्गां-
तमेकैकस्य। नानागार्हपत्यपक्षे पत्नीनां स्वस्वगार्हपत्येषु समिदाधानं। सुब्रह्मण्याह्वाने सर्वेषां नामग्रहणानि॥ सवितान्वेतिवा ऊह्यग्रहणानि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सर्वेषांभेदेन॥शालाद्वार्यमपरेणगृहपतिपत्नीआस्ते॥उत्तरवेदिमपरेणगृहपतिरुपस्थेसोपंकृत्वोपविशति॥वत्सांतरेणावध्यार्थंवत्सोमपरि
हरणं।यथोपाकृतंदोहः॥उरवाधिश्रयणेमातेयज्ञपतयोह्वार्षुरिति॥नानागार्हपत्यपक्षेपयस्यार्थेसन्नद्धानांषट्वर्गाणामपाकरणम्॥
आवसथ्यादीनांदानंनभवति॥अध्वर्योरदीक्षितस्येत्युक्तत्वात्॥ततःस्तृत्यायामपररात्रेस्वयमेवोत्थायाउपस्पर्शनपरिस्तरणादिसव
नीयपशुविकल्पाश्रयणापेक्षयापाशुकंपात्रासादनं॥आग्नीध्रीयेस्थापितसोमाद्रिस्योपावहरणं॥प्रातरनुवाकोपाकरणादग्नियोज
नं॥पूर्ववत्सुब्रह्मण्याह्वानं॥नानागार्हपत्यपक्षेप्रत्यग्निसवनीयानांनिर्वापः।तत्रगृहपतिर्गार्हपत्येग्नौत्।विरोधादन्येइतरेषुगार्हप
त्येषुपात्रासादनेपाशुकमस्त्येव।सवनीयनिर्वपत्यर्थमासादयति॥अर्थवत्परिमाणोजुहूपभृतौ॥भृतावदानंचेत्यधिकं॥इतरेषां
सवनीयानिर्वपत्युपयोगीनामेवासादनं।प्रोक्षणप्रैषेपिब्रह्मन्हविःप्रइत्येववक्तव्यः।अन्यथाप्रोक्षणेतिप्रतिप्रश्नोविरुध्यते॥यथा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वयंन्वारब्धे दोहः॥ एकाहवत्पक्षे प्रकृतिवदेकैकपत्र्य पुरोडाशादिनिर्वपणानंतरं ऐंद्रं वार्हस्पत्यं वा पंचदशशरावमोदनं पुरोडाशं वा-
निर्वपेत्॥ तत्र सपादचतुःशरावमात्रेण चतुर्वीरं गृहराणां कर्त्तव्यं॥ अस्मिन् पक्षे पात्रासादने चरुश्चेच्चरुस्थाल्यधिका पुरोडाशश्चेद् द-
शैकपालानि॥ नानागार्हपत्यपक्षे आद्यंते अर्थवत्परिमार्गाद्यो जुहूपभृतोः संमार्गा- स्रुचौ संमृड्ढीति प्रैषः। तयोः संमार्जनं। गृहपते
गार्हपत्ये प्रतपनं॥ ततः स्रुचोरसिजुहूस्तुपभृत्यासादनं॥ ॥पात्न्योजनेयोडशिनः॥ ॥पात्रमधिकमनियतस्थाने खरे सादे-
नीयं॥ तथा चतुरस्रमौदुंबरमंथग्रहार्थं पात्रं चासादनीयं। सर्वाः पत्न्यो द्वौ द्वौ पान्नेजनानुन्नयंति॥ पान्नेजनः॥ पान्नेजनार्थमुदकः कलशं॥
एतस्मादेव प्रतिपत्निपान्नेजनद्वयोन्नयनं वचनात् सर्वाः पत्न्याः पशोः प्राणशोधनं कुर्वंतीति गम्यते॥ ॥इति हरिस्वामिनः॥ ॥गृह-
पतये निग्राभ्यासमर्पणं॥ यमग्र इति मंत्रेण छदिषमालंभनं। तूष्णीं हविर्धाने प्रवेशो वा॥ छदिरतिरात्रइत्युक्तत्वात्॥ एकधनस्थानं उभ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का.सू.प ७ यशेषंनिधायेत्यस्मानंतरमध्वर्युरंशुग्रहार्थअनामिकायांहिरण्यंवध्नीते॥ततस्तूष्णीम– दानंकरोति। तूष्णीमुपावहृतात्सोमात्सोमां
शूनधिषवणाचर्मणाऽपरिनिवपतति। तूष्णींनिग्राभ्या आसिंचति॥ततोग्रावाणंप्रहरणार्थमुद्यम्यविकल्पेनप्रहरणंकरोति॥उ
ग्रमनमात्रंवा॥ततःस्तूष्णींतदुदकंऔदुंवरेचतुरस्रेऽलखलेगृह्णाति॥ततःपरिमृज्योत्थायगत्वातूष्णीमाहवनीयेस्वाहेतिसर्वंजु
होति॥अनवानंवाजुहोति॥इदंप्रजापतये॥ततोयदनामिकयांहिरण्यंपूर्वंबद्धंभवति। तस्याचघ्राणंकरोतिसत्रात्अन्यत्राध्वर्युर्वे
ष्वाद्दशप्रथमगर्भावत्सतरीर्ददातिततोदाभ्यग्रहंगृह्णाति॥तत्रयजमानेच्छयाभूतिफलस्यवांछायेनपात्रेणांशुग्रहणंकृतं॥तस्मिन्नेव
पात्रेनिग्राभ्यास्तूष्णीमासींचति। उपयामगृहीतोसींद्रायत्वेतिद्वितीयं॥उपयामगृहीतोसिविश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यइतितृतीयं। एवंत्रीन् राम: ७
सोमांशून्पात्रेऽवधायोत्थायाहवनीयंप्रतिगच्छन्तिवृत्रघ्नीनांत्वेतिमंत्रेणगृह्णामीत्यंतेनांशुभिस्तस्मिन्पात्रेगृहीतानिग्राभ्याअवधूनोति

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आप्लावयति॥ ततस्तस्मै तेसोमेनेमं चेराजुहोति॥ इदंसोमाय नि: शेषस्य होम:।पूर्ववद्धिरण्यावघ्राणं॥ द्वादशसंख्यानांगर्भिणीनांवत्सतरी
णांअध्वर्यवेदानं॥सञ्चादन्यत्र।तत:पात्रस्थानसामांशून्क्रमेणोऽशित्वमितिप्रतिमंत्रमभिषवणस्थेसोमेप्रक्षिपति॥ अधिषवणाभि
ग्राभ्यानामुरसिग्रहणंगृहपते:वाचनंसर्वेषांमिज्ञालंभेतेनैभ्योयजमानेभ्योहरायइतिविशेष:॥प्रात:सवनेआग्रयणग्रहणानंतरंषो
डशिग्रहणं।प्रदक्षिणावृत्तौइतरथावृत्तिः।आसादनंषोडशिनोहोमंयावत्॥ ॥अध्वर्योर्वाग्यमनं॥आग्रयणोपाहियज्ञपतीन्विष्णु
स्त्वामिति॥तथाअस्मैक्षत्रायेभ्य:सुवभ्योयजमानेभ्य:पवतइति च॥ स्रुवहोमपर्यंतंमंत्रंपुरीषयोरकरणं॥सर्वेषांसमन्वारब्धनि:
क्रमणोविप्रुड्ढोमेकृत्वाब्रह्मायजमानोगृहपति:उभावपिप्रतिहर्तारंसमन्वारभेतामितिसंप्रदाय:॥आश्विनग्रहणेगृहपतेरंन्वा
रंभोवैकल्पिक:अवकाशावाचनेप्राणायमेवर्चो॰पवस्वेतिब्रुवंत:उपांशुमीक्षध्वंइति।एवंप्रथाग्रहंप्रयोग:॥भूर्भुव:स्वरितिज

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का॰सू॰प पः सर्वेषां॥ ॥अथाच सवनीयपशुविकल्पा उच्यंते॥ प्रत्यहमैंद्राग्नः पशुर्भवति॥ अथवा प्रत्यहं स्तोमायनं भवति॥ अस्मिन्पक्षे ऽग्निष्टो
१८ मसंस्थेष्वेक आग्नेयः पशुर्भवति॥ उक्थसंस्थेष्वाग्नेयैंद्राग्नौ द्वौ पशू॥ षोडशीसंस्थे आग्नेयैंद्रास्त्रयः पशवः। अतिरात्रसंस्थे त्वाग्नेयैं
द्राग्नैंद्रसारस्वताश्चत्वारो यथोक्तजातीयाः॥ अथवा एकादशस्वहःसु प्रत्यहमेकादशिना आग्नेयादयो विहृता भवंति। क्रमेण प्रत्यहमे
कैकः। अस्मिन्पक्षे ऽदयनीयातिरात्रे द्वादशेऽहनि एकादशिना नामाद्य आग्नेयः पशुः। अथवा सर्वे आग्नेयादय एकादशापि॥ ॥
अथवा सैन्द्राग्न इति॥ अतः प्रापणीयप्रभृति सर्वेष्वहःसु च यो विकल्पाः॥ अतश्च प्रापणीये ऐंद्राग्नो वा सवनीयः। एकादशिनि पक्षे
आग्नेयः॥ स्तोमायनं चेति पक्षे आग्नेयादयः श्रुत्वा र इति॥ तत्रैंद्राग्नपक्षे इंद्राग्निभ्यां जुष्टं॥ इत्यादि निरूढवत्। एकादशिनि पक्षे रामः
ऽग्निष्टोमवत् स्तोमानयनपक्षे तिथ्यावत्॥ नियोजनादि सर्वैः अनुयाज्यावरणे॥ अग्निर्हि देवीनां विशां पुर एतेमे सुन्वंतो मनुष्या १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णां तेषामस्त्वित्यादिपञ्चवत्॥ एतेमेभूत्वंतोय[redacted]जमानामनुख्याणामितिवा॥ब्रह्मत्वहोमं तुपरार्थत्वादितरत्वाद्ध्वर्युर्गृहपतिः करोति॥
॥ ॥तत्रोहः॥ जुष्टोवाचेभूयास्मजुष्टोवाचस्पत। वपामार्जनांतेधिष्ण्योपस्थानादेसर्पणेअध्वनामध्वपतइत्यादीनित्रीण्यभिमंत्रणानि य
जमानकर्तृकाणिभवंतीतिसंप्रदायः॥अतश्च सूर्याभिमंत्रणेधिष्ण्याभिमंत्रणेचोहोनवति॥अध्वनामध्वपतेप्रस्वास्तिरः स्वस्तिनोस्मिन्
पथीति। सूर्य। अग्नयः सगराः ऐन्द्रेणानीकेनपातास्माग्नयोगोपायतास्मान्नमोवोस्तुमास्माहिंसिष्टेति॥ऋत्विगभिमंत्रणंसचेनभवति.
ऋत्विजामभावात्।अपरेभिमंत्रणमध्वर्युः कर्तृकाणीत्याहुः॥ऋत्विगभिमंत्रणएवयाजमानमिति॥नानापुरोडाशपक्षेअर्थपरिमा.
णेजुहूपभृताबादायतत्रसर्वेषांसवनीयानांसमवदायतंत्रेणयागः एकपुरोडाशपक्षेसैंद्रस्यपंचशरावस्यसहैवयागः।बार्हस्पत्य
श्चेत्सवनीययागानंतरंबृहस्पतयेनुब्रूहि इत्युक्तोपस्तीर्यतस्यावदायततउपभृत्युपस्तारादिसवनीयानांबार्हस्पत्यस्यचस्विष्टकृदर्थं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मवदानं द्विरभिधारणं ॥ ततऽष्याश्राव्य बृहस्पतिं यजेति प्रैषः तं चेगात्विष्टकृद्यागः ॥ पंचशरावस्य होतृधिष्ण्ये निधानं न भवति ॥ भुक्तामंथिप्र
चारे अभिरायस्पोषेण यजमानानिति । यजमानचमसे होतापद्धति । युवं तऽपह्वयध्वमिति । यजमानऽपह्वयध्वमिति वा ॥ सर्वे प्रत्याह्रु
तपह्वत इति गृहपति प्रभृतयो होतारं पृष्ट्वा पृष्ट्वा यजमानाऽपह्वयध्वमिति च पृथ्वा सर्वे यजमानचमसे भक्षयंति ॥ एवं सर्वे यजमानानां
प्रत्येकं भक्षः । एवं सर्वेषु भक्षेषु । वैश्वदेवग्रहणेन्वारंभः ॥ पक्षे गृहपतिरन्वारभते ॥ माध्यंदिनीयसवनीयनिर्वापे प्रथमं पक्षपुरोडाश
निर्वपणं । तत्र पात्रासादने दर्णी पात्रे कर्मापवर्गयोरनासादनं ग्रागुदयनीयाद् इतिरात्रात् ॥ माध्यंदिने सर्पणाभिषवसिग्राभ्यावचनायुक्तं
माध्यंदिने आग्रयणानंतरं षोडशिनो ग्रहणं । ततऽक्थ्यः । तस्मिन्पक्षे मरुत्वतीयो वृद्धिग्रहः नियमेन । अग्नीदग्निनिति प्रैषे दक्षिणाऽ
पवर्तये तस्याभावः दधिघर्मे सर्वेषां प्रत्यक्षभक्षो नियमेन । दक्षिणाया अभावा । दाक्षिणाहोमाभावः । तत्र गृहपत्यादयः सर्वे यजमानाः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कृत्स्नानितानिधृत्वानागवादिदक्षिणानयनमार्गेण॥ यन्मेगदाप्रुषइतिमंत्रंजपंतोगच्छंति। अत्रमंत्रेअमुकामुष्यायणमित्यत्रामुकगोत्रअ
मुकशर्मणाअमुकस्यपौत्रममुकस्यपुत्रममुष्यापुत्रंकायायेतियथास्वमुच्चारणं॥ मंथौदनतिलमाषाणांनयनंभवतिपुरुषार्थत्वपक्षे॥
मंथादीनामपिप्रकृतौहिरण्यादिवद्दक्षिणात्वेनैवदानमितिहरिस्वामिनः॥ तन्मताश्रयणेगवादीवन्मंथादीनामप्यभावइत्यवसत्रेसदोगम
नसदस्यप्रेक्षणात्रेयप्रासर्पकदानादिगृहपतेः॥ तृतीयसवनार्थानांसवनीयानांनिर्वपणानंतरंसौम्यंचरुंनिरुप्याग्नीदाभ्रिनंद्विकपा
लंपुरोडाशंनिर्वपति। तत्रसवनीयपात्रासादनेत्रयोदशकपालानि। पुरोडाशपात्रीचेत्येतावदधिकं। अवभृथार्थवारुणनिर्वापः। प्राग्
दयनियादजिराच्चान्नभवति। प्रागग्न्यावाहकविग्रहाद्वसतीवर्यासेकः। ततःशाखाछेदः सन्नमनं॥ द्वितीयस्याग्न्योर्थेवसतीवरिग्रहणमत्रवा
सादनांतं। आदित्यग्रहार्थंगृहपतेर्हविर्धानप्रवेशनं। अन्वारंभश्च। तृतीयसवनेआग्रयणउत्तरंवाषोडशिनोग्रहणं॥ ॥आसादनांतं॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ततउक्थ्यग्रहणं॥ आशिरावेक्षणोपत्न्या अन्वारंभो नचोहः। प्रकृतावसमवेतत्वात्॥ अविरुद्धो नमध्ये पिंडपितृयज्ञवद्दाने प्रणेडाशस्य सप्त
दशादिचतुर्विंशतिपर्यंतायजमानसंख्ययाभागाः कर्त्तव्याः॥ तेषांभागानांमध्यादेकंभागमवदायसप्तदशधाविभज्य ब्रह्मणांपितृभ्यः
सर्वे प्रकृतिवत्पिंडदानं कुर्वंति॥ इयांस्तु विशेषः॥ ब्रह्मयजमानत्वेनयजमानचमसे पिंडदानं करोति। ब्रह्मपदार्थकर्तृकत्वात् ब्रह्मच
मसे च॥ ततस्तृतीयं सप्तदशभागमादायोन्नेत्रा पितृभ्यः सर्वेपिंडदानप्रकृतिवत्कुर्वंति॥ ॥उद्गाता च ब्रह्मवत्॥ यजमानचमसे स्वचम
से च पिंडदानं करोति॥ ततश्चतुर्थभागमादायहोतृपितृभ्य एव॥ होता च ब्रह्मवत्॥ उभयचमसे॥ ततः पंचमंभागमादायाध्वर्युः पितृभ्यः
एवमुन्नेतृपर्यंतं सर्वेषांपितृभ्यः। सर्वेपिंडदानं कुर्वंति। एकाधिकगृहपतिपक्षे प्रथमं सर्वेगृहपतिपितृभ्यो दत्वा ततो ब्रह्मादिपितृ
णामिति॥ सावित्रग्रहणोर्जिन्वयज्ञपतीन्भगायेति। प्राग्यज्ञायज्ञीयोपाकरणादग्निविमोचनवा॥ यज्ञायज्ञीये गृहपतिपत्नीः सर्वाभिः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पत्नीभिरन्वारब्धासती। उन्नातामीक्षन्ते उर्वसेकः सर्वासां पात्रप्रक्षालनांते उक्थ्यविग्रहणं। ततः सर्पणपूर्वकः षोडशी॥ प्रातःसवनाद्
दिग्रहगृहीतश्चेत्स्यात्तन्मतोग्रहणं॥ वाग्यमनं। न्वयसोन्नयनं। उपस्थानं। उपात्तमयं कृत्स्नेभ्य उपतिष्ठति। तृणाहिरण्ये हृपाकरणादि
भक्षांतं॥ ततःपुनः सर्पणपूर्वकाश्चतुःस्तोत्रस्त्रयः पर्यायाः। तत्रचमसैरेव सर्वेषु चतुर्णां स्तोत्राणामंतेषु प्रतिस्तोत्रमेकैकं शस्त्रं॥ तत्र
प्रथमस्तोत्रांते होतुः॥ द्वितीयस्तोत्रांते मैत्रावरुणः। तृतीयांते ब्रह्मणाच्छंसिनः। चतुर्थ्यांते छावाकस्येति॥ होतृप्रशास्तृशस्त्रयोरध्व-
र्योः प्रतिगरो होमश्च। इतरयोः शस्त्रयोरुभयं प्रतिप्रस्थातुः। सर्वेषु यज्ञायज्ञीयवत्पूतभृतश्चमसोन्नयनं॥ पर्यायाणां त्रयाणामा
दौ पृथक्पृथक्सर्पणं॥ ततः॥ पर्यायत्रयांते सर्पणं कृत्वा॥ होतृचमसाद्दीश्च मसानुन्नीय संधिस्तोत्रोपाकरणं॥ स्तोत्रांते होतुरा
श्विनंशस्त्रं॥ तत्राध्वर्योः प्रतिगर होता सूर्योदयानंतरं शस्त्रं समापयति॥ ततः शस्त्रांते प्रतिप्रस्थाताश्चितमासाद्य कंभ्यात्मानलभ्यापः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का.सू.प स्वष्वाजुहूयन्नतावदन्ते।चमसाध्वर्यवश्चमसात्॥अश्विभ्यां तिरोह्न्यानाथ सोमानामनुहूहीत्यध्वर्युराह॥ततःप्रतिप्रस्थाता जुह्वामुपस्ती
२१ र्यं सर्वमप्याश्विनं जुह्वामवधायद्विरभिघार्य प्रथमेवषट्कारेचमसैः सह जुहुयात्॥अध्वर्युराश्राव्याश्विभ्यांतिरोह्न्यान्सोमान्प्रस्थि
तान्प्रेष्येत्याह।वषट्कारानुवषट्कारयोःसर्वचमसानां होमः।अग्निमाहुतवच्छेषभक्षणं।सर्वभक्षाश्चमसामार्जालीयेचमसप्रक्षालनं
चात्वालमपरेणानिधानं॥ततऽल्पकसमासाद्यनुयाजाः॥बृहन्नंतैन्द्राग्नसवनीयपक्षेरिंद्राग्न्योर्वनस्पतेरिंद्रस्यवसुमतइत्यादि॥ए
कादशिनिपक्षेत्वग्नेर्वनस्पतेरिंद्रस्येति॥सौमायनपक्षेअग्नेरिंद्राग्न्योरिंद्रस्यसरस्वत्यावनस्पतेरिंद्रस्यवसुमतइत्यादि॥बार्हस्पत्यप
क्षेविश्वदेव्यावतोबृहस्पतेःसोमस्याश्विनोरुज्जितिमिति॥एवमिंद्राग्नीवनस्पतिरिंद्रोवसुमानितिच॥अग्निर्वनस्पतिरितिवा॥अग्निरिं राम:
द्राग्नीइंद्रःसरस्वतीवनस्पतिरिंद्रोवसुमानिति॥विश्वेदेवावान्बृहस्पतिःसोमोश्विनोतमपतुदंत्विति॥सर्वशाखाभिःसहप्रस्तरानु २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प्रहरणं॥ उदयनीयेग्निविमोकपक्षेन परिधिप्रक्षेपः॥ सर्वोपवेषहोमः।हारियोजनांते अग्नीन्द्धेष्यतिश्वसुत्यामिंद्राग्निभ्यामित्यादिवाचंय
छेत्संतं वसतीवरीपरिहरणपर्यंतं वृत्सणोवाग्यमनं॥ ॥तथाचछंदोगसूत्रं॥ अहर्गणेष्वेनंसदावाचंजछेति प्रैषेण प्रशास्तावाचं-
यमयतिराज्ञानंरक्षेतिन्वा हत्तुभयंकुर्यात्॥ आवसतीवरीणांपरीहरणात्तत्सत्रे पर्यायेणकुर्युरहीनेत्तुव्रह्मैवेति॥ ॥तथाचमात
वे॥ अतिप्रेषिते आग्नीध्रः स्वस्वधिष्ण्यस्यपश्चात्सभ्वः सुत्यामिंद्राग्निभ्यान्तुहलन्वाचंयच्छेत्यावेदयति॥ पत्नीसंयाजांतान्महात्निति छंति॥ तद
त्रुवाचंयच्छति॥ परिहृतास्तुवसतीवरीषुवाचंविसृजतइति॥ ॥शाखायनेन॥ अनुवषट्कृत एवमैत्रावरुणसंप्रेषित आग्नीध्रः स्वस्व
धिष्ण्यस्यपश्चादुपविश्यभ्वः सुत्यामित्याहेति॥ वेशालंभः॥ कर्कमतेसमिष्टयजुषोभावे वेशालंभाभावः। पत्नीसंयाज्ञाः पशुवत्।ना-
नागार्हपत्येगृहतेर्जाघन्यास्तथामाज्येन।पत्नीसंयाजांतानिसर्वाण्यहान्युदयनीयातिराश्चवर्जं॥ तेनसर्वेषुदक्षिणाग्निहोमः।पर्णा

का·सू·प पात्रादिकर्मापवर्गांतानामर्थकर्मणामभावः। प्रतिपन्नयत्नप्रवर्त्तंते। वेदयोक्तविमोकपक्षेयोक्तृणां च। एकहृद्दर्हिर्होमः पशुपुरोडाशभा
२२ गावेक्षणाभगप्राशनादि॥ पुनः शाखाछेदनाद्युपगूहनांतमुक्तन्यायेन॥ वसतीवरीग्रहणमत्रावसरे वा निधानांतं। युक्तामनेतिप्रैषः।
वसतीवरीपरिहरणं शालाद्वार्यमपरेण गृहपतिपत्न्यास्ते। उन्नरवेदिमपरेण गृहपतिः॥ एवं सर्वत्र वस्त्वांतरेवध्वाध्वर्थतः। सोमप
रिहरणं। वाग्यतस्य ब्रह्मणो रक्षणमाबोधनात्। इतरे दीक्षिताः समिदाहरणार्थं उन्नरहः श्रोषभूतस्वाध्यायार्थं च गच्छंति। सोमरक्षिता
तु तत्रस्य एव स्वाध्यायं करोति। इतरे च तस्य समिध आनीयार्पयंति॥ समिदर्थं स्वाध्यायार्थं च जगतां नां यदि कश्चिद्दर्शनार्थमप्पूपमो
दकादिकमर्पयंति॥ तदा तदहः हविरुच्छिष्टमपि ते भुंजंति॥ तत्राप्यश्नंति विधिबलात्॥ ततः समिदाहृत्यागच्छंति॥ ततः पूर्ववत्सुब्र राम:
ह्मण्याह्वानं॥ ततः सर्वे दीक्षिताः आहृताः समिधो हस्ते कृत्वा सर्वेष्वग्निष्वाहवनीयगार्हपत्याग्नीध्रीयदक्षिणाग्नीषु क्रमेण समिधादा २२

नं कुर्वंति। ततोपाकृतदोहः आतंचनं। निधानं। ततः पयस्यार्थं वत्सापाकरणं तस्मिन्नेवाहनि तदेव पष्ठस्य षडहस्य प्रथमाह्नोग्निष्टो
मसंस्थस्यारंभः। तत्र वैकल्पिकमग्नियोजनं। ऋतुकरणमग्निष्टोमिकं॥ अतिग्राह्यपात्रमधिकं पात्रयोजने॥ अंशुग्रहपात्रं च॥ आपोनि
धायांश्च दाभ्यौ· ततोधिषवणोपर्युपवेशनादि प्रातः सवने॥ आग्रयणग्रहणानंतरं वैकंकतेऽलखले अग्ने पवस्व स्वपा इत्यतिग्राह्य
ग्रहणं परिमार्जनं॥ एषते योनिरिति सादनं। ततऊक्थ्यादि। प्रातः सवने हविष्पवमानोपाकरणं· सदसि सर्वे षहः सुप्रायणीयोदय
नीयौ वर्ज्जयित्वा। पशुरैंद्राग्नो वा एकादशिनि पक्षे सारस्वतः॥ सरस्वत्यै जुष्टं। सरस्वत्यै छागस्य वपायै वपां हविषे। हविरित्यादि अतिरा
त्रवत् ऐंद्राग्नस्तोमायनपक्षयोः क्रतु प्रतिवत्सर्वं प्रैषता तं स्तोमापनपक्षे आग्नेयः सारस्वतपक्षे तत्पशुपुरोडाशो ष्टाकपालः॥ माध्यंदि
नेवांशुं ग्रहीत्वा तिग्राह्यकरणं। पृष्ठोपाकरणात् पूर्वं पृतभृतोतिग्राह्यग्रहणं वा॥ पष्ठकाले वेदिं दक्षिणेन रथसंसारणं॥ अत्र स्तु

का॰ क॰ प त्रांतरे विशेषः॥ पक्षे रथमपि वहेयुः पश्चात्प्रांचं दक्षिणतो वोदंचं वा बर्हिर्वेदिरथंतरस्य स्तोत्र इति॥ माहेंद्रमन्वतिग्राह्यहोमः॥ प्रतिप्रस्थातुः। इदम
२२ ग्नये वर्चस इति त्यागः। आगे वर्चस्वान्निति मंत्रेण सर्वैर्यजमानैरतिग्राह्यस्य भक्षणं कार्यं॥ प्रागच्छावाकविग्रहाद्वसतीवरीणामाधनीये वनयनं॥
अत्र चोन्नराहरथ्यैर्वसतीवरीणां ग्रहणं निधानांतं॥ बृहने सारस्वतपक्षे सारस्वत्या वनस्पतेरिंद्रस्येति। सरस्वतिर्वनस्पतिरिंद्रो वसुमानिति॥
पक्षांतरे इंद्राग्न्योर्वनस्पतेरिंद्रस्य वसुमतः॥ इंद्राग्नी वनस्पतिरिंद्रो वसुमान् सोमापन पक्षे अग्निष्टोमवत्। प्रतिपत्तिसमाप्तिः। शाखाच्छे
दनादि वत्सापाकरणांतं। वसतीवरीग्रहणादि निधानांतं॥ ततः परिहरणादि सुब्रह्मण्यांतं॥ समिदाधानं सर्वेषु। यथोपाकृतदोहादि पयः
स्यावत्सापाकरणांतं। सोमरक्षणमुज्झातुर्वाग्यतस्याबोधनात्॥ अन्यत्सर्वं प्रायणीयातिरात्रवत्। प्रातर्द्वितीयं पार्श्विकमहः संस्थं। क्रतुकर राम:
णे प्रथमपरिध्यालंभनं। अपररात्रे अपो निधायांश्वदाभ्यग्रहणं॥ प्रथमाहर्वत्॥ अतिग्राह्यग्रहणं ऽग्निष्टं नोजसेति मंत्रेण एषवनेयो नि रि २२

तिसादनं॥ इदमिंद्रायेजसेतिप्रयागः॥ सवनीये ऐंद्राग्नो वा। एकादशिनिपक्षे सौम्यः। तत्र सोमायजुष्टं। सोमायछागस्य वपायैः वपां हविषो।
हविरिति। अष्टाकपालः पुरोडाश आग्नेयविकारः। सोमायपुरोडाशस्यानुपुरोडाशं प्रस्थितमिति॥ पक्षांतरयोः प्राग्वत्। सोमायनपक्षे आ
ग्नेयैंद्राग्नौ छागौ पृष्ठकाले दुंदुभिशब्देनोपाकरणं॥ माहेंद्रमन्वतिग्राह्यहोमः। इंद्रौजिष्ठेतियजमानानां भक्षणं। यथादैवतं व्यूहनं॥ एकादशि
नावेतिपक्षे सोमस्य वनस्पतेरिंद्रस्य वसुमतः। सोमो वनस्पतिरिंद्रो वसुमानिति। ऐंद्राग्नपक्षे इन्द्रं॥ ॥सोमायनपक्षे॥ अग्नेरिंद्राग्न्यो वन
स्पतेरिंद्रस्य वसुमतः। अग्निरिंद्राग्नी वनस्पतेरिंद्रो वसुमानित्यादि॥ पत्नीसंयाजांते प्रतिपत्तिपरिसमाप्त्यादि पयस्यावत्सापाकरणांतं। सो
मरक्षणं होतुरवेधनात्॥ प्रातः पृष्ठ्यान्तीयमहड् - मेवा॥ यमग्न इति प्रथमपरिधानालंभनं। अंभ्वदाभ्यातिग्राह्याः पूर्ववत्। अदभ्रमस्य
ति अतिग्राह्यग्रहणमंत्राः पशवो द्वितीयाहर्वत्॥ एकादशिनिभ्रेत्योत्स्नः॥ तत्र पूष्णे जुष्टं नियुनज्मि। पूष्णे छागस्य वपाया इत्यादि अष्टाकपा

का॰सू॰प
२४

लः पुरोडाशः। आग्नेयविकारः सूक्ते पुरोडाशस्येत्यादि। माहेन्द्रमन्विति ग्राह्यहोमः। सूर्यभ्राजिष्ठेति मंत्रेणायजमानानामतिग्राह्यभक्षणं। इदं सू
र्याय भ्राजिष्ठायेति त्यागः। पशुकाले उपवाजनैः पश्वोपाकरणं॥ वूहने॥ सूक्तो वनस्पते रिंद्रस्य वसुमतः। पूषा वनस्पते रिंद्रो वसुमानित्यादि॥
पयस्यार्थवत्सापाकरणं मंत्रवर्ज्जवत्॥ सोमरक्षणमध्वर्योः प्रातः पशुश्चतुर्थमहः षोडशिसंस्थं॥ यमग्नइतिरराटपालंभनं॥ तूष्णीं प्रवेशो
वा। तत्राऽपरराात्रे पात्रासादने षोडशिपात्रमधिकं॥ अहूश्च दामोऽदयतीयातिरात्रपर्यंतं प्रत्यहं भवत एव॥ अतिग्राह्यस्य पक्षस्य प्रथम
एवत्र्यहे ग्रहणं॥ उत्तरत्र्यहे वा। उभयोर्वा उभयोस्त्र्यहयोर्ग्रहणपक्षे अस्मिन् त्र्यहे आदितात्र्यपात्रं प्रत्यहमेकैकस्य ग्रहणादि पूर्ववत्। पञ्चमे
ऽग्नौ वा एकादशिनीवार्हस्पत्यः। तत्र बृहस्पतये जुष्टं बृहस्पतये छागस्य वपाया इत्यादि। अष्टाकपालः पुरोडाशः आग्नेयधर्मकः। सोम
यनपक्षे आग्नेयैन्द्राग्नावजौ॥ तृतीय ऐन्द्रो मेषः॥ पशुकाले अरणिभ्यामुपाकरणं। उप्तानुकरणमंथनं॥ सोत्रांते आहवनीये भवतं न इति प्र

राम:
२४

हरणमग्नावग्निरिति होमपक्षे ॥ प्रातःसवनेति ग्राह्यग्रहणोत्तरकालं विकल्पेन षोडशिनो ग्रहणं ॥ माध्यंदिने वा ग्रहणं गृहीत्वा षोडशिनं
गृह्णीयात्। ततउक्थ्यं। ततो निग्राह्यं। ततो मरुत्वतीयं। एतौ द्वौ मुख्यग्रहौ। माहेंद्रस्तोत्रे होतुर्मुखाः॥ तत्र होतृप्रभृतयः प्रतिगरः॥ उ थो ३
३ ३ ३ ३ु ३ ३ ३ ३ु ३ ३ ३ ३ु मो दैवेति। यावतीषु ऋक्षु उक्थास्तावतीष्ववसाने ईदृशः प्रतिगरः॥ एवं वेषाकृतः॥ तृतीयसवने आग्रयणं गृ
हीत्वा षोडशिनो ग्रहणं। उपाकरणकाले वा प्रभृततः। अस्तमयसमये षोडशिन उपस्थानादि भक्षांतं॥ षोडशिनि विहृतासु ऋक्षु उ
थामो दैवम देइत्यवसाने। मोदमो दैवो थो इति प्रणवे। ऊहने यथा देवता। एकादशिनादेति पक्षे बृहस्पतेर्वनस्पतेरिंद्रस्य वसुमतः। बृह
स्पतिर्वनस्पतिरिंद्रो वसुमानिति। स्तोमायन पक्षे षोडशिवत्। ऐंद्राग्नपक्षे तु तं॥ ॥शेषसमाप्तिः॥ ॥सोमरक्षणं। ब्राह्मणाच्छंसितं.
प्रातर्वैश्वानरभुक्पंचमांप्रथमस्य पंचममहतभ्यसंस्थं। यमग्न इति परिधानं लंभनं। एकादशिनीपक्षे सवनीयो वैश्वदेवः। अन्य तृतीयाहवत्.

का.तू.प सावकयोदपाद्याप्रष्ठस्योपाकरणं॥यथादेवतंव्यूहनं॥विश्वेषांदेवानांवनस्पतेरिंद्रस्यवसुमतः॥ ॥इत्येकादशिपक्षे॥ ॥इन्द्राग्न्योर्व-
२५ नस्पतेरिंद्रस्यवसुमत इतिवा॥अग्नेरिंद्राग्न्योर्वनस्पतेरिंद्रस्येतिवा॥विश्वेदेवावनस्पतिरिंद्रोवसुमानितिवा॥इंद्राग्नीवनस्पतिरिंद्रोव-
सुमानितिवा॥अग्निरिंद्राग्नीवनस्पतिरिंद्रोवसुमानितिवा॥सोमरक्षणंप्रस्तोतुः॥प्रातःप्रभृत्यस्यषष्ठमहत्त्वसंस्थं॥तत्रैकादशिनिवे-
त्रिपक्षेसवनीयपुरोडाशः।तस्यभुपुरोडाशोष्टाकपालः।अन्यत्सर्वंतृतीयाहर्वत्॥अध्वर्योर्यजमानस्यचस्वयंकृतुयाजेषुयाज्यापाठः॥ततो
त्युग्रहयोर्वषट्कारनिमित्तंतयोरेवभक्षणं॥नहोतुः॥सांवाशिनेनपशूनामुपाकरणं॥तत्रसदसःपुरस्ताद्गत्वास्वस्वमात्रभिःसंयोज्यवियोज-
यंति॥वत्सानुत्तरस्यान्नयंति॥दक्षिणस्यांमातुःएवंक्रियमाणेगावोवत्सांश्चशब्दंकुर्वंति॥तत्सांवाशनं।तेनपशूपाकरणं॥ ॥अत्रच्छं- राम:
दोगसूत्रेविशेषः॥वारवंतीयस्यस्तोत्रेधेनुःसंवाशायेपुर्दक्षिणातःकृत्वोत्तरतोवत्सान्।ततःसमाप्तेस्तोत्रेपूर्वेणासदसंसप्रपाश्चिमेनाग्नीध्री २५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यमुदीचीमस्तजेदिति॥ तृतीयसवनेत्थाविगृहे शस्त्रेषु सर्वेषु होतृप्रत्ययः प्रतिगरः॥ ॥तद्यथा॥ तत्रमैत्रावरुणो त्का उक्थ्शस्त्रे विहृतास्व
धु॥ अवसाने। ओ३थामोदैवमदे॥ मोदामोदैवोथोरति॥ प्रणवे विहृतासु प्राकृतः। ततो ब्राह्मणाच्छंसिनः शस्त्रे विशेषः। तत्रविहितेसोरस्व
क्षते त्याया सुचयो विंशतिसंख्यास्वृक्षु न्यूङ्खाः॥ ॥ततः प्रतिगरः॥ ३३३३३३३३३३३३३३३३मदेथमदैवो३३३३थामोदैवैत्यवसाने। प्रण
वेत्याकृतः। ततो राज्ञो वैश्वजनिनस्येति च तस्यः पारिक्षित्यआसां चतुर्थे पादे प्रथमचतुर्थयो रक्षयो वैश्वर्यं। तत्र ओ३थामोदैवेत्यस्मिन्प्रतिगरेति
प्रथमचतुर्थयोवैस्वर्यमेव भवति॥ ततआदित्याहृञ्जरितरंगिरोभ्य इत्याद्यासुचतसृषु शस्यशस्यमानासु रावाहृञ्जरितरोथामोदैवेत्यवसाने॥
तथाहृञ्जरितरोथामोदैवेति प्रणवे॥ ततः इहेत्थ प्रागपागुदगंधराग् इति च तस्रः प्रवह्लिकासंज्ञा॥ भुगित्यभिगरइतिति स्त्रः प्रतिगराः। आसांसप्ता
नांसत्तप्रतिगराः क्रमेण मलाकृति जरितरोथामोदैव ४ भ्वाजरितरोथामोदैव ५ शोधपंच मर्यंक्ति ५ पर्यासादोजरितरोथामोदैवः ६ गो३ फो३

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रितरोथामोदैवेतिप्रगावे। ततोविमेदेवाइत्यस्यांपत्तौचीयप् यमप्ना जरितरोथामोदैवेत्यवसाने १ होताविष्टीमे २ जरितरोथामोदैवेतिप्रगावे। २॥
ततोयदेवासोललामगुमित्यास्या सुम्नूंखाः॥ तचावमानेप्रतिगरः॥ विइइई ३ इइइई १ इइइई २ किमयमिदमाहो १। ३ थामोदैवइति॥ ततोछ्र
वाकशास्त्रेप्रवोमहेमतयोयंविप्रा सुम्नूंखाः॥ तचावमानेप्रतिगरः॥ २॥ इहमदो ऽ ऽ ऽऽऽऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽ मदेमधोर्मदस्यमदिरमदेवो ३ ऽ ३
ई थामोदैवेति। व्यूहने॥ एकादशिनावेतिपक्षे। इंद्रस्यवनस्पतेरिंद्रस्यवसुमतः। इंद्रोवनस्पतिरिंद्रोवसुमानिति। ऐंद्राग्नमपक्षे इंद्राग्न्योर्वनस्प
तेरिंद्रस्यवसुमतः॥ इंद्राग्नीवनस्पतिरिंद्रोवसुमानिति॥ सोमरक्षणंमैत्रावरुणस्य। षड्हेसंस्थितेवक्तनवदेत्। स्वाध्यायार्थनात्यंपृछेत्। ता
न्यस्मैप्रब्रूयात्। मधुप्राशनंसर्वैर्दीक्षितैः कर्त्तव्यं॥ घृतप्राशनंवा॥ ततः क्रमेणाग्निषुदिनेषुत्रयंछंदोमाउक्थ्यसंस्थाभवंति॥ तत्रप्रथ
मंचतुर्विंशतिस्तोमोद्दशरात्रस्यसत्रमगह:। तत्रैकादशिनावेतिपक्षेमारुतः सवनीयः तत्रमरुद्भ्यो जुष्टं मरुद्भ्यस्त्वाजुष्टंमरुद्भ्यः छागस्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वपायै । वपामिति मरुद्भ्यः पुरोडाशस्यानु० पुरोडाशं प्रेष्य इति च ॥ द्वादशकपालः पुरोडाशः ॥ मरुद्भ्यः छागस्य हविषो ॥ हविः प्रस्थितमिति ॥
ब्रूहि नेम मरुतां वनस्पते रिंद्रस्य वसुमत इति । मरुतो वनस्पतिरिंद्रो वसुमानिति ॥ ऐंद्राग्नस्तोमायनपक्षे योरुत्क्थ्यसंस्थावत् द्वितीयश्चतुश्च
त्वारिंशस्तोमउक्थ्यसंस्थच्छंदोमा दशरात्रस्याष्टममहः ॥ ॥ तत्रैकादशिपक्षे ऐंद्राग्नयः पशुः ॥ तत्रैंद्राग्निभ्यामित्यादि प्रैषजातं ऊह्यं ॥ ऐंद्रा
ग्नस्तोमायनपक्षयोरप्युक्थ्यसंस्थावत्त तृतीयोष्टाचत्वारिंशस्तोमश्छंदोमाउक्थ्यसंस्थो दशरात्रस्य नवममहः ॥ तत्रैकादशिनायेति पक्षे सा
वित्रः पशुः तत्र सवित्रे जुष्टं । सवित्रे त्वा जुष्टं । सवित्रे छागस्य वपायै ॥ वपामिति ॥ सवित्रे पुरोडाशस्यानु० । पुरोडाशमिति च । अष्टाकपालः पु
रोडाः । सवित्रे छागस्य हविषः । हविः प्रस्थितमिति । ब्रूहि नेम । सवितुर्वनस्पते रिंद्रस्य वसुमतः ॥ सविता वनस्पतिरिंद्रो वसुमानिति । ऐंद्राग्नस्तो
मायनपक्षौ उक्तौ ॥ ततश्चतुर्थः छंदोमसंज्ञकमेव दशरात्रस्य दशममहरग्निष्टोमसंस्थं भवति ॥ ॥ तत्राग्निष्टोमवद्धर्माः ॥ ॥ एष्वध

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का·सू·प
३

र्मवर्ज्जं। एकादशिनावेति पक्षे वारुणः पशुः वरुणाय यजुषं। वरुणाय छागस्य इत्यादि। पशुपुरोडाशोष्टाकपालः। पक्षे ऐंद्राग्नः। सौमायन पक्षे आ
ग्नेयः। अत्राग्निमारुतस्य पात्रप्रक्षालनांते सुपानादि॥ नभ्यष्कषोडशी। अत्रात्याग्निष्टोमत्वं। सत्रोत्थानांतर्गतमानस्तोत्रकग्रहयागाभ्यासेनैव
संपद्यते॥ ॥नभ्यष्कषोडशिना॥ ॥सर्वशाखांतरविरोधात्॥ ऊहने वरुणस्य वनस्पतेरिंद्रस्य वसुमतः। वरुणो वनस्पतिरिंद्रो वसुमानिति·
पक्षांतरयोरूहः॥ दशमेहनि पत्नीसंयाजांते· सत्रोत्थानं॥ पुरापत्नीसंयाजेभ्यः संस्थाप्यवेति शांखायनः॥ तत्र गृहपतिप्रभृतयः सर्वे यजमानाः अ
पराह्णेशालाद्वार्यसमीपे आगत्य अपामुपस्पर्शनं कृत्वा शालां प्रविशंति॥ ततो ध्वर्युः॥ शालाद्वार्यस्य वाज्यं संस्कृत्य तमेव परिस्तीर्य समिधमाधा
य सकृद्गृहीतेनाज्येन हरति रिति शालाहार्ये सर्वे प्रयजमानेषु त्वारब्धेषु जुहोति। इदं पशुभ्यः॥ पुनः सकृद्गृहीत्वा उपस्तर्ज्ञं धरुणामिति तथै सत्रः २७
व द्वितीयामाहुतिं जुहोति॥ इदमग्नये इति त्यागः॥ ततो विहारमुत्तरेण परिक्रम्य धिष्ण्यावाव्यवायेन गत्वा परेण द्वारेण हविर्धानं प्रविश्यो त्तरस्या ह

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विर्द्धानस्यापरकूबरीमपराभृश्रंभिकामालभ्य सत्रस्य आद्विरसीन्यस्याम्नविसर्वे दीक्षिताः। तत्रस्यद्विसं ज्ञासामगायन्ति॥अथवोत्तरवेदेह्
त्तरवेदिश्रोरापामेतत्सामगायंति॥ततोयुवंतमिंद्रापर्वतेतिमंत्रेण दक्षिणस्य हविर्द्धानाक्षस्याधस्तान्मार्गेणप्राङ्मुखाहविर्द्धानपूर्वद्वारेण
निष्क्रामंति। ततः सर्वेपूर्वद्वारेणसदः प्रविश्यस्वासनेषूपविशंति॥ ततोध्वर्युः पृथिव्यापात्रेणवायुं द्रव्यभूतं प्रजापतिदेवतं गृहं गृह्णाति.
अत्रवायुग्रहेग्रहणंसादनं। स्तोत्रोपाकरणंहोमभक्षाहरणंभक्षणंच। एतानिसर्वाणिमनसामनोव्यापारेनैवकार्याणि। मनसैवैतद्व्रत
नीयंयदेतदेतच्चकरोतीति॥ तत्रपूर्वंपृथिवीपात्रत्वेनमनसाचिंतयित्वावायुद्रव्यंगृहीत्वाप्रदक्षिणावृत्तिःइतरथावृत्तीकृत्वामनसैवसादनं
चिंतनीयं॥ ततस्तृणाभ्यांमनसैवग्रहमुपस्पृश्यसदस्यागमनतणौसमर्पयेत्॥ मनसैवस्तोत्रोपाकरणंचिंतयेत्॥ ततउद्गातारः सर्परा
ज्ञाःऋक्षुआयंगौरित्यायाऋतिस्तुवते॥ ततोहोताचतुर्होतृन्व्याचष्टे।होतायदिनजानातितदायजमानश्चतुर्होतृव्याख्यानंकरोति॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰सू॰व तत्राध्वर्यो होइ होतः ईहोतस्तथा होतरित्येवं होतः प्रत्ययः प्रतिगरः ॥ अत्र शांखायनो व्यवस्थामाह ॥ अध्वर्यो इत्यामंत्रितो होतरिति सर्वत्र प्रतिगृ
२८ णाति ॥ ईहोतस्तथा होतरित्याचक्षीरोत्तु गृणाति । ओमित्येकस्मिन्नवसाने । तथाहोतरिति अपरस्मिन् एवं वक्ष्यमाणं प्रजापतिरकामयतेत्या
चक्षाणे होतरिति गृहपतौ वा प्रतिगृणाति ॥ हो इगृहपतेरिति पक्षे इति शांखायनभाष्ये । अरात्सुरिमे यजमाना भद्रमेभ्यो यजमानेभ्यो भू
दिति एवमध्वर्युवेदविहितश्च प्रतिगरः ॥ ततः शस्त्रांते प्रदक्षिणहृत्नीतरथा हृत्नीकृत्वा मनसा ग्रहमादाया हवनीये गत्वा मनसैव हुत्वा मन
सैव भक्षमाहृति ॥ उपहवपूर्वकं मनसैवाध्वर्युर्होता च भक्षयति ॥ ततः सर्वे यजमाना ब्रह्मोद्यं वदंति ॥ निर्णयस्य ब्रह्मणो वदनं ॥ तत्र प्रथमं
यूपस्य दक्षिणतो ब्रह्मा । उत्तरतो होता । एवमुपविश्य ब्रह्मा होतारं पृच्छति ॥ कःस्विदेकाकी चरतीति ॥ ततो होता सूर्य एकाकीति प्रतिवच राम:
नं ददाति ॥ ततो होता कास्विदासीदिति ब्रह्माणं पृच्छति ॥ ब्रह्मा द्यौरासीदिति प्रत्याह ॥ तत उत्थाय पूर्वद्वारे सदः प्रविश्य स्वासने पूपविशंति ॥ त २८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रे पूर्वं होताध्वर्युं पृच्छति॥ कः स्विदेकाकी चरति। अध्वर्युः सूर्य एकाकी चरतीति प्रत्याह॥ ततोऽध्वर्युर्होतारं पृच्छति किं स्वित्सूर्यसमं ज्योतिरिति॥ ततो हो
ताध्वर्युं प्रत्याह॥ ब्रह्म सूर्यसमं ज्योतिरिति॥ ततो ब्रह्माणमुद्गातारं पृच्छति॥ उद्गाताऽपि वेत्थेति ब्रह्माणं प्रत्याह॥ तत उद्गाता केष्वंतरिति ब्रह्मा
णं पृच्छति॥ ब्रह्मा पंचस्वंतरिति प्रत्याह॥ तत उत्थाय उत्तरवेदिं परेण यथायतनं पर्युपविशंति॥ तत्र प्रथमं होता का स्विदासीदित्यध्वर्युं
पृच्छति॥ अध्वर्युर्द्यौरासीदिति तं प्रत्याह॥ ततोऽध्वर्युः का ईमरे इति होतारं पृच्छति॥ होता अजारे पिशंगिलेति प्रत्याह॥ ततो ब्रह्मा कस्य स्विन्मा
त्रामुद्गातारं पृच्छति॥ उद्गाता षडस्य विष्ठा इति तं प्रत्याह॥ तत उद्गाता कोऽस्य वेदेति ब्रह्माणं पृच्छति॥ वेदाहमस्येति तं प्रत्याह॥ ततो यजमा
नः पृच्छामि त्वा परमंतमिति अध्वर्युं पृच्छति॥ ततोऽध्वर्युरियं वेदिरिति तं प्रत्याह॥ ततो नस्तमिते सूर्ये सर्वे उदुंबरीं हस्तेन गृहीत्वा वाचं यच्छं
ति। अस्तमिते सूर्ये नक्षत्रदर्शनानंतरं सदसो निःक्रम्य परेणोत्तरवेदिमुपविशंति॥ ततोऽध्वर्यो रेकहविर्होमादि प्रवृत्ति समापयति।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰स॰प ततः शाखाछेदनमवगूहनांतं। वसतीपरिग्रहणमत्रवा॥ अपरेणोत्तरेणवेदिं दीक्षितानामासनं। व्युत्क्रामतेतिप्रैषपूर्वकं प्रतिप्रस्थाताव
२२ सतीपरिग्रहणं॥ आग्नीध्रनिधानं तं करोति। गृहपतिस्तु सोमपुत्संगे कृत्वावापरेणोत्तरवेदिआस्ते। ततः सर्वे दीक्षिता येन कामेन सत्रं
कुर्वाणा भवंति। तेन कामेन वाग्विसर्गं कुर्वंति। ऋद्धिनः कामः सानः समृध्यतां। स्वर्गोनः कामः सनः समृध्यतां॥ ब्रह्मवर्चसमेवनः त
त्रः समृध्यतां॥ ~~अथवा॥गृहपतिर्यं प्रतिब्रूयात्।अमुकत्वं सुब्रह्मण्यामाह्वयेति॥ सुब्रह्मण्याह्वानं करोति~~॥ मितिएवं एतत्सर्वेषां मेककाम
नापक्षे नुभुर्भुवस्वः सुप्रजा इत्यनेन मंत्रेण सर्वेवाचंविसृजंते। भिन्नकामनात्वेवं। केचित्स्वर्गादिलोककामाः केचित्प्रजाकामाः केचित्प
शुकामा इति प्रतिहर्तुः सोमरक्षणं। समित्स्वाध्यायोपक्रमः। तत्राप्यशनं आगमनं। ततो गृहपतिः स्वयमेव सुब्रह्मण्याह्वानं करोति॥ राम:
अथवा॥ गृहपतिर्यं प्रतिब्रूयात्। अमुकत्वं सुब्रह्मण्यामाह्वयेति॥ सुब्रह्मण्याह्वानं करोति॥ तत्र सुब्रह्मण्याह्वाने सर्वेषां क्रमेणानाम २२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संकीर्त्तनं क्रीयते॥ ततः सर्वैऽपमाहृयस्व इत्येवमनुज्ञा सुब्रुह्मण्यातः प्रार्थयित्वायन्नैत्येकं सर्वे ष्वग्निषु अस्तमिते समिदाधानमुक्तं तत्कुर्व-
ति॥ आहवनीये समिधमभ्यादधातीति हरिस्वामिनः। ततो दोहाः पयस्यार्थं वत्सापाकरणं च। प्रातः उदयनीयो तिरात्रः॥ तत्रप्रायणीया
तिरात्रवत्सर्वं। यमग्नइति छुदिषश्चालंभनं। तूर्ष्णीं हविर्द्धाने प्रवेशो वा पात्रयोजने अंशुपात्र षोडशिपात्रे अधिके। सवनीय ऐंद्राग्नो वा।
अथवा तिरात्रिकं। स्तोमायनं वा। एकादशिनावेतिपक्षे आग्नेयादीनामेकादशानामेकादशस्वहःसु कृतत्वात्॥ द्वादशस्य चाभावात्॥ पु
नरेकादशिनानां प्रथमाग्नेयो द्वादशे हनि उदयनीयातिरात्रे कर्त्तव्यः। अथवा सर्वसमासः सर्वे आग्नेयादयो वारुणांता एकादशापि प
शवो द्वादशे हन्यालंभनीयः॥ अथवा एकादशिनावेतिपक्षेपि द्वादशेहनि ऐंद्राग्नः कर्त्तव्य इति त्रयः पक्षाः। माध्यंदिनसवनीयनिर्वापेः।
प्रथमं यथा पशुपुरोडाशनिर्वापः॥ तत्र पूर्णपात्रं कर्मापवर्गे चेतावदधिकमासाद्यते॥ तृतीयसवनसवनीयैः सहसौम्याश्विनवारु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का·त्त·प
३०

णानीनिर्वापः॥ प्रणयनानंतः वसतीवरीग्रहणाभावः। नियमेनाग्निमोकः हरियोजनानंतरं श्वः सुत्यामिति प्रैषस्याभावः। वैशालंभादि॥ समिष्ट-
यजूंष्येकादश॥ तत्रयजमानेभ्योऽनुविशं दधातस्वाहेत्यहः। ततआसंद्योऽदुंवरीहरणादितत्रविषाणादिग्रासनेतासांवहुत्वेपिमाहिभूरित्य
स्यानूहः। प्रकृतौद्वयोर्मेखलाकृत्तविषाणयोरेकवचनांतस्यविनियुक्तत्वेनासमवेतवचनत्वात्। ऊहंछंहीतिवाचनमपोवक्रमणावाच
नंचसर्वेषां। सर्वेषामपोवक्रमणं। सर्वेषांसपत्नीकानांस्नानं। गृहपतेस्तस्यत्याश्चसमिदाधानं॥ ततोद्वादशानामपिगानंपूर्णपात्रादि-
कर्मापवर्गान्तानांसमापनंकार्यं॥ इतिसंप्रदायः॥ अनूवंध्यांतेसर्वसमापनीयमितियाज्ञिकाः। ततःकृत्स्नाजिनांकेकरणंगृहपते॥ ततः
स्रुवाहुतिः॥ सप्तदशगार्हपत्येसप्तदशोदयनीया॥ एवमधिकगार्हपत्यपक्षेअधिकाअपि। तत्रविरोधाद्बहवःकर्तारः। तत्रशालाद्वार्यास्पृ राम: ३०
थग्गार्हपत्यस्तुसाधारणएकएव॥ तेनहविःश्रपणपात्रप्रतपनादयः सर्वेषांतत्रैव॥ तत्रमुख्योऽध्वर्युः प्रणीताप्रणीय सर्वाहवनीयाऽ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्तरेणानिदध्यात्॥ परिस्तरणं यथास्वं। हविर्द्धारणमनःपात्र्यादिकमेकमेव सर्वेषां साधारणमुपसर्जनीपात्रं होमदृषदनं च॥ शेषं पृथक्
पृथक् पात्रासादनं॥ धूरीषारोहणावेक्षणापङ्क्तिनिरसनालंभनान्यध्वर्योः आरोहणं सर्वेषां॥ ग्रहणं च॥ शेषाभिमर्षणमध्वर्योः। प्राडी
क्षणावरोहणागमनसादनानि भेदेन॥ ब्रह्मन्हविः प्रोक्षिष्याम इति प्रैषः एवं सर्वत्र। प्रोक्षतं यज्ञं देवता वर्द्धयत पृयं नाकस्य पृष्ठे यजमानाः
संतु॥ सप्तर्षीणां ६ सुकृतां यत्र लोकः स्तत्रेमं यज्ञं यजमानांश्च धत्तं। ई प्रोक्षतेति प्रसवः एवं सर्वत्र प्रोक्षणेषु। पूर्वान्परिग्रहान्परिग्रहीष्यामः
इति परिग्रहे। बृहस्पतयः परिग्रहीतवेदीः सुमा वो देवाः सदनानि संत्वासु वर्हिः प्रथताꣳ साध्वंतरिहिꣳ स्ना पृथिव्यो देव्यो देवं संतु दे
वतावर्द्धयतं पृयं नाकस्य पृष्ठे यजमानाश्च धत्तेति। प्रतिगृह्णीतेति निरु। प्रोक्षणीरासादयेध्मान्बर्हिꣳ ष्युपसादयः स्रुचः संमृड्ढि पत्नी
ꣳ सन्नह्याज्येनदेहीति॥ होतृषदनं उत्तरस्यां वेदौ। अग्निभ्यः समिध्यमानेभ्यो नुब्रूहि इति॥ अग्नीनग्नीन्संमृड्ढीति। अनुक्रमेणा सर्वेषां।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰स॒॰प
३१

संमार्गः॥होतृवरणमध्वर्योरेव॥ प्राशित्रग्रहणमेकं॥इडापात्री चाध्वर्योरेव।सर्वपवित्रैर्मार्जनं॥ पवित्रप्रतिपत्तिर्यथास्वं।अनुयाजप्रैषे तु
ब्रह्मन्प्रस्थास्यामः।समीधआधायाग्नीत्सम्मृड्ढिऽ प्रतिष्ठेति प्रसवः।समिद्वन्मंत्रणे एतावोअग्नयः समिधस्ताभिर्वर्द्धध्वं चाप्यायध्व
मिति।तत्प्रैषेश्च नुप्रहरतइति संवादेषुश्चोध्वर्योरेव।स्वस्वभागवेक्षणं प्राशनंच।भागावेक्षणस्य गृहपतिकर्तृत्वपक्षे सर्वाने
कीकृत्वावेक्षणं विभज्यप्राशनमिति।गृहपतेर्गार्हपत्ये एकाअनूवंध्या॥प्रथमयोः पक्षयोः प्राजहितं विभज्य सर्वास्वरणिषु समारोप्य
निर्मथ्यसमन्वथोदवसानीयाइति संप्रदायः।पृथक्पृथक्सर्वैषामुदयनीया भवंतीति शांखायनमानवादिसूत्रेषु।एकगार्हपत्यप
क्षे एकारणिपक्षे च प्रकृतिवत्॥पुनरुद्धृत्य मैत्रावरुणीपयस्या॥ततः सहस्वद्वयं ब्राह्मणान्भोजयेत्।ततो गार्हपत्यं विभज्य यथास्वं सा रामः
यमाहुत्यः।आदीपनं।स्वस्वगार्हपत्यान्गृहीत्वा प्रवेशनं।अग्न्यंगभूतासौत्रामणीऽदवसानीयेष्टकापशुपयस्यावदग्नींसमुप्य सर्वैः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सहकर्त्तव्या। तत्रापि यजमान एव ऋत्विजं अदक्षिणा प्रयोगः। षड्भ्योतिरिक्ता द्वादशकापक्षु दीक्षणीयादाविव यजमानमात्रं कुर्वन्ति॥ इति के
चिदाहुः। अपरे तु पृथगेव सौत्रामणीमिच्छन्ति॥ ❀ ॥ इति श्रीत्रिरग्निचित्सम्राट्स्थपतिमहायाज्ञिकश्रीप्रजापतिसुतेन याज्ञिक
देवेन कृतायां कात्यायनसूत्रपद्धतौ सत्रात्मको द्वादशाहः समाप्तः॥ १२ ॥ अथाहीनात्मको द्वादशाहेभिधीयते॥ तत्रैको यजमानो
भवति द्वौ वा। बहवो वा। त्रिप्रभृतिसंयतसंख्या बहवोपि परार्द्धपर्यन्तयजमाना भवन्ति। ऋत्विजस्तु यजमानव्यतिरिक्ता एव। एको द्वौ वा
बहवो वा अहीनेन यजेरन् तान् दीक्षिता याजयेयुरिति शाखान्तरात्॥ तत्रानेकयजमानपक्षेग्निसाधारणकरणादि सर्वं सत्रात्मकद्वादशा
ह्नवति॥ इयत्तु विशेषः। ऋत्विजस्तु अदीक्षिता ब्राह्मणा भवन्ति॥ दक्षिणादानं च भवति त्रिप्रभृतिबहुयजमानपक्षे अस्माकमप्येवं वर्द्द
न्तूहः। सत्रवत्। द्वियजमाने केतु सर्वाणि यजमानाभिधायीनी यद्यानि द्विवचनान्तानि उच्चारणीयानि॥ ॥ तत्र दीक्षा द्वादश॥ उपसदो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वादशस्तुत्या द्वादशाह एवं षट्त्रिंशदहो हीनो द्वादशाहो भवति॥ तत्र गवां सहस्रदक्षिणा भवति अस्मिन्पक्षे हिरण्यादीनामन्य दक्षिणानां नि-
वृत्तिः॥ अथवा प्रत्यहं प्राकृती अग्निष्टोमिका दक्षिणा भवति। काठके दक्षिणाः प्राकृती रोन्वह। मनूक्त दक्षिणो यथोक्त पूक्त दक्षिणो वृत्ति॥
तत्र प्रत्यहं। प्राकृतं दक्षिणापक्षे अश्वदाश्चैति स्त्रोन्तं वध्यात्वे धातवी त्वेन तत्र भवति किंचिदधिक सहस्रदक्षिणापते अश्वदाश्चवर्जं ए-
तत्सर्वं भवति। तत्र द्वियजमाने दैवर्त्विग्वरणे। अग्निर्नो होता॥ अदित्यो नावध्वर्युः। चंद्रमा नो ब्रह्मा पर्जन्यो नोद्गाता॥ आपा नो होत्राशंसि-
वः। रश्मयो नौ व मसाध्वर्यव इति। बहुयजमानके अग्निर्नो होता। आदित्यो नो ध्वर्युः चंद्रमा नो ब्रह्मा पर्जन्यो न उद्गाता॥ आयो नो होत्राश-
ंसिनः॥ रश्मयो नाश्च मसाध्वर्यवः इति· एकयजमानके प्रकृतिवत्सर्वं। ततोऽमुकसगोत्र अमुकशर्मन्॥ चतुर्विंशं प्रत्यग्नृत्वनारिं-
शास्त्राचत्वारिंशाधिक सर्वस्तोमेन सर्वपृष्ठेन साग्निचित्येन किंचिदधिक सहास्रेगवदक्षिणेन वा प्रत्यहं प्राकृत दक्षिणेन वा व्यूह छन्द

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

साहीनेन द्वादशाहेनाहं पक्षे ॥ आवायक्षावहे इति द्वियजमानके ॥ वयं यक्ष्यामहे इति ॥ बहुयजमानके ॥ देवयजमानके ॥ अत्र सर्वे पिय
जमाना मुख्या एव । नसत्रच तमुख्यामुख्यत्वं तेन यतथैर्ष्वु यस्य कस्य चिदेकस्य कर्तृत्वं । एकारशिपक्षे संवादे अनेति सत्रे शातिस्या
नेनाहीनेनेति द्वियजमानके अनेन यज्ञेन जेष्यावो नेनाहीनेन नत्रौ सहस्र हनौ साधु कृत्वेत्यादि । यशावप्येवं । तत्र द्वियजमानके स
र्वेद्रुहाः प्रदर्श्यते ॥ अग्ने त्वावानौ आवयोअग्नेवचा विहवेष्वस्तु आवाभ्यामनंतामिति । यूपाकृतौ । यज्ञपतीतिरेति । उद्गिग्नेयज्ञय
तीदेवयुवौ इति परिग्रहप्रसवे यजमानौ स्तयजमानौ च धेहीति एवं प्रणयय यज्ञं प्रोक्षय यज्ञ इत्यादि ऊहेयं ॥ वेदवंधने तेना वाभ्यावेदे
भूर्विद्रिति परिधिपरिधाने यजमानयोः परिधिरसीति । सर्वालंभे पाहि यज्ञपती इति । सर्वेषुपत्नीयजमानवाचनेषु वृतं इति परिव्यय
णे परीमौ यजमानौ रायइति ॥ मौघ यज्ञपतीजातवेदसाविति । श्रोणि समंजने स्य यज्ञपती एग्नि षागच्छतामिति अग्निर्हव्यैर्वीनाविशापु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रएतेमौयजमानौमनुष्याणांतेषांतस्युरिगार्हपत्यंदीदयच्छत ७ हिमस्त्रयोवधोराधा ७ सीत्सपंचानांत्वइतियजमानवरणे।वरुणयजमा
नकेशन ७ हिमाश्वत्वारोपंचपंचयजुः षड्यवः सप्तयवः विंशतिर्यवः पंचाशद्यव इतियजमानसंख्यानुसारेणैकाधिकंप्रयोज्यं ।।प्रयाजा
नुमंत्रणे त्विषिमंतौभूयास्व ।।अपचितिमंतौभूयास्वयशस्विनौभूयास्व ।ब्रह्मचार्यस्विनौभूयास्वअन्नादौभूयास्वेति ।।तृणायासनेयज्ञ
पतीधाइति ।।प्राशादानेस्वयंजमानाभ्यांविदेति ।।प्रणीताप्रणयनेयजमानौवाग्यच्छतः प्रैषः पात्नीविलेजने ।मातेयज्ञपतीह्वार्षीदिति·
प्रथमेनुरुतेयज्ञपतीं प्रथेतामिति ।।अधिवासनेयजमानयोः प्रजाभूयादिति ।। पवित्रयोः प्रस्तरेकरणोयजमानयोः प्राणापानौयातं
इति·एवंतइतिमंत्रेणानेनयजन्तीतेनसमामवेति ।व्यूहने ।उज्जितिमनुज्जयतमिमैंपिष्टलेपाकृतौसत्याः संयुजजमानयोः कामाइ
ति ।समिष्टयजुः यज्ञयज्ञंगच्छयज्ञपतिं ।एषवोपत्नीयज्ञोयज्ञपतीसहस्तृणावाकः संजुषेथां ७ स्वाहेतिसूर्यावेक्षणोवचोनोदेहीति·

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प्रागमते यज्ञपतीरेति पुन्नाम यग्रहणाग्रहणमंत्रे अनुनौतनौहीति ॥ उद्घासन प्रैषे दीक्षिताविमौ ब्राह्मणाविति त्वाग्नि सर्गप्रैषे दीक्षितौ वाचं
विसृजंयामिति । वाग्वंधनप्रैषे दीक्षितौ वाचं यच्छतां व्रतनह्या । धुक्ष्वेति वक्तृवचने गोदोहप्रैषः । पदसमर्पणेयूपयोराय: आचयोराय इति
प्रवर्ग्यचरणे पात्रनिधाने विभ्वान्योनौनौनापाभ्य इति । उपस्वामर्षने नन्नौस्ते अस्कन्नत्र: सहेति ॥ अध्वर्युणान्सहेति ॥ उखाधिश्रयणे मानेम
त्रपते यो ह्यावांइति निमालंभनेनाभ्यां यजमानाभ्यां प्रराध्येति ॥ अग्रयणे पाहि यज्ञपती विष्णुस्त्वामिति ॥ तथा अस्मै क्षत्रयाभ्यां त्व त्वभ्यां
यजमानाभ्यां पवत इति । अवकाशावाचने यथाग्रहं कचताधिंक्षेपामिति प्रयोगः ॥ ऋतुयाज्या वर्णे पुरपते मौ सुन्वतौ यजमानाविति,
शेषंपश्चत्वमं । प्रश्नन्नहे मे जुष्टो वाचे भूयास्वाजुष्टो वाचस्पतये देवी वाक् । तस्मिन्नौ धाः स्वाहेति ॥ सर्पणेष्वपि मंत्राणां यजमानकर्तृत्वं
पक्षे स्वध्वनाम ध्वपते प्रनौतिरध्वे त्तिनावस्मिन्यथे इति सूर्य ॥ अहीनेक्क त्विग भिमंत्रणमिति । तत्र मित्रस्य माचक्षुषेक्ष्व ध्वमिति ॥ वरुण

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰त॰प
३४

जमानकेविमित्रस्यमाचक्षुषेति ॥ सर्वैः सर्वाभिमंत्रणस्यक्रियमाणत्वादूहाभावः । अग्नयः । पातनावग्नयः पिपृतनावनयोगोपायत
नौतेंमोचद्दतिधिस्नानामानिमंत्रणे ॥ भुक्तामंथिप्रचारे अभिचारायस्योषेणयजमानाद्विति ॥ यजमानचमसेभक्षे सुन्वेतानुपहूये
थामितिवाप्रश्नः ॥ दक्षिणाप्रतिग्रहणमंत्रेषुदात्रस्त्रधीत्यत्रदातृभ्यामेधीतिद्वियजमानके ॥ दातृभ्यएवातिवद्धुयजमानकोपिराड
दानेपुरोडाशद्वेधाविभज्यैकैकांशेनद्वयोरपियजमानयोः पितृणांसर्वैःक्रमेणपिंडदानंकर्त्तव्यं ॥ सावित्रग्रहणेजित्वयज्ञपतीभगा
येति । समिष्टयजुषुयजमानाभ्यांद्रविणंदधानस्वाहेति । शालाद्वार्यद्वित्वपक्षेउदयनीयायामध्वर्योद्वित्वेवरुणप्रघासवद्द्रः व
द्धुयजमानकेसर्वंसत्रवत् ॥ चतुर्ह्वकरणंभवतीतिविशेषः । कर्कमतेतुघृष्टिन्वत्राहोभवति । नास्माकंवर्हिषिकरणंस्याद्ध्वर्युकतृक ...ः ३४
त्वात् ॥ एकयजमानपक्षेसर्वेषुत्राभग्निष्टोमवत्भक्षणोदशिना ॥ सर्वशाखांतरविरोधात् ॥ षड्वातमग्निष्टोमाइत्यादिस्वश्रुतिविरो

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धात्वापत्नीसंयाजांतेसत्रोत्थानांप्रातर्हृदयनीयतिरात्रइतिवक्तृयजमानके द्वियजमानके अनेकयजमानके च सर्वकर्मसत्रात्मकघा
दशाहवनुष्ठेयं॥ वरणाद्यादीक्षाप्रवेशनांतं॥ इयांस्तुविशेषः अहीनेष्वद्वंद्वदृक्षि द्वादशाहे दशरात्रस्यचतुर्थनवमेयोरह्नोरैंद्रवा
यवात्पूर्वमाग्रयणग्रहणं॥ तत्रांतर्यामीसादनानंतरआग्रयणस्थालींमादायग्रहणंगृहीत्वाकस्यचिद्धस्तेयत्कित्वाऐंद्रवायवादीन्
मंथिपर्यंतांश्च। ग्रहंगृह्णाति। ततोऽपिसादनानंतरं आग्रयणस्थालीमादायदशापवित्रेणाग्रयणामपगृह्यात्रहिं कृत्यादिसादनांतं
ततश्चग्रहणादि। तत्रअवकाशावाचनेचयथागृहीतमितिवचनात्तदेंद्रवायवात्पूर्वमंतर्यामानंतरंचात्मनेमद्ध्याग्रयणस्यावेक्ष
णं॥ माध्यंदिनेपिशुक्रामंथिग्रहणादिसादनांतंकर्तव्यंतथादशरात्रस्यैवषष्ठसप्तमयोरह्नोरैंद्रवायवात्पूर्वमंशुकस्यग्रहणंकर्त्तं
व्यांतत्रापिअंतर्यामपात्रसादनानंतरंशुक्रंगृहीत्वान्यस्यहस्तेप्रदायैंद्रवायवमैत्रावरुणौग्रहणंसादनांतंकृत्वाशुक्रस्यपरिमार्जनमासा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का.सू.प ३५ दनं कर्त्तव्यं ॥ अवकाशावाचने यथागृहीनमितिवचनात् ॥ अंतर्यामानंतरं चक्षुषे मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेति मंथिन ईक्षणं ॥ अथवान्यथागृहीन
मिति अस्यापवादसूत्रमेव भक्षामंथिनौ युगपदिति ॥ तेनापि मन्त्रक्रमेणैवान्हितेनैव मंत्रेणाभक्षामंथिनौ युगपदेवावेक्षणं न पृथक् इति ॥
भक्षतं चैतदिति ॥ इत्यमेवानुष्ठेयं ॥ अथवोक्तत्वाहोहीनत्वेपि सतिवचनादुभयनेतिरात्रो भवति । नोपरिष्टातिरात्रः किंचिदपि कसहस्रद
क्षिणापक्षे प्रत्यहं समविभागेन: दक्षिणादानं ॥ समविभागे क्रीयमाणा या अधिका भवंति ॥ तासां सर्वासामन्येतिदानं विभागेच मत्य हस्रशी
तिर्मार्गवो भवंति ॥ अग्नेहनि वत्सो काचावंतो दीक्षते नो थादेया: ॥ पुत्यहस्याक्तत दक्षिणापक्षे प्राकृतवत् ॥ अत्र पक्षे षडहे उभयोस्त्र
हयोरतिग्राह्यग्रहणं अन्यतरस्मिन्वानै पुंचमाहेंद्रमनुहोमो भक्षणं च ॥ यजमानकर्त्तृकां ड्रथसंसारणादीन्युपाकरणानि समाप्त राम:
एव रात्रौ ॥ अस्तमिते सर्वेषामभिषुयजमानकर्त्तृकं सन्निधानं ॥ दशरात्रौ अस्तमिते सर्वेषामभिषुयजमानकर्त्तृकं सन्निधानं द ३५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शरात्रौ । सछ्वानइन्तिपौंडरीकेहीनेसत्रेछ्वनस्यप्रतिषिद्धाच । चरणावासनेचाहीनेष्वेकः । कुर्यादितिछंदोगसूत्रात्राहीनेपिदशमह
तिपत्रीसंयाजांतेसत्तोछ्वनं । सर्वेग्रहः स्वैंद्राग्नोवासवनीयः । एकादशिनावाप्रत्यहमेकैकएकैकादशस्त्वहः सुप्रादशेहनिएकाद
शिनानामाग्रः आग्नेयः पश्वः सर्वेवाहकादशिना आग्नेयांतिर्वुदवारुणपर्यंताः । अथवाऐंद्राग्नइति । अथवाप्रतिदिनंप्रातिस्विकंर
त्तोमानय ॥ हरियोजचांतेभ्यामुन्यामितिप्रैषः । प्रतिदिनमुदप्रातिस्विकंस्तोमानय । हरियोजचांतेभ्यामुन्यामितिप्रैषः ॥ प्रतिदिनमुदय
नीयातिरात्रवर्जं ॥ तथाशीयोदयनीयौवर्जयित्वादशरात्रेदशस्वप्येहः सुप्रीतः सवनेपिसदस्येव । पवमानोपाकरणं ॥ उदयनीयात्रि
रात्रवर्जंसर्वाण्यहानियत्रीसंघातानि ॥ माध्यंदिनेप्रणत्छ्वाकविग्रहादसतोवरीतिनयनांतेउन्नराहप्येपुनर्वसतीवरीणांग्रहणं । परिग्र
हणापूर्वंवाव्युत्क्रमतादिकर्मप्रत्यहंभवति ॥ किंचिदधिकमहस्त्वपक्षेतिस्तोत्रुवंध्यास्त्रैधावतीच ॥ प्रत्यहंप्राकृतदक्षिणापक्षेत्वितन्नभव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का०स०प
३६

ति॥तहस्रपक्षे दक्षिणासंकल्पः॥अस्याहीनस्य द्वादशाहस्य समर्थ्यन्नीतिगाः प्र दक्षिणाः प्रथमेह्निवृत्त्यादिभ्य ऋत्विग्भ्यो यथाशास्त्रं वि
मावोनाहसंप्रददेइति।प्रत्यहं प्रकृतदक्षिणापक्षे तु।अस्य द्वादशाहावभृतस्य प्रापणीयातिरात्रस्य समृध्यर्थं तथा दशरात्रस्य प्रथमस्या
ह्नः समृध्यर्थं द्वितीयस्याह्नः समृध्यर्थं तृतीयस्याह्नः समृध्यर्थमिति शेषमग्निष्टोमवत्।मानवे।सूत्रे सहस्रमेव द्वादशाहे दक्षिणा प्र
ज्ञास्ति अहीने सहस्रं समधविभज्यान्वहं दद्युदिति तस्मिन्पक्षे प्रत्यमश्वदाभ्यग्रहणाति स्तोकवंध्यास्त्रैधावतोऽदवसानीयाच भवति।अ
धनितृणमनुवंध्यानां विधिलिख्यंते॥तत्र पात्रासादने एकम - लं द्वे महत्यौ वपाश्र - ण्यो एकामहतीऽरवाः परिस्तरणार्थास्या सा
दनांतं सवनीयस्य पशुवत्कृत्वा स्वर्वगंग्रहनाकुर्यात्।तिस्रोनुवंध्याः प्रथमामित्रावरुणी द्वितीया वैश्वदेवी।तृतीया वार्हस्पत्या अत्र नि- राम:
योजने मित्रावरुणाभ्यां जुष्टं नियुनज्मीति प्रथमया यूपे वंधनं विश्वेभ्यो देवेभ्यो जुष्टं नियुनज्मीति द्वितीयायां मैत्रावरुणावेहणावागले ३६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वंधानं॥ततो वृहस्पतये जुष्टं निर्वपामीति॥तृतीयायां वैश्वदेव्यां गलेवं धनं अन्वं ध्मातिस्तोयूपेवं ध्यंतइति॥संप्रदायः प्रोक्षतो मित्रावरु
णाभ्यां त्वाजुष्टं।विश्वेभ्यो देवेभ्यो जुष्टं॥वृहस्पतये त्वा जुष्टमिति।नेष्टंपत्नीमुदानयेति प्रैषः।शत्नान्तु मुहूर्त्तमित्य स्याः।प्राणदाने मित्राव
रुणौ गछ॥विश्वादेवान् गछ।वृहस्पतिं गछेति।नवयायामाज्यभागौ वपायां द्विरभिघारः।वपायागे मित्रावरुणाभ्यामुक्तामुक्ता यावपे
मेदसोनुब्रूहि मित्रावरुणाभ्याम् स्तायावपामेदः प्रेष्य वृहस्पतयेऽस्तावपाया मेदसोनुब्रूहि।वृहस्पतयेऽस्तावपांमेदः प्रेष्येति॥ततः पु
रोडाशाः मैत्रावरुण एकादशकपालः वैश्वदेवो द्वादशकपालः।वार्हस्पत्योष्टाकपालः।ततः साग्निविन्येपंच देवीकाहवींषि।अनुमत्यैव
रुणराकायै चरुः सिनीवाल्यै चरुः द्वैम्पश्च रुः।धात्रो द्वादशकपालः सर्वैः सर्वहुतः।तत्र ग्रहणादि स्रुगमं।प्रधानयागे मित्रावरुणाभ्यां पु
रोडाशस्यानुब्रूहि पुरोडाशं प्रेष्य।विश्वेभ्यो देवेभ्यः पुरोडाशस्यानुपुरोडाशमिति।वृहस्पतये पुरोडाशस्या पुरोडाशमिति॥ततो देविकाहविषां प्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰सं॰प
३७

प्रचारः॥ तेप्रकारः सर्वेऽपि द्वयस्तमपद्गतौ विलोक्य॥ आग्नेयः पुरोडाशयोऽष्वर्युर्द्दीकरणाप्रभाव॥ पशुयागे मित्रावरुणाभ्यामनुपाया हविषोनुह विः प्रेष्या वि-
श्वेभ्यो देवेभ्यऽउस्रायाहविषोनुब्रूहि। हविः प्रेष्या बृहस्पतयऽउस्राया हविषोनुब्रूहि हविः प्रेष्या बृहस्पतयऽउस्राया हविषोनुब्रूहि। हविः प्रेष्य। भागा
वदान नियमः॥ ब्रूहने। मित्रावरुणयो विश्वेषां देवानां बृहस्पतेर्वनस्पतेरुज्ज्ञितिं। मित्रावरुणौ विश्वेदेवा। बृहस्पतिर्वनस्पतिस्तमपनुदं त्वि
ति॥ साग्नित्विषेनु मित्रावरुणयो विश्वेषां देवानां बृहस्पतेरनुमत्याराकायाः सिनीवाल्याः कुह्वाधातुर्मित्रावरुणयो विश्वेषां देवानां बृह
स्पतेरुज्ज्ञिति॥ मित्रावरुणौ विश्वेदेवा बृहस्पतिरनुमती राका सिनीवाली कुहूर्धाता मित्रावरुणौ विश्वेदेवा बृहस्पतिर्वनस्पतिस्तमपनुदं
त्विति। अपरेतु देविकाहविषां पशुपुरोडाशस्य च देवानां ग्रहणे संकीर्त्तनेनेच्छन्ति। साग्नित्विषे हृदयशूलं ते यदाकृतादिति प्रश्नत्वमूष्टा
नां स्कृत्वा कृतोनां होमः। कर्मापवर्गान्ते चित्रोसीति स्विष्टस्याग्नेर्नीमकृत्वाय अग्नय इत्याग्निमुपतिष्ठतौ न तोग्निसमारोहणपुनरुद्भवश्चैधा

राम:
३७

तन्मुदवसानीयेष्टिर्भवति॥ त्रैधातव्युदवसानीयार्थमिष्टिद्रुहरणं॥ अग्नन्वाधानं। ब्रह्मवरणं त्रैधातव्युदवसानीयाहं यक्ष्ये इति व्रतग्र-
हणं। याधाय्यादवौ। द्वादशकपालानि। धान्यं व्रीहयो यवाश्च दक्षिणार्थे त्रीणि शतमानानि तिस्रो धेनवः। अन्यच्च प्रकृतिवत्॥ ग्रहणे इंद्र-
विष्णुभ्यां जुष्टं प्रथमे मुष्टौ केवलानां व्रीहीणां द्वितीयमुष्टौ। मुष्टेस्तृतीयभागं व्रीहीणां चतुर्थं तर्हि तमाद्ये भागद्वयं यवानां। एवं द्वि-
तीयो मुष्टो ग्राह्यः तृतीये मुष्टौ यवानां भागद्वयं प्रथमवस्त्रायं तदितमादाय तृतीयभागं व्रीहीणां गृहीत्वा अग्निहोत्रहवण्यां सहस्त-
मक्षिपेत्॥ चतुर्थे मुष्टौ व्रीहय एव ग्राह्याः। एवं चतुर्मुष्टिकमध्ये भागद्वयं व्रीहयः। एको भागो यवानां ग्रहणकाले मध्ये ग्राह्यः। पृथक्कं-
डनं पेषणं संयवनं वा व्रीहिणां पिंडं तं द्विधा विभज्यैकं भागं प्रमुकृत्वा येन मध्ये यवमयपिंडं पृथक् कृत्वा पुनरपि व्रीहिमयं पिंडं निधा-
य पृथक् कृत्वा न्॥ पश्चाद्दुरुप्रथा इति। अवदानकाले त्रिभ्योपि धातुभ्योवदानग्रहणं प्राणाइंद्राविष्णुगत्वा इंद्राविष्णुभ्यामनुब्रूहि॥ इं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का॰स्ल॰प
३८

ड्राविष्णूयजेति॥ इदंइंद्राविष्णुभ्यां॥ दक्षिणालंभेप्रजापतेर्भागछन्नसैश्वेइतिवक्तुवचनात्सोमंचः॥ उदानद्यानौमेपातद्विंशतमानघेनुवासोगाव
स्योर्जमपिर्धन्नी॥ छियतमानेछद्देमन्नेत्यादि॥ अस्माद्वैधातवुदवसानीयायाः समृद्ध्यर्थं॥ त्रीणिसुवर्णानिशतमानानिदक्षिणाबृहन्तुभ्य
महंसंप्रददे। अस्माद्वैधावर्थंतिस्तोधेनुर्दक्षिणाहोतस्तृभ्यांअस्यद्वैधातंथंत्रीणिवासांसिदक्षिणाअर्धैर्योनुभ्यं॥ अस्माद्वैधातर्थंतिस्त्रोगाद
क्षिणाअग्नीनुभ्यमिति॥ बृहनेइंद्राविष्णोरुज्ञ्जिति। इंद्राविष्णुतमपत्नुदतामिति॥ कर्मापवर्गान्तसवी। ततः सांप्रिचिन्त्यमैत्रावरुणीपय
स्याशकलाऽध्दरणादिकर्मापवर्गान्त॥ उपांशुदेवतारूपरामिथुनंदक्षिणा॥ ततोब्राह्मणानांसहस्त्रद्वयस्यभोजनं। ततः सायमाहुतिः। आ
दीप्यप्रवेशनं॥ ॥इत्यहीनोद्वादशाहः समाप्तः॥ ॥सर्वेषुसत्रेषुसत्रात्मकद्वादशाहधर्माभवंति॥ अहीनात्मकाश्चसर्वेष्वहीनेषु राम:
प्रवर्तयेत्॥ भर्गमेवोचतंभद्रमेवोचतान्नियंमेवोचतपशोमेवोचतश्रतिमत्वेनुवरणाभावोद्भुतजपाभावः आहवदेवायजमानाभ्यांयजमा॰ ३८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नेभ्यः साध्रुवा यजमानौ देवता। साध्ववो यजमानो देवता॥ या अग्निहोतारमवृणथाः॥ योग्निहोतारमवृड्ढं। उपहूताविमौ यजमानानुत्तरस्या
देवयज्यायामुपहूतौ भूयरुं दनौ देवा हविर्जुषं तामितित स्मिन्नुपहूतौ। उपहूता इमे यजमाना उत्तरस्यां देवयाज्यामुपहूता भू। इदंनो देवा हु
विर्जुनुपहूता। सूक्तवाके। उमन्वतीवामस्मिन्यज्ञे यजमानौ द्यावापृथिवी स्तां उमन्वतीवोस्मिन्यज्ञे यजमानां द्यावापृथिवी स्तां। देवगमायामा
शासानः आयुराशामानोसुजास्त्वमाशासाते दिव्यंधामाशासाते॥ यदनेन हविषामाशासाते तदस्यास्ता तदृध्यास्तां तदाभ्यां देवाः इमे
वैनो द्यावापृथिवी इति। वदृष्ठ। देवंगमध्यामाशासत इमे यजमानाः। अमुकशर्मामुकशर्मणो देवदत्तयत्त दत्तविष्णुमित्राउत्तरां दे
वयस्यामाशांशीते। भूयो हविः करणमाशासात आयुराशासाते सुप्रजास्त्वमाशासाते दिव्यंधामाशासाते॥ यदनेन हविषाशासते त
दस्यासुस्त दध्यास्त स्तदेभ्यो देवा उभे वै तवापृथिवी इति॥ पशौ वसुवार्यीणि यजमाना नाभ्याशिक्षितो यजमानेभ्यः शिक्षिते। अग्निमद्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

होतारमवृणीतामिमौयजमानौपत्नीपत्निःपत्नीःपवंतौपुरोडाशंवध्नतौवग्नीषोमाभ्यांछागंवरुष। होतारमवृणातेमेयजमानापचंतःपत्नीःपचं
तःपुरोडाशंवध्नतौवग्नीषोमाभ्यंछागंत्वामघपुहृषआर्षेयरुषीणांनपादवृणीतामिमौयजमानौवरुणस्यइति॥अवृणातेमेयजमानावरुण्य
इतितान्याभ्यामान्वशास्वतान्मेम्य आवशास्वेति॥सवनीयशौवयोः।अग्निमद्यहोतारमवृणीतामिमौसुन्वंतौयजमानौपचंतौपत्नीःपचं
तौपुरोडाशावध्नतौयथादेवतंछागौछागान्॥इंद्रायसोमंत्वंतौभृज्जंतौहरिभ्यांधाना।वरुष।होतारमवृणीतेमेसुन्वंतोयजमानाःपचं
तःपत्नीःपचंतःपुरोडाशान्वध्नंतौयथादेवतगौछागाइंद्रायसोमंसुन्वांतौभृज्जंतौहरिभ्यांधानाः॥यदाशुरवपदार्थामितिवचनात्॥
उक्तनाकृतिमुक्त्वाएवजुहोति॥तदामंचेदुहः॥जुष्टोवाचोभूयजुष्टावाचस्पतये।तस्मिन्नोधाइतिच।अछावाकोपहवेअयंसुन्वज्जज्य
जमानोअग्रभीदित्यगरः।इमसुन्वंतौयजमानाअग्रभीषुरिति॥ऋतुग्रहेषुसुगृहपतीइमौसुन्वंतौयजमानौभूयास्तां।सुग्रहपतिस्त्वमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भ्यां सुन्वभ्यां यजमानाभ्यमिति सुगृहपतय इमे सुन्वंतौ यजमानौ भूयास्तु ॥ सुगृहपतिस्त्वामेभिः सुन्वद्भिर्यजमानैः । गृहपतीयजनं गृहपतयो
रजन इति ॥ सत्रे त्वेकस्यैव गृहपतित्वशब्दवाच्यत्वे गृहपतिशब्दे नूहः ॥ तथापि बहुष्वूहो भवत्येव । माध्यंदिने सवने प्रस्थितयागप्रैषे सुन्वतो
यजमानस्येत्यत्र ॥ सुन्वतोर्यजमानयोः सुन्वतां यजमानानामिति यथार्थमूहः ॥ दक्षिणाप्रतिग्रहमंत्रे सुदात्र अधीत्यत्र दातृभ्यामेधीत्यूहः
आदित्यग्रहे प्रैषे अस्मै सुन्वते यजमानाय इत्यत्र आभ्यां सुन्वभ्यां यजमानाभ्यां एभ्यः सुन्वभ्यो यजमानेभ्य इत्यूहः । सावित्रे प्रैषे प्येवमेव ॥
हारियोजनप्रैषे धानासोमानामिन्द्राद्धि - पिबतेत्यत्र अस्मिन्सुन्वति यजमान इत्यत्र अनयोः सुन्वतोर्यजमानयोः एषु सुन्वत्सु यजमाने
त्यत्र प्रैमौ स्यनेपुताभ्यां किमरास्यातेभ्यः ॥ किमरास्याः ॥ यघदवीकमेतां । यघदवीकमंत इतिनिविन्सु । प्रैमं सुन्वंतयजमानमवतु इत्यत्र ऽ
प्रैमौ सुन्वंतौ यजमानावबतु । प्रेमान्सुन्वतो यजमानानवतु इति विशेषः । अवतामवंत्विति यथासमाम्नातं । पशुहवित्ववहुत्वादिषूहऽत्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰वृ॰ ते॥ छात्रा अस्मिं ग्राभ्यां मग्नि ग्रेभ्यो ग्निः स्त्रीपशौ। ग्राम्या अग्नि ग्राभ्याम ग्निं ग्राभ्योभरतः। ऋद्धे भंमात। अन्वेभौ माता। अन्वे नानागता स्त्रियां। अन्वे
४० तासां ता। अन्वेभेमाता। अन्वेतामाता। अन्वता मिन्य स्यान्वहः। उदीचीनां अस्य पदः। एतयोः पदः। एषां पदः स्त्रियां। अस्याः पदः। एतयोः पदः।
आसां पदे मिद्यमान्। पृथिवी शरीरं। शरीरे। शरीराणि। एकधास्यत्वचं। एकैकधे नयो त्वच धैषांत्वचा स्त्रियां। एकधास्या त्वंच। एकधैकधा
सांत्वचं॥ एकधैकयेति विभ्यया मिधानं॥ अव्ययत्वेनां न्यथानामिधानात्॥ एवं पुराताभ्याः वपामुन्। स्वेदतात्। उपेडन्ति दतात्। उपाडत्ति द
तात्॥ अंतरं तरेवोष्माणा मितिष्वेशामय वस्य कृष्णातांता स्पेनमे षांवक्षां ति। प्रशासावा रूपभ्वे के त्वे॥ द्विवकृत्वयोस्त प्रशासावारून् शः
लादेषा नीकस्य पेवांसा नच्छिदः श्रोणीः कवषोरून्॥ त्वेकपर्णाष्टीवत्। इति वनिष्ठुमस्य मराविष्टोरूकं मन्यमानाः वनिष्ठु एनयों राम:
एनिष्टो रूकाणि मन्यमानाः स्त्रियां वनिष्ठुमस्याः वनिष्ठुनयोः। वनिष्ठुमासाराविष्टेति॥ अग्नीषोमाभ्यां छागस्य वपाया मेदसोनुब्रूहि ताच्छा ४०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गयोर्वपयोमेदसोः छागानांवपोनांमेदसोजुषतांजुषंतामिति॥ देवतैवकृत्वयोः॥ होतायक्षदग्नीषोमौपुरोडाशस्यजुषेतां।पुरोडाशयोः पुरो
डाशानांस्विष्टकृति होतायक्षदग्निपुरोडाशस्य पशुपुरोडाशस्य द्वित्वे॥पुरोडाशयोः वकृत्वेपुरोडाशानां॥ होतायक्षदग्नीषोमाविति द्वे
षोदेवतान्यत्वेप्रातस्त्रैताः प्रातभीयासवक्षते।स्विष्टत्रैषेपिछागस्येत्यादीनांपूर्ववत्।ग्राह्यः।अग्निमद्येत्यत्रवध्नंत्वग्नीषोमाभ्यांछा
गं।यथादेवतंछांगौछागान्॥पुरोडाशंपुरोडाशौपुरोडाशान्॥ यथादैवतंसर्वदेवतापदः।अनुवंध्यायांमित्रावरुणाभ्यांमुस्तांअ
ग्नीषोमाभ्यांछागेन॥छागाभ्यांछागैः।वशायानुवंध्यया। अद्यतांतंमेदस्तः प्रतिपततात्रग्नभीष्टामवीवृधेतांपुरोडाशेनएकदेवत्ये
अद्यतंमेदस्तः वकृदेवत्येपक्षं।स्तंमेदस्तः।पशुद्वित्ववकृत्वयोस्तोमेदस्तः तान्मेदस्तः।पुरोडाशेनपुरोडाशाभ्यांपुरोडाशैः।अग्नभीष्टा
मवीवृधेतामित्यनयोर्वक्ष्यते।त्वामद्यऋषआर्षेयऋषीणानपादित्यग्निप्रार्थनार्थत्वादनूह्यानितायादेवदानांमुरित्ययथार्थ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वादनुद्यानि। तान्यस्मै द्वियजमानकेताभ्यां। वकुभुताभ्येभ्यः ऋक्षुविकारेन विघ्नत। यजमानाभ्यां यजमानेभ्यः। मेधयन्ति मेधवन्तिभ्यां मे
धयन्तिभ्यः। मेधौ मेधान्। स्त्रीपक्षे मेधां मेधे मेधाः। आदन्। आदन्। अत्स्युघस्तं तु। अघसुन्। अघसन्नमेदस्तः। अघ्नसंस्तमे अघ्न दक्षचिति
ता। अघंतमे। अ - स्तंमदन्नइतिवा अभिर्यासाविव। अभीयस इव। स्त्रीपक्षे रभीपसीमिव। रभीयस्यविवरभीयसीरिव। अग्नभी -।
अग्नभीपुः। ऽ। अवीहृध। वीहृधंत। अपरयासुः। ऋध्यासुः। अरूपास्तारध्मास्तामिति द्वयोः। अवीकमेत्ता चीकमंत। इत्यर्थभेदधृहृवि(
कारः। कर्हिश्चिवसुः श्रोत्रघ्राणोक्तत्वगभिरूपाजानिमानिरूपेनं कलाकरूपपाकयषास्वेकर्पर्णो। वध्मगोहमस्त। तेयथासमाम्नातः॥
कर्हिश्चिवसुः। छन्दोगानामनेकयजमानकेवूहः। वुतज्जपेमहन्मे वोचत्तं यज्ञोमेवोचनं स्तोमेमेवोचनं भुक्तंमेवोचनं सर्वंमेवोचतं स राम: ५१
र्वंमेवोचतंतन्मावत्विषादिविजयमानंके। वकुषुममेवोचतथसोमेवोधतस्तोमंमेवाचतभुक्तिंमेवोचततमोवत्विषादिसन्नेनुवर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

णाभावेहूतनजपाभावः।द्रोणकलशाभ्यूहनादिदमहमिमौयजमानौपशुभ्यव्यूहामि॥इतिद्वयोः।इदमहमिमान्यजमानान्पशुभ्यव्यूहामी
का॰सू॰प ४२ तिबहुषु।धारायांसततायांप्रभृकेतिजपेद्यजमानयोश्चध्ये।यजमानामध्याअमुष्याराज्ञायेति।स्तोमयो।मंत्रयजमानाभ्यांविंदेषवै
यजमानानां।नोकश्चतारःपरस्तादितिइतराश्चाश्वराकोजुहोति॥त्रिषप्यियजमानेषुएतवोहाः।दक्षिणाप्रतिग्रहमंत्रेद्वयोः
दातृभ्यांभूयात्इतिद्वयोः यवोदातृभ्योभूयादितिबहुषुः॥ ❀ ॥इतिश्रीरग्निचित्सम्राट्स्थपतिमहायाज्ञिकश्रीश्रीपतिसुते
नदेवयाज्ञिकेनकृतायांकात्यायनसूत्रपद्धतौद्वादशोध्यायःसमाप्तः॥ १२ ॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥ राम: ४२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्री ५ को सरकार

अध्या १२ समाप्तः

कात्यायनसूत्रपद्धतौ

द्वादशाध्यायः समाप्तः।

द्वादशाद्यपद्धतिः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवयाज्ञिककृता-

॥गवामयनस्य पद्धतिः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ॐअथगवामयनस्यपद्धतिर्लिख्यते॥ ॥तत्रदीक्षाद्वादशोपसदः॥एकवर्षाधिकानित्रीणिशतानिसौत्यान्यहा॰
माघकृष्णाष्टम्यांदीक्षा॥फाल्गुन्यांपौर्णमास्यांचैत्र्यांवामाघ्याःपूर्ववत्तुवहवा॥एकादश्यामित्यर्थः।इष्टकापशुदीक्षादिनेस्वकालेवाभवति।उ
खासंभरणमपितद्वत्।सत्रधर्माःसर्वेद्वादशाहवत्तत्रएव।विशेषमात्रंमात्रलिख्यते॥माघकृष्णाष्टम्यांप्रारंभेकृतेफाल्गुनकृष्णद्वितीयांप्रा
यणीयः।माघशुक्लैकादश्यांप्रारंभेफाल्गुनशुक्लपंचम्यांप्रायणीयःफाल्गुन्यांवदीक्षितिदाचैत्रशुक्लनवम्यांप्रायणीयः॥चैत्र्यांचेत्प्रारंभस्त
दावैशाखशुक्लनवम्यांप्रायणीयइति॥अत्रप्रातःसवनेसर्वेयजमानाःउपेस्मिगायत्रश्वर्छंदाइतिमंत्रेणबहिष्पवमानेउद्गातारमन्वारभेरन्॰
उपरोमसीतिमंत्रेणमाध्यंदिनेसर्वेउद्गारमन्वारभेरन्॥अभूरसीतिमंत्रेणततीयसवनेआर्भवपमानेसर्वेयजमानमन्वारभेरन्॰सर्वेषांस
वनामंतेषुप्रशास्तःप्रसूहीत्येतस्मात्प्रैषात्प्राकमपिभर्गोमपिमहोमयियशोमयिसर्वमितिमंत्रंसर्वेयजमानाजपंति॥अत्रपूर्वमभिप्लवषड

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हेऽस्य स्वरूपं निरूप्यते। प्रथमोऽग्निष्टोम ततश्चत्वारऽउक्थ्याः पुनः षष्ठोऽग्निष्टोम। एवंविधस्याह्नः षट्कस्याभिप्लव इति संज्ञा। यत्राभिप्लव उच्यते·
तत्रैतान्येवं विधान्यहानि ज्ञेयानि॥ अत्राभिप्लवषडहेऽज्योतिर्गौरायुः आयुर्गौर्ज्योतिरित्येवं ज्योतिर्गौरायुषीऽउक्थ्याविति ज्योतिरादय स्त्रय एका
हा एव प्रतिलोमानुलोमाः संति॥ तत्र एकाह। संघातमापद्यमानो लभेत। तायमानरूपाणीति वह्वृचसूत्रकारवचनादेते यैकाहिकेषु स
र्वत्र सर्वत्र सत्रधर्मा गवामयनधर्माश्च भवंति॥ वैशेषिकधर्मास्तु स्वकीया अपि भवंति॥ अत्रापि सर्वे षडहः सुत्यादशाहवदेवसवनीयपशः
वा वैकल्पिकाः। प्रत्यहमैंद्राग्नो वा एकादशिना वा पुनः पुनरावृत्य प्रत्यहमेकैकः। यथास्वस्तोमायनो वा। एकादशिना वेति पक्षेऽउदयनीया
तिरात्रे ऐंद्राग्नादयस्त्वपरिशिष्टाः पशवो भवंति॥ अथानुक्रमेण गवामयनस्याहानि लिख्यंते॥ अग्नीषोमीयानंतरं प्रथमं प्रायणीयातिरा
त्रः॥ ततश्चत्वारोऽभिप्लवाः षडहाः। ततः एकः पृष्ठ्यषडहः। एवं पंचभिः षडहैस्त्रिंशद्दिनात्मकः सावनो मासो भवति॥ एवमेव द्वितीयो मासः॥

का॰स॰प
२

एवंविधएवतृतीयोमासः।एवंविधएवचतुर्थोमासः।एवंविधएवपंचमोमासः।षष्ठेमासेत्रयोभिप्लवाः षडहाः।ततएकः पृष्ठ्यः षडहः॥
एवंचतुर्विंशत्यहानि। २४ ।ततोऽभिजिदग्निष्टोमसंस्थः।ततस्त्रयः स्वरसामसंज्ञकाअग्निष्टोमसंस्थाउक्थ्यसंस्थावा।एतानिचत्वार्यहा
नि॥ पूर्वैः सहाष्टाविंशतिर्भवंति॥ द्वेप्रथमेअहनीप्रायणीयचतुर्विंशेअत्रगण्येते।एवमयनमपि। त्रिंशद्दिनात्मकः सावनोमासः पूर्य
ते॥ ततोविषुवान् इत्येवसंज्ञमग्निष्टोमसंस्थमहः॥ अत्रसंध्यावेलायामुदितेसूर्येप्रातरनुवाकयथोक्तकालेव॥ अत्रद्वितीयः सूर्यदेव
त्यः पशुर्यूपएवबध्यते॥ उदुत्यंजातवेदसमितिमंत्रेणाग्रहणाग्रहणं॥ अस्यचग्रहणंअस्यचग्रहस्यातिग्राह्यवद्ग्रहणाकालास्त्रयोमाहेंद्रम
तुऽहोमभक्षंवर्जयित्वा॥ इदमहः संवत्सरादतिरिक्तमेकस्यापिमासस्यमध्येनगण्येत॥ मध्येएकाक्येवतिष्ठति॥ ततः पूर्वपक्षस्यप्राति
लोम्येवोत्तरतःपक्षोभवति॥ तत्रप्रथमंप्रतिलोमाः स्त्रयः।स्वरसामानोऽग्निष्टोमाउक्थ्यावा।ततोविश्वजिन्नामाऽग्निष्टोमः सर्वपृष्ठोऽ

राम॰
२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वति ॥ तर्हिंच सर्वे ग्राह्या एकस्मिन्नेवाहनि पूर्वोक्तविधिना ग्रहणादि भक्षांता भवंति ॥ विश्वजिति सर्वपृष्ठ एव गृह्यंत इति श्रुतेः ॥ तत एकः प्रतिलोमस्त्र
यस्त्रिंशारंभणः पृष्ठ्यः षडहः । तत्रातिग्राह्या अपि प्रतिलोमा भवंति ॥ ततस्त्रयोभिप्लवाः षडहाः । एवमष्टाविंशत्यहानि महाव्रतोदयनीयौ चांतिमा
वस्मिन्मासे गण्येते ॥ तेन त्रिंशद्दिनात्मको मासः पूर्यते ॥ एवमयमेको मासः ॥ द्वितीये मासे प्रथमं प्रतिलोमस्त्रयस्त्रिंशारंभणः पृष्ठ्यः षडहः ॥ तत
श्चत्वारोऽभिप्लवाः षडहाः एवं पंचभिः षडहैस्त्रिंशद्दिनात्मको द्वितीयो मासो भवति ॥ एवंविधस्तृतीयो मासः एवंविध एव चतुर्थो मासः ॥ एवंवि
ध एव पंचमो मासः ॥ षष्ठे मासे त्रयोभिप्लवाः षडहाः । ततो गौः संज्ञउक्थसंस्थः । ततः आयुः संज्ञउक्थसंस्थः ॥ ॥ ततो द्वादशाहिको दशरात्रः ॥
ततो दशरात्रे पृष्ठ्यः षडहः । त्र्यश्छंदोमाः दशममहरत्यग्निष्टोमसंस्थमविवाक्यसंज्ञं ॥ ततो यज्ञायज्ञियांते ॥ न शुक्लषोडशी । सत्त्रोत्थानांत
र्गतमानसस्तोकग्रहयागाभ्यासे नैवात्यग्निष्टोमत्वसिद्धेः ॥ अस्य पत्नीसंयाजांते सत्त्रोत्थानं यथोक्तं । एवंविधो दशरात्रः ॥ एवमयं त्रिंशदि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का.सू.प नात्मकः षष्ठोमासः पूर्णः। ततोमहाव्रतसंज्ञमग्निष्टोमसंस्थमुपांत्यमहर्भवति॥ तदनंतरमुदयनीयातिरात्रइति॥ इमेद्वे अहनीसप्तममासस्य
३ ध्येगरणेपेते॥ ॥अथमहाव्रतस्यधर्मालिख्यंते॥ अत्रप्राजापत्यः पशुरुपालंभ्योभवति॥ सचपशुःपरएवबध्यते॥ नगले॥ अत्रातिग्राह्यावंद्रहं ग्र
ह्णाति॥ विनइंद्रेतिमंत्रेण॥ वाचस्पतिं विश्वकर्मणमित्यनेनवा॥ विश्वकर्मन् हविषेत्यनेनवा॥ अस्यग्रहस्यमाहेंद्रमनुहोमोभवति॥ ग्रहणमंत्र
लिंगानुसारेणत्यागः। उपहूयायत्विति मंत्रेणसर्वेयजमानास्तंभक्षयंति॥ अत्रउदुंबरेणतदभावेयज्ञियवृक्षोद्भवेनशततंतुनावाणेनपदोपा
करणंकर्त्तव्यं॥ वाणोवीणा॥ स्वरस्वरमंडलं॥ तत्रमुंजमयाः सततं तवोभवंति॥ अत्रवाणेउभयतोदशदशछिद्राणि कृत्वामध्यमेछिद्रेच
तुर्विंशतितंतुनाप्रवयणं॥ इतरयोश्छिद्रयोस्त्रयस्त्रिंशत्तंतवः प्रत्येकं॥ वैतस्यवृक्षोद्भवतस्यवाणस्यवादनं भवति॥ वादनंवादनसाधन रामः ३
काष्ठं॥ अत्रप्राकृतमपितृणाभ्यांग्रहमुपस्पृश्यउपाकरणंभवत्येवासर्वेऋत्विजोतृणोपदर्भमयेप्रकूर्चेपुप्रादेशोपविशंति॥ कौशानि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मृतसहस्राकारणासनानि वृत्तस्य इति याज्ञिकाः प्रेंखे दोलायां होता पविशति ॥ अध्वर्युरौडुंबरे फलके आसंदीवन्मादग्रकेऽउपविश्यप्रति·
गृणाति ॥ महदुक्थशंसनकाले ऽउद्गाताऽऔदुंबर्यां मासंघाद्यादेशमात्रपादयुक्तायाम रत्निमात्रायां मुंजरज्ज्वाव्यूतायां महाव्रतस्तवनार्थमुपविश॰
ति ॥ ततः स्तूयमाने महाव्रतस्तोत्रे वेदिमध्ये ऽ— भिगरो ब्राह्मणः सदसः पूर्वद्वारे प्रत्यङ्मुखउपविशति ॥ ततः शूद्रः सत्रिणां आक्रोशनिंदां क
रोति ॥ एतैः सम्यङ्नानुष्ठितमित्यपवदति ॥ अभिगरो ब्राह्मणः सत्रिणां प्रशंसां करोति । एतैः सम्यगनुष्ठितमिति ॥ ततः पुंश्चलीब्रह्मचारिणौ
अन्योन्यमाक्रोशतः । तत्र पुंश्चलं जघनचपला स्त्री ॥ साग्नीध्रीयस्य पुरस्ताद्बहिर्वेदि दक्षिणाभिमुखी आस्ते ॥ अंतर्वेद्यामभिमुखो ब्रह्मचारीति
तत्र पुंश्चलीब्रह्मचारिणं प्रतिब्रूते दुश्चरितिन्नवकीर्णिन्निति ॥ ब्रह्मचारी पुंश्चलीं प्रतिब्रूते ॥ धिक्त्वा जाल्मि पुंश्चलि ग्रामस्य मार्ज्जनि पुरुषस्य
शिश्नप्रयोजनीति ॥ एवं परस्परमाक्रोशं कुरुतः ॥ ततः शूद्रार्यौ परिमंडले वर्तुले चर्मणि व्यायच्छेते इति विरुद्धमात्मसंमुखं सहैव चर्मणा आकर्ष

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का.सू.प णं कुर्वीते ॥ तत्र मार्ज्जालीयदक्षिणेनांतर्वेदि आर्यो दक्षिणाभिमुख उपविशति । बहिर्वेद्युदङ्मुखः शूद्रः । तौ परिमंडलं श्वेतं चर्म गृहीत्वा इदं
४ मदीयमिदं मदीयमिति स्पर्द्धया स्वाभिमुखं बलादाकर्षतः ॥ तत्रार्यो यथा जयति तथा कर्त्तव्यं ॥ आर्यस्त्रैवर्णिकः ॥ मार्ज्जालीयस्य दक्षिणा
तो बहिर्वेदि परिवृतमध्ये अनियतजातीस्त्रीपुरुषौ मैथुनं सुरतं कुर्वति ॥ ततो दक्षिणावेदिश्रोणिमपरेण स्थित्वा क्षत्रियं संनह्यस्वेति प्रैषः ।
तत्रैवावस्थिताय क्षत्रियाय मर्माणि त इति मंत्रेण कवचं समर्पयति अध्वर्युः ततोऽन्येभ्यः क्षत्रियेभ्यस्तूष्णीमेकैकं कवचं समर्पयति ॥
ततस्ते चत्वारः क्षत्रियाः कवचानि परिधाय त्रिभिरश्वैर्युक्तं रथमारुह्य शालामपरेण गत्वा विदेवयजनं परितो गच्छंति । ततश्चात्वालमुत्त
रेण करे वशावस्मास्तीर्णं भवति ॥ अथवा विशाख्या । गुच्छितं भवति । ऊर्द्ध्वग्रीवं ते सर्वे क्षत्रिया रथारूढा परिगमनं कुर्वतो वशाचर्म एकैकेन श रामः
रेण कटिप्रदेशे मध्ये ग्रीवायां च क्रमेण विध्यंति ॥ यथा शरपत्राणि बहिर्न निःसरंति ॥ तथा विध्यंति ॥ ततश्चर्मणो दक्षिणतः क्षत्रियाः परि ४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पंति पुनर्देवयजनं प्रदक्षिणीकृत्य शालामपरेणापरीत्य वंशाच्चर्मसमीपे आगत्य पुनरपि सर्वे एकैकेन सरेण तथैव वंशालाविध्यंति ॥ ततः
पुनरपि दक्षिणेन चर्म गत्वा देवयजनं प्रदक्षिणीकुर्वंतः शालामपरेणापरीत्य चर्मसमीपे आगत्य सर्वे एकैकेन शरेण तृतीयं वारं वं
शाच्चर्म तथैव विध्यंति । एवं त्रिर्विध्वा देवयजनस्य पुरस्तात्संनाहविमोचनं च कुर्वंति ॥ ॥तथा॥ मृदंगाश्च चतुर्षु कोणेषु दुंदुभीन्वादयं
ति ॥ आग्नीध्रमपरेणाईषमंतर्वेदिश्व ः भ्रं खात्वा तन्मध्ये शंकुं निधाय तेषु शंकुषु सवालधानं सपुच्छमेकं पशोश्चर्म प्रोतयित्वा तस्य श्वभ्रस्य
मुखं च वध्वा परितः पांशुभिः पूरणीयं । तस्य चर्मण एव वा वधानेन पुच्छेन तं चर्मणा वननदंभश्च भ्रं भूमिदुंदुभिसंज्ञमाहंति ॥ ततः सर्वाप
त्न्यो गोधावीणा वाः कांडवीणाः शरकांडमय्यो वीणा वादयंति । ततः पत्न्य उपगानं कुर्वंति ॥ अन्यानपि गाने प्रसिद्धान्मर्द्दलभेर्यादिश
ब्दान्कुर्वंति ॥ ततः पंचा ३ वराः पंचविंशतिर्मध्यमाः पंचाधिकं शतं परार्घ्याः दास्यः शिरःसु नवान् । उदकुंभान्कृत्वा मार्जालीयं परियंति ॥ तत्रप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रिगमनान्पूर्वंश्च ध्वर्युर्हे महा॥ २ ॥हेमहा ३ इतिब्रूतेतिअमुंमंत्रं दासीर्वाचयति॥ततोदास्योगावोहारेस्तुरमयन्त्विदंमधुमध्वाकर्षैः कुम्भोर्ययेत्‍
दंमखिलितिमंत्रेण॥ प्रदक्षिणंमार्जालीयं परियंति। १ ।पुनर्हेमहां इत्यध्वर्युर्दासीर्वाचयति।ततोगावोगृभल्वितिमंत्रेणदास्यस्तथैवपरियं
ति॥ २ ॥पुनरध्वर्युर्हैंमहा ३ इतिवाचयतिः दास्यश्च गावोघृतस्येतिपरियंति। ३ ।पुनस्तावाचयति।तकावयमितिदास्यः परियंति। ५ ॥
पुनस्ताः वाचयति। शम्पाः पुतरतामितिताः परिपर्यंति। ६ ।पुनस्तावाचयति।नवैगावइतिदास्यः खिलितियंतेपरियंति। ७ ।पुनध्वर्युर्दासी
र्वाचयति।दास्यश्चनिगीर्यसर्वाआधारिदंमधुमध्वाकर्षैः कुम्भोयेइमखिलितिमंत्रेणमार्जालीयंमप्रदक्षिणंपरियंति॥ ८ ॥एवमष्टस्वपि
मंत्रेषुमध्वाकर्षैः कुम्भोरित्यस्यानुषंगः॥ एवमष्टौअप्रदक्षिणानिपरिगमनानिकृत्वाएवमेववाचनपूर्विकाणिहन्मंत्रकाणिवाष्टौप्रद
क्षिणानिपरिगमनानि। एवंस्तोत्रसमाप्तिपर्यंतंपुनरष्टकृत्वोऽप्रदक्षिणंततोष्टकृत्वः प्रदक्षिणं ।पुनरप्रदक्षिणं। प्रदक्षिणं। एवंप्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

कारेणमपिगमनं कुर्वन्ति। अथवा त्रिस्त्रिर्वीयादृशमष्टकृत्वोऽप्रदक्षिणं परिगमनमुक्तं॥ तादृशमेव त्रिर्वारमप्रदक्षिणोपचंत्या तादृ
ग्विधमेव त्रिर्वारं प्रदक्षिणं परियंति॥ एवं चतुर्विंशतिकृत्वोऽप्रदक्षिणं गमनं भवति॥ तावदेव च प्रदक्षिणमिति। अयं श्रीयाज्ञिका
नंताभिमतः प्रकार उक्तः। कर्काचार्याणां मते मार्जिल्याकर्षो रिति सर्वत्रानुषंग इति विशेषः॥ अन्यत्पूर्वोक्तेन समानं॥ पितृभूताचार्या
णां मते मार्जिल्याकर्षौ रिति सर्वत्रानुषंग इति विशेषः॥ अन्यत्पूर्वोक्तेन समानं॥ पितृभूत्याचार्याणां मते एकमेव तूष्णीं परिगमनं॥ नाद्ये॥
तत्र परिगमनस्यादौ एवं विधान्यष्टौ वाचनानि॥ हैमहा। ३। हैमहा। २। गावो हारे मुरभयइदं मध्याकर्षैः कुशैर्यथेदमार्जिलि निबूयात्॥ एवं
सर्वेषां मंत्राणामादौ हैमहाः इति अंते वा—षैरिति प्रयोगः॥ निर्गीय सर्वा आधीरिंदमधुमध्याकर्षैरिमत्रैव हिर्मार्जिलिति पदं॥ नान्येषु॥ एव
मष्टौ वाचनान्यादौ कारयति। ततो दास्य एकवारं प्रदक्षिणं परियंति॥ एवमेव स्तोत्रां तं यावत् त्रिस्त्रिर्वा॥ तस्मिन्पक्षे प्रथममष्टकृत्वा वाचनं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततएकवारमप्रदक्षिणांपरिगमनं। एवमेववाचनपूर्वंद्वितीयमिति। पुनरेवमेववाचनपूर्वंत्रिःप्रदक्षिणमिति॥ ततोहास्यःकुंभान्यत्रक्रुच
नंप्रदेशेनिषिच्यकेषांचिन्मतेमार्जालीयएवनिषिच्यपुनरुदकेनपूरयित्वामार्जालीयेनिदधति। तत्सर्वमभिगरापगरावित्यादिस्तूय
मनिमहाव्रतस्तोत्रेक्रियते॥ ततःप्रातरुदयनीयातिरात्रोभवति॥ अत्रप्रायणीयातिरात्रमारभ्योदयनीयांतेषुसर्वेष्वहःसुप्रत्यहंम
भ्यदाभ्योग्रहौस्वकालेभवतः। ततउदयनीयांतेतिस्रोनूवंध्याभवंतिएकान्यायेनेतिसंप्रदायः। आसांविधिर्द्वादशाहे। उक्तः। अयंतुवि
शेषः। अनूवंध्यवपाहोमांतेमहावेदेर्दक्षिणस्यांश्रोणौसर्वेषांयजमानानांसपत्नीकानांसर्वकेशश्मश्रुलोम्नांवपनंभवतियेषांरो
म्नांवपनंनप्रसिद्धंतेषांवपतीतिसर्वग्रहणस्यार्थः॥ ततस्त्रैधातवमुदवसानीयाद्वादशाहवत्॥ ततोमैत्रावरुणीपयस्याततोऽग्नौ
त्विभज्यसायमाहुत्यः। ततआग्निमियज्ञनीयेसर्वेदीक्षिताःपृथक्पृष्ठशमनीयसंज्ञंज्योतिष्टोमसंस्थंसहस्रदक्षिणंप्राकृतदक्षिणंवा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुर्वंति॥तत्रसहस्रदक्षिणापक्षेत्रयस्त्रयस्त्रयस्तिसो मानूवंध्यास्त्रेधातवीचऽयंसत्रस्यांगंभवत्येवेतिजैमिनिः॥एकेभूरादीनांमध्येयंकंचिदेका
हंपृष्ठ्यशमनीयस्यस्थानेकुर्वंति॥नपृष्ठ्यशमनीयं।सहस्रदक्षिणेद्विरात्रेप्रतिविभज्यनयन्नित्यादिसूत्राणांपद्धतिरहीनप्रकरणेद्विरात्रेष्वे
वप्रदर्शयिष्यते॥ ॐ ॥इतिश्रीयाज्ञिकदेवकृतायांकात्यायनसूत्रपद्धतौत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३ ॥ छ ॥ ॥
गवामयनसंज्ञंसंवत्सरसत्रंसमाप्तम्॥ ॥ ॐ ॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥शुभम्॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF.

गवामयन पद्धतिः समाप्ता

ले० देव याज्ञिकः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राजसूय पद्धतिः

ले० देवपाशिकः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीगणेशाय नमः अथ राजसूयस्य पद्धतिर्लिख्यते राज्ञ एव राजसूयो भवति न ब्राह्मणवैश्ययोः राजापि येन प्रथमं वाजपेयः कृतो न भवति तस्यैव न
तु वाजपेययाजिनः तत्र प्रथमं सकलराजसूयार्थं लौकिकं सर्वेषां ऋत्विजां वरणं वेधंतु एति सोमयागं क्रियते अत्र पवित्राद्याः सोमा मङ्गादयः पशवः अनु
मत्याद्या इष्टयश्च कालभेदाद्भिन्नतंत्रा एव भवंति न समानतंत्रा सोमानुष्ठानरहितेषु दिनेष्वग्निहोत्राद्यानि यजक्रियावंत्येव तत्र प्रथमं चतुर्दीक्षस्तु पसत्क
सुत्यः पवित्रसंज्ञिकः सोमयागस्याग्निष्टोमसंस्थ ऋत्विग्वरणाद्यादीयनांतोऽग्निष्टोमवत् तत्र फाल्गुणशुक्लप्रतिपदि मानत्थाद्वं तत्र वरणे सहस्रं गवां
दक्षिणा नाग्निष्टोमसंस्थेन पवित्रेण हयभ्य इति विशेषः क्षत्रियवैश्ययोस्तु नित्यमिति वचनादिक्षु यजमानभागानां प्रस्तरहोमानंतरं अहं त्वदस्मीति मं
त्रेण होम एव भवति न प्राशनं एकशतेन वा राजसूय इति वचनादेकाधिकशतं संख्येः पवित्रे यजमानस्य पावनं प्रकृतिवत् ब्राह्मणाश्चैव वैश्यराज राम
न्ययोरपि कृतेरिति वचनादीक्षितोऽयं ब्राह्मण इत्येवोदाहनेषेधान्न क्षत्रिय इति राजेति वा यद्वा राजन्यमेति वचनान्यत्नी यजमानयोर्व्रतार्थं मतेव यवागू १
रूपादीयते सिद्धोपादानसामर्थ्यान्नं न्योदनवत् तथा वैश्यराजन्ययोः सोमस्थाने न्यग्रोधस्तिभीतुपनं तत्क्रयणादभावत्तिसोमभक्षसोमवत् सर्वं क्रयणादिकर्मके
र्तव्यमभिषवात्प्राक् अभिषवस्त्वेषां न भवति न्यग्रोधस्तिभानिर्दिवस्य फलान्यंकुराश्चेति तत्र टीकायां अथ वाचमसोन्नयनकाल एव न्यग्रोधस्तिभीनामाह

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हरणं ततः प्राचीनाः क्रयणाद्यः पदार्थाः ततोन्यग्रोधस्तिभीन्पिष्ठादध्नासहोन्मथमिश्रयित्वासोमचमसोन्नयनानंतरंयजमानचमसेतान्दध्नमर्द्दिता
न्यग्रोधस्तिभीजुन्नयेत् ततःसोमचमसेषुहूयमानेषुकुशतरुणेनगृहीत्वाहंत्वदस्मीतिजुहुयात् तत्रक्रयणादिपदार्थकरणायसेलिख्यते सोमनि
धानानंतरमुपरवदेशेन्यग्रोधस्यचनिधानं सोमक्रयस्यनुमंत्रणेचस्तिसोमन्यग्रोधसखाङ्नरेहीतिसोमन्यग्रोधोपनहनेआहरसोमन्यग्रोधपर्याण
हनेआहरोह्नीषोआहरेति एषनोगायत्रोभागइतिमेसोमन्यग्रोधाभ्यांब्रूतादेषवांजागतोभागइतिमेसोमन्यग्रोधाभ्यांब्रूता —दोनामाछंसाम्राज्यंग
च्छेति सेसोमन्यग्रोधाभ्यांब्रूतादितिब्रूहीतिवाचने उभयोरालभनं आस्माकोस्य:शुक्रस्तेगृह्यइति सोमोपनहनमास्तीर्यन्यग्रोधाभ्यांब्रूतादितिब्रू
हीतिवाचने उभयोरालंभनं आस्माकोस्य:शुक्रस्तेगृह्यइति· सोमोपनहनमास्तीर्यन्यग्रोधोपनहनास्तरणं सोमानंतरंमंत्रेणमाननतचन्तुउष्णीषेनवं
धनं अग्रस्याविवरकरणाचमंत्रेणउभयोः सोमविक्रयीणेसमर्पणं सोमविक्रयिनक्रय्योनेसोमन्यग्रोधोराजानांवितिपेषः क्रय्याविति षतिषेधः तो
वैतेक्रीणानीति भूयोवाअतः सोमन्यग्रोधोराजानांवर्हतः भूयएवातः सोमन्यग्रोधोराजानांवर्हतोमहांस्त्वेवेन्यध्वर्युः क्रीतोसोमन्यग्रोधोराजानौव
यांसिप्रब्रूहिइत्युक्तेसोमविक्रयीआह· शुक्रोवांशुक्रेणक्रीणामिचंद्रोचंद्रेणामृतावमृतेनेतिवाचनं परमेणपशुनाक्रियेष्यइत्येजालंभवाचने भि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रा·सू

घ्नौनशतेसुमित्रधोइन्दुभयाशनं इडस्मोरुमाविशनंदक्षिणामुशंताउशतंस्योनोस्योनमिन्द्रभुयोरुरावाधानं स्वानभ्राजेतिजपनः सोमविक्रयिणीक्षणं
शिरसिन्यग्रोधस्यचकणं अदित्यैसदआसीदनमिन्द्रभयोरासादनंसोमन्यग्रोधावालभस्वेतिप्रेषः अस्तभ्नीतं — वृषभावंतदिक्षममातांवरिमाणं
पृथिव्या आसीदत्विश्वाभुवनानिसम्राजोविश्वेत्तानिवरुणस्यव्रतानीतिसोमालंभवाचनं सोमन्यग्रोधाभ्यांक्रीताभ्यामनुब्रूहिपर्युह्यमाणाभ्यामनु
ब्रूहीतिवाऽनुवचनं भद्रोमेस्थः एवेवेधांभुवनस्पतीविश्वान्यभिधामानि मावांपरिपरिणोविदन्मावांपरिपंथिनोविदन्मावांवृकाः अवायवो
विदन्श्येनोभूत्वापरापततंयजमानस्यगृहानाछंतंतन्नौसंस्कृतमितिवाचनं वरुणस्यऋतसदनमासीदतमिन्द्रभयोरासादनं याबांधामानिहवि
षायजंतितावांविश्वापरिभूरस्तुयज्ञं गयस्फानोप्रतरणोसुवीरानवीरहाणोप्रचरतंसोमन्यग्रोधौदुर्यानितिवाचनं तानूनप्त्रमितिप्रस्ययजमानो
त्वा यांप्रदीनार्थंदत्तावधिष्ठितस्याज्यस्य क्षत्रियस्यभक्षप्रतिषेधादत्रतानूनप्त्रं — भावः सोमन्यग्रोधयोर्द्वयोराप्यायनं तन्मंत्रैश्चाहोभवतिमंत्रस्यैकवका राम
णकत्वान्यग्रोधस्यापियागार्थंत्वेनेज्यत्वात् अंशुरंशुष्टेदेवसोमन्यग्रोधावाप्यायनामिन्द्रायैकधनविदे आतुवाप्यामिद्रः प्यायतामाप्यायस्व — २
मिंद्रायप्यायेथां आप्याययतमस्मान्सखीन्सन्यामेधयास्वस्तिवाचेवसोमन्यग्रोधौसुत्यामशीयेति संप्रदायपरस्तावयमूहि सोनास्ति तत्केनाप्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भित्रायेणेतिनविधः सोमन्यग्रोधाभ्यांपरिणायनाभ्यांमिति वाग्नीषोमप्रणयरोसोमन्यग्रोधयोरुभयोः परिणायनं देवसवितरेजोते सोमन्यग्रोधौ तौ र
क्षस्वमा त्वा दभतामित्युभयोरुक्षिणो नक्षिसादनं एतत्पुवां देवौ सोमन्यग्रोधौ देवौ देवांउपागाइत्युपस्थाने अग्निष्टोमिकं कर्तृकरणं सवनीयपशु
ष्व वाजपेयेराजसूये गृहीतव्यइति वचनादयोनिधायांष्वदभ्यग्रहणं चमसेषु सोमोन्नयनकाले न्यग्रोधस्तिभिस्त्वेष्वदधास्महेत्नस्य यजमाने
चमसोन्नयनं सोमचमसेषु रूपमाने प्यस्यन्यग्रोधस्य दर्भेनतणेनाहत्वदस्मीतिमंत्रेणाहोमस्य ममसाध्वर्योः ततोयजमानस्य भक्षः तत्रवाग्देवीजु
षाणां न्यग्रोधस्यस्तत्प्यायित्वमूहः चमसोन्नयनकाल एव न्यग्रोधस्तिभिव्यहृत्यापि एषदध्मो वर्द्धनादिकार्य्यनाधस्लनाः पदार्थान्यग्रोधस्यकार्याः स
हस्रंगावोदक्षिणा हिरण्यवाससोरत्नदक्षिणामध्येदानाभावाद्दक्षिणाहोमेवासोहिरण्यनिधानाभावः अभ्यदानाभावादयनइत्याऊतस्यभावः नि
मोजवंध्याः चैधातस्तुदवसानीया एवमष्टम्यां पवित्रस्य समाप्तिः ततः फाल्गुणानवम्यां गृहेष्वेव यजमानेष्टया पूर्णाहुतिहोमः तत्राध्वर्युः पय
मंपूर्णाहुत्यर्थमाहवनीयमुद्धरति चतुरासनं तूष्णीं ब्रह्मवरणं ब्रह्मयजमानयोर्दक्षिणतस्तूष्णीमुपवेशनं अध्वर्योराज्यसंस्कारः स्रुकस्रुव
संमार्गः स्रुकपूरणपर्यन्तः स्रुवेणाज्यग्रहणं समिधमादायसर्वं चाहवनीयसमीपेगत्वा पविश्यपरिस्तरणासमिदाधानपूर्वकस्वाहेतिजुहोति इदम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

रा·सू

ग्नये· इदंप्रजापतयइतिहस्तामिनः ततोयजमानोध्वर्यवेवरंददाति यजमानेच्छाभावे पूर्णाऊतेरभावः ततोदशम्याम–तेध्वर्युमाहवनीय
दक्षिणाग्नीविहृत्यास्वकपालानुमत्यैपुरोडाशः कर्त्तव्यः तत्रानुमतेस्वाहेमितिवरणे पात्रासादनेष्वष्टौकपालानि वासोदक्षिणाग्रहणेन्वनुम
त्यैजुष्टमित्यादि स्वस्त्रचक्षुषेन्वेतिपिष्टप्रेक्षणान्ते तडुलरूपपिष्टवायव्यविघ्नंपेषणे क्रियमाणेशस्यायाः पश्चात्कृष्णाजिनस्योपरिपतितंभ
वतिततत्वादिरेस्कवेक्रत्वादक्षिणाग्नेरुल्मुकमादायदक्षिणस्यांदिशिगत्वास्वयमेवपदीर्णेश्वभ्रप्रदरादौवाउपरैवातमुल्मुकंस्थापयित्वाप·
परिस्तीर्यसमिधमाधायैषतेनिऋतइतिस्रुवेणावत्तविघ्नतंडुलपिष्टादिकंजुहोति इदंनिऋतये ततोब्रह्मयजमानाध्वर्यवोहोमदेशात्·
स्वपश्चादवलोकनमकुर्वंतएवागच्छंति उदकालंभः तत्रअनुमतस्यसपवित्रायांपात्र्यांसंस्रवयनादिकरोति अनुमतयेनु अनुमतियजन राम
चतुर्द्धाकरणादिसर्वं वासोदक्षिणा तत्रवासोस्यूर्जोमितिः एकादश्यांपुनरुद्व्याग्नावैष्णवएकादशकपालःपुरोडाशः कर्मापवर्गान्त हिर
ण्यंदक्षिणा द्वादश्यामग्निषोमीयएकादशकपाल· उत्तरणादिकर्मापवर्गान्त· पुनरुत्सृष्टोगौर्दक्षिणा त्रयोदश्यामैन्द्राग्नोद्वादशकपालः आ–ह २
हितोनड्वान्दक्षिणानहित्वाउः चतुर्दश्यांराजसूयिकपूर्वंयवाग्रयणानिस्वयवाग्रयणावैन्द्रहविष्कंत्वत्रवषमस्योगौर्दक्षिणा फाल्गुण्यांपौर्ण

मास्यां राजसूयिकानामपूर्वाणां चातुर्मास्यधर्मिकाणां कर्मणां प्रारंभ नव फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां राजसूयिकानामपूर्वाणां चातुर्मास्यधर्मिका-
णां कर्मणां प्रारंभ तत्र फाल्गुन्यां वैश्वदेवं पर्वं कृत्वा प्रतिपत्प्रभृत्यमावास्यापर्यंतं कृष्णपक्षे प्रत्यहं पौर्णमास्येष्टिर पूर्वा राजसूयिकी नित्या
पौर्णमासेष्टिवत् अमावास्यानंतरं प्रतिपत्प्रभृति पौर्णमास्यापर्यंतं समस्तेपि शुक्लपक्षे प्रत्यहं पिंडपितृयज्ञवर्जिता राजसूयिकाऽमा-
मावास्येष्टिः प्रकृतिवत् प्रतिपदि प्रथमं राजसूयिकीमिष्टिं कृत्वा पश्चान्नित्यदर्शपूर्णमासेष्टिः कार्या नित्यः पिंडपितृयज्ञो राजसूयद-
र्शोर्ध्व एवानुष्ठेयः क्रिया नो भवति एवं शुनासीरीपर्यंतं कृष्णपक्षे पौर्णमासयागः शुक्लपक्षे चामावास्येनयागः आषाढ्यं वरुणप्रघा-
सा कार्त्तिक्यां साकमेधाः तत्र चतुर्दश्यां राजसूयिकं दर्शममाप्यानीकवत्यादि पंचदश्यां त्रैयंबकांतं कृत्वा राजसूयिकं दर्शं कुर्यात् फाल्गुण्यां शुक्लप्रतिपदि शुना-
सीरीयमिष्टिस्तत्र चातुर्मास्यस्य पुनः पुनः चातुर्मास्यानि प्रयुंजानस्यापि नित्यदर्शपूर्णमासचान्निस्याम्यपि चातुर्मास्यानि भवंति पूर्वराजसूयिकानि पश्चान्नित्यानि
तत्र राजसूयारंभतः प्रथममारब्धानां नित्यानां चातुर्मास्यानां शुनासीरीयं पर्व फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां प्रथमं कृत्वा ततो राजसूयिकं वैश्वदेवं कुर्यात् प्रतिपदि वष
पर्वं नित्यं वैश्वदेवं कृत्वा ततो राजसूयिकं पौर्णमासं ततो नित्यं पौर्णमासं आषाढ्य शुक्लचतुर्दश्यां राजसूयिकममावास्यामाप्य राजसूयिकं करंभपात्रकर

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रा·सू

णं पौर्णमास्यां राजसूयिकां वरुणप्रघासान् समाप्य पुनरुद्धृत्य राजसूयिकं दर्शं कुर्यात् ततो नित्यवरुणप्रघासानां समारोपादिकरंभपात्रकरणं प्रातः प्रति
पदि प्रथमं नित्यान्वरुणप्रघासान् समाप्य ततो राजसूयिकं पौर्णमासं ततो नित्यं कार्त्तिकं शुक्लचतुर्दश्यां राजसूयिकं दर्शं कृत्वा राजसूयिकं साकमेधामनी-
कवत्यादि गृहमेधीयान्तं प्रातः पौर्णमास्यां दर्विहोमादि त्र्यंबकान्तं राजसूयिकं समाप्य राजसूयिकं दर्शं कुर्यात् ततः समारोपादि नित्यसाकमेधानाम
नीकवत्यादि गृहमेधीयान्तं प्रतिपदि दर्विहोमादि त्र्यंबकान्तं नित्यं कृत्वा प्रथमं राजसूयिकं पौर्णमासं ततो नित्यं ततः पवित्रदीक्षास्थाने फाल्गुन
शुक्लप्रतिपद्येव राजसूयिकं शुनासीरीयं नित्यं चागामिन्यां फाल्गुन्यां पौर्णमास्यामेव भविष्यति अतः फाल्गुनशुक्लप्रतिपदि पवित्रप्रदीक्षा-
स्थाने राजसूयिकं शुनासीरीयं कृत्वा कस्मिंश्चिद्दिने पंचवातीयहोमं कुर्यात् तत्र प्रथमं भूसंस्कारपूर्वं पंचवातीयार्थमाहवनीयमुद्धृत्य तस्य पंच
धा प्रदिक्ष्वरं भूमिलग्नस्यैव विभागं कुर्यात् स्वरमध्यस्थ आहवनीयं पंचधा विभज्य प्रथमं पुरस्तान्निधानं ततो दक्षिणतः ततः पश्चात् ततः उत्तरतः
मध्ये वा सैव ततः चतुरासनं तूष्णीं ब्रह्मवरणोपवेशनान्ते ततः आज्यं संस्कृत्य स्रुवं संमृज्य तत्राहवनीयं परिस्तीर्य प्रत्येकं समिदाधानपूर्वकं स्रुवेणा-
ज्यं प्रथमं पूर्वार्धे जुहोति अग्निनेत्रेभ्य इति इदमग्निनेत्रेभ्यो देवेभ्यः पुरःसद्भ्यः ततो दक्षिणतो जुहोति यमनेत्रेभ्य इति ततः पश्चाज्जुहोति विश्वदेवनेत्रेभ्य

राम
४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

इति ततः पश्चात्सूक्ते विश्वदेवनेत्रेभ्य इति ततउदक्सूक्ते मित्रावरुणनेत्रेभ्य उत्तरासद्भ्यः स्वाहेति मरुन्नेत्रेभ्यो वा देवेभ्य उत्तरासद्भ्य इति वा मंत्रविकल्पः ततो म
ध्ये जुहोति सोमनेत्रेभ्य इति इदंशब्दयुक्ता स्वाहाकारवर्जिता तान स्रुवभागाः ततः सर्वानग्नीन्मध्ये समसंख्यकान् समिध माधाय स्रुवेण पंचाहुतीर्जुहोती ये देवा अ
ग्निनेत्रा इति प्रथमा ये देवा यमनेत्रा इति द्वितीयां ये देवा विश्वनेत्रा इति तृतीयां ये देवा मित्रावरुणनेत्रा उत्तरासदस्तेभ्य इति चतुर्थी अत्रैव ये देवा मरुन्नेत्रा
उत्तरासदस्तेभ्य इति वा मंत्रविकल्पः ये देवाः सोमनेत्रा इति पंचमी पूर्ववन्माता त्रिभिरश्वैर्युक्तो रथोस्य पंचवातीयहोमस्य दक्षिणा अन्योपि येनिशयेन
व्याधिपीडितो भवति तस्य तत्तत् वा भूपशांत्यर्थं मानध्यात्र पूर्वकमेतन्मंत्रवातीयं भवती ततः स्वामूतेइडं तुरीयं संज्ञकर्म भवति ततोऽरण्यादि कर्मीय
वर्गान्तविशेष चत्वारि हवींषि आग्नेयोष्टाकपालः पुरोडाशः वारुणो यवमयश्चरुः रौद्रो गावीधुकश्चरुः वहिन्यादक्षैंद्रश्चतुर्थं हविः यास्त्रीगवीरथंव
हतिसा वहिनी तत्र प्रथममिदं तुरीयार्थमिनुद्धरणं अन्वाधानं शाखाछेदः संनमनं वहिन्यावत्सस्यापाकरणं ततः शाखया वहिन्या उपस्पर्शनं दे
वो वः सविता: आप्यायध्वमघ्न्या इंद्राय भागं प्रजावस्यनमीवा यक्ष्मा मा वस्तेन ईशत मा — शंसो ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात बह्वीरिति यजमानस्य पशून्पाहि
ततः शाखापरिवासनमंत्रेण पवेषकरणं पवित्रबंधनं उपसर्गाद्यैः स्थाल्यादानं अविश्रयणं उपरिपवित्रनिधानं एकस्या वहिन्या दोहनादि परिशाल

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रा.मु

नीनिनयनांतं उद्वास्यांतवनं ततः सोदकेनामृन्मयेनापिधानं ततः षडासनादिइन्द्रवरीयेणाहं यक्ष्यः इतिवरणं ब्रह्मग्रहणं प्रणीताप्रणयनं पा
त्रासादनं अष्टौकपालानिस्थालीद्वयं हविर्द्रव्यं व्रीहयोयवागवेधुकाश्चशाखापवेषः प्रोक्षणपात्रंकामेः स्फ्यंच सार्वहिन्येवदक्षिणा ग्रहणेश्च
येजुष्टं वरुणायजुष्टं रुद्रायजुष्टमिति: यवमयप्रोडाशपत्रैकपात्रेविभज्यालंभः दधुष्णपात्रायतनंहविः प्रचादिसुगमं चतुर्धाकरणंसर्वेषांदधिव
र्जीनां समस्यमार्जनं सहसारव्याप्रस्नगानुग्रहरणं परिधिभिः सहोपवेषहोम दक्षिलंभेवहिनीगोरशानि एवंकर्मापवर्गांतंकर्त्तव्यं प्रथमकं
डिका १ ततःश्वोभूतेश्वामामार्गहोमोतिधर्मेणात्रूह्मीकर्मापर्गान्तः ततःदक्षिणाग्नेरुद्धरणं तत्रैवाग्न्याधानंब्रह्मवरणं ब्रह्मनुपवेशनं प्रणीताप्र
णायनं दक्षिणाग्निःप्रित्युत्तरेणानिधानं तस्यैवपरिस्तरणं पात्रासादनं शूर्पाग्निहोत्रहवण्याः स्फ्यकार्पराणि शम्याद्दषदुपलं प्राचीअपामार्गफूलानि
पवित्रच्छेदनानि पवित्रेस्थालीआज्यंववेदश्च अन्वाहार्योदक्षिणार्थं उद॰ पात्र इध्मद्वयंवर्हिः स्रुवोजुहुः पालाशवैकंकतोवाद्वितीयः स्रुवः स्रु
वा योक्त्रः पूर्णकशाः परिधयः पूर्णपात्रंकमापवर्गाथाः एतावदासादयेते अन्यस्यापनेपादिरभान स्फोपहिल प्राचीकरणादि अपामार्गफलानां
चतुर्मुष्टिकस्यग्रहणासादनात ततपवित्रच्छेदनादिपात्रप्रोक्षणान्तेभर्जनोपधानं तत्रांगाराणांप्राचः करणं नावूहनं अपामार्गफलानामधिश्रय

राम ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णं गार्हपत्यात्पर्य्यग्निकरणं आमध्रशान्कृतोपासनं ततोध्रशान्सपामार्गफलानि हस्ताभ्यां मर्दयित्वा तंडुलानिष्पादनं ऊरुटीहननं तुषनिरसनं
आज्यनिर्वापो वेदवंधः तंडुलेक्षणं आज्याधिश्रयणं पर्यग्निकरणं स्वन्वाहार्याधिश्रयणं ततो नैसहसेति मंत्रेण दक्षिणान्मुल्मुकमादायोदंगमनं
प्रावा उदगामनपक्षेपितानेप्रागेव परिसमूहनादिकृतोल्मुकस्थापनं ततो वेदीमानादिध्मवर्हिः सादनांतं ततः स्रुवजुहूवैकंकतस्रुवधृवासमा
र्गः ततः पत्नीसंनहनादिकृवासादनांतं ततोहोमार्थस्रुवेउपस्तारः तंडुलावापः श्रपणं आज्यस्थाल्यासादनं स्रुवस्थाने तंडुलानांडस्तरेक
देशएवासादनं सर्वालंभ आत्मालंभः उदकालंभः आवहनीयो पवाजनाद्याज्यभागांते देवस्यत्वाम्यांउपाशोवीर्येणेति मंत्रेणतेनैवस्रुवेणजुहोति
तिः ततः पवित्रप्रतिपत्त्यादिकर्मापवर्गांतं ततो यदि प्राच्यादिदिशिगत्वाहोमः कृतोभवति ततः रक्षसांत्वेति मंत्रेण प्राच्यांदिशिस्रुवंनिरस्यति य
दुदीच्यांदिशिगत्वाहुतं ततोदीच्यांदिशिस्रुवंनिरस्यति ततोपांस्पर्शनं ततो वधिष्मरक्ष इति मंत्रेण सर्वेणापिक्षंत्यागछन्ति अपांस्पर्श राजस्य
याजिनोऽन्योपियः परैरभिचर्यमाणो भवति सयजनीयेहनितत्कृतस्याभिचारस्यतमेवप्रतिगमनीयेदंकर्मकरोति तत्रमान्स्वाद्गमन्वारंभणीया
चकृतस्याभिचारस्यतमेवप्रतिगमनीयेदंकर्मकरोति तत्रमात्स्वादमन्वारंभणीयांचकृत्वा दक्षिणाग्निमुद्धृत्य पूर्ववद्भवति प्रायदक्षिणामुल्मु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रा·सू

कर्मादायस्यांदिश्यभिचारकर्त्ता भवति तां दिशं कृत्वा पूर्ववज्जुहोति इयान्विशेष तत्र होममन्त्रे हतो ऽमुकः स्वाहेति क्ववप्रासनेऽमुकस्य वधायेति
आगमनेऽवधिष्मामुकमिति ततः तस्मिन्नेव फाल्गुनशुक्लप्रतिपद्दिने त्रिषंयुक्ताख्यां प्रथमामिष्टिं त्रिहविष्कां कुर्यात् तत्राग्नावैष्णव एकादशक
पालः प्रथमं हवि ततऐन्द्रावैष्णवश्चरुर्द्वितीयं वैष्णवस्त्रिकपालः पुरोडाशो वा तृतीयं वामनो गौर्दक्षिणा अन्यसर्वं प्रकृतिवत् प्रथमयोश्च
तुर्द्धाकरणप्रभावः ततस्तेनाभूते द्वितीयां त्रिषंयुक्ताख्यां त्रिहविष्कामिष्टिं निर्वपेत् तत्राग्नापौष्ण एकादशकपालः पुरोडाशः प्रथमं हविः ऐन्द्रापौ
ष्णश्चरुर्द्वितीयां पौष्णश्चरुस्तृतीयां स प्रतिष्ठानां तण्डुलानां कार्य्यः श्यामो गौर्दक्षिणा आद्ययोश्चतुर्द्धाकरणप्रभावः अन्यत्प्रकृतिवत् ततः स्त्री
भूते तृतीयां त्रिषंयुक्तं संयुक्तं मयुक्तं संज्ञायां त्रिहविष्कामिष्टिं कुर्यात् तत्राग्नीषोमीय एकादशकपालः ऐन्द्रासौम्यः सौम्यश्चरुः एतानि हवींषि त राम
त्र वभ्रुर्गौर्दक्षिणा आद्ययोश्चतुर्द्धाकरणप्रभावः अन्यसर्वं प्रकृतिवत् ततः स्तोभूते चतुर्थीं द्विहविष्कामिष्टिं वैश्वानरो द्वादशकपालः वरुणाय यव ६
मयश्चरुः समानतन्त्रे एते हविषी अन्वाहार्यो दक्षिणा चतुर्द्धाकरणादि सर्वमन्यत्प्रकृतिवत् अथवा एवं दिने कवलो वैश्वानरः तव ऋषभो दक्षिणा
स्मिन्पक्षे इति विशेषः स्तोभूते वारुणो यवमयश्चरुः तत्र कृष्णवासो दक्षिणा कृष्णवस्त्राभावे यत्कृष्णमपि दक्षिणेति दिनभेदेनानुष्ठाने विशेषः इरिवा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मिभिस्तु याणामपवित्रिषष्टुक्तानां फाल्गुणशुक्लद्वितीयायामेवानुष्ठानमुक्तं वारुणवैश्वानरयोस्तृतीयायां समानतंत्र पक्षे पक्षांतरे तु तृतीयायां वैश्वानरः
चतुर्थ्यां वारुण इति तस्मिन्नेव दिने रत्नहविषामारंभ समानतंत्रपक्षे तु तृतीयायां द्वितीया कंडिका ततो द्वादश रत्नहवींषि भवंति तानि च फाल्गुण
शुक्लतृतीयाप्रभृति चतुर्थीप्रभृति वा भवंतीति हरिस्वामिनः तेषां मध्ये यक्ष्यमाणानां सेनान्यादिगृहाणां मध्येष्विति गृहमेकस्यानुष्ठानं क्रियते तत्र ष
षमेऽकरत्नहविष्परतोरग्न्योः समारोपः मंथनं ततः सेनान्यः सेनापतेर्गृहे गत्वाग्नेयेनीकवतेष्टाकपालः पुरोडाशो हिरण्यं दक्षिणा प्रथमं रत्नह
विः कर्तव्यं तच्चोद्धरणादिकर्मापवर्गांतं षक्तिवत् ततः श्वोभूते पुरोहितस्य पुरोगृहे गत्वा बार्हस्पत्यश्चरुः शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणा शितिपृष्ठः श्वेत
तपृष्ठः ततः श्वोभूते यजमानगृहे ऐंद्र एकादशकपालः पुरोडाशः ऋषभो दक्षिणा ऋषभः सेक्ता गौ ततः श्वोभूते यजमानस्य प्रथमपरिणीताया
पत्न्या गृहे अदित्यै चरुः धेनुर्दक्षिणा श्वोभूते स्वस्य सारथ्ये गृहे वारुणो यवमयश्चरुः अश्वो दक्षिणा सूतोऽश्वपोषक इति हरिस्वामिनः श्वो ग्राम
ण्यो गृहे मारुतः सप्तकपालः पुरोडाश तस्य ह पृष्ठिविचित्रवर्णो गौर्दक्षिणा ग्रामणीर्मदनरोग्रामनेता श्वः क्षत्तुर्गृहे सावित्रो द्वादशकपालोऽष्टाकपा
लो वा पुरोडाशः श्येतो नड्वान् दक्षिणा श्येतो रक्तः श्वेत इति माधवाचार्यः सप्तचाप्यनीहारः ऊतीया श्वः संग्रहीतुर्गृहे आश्विनो द्विकपालः यमौ गावौ द

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सिरागतो च सहप्रस्तौ अनुक्रमशस्तौ वीः पृथक् मात्रजौ संग्रहीत्वा सारथिः अथो भागदुघस्य गृहे यो स्य: अरूः श्यामो गौर्दक्षिणाः शुक्लकृष्णवर्णरोमा श्याम् भाः
गदुघो भोजयिता परिवेषकः अथः अक्षावापस्य गृहान् गोविकर्तस्य गृहांश्च गवेधुकाग्नीय यजमानस्य गृहे रौद्रं गावेधुकं चरुं निर्वपेत् अक्षावापो ऽक्षसेवी अक्षगोप्ता
वा पूतपतिर्वा गोविकर्तनको भूमिखेटकोवा सहन्तिकोवा आदिहन्ता नां गवां विकर्त्तको वा तस्य द्विरूपो गौर्दक्षिणा अथ नचार्धवाश्वे न पृष्ठौवान्न वा नखरोमसिः कौ
शरहितः रवङ्ः अथ वानखरस्तौ भ्णाग्रः कदरिकारू यो न मंडलाग्रः तथा वालदामवद्धम सा द्वपां वालमयेन दाम्नावद्धं अक्षा द्वपांचगो णिकारूपं तत्र गौ—
स्य अक्षावपाण मसर्जं मयि धेहीति अथः पालागलस्य दूतस्य गृहे गत्वा आहवनीयमुद्धृत्य तस्मिंस्तृणानि प्रत्तो पवेश्य चाग्निं संस्कृत्य चतुर्गृहीतं गृहीत्वाध्वने देव
ताये जुषाणा अध्वनस्य चेत्तु स्वाहेत्याहवनीये परिस्तरणा समिन्धर्वैकं जुहोति इदमध्वने इति तस्य दक्षिणा कृष्णावेष्टितं धनुः पुष्णाः स्वाप्तु अजगरस्व रम
र्मवा तेनवेष्टितं तथा निश्वशृङ्गवर्गाश्च मेतद्दयः चर्मभस्त्राः रत्नवर्णकंडली यस्य उष्णीषः शिरोवेष्टनं धनुश्चर्मन्तृणाशुल्कीषमसृजंमिति अथः परिवृत्त्या ७
उत्तपतिरहितायाः स्त्रियागृहे कृष्णानांनां व्रीहीणां नरवैर्वितुषीकृतानां नैऋतं चरुं निर्वपति अथ जुहोति वायजनी वा उभयथा प्रधानहोमे मंत्र एष तेनि
ऋतेभागस्तं जुषस्व स्वाहेति इदं निऋतये दक्षिणा कृष्णा गौः अधिताह्वाच जुहोति पक्षे तद्धर्मो ऽन्त्राः हविष पक्षेपकृतिवत् अस्य कर्मापगांते यजमानः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परिहृत्रिंशन्मासमामेघेशायां वासीदिति ततः सा एवं यजमानेनोक्ता ब्राह्मणस्य गृहे गत्वा वसती एवं स्थलहविर्यामे केकमन्वहं क्रते तत्र प्रथम एव स
मारोपोमंथनं च ने तरेष्विति संप्रदाय ततः सौमारौद्रश्चरुर्भवति फाल्गुण्यां यजनीयेहनीति हरिस्वामिनः सचरुः शुक्लवर्णाया शुक्लवर्णवत्साया
गोः पयसि श्रप्यते तोषप्यमेव दुग्धा तदुग्धास्योपसर्जन्यः कार्याः सं पयस्तु यथाभिरिति विविशेषः सैव शुक्ला शुक्लवत्सा गौर्दक्षिणा तथा योतृ
वानेपि सर्पतो ग्रंथ तश्च वेदमन्येभ्यः प्रोक्तवानपि यशः प्राप्नुयो ग्योपि श्रयशो यशारहितः सोपि यशः प्राप्नुर्थमनेन सोमारौद्रेण चरुणा यजे
त यजनीयेष्वाज्यभागान्तं भागीया पूर्वकं तथा किलासाबाधं तु किलासो व्याधिविशेषः श्वित्र इति केचित् इदं कर्म तस्य बाधकं निवृत्तिकरं भवत्
ततः तस्मिन्नेवाहनि मैत्राबार्हस्पत्यश्चरुर्भवति तत्रोद्धरणादौ विशेषः स्वयंन्यस्य याया शाखाया प्राच्यां दिशि प्रसृता भवति उदीच्यां वा पुरुषव्यापा
रं विना वाश्वादिनास्वयमेव भग्ना चान्यस्या शाखाया सकं न्यक्षा वरुस्थाल्या अपिधानयोग्यं खानवं च मैत्रं संज्ञं पात्रं कार्यंते तथा दधिस्रातत्य
विनाग्क्ष्णत्नुकः ष्ट्रे घटतो च चर्ममय्या मासि चारप्यस्यो परि विनाटस्थापयित्वागाः ठवहमरपयुस्त्वादेदधि यितवै इति षष्ठ्याति ततोति त दुग्धारयुत्रथा
वयेत तेन रपयथावने तत्ततोदध्ना यज्ञायं नवनीतन्नुपयते तदभ्रूतमेव नवनीतरूपमाज्यमुपसर्जनीः कुर्यात् तत्र मैत्राबार्हस्पत्यार्थमित्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

रा.स

इध्मो पात्रासादनेकपालस्थानेचरुस्थाली मैत्रपात्रंच संयवनार्थमुदकं नवनीतोत्पन्नमतिपेलवंपविलीनंघृतंच दक्षिणार्थोगौः मेक्षणं ग्रहणमि
त्राबृहस्पतिभ्यांजुष्टं उपसर्जनीदृषदश्याधिश्रयणं ईक्षणांतेस्थूलानांसूक्ष्माणांचतंडुलानांपृथक्करणंनिर्देश इदंबृहस्पतेरितिसूक्ष्माणांमालंभः इदंमि
त्रस्येतिस्थूलानां चरुस्थाल्यांबार्हस्पत्यस्यसूक्ष्मात्तंडुलानोप्यन्ते: उपस्थाल्यादकोपसर्जनीराशीभूतानिनयहिताः पवित्राभ्यांउत्तिष्ठा बार्हस्पत्यमधि
श्रित्य पूर्वोक्तेन मैत्रपात्रेणान्नानेनापिधायान्योपसर्जनीस्तस्मिन्मैत्रपात्रेसंघृतमोषधाभिरिस्थालिस्थस्यांविघ्नास्तंडुलानाम्यमध्येपमेंसीमावप
ति ततः पर्यग्निकरणं समैत्रचरुमैत्रपात्रस्यएवघृतेक्षणाणुप्यते विभज्यालंभनानंतरमैत्रतंडुलानांमाडीभागार्थपयसक्तादिमध्येक्षेप
कार्यः ततोनिष्कास्यदानीमैत्रपात्रीउक्षेपः श्रपणं उभयोर्माभेरिस्यालंभः अभिघारणाणगतेयुगपदासादनंच प्रधानयागेसहवदानं त राम
योरुभयोः सहावदानाहमिन्नाबृहस्पतिभ्यामनुब्रूहीति आश्राव्यमित्राबृहस्पतियज वषट्कृतेहोमः इदंमित्राबृहस्पतिभ्यां गौर्दक्षिणा फाल्गु ८
न्यांनित्यंतुनासारीयं प्रातर्नित्यवैश्वदेवंपर्व पाल्गुनकृष्णपक्षेकिमपिकर्मनभवति ततश्चैत्रशुक्लप्रतिपदिअभिषेचनीयदशपेययो
र्युगपदारंभः तत्रवरणे अभिषेचनीयदशपेयाभ्यांयक्ष्यइतिविशेषः ३ तृतीयाकंडिका सप्तमग्नसगोत्रोब्राह्मणोहोताभवति एकादीक्ष

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिस्रस्तूपसदः एकाहस्त्वेमेवं पंचभिरहोभिः समाप्तिर्भवति फाल्गुनकृष्णप्रतिपद्येवानयोरारंभ इति स्वामिनः फाल्गुणशुक्लप्रतिपद्येवेति छं
दोगसूत्रे सत्रद्वयोर्द्वयजनयोर्जोषणं अभिषेचनीयस्य दक्षिणां उत्तरं दशपेयस्य ततः शालाद्वयकरणं यूपाहुतिसंचेरणं ततोग्नीत्समा
रोहशालाप्रविश्य प्रथमं दक्षिणस्तंभग्रहणं ततउत्तरे ततोन्यदक्षिणाग्निमथनं एकशतेनवापावनं सर्वत्रयजमानभागहोमः न्यग्रोधस्य
कपेणादि सर्वदार्व्यात्प्रतानपक्षेतस्यापरदेशे निधानं दशपेयार्थं चापवित्रवद्दूहावकुवदनानाः सोमन्यग्रोधोपनहनान्याहरः सोमन्य
ग्रोधपर्याणहनीन्याहर उस्नीपाणहरंति सोमविक्रयिणस्सकाशाक्रिरणपग्रहणानंतरं सोमस्य द्वैधमुपनहनं न्यग्रोधस्य वा यजमानः स
र्वाद्विरासिक्तत्वाशकटं प्रतिगच्छति आसादने वदितेसदआसीदन्तीति सोमन्यग्रोधानालभस्वेतिप्रैषः सर्वालंभनं आस्तन्ननयाहृष्यभाञ्
तरिक्षमभिमतवरिमाणं पृथिव्याः आशीदनविश्वाभुवनानिसम्राजोविश्वेतानिवरुणस्यव्रतानीति वाचनं सोमन्यग्रोधेभ्यः क्रीतेभ्य इति प्रै
षः सर्वेषामालंभनं दीक्षितस्य भवामेस्य जुवेव विश्वभुवनस्यन पीविश्वान्यभिधामानि भावः परि परिणो विदन्मावः परिपथिनो विदन्मावो हृ
वृकाश्रघायवो विदन् श्येनाभूत्वापरापतत यजमानस्य गृहाणांगच्छतं नौ संस्कृतमिति वाचनं शम्योहरणं तेदशपेयार्थस्य सोमस्य न्यग्रो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

रा.सू.

धर्म्यचरुणि निवासगृहे ग्रामण्यो स्थिते स्थापनं अभिषेचनीयार्थस्य तस्योभयस्यासं पुभिमर्शनादिकर्म पवित्रवत्कुर्यात् अग्निषोमीयस्य पशुपुरोडाशमनुदेवसू
हविषां निर्वापः तत्रापाग्रामासादनेऽग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशस्यैकादशकपालानि सवितुः सत्यप्रसवस्याष्टौ द्वादश वा अग्नेर्गृहपतेरष्टौ पटुचरुस्थाल्याः सि
द्धपात्रे मेक्षणं च आशुकादीनि तानि विधानि हविः यीनश्च सवित्रे सत्यप्रसवाय आशुक्तानां व्रीहीणां पुरोडाशो द्वादशकपालोऽष्टाकपालो वा आशुकाः पुनः शुक्ला व्री
हयः अग्नये गृहपतये आश्वनीमष्टाकपालः पुरोडाशः आशवः शीघ्राः पक्षत्रये पच्यन्ते व्रीहयः पत्तो वै पुरोडाशो अपरपक्षचरवः सोमाय वनस्पतये श्यामाका
नां चरुः बृहस्पतये वाचे नैवारश्चरुः स्वयंजाता व्रीहयो नीवाराः इन्द्राय ज्येष्ठाय महाहायनानां चरुः हायनाः रक्तशालयः संवत्सरपक्वाः इति माधवाचार्या आह
काश्च रुद्राय पशुपतये गावेधुकानां चरुः मित्राय सत्यायनानां वा नां चरुः स्वयंजाता व्रीहयो वीनां वा वरुणाय धर्मपतये यवानां चरुः नानावीजधर्मेण नवानाम राम
पि आसदनादि भागपरिहरणांतं देवसूहविषां देवतापदानुपांशु यजेति शेषः पशुपुरोडाशयागः प्रेष्यशेषः सम्पूर्णामाध्यन्दिनानां यजतेषु कालानं ९
अश्वोनमेन देवसूहविषा यागेन प्रचर्याध्वर्युर्यजमानस्य दक्षिणबाहुं स्वहस्तेन गृहीत्वा सविता त्वा सवानां सुवतामिति कण्डिकाद्वयं जपति तत्र इमं देवा इत्यस्मिन्नश्वमेध
अमुकशर्माणं अमुकशर्मणः पुत्रं अमुष्याः पुत्रं इति क्रमेण सुन्वतस्तन्त्रयजमानस्य नाम गृहीत्वा अस्मै कोरवो विशे पाञ्चालो विशे एष वः कुरवो राजा पाञ्चाला

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राजा· अंगा·वंगा·सुह्मा·पुण्ड्रा इत्यादियथादेशं राज्ञो नाम गृहीत्वा च सोमो ऽस्माकमितिमंत्रशेषं पठेत् ततो यद्येस्विष्टकृते नुब्रूहीत्युक्तानुक्तामेवोपस्तीर्य पृषुपुरोडाशा
दिभ्यः सर्वेभ्य उत्तरार्द्धादवदायाभिघार्य आश्राव्य अग्नये स्विष्टकृते प्रेष्येति प्रैष्य प्रेष्यस्वगुणाः स्विष्टकृतमाज्यं दिनानां कालानां तु यजेत् प्रैषइतिविशेषः त
तः प्राशित्रादि पशुपुरोडाशवर्जं सर्वेषां चतुर्धाकरणादि भागा परिहरणांतं ततोभिषेकार्थं नानाविधान्युदकानि यथाक्रमं पृथगौदुंबरेषु पात्रेषु गृह्णाति·
· तत्र वक्ष्यमाणानामपां मध्ये यासामपः संनिकृष्टा न भवंति या अग्नेर्मितिक्रमः पुरुषाणारू — आनयेद् ब्राह्मणाः सारस्वत्यश्च यदि दूरे सरस्वती ताः प्रथममेव
संपाद्य इदानीं यूपस्यांतरं तस्मात्सा मंत्रेणौदुंबरेषु पात्रेषु ग्रहणं कर्तव्यं याश्च संनिकृष्टाः सुलभा भवंति तासां स्वस्थानस्थानमेव तत्र गत्वा गत्वा ग्रहणं का
र्यं तत्र प्रथममपो देवा मधुमतीरिति मंत्रेण सारस्वती नाम पामौदुंबरेण पात्रेण ग्रहणं सूत्रे दिशेला वन्निधानं ततोऽध्वर्युः पूर्णाहुतिं च दाज्यं संस्कृ
त्य चतुर्गृहीतं गृहीत्वा तडागादिस्थमुदकं प्रतिगत्वा स्वयमप्सु दके प्रविश्य तत उदकमध्ये पुरुषं पशुं वा प्रवेशयति तत्र प्रविशमाने पशौ पुरुषे वा योः
पूर्वापराक्रमौ कल्लोलो जलेउत्य — तेनयोर्मध्य पूर्वस्मिन् कल्लोले वृष्णऊर्मिरसीति स्वाहाकारांतेन चतुर्गृहीतं हुत्वोदुंबरेण पात्रेणाच्छिनीयेन स्वाहाकाररहि·
तेन वृष्णऊर्मीदिमन्नेनैव तत्पूर्वकल्लोलं गृह्णाति ततिधाय पुनश्च चतुर्गृहीतं गृहीत्वा परस्मिन्कल्लोले स्वाहांतेन वृषसेनोसीत्यनेन हुत्वाच्छिनीयेन स्वाहाका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रा॰मु रहितेन वृषभेनोसी त्वज्जेनैव तमपरं कल्लोलं गृह्णीयात् एवं सर्वेषु पात्रेषु तेयं स्वाहान्तेन चतुर्गृहीतहोमः द्वितीयेन स्वाहारहितेनापी ग्रहणमिति अन्यप
क्षचतुर्गृहीतं गृहीत्वा गृहीत्वा हीनत्वं प्रतिहोमं चायां ग्रहणाकर्तव्यं ततः स्यंदमानानद्याद्देवहंतीनामपामर्थेनस्थेति होमग्रहणं ततः स्यंदनानास्येव यान्ना
पः प्रतिलोमाः प्रत्यागच्छंतितासो जस्वतीस्थेति होमग्रहणं ततः आपः परिवाहिणीरित्यपयतीषु होमग्रहणं विक्षिप्य नरेकीभूतान्यापोऽप्यपयन्त्य इत्यु
च्यंते नद्याः विघुन्य स्त्रोतो तरेण गच्छंतीरपयतीरयोः दृल्लात्वीति हरिस्वामिनः ततो पांपतिरसीति सत्यड्स्योद्धृत्य कूलं नीनामपामपूर्वग्रहणं अथवा
याभिः सामुद्राभिरद्भिः प्रथमेका समुखीकृत्यः ततस्तदेवकाष्ठांनिर्यक्यानयित्वाछंतासां समुद्राणामपां ग्रहणं ततोपांगर्भोसीति मंत्राभ्यां निवेष्यतां·
होमपूर्वग्रहणं निवेष्य कावर्तो जलमध्ये भ्रमर इति योलोके प्रसिद्धः तत्रभवानिवेष्यः ततो नद्याद्देस्यंदमानो वहंतीनामपायाः स्थावराः गह्वरकु राम
दादौ स्थिराः उपरिष्टात् सूर्येणातपेन ताप्यमानाः तासां सूर्यत्वचस्थेति मंत्राभ्यां होमग्रहणं ततो यात्यात पतिसूर्ये वर्षति तास्व भूमिपतिता एवांतरिक्षात् १०
स्वतिगृह्य तदानी सूपपद्मनेरणसूर्यवर्चसइति मंत्राभ्यां होमग्रहणं ततो यात्यात पतिसूर्ये वर्षति तास्व भूमिपतिता एवान्तरिक्षात् तुतिगृह्य तदानीं सूपपद्मनेरे
णसूर्यवर्चस इति मंत्राभ्यां तासां [illegible] होमग्रहणं ततो मांदास्थेति वेशंतीनां तडागसंबंधिनीनामपां होमपूर्वग्रहणं ततो व्रजक्षितस्थेति मंत्राभ्यां कूपसंबंधि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नामपांहोमग्रहणं ततो वाशास्थेति — — णामपांहोमग्रहणं अवश्यायः हिमं तत् — थाहार इति लोके यः प्रसिद्धः तावद्यत्र प्रदेशे वरुन्यार्द्राणि तृणानि भवंति त
त्रात्रावाकाशाद्यः पतितान् तृणाग्रबिंदुरूपा आपस्तिष्ठंति तासामुपरि शुद्धं वस्त्रं प्रक्षिप्य प्रक्षिप्यार्द्रीकृत्य कस्मिंश्चिद्विदले पात्रे निष्पीड्य एतत् एवमुपायेन ताः
संग्रहणं अन्यथा ग्रहीतुमशक्यत्वात् ततः शविष्ठास्थेति मंत्रेति होमपूर्वं मधु गृह्णाति: ततः शाकरीस्थेति गोर्विजायमानाया उल्बाज्जापां होमपूर्वं गृ
ह्णाति तासां गोः प्रसवकालेति: सरंती संगृह्य पानीयमपुत्ररेणागृह्णाति ततो जनभृत इति होमपूर्वं पयो अश्व गृह्णाति पृ पपुत्ररेणैव ततः संवेशाविश्व
भृत इति होमपूर्वं घृतं गृह्णाति सुपपुत्ररेणा पागृह्णाते ता पूर्वकस्मिंश्चिद्विदले पात्रे निधाय ततश्चतुर्गृहीतं ऊत्वा सारस्वतीरूपभृतिष्वसर्वास्व स्रुवमेकं संसृजति
प्रतिग्रहणामंत्रावृत्ति सूर्यरश्मिभिरुद्धृतास्त्रापो मरीचयतास्ततः तस्योपरि दृश्यमाना अंजलिनां गृहीत्वा गृहीत्वापूर्वं गृहीतास्वेताश्च स्रुसंसृजति हरिस्वामिनः
ततः सर्वा आपस्तु एकस्मिन्नौदुंबरे पात्रे समासिंचति मधुमतीरिति मंत्रेण एकधननासेकं व प्रत्येकमंत्रः ततस्तदौदुंबर पात्रं सर्वोदकं पुक्रमनाधृष्टाः सीदते
ति मंत्रेण मैत्रावरुणधिष्ण्यस्य पुरस्तान्निदधाति ततस्तानि चत्वारि अभिषेक पात्राणि मैत्रावरुणधिष्ण्यस्य पुरस्तान्निदधाति तत्र एकं पालाशं पात्रं द्वितीयमौदुं
बरं तृतीयं नैयग्रोधपादस्यंद नैयग्रोधपादं चतुर्थमाश्वत्थमिति सर्वमेतानि चत्वारि पात्राणि रिक्तान्यभिषेकार्थानि निदधाति एवं तावत् [illegible] अथ शुभा

रा.सू.

भागपरिहरणांतेकर्म ततग्निषोमीयस्य पशोर्विशसनादि दोहान्तं प्रातःसवनपयस्यार्थं च वत्सापाकरणानंतरं राजसूयिका माध्यंदिनपयस्याया मैत्रावरुणा
दुर्गस्या पाकरणं प्रातश्चैव भुक्तपंचम्या मुष्टिकस्य बोधनादिस्रंश्च पात्रमधिकं तुम्पवक्रतकरणं अयोनिधायां भवदाभ्यं ग्रहणाय यथोक्तं न्यग्रोधस्य परिकर्म्म प
वित्रे उक्तं अग्नेयेडा नैद्वोसवनीयो माध्यंदिनसवनीयैः सह प्रातःसवनवदेव मैत्रावरुणी पयस्या कर्त्तव्याः एवारन्तनस्याः पृषभविष्यती अथ्वारुनिव
वर्जेदक्षिणाहोमः गवांलक्षं दक्षिणा बर्तुर्थिकडिका मरुत्वतीयांते मैत्रावरुणाधिष्ण्यपुरस्तान्निहितानां पालाशानामभिषेचनीयपात्राणां पुरस्तात्सदोम
ध्यस्ववाध्वर्युः शार्ङ्गीव मुत्तरलोमव्याघ्रचर्मास्तरणानि सोमस्यत्विषिरसीति मंत्रेण ततस्तस्य व्याघ्रचर्मणि पदभागे चर्मणाउपर्येव सीसंनिदधाति ततो
ततोध्वर्युराज्यं सकृन्यमभिमृर्वसकृत्गृहीतेअग्नयेस्वाहेति षड्पर्णानिजुहोति ततः पवित्रेस्थइति पवित्रे छित्वा तयोः पवित्रयोर्हिरण्यं बध्नाति प्रातपति रा.सू.
पुनंवतीत्यर्थः ततस्ताभ्यां पवित्रस्थइति पवित्रे क्षिप्त्वा तयोः पवित्रयोर्नाथ्योउत्तर पात्रस्था अभिषेचनीया अपः सवितुर्वइत्युत्पुनाति ततस्ताओउदुम्बरपा ११
त्रस्था आपो विभज्य चतुर्षु पालाशोउदुम्बरादिष्वभिषेचनीयेषु पात्रेषु सधमादइति मंत्रेणानिनयति एतिपात्रं मंत्रावृत्तिः ततो यजमानं प्रतितीर्थं परिधस्वेत्यध
र्युः प्रेष्यति तीर्थंशब्देन क्षौममुच्यते त्रिः पायितं वासो वाचिः पाचितेस्तंतुरूकपाणां बारुणीर्कृतं त्रिपाणां वल्कलमिति केचित् घृतक्लिन्नं वस्त्रं वा तस्मिन्ता

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्थयन्तरूपाणि रुक्कस्रुववमसायाकाराणि सर्वाणि निष्यूतानि भवन्ति दोरकैः परिधीचपोतवस्त्रेन दाकाराणुस्मादितानि भवन्ति ततः प्रैषितो यजमानो दीक्षि
तवस्त्रं परित्यज्य क्षत्रस्यो—ल्बमसीति मंत्रेण वं विधं तार्प्यं परिधत्ते ततः पाण्ड्वं परिधत्ते इति वैधः ततो यजमानः क्षत्रस्य जराय्वसीति मंत्रेण पाण्ड्वसंतं द्वितीयं वा
सकं तत्कं प्रतिमुंचति ततः शिरस्युष्णीषमुष्णीषस्य मध्यप्रदेशे ततूलीविष्टयित्वा तस्योष्णीषस्योभौ प्रांतौ परिहितस्य वस्त्रस्य नीवीते कृत्वा निवीकस्थाने
वगूहते क्षत्रस्य नाभिरसीति मंत्रेण नाभेरुपरिष्टात्त्र्यवगूहते अथवोष्णीषस्योभौ प्रांतौ नाभिदेशे परिहरते समंतं परिवेष्टयित्वा तेनैव मंत्रेण ततो निवीते
वगूहते माहेन्द्रग्रहादर्वाग्दीक्षितवस्त्रस्य निवृत्तिर्नियमेन ततः कूर्ध्वं विकल्पेन ततोऽध्वर्युरिन्द्रस्य वार्त्रघ्नमसीति मंत्रेण धनुरार्त्नीत्याधिरूढं करोति त
तो मित्रस्य वरुणस्येति द्वाभ्यां मंत्राभ्यां प्रतिमंत्रस्य धनुषो बाहुकोटी प्रांतौ हस्तेन विमार्ष्टि ततस्त्वा पापवृत्तमिति मंत्रेण तत्तद्यजमानाय समर्पयति त
तोऽध्वर्युर्दिवासीत्यकामिषुहस्तेनादत्ते रुजासीति द्वितीयां क्षुमासीति तृतीयां एवंति स्वइषुः प्रतिमंत्रयादायति स्वा पिक्रमेण यजमानाय प्रयच्छति
तत्र पातेत प्राञ्चमिति उपमामिषुं यजमानाय प्रयच्छति पातैनं प्रत्यंचामिति द्वितीयां पातैनं तिर्यंचमिति तृतीयां ततः इषुसमर्पणानंतरमाविर्मे इ
ति सप्त यजूंषि पिपत्ति यजु यजमानं वाचयति ततः सदसमीपे प्रविष्टस्य केशवस्य कंडदीर्घकेसरुकस्य ऊरुप्रमस्य उत्सवमध्ये वृत्ते ला इति मंत्रेण लोह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यसंप्रक्षिपति लोहायसंलोहस्यैवजातिविशेषः अनोत्रमाय्यः सरसामितिजातोत्वस्मरणात् लोहायसंताम्रमितिसर्वेभाष्यकाराः ताम्रपरिष्कृतमयोलोहाय
समितिहरिस्वामिन ततोबाहुगृहीतंयजमानंपूर्वादिकांदिशमाक्रमयतमावीमारोहेत्यादिकान्येवमंत्राण्यथालिंगंवाचयति आक्रमणंचात्रतत्तद्दिगभिमुखंग
मनमेव ततोध्वर्युःशार्दूलचर्मणोऽपरभागेस्थापितंसीसंदक्षिणेनपादेनाक्रम्याधिः प्रत्यस्तंनमुचेरितिमंत्रेणपादेनैवनिरस्यति ततोध्वर्योर्व्याघ्रचर्मारोह
णेतिप्रैष ततःप्रेषितोयजमानः सोमस्यत्विषिरसीतिमंत्रेणव्याघ्रचर्मारोहति बाहुगृहीतंवायजमानमध्वर्युर्व्याघ्रचर्मारोहणंकारयेतितत्रैषेण ततोपिसो
मस्येतिमंत्रोयजमानस्यैव ततोध्वर्युर्यजमानस्यपादयोरधस्तात्सौवर्णंपरिमण्डलंरुक्मंमृत्योः पाहीतिमंत्रेणनिदधाति ततोद्वितीयंरुक्मंनवछिद्रयुक्तं
शतछिद्रयुक्तंवायजमानशिरस्योजोसिसहोसीतिमंत्रेणनिदधाति ततोध्वर्युर्यजमानस्यबाहूहिरण्यरूपाइत्यनेन ततःशार्दूलचर्मण्येवप्राङ्मुखमूर्ध्व राम
बाहुंतिष्ठंतंयजमानंब्राह्मणादयश्चत्वारः पालाशादिभिः पात्रैःक्रमेणाभिषिंचंति तत्रराज्ञः पुरोहितोवा अध्वर्युर्वापुरस्तादवस्थितः पालाशेनपात्रेण १२
भिषिंचतिसोमस्यत्वेतिमंत्रेण तत्रैवमंत्रपाठः सोमस्यत्वाद्युम्नेनाभिषिंचामि देवत्राणांक्षेत्रपतिरेधातिदिद्युन्पाहिइमंदेवा असपत्नमितिदेवसकृदि
ष्वितनामग्रहणसयुक्तंपठतिब्राह्मणानाराजन्येन्यंतं ततःपश्चादवस्थितराजन्यस्तवदयोभिषिंचतिततःस्वाराष्ट्रोधानाहितोयेनसोऽन्यस्वरेणपात्रेणाभिषिंच

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ति तत्रमंत्र अग्नेर्भ्राजसाभिषिंचामि क्षत्राणां क्षत्रपतिरेध्यतिदिद्यून्पाहीत्यादिङियायन्मंतं ततस्तृतीयेन षष्ठ्यापात्रेणाभिमित्र्योराजन्यो मित्रभूतः सचिवोऽभि
षिंचति तस्यमंत्रः सूर्यस्यवर्चसाभिषिंचामि क्षत्राणां क्षत्रपतिरेध्यतिदिद्यून्पाहि इत्यादिङियायेन्मंतं ततोवैश्यश्चतुर्थेनाश्वत्थपात्रेणाभिषिंचति तस्य
मंत्रः इंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि क्षत्राणां क्षत्रपतिरेध्यतिदिद्यून्पाहीत्यादिङियाचेन्मंतं इमंमनुष्यदेवत्रइत्यादिमंत्रद्वोषः प्रथमस्यब्राह्मणस्यपुरोहितस्य
वाक्यैर्यथाभिषेकस्तथैवनेतरेषु सोमोस्माकंब्राह्मणानामितिमंत्रलिंगात् क्षत्रक्षत्राणांक्षत्रपतिरित्यादिइंद्रस्येंद्रियायेत्येवमंता ब्रह्मत्येषांत्रयाणांमंत्राभ
वंति ततः पूर्वसंस्कृतादेवाज्यस्थालिकस्थहोतैः समिद्धमिंद्रायस्वाहेत्यादीनिषष्ठार्थानिजुहोति ततोहोताहिरण्मर्यांकशिपुम्पांस्तरणीकायामुपविशति
स्वस्यधिष्ण्यस्यपश्चादेवकशिपुशब्देनमन्त्रकल्पच्यते अध्वर्युरपिहोतुः उत्तरतोद्वितीयस्यांहिरण्मय्यांकशिपुमुपविशति पंचमीकंडिका ततोध्वर्युः
शौनःशेपंशुःशंसेतिहोतारंप्रेष्यति अथवाध्वर्युमार्गात् ग्रहणस्थानेवाशौनःशेपंप्रेष्यति ततःउपविष्टोहोताशौनःशेपंशंसति तत्रशस्त्रमध्येऋचांसंशने ओ
मितिप्रतिगरः गाथानांशंसनेव तथेतिप्रतिगरः शौनःशेपान्तेयजमानोध्वर्यवेहोत्रेचप्रत्येकंगवांशतंददाति गवांसहस्रंवाशासनेवसोवर्णाकशिपु
नीयपात्रंहोत्रेध्वर्युप्पांददाति ततोयजमानः केशयत्नाक्रमलिविषाणायाकरणाभ्युत्तयाभिषेकेणस्वशरीरसंलग्नेनाभिषेकोदकेनस्वमस्तकपर्यंतंस्पृशति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

रा·सू.

मंत्रेणावलिंपति सर्वस्वसरीरं लिपति ततोध्वर्युर्वाहू गृहीत्वा यजमानं विष्णोर्विक्रमणमसीति प्रति मंत्रं सदोमध्यरूपवशार्दूलचर्मणाग्निविक्रमयति॰
प्राग्दस्वा॰ यजमानस्य मंत्रपाठ ततोयजमान पालाशपात्रे सर्वपात्राणांशेषाणांसिंचयत्राणांमध्ये यः पुत्रोयजमानस्यप्रियतमोतिशयेनवश्यभोग
वति तस्मैपुत्राय तान्पालाशस्याभिषेकशेषान्समर्पयेत्ति इदम्मेकर्मेदंवीर्यंपुत्रोनुसंतनोत्विति मंत्रेणा दर्शपूर्णमासवदत्र मंत्रे पुत्रस्य नामग्रहणं॰
अध्वर्यो॰ पालाशशेषासेकः यजमानपुत्राय समर्पणं इति संप्रदाय ततोध्वर्युराज्यं रुसकृत्पलाशायै समिन्मूर्वकं सकृद्गृहीत्वा प्रजापतेत्वं देना
न्यन्य इति मंत्रेणा पुत्रेन्वारब्धे सति जुहोति अयममुष्यपितेत्यत्रायं रामोमुष्यदशरथस्य पितेत्येवं पितृशब्दः पुत्रे कर्त्तव्यः पश्चात्पात्रं असा
वस्यपितेत्यत्रान्योदशरथोस्यरामस्य रामस्यपितेत्येवं होममंत्रेविशेषः इदं प्रजापतये ततोध्वर्युराग्नीध्रेणोऽत्तराङ्के रुद्रयत्र इति मंत्रेणा पा राम
लाशेन पात्रेणाभिषेकोदकशेषाज्जुहोति इदं रुद्राय॰ ततउदकोपस्पर्शनं ततः स्वस्वपात्रे प्रतिगृह्य स्थानं वा किंचिदधिकं वा आवहनीयस्योत्तरतः १२
स्थापनीयं अग्निसहितं पूर्वाग्निवहनं शकलमपि आहवनीयमुत्तरेणा स्थापयति पूर्वाग्निं यन्सनतायोरात्नः शान्तिकपोष्णिका घर्मसहनीयते सक
टेन॰ आवसथ्याग्निरेवेति हरिस्वामिनः ततः शालायादक्षिणातोरथस्योपरि रथः स्थाप्यते ततोध्वर्युरिंद्रस्य वज्रोसीति मंत्रेणा रथाद्युग्यमवतारयति ततो

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

र्गृहीतं मंत्रं वेदि वेदिमध्ये आनीय दक्षिणास्थां वेदिश्रोणौ चतुर्भिरश्वैर्युनक्ति मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीति दक्षिणमश्वं प्रथमं ततः
सव्यं ततो दक्षिणाप्रष्टिं ततः सव्याप्रष्टिं मित्रावरुणयोरितिपंचस्वश्वेषु मंत्रः ततो दक्षिणामार्गेणाहवनीयदेशं नीत्वा नैर्ऋतेन गत्वा दक्षिणेनाग्निं धुर्तीर्थेन चात्वा
वालस्य पश्चाद्रथं स्थापयति प्राहीषं ततो व्यश्चायेत्वेति मंत्रेण यजमानो रथमारोहति ततो यजं मरुत्तां प्रसवेनेति दक्षिणाधुर्यं धावति गमना
यथेरयेति ततो यन्ते वां पाममनसेति मंत्रेणाहवनीयस्यान्तरतः स्थापितानां श्रान्तसन्नानां गवां मध्ये रथं स्थापयति ततो यजमानः समिन्द्रिये
णेति मंत्रेण धनुरार्त्न्या धनुष्कोट्या प्रांते नैकां गामुपस्पृशति ततो यजमानस्य वजिनामीमा॰ ऊर्व्वइमाः स्वाहाजिनामिडमागाः ऊर्व्वंकरोमि चास्मनी
मागा इति मंत्रार्थं॰ ततो यजमानो स्वामिने स्वकीयाय ब्राह्मणाय षतीरथ्याः स्वकीया गा ददाति यावत्संख्या प्रागुक्ताश्च भवन्ति तत्संख्यातो भूयसीरतिशयं वा
धिकसंख्या वा स्वकीया गाः गोस्वामिने ददाति ततः पूर्वेणाहवनीयं परित्यवेदिदक्षिणेन गत्वा मान इडेति मंत्रेण रथमंतः पात्रदेशे स्थापयति॰ ततोऽध्व
र्युराज्यसंस्कारान्त सकृद्गृहीतेन समित्पूर्वकमाहवनीये चत्वारि रथविमोचनीयानि जुहोति अग्नये गृहपतये इति प्रथमं सोमाय वनस्पतये इ
ति द्वितीयं मरुतामिति तृतीयं इन्द्रस्येति चतुर्थं इदं हव्यद्युक्ता रथावंतरथवस्यागाः ततो यजमानो रथोपविष्ट एव पशूनां छरसो सीतिम

रा॰सू॰

नेगावराहस्य सकरस्य वर्मणा निर्मितउपानहौ पादयोः प्रतिमुंचते ततो यजमानः पृथिवी मातरिमं त्रेण पृथिवीमवेक्षते ततो हंसः शुचिषदिति रथादवरोहति
ततोऽध्वर्युः संरथं विमुच्य सयंत्रिक सारथि सहितमेवोन्नाय रथवाहनस्योपरि निदधाति रथवाहनशब्दार्थः स्वमिद्ध इति कृत्वा सूत्रकारः स्वयमेव व्याचष्टे अन
स्तकमे अनुनः शकटमेव तत्कर्म रथवाहनाकर्म रथवाहनशब्दवाच्यमित्यर्थः नान्यद्रथवाहनयोग्यं तदुक्तं भवति ततो रथवाहनस्योपरि रथस्थापनानंतरं पंचाशा
रीयः शालायाः दक्षिणतो रथादवतरति ततोऽध्वर्युः रथवाहनस्य दक्षिणे दक्षिणपार्श्वे चक्रे वकत्सी समीपस्थं त्रिलोहितमानाय सजति वभ्रुणि ततो नु वर्मं दक्षि
णरथचक्रवर्त्म समीपस्थ ऊर्ध्वरीं शारला पयूहनिमित्त भूतिव्याम्रा पक्षे लगति ततः सरंबद्धः यज्ञसीति मंत्रेण शतमानाद्धपस्पृशति ततः सोऽहतमानो ब्रह्मणोऽर्द्धं
शीति मंत्रेणोदंवराशाखां स्पृशति ततो माध्यंदिनीयसवनीये सहयाचयत्या कृत्वा तामेव वरुणाधिस्य स्पृष्टस्तान्स्थापयते ततोऽध्वर्युः रेचेत्स्वधां वीर्यकृतं इंत्रेण
शमूर्द्धकृते योजनितम्यनेवा –सोवा– अधुनीआ पुत्रमेदेशोऽस्य नाम्यां पंचस्याया पयस्यामध्ये वहरते नीवीकरोति ततोऽभिमृशति रिपुभिः सहितेन धनुः कृतं इंद्राय यजमा सम
नः समर्पयति ततः पयस्या ... वेदि ... हत्वा आसायाल ... भागो यजत्रेषां कृत्वा मित्रावरुणाभ्यां ... हिमित्रावरुणौ यज्ञे मेवं पयस्यया प्रचरति ततः कृत्वाव १४
समस्मेवद्यपयस्ति स्वकृतः प्रावक्ष्यमाणं कर्मकरणं षष्ठी कंडिका ततोऽध्वर्युः खादिरीमां संदीरज्जुभिः सृजनायाः प्रवर्मे दधीमे त्रावरुणाधिस्तम्स्पृष्टस्तानि दधाति स्योनासीति

मंत्रेण ततोस्मा मासंद्यां क्षत्रस्य योनिरसीत्यधिषवसंज्ञमाच्छादनवस्त्रमास्तृणाति ततः स्योनामासीदेति मंत्रेण ध्वर्युर्गऊ गृहीतं यजमानमासंद्यामुपवेशयति स्वध्वर्योर्मंत्र
ततोध्वर्युर्निषसादेति मंत्रेण यजमानस्य हृदयमालभते ततोभिभूरसीति मंत्रेणाध्यजमानस्य हस्ते पंच संख्यानक्षान्समर्पयति ततोध्वर्य्योदयो यक्षियज्ञस्य दंडैः शनैः स्तसीं
यजमानं घ्नंति तूष्णीं ततो यजमानो वरं वृणीते उदमेस्करात्यमेस्कयशामोस्कइन्यभिहृं आर्चयते ततो ब्रह्मन्निमे वं ब्रह्माणमामंत्रयते त्वं ब्रह्मासि सविता सि सत्यप्रसव इति ब्र
ह्मा यजमानं प्रत्याह पुनर्द्वितीयं ब्रह्मन्निमामंत्रयते त्वं ब्रह्मासि वरुणोसि सत्यौजा इति ब्रह्मा प्रत्याह ततो ब्रह्मन्निति तृतीयं ह्वयति त्वं ब्रह्मासीन्द्रोसि विशौजा इति प्रत्याह ततो
ब्रह्मन्निति पंचममामंत्रयते इतरस्त्वं ब्रह्मासीत्येतावदेव प्रतिवक्ति ततो वज्रकार श्रेयस्कार भूयस्कारै नेहीति मंत्रेण वज्रकारादिसुमंगलनाम संज्ञमाह्वयति ततोध्वर्युर्य
जमानस्य पुरोहितो वा यजमानाय स्फ्यं प्रयच्छति इंद्रस्य वज्रोसि तेन मे रध्येति मंत्रेण ततो राजानेनेव मंत्रेण राजभ्रात्रे स्फ्यं प्रयच्छति ततः स राजभ्राता सूताय वा स्थपतये वाने
न मंत्रेण स्फ्यं प्रयच्छति ततः सूतो वा स्थपतिर्वा ग्रामण्ये मंत्रराय स्फ्यं प्रयच्छति ततो ग्रामणीः सजाताय स्फ्यं प्रयच्छति ततः सजातः प्रतिप्रस्थाता वेभौ च्याहवनीयस्याभरतः
पूर्वस्मिन्नेनिधाने स्फतेन स्फ्येन युक्तं ग्रहं गृह्णामि मंत्रेण —पत्वप्येत्यनेन घृतभूमिकरुतः ततो मंत्रिनां पुरोरुचा प्रयंवेन इत्यनेन मंत्रेण ग्रहणा मंत्रेण तस्या घृतभूमौ अक्षशिगा
गांविमितं चतुरस्त्रमंडपं कुरुतः तत्र घृतपदिशो वज्रकारादिभिर्यजमानस्थापनयनमिति स्वप्रदाय ग्रहमतोभ्यपोपक स्थापतिर्यमभ्ररः ग्रामेणार्ग्रामा गांते तृतेनसह

रा.सू.

त्र: सजातात्रामण्यभ्रातृरोहितौ पार्थवेदविहितानां शांतिकपौष्टिकाभिचारकर्मणां कर्त्ता ततोध्वर्यु राज्ञे स क्तुचतुर्गृहीत्वा एतभूमौ हिरण्यं निधाय परिस्तरणपूर्वकं
हिरण्ये जुहोति अग्निः पशुरिति मंत्रेण इदमग्नये ततोध्वर्युः स्वाहाकृताद् इति मंत्रे एतभूमौ तान्यं वाघ्रान् निषपति ततो गां दिग्यध्वमिति यजमान आह ततो राजादयः पश्चैषां
प्रतिलोकवत् अथवा कितव प्रसिद्धं कृत्वादि पूतं कुर्वंति राज्ञः कृतः राजभ्रातृद्योता सूतस्थपत्योरन्यतरस्य वा परः ग्रामण्यः पंचपुरारि अस्मिन्पक्षे सजाताय कलिं कलिसंतृ
कपूतं दद्यात् ततः सजातस्य गां घृतभूमावानीय घ्नंति दंडादिना ताडनमात्रं स्पर्शमात्रं कुर्वंतीति कर्कः प्राणवियोगसामर्थ्यं हननं कुर्वंतीति हरिस्वामिनः अत्र घूते पूर्वा
ग्निर्वाहो वत्सावर्द्धः दक्षिणा अत्रावसरे वा शौनःशेपस्य शंसनं घृतं वेति सूत्रितत्वात् ततो नूहसाम्नुवावाचय पयस्यायाः मरुणास्विष्टकृतया गाडीद्वमार्जनात
कार्यं ततोध्वर्युर्माहेन्द्रग्रहणां ग्रहणादि पृष्ठोपाकरणांतं कृत्वा यजमानं प्रतिस्तोत्रोपासनार्थं सदो गच्छेति प्रेष्यति एतावत्पर्यंतं यजमानः स्वादिर्यामासंघा सुपवि राज
ष्टएव भवति अधुनाध्वर्युणानुज्ञातस्त्वासंदीतो वरुद्य स्तोत्रोपासनायोज्ञात्समीपं गच्छति अत्रावसरे यजमानस्तार्प्यादीनि निधाय विकल्पेन दीक्षितवस्त्रं परिध १५
त्ते नवानतीयप्रवर्गोत्थापयणादनंतरं ग्रहणं यज्ञायज्ञीय पात्रप्रक्षालनांतेडाविग्रहणं च अत्र कृष्णविषाणादीनां प्राशनं न भवति यदि माहेन्द्रे तार्प्यादी
नि परित्यक्तानि न भवंति तदा तार्प्यादीनां मध्ये एकेन परिहितेनावभृथं करोति द्वितीयेन परिहितेन जलमध्यान्निःसरति दीक्षितवस्त्रं चाप्सु प्रास्यति ततः प्रत्याग

स्नोदनीयान्तं कृत्वानिस्नोनूवंध्याः क्रियन्ते तद्यथा मार्जनान्नेतापर्यादीनां चतुर्णामध्वर्युवेदानं अनूवंध्यानेत्रैधातव्युदवसानीया तत्र समारोपोन्वाधानव्रतग्रहण

नामभाव· ऐन्द्रवैस्रवो द्वादशकपालः पुरोडाश तत्र पात्रासादने द्वादशकपालानि धान्यं व्रीहयो यवाश्च शतमानादीनि द्वादश द्रव्याणि दक्षिणार्थे अत्र पुरोडाशमध्ये तृ

तीया भागो यवानां द्वौ भागौ अवशेषौ व्रीहीणां तत्र ग्रहणेपि द्वयोर्व्रीहिभागयोर्मध्ये प्रथमं व्रीहिभागं गृहीत्वा मध्ये यवभागं पुनरन्ते व्रीहिभागमिति ग्रहणं कुर्यात् न

त्रैवमुपायः यवानां तृतीयभागं सम द्वेधा विभज्य द्वे पोटलिके बध्वा शोधाशोधाभिमर्शनार्थं पृथग्देशे निदध्यात् तत्र प्रथमे मुष्टौ केवला व्रीहय एव शस्ताः द्वितीये

मुष्टौ तु हस्तेन तृतीयं भागं व्रीहीणां मापयेत् का यव पोटलिकां गृह्णीयात् ततस्तृतीये मुष्टौ प्रथमं यव पोटलिकामापाय ततस्तृतीयं मुष्टिभागं व्रीहीणां गृह्णीयात्· ततः चतु

र्थे मुष्टौ पुनर्व्रीहय एव शस्ताः ततः उभयोः शोधाभिमर्शनादिनानां बीजधर्मेण कण्डनपेषणं सं यवानां च भेदेन कृत्वाधिश्रयणकाले व्रीहिपिण्डं द्वेधा विभज्य तयोरे

कं प्रथमं कपाले धाधिश्रित्य पृथुं कृत्वा तस्योपरि मध्ये यवपिण्डमाधिश्रित्य पृथुं कुर्यात् ततो यवपिण्डस्योपरि पुनर्द्वितीयं व्रीहिपिण्डं निधाय प्रथयेत् एवं यवानां

मध्येधिश्रयणं कर्त्तव्यं· अवदानग्रहणकाले त्रिभ्योपि धातुभ्योवदान— णं दक्षिणाकाले त्रीणि सुवर्णाशतमानादि द्रव्याणि दद्यात् तिस्रो धेनूः होत्रे त्रीणि वासांस्यध्व

र्यवे तिस्रो गा आग्नीध्रे एकामेव गामग्नीध्र इति हरिस्वामिनः इति त्रैधातव्युदवसानीया एषां त्रैधातवी रोगिणो रोगोपशान्त्यर्थं शत्रुमारणार्थं च यजनीयेति निषाद्य

रा·सू

त्वा न गृह्णीयात्· तृतीये मुष्टौ यवपोटलिका द्वयं एकां व्रीहिपोटलीकां गृह्णीयात् चतुर्थे मुष्टौ व्रीहिपोटलिकात्रयं गृह्णीयात् एवं ग्रहणमिति संप्रदायः सुगमोपायः चत्वारो य
वपोटलिकाः अष्टौ व्रीहिपोटलिकाः एवं द्वादश प्रथमे मुष्टौ व्रीहिपोटलिकात्रयं गृह्णीयात् द्वितीये मुष्टौ व्रीहिपोटलिकां यवपोटलिकां द्वयं चरमणीया पूर्विका भवति
सप्तमी कंडिका ततो पराग्नीन् उत्तरं देवयजनं प्रतीनीत्वा दश संसृपा हवींषि निर्वपति तत्रैकैकेन हविषा दशपेयदेवयजनं प्रतिगच्छंति प्रतीहृत्यो कंस्तोकान्तत्र प्र
थममभिषेचनीयशालाया उत्तरतः समीप एवाग्नीन्स्थापयित्वा कर्त्तव्यं ततस्तस्मात्स्थानात् उत्तरस्मिन्प्रदेशे द्वितीयं तस्मादुत्तरतस्तृतीयं अनेन प्रकारेण कु
र्वन्दशपेयशालामध्ये दशमं संसृपाहविः कुर्यात् अत्र संसृपाहुतिः अग्न्यन्वाधानब्रह्मवरणं व्रतग्रहणानामभाव तत्र प्रथमं सवित्रे द्वादशकपालो ष्टाकपालो वा पुं
डरीकं जलजं कमलं सुवर्णमयं वा दक्षिणा एवमेतदपवर्गान्ते कृत्वा पुनस्तस्मात्स्थानाद्ग्नीनुत्सायोत्तरतः स्थापयित्वा द्वितीयं हविः सारस्वतश्चरुः पुण्डरीकं दक्षि· राम
णा ततः पुनरुत्सायोत्तरतः स्थापयित्वा तृतीयं त्वाष्ट्रो दशकपालः पुंडरीकं दक्षिणा ३ ततः पुनरुत्साय चतुर्थं हविः पौष्णश्चरुः पौण्डरीकं दक्षिणाः ४ ९६
पुनरुत्साय पंचम ऐन्द्र एकादशकपालः पुण्डरीकं दक्षिणा ५ ततः पुनरुत्साय षष्ठं बार्हस्पत्यश्चरुः पुण्डरीकं दक्षिणा ६ पुनरुत्साय सप्तमं हविर्वारुणो यवम
यश्चरुः पुंडरीकं दक्षिणा· पुनरुत्सायाग्नेयो ष्टाकपालो ष्टमं हवि अत्र पुंडरीकद्वयं दक्षिणा ८ ततो ग्नीनुत्सायोत्तरतः सौम्यश्चरुः नवमं संसृपाहविः अत्र पुं

रीकंद्वयंदक्षिणा ९ ततोदशपेयशालामध्येग्नीन्स्थापयित्वावैष्णवस्त्रिकपालःपुरोडाशोवाचरुर्वादशमंसंसृपाहविः कर्त्तव्यं अत्रैकंपुण्डरीकंदक्षिणा· एतानि
सर्वाणिपुण्डरीकानिसुवर्णमयानिजलजानिकमलिनीपुष्पाणिवाभवन्ति· पुण्डरीकंसितांभोजमित्यमरः ततोदत्तस्रुतिरिक्तानांजलजानांद्वादशकमलानांमालांकृ
त्वायजमानः प्रतिमुञ्चतेसेवदीक्षा एतानिदशसंसृपाहवींषिचेत्पृथक्पृथगभिन्नतन्त्रेणवाकुर्यात् अथसप्तम्यांतिथौब्रह्मागाराद्दशपेयार्थंन्यग्रोधसहितंसो
ममाहृत्यांशुपाभिमर्शनादिसर्वंकर्मातिथ्याप्रवर्ग्यादिकंकरोतिपवित्रवत् काण्वानांचषट्संसृपाहविर्भ्योभृतइतिपठन्ते तत्रषष्ठीउपसद्भवतिषष्ठदिनेषे
वैकंकृत्वासप्तमेदिनेवशिष्टानिचत्वारिकृत्वास्वयंयजमानः प्रतिमुञ्चते सप्तम्यामभिषेचनीयसमाप्तिततः सप्तमेदिनेद्वादश्यांतित्यावासंघाभिमर्शनादिर्वैष्णवंद
शपेयस्यसुत्यारावंचाभिषेचनीयसमाप्तेनंतरंदशमेहनिसुत्याभवति अथयद्दशमेहन्प्रसुतोभवतितस्माद्दशपेयइति· अत्रोपसत्त्वयंविशेष उपसत्सुमा
ष्ठंतेयजमानेष्टुयाउपसद्देवताभ्योग्निसोमविष्णुभ्योहविंषिनिर्वपति तत्राग्नेयोष्टाकपालः सोम्यश्चरुः वैष्णवस्त्रिकपालःपुरोडाशश्चरुर्वा अत्रसर्वंप्रकृतिवत्
प्रयान्वाधानब्रह्मवरणव्रतग्रहणदक्षिणादानवर्जं एवंतासांहविषांकर्मापवर्गान्तंकृत्वाप्रवर्ग्योत्सादनादिआवसथ्योन्मर्दनादिदानान्तं ततश्चेन्द्रंशुक्लदश·
म्यांमपररात्रे ऋत्विक्प्रबोधनादिदशपेयस्याग्निष्टोमसंस्थमत्रदशस्तोमकंसोमसहर्भवति अत्रदशाहप्रपर्यन्तमविच्छिन्नंकृत्वासोमयागः सोमपाःश

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रा.सू.

तेब्राह्मणाः प्रतिसवनं सर्पणात्प्राक् स्वस्वं पितामहदशानां पितृपितामहप्रभृतीनां दशानां पूर्वजानां समूहं सोमयाजिनां संख्याय असौ प्रथमः सोमपः असौ
द्वितीयः असौ तृतीयः असौ दशम इत्येवं दशमपर्यन्तान्सोमयाजिनो गणयित्वा सर्वे विभ्रस्यादि कं सर्पणं कुर्वन्ति वचनात्तेषां शतसंख्याकानां मन्त्रविजामपि
सर्पणं भवति अथवा सविचाराय सवित्रेत्यनुवाकं पठित्वा सर्वेषु सवनेषु सर्पणं कुर्वन्ति न पितामहदशानां संख्या यत्र सर्पणानां भक्षणकाले एकैकं चमसं दशब्रा
ह्मणा भक्षयन्ति तत्रैकैकऋत्विक्सहितेन नवाऽब्राह्मणाः तत्र तेषु चमसे चत्वारोऽध्वर्युपुरुषाः षडन्ये होतृचमसे ग्रावस्तुद्वितीय अन्यष्टौ उद्गातृचमसे च
त्वारः सामगाः उद्गातृप्रस्तोतृप्रतिहर्तृसुब्रह्मण्याः षडन्ये अन्येषु चमसेषु तत्र तत्र नवान्ये यजमानचमसे तद्दशाऽप्यन्ये एवः अब्राह्मणान्यजमानस्यस्त्व
मसे भक्षो न भवति एवं दशस्वपि चमसेषु प्रतिचमसं दश दश ब्राह्मणा भक्षयंति शतं ब्राह्मणाः सोमभक्षयन्तीति दशपेयशाखांतान्कते एवं सर्वचमस राम
भक्षेषु तेनो दक्षिणाकाले ब्रह्मणो द्वादश वत्सतर्यो गर्भिण्यो दक्षिणा ब्राह्मणो देयाः सुवर्णमयी उत्करामालोऽत्रेदेयाः रुक्मं होत्रे दद्यात् रुक्मः सौवर्णा ७
आभरणविशेषः हिरण्मयो प्राकाशाच अध्वर्युप्रतिप्रस्थातृभ्यां दद्यात् प्राकाशो दर्पणो कर्णावेष्टको वा अश्वं प्रस्तोत्रे दद्यात् वशां मैत्रावरुणाय दद्यात् व
शावध्यारिकाश्वगर्भिणीगौ ऋषभं ब्राह्मणा——नेदद्यात् वाससी नेष्टापोतृभ्यां अच्छावाकस्थालं देगमूत्रे——णमीस्थूलाशारीश्रोमीनेष्टुः पोतुः कार्यासंव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

स्तुं इति अन्यतरत एकस्मिन्नेव पार्श्वे शुक्लं पक्षं वा चितं यद्वैः पूर्णांशकटमल्लवा कार्यं दद्यात् अग्नीधे सवत्सामवत्सां गां दद्यादिति हरिस्वामिनः गामनडुहं उपा
दिन्यन्ये तदेवयुक्तं अनडुहं नग्नीधप्रतिनायच्छते तथाउक्तेनकाशावत्सवस्त्रप्रजएय प्रतिहर्त्रे मोऽध्यांतरपतं चनाश्रेउक्तं धेनुं प्रतिहर्त्रे अजः सुब्रह्मण्यायेवत्सा नर्धेन्ने त्रेसां
उन्निवत्सोऽप्यावस्क्रतेइतित्रिवत्सास्त्रिवर्ष अत्रदक्षिणास्वस्यविद्यमानत्वा दक्षिणाहोमेस्वयंनइत्याम्नाऊनिर्भवति यजायनीयपात्रप्रक्षालनांतेऽनुयाजात्प्रदत्यनीयांत
प्रकृतिवदनूवंध्या अभावे पयं पयस्याउदवसानीयाच तदंतेयजमानस्यकेशवपनादिनियमानां संकल्पः ततोयजमानः संवत्सरपर्यंतं केशवपनं न कारये
यैत्तदीक्षापैवाचनीकं केशवपनं प्राप्नोति तत्र वपनस्थाने केशनिवर्त्तनं कार्यं निवर्त्तनं च केशानां कर्त्तनं उपानड्रहितस्य यजमानस्य यावज्जीवं भूम्यनभिष्ठानं यत्
भूमौ यजमानस्तिष्ठति तत्प्रथममुपानहौ पादयोः परिधायैव पादौ भूमौ निदधाति नान्यथा अन्यतरोऽग्रपर्यैव पादेस्यापयति न भूमौ संवत्सरपर्यंतं जुसोषा ·
तत्कस्यापि भूम्यनभिष्ठानं इति दशपेयः समाप्तः ततश्चैत्रशुक्लैकादशी प्रभृति चैत्री प्रभृति वा चैत्रामावास्यापर्यंतं किमपि कर्म न भवति अंहूमीकंडिका ८
ततो वैशाखशुक्लपक्षे कस्मिंश्चिद्दिने वैशाख्यामेव वा पंचविलो भवति पंचविल इति दृश्यमानस्य कर्मणो नाम तत्र पंच हवींषि भवंति आग्नेयोऽष्टाकपालः प्रथमं ह
वि: एकादशकपाल ऐंद्रो वा सौम्यश्चरुर्वा द्वितीयं हविः वैश्वदेवश्चरुस्तृतीयं · मैत्रावरुणी पयस्या चतुर्थी वार्हस्पत्यश्चरुः पंचमं तत्रोद्धरणादि कर्मापवर्गान्ते विशेषः

रा·सू·
अथान्वाधानानंतरं शाखाछेदः पवित्रबंधनांतः पयस्यार्थं वत्सस्योपाकरणं· मित्रावरुणाभ्यां भागमिति· ततः शाखोपगूहनं· पात्रासादने· आग्नेयस्याष्टौ कपालानि·
ऐन्द्राग्नेनस्यैकादश सौम्यचरु पक्षे तित्सस्थ्य रुस्थाल्य· अन्वाहार्यदोहनचतुष्टयं एकादशपुरोडाशः पात्री द्वे वाजिनभांडे दक्षिणार्थं गोहिरण्यादीनि पयस्याधर्मान्थ
धर्मिश्वोक्ता आसादनकाले वेदिमध्ये इतिपिशमासादनं आग्नेयं पुरस्तात् द्वितीयमैंद्रं सौम्यं वा दक्षिणतः वैश्वदेवं चरुं पश्चात् पयस्यामुत्तरतः बार्हस्पत्यं मध्ये ह
विः प्राचारकाले पूर्वैर्हविर्भिर्यागं कृत्वाकृत्वा मध्य एव बार्हस्पत्यचरोः प्रतियागं संस्रवासेचनं करोति दक्षिणादानकाले आग्नेयस्य समर्थं हिरण्यमन्वीधे ददाति ऐं
द्रपुरोडाशपक्षे तस्य समर्थं ऋषभं ब्रह्मणे दद्यात् सौम्यचरुपक्षे तस्य समर्थं बभ्रुं कृष्णवर्णं गां ब्राह्मणे दद्यात् वैश्वदेवस्य समृद्धये पृष्णिर्विचित्रवर्णो गौर्होत्रे दे
यः पयस्यायाः समृद्धये वशा वंध्या अगर्भिणी गौरध्वर्यवे देया यदि वशा न संपद्यते तदा या काचनाप्रवीता ऋषभेणाभुक्ता वत्सतरी· साध्वर्युभ्यां देया बा
र्हस्पत्यस्य समर्थं शितिपृष्ठः श्वेतपृष्ठो गौर्ब्रह्मणे देयः तत्रालंभमंत्रो हिरण्यगर्भ ऋषभ पृषत् जा वव वशा शितिपृष्ठ गवमस्त्र्जिमिति सौम्यपक्षे ऋषभपदस्थाने बभ्रुरवेति राम
पदं प्रयोज्यं प्रत्येकं यथोक्तः संकल्पः इति पंचबिलः अन्नाद्यकामस्यापि यजनीयेऽहनि प्राक्प्राचारंभणीयापूर्वकमेव पंचबिलो भवति ततो द्वादशपुरुषवीथिसवं· १८
ति प्रथमपर्वी चीति तेषां संज्ञा तेषां चानुष्ठाने त्रयः पक्षाः प्रथमपक्षे एकैकस्य मासांतरेऽनुष्ठानं द्वितीयपक्षे एकस्मिन्नेव काले शम्याप्रासांतराले तृतीयपक्षे ब्राह्म

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्यामसमानतंत्रैणैकत्रैवानुष्ठानमिति तत्र प्रथमपक्षे तानि परस्परं मासांतराणि भवंति तत्र प्रथमं वैशाखशुक्लपक्षे वैशाख्यां क्रियते आग्नेयोष्टाकपालः प्रथमं हु
वि ततो मासांतराले ज्येष्ठ्यां सौम्यश्चरुर्द्वितीयहविः आषाढ्यां सावित्रो द्वादशकपालो वा तृतीयं श्रावण्यां बार्हस्पत्यश्चरुश्चतुर्थं भाद्रपद्यां त्वाष्ट्रो दशकपालः पंचमं
आश्विन्यां वैश्वानरो द्वादशकपालः षष्ठं कार्त्तिक्यां सारस्वतश्चरुः सप्तमं मार्गशीर्ष्यां पौष्णश्चरुरष्टमं पौष्यां मैत्रश्चरुर्नवमं माघ्यां क्षेत्रपत्यश्चरुर्दशमं फाल्गुण्यां
वारुणश्चरुरेकादशं चैत्र्यामादित्यश्चरुर्द्वादशमिति अस्मिन्पक्षे सर्वेषां मन्वाहार्यो दक्षिणा अथ द्वितीयः पक्ष उच्यते अथवा वैशाख्यामेव प्रथमं हविः आहवनी
यस्य पुरस्ताद्धस्त्यामात्रे कर्तव्यं ततः पुरस्ताद्धस्त्यामात्रे द्वितीयं ततः पुरस्ताद्धस्त्यामात्रे तृतीयं ततः पुरस्ताद्धस्त्यामात्रे चतुर्थं ततः पुरस्ताद्धस्त्यामात्रे पंचमं ततस्त
स्य पुरस्ताद्धस्त्यामात्रे षष्ठं ततः प्रत्यावृत्य पंचमस्य स्थाने सप्तमं चतुर्थस्य स्थानेऽष्टमं तृतीयस्य स्थाने नवमं द्वितीयस्य स्थाने दशमं प्रथमस्य स्थाने एकादशं
शालायां द्वादशमिति अस्मिन्नपि पक्षेऽन्वाहार्य एव दक्षिणा अत्र प्रथमं पंचविलांते धर्मस्याहवनीयसमीपे स्थित्वा प्राच्यां भस्मां प्रक्षिपेत् सा यत्र पतति तत्र गार्हपत्य
स्य स्थाने कार्यं ततो दक्षिणं क्रमादि प्रदेशे यथोक्तमाहवनीयस्य स्थाने तत्र प्रथमं हविः ततस्तमाप्य उत्तरदिशम्या प्रासनादि एवं पञ्च उत्थाय पुनः प्रत्यागमने गार्हपत्यसमी
पे स्थित्वा प्रतीचीं शम्याप्रासः सा यत्र पतति तत्राहवनीयस्य स्थानं ततः प्रतीच्यां यथोक्त गार्हपत्यस्यैवं सर्वं ज्ञेयं तथा सप्तम्यस्य हविः शालायां भवति इति द्वितीय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

रा·सू

पक्षः अथ तृतीयः पक्ष उच्यते अथवा वैशाखपौर्णमास्यामेकस्मिन्नेव काले एकस्मिन्नेव देशे पूर्वाणि षट् हवींषि समानतंत्राणि क्रियंते तेषु च पूर्वा वाहौ गौ
अनड्वाहौ दक्षिणा ततः उत्तराणि षट् हवींषि सारस्वतादीनि समानतंत्राण्येव क्रियंते अत्रापि पूर्वाग्निवाहौ नवनड्वाहौ दक्षिणा सर्वेष्वपि पक्षेष्वियमेव दक्षिणेति
संप्रदायः सा तु क्रतौ सूत्रे च न दृश्यते ततो वैशाखामावास्यायां सगर्भानूबंध्यावत्सो वशुवशो गर्भिण्यां क्रियते तत्र प्रथमे पशुबंधे श्येनी रक्तवर्णा गर्भिणी गौरादित्ये
भ्यो वा अदित्यै वा आलभ्यते तस्या गर्भस्यानूबंध्यावत्सवो विधिर्भवति तस्या एवंविधैव श्येनी गर्भिणी गौर्दक्षिणा ततो द्वितीये पशुबंधे पृषती विचित्रवर्णा पृश्निग
र्भिणी गौर्विश्वेभ्यो देवेभ्यो वा मरुद्भ्यो वा आलभ्यते अस्या अपि गर्भस्यानूबंध्या गर्भवत् विधिर्भवति तस्या एवंविधैव पृषती गर्भिणी गौर्दक्षिणा एवं क्रमेणैतौ पशुबंधौ
दक्षिणाद्व्यभेदात् द्विवचनोपबंधाच्च भिन्नतंत्रौ कर्तव्यौ ततो ज्येष्ठ्यां केशवपनीयसंज्ञोतिरात्रसंस्थायतः पौर्णमासी सुत्या भवति तत्र सर्वमतिरात्रवत् राजसू
यिका विशेषाः पवित्रवत् दीक्षादक्षिणाभ्यः प्रकृतिवदेवा तस्य सहस्रं दक्षिणा इति द्वैधे गृह्यसूत्रे अस्मिन्पक्षे अब्ददाभ्यो मित्रानुबंध्यस्त्रैधानवीचेति तत राम
उत्तरे चत्वारः सोमा मासांतराः पौर्णमासी सुत्या भवंति तत्राषाढ्यां व्युष्टिद्विरात्रो भवति संवत्सरमामापवर्गः अतीतवान् तत्रैते सक्रतुद्वितीयायां प्रारभः १९
षोडश दीक्षा द्वादशोपसदः दशसुत्यामानवे विशेषः पौर्णमास्यां केशवपनीयायदीक्षते माघामावास्यायां यजनीये हन्यतिरात्रः क्रतुः षोडशिकः सहस्रदक्षिणो वा

पनकालेनिखिलंकेशश्मश्रु यजमानो वापयते उक्तानुपदं वसानं अनंतरं व्युष्टिद्विरात्राय दिक्षते हीनाय ज्योतिरग्निष्टोमः पूर्णमासस्यायां यजनीये ह्न्यति
रात्रः इतिः तत्र षष्ठ्यां प्रथमासुत्या· प्रथममहरग्निष्टोमसंस्थं· द्वितीयमहरतिरात्र सहस्रदक्षिणत्वादश्वदाभ्योतिष्टोमवंश्येस्त्रैधातवीच राजसूयिकाध
र्मीः पवित्रवत् अनोवादशाहिकाधर्मीः छंदोगसूत्रे संवत्सरादूर्ध्वकेशवपनीयायदीक्षते तस्य रथंतरं पृष्ठं भवति यस्मिन्कालेभिषेचनीयेन यजेत तस्य पौ
र्णमास्यामतिरात्र दशपेयेनेष्ट्वा यउत्तरतः पक्षस्तस्मिन्नेवकेशवपनीयेनयजेतेतिधानंजप्य पौर्णमास्यांवैवातिरात्रः तस्य महस्रंदक्षिणाः तस्योत्व
सानीयये ष्ट्वापौर्णमासेन व्युष्टिद्विरात्राय दीक्षितामावास्यायां पूर्वमहरिति चेच्चिकीर्षेत्पौर्णमास्यामिति चेत्पूर्वपक्षस्य दीक्षेतोभयोर्विचारयोर्यजनीयउ
त्तरमहरिति ततो मासांतरे श्रावण्यांक्षत्रधृतिः अग्निष्टोमसंस्थ· अग्निष्टोमवत्सर्वमंत्रा पवित्रवद्ग्रहाः दीक्षादक्षिणा च प्रकृतिवत् अश्वदाभ्यग्रहणां प्र
कृतिवद्नूवध्योदवसानीयाव ततो मासंतरे भाद्रपद्यांत्रिष्टोमोतिरात्र ततोमासांतरे आश्विन्यांज्योतिष्टोमोतिरात्र अनयोरंश्वदाभ्यग्रहणांउत्ताश्वपवि
त्रवत् केचिदिमावग्निष्टोमसंस्थौ भवतइत्याऊः छंदोगसूत्रे तांडेमेत्रकल्पसूत्रे च त्रिष्टोमज्योतिष्टोमयोर्विधानमेव नास्ति तेनतमुभयतरा के त्रिष्टोमज्योति
ष्टोमौविसस्यमूत्रस्यायमर्थ एकेतंमैत्र·धृतिमुभयतस्त्रिष्टोमज्योतिष्टोमौकुर्वंति एकेनकुर्वन्त्येवेति ततकरणपक्षेउभयतएवं प्रथमंश्रावण्यांत्रिष्टो

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मः मध्ये भाद्रपद्यां क्षत्रधृतिः ततो ऽश्विन्यां ज्योतिष्टोम इति ततस्तत्रैव शुक्लपक्षे कार्त्तिक्यां सौत्रामणीति एतेन च सोमकालाः प्रयुग्यविषयांश्च स्याद्याश पक्षे वर्णाय
णांतत्र पक्षेच मासांतर पक्षे तु आगामिनि चर्षे चैत्रमावास्यायां पशुबंधो वैशाख्यां पौर्णमास्यां केशवपनीयः जैष्ठ्यां व्युष्टिद्विरात्र आषाढ्यां त्रिहोमः श्रावण्यां
क्षत्रधृति भाद्रपद्यां ज्योतिष्टोमः आश्विन्यां सौत्रामणीति अथवाभिषेचनीयादारभ्य संवत्सरादर्वाक् केशवपनीयः सोमापवर्गो भवति सर्वेषां व्युष्टिद्विरात्रादिज्यो
तिष्टोमपर्यंतानां सोमानामपवर्गः समाप्तौ अस्मिन् भवतीत्यर्थः तदेव प्रयुग्यविषयं संवत्सरमेव भवति न मासांतरता असंभवात् यदा प्रयुग्यविषि मासांतरा
णि क्रियंते तदा नैरेव संवत्सरस्य व्याप्तत्वात् सर्वसोमानां मध्ये केशवपनीयस्याभिषेचनीयात् संवत्सरे तु प्राप्तं न संभवति अस्मिन् पक्षे मार्गशीर्षपौर्णमास्यां व्युष्टिद्विरा
त्रः पौषपौर्णमास्यां त्रिहोमः माघपौर्णमास्यां क्षत्रधृति फाल्गुनपौर्णमास्यां ज्योतिष्टोमः चैत्रपौर्णमास्यां केशवपनीयः सर्वसोमानामंते वैशाखपौर्णमा रम
स्यां सौत्रामणीति अथास्याः सौत्रामण्या इतिकर्त्तव्यतालिख्यते तत्र चतुर्दश्यां द्वादश्यां वा यथेष्टं प्रारंभं कुर्यात् तत्र विरूढानामविरूढानां च व्रीहीणां क्षौमे वपनं त २०
तः सीसेन क्लीबात् पूर्वीकानां व्रीहीणां तूलीकरणं ततस्त्रिपश्वर्थ आहवनीयदक्षिणास्योद्धरणं अग्न्यन्वाधानं व्रतस्वरणं त्रिपशुनो हयस्येति तत आहवनीयद
क्षिणेन समं च कुशुपवेशनं यजमानस्य व्रतग्रहणं वा दक्षिणत उपवेशनं ततः सर्वार्थपक्षे संयमनार्थपक्षे च प्रणीताप्रणयनं नादृष्टार्थपक्षे ततः सुरानिष्प

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्सर्थपात्रासादनं सूर्याग्निहोत्रहवणी पयःस्थाली कृष्णाजिनोलूखलमुसलं पात्रीधान्यमविरूढव्रीहय एव पवित्रच्छेदनानि पवित्रसंयवनोदकं शूर्पादीनांदि
ग्रहणासादनंत तत्रैकग्रहणं पक्षेतत्रैशौकस्य चतुर्मुष्टिकस्य ग्रहणं अग्निभ्यां जुसरस्वत्याइंद्राय सूत्रामोजुष्टं गृह्णामीति त्रयाणांग्रहणंग्रहणपक्षेचत्वारि
चतुर्मुष्टिकानिगृह्णंते अग्निभ्यांजुष्टं सरस्वत्यैजुष्टं इंद्रायसूत्राम्णोजुष्टमिति अस्मिन्नपि पक्षेएकमेव चतुर्मुष्टिकमितिसंप्रदाय पवित्रकरणादिग्रहणाव
त्रोक्षणांपात्रप्रोक्षणं प्रोक्षणीनांन्निः— थीकरणं ऊर्ध्वहननाभावः कृष्णाजिनादानादिकणानंकंडनं उपसर्जन्यधिश्रयणं तंडुलेक्षणं सपवित्रेचरौसंवापा
दिस्तनालभनांतंचरौविरोधादनभिधारणं उद्वासनं प्रणयनपक्षेप्रणीताविमोकः अत्रसमंत्रकाः शूर्पाग्निहोत्रहवण्यादयः सर्वेपदार्थाः ततोविरूढान्व्रीह
श्चूर्णीकृत्वा अश्विभ्यांपच्यस्वेतिमंत्रेणोदमेनसहसंसृजति ततः सिंहस्तुकत्वा घुलोन्नामेदनमध्येविकल्पेनप्रक्षेपः ततोनिरवपनं नवमीकांडिका ९ चतुर्द
श्यांउपक्रमपक्षेश्वपौर्णमास्यांत्रिपशुः पशुवधः द्वादश्यामुपक्रमपक्षेद्वादशीनचतुर्थ्यां पौर्णमास्यामेवेत्यर्थः तत्रपशुगणान्वादैकादशिनिधर्माः यूपएक
स्यैवा तत्रोद्धरणास्यन्वाधानब्रह्मवरणाग्निमुखानिष्पादनान्पूर्वमेवकृतानिसंतिजतोयूपाहुत्यादिक्रियतेयशोनप्रणीताप्रणयनेब्रह्मग्रहणादि वरुणप्रघा
सवद्भावस्यादक्षिणास्याग्नेर्वेदिभावः उत्तरस्मिन्याग्रकोभवति वरुणप्रघासवदग्निप्रणयनंदक्षिणास्यप्रतिप्रस्थाताऽप्रणयनं परिस्तरणंच पाशुकंपात्रासाद

रा·स्र नं जातिभेदपक्षेवपाश्रयणीस्थलोखानां भेदः वपाश्रयणपात्रासादनानंतरं दक्षिणा पूर्णपात्रः कर्मापवर्गी वा कुवलकर्कंधुवदरचूर्णानि वैकंकतमेकंम
हत्यात्रंत्रीणिवाशिकं शतछिद्रेनवछिद्रेवाकुंभः दक्षिणस्याग्नेपात्रासादनेइध्मः परिधयश्चततः पात्रप्रोक्षणादि उत्तरेध्मपरिधानानंतरंदक्षिणेध्म
परिधानंमासादनप्रोक्षणी आहवनीयकल्पश्चपरिधिपरिधानसामिधेनीप्रक्षेपोपवाजनसंमार्गादीनि दक्षिणाग्नोऽध्वर्युणासहप्रतिप्रस्थाताकर्तव्यानि
अग्निभ्यांसमिध्यमानीभ्यांमग्नीअग्नीसंमृछेत्यानूहश्च गार्हपत्येध्वर्युणानियमः छिः परिवीतोयूपः उपाकरणमंथनयोर्नियमः चषालेसणांतेवाप्र
तिप्रस्थातः पशुनेहीतिप्रैषः पशवस्त्रयः आश्विनईषडक्रस्यागः मल्हामेषासारस्वती यस्याकर्णौसुरजौनतिष्टसामल्हाइंद्रायसुत्राम्णोऋषभइतिः स
र्वेगुणाकपशूनांमभावेत्रयोप्यजारावालभ्यंते अस्मिन्नपिपक्षेआश्विनोलोहितएवभवति अश्विभ्यांजुष्टं सरस्वत्यैजुष्टं इन्द्रायसुत्राम्णोजुष्टमितिपरिषे राम
त्राव्याऊत्योर्नियमः अनेकपाशुकेकुहाउक्ताः यथाचोदितंप्रैषाः वषामांनान्यभागौऽपरिशाछिराभिधारः वपामार्जनांतेध्वर्युर्वाय्युः पूतइति मंत्रेणाकशेःसु २१
रभृनतिक्कवित्यावे ततः पूतायांकुवलकर्कंधुवदरचूर्णानिश्रावयतिचणाकवदशाणासूक्ष्माणि ततोध्वर्युरेकवात्रीन्वासुराग्रहान्गृह्णातिततैकग्रहयहणं
पक्षेऽकुविदंगेतिमंत्रेणायथापठितेनेंद्रायत्वासुत्राम्णाइत्यनेनगृह्णाति गृहीत्वाकस्यचिद्धस्तेसमर्पयतिआसादनस्यास्नानात् अथवास्यघतेयोनिरिन्येतावते

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वकश्चित्सादनं तत्सौत्रायांणां ग्रहणं पयसः कुविदंगेति पठितो पयामगृहीतोस्यश्विभ्यां त्वेति मंत्रेण प्रथमं पुनः कुविदंगेति पठितो पयामगृहीतोसि सरस्वत्यै त्वे
ति द्वितीयं ततः पुनः कुविदंगेति पठितो पयामगृहीतोसींद्राय त्वा सुत्राम्णे इति तृतीयं ततो यजमानस्य व्रतग्रहणं यज्ञप्रैषावाज्यभागौ ततो ग्रहयागः त
त्र सुराग्रहाणां नेयथागृहीतं ततः समस्यानुवाचनं अश्विभ्यां सरस्वत्या इंद्राय सूत्राम्णोनु ब्रूहीति ततो दक्षिणस्योगत्वा आश्राव्याश्विनौ सरस्वतीमिन्द्रं सु
त्रामाणं यजेति ग्रहत्रयपयसः प्रथममन्वितरयो होमः दक्षिणेनैव षट्कारानुवषट्कारयोः सकृद्धोमः इदमश्विभ्यां सरस्वत्या इंद्राय सुत्राम्णे इदमग्नये
इतित्यागो ततो होत्रे भक्षाहरणं अध्वर्युर्होतृभ्यां भक्षणं ततो दक्षिणाग्नेर्दक्षिणोत्तरे स्थूणेनि खाय तस्मिन् पिक्वेशतच्छिद्रं नवच्छिद्रं वा कुंभं कृत्वा तस्मिन् कुंभे प
रिशिष्टां सुरामासिंचति ततो दक्षिणाग्नेरुपरि स्रवंति सुपानुपानिष्टत्वेत्वं सोमप्रतिकितइति पित्र्यां सोमवतां तं चेनान्ततो बर्हिषदः पितर इति बर्हिषदा
न्त्वेन ततश्चायंजनः पितर इत्यग्निष्वात्तानां तचेनः एवं नवभिरग्निरूपतिष्ठते ततो रामेसभाग ततः पशुपुरोडाशानां स्थाने त्रयाणां हविषां निर्वापः
तत्र सावित्रो द्वादशकपालो वारुणो दशकपालो वा पुरोडाशः वारुणो यवमयश्चरुः ऐंद्र एकादशकपाल इति त्रीणि तत्र प्रणीताप्रणयनादिपात्रसमार्गान्ते पशुविना
• रंडप्रैषान्तं ततो हविषामुद्धासनान्तालंभनान्तं ततो हविषां पशुपुरोडाशवद्यागो भागपरिहरणान्तः ततो दक्षिणादानं नपुंसको गौर्दक्षिणा र • नाहिवउवा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ग.सू. वादक्षिणा ततः प्रतिप्रस्थाता पशुभिः संवदस्वेति प्रैषः प्रतिप्रस्थाता संवदत्यभिधारणाध्वर्योः स्वरुहोमान्तं ग्रहदेवतापूर्वकं व्यूहनं अश्विनोः सरस्वत्या इं
द्रस्य सूत्राम्णः सवितुर्वरुणस्येन्द्रस्याश्विनोः सरस्वत्या इन्द्रस्य सूत्राम्णो वनस्पतेरुज्जितं अश्विनौ सरस्वतीन्द्रः सूत्रामा सविता वरुण इन्द्रः अश्विनौ सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा
वनस्पतीमम पशुं दास्विति समिष्टयजूंषि नवाभिनृतानाग्येषु पश्वन्यूनतावभृथे सूचस्यत नमभिः श्रोवनयोश्च्योतिश्च यंचवयं द्विष्मो मापोमोषधीर्हिंसी
रित्येतन्तविशेषः सौमान्तिपूनस्याप्येषसौत्रामणीप्रायश्चित्तार्थी भवति तस्यापि पूर्ववत्सर्वविशेषस्तु एतावानेव कल्पिकः पशुपुरोडाशनिर्वापकाले ब्रह्म
मंधिकपालस्याश्विनस्य निर्वापः ततः सावित्रादीनां पशुपुरोडाशार्थानां तस्यात्र संमार्जनं ति पशुविशसनादिस्विष्टकृत्प्रैषान्तं कृत्वा हविर्वाससदासनादिप्राशि
त्रान्तं कृत्वा सावित्रादीनि सुपुत्रे देशे निधायाकेवलेनाश्विनेनैकादशकपालेन पुरोडाशेन प्रचरति भागपरिहारान्ते दक्षिणादीनां ततः संवादस्वरुहोमान्तः राम
ततः स्रुग्व्यूहनात्पाक् सावित्रादिभिः प्रचारो भागपरिहारान्तः स्रुग्व्यूहनं अश्विनोः सरस्वत्या इन्द्रस्य सूत्राम्णो वनस्पतेः सवितुर्वरुणस्येन्द्रस्योज्जितिः २२
अश्विनौ सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वनस्पतिः सविता वरुण इन्द्रस्त्वमं पशुं दास्विति अत्र कालभेदाभावाद्ग्रहदेवतानामाश्विनस्यैकादशकपालस्य पशुदेवतानां
चतत्रेणोच्चारणं ततः सौत्रामण्यन्ते त्रैधातव्युदवसानीया पूर्ववत् अत्र पशुगणा एकादशिनिधर्मा सप्तैकादशिन्यो मसाधारणाः पठिताः एकादशिनि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वेदित्वारंभत्वा पूर्वं तान्येव भवंति नान्ये सवनीयधर्माः अन्यत्सर्वं पशुगणे धर्षिनिरूढवन्नवनीतनिर्मीश्रनंतपार्श्विकाः अनंतरेषां मतेऽग्नि पशुषु सुपानि घ्नन्तिकाले ब्रह्मवर
णामंतरम — प्राशनानंतरं वा व्रतग्रहणं यूपाहुतिर्यूपच्छेदनानंतरं षट्त्रिंशदरत्नि यूपश्च पालाशः स्यादरत्निश्चतुररत्निर्वा अथवा वयो यूपाः खादिराः षोडशसप्तपूर्वा
द्वादशारत्निप्रमाणाः क्रमेण भवंति अग्निप्रणयनानंतरं प्रणीताप्रणयनं न प्रतिप्रस्थानः पशुभिरेहीनिप्रैषः न गार्हपत्येऽग्रयणनियमः नोपाकरणमंत्रनयोः
त्रिवृत्करणं नैकृतम् नद्धिः परिवीतो यूपः परिपशव्याहुत्योरपि न नियमः वपायामाराजसूयदिवसगणनं फाल्गुणशुक्लप्रतिपदि पवित्रारंभः चतुर्थ्यामस
माप्तिः नवम्यां पूर्णाहुतिः दशम्यामनुमतिः एकादश्यामाग्नावैष्णवं द्वादश्यामग्नीषोमीयं त्रयोदश्यामैन्द्राग्नं चतुर्दश्यामाग्रयणं फाल्गुण्यां वैश्वदेवः आषाढाव
रुप्रघासाः वाजिनेष्टिसाकमेधाः फाल्गुनशुक्लप्रतिपदि शुनासीरीयं मध्ये शुक्लकृष्णपक्षे सुदर्शपूर्णमासौ फाल्गुनशुक्लप्रतिपदि पंचवातीयस्येन्द्रतुरीयस्यापामार्गहोम
प्रथमा — पशुकाइष्टि त्रिषंयुक्ता वैश्वानरो द्वादशकपालः पुरोडाशश्च वारुणो यवमयश्चरुश्चतुर्थ्यां रत्नहविषामारंभश्चश्वः प्रभृति फाल्गुण्यां क्षीरमंरत्नहविः
सोमारौद्रश्चरुर्मैत्राबार्हस्पत्यश्चरुश्च भवति चा फाल्गुणकृष्णपक्षे किमपि न भवति चैत्रशुक्लप्रतिपदि अभिषेचनीयदशपेययोरारंभः चैत्रशुक्लपंचम्यामभिषे
चनीयासुत्या चैत्रशुक्लषष्ठ्यां दशसंसृपाहविंषि जयभागौ सकृदभिघारणादक्षिणादानांतरमेव पशुविशसनादि न रक्षप्रैषः न प्रतिप्रस्थातुः संवादप्रैषः स्वयमे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

रा॰सू॰

वसंवादः त्रीण्येव समिष्टयजूंषि निनव पशुपुरोडाशेन प्रणीतादि इत्यादिविशेषः इति राजसूयः समाप्तः प्रारंभो द्वादशीपर्यंतं एकैकं द्वादशं चत्वारि संसृपां
हवींषि समाप्य त्रासंधामिमर्शनादि अभिषेचनीयवच्च त्रयोदश्यां उपसत् चतुर्दश्यां उपसत् चैत्रादशपेयस्य सुत्या इति कात्यायनं दशमेहं प्रसुतो भवति चैत्रादनं
तरं किमपि पक्षमात्रं न भवति यानि कर्मनेतृ सप्तम्यां निधो त्रासंधामिमर्शनादि अष्टम्यां द्वितीयोपसत् नवम्यां मग्निषोमीयः चैत्रशुक्लदशम्यां दशपेयस्त-
त्यान्त्रपयद्दशमेहन्प्रसुतो भवतीत्यस्यार्थः दशमेहनि अभिषेचनीयारंभात् दशमेहनि इत्यर्थः ततः श्चैत्रशुक्लैकादशीप्रभृति किमपि अमावास्यापर्यंतं न भ-
वति वैशाखशुक्लपक्षे कस्मिंश्चिदहनि पंचविल वैशाख्यां पौर्णमास्यां प्रयुग्घवींषि वैशाखकृष्णे किमपि न भवति वैशाखामावास्यायां पशुबंधौ ततो ज्येष्ठे
केशवपनीयस्य सुत्या ज्यैष्ठ्याः अमावास्यां व्युष्टिद्विरात्रस्य प्रथमाहः तस्या श्रावण्यां त्रिहोमः भाद्रपदां क्षत्रधृतिः आश्विनां ज्योतिष्टोमः ततः कार्त्तिकशुक्ले सौत्रामणी स-
न्न प्रमुख्य विधान यस्त्व पक्षेमां सांतर पक्षेतु आगामि चैत्रामावास्या पशुबंधौ वैशाखां केशवपनः ज्यैष्ठ्यां व्युष्टिः आषाढ्यां त्रिहोमः श्रावण्यां क्षत्रध- राम
धि भाद्रपदां ज्योतिष्टोमः आश्विन्यां सौत्रामणी एवं वर्षत्रयसाध्यः त्रयसाध्या राजसूय इत्यलं दशमीकंडिका इति राजसूयः समाप्तः इति त्रिरग्निचित्संज्ञा २३
दूस्थपतित्रिंशन्नैतत्क्रन्महायाज्ञिककात्यायनसूत्रपद्धतौ पंचदशोध्यायः समाप्तम् ॐ शुभम्॥

श्री ५ को सरकार
संस्कृत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवयाज्ञिककृता— अग्निचयन पद्धतिः।

अध्या १६ प्रारम्भः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

व·दे·प ॐ देवपद्धतिलिख्यते॥ ॥अथसोमांगभूतस्याग्निचयनस्यपद्धतिर्लिख्यते॥तदग्निचयनंसोमयागमात्रेविकल्पेनभवति।समहाव्रतेचनि अ· १६
का·प त्यंनित्यस्याग्निष्टोमस्यप्रथमप्रयोगेनभवति॥द्वितीयादिप्रयोगेतुतत्रापिभवत्येव।षोडशिनितुशाखांतरेप्रतिषेधात्साद्यःकेषुसारस्वते
१ षुचासंभवादत्त्यभावः।तत्रचयनंकरिष्यमाणस्यफाल्गुणकृष्णप्रतिपदिपौर्णमासयागानंतरं॥माघ्यामावास्यायावाष्टकापशु(
र्भवति॥ ॥तत्रत्रयःपक्षाः॥एकस्मिन्पक्षेपुरुषाश्वगोव्यजाःपंचपशवोभवंति॥ ॥द्वितीयेपक्षेप्राजापत्यःपशुः॥तृतीयवायव्य
इति॥तत्रपूर्वपंचपशुपक्षोलिख्यते॥तत्रवरणं॥पंचपशुनेष्टकापशुनेतिततोभूसंस्कारादि।उद्धरणं।पंचपशिष्टकापश्वर्थमित्याह
वनीयदक्षिणाग्न्योर्विहरणं।अग्न्यन्वाधानं।ब्रह्मवरणं।ब्रह्मोपवेशनं।व्रतग्रहणं।यूपाकृत्यादि।पंचानांयूपानांछेदनं।एकस्यवा।पंच रामः
यूपपक्षेपंचदशारत्निप्रभृत्येकैकारत्निवृद्ध्यापंचानांमानंस्वरूपनिष्पत्त्यंत।क्रमस्तुप्रथमस्यपंचदशार--- अष्टादशारत्निद्विती १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षषोडशारत्निस्तृतीयः॥ एकोनविंशतिरत्निश्चतुर्थः पंचदशारत्नीपंचमः॥ ॥ततः षष्ठो ताराकृतिः॥ षट्कालादनायुपयमन्युपनिवपनं
तं पश्चवत्॥ ततः प्रणीतादि॥ मध्यमवर्जं परिस्तरणं। पात्रासादने विशेषः। सप्तविंशतिरिध्मकाष्ठानि। तिस्रोवपाश्रपण्यः। शूलानि पंच। डरवाः पं
च। सर्वैर्यागश्चेत्। अजेनैव यागपक्षे एकैकमेवोरवादिः एकादशिनी वयूपनिखननं। पशुनियोजनं च। दक्षिणाया अभावः। पश्वेधन्त्वादिवा। पु
रुषस्यद्विगुणारसनाषडव्यामा। अश्वस्यपंचव्यामा। गोश्चतुर्व्यामा। अवेस्त्रिव्यामा। अजस्यद्विव्यामा। अथवा सर्वेषामपि द्विव्यामा एव॥ अ
ग्निभ्यः कामाय जुष्टं नियुनज्मीति प्रत्येकं नियोगः। एकयूपपक्षे गलगलिकान्यायः॥ वक्रुषपृपेषुवेदेः पूर्वार्द्धसमं विभज्यावटपरिले
खः। इदमहं चतुर्विंशेनवज्रेणोत्सववाधनं। समिध्यमानसमिद्धयोर्न्तरेण समास्त्वाग्नऽइत्याद्यानवदधाति॥ आवपति॥ द्वादशप्रयाजाः।
तेषां दुर्द्वा अस्य समिध इत्याद्या द्वादशयाज्याः। एकादशस्य प्रयाजस्यां तेशा समाहरेत्यादि करोति। तनूनपां नराशंसयोः समुच्चयेन द्वादश

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

शामित्रस्य पश्चात्संज्ञपनस्थाने परिश्रितं कृत्वा तन्मध्ये पुरुषस्य संज्ञपनं॥ पश्चात्पशोः निर्षेकांते कंठे पुत्तरामंतर्धाय पुरुषादीनां त्रिरं स्विष्टि
नन्नि। यगार्थं जिह्वांगृहीत्वाम्यत्रस्थापयेत्। सर्वैर्यागश्चेत्। अजेनैव यागपक्षे तस्यैव जिह्वांगृह्णीयात्। एकेन यागपक्षे पुरुषादिचतुर्णां शरी
राणां मप्सु प्रक्षेपः। अग्नीन्कामंगच्छेतिप्राणदाने। वपायागे अग्निभ्यः कामायउपांशु उस्त्रस्य मेषस्य छागस्य वपाभ्यो मेदसो नुब्रूहि। अग्नि
भ्यः कामाय। उस्त्रस्य मेषस्य छागस्य वपां मेदः प्रेष्येति च। अनेकपाशुकं सर्वं कर्म यूपैकादशिनीवत् दक्षिणापक्षे तस्या वुस्त्रराग एव दानं॥
वैश्वानरस्यैकः। पशुपुरोडाशः। तत्र निर्गुणो वैश्वानर उपांशु भवति सर्वैर्याग पक्षे हविर्यागे अग्निभ्यः कामाय पुरुषस्याश्वोस्त्रस्य मेषस्य छा
गस्य हविषो नुब्रूहि हविः प्रेष्येति च। अत्रापि देवतापदमुपांशु अनेकत्वस्य होमे दिवं वो धूमो गच्छतु स्वर्ज्योतिः पृथिवीं भस्मना पृणः स्वाहे
तिव्रूहने॥ अग्नीनां कामस्य वैश्वानरस्याग्नीनां कामस्य वनस्पते हृग्निति म्। अग्नयः कामो वैश्वानरो ग्नयः कामो वनस्पतिं स्तमंपनुदंत्विति.

पुरोडाशदेवतयोर्व्यवधानाद्वपायागदेवतायाः पश्चग्न्युद्धारणं॥ शूलावभृथेऽनेकशूलपक्षेसवस्यमभिशोचतमापोमौषधीर्हिंऽःसि
षेतिविशेषः संस्थितेऽप्यशुमध्येशेषप्राशनं। पयस्यापर्यंतंयजमानस्यमांसमैथुनवर्जनसंकल्पः। मांसभोजनोपर्यासनयोरिच्छ
यावर्जनं॥ ततः शिरोभ्यस्त्वङ्मस्तिष्कोद्धरणं॥ ततः शिरसांघृतेनांजनं॥ कचित्तुगृत्नेस्थानेनिदधातिमस्तिष्कशब्देनशिरःकपाल
गतामज्जाभिधीयते। अथवासकलानामेवनिधानं॥ अथवापश्वालंभनमकृत्वैवसंग्रामहतानांपुरुषादीनांशिरांस्यानीयोपधेया
नि॥ अथवासौवर्णानिमृन्मयानिवाकार्याणि। तस्मिन्पक्षेअनभ्यंजनं॥ ॥इतिपंचपशुपक्षः॥ ॥अथपंचपशुपक्षएवएकाद
शिनिधर्माः। पशुगणोष्वितिसूत्रादेकादशिनिधर्मीयदाक्रियंतेतदाविशेषः। उतोपायनप्रणीतादेः पशावभावः॥ पशुपुरोडाशएतानि
क्रियंते। अनेकयूपपक्षेअवरहोमांतेप्रतिप्रस्थातः। पशुभिः सहीतिप्रैषः। एकयूपपक्षेचपालेक्षणांतेपिसंभवति। उपाकरणामंथन

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

योर्नियमः। परिपश्वाव्याकृत्योर्भागवदानानां॥ द्विःपरिवीतो यूपः। वृत्तोपायनप्रणीतादिसर्वपशुपुरोडाशान्तेन पशुपु॥ पशुपुरोडाशपात्र
संमार्गीते पशुविशसनादिप्रथमप्रशमित्र नुशासनान्तं॥ पशुपुरोडाशस्य भागपरिहरणं तेप्रति प्रस्थातःपशुपुसंवदस्वेति प्रैषः। ततोय
त्वा पत्न्या दित्यादिनवसमिद्यजूंषि॥ अन्नयागपक्षेपि नवैवविकल्पेनान्वाहार्यो दक्षिणा। पश्चिडांते तस्य ब्राह्मणेष्वदानं॥ ॥प्राजाप
त्यपशुपक्ष उच्यते॥ ॥श्यामः॥ शुक्लकृष्णरोमवान्। तूपरःशृंगहीनः। प्रजापतिर्देवतः। एवं विधोवा एकरूपकापशुर्भवति। तत्रच स्विष्टकृतो
प्राजापत्येनेष्टकापंशुना दक्षिणेनेति प्राजापत्येष्टकापश्वर्थीमित्युद्धरणे। पात्रासादनेचतुर्विंशतिरिध्मकाष्ठानि पशुदेवताऽपांशुः॥ प्रजाप
तयेजुष्टं नियुनज्मीति नियोजने। प्रोक्षणेप्रजापतयेत्वाजुष्टं। इदमहमेकविंशेनवज्रेणेत्यवबाधने॥ समिध्यमानोअध्वरस्येत्यस्याश्नंतरं स
मास्त्वाग्नइति। षट्ऋचोन्वाह। ततःसमिद्धोअग्नइत्यादि। इतरं इदमस्यस्थाने हिरण्यगर्भःसमवर्त्तताग्रइति मंत्रेणोत्तराघारः। इदमिंद्रायेत्ये

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्येवत्यागः। द्वादशप्रयाजाः। तत्रप्रथमेइदंसमिद्भ्यःस्वाहेति। द्वितीयेइदंतनूनपाते होममेति। तृतीयेइदंनराशंसायेति होममेति। चतु
र्थेइदमिड्भ्यःस्वाहोमम। पंचमेइदंवर्हिषे चत्वारोममेति॥ षष्ठप्रभृतिद्वादशपर्यंतेषुपंचममनतस्यकिंचनेति॥ एकादशांतेशासप्रैष,
करणं॥ पश्चात्पशोर्निषेकांतेपशोः कंठेतृणमंतर्धाय शिरश्छेदनं॥ जिह्वायायागार्थग्रहणं। ततउन्नानंपशुकृत्वेत्यादि। प्रजापतिंगच्छे,
तिप्राणदाने। उपांशु। प्रजापतयेछागस्यवपायैमेदसोनुब्रूहीति। प्रजापतयेछागस्यवपांमेदः प्रेष्येति। द्वादशकपालः प्राजापत्यपशुपुरो
डाशं। ॐ उपांशु। तत्रप्रजापतये। उपांशुपुरोडाशस्यानुब्रूहिप्रजापतयेपुरोडाशंप्रेष्येतिविशेषः। चतुर्धाकरणसहितंसर्वं। उपांशु। प्रजाप,
तयेछागस्यहविषोनुब्रूहि। प्रजापतयेछागस्यहविः प्रेष्येति। यूहने। प्रजापतेर्वनस्पतेरुज्जितिं॥ प्रजापतेर्वनस्पतिस्तम। पत्नु दन्नां। ॥
अन्यत्सर्वंनिरूढवत्॥ ॥अंतेशतसंकल्पः॥ ॥अवशिष्टस्यपक्वस्यत्वगादिरूपस्यपक्वस्यवातशेषस्याप्सुप्रक्षेपः। त्वङ्मांसकोष्ठत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

व.दे.प
का.प
४

सघृतात्कस्यशिरसः शुगुन्ने देशे निधानं॥ नहुतायत्नेन रक्षणं॥ अथवा त्वगाद्यनुष्ठुत्य सकलस्यैव शिरसो निधानं। त्वक्चर्म। मस्तिष्कशब्दे
न शिरःकपालांतर्गलमं – समुच्यते। दक्षिणायाविकल्पः॥ दानपक्षे वृह्मणएव॥ पशुधनुव – गणा मन्यतमस्यदानं। कर्कपक्षेत्वा
हार्यस्य॥ ॥इति प्राजापत्यपशुपक्षः॥ ॥अथ वायव्यपशुपक्षउच्यते॥ ॥अत्र श्वेतवर्णस्तूपरो लघुकूर्चोलो वायुदेवत्यः पशुः।
सोप्युपांशुं वायव्योग्नाविसुक्तत्वात्। विंशतिरिध्मकाष्ठानि। सप्तदशेनवज्रेणोत्पववाधनं। समिध्यमान इत्यस्या अनंतरं। समाः
त्वाग्नइति हेव्यन्तूच्यसमिद्धो अग्न इत्यादि॥ प्राकृतउत्तराघारो नहिरण्यगर्भ इति॥ वायवे॥ नियुत्वते। छागस्येत्यादि सर्वत्रोहनीयं॥ प्राजा
पत्यो द्वादशकपालः पशुपुरोडाशः। व्यूहने। वायोःर्नियुत्वत प्रजापतेर्वायोनियुत्वतोर्वनस्पते रुग्नितिं॥ संकीर्त्तनेन व्यूहनं। वपापशुपु राम:
रोडाशपशुदेवता वनस्पति पशुपुरोडाशदेवतया व्यवधाना द्वपा याग देवतायाभेदेन उच्चारणं॥ अन्यत्सर्वं प्राजापत्यवत्॥ ॥इतिवा ४

यव्य पशुपक्षः॥ इति काल्पइष्टकापशुस्तकः॥ ॥अथोखासंभरणमभिधीयते॥ ततः फाल्गुनस्य कृष्णाष्टम्यामुखासंभरणसंज्ञं कर्म भवति॥ त
त्र पंचभूसंस्कारपूर्वकमुखासंभरणार्थमित्याहवनीयदक्षिणाग्न्योरुद्धरणं॥ चतुरासनं॥ त्रलीं सावित्राज्ञत्यर्थं ब्रह्मवरणं॥ आहृन्नाव षष्ठा
णस्विति वचनात्। ततस्तूष्णीमासनंसंस्कृत्य॥ ब्रह्मणउपवेशनं॥ तत आहवनीयस्योत्तरस्यादिछाप्रमाणोप्रदेशे चतुःकोणं गर्त्तं खात्वा तस्मि
न्गर्त्ते भूमिसमं मृत्पिंडमवदधाति। मृत्पिंडश्च यास्त्रपशुपशुशेषः पूर्भे स्तो भवति॥ ततआनेयः। अत्रोखादिकरणोपयुदकमुपयुज्यते। तदपि
ततएवानेयं॥ ततः पिंडाहवनीययोरर्द्धमार्गे वल्मीकवपां छिद्रयुक्तां निदधाति। वल्मीकवपा च वल्मीकस्योपदीकाभिः कृतस्य मृत्संचयस्य
वपेव वपा अभ्यंतरो भागश्छिद्रसंयुक्तः। तत आहवनीयस्य दक्षिणतः प्राङ्मुखो श्वः। अश्वस्य पश्चान्प्राङ्मुखो गर्दभः। ततः पश्चात्प्राङ्मु
ख एवाजः। एतेत्रयोपि त्रिगुणमुंजरज्जुनिर्मिताभिः पंचांगीभिस्तुखरिकाभिस्तिष्ठंति। पंचांग्यश्चैनं निष्पाद्यंते। एकामुखवंधनार्था कृत्वाकार

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰स्रु॰प ५ र्जुः द्वितीया चोभयतः प्रांतयोर्मुखे वंधनार्थ्यांत्वगा चक्षुः श्रोत्रयोरंतरालेन शिरस्थापनाय तृतीया चक्षुर्योर्धस्तान्मुखस्याग्रे प्रांतयोः पूर्वक्रम
ज्वामुभयतो वद्धा चतुर्थी चक्षुःश्रोत्रांतरालवर्त्तिन्यां दक्षिणतो वध्वा मुखे र्यामुखे प्रवयणानंतरं ग्रीवाया अधस्तान्नीत्वाऽन्तरप्रदेशे वंधनार्था
पंचमी चावलंबनरज्जुवलासंज्ञा ॥ एवं मुखेर्यः पंचांगः कार्यः । तत आहवनीयस्योत्तरतो रत्निमात्रे वंशमयीअरत्निमात्री प्रादेशमात्री वाऽभ
यतस्तीक्ष्णा सुषिरा सच्छिद्रा अभ्रिः स्थापनीया ॥ सा च कल्माषी स्वभावतः परिपाकवशेन विचित्रवर्णा अभावे अकल्माष्यपि भवति ॥ केचित्
सुवर्णमयीमभ्रिमिच्छंति । तत आहवनीयस्योत्तरतोऽर्थात्वरिमाणं चतुरस्रं परिहृतं कृत्वा तन्मध्ये सप्तसंस्कारान्कृत्वा सिकतानामुपकीरणं कु
र्यात् ॥ तत एकस्मिन्पात्रे आर्द्राः पालाशत्वचः कृत्वा तस्मिन्नुदकमासिच्य तत्पात्रं दक्षिणाग्नावधिश्रित्योदकमुत्कालयेत् ॥ ततः पूर्णाहुतिव राम: ५
दाज्यं संस्कृत्याष्टगृहीतं जुह्वां गृहीत्वाहवनीये परिस्तरसमिदाधानपूर्वकं प्रजानः प्रथमं मनः इत्यादिभिरष्टाभिर्ऋग्भिः संततमविच्छिन्नं स्रुच

मूर्द्धानमुदग्रकृन्तजुहोति॥ अष्टानामंत्रेष्वेकः स्वाहाकारः इदंसवितुरितित्यागः। अथार्चीत एव संततं जुहुयान्नादित इतिसंप्रदायः। युंजान
इत्यत आरभ्यांतपर्यंतं संततमित्यपरे॥ ततो देवस्यत्वेति मंत्रेण गायत्रेण छंदसांगिरस्वदित्यंतेनाभ्रिमादाय। दक्षिणहस्तस्यामेव हस्ताभ्या
धायेत्यभिमंत्रयते॥ ततोभ्रीं हस्तस्थितायामेवाश्वादीनभिमंत्रयते। प्रतूर्त्तमित्यश्वं युंजाथामितिरासभं। योगेयोग इत्यजं। ततोश्वादी
नांस्पर्शमकुर्वन्नेव पाणिमुद्यम्यमंपप्रकाशने नैवाश्वादीन्प्राच्यां ऽक्रमयति गमयतीत्यर्थः॥ प्रतूर्वन्नित्यर्द्धर्चेनाश्वं। ऽउर्वंतरिक्षमित्यर्द्धर्चे
नरासभं॥ पृथिव्याः सधस्थादित्यजं आभरंते॥ ततो गार्हपत्याग्नय इंधनानि प्रक्षिप्य प्रदीप्ताः कार्याः। ततो ज्वलत्स्वग्निष्वाहवनीयमु
त्तरेण ब्रह्मयजमानाध्वर्यवोग्निपुरीष्यमंगिरस्वदच्छेम इति मंत्रेण पिंडं प्रतिगच्छंति सर्वे। अश्वादयश्च दक्षिणतो वस्थिता एव ब्रह्मा
दिभिः सहैव पिंडं प्रतिगच्छंति। ततो गमने प्रारब्धेध्वर्युरग्निं पुरीष्यमंगिरस्वद्भरिष्याम इति मंत्रेण देवपितृमनुष्याणां शं ऽ इत्यर्थ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निः प्रयोजनमनवद्या पुरस्तदमीक्षते। ततो वल्मीकवपासमीपे गत्वा तां मूर्ध्ना हस्तेन गृहीत्वा तिष्ठन्नेव तस्याश्छिद्रेण पिंडं विलोकयति। अन्वग्नि
रिति मंत्रेण पिंडं दृष्ट्वा॥ वल्मीकवपां स्वस्थान एव अधो निदधाति॥ ततः पिंडसंनिधौ गत्वा। आगत्य वाजीत्यश्वमभिमंत्रयते॥ ततः आक्र
म्य वाजिन्निति मंत्रेणाश्वस्योत्तरपूर्वपादेन पिंडमधिष्ठापयति॥ अश्वस्याग्रिमं सव्यपादं गृहीत्वा पिंडस्योपरि स्थापयतीत्यर्थः॥ ततोऽश्व
पादे पिंडोपरि स्थित एवोत्थायाश्वस्योपरि दक्षिणं हस्तमसंस्पृशं धारयन्॥ द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी निमंत्रं पठेत्॥ ततउत्क्रामममहत इ
ति पिंडादश्वमुत्क्रमयति। अवतारयति। तत्र दवतारितमश्वमुदक्रमीद्रविणोदा इत्यभिमंत्रयते॥ तत आहवनीयवत् पिंडस्य दक्षि
णतोऽश्वं प्राङ्मुखं स्थापयति। ततः पश्चाद्ब्रह्म। ततः पश्चाद्यजं। तौ पूर्वतश्च स्थितावेव भवतः ततो ब्रह्म यजमानौ पिंडस्य दक्षिणत
उपविशतः ततः साज्यसंस्कारः। स्रुवस्यैव संमार्गः। पिंडस्य परिस्तरणं। ततः स्रुवेणाज्यं गृहीत्वा पिंडस्योपरि यदश्व पदं प्राक्कारितं तत्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वेआहुती जुहोति ॥ तत्र मंत्रे संहितापाठद्वयं विशेषः आ त्वा जिघर्मि मनसा घृतेन प्रतिक्षियंतं भुवनानि विश्वा । मर्यश्रीस्पृहयद्वर्णो
अग्निर्नाभिमृशे तन्वा जर्भुराणः स्वाहेत्येवं । व्यतिषक्तायां प्रथमं इदमग्नये ॥ आ विश्वतः प्रत्यंचं तिघर्मरक्षसा मनसा तज्जुषेत ॥ पृथुं
तिरस्वा न यमा द्रुहं तं व्यविषमन्नैरभसं दृशानं ॥ स्वाहेत्येवं ॥ व्यतिषक्तायां द्वितीयं ॥ इदमग्नये ॥ ततोऽभिं गृहीत्वा पिंडं त्रिः परिलि
खति ॥ तत्र परिवाजपतिरिति पिंडं परितः प्रथमां लेखां प्रदक्षिणां सर्वतो लिखति ॥ ततः परि त्वाग्न इति पूर्वरेखाया बहिर्द्वितीयां
लेखां करोति । ततस्त्वमग्ने द्युभिरिति द्वितीयलेखातो बहिः तृतीयां लेखां करोति ॥ ततो भ्यादेवस्य त्वेति द्वाभ्यां खनाम इत्यंताभ्यां
पिंडगर्तं पिंडांतरालप्रदेशे सर्वतः खनति । ततः पिंडस्योत्तरतः प्राग्ग्रीवमुत्तरलोम कृष्णाजिनं कृष्णग्रीवा स्तीर्य अपां पृष्ठमसि त्वनेन
पुष्करइत्यंतेन कृष्णाजिनस्योपरि पुष्करपर्णं छिन्नाग्रं निदधाति । ततो दिवो मात्रपेति पुष्करपर्णं विमार्ष्टि विमार्जने पृष्ठ विपुलं क

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰ सू॰ प
७

णेनेत्यर्थः। ततः शर्मवर्मस्थ इति द्वाभ्यां कृष्णाजिनपुष्करपर्णे तद्देवाभिमन्त्रयति॥ ततः पुरीष्योसीत्यनेन पिंडमभिमन्त्रयति॥ ततः पिंडं दक्षि
णप्रदेशे अग्निसहितेन दक्षिणहस्तेन गृह्णाति॥ उत्तरप्रदेशे केवलेन सव्यहस्तेन एवं दक्षिणोत्तराभ्यां उभाभ्यां हस्ताभ्यां समग्रं निः
शेषं पिंडं परिगृह्यैकवारेणैव तूष्णीं सर्वं पिंडं हृत्वा मग्नइति षड्भिर्मंत्रैर्दर्शतमित्यंतैः पुष्करपर्णस्योपरि निदधाति॥ ततः श्वभ्रम
ध्येऽपो देवीरुपसृज इत्युदकं निनयति॥ ततो हस्तेन वा न मृत्पाघ्रसंते वा पुरिति मंत्रेणावटमध्ये प्रक्षिपति॥ ततस्तूष्णीं सर्वादिग्भ्यो
दिग्भ्यः सकाशादवटमध्येऽनामिकया पुरीषं प्रक्षिपति। प्रथमं पूर्वतः ततोऽपरस्याः ततो दक्षिणतः ततऽउत्तरतः ततआसीनयोः कृ
ष्णाजिनपुष्करपर्णयोः प्रांतात्सर्वतऽउद्गृह्णाति॥ बंधनार्थं मूर्ज्जान् करोति॥ मुंजानोऽप्योतिषेत्यर्थेन। ततस्त्रिगुणेन मुंजमयेन योक्त्रेणावासो   राम:
ऽग्नश्च इति द्वैवेन ततान्मूर्ज्जान् कृतान् कृष्णाजिनपुष्करपर्णयोरंतान्बध्नाति। ततस्तूष्णीं पिंडमादायोदुतिष्ठ स्वध्वरेति मंत्रांतेऽत्तिष्ठति॥   ७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततः ऊर्द्ध्वबाहुः प्राच्यां दिशि पिंडमुच्चं धारयति ॥ ऊर्द्ध्व ऊषुण इति ॥ ततस्तस्मात्तु देशात्पिंडमवहृत्य नीचैरानीयनाभेरुपरि पिंडं धारयन्
अश्वादीनभिमंत्रयते । तत्र सजातो गर्भ इत्यश्वं । स्थिरोभव वीड्वंग इति रासभं ॥ शिवोभव प्रजाभ्य इत्यजं ॥ ततोऽश्वादीनामुपरि पिंडं धार
यति ॥ तत्रप्रैतुवाजीकनिक्रदद् इति मंत्रेणप्रेर्यं तेनाश्वस्योपरि पिंडं धारयति ॥ ततो वृषाग्निमित्यर्द्धेन रासभस्योपरि पिंडं धारयति ॥
ततोऽग्न आयाहीति पादेन खरात् पिंडमाहृत्याहृत ७५ सत्यमृत ७६ सत्यमित्येतावता मंत्रेणच्छागस्योपरि च्छात्पिंडं परिहृतमध्ये तिधा
न पर्यंतं संततन धारयति । ततोऽजं तत्रस्थितमेव प्रदक्षिणमावर्त्य प्रत्यङ्मुखं कारयित्वास्तत्रस्थितमेव गर्द्दभं तथैव कारयित्वा
श्वमपि स्वस्थानस्थितमेव प्रदक्षिणमावर्त्य प्रत्यङ्मुखं कारयेत् । एवं कारयित्वाऽजस्योपरि च्छात्पिंडं धारयन्नेव प्रत्यश्वादिभिः समहितो
श्वादिभिश्चाहवनीयं पूर्वेणैव परिहृतं प्रतिगच्छति ॥ तत्र परिहृतं प्रतिगमनेन्त्वारश्चे पूर्ववदग्निमुज्ज्वलन्तमाहवनीयसमीपमाग

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

का.क्र.प
८

तः सव्यहस्तपृष्ठवमीक्षतेऽस्मिंश्चरीप्यमंगिरस्वद्गतमद्दमंतेन ॥ ततस्तत्र रतो गत्वा श्मशानद्वारेण परिहृतं प्रविश्य दक्षिणतो वस्थितादजास्विंदु मुत्तरतो वता
र्यङ्गो यथय: प्रतिमोदध्वमिति द्वाभ्यां मृगभ्यां परिहृतमध्ये निदधाति ॥ अस्मिन्नेवावसरे परिहृतं कृत्वा सप्त संस्कारान् कृत्वा सिकतो पकिर
णंच कृत्वा ततः पिंडनिधानमिति संप्रदाय: । ततो विपाजसा पृथुनेति मंत्रेणायोक्तवि मुंचति ततोऽजस्य लोमान्याच्छिद्याद पा। श्वरासभ छाग
नैशाली दिशं प्रत्युत्सृजति ॥ ततो यद्दक्षिणाग्नौ ग्नौ पूर्वमधिश्रितमुक्तालनार्थमुदकं तपेण कषायपक्वोदकं ॥ तस्मादुदकात्केन मुद्गलपात्रां
तरे स्थापयेत् ॥ ततआपो हि ष्ठेति तिसृभिः तर्पणाकषायपक्वमुदकं पिंडस्योपर्यासिंचति ॥ ततः केनं न्ह्लीं पिंडस्योपर्यासिंचति । ततो मित्रः
संसृज्येति मंत्रेणाजलोमभिः पिंडं संसृजति संयोजयति ॥ ततो रुद्राः संसृज्य पृथिवीमित्यनेन शर्कराचूर्णैरयोरसचूर्णैरश्मचूर्णैः सह पिं राम:
डं संसृजति ॥ शर्कराः सूक्ष्माः कंडुका । अयोरसः कीटअस्माहृदृ पाषाण ॥ ततः स ठंस्पष्टां वसुभी रिति त्रिभिः पिंडं संयोतिमिश्रयति ॥ ततो य ८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जमानस्य प्रथमपरिगीता· पत्नी अथाढासंज्ञामिष्टकां यजमानपादप्रमाणाभ्यालिखितां करोति॥ ॥ततो यजमान उखां करोति॥ तत्र पूर्वं उखा
तलस्य करणपर्याप्तां मृदं मखस्य शिरोसीत्येतावता मंत्रेण मृत्पिंडमादत्ते। ततस्तां मृदं भूमौ निधाय वसवस्त्वेति मंत्रेण प्रथयति विस्तारयति·
प्रथमेन प्रादेशमात्रं समचतुरस्रमुखायास्तलं करोतीत्यर्थः॥ तत एव मुखोतलं निष्पाद्य सर्वतश्चतुर्ष्वपि पार्श्वेषु तस्य प्रथितस्य तलस्यांता
दुन्नयति मध्यमप्रदेशापेक्षयांगुलमात्रमुच्चां करोतीत्यर्थः। ततो रुद्रास्त्वा कृण्वंत्विति मंत्रेण प्रथमं धातुमादधाति॥ तेषामुन्नीयतामंतानामु
रि सर्वतः प्रथमां पिंडिकां संयोजयतीत्यर्थः। ततः शिथिलयामृदा धातुसंधिं सम्प्लिंपति॥ ततो हस्तमुदकेनार्द्रीकृत्य सर्वतः श्लक्ष्णां सुकु
मारां करोति। तत आदित्यास्त्वा कृण्वंत्विति मंत्रेणोत्तरं धातुं उपरिवर्त्तमानां पिंडिकामादधाति॥ संयोजयति॥ ततो विश्वेत्वेत्यनेनोखां समाकरो
ति उखा हि द्व्यर्द्धप्रादेशमात्री भवति। यदि पूर्वोक्तधातुद्वयाधानेनाधिकप्रमाणा निष्पन्ना तदानेन मंत्रेणाधिकां छित्वा प्रादेशमात्री समां कुर्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का॰सू॰प
२

त। यदि प्रदेशात् प्रमाणतो भाष्यां हस्तापार्श्वं प्रथमेन वर्द्धयित्वा अनेन मंत्रेण समां कुर्यात्॥ एवमेकपक्षप्रदेशमात्री ऊर्द्धा प्रादेशमात्रेव
तिरश्चीडरवा कार्याः पंचपक्षपक्षेतु पंचप्रादेशाइषुमात्रीना तिर्यक्प्रागुदगायता कार्या सा च पंचप्रादेशपक्षे पंचपञ्चालोकव्यापिनी क्षेत्रफ
लेन कार्या ऊर्द्धा तु प्रादेशमात्र्येव इषुमात्री पक्षे तु पंचप्रादेशप्रमाणया रज्वा साधनीया। सा च क्षेत्रफलेन पंचविंशति प्रादेशा संपद्यते॥ त
तडरवाया ऊर्द्धप्रमाणस्योपरि वर्त्तमाने तृतीये भागे सर्वतश्चतुर्थपि पार्श्वेषु वर्त्तिरेखां मेखलां मृन्मयीमेवकं दोरकाकारां करोति। एवं तिर
श्चीं। वर्त्तिं सर्वतः कृत्वा ततस्तलींच तस्रो वर्त्तीः प्रतिदिशम् ऊर्द्धाः करोति तत्र प्रथमं मुखायाः पूर्वपार्श्वमध्ये डरवा तलादारभ्य दूर्ध्वं कृतवर्त्ति
पर्यन्तमूर्द्धां वर्त्तिं कुर्यात्॥ वर्त्तिर्वर्त्याकारो मृदवयवः। एवं दक्षिणपार्श्वमध्ये द्वितीयां वर्त्तिं कुर्यात्॥ एवमेवापरपार्श्वमध्ये तृतीयां एवमेवो राम:
त्तरपार्श्वमध्ये चतुर्थं। एवं सर्वासु दिक्षु लंभाकाराश्चतस्रो वर्त्तीः कृत्वा तासांच तस्तणामपि वर्त्तिनामग्रेषु मस्तकेषु स्तनाकारान्मृदावयवान् २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

करोति प्रतिदिशमेकैकं ॥ एवं चतुस्तनोखा भवति । केचिद्द्विस्तनामुखां कुर्वंति । तस्मिन्पक्षे एकस्यामेव वर्त्तौ द्वौ स्तनौ कार्यौ केचिदष्टस्तना
मुखामिच्छंति । तस्मिन्पक्षे एकैकस्यां कुर्द्ध्व वर्त्तौ द्वौ द्वौ स्तनौ कार्यौ । ततोऽदितिष्टेतिमंत्रेणोखायाविलं मुखं गृभ्णाति । अभिपद्यते आलभत
इत्यर्थः । अन्यत्रापि अथास्यै स्तनमभिपद्यत इत्युक्ते स्तनमालभत इति स्वरणात् ॥ ततः कृत्वायेति भूमौ निदधाति ॥ केचित्त्रिस्तडखाः कुर्वं-
ति । अस्मिन्पक्षे मन्त्रग्रहणादि निधानांतमेव परं द्विः कर्त्तव्यं । ततो यजमान एव तिस्रो विश्वज्योतिष इष्टकाः । पद्यास्त्वालिखिताः करोति ।
तासु च पृथक्पृथक् चिह्नानि कार्याणि । प्रथमाद्वितीयादि विवेकज्ञानार्थं । ततोऽवश्चिद्रां मृदमुपशयां संज्ञां क्वचित्सुगुप्ते देशे निदधाति
॥ ॥प्रायश्चित्तार्थं ॥ ततः सप्तसंख्यान्यश्वशकृंतानि दक्षिणाग्न्यादीप्यते षां मेकैकेन स्वस्या नाभिं तमेवोखां सप्तवारं धूपयति ॥ त
त्रैकं धूमायमानमश्वसकृत्पिंडस्तेन गृहीत्वा तेन वसवस्त्वा धूपयंत्विति मंत्रेणोखां धूपयति ॥ तद्धूयमानमुखायामध्ये परितश्च भ्रमयती-

वा.सू.प १० त्मर्थः॥ रुवैरुद्रास्त्वेति द्वितीयेन। आदित्यास्त्वेति तृतीयेन। विश्वेत्वेति चतुर्थेन। इंद्रस्त्वेति पंचमेन। वरुणास्त्वेति षष्ठेन। विष्णुस्त्वेति सप्त
मेन॥ ततोभिमासयादिति स्त्वा देवीति मंत्रेण अर्थान्यरिमाण चतुःकोणं गर्त्तं खनति। ततस्तत्स्थलीं तृणकरीषादिकं अपणं गर्त्तमध्ये आस्तीर्य
प्रथमं तत्स्थलीं अषाढां अपस्योपरि गर्त्तमध्येऽवदधाति। ततो देवानां पत्नीरिति मंत्रेण अधोमुखां अषाढायाऽन्तरतोऽवदधाति॥ ॥तत्रैव॥
ततस्तत्स्थलीं विश्वज्योतिषोवदधाति यथावकाशं। ततस्तत्परित्वात्करीषतृणादिना अपणेन तत्सर्वमवच्छाद्य दक्षिणाग्नेरग्निना आपाक
मादीपयति॥ तत्र पूर्वं तत्स्थलीमषाढायादीपनं। धिषणास्त्वे त्युखायाः। तत्स्थलीमेव विश्वज्योतिषां। अथवा तत्कालमेवाग्निर्निमथ्यतेना
ग्नीनाधूपनं। अपणं च कर्त्तव्यं। तद्दक्षिणाग्न्यग्निना। ततो दंडादिनो परिस्थितं अपणोच्छिद्रं कृत्वा तेन छिद्रेणोखामीक्षमाणो वरुत्रीष्ट्वादि रामः १०
वीर्णियत्रू ई. घिस्वरेण जपति॥ ततोऽभित्रस्य चर्षणीधृत इति मंत्रेण पुनः अपणमुपरिष्टात्प्रक्षिपति। अधस्ताच्च प्रवेशयति। एवं पाकपर्यं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तंयावत्क्रियच्छुपणप्रक्षेपणं तावदनेनैवमंत्रेण। उखायाः पचनं॥ पकायाआपकादुद्धरणं च। दिवसएवकर्त्तव्यं। न रात्रौ। ततोऽपाढाया
स्तूष्णीं श्रपणमपनयंति। ततो देवस्त्वा सवितेत्युखायाः श्रपणमुद्वपति॥ ततो विश्वज्योतियस्तूष्णीं श्रपणमुद्वपति॥ ततउखां तत्रस्थामे
वपर्यावर्त्तनेनोत्तानां करोति। अव्यथमानेति। ततस्तूष्णीमेवाषाढामुत्तरतउखास्य भूमौ निदधाति। ततएकं विपुलं पीठादिपात्रमुत्तरतो नि
दधाति। उखास्थापनार्थं। ततो द्वाभ्यां हस्ताभ्यां तूष्णीमुखां गर्त्तमध्यस्थितां परिगृह्योत्थाय गृहीतामुखां यमुपहूतिमुद्धर्गृह्णाति। ततउखा
मुत्थायमित्रैतां तइतिमंत्रेणोत्तरतः पूर्वस्थापितस्य पात्रस्योपरि निदधाति॥ ततस्तूष्णीं विश्वज्योतिषामुद्वासनं॥ ततो वसवस्त्वा छृंदंत्विति
प्रतिमंत्रमजायादुग्धमुखामध्ये चतुर्धारं निनयति॥ तिसृष्वेदुखाः क्रियंतेतदा एकैकस्याऽन्नानकरणं अजापयोवसेकांतं कांडानुसमये
नकर्त्तव्यं॥ ॥इत्युखासंभरणं॥ ॥अतऊर्ध्वं सर्वासां पूर्वोक्तानामिष्टकानां करणं॥ यास्वपुषमशेषः प्रक्षिप्तः। ततोमृदमादायोदकं चा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णयस्तर्वी दष्टकानिष्पादनीयाः। तत्रैव काकरणस्यायं प्रकारः। पूर्वं यजमानेनोर्द्ध्वबाहुः प्रपदोच्छ्रितेन समस्थितेन वा समं वंशं मित्वा पुरु-
का.सू.प ११ षः प्रमाणस्य विंशांशं वा निरिक्तं कृत्वा वंशच्छेदनेन तावत्प्रमाणं कुर्यात्॥ ततस्तस्य वंशस्य समा दश विभागाः शलाकादिभिर्वा मित्वा कार्याः
दशस्वपि भागेषु वंशे पृष्ठुरिकादिना वंशस्य त्वचं। छित्वा चिह्नानि कार्याणि। तस्य वंशस्य दशमेन भागेन पदं भवति। पदस्य द्वादशो भागो-
ऽंगुलं॥ एवंविधैरंगुलैर्द्वादशांगुलं समचतुरस्रं पक्षाणां प्रमाणं सारदारुकाष्ठैः कारयितव्यं॥ षडंगुलं समचतुरस्रं पादभागानां प्रमाणं
द्वितीयं॥ षडंगुलं दीर्घं। अंगुलविस्तारमर्द्धपादभागानां प्रमाणं॥ त्र्यंगुलं समचतुरस्रं चतुर्भागानां। अष्टादशांगुलदीर्घं। द्वादशांगुलवि-
पुलमध्यर्द्धानां प्रमाणं॥ द्वादशांगुलं दीर्घं षडंगुलविस्तारं अर्द्धपद्यानां प्रमाणं। अष्टादशांगुलं समचतुरस्रं जंघामात्रीणां। चतुर्विंश- राम: ११
त्यंगुलं समचतुरस्रं बृहतीनां प्रमाणं। चतुर्विंशत्यंगुलं दीर्घं अष्टादशांगुलं विपुलं त्रिज्याहिनीनां प्रमाणं चतुर्विंशत्यंगुलं दीर्घं द्वादशांग-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

लंविस्तारं अर्द्धबृहतीनां प्रमाणं ॥ अथ वक्राणां प्रमाणसाधनोपायो च्यते । पूर्वं चतुर्विंशत्यंगुलं । समचतुरस्रं साधयित्वा तस्योत्तरां स्रेशंकुं निखा
य अर्द्धव्यासप्रमाणां रज्जुमुभयतः पाशां कृत्वोत्तरांसशंकौ एकं पाशं प्रतिमुच्य दक्षिणांशस्योपरि लंबायमानां तां रज्जु दक्षेण तआकृष्य अर्द्ध
व्यासप्रमाणां रेखां कृत्वा पाशप्रोतशंकुनाप्रदक्षिणां तावच्छन्नं लिखेत् ॥ यावत्सा अर्द्धव्यासपरिमिता रज्जुस्तस्य चतुरस्रस्य दक्षिणश्रोणोर्
पर्यायाति ॥ ततो दक्षिणश्रोणेरारभ्य रज्जुप्रांतं यावद्रेखां कुर्यात् ॥ ततश्चतुरस्रस्य पश्चिमोत्तरपूर्वपश्र्वानिमार्जयेत् ॥ अवशिष्टं चक्रं
क्षेत्रं चक्राणां प्रमाणं ॥ एतादृशं क्षेत्रं विलोक्य वक्रस्य घटने न न वक्रा निष्पादनाय प्रमाणं । सर्वेषां प्रमाणानां चतुरंगुलं वा षडंगुलं
वा मत्वा वोच्छ्रायप्रमाणं भवति ॥ अर्द्धनार्द्धोत्सेधानां पथ्याई पथ्यानामुत्सेधो भवति । षडंगुलपक्षे त्र्यंगुलं ॥ चतुरंगुलपक्षे द्व्यंगुलं । तत्प्र
माणद्वयं पथ्यानामर्द्धपथ्यानां च पृथक्करणीयं । एवं च्चयोर्द्व्याप्रमाणानि समानिष्ठक्षणानि वक्रारयित्वा तैरिष्टकाः समभूमौ निष्पा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पनीयाः। तत्र पट्केष्टकानां संख्योच्यते॥ तत्र वक्रालिखितानां पादभागानां सप्तदशशतानि संख्यानि सद्वात्रिंशानि। १७३२। सार्द्धसप्तसहस्र
संख्याः त्रिंशदधिकाऋज्वालिखिताः पादभागाः। ७५३०। द्वेशते द्वाषष्ठे वक्रालिखिता अर्द्धपादभागाः। २६२। षोडशाधिकानि चत्वारिंशता
नि ऋज्वालिखिता अर्द्धपादभागाः। ४०१६। चतुर्भागाश्चत्वारो वक्रालिखिताः। ४। अष्टौ ऋज्वालिखिताश्चतुर्भागाः। ८। एकोनषष्ट्यधिका
नि सप्तशतानि पूर्णोत्सेधा पद्याः। ७५९। अष्टादश पद्याः अर्द्धोत्सेधाः। १८। द्वानवत्यधिकमेकशतं अर्द्धपद्याः। १९२। तासां मध्ये चतु
र्विंशति पूर्णोत्सेधास्तिरश्चालिखिता अर्द्धपद्याः। २०। चतस्रश्चार्द्धोत्सेधा अर्द्धपद्यास्तिरश्चालिखिताः। ७। अष्टौ अर्द्धपद्या अर्द्धोत्से
धाऋज्वालिखिताः। ८। द्वे वक्रालिखिते अर्द्धपद्ये पूर्णोत्सेधे। २। पंचाशज्जंघामात्र्यः। ५। सप्ततिस्त्रियाहिराः। ७०। अष्टौ वक्राः। ८।
एकादशाधिकमेकशतमर्द्धाः। १११। बृहत्यः षट्सप्तवा। ७। चतस्रोऽर्द्धबृहत्यः। ४। द्वे पादोने। २। एवं सर्वासामिष्टकानां। इयं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संख्याऽपधानकालीनानिष्पादनकालेमहत्त्वइष्टकाःश्चतुर्गुणाःकारयितव्याः।मध्येअर्द्धोत्सेधाचतुर्गुणांमध्यप्रमाणाद्विगुणाप्र
माणाद्विगुणापादभागाअर्द्धपादभागा।अथअर्द्धगुणानिह्रस्वपक्षे।तथापाकशोषाभ्यामिष्टकाप्रमाणस्यह्रासोभवति।तेनत्रिंशां
शेनद्वात्रिंशांशेनवापादभागस्याईप्रमाणमधिकं॥पद्याप्रमाणांद्वाभ्यांद्वाभ्यांत्रिंशाशाभ्यांवा।द्वात्रिंशांशाभ्यांवाअधिकंकार्यंजंघामा
त्रीप्रमाणंत्रिभिःत्रिंशांशैरधिकंत्रिभिर्द्वात्रिंशांशैर्वा।बृहतीप्रमाणंचतुस्त्रिंशांशैरधिकंकार्यं।चतुर्भिर्द्वात्रिंशांशैर्वा।वक्राप्रमाणंचा
एतेनैवार्द्धबृहतीत्रिग्राहिणीएपधर्द्धादीन्युक्तानि॥द्वितीयेचयनेसर्वासामिष्टकानांस्वस्वसप्तमभागेनवृद्धिः।द्वितीयादिषुचय
नेषुप्रतिचयनं॥प्रथमचयनेचेष्टकानांस्वस्वसप्तमोभागोवर्द्धितेष्टकाप्रमाणमध्येअधिकःकार्यःइतितत्वं।सर्वाइष्टकास्त्र्यालि
खिताःकार्याः।अथवात्रिस्त्रगांस्वयमातृणावतीनांइष्टकास्त्र्यालिखिताःकार्याः।द्वितीयाचतुर्थ्योरपरिमितालिखिताः।दक्षिणाग्न्याग्नि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰सू॰प
१३

नैवतासां पाकः कार्यो निर्मथ्येन वा॥ ॥ततः फाल्गुनामावास्यायां पूर्वाह्ण एव पिंडपितृयज्ञवर्ज्जं सद्य एव दर्वीहोमं कृत्वा मातृश्राद्धं च कृत्वा
दीक्षा कार्या॥ ॥तत्र कृत्विग्वरणादौ विशेषः॥ साग्निचित्येनामुकसोमेनेति वरणं॥ विंशत्यरत्निदीर्घो दशारत्नी विस्ताराशाला कार्या
नविमितं। तदुपायश्च प्रमाणाद्वाभ्यस्याभ्यास षष्ठेन लक्षणं करोति तं निरंछनमिति॥ तत्र विंशत्यरत्निप्रमाणा। मूलरज्जुः॥ तत्रैकं
लक्षणं॥ ततो दशारत्निरभ्यासरज्जुः॥ तत्राभ्यासरज्ज्वोरग्रे षष्ठे भागे निरंछनार्थं लक्षणं॥ अभ्यासरज्ज्वोरर्द्धे पंचरत्नौ च श्रोण्यंसाकनार्थ
मिति॥ पूर्वदक्षिणापश्चिमदिक्षु गर्भे अरत्निद्वयविस्ताराणि द्वाराणि कार्याणि॥ तत्र गार्हपत्यखरं साधयित्वा तस्य मध्यात्त्रिषु पदेषु सत्र
प्रक्रमेषु तत उर्द्धमर्द्धमात्रे चाहवनीयदक्षिणाग्न्योरुद्धरणं॥ दीक्षणीयायां विशेषः॥ त्रीणि हवींषि उपांशु भवंति॥ आग्नावैष्णव एका रामः
दशकपालः प्रथमं हविः। वैश्वानरो द्वादशकपालो द्वितीयं॥ आदित्येभ्यश्चरुस्तृतीयं॥ तत्र पात्रासादने त्रयोविंशतिकपालानि॥ एकाद १३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्स्थाली।संयवनोदकं।चरुश्रपणार्थंघृतंच॥श्रृतावदानानंतरंमेक्षणं।द्वेपात्र्यौअन्यत्स्रुक्प्रकृतिवत्॥ग्रहणेअग्नाविष्णुभ्यांजुष्टं।वैश्वान
रायजुष्टं।वैश्वानरोत्रनिर्गुणः॥कर्कमतेऽत्रापिसगुणएव॥आदित्येभ्योजुष्टं॥प्रोक्षणे।अग्नाविष्णुभ्यांत्वाजुष्टं।वैश्वानरायत्वा।आदित्ये
भ्यस्त्वाजुष्टमिति।एकवीजपक्षेकरणंतेविभज्यालंभः।इदमग्नाविष्णोर्वैश्वानरस्यच॥इदमादित्यानांततस्तंडुलानांकोमलत्वसंपादना
र्थंदुग्धादौप्रक्षेपःकार्यः।ततःपेषणादिप्रारंभः।संवापकालेदुग्धादेस्तंडुलान्तिःकाश्यपसंवापःकार्यःघृतोपसर्जनीप्रतिग्रहे।संसृ
तमोषधीभिःसमोषधयोरसेन।सरेवतीर्जगतीभिःपृच्यतांसंमधुमतीर्मधुमतीभिःपृच्यतामित्राणादाने।अग्नाविष्णूगच्छ।वै
श्वानरंगच्छ।आदित्यान्गच्छेति।इदमहंसपत्नदशेनेत्यववाधनं॥उत्तमेप्रयाजे।इदमग्नयेसोमायाग्नाविष्णुभ्यांवैश्वानरायादित्येभ्यो
देवेभ्यइत्यादि॥प्रधानयागेअग्नाविष्णुभ्यां।अनुब्रूहि।अग्नाविष्णूयज।वैश्वानराय।अनुब्रूहि।वैश्वानरंयज।आदित्येभ्यः।अनुब्रूहि।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आदित्यान् यज। ततः स्विष्टकृदादि आग्नावैष्णवस्य चरोश्चतुर्द्धीकरणाभावः॥ अन्यत्सर्वं सर्वेषां। वैश्वानरस्य च चतुर्द्धीकरणं॥ ऊहने। अग्नाविष्णो
वैश्वानरस्यादित्यानामुज्जितिं॥ अग्नाविष्णू वैश्वानर आदित्यास्तमपनुदन्त्विति। प्रस्तरहोमे॥ इदमग्नये सोमायाग्नाविष्णुभ्यां वैश्वानरायादि
त्येभ्यो देवेभ्य इत्यादि। दक्षिणाग्नौ ऽलूखल इत्याकृतौ॥ इदमग्नाविष्णुभ्यां वैश्वानरायादित्येभ्यः। ततो वेदयोक्तविमोकान्तेन नवनीतदीक्षादि
प्रवेशनान्तं। तत औदग्रभ्रवेण स्विष्टकृतीयमभिपूर्यहोमः। ततः सप्तादिकान्यौग्रभणानि जुहोति॥ स्थाल्याः स्रुवेण। आकूतिमग्निं प्रयुजमिति प्र
थमं। इदमाकूत्या अग्नये प्रयुजे। १। मनो मेधामिति। द्वितीयं। इदं मनसे मेधाया अग्नये प्रयुजे। २। चित्तं विज्ञानमिति तृतीयं। इदं चित्ताय वि
ज्ञाताया अग्नये प्रयुजे। ३। वाचो विधृतिमग्निमिति चतुर्थं। इदं वाचे विधृत्या अग्नये प्रयुजे। ४। प्रजापतये मनव इति पंचमं। इदं प्रजापतये॰ गम:
मनवे। ५। अग्नये वैश्वानराय इति षष्ठं। इदमग्नये वैश्वानराय। ६। एतानि षट् स्थाल्याः स्रुवेण जुहोति॥ ततः सप्तमे अवशेषितं सर्वं ध्रौ १४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वंजुह्वा मासिच्य द्विर्भक्ष्याल्पाः स्रुवेण सिञ्चन् तृतीयं स्रुवमभिपूरयति। विश्वेभ्यो देवेभ्य इति जुहोति। इदं विश्वेदेव सवितृमित्र बृहस्पतिपूषभ्यो नमम॥ इदं सवित्रे इति वा॥ ॥ततो दीक्षणीयाशेष समाप्तिः॥ ॥कृष्णाजिनास्तरणादि दंडो स्रुग्ग्रहणांतं प्रकृतिवत्॥ ततोध्वर्युर्यजमानो वा उखामध्ये पूर्वं शरणचूर्णं प्रक्षिप्य तदुपरि मुंजचूर्णं च प्रक्षिप्याहवनीयं स्रुसमिद्धं कृत्वेशा। नाभिमुखत्वेष्टन्याभुमिं कृत्वा मातुरिव इति द्वाभ्यां तामुखामाहवनीये धिश्रयेत्॥ ततः उखामध्ये ग्नाडग्नन्तेभुक्तगोमयखंडादिभिस्तं समर्थं कृत्वाध्वर्यु रेकवक्ष्यमाणाः प्रादेशमात्रीन् यो दश समिध आदधाति॥ यदि वहुनापि कालेनाप्युखायामग्निर्नोत्पद्यते तदोपामध्ये आहवनीयांगारानोप्य समिदाधानादि कुर्यादित्येक आहुः। तत्र प्रथम ध्वर्यु घृताक्तां कार्मुकीं धमन हक्षोध्ववां द्रून इति मंत्रेण स्वाहाकारांतेनादधाति॥ उखायां समिदाधान मंत्रेषु स्वाहाकारः कर्तव्यः॥ वैकंकतीं परस्या इति द्वितीयां॥ औदुंबरीं चरमस्या इति तृतीयां अपरथ हृकुणांयदग्न इति अकुठार छिन्नां सौदुंबरीमेव तुर्यां॥ अधः शयां यदन्ती ति॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰सू॰प॰ ९५

अधः शायां भूमिसंलग्नामेव वृक्षात्प्रसृतामौदुंबरीमेव पंचमीं॰ ततोऽष्टौ पालाशीः प्रत्यृच प्रहरहरि । इत्याद्याभिरष्टाभिः प्रत्यृचमेकैकामादधाति ॥
एवं त्रयोदश समिधो भवंति ॥ एतासां मध्ये एकादश प्रथमाः समिधः सर्वेषां नित्यं भवंति । क्षत्रियस्य द्वादश्या विकल्पाः । पुरोहितस्य त्रयोदश्या
विकल्पाः । क्षत्रियपुरोहितव्यतिरिक्तानां द्वादशीत्रयोदश्योऽभे अपि विकल्पेन । ऽस्त्वाधिश्रयणो यजमानेन कृतेपि समिदाधानमध्वर्युरेव
करोति ॥ एके मंत्रादिप्रपादनांतं कृत्वा ततऽस्त्वाधिश्रयणादिसमिदाधानांतं च कृत्वा ततोऽभ्युक्षणादि दंडांतं कुर्यात् । ततो यजमान ईशा
नाभिमुखस्तिष्ठन्दशानो रुक्म इति मंत्रेण कंठे सौवर्णं रुक्मं प्रतिमुंचते ॥ कीदृशं रुक्मं ॥ परिमंडलं वर्तुलं । तथा एकविंशति पिंडं । पिंडशब्देन च
णाकदल सहस्राटं कनेनोत्यादिनाविंदवो भिधीयंते ॥ तथा कृष्णाजिने शुक्लकृष्णलोमोपलक्षिते प्रदेशे नितरां स्यूतां । तथा त्रिगुणेन शणसू
त्रेण प्रोतं ॥ तथा बहिः पिंडं एवं विधं रुक्मं तथा प्रतिमुंचते ॥ यथा प्रवृक्तो नाभिरुपरि भवति । इंद्वयोः शिक्ये आसंद्यां त्रिवृत्त्वगुणमुंजरज्जवो भवंति ॥ राम॰ ९५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ताश्चमन्त्रादिलिंपनीयाः॥ततआहवनीयस्यपुरस्तादौदुंबरीआसंदीनिधेयाः॥तस्याःप्रादेशमात्राश्चतुरस्राःपादाकार्याः।अरत्निमात्राणिचै
षोपलानितान्यपिचतुरश्राणिछिद्रितानिमुंजरज्वाचव्यूता॥ततस्तस्याआसंद्याउपरिशिक्यंविरलीकृत्यनिधेयं॥तस्मिन्शिक्येषडुद्यामरज्जुयु
क्ताःपाशाःकार्याः॥ततःपरिमंडलाभ्यांमिद्ध्वाभ्यांमुपायभूताभ्यांतस्मान्मुखंपरिगृह्णातिनक्तोषासेतिमंत्रेण।ततोद्यावाक्षामेतिमंत्रेणोद्यामा
संदींप्रतिहरति॥ततःपूर्वोक्तायांशिक्यवत्यामासंद्यांदेवाअग्निमित्युखांनिदधाति॥ततःशिक्यंसमंकृत्वाविश्वारूपाणीतिमंत्रेणषडुद्यामं
शिक्यपाशंकंठेयजमानःप्रतिमुंचते॥ततःसशिक्यमुख्यमग्निंसुपर्णोसीतिमंत्रेणोर्ध्वाभ्यांबाहुभ्यांप्रांचंप्रगृह्णाति॥ततस्तस्मान्मुखदेशा
दग्निमवहृत्यनाभेरुपरिधारयति॥ततईशानाभिमुखस्तिष्ठन्विष्णुक्रमान्क्रमतेविष्णोःक्रमोसीत्यादिप्रतिमंत्रं॥तत्रप्रथमेनविष्णोःक्र
मोसीतिमंत्रेणेशानाभिमुखोदक्षिणपादेनक्रमणंकरोति॥नाभिदेशादग्निंचस्तोकमूर्द्ध्वंकरोति॥ततोद्वितीयेनविष्णोःक्रमोःस्यभिमाति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हेमनेन॥ ततोपिईशानदेशप्रति दक्षिणपादेनचलति॥ पुनरप्यग्निस्तोकमुद्गृह्णाति॥ ततःपुनरपिविष्णोः क्रमोस्यरातीयतो इमनेनततोपी
शानाभिमुखेनः क्रमनं करोतिचलति॥ अग्निमपिस्तोकमुद्गृह्णाति॥ ततोविष्णोः क्रमोसिशत्रूयत इमनेनाक्रमणंकरोति॥ अग्निमेवोत्वंक
रोति॥ ततस्तस्मादवस्थितस्वदिशोनुविक्रमस्वेतिसकृत्यदनेनैवसर्वादिशोवीक्षतेविलोकयति॥ प्रतिदिशंमंत्रावृत्तिरितिकर्कः ततः
उर्ध्ववाहुरैशानींदिशंप्रतिअग्निमुद्गृह्णातिअक्रंदद्ग्निरितिअनेनमंत्रेण॥ यावतिप्रदेशेचतुर्थवारमुद्गृहीतस्तावतिध्रुतमेवसंत
तमेशानींदिशंप्रतिहरतिनचतुर्थवारमुद्गृहीताद्वं॥ ततोग्नेभ्यावर्त्तिन्निनिचतस्रभिम्र्चानुकृत्वोग्निमवरोहति॥ यथाचतुःकृत्वः
स्तोकंस्तोकमुद्गृहीतस्तथैवचतुःकृत्वस्तोकंस्तोकमवतारयतीत्यर्थः। ततोनाभेरुपर्यग्निंधारयन्नात्वाहार्षमितितमभिमंत्रयते॥
ततउदुत्तममितिमंत्रेणकंठात्याशौरुक्मपाशशिक्यपाशोन्मुच्यशिरोमार्गेणनिःकाशातततोग्नेहहन्निमूर्ध्ववाहुराग्नेयींदिशंप्रत्यग्निमु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ऽर्द्धं करोति १

गृह्णाति॥ ततो हंसः शुचिषदित्यग्निमवरोहति ततो बृहदिति मंत्रेण संघाति दधाति॥ ततसीदत्वमिति त्रिसृभिरभिरक्षमग्निमु-
पतिष्ठते॥ एकप्रतिमोचनादारभ्य सीदत्वमित्युपस्थानां तस्य विष्णुक्रमा इति संज्ञा॥ अथ वात्सप्रं दिवस्परिप्रथमं जज्ञ इत्यतआरभ्यै-
कादशभिरृग्भिर्जो विवव्रुरित्यंताभिरीशानाभिमुख उखमग्निमुपतिष्ठते। केचिदनुवाकेनोपतिष्ठंते॥ तस्मिन्पक्षे श्रुत्वाग्निरित्ये-
कास्त्रधिका॥ ॥एतद्वात्सप्रं॥ एकप्रतिमोचनाद्येन मंत्रं सर्वं याजमानं। अत्रावसरे दीक्षितोयं ब्राह्मण इत्यादि। ततो स्तमिते सूर्ये य-
जमानः उखायाः सकाशाद्भस्मोद्धृत्य कस्मिंश्चित्पात्रे आवपति। ततो दीक्षितस्य वाग्विसर्गप्रैषः। व्रतं कृणुतेति व्रतं करणप्रैषः। अ-
ग्निर्ब्रह्मेति वाग्विसर्जनं॥ ततो यजमानो रात्रीं रात्रीमप्रयावं भरंत इति मंत्रेण स्वाहांतेनोखायां समिधमादधाति॥ ततो व्रतदुघे धुत्वे-
ति प्रैषः। मेहनस्व यनेमग्निष्टोमवत्॥ अपररात्रे ध्वर्युणा यजमानाय व्रते दत्ते दीक्षितो देवांधियामिति हस्तप्रक्षालनानंतरं समिधं

का॰सू॰प वुत उग्धन छेम्मम अन्नपत इति मंत्रेण स्वाहांतेनोदुम्बरीसमिदाधानं करोति॥ ततो ये देवा इत्यादि। प्रातर्विबुद्धवाचनं। वाक्बंधश्चैवः। वाग्यम
१७ नं॥ इदिनेऽश्वायाम भस्मोद्वापः पूर्ववत्॥ वाग्विसर्गश्चैवः॥ वाग्विसर्गः। ततो यजमानो अहरहरप्रयावमिति मंत्रेण स्वाहांतेनोऽश्वायां समिध
माधाति ततो हृक्म इति मोचनदिशा गवात्सप्रादिविक्रमाः॥ एवं साग्निचित्यस्य सोमस्य संवत्सरं दीक्षा भवंति तासु च प्रत्यहं विक्रमवा
त्सप्रेवत्यासं प्रयोज्ये द्वितीयायां विक्रमा। तृतीयायां वात्सप्रं। चतुर्थ्यां विक्रमाः। पंचम्यां वात्सप्रं। षष्ठ्यां विक्रमाः। सप्तम्यां वात्सप्र
मित्येवमेवं संवत्सरपर्यंतं। भस्मोद्वापादित्यग्न्युत्समिधमित्येतत्पर्यंताः पदार्था दीक्षास्वेव भवंति॥ ॥नोपसत्सु॥ यस्मिन्सोमे नियता
दीक्षा भवंति। यथा द्वादशाहे दीक्षा द्वादशोपसदश्चेति। तथा स्वर्गकामस्य न्नि पेयो दीक्षोपसदो द्वादशेति॥ तथा वाजपेये सप्तदश – दीक्षा रामः १७
अहीनामासापवर्ग इत्यादौ॥ तत्र साग्निचित्यपि सोमाविरोधेनैव दीक्षा भवंति॥ सोमिन्यग्न्एव दीक्षा भवंति नाग्निकस्यर्थ।॥ तथा द्वे न

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यजमानेनैकवारं संवत्सरंदीक्षापक्षे रात्साग्निचित्यः। सोमः पूर्वंकृतो भवति ततदुर्ध्वं तस्यैकादीक्षापक्षेपि चयनं भवति ॥ तथा सः
संवत्सरसुत्यं सत्रादिकरिष्यन्भवति॥ तस्य संवत्सरदीक्षाभावेपि चयनं भवति तथा ये नाग्न्याधेयानंतरं॥ संवत्सरमग्निहोत्रं कृतं
भवति॥ तस्यएकादीक्षापक्षेपि चयनं भवति॥ संवत्सरमग्निहोत्रं न कृतं चेत्। तथा अग्निष्टोमो त्यातिरात्रादावेकाहे संवत्सरदीक्षाप
क्षं विना चयनं न भवत्येव॥ तत्रकस्यापि नियतदीक्षेतो मे संवत्सरमध्येपि भवति॥ तथा द्वादशमासान्गर्भे स्थित्वा यो जातो भवति॥ त
स्याप्येकादिदीक्षापक्षे चयनं भवति॥ तथा प्राणो वा अग्निः स्तमेतत् विभर्त्तीत्यर्थवादो ज्ञानवतः सद्योभृते पि चयनं भवत्येव॥ अथवा
षण्मासान्नुखं धारयित्वा चयनं कार्यं॥ अस्मिन्पक्षे इष्टकापशवः स्वकालएव कर्त्तव्याः॥ उखासंभरणमपि स्वकालएव॥ इष्टकाकर
णं च॥ अभ्युक्॥ भुक्त्वा दर्पणं कान्तिकस्य वादीक्षा॥ तत्र दीक्षासु यूपच्छेदनं॥ यूपाकृत्यादिस्वरूनिष्पत्यंतं कर्त्तव्यं। तथा दीक्षास्वेव यस्मि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का० सू० प
१८

न्वहनीछुतितस्मिन्महावीरसंभरणांअजापयोवत्सेकांतंकरोति॥ ॥तथादीक्षास्वेवक्रत्वर्थद्रव्योपार्जनार्थप्रयाणाहवनीवाहनसंज्ञंकर्मभव
तितत्रसर्वं॥ यजमानएवकरोतिनाध्वर्युः।सयदहःप्रयास्यंत्स्यादितिश्रुते।मानवेपिदीक्षितोभृतिंविन्दित।प्रयास्यन्नुदुत्वेत्युक्त्वेमादत्र
इत्यादिसर्वंयजमानकर्तृकमेवोक्तमस्ति॥तत्रशालायाउत्तरस्यांदिशिप्रत्येष्योत्तरतःप्राङ्गीशांशकटमवस्थापयति॥ततोयजमानःसमि
धाग्निमितिमंत्रेणोल्बोग्नौसमिधमादधातिस्वाहांतेन॥ततआसंदीसहितमेनोल्बमग्निमुद्धुत्वाविश्वेदेवाइतिमंत्रेणोपस्यशकटस्य
दाक्षिणातोवस्थितः।शाकटोपस्थस्यपश्चाद्भागेस्थापयति॥ततोगार्हपत्यंस्थाल्यांकृत्वाआहवनीयस्यपश्चात्स्थापयेत्॥ततोदक्षिणा
ग्निमपिस्थाल्यांकृत्वाविहृतीयेस्थापयेत्।ततोयजमानएवाऽनड्वाहौतल्लींयुगेनक्ति।पूर्ववद्दक्षिणं।ततउत्तरं।ततोयजमानःप्रेदग्नइतिमं राम
त्रेणप्रथमंक्रियंतमध्वानंप्राङ्गच्छेत्॥ततोयस्यांदिशिपर्थोभवतिद्रव्यार्जनसंभवोभवति।तांदिशंप्रतिगच्छेत्॥ततोयजमानोऽनसारूढो १८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वापार्श्वतो वा गच्छेत् यदि गच्छतः शकटस्याक्षभंगादि घर्षणेन शकटं शब्दं कुर्यात् । तदाः ॐ इदमग्निरिति प्रायश्चित्तार्थं जपेत् । यदि वासार्थं
शकटं विमुच्यते तदा प्राग्रीषं शकटं स्थापयित्वोत्तरतः उद्धृतावोक्षिते देशेग्नीन् अवतार्य्योध्वेग्नौ प्रप्रायमग्नरिति मंत्रेण यजमान एव समि
धानं करोति । वासार्थं विना विश्रामार्थं कार्यान्तराद्यर्थं वा विमोके न यः शकट एव तिष्ठंति । नावतार्यंते न च समिदाधीयते ॥ यदि कश्चि
द्दीक्षिताय किंचिद्धिरण्यादिकं द्रव्यमर्पयति तदा तत् द्रव्यं हिरण्यादिकमालंभ्यं हिरण्यमालभस्वेति प्रैषेण तस्यालंभं कारयित्वा रास्वेयत्सो
मेति मंत्रं अध्वर्युर्यजमानं वाचयति । देशकालविप्रकर्षेणाशक्ये त्वालंभे अनेन मंत्रेण तस्य वस्तुनोभिमंत्रणं करोति । ततो द्रव्योपात्ते
नोसिद्धे प्रत्यागत्य शालायां यथास्थानेग्नीन् स्थापयेत् ॥ ॥ एतावद्दीक्षितवाहनाख्यं कर्म यजमानकर्तृकं ॥ ॥ अथ भस्मापोभ्यवहर
णमुच्यते ॥ दीक्षामध्ये यत्प्रतिदिनं सायंप्रातरुख्यायां भस्मोद्धृत्योद्धृत्य पात्रांतरे स्थापितं भवति तडागादौ गत्वा वक्ष्यमाणप्रकारेण तस्य भस्म

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नोप्सुप्रक्षेपः कार्यः । तत्रैकं वटपलाशाश्वत्थादिपत्रैः पुटं कृत्वा तस्मिंस्तन्मार्जान्तरस्थमर्द्धभस्म कृत्वा तेन पुटेनोदकमध्ये भस्म प्रक्षिपति ॥
आपो देवीः प्रतिगृभ्णीतेत्यनयैकयर्चेति तस्मिन्नेव पलाशपुटे सर्वं भस्म निक्षिप्याप्स्वग्नन्निति द्वाभ्यां मन्त्राभ्यां तेन पुटेनाप्सु भस्म प्रक्षिपति ॥
अथवा प्रथमप्रक्षेपे आपो देवीरिति द्वाभ्यां । ततो गर्भोसीत्येकया द्वितीयः । ततोप्सु प्रक्षिप्ताद्भस्मनः सकाशादध्वर्यु नामिकया किंचिद्भस्माऽ
दत्ते प्रसद्येति चतुर्भिर्मंत्रैः ॥ ततः तडागादेः प्रत्यागत्य शालायां तदनामिकया गृहीतं भस्म स्वोत्थाममध्ये प्रक्षिपति । ततो वो धामेत्यस्येति द्वाभ्यामृ
ग्भ्यामुपतिष्ठते ॥ ततोध्वर्यू राज्ञं संस्करोति ॥ तत्र स्रुव स्रुक् समिधां संमार्गः । ततो ब्रह्मा डक्षम्प्रत्वा स्थितमेव परिस्तीर्य समिधमाधाऽ
योरक्षेऽग्नौ सकृद्गृहीतेन विश्वकर्मणे स्वाहेति कालाहुतिं हुत्वा ब्रह्मैव यज्ञस्य देह इति स्वाहान्तं मंत्रं यजमानं वाचयति त्वा प्रत्यय साम रामः
र्थ्याद् ब्रह्मण एव वाचनं ॥ अपरे ध्वर्युकर्तृकं वाचनमिच्छंति ॥ ततोध्वर्युः समीधाग्न्व स्थानीयया आज्यस्थाल्याः सकाशादाज्यं गृहीत्वो १८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

रव्येग्नौ विश्वकर्मणेस्वाहेति समिधैवाज्यं कृत्वोत्थाय पुनस्त्वेति तां समिधमादधाति। एतद्ब्रह्मापोऽभ्यवहरणं संज्ञं कर्मदीक्षामध्ये द्रष्टव्यम्भ
वति सोमक्रयाहन्यवश्यं भवत्येव। दीक्षामध्ये भवति न वा॥ ॥अथाग्नीगमने प्रायश्चित्तमुच्यते॥ ॥ततो गार्हपत्येनुगते अरणिभ्यां
मथित्वा स्थापयित्वाज्यसंस्कारपूर्वकं प्रभे प्रायश्चित्तं होतव्ये॥ तच्च पूर्वं तु ह्या कालाकृतिम ध्वरप्रायत्तं जुहोति। ततोध्वर्युः आग्निंकी
प्रायश्चित्तिं समिधानं गृहीत्वा विश्वकर्मणेस्वाहेत्येतामाहुतिं कृत्वा समिदाधानं करोति॥ अथ सुप्तास्वाहवनीय प्रशमने इध्मं विनापि कर्परे
णैवान्वग्निरितिमंत्रेण प्रणीतं सदोहविर्धानमध्ये नैवनीत्वोत्तरवेदौ स्थापयित्वा समिन्नमित्युपस्थानं निष्टिं वा कृत्वाध्वरप्रायश्चित्तिं
च पूर्ववत्कुर्यात्॥ एवमेवाग्नीध्रीय उपशांतमिध्मं विनैव कर्परेणोत्तरेण सदो हृत्वा अग्नीध्रीये स्थापयित्वाध्वरप्रायश्चित्तिमग्निप्रा
यश्चित्तिं च पूर्ववत्कुर्यात्॥ उक्तस्याग्नेरनुगमने गार्हपत्यात्प्रांचमुद्धृत्याहवनीयस्थाने स्थापयित्वापूर्ववत्तत्। सौमिमध्वर्यु रैवोक्ता धिष्ण

का·सू·प
२०

पर्णं कृत्वोखायामग्निं गुल्फापाद्ध्वरप्रायश्चित्तिमग्निप्रायश्चित्तिं च कुर्यात्॥ सन्निदधानं पुनर्न भवति॥ शुल्वाकृशालादार्यां पुनर्गमने प्राजहितादक्षिणाग्निरिन्धु
क्षुप समित्तमिन्धुपस्थानं विधिं वा कृत्वाग्निप्रायश्चित्तिं ध्वरप्रायश्चित्तिं च कुर्यात्॥ प्राजहितानुगमने गार्हपत्यवत्॥ अथोखाभेदे प्रायश्चित्तमु
च्यते॥ उखायां भग्नायां महावीर्यां मन्त्रयां नूतनायां स्थाल्यां भग्नायाः उखायाः कपालमवधाय ततोऽग्निमावपेत्॥ उखानिष्पत्तिपर्य
न्तं तत्रैवाग्निस्तिष्ठति॥ ततो नूतनाममृन्मयीं मृदमानीय भग्नामुखां पिष्ट्वा उपशयां च पिष्ट्वा आनीय तया मृदा सह घोपशयाचूर्णं संसृज्य सं
यौति। ततो यजमानः पूर्ववत्तूष्णीं मृदाखननादि निधानान्तामुखां कुर्यात्॥ ततो ध्वर्युरुखां धूपनाद्यजापयवसावसेकान्तं तूष्णीं करोति॥ ततः प
क्वायामुखायां तूष्णीमुखामध्ये स्थालीस्थमुखमग्निं मोष्योखाकपालमपि तत्रैवावपति॥ ततोऽवशिष्टान्युखाकपालानि पिष्ट्वोपशयां च राम:
पिष्ट्वा संसृज्य प्रायश्चित्तार्थं लुगप्रदेशे निदधाति॥ अत्राहवाक् देवः। अन्यत्राध्वरिकं कार्यमग्नेः सोमाङ्गत्वतः॥ नियते पुनिमित्ते पुरुभे भृति २०

यतस्तथेति॥ ॥इत्युखामेदेशायश्चित्तं॥ ॥अथचयनस्यपरिभाषा॥ सर्वत्रलोकंपृणानांयजुष्मतीनांचचयनमध्वर्युणा आत्मसं

मुखंकर्त्तव्यं॥ ऽपविष्टेनच॥ यथाऽपस्याः पंचपंचानूकांतेष्विति पूर्वासांचयनमुदङ्मुखोपविष्टेनोत्तरस्याअपस्यायाआरभ्यात्मसं

मुखं। दक्षिणासंस्थं। तथादक्षिणापस्यानांप्राङ्मुखेनप्रत्यक्संस्थं। तथाऽपरापस्यानांदक्षिणामुखेनोदक्संस्थं॥ तथोत्तरापस्याना

प्रत्यङ्मुखोपविष्टेनप्राक्संस्थमिति॥ एवंसर्वत्रज्ञेयं॥ तथासत्यवाहुमंतरं अभ्यात्ममध्यस्थंकृत्वा। चयनंकार्यं। अथापस्यास्येनपू

र्वीसांचयनेऽदङ्मुखस्याध्वर्योः सत्यवाहुरग्न्यात्ममध्ये भवति॥ दक्षिणतश्च प्राङ्मुखस्य पश्चाद्दक्षिणामुखस्य॥ ऽत्तरतश्चापराभि

मुखस्य ऽक्तविपरीतदिगाश्रयणेचबर्हिर्भवति॥ तथाऽत्तरलक्षणाभिरिष्टकाभिश्चयनंकर्त्तव्यं। ऽत्तराणुपरिलक्षणानियाखांतास्त

था॥ ताभिः लोकेहि अधोमुखीभिश्चयनंप्रसिद्धं॥ अत्रतूत्तानाभिकार्यमित्यर्थः। तथासर्वासामिष्टकानांमंत्रेणोपधानांतरंतयादे

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वतयेतिमंत्रेणासादनं कर्त्तव्यं॥ ताअस्येति सूददोहसाधिवदनं च कर्त्तव्यं॥ एतयोश्चासादनसूददोहसाधिवदनयोर्नित्येइति संज्ञा संव्यवहार्थ
यच्चपुनरुपधानमध्य एवसादनमंत्रः पठितस्तत्र तेनैव सिद्धिर्नास्य पृथक्प्रयोगः॥ यथास्वयमातृण्णोपधानमंत्रेषु अन्त्योपधानमंत्रेषु
व॥ चिदसिपरिचिदसीत्येतयोश्च। तथाएकचोदनास्वेकदेशास्त्विष्टकासु तंत्रेणानित्येभवतः॥ एकाचोदना एकं विधिवाक्यं यासामिष्टकानां
ताएकाचोदनाः। यथापूर्वार्द्धे प्राणभृतो दशेतिसर्वतोरवाढावेलायास्तोमभागाइत्याद्याः॥ तथाएकादशानुपधानस्यानंयासांताएकदेशाः॥
यथात्रैव पूर्वार्द्धे षाढावेलादिः॥ ताश्च वह्वीष्वपिसकृदेवनित्येभवतः॥ एतदुभयं मिलितं तिस्रयोसंज्ञा त्वनिमित्तं नैकेकंया एकाचोद
ताएकदेशाश्च तास्त्विति॥ अपस्यास्तु सत्यथेकचोदनात्वेकदेशेभेदात्पंचानांपंचानांपृथक्नित्ये॥ ॥तथाप्राणभृतांचप्रथमायांद्विती राम:
यायामाश्विन्यादीनांवयस्यानांच॥ तथातृतीयायांदिश्यानांछंदस्यानांच॥ पंचम्यामसपत्नानांविराजांच॥ स्तोमभागानांचारवाढानरूपेएक २१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

स्मिन्नेवदेशेऽपधानविधानादेकोनत्रिंशत्संख्यानामपिसमक्रान्तित्वेसत्यश्रीनामपिरेतःसिग्वेलारूपेएकस्मिन्नेवदेशेविधानात्सप्तदशानाम
पिसमक्रान्तित्वं। तथाएकदेशेविहितानामपिचोदनाभेदेनित्वभेदः तथाद्वितीयायामश्विनीवैश्वदेवीप्राणभृदपस्यानां। तथाअथयजु
ष्मत्योदर्भस्तंबोलोगेष्टकाइत्याद्यानांसर्वासांयजुष्मतीनामुपधानमात्मन्येवकर्त्तव्यं॥नपक्षपुच्छेषु॥ तथा॥ सर्वासुचितिषुप्रथमंद्वेद्वे
लोकंपृणेतत्स्त्रीमुपधायततोलोकंपृणेतिमंत्रेणाभिमंत्रणंकृत्वापश्चाद्दशदशलोकंपृणास्तत्स्त्रीमुपधायएकेनलोकंपृणेतिमंत्रेणा
दशानांलोकंपृणानामभिमंत्रणंकुर्यात्॥ ततःसूददोहसाधिवदनमेवलोकंपृणानांभवति।सादनंचनभवति॥ तथायज्ञायुग्मानामिष्टका
नांगणस्योपधानमुच्यते॥ यथापंचम्यांतिसृणांतिसृणांछंदस्यानांप्रथमायांपंचानांपंचानामपस्यानांद्वितीयांयांपंचानांपंचानावयस्या
नां। तृतीयायांसप्तानांवालखिल्यानांचतुर्थ्यांचनवदशानांस्तोमभागानामिति। तत्रसर्वत्रतस्यात्रिपंचादिष्टकागणस्ययामध्यमाइष्टका

का॰सू॰प साअनूकस्योपर्युपधेया। अन्यास्त्वनूकोपहिता अभितउपधेयाः। तत्र तिसृणां द्वितीया मध्यमा पंचानां तृतीया मध्यमा॥ सप्तानां चतुर्थी। न
२२ वानां पंचमी। पंचदशानामष्टमी मध्यमेति॥ तथा या इष्टका एकैकविधीयन्ते सा अनूकस्योपर्येवोपधीयन्ते॥ यथा॥ स्वयमातृण्णा दूर्वेष्टका।
द्वियजुः। विश्वज्योतिः। आषाढा॥ उखास्रुचौ॥ एताः प्रथमायां। तृतीयायां पंचदिश्याः। विश्वज्योतिश्च। चतुर्थ्यं दक्षिणातउत्तरतश्च॥ दक्षिणो
त्तरे द्वे द्वे। पंचम्यां विश्वज्योतिश्च॥ ॥तथा॥ या इष्टकायुग्माभिधीयन्ते॥ ता अनूकमभितोऽर्द्धार्द्धाउपधेयाः। यथा सर्वासु चितिषु ऋतव्ये॥ प्रथमा
यां रेतःसिचौ। द्वितीयायां पुरस्तात्प्रतस्त्रो वयस्याः। तृतीयायां पूर्वार्द्धे दशप्राणभृतः। द्वादशद्वादशाप्ययेषु हुंदस्याश्च॥ यथा च चतुर्थ्यां पुरस्ता
त्पश्चाच्चानूकांतयोर्दक्षिणोत्तरे द्वे द्वे। प्रागुत्तरमुत्तरेणास्पृष्टपश्च चतुर्दश। ऽऽपद्याः षट्पद्याश्च तथा पंचम्यां दशविराजः प्रागनूकमुत्तरे राम:
णास्तोमभागाः गार्हपत्यपुनश्चितौ चविकर्णीस्वयमातृण्णे च॥ अथ सर्वासु चितिषु इष्टकानां चयनानुच्यन्ते॥ तत्र पूर्वमिष्टकोपधानकालेऽ २२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ण्ति क्षेत्रमध्ये महान्तौ षौ शंकवौ निखातव्याः। चतुर्ष्वात्म कोणेष्वेकैकः। तथा प्रागग्रकप्रांते एकः। तथा पुच्छमध्यप्रांते द्वितीयः। तथा दक्षिप
क्षमध्यप्रांते एकः। उत्तरपक्षमध्यप्रांते च द्वितीयः। एवमष्टौ शंकून् दृढान् निखाय तेषु रज्जवो गाढमाकृष्य वंधनीयाः॥ तत्र पक्षमध्यांतशंको
रेका रज्जुर्गाढमाकृष्योदगायता वंधनीया तदुपलक्षितः प्रदेश उदगग्रक इति कथ्यते॥ तथा आत्ममध्यप्रांते दक्षिणात शंकुपुच्छप्रांतशंको
पि द्वितीया रज्जु प्रागायता वंधनीया तदुपलक्षितश्च प्रदेशः प्रागग्रक इति कथ्यते। तथा दक्षिणाश्रोणपुत्तरांसशंकोरेका अक्ष्णाया रज्जुर्वं
ध्वा आत्मनः पूर्वोत्तादारभ्य पुच्छापरांतपर्यंतं प्रागग्रकमभितो क्ष्णायावधिके दक्षिणोत्तरदेशे प्राग्लक्षणा इष्टकाउपधेयाः॥ तथा दक्षि
णपक्षांतादारभ्योत्तरपक्षांतं यावदुदगग्रकमभितो क्ष्णायावधिके पूर्वापरे देशे उदग्लक्षणा इष्टका उपधेयाः॥ ॥अथ प्रकारांतरेण
प्ययमेवार्थ उच्यते॥ अक्ष्णायारज्जुमात्मनि चतुर्धा विभज्य चतुर्षु दिक्षु चत्वारि त्रिकोणानि संपन्नानि॥ तत्र पूर्वत्रिकोणे अपरत्रिकोणे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰सं॰प २२ नपुच्छसहितेनाग्नलक्षणाः इष्टकाऽपधेयाः॥ तथा दक्षिणपक्षसहिते दक्षिणोऽन्तरपक्षसहितेऽन्तरे वह्निकोणे चोदकलक्षणाऽपधेयाः॥ तथा
दक्षिणश्रोण्युत्तरांसशंकुवद्धाक्षायाग्न्याधिष्ठिते दक्षिणश्रोण्युत्तरांसधिके सर्वस्मिन्नक्षाया देशे या इष्टकाऽपधीयन्ते पद्मापादभाग ह
स्तीजंघामध्यादिकस्ताः। सर्वोऽद्दलक्षणाऽपधेयाः। तथाऽन्तरश्रोणि दक्षिणांसशंकुवद्धाक्षायादेशे पूर्वोक्ताः सर्वा इष्टकाः। प्राग्ल
क्षणाऽपधेया। तथाभिन्नानां भग्नानामिष्टकानां कृष्णवर्णानां च चयनं न कर्त्तव्यं। पंचम्यां तु लोकंपृणानां प्रकारांतरेणोपधानविधा
नादुदं वो वर्ग इत्यादिनियमस्याप्रवृत्तिः। यज्ञुष्मतानां तु भवति॥ ॥अथ प्रकृतमुच्यते॥ प्राकृतानि दीक्षापक्षाणां मध्ये यः पक्षोंगीकृ
तो भवति। तस्मिन्पक्षे यावत्यो दीक्षा भवंति। तावतीनामुत्तमे हनि वेदिमानमग्निमानं च कर्त्तव्यं। तत्र संवत्सरदीक्षापक्षे। फाल्गुनकृष्ण राम:
चतुर्दश्यां। पञ्चमासदीक्षापक्षे चैत्रशुक्लैकादश्यां वैशाखस्य वा शुक्लैकादश्यां वेदिमानं कर्त्तव्यं। एकादीक्षापक्षेश्वराश्चो वाग्निसर्गानंतरं यूप २२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छेदनमहावीरसंभरणवनीवाहननाप्युभस्मप्रक्षेपवेदिमानानिकार्याणि। तत्रपूर्वमुख्यस्याग्नेः स्थानेअर्द्धव्यामेनगार्हपत्यस्यमंडलंच
रिलिखति। सप्तपुप्रक्रमेषर्द्धव्यामाद्धिकेष्वाहवनीयवेरस्यमध्यं पूर्वक्रमस्ति॥ अधुनात्तस्मान्मध्याद्दर्द्धव्यामेनगार्हपत्यस्यपरिले-
खः कार्यः। ततः परिलेखस्यपूर्वांतादारभ्यप्राच्यांत्रिपदान्प्रक्रमात्रीन्प्रक्रम्यांतः पात्यस्यशंकोर्निखननंकार्यं॥ ततोब्रह्मयजमानयो
रग्निदेशं दक्षिणेनवहिर्वेद्युपवेशनं॥ ब्रह्मणः समंत्रकआसनसंस्कारः॥ यजमानवाचंयच्छेत्तिप्रैषः। ततषट्कासादनादिप्रिकप्रोक्ष-
णांतं। तणांस्यपत्नेनस्थापनं। ततस्त्रिपदप्रक्रमप्रमाणांकाष्ठंगृहीत्वा तेनकाष्ठेनांतः पात्यादारभ्यषट्त्रिंशत्प्रक्रमाप्राचीं। वेदिंमिमीते।
तत्रप्रांतेयूपावटार्थं शंकुर्निखातव्यः॥ ततोदक्षिणश्रोणेरारभ्यषड्द्विंशत्प्रक्रमा। ततोदक्षिणांसादारभ्योदक्चतुर्विंशतिप्रक्रमां॥ ततो
दक्षिणभागेऽन्तरभागेचश्रोणंसगामिनींरेखांकुर्यात्॥ वेदिपरिसमूहनमुत्करकरणंचाग्नीत्करोति॥ ततोअंतः पात्यादारभ्ययूपावटशंकु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का॰क़॰प पर्यंतां पश्चिमस्यार्द्धस्थितिव्याप्य यति॥ एवं पश्चिमायमानं वेदिमानं॥ ॥अथाग्निमानमुच्यते॥ तत्र पादाग्राभ्यां तिष्ठता समस्थितेनवोर्ध्ववाहु
२५ नायजमानेन एकः पुरुषोभवति॥ अत एवंविधेन पुरुषेणाद्विपुरुषप्रमाणां रज्जुं मित्वा तस्याऽभयोरंतयोरेकैकः पाशः कर्त्तव्यः॥ ततस्तां द्विपु
रुषां रज्जुं मध्यमोटनेन द्विगुणीकृत्य तस्या मध्ये पुरुषमात्रे लक्षणं कर्त्तव्यं॥ ततस्तस्मात् मध्यमलक्षणात् मभितो द्वयोरर्द्धपुरुषयोरेकैकं लक्षणं कार्यं.
एवं त्रीणि। ततस्तस्मात् मध्यमात् दक्षिणात् पुरुषस्य पंचमेभागे मध्यमलक्षणात् सन्निकृष्टे चतुर्थलक्षणं कार्यं॥ ततस्तस्य पुरुषपंचमभागस्यार्द्धे पं
चमलक्षणं कार्यं॥ एवकृभयतः। पाशं मध्येलक्षणपंचकयुक्तां द्विपुरुषां रज्जुं कृत्वा पूर्वापरशंको: पश्चात्यादमात्रेचिन्हस्य पूर्वार्द्धशंकुं निखा
य तस्मिन् शंकावस्या रज्जोरेकं पाशं प्रतिमुच्य पश्चाद्याऽपरितां रज्जुं प्रतीचीमाकृष्यापरयाश्यां तेशंकुं निखाय तत्र पाशं प्रतिमुंचेत्॥ ततोस्या राम:
रज्वा मध्ये एकं शंकुं निखनेत्॥ ततस्तमभितो अर्द्धपुरुषयारेकैकं शंकुं निखनेत्॥ एवं द्विपुरुषं मानायां प्राच्यां पंचशंकयो निहिताः। ततोर २५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

स्त्वा: पाशौ पूर्वापरशंकुभ्यां निःकाश्यार्द्धपुरुषलक्षणे निखातयोः पूर्वापरशंकोः पाशौ मतिमुच्य मध्यमलक्षणे न गृहीत्वा तां रज्जुं दक्षिणास्यां
दिश्यार्ऽऽकृष्य मध्यमलक्षणस्थाने नितोदं गर्त्तादिरूपं चिह्नं मौ करोति। ततोर्द्धपुरुषीयशंकुभ्यां पाशौ निःकाश्य नयोः पाशयोर्मध्ये एकं
पाशं प्राच्या मध्यमे शंकौ प्रतिमुच्य तां रज्जुं नितोदस्योपरि समां दक्षिणात आकृष्य मध्यमे लक्षणे शंकुं निखनेत्॥ ततस्तस्मिन् शंकौ एकं पा
शं प्रतिमुच्य द्वितीयं पाशं प्राच्यां पूर्वान्तनिहिते शंकौ प्रतिमुच्य मध्यमे लक्षणे न रज्जुमाग्नेयकोणं प्रत्याकृष्य मध्यमे लक्षणे दक्षिणां –
स शंकुं निखनेत्॥ ततस्तस्य शंकोः पश्चाद् द्वौ पुरुषलक्षणे चपक्षांकनार्थं शंकुं तन्निखनेत्॥ ततः प्राचीं प्रान्तशंकोः पाशं निःकाश्य प्राच्यपरान्त
शंकौ प्रतिमुच्य मध्यमे लक्षणे न गृहीत्वा नैऋतीदिशं प्रत्याकृष्य मध्यमलक्षणे दक्षिणशंकुं निखाय तस्य शंकोः पुरस्ताद् द्वे पुरुषे दक्षि
ण पक्षांकनार्थं शंकुं निखनेत्। श्रोणिशंकोरुत्तरश्चार्द्धपुरुषे पुच्छसाधनार्थं शंकुं निखनेत्। एवमात्मनो दक्षिणार्द्धं साधयित्वोत्तरार्द्ध

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का.सू.प मप्येवसाधनीयं॥ तत्रैकं। पाशाऽन्मुच्यार्द्धपुरुषीययोः प्रतिमुच्योत्तरायस्य मध्यमे नितोदंकरोति॥ ततोऽन्मुच्य पाशावेकं मध्यमे प्रतिमुच्य
२५ नितोदस्योपरिसमासुत्तरस्यां दिशि आकृष्य मध्यमे लक्षणे शंकुं निखनेत्॥ ततस्तस्मिन् शंकावेकं पाशं प्रतिमुच्य द्वितीयं प्राचीपूर्वान्त शंकौ
प्रतिमुच्य मध्यमेन लक्षणेन रज्जुमीशानकोणं प्रत्याकृष्य मध्यमे लक्षणेऽन्तरांसं शंकुं निखाय तस्य शंकोः पश्चादर्द्धपुरुषेऽन्तर
पक्षसाधनार्थं शंकुं निखनेत्॥ ततः प्राचीपूर्वान्त्या शंकोऽन्मुच्य तं शंकुं पाशं प्राच्यपरां शंकौ प्रतिमुच्य मध्यमेन लक्षणेन वा
यव्यकोणं प्रति रज्जुमाकृष्य मध्यमे लक्षणेऽन्तरश्रोणि शंकुं निखाय तस्य शंकोर्दक्षिणतः पुच्छसाधनार्थं शंकुं निखनेत्॥ त
स्य श्रोणिशंकोः पुरस्तादुत्तरपक्षसाधनार्थं शंकुं निखनेत्॥ ॥एवमात्मा साधितः॥ ॥अथ दक्षिणपक्षसाधनार्थं॥ ततः राम:
आत्मनो दक्षिणपार्श्वे यो अर्द्धपुरुषयोः शंकुं निहितौ तयोः पाशौ प्रतिमुच्य मध्यमे लक्षणेन रज्जुं प्रदक्षिणत आकृष्य मध्यमेल २५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षणेनितोदंचिह्नंकरोति।ततःपाशादुन्मुच्यपश्चिमभागेपंचमभागीयेनतदर्धलक्षणेनभवतस्तस्यभागस्यपाशंआत्मदक्षिणपार्श्वम-
ध्यशंकौप्रतिमुच्यतांरज्जुंनितोदस्योपरिसमांदक्षिणतआकृष्यपंचमभागीयेलक्षणेशंकुंनिखनेत्॥ततस्तस्मिन्शंकौपाशंप्रतिमु-
च्यात्मदक्षिणपार्श्वमध्यकुप्रोतंपाशंदक्षिणपार्श्वेपूर्वार्द्धपुरुषीयेप्रतिमुच्यपंचमभागीयार्द्धपुरुषीयलक्षणेएकत्रगृहीत्वारज्जुमा-
ग्नेयींप्रत्याकृष्यपक्षस्याग्नेयकोणेनिखनेत्॥ततःपूर्वस्मादर्द्धपुरुषात्पाशंनिःकास्यपश्चादर्द्धपुरुषीयशंकौपाशंप्रतिमुच्यतथैव-
नैरृतींप्रत्याकृष्यपक्षस्यनैरृतकोणेशंकुंनिखनेत्॥ ॥एवंदक्षिणपक्षःसाधितः॥एवमेवोत्तरपक्षःसाधनीयः॥ ॥अथपुच्छस-
साधनं॥तत्रात्मनःपश्चिमपार्श्वेयौपुच्छसाधनार्थमर्द्धपुरुषयोःशंकुंनिहितौ।तयोःपाशौप्रतिमुच्यमध्यमेलक्षणेनरज्जुंपश्चादाकृ-
ष्यमध्यमेचिह्नंकुर्यात्॥ततःपाशादुन्मुच्यरज्ज्वापश्चिमभागेपंचमभागीयार्द्धपुरुषीयलक्षणेनभवतस्तद्भागस्यपाशमात्मपश्चिमपार्श्वम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का·सू·प
२६

मध्यशंकौ प्रतिमुच्य तां रज्जुं नितंतौ दत्वा परि प्रतीचीमाकृष्य पंचमभागीयार्द्धलक्षणे शंकुं निखनेत्॥ ततस्तस्मिन्नाकौ एकं प्रतिमुच्य मध्यशंकु
प्रोतं पाशं दक्षिणोर्द्धपृष्ठीय प्रतिमुच्य पंचमभागीयार्द्धपृष्ठीयलक्षणे एकत्र गृहीत्वा रज्जुं नैऋतीं प्रत्याकृष्य पुच्छस्य नैऋतकोणशं
कुं निखनेत्॥ ततो दक्षिणार्द्धपृष्ठीयात्पाशांनिकाप्यो त्तरपृष्ठीये प्रतिमुच्य तथैव वायव्यां प्रत्याकृष्य पुच्छस्य वायव्यकोणशंकुं नि
खनेत्॥ ॥एवं पक्षपुच्छसहितो ग्निः साधितः॥ इत्थ्यापक्षयोः संधौ पुच्छसंधौ च चतुरंगुलं चतुरंगुलं। उभयत्र संकाचयेत्॥ अंते चतु
रंगुलमुभयत्र वर्द्धयेत्॥ पुरुषस्य समविभक्तस्य पंचमो भागो रत्निः। दशमो भागः पदं। पदस्य द्वादशो भागो ऽगुलं॥ ततो ग्निक्षेत्रं पक्षपु
च्छसहितं सर्वतो रज्वा वेष्टयित्वा तस्या रज्जोर्वहिः संलग्नाः एकषष्ठ्यधिकशतद्वयसंख्याः परिश्रिताः ऽर्ध्दाः खातो निखातव्याः॥ ताश्चेष्टका राम:
नां स्तंभनार्थाः कात्यायनसूत्रात्पाषाणाः। माध्यंदिनसूत्रे त्विष्टकाः। तन्निखननार्थं च सर्वतो निम्ना परिखा खननीया॥ यथा परिश्रिता २६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नां तरत्निखननं भवति॥ अथवा चतुर्नवत्यधिकानि त्रीणि शतानि परिश्रितो निखनेत्॥ उभयपक्षेपि उत्तरपक्षस्यापरकोणेति स्रुचांपरिश्रि
तां खाते प्रमाणो विशेषः। एकाजंघामात्री तस्या उत्तरतो द्वितीयानाभिमात्री। अन्यासमर्थ्या ऊर्ध्वपरिमाणं कल्प्यं॥ द्वितीयादिषु चयनेषु
पंचनवतितमचयनं यावत्प्रतिचयनमेकैकपुरुषवृद्ध्याग्निक्षेत्रस्यमानं कार्यं॥ प्रथमचयने सार्द्धसप्तपुरुषप्रमाणमग्निक्षेत्रं॥
द्वितीये चयनेऽष्टपुरुषप्रमाणं॥ तृतीये चयने नवपुरुषप्रमाणं। एवं पंचनवतितमे चयने एकाधिकंशतं पुरुषा भवंति॥ अर्द्धपु-
रुषमानं तु सर्वत्राधिकमस्त्येव॥ तस्यापि प्रतिचयनं स्वसप्तमे भागेन वृद्धिर्भवत्येव। अंतिमे चयने तस्याप्येकोत्तरशतं स्वसप्तमभा
गा भवंति। अग्निक्षेत्रवदेव द्वितीयादिषु चयनेषु वेदिप्रमाणं वर्द्धयेत्॥ इष्टकानां च सर्वासां प्रमाणं वर्द्धयेत्॥ ननु तासां संख्याधिक्य
माश्रित्य क्षेत्रपूरणं॥ अत्रेदं रहस्यं। सर्वमग्निक्षेत्रं सार्द्धसप्तपुरुषात्मकसमचतुरस्रीकृतस्य सप्तमे भागेन द्वितीये चयने वर्द्धनीयं॥ पुरु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पक्षे त्रयं वा पश्चाद्वृहतीं जंघामध्यादीषत्काक्षे त्रयं वा स्वस्वसप्तमे भागे नवर्द्धनीयं। एवं प्रक्रमक्षेत्रमपि स्वस्वसप्तमे भागे नवर्द्धनीयं॥ ततो यादिषु चयनेषु सर्वे द्वे
कोद्वये न स्वस्वसप्तमभागर्द्धनं द्वृद्धिर्भवती॥ ॥तद्यथा॥ तृतीये द्वौ सप्तमभागौ ऽत्राधिको भवतः॥ चतुर्थे त्रयः॥ पंचमे चत्वारः॥ अष्टे पंच॥ सप्त
मे षट्॥ एवं क्रमेण पंचनवतितमे चतुर्णवतिः स्वसप्तमभागा वर्द्धन्ते॥ अत्रायमुपायः॥ वृहत्यादिक्षेत्रं सप्तधा विभज्य सप्तमं भागं चतुरस्त्री
कृत्य। नानाप्रमाणांसमासश्चत्वाद्युपायेन वृहत्यादिक्षेत्रमध्ये अपि येदिति॥ तत्र गार्हपत्याचितेर्वेदेश्चांतराले त्रयः प्रक्रमास्तेषामिष्टुका वृ
द्धिः कार्या। तथा गार्हपत्यचितीष्टकानां क्षेत्रस्यैवेष्टया वृद्धिः। शुल्वकारेण त्वंतः पात्य गार्हपत्ययो वृद्धिप्रतिपिस्पष्टा स्ति अत्र सप्तधाद्येकशत
विधांतानामग्निनुष्ठाने क्रमनियमो नास्ति॥ तस्मादुसप्तविधमेव प्रथमं विदधितान्येकोत्तरमेकशतविधादित्येतन्नु प्राप्य स्यं चिनप्रका राम:
रपि क्षमेवानुष्ठानापेक्ष। असंभवत्। न हि दीर्घायुषापि पुरुषेणैते प्रकाराः सर्वे क्रमेणानुष्ठातुं शक्यते॥ ततश्चैकशतविधादीनां विधा २७

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नस्यवैयर्थमेवस्यात्॥ क्रमेणैकेनाप्येकशतविधपर्यंताग्निकाशानुष्ठानस्य असंभाव्यमानत्वान् इच्छाक्रमेणानुष्ठाने तु सर्वप्रकाराणां
सार्थकत्वं भवति।पुरुषभेदेनकश्चित्कंचित्प्रकारमनुतिष्ठति॥ कश्चित्कांचिदिति॥ अतएकैकप्रकारस्याहृत्निरपि कर्त्तुं शक्यते क्रमनि
यमाभावादिति॥ ॥इतिश्रीविरचितसम्राट्स्थपतिमहायाज्ञिकश्रीप्रजापतिसुतेनयाज्ञिकदेवकृता कात्यायनसूत्रपद्धतौ
षोडशोध्यायः॥ १६ ॥प्रातरुपसत्सुप्रथमेहि दिने नियमेन त्रिस्तनं व्रतकरणं॥ चयने एकस्तनादिपक्षो न भवति उदिने सन्निधाना
नानंतरं प्रथमत्र्यम्बवहरणादिप्रायश्चित्तं पूर्ववत्कुर्यात् पूर्वं पलाशपुटेनोख्यभस्म एकदेशं चाप्सु प्रक्षेपणीयं॥ द्वितीयवारं तथै
वद्वाभ्यांपूर्ववाद्वाभ्यांद्वितीयमेकया॥ अनामिकया ततो भस्म नआदानं प्रसद्येति चतुर्भिः। शालायामागत्य उख्याया आतस्य भस्मनः
प्रासनं वो धाम इतिद्वाभ्यांमुपस्थानं।आज्यसंस्कारपूर्विका अध्वरप्रायश्चित्ति अग्निप्रायश्चित्ति तस्य भस्मनः प्रासनं॥ वो धाम इति द्वा-

का॰सू॰प म्यानुपस्थानं।आज्यसंस्कारपूर्विकाअध्वरप्रायश्चित्तिः अग्निप्रायश्चित्तिश्च एतावत्प्रथमं कुर्यात्॥ ततोविष्णुक्रमवात्सप्रसमासयजमानः
२८ करोति।यदितस्मिन्नहनिविष्णुक्रमाणांपर्यायोभवतितदाविष्णुक्रमान्कृत्वावात्सप्रोपस्थानंकुर्यात्॥यदिवात्सप्रोपस्थानस्यपरिपाय
स्तदापूर्वंवात्सप्रेणोपस्थानंकृत्वाततोविष्णुक्रमान्वात्सप्रोपस्थानंचकुर्यात्॥ततोध्वर्युःपलाशशाखयागार्हपत्यचितेःस्थानस्यमध्या
दारभ्यप्रतिदिशंसंमार्जनंकरोति।तत्रअपेतवीतइतिपादेनपुरस्तात्प्रथमं॥येऽत्रस्थपुराणाइतिद्वितीयपादेनदक्षिणतः।अदाद्यइति
तृतीयपादेनपश्चात्॥अक्रन्निमामितिचतुर्थपादेनोत्तरतः॥ततोपलाशशाखामुदीच्यादिश्युदग्ग्रामुदस्येत्॥ऊर्ध्वामेवनिरस्येत्॥ततः
संज्ञानमसीतिमंत्रेणमंडलस्यमध्येऊषान्निवपति।ततस्तैरूषैःसर्वमंडलमाच्छादयति।ततोग्नेर्भस्मासीतिमंत्रेणमंडलमध्येसिकता राम:
निवपति॥ततस्ताभिःसर्वमंडलंतूष्णीमाच्छादयति॥ततएकविंशतिसंख्याभिःपरिश्रिद्भिरेकेनचितस्थेतिमंत्रेणमंडलंपरिश्रयति॥ता २८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

श्च मंडलस्य समंततः परिखां निम्नां खात्वोर्द्ध्वाः शर्कराः संलग्नाश्च्विन्नेव स्तंभनार्थं निखातव्याः ॥ ततो मंडल दक्षिणभागे उदङ्मुख उप-
विश्य मंडलस्य मध्ये च तस्योर्द्ध्व बृहती रिष्टकाः प्राग्लक्षणाद्दक्षिणोत्तरा उत्तरामारभ्याभ्यात्ममयं सो अग्निरिति – प्रथमुपदधाति तत्र अ
यं सो अग्निरिति प्रथमां । अग्ने यन्ते दिवी ति द्वितीयां ॥ अग्ने दिवो अर्णा इति तृतीयां । पुरीष्यासो अग्नय इति चतुर्थी । एवमुत्तराया । आर-
भ्य दक्षिणासंस्था श्च तस्त्र उपधाय तयादेव तयेति च तस्तृणां सकृत्सादनं कुर्यात् ॥ ततस्ता अस्येति सकृदेव सूददोहसाधिवदनं कु-
र्यात् ॥ सादनं चोपहितानामिष्टकानां स्थिरीककरणं ॥ सूददोहसाधिवदनं चोपहिते ष्टकानामुपरि हस्तं निधाय ता अस्येति मंत्रपठ-
नमात्रं । तत उपहितानामर्द्ध बृहतीनां मध्ये द्वितीय तृतीये अर्द्ध बृहत्यौः ॥ अपरेण पश्चाद्द्वेपद्ये अर्द्ध बृहती संलग्ने उदग्लक्षणोपधे-
ये ॥ तयोरेवार्द्ध बृहत्यौ । पुरस्तादप्येवमेव द्वेपद्ये उदक्लक्षणो उपधेये । आसां चोपधान क्रमो मंत्रा श्चो च्यंते ॥ उपहितेष्टका अपरेण

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का·सू·प नरतोगत्वा दक्षिणामुखउपविष्टोऽपरयोर्दक्षिणां प्रथमामुपदधाति॥ इडामग्न इति मंत्रेण प्रत्येकमिन्त्वे। ततउत्तरामयं ते योनिरिति उपदधाति
२६ नित्ये चकृत्वा॥ ततस्तेअपरेणगत्वा दक्षिणातउदङ्मुखो पविष्टः पूर्वयोर्मध्ये प्रथमामुत्तरामुपदधाति चिदसीत्येतावतामंत्रेण ततस्ताः
यादेवतयेति सादनं॥ ताअस्येति सूददोह साधिवदनं करोति॥ ततः परिचिदसीत्येतावता मंत्रेण दक्षिणामुपधाय पूर्ववंतित्ये करोति॥
ततोऽवशिष्टेषु त्रिषु कोणेषु पद्याः पूर्वदक्षिणाकोणे प्रागायते अर्द्धपद्ये॥ तत्र दक्षिणापरकोणउदक्लक्षणापद्योपधेया॥ उत्तरपूर्व
कोणेप्युदक्लक्षणौ वपद्यो पधेया॥ उत्तरापरकोणे च प्राक्लक्षणाः पद्याः॥ ततः शेषे मंडेअष्टौवक्ताद्र्ष्टकाउपधेयाः॥ ताश्च पुरस्ता
द्वेप्राग्लक्षणे। दक्षिणोत्तरयोश्च द्वे द्वे उदग्लक्षणे एवमेकविंशतिरिष्टकानां मध्ये अष्टौ मंत्रांतरेणोपहिताः॥ ॥अथत्रयोदशलोकंपृणा राम:
अवशिष्यंते तासां मध्ये प्रथमं पूर्वयोर्वकयोर्दक्षिणाध्वका। द्वेअर्द्धपद्ये एतास्तिस्रः पूर्वमुपधालोकंपृणेत्यभिमंत्रयेते॥ ततोऽवशिष्टा २६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दशोपधेयाः॥ अथवा प्रथममेकावकाण्काईपयाण्वं द्वेउपधायततः पुदक्षिणादशा। ततोनं ते पूर्वयोत्तरएएकावक्केति॥ ततश्चात्वाल
देशात्पुरीषमानीयेंड्रंविभ्याहृति गार्हपत्यचिते मध्ये आवपति। ततः पुरीषेण समविलंकृत्वा· ततोध्वर्युः रिक्तमग्निभृत्या मुखां सिक
ता पूरणाद्र्वाकृन विलोकयेत्॥ ततउखांसिकताभिः पूरयित्वा मातेव पुत्रमिति मंत्रेणाशिक्याद्दुःखां विमुंचति ततोग्रे स्तनरतोरत्निमात्रे
चितेरुपर्यैवोखां निधाय तत्स्त्रीमेवोखामध्ये पयोनिनयति। केचिदाचार्या गार्हपत्यं चिचितमिष्टं तिअस्मिन्पक्षे अर्द्धहृहस्तुपधानादिवि
रपरं कर्त्तव्यं॥ ततः पुरीषनिवपनादि। ततोध्वर्युर्नैऋतीसंज्ञास्त्वरिष्टकाः पश्याः कृष्णवर्णास्तुषैः पक्वालक्षणवर्जिता नैऋत्यां दिशिगत्वाखं
यं प्रदीर्णश्वभ्रादौउषदेवादक्षिणोत्तरानिधाय ततो दक्षिणामुखस्तासामिष्टकानां स्पर्शमकुर्वन्पराचोरमुत्वंतमिति प्रत्यचमुपदधाति॰
तानुच नित्येनभवतः। ततः शिक्यं रुक्मपाशः इंडुंत्रासंदी चेत्येतानि नैऋतिभ्यो दक्षिणादेशे यंते देवीरिति निरस्यति॥ ततआत्मनोनैऋतिः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का·स·प
३०

नांचांतरालेऽप्दक्पूर्णांचमसंतिनीयतमोभूत्वाऽस्मनेन मंत्रेण ब्रह्मयजमानाध्वर्यवः उपतिष्ठंति ततो ब्रह्मादयो नैऋत्यमुपधाम्यदेशात्पन
पेक्षपश्चादवलोकनमकुर्वतः शालायां प्रत्यागछंति ॥ ततः शालां प्रविश्य गार्हपत्यचिते स्तन्नरतोवस्थिता प्राङ्मुखा निवेशनः इति मंत्रेण शा
लाद्वार्यशालाद्वारीभवं गार्हपत्यचित्यात्मकमिष्टकाचितिमग्निमुपतिष्ठंते एते त्रय उपतिष्ठंत इति याज्ञिकाः ॥ ब्रह्मेत्याग्निमुपतिष्ठते य
देवोपतिष्ठत इत्येकवचनश्रवणादध्वर्युरेवोपतिष्ठत इत्यन्ये ॥ ॥ततः प्रायणीयेष्टिः ॥ तस्यां चतुरासनादि । हविष्कृदाह्वानादिनुष
विमोकांतं कृत्वा श्रूर्पादानान्प्राक् माहावेदेः स्फ्यादानादि संमर्शनांतं करोति पूर्ववत् ॥ ततः श्रूर्पादानादिवेदयोक्त विमोकांतं प्रायणीयं
कर्त्तव्यं ॥ ततः उदुंवरं सीरंयुनक्ति ॥ तत्र सीदप उज्जुज्ञातं तन्मुजमयं त्रिगुणमयं च भवति षड्द्वादशवा चतुर्विंशतिं वा वलीवर्हानग्ने राम:
स्तत्तरां सस्यपुरस्ताद्युनक्ति प्रतिप्रस्थाता ॥ ततोध्वर्युर्दक्षिणमग्निश्रोणिमपरेणाति छन्नुति प्रस्थात्रादिभिर्युज्यमानं सीरं सीरायुंजंतो ३०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तिद्वाभ्यामभिमंत्रयते। ततोध्वर्युः सीरेणात्मनिकृषति हलस्याग्रेमहती मौञ्जीं त्रिवृतां रज्जुं बध्वा तस्याः प्रान्तं वलीवर्द्दानां स्कंधस्थे युगेव
ध्नीयात् वलिवर्द्दस्त्वग्निक्षेत्रां दक्षिरेवतिष्ठंति॥ सीरं कर्षणवेलायामध्वर्युपुरुषा अग्रतो नयंति। ततोध्वर्युः प्रथममात्मनो दक्षिणश्रो-
णेरारभ्य दक्षिणांसपर्यंतां प्राचीं सीतां कृषति शुनं सुफाला इति मंत्रेण। ततः सीरमुत्थाप्य पुनर्दक्षिणश्रोणेरारभ्योत्तरश्रोणिपर्यंतां द्वि-
तीयामुदीचीं सीतां कृषति घृतेन सीतामिति। तत उत्तरश्रोणेरारभ्योत्तरांसपर्यंतां तृतीयां सीतां प्राचीं लांगलं पवीरवदिति मंत्रेण कृष-
ति। तत उत्तरांसादारभ्य दक्षिणांसपर्यंतां दक्षिणसंस्थां चतुर्थीं सीतां कामं कामदुघ इति मंत्रेण कृषति। एवं चतस्रः सीता आत्मनश्च-
तुर्षु पार्श्वेषु मंत्रेण कृषति॥ ॥अथ द्वादश सीता आत्ममध्ये तूष्णीं कृषति॥ तत्र प्रथममुदगन्तकेति स्त्रः सीतास्तूष्णीं प्रदक्षिणं कृषति।
ततोऽस्यायादक्षिणश्रोण्युत्तरांसयोस्तिस्त्रः सीतास्तूष्णीं कृषति॥ ततः प्रागन्तकेति स्त्रः सीतास्तूष्णीं प्रदक्षिणं कृषति॥ ततोऽस्यायोत्तर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रोणिदक्षिणांसयोः स्थितः सीतां तृतीं लभति। ततो विमुच्यध्वमिति मंत्रेण सर्वान् बलीवर्दान् विमुच्य प्रागुदीच्यां दिश्युत्सृजति दक्षिणा कालेयं
अमानेन बलीवर्दान् अध्वर्यवे देयाः। ततः सीरमुत्करे प्रक्षिपेत्॥ ततोऽध्वर्युरात्मनो मध्ये तृतीं कुशस्तंबं प्रागग्रं पयाप्रमाणमुपदधाति निन्येअ
पिनभवतः॥ ततोऽध्वर्युरग्नेः संस्कृतपं चरुं गृहीतं गृहीत्वा कुशस्तंबं परिस्तीर्य कुशोपग्रहः कुशस्तंबस्योपरि सम्रडग्ने इति मंत्रां तेजुहोतिस्रू
वमुदग्रकात्॥ इदमग्नायो षलेभिर्भ्यां स्वाहा वैश्वानराय नमः। ततओ डुंबरं चमसमुदकेन पुनः पुनः पूरयित्वा च ततस्तच्च ततस्तत्र सी
तासु चीत्रीन् द्वचमसान् कर्षणाक्रमेण निनयतीति॥ तत्र च त्री भागा सीताः एकैकस्य चमसस्य भागे आयाति॥ ॥तथाहि॥ प्रथमचम
सभागे एका दक्षिणा सीता समग्रा। अपरस्यास्तृतीयो भागः। द्वितीये अपरस्या द्वौ भागौ। उत्तरस्याश्च द्वौ। तृतीये एको भागः उत्तरस्याः
पूर्वा समग्रा। ततस्तिर्यगुत्कृष्टयस्त्रिस्रः सीतास्तासां मध्यमा सकला। तस्यैव तृतीयो भागस्तत्र चतुर्थः। ततस्तस्या द्वौ भागौ वा पवरस्याः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्र पंचमः। ततस्तस्या एको भागो दक्षिणाश्रोणपुनरांससीतानामध्यमासमग्रा। तत्र षष्ठः। ततस्तद्दक्षिणासीतासमग्रा। उत्तरस्यास्तृतीयो भागः
तत्र सप्तमः। ततः तस्या द्वौ भागौ प्रागनूकः। सीतानां मध्यमायाश्च द्वौ भागौ तत्राष्टमः ततः तस्यास्तृतीयो भागः स्याद्दक्षिणासमग्राः॥ तत्र न
वमः। ततउत्तरासमग्राः उत्तरश्रोणिर्दक्षिणांससीतानां मध्यमायास्तृतीयो भागः। तत्र दशमः। ततस्तस्या द्वौ भागौ। तदपरस्याश्च द्वौ॥ तत्रै
कादशः। ततस्तस्या एको भागः। पूर्वा च समग्रा। तत्र द्वादशः। एवं षोडश सीतासु द्वादशानां च मसानां निनयनं कृतं॥ अथ त्रयश्च मसा अ-
वशिष्यंते॥ तत्र तिसृणां सीतानां मध्ये ये द्वे द्वे अग्रकृष्टे चतुर्थ्यपि स्थानेषु॥ एवं तान्यष्टौ भवंति तेषु विभज्य तेत्र यश्च मसानि नेयाः॥ तत्र
च त्रिभागो जानि त्रीणि त्रीण्यपकृष्टान्येकैकस्य द्वे तृतीयो भागो। तत्र त्रयोदशश्च मसो निनयः भागेष्वायांति॥ ॥तथाहि॥ निर्यगनूकमवेस
मग्रे द्वेग्रकृष्टे दक्षिणाश्रोणपुनरांसाकृष्टयोर्दक्षिणस्याकृष्टस्य द्वौ तृतीयौ भागौ॥ तत्र त्रयोदशश्च मसे निनयः। ततः तस्य एकस्तृती

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰सू॰प यो भागः। ततस्तस्य उत्तरं समग्रं भागं नृकाकत्वयोर्दक्षिणा समग्रं ॥ उत्तरस्यास्तृतीयो भागः॥ तत्र चतुर्दशाश्वमसोन्नितेयः ततस्तस्य द्वौ भागावुत्तर-
३२ यो दक्षिणां संभवे द्वेसमग्रे अकृष्टे ॥ तत्रास्मिन भागे॥ याकोण पर्यंतं पंचदशाश्वमसोन्निनेय इति ॥ ततस्तस्मिन्नौदुंवरे चमसे एकं धान्यं
वर्जयित्वा सर्वाणि धान्यान्यावपति यानि तत्संपद्यं ते तत्सुतिनिधीय वानावपेत्। मानवेदर्शनात्। यस्यावापो न क्रियते तस्य धान्यस्य यावज्जी-
वमभोजनसंकल्पो यजमानेन कर्तव्यो यावज्जीवमहं कोद्रवान्न भोक्ष्ये। माषान्नं न भोक्ष्यत्येवं ॥ ततो याः ओषधीः पूर्वाजाता इत्यत आरभ्य पं-
चदशभिरुग्भीरुदचमसे नयनवत्सर्वौषधं वपति ॥ एकैकचमसस्याने एकैकामकधान्यानी चमसे नैवावपति न तु मुष्टिं गृहीत्वा कुतः
शेदुंबरेण चमसेन चतुःस्रक्तिनेति चमसस्य वपनकरणत्वेन तेनश्रवणात् ॥ या ओषधीरिति मंत्रांते। आरभ्य प्रथमो दचमसनिनयनात् राम:
वधिपर्यंतं वपति। ततः शतं वर इति द्वितीयं मंत्रं पठित्वा द्वितीयो चमसनिनयस्थाने वपति॥ ओषधीप्रतीति तृतीयो दचमसनिनयस्थाने ३२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ऽोषधीरितिचतुर्थस्य। अश्वत्थेवइतिपंचमस्य। यत्रौषधीरितिषष्ठस्य। अश्वावतीरितिसप्तमस्य। उच्छुष्मा इत्यष्टमस्य। दुष्कृतिरितिनव
मस्य। अतिविश्वाइतिदशमस्य। यदिमाइत्येकादशस्य। यस्यौषधीर्द्वादशस्य साकंयक्ष्म १३ अन्याव १४ याःफलि १५ याःफलिनीरित्यनेन
पंचदशचमसनिनयस्थानेसकलमपिसर्वौषधेवपतिसर्वत्रचमसेनैवसर्वौषधंवपतिनतुहस्तेन। ततऽपरवदेप्रतिष्ठस्यातारो
हितेचर्मणिपानडुहेसोमंनिवपति इत्यत आरभ्यआतिथ्येष्टेर्हविःकृत्स्नानादितुषविप्रमोकांतंकुर्यात्। अपीनानात्प्राग्गेवाध्वर्युरात्मन
ईशानकोणादारभ्य सप्तसप्त परिश्रितोभिमंत्रयते॥ सप्तविंशत्याररंसप्तसप्तसुमंत्रः। ततोऽवशिष्टयोर्द्वयोः। ततो लोगेष्टकानाम्न तंवं
डानामुपधानं॥ तत्रप्रथमंपुरस्ताद्बहिर्वेदेःसकाशात्स्थेनमन्तंवंडमाहृत्यात्मनःप्रागग्रकांतेपरिश्रितोंतरतऽन्नाणभिमुखवास्तिछू
न्मापाहि ॐ लीजनितेतिमंत्रेणोपदधाति॥ ततोनित्ये॥ ततोदक्षिणस्यांदिशिगत्वाबहिर्वेदेःस्थेनमन्तंवंडमाहृत्यात्मनोदक्षिणपार्श्वे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का.स्र.प
११

मध्ये दक्षिणपक्षसंधिमंतरेणासंलग्नमेवाक्रांते पूर्वाभिमुखस्तिष्ठन्नुपदधाति ॥ अप्यावर्त्नस्वेति मंत्रेण ॥ ततो नित्ये ततो वायव्यां दिशि गत्वा बहि-
र्वेदेरुत्तरपश्चाद्भाग एव दिशः सकाशात् स्फ्येन मृत्तवंडुमाहृत्यात्मनः पश्चिमपार्श्वमध्येन्नक्रांते पुच्छसंधिमंतरेणाग्नेयन्नयन्न इति मंत्रे-
णा दक्षिणाभिमुखस्तिष्ठन्नुपदधाति नित्ये च करोति ॥ ततउत्तरस्यां दिशि गत्वा बहिर्वेदेस्तस्या एव दिशः स्फ्येन मृत्तवंडमानीयात्मन उत्तर-
पार्श्वमध्येन्नक्रांते पक्षसंधिमंतरेण पश्चिमाभिमुखस्तिष्ठन् विषमर्जमहमिति मंत्रेण तन्मृत्तिकास्तेनोपदधाति ॥ ततो जहामि सेदिमि-
त्यनेनउत्तरस्याः सिकताः पुमार्ष्टि हस्तस्पर्शेनेनाधः पातयतीत्यर्थः । ततो [illegible] । ततः शम्यामादाय चात्वालमानादुत्तरवेदिक्षुद्रतां तं प्र-
कृतिवत् ॥ ॥ तत्र विशेषः ॥ कुशस्तंबस्योपर्युत्तरवेदिनिवापः । उत्तरवेदिश्च युगमात्री वा । चत्वारिंशत्पदावाक्षेत्रफलेन । षडशीत्यंगु- राम:
लैर्युगं भवति एतावन्मात्रा चतुरस्रा । चत्वारिंशत्पदा वक्षेत्रफलेन यस्यां चत्वारिंशत्पद्यानां क्षेत्रं भवति सा च पुरुषकृता ॥ द्विपदा- २

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तिर्यङ्मानीषट्पदापार्श्वमानीतस्याक्ष्णयारज्जुश्चत्वारिंशत्करणीति। ततोऽग्नेनवेतिषट्क्रमेणेनआत्ममध्येउत्तरवेदेःपरिवद्धी
सिकतानिवपति। ततस्तूष्णींताभिःसिकताभिःसर्वमात्मानंपुदक्षिणांतथाप्रच्छादयति॥ यथाप्रच्छादितःसंउत्तरवेदिलोगेष्टकाभिः
संमोघ्रुयःसंपद्यते ततआप्यायस्वेतिद्वाभ्यांआत्माछादनभूताःसिकताआलभते। ततोवर्षवृद्धमसीतिशूर्पपात्रादिप्रभृत्यातिथ्या
शेषंसमापयति॥ ततःप्रवर्ग्योपसदौकुरोति ततउपसत्सुसुब्रह्मणांप्रामांता। अंतःपात्यस्यपुरस्ताद्वेदिमध्येप्राग्ग्रीवमुत्तरलोमानडु
हंरोहितंचर्मास्तृणाति तत्रचर्मणिप्रथमचितेरिष्टकांनिदधाति इतरासांचितीनांस्वयमातृणाएवतत्रनिदधाति। अन्यास्वेष्टकानि
दधाति। ततश्चर्मणःपुरस्ताच्छ्वेतोऽश्वस्याप्यतेऽश्वेतस्याभावेऽश्वेतोप्यश्वःस्थापनीयः। तस्याप्यभावेऽनड्वान्। ततआत्ममध्येकु
शाग्राणिअतिशयेनउत्कृत्तैःकुशाग्रैस्तूष्णींचर्मस्थाइष्टकाआज्येनप्रोक्षति ततोध्वर्युर्गार्हपत्येआज्यंसंस्कृत्यजुह्वांपंचगृहीतं

का॰सू॰प ग्न्यान्तिकस्मिंश्चित्पात्रे लौकिकाग्नेर्वापः प्रोक्षणार्थं कार्यः। आज्यप्रोक्षणीनां प्रणयनं ततो बहवोऽध्वर्य्युदयश्च मौग्रमनं कुर्वन्ति॥ ततोऽग्निमन्थः प्र
२५ ह्रियमाणोऽध्वर्युः प्रतिहोतारं प्रति प्रैषः॥ ततः प्रथमायामृचि वेदिं पांशुभिः स्तीर्यांमश्वः प्रथमं पुरस्तादग्रतो नयन्ति॥ ततश्चर्मस्थां चितिं प्राच्यां हृ
त्वा अग्नेः पुच्छं दक्षिणां निदधाति चर्मस्थामेव॥ ततउत्तरपक्षमपरेणात्मनउत्तरश्रोणिपक्षसंधं तरवर्त्निनात्मप्रदेशेनाश्वमग्निंचि
मारोहयन्ति एके आत्मपूर्वभागे प्रत्यं चमश्वमारोहयन्ति॥ एके पश्चात्पुच्छप्रदेशेन प्रांचं॥ ततोयत्रात्मनि मंत्रेणाकर्षणं कृतं तेनमार्गेणा
श्वं परिणयन्ति। ततउत्तरश्वै प्रथमं प्राङ्मुखं नयन्ति॥ ततः पूर्वपार्श्वे दक्षिणामुखं दक्षिणापार्श्वे प्रत्यङ्मुखं मागच्छन्तमेव पुच्छाद्दक्षि
णतः स्थापितां चर्मस्थां चितिमवघ्राप्य पश्चिमपार्श्वे उदङ्मुखं परिणीयोत्तरपक्षपरेणोवनिः कार्ष्णप्रागुदीच्यां दिशमुत्सृजन्ति। ततो राम:
ऽग्निमास्तृणप्रोक्षणीरादायेंद्रघोषवत्त्वादिप्रोक्षणां प्रति दिशं बहिर्वेदि दक्षिणां सहितः शेषासेकः। नाभिव्याघारणं। स्रुग्ग्रयमनं। एताव २५

पत्रकर्तव्यं अत ऊर्ध्वं अग्निनिधानकालस्यैव वा ॥ ततउत्तरवेदिमपरेणातिष्ठन्यजमानो मयिगृह्णामीति स्वरेणाजपति ॥ ततो यजमानस
त्यसामगायति ब्रह्मा च दक्षिणापक्षस्य दक्षिणात आसनं समंत्रकं संस्कृत्योपविशति ततोऽध्वर्युः प्राङ्मुख उपविष्टः कुशास्तंबस्योप
रि पुष्करपर्णमुपदधाति अपां पृष्ठमसीति मंत्रेण पुष्करस्थं तेन । ततो दिवो मात्रयेति विमार्ष्टि विमार्जनेन विस्तीर्णं करोति ततो विस्ये । त
तः पुष्करपर्णस्योपर्यधः पिंडं रुक्ममुपदधाति ब्रह्मयज्ञानमिति मंत्रेण ततो निस्ये रुक्मस्य यः प्राग्यजमानेन धृतः सह व पुष्करपर्णं
मप्सु त्वा संभरणा संवध्वे किंचित् अन्यदित्यपरे ॥ ततो रुक्मस्योपरि पर्युत्तानं प्राङ्मुखं प्राक्शिरसं बाहिरण्यगर्भ इति द्वाभ्यां पुरुषमुपदधा
ति ततो नित्ये प्राङ्मुखे मिति वासुदेव प्राक्शिरसमिति याज्ञिकाः ॥ ततो यजमानः पुरुषमालभ्य छंदोगविहितं पुरुषसामगायति ततः
स्वशाखाविहिते पुरुषे इति पुरुषमालभ्य चित्रे चित्रलिंगके कमानभ्यि त्र इत्यस्मिन्मंत्रेण साम गायति अत ऊर्ध्वमस्य पुरुषस्य पुरस्तात्स

का.सू.प
३५

रिगमनमध्वर्युणानकर्त्तव्यं। प्रागन्तकोद्धंघनंकदापिनकार्यमित्यर्थः॥ ॥ततोयजमानोनमोस्तुसर्पेभ्यइतित्रिभिःप्रत्यृचमुपतिष्ठते॥
ततोध्वर्युराज्यस्थं संस्कृत्यपंचगृहीतंगृहीत्वोपविश्यकुशोपग्रहःप्रतिदिशंगत्वागत्वातत्पंचगृहीतंविभागेनप्रत्यृचस्योपरिजुहोति॥ ॥त
त्रप्रथमंपश्चाद्भागेप्राङ्मुखउपविष्टःप्रत्यृचस्यपश्चाद्भागेकृणुष्वपाजइतिमंत्रेणपंचगृहीतांशंजुहोति॥ इदमग्नयइतिसर्वहोमेषुत्या
गः॥ततउत्थायउत्तरतोदक्षिणाभिमुखउपविश्योत्तरपार्श्वेजुहोतितवभ्रमासइति॥ततउत्थायपुरस्तात्प्रत्यङ्मुखउपविश्यपूर्वभागेप्रति
स्पशइतिजुहोतिततःप्रत्यागत्यप्रत्यृचमपरेणदक्षिणास्यांदिशिगत्वोदङ्मुखउपविश्यदक्षिणपार्श्वेउदग्नेतिष्ठेतिजुहोति॥ततःपश्चाद
गत्यपूर्वाभिमुखउपविश्यपश्चात्पार्श्वेऊर्ध्वोभवेतिजुहोति॥अथवासर्वहोमेषुप्रत्यृचस्योपरिमध्यएवहोमोनप्राग्यादिदेशभेदेन।अध्वर्यो रामः
रेवायंदिङ्नियमः॥ततोयजमानोधोमुखःस्पर्शमकुर्वन्नेवप्रत्यृचमुरसावक्षसाथवाहृदक्षिणोत्तरौसमौप्रसारयति॥ततोध्वर्युर्वाहोःप्राप ३५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णां तेलिखति स्रुचोरुपधार्थं चिह्नं करोति। एकं दक्षिणतः। द्वितीयमुत्तरतः। ततश्चिह्नयोः प्रागग्रयोः स्रुचोरर्द्धपत्रप्रमाणयोरुपधानं
करोति। तत्र कार्ष्मर्यमयीं स्रुचं। पादमात्रीं दीर्घां षडंगुलविपुलामर्द्धपत्रालोकव्यापिनीं घृतपूर्णां दक्षिणतः कुशोपग्रहप्राङ्मुख
उपविष्टो अग्नेष्ट्वा तेजसा सादयामि अग्निमूर्द्धेति सादयति॥ ततो निस्ये· ततः पुरुषमपरेणाग्नीत्तरतः परिलिखेत तमौदुंवरीं स्रुचं
पादमात्रीं दीर्घां षडंगुलविपुलामर्द्धपत्रालोकव्यापिनीं दधिपूर्णां स्रुचोपग्रहः प्रत्यङ्मुख उपविष्ट इंद्रस्य त्वौजसा सादयामि भुवो यत्त
स्येति मंत्रेणोपदधाति ततो निस्ये। स्रुचोश्चोभयत्र विश्वज्योतिर्वेलाप्रांते तिर्यग्न्कस्योपर्युपधानं। एके आचार्या दक्षिणां स्रुचं दक्षि
णाग्रामुपदधाति। उत्तरां स्रुचोदगग्रामुपदधाति॥ ततः पुरुषस्योपरि स्वयमातृणा संत्तां शर्करां छिद्रां छिद्रपुक्तां तिर्यक्छिद्रीउपद
धाति॥ ध्रुवासि धरुणां स्तृते त्यादि ध्रुवासीदेत्यंतेन मंत्रेण ततो निन्ये॥ छिद्रं च पुरुषशिरस उपरिकार्यं। कुतः यथा पुरुषप्रत्यानणांसा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का.सू.प
३८

दितिमानवेदर्शमात्॥ ततो स्वां स्वयमातृण्णायां यन्नमानो भूरितिव्याहृत्यां साम गायति॥ ततो ध्वर्युर्हृदङ्मुखउपविश्य मूलाग्रवतीं दूर्वां स्वयमा
तृण्णायामुपर्युपदधाति तस्या मूलानि स्वयमातृण्णाया उपरि भवंति अग्राणि च स्वयमातृण्णायाः पुरस्ताद्भूमा वर्द्धपथा लोकं यथा व्याप्नुवं
ति। तथोपधानं कार्यं। कांडात्कांडादिति द्वाभ्यां मंत्राभ्यां दूर्वामुपदधाति॥ ततो निनित्ये· ततो याते अग्ने इति द्वाभ्यां मंत्राभ्यां द्वियजुषं पथां दू
र्वायाः पुरस्तात् मध्यात् द्वितीये लोके अनूकस्योपर्युदङ्मुखउपदधाति· ततो निनित्ये· ततो द्वियजुषः पुरस्तादेतः सिचौ॥ द्वे पश्चे अनूक
मभितउपदधाति विराड्ज्योतिरिति प्रथमम् उत्तरां॥ ततः स्वराड्ज्योतिरिति दक्षिणां द्वितीयमुदङ्मुखस्तकोपदधाति ततो द्वयोः सक्लृप्ति
त्ये॥ ततो रेतःसिचोः पुरस्तात्प्रथमां विश्वज्योतिषं पश्चादुदङ्मुखः प्रजापतिष्ट्वेति मंत्रेण अनूकस्योपर्युपदधाति॥ ततो निनित्ये· ततो वि रामः
श्वज्योतिषः पुरस्ताद्देक्षतव्ये पश्चे अनूकमभितउदङ्मुखो लोमभ्यस्त्वामाधवश्चेति मंत्रेण संविशाल्लिष्यंतेनोपदधाति॥ ततस्तया देवतयां ३८

गिरस्वद्ध्रुवे सीदतमिति मध्यमपठितेनैव सादनं करोति ॥ ततस्ता अस्येति पठति ॥ अत्रापि पूर्वमुत्तरां ततो दक्षिणां यथाक्रमं मधुश्च मा
धवश्चेति ग्रालम्भवासंतिका हृतू इत्यादिः शेषऽभयोरालंभं कृत्वा पठनीयः ततः सकृत्त्रिस्ते। ततश्च तत्रयोः पुरस्तादषाढां पश्चान्नक
स्योपर्युदङ्मुखो षाढासि सहमाना इति मंत्रेणोपदधाति ॥ ततो निस्ते ॥ ततः षाढया दक्षिणातो रत्निमात्रं पश्चाद्वयप्रमाणां परित्यज्य ततो
ये पश्चालोके ऽदङ्मुखउपविष्टः पश्चालोकव्यापिनं पुरुषाभिमुखं कूर्ममुपदधाति तत्र पूर्वं कूर्मं दधिमधुघृतैर्मिश्रीकृतैर्मधुवाता इ
ति तिसृभिर्मंत्रैरनक्ति। ततउपधानस्थाने पूर्वमवकाः शेवालं निधाय तत्तासमुपर्या पागंभंसीदेति तिसृभिरन्याभिः कूर्ममुपदधाति तत्र तिसृ
णांक्ष्यवांमध्येमध्यमापांचीन्समुद्रानिस्थेंतयाक्षवाहस्तस्थितमेव कूर्मं घृहयति ॥ ततस्तृतीयाग्रामृचि पठितायां मंत्रेऽउपदधाति ततउप
रिष्टान्नुत्तरवकाभिः कूर्मपृष्ठाग्रसादनदद्दोहसोकरोति ॥ ततोऽपरेणास्वयमातृणामुत्तरतो गत्वा ततो मध्यादुत्तरस्यां दिश्यरत्निमा

का॰सू॰प वैस्वयमानत्वान्नृत्तरेणान्वकसो पर्युलूखलमुसले दुर्दे अर्द्धपग्राग्रमाणे प्रत्यङ्मुखउपविश्य विह्लोः कर्मारत्नी त्येके नमंत्रेणा देव्यस्य विसहे वो
२७ पदधाति॥ उलूखलश्चौंतुरस्वप्रादेशमात्रउच्चोमध्यसंगृहीतश्च भवति मुसलं च प्रादेशमात्रं हन्नमौदुंबरमेव भवतिउन्नरतउलूखलमु
पदधाति॥ मुसलं च दक्षिणतः॥ सक्तान्नित्ये॥ ततउलूखलस्योपर्युखायाउपदधानं॥ तत्रपूर्वमुपशयापेषणं॥ ततउखायाउलूखलस्यो
परिनिधानं। ततउखां पूर्वेणोपशयानिवापः॥ ततो ध्रुवासि धरुणेति द्वाभ्यां मन्त्राभ्यां मुखायामुपधानं॥ ॥ततोनित्येइतिकर्कः॥ सू
त्रोक्तक्रमेणैवसर्वमितिहरिस्वामिनः। पूर्वउलूखलेउखाकरणं। ततउपशयापेषणं तस्याःपुरस्तान्निवापः ततउपदधानमिति॥ ततो
धर्युराज्यंसंस्कृत्यस्रुववंसंमृज्योत्तरपक्षमपरेणात्तत्प्राङ्मुखउपविष्टउखायांस्रुवेण द्वेश्वाहुती जुहोति अग्ने युक्ष्वाहीति प्रथमां। यु राम:
क्ष्वाहीति द्वितीयां॥ इदमग्नयइति द्वयोस्त्यागौ। संवत्सरदीक्षापक्षे नियमेनहोमद्वयं भवति॥ अन्येष्वपक्षे तु विकल्पेन होमः। विकल्पेन युक्ष्वा २७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हीति द्वाभ्यामुखाउपतिष्ठते अत्रोलूखलो खोपधानस्थाने पूर्वमर्थीत्यादि मारां खानं कृत्वा तत्रोलूखलाद्युपधानं कर्त्तव्यं ॥ यथा सिकतापू-
र्णायाउखायाउपर्युपहितानि पंचशीर्षाणि पार्श्वेषु कामिः समो भ्रूयाणि भवंति ॥ ततः पंचशीर्षः पश्वेशिरः शिरः प्रति सप्तसप्त हिरण्यश-
कलान्याप्स्यति ॥ तत्रसमप्य कस्तवं तीनि मं चेणा प्रथमं मुखे हिरण्यशकलं प्राप्स्यति ॥ ऋचे त्वेति दक्षिणानासिकायां । ततो ऋचेत्वेति सव्यना-
सिकायां । ततो दक्षिणाचक्षुषि भासे त्वेति ज्योतिषे त्वेति सव्ये ॥ ततो अभूदिदमिति दक्षिणकर्णे । अग्निर्ज्योतिषेति सव्यइति संव्यत्निसंप्र-
दायः । हरिस्वामिनस्तु प्रथमं सव्येषु नासादिषु ततो दक्षिणे ष्विति तु क्रवंतः । अनेनैव प्रकारेण पंचस्वपि शिरःसु मुखत्वादिक्रमेण हिर-
ण्यशकलप्रासनं । केचिदेकपशुपक्षे एकस्मिन्नेव शिरसि पंचवारं सप्तसप्त हिरण्यशकलान्याप्स्यति ततः प्रत्यङ्मुखोपविष्टः सिकता-
पूर्णायामुखायां प्रागग्रिस कस्पपयसउपरि मध्ये पुरुषशिरः प्रत्यङ्मुखं न्युब्जमधोमुखमिवोपदधाति ॥ ततपूर्वस स्वदाश्यपनेन पुरुष

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शिरसो हस्तेनोर्द्ध्वग्रहणं। ततउखामध्ये आदित्यं गर्भमिति उपधानं ततो नित्ये। ततउत्तरपूर्वकोणे ऽश्वस्य शिर उपदधाति वातस्य जूतिमिति मं-
त्रेण। ततो नित्ये। ततो दक्षिणापूर्वकोणे गोशिर उपदधाति। अजस्रमिन्दुमिति। ततो नित्ये। ततो ऽपरकोणे अवेशिर उपदधाति वरूत्रीं त्व-
ष्टुरिति मंत्रेण॥ ततो नित्ये ततो दक्षिणाऽपरकोणे ऽजस्य शिर उपदधाति यो ऽअग्निरिति। ततो नित्ये। सर्वाणि शिरांसि प्रत्यङ्मुखान्यु-
त्तानि चोपधीयन्ते ततआज्यं स्रुवं संस्कृत्य पुरुषशिरसि द्वे आज्याहुती स्रुवेण जुहोति॥ विश्वदेवानामित्यर्द्धर्चेन प्रथमां। आप्राद्यावेति द्वि-
तीयार्द्धर्चेन द्वितीयां। इदं सूर्यायेति द्वयोस्त्यागः॥ ततस्तीर्थेन वहिर्वेदि दक्षिणस्यां दिशि गत्वोदङ्मुखस्तिष्ठन्नुत्सर्गसंज्ञकैर्मंत्रैः शि-
रांस्यध्यर्द्धेनोपतिष्ठते॥ इमं मा हिंसीर्द्विपादमिति पुरुषस्य शिरः प्रथममुपतिष्ठते। ततइमं मा हिंसीरेकशफमित्यश्वस्य। ततइमं हिं-
साहस्रमिति गोः ततइमसमूर्णायुमित्यवेः। ततो अजो ह्यग्नेरजस्य केचिदात्ममध्ये स्थिता एवोखां परिक्रम्य परिक्रम्यैभिरेव मंत्रैः शिरसामुप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्यानंकुर्वंति॥ तत्रप्रत्युपस्थानक्रमायाः परिक्रमणंतत्रैवं॥ प्रथमप्राङ्मुखंपरिक्रम्यप्राङ्मुखः पुरुषशिरः उपस्थाय प्रदक्षिणंपरिक्रम्याश्वशि
रः समीपेस्थित्वाद्युपस्थायपुनः प्रदक्षिणंपरिक्रम्यगोःशिरः समीपेस्थित्वाद्युपस्थायततोऽप्रदक्षिणंपरिक्रम्यावेः शिरः समीपेस्थित्वाद्युपस्था
य॰ततः प्रदक्षिणंपरिक्रम्याऽजशिरः समीपेस्थित्वातदुपतिष्ठतइति॥ अथवापुरुषशिरउपधायसन्निधौस्थित्वापुरुषस्योपस्थानंततो
ऽश्वशिरउपधायतत्समीपेस्थित्वातस्योपस्थानं। एवंसर्वेषां। ततोवहिर्वेदेः सकाशात्तीर्थसमीपेआगात्यत्वंयविष्ठेतिमंत्रेणचित्यस्योप
स्थानंकरोति॥ आत्मनश्चस्थित्वास्योपस्थानपक्षेपिचित्यस्योपस्थानंभवति॥ केचिदेकस्मिन्नेवशिरसिसर्वमंत्रान्प्रयुज्यते॥ तत्पक्षेतस्मि
न्नेकस्मिं [redacted] शिरसिपंचकृत्वः सप्तसप्ताहिरण्यशल्प्रासनं॥ ततस्तस्यसहस्रदाऽस्युदग्रहणं॥ आदित्यंगर्भमितिपुरुषोपधानमंत्रेणो
पधानं। अश्वाद्युपधानमंत्रैः शिरसस्तस्मिन्स्तस्मिन्प्रदेशेअंगुल्यास्पर्शंकरोति॥ ततश्चित्रंदेवानामितिसूर्वेणाज्यहोति॥ सर्वमंत्रैरिमंमा॰

न्नेवाज॰२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का.स्.प ३२ हिथं नीरित्याग्रेत्त्पस्थानं। पंचशिरोवत्सभावे ऽजशिरसि सप्तानां हिरण्यशकलानां प्रासनं। यो अग्निरितिमध्ये ऽपधानं। नस्कवाहुति॥
ततो वहिर्वेदिगत्वो ऽदङ्मुखस्याऽजो ह्यग्नेरजनिष्टेत्युपस्थानं ऽखां परिक्रम्य॥ तत्रास्थितस्यैव वा। ततस्त्वं यविष्ठेति चित्यस्योपस्थानं
ततस्तीर्थेनाग्निमाहत्य अपरेणास्वयमातृण्णामागम्य सर्वासु दिक्ष्वन्तकांते पंच पंचापस्याऽपदधाति तत्र प्रथमं प्रागन्तकांते मुदङ्मु
खोपतिष्ठ पंचा ऽपस्या ऽन्नगामारभ्याभ्यास्तं ऽपदधाति। तत्र अपां त्वेमन्निति प्रथमं॥ अपां त्वोद्मन्निति द्वितीयां। अपां त्वाभस्मन्निति तृ
तीयां। अपां त्वाज्योतिषेति चतुर्थीम्॥ अपां त्वायनइति पंचमी। एतासां मध्यमा अन्तकस्योपर्युपधीयते। तामभितो द्वे अर्द्धपद्ये शे
षास्तिस्रः पद्याः। ततो नित्ये ततो दक्षिणातोन्तकांते पंचापस्याः पद्याः प्राङ्मुखऽपदधाति। पूर्वमारभ्या स्म संमुखं। तत्रार्णवेति प्रथमं॥ राम: ३९
समुद्रेत्वेति द्वितीयां। सरीरे त्वेति तृतीयां। अपां त्वाक्षयइति चतुर्थीं। अपां त्वा सधिषिति पंचमीं। नित्येच। ततः पश्चादन्तकांते दक्षिणामुखः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पंचापस्यापद्या दक्षिणामारभ्याभ्यात्मप्रुपदधाति ॥ अपांत्वासदनइतिप्रथमां । अपांत्वासधस्थइतिद्वितीयां । अपांत्वायोनाविति तृतीयां
अपांत्वापुरीइतिचतुर्थीं । अपांत्वापाथइतिपंचमीं ॥ ॥ ततोनित्ये ॥ ततोऽन्तरतोऽनूकांतेपश्चिमाभिमुखः पंचा ःपस्याः पद्याअपर
मारभ्यप्राक्संस्थाऽपदधाति ॥ गायत्रेणेतिप्रथमां ॥ त्रैष्टुभेनेतिद्वितीयां ॥ जागतेनेतितृतीयां ॥ आनुष्टुभेनेतिचतुर्थीपांक्तेनेपंच
मीं ॥ ॥ ततोनित्येकरोति ॥ ततोव्याघारणहोमक्रमेणप्रथमंदक्षिणांसेततऽन्तरश्रोणिपां ॥ ततोदक्षिणश्रोण्यां ॥ ततऽन्तरेंसे ॥ त
तोमध्ये ॥ अनेनक्रमेणचतुर्दिक्षुमध्ये च दशदशप्राणभृतऽपदधाति । तत्रदक्षिणांसोत्तरश्रोणिपोरक्ष्णयादेशेप्राणभृ
तः प्राक्लक्षणाभवंति दक्षिणश्रोण्युत्तरांसयोरक्ष्णयादेशेचोदग्लक्षणाः । दक्षिणांसप्राणभृतांयादशमींस्वयमातृणासंलग्नासार्द्ध
पश्चाऽन्तरांसप्राणभृतांचयादशमीस्वयमातृणासंलग्नासातिरश्चालिखिताईपद्या । तथादक्षिणोत्तरश्रोणिपोर्येदशम्यौस्वयमातृण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰सू॰प ४० संलग्नेते द्वे अपि पादेनेपादभागेनोनेप द्वे इत्यर्थः शेषाः। षट्चत्वारिंशत्मध्याएव भवंति। तत्र प्रथमं दक्षिणांसकोणादारभ्य प्राङ्मुख
उपविष्टएवोपसत्योपसत्य स्वयमातृणापर्यंतादशप्राणभृतउपदधाति। तत्रायंपुरोभुवइति प्रथमां॥ तस्य प्राणो भौवायनइति
द्वितीयां॥ वसंतइतितृतीयां॥ गायत्रीतिचतुर्थीं॥ गायत्र्याइतिपंचमीं॥ गायत्र्यादितिषष्ठीं। उपांशोरितिसप्तमीं॥ त्रिवृतइत्यष्टमीं॥
वसिष्ठइतिनवमीं॥ प्रजापतिर्गृहीतयेतिदशमींस्वयमातृणासहितामर्द्धपर्यां॥ ततः सकृन्निमेदशासु। ततउत्तरश्रोणेरारभ्यस्वय
मातृणापर्यंतंवशप्राणभृतः पश्चिमाभिमुखोपसत्योपसत्योपदधाति॥ अयंपश्चादितिप्रथमां॥ तस्यचक्षुरितिद्वितीयां॥ वर्षइति
तृतीयां॥ जगतीतिचतुर्थीं॥ जगत्याइतिपंचमीं॥ ऋक्समादितिषष्ठीं॥ शुक्रादितिसप्तमीं॥ सप्तदशादेकविंशमित्यष्टमीं॥ जमदग्निरिति राम: ४०
नवमीं॥ प्रजापतिगृहीतयेदशमींस्वयमातृणासंलग्नांपादेनांपर्यां। ततः सर्वासुसकृन्निमे॥ ततो दक्षिणश्रोणेरारभ्यस्वयमातृणांया

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पट्टशाप्राग्भृतोदक्षिणामुखोपस्त्योपस्त्योपदधाति ॥ अयंदक्षिणाइतिप्रथमां ॥ तस्यमनइतिद्वितीयां । ग्रीष्मइतितृतीयां ॥ त्रिष्टु
वितिचतुर्थीं ॥ त्रिष्टुभइतिपंचमीं ॥ स्वरादितिषष्ठीं ॥ अंतर्यामादितिसप्तमीं ॥ पंचदशाद्बृहदितिअष्टमीं ॥ भरद्वाजइतिनवमीं ॥ प्रजापती
तिदशमीं ॥ स्वयमातृणासंलग्नांपादोनां ॥ ॥ ततःसर्वासुसक्रान्त्रित्ये ॥ ततउत्तरांसादारभ्यस्वयमातृणापर्यंतादशप्राग्भृतःउद
ङ्मुखोपविष्टस्त्वोपस्त्योपस्त्योपदधाति ॥ तत्रइदमुत्तरात्स्वरितिप्रथमां । तस्यश्रोत्रमितिद्वितीयां । शरदितितृतीयां । अनुष्टु
विति चतुर्थीं । अनुष्टुभइति पंचमीं । ऐडादितिषष्ठीं । मंथिनइतिसप्तमीं ॥ एकविंशाद्वैराजेत्यष्टमीं ॥ विश्वामित्रइतिनवमीं ॥ प्र
जापतीतिदशमीं ॥ प्राग्भृत्स्वयमातृण्णासंलग्नांतिरश्चालिखितामर्द्धपर्यां ॥ ततःसक्रान्त्रित्ये । एकेपुरुषमुपार्श्वपुरुषसमीपे
प्रथमांप्रथमाउपधायाश्नायादेशेकोणपर्यंतमुपधानंकुर्वंति ॥ ॥ अनश्वविकल्पः ॥ पुरुषादारभ्यकोणांतमुपधानं ॥ को

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णादारभ्य पुरुषां तं वेति ॥ एवं चतुर्विंशत्या देशेषु चत्वारिंशत्प्राणभृत उपहिताः ॥ ॥अथ वक्ष्याम दशारेतः सिग्वेलायां सर्वा सुदिक्षु पक्षीयं
ते ॥ तासां दशानां मध्ये चतुर्थ्यपि स्थाने पक्षपा यासील ग्ने द्वे द्वे ॥ एवमष्टौ ॥ पश्चादनूकमभितश्च द्वे ॥ एवं दश ॥ तत्रेयमुपरिमतिमंत्रेणारेतःसि
ग्भ्यामुत्तरां प्रथमामुदङ्मुख उपदधाति ॥ तस्यैवाङ्मात्रे तिरेतःसिग्भ्यां दक्षिणां द्वितीयां ॥ ततः प्रदक्षिणं सर्वा उपदधाति ॥ ततः प्राङु
पविश्य ॥ हेमंतस्तितनीयां ॥ पंक्तिरिति चतुर्थी ॥ ततो दक्षिणामुखः पंङ्क्ता इति पंचमी ॥ निधनवत इति षष्ठी ॥ आग्रयणादिति सप्त
मीं ॥ त्रिणवे त्वष्टमीं ॥ ततः प्रत्यङ्मुखो विश्वकर्मेति नवमीं ॥ प्रजापतौ तिदशमीं ॥ ततः परिक्रम्य सर्वासु सन्तन्निते ॥ इति प्रथमायांय
जुष्मतीनामुपधानं उक्तं ॥ अथ लोकं पृणानामुपधानमुच्यते ॥ तत्रात्म मध्ये षट्सप्ततिः पादमात्र ॥ अष्टाविंशतिरर्द्धपद्या ॥ नवशता
निचतुर्विंशत्यधिकानि पादभागाः ॥ एतावदात्मन्नुपधेयं ॥ तत्र पादमात्रीणामुपधानस्थानमुच्यते ॥ सर्वेषु कोणेषु प्राणभृत उपहिहिताः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

संति॥ सर्वेष्वनूकांतेषु च मध्ये पंच पंचापस्याः। तेन तासां प्राणाभृदपस्यानामष्टौ अंतरालानि संति॥ तत्र सर्वेषु प्रा
णाभृदपस्यांतरालेषु षट् षट् पद्याः उपधेयाः॥ तासां षस्णां षस्णां पद्यानां मध्ये एकामर्द्धपद्यामुपदधाति॥ पूर्वस्यां
दिशि तु प्राणाभृदपस्यांतरालेयोः सप्त सप्त पद्या एवोपदधाति॥ यतस्तत्र पूर्वामपस्यामनूकामभितोर्द्धपद्ये
स्तः॥ अंसस्थयोः प्राणाभृतोः पश्चाद्वर्जमानयोः पद्यालोकयोः पद्यास्थाने द्वे द्वे अर्द्धपद्ये ऽदगायतेऽपदधाति॥
एवं च पूर्वपार्श्वे चतुर्दश पद्याऽपहिताः॥ अपरपार्श्वे च द्वादश॥ दक्षिणोत्तरयोरेकादशरेकादश॥ एवमत्रा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

का·सू·प ८२

चत्वारिंशात्पद्याऽपहिताः॥मात्मनः पूर्वार्द्धे अपस्यासंलग्ना द्वादश पद्याः प्रागन्तकमभितः प्राग्लक्षणाऽउपदधाति·
॥ ॥तथाषोडशापद्याः॥पश्चादपस्यांसंलग्ना एव प्रागन्तकमभितः प्राग्लक्षणाऽउपदधाति॥एवं
षट्सप्ततिःपद्याः पूर्णाः॥अर्द्धपद्यानां मध्ये दशानामुपधानं कृतम्॥शेषाणांस्थानमुच्यते॥विश्व
ज्योतिषमभितो द्वे अर्द्धपद्येऽउपधेये॥पश्चाद्विश्वज्योतिषवेलायांविश्वज्योतिषस्थानमभितो द्वे

राम ८२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अर्द्धपद्येऽपधेये। तथाद्विपञ्जुषमभितो द्वेस्वर्द्धपद्ये एवं षडर्द्धपद्याः। पूर्वाभिर्दशभिः सहषोडशजाताः। द्विष्टानां द्वादशानां मध्ये पूर्वदक्षिणे
पुरुषेति स्रोर्द्धपद्याः। तत्रैकां द्वितीयां प्राणभृतमुत्तरेण प्रागायता। तामेव प्राणभृतमपरेण द्वे उदगायते। ततः पूर्वार्द्धया द्वादशपद्याः
उपहितास्तासां या दक्षिणा पश्चात्तां तत उद्धृत्य दक्षिणाश्रोण्यां द्वितीयां प्राणभृतं पूर्वेणोदकलक्षणामुपधायतस्याः पुरस्तात्तिस्रोर्द्धपद्या उ
दकलक्षणा उदगायता उपधेयाः। तत उत्तरापरे पुरुषे द्वितीयस्याः प्राणभृतः पूर्वेणाश्चतस्रोर्द्धपद्या उदगायता उपधेयाः। उत्तरपूर्वको(
णे च द्वे। तत्र च द्वितीयां प्राणभृतमपरेणैकामुदगायतां द्वितीयां प्राणभृतं दक्षिणेन प्रागायतां द्वितीयाः। एवं सर्वा अष्टार्द्धपद्या उपहि
ताः। शेषे आत्मस्युक्तसंख्याः। पादपागः आत्मनि चत्वारिंशतानि पद्यालोका भवंति तेषां मध्ये एकोनाशीतिर्लोकायजुष्मतीभिः पूरिताः।
सप्तदायपद्धतिकाराः। द्वादशानां अर्द्धपद्यानां पूर्वदक्षिणे पुरुषे अर्द्धपद्या उपधानं॥ दक्षिणापरे पंचानामुपधानं॥ उत्तरापरे च त

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

वदे·प·का·उ· स्तोमानुपधानं ॥ पूर्वोत्तरे द्वे अर्द्धपद्ये ऽपधीयेते ॥ एकत्रिंशदधिकं शतद्वयंच पादभागानां कृतिपुरुषक्षिति विभागः ॥ इत्येवमात्मा पूर्णाः ॥ अ· ९७
४३ अथ पक्षपुच्छानां चयनमुच्यते ॥ तत्र दक्षिणे पक्षे षट्पंचाशत् ५६ पद्या अनुपधेयाः । तत्र वर्षीयस्यो वा ह्या इति न्यायेन पक्षस्य पार्श्वद्वि
षु सर्वेषु लोकेषु ३२ द्वात्रिंशत्पद्यानामेकां पंक्तिमुपधाय तदंतरतस्तत्संलग्नामेव द्वितीयां चतुर्विंशति २४ संख्यानां पद्यानां पंक्तिमु
पदध्यात् तत्रात्मसंधौ द्वितीयपंक्तावुभयत्र द्वौ द्वौ पद्यालोकौ परिशिष्येते ॥ तत्र पूर्वयोः पद्यालोकयोर्द्वे अर्द्धपद्ये ऽदगायते प्रथमं प
द्यापंक्तिसंलग्नेऽपधेये ॥ ननु अपरपार्श्वे द्वे ॥ पूर्वस्मिन्नेकाएवं कुतो न भवंति ॥ अपरपार्श्वापेक्षया पूर्वपार्श्वस्य बाह्यत्वात् । लोके पुरु
हस्तादामंतर्वहिर्भागव्यवहारवत् ॥ एवं सर्वत्र ज्ञेयं ॥ अपरयोः पद्यालोकयोर्मध्ये द्वितीये पंक्तिसंलग्ने पद्यालोके एकामर्द्धपद्यामुद राम:
गायतां प्रथमपद्यापंक्तिसंलग्नामुपदध्यात् ॥ एवं तिस्रोऽर्द्धपद्याः शेषं पंचाशदधिके द्वे शते पादभागाः । एवमेवोत्तरपक्षे । पुच्छे च पंचा ४३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शत्पद्याः। सप्तार्द्धपद्याः षट्विंशत्यधिकं शतद्वयं पादभागाः तत्र पृष्ठपार्श्वे सर्वतश्चिंशत्संख्यानां पद्यानं प्रथमां पंक्तिमुपधायपत्तदंतग
विंशतिसंख्यानां पद्यानां द्वितीयां पंक्तिमुपदध्यात्। द्वितीयायां पंक्तौ दक्षिणतउत्तरतश्चात्मसंनिहितास्त्रयःस्त्रयः पद्मालोकाः परिशि
ष्यंते।। तत्र दक्षिणे भुजे पद्यालोके भुजतिस्त्रोर्द्धपद्याः प्रागायताः प्रथमपंक्तिसंलग्नाउपधेयाः। द्वितीयपंक्तिसंलग्ने लोके चतुर्थोऽ
र्द्धपद्योपधेयाउत्तरे आत्मसंलग्ने पद्यालोकत्रये तिस्त्रोऽर्द्धपद्याः प्रागायताः प्रथमपद्यापंक्तिसंलग्नाउपधेयाः। शेषेऽक्तसंख्यापादभागा २२६
इतितदेवं प्रथमायां शतद्वयमष्टात्रिंशदधिकं लोकपृणाः पद्याः।। २३८ एकचत्वारिंशदर्द्धपद्याः ४१। सार्द्धद्वादशशतानि पादभागाः नि ४
१६५० एवमेकोनविंशतिशतान्येकोनत्रिंशदधिकानि भवंति। १९२९। गार्हपत्ये लोकंपृणाः प्रथमायामिष्टकत्वात्।। गार्हपत्यस्यैक
विंशतीतिलोकंपृणाः प्रथमायां गण्यंते।। तेन पंचाशदूनं सहस्रद्वयं संपद्यते। १९५०। द्विसाहस्री प्रथमा लोकंपृणानां पंचाशदूनेस्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

च.दे.प.का.उ. कृत्वादिति लोकंपृणानामुपधानस्थानमुक्तं॥ ॥अथोपधानप्रकारउच्यते॥ तत्र दक्षिणपूर्वकोणेप्रारभ्य तमपरेणपेद्वे अर्द्धपद्येते प्रथममुप
४४ धाय॥ ततः प्रदक्षिणमभ्यात्मं दशभिर्दशभिर्लोकंपृणानां प्रत्येकं त्वलीमुपधानं कृत्वा लोकंपृणाछिद्रं पृणोति मंत्रेणाभिमंत्र्य तेषादनं लोकंपृ
णामुनभवति॥ आसादनं चेतिनसादयमस्तत्रोह्येषइतिनिषेधात्॥ ततस्ताअस्येतिदशानामपिसद्दसोहसाधिवदनं एवंपूर्वप्रारभ्य द्यो
परलोकादारभ्य दक्षिणप्रारभ्य दवधिदीर्घाभिः प्रत्यकसंस्थपंक्तिभिर्बाह्यतः आरभ्याभ्यंतरमभ्यंतरमुपधानं कुर्वन् स्वयमातृणां या
वद्गच्छेत्। यस्याश्चायादेशस्य संनिधावुपधानं प्रथमत आरभ्यंतं लोकंपृणानामुपधानेन वह्नुअपेक्षितं तत्सर्वं देवभाष्ये द्रष्टव्यं सं
मुखं मर्यादाभूतं चाक्षायादेशं नातिक्रामेत्। एवमेवश्रोणपोरंतराले दक्षिणामुखउदक्संस्थपंक्तिभिः एवमेवोत्तरणताक्षायात्॥ आरभ्य एम:
प्रागन्तकमर्यादं प्रदक्षिणावाह्यतः। स्वयमातृणांयावदुदङ्मुखउपधाति अक्षायादेशं नातिःक्रामेत्॥ मुखंमर्यादाभूतंच॥ एवं प्र ४४

दक्षिणं यथायोगं सव्यवाहुमंतरं कुर्वन्नश्मात्मं चयनं कुर्वन्सर्वतो वहिः प्रदेशात्स्वयमातृण्णां प्रत्यागच्छन्पूर्वान्कमर्यादमुपधाय ततः
प्रत्यागत्य स्वयमातृण्णां मपरेणागत्वा प्रागन्तं दक्षिणेना क्ष्णायावधि कालोकंपृणावाह्यत आरभ्य दक्षिणसंस्थ पंक्तिभिः स्वयमातृण्णां
यावदुपधेयाः। तत आत्मसंधेरारभ्योदङ्मुखो दक्षिणसंस्थं प्रदक्षिणं स्वात्माभिमुख उपदधाति॥ पृष्ठे चात्मसंधेरारभ्य प्रत्यक्संस्थं
प्राङ्मुखः उत्तरपक्षे चात्मसंधेरारभ्योदक्संस्थं दक्षिणामुखो लोकंपृणानामुपधानं करोति। सर्वासु चितिषु लोकंपृणानामुपधानेऽय
मेवप्रकारः। ततश्चात्वाला पुरीषमाहृत्य इंद्रं विश्वा इति मंत्रेण गणिकं करोति ततस्तूष्णीं पूर्वमर्द्धान्तं कं छादयति॥ ततः प्रदक्षिणं सर्वमा
त्मानं प्रच्छादयति ततो दक्षिणं पक्षं॥ ततः पुच्छं॥ तत उत्तरपक्षं सर्व चितिषु पुरीषनिवाप एवमेव भवति। ततो वार्हत्साये न्यायाभिः सप्त
ऋग्भिः एश्वर्ड्ः पुरीषवतीं चितिमुपतिष्ठति केचिद्दशभिर्ग्भीरुपतिष्ठते तत्र वयं ते अद्येत्यष्टमी। केचिद्दशभिरुपतिष्ठते॥ तत्र वाऽध्या

दे॰ का॰ ५ यत्स्माग्निं पर्यंताग्निहूयस्थानं ॥ ॥अथ वचनो यत्तुक्तं किंचित्तुसंगा हुन्नाते ॥ ॥ उपसत्सु पौर्वाह्णिका उपसद अपराह्णिका उपसद्ध्वांतराले वय
४५ नं पुरीषनिवपनं च भवति ॥ उपसत्सु प्रत्यहं सायंकाले सूर्यस्यास्तमयात् पूर्वं अभ्यमग्निं परितास्त्रिः प्रदक्षिणां परिणीयत मभ्यं प्रागुदीच्यां दिश्युत्
सृज्य। तावत्सुतिपर्येति ॥ अध्वर्युः अप्रदक्षिणं त्रिः परितो गच्छति। एतदभ्यपरिणयनमाग्निनिधानं यावदसवति न ततऊर्ध्वं ॥ उपस
त्के प्रथमायामुपसदि द्वे चिती प्रथमा द्वितीये सपुरीषे चीयेते ॥ मध्यमायामुपसदि तृतीया चतुर्थी पंचम्यस्ति स्रोपिचित यः सपुरी
षाश्चीयंते विकर्षिप्यग्न्युत्कृष्टे षांतं च तृतीयायामुपसदि पंचगृहीतादिकर्म भवति ॥ षडुपसत्के सोमे प्रथमायामुपसदि सपु
रीषा प्रथमा। द्वितीयायामुपसदि सपुरीषा द्वितीया। तृतीयायां सपुरीषा तृतीया चितिः। चतुर्थ्यां सपुरीषा चतुर्थी। पंचम्यां सपु राम:
रीषा पंचमी। विकर्ष्यग्न्युत्थाप्रेषांतं च। षष्ठ्यां पंचगृहीतादिकर्म। द्वादशोपसत्के द्वादशाहादौ व्यत्यासे न चितिपुरीषे भवतः॥ ४५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रथमायामुपसदि प्रथमा चितिः॥ द्वितीयायामुपसदि प्रथमायां पुरीषनिवापः॥ तृतीयायामुपसदि द्वितीया चितिरुपधीयते॥ च
तुर्थ्यामुपसदि द्वितीयचितौ पुरीषनिवापः॥ पंचम्यामुपसदि तृतीया चितिः। षष्ठ्यां तृतीयायां पुरीषनिवापः॥ सप्तम्यां चतुर्थी चिति
अष्टम्यां चतुर्थ्यां पुरीषनिवापः॥ नवम्यां पंचमी चितिः॥ दशम्यामुपसदि पंचम्यां चितौ पुरीषनिवापः॥ एकादश्यामुपसदि विकर्णीस्व
यमातृण्णोपधानायग्नेः प्रशंसत प्रैषांतं॥ द्वादश्यां पंचगृहीतादि। चतुर्मासोपसत्के भुक्तकृताप्यग्निचित्ते सत्रे द्वादशभिरुपसद्भिः प्रथ
मा चितिः। ततो द्वादशभिरहोभिः। प्रथमायां च पुरीषं॥ एवं द्वितीयादीनां पंचम्यां पुरीषमेकादशभिरहोभिः। एकादशे ह्नि विकर्ण्यादि
च॥ अत्राप्युत्तमायामुपसदि पंचगृहीतादिकर्म भवति त्रिसंवत्सरोपसत्के महातापश्चित सत्रे तिसृभिः षट्त्रिंशद्भिः उपसद्भिः प्रथ
मा चेतव्या। तिसृभिः षट्त्रिंशद्भिरेव प्रथमायां पुरीषनिवापः कार्यः॥ एवमेव द्वितीयादीनां॥ अत्राप्युत्तमायां पंचगृहीतादिकर्म॥ ता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·का·५ पश्चिते सत्रे संवत्सरसुपसदो भवंति॥ तत्र प्रथमे मासे प्रथमा चितिः श्वेतधाः। द्वितीये मासे प्रथमायां पुरीषनिवापः। तृतीये मासे द्वितीया चितिः॥ च
४८ तुर्थे द्वितीयायां पुरीषनिवापः। पंचमे मासे तृतीया चितिः। षष्ठे मासे तृतीयायां पुरीषं॥ सप्तमे मासे चतुर्थी चितिः। अष्टमे चतुर्थ्यां पुरीषं।
नवमे मासे प्रथमे ह्नि पंचम्याश्चितेरसपत्ना विराजश्चोपधीयंते॥ ततः प्रत्यहमेकैका स्तोमभागा उपधीयंते॥ एवं नवमो मासः॥ ततो द
शमे मासे प्रत्यहमेकैकायां स्तोमभागायां पुरीषनिवापः क्रियते तत एकादशेन मासेन नाकसत्प्रभृति सर्वा पंचमी समाप्यते ततो द्वाद
शे मासि षड्विंशतिभिर्दिनैः पंचम्यां पुरीषनिवापः क्रियते एकोनत्रिंशत्तमे दिने विकर्ण्यग्न्युत्थापेषांतं क्रियते त्रिंशत्तमे दिने पंचग
हीतादि कर्म क्रियते॥ प्रातः सुत्यादि॥ प्रथमादिषु चतसृषु चितिषु पंचाशदूने द्वे द्वे सहस्रे लोकंपृणा उपधीयंते पंचम्यां चितौ त्रीणि राम:
सहस्राणि॥ तत्र पंचम्यामग्निं त्रिधा विभज्य मध्यमे भागे कृत्वा लिखिता लोकंपृणा उपधीयंते॥ दक्षिणोत्तरभागयोर्वक्रालिखिता उप ४८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धीयंते ॥ गार्हपत्यचितेरेकविंशतिसंख्यालोकंपृणाः प्रथमाचितिलोकंपृणामध्येगण्यंते धिष्ण्यसंबंधिन्योष्टासप्तति १८ लोकंपृ
णापंचम्यांचितौगण्यंते ॥ अथवा तृतीयायांचितौषट्त्रिंशत्कृतालोकंपृणाभवंति ॥ अन्यासुचतसृषुचितिषष्टादशाष्टादशाश्
तानि । अथवाऽपरिमितेष्टकोग्नेश्चेतव्यः ॥ अग्निमध्ये उक्तसंख्यातोन्यूनावा अधिकावायजुष्मत्योलोकंपृणाश्चभवंति प्रथमायांपं
चम्यांचमहत्याः इष्टकाः पश्चादुपधीयंते ॥ नपश्चोतो । अधिकप्रमाणाजंघामात्रप्रमाणाः ॥ अष्टौधिष्ण्या आहवनीयोगार्हपत्यश्चे
तिदशगणाः ॥ अस्माद्दशगणाधिकायाइष्टकाभवंतितासु एतद्दशगणोपधानानंतरंअनुदेशात्प्राक्ताअधिकाइष्टकामितोल्करेप्र
क्षिपेत् ॥ ॥ अथप्रकृतमुच्यते ॥ तत्रप्रथमाचितिरुक्ता ॥ अथद्वितीयचितिरुच्यते ॥ उपसत्केतस्मिन्नेवाहनिप्रथमायांपुरीषनिव
पनंसपुरीषायाः प्रथमायाउपस्थानंचकृत्वातदेवद्वितीयचितेरुपधानंकुर्यात् ॥ तत्रद्वितीयायांचितौसर्वासुदिक्षुरेतःसिग्वेलायामा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.का.ड
७

श्विनीरुपदधाति। तत्र पूर्वस्यां दिश्यनूकमुत्तरेण ततः सिस्वेलायां द्वितीये लोके प्रथमामाश्विनीं पथ्यां प्राग्लक्षणां ध्रुवक्षितेरिति मंत्रेण उदङ्मु
खउपदधाति॥ ॥ततो नित्ये॥ ततो दक्षिणस्यां दिश्यनूकं पूर्वेण द्वितीये लोके द्वे अर्द्धपथ्ये प्राणायतेतिरश्चालिखिते प्राङ्मुखउपदधाति॥
तयोर्मध्येया दक्षिणा सा द्वितीया आश्विनी। तस्याः कुलायिनीत्युपधानमंत्रः॥ ॥नित्ये च॥ याउत्तरा अर्द्धपथ्या सा पंचमी आश्विनी॥ ततो परस्यां
दिशि रेतः सिस्वेलायामनूकं दक्षिणेन द्वितीये लोके तृतीयामाश्विनीं पथ्यां दक्षिणामुखः स्वैर्दक्षैरित्युपदधाति॥ ॥नित्ये॥ ततउत्तरस्यां दि
शि रेतः सिस्वेलायामनूकमपरेण द्वितीये लोके चतुर्थीमाश्विनीं पथ्यां प्रत्यङ्मुखः पृथिव्याः पुरीषमित्युपदधाति॥ ॥नित्ये॥ ततः प्र
त्यागत्य दक्षिणामुत्तरेण पंचमीमर्द्धपथ्यामाश्विनीं प्राङ्मुखो ऽदित्यास्त्वेत्युपदधाति॥ ॥नित्ये॥ ततः पूर्वं प्रथमायामुपहितयो मध्यतयोरु
परि अत्रापि तथैव द्वे अनतव्ये पथ्ये अनूकमभितः भुकश्च भुविश्चेति मंत्रेण नराभिमुखो ऽग्नाय्यमुपदधाति॥ ॥नित्ये च पूर्ववत्करोति॥

राम:
७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततः पंच वैश्वदेवीरुपदधाति ॥ अथ माश्विन्या दक्षिणातः प्रथमां वैश्वदेवीं पद्यामुदङ्मुखः सजूरृतुभिः सजूर्देवैरिति मंत्रेणोपदधाति ॥
ततो निस्ये ॥ ततो द्वितीयामाश्विनीमपरेणाद्वितीयां वैश्वदेवीमर्द्धपद्यांतिरश्चालिखितां प्राङ्मुखस जूर्ऋतुभिः सजूर्वसुभिरिति मंत्रेणोप-
दधाति ॥ नित्यो ततोऽपरस्यां दिशि दक्षिणामुखआश्विनीमुत्तरेण तृतीयां वैश्वदेवीं पद्यां सजूर्ऋतुभिः सजूरुद्रैरित्युपदधाति ॥ ॥ ततो
नित्ये ॥ ततउत्तरतः प्रत्यङ्मुखः आश्विनीं पूर्वेण चतुर्थीं वैश्वदेवीं पद्यां सजूरृतुभिः सजूरादित्यैरित्युपदधाति· नित्ये । ततः प्रत्यागत्य दक्षि-
णां वैश्वदेवीमुत्तरेण पंचमीं वैश्वदेवीं अर्द्धपद्यांतिरश्चालिखितां प्रागायतां प्राङ्मुखः सजूरृतुभिः सजूर्विश्वैर्देवैरित्युपदधाति ॥ ॥ ततो नि-
त्ये ॥ ततः पंच प्राणभृतउपदधाति ॥ तत्र पूर्व वैश्वदेवितो दक्षिणां प्रथमां प्राणभृतं प्राणं मयीत्युपदधाति ॥ अपानं मइति दक्षिणां वैश्वदेवीमप-
रेणार्द्धपद्यांतिरश्चालिखितां द्वितीयां प्राणभृतउपदधाति ॥ ततोऽपरां वैश्वदेवीउत्तरतस्तृतीयां प्राणभृतं व्यानं मइत्युपदधाति ॥ ततउत्त

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे॰ का॰ ५ रांवैश्वदेवींपूर्वेणाचतुर्थींप्राणभृतंचक्षुर्मेऽर्वेत्युपदधाति॥ ततःप्रत्यागत्यदक्षिणामुत्तरेणार्द्धपथांतिरश्चालिखितांप्रागायतांपंचमींप्राण

४८ भृतंश्रोत्रंमेश्लोकयेत्युपदधाति। एतीष्टकंनित्येभवतः। एवमेवप्राणभृद्भ्योऽपस्याःपंचोपदधाति। पूर्वांप्राणभृतंदक्षिणेनप्रथमामः

पस्याममपःपिन्वेत्युपदधाति॥ ततोदक्षिणांप्राणभृतामपरेणद्वितीयामपस्यामर्द्धपथांतिरश्चालिखितांप्रागायतामुपदधातिओँषधी

र्जिन्वेतिततोपरांप्राणभृतमुत्तरेणतृतीयामपस्यांद्विपाद्वेत्युपदधाति। ततउत्तरांप्राणभृतंपूर्वेणाचतुर्थीमपस्यांचतुष्पात्पाहीत्युपद

धाति॥ ततःप्रत्यागत्यद्वितीयायाउत्तरतःपंचमीमपस्यांतिरश्चालिखितांमर्द्धपथांप्रागायतांदिवोवृष्टिमेरयेत्युपदधाति॥ अत्रापिएतीष्ट

कंनित्येभवतः॥ तथ्वचतुर्षुदिक्षुचतुष्कोणेषुपंचपंचवयस्याउपदधाति॥ पुरस्तात्दक्षिणतेचतस्रोवयस्याउपदधाति॥ अन्यासुदिक्षुपंचपंच राम॰

पुरस्ताच्चतुर्णांमध्येअनूकमभितोद्वेजंघामात्रौ। प्रथमचतुर्थेद्वेअर्द्धवर्द्धे। अन्यासुदिक्षुसर्वावयस्याअर्द्धमात्राः॥ तत्रप्रथमंपुरस्तादुदङ्मु ४८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वउपविष्टोत्तरामारभ्यात्मसंमुखमुपदधातिमूर्द्धावयइतिप्रथमां।क्षत्रंवयइतिद्वितीयां।विष्टंभोवयइतितृतीयां॥विश्वकर्मावयइतिच
तुर्थीं॥ ॥सक्रान्तित्वे॥ ततोदक्षिणेनूकांतेआङ्मुखः पूर्वामारभ्यप्रत्यकसंस्थापंचोपदधाति॥ वस्तोवयइतिप्रथमां।वृष्णिर्वयइति
द्वितीयां॥पुरुषोवयइतितृतीयां॥व्याघ्रोवयइतिचतुर्थीं॥सिंहोवयइतिपंचमी॥ ॥सक्रान्तित्वे॥ततउत्तरस्यांदिश्यनूकांतेपश्चि
माभिमुखोऽपरामारभ्य प्राकसंस्थाः पंचोपदधातिपष्ठवाड्वयइतिप्रथमा॥उक्षावयइतिद्वितीयां॥ऋषभोवयइतितृतीयां॥अ
इति ३ नड्वान्वयँचतुर्थीं॥धेनुर्वयइतिपंचमी॥ ॥सक्रान्तित्वे॥ततोऽपरस्यामनूकांतेदक्षिणाभिमुखः पंचवयस्यादक्षिणामारभ्योदकसंस्था
उपदधाति॥अविर्वयइतिप्रथमां।दित्यवाड्वयइतिद्वितीयां।पंचाविर्वयइतितृतीयां॥त्रिवत्सोवयइतिचतुर्थीं॥तुर्यवाड्वयइति
पंचमीं॥ ॥सक्रान्तित्वे॥ततोदक्षिणश्रोणेरारभ्यप्रथमावंश्योर्कंपणाउपदधाति॥प्रथमदक्षिणश्रोण्यांद्वेउपदधाति॥ततोदशद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प.ड
४९

शाप्रदक्षिणां पूर्वान्तां तं यावदुपधाय उत्पागम्य प्रागन्तं दक्षिणेन दक्षिणाश्रोणिपश्चाया देशं यावद्धवमुपदधाति॥ ततः पूर्ववदेव
पक्षपुच्छचयनं॥ ततः पुरीषनीवपनमीड्विश्वा इति॥ वार्द्धत्मायेति पुरीषवत्वा उपस्थानं च॥ द्वितीयायां लोकं पृणा उच्यंते॥
द्वितीयां चितौ दशसु कोणेषु दश जंघामात्रीरुपदधाति॥ चतस्र आत्मनश्चतुर्षु कोणेषु द्वे पक्षकोणयोः। द्वे पुच्छकोणयोः। एवं द
श। तथा सर्वासु दिक्षु वयस्या उपहिताः संति॥ ता वयस्या अभित उभयपार्श्वे एकैकामर्द्धां। तत एकैकां त्रिग्राहिणीं भवतः॥ तत
एकैकां जंघामात्रीं। द्वे अर्द्धे। एताः षट्का यथोक्तक्रमेण उपदधाति॥ एताश्च दक्षिणात उत्तरतश्चोदगायता उदग्लक्षणाश्च॥ पु
रस्तात्पश्चाच्च प्रागायताः प्राग्लक्षणाश्च॥ ॥तत्र दक्षिणोत्तरपक्षसंधौ॥ उपहितयोर्द्वयोर्द्वयोस्त्रिग्राहिण्योः षडंगुलानि पक्षयोर्म राम:
ध्ये उपधीयंते तथा पुच्छस्योभयोः पार्श्वयोः पंचानां पंचानां त्रिग्राहिणीनां मध्ये ये द्वे त्रिग्राहिण्यौ आत्मसंलग्ने उपधीयेते॥ तयोः षडंगुला ४९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मात्मन्युपधीयं। तयोर्द्विग्राहिण्योः पुरस्तादक्ष्णि द्वे जंघामात्र्यावुपधीयते॥ सर्वतस्त्वेकैकामध्यर्धां द्विग्राहिणीमित्यस्या द्विग्राहिण्याः॰
स्थाने। तथा पुरस्तात्पश्च तयोर्द्विग्राहिण्योः स्थाने जंघामात्र्यावेवोपधेये॥ अतः पुरस्तात्पश्चाञ्चायमिष्टकानां क्रमः॥ अभितो वयस्याः स
र्वत एकैकामध्यर्धां जंघामात्रीं जंघामात्रीमध्यर्धां चेति॥ तथा पक्षपुच्छपार्श्वेषु पंचपंच द्विग्राहिणीरुपदधाति पक्षपुच्छेष्वेव कोणो
पहितजंघामात्र्यंतरालेषु सप्तसप्ताध्यर्धाउदगायताउपदधाति॥ त्रिग्राहिण्योपि पक्षयोरुदगायताः॥ पुच्छे च प्रागायताः। ततोऽव
शिष्टे आत्मनि चतुर्विंशति पद्याः द्वादशार्द्धपद्याः। षट्पंचाशदधिकानि नवशतानि पादभागाः। चत्वारोर्द्धपादभागानां। एतावदात्म
न्युपधेयं॥ तत्र चतुर्विंशति पद्याः समं विभज्य प्रतिपुरुषं षट्षडुपधेयाः। ताश्च वर्षीयसो पाह्या इत्यनेन न्यायेन पुरुषाणां बाह्य
कोणेषूपधेयाः। द्वादशार्द्धपद्या अपि विभज्य प्रतिपुरुषंतिस्रस्तिस्रउपधेयाः। तत्र पद्यानामर्द्धपद्यानां च प्रतिपुरुषस्थान॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे.प.उ उच्यते। तत्र पूर्वयोः पुरुषयोः पश्चार्द्धपश्यानामुपधानं कुर्वतः। पक्षसंधिर्नातिक्रमणीयः। आत्मनः पूर्वभागस्य पक्षान्तर्वर्त्तिभागापेक्षया
५० बाह्यस्योपधानस्यस्थानस्यसंभवात्॥ तत्र पूर्वदक्षिणपुरुषे कोणे पहितजंघामात्रीं संलग्नामेकांपश्यां॥ प्राग्लक्षणामुपधाय तस्याउ
त्तरतो ऽपरतश्च शेषाः पश्याः उपधेयाः। उत्तरतस्तिस्रः प्राग्लक्षणा तासामुत्तरतो द्वे अर्द्धपश्ये प्रागायते उपधेये त्रिग्राहिणीस्थानोप
हितजंघामात्र्युत्तरांतसमे॥ अपरतश्च द्वे उदग्लक्षणे पश्ये। तयोः पश्चादेकार्द्धपश्योदगायतोपधेया जंघामात्र्यपरांतसमा दक्षि
णापरपुरुषे च कोणे पहितजंघामात्री कोणासंलग्नामेकांपश्यामुदग्लक्षणामुपधाय तस्याः पुरस्तादुत्तरतश्च शेषाः पश्या उपधी
यंते पुरस्तात्तिस्रः पश्या उदग्लक्षणा तासां पुरस्ताद्द्वे अर्द्धपश्ये उदग्लक्षणे त्रिग्राहिणी पूर्वांतसमे उत्तरतश्च द्वे पश्ये प्राग्लक्षणे तयो रामः
रुत्तरत एकार्द्धपश्या प्राग्लक्षणा जंघामात्री स्थानोपहितजंघामात्र्युत्तरांतसमा। तथोत्तरापरकोणेपि कोणोपहितजंघामात्री कोण ५०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संलग्नामेकांपद्यांप्राग्लक्षणामुपधाय तस्याः पुरस्ताद्दक्षिणतश्चद्वेषापद्याविभज्योपधेयाः पुरस्तात्तिस्रउदग्लक्षणाः पद्याः तासांपुर
स्ताद्द्वेअर्द्धपद्येत्र्यिग्राहिणी पूर्वांतसमे॥ दक्षिणतश्चद्वेपद्येप्राक्लक्षणेतयोर्दक्षिणएका अर्द्धपद्याप्रागायतांजंघामात्रीस्थानोप
हितजंघामात्रीदक्षिणांतसमा॥ तथाउत्तरपूर्वकोणेचकोणोपहितजंघामात्रीकोणसंलग्नामेकांपद्यामुदग्लक्षणामुपधायतस्या
दक्षिणतपश्चाच्चशेषाः पद्याउपधेयाः दक्षिणतस्तिस्रप्राग्लक्षणाः पद्याः। तासांदक्षिणतोद्वेअर्द्धपद्येप्रागायतेत्र्यिग्राहिणीस्थानोप
हितजंघामात्र्यादक्षिणांतसमे॥ पश्चाच्चद्वेपद्येउदक्लक्षणे। तयोः पश्चादेकार्द्धपद्याउदक्लक्षणाजंघामात्र्यपरांतसमा। एवंप्रति
पुरुषंषट्षट्पद्यास्तिस्रस्तिस्रोर्द्धपद्याश्चोपहिताः॥ ॥तथा॥परयोःपुरुषयोःपद्यार्द्धपद्यानामुपधानेजंघामात्रीस्थानोपहिताजं
घामात्रीनातिक्रमणीया। सार्द्धपद्यालोकद्वयातिक्रमणेनवर्षीयस्यानांपद्यानामुपधानप्रसंगात्॥ ॥तथा॥अर्द्धपादभागानामति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे·का·ड सूक्ष्मत्वात् आत्ममध्येऽउपधानं। तेषां च प्रतिपुरुषमेकैकस्योपधानं समविभागेन न संभवति लोकभेदप्रपत्तेः अतः पूर्वभागापेक्षया अ
५१ परभागस्याभ्यंतरत्वादपरयोः पुरुषयोर्विभज्य द्वौ द्वौ प्रागायतावर्द्धपादभागावुपधेयौ द्वावुदगायतौ॥ शेषे आत्मभागे षट्पंचाश
दधिकानि नवशतानि पादभागाउपधेयाः। तत्रापरयोः पुरुषयोर्द्वात्रिंशत् द्वात्रिंशत् सार्द्धाः पद्यालोकाम्हतीभिर्व्याप्ताः पूर्वयोः पु
रुषयोः पादोनास्त्रयस्त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशत्॥ प्रतिपुरुषं च षट् षट् मादमा अस्ति स्वोर्द्धपद्याः एकोनचत्वारिंशे चशते पादभागानाउपधेये.
अपरयोर्द्वौ द्वावर्द्धपादभागावधिकौ। तदेवं द्वितीयायामष्टाचत्वारिंशत्पद्यालोकायजुष्मतीभिर्व्याप्ताः त्रिंशत्पद्यार्द्धपद्याभिः। शतद्वय
मेकोनचत्वारिंशदधिकं पादभागैः षट्त्रिंशदष्टकीभिः पंचचत्वारिंशत्त्रियाहिणीजंघामात्रीभिः॥ सार्द्ध एकः प्रकृत्त्रियाहिणीभ्यां अ राम:
र्द्धौ लोकश्चतुर्भिरर्द्धपादभागैरिति एवमात्मनि चत्वारिंशतानि पद्यालोकाः पूरिताः॥ ॥अथ पक्षपुच्छचयनमुच्यते॥ तत्र द्वान ५१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वत्यधिकं शतद्वयं पादभागाः। एकार्द्धपद्या। एतावद्वयोः पुच्छपक्षयोरुपधेयं॥ तत्र पूर्वापरपक्षयोः पंच पंच त्रिग्राहिण्य उपहिताः को
णयोर्जंघामात्र्यौः। तयोरंतराले दक्षिणपार्श्वे सप्तार्धपर्व्वाः। मध्ये सर्व्वे च पादभागाः दक्षिणे पक्षे पूर्वदक्षिणकोणोपहितजंघामात्र्या
वायव्यकोणसंलग्नोदगायतैकार्द्धपद्योपधेया उत्तरपक्षे चैशानकोणोपहितजंघामात्र्या नैर्ऋतकोणसंलग्नोदगायतार्द्धपद्योपधेया।
पक्षे विंशत्यधिकं शतं पद्यालोका भवंति॥ तेषां च त्रिंशच्छ्लोका दशभिस्त्रिग्राहिणीभिर्व्याप्ताः पंचदशलोका जंघामात्र्यर्द्धाभिः। त्रि
सप्ततिर्लोकाः पादभागे। सार्द्ध एको लोक आत्मत्रिग्राहिणीभ्यां अर्द्धलोकोऽर्द्धपद्यया एवं विंशत्यधिकशतलोकाः पूरिताः अत्र प्रतिपक्षं
षट्चत्वारिंशत्सार्द्धाः पद्यालोका महतीभिर्व्याप्ताः। पादभागे रर्द्धपद्ययाचावशिष्टव्याप्तिरिति संप्रदायः। पंचषष्ट्यधिकं शतद्वयं पा
दभागाः द्वौ अर्द्धपादभागौ एतावत्पुच्छेऽपधेयं॥ तत्र दक्षिणोत्तरपार्श्वयोः पंच पंच त्रिग्राहिण्यः कोणयोर्जंघामात्र्यौ तयोरंतराले पश्चि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मपार्श्वे सप्त ध्वजाः। मध्ये पादभागाः। अर्द्धपादभागाः। अर्द्धपादभागौ च अनन्तकमुत्तरतो मध्ये श्चात्मसंलग्नौ अपरान्तकावयस्योत्तरार्द्ध सं-
लग्नाऽपधेयौ॥ दक्षिणभागापेक्षयोत्तरभागस्याभ्यंतरत्वात्॥ उत्तरतश्चात्वालादीनां यज्ञांगानां विद्यमानत्वात्॥ पुच्छे च दशाधिकं श-
तं पश्चालोका भवंति॥ तेषां चाष्टाविंशतिः सार्द्धा दशभिस्त्रिंशाहिताभिः पूरिताः पंचदशलोकाजंघामात्रध्वजाभिः। सपादाः षट्षष्टिर्लो-
काः पादभागैरर्द्धपादभागाभ्यामिति॥ अत्र च सार्द्धास्त्रिचत्वारिंशत्पश्चालोका महतीभिर्ध्वजाभिः॥ पादभागार्द्धपादभागाभिरवशिष्टाभि-
र्भिरिति संप्रदायः। तदेवं द्वितीयायां द्वाविंशतिर्लोकं पणं जंघामात्रः। २२। चतुस्त्रिंशत्त्रिशाहितपः। ३४। पंचचत्वारिंशद्ध्वजाः। ४५। च-
तुर्विंशतिपश्चाः। २४। चतुर्दशार्द्धपश्चाः। १४। षडर्द्धपादभागाः। ६। अष्टादशशतानि पंचाधिकानि पादभागाः। १८०५। एवं पंचाशद्धूनं स- रामः
हस्रद्वयं संपूर्णं। १९५०। अपराह्णे सतानूनपात्तुं बुनतप्रदानं। ततः सायंप्रवर्ग्योपसदौ। उपास्तमयमग्नीक्षेत्रं परितो ध्वजैर्यथोक्तमभ्युप ५२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रिणयनं त्रिप्रदक्षिणं। ईशानदिश्युत्सर्गः। त्रिरेवाप्रदक्षिणं परिगमनं॥ वाग्वंधप्रैषादियथोक्तं॥ भस्मोद्वपनसमिदाधानेन भवतः। चितिप्र
वर्ग्योपसदां दैवान्मनुष्याद्वा कालातिक्रमेप्यध्वपरिणयनवाग्वंधविसर्जनान्यूपास्तमयमेव कार्याणि॥ व्रतप्रदानमपि स्वकाल एव,
भवति॥ एतेषां स्वकालातिक्रमो न कार्यः। नाप्यत्रक्रमनियमश्च॥ संवत्सरदीक्षापक्षे प्रतिपदि द्विस्तनं व्रतकरणं॥ ततः प्रवर्ग्योपसदौ·
॥ ॥ततस्तृतीयाचितीनांचयनं॥ ततस्तृतीयायां चितौ आत्ममध्ये स्वयमातृण्णां पूर्वोक्तलक्षणां प्राङ्गुत्व इंद्राग्नी अव्यथमानामिति
मंत्रेणोपदधाति॥ ॥ततोनिसे॥ ततो यजमानो भुव इति व्याहृत्यां साम गायति। ततो रेतःसिग्वेलायां सर्वासु दिक्षु अनूकस्योपरि पंच
दिश्या उपदधाति दक्षिणस्यां दिश्यनूकस्योपर्येकस्मिन्यालोके द्वे ऽर्धपद्ये प्रागायते दक्षिणोत्तरे इति रश्मालिविते द्वितीयापंचम्यो दि-
श्यौ अन्यासु दिक्षु तिस्रोपि दिश्याः पश्चादेवत त्रप्रथममुदङ्मुखो राज्ञसीति पूर्वानूके हिरण्यामुपदधाति· ततोनिसे· ततो दक्षिणस्यां दिशि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·का·ड प्राङ्मुखो दक्षिणां दिश्या मर्द्धपर्यां विराडसीत्युपदधाति॥ ॥ततो नित्ये॥ ततो दक्षिणामुखः सम्राडसीति पश्चात्॥ ततो नित्ये॥ स्वराडसी
५३ त्युत्तरां प्रत्यङ्मुखः॥ ॥ततो नित्ये॥ प्रत्यागत्य प्राङ्मुखो दक्षिणामुत्तरेण पंचमीमर्द्धपद्यामधिपत्न्यसीति॥ ततो नित्ये॥ ततोऽध्वर्युर्वि
श्वकर्मा त्वेति मंत्रेण पूर्वस्यां विश्वज्योतिषमुपरि यजमानकृतां द्वितीयां विश्वज्योतिषमुपदधाति॥ ततो नित्ये॥ ततऽदङ्मुखऽपविश्य
द्वितीयायामुपहृतयोऋतव्ययोः पुरीषछन्नयोरुपर्यवकानिधाय द्वेऋतव्ये अर्द्धोत्सेधे पश्चे प्राक्लक्षणे अनूकमभितोऽध्यात्ममुप
दधाति। नभश्च नभस्यश्चेति मंत्रेण॥ ततोऽवकाभिऋतव्ये प्रच्छाद्य नित्ये कृत्वा पुनरपि तथाविधे एव द्वेऋतव्ये तयोरुपर्यवदधाति॥
इषश्चोर्ज्जश्चेति मंत्रेण.ततो नित्ये॥ ततः आत्मनः पूर्वार्द्धे दश प्राणभृतः पश्चाभ नूकमभितः पंचपंचोपदधाति॥ ततउदङ्मुख आयुर्मे राम:
पाहीति प्रथमामुत्तरामुपदधाति। ततोऽध्यात्मं दक्षिणसंस्था दक्षिणतोऽपस्त्योऽपस्त्योपदधाति। प्राणं मइति द्वितीयां। अपानं मइति ५३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तृतीयां। व्यानं मऽइति चतुर्थीं। चक्षुर्मे पाहीति पंचमी। श्रोत्रं मे पाहीति षष्ठीं। वाचं मे पिन्वेति सप्तमीं। मनो मे जिन्वेत्यष्टमीं। आत्मानं मे पाही
ति नवमीं॥ ज्योतिर्मे यच्छेति दशमीं॥ ॥ततः सकृन्निते॥ ततो दक्षिणापक्षसंधौ॥ द्वादश छंदस्या अनूकमभितः षट् षट् उपदधाति.
तासां मध्ये मध्यमानष्टौ लोकानभितो द्वे ऽर्धपद्ये शेषा दशपद्याः। एवमेव द्वादश छंदस्याः। पश्चात्पुच्छसंधौ॥ वालखिल्यानामुपधा-
नस्थानं परिशिष्य॥ ततः पूर्वास्तत्संलग्नाः एवमेव द्वादशोत्तरपक्षसंधावनूकमभितः। एवं छंदस्यानामुपधानस्थानमुक्त्वा अधुनो-
पधानमुच्यते॥ तत्र दक्षिणातः पूर्वाभिमुखोपविष्टः पूर्वामारभ्याभ्यात्ममुपदधाति। मा छंद इति प्रथमां पद्यां। प्रमा छंद इति द्वितीयाम
र्धपद्यां। अतो शेषा पद्याः। प्रतिमेति तृतीयां। अस्त्रीवय इति चतुर्थीं। पंक्तिरिति पंचमीं॥ उष्णिगिति षष्ठीं। बृहतीति सप्तमीं। अनुष्टुबि
त्यष्टमीं॥ विराडिति नवमीं। गायत्रीति दशमीं। त्रिष्टुबित्यर्धपद्यामेकादशीं। जगतीति द्वादशीं पद्यां। सकृन्निते। एताः सर्वाः उदक्लक्ष-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

दे॰का गाः। ततोऽपरस्यां दिशि दक्षिणाभिमुखो दक्षिणामारभ्य द्वादशछंदस्या अध्यात्ममुपदधाति॥ पृथिवी छंद इति प्रथमां। अंतरिक्षमिति द्वितीया
५४ मर्द्धपद्यां द्यौरिति तृतीयां। समा इति चतुर्थीं। नक्षत्राणीति पंचमीं॥ वागिति षष्ठीं॥ मन इति सप्तमीं॥ कृषिरित्यष्टमीं॥ हिरण्यमिति
नवमीं। गौरिति दशमीं। अजा इत्येकादशीमर्द्धपद्यां॥ अश्व इति द्वादशीं पद्यां॥ ॥सकृत्त्रिस्ते॥ एताः सर्वाः प्राक्लक्षणाः। ततउदीच्यां दि
शि प्रत्यङ्मुखोऽपरामारभ्य प्राक्संस्था द्वादशछंदस्या उपदधाति॥ अग्निर्देवतेति प्रथमां पद्यां। वात इति द्वितीयां अर्द्धपद्यां। सूर्य इति
तृतीयां॥ चंद्रमा इति चतुर्थीं। वसव इति पंचमीं। रुद्रा इति षष्ठीं। आदित्या इति सप्तमीं। मरुत इत्यष्टमीं। विश्वे इति नवमीं। बृहस्प
तिरिति दशमीं। इंद्र इत्येकादशीमर्द्धपद्यां॥ वरुण इति द्वादशीं पद्यां॥ ॥ततः सकृत्त्रिस्ते॥ एताः सर्वा उदक्लक्षणाः॥ ततः प्राणभृ गम:
तं पश्चात्सप्तवालखिल्याः प्राक्लक्षणा उपदधाति॥ तासां मध्यमां चतुर्थीं स्रुवकस्योपर्युपधाय तामभितो द्वे अर्द्धपद्ये। शेषाः पंचप ५४

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

थाः। ततोदङ्मुखउत्तरमारभ्य दक्षिणसंस्थाउपदधाति॥ मूर्द्धासि राडिति प्रथमां॥ ध्रुवासीति द्वितीयां। धर्त्र्यसीति तृतीयामङ्गपद्यां॥ आयुषे
त्वेति चतुर्थीमनूकांपद्यां। वर्चसेति पंचमीमङ्गपद्यां। कृष्यैत्वेति षष्ठीं। क्षेमायत्वेति सप्तमीं। सक्तन्नित्ये। ततोऽपरस्यां दिशि पुच्छसंधौ छं
दस्यानांपश्चात्सप्तमे वालखिल्याः प्राक्लक्षणाः पद्या दक्षिणमुखो दक्षिणमारभ्य उदक्संस्थाउपदधाति। यन्त्री राडिति प्रथमां। यं
त्र्यसीति द्वितीयां॥ ध्रुवासीति तृतीयां॥ इषेत्वेति चतुर्थीमनूकस्योपर्युपहितां। ऊर्जेत्वेति पंचमीं रय्यैत्वेति षष्ठीं॥ पोषाय त्वेति सप्तमीं।
सक्तन्नित्ये॥ अत्र तृतीयायां चितौ शाखान्तरविहिताश्विनीरीवज्रिणपायायजुष्मतीश्चोपदधाति॥ यदितासामुपधानस्यानमंत्रादिकं जा
नाति। ततउत्तरश्रोणेरारभ्य दक्षिणंपूर्वानूकांतं यावत्प्रथमचितिसुक्तप्रकारेण लोकंपृणाउपदधाति। ततः प्रत्यागत्य प्रागनूकस्य द॰
क्षिणत आरभ्योत्तरश्रोणिपक्षायादेशपर्यंतं लोकंपृणाशेषमुपदधाति॥ ततो दक्षिणपक्षपुच्छोत्तरपक्षे॥ ततद्वंद्वं विश्वाज्योतिपूर्ववत्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·का·ड रीषनिवापः॥ वार्चहत्या ये त्वुपस्थानं च। अथ तृतीयां चितौ लोकंपृणानां विवेको लिख्यते॥ तृतीयायां प्रथमचितिवल्लोकंपृणानां चयनं भव
५५ ति॥ ॥तत्र विशेष उच्यते॥ अर्द्धपद्याः षोडशैव॥ नाष्टाविंशतिः॥ पद्या। प्रथमावत्। षट्सप्ततिरेव। चतुर्धात्मको गौणएकैकाब्रहती॥
साच दक्षिणांसेऽन्तरश्रोण्यां चप्राक्लक्षणा। उत्तरे सं दक्षिणश्रोण्यां चोदक्लक्षणा॥ ॥अथ षट्सप्ततिसंख्यानां पद्यानां स्थानमुच्यते॥
प्रथमायां येषु येषु लोकेषु प्राणभृत उपहितास्तेषु तेषु स्थानेषु तृतीयायां लोकंपृणाः पद्या उपधीयन्ते॥ तत्र चतुर्थ्याभ्यायादेशेषु सप्तप
द्या उपधेयाः कुतः। दशानां दशानां स्थानानां मध्ये द्वयोर्द्वयोः स्थानयोः सर्वत्र बृहतीभिरुद्धत्वात्॥ दशमीनां चतुर्णामपि स्थानानामेकै
कस्य पादभागस्य स्वयमातृण्णयारुद्धत्वेन पद्यानामुपधानाऽसंभवात्॥ अतः सप्तसप्तैव स्थानान्यष्टायादेशेष्ववशिष्यन्ते॥ ॥तथा॥ रामः
रेतःसिग्वेलायामष्टौ पादमात्र्य उपधेयाः। कुतः। पश्चादनुक्रममभितो द्वयोः स्थानयोरर्द्धपद्याद्वयसहितया परदिश्यया प्रुरुद्धत्वात्॥ एवं ५५

षड्त्रिंशदुपहिताः॥ तथा सर्वत्र बृहती संलग्ने द्वितीये लोके बृहत्या अंतर्वर्त्तिकोणमभितो द्वे द्वे पद्ये बृहतीसंसृष्टे एवोपधेये। एवंताऽ
ष्टौभवंति। पूर्वाभिः सहचतुश्चत्वारिंशत्। तथा पश्चाच्छंदस्या अभितस्त्वैकैका पद्या अर्द्धपद्यया सहिता॥ तत्र पूर्वछंदस्याअभितः संसृष्टेप्रा
गायते अर्द्धपद्ये उपधाय तद्बहिः पद्ये उपधेये॥ तथा दक्षिणस्यां दिशि छंदस्यानां पुरस्तात्पश्चाच्च द्वे द्वे पद्ये सार्द्धे उपधेये॥ एवमेवोत्तर
स्यांच अत्राप्यर्द्धपद्ये छंदस्या संलग्ने उदगायते अर्द्धपद्यात्तो बहिः पद्याः एवं छंदस्यानां परितो दशपद्या उपहिताः पूर्वाभिः सहचतुःपंचा
शत्॥ तथा प्राणभृतां दक्षिणतउत्तरतश्च तिस्रः तिस्रः पद्या उपधीयंते। एवं ताः षट्॥ वालखिल्यानां दक्षिणतउत्तरतश्च तथा पश्चात्त
स्रः। पद्या उपधीयंते॥ अपरस्यां दिशि वालखिल्यानामभितः सार्द्धाश्चतस्रश्चतस्र इति विशेषः। तत्राप्यर्द्धपद्ये वालखिल्याः संलग्ने
पद्या बाह्यतः॥ एवं ताः षोडशाः पूर्वाभिः षड्भिः सह द्वाविंशतिः चतुःपंचाशच्च पूर्वाः ताभिः सह षट्सप्ततिः॥ ॥अथ षोडशानां अर्द्ध

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

पद्यानां विवेकउच्यते। पश्चाद्छंदस्या अभितो द्वे॥ दक्षिणोत्तरछंदस्यो अभितश्च द्वे द्वे॥ पश्चाद्वालखिल्याभितश्च द्वे एवं ताष्टौ। चतसृषुदिक्षु
दिश्या अभितो द्वे द्वे॥ एवं ताऽअष्टौ। पूर्वाभिः सह षोडश॥ दक्षिणायां दिशि प्रागायतयोरर्द्धपद्ययोर्द्दिश्योः पुरस्तात्पश्चाच्चार्द्धपद्येऽदगायते.
एवमुत्तरतश्चोदगायते॥ पूर्वापरयोः प्रागायते। तृतीयायां विश्वज्योतिषमभितः पश्चात्तद्वेलायां चार्द्धपद्येन भवत्येव। शेषे आत्मभागेच
तुश्चत्वारिंशदधिकानि नवशतानि पादभागाऽउपधीयंते॥ अत्रचतुःषष्टिः पद्यालोकायज्ञमतीभिर्व्याप्ताः। द्वानवतिर्लोकाः पद्या बृहती
भिरष्टावर्द्धपद्याभिः। षट्त्रिंशत्यधिकं शतद्वयं पादभागैरिति। अत्राऽपरयोः पुरुषयोः श्चत्वारिंशच्चत्वारिंशत्पादाधिकालोकामहतीभिर्व्या
प्ताः॥ तयोरेकोनचत्वारिंशत्छतद्वयं प्रतिपुरुषं पादभागाऽउपधेयाः। पूर्वयोः पुरुषयोः पादेनाद्वाचत्वारिंशद्द्वाचत्वारिंशलोकामहृ॰
तीभिर्व्याप्ताः॥ तयोस्त्रयस्त्रिंशदधिकं शतद्वयं पादभागाऽउपयत्रोपधेयाः॥ ॥इत्यात्मापूरिताः॥ पक्षपुच्छवयनं प्रथमावदेव॥ ॥इयां॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्कविशेषः॥ तिस्रस्तिस्रोऽर्द्धपद्याऽकृत्य तासां स्थानेऽजट् षट्पादभागानुपदध्यात्॥ ॥पक्षयोश्चयनं॥ प्रथमावत्॥ पुच्छे च सप्तानामर्द्ध-
पद्यानां मध्ये आत्मसंलग्ने दक्षिणोत्तरे द्वेऽर्द्धरत्नीये॥ यस्मिन्यथालोके द्वेस्तः स्तस्मिंश्चोकाद्वयोरुत्तरामुद्धरेत् सा तृतीया॥ अन्यत्सर्वं
प्रथमावत्॥ तदेवं तृतीयाया मध्यात्रिंशदधिकं शतद्वयं लोकंपृणाः पद्याः॥ २२८ ॥विंशतिरर्द्धपद्याः। २० । चतस्रो हृद्गतः। अष्टा
शीत्यधिकानि षोडशशतानि पादभागाः॥ १६८८ ॥ एवं पंचाशदूनं सहस्रद्वयं भवति॥ ॥इति तृतीया समाप्ता॥ ॥अथ चतुर्थी
चितिरुच्यते॥ तत्र प्रतिदिशमनूकांतेषु दक्षिणोत्तरे द्वे द्वे यजुष्मत्योः ऽपदधाति॥ पुरस्तादनूकमभितो द्वे जंघामात्र्यौ। पश्चाच्चानूकम-
भितो जंघामात्र्यावेव। दक्षिणतश्चानूकांते ऽनूकस्योपर्येकाऽदक्लक्षणा पद्या॥ तस्या उत्तरतो द्वितीया पद्यैव। उत्तरतश्चानूकांते ऽनू-
कस्योपर्येका पद्या तस्या दक्षिणतो द्वितीया पद्या॥ तथा पूर्वयोर्जंघामात्र्योः पश्चाच्चतुर्द्दशार्द्धपद्या अनूकमभितः सप्त सप्त भागाय-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.का.ड
५७
ताः प्राग्लक्षणा उपधेयाः। तासामर्द्धपद्यानां पश्चान्नव षट्पद्याः प्राक्लक्षणा अनूकमभितस्तिस्रस्तिस्र उपधेयाः॥ ॥अथ चतुर्दशानां षण्णां च
विकल्पेन स्थानांतरे उपधानस्यानमुच्यते॥ तत्रैके आचार्याः पूर्वं दक्षिणे कोणे जंघामात्र्यादीनामंतरतश्चतुर्दशार्द्धपद्या उपधायतदंत
रतः षट्पद्या उपदधाति। तत्र दक्षिणांसोपहितजंघामात्र्याः दीनामंतरतश्चतुर्दशार्द्धपद्या उपधायतदंतरतः षट्पद्या उपदधाति॥ त
त्र दक्षिणांसोपहितजंघामात्र्याः पश्चात्संलग्ना या अध्यर्द्धा तस्या उत्तरतो नवार्द्धपद्याः प्रागायताः प्राक्लक्षणा उपधेयाः॥ द्वितीयामध्य
र्द्धजंघामात्रीं चोत्तरेणैवं चार्द्धपद्या उदगायता उदक्लक्षणा उपधेयाः॥ एवं चतुर्दशार्द्धपद्या उपधायतदंतरतस्तत्संलग्नाः षट्प
द्या उपधीयंते। ताश्च नवानामर्द्धपद्यानामधश्चान्तस्थाः प्राक्लक्षणाः। पंचानामुत्तरतो द्वे उदक्लक्षणे॥ अथवा दक्षिणांसां दिद्यपनूकां
राम:
५७
तोपहितांश्यां दक्षिणोत्तराभ्यां पद्याभ्यामुत्तरतश्चतुर्दशार्द्धपद्या अभिता अनूकमुपधाय॥ तासामुत्तरतः षट्पद्या अप्यनूकमभि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तएवोपधेयाः॥ एवमुपधानस्यानुक्रममुक्त्वेदानीं क्रमेण विधिवदुपधानमुच्यते॥ तत्रप्रथमं पुरस्तादुदङ्मुखः पूर्वयोर्मध्ये उत्तरां जं
घामात्रीआश्रस्त्रिवृदितिमंत्रेणोपदधाति। ततोनित्ये ततोऽपरस्यांदिशि दक्षिणामुखोऽपरयोर्जंघामात्रो मध्ये दक्षिणामुपदधाति धरु
णइति मंत्रेण॥ ॥ततोनित्ये॥ ततो दक्षिणस्यां दिशि प्राङ्मुखो दक्षिणयोः पश्चयोर्मध्ये भांतइति दक्षिणां पश्चामुपदधाति॥ नित्येच॥
ततउत्तरस्यां दिशि प्रत्यङ्मुखो दक्षिणोत्तरयोः पश्चयोर्मध्ये व्योमासप्तदशइति दक्षिणां पश्चामुपदधाति॥ ॥ततोनित्ये॥ ततउदङ्मुख
उत्तरामारभ्यदक्षिणासंस्थाश्चतुर्दशार्द्धपश्चाउपदधाति॥ प्रतूर्त्तिरष्टादशइति प्रथमां॥ तपइति द्वितीयां॥ अभीवर्त्तइति तृतीयां॥ व
र्चइति चतुर्थीं॥ संभरणइति पंचमीं॥ योनिरितिषष्ठीं॥ गर्भाइति सप्तमीं॥ ओजइत्यष्टमीं॥ क्रतुरितिनवमीं॥ प्रतिष्ठइतिदशमीं॥ ब्रध्नस्य
त्येकादशीं॥ नाकइतिद्वादशीं॥ विवर्त्तइतित्रयोदशीं॥ धर्त्रश्चतुष्टोम इति चतुर्दशीमिति॥ ॥सकृन्नित्ये॥ ततः पूर्वयोर्मध्ये दक्षिणां जं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

घामाद्यौमग्नेर्भागोसीत्युपदधाति॥ ततोपरयोर्मध्येऽन्तरां जं घामाद्यौं मित्रस्य भागोसीत्युपदधाति॥ ततोदक्षिणयोर्मध्येऽन्तरांपथ्यांनृचक्षसामि॰
त्युपदधाति॥ ततउत्तरयोर्मध्येऽन्तरांपथ्यामिंद्रस्यभागइत्युपदधाति॥ ॥प्रतीष्टकंनित्येकरोति॥ ततउदङ्मुखउत्तरएमारभ्यदक्षिणासंस्था
षट्पद्याउपदधाति॥ वसूनांभागोसीतिप्रथमां॥ आदित्यानामितिद्वितीयां॥ अदित्याइतितृतीयां॥ देवस्येतिचतुर्थीं॥ यवानामितिपंचमीं॰
ऋभूणामितिषष्ठीं॥ ॥ततःसकृन्नित्ये॥ ततःपूर्ववद्वेदेतत्येउपदधातिसहस्रस्यसहस्रश्चेतिमंत्रेण॥ नित्येच पूर्ववदेव॥ ततः सर्वासु
दिक्षुरेतःसिग्वेलायांसप्तदशस्त्रष्टीरुपदधाति॥ प्रतिदिशंचतस्रश्चतस्रः दक्षिणतःपंच। तत्रमध्यमाअन्तकस्योपरि॥ तामभितोद्वेअद्वेप
श्चे। शेषाःपंचदशपद्याः। अन्यासुदिक्ष्वन्तकमभितोद्वेद्वे॥ तत्रपूर्वासामुत्तरतआरभ्यप्रदक्षिणंसर्वाउपदधाति॥ ततःपुरस्तादुदङ्मुख
एकयास्तुवतेतिप्रथमां॥ तिसृभिरितिद्वितीयां॥ पंचभिरितितृतीयां॥ सप्तभिरितिचतुर्थीं॥ ततःप्राङ्मुखोदक्षिणाःपंचोपदधाति॥ नव॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

भिरिति पंचमीं ॥ एकादशभिरिति षष्ठीमर्द्धपद्यां ॥ त्रयोदशभिरिति सप्तमीं परापद्यामनूक्यां ॥ पंचदशभिरित्यष्टमीमर्द्धपद्यां ॥ सप्तदशभि
रिति नवमीं ॥ ततो दक्षिणामुखोऽश्वस्ततस्थः ॥ नवदशभिरिति दशमीं । एकविंशत्येमेकादशीं । त्रयोविंशत्येति द्वादशीं ॥ पंचविंशत्येति त्रयोदशीं ॥
ततः प्रत्यङ्मुखऽउत्तराऽउपदधाति ॥ सप्तविꣳशत्येति चतुर्दशीं ॥ नवविꣳशत्येति पंचदशीं ॥ एकत्रिंशतेति षोडशीं ॥ त्रयस्त्रिंशतेति सप्त
दशीमिति ॥ ॥ ततः परीत्य सर्वासु सकृन्नित्ये ॥ ततऽउत्तरांसादारभ्य प्रागनूकोत्तरांसाऽक्षणायादेशांतराले लोकंपृणामभ्य पर्यंतमुपधा
यपश्चात्ये त्यप्रागनूकस्य दक्षिणात आरभ्य प्रदक्षिणमुत्तरांसाऽक्षणायादेशपर्यंतं पूर्ववदुपदधाति ॥ ततो दक्षिणापक्षपुच्छोत्तरपक्षेषु वपू
र्ववत्लोकंपृणाऽउपदधाति ॥ ततऽइंद्राग्नीऽइति पूर्ववत्पुरीषनिवपनं ॥ ततो वार्द्धहस्तयेति पुरीषवत्याश्चतुर्थ्याऽउपस्थानं च ॥ ॥ अथ
चतुर्थ्यां लोकंपृणानां विवेकऽउच्यते ॥ चतुर्थ्यां चितौ द्वितीयचितिवदेव लोकंपृणानामुपधानं भवति ॥ ॥ इष्टकासु विशेषः ॥ पक्षसंधोर्ये

दे॰का॰प
५९

दक्षिणोत्तरे पद्ये यजुष्मत्यौ उपहिते दक्षिणस्यां दिशि तयोः पद्ययोर्मध्ये दक्षिणस्याः पद्यायाः पुरस्तात्पश्चाच्च तस्त्वश्च तस्रोर्द्धपद्याऽदक्
लक्षणाऽउपधेयाः।ऽउत्तरस्यां चोत्तरस्याः पद्यायाः पुरस्तात्पश्चाच्च तस्त्वश्च तस्रोर्द्धपद्याऽउपधेयाः। तथा पुरस्तादन्त्कां तेये जंघामात्र्यौ
ऽउपहिते तयोर्दक्षिणतऽउत्तरश्चैकैकामध्यर्द्धां प्राक्लक्षणामुपदध्यात्॥ अपरस्यां दिश्यपि अन्त्कांतोपहितजंघामात्र्योर्दक्षिणतऽ
उत्तरश्चैकैकाध्यर्द्धा प्राक्लक्षणोपधेया॥ एवं सर्वासु दिक्षु वयस्यानां स्थानं दृष्टं॥ ततोऽभितो वयस्याः सर्वत एकैकामध्यर्द्धा
मित्यादि सर्वं द्वितीयावत्॥ तथा चतुर्द्दशानामर्द्धपद्यानां दक्षिणतऽउत्तरतश्च द्वे द्वे अर्द्धपद्ये प्राक्लक्षणे प्रागायतेऽउपधेये॥ तथा च
स्यां पद्यानां दक्षिणतऽउत्तरतश्च एकैका अर्द्धपद्या प्रागायताऽउपधेया॥ तथा दक्षिणश्रोण्यां जंघामात्री सन्निहितयोरध्यर्द्धयोः पुर
स्तादेकां बृहतीमुदक्लक्षणामुपधाय तस्याऽउत्तरतः संलग्नां प्रागायतां त्रिगाहिनीं चोपधाय त्रिगाहिण्याऽउत्तरत एकां प्राग्लक्षणां

रामः
५९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पक्षांजंघामात्र्याः दर्विमुपदध्यात्॥ तथाऽङ्गारश्रोणीनामध्यर्द्धयोः पुरस्ताद्देकांद्व्यहतीं प्राग्लक्षणामुपधाय तस्माद्दक्षिणतः एतां त्रियाहिणीं
त्रियाहिण्या दक्षिणतो जंघामात्र्याः पुरस्तान्मध्यांशोपदधाति॥ शेषे आत्मभागे ९ षड्भधिकानि नवशतानि पादभागाउपधेयाः॥ चत्वारश्च
द्विपादभागाद्वितीयावत्॥ अत्र चतुर्थ्यां पूर्वयोः पुरुषयोश्चत्वारिंशत्पद्यालोकामहतीभिर्व्याप्ताः। अपरयोः पुरुषयोश्चत्वारिंशच्चत्वारिंश
त्पादभागान्यूनाः॥ पूर्वयोः पुरुषयोः पादभागानां चत्वारिंशदधिकं शतद्वयं पादभागाः प्रतिपुरुषमुपधेयाः। अपरयोः पुरुषयोर्द्वौ द्वावर्द्ध
पादभागावधिकौ॥ तत्र चतुश्चत्वारिंशत्पद्यालोकायत्तुम्प्रतीभिर्व्याप्ताः॥ एकादशार्द्धपद्याभिः॥ १० चत्वारिंशदधिकं शतद्वयं पादभागैः॥ १२
द्वाचत्वारिंशच्छ्लोका अध्यर्द्धाभिः॥ १ पंचचत्वारिंशच्छ्लोका जंघामात्रीपक्षसंधि त्रियाहिणीभिः॥ षोडशबृहती त्रियाहिणी पादमात्रीभिः सार्द्ध
एकोलोकः पुच्छत्रियाहिणीभ्यां॥ अर्द्धलोकश्चतुर्भिरर्द्धपादभागैरिति॥ एवं चत्वारिंशतान्यपि आत्मनि पद्यालोकाः पूरिताः। पक्षपुच्छमर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे॰का॰ड ६० णं द्वितीयावत्॥ अस्मिन्पक्षे चतुर्थ्यां चितौ द्वाविंशतिर्लोकंपृणा त्र्यंशामात्राः। २२। षड्त्रिंशत्त्रिशाहिणाः। ३६। एकोनपंचाशदर्धन्द्रौ ४९
चतुर्विंशतिरर्द्धपद्याः। २४। द्वेबृहत्यौ। २। द्वेपद्ये। २। षडर्द्धपादभागाः। ६। अष्टादशशतानि नवाधिकानि पादभागाः। १८०९। एवंपंचा
शद्भूनंसहस्रद्वयंलोकंपृणा भवंति। १९५०॥ ॥अथ चतुर्थ्यामेव चतुर्दशानां पक्षं चोत्तरवादक्षिणाभ्यामित्यस्मिन्पक्षे लोकंपृणासु
विशेष उच्यते॥ यदि चतुर्दशार्द्धपद्याः षट्पद्याश्च दक्षिणाभ्यां यजुष्मतीभ्यामुत्तरा उपधीयंते॥ तदा आत्मन उत्तरश्रोणौ उत्तरांसे
च बृहती त्रिशाहिणी पादमात्रीणामुपधानं कर्तव्यं॥ तत्र चोत्तरश्रोण्यां पूर्ववद्बृहतीमुपधाय तस्याः पुरस्तादुदगायतां त्रिशाहिणीं त्र्यं
शामात्रीसंलग्नां॥ तस्याः पुरस्तादुदकलक्षणां त्रिंशाहिणीसंस्पृष्टां पद्यां चोपदध्यात्॥ उत्तरांसे च पूर्वाभ्यर्द्धयोः पश्चादुदगग्रां बृहतीमु रामः ६०
पधाय तस्याः पश्चादुदगायतां त्रिशाहिणीं त्र्यंशामात्रीसंलग्नां॥ तस्याः पश्चादुदकलक्षणां पद्यां च त्रिशाहिणीसंस्पृष्टामुपदध्यात्॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एतावानेनवविशेषोन्यत्सर्वंपूर्ववत्॥ ॥अथपूर्वदक्षिणेऽवांतरदेश एकस्त्यास्मिन्पक्षेविशेषउच्यते॥ यदिचतुर्दशार्द्धपद्याः षड्
पद्याश्चाग्नेयकोणेऽपधीयंते॥ तदादक्षिणश्रोण्यांपूर्ववद्बृहतीमुदकलक्षणाऽपधायतस्याः पुरस्तादुदगायतां। जंघामात्रीसंस्पृष्टां
त्रियाहिणीमुपदधाति॥ तस्याः पुरस्तादुदगग्रांपर्यांत्रियाहिणीं संस्पृष्टामुपदधाति॥ उत्तरश्रोण्यंसयोश्च पूर्ववद्देवोभयत्रोपदधाति॥
तस्मिन्पक्षेचतुर्दशानामर्द्धपद्यानांषण्णांपद्यानांचाभितोयालोकंपृणा अर्द्धपद्याउक्तासाएकस्मिन्नेवात्मपूर्वपार्श्वेऽपधीयंते॥ द्वेचतु
र्दशानां॥ एकाषण्णां॥ आत्मपूर्वप्रदेशस्यबहिर्भागत्वात्॥ आसांचपादभागापेक्षयामहत्वात्॥ ततोस्यापूर्वदक्षिणपुरुषार्द्धयव
कोणस्यात् षड्विंशतिपादभागान्द्वयस्यापंचाशदर्द्धपादभागान्॥ यथायोगंप्रागायतानुदगायतांश्चविचार्योपदध्यात्॥ तेचपूर्व
दक्षिणस्यवायव्यकोणेतृतीयचतुर्थस्रक्त्योः पश्चात्चतुर्ष्वलोकेषु॥ तयोरेवस्रक्त्योः पुरस्ताद्द्वयोः॥ ज्ञातव्याभ्यांदक्षिणालोकस्याऽपरस्मिन्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे॰का॰ड
६१

ऽर्द्धेच॥ एवंसार्द्धेषु षट्सु लोकेषु द्वापंचाशदर्द्धपादभागानामुपधानं॥ तेषांमध्येद्वादशोदगायताः शेषाः सर्वेप्रागायता इति॥ ॥इति
चतुर्थी॥ ॥अथपंचमीचितोच्यते॥ पंचम्यांचितौ प्रतिदिशंआत्मनः पार्श्वे असपत्नाउपदधाति॥ तत्रप्रागग्रकमुत्तरेणाद्वितीये लो
के पूर्वाशाग्रलक्षणा॥ दक्षिणातस्तिर्यगग्रकं पूर्वेणाद्वितीं लोके दक्षिणासपत्नो दग्लक्षणोपधेया॥ पश्चादग्रकं दक्षिणेनाद्वितीये
लोके ऽपरासपत्ना प्राग्लक्षणा॥ उत्तरस्यामग्रकमपरेणाद्वितीये लोके उत्तराऽसपत्नाऽदक्लक्षणा॥ दक्षिणाया असपत्नायाउत्त
रतोंतरापथालोकद्वयं संक्रान्ततीयेपथ्येलोके प्राग्लक्षणा पंचम्यासपत्ना॥ अस्याश्च पंचम्याः पुरीषवतीति संज्ञा॥ अग्नेःपुरीषम
सीति पुरीषशब्दवतामंत्रेणोपधानात्॥ अस्यास्तुतिछंदस्यापार्श्वांतरालेअतिछंदसऽपधानकालेपुरीषप्रक्षेपाद्वा। एताः सर्वा अ
पिपद्याः॥ ॥अथोपधानमुच्यते॥ तत्रप्रथमंपुरस्तात् दुदङ्मुखो ग्नेजातानितिपूर्वामसपत्नामुपदधाति॥ ततः पश्चाद्दक्षि

राम:
६१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णाभिमुखः सहस्राज्ञानानित्य परामुपदधाति ॥ ततो दक्षिणातः प्राङ्मुखः षोडशी स्तोममिति दक्षिणां ॥ ततउत्तरतः प्रत्यङ्मुखश्चतुश्चत्वारिं
शस्तोमस्तुत्तरामसपत्नां ॥ ततः प्रत्येत्य प्राङ्मुखउदङ्मुखो वा पंचमीमसपत्नामग्नेः पुरीषमिति मंत्रेण प्राक्लक्षणामुपदधाति ॥ ॥
प्रतीष्टकं नित्ये ॥ ततः सर्वासु दिक्षु दश दश विराजोऽसपत्नासंलग्नाऽन्तकमभितोर्द्धाधिकयाऽसपत्नातो मध्यलोके षूपदधाति ॥ तत्र
पूर्वा दश विराजोर्द्धपद्याउदगायताऽग्निम्यो ऽपराः प्राक्लक्षणा अन्तकमभितः पंचपंचोपदधाति ॥ ॥ अन्यासु दिक्षु पद्या एव ॥
तत्र प्रथमं पुरस्ताउदङ्मुखउत्तरामारभ्यात्मदक्षिणा संस्था विराजाउपदधाति ॥ एवश्छंदः इति प्रथमां ॥ वरिवश्छंद इति द्वितीयां ॥
शंभूरिति तृतीयां ॥ परिभूरिति चतुर्थीं ॥ आच्छच्छंद इति पंचमीं ॥ मन इति षष्ठीं ॥ व्यच इति सप्तमीं ॥ सिंधूरित्यष्टमीं ॥ समुद्र इति नवमीं
सरिर इति दशमीं ॥ ॥ तत्रान्निन्ये ॥ ततो दक्षिणास्यां दिशि प्राङ्मुखः पूर्वामारभ्य प्रत्यक्संस्थाउदक्लक्षणा दश विराजउपदधाति ॥ क

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·का·ऽ कुप्छंद इति प्रथमां ॥ त्रिककुप्स्वीति द्वितीयां ॥ काव्यमिति तृतीयां ॥ अंकुप इति चतुर्थीं ॥ अक्षरपंक्तिरिति पंचमीं ॥ पदपंक्तिरिति षष्ठीं ॥
६२ विष्टारपंक्तिरिति सप्तमीं । क्षुरो भ्रज इत्यष्टमीं ॥ आच्छच्छंद इति नवमीं ॥ प्रच्छच्छंद इति दशमीं ॥ ॥ततः सकृन्नित्ये ॥ ततोऽपरस्यां दिशि द
क्षिणाभिमुखो दक्षिणामारभ्योदक्संस्था प्राग्लक्षणा दश विराजोऽपदधाति ॥ संयच्छंद इति प्रथमां १ । वियच्छंद इति । २ । बृहदिति ।३।
रथंतरमिति । ४ । निकाय इति । ५ । विवध इति । ६ । गिरच्छंद । ७ । भ्रज इति । ८ । संष्टुबिति । ९ । अनुष्टुबिति दशमीं । १० ॥ ॥
सकृन्नित्ये ॥ ततउत्तरस्यां प्रत्यङ्मुखोऽपरांत आरभ्य प्राक्संस्था उदक्लक्षणा दश विराजोऽपदधाति । एवश्छंद इति प्रथमां । १ । व
रिव इति । २ । वयश्छंद इति । ३ । वयस्कृदिति । ४ । विष्पर्धा इति । ५ । विशालमिति । ६ । छदिरिति । ७ । दूरोहणमिति । ८ । तं राम:
द्रमिति । ९ । अंकांकं छंद इति दशमीं । १० ॥ ॥सकृन्नित्ये ॥ ततः सर्वासु दिक्षु अषाढावेलायां सोमभागा एकोनत्रिंशदुपदधाति ॥ ६२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्रोत्तरस्मादंसैपश्या अनूकमभितश्चतस्रश्चतस्रः प्राग्लक्षणाः।पश्चादप्यंसौ तथैव॥ दक्षिणतः सप्त॥ तासां मध्यमा अनूकस्योपरि।
तामभितोर्द्धपश्ये॥ ॥शेषाः पंचपश्याः।सर्वाउदक्लक्षणाः।उत्तरत षड्उदक्लक्षणाः पश्या अनूकमभितस्तिस्रस्तिस्रः।तत्र पूर्वासां
या उत्तरांततआरभ्य प्रदक्षिणं सर्वाउपदधाति॥तत्र प्रथमं प्रदङ्मुखः पुरस्तादुपदधाति।रश्मिना सत्याये प्रथमां।१।प्रेतिनेति।२।अ
न्वित्येति।३।संधिनेति।४।प्रतिधिनेति।५।विष्टंभेनेति।६।प्रवयेति।७।अनुयेति।८।अष्टमीं॥ततः प्राङ्मुखो दक्षिणा प्र
त्यक्संस्थाउपदधाति॥उशिजेति।९।प्रकेतेनेति।१०।तंतुनेति।११।अर्द्धपश्यां।संसर्पेणेति।१२।मनूक्यां पश्यां।एडेने
ति।१३।अर्द्धपश्यां।अतऊर्ध्वं सर्वाः पश्याः उत्तमेनेति।१४।वयोधसेति।१५।ततो दक्षिणामुखो अपराउपदधाति॥अभिजिनेति॥
१६।प्रतिपदसीति।१७।अनुपदसि।१८।संपदसि।१९।तेजोसि।२०।त्रिवृदसि।२१।प्रवृदसि।२२।विवृदसि।२३।ततः प्रत्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·का·उ ङ्मुखउत्तरतः सोमभागाः प्राक्संस्थाउपदधाति। सवृदसि। २४ ।आक्रमोसीति। २५ ।संक्रमोसि। २६ ।उत्क्रमोसि। २७ ।उत्क्रांतिरसि। २८ ।अधि

८३ पतिनोर्ज्जं। २९। वेषश्रीरितिमंत्रेण। ३०। त्रिंशत्तमीं। स्तोमभागामेके। उत्तरतउपदधाति॥ अस्मिन्पक्षे॥ उत्तरतः सप्त। तासांमध्यमामनूके॥ अ

नूक्यानभितश्चत्वेअर्द्धपद्ये इति विशेषः। ततः परीत्यसर्वासुसक्तन्नित्ये॥ ततः सर्वासुदिक्षुअतव्यावेलायांपूर्ववर्ज्जयित्वाअन्यासुदिक्षुअ

नूकस्योपर्यर्द्धेत्सेधाः पंचनाकसदउपदधाति॥ पूर्वानूक्‍ नूकस्योत्तरतोद्वितीयेलोके॥ दक्षिणस्यांदिशिअतव्यावेलायामनूकस्योपर्ये

कस्मिन्प्रथमलोके द्वेअर्द्धपद्ये दक्षिणोत्तरे प्रागायते अर्द्धेत्सेधेति रश्मालिखिते द्वितीयापंचम्योपधेये॥ अन्याः सर्वाअर्द्धेत्सेधाः पद्याः

पुरस्तात्पश्चाद्वप्राग्लक्षणो॥ उत्तरे उदग्लक्षणा॥ उपधानानंतरंनाकसदामुपरिपुरीषंनूत्नीमेवप्रक्षिप्यतासामुपर्यैवंविधापंचचूडाः राम:

पंचेष्टकाउपदधाति॥ ॥अथनाकसदामुपधानमुच्यते॥ प्रथमंपुरस्तादुदङ्मुखोराज्ञसीति पूर्वंनाकसदमुपदधाति॥ ततः प्राङ् ८३

मुखो दक्षिणां तिरश्चालिविताम र्द्धपर्यां विराडसि दक्षिणेति ॥ ततो दक्षिणामुखः संम्राडसीत्यपरामुपदधाति ॥ ततः प्रत्यङ्मुखः स्वराडसीत्यु-
त्तरामुपदधाति ॥ ततः प्रत्यागत्य प्राङ्मुखो दक्षिणामुत्तरेण पंचमी मर्द्धपर्यां तिरश्चालिविताम्धिपत्यसि मंत्रेणोपदधाति ॥ ॥प्रतीष्ट-
कं निम्येचकरोति ॥ ॥ततो नाकसदामुपरि नूत्नीं पुरीषं प्रक्षिप्य तासामुपरि पंचचूडा उपदधाति पूर्ववत् ॥ अयं पुरो हरिकेश इति पूर्वामु-
दङ्मुखः ॥ अयं दक्षिणा इति दक्षिणां द्वितीयां प्राङ्मुखः ॥ ततो ऽयमुत्तरादित्युत्तरां तृतीयां प्रत्यङ्मुखः ॥ ततो यमुपरीति दक्षिणामुत्तरे-
ण चतुर्थी मर्द्धपर्यां तिरश्चालिवितां ॥ ॥ततो ऽयं पश्चादित्यपरां पंचमीं ॥ ॥प्रतीष्टकं निम्ये ॥ एताः सर्वा मूर्द्धोत्से धा एव ॥ ततः पुरस्ता-
दत्र कांतेति स्त्रो गायत्रीरुपदधाति ॥ तासां मध्यमा अन्तके नाभिभितो द्वे ऽर्द्धपद्ये ॥ तत्रो दङ्मुख उत्तरां प्रथमामुपदधाति अग्निर्मूर्द्धेति ॥ १ ॥
अयमग्निरिति । २ । त्वामग्ने पुष्करेति ॥ ३ ॥ सक्तन्निन्ये ॥ ततः पुरस्ताद्वेतः सिग्वेलायां ति स्वास्त्रिष्टुभ उदङ्मुख उपदधाति ॥ आसांमध्यमा-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्रौ॰१

अनूकेतामभितो द्वेस्वर्द्धपद्ये। तदँ दङ्मुखङत्तरां प्रथममुपदधाति भुवोयज्ञस्येति। १ ।अवोध्यग्निरिति। २ ।अवोचामेति। ३ ।सक्तन्निते। ततः पश्चा
ङेतः स्त्रिवेलायांतिस्त्रोजगतीरुपदधाति॥ अत्रापिमध्यमानूकेपद्या।तामभितो द्वे अर्द्धपद्ये॰ तत्र दक्षिणामुखः प्रथमं दक्षिणामुपदधात्ययमि
हेति॥ १ ॥जनस्यगोपाइति॥ २॥ त्वामग्ने अंगिरसदिति। ३ ।सक्तन्निसे॥ततस्तासांजगतीनांपश्चात्तिस्त्रोनुष्टुभस्तासु एव एवोपदधाति॥ ॥
मध्यमापद्या॥ तासामभितो द्वेअर्द्धपद्ये॥ दक्षिणामुखः प्रथमं दक्षिणामुपदधातिसखायइति॥ १ ॥ सं सं समिदिति॥ २ ॥त्वांचित्रमिति॥
।३ ॥सक्तन्निसे॥ततोअपरावेलायाःपुरस्तात्तिस्त्रोबृहतीरुदङ्मुखउपदधाति॥ मध्यमानूकेपद्या॥ तामभितो द्वेअर्द्धपद्ये॥तत्र प्रथ
ममुत्तराग्ने नावरस्तुपदधाति। १ ।विश्वस्य दूतममिति॥ २ ॥सद्रुद्रवदिति॥ ३॥ सक्तन्निसे॥ ततोगायत्रीभ्योपराति स्त्रउस्निहोर्द्धपद्या
त्तिरश्चालिखिताउदगायताउपदधाति॥ आसां मध्यमाश्चनूकस्योपरि। उदङ्मुखप्रथममुत्तरां अग्नेवाजस्येत्युपदधाति॥ १ ॥सद्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धानइति॥ २ ॥क्षयोएजन्निति॥ ३ ॥सक्तन्नित्ये॥ ततोबृहतीनां पुरस्तात्तिस्रः ककुभः प्राग्लक्षणाऽउपदधाति॥ आसांमध्यमापद्या अनूकस्योप
रि॥ तामभितो द्वेअर्द्धपद्ये॥ तत्रो दङ्मुखः प्रथमयुत्तरांभद्रोनो अग्निराहुतः सुभगभद्रो इति मंत्रेणोपदधाति॥ १ ॥भद्राऽतप्रशस्तयो भद्रं
मनः कृणष्वहृत्र तूर्ये। येनासमत्सु सासहेति॥ २ ॥येनासमत्सु सासहोतनुहि भूरिशर्द्धतां। वनेमाते अभिष्टिभिरिति॥ ३ ॥सक्तन्नित्ये॥ तं
कलाअप्येते मंत्राः प्रयोज्या इति कर्कः॥ भद्राणतिवृत्रतूर्ये वसिराइत्येतानि चत्वारि चत्वार्यक्षराणिऽऊह्यन्यवा॥ एताः सर्वाः गायत्र्याः याः क
कुप्पर्यंताः प्राग्लक्षणाः। अर्द्धपद्याश्चोष्णिकव्यतिरिक्ताः प्रागायताः। ततोदक्षिणेनूकांतेतिस्रः पंक्तीरुदग्लक्षणाः प्राङ्मुखः प्रत्यकसंस्थाऽउ
पदधाति॥ आसांमध्यमापद्या अनूकस्योपरि। तामभितो द्वेअर्द्धपद्येऽउदगायते॥ अग्नितमन्निति॥ १ ॥ सोअग्निरिति॥ २ ॥ऽउमेसुश्चंद्रेति॥
॥ ३ ॥सक्तन्नित्ये॥ ततऽउत्तरेऽनूकांतेतिस्रः पदपंक्तिरुदग्लक्षणाः प्रत्यङ्मुखः प्राकसंस्थाऽउपदधाति॥ तत्रमध्यमापद्याअनूके। तामभितो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे॰ का॰ ड
६५

द्वेष्टर्द्धपद्ये। तत्राग्ने तमद्येति॥ १॥ अधाह्यग्नेरिति॥ २॥ इभिर्न्नेइति॥ ३॥ सकृन्निवे॥ ततः पुरीषवत्याः पंचम्या असपत्नाया: पुरस्तादति छंदसं पद्यां प्रा
ग्लक्षणामुपदधाति॥ प्राङ्मुखउदङ्मुखोवा। भद्रारातिर्हि चतुर्थवस्थिराग्नि ॐ होतारंमन्ये दास्वंतमिति मंत्रेण॥ ॥ततोनिवे॥ अस्याउपधा
नात्पूर्वमेवा ऽसपत्ना ऽति छंदसोरंतराले पुरीषप्रक्षेपः॥ ततः पश्चादनक्तांतेति स्तोढिपदा दक्षिणामुखउदक संस्थाः प्राग्लक्षणा उपदधा
ति। आसांमध्यमाअनक्केपद्या। तामभितो द्वेस्वर्द्धपद्ये॥ सर्वाः प्राग्लक्षणाः। अग्नेत्वन्न इति॥ १॥ वसुरग्निरिति। २। तंत्वाशोचिष्ठेति। ३। स
कृन्निवे॥ ततआत्मनोमध्येअष्टेष्टकं गार्हपत्यपूर्ववदेवोपदधाति॥ ॥इयांस्तुविशेषः॥ ॥अर्द्धव्रहती तांस्थानेचतस्त्रोर्द्धपद्याः प्राग्ल
क्षणाः। पुरस्तात्पश्चाच्चद्वे द्वेति एच्चोदकलक्षणोपद्ये॥ तत्रप्रथमं दक्षिणातउदङ्मुखउपविश्योत्तरत आरम्भदक्षिणासंस्थाअर्द्धपद्या
उपदधाति॥ अयथ्ंसोअग्निरिति॥ १॥ अग्नेयन्नइति॥ २॥ अग्नेदिवइति। ३। पुरीष्यासइतिचतुर्थीं। ४। सकृन्निवे॥ ततो ऽपरेणपरीत्यो गः
६५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दक्दक्षिणामुखोपविश्य।अपरयोर्मध्ये प्रथमं दक्षिणां पद्यां इडामग्न इत्युपदधाति॥ततउत्तरामयं ते योनिरिति॥ ६ ॥प्रतीष्टकं नित्ये॥तत
स्तेनैव पुनः परीत्योदङ्मुखः पूर्वयोरुत्तरां प्रथमं विदसीत्युपदधाति॥ ७ ॥ततः परिचिदसीति दक्षिणां॥ ८ ॥प्रतीष्टकं नित्ये॥एता
वषाढावप्यर्द्धेष्टेधाः।आसामुर्येवं विधास्त्वाष्टौ पुनश्चितीरुपदधाति॥अनेनैव प्रकारेण॥तत्रोदङ्मुखो येन मणयइति प्रथमामुत्तराम
र्द्धपद्यां। १ ।तं पत्नीभिरिति। २ ।आवाचइति। ३ ।अयमग्निरिति। ४ ।सकृन्नित्ये॥ततोऽपरेण परिक्रम्य दक्षिणामुखः पश्चिमयोर्द्दक्षि
णां संप्रच्यवध्वइति॥ १ ॥उदुध्यस्वेत्युत्तरां। २ ।प्रतीष्टकं नित्ये।ततस्तेनैव परीत्योदङ्मुखः प्रथमं पूर्वयोरुत्तरां येन वहसीत्युपदधा
ति॥ १ ॥ततो दक्षिणामयं ते योनिरिति॥ २ ॥प्रतीष्टकं नित्ये॥एता अपि चतस्रोर्द्धपद्याः प्राग्लक्षणाः।पुरस्तात्पश्चाच्च द्वे द्वे पद्ये उदक्
लक्षणे॥अषाढावप्यर्द्धेऽष्टेधा इति॥अथ गार्हपत्यस्य पुरस्तात्पश्चाच्च त्रिष्टुब्जगत्यंतरालेऽर्द्धपादभागानां प्रागायतामेकैकां पंक्तिमुपद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·का·ड ध्यात्॥ केचित्तु छन्दःसंधौ पुनश्चितिमुपधानं कुर्वंति। अस्मिन्पक्षे द्विपदास्तिस्रो द्वे विराजौ चैवमेता अष्टौ स्तेधाः॥ षट्पुनश्चितयश्च॥ पुरस्तात्द्वै
६८ पादमात्रौ उदकलक्षणोपूर्णोस्तेधे॥ अथवा गार्हपत्यं पुच्छसंधावुपधाय पूर्वान्नूक्तां तेपुनश्चितिमुपदध्यात्॥ अस्मिन्पक्षे गार्हपत्यादि
कं कुर्व्यर्यंताः॥ षट्पद्या लोका अष्टौ स्तेधाः॥ प्रथमतृतीययोरुत्तिहोरद्ध्मष्टौ स्तेधं॥ गार्हपत्ये च पूर्वे पादमात्रौ पूर्णौ स्तेधे। म
ध्ये एतासां स्थाने अष्टाचत्वारिंशदर्द्धपादभागानामुपधानं॥ विश्वज्योतिर्वेलायाः पार्श्वतउद्यत्यतेषां मध्ये अष्टावर्द्धपादभागा गार्हप
त्यपूर्वपादमात्रीभ्यां हृद्रस्थानानामष्टानां पादभागानां स्थाने संजाताः शेषाश्चत्वारिंशदधिका भवंति॥ तत्रार्द्धपादभागे विश्वज्यो
तिर्वेलांपूरयित्वा तस्याः पूर्वदक्षिणोत्तरपार्श्वेभ्यो शीतिमर्द्धपादभानुद्धत्य चत्वारिंशत्पादभागानुपदध्यात्॥ तथा च मध्यमे भागे अष्ट राम:
षष्ठ्यधिकानि त्रीणि शतान्यर्द्धपादभागाः षडधिकानि षट्शतानि पादभागा इति॥ मध्यमे भागे त्रैवचनुः सप्ततानि नव शतानि लोके ६८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परणः संख्यासंपद्यते॥ एवमाद्यन्तदण्डद्वयं॥ ततः पूर्वयोश्चितयोरुपरि पूर्ववदेव तपस्यश्चेत्यृतव्ये प्राग्लक्षणेऽपदधाति॥ ॥सद्गतिसैव
पूर्ववत्॥ ततः परमेष्ठी त्वेति मंत्रेण यजमानकृतां तृतीयां विश्वज्योतिषमुपदधाति॥ ॥त्रिष्टेष्वं प्रथमावत्॥ ततो दक्षिणांसात्पश्यालोक
द्वयं त्यक्त्वा तृतीयात्पश्यालोकादारभ्य प्रथमचितिवत् पुरदक्षिणां लोकं पृणाऽपदधाति॥ प्रागानूकपर्यंतं॥ ततः प्रत्यागत्य प्रागनूकं दक्षिणोनद
क्षिणांसदेशपश्यालोकद्वयपर्यंता अक्ष्णयावधिकाऽपधेयाः॥ ततः पक्षपुच्छेषु पूर्ववत्॥ ॥अथ पंचम्यां लोकंपृणानां विवेकोच्यते॥
तत्र पंचम्यां चितौ असपत्नान्तो मध्यलोकेषु विराजामुपधानपक्षेपूरणमुच्यते॥ पुच्छकोणयोरेकैकः पश्यालोकः अष्टौ लोका मध्ये वर्त्त-
माना आत्मनः पूर्वांतं यावत्। एतावान्मध्यमो भागः॥ अस्मिन्मध्यमेभागे सर्वा अक्ष्णयालिखिता इष्टकाऽपधेयाः॥ दक्षिणोत्तरभागयोः पक्ष
सहितयोर्वक्रालिखिताः। अत्र सर्वस्मिन्सपक्षपुच्छेऽग्निक्षेत्रे सप्तशतानि पंचाशदधिकानि पश्यालोकाः संति। तत्रैवं त्रिधा विभागे कृते प्रतिभागं पं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे॰का॰उ वाशदधिकंशतद्वयं पश्चालोका भवंतीति ज्ञेयं ॥ तत्रमध्यमे भागे चतुःसप्तत्यधिकानि पंच शतानि ऋज्वालिखिताः पादभागा उपधेयाः ॥ तथा चत्वा
६७ रिंशतानि ऋज्वालिखिता अर्द्धपादभागाः प्रागायताः ॥ ते च विभ्रज्योतिर्वेलायाः कोणेषु कैकं पादभागमुपधाय तेषां पादभागानां मध्ये उ
पहिते एष्टकाव्यतिरिक्ते देशे उपधेयाः ॥ तथा दक्षिणोत्तरभागयोरष्टात्रिंशदधिकान्यष्टावष्टौ शतानि वक्रालिखिताः पादभागा उपधीयंते ॥ विं
शत्यधिकं शतमर्द्धपादभागा वक्रालिखिता उत्तरे भागे ऋतव्याषाढावेलयोरुपधीयंते ॥ उत्तरे अषाढवेलायामंत्यौ पश्चालोकौ वर्जयित्वा
तयोर्हि पादभागानामेवोपधानं ॥ दक्षिणे भागे ऋतव्याषाढवेलयोः समग्रयोरपि षड्त्रिंशदधिकं शतं वक्रालिखिता अर्द्धपादभागा उपधीयं
ते ॥ उत्तरे भागे दक्षिणभागात्षोडशपादभागा अधिका उपधीयंते ॥ तेषां षोडशानां मध्ये अष्टौ अषाढवेलांत्ययोर्द्वयोः पश्चालोकयोरुप राम
धीयंते ॥ अष्टौ चास्यपत्या इति छंदसोः स्थाने ॥ उत्तरभागे तयोरभावात् ॥ दक्षिणे भागे उत्तरभागात्षोडशार्द्धपादभागा अधिकाः ॥ तेषां चाषा ६७

ष्टावेलांत्ययोः पश्चालोकयोरुपधानं कार्यमिति। पंचम्यामात्मनि सार्द्धमेकाधिकं शतं लोका यजुष्मतीभिर्व्याप्ताः। षडशीतिः पश्चालोका अर्द्धपादभा
गैः शेषाः पादभागैरिति॥ मध्यमे भागे पुरस्तात्पश्चाच्चया अषाढवेला सा स्तोमभागाभिर्व्याप्ताः। ऋतव्यावेलायां च पुरस्ताद्दृष्टानां लोकानां म
ध्ये नाकसद ऋतव्याभिश्च यो लोका व्याप्ताः॥ अतो नाकसदुत्तरतो द्वौ लोकौ॥ ऋतव्ययोर्द्दक्षिणातस्त्रयः। एवं पंच परिशिष्यंते ते तु पादभागा
एवोपधेयाः। यथा पश्चादृतव्यावेलाया मष्टानां लोकानां मध्ये एक एव लोकोपरस्यां नाकसदा व्याप्ताः॥ तं नाकसदमभितः सार्द्धास्त्रयस्त्रय लो
काः परिशिष्यंते॥ एवं ते सप्त लोका भवंति॥ तेष्वपि पादभागा एवोपधेयाः। एवं सर्वेषु मध्यमादिभागेषु प्रतिभागं चतुःसप्तत्यधिकानि नव श
तानि लोकंपृणा भवंति। प्रतिभागं च सहस्रसंख्या लोकंपृणा मृग्यंते॥ श्रुतौ तथा दृष्टत्वात्॥ ॥अथ पंचमीं चितिमुपधाय त्रेधाग्निं विमिमीते
समध्यमे वितृतीये सहस्रमन्वालिखिता इष्टका उपदधाति॥ ॥अथ सहस्रमित्यालिखिता दक्षिणात उपदधाति॥ ॥अथ सहस्रमित्यालि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नी१

खिताऽन्तरतऽपदधंति च ॥ त्रिसाहस्र्युत्तमेतिसूत्रकारवचनात्तु ॥ अतश्चप्रतिभागं कथं सहस्रसंख्या पूर्यत इति ॥ ऽच्यते ॥ द्वाभ्यां नाशीतिं चि-
त्ये चितिवचनाच्चित्येषु षट्सप्ततिर्लोकंपृणाऽपधीयंते ॥ ता अधीष्टी याऽत्तमायामिति वचनात्तं च म्यांगणंपते ॥ ततश्च चित्यासंवंधिन्यः
षट्विंशतिरुक्ता लिखिता मध्यमभागमध्ये गणनीयाः । षट्विंशतिः षड्विंशतिर्वक्ता लिखिता दक्षिणोत्तरभागयोर्गणनीया इत्येवं त्रि
ष्वपि भागेषु सहस्रं सहस्रं लोकंपृणाः संपद्यंते ॥ ततः इंद्रं विश्वा इति मंत्रेण चितिं प्रथमावत्पुरीषेणप्रच्छादयेत् ॥ ततः पुरीषेण प्रच्छादनानंत
रं आत्मनो मध्ये विकर्णी स्वयमातृण्णे दक्षिणोत्तरे शर्करे छिद्रयुक्तेऽदग्धुरवऽपदधाति ॥ तत्रयोप्यदश्व इति मंत्रेणोत्तरतः पृथमं विकर्णीम्-
पदधाति ॥ ततआपो ष्ट्वेति मंत्रेण दक्षिणतः स्वयमातृण्णामुपदधाति ॥ ततस्तयादेवतयांगिरस्वद्ध्रुवे सीतदमिति ॥ ॥ सप्तत्रिंसे ॥ ततो य
जमानः स्वयमातृण्णायां स्वरिति व्याहृतिसाम गायति ॥ ततोऽध्वर्युः पुरुषाभिहोमवत्निष्टन्हिरण्यशकलसहस्रेणाग्निं प्रोक्षति ॥ सहस्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·प·का·ड स्यपुमाऽसिइतिमंत्रेण ॥ ततउत्तरतोदक्षिणाभिमुखस्तिष्ठन्द्वाभ्यांशताभ्यांसहस्रस्यप्रतिमाऽसिइतिमंत्रेणउत्तरपार्श्वेप्रोक्षति ॥ ततःपु अ· १७
६२ रस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्सहस्रस्योन्मासीतिमंत्रेणपूर्वभागेद्वाभ्यांशताभ्यांप्रोक्षति ॥ ततःप्रत्यागत्यदक्षिणतउदङ्मुखस्तिष्ठन्सहस्रोसीति
मंत्रेणद्वाभ्यांशताभ्यांदक्षिणभागेग्निंतथैवप्रोक्षति ॥ ततःपुनरपिपश्चात्प्राङ्किष्ठन्सहस्रायत्वेतिप्रथमवत्पश्चात्प्रदेशेद्वाभ्यांशताभ्यांप्रो
क्षति ॥ एवंहिरण्यशकलसहस्रेणप्रोक्षितोभवति ॥ अत्रचकेवलैर्हिरण्यशकलैः प्रोक्षणासंभवादुदकवतिपूर्णपात्रेद्वेशतेहिरण्यशक
लानांप्रक्षिप्योदकमिश्रितैःप्रोक्षणंकर्त्तव्यं ॥ ❀ ॥ इतिश्रीसम्राट्स्थपतित्रिरग्निचिन्महायाज्ञिकश्रीप्रजापतिसुतेनयाज्ञिकदेवे-
नकृतायांकात्यायनसूत्रपद्धतौसप्तदशोध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ शुभमस्तुसर्वजगताम् ॥ ॥ ॥ ॥ शुभम् ॥ ॥ रामः ६२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवयाज्ञिककृता

अग्निस्थापनपद्धतिः समाप्ता।

अक्षा ७

श्री ५ को सरकार
वाल्मीकि संस्कृत महाविद्यालय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अग्निष्टोम पद्धतिः

देवयाज्ञिककृता

श्री ५ को सरकार

श्री ५ को सरकार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ॐ श्रीगणेशाय नमः॥ ॥अथाग्निष्टोमस्य पद्धतिर्लिख्यते॥ ॥स्वकाले कृताधानस्य पूर्वं दर्शपूर्णमासाभ्यां यागः॥ तद
नन्तरं विकृतिभूता इष्टिपशुसोमयागा भवंति॥ ततः प्राक्॥ अग्निहोत्रहोमस्तु प्रागपि दर्शपूर्णमासाभ्यां भवत्येव॥ यजते
रेव निषेधात्॥ अग्निहोत्रांगभूता निमित्तिकास्त्विष्टयश्च भवंति॥ सोमयागार्थं संभृतधान्यघृतदक्षिणादि संभारस्य सोमया
गविकीर्षया सामयागसन्निधौ कृताधानस्य सोमयागात्पूर्व्वमेवाग्निहोत्र दर्शपूर्णमासादयो भवति॥ ततः पूर्वं पवमा
नाद्या इष्टयो दोर्वाह्मणपनिरासार्थं ऐन्द्राग्नः पशुश्च सोमात्पूर्वमपि भवति। तदर्थत्वात्। अग्निष्टोमादनंतरं पुनर्द्दर्श ‍१
पूर्णमासावनुष्ठायैवान्ये यागाः कर्त्तव्याः। ततः पूर्वं स्वकाले कृताधानस्याग्निष्टोमो वसंत एव भवति॥ सोमाधानपक्षेग्निष्टोम
स्य सतु नक्षत्रादिनियमो न भवति॥ यस्य यजमानस्य पित्रादि पितामहेभ्यो न वो भाभ्यां सोमयागः कृतो न भवति। तस्य तन्निमि
त्तदोर्वाह्मणपनिरासार्थं ऐंद्राग्नः। पशुर्भवति। सचारंभात्। आधानाद्वा पश्चाद्वपि वा तु चातुर्मास्येष्वप्येव वा॥ अनंतरं प्रयोक्तव्यो
दर्शाद्वाग्निष्टोमो वसंते यावज्जीवं प्रयोज्यः॥ सकृद्वा यदि कास्मिंश्चित् वसंते नुक्त्यादि संख्यांतरं करोतिति तदा तेनैव कृतार्थत्वान्।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्निष्टोमेनावस्थः पृथगनुष्ठेयः। नित्ये प्रयोग एव कामं पर्द्द वसंते च पौर्णिमास्याममावास्यायां वा यजनीयेहनि वा सोमयागस्य
मुख्यः कालः॥ तदनुगुणत्वेन दीक्षादिकल्पना यद्यपूर्वपक्षस्य प्रथमायां दीक्षा पंचम्यां सुत्या द्वितीयायां दीक्षा षष्ठ्यां सुत्ये
वमापूर्वपक्षसमाप्तेर्दीक्षासुत्येव भवतः। उदगयने पूर्वपक्षे वा सोमयागः समस्तस्य पूर्वपक्षे पुवा॥ इति बोधायनसूत्रे क्रदेव
स्वामिपद्धते॥ पूर्वस्मिन्नर्वाग्गुणपहेवाकर्तव्यः॥ तत्रोद्धरणादिकर्मापवर्गांतं निरूढपशुवत्सर्वं भवति॥ कर्कमतेत्वग्नीषोमी
यवत्पशुश्चपुनरुक्तस्वरूपभागो भवति॥ तत्रेन्द्राग्निभ्यां जुष्टमित्याद्यपि सर्वं निरूढे। ऐंद्राग्नेपुरदर्शितमेव॥ ततो यजमानो
मातृपूजामाभ्युदयिकं श्राद्धं च कृत्वा षोडशर्त्विजो वृणीते॥ तत्र ब्रह्मादीन्षोडशर्त्विजः प्राङ्मुखोनुपविष्टस्वयमुदङ्मुखेइ
ष्टदेवतांप्रणम्य पूर्वं दैवान्‌त्विजो वृणीते॥ मंत्रोच्चारणमात्रेण॥ तद्यथा॥ अग्निर्मेहोता॥ आदित्योमेध्वर्युः॥ चंद्रमामे ब्रह्मा॥ प
र्जन्यो मेउद्गाता॥ आपो मे होत्राशंसिनः॥ रश्मयो मे चमसाध्वर्यवः। इति मंत्राः महर्त्विग्व्यतिरिक्ता ब्राह्मणच्छंस्याग्नीध्रादशर्त्विजो होत्राशं
सिनइत्युच्यंत इति मानवे॥ ततो मानुषान्‌त्विजो वृणीते॥ तत्रैवमाचारः सदस्यसंग्रहीत्वा सोपक्षंतेन दक्षिणहस्ताग्रेण दक्षिणांसमृत्वि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प

ग्नान्वालभ्य वरणं करोति॥ अमुकगोत्रामुकशर्मन् हिरण्यदन्तगव दक्षिणेन वासोश्व दक्षिणेन चतुष्टमेन रथं तत्पृष्ठेनाग्निष्टोम
संस्थेन ज्योतिष्टोमेनाहं यक्ष्ये॥ तत्र मे त्वं ब्रह्मा भवेति ब्रह्माणं वृणीते भवामीति ब्रह्मा प्रत्याह॥ ततउद्गाता भव॥ होता भव॥ अध्वर्युर्भव॥
ब्रह्मणाच्छंसी भव॥ प्रस्तोता भव॥ मैत्रावरुणो भव॥ प्रतिप्रस्थाता भव॥ पोता भव॥ प्रतिहर्त्ता भव॥ अच्छावाको भव॥ नेष्टा भव॥ अ-
ग्नीद्भव॥ सुब्रह्मण्यो भव॥ सुब्रह्मण्या भवेति वा॥ ग्रावस्तुद्भव॥ उन्नेता भवेति॥ एवमेतान् षोडशर्त्विजो वृत्वा तान्स्तुति यजमानः साधु-
भवंत आसतामर्चयिष्यामो भवत इति ब्रूयात्॥ ततस्तान्मधुपर्केणार्चयित्वा पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु इत्यादि दक्षिणासंकल्पः॥ २
दक्षिणाः पांतिस्यादि पुण्याहवाचनं॥ ततो यजमानाय सोपस्समर्पणं॥ यजमानस्य तिलकादि मांगल्यकरणं॥ आशीर्वादाः॥ तत
आचम्य यजमानो दैवर्त्विग्भ्यो मानुषेभ्यश्च देवयजनं प्रार्थयते॥ अग्निर्मे होता स मे देवयजनं ददातु॥ इत्युपांशु॥ होतर्देवयजनं
मे देहीत्युच्चैः॥ एवं सर्वत्र ज्ञेयं॥ आदित्यो मेऽध्वर्युः॥ स मे देवयजनं ददातु॥ अध्वर्यो देवयजनं मे देहि। चंद्रमा मे ब्रह्मा स मे देवयजनं
ददातु॥ ब्रह्मन् देवयजनं मे देहि॥ पर्जन्यो म उद्गाता स मे देवयजनं ददातु॥ उद्गातर्देवयजनं मे देहि॥ आपो मे होत्राशंसिनस्ते

मेदेवयजनंददतु।होत्राशंसिनोदेवयजनंमेदत्त॥एकमयोमेचमसाध्वर्यवस्तेमेदेवयजनंददतु॥चमसाध्वर्यवोदेवयजनंमे
दत्त।दत्तमितिसर्वेषांहोत्रादीनांप्रतिवचनं।महर्त्विग्व्यतिरिक्ताब्राह्मणाच्छंस्यादयोद्वादशर्त्विजोहोत्राशंसिनइत्युच्यंते॥एवंगृह
एवर्त्विजोहृत्वातेभ्योदेवयजनंप्रार्थयित्वायजमानऋत्विक्सहितोदेवयजननिर्द्धारणार्थंयाति॥तत्रगत्वायस्यपार्श्ववर्त्तीप्रदेशो
भ्योतिशयेनोच्चंसमंचबहूष्णुदकेननद्यतिप्राक्प्रवणामुदक्प्रवणंवाभवति॥यचपूर्ववर्जंपरितःतिसृषुदिक्षुदेवयजनप
योन्नःप्रदेशोभवति॥तदेवंविधंदेवयजनंयागार्थंविलोक्यनिर्द्धारयंति॥इदंसाधुसर्वलक्षणोपेतंदेवयजनंअत्रैवयागःक्रि
यतइतिअथवायदिदेवयजनमुक्तलक्षणोपेतंनलभ्यते॥तदायस्ययजमानस्यऋत्विज्ञोनूचानाभवंतितस्यदेवयजनंयादृशं
लभ्यतेतादृशमनेवंलक्षणमपिभवंति॥एतेनऋत्विजोनूचानाःश्रुतशास्त्रादिकमन्येभ्यउपदेष्टुंसमर्थाभवंतितएवकर्त्तव्यानाम्
इतितात्पर्यं॥ततोदेवयजनादोषधिमूलान्युद्धृत्यतस्योद्धृतौषधिमूलस्यपरिसमूहनादिसंस्कृतस्यदेवयजनस्यपश्चाद्भागेद
शारत्निद्वादशारत्निवासमचतुरस्रंविमितंकुर्वंति॥तत्रवंशोमध्यवलःप्रागायतःप्रागग्रश्चकर्त्तव्यः॥पूर्वस्यांदिशिप्रवंशंकर्त्तव्यं॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उच्छ्रयणाः पूर्वस्यां दिशि निवेशनव्याः तस्य पूर्वदक्षिणपश्चिमासु द्विहस्तविस्ताराणि त्रीणि द्वाराणि कार्याणि॥ अथवा एवं
विधा शाला च दीर्घचतुरस्रा भवति॥ तदुक्तं विंशत्यरत्निः शालास्यात्तदर्द्धेन तु विस्तृता॥ विमितं चतुरस्रं स्याद्दशारत्निप्रमा
णमिति द्वादशारत्निमानमिति वा चतुर्थपादपाठः॥ ततो विमितादुत्तरस्यां दिशि समीप एवार्थपरिमाणं चतुरस्रं प्राग्द्वारं यज
मानस्य पुंदीक्षार्थं परिवृतं करोति ततएवंविधमेव द्वितीयं परिवृतं विमितादपरस्यां दिशि पत्नीदीक्षार्थं कार्यं॥ एवं दे
वयजमानस्य पश्चाद्भागे परिवृतद्वयसहितं विमितं शालां वा निर्माय गृहमागत्य यूपाकृत्यर्थमाहवनीयमुद्धृत्याज्यसंस्का
रपूर्वं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा स्रुवेण वा परिस्तरणमग्निदाधानपूर्वकमुहविष्णो विति यूपाहुतिमाहवनीये जुहोति॥ आज्यशे
षस्य गुग्गुल्वस्थापनं ततो भूसंस्कारान् कृत्वा समारोपार्थमाहवनीयमुद्धृत्य गार्हपत्याहवनीयावयं ते योनिरित्यरण्योः स
मारोह्याशकटे अरणी सर्वं यज्ञसंभारं च निधाय मंगलं शांतिपाठादिकं च कुर्वन् देवयजनं प्रतिगच्छेत्॥ सोमाधानपक्षे
अग्निधारणासद्भावे यूपाकृत्यर्थमाहवनीयोद्धरणं न कार्यं तत्रैव यूपाकृतिर्होतव्या॥ समारोपोपि नित्यधृतानामेव कर्त्तव्यः

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवयजनं प्राप्य पादौ प्रक्षाल्याचम्य यजमानो दक्षिणहस्तेन धृत्वा सोमं वादाय पूर्वद्वारेण शालां प्रविश्य दक्षिणहस्त एव पूर्वद्वारे
निषण्णं तं महान्तं शालस्तंभं दक्षिणहस्ताग्रेण स्पृष्ट्वा इदमगन्मेति मंत्रं पठति॥ ॥प्रथमा कंडिका॥ ॥ततः सोमस्य शालम
ध्ये कुविंदुस्थाने स्थापनं। ततो ध्वर्युर्गार्हपत्यावरे पंचभूसंस्कारान् कृत्वा गार्हपत्यं मथित्वा तत्र स्थापयति॥ ततो गार्हपत्या
दाधानवदष्टप्रक्रमादिमितं देशं अंतराले मुक्त्वा आहवनीयखरं वितत्य तीये दक्षिणाग्निखरं च कृत्वोभयत्र भूसंस्कारा
न् कृत्वाग्निष्टोमसंस्थं ज्योतिष्टोमार्थमिति संकल्प्याहवनीयदक्षिणाग्न्योर्विहरणं कुर्यात्॥ ॥ततः सोमापणं सवाग्नितंह
विष्यान्नमुपढौकयेत्॥ इदमन्नं सोमायनममेति यजमान एव॥ एतावत् पूर्वाह्ने कर्म॥ ततो पराह्णे यजमानः सपत्नीको ऽन्वा
न्यपायस्तापूपमोदकमंडकशाकादिभोक्तुमिष्टं भवति क्षेत्वनदुहमांसवर्जितं तदश्नाति। अथवा यत्संपद्यते तदेवाश्नाति॥ अ
थवा यदशने द्युतं भवति तात्तदाभाश्नीयात्॥ ततो यजमानो यागार्थं दंडं वंकस्य चिह्नस्ते समर्पतस्यापदे शं शिक्षां करोति कृत्वर्थं,
मे गोपायय यथाकालं संपादयेति॥ ततो ध्वर्युदीक्षातत्रोन्नरे परिश्रिते उदकपूर्णस्यैकस्य कुंभस्य स्थापनं॥ नापितश्च सन्निधाने—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ॰प

र्ध्वं तिष्ठति ॥ ततस्तस्मिन्परिहृते यजमानं पूर्वाभिमुखमुपवेश्य स्वयमुदङ्मुखो यजमानस्य दक्षिणहस्तस्यांगुष्ठादारभ्य नखा
न्निकृन्तति । ततः सव्यहस्तस्य । ततो दक्षिणपादस्य । ततः सव्यपादस्य । ततो यजमानस्य दक्षिणं गोदानं शिरसो दक्षिणं प्रदेशं इमा
आपः इत्युदपात्रोदकेनार्द्रीकरोति ॥ ततः शलाकादिना कतिपयान्केशान्पृथक्कृत्वा तेषु ओषधे त्रायस्वैनमित्येकं दर्भतरुणमंतर्धाय स्वधि
ते इति क्षुरं दर्भतरुणस्योपरि निदधाति ॥ ततस्तूलीं सतरुणान्केशांश्छित्वोदपात्रमध्ये प्रक्षिपति ॥ ततः शिरसमुत्तरप्रदेशं तु उद
पात्रोदकेन तूलीमार्द्रीकृत्वा ॥ शलाकादिना केशान्पृथक्कृत्य तत्तूलीं तरुणं प्रागग्रमंतर्धाय तत्तूलीमेव क्षुरं तस्योपरि निधाय तत्तूलीं स ४
तरुणान्केशान्छित्वा छिन्नान्केशानुदपात्रे प्रक्षिपति ॥ प्रागग्रं दर्भमंतर्धायेत्यापस्तंबः । ततो नापिताय क्षुरं प्रयच्छति ॥ तेन क्षुरेण
नापितो यजमानस्य केशानां मस्तकोद्भवानां श्मश्रूणां मुखरोम्णां भ्रूवक्षुरोमवर्जितानां च वपनं करोति । कक्षोपस्थशिखावर्जं ॥ ॥
अत्रापस्तंबः ॥ उत्तरेण वहिः प्राग्वंशे परिश्रिते यजमानः केशश्मश्रु वापयत उपपक्षावथ श्मश्रूण्यथ केशा नपिवा श्मश्रूण्युपप
क्षावथ केशानिति । मानवे । नकक्षाविति । तथा लोहितमनभिगमयन्नौदुंबरेण दंतान्धावेतेति । ततः स्नात्वा अपो गत्वा यजमानो

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नापितस्पर्शननिमित्तं स्नात्वाचम्य नाभ्देवापो अस्मानिति मंत्रेण स्नानं करोति ॥ ततो जलमध्ये एव तत्समीपे आचम्योत्थायोदिदाभ्य इति
मंत्रेण जलमध्यात् उदीचीं दिशं प्रतिउत्क्रामति निःसरति । नात्रोदकुंभोदकेन स्नानं अविहितत्वात् ॥ मंत्रलिंगात् । शाखांतरविरोधा
त् । तत्स्थापनं त्वदृष्टार्थं सोमक्रयोर्कुंभवत् ॥ ततो यजमानः क्षौमं अहतं वासः परिधत्ते ॥ तत्पूर्वमप्रक्षालितं च तदानिष्वे ष्टवाद
मध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता वा यजमानपुरुषं वा प्रेष्यति ॥ ततः प्रतिप्रस्थाता पाणिभ्यां वस्त्रं गाढं धर्षयित्वा प्रक्षालयति ॥ ततोद्भिरभ्यु
क्ष्य यजमानः परिधत्ते ॥ यदिनतति ॥ पूर्वमेव प्रक्षालितं तदा अभ्युक्षणमात्रं कृत्वा परिधत्ते ॥ अथवा अनहतमपि यत्प्रत्यहं स्नान
नंतरं परिधानार्थं भवति तदेव परिधत्ते एतत्त्रिविधमपि वस्त्रमरजकधौतं निःकाशितकेशं विरलीकृतदशं दीक्षानपसोरिति
मंत्रेणानीवीरहितं परिधत्ते । एवमेव वासो न्तरीयमिति हरिस्वामिनः समाचारपरिप्राप्तमन्तरीयं च धारयतीति संप्रदायः ॥ एवमेव
प्रतिप्रस्थाता पत्न्यैमे परिहृते तल्लीपत्नीं दीक्षयति । वपनस्य विकल्पः । वपनपक्षे नखनिकृंतनादि वस्त्रपरिधानांतं सर्वं मंत्ररहितं
यजमानवद्भवति । वपनाभावे च पूर्वं हस्तयोर्नखनिकृंतनं । ततः पादयोः । ततः स्थावरोदकेन स्नानं ॥ उत्तरपूर्वाद्युक्रमणं ॥ य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ.प जमानो यादृशं वस्त्रं परिधत्ते ॥ तादृशस्यैव पत्न्या अपि परिधानं ॥ उत्तरीयधारणं च ततोध्वर्युर्वा गृहीतं यजमानं पूर्वद्वारेण शाला
यां प्रवेशयति ॥ प्रतिप्रस्थाता चापरेण द्वारेण गृहीतां पत्नीं शालायां प्रवेशयति ॥ ततस्तौ स्वस्वस्थाने उपविशतः ॥ ततो दीक्ष
णीयेष्टिः ॥ तत्राग्नावैष्णव एकादशकपालो चरुर्भवति ॥ आदित्येभ्यश्चरुर्द्वितीयं हविर्विकल्पेन ॥ तत्र त्रिरग्न्यन्वाधानं ॥ चतु
रात्नोपकल्पनं । ब्रह्मवरणं तत्र जपाभाव ॥ ब्रह्मासनं त्र्यक्रमासनं सत्कृत्योपविशति । व्रतग्रहणं । प्रणीताप्रणयनं त्र्यायां परिस्त
रणं ॥ पात्रासादने ॥ शूर्पाग्निहोत्रहवण्यस्मकपालानि एकादश ॥ चरुस्थाली वा शम्यादि निर्विशेषो दक्षिणाभावः । विंशति ५
रिध्मकाष्ठानि एकापुरोडाशपात्री पूर्णपात्रकर्मापवर्गयोरभावः ॥ चरुपक्षे मेक्षणं चासाद्यते ॥ ग्रहणे वा विष्णुभ्यां जुष्टं ॥ द्वितीयप
श्चरुश्चेत् ॥ आदित्येभ्यो जुष्टं । एवं पक्षे सर्वत्र ज्ञेयं ॥ प्रोक्षणे त्वाजुष्टं ॥ एकबीजपक्षे कण्डने विभज्यालम्भः इदमग्नाविष्णोः इदमा
दित्यानां । प्राणदाने अग्नाविष्णू गच्छ ॥ पक्षे आदित्यान् गच्छ । अवबाधने सप्तदशेन वज्रेणाऽन्नमप्रयाजे इदमग्नये सोमायाग्ना
विष्णुभ्यामादित्येभ्यो वा देवेभ्य अज्यपेभ्यः । अत्र दीक्षणीयाप्रभृत्यग्नीषोमीयान्ता कल्पवैः कर्मभिः हपांश्चरंति ॥ तत्रापि महावी

रसं भरणप्रवर्ग्यचरणमग्नीषोमीयपशुश्चसूत्रास्वान्तरादुच्चैः सर्वपक्षेषु अथवादीक्षणीयांवागंतेनात्युच्चैः कुर्यात् तदपेक्षयाती
वैः प्रायणीयेति दपेक्षयानीचैस्तरातिथ्यां उपांशु उपसदः कार्या इति ॥ ततो यांशुपक्षे सर्वं प्रैषादिकमप्युपांशु । वागंतपक्षे पिप्र
धानयागे देवतापदमात्रमुपांशु । अत्युच्चैः सर्वं । अग्नाविष्णुभ्यां । अनुब्रूहि अग्नाविष्णूयज ॥ इदमग्नाविष्णुभ्यां । पक्षे आदित्ये
भ्यः अनुब्रूहि । आदित्यान्यज । इदमादित्येभ्यः । ततः स्विष्टकृदादि पुरोडाशस्य प्राशित्रेडाव्यतिरिक्तं किमपि न भवति ॥ चरुपक्षे तस्यापि
न भवति ॥ गृहते अग्नाविष्णोर्हविर्जितं अग्नाविष्णुतमपनुदतामिति पक्षे अग्नाविष्ण्वोरादित्यानाघ्रुजिति ॥ अग्नाविष्णुआदित्यास्त्वम
पनुदं त्वेति प्रस्तरहोमो । इदमग्नये सोमयाग्नाविष्णुभ्यां देवेभ्य आज्यपेभ्यः पक्षे आदित्येभ्य इत्यधिकपिष्टन्नेपाकृतो विश्वेभ्यो दे
वेभ्य इति सर्वपक्षे ॥ दक्षिणाग्निहोमानंतरं वेदयोक्तविमोकः ॥ ततो ध्वर्युः शालायाः पुरस्तात् कुशान्स्तृणाति ततो यजमानस्ते
षु कुशेषु पूर्वाभिमुखस्तिष्ठति । पत्नी च दक्षिणतः ततो ध्वर्युर्यजमानाय नवनीतं समर्पयति । पत्न्यै प्रतिप्रस्थाता । ततो यज
मानो पहीतां पयो ॥ शीतिहि रसआभरभ्यपादपर्यंतं सर्वशरीरमनुलोमम नक्ति तेनाध्वर्युसमर्पितेन नवनीतेन अनक्ति;

अ॰प

पृष्ठतश्च पृष्ठादौ यत्राभ्यंजनं कर्तुं न शक्नोति तत्राध्वर्युस्तमभ्यनक्ति नासिकासंलग्नकोणादारभ्य पराक्· ततो यजमा
नएव साग्रया सतूलया शरेषीकया सौवीरांजनेन हस्तस्वेति दक्षिणं चक्षुर्द्विरनक्ति। नासिकासंलग्नकोणादारभ्य पराक् न
त्वा हृत्या एकवारं मंत्रेण द्वितीयं तूष्णीं। एवमेवोत्तरं चक्षुस्त्रिर्वारमनक्ति सकृन्मंत्रेण द्विस्तूष्णीं सौवीरांजनाभावेन्येन कज्जला
दिनानक्ति॥ ॥द्वितीयाकंडिका॥ ततोध्वर्युः सप्तभिः सप्तभिः साग्रैः कुशतरुणैश्चित्पतिर्मे पुतिमंत्रं यजमानं पावयति। तत्रा
च्छिद्रेणेति त्रिष्वपि मंत्रेष्वनुषंजनीयं॥ वारद्वयं नाभेरूपरि प्रदक्षिणमुन्मार्जनं करोति तत्र चित्पतिर्मेति प्रथमं वाक्पतिर्मे
ति द्वितीयं ततएकवारं सप्तभिः पवित्रैर्नाभेरधस्तात्प्रदक्षिणमवमार्ष्टि देवो मेति मंत्रेण॥ अथवा एकैकेनैव दर्भतरुणेन वारत्र
यं पावयति॥ अथवा त्रिभिर्दर्भतरुणैः॥ अथवा सप्तभिः अत्र त्रिष्वपि पक्षेषु ता एव पवित्रव्यक्तयः पावनत्रयेपि भवंति॥ प्रथ
मपक्षेतु प्रतिपावनमन्यान्येव सप्त सप्त पवित्राणीति भेदः॥ ततोध्वर्युराबोदेवासस्त्वमुं मंत्रं यजमानं वाचयति॥ यज्ञियासोह
वामहइति ब्रूहीत्येवमध्वर्युराह॥ ततोयजमानः स्वरेणआबोदेवासइतिपठति एवंसर्वत्र वाचनेषु ज्ञेयं॥ ततोयजमानः स्वा ६

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हायज्ञमिति मंत्रेण द्वयोरपि हस्तयोः कनिष्ठिके संकोचयति ॥ ततः स्वाहोरोरिति द्वयोरनामिके संकोचयति ॥ ततः स्वाहा द्या
वेति द्वयोरपि मध्यमे संकोचयति ॥ ततः स्वाहा वातादिति मुष्टी करोति ॥ ततः स्वाहेत्युक्त्वा वाग्यमनं करोति । द्वावंगुष्ठौ द्वे प्रादेशि
न्यौ चोत्सृजति सहैव ॥ अवशिष्टमंगुलिद्वयं द्वयोरपि हस्तयोर्मुष्टिरूपमेव तिष्ठति विसर्गं यावत् ॥ ततः कृतवाग्यमं यजमानं अ
ध्वर्युर्हस्ते गृहीत्वा पूर्वद्वारेण शालां प्रवेश्य गार्हपत्याहवनीययोरंतराले न प्रवेशयति ॥ अस्य यजमानस्यावभृथं यावदेव एवं गमना
र्थं संचरः ॥ एवं प्रतिप्रस्थाता यजमानेन सहैव पत्नीमानवनीतेनाभ्यंजनादि प्रवेशांतं कर्म तूष्णीं कारयति अपरेण शालाद्वारेण प्र
वेशयतीति विशेषः ॥ ॥ तत औद्ग्रभणहोमः ॥ तत्राहवनीयसमीपे नुपविश्य सनिधमाधायाध्वर्युः स्थाल्याः सकाशादाज्यं
गृहीत्वा स्रुवेण जुहोति ॥ आकूत्यै प्रयुज इति प्रथमं । इदमाकूत्यै प्रयुजेग्नये ॥ मेधायै मनसेग्नय इति द्वितीयं । इदं मेधायै
मनसेग्नये ॥ ततो दीक्षायै तपस इति स्वरेणजमत्युपविष्ट एव न जुहोति ॥ ततः सरस्वत्यै पूष्ण इति तृतीयं जुहोति ॥ इदं सर
स्वत्यै पूष्णेग्नये । आपो देवीर्बृहतीरिति चतुर्थी स्रुवेण जुहोति ॥ इदमद्भ्यो द्यावापृथिव्यंतरिक्षबृहस्पतिभ्य इति त्यागः ॥ इदमग्नौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ·प

द्यावापृथिवीभ्यामंतरीक्षाय बृहस्पतयेवेतिवा। मंत्रलिंगे भिन्नविभक्त्यातातानामेव देवतात्वेनावगमनात्। पंचमहोमे ध्रौव
माज्यं सकलमेव जुहोमाति व्यस्यात्याः स्रुकाग्रात् स्रुवेण द्विराप्तिच्यततो जुहोत्यनुपर्युक्तानं स्रुवं निधायस्थालीतआज्य
नितीय स्रुवेणामेव पूरयंतिन जुहुयात्॥ ततस्तं पूर्णं स्रुवं जुहोति नितीयविश्वो देवस्येति जुहोति। इदं विश्वदेवस्य वित् मित्र
बृहस्पतिपूषभ्यः। इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यः सवित्रे मित्राय बृहस्पतये पूष्णे वेति वा॥ अथवा इदं सवित्रे इत्येतावानेव त्यागः। सा
वित्रीमनुष्टुभमित्युक्तेः॥ अथवा स्रुवस्य पूरणं न कार्यं किंतु स्रुवाभिपूरणकाले जुहूपवलेन पूरयित्वा इयमेवैका हु ७
तिर्होतव्या॥ तद्वीत्तिवत्वा यौं जुहूमपि न्नावैपयैकां जुहुयात्पूर्णां जुहुयादिति स्रुतेः॥ तत औदुंबरां तेदीक्षणाया दोष
समाप्तिः। वर्हिर्होमः। प्रणीताविमोकः राक्षसभागः॥ ॥ तत्र आहवनीयस्य दक्षिणतः समीपे द्वे कृष्णाजिने अलोमकप्रदेश
संलग्ने पश्चाच्छिद्रे प्रतियमेन परस्परं स्यूतांते अवलंबन रज्जुके प्राक्ग्रीवे स्थापयति यद्येकं कृष्णाजिनं भवति न द्वितीयं त
दा तस्यैव पश्चात् दक्षिणपादे द्विगुणः कार्यः। न कृष्णाजिनस्य चतुर्थांशः। ततो यजमानः कृष्णाजिनयोः पश्चात् दक्षिणजानुभूमौ

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पातयित्वा प्राङ्मुखस्तृणपविशति ॥ ततः स्रुवकृष्णाजिनयोः शुक्लकृष्णलोमगांसंधिं मर्यादामालभते । ऋक्सामयोरिति ॥ ततो द
क्षिणेन जानुना कृष्णाजिने आरोहति शर्मासीति मन्त्रेण वजानुना कृष्णाजिनस्यापरभागे उपविशति ॥ तन्मध्ये ततो यजमानो वेण्वाः का
ण्डं त्रिवृत् मुष्टिं तां शराणमयीं मुंजेनाल्पेन मिश्रितां मेखलां परिहितवस्त्रमध्ये कटौ बध्नाति ऊर्गसीति मन्त्रेण । ततः सोमस्य नीविरसीति नी
विं कुरुते ॥ ततो विष्णोः शर्मासीत्युत्तरीयेण शिरः प्रोर्णुते ॥ उष्णीषेण पुनः दक्षिणं शिरो वेष्टयत इति वाजसनेयकमित्यापस्तम्बः ॥ नत्तरां ते
न प्रोर्णुत इति मनुः । अत उष्णीषेण पुनः दक्षिणं शिरो वेष्टनीयं । ततो यजमान उत्तरीयस्य दशायां त्रिगुणं पिचुकां पंचगुणं पिचुकां वा प्रादेशमात्रीं कृ
ष्णविषाणां दृढां बध्नाति ॥ यदा च शरीरे कंडूयनं स्यात् तदानया कंडूयनं कार्यं न नखैः काष्ठादिभिर्वा ततो यजमानो दक्षिणस्यां भ्रुव उ
परि संनिकृष्टं कृष्णविषाणया ललाटमुपस्पृशति इंद्रस्य योनिरिति । कृष्णविषाणया भूमौ प्राक्संस्थामेव रेखां करोति सुसस्या इ
ति । बहिर्वेदि प्राचीमुदस्यतीति मनुः ॥ ॥ इति तृतीया कंडिका ॥ ॥ ततोऽध्वर्युर्यजमानमुखमात्रमौदुंबरं दंडं तिर्यंचं यजमानाय
समर्पयति ॥ ततो यजमान उच्छ्रयस्वेति दंडमूर्ध्वं करोति ॥ ततस्तं दक्षिणस्कंधे अवष्टभ्नाति ॥ यदा अर्थं निरवशेन तस्य निधनं क्रियेते

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ०प तदा दक्षिणपार्श्वे कर्त्तव्यं नान्यत्र अस्मिन् काले वाग्याहायन्नमिति मुष्टिकरणं वाग्यमनं कर्त्तव्यं न पूर्वोक्तकाले॥ ॥प्रतिप्रस्था
ता यजमानदीक्षासमकालमेव पत्नीं मंत्रवर्ज्जं दीक्षयति॥ तत्र यदि पत्न्याः कृष्णाजिनस्तरणादि क्रियते। तदा दंडप्रदानांतं कर्त्त
व्यं॥ अथ यदि मेखलाबंधनाद्येव क्रियते तदा छत्रेखनपर्यंतं कारयति॥ कृष्णविषाणास्थाने कंडूयनार्थं पत्न्या वस्त्रदशायां
पत्युसूत्रोपरि यद्वृक्षस्यौदुंबरपलाशादेः प्रादेशमात्रः शंकुर्बध्नीयः। उच्छ्रेखनं कंडूयनं च तेनैव कर्त्तव्यं॥ उष्णीषस्थाने
त्रिपर्णीयं जालं वा भवति॥ मेखलास्थाने योक्त्रं वा॥ तच्चैवासउपरि दर्शपूर्णमासवद्बंधनीयं। तथा चापस्तंबः॥ अत्र दर्श ८
पूर्णमासवत्पत्नीं संनह्यतीति॥ ॥ततः प्रतिप्रस्थाता शालायाः पूर्वप्रदेशे वास्थितो दीक्षितोयं ब्राह्मण इति त्रिरुच्चैर्ब्रुवी
ति॥ क्षत्रियवैश्ययोरपि दीक्षितोयं ब्राह्मण इत्येव प्रैषो न तु दीक्षितोयं क्षत्रियो वैश्य इति च॥ अत्र मानवे विशेषः॥ अग्रेणप्राग्वं
शं दीक्षितमनवारब्धमावेदयतीति॥ अस्तमयपर्यंतं दीक्षितो वाग्यत एव शालायामेवास्ते। असोमाधानिनो दीक्षितो यमित्येत
स्मात्प्राक् अस्तमये अग्निहोत्रकाले आगते सायंप्रातर्होमस्तत्रेण कर्त्तव्य॥ सायंहोममात्रं कुर्यात् न प्रातर्होममिति याज्ञिकाः। इष्टेर

...University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नंतरमेव होमादि निषेध इति निर्मा सकाः॥ ततोऽस्तमिते सूर्ये अध्वर्युर्दीक्षितवाचं विसृजस्वेति विहृत्का॥ ततः पत्निवाचं विसृजस्वे
ब्रूयात्॥ ततो यजमानः कृष्णाजिनोपविष्टः पूर्वाभिमुखः सन्नग्निमभ्याहृत्योत्तराभिमुखो भूत्वा व्रतं कृणुतेति व्रतकरणप्रैषं
विहृत्का अग्निर्ज्योतिरित्यनेन सकृत्पठितेवाग्विसर्जनं कुर्यात्॥ ॥अथवा भूर्भुवः स्वरित्यनेन वा वाग्विसर्गं करोति।नाग्निर्ज्योतिरित्यनेन॰
ततोऽध्वर्युर्व्रतदुघे गावौ दोहयति व्रतदुघे गावौ धुक्ष्वेति प्रैषेण तयोर्व्रतदुघयोर्दुग्धेन पत्नीयजमानौ व्रतं कुरुतः प्रथमव्रतमध्ये व्रीहि
यवयोत् भयोरन्यतरस्यौदनापूपादिना व्रतं कुर्यात्॥ एके सर्वधान्यग्राम्यारण्यसकोद्रवादिव्यतिरिक्तस्य भक्षणमीहेतामापादितस्य
प्रथमे व्रते प्रक्षेपं कुर्वन्ति व्रतदुघयोः पृथक्पृथग्दोहनं क्व नवादीक्षितस्य व्रतस्य गार्हपत्ये श्रपणं कर्त्तव्यं।दक्षिणाग्नौ पत्नी व्रत
स्य।व्रतस्याल्पत्वेनामादि विन्द्रव विपर्यासार्थं।आपस्तंबः॥ यदि व्रतधुगलं दुहीत तावत्प्रातर्दोहयित्वा तस्या दद्भिः संसृज्य श्रपयेद्य
दि पयो न स्याद्दध्ना वा यवागूं श्रपयेद्यदि पयो न स्याद्दध्ना वा यवागूं श्रपयित्वा व्रतयेद्यं ततः पिप्पलानि तत्त्वेव न व्रतयेदग्निहोत्र विष्टे
या यदि दधी पादेवास्ते दधि कुर्युर्यद्यन्नी या स्ता ना अस्मा अन्नापयेयुः सक्तून्स्मा अन्नपयेयुर्यप्याग्निहोत्रहविषामेकैकं व्रतयेत्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ॰प

म्भां सवर्जस्येयं दैक्षो वा दो भवति। क्षत्रियस्य पयागर्व्रुतं भवति सा च लौकिकाग्निभृता सिद्धैव ग्राह्या वैश्यस्य पयस्याव्रुतं भव
ति। सापि लौकिकाग्निसिद्धैव ग्राह्या॥ ततो यजमानोग्नौ अग्नेत्व ८० सुजागृहीति मंत्रं पठित्वा हवनीयस्य दक्षिणतो भूमौ
वस्त्रादिकमास्तीर्य प्राक्शिराः शयीत॥ नोन्नानोना धोमुखो नाग्नेरपपर्यावर्त्तेतेति॥ मनुः दक्षिणतआहवनीयस्योदङ्मुखो
ऽपर्यावर्त्तमानः प्राक्शिराः शयीतेति॥ एवं गार्हपत्यदक्षिणतः पत्नी शेते। रात्रौ शिक्ये पलालदर्भाद्यास्तेन पिहितकादौ वृत्तार्थ
दुग्धयोः स्थापनमपिधानं च कृत्वा यत्नेन रक्षणं कार्यं। ततोपररात्रे यजमानस्तथा पत्नी कर्णंगहूपादमनादिकं करोति पत्नी च। तदंत
धावनसंध्यादिकं ततोध्वर्यु- मृन्मये कांस्यपात्रे चमसे वा दो यजमानदुग्धमासिच्य यजमानसंचरेणैव यजमानाय समर्पयति॥ दी
क्षितसंचरेणेति हृत्य कांस्ये चमसे वा व्रुतं प्रयच्छतीति॥ मनुः॥ ततो यजमानः कृष्णाजिन एवोपविष्टो देवीं धियमिति हस्तौ प्र
क्षालयति व्रतवरणार्थं आचमनीति केचित्। ततो येवाइति तन्मयः पिबति। तत आचम्य भव्या व्राः पीता इति नाभिमालभते। प्र
तिष्ठातातामुपात्रे पत्न्याः स्वस्यानोपविष्टाया व्रुतं ददाति। हस्तप्रक्षालनं वा। आचमनं वा। पयोभक्षणं नाभ्यालभनं च तूष्णीं करो ९

ति॥आपस्तंबः। दक्षिणेनाहवनीयं परिश्रिते व्रतयति नैनमदीक्षिता व्रतयन्तं पश्यन्तीति॥यदि यजमानो मूत्रं पुरीषं वा करिष्यन्भव
ति तदा दंडकृष्णाजिने निधाय यस्मिन्देशे मूत्रं पुरीषं वा करिष्यन्भवति तस्माद्भूमिप्रदेशात्कृष्णविषाणया करणभूतया लो
ष्टं अन्यद्वा स्तम्भकाष्ठादिकमियं ते यज्ञियातनूरित्यादत्ते। ततोपोर्ध्रुचामीतिमंत्रेण मूत्रं पुरीषं वा करोति मंत्रांते। ततः स्वस्तिभुवो
भूत्वा आचम्य पृथिव्या संभवेति मंत्रेण गृहीतं लोष्ठादिकं तत्रैव प्रतिक्षिपंति॥व्रतकरणानंतरमपि स्वापेछ्यां तूष्णीमेव स्वपि
ति॥ ॥चतुर्थीकण्डिका॥ ॥ततोरुणोदयवेलायां प्रबुद्धं यजमानं पुनरस्वप्नं तमग्निसंमुखं अध्वर्युः पुनर्मन इति मंत्रं
वाचयति ततोनुदिते सूर्ये दीक्षितवाचं यच्छेति त्रिरुक्त्वा पत्नीवाचं यच्छेति त्रिरध्वर्युराह॥ ततउभयोः सूर्योदयं यावद्वाग्यमनं।उ
दिते दीक्षितवाचं विसृजस्वेति त्रिरुक्त्वा पत्नीवाचं विसृजस्वेति त्रिराह॥ ततो यजमानोग्निमभ्याहृत्य व्रतं कृणुतेति त्रिर्ब्रुवीरं व्रतक
रणप्रैषं दत्वाग्निर्व्रुचेति सकृत्पठितेन वाग्विसर्गं करोति॥ ततएकदीक्षापक्षे प्रातः प्रथमोपसदि त्रिस्तनं व्रतं दुग्धे धुक्ष्वेति प्रै
षः एकस्तनमिति वा। तथैव चतुर्थ्यां पूर्ववत्छुपणांस्थापनं च। दीक्षानां च विकल्पा बहवः। एका दीक्षा तिस्रो वा द्वादश वा अपरि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मितावेति॥ तत्रयावंतिदीक्षाहानितेषुचतुस्तनमेवव्रतंउपसदिप्रथमायांत्रिस्तनमेकस्तनंवाद्वितीयायांद्विस्तनं। ततोयाया
मेकस्तनंत्रिस्तनंवेति॥ ॥यदियजमानःकुप्यति॥ अब्रुत्यंवाशूद्रसंभाषणात्तत्प्राकृतादिभाषणंकुरुतेतदाप्रायश्चित्तार्थंत्वमग्नेव्रतपाअसी
तिमंत्रंपठेत्॥ अवशालांनरेत्वाद्दशाहंदीक्षितोभवतिभृतिचित्रोतेतिदीक्षितस्यभृतिपाचनंविहितमत्तिनत्रयजमानायकश्चिद्धिरण्यगोव
स्त्रादिददातितदातदालंभ्यगामालभस्वहिरण्यमालभस्ववस्त्रमालभस्वेतिप्रैषेणातस्यालंभंकारयित्वाग्स्त्वेयदित्यचुंमंत्रंयजमानंवाचयेद
ध्वर्युः॥ यदिदेशकालादिविप्रकर्षेणदीयमानस्यग्रामांतरस्थितत्वेनभूमिगतादेरालंभःकर्तुंनशक्यतेतदाग्नेयदित्यनेनतद्देश्यस्यैवत
स्याभिमंत्रणंयजमानःकरोति॥ अदीक्षितस्यावभृथपर्यंतंनियमानुच्यंते॥ दीक्षितःशूद्रेषुनप्रविशेत्। शूद्रैःसहसंभाषणंनकुर्यात्॥ अथवा
शालामध्येशूद्रस्यप्रवेशोवारणीयः। यदिशूद्रेणसंभाषणेनावश्यंकार्यंभवति॥ तदात्रैवर्णिकमंतरंकृत्वातेनकारयितव्यं। नतुसाक्षात्
प्रत्युत्थानार्हस्यापिवृद्धगुर्वादेःप्रत्युत्थानंनकार्यंअभिवादनंच। उदकमध्येप्रवेशनंनकार्यं। त्वक्सुदकधारणसंयोगोवर्ज्यः। कोमलवदे
त्तनपरुषंसंस्कृतावाचंवदेत्॥ अन्नदानपरांस्त्यांवाचंवदेत्॥ मनुःनप्रत्यक्षनाम्नावक्षीनचनक्षितेत्यर्हनासंभाषमाणोब्रूयाद्विचक्षणेति

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तरैरिति॥तथालोमनः कृष्णाजिनस्पर्शापनसमासनमाच्छादनं चेति तथा वृत्तिविहिंनि ष्ठीवनंहसनमववर्षणंदंताविकरणमवेक्षणद
र्शानमपांगाहनंहोमेनतं चेति॥नक्तं मूत्रपुरीषेकुर्याद्यदिदिवाच्छायायांयदिहस्तेदपिधायमुत्रमिति॥आश्वलायनः॥अथसत्रिधर्मा
दीक्षणादिपिच्याणांदैवानांचधर्मीणांप्राकृतानांनिवृत्तिः सर्वशाश्ववर्जयेयुग्रामचर्यासारणंविहृतशयनंस्त्र्यामिहाममतार्याभिभाषणा
मन्ततंक्रोधमप्रागाहनमभिवर्षणमारोहणंचवृक्षस्यनावोवारथस्यवाग्दीक्षितासोपदमुभौसुत्वंतसमासिद्धाः पूर्वारंभणमतितपू
तरंवासार्द्धसाम्येयथावायानत्रगीतवादित्रानन्याश्वानत्योपचारान्नवैनानाहिवेदिसनेभ्योश्रावयेयुरिति॥सायंकालेशालायामेवोप
वेशनंकर्त्तव्यं।नत्वितस्ततोगमनंप्रातः संध्याकालेचस्वापोनकार्यः नुत्थायोपवेष्टव्यं॥अस्यासनान्तरस्यापराधेपञ्चपिप्रायश्चि
त्तंकिमपिनास्तितथाप्ययंनियमोवश्यंपालनीयः॥अथवास्यमस्यातिक्रमेअनेकयजमानकेपरस्परमुपहवप्रार्थनंकार्यंदीक्षिता
उपहवयध्वमितेवं।अग्निष्टोमादावेकयजमानएतन्नियमातिक्रमेपत्न्यानुपहवप्रार्थनंप्रायश्चित्तंपत्न्युपहवयस्वेतिसावोपहूत
इतिप्रुसोतितथार्दतधावननित्यस्नानाग्निहोत्रावश्यहोमवैश्वदेवतर्पणसंध्योपासनपवनदानादिकंकिमपिनकरोतीति॥ ॥तत्र८

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प दीक्षामध्ये एवं नियमयुक्त आस्तो तत्राग्निष्टोमे बहवो दीक्षापक्षाः तद्यथा एका दीक्षा तिस्रो दीक्षाः चतस्रो वा द्वादश वा अपरिमिता वेति ॥ अत्र
कठसूत्रं ॥ पुण्याहे दीक्षा पर्वणि सुत्या ॥ अमावास्यैवासंस्थिते दीक्षा पुण्याहे सुत्येति ॥ मानवे च अमावास्यायां दीक्षा तथा वाय । (वेति,
सुत्या स्यादिति ॥ लाट्यायनः ॥ उदगयन पूर्वपक्षे पुण्याहसंनिपाते यज्ञकालो न देशे प्रथमायां पूर्वपक्षस्य दीक्षेत दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगं ते
षामेका दीक्षा न देशेति तिस्रश्चतस्रोऽपरिमिता वा तिस्र उपसद इति ॥ आपस्तंबः एका दीक्षा तिस्र उपसदः पंचमीं प्रसुतस्तिस्रो वा दीक्षा
स्तिस्र उपसदः सप्तमीं प्रसुतश्चतस्रो वा दीक्षास्तिस्र उपसदोऽष्टमीं प्रसुतो मावास्यायां दीक्षा यजनीये वा पौर्णमास्यां यजनीये वा सुत्यम ११
हरेतद्वा विपरीतमिति ॥ अतो दीक्षासु यूपच्छेदनं । दीक्षासु महावीरसंभरणं । दीक्षासु वनीवाहनमित्येवमादि यद्दीक्षामध्ये विहितं कर्म
तदेकदीक्षापक्षे दीक्षितोऽयमिति प्रैषसमनंतरं प्रागस्तमयाद्घटिका न्नः संभवति तदा यूपच्छेदनं महावीरसंभरणं च कार्यं । नो चेद्वा
विसर्गानंतरं रात्रावपि कार्यं ॥ तत्र यूपच्छेदने विशेषः । आज्यशेषमादाय यूपं प्रतिगमनं खादिरो यूपः पंचदशारत्निपर्यंता दशालप्त
चतुर्दशारत्निवर्जितः समः । ननिकृष्टवक्रश्वाग्रोपनतः ॥ अभिमंत्रणादिसूत्रेहनित्यत्वं तं कर्तव्यं ॥ अथवा इध्मानीमेवाज्यं गार्हपत्ये संस्कृत्या

ऽमरणीवादायपक्वसमीपेगत्वाऽपनसमीपेग्निं मथित्वा तत्र यूपाकृतिं कृत्वाऽपाभिमंत्रणादिस्वनिष्पन्नं कुर्यात्॥ होमांते समथितो-
ग्निर्लौकिको भवति॥ पुथमपयज्ञे पि धोवि यस्य विकल्पे न प्रवर्ग्यो भवति तेनाद्वैव महवीरसंभरणमप्युच्यते ॥ दीक्षासु महावीरत्वनरौहि-
णकपालानां निष्पादनं करोति तत्र युक्तिपजमानौ दक्षिणत उपविशतः॥ ततोनंतः पात्ये वक्ष्यमाणान् संभारान् प्राक्संस्थानुदक्संस्थान्वा
निदधाति मृदं मृत्पिंडं वल्मीकवपां वराहविहतं मृत्कटो वातमृत्तिकां॥ पूतीकान् रौहितपुष्पाणि अजादुग्धं गवेधुकाः॥ एतानि प्राक्सं-
स्थान्युदक्संस्थानि वास्थापयित्वा एतेषामुत्तरतः कृष्णाजिनं प्राग्ग्रीवमुत्तरलोम निदधाति॥ औदुंबरीं वैकंकतीं वा अरत्निमा-
त्रीमभ्रिं चोत्तरतो निदधाति॥ ततोऽध्वर्युर्देवस्य त्वेत्यभ्रिमादाय सव्ये पाणौ निधाय दक्षिणेन हस्तेन तामभिमाद्धम्य युंजते म-
न इति संहितास्वरेण जपति॥ ततो द्यावापृथिवी इति मंत्रेण मृत्पिंडं परिगृह्णाति तत्र दक्षिणहस्ते नाभि सहितेन दक्षिणपा-
र्श्वे पिंडं परिगृह्णाति॥ उत्तरपार्श्वे केवलेन सव्यहस्तेनैव॥ एवमुभाभ्यां हस्ताभ्यां मंत्रोक्तपिंडं परिगृह्योत्तरतः पूर्वमेवस्थापि-
ते कृष्णाजिने तं पिंडं निदधाति॥ ततो नैवप्रकारेणोभाभ्यां हस्ताभ्यां देवी वम्री इति वल्मीकवपामादाय कृष्णाजिने निदधा-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ति॥ एवमेवेंद्रस्यौजस्येतिपृषातकानादायतत्रैवनिदधाति॥ एवमेवमखायेतिपयःस्थालीसहितमेवादायतत्रैवनिदधाति॥ ततस्तू
ष्णींगवेधुकाष्टकेनैवहस्तेनादायकृष्णाजिनेनिदधाति॥ ततः कृष्णाजिनेसंभृतानन्यान्वल्मीकवपादिसंभारान्मखायेतिसहै
वसर्वानभिमृशति॥ ततोध्वर्युस्तस्मात्प्रदेशादुत्तरस्यांदिशिचतुरस्रमर्थत्वरिमाणांप्राग्द्वारंपरिहृतंकृत्वातन्मध्येसप्तसंस्का
रान्कृत्वासिकतानुपकिरति॥ अथवाअत्रकरणोपदेशाभावादप्सुदीक्षार्थनिष्पादितेएवंसंस्कारान्सिकतोपकिरणंचकरो
ति॥ ततआगत्याध्वर्युप्रतिप्रस्थातृनेष्टुनेतारः कृष्णाजिनंपरिगृह्यब्रह्मयजमानाध्वर्यवः॥ प्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिजपंतःप
रिहृतंप्रतिगच्छंति॥ ततःपरिहृतंप्रविश्याध्वर्युर्मखायेतिमध्येसंभारान्कृष्णाजिनस्थानेवनिदधाति॥ ततोजाघ्नीरंगवेधुका
श्चात्रनिधायवल्मीकवपावराहविहतपूतीकैःसहमृत्पिंडंसंसृजतिमखायेतित्रेतिवितिकंडिकापठितेनद्वितीयेन। ततो
मृत्पिंडेनसहसंभारान्संसृज्यतस्मान्मृत्पिंडात्महावीरकरणार्थंतत्सर्वंमृदमादायप्रैतुसंबंधिनातृतीयेनमखायेत्यनेन
महावीरंकरोति॥ कीदृशंप्रादेशमात्रमूर्ध्वंआसेचनवंतंगर्तवंतं। मेखलावंतं। मध्यसंगृहीतं। मेखलायाऊर्ध्वमपित्र्यंगुलं।

Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एवंविधं निष्पाद्य मखस्य शिरोसीत्यनेन महावीरकरणार्थं मृदादानं कुर्वंति। उखाकरणे यथा तत्रोनिष्ठिताभिवर्त्तनं। अनेनैव प्रकारे
ण परौ द्वौ महावीरौ करोति। ततो यस्याभिमर्शने मखस्य शिरोसि मखाय त्वा मखस्य त्वा शीर्ष्णे इत्येता वस्यर्थे तं मंत्र इति विशेषः॥ ॥
ततः स्रुक्पुष्कराकारे द्वे पिन्वने करोति तूलीं॥ ततो वर्तुले द्वे रौहिणकपाले पाणिना लमात्रे तूलीं करोति॥ ततो वशिष्टां मृदमु
पशयासंज्ञां कृष्णचर्मन मृगुग्मे प्रदेशे स्थापयति। ततो महावीरान् गवेधुकाभिः श्लक्ष्णायति घर्षणेन कुमारान् करोति मखाये
ति त्रिभिर्मंत्रैः प्रतिमंत्रं। एतेन चयो पि मखस्येत्यस्यामंत्रे पठिताः॥ ततस्तूलीं पिन्वने रौहिणकपाले च गवेधुकाभिः श्लक्ष्णायति।
ततो दक्षिणाग्नेरग्निमानीयतच्चाश्वशकृत्तुषे पं कृत्वा तदुत्पन्नेन धूमेन महावीरान् क्रमेणोपरि धूपयति॥ अश्वस्येति त्रिभिः प्र
तिमंत्रं। अथवा धूमायमानं शकृदेवहस्तेन गृहीत्वा भूमिष्ठानेव महावीरान् सर्वतः परिवर्त्तनेन धूपयति॥ ततस्तूलीं पिन्वने
रौहिणकपाले च धूपयति॥ ॥ततः कृत्वाग्निनमपसार्य चतुरस्रं खात्वा तत्र दर्भादिकं प्रयणमास्तीर्य तिष्पादन क्रमेण
महावीरान् धोमुखान् दधाति॥ ततः श्रपणेनावणाद्यपर्वाहुते नैव दक्षिणाग्न्याग्निना दीपयति॥ अथवा महावीराणामादी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प मरुतो यैति त्रयो मंत्राः॥ कूत्वेप्रदहने विधानात्। अतो नावधाने विहिता इति पूर्वतनग्रन्थदर्शिताः॥ अथवा तत्कालमेवाग्निं मथित्वा
तत्कालमथितेनाग्निना महावीरादीनां धूपनधूपने॥ अघपामपमार्थेन्द्रानानुकृत्वाऽज देवत्येति प्रतिमंत्रं महावीराननुद्वरयति॥
तूष्णीं पिन्वने रौहिणकपाले चोद्वरयति॥ एषां प्रदहनोद्वरणादि वैकर्तव्ये॥ ततो महावीरान्सर्वायैति प्रतिमंत्रं अजादुग्धेनाव
सिंचति॥ तास्ते मंत्रा अज देवत्वे स्वत्रकंडिकायां पठिताः॥ ततस्तूष्णीं पिन्वने रौहिणकपाले वा दुग्धेनावसिंचति॥ ततो महा
वीरादीनामसंचरे निधानं महता प्रयत्नेन रक्षणं कार्यं। भेदे प्रायश्चित्तस्य वक्तृत्वात्॥ ॥इति षड्विंशाध्यायस्य प्र
थमा कण्डिका॥ ॥इति महावीरसंभरणं॥ ॥अथ प्रायणीयेष्टिः॥ ॥तत्राग्न्यन्वाधान ब्रह्मवरणा व्रतग्रहणदक्षि १३
णादानव्रतविसर्गाणामभावः चतुरासनं। ब्रह्मोपवेशनं। प्रणीताप्रणयनं। आहवनीयस्यैव परिस्तरं॥ पात्रासादने दशगवाः
कपालस्थाने चरुस्थाली। अर्थवती। तूपवेषान्तर्धानकटपूर्णपात्रकर्मापवर्गाणामभावः। शेषं प्रकृतिवदासाद्यते॥ अथ
दशकाष्ठक इध्मः ऋतावदानस्थाने मेक्षणं॥ स्फ्योपहितपात्रीकरणादि। कुक्कुटाहननं ग्रहणे अदित्यै जुष्टं। प्रोक्षणं।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अदित्यै त्वानुवृषं प्राणदानेऽदितिं गच्छ। वरुधर्मी अत्वारं भरणीयायामृक्ताः। पंचदशेन वज्रेणोत्सवद्राधने। तुन्नमप्र-
याजे। इदमग्नये सोमाय पथ्यायै स्वस्तये ऽग्नये सोमाय सवित्रे दित्यै देवेभ्य इत्यादि। ततआज्यभागौ। ततऽपांशुयाज-
वदाज्येनवत्वारो यागाः। ध्रुवायाआज्यं चतुरवत्तमवदाय यावदापर्कर्तव्याः। अग्नीषोमीयात्प्रागुपांशुवररापक्षे सर्वमु-
पांशुनवदति॥ मंद्रप्रापरगी यायामित्येन तस्मिन्नपक्षे प्रधानयागे देवतापदमात्रमुपांशु॥ अन्यत्सर्वं मंद्रस्वरेण पथ्यायै स्वस्त-
येनुब्रूहि॥ पथ्यां स्वस्तिं यज। इदं पथ्यायै स्वस्तये। अग्ने स्तन्नरस्यां होमः॥ अग्नयेनुब्रूहि॥ अग्निं यज। इदमग्नये। पूर्व-
स्यां होमः सोमायानुब्रूहि। सवितारं यज इदं सवित्रे। प्रतीच्यां होमः॥ ततश्च हृणादिति यागः मंद्रप्रापरगी यामितिप-
क्षेमदितिपदमुपांशु। अस्यैव यागस्य प्रापरणी शब्दवाच्यत्वेनात्रप्रधानत्वात्॥ पथ्यास्वस्त्यादिपदं तु मंद्रस्वरेणैव प्र-
योज्यं आज्यभागवदंगयागत्वात्। अंगत्वेप्युपांशुयाजविकारत्वात्। ब्रह्हने कीर्तनं भवत्येव। अदित्या अनुब्रूहि। अदि-
तिं यज। इदमदित्यै मध्ये होमः। ततः स्विष्टकृदादिप्राशित्रादि सर्वं ब्रह्हने पथ्यायाः स्वस्तेरग्नेः सोमस्य सवितुरदित्यानु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ज्ञेति। यथा स्वस्तिरग्निः सोमः सवितादितिस्त्वमपहृदं त्विति॥ प्रस्तरहोमे इदमग्नये सोमाय पथ्यायै स्वस्तये ग्नये सो॰
माय सवित्रे दित्यै देवेभ्य आज्यपेभ्यो [illegible]होत्रायेति। शंयुं तं कर्म भवति। ततत ऊर्ध्वं तः पत्नीसंयाजादिकर्मापवर्गांतस्या
र्थस्य कर्ममात्रत्वात्राभावः। वेद्यालंभस्तत्र भवति। शंयोर्वीकसहभावात्। स यत्र शंयोराह तदभिमृशतीति॥ ततो वेदयो
क्तविमोकः। चहस्थालीमेक्षणं च युमदुष्टं॥ अथवा चहस्थालीं प्रक्षाल्यो दनीयार्थं स्थापयति॥ मेक्षणी वर्हिषोस्तन्नावनु
प्रहरणं करोति॥ तत्र स्वकाले वर्हिषः॥ पेक्षणस्य शेषसमाप्ते आगंतुत्वात्॥ ५ ॥ पंचमी कंडिका॥ ॥ ततः प्रति
प्रस्थाता शालायाः सोममपादायोपरवदेशे ऽपर[illegible]स्थाने रक्ते आनडुहे चर्मणि प्राग्ग्रीवे उत्तरलोम्नि न वपति। सोमवि
क्रयीं तं सोमं पर वृशोव खंडयति॥ स नु कुत्सितकर्मकारी चैवर्णिकः कश्चिन्न॥ शूद्रो वा। ब्रह्मणः प्रायणीये व्याप्त
त्वाद् ब्रह्मपुरुषो ब्राह्मणाच्छंसी तत्र सन्निधौ दक्षिणात उपविशति॥ उपरवदेशस्य पुरस्तादेकऽदकुंभश्च स्थाप्यते॥ ततो॰
ध्वर्युः शालाद्वाराण्यपिधाय ध्रौवमाज्यं चतुर्वारं जुह्वां निनयति॥ ततो वेदिस्तनवर्हिरवस्तरणेन हिरण्यं वध्वा जुह्वां घृतम

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ध्मे एषा तइत्यवदधाति॥ ततोजुहसीतिमंत्रेणानदाज्यमाहवनीयेसमित्पूर्वकं जुहोति। इदंवाचे॥ इदंजुवेइतिवा॥ ततः प्रक्रम
सीत्यनेनजुह्वाहिरण्यमुद्धृत्ययेनतृणेनहिरण्यंबद्धमासीत्तत्तृणं वेद्यांबर्हिर्मध्येनिदधाति। ततोहिरण्यंसत्रेणावधृत्यध्व
र्युः। सत्रेणाहिरण्यंबंधनानंतरंप्रायणीयाशेषसमाप्तिः। बर्हिर्हेमिः पक्षे। पक्षेवेद्यांनुहृत्यान्यत्रस्थापनं। प्रणीताविमोकः
राक्षसभागः। भागावेक्षणंभागप्राशनं। बर्हिर्हेमपक्षेमेक्षणस्याहवनीयेप्रक्षेपः। चरुस्थाल्याः प्रक्षालनं। बर्हिस्थापनप
क्षेमेक्षणस्यमार्जनंकृत्वास्थापनं। चरुस्थालीचसलेपैवस्थापनीया। एतच्चयमुदयनीयेकसर्थंयत्तेनरक्षणीयं। त
तोगार्हपत्येआज्यंसंस्कृत्यस्रुक्स्रुवंसंमृज्यपुनर्ध्वर्युर्गृहीतंगृहीत्वान्वारभस्वयजमानेतियजमानंप्रत्याह॥ ततः शाला
याद्वारेणमुद्घाटनं॥ ततोध्वर्युयजमानौशालायाःपूर्वद्वारेणनिष्क्रामतः। द्वाराद्दक्षिणस्यांदिशिसोमक्रयणीएकवर्णा
वत्सतरीतिष्ठति॥ कीदृशी। अलक्षिता। अनंकिता। अव्यंगा॰ अनंगहीना॰ प्रवीताऋषभेणाभुक्ता। अबद्धैवारज्जुबद्धा
वभ्रुः पिंगला। वभ्रुवर्णापिंगाक्षी। तस्याअभावेअरुणाअवक्रागानदभावेरोहिण्यप्युपेताक्षीशरीरेणारक्ताअरक्ताक्षी॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प

एवंविधां सोमक्रयणीमध्वर्युयजमानौ सन्निधावागछतः। तत्राध्वर्युस्तामभिमंत्रयते चिदसीत्यादिपुनरेहीत्यंतेन। ततः प्रतिप्र
स्थात्रादिनाऽदीक्षितेन हिरंण्यं प्रतिदीयमानां सोमक्रयणीमध्वर्युयजमानौ वस्व्यसीत्यनुगछतः। सोमक्रयं त्वया दक्षिणपूर्वपाद
स्यैक[redacted]स्य षट्पदान्यतिक्रम्य सप्तमं पर्युपविशंति॥ षट्पदान्यनुतिः क्रामति दक्षिणपूर्वपादस्येति मानवे॥ पर्युपवेशनं
चैवं। दक्षिणतो वु स यजमानो पश्चादध्वर्युः। उत्तरतः प्रतिप्रस्थाताने ष्टा च। दक्षिणापरस्यां पत्नीति। बुल्लाचन्द्ररसीत्यस्यां हिरण्य
वत्यामाहुतायां सर्वेभ्यो दक्षिणा एव दक्षिणा दिगाश्रितएवानुगछति क्रयथावत्। अपर्वेषु कर्मसु क्रियमाणेषु वाग्यतश्च भ १५
वेत्॥ अत्रतू ष्णीं बुल्लण आसन संस्कारः। ततोऽध्वर्युः सप्तमे सोमक्रयणीपदे हिरण्यं निधाय तस्मात्र वद्वं वर्तते तत्परिस्तो
र्यशालायां यत्र तु र्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा हस्तधृतं तस्मिञ्जुहोति॥ आदित्यास्त्वेति॥ इदमदित्यै॥ इदमाज्यायेति वा॥ आदित्या
ज्यमित्युक्तत्वात्॥ अन्वारंभश्च होमांतः॥ ततः स्फ्येन तत्पदं त्रिः परिलिखति॥ तत्रास्मेरमस्वेति सकृन्मंत्रेण द्विस्तूष्णीं पू
र्वपरिलिखनस्योपर्येव परिलिखति॥ ततो हिरण्यं हस्ते गृहीत्वा स्फ्येन पदमुद्धिख्येत्यास्मापावपत्यस्मे तं वंधुरिति। ततः प

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दस्यान्तेउदकं निनीयाध्वर्युर्यजमानायपदंसमर्पयति त्वेराय इति ॥ ततोयजमानोमेराय इति स्थालीस्थंपदं प्रतिगृह्णाति ·
ततोध्वर्युर्मर्मवयमित्यात्मानं हृदयप्रदेशेसंस्पृशति ॥ उदकोपस्पर्शनं ॥ ततोयजमानस्सकाशात्पदं हृत्वाध्वर्युः पत्न्यैसमर्प
यति ॥ ततोनेष्टा । ततोराय इति पत्नींवाचयति ॥ ततोध्वर्युःसोमक्रयण्याःसमीक्षमाणांपत्नीं समख्ये इति वाचयति । त
त्पदंकृत्विजगुप्तेपत्नेनस्थापयीत्वारक्षणीयंयथानयाति । ततोध्वर्युर्हस्तौप्रक्षाल्यानामिकायांहिरण्यंवध्नीते ॥ ॥
षष्ठीकंडिका ॥ ॥ ततोयजमानपुरुषंसोमोपनहनमाहसोमपर्याणहनमाहरोष्णीषमाहरेति प्रेष्यति । ततएवंप्रेषितोयज
मानपुरुषोयददतिशयेनशोभनवासोभवति । तत्सोमोपनहनं सोमबंधनार्थमाहरति ॥ सोमपर्याणहनाख्योष्णीषंचयथास
पत्नेआहरति ॥ ततोध्वर्युर्यजमानोवासोमोपनहनंक्रियप्रदेशंप्रतिहरति ॥ अस्मिन्कालेवोपरवदेशेसोमनिवपनादिपर्व
शोवरखंडनांतं ॥ प्रतिप्रस्थाताचसोमपर्याणहनमुष्णीषंचक्रयप्रदेशंप्रतिहरति ॥ ततोब्रह्मयमानाध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रादयः
सहैवोपरवदेशस्थंसोमंप्रतिगच्छंति । ततोगमनेप्रारब्धेप्रारब्धेएवतेगायत्रौभाग इति वायजमानंवायजमानंवाचयति ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

ततः सोमसमीपे ब्रह्मयजमानौ दक्षिणातउपविशतः। अध्वर्युः प्राङ्मुखउपविश्यास्तकोसीति सोममालभते॥ यजमानस्यालं
भद्रतिहरिस्त्वामितः॥ अतऊर्ध्वं सोमविक्रयपर्यं सोमं नछिनत्ति। यो वशिष्ठस्तावान्लतारूपदावतिष्ठते। एकोसोममध्ये पति
तानां निरसनं कुर्वंति नापरे॥ ततोध्वर्युः सोमोपनहने अभित्यमितिमंत्रेण दशकृत्वः सोमं मिमीते। ततो मध्यमाङ्गुष्ठाभ्यां
मंगुलीभ्यां चतुर्थं मिमीते। ४ ततस्तर्जन्यंगुष्ठज्यतिस्तभिस्तृतीयवारं मिमीते ४ ततो नामिकाङ्गुष्ठज्येकया कनिष्ठिकया पंच
मं॥ ततः पुनरेकयैव कनिष्ठिकया षष्ठं। ततो नामिकया कनिष्ठिकया च सप्तमं। ततो मध्यमानामिकाकनिष्ठिकाभिर १६
ष्टमं॥ ततस्तर्ज्जनीसहिताभिश्चतसृभिर्नवमं॥ ततः सर्वाभिर्दशमं। दशकृत्वोपि मंत्रावृत्तिर्भवति। ततो वशिष्ठं सर्वं सो
ममंजलिनागृहीत्वा सोमस्योपर्यध्यावपति॥ ततः सर्वतः सोमोपनहनस्यांतान्संगृह्योष्णीषेणावध्नाति प्रजाभ्यस्त्वेति॥
ततोंगुल्यामध्ये विवरं करोति प्रजास्त्वानुप्राणंत्विति॥ ततस्तं सोमं सोमविक्रयिणोप्रयच्छति॥ ॥सप्तमीकण्डिका॥ ॥त
तोध्वर्युः पंचकृत्वः सोमं पणते॥ कलाशफाभिमिः पंचवारं सोमविक्रयिणः सकाशान्याचनइत्यर्थः। तत्रपर्वं सोमविक्रि

Mahendra Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यिन् क्रय्यस्ते सोमो राजा इति सोमविक्रयिणमध्वर्युः पृच्छति ॥ ततः सोमविक्रयी क्रय्य इत्याह ॥ ततोध्वर्युस्तं वैते क्रीणानीति सो
मविक्रयिणं पृच्छति ॥ ततः स क्रीणाहीति प्रत्याह ॥ ततोध्वर्युः कलया ते क्रीणानीति सोमविक्रयिणं याचते ॥ ततः सोमविक्रयी
भूयो वा अतः सोमो राजार्हतीति प्रत्याह ॥ ततोध्वर्युर्भूय एवात इत्या रभ्यत स्येवाजिनमिस्यं तं पठित्वा ततः शफेन ते क्रीणानीति
सोमविक्रयिणः सोमं प्रार्थयते ॥ ततः सोमविक्रयी पुनर्भूयो वा अत इति प्रत्याह ॥ पुनरप्यध्वर्युर्भूय एवात इति तस्यैवाजिनमि
त्यं तं पुनः स्मार्द्धं तं ते क्रीणानीति सोमविक्रयिणं याचते ॥ ततः स भूयो वा अत इत्येवं प्रत्याह ॥ पुनरध्वर्युर्भूय एवात इति वाजिन
मित्यं तं पुनः स्मा गवा ते क्रीणामीति सोमविक्रयिणं पुनः कथयति ॥ ततः सोमविक्रयी क्रीतः सोमो राजा वपांसि पुत्रू हीत्यध्वर्यु
प्रत्याह ॥ ॥ ततोध्वर्युर्भूंङ्त इत्यादि सोमविक्रयिणं प्रत्याह ॥ ततोध्वर्युर्हिरण्यमालभस्वेति यजमानं प्रत्याह ॥ ततो यज
मानो हिरण्यमालभते ॥ ततो त्वारब्ध हिरण्यं यजमानं शुक्रं त्वे त्यमुं मंत्रं वाचयति ततः सग्मेत इत्यनेन सोमविक्रयिणं हिर
ण्यसंदर्शनेन प्रलोभयति । ततो स्मेत इति हिरण्यं यजमानसंनिधाने निदधाति ॥ ततः सोमविक्रयीत यजमान सन्निधौ मु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

कं हिरण्यं गृह्णाति॥ ततो जां पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखीमवस्थाप्याजामालभस्वेति यजमानं प्रुयाह्॥ ततो यजमानो जामालभते॥ त
तो जायाः कृतालंभं यजमानं तपसस्तनूरिति वाचयति ततः सव्येन हस्तेन। जां सोमविक्रयिणे समर्पयन्दक्षिणेन हस्तेन
मित्रो न एहि इति सोममादत्ते॥ ततः सोममादायागते ध्वर्यौ यजमानउत्तिष्ठति न वा॥ ततो ध्वर्युर्यजमानस्य दक्षिणऊरौ वासः
प्रत्युद्गतं उस्रोहमिति सोमं निदधाति॥ ततो यजमानः सोमविक्रयिणं विलोकयन्स्वानभ्राजेति स्वरेण जपति॥ ततो नु सो
मक्रयणाननुदिशतीति पद्यते॥ सोमः क्रीयते यैर्गोहिरण्यादिभिर्द्रव्यैस्तान्सोमविक्रयिणे निवेदयतीत्यर्थः। ततो १७
यजमानउष्णीषं विस्रंस्य शिर उद्घाटयति॥ पत्नी चोष्णीषं जालं वा विस्रंस्य शिर उद्घाटयति॥ ततः सोमविक्रयिणः स
काशाद्धिरण्यं बलाद्गृहीत्वा सोमविक्रयिणं विचित्रेण वंशदंडेन कुट्टयति न वा॥ ततो ध्वर्युर्दीक्षितदंडं मैत्रावरुणाय समर्प
यति मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा प्रयच्छामीति॥ ॥ अथवाग्नीषोमीयएव यजमानवरणानंतरं दंडदानं॥ नेद
नीं॥ अष्टमां कंडिका॥ ॥ ततो यजमानो हस्तेन सोमपोटलकं गृह्णाति॥ ततो ध्वर्युर्गृहीतसोमं यजमानं परिमाग्न इति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वाचयति ततो यजमानः प्रतिशिरसि पाणिं मंतर्द्धाय तस्य पाणेरुपरि सोमं कृत्वो दायुषेत्युत्तिष्ठति ॥ ततो यजमानः प्रतिपंथा
मित्यनेन दक्षिणतः स्थापितमनः शकटं प्रतिगच्छति तत्स्थानः सोमक्रयार्थमागच्छद्भिः सहानेयं ॥ तथा च मनुः ॥ सच्छदिष्केणा
नसा राजानमच्छयंतीति ॥ आनीय च सोमक्रयदेशस्य दक्षिणतः प्राङीषं छामार्थमुपरिकलंजादिना छादितं युगशम्यायो
क्रोपलंभनादि सर्वांगोपेतं स्थाप्यते ॥ तस्य चानसः प्रागान्तवेटकोपवेशनस्थानात् द्वे फलके उद्धृत्य निःकास्यते ॥ ततोध्व
र्युरस्मिन् शकटे कृष्णाजिनं प्राग्ग्रीवमुत्तरलोमास्तृणात्यदित्यास्त्वगसीति । ततस्तस्मिन् कृष्णाजिन अदित्यै सदआसीदेति सो
मं निदधाति ॥ ततः सोममालभस्वेति यजमानं प्रत्याह । ततो यजमानः सोममालभते । तत आलब्धसोमं यजमानं प्रत्याह ·
ततो यजमानः सोममालभते । तत आलब्धसोमं यजमानं अस्तभ्नाद्यामित्यमुं मंत्रं वाचयति ॥ ततोध्वर्युर्वनेषु वीति सोम
पर्याणहनेन पटकुटीस्थानीयेन सोमं परितत्य ासमंताद्वेष्टयित्वा सा सह यजमानस्यासनकृष्णाजिनयोर्मध्ये अन्यतर
तकृष्णाजिनं सूर्यस्य चक्षुरिति मंत्रेण शकटस्य पुरस्ताद्भागे वंशादिकमारोप्य तस्मिन्नासजति ॥ अवलगयति ॥ यदि यज

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

मानस्यासनार्थमेकमेव कृष्णाजिनं भवति तदा तस्य कृष्णाजिनस्य ग्रीवां छित्वा तथैव पुरस्ताद् वलगयति॥ ततऽस्त्रावेत॰
मिति दक्षिणामनड्वाहमनतसियुनक्ति। न। ताने नैवमंत्रेणोत्तरं युनक्ति। ततः सुवुसलणो यस्मान्नुदेशादनसः फलके नु॰
द्धृते तस्मिन्नुदेशे शकटस्योपयोरंतराले भूमावेव निष्कन्पला शश्चाखेयानड्वाहौ गमनाय प्रेरयति॥ वुला च सोमक्रयानं
तरं प्राङ्गतिक्रम्य पूर्वेण शकटं परिक्रम्यापरेणावापरिक्रम्य शकटस्य दक्षिणे भागसन्निहितएवानुगच्छति शालायां सो
मनिधानं यावत्॥ ततोऽध्वर्युः शकटं पूर्वेण प्रदक्षिणं परीत्य पश्चाज्जत्वा अपालं गृहीत्वा सोमाय क्रीतायानुब्रूहि होता १८
रं प्रेष्यति सोमायपयुह्यमाणायानुब्रूहीति वा अपालं वशा हेनपश्चादावह्नारजु रुह्यते यथा अवतारैना प्रवर्त्तमानं वि
धार्यत इति कर्कः॥ पश्चाज्जागेव ह्नलं यमानं का बं अपालं वशा हेनो चते। येनात्वं प्रदेशमारोहतः शकटस्य स्तंभने
न पर्यावर्त्तनं वार्यत इति हरिस्वामिनो याज्ञिकाश्च॥ ततो दीक्षितः सोमममन्वारभते प्रेषदानसमकालामेव। ततो होता प्र
थमायामृचि त्रिः पठितायां होत्रध्वर्युः यजमानादयः शकटमनुगच्छंतः प्रथमं प्राच्यां दिशि किंचिद्गत्वा प्रदक्षिणमावृत्य त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

थैवशाकटं पुरस्कृत्य पश्चिमाभिमुखाः शालां प्रतिगच्छन्ति ॥ शालां प्रतिगमने प्रारब्धे अध्वर्युर्भद्रो मेसीति यजमानं वाचयती
ति ॥ ततोध्वर्युः शालां प्रतिगच्छन्नेव यमेवा वसु ब्रुह्मण्या माह्वयति सुब्रह्मण्य एव सुब्रह्मण्यामाह्वयतीति ॥ हरिस्वामिनः ॥ त
त्र सुब्रह्मण्यो ३ ८ सुब्रह्मण्योमित्यभ्यस्तं त्रिः पठित्वा इंद्रागच्छेत्यादि सकृत्पठति । गौतमब्रुवाणेत्यस्यांते अहे सुत्यामागच्छ
मघवन्नित्यादि आगच्छेत्यंतं पठन्ति ॥ शातमकृवाशोखांतरीयत्वान्निगदो लिख्यते ॥ सुब्रह्मण्यो ३ सुब्रह्मण्यो । ३ सुब्रह्मण्यो ।
३ सुब्रह्मण्यो । ३ सुब्रह्मण्यो । ३ सुब्रह्मण्यो । ३ इंद्रागच्छ हरिव आगच्छ मेधातिथेर्मेष वृषणश्वस्य मेने । गौरावस्कंदिन्नहल्या
यै जारकौशिक ब्राह्मण गौतमब्रुवाण । अहे सुत्यामागच्छ मघवं देवा ब्रह्माण आगच्छत आगच्छत आगच्छत ॥ ततः शाला
याः पुरस्तात्प्रतिप्रस्थाताग्नीषोमीयं पशुमानीय शाकटसमीपे तिष्ठति कर्णगृहीतं । कीदृशं पशुं । कृष्णसारंगं कृष्णवर्णं व
र्णांतरमिश्रितं । कृष्णवर्णाभावे लोहितसारंगं ॥ लोहितवर्णं वर्णांतरमिश्रितं ॥ ततोध्वर्युरग्नीषोमीयं पशुमालभस्वेति यजमा
नं प्रत्याह ततो यजमानोग्नीषोमीयं पशुमालभते ॥ ततः कृपाश्वालंभं यजमानमध्वर्युर्नमोपि त्रयस्वेति वाचयति ॥ पशौ वने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

चरति इदानीमसन्निहिते सति केवलं नमो मित्रस्येति तथा चनमेव कार्यं ॥ केचिदाहवनीयादुल्मुकमग्नीध्रीयपभुसमा
पेआहृत्य पभुमालंभं चवाचनं कार्यमित्याहुः ॥ ततः शालायाः पुरस्तात्समीपे प्राङीषमुदङ्गीषं च । अतः स्थापयि
त्वा तं भनेनानसर्ईषाग्रभागे उपस्तंभनं धारणं करोति वरुणस्योत्तंभनमिति । ततः शम्येन उद्धरति वरुणस्य स्कंभसर्जनी
स्थ इति ॥ ततो ध्वर्युः पृष्ठ्यान्तेनेषु न्नेतार्थ्वआसंदीं शकटसमीपे आहृत्योत्तरतः स्थापयंति ॥ ततो ध्वर्युर्वरुणस्यऋतसद
न्यसी त्वासंदीमभिमृशति ॥ ततो वरुणस्य ऋतसदनमसी त्वासंघां प्राग्नीवमुन्नरलोमकृष्णाजिनमास्तृणाति ॥ व
रुणस्य ऋतसदनमासीदेति कृष्णाजिने सोमं निदधाति ॥ ततऋत्वा रो ध्वर्यादयः सोमासंदीमुत्पाद्य पूर्वद्वारेण शालां प्र १८
विश्य दीक्षितसंवरेणाहृत्वा आहवनीयस्य दक्षिणतः स्थापयंति ॥ शालाप्रवेशकाले च यातेधामानीति यजमानं वाचय
ति ॥ तत आहवनीयस्य दाक्षिणतः सोमसहितामासंदीं स्थापयंति ॥ केचित स्थापितेसोमेन समीपे उदपात्रनिनयनं कुर्वं
ति ॥ ॥ नवमी कंडिका ॥ ॥ इति कात्यायनसूत्रपद्धतौ सप्तमोध्यायः ॥ ॥ अथातिथ्येष्टिः ॥ ॥ ततो वैष्णवनवकपाल:

पुरोडाशो भवति ॥ अत्रानिरुक्तयागपदार्थाः कार्याः। चतुरासनं। ब्रह्मोपवेशनं। प्रणीताप्रणयनं। आहवनीयस्यैव परिस्त
रणं। पात्रासादने। भूर्पाग्निहोत्रहवण्यौ स्फ्यः कपालानि च। शम्याकृष्णाजिनं। उलूखलमुसले। दृषदुपले। पात्री क्षान्त्वं। पवि
त्रछेदनानि पवित्रे। धृष्टिसंवपनोदकं। मदंतीपात्रद्वयं प्रद्वयं प्रत्स्यर्यं। इडकं यजमानस्य। अपरं पत्न्याः। स्थाली आज्यं श्रु
वेदश्च। उदलम ‿ः। एकोनविंशतिरिध्मकाष्ठानि। कार्ष्मर्यमयाः परिधयः। अश्ववालः प्रस्तरः एकस्मौ विधृती। बर्हिः
श्चेति। बर्हिश्चतुष्टयं। स्रुवो जुहूः। उपभृत् ध्रुवा। प्राशित्रहरणे। भ्रूनावदानं। पात्री। इडापात्री। षडवत्तं च। पक्ष्येयोक्तं ॥
यतकुशाः मंथनचतुष्टयं पीठं कुशास्तीर्णं त्रुतपात्रं हिरण्यं। द्वे समिधौ। मुखप्रक्षालनार्घ्यपात्रं च ॥ ततः स्योपहितपात्रीकरणा
दिग्रहणोपत्यध्वर्यो रत्वारंभं करोति। तत्र विशेषः। पंचकृत्वो ग्रहणं। देवस्यत्वसवितुः प्रभ्यां। अग्नेस्तनूरसि विष्णवे त्वा जुष्टं गृ
ह्णामि ॥ अत्र प्राकृतमंत्रे त्वाग्नस्य निहृत्तिः ॥ एवं प्रथमग्रहणं ॥ देवस्यत्वा सवितुः प्रभ्यां सोमस्य तनूरसि विष्णवे त्वा जुष्टं
गृह्णामीति द्वितीयं ॥ देवस्यत्वा सवितुः प्रभ्यां ॥ अतिथेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा जुष्टं गृह्णामीति तृतीयं। देवस्य त्वा श्येनाय

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ॰प

त्वा सोमभृते विष्णवे त्वेति चतुर्थी। अग्नये त्वा रायस्पोषदे विष्णवे त्वेति पंचमं। चतुर्थपंचमग्रहणयोर्द्दिवस्येति मंत्रेस्य जुष्टं ग
ष्णामीत्यस्य चाभावः॥ ततो भूताय त्वेति शेषाभिमर्शनादि॥ अथवा शालासमीपे शकटं स्थापयित्वा एकस्मिन्वलीवर्द्दे वि
मुक्ते अपरस्मिन्नविमुक्ते एव वाध्वर्युः शालाप्रविष्टपत्नीपुत्रचतुरवत्तनाद्यहविर्ग्रहणं सादनांतं कृत्वा हविष्कृता वाचं विसृ
ज्य वोत्तरमनड्वाहं विमुच्यासंघाहरणाभिमर्शनादिप्रपादनांतं कुर्यात्॥ ततः पवित्रच्छेदनादि कंडनादि वा कर्त्तव्यं॥ उभय
था पि शास्त्रांतरे दर्शनात्॥ प्रोक्षणं विष्णवे त्वा जुष्टमिति॥ नवकपालेषु चतुर्थकपालोपधानानंतरमवशिष्टानि पंचवि २०
भज्य त्रीणि दक्षिणतः। द्वे उत्तरतः। उपसर्जन्यधिश्रयणानंतरं अध्वर्युर्यजमानमदंती गार्हपत्येधिश्रयति॥ पत्नीमदं
तीर्दक्षिणाग्नावधिश्रयति॥ मदंतीशब्देनानुपस्थ्यंते। अत आरम्भमुष्टिविसर्गपर्यंतं यत्किंचिदुदककार्यं क्रत्वर्थं प्र
णीताप्रणयनप्रोक्षणोदकोपस्पर्शनाचमनादिकं पुरुषार्थं च नैमित्तिकस्नानशौचाचमनादिकं तत्सर्वं मदंत्युदकेनैव
कार्यं। आज्यग्रहणे तिलस्वपि स्रुक्षु चतुर्गृहीतान्येव गृह्यते॥ आहवनीयकल्पनानंतरं मुल्मुकोद्वहनाभावः। प्राणाप

नेविष्टुंगछ। हवीष्यासाद्यात्मालंभोदकालंभांतेसकलादानादिहोमांतमग्निमंथनंवैश्वदेवपर्श्ववत्॥ ततोहोतृषदन
करणादिनानुयाजसमित्परिशेषणां॥ सप्तदशेनबर्हिणोत्यववाधनंइदमग्नयेसोमायविष्णवेदेवभ्यइत्यादिउत्तमप्रया
जत्यागे। ततआज्यभागौ। ततोवैष्णवोयागः। विष्णवेअनुब्रूहि। विष्णुंयज। अत्रापिमंद्रतरमातिथ्यायामितिपक्षेदेव
तावदमात्रसुपांशु॥ प्रागग्नीषोमीयात्सुपांशुपक्षेसर्वमुपांशुभवति॥ ततःस्विष्टकृदादि। प्राशित्रादिसर्वं। पवित्रप्रति
पत्तंतेयजमानस्यहुतपात्रंवेदौनिधायतस्मिन्प्रुष्ट्यादिक्रमेणसर्वैर्ऋत्विजआप्तयेत्वेतिमंत्रेणसकृत्कृद्वौचमाज्यंस्वलंस्व
लंपंगृहीत्वास्थाल्याःसकाशाद्द्विर्द्विःस्रुवेणात्गृह्णंतिति॥ ततोयजमानोप्येवमेवगृह्णाति॥ ततस्तद्धुतपात्रमाज्यसहि
तंदक्षिणस्यांवेदिश्रोण्यांनिदधायसर्वऋत्विजोयजमानसहिताःसहैवसंहिरण्यंतद्धुतभाजनस्थमाज्यंसमवमृशंति। अना
धृष्टमसीतिमंत्रेणततोयैःसहतानूनप्त्रमाज्यंस्पृष्टंतेभ्यःकदाचिदपिद्रोहोऽपकारोनकार्यः॥ ॥प्रथमाकंडिका॥ ॥
ततोध्वर्युस्तद्धुतभाजनस्थमाज्यंकिंचित्कंपयित्वाअन्नन्नयेनपात्रेणपिधायमृगवद्देशेनिदधाति। ततोयजमानोग्ने

अ·प

ब्रुतप्रादृत्याहवनीये समिधमाधायमदंतीरूपस्पृश्य प्रागाटतरं मुष्टिमेखलं कुरुते पत्नी च गार्हपत्येत् स्तीं समिधमाधायमदं
तीरूपस्पृश्य प्रागाटतरं मुष्टिमेखलं कुरुते ॥ ततो ब्रुह्मो प्रात होत्रध्वर्य्वग्नीध्रा यजमानव प्रजाअनापिकायां हिरण्यं वध्वा मदं
तीरूपस्पृश्याहवनीयं पूर्वेणागत्वा अं२८ भु२८ भुव इति सोममाप्याययंति विस्रंसालभं तदृत्यर्थः ॥ ततः प्रत्यागत्ये द्वारं
पश्चिमं त्रेणोत्तानानावा प्रस्तरे पाणीनि दधाति । ब्रुह्मादिक्रमेण । ब्रुह्मयजमानौ च दक्षिणतः स्थितावेव सोमालंभनिह्न
वैनकुरुतः । किंतु यथास्वयं चरभागमाहवनीयं पूर्वेणपरीत्य सोमाप्यायनं कृत्वा तथैव प्रत्यागम्य प्रस्तरे निह्नवं कृत्वा न २१
तो यथागतं गत्वा स्वस्थाने ऽपविशतः । ब्रुह्मयजमानभागयोः परिहरणं ॥ अग्निसंमार्गप्रैषः । अग्निसंमार्गः । स्रुहनं वि
हृतो हृज्जितिं । विहृत्स्तमयनुदत्विति । जुहुमभ्युह्यपरिधंजनं ॥ ॥ इह वातानुन प्राडिति निह्नवांतं ॥ न स्रुक्वाकः प्रैषः
प्रस्तरहोमाभावात् ॥ कर्कमते ऽभवति ॥ ततः संज्ञानाथामिति प्रस्तरादानं ॥ वंतुर्वयरुस्यं जनं । ततः परिधीनां विधृत्वा
श्वादानं ॥ ततोग्नीन्मदंत्यापा३द तिअग्नी धंशति प्रैषः मदंतीति प्रतिप्रैषः ॥ ततोमहृताभिति नीवैर्हरणं । ततस्ताभिरेहो

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ति ध्रुवस्य परिधिविधृतिसहितं प्रस्तरमाहवनीयस्योपरि स्थाप्य समीपे नैवातिहृत्याग्नीध्रेण हुताभिमर्दनीभिरभ्युक्षाग्नीधे प्र
स्तरं परिधिविधृतिसहितं निधाय स्वरस्सरणार्थं समर्पयति॥ ततश्च स्रुच्या दृत्या तानमालभते॥ ततउदकोपस्पर्शनं। संस्र
वाहुतिः। धुरि निधानं। विघाले भोजनभवति॥ समिष्टयजुर्होमवर्हिर्होमयोरभावः। वेदविमोकः पक्षे योक्त्रस्य च। वर्हिर्वेदे
स्तृतमेव तिष्ठति। प्रणीताविमोकः राक्षसभागः। भागावेक्षणं भागप्राशनमिति॥ ततः स्रुवब्रह्मणे स्रुवब्रह्मणमाह्वयेति स्रु
ब्रह्मणं प्रेष्यति॥ स्रुवब्रह्मणश्चातः पात्यस्य पुरस्ताद्वेदिमध्ये प्राङ्मुखस्तु ब्रह्मणः स्नानं करोति। पत्नीयजमानौ च स्रुवब्रह्म
णमन्वारंभेते॥ ॥इस्यानि[illegible]ष्टिः॥ ॥अथ प्रथमवर्षचरणं॥ प्रथमयत्ते प्रवर्ग्यो न भवति॥ ओचित्यमप्यत्र विकल्पेन भवति॥
तेन सोत्रलिख्यते॥ तत्र पूर्वं च यारणं शालाद्वाराणामपिधानं॥ पत्न्या प्रवर्ग्यस्पर्शनं न कर्त्तव्यमवैदिकैः शूद्रादिभिश्चा अत्रयाव
दुक्तं तावदेव भवति। नान्यत्प्रकृतितः किंचित्। ततो ब्रह्मयजमानहोत्रध्वर्युप्रतिप्रस्थातृप्रस्तोत्राग्नीध्राः संवाचमित्यध्यायं
शान्त्यर्थं पठंति। दरासनं। ब्रह्मणो दक्षिणाग्निमपरेणोपवेशनं। आहवनीयं दक्षिणेन वा॥ आहवनीयस्य परिस्तरणां के।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प

चित्कुर्वंति। ततो गार्हपत्यस्य पुरस्तात्प्रागग्रानुदक्संस्थान्बहून्कुशान्नास्तीर्य तेषु कुशेषु दक्षिणत आरभ्योदक्संस्थानि घ
र्मपात्राणि द्वंद्वमासादयति॥ तथाहि। उपयमनी महावीरं। परिशासौ। पिन्वने। रौहिणकपाले। रौहिणहवन्यौ स्रुचौ। अ
नुत्कीर्णा। स्थूणामयूखं। धृष्टी। शतमाने। मुंजप्रबलवान्। विकंकतशकलान्विं८ शतिं प्रादेशमात्रान्। स्रुवं मुंज वेदं। प
वित्राणि। परिधींश्च। रज्जुसंदानमासंदीं। कृष्णाजिनं मधुं। सिकताः खरार्थाः॥ त्रिषु महत्सु शरावेषु पृथगासाद्यंते॥
अर्थवत्त्व॥ अग्निहोत्रहवणी वज्रः पवित्रछेदनानि पवित्रे॥ आज्यस्थाली। वत्साजं। शूर्पं। पात्री। पिष्टं। संयवनोदकं। हो २२
तृषदनं। मौंजः कूर्चः। औदुंबरी समित्। कृष्णाजिनं। सृतरौ महावीरौ च। अभ्युपशयेच॥ एतान्युपयमन्यादीनि पात्राणि
उदुंबराणि भवंति। यत्किंचिद्रज्जुजातं तन्मुंजमयं त्रिगुणं च भवति॥ ततो धर्याः पवित्रे स्थ इति विचित्र छेदनं॥ ततोऽग्निहो
त्रहवण्यां मदंतीः कृत्वा सवितुर्व इत्युत्पवनं॥ सव्यहस्ते कृत्वा दक्षिणेनोदिंगनं देवीराप इति। प्रोक्षिताः स्थेति तेनासां प्रोक्ष
णं॥ एवं प्रोक्षणीः संस्कृत्याध्वर्युर्ब्रह्मन्प्रचरिष्याम इति ब्रह्माणं प्रत्याह॥ होतरभिष्टुत इति होतारं॥ प्रस्तोतः साम

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निगायेति प्रस्तोतारं ॥ ततो ब्रह्मणा प्रच २। तदनुज्ञातोध्वर्युरुपविश्यैकमेव महावीरं यमाय त्वा प्रोक्षामि। मखाय त्वा प्रोक्षामि। सू-
र्यस्य त्वा तपसे प्रोक्षामीति प्रतिमंत्रं प्रोक्षति। एवं त्रिः प्रोक्षितो भवति ॥ तूष्णीं परिघर्मस्यासादितपात्रजातस्य प्रोक्षणं। पात्रप्रो-
क्षणानंतरमेव प्रतिप्रस्थाता स्थूणामयूखं शालापूर्वद्वारेग्निः कास्पशालाया। दक्षिणतस्तत्र निखनति। यत्र निखातं स्थूणा-
मयूखं गार्हपत्यसन्निधावुपविष्टो होता पश्यंति ॥ दक्षिणतः स्थूणां गोर्वंधनार्थं निखनति ॥ स्थूणाया उत्तरतोजावंधनार्थं म-
यूखं निखनति ॥ ततः शालाया गत्वा गार्हपत्यस्योत्तरतो रत्निमात्रे एकं खरं निवपति ॥ तत्र पंचभूसंस्कारान्कृत्वा एकशराक-
स्याः सिकता निवपति ॥ तत आहवनीयस्योत्तरतो द्वितीयं खरं निवपति ॥ तत्रोश्विभ्यो भुष्यैति कृत्वा द्वितीयशरावस्याः
सिकता निवपति ॥ तत आहवनीयस्य दक्षिणतो भिन्नसन्निधौ तृतीयमुच्छ्रितखरमेवमेव संस्कारं कृत्वा तृतीयशरावस्याः सि-
कता निवपति ॥ तत आहवनीयं पूर्वेण घर्मासंदीं पर्याहृत्याहवनीयस्य दक्षिणतः सोमासंघा उत्तरतः प्राडीषामासादय-
ति ॥ आहवनीयसोमासंघारं तराले इत्यर्थः। सावासंदधुपादा अरत्निमात्रांगीवाल्वजरज्वाव्यूता च भवति ॥ ततस्तस्यामा-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ०प संघां कृत्वाजिनमास्तीर्य तस्मिन्कृत्वाजिने अभिमुखपश्यावितरौ महावीरौ च निदधाति॥ एतत्सर्वं वस्त्रादिनाऽऽवस्यादयेद्वा॥ न
वा। अध्वर्युः पात्रप्रोक्षणानंतरमेव पूर्णाहुतिं वदाज्यं संस्कृत्य होत्राऽऽजं जंतीसु अवमाने स्कवेणाज्यमादाय देवस्त्वेतिमहावीरमन
क्ति॥ ततो रजतशातमानं गार्हपत्यस्योत्तरतो मुञ्जे खरे पृथिव्याः सं स्पृशस्पाहीत्यवगूहति सिकतामध्येऽधः प्रवेशयतीत्यर्थः॥
रक्मिकाशाते तत्शातमानं॥ ॥इति षड्विंशस्य प्रवर्ग्याध्यायस्य द्वितीया कंडिका॥ ॥ततः भृङ्गीयेति प्रस्तोतारं प्रेष्यति॥ पत्नी शि
रः प्रोर्णुते॥ उत्सीदेत्यागिसहितं वेष्टयति॥ ततो होत्रा संसीदस्वेति पठ्यमाने ध्वर्युर्मुञ्जपुवलवान्निगुणानादीप्य पुतिदिशं खरे करोति।
ततआज्यं संस्कृतं महावीरे निनीय ततोऽर्चिरसीमंत्रेणातेषु मुंजपुलवेषु तमाज्यपूर्णं महावीरं निदधाति॥ ततो महावीरस्योपरिसमी
पे प्रादेशं धारयंतं यजमानमनाधृष्टेति वाचयति॥ अथवा पुरस्तात्प्रभृति दिशं प्रादेशं धारयंतं यथालिंगमनाधृष्टा इत्यादीनं
च मंत्रान्वाचयति॥ ततो विश्वाभ्य इति मंत्रेण महावीरं दक्षिणेन भूमावुत्तानं पाणिं यजमानो निदधाति॥ ततो यजमान एव महावी
रस्योत्तरतो भूमौ प्रादेशं निदधाति नमो रूभ्यासीति ततो महावीरं धृष्टिभ्यां भस्मनापरिकीर्य धृष्टिभ्यामेव गार्हपत्यांगारैश्च परिकि

२३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रणं करोति॥ तत्त्रयोदशभिर्वैकंकतशकलैर्महावीरं परि॥ वेष्टयति। तत्र प्रथमं द्वौ शकलौ प्रागग्रौ परितो विक्षिप्तानामं
गाराणामुपरि निदधाति॥ एकं महावीरस्य दक्षिणतो द्वितीयमुत्तरतः स्वाहा मरुद्भिः परिश्रीयस्वेति मंत्रेण सहैव द्वौ निदधा
ति॥ तत एकादश तूष्णीं॥ तत्र द्वावुदगग्रौ॥ एकं महावीरस्य पुरस्तात्। अपरं पश्चात्। ततो द्वौ प्रागग्रौ पूर्ववत्॥ ततो द्वावुदग
ग्रौ॥ पुनर्द्वौ प्रागग्रौ॥ पुनर्द्वावुदगग्रौ॥ एवं द्वादश॥ त्रयोदशं दक्षिणतः प्रागग्रं॥ ततः सुवर्णशतमानेन महावीरमपिदधा
ति दिवः स८ स्पृशस्वेति मंत्रेण। रुक्मिकाशतमानेशतमानं॥ २ ॥ इति षड्विंशप्रवर्ग्योपायेत्तृतीयाकंडिका॥ ॥ततश्च
ङ्गायेति प्रैषः॥ ततः कृष्णाजिनखंडैर्दंडसंयुक्तैर्व्यजनाकारैस्त्रिभिः परितः परिकीर्णानंगारान्शकलांधुक्षितानुपवा
जयति मधु मध्विति मंत्रेण। तत उपवाजनानंतरं त्रयाणां धवित्राणां मध्ये एकं धवित्रं प्रतिप्रस्थात्रे समर्पयति॥
द्वितीयमग्नीधे तृतीयं स्वहस्त एव धारयति॥ ततश्च ब्रह्मसामसमाप्तौ छंदोगवर्गात्सर्वं घर्मस्य तन्वो गायेति प्रैषः॥ त
तोध्वर्युः प्रतिप्रस्थाताग्नीध्रश्चंगारान्धवित्रैर्धुन्वंतो वीजयंतस्त्रिःप्रदक्षिणं परियंति॥ तत उपस्पृश्य धवित्राण्यपतः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प

कुर्वंति। स्वयंच पूर्वपूर्वापेक्षया बहिस्तिष्ठंति। ततः पुनरप्यंगारान्नीजयंतः प्रदक्षिणं त्रिः परियंति। तत्रापसव्यकरं। अ-
विहितत्वात्। अप्रदक्षिणपरिगमनमात्रस्यांकृतत्वात्॥ अथापसलवित्रैर्दत्वंतिरिति॥ अथवोत्तरं देववस्परिक्रमणे॥
हविर्नोधर्मस्त्यतः परं कार्यं ततोज्वालायां महावीरं प्रज्ञायांसु वर्णशतमानं क्वचिन्निधाय मुंजप्रदेशे स्थापयित्वा स्रुवेणाज्ये
नमहावीरं प्रतिप्रणवं परिषिंचति॥ होत्रापप्रथमानस्यस्तस्य प्राणवे प्राणवे इत्यर्थः। ततः प्रतिप्रस्थाता रौहिणौ करोति। तत्र-
स्थोपहितपात्रीकरणं॥ पात्रांतरे प्रोक्षणीहस्तौ यच्छूर्पाग्निहोत्रहवण्योरादानं॥ प्रतपनं। गमनं। विलालंभः पिष्टेक्षणं॥ २४
अपद्व्यनिरसनं। तदभावे हविषोभिमर्शनमेव। पुनः पिष्टानामालंभनं॥ चतुर्मुष्टिकं द्रव्यस्य ग्रहणं। शेषाभिमर्शनं।
प्रांडीक्षणं। उत्थानं। उत्तरतोगमनं। अवणस्य पश्चात्सादनं॥ प्रोक्षणीः स्रुचि कृत्वा ब्रह्माणं समीक्ष्य रौहिणयोः प्रोक्षणं। पा-
त्रामावपनं॥ ततउपवेषमादायांगारणां प्राचः करणं। प्रथमकपालधर्मेण दक्षिणोत्तरयो रौहिणकपालयोरुपधानं॥
अभ्यूहनं। उपसर्जन्यधिश्रयणं। ततः पिष्टानामीक्षणं। सपवित्रायां पात्र्यां संवापः उपसर्जनी हृदा स्वतिनयनं॥ सपवि

त्राभ्यां प्रतिग्रहणं॥ स्रपवनं। विमृज्यालंभनं। अधिश्रयणं। प्रथनं। अद्भिरभिमर्शनं। एवं द्वितीयस्य पात्रं अंगुलिप्रक्षालनं।
पर्यग्निकरणं। श्रपणं। आलंभः। अभिवासनं। अभितप्य पात्रं अंगुलिप्रक्षालननिनयनं। यजमानस्य तत्यागः। ततई इंद्यावापृ
थिवी पूर्व्वं चिंतयन्नित्यस्मिन् मंत्रे होत्रा पठ्यमाने प्रतिप्रस्थाता हवनीयरिति॰ ओं उंवरान्परिधीन्परिदधाति॥ मध्यमदक्षिणोत्तरा
न्त्रीन् नतूलीमेव। तत आगत्य रौहिणहवन्योः स्थापनं। तयोः संस्कृता देवाज्यादुपस्तारः तत्रस्थाभिघारः। उद्वासनं। प्राणदानं।
ततः कपालयोरंजनं। उद्वासनं। तत उत्थाय रौहिणहवन्या वादयाहवनीयाद्दक्षिणोत्तरवालाद्यपति॥ एवमंतं प्रतिप्रस्था
तृकर्तृकं कर्म। ततो होत्रा प्रस्तवतीमभ्विने ऽनुच्यमाने ध्वर्युरुपोत्तिष्ठन् रुचितो घर्म इत्याह॥ प्राकृतं चेडुत्तरं देववत्सपरिक्रमणं
नर्त्विक्कर्त्तव्यं। ततो यजमानसहिताः षट् ऋत्विजो गर्भो देवानामित्यादिनमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरित्यनेन सार्द्धेन कं
डिकाषट्केन धर्ममुपतिष्ठंते॥ षडुपतिष्ठंते इति शतपथे प्रस्तोतुरग्रकृत्वात्। षड्ग्रहणं स यजमानाः सर्व ऋत्विज उपतिष्ठं
त इत्येवंपरं॥ ॥ततोध्वर्युः पत्न्याः शिरस उद्घाटनं करोति॥ ततः पत्नीं महावीरमीक्षमाणां त्वष्टमंत इत्यस्मै मंत्रं वाचयति।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ·प ततः साम्नो निधने प्रस्तोत्रा गीयमाने अहः के — नेति मंत्रेण दक्षिणं रौहिणमाहवनीये जुहोति॥ इदमह्ने इति त्यागः॥ इदं घर्मायेति
वा। आह। केतुना यजुषो घर्मदिवत्ये इत्युक्तत्वात्॥ ४ ॥ इति षड्विंशे प्रवर्ग्याध्याये चतुर्थी कंडिका॥ ॥ ततोध्वर्युर्देवस्त्वेति
मंत्रेण रज्जुसंदानं गृह्णाति॥ ततः पिन्वनमादत्ते॥ प्रतिप्रस्थातापि तूष्णीं रज्जुसंदानं पिन्वनं चादत्ते॥ ततोध्वर्युरपरेण गार्हपत्यं
दोहनार्थं गच्छन्। इत इड एहि॥ सरस्वत्येहीति गामाह्वयत्यध्वर्युः। ततो मुक्ति एहीत्येवं गोर्व्यावहारिकनाम्ना त्रिरुच्चैराह्वयति॥ प्र-
तिप्रस्थाताप्यध्वर्युमनुगच्छति॥ ततो धेनुमायेति प्रैषः॥ ततो दक्षिणेन द्वारेण निष्क्रम्य गोः समीपे गत्वा अदित्यै रास्नेति गां पाशेन प्रति २५
मुच्य ततः स्थूणायां बध्नाति। ततः पूषासीति वत्समुत्सृजति॥ ततो गोरपरपादौ संदानेन बध्वा घर्माय दीष्वेति वत्सं स्तनं [illegible]
तमपनयति॥ ततोश्विभ्यां पिन्वस्वेति पिन्वने दोग्धि। ततोर्थपर्याप्तं दुग्ध्वा स्वाहेन्द्रवदिति विप्रुषो दोहनकाले पिन्वने इतस्ततः
पतितानभिमंत्रयते॥ ततो यस्ते स्तन इति स्तनानालभते॥ एवमेव प्रतिप्रस्थाता अजां मयूखे बध्वा तूष्णीं दोग्धि॥
न त्रानां पाशेन प्रतिमुच्य स्थूणायां बध्वा वर्करमुत्सृज्य संदाय वर्करमुष्णीयपिन्वने यावदर्थं दोहयित्वा स्तनानालभते।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

केचिदजायावर्कुरं संदानेन बध्नंति ॥ तदप्युक्तं । एवंशब्देन सर्वस्मात्तिदेशान् ॥ खांतरे वर्करस्य साक्षाच्छ्रुतत्वाच्च ॥ ततः पयोगा
येति प्रैषः स ततउत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति होत्राऽनूच्यमाने गोसमीपादुत्तिष्ठति ॥ ततउपद्रव पयसेति होत्रानूच्यमाने उर्वंतरिक्षमि
ति गोः समीपात् शालां प्रतिगच्छति । आपस्तंबः ॥ यदि घर्मदुघो ह्का लेनागच्छेदन्यां दुग्ध्वा प्रव्रज्य तां सुत्वा पात्रा ह्मणायदद्या
यमनभ्यागनिष्यस्यादिति । ततो यथागतं प्रत्यागत्य दुग्धं हविस्तुगृह्ये निधाय कस्यचिद्धस्ते समर्प्य वाध्वर्युर्गायत्रं छंदो सी
ति प्रतिमंत्रं परिश्रासौ संदंशाकारौ आदत्ते ॥ ततो वशिष्ठशफो गायेति प्रैषः ततस्ताभ्यां संदंशाभ्यां महाधाभ्यां द्यावापृथिवी
भ्यां त्वेति महावीरं परिगृह्णाति । ततो महावीरं परीशाभ्यां मूर्ध्वमुत्पाटयत्यध्वर्युः ॥ विरोधात्प्रुति प्रस्थाता मुंजवेदेना
धस्तादुपमज्य तललग्नं तिकताभस्मादिकं पातयित्वो पयमन्याधस्तादुपगृह्णाति ॥ अंतरिक्षे रोति ॥ ततः शाला गृहमयादप
रेपा द्वारेण शाला यावहिर्निः सृत्य द्वारे गत्वा कस्मिंश्चिद् विपुले समे पात्रे महावीरं निधाय परितो लघुपाषाणैरवष्टभ्नाति ॥ त
तो जायसा महावीरमवसिंच्य शांते जाते इंडाभ्विनातिगोः पयो मध्ये निनयति ॥ ततो यथागतं शालायां गार्हपत्यस्य समीपमाग

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ॰प

त्मवेरस्योपरि महावीरं धारयित्वा पैतुद्रुमाणास्यतिरिति होत्राप द्यमाने ध्वर्युराहवनीयं प्रति घर्मं हस्त एव गच्छन्। समुद्रा
यत्वेति वा ततनामानि स्वरेण जपति पितृमतेस्वाहे त्यंतानि॥ ॥इति षड्विंशे प्रवर्ग्याध्याये पंचमी कंडिका॥ ॥ततः
स्वाहा घर्माये त्यनेनोपयमन्या रक्षा वा घर्ममध्ये घृतमासिंचति यद्यजापयो तसेककाले धर्माग्निः स्वत्यवहिः पात्रे पति
तं भवति॥ततः स्वाहा घर्मः पित्र इति जपति॥ततोति क्रम्याश्राव्य घर्मस्य यजेति॥होतारं प्रत्याह॥ततो विश्वा आशा इति
मंत्रेण वषट्कृते जुहोति॥इदं घर्माय॥ततो दिविधा इति मंत्रेण घर्मं त्रिरूर्ध्वं कंपयति॥सकृन्मंत्रेण द्विस्तूष्णीं॥ततोनु २६
वषट्कारे हुते स्वाहाग्नय इति पुनर्जुहोति॥इदमग्नये॥ततो बुह्ला अश्विना घर्ममिति हुतशेषं घर्मपात्रस्थमभिमंत्रय
ते॥अपाताम् इत्यनेन यजमानोपि पात्रस्थमेवाभिमंत्रयते॥ततोध्वर्युः पिन्वमानं इतस्ततः पात्रमध्ये उच्छलंतं घर्मं
मिषे पिन्वस्वेति अभिमंत्रयते॥ततो धर्मं स्त्रिसु धर्मेत्पुत्तर पर्यार्द्र प्रस्नुत्क्रामति॥ततो मेन्य स्मरुति घर्ममाहवनीयादु
तरे खुरे निदधाति॥ततो धर्मम ध्ये शकलानित्य ज्य त्य ज्य नितरामत्का अत्का तेर्विकांकतशकलैर्घमस्यमाज्यमाहव

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नीये जुहोति स्वाहा प्रफलेश्वराय स्वाहेति प्रतिमंत्रं। कृत्वा कृत्वा प्रतिहोमं शाकलं प्रथमपरिधौ निदधाति॥ इदं प्रफलेश्वराय। इदंग्रा
वस इति द्वितीये। इदं प्रतिरवेभ्य इति तृतीये। चतुर्थं शाकलं कर्मेअक्त्वाऽकृतमवोदीचीं दिशमीक्षमाणोपसव्यं कृत्वा
दक्षिणाप्रदेशे वेदिमध्ये वर्हिष्षुपगूहति॥ इदं पितृभ्यस्तु ऊर्द्ध्व वर्हिभ्यो घर्मपावभ्य इत्यपसव्येन त्यागः। ततोयामुपस्पर्श
नमुभयो। इदं द्यावापृथिवीभ्यामिति पंचमे। इदं विश्वेभ्यो देवेभ्य इति षष्ठे। सप्तमं सकलं सर्वलेपाक्तं दक्षिणोक्षमाणोत्तु
त्तरतावस्थितायप्रतिप्रस्थात्रे समर्पयति॥ इदं रुद्राय रुद्रहूतय इति त्यागः। ततोपां स्पर्शनं। ततः प्रतिप्रस्थाता तमध्व
र्यणा समर्पितं शाकलं शालाया उत्तरतउदग्गुं निरस्यति॥ ततः स्वाहा सं ज्योतिषेति मंत्रेणोपयमन्यां घर्म्यमासिंचति। त
तः साम्नो निधने प्रस्तोत्रा पठ्यमाने ऽ ध्वर्यु रहः केतुनेति मंत्रेणोत्तरं रौहिणं जुहोति॥ इदं घर्माय त्येवत्यागः॥ ततः परिधौ स्था
पितानि पंच शाकलान्याहवनीये प्रक्षिपति॥ ततउपयमनीस्थस्य धर्मस्याग्निहोत्राहुता होमं करोति। तत्र पूर्व कूर्च निधानं॥
समिदाधानं। पुरोऽग्नायां पूर्वाहुति होमः। समंत्रकः। इदं सूर्याय। कूर्चे निधानं। गार्हपत्यावेक्षणं॥ ततः पूर्वाहुते रुत्तर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ॰प

तोद्वितीयाहुतिहोमं ॥ स्रुक्स्रुवौ दंडप्रजापतये द्विः प्रकंप्य कूर्चे निधानं । उपमार्जनं च ॥ समंत्रकपूर्वाहुतिहोम इति सर्वेसूत्रेषु । ततो
षाजस्य नववुपहवपूर्वकं होत्रध्वर्युब्रह्मप्रस्तोतृप्रतिप्रस्थात्रग्नीध्रयजमानानां क्रमेण मधुहुतमित्यनेन मंत्रेण भक्षणं । य
जमानस्य पृथग्मंत्रपश्चाद्वा भक्षणं । ततउपयमनीं दक्षिणेषुदरे प्रक्षाल्य निदधाति । अथवा परिधौ निहितानां शकलानामस्मिन्
काले त्वाहवनीये प्रहरणं । ततः संसाद्यमानायानुब्रूहीति प्रेष्यति ॥ संसाद्यमानेभ्योनुब्रूहीति वा ततो होता सूक्तवसाद्भगव
तीस्तूयमाने केचित् धेनवेत्तणोदके प्रपस्तुंति । ततः सर्वघर्मपात्रजातमासंद्यां करोति । तत्राभीममिति महावीरस्यासंद्यां नि ३७
धाने मंत्रः ॥ इतराणि पात्राणि सर्वाणि तूष्णीमासंद्यां निदधाति ॥ ततः सर्वेषां नक्तंवाचमिति शांतिकरणं । वारणामुच्छादनं । आप
स्तंबः ॥ यत्र क्वच प्रक्रांते प्रवर्ग्ये आदित्योभ्यस्तमियान्नक्तं तां तादेव विरमेच्छोभूते शेषं समापयादिति ॥ तथा यदि धर्मेण प्रचरन्त्वा
दित्यो स्तमियाद परस्यां वाहिर्दर्भेण हिरण्यं प्रवध्योद्वयं तं मनसस्परीत्युपस्थायोदुत्यं चित्रमिति वाभ्यां गार्हपत्ये कृत्वा प्रवृज्य
श्वोभूते वयः सुपर्णा इत्यादि समुपतिष्ठंत इति ॥ ॥ इति षड्विंशस्य प्रवर्ग्याध्यायस्य षष्ठी कंडिका ॥ ॥ अथपसदिधिः ॥

नेत्रचतुरासनं॥ब्रह्मोपवेशनं॥प्रणीताप्रणयनं॥आहवनीयस्यैवपरिस्तरणं॥पात्रासादनं॥अग्निहोत्रहवणी॥वज्र॥
शम्यादृषदुपलं।पवित्रच्छेदनानिपवित्रे।स्थालीआज्यंच।वेदश्चान्तकाणं।एकादशेध्मकाष्ठानि।एकहस्तरणपर्याप्तंव
र्हिः।स्रुवोजुहूः।उपभृत्।योक्त्रं।पत्नकुशाश्च।आतिथ्याप्रस्तरविधृतीपरिधयः।कुशास्तीर्णपीठं।तत्रःपवित्रछेदनं।प्रो
क्षणीसंस्कारः।पात्रप्रोक्षणं।असंचरेप्रोक्षणीनांनिधानं॥कुक्कुटाहननं।आज्यनिर्वापोवेदवंधः।अग्नीधएवाज्याधिश्रय
णं॥अध्वर्युःपर्यग्निकरणं॥ततोवेदिसमीपेगत्वासन्नणवर्जोदानं॥सव्येकृत्वादक्षिणेनालभ्यजपः॥स्तृतायामेववेद्यां
तृणानिधानं॥स्तंवयजुर्हरणोत्तरस्मातिथ्यावर्हिषोवयवंप्रछिद्यप्रछेद्योत्करंप्रतिहरति।पूर्वःपरिग्रहः।नरेखाकरणा
खननं।उत्तरपरिग्रहःनानुमार्जनं।अग्नीधःप्रोक्षणीधारणं।अध्वर्योःस्फ्यमुद्यम्यप्रोक्षणीप्रैषः॥स्रुवौसंमृद्धीतिविशेषः
प्रोक्षणीमदंतीरासादयेतिवाप्रैषः।तस्योदकप्रहारः।नपाणेरवनेजनं।अपरेणप्रणीतानांस्यधावर्हिषासादनं.
ततःस्रुवजुहूपभृतांसंमार्गः।संमार्जनापासनं।पत्नीसन्नहनं॥आज्योद्वासनं॥पत्न्यावेक्षणं॥जुह्वांतूष्णीमष्टगृहीत

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्रहणं। उपभृति चतुर्गृहीतग्रहणं। अथवा जुह्वां चतुर्गृहीतं। उपभृत्स्वष्टगृहीतं प्रकृतीवत् तूष्णीमेव। तत इध्मप्रोक्षणं॥ वेदिप्रोक्ष
णं। बर्हिः प्रतिगृह्य वेद्यां निधानं। बर्हिः प्रोक्षणं। तत्र स्रुग्भ्यामिति विशेषः मूलावसेकः प्रणीतासु पवित्रकरणं॥ बर्हिर्विस्रंसनं। आ
निध्याप्रस्तरस्य ग्रहणं॥ ब्रह्मणे समर्पणं॥ संनहनविस्रंसनं। दक्षिणस्यां वेदिश्रोणौ निधानं॥ अन्यैरवछादनं॥ तत एकहृद्बर्हि
स्तरणं। एकहृदित्येकधातु एकवारमित्यर्थः॥ तेन एकेनैव मंत्रेण पश्चात्प्रागेव सर्वं स्तृणीयादित्यर्थः॥ तत इध्मासमिध आ
दाय प्रस्तरस्य च॥ आहवनीयकल्पनं। नोत्सुकोद्वहनं। परिधिपरिधानं। स्रुच्छ्रपानुपस्पृश्य धोराधानं। आहवनीयेक्षणी आवृत्य
विधृत्योः स्तरणं। प्रस्तरस्य च। अभिनिधानं। जुहूपभृतोरासादनं॥ आज्यस्थाल्याश्च॥ सर्वालंभः। आत्मालंभः। उदकालंभ॥ ए
हि होतरित्यामंत्रणं॥ होतृषदनस्थापनं॥ सामिधेनीप्रैषः॥ संतत्वान्विति प्रैषः। इदमहं नवमेनेत्यवबाधनं। पूर्वाघारः। अग्निसं
मार्गप्रैषः। अग्निसंमार्गः। आश्रावसी दहोतरित्येतावद्देवब्रूयात्॥ अग्निर्देव इत्यादि। ततो होता होतृषदनमुपविश्य प्रयाजाभा
वे पिबवना स्रुगादापनं पठति। ततो ध्वर्युर्जुहूपभृतावादाय निक्रामन्नोमार्थंगच्छन्नसन्नग्नये नुब्रूहीति होतारं प्रेष्यति।

Nepal Sanskrit University, Valmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आ आज्याहा ग्निं यजेति जुह्वामुपगृहीतपक्षे अर्द्धमाग्नेः पूर्वार्द्धे होमः। इदमग्नये। ततः सोमायानुब्रूहि सोमं यज। द्वितीयस्या
र्द्धस्य मध्ये होमः। इदं सोमाय। तत उपभृदाज्यस्य समानयनं कुर्वन्त्रिहलवेनु ब्रूहि स्व हविर्भ्यं यज॥ ॥पश्चार्द्धभागे होमः॥ उपभृत
दुगृहीतपक्षे पूर्वं जुहूस्थं चतुर्गृहीतमग्नये हुत्वा उपभृतोर्द्धं समानीय सोमाय हुत्वा पुनः। समानयनं कुर्वन्त्रिहलवेनु वा
चनं कुर्यात्॥ ततः स्रुचौ सादयित्वा सोमाप्यायनादि स्तुवृत्सरपाप्रैषान्तमार्त्तिर्ध्यावत्॥ ब्रह्मोऽज्ञातहोत्रध्वर्युर्ग्नीध्रयजमाना
अनामिकायां हिरण्यं बध्वा मदन्तीरुपस्पृश्याहवनीयपूर्वेणागत्वा सोमस्यालंभं कुर्वन्ति॥ अ ८ क २८ घृत इति ततस्तथै
व प्रस्तारस्य प्रस्तरे उत्तानहस्तादक्षिणोत्तानाविष्टारायइतिपाणीनिदधति॥ ततः पवित्रप्रतिपत्तिः। अग्निसंमार्गप्रैषः॥
अग्निसंमार्गः। व्यूहनं। अग्नेः सोमस्य विहृतो रुज्जिति। अग्निः सोमो विहृतमपनुदन्त्विति। अभ्युक्ष्य परिध्यंजनं॥ न सूक्त
वाकप्रैषः। प्रस्तरहोमानावानुकर्कमतेनुभवन्ति। सूक्तवाकप्रैषः। प्रस्तरादानं। अंगुल्यग्रं जुह्वामंजनं मध्यस्योपभृति। मूल
स्याज्यस्थाल्यां। ततः स्रुवेणाज्यं गृहीत्वा। यजमानेन्वारब्धे याते अग्ने यःशयेति जुहोति॥ इदमग्नये यःशया येतन्वे। इदम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प ग्नयेति वा। याते ऽग्ने रुग्रापा ग्रेयानीतिवा वचनात्॥ ततः परिधिविधून्योरादानं॥ अग्नीन्त्वं दस्वपाइति प्रैषः मदंतीति प्रत्याहाग्नीत्॥ ततो
मरुत्तामितिनीवैर्हरणं॥ ततस्ताभिरेहीति ब्रुवतोऽध्वर्युमाहवनीयहरणं॥ अग्नीधाआहते। नमदंत्सुदकेनप्रस्तरस्याभ्युक्षणं। त
तोऽग्नीधे निधानार्थंसमर्पणं प्रस्तरस्य। ततस्त्र्युक्षुच्या इत्वा त्वा लंभः॥ उदकालंभः॥ संस्रवाहुतिः। उत्तरां सेस्रुचोर्निधानं घृता
चीइति॥ वेद्यालंभाभावः। वेदविमोकः। पक्षयोक्रमस्य॥ हु कल्पह्वर्हिर्होमः। प्रणीताविमोकः॥ सुब्रह्मण्या प्रैषः॥ तदाह्वानं॥
ग्नुपसदिष्टिः॥ अपराह्णे तानूनप्त्रघृतमध्येयजमानदुग्धं निनीयं यजमानाय व्रतं देयं॥ ॥ततः प्रवर्ग्यः शांत्यादिशां २९
त्यन्तः॥ तत्र विशेषः॥ रात्रिः केतुनेति रौहिणयोर्होमः। इदं त्रा त्रैः। इदं घर्मायेतिवा। अग्निहोत्राहुताहोमे इदमग्नय इति
ततउपसत्। तत्र याते ग्नेयः शयेत्युपसदाहुतिः। ततोनस्तमितेवाग्यमनप्रैषः। अस्तमितेवाग्विसर्गप्रैषः। व्रतकरणं
प्रैषः। वाग्विसर्गः॥ ॥अष्टमाध्यायस्य द्वितीया कंडिका॥ ॥त्रिस्तनं प्रथमायां दोहयति। त्रैस्तनं व्रतदुघे धुक्ष्वेति प्रैषः
एकस्तनमितिवा॥ प्रथमायामुपसदि त्रिस्तनमेकस्तनंवा व्रतकरणं। गौर्वौ दुग्ध्वा गार्हपत्ये श्रित व्रतस्य श्रपणं। द

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षिणाग्नौपत्याः राज्ञौयत्नेन रक्षणं॥ मेहनस्वपनेपूर्ववत्॥अपरात्रेव्रतकरणंच पूर्ववत्॥प्रातर्विवुद्धवाचनं।अनुदिते॰
वाग्वंधप्रैषः।वाग्यमनं।उदितेवाग्विसर्गप्रैषः।व्रतकरणप्रैषः।वाग्विसर्गः॥ ॥अष्टमाध्यायस्यद्वितीयाकंडिका॥ ॥
त्रिस्तनंप्रथमायांदोहयति॥त्रैस्तनंव्रतंदुग्धेधुक्ष्वेतिप्रैषः।एकस्तनमितिवा।प्रथमायामुपसदित्रिस्तनमेकस्तनंवाव्रतकरणं.
गावोदुग्ध्वागार्हपत्येदीक्षितव्रतस्यश्रपणं॥दक्षिणाग्न्योपत्याः राज्ञौयत्नेनरक्षणं।मेहनस्वपनेपूर्ववत्।अपरात्रेव्रतक
रणंचपूर्ववत्।प्रातर्विवुद्धवाचनं।अनुदितेवाग्वंधप्रैषः।वाग्यमनं।उदितेवाग्विसर्गप्रैषः।व्रतकरणप्रैषः।वाग्विसर्गः।द्वि
स्तनंव्रतंदुग्धेधुक्ष्वेतिप्रैषः।द्विस्तनंदोहयित्वाश्रपणंपूर्ववत्।पूर्वाह्णेप्रवर्ग्यःशांत्यादिशांत्यंतः। तत्राहः केतुनेतिरोहिण
होमः।इदंसूर्यायेत्यग्निहोत्राहुताहोमेत्यागः।ततउपसत्।तत्ररजःशयेत्युपसदाहुतिः।इदमग्नयेरजःशयायेतन्वे।इ
दमग्नयइतिवात्यागः।ततोवेदिमानंतत्रशालायाःपूर्वद्वारमध्यात्प्राचीनप्रक्रमान्द्विपदान्प्राच्यांप्रक्रम्यशंकुनिखननं.
तस्यशंकोरतःपात्यसंज्ञेतिकर्कादयः॥तस्यशालाशंकोरंतरालदेशस्यातःपात्यसंज्ञेतिहरिस्वामिनः॥ ॥ततोव्रह्मयज्ञ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प

मानोऽन्तरवेदेर्दक्षिणतोबर्हिर्वेदिवेदिसंस्पर्शावुपविशतः।एवंअग्नीषोमप्रणयनादर्वीकअन्वेबोपवेशनंब्रह्मणः॥अथ
वायव्यपत्रकर्मकुर्वंतितत्रतत्रगत्वासन्निधौदक्षिणतउपविशति॥ब्रह्मणःसमंत्रकआसनसंस्कारः॥ततोयजमानवा
चंयच्छेतिप्रैषः॥शालाद्वार्यस्योत्तरतःषट्कासादनं।अग्निहोत्रहवणी।वज्रः।पवित्रच्छेदनानिपवित्रेअंतर्धानतृणीशम्या
च।ततःपवित्रच्छेदनं।मदंत्युदकमग्निहोत्रहवण्यांकृत्वा।प्रोक्षणीसंस्कारः।वज्रांतर्धानतृणशम्यानांप्रोक्षणंपदद्धोरचैकःप्रक्र
मः।एवंविधप्रक्रमपरिमाणं।काष्ठादिगृहीत्वामध्यमशंकोरारभ्यदक्षिणस्यांदिशिपंचदशसुप्रक्रमेषुशंकुंनिखनति॥सा ३०
वेदेर्दक्षिणश्रोणिः।पुनस्तस्मान्मध्यमशंकोःउत्तरस्यांदिशिपंचदशप्रक्रमान्प्रक्रम्यशंकुंनिखनतिसावेदेरुत्तराश्रोणिः
पुनरस्तस्मान्मध्यमशंकोःप्राच्यांषट्त्रिंशत्प्रक्रमान्प्रक्रम्यशंकुंनिखनतिसवेदेःपूर्वार्द्धः।एषपाषदस्यान्तंच।ततस्तस्माछंद
कोर्दक्षिणस्यांदिशिद्वादशप्रक्रमान्प्रक्रम्यशंकुःसवेदेर्दक्षिणोंसः।पुनरपितस्मात्पूर्वार्द्धशंकोरुत्तरतोद्वादशसुप्रक्र
मेषुशंकुः॥सवेदेरुत्तरोंसः।एवंवेदिमित्वाश्रोणिप्रारभ्यदक्षिणपार्श्वेदक्षिणांसांतंयावत्स्फ्येनरेखाकार्या।एवमुत्तरश्रो

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णेरारभ्योत्तरांसपर्यंतं च ॥ सर्वतः स्फ्यं प्रयापरितनोति मध्ये पृथिव्या मिति सर्वांतरे ॥ अत्र वेदिलाधनोपायभूतः श्लोकः ॥ पंच
दशमथैकविंशतिकमपरं परतस्त्रिकं चापि ॥ द्वादशसु पादेशऽग्रमः सोमे रज्जुप्रमाणमेतदिति । ततो वेदिपरिसमूहनं ॥ उत्त
रतो वेदेश्चात्वालादपरस्यां दिशि रथांतरालेऽत्करकरणं । चात्वालद्वादशसु प्रक्रमेषु प्रत्यगुत्करः इति मानवे । परिशिष्टे च
चात्वालादुत्करं कुर्याच्छामित्रस्य रथांतरमिति ॥ ततोंतः पात्यादारभ्य पूर्वार्धांशं कुर्यावत्स्यप्सा संततवरंडकं कुर्यात् ॥ ॥
ततउपरवदेशेउपविश्य स्तृणवज्रादानं ॥ स्फ्येकरणं । दक्षिणेनालभ्य जपः । उपरवदेशे तृणनिधानमादिसतृणपुरी
षप्रक्षेपांतं । ततोंतः पात्येउपविश्य पूर्वपरिग्रहप्रैषः ॥ पूर्वपरिग्रहः स्फ्यादयवधि दक्षिणतउत्तरतश्चपरिग्रहणं । उपर
वदेशं एवं विहत्येवखनं ॥ ततोऽग्नीधो हरणं संमर्शनं च ॥ ततसंमर्शनांतेशम्यांच स्फ्यं चादाया ध्वर्युर्वेदेस्तृणं सास्यदद्वय
परिमाणोष्विषु प्रक्रमेषु प्रतीच्यां दिशि चात्वालमानं ॥ तत्र शम्यानिधानाद्युत्तरवेदिप्रदानं तं पभुवत् ॥ उदुंबरशाखाभिः प्र
क्षशाखाभिर्वोत्तरवेदिछन्नावसतीति ॥ तत्रापस्तंबः ॥ अपरेण यूपावटं संचरमवशिष्य वेद्यामुत्तरवेदिदक्षूपदासोमेकरो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प

तीति॥ एवमन्येष्वपिसूत्रेषु॥ युगमात्रीयजमानदशपदप्रमाणावोत्तरवेदिः॥ षडङ्गुलीत्र्यंगुलैःपूर्णं। स्नात्वयावत्प्रमाणोत्पादिवत्
रस्त्रसाधनोपायेनसाधनीया॥ ॥ततोपराह्णेद्विस्तनंव्रतकरणं॥ ततः प्रवर्ग्यः शान्त्यादिशान्त्यंतः॥ तत्ररात्रिः केतुनेतिरौहिण
होमः। अग्निहोत्राहुताहोमेग्निर्देवता। ततउपसत्। तत्ररजःशयेत्युपसदाहुतिः। अनस्तमितेवागंधप्रैषः। वाग्यमनं॥ अस्तमितेवा
ग्विसर्गः। व्रतकरणप्रैषः। वाग्विसर्जनं। ततोद्विस्तनंव्रतदुघेधुक्ष्वेतिप्रैषः। ततोव्रतयोर्यथोक्तंश्रपणं॥ एत्रौमेहनस्वपनेपू
र्ववत्॥ अपराण्हेयथोक्तंव्रतकरणं॥ प्रातर्विबुद्धवाचनं॥ अनुदितेवाग्यंधप्रैषः। वाग्यमनं। उदितेवाग्विसर्गप्रैषः। व्रतकर ३१
णप्रैषः। वाग्विसर्जनं। एकस्तनंत्रिस्तनंव्रतं दुग्धंनर्षद्पएकस्तनं॥ यदिवेनत्रएकस्तनंतर्हिद्वित्रिस्तनं॥ दुग्धाययथोक्तंश्रपणं
ततः प्रवर्ग्यः। तत्राह्नः केतुनेतिरौहिणहोमः। इदंसूर्यायेत्यग्निहोत्राहुताहोमेत्यागः। उपसत् तत्रयातेअग्नेहरिशयेत्युपसदाहु
तिः॥ इदमग्नयेहरिशयायेतन्वे। इदमग्नयइतिवा। ततोर्द्धव्रतप्रदानंपत्नीयजमानाभ्यां॥ ततस्तदानीमेवद्वितीयः प्रवर्ग्यः॥ तत्र
रात्रिः केतुनेतिरौहिणहोमः॥ अग्निहोत्राहुताहोमेइदमग्नयइतित्यागः॥ ॥ततउपसदिष्टिः॥ तत्रहरिशयेत्युपसदाहुतिः॥ ततः प्र

तत१

वर्षवारणपक्षेऽपसत्समासांते पुत्रवर्गोत्सादनंभवति॥ ततष्षड्विंशाध्यायेपठितंसदिहलिख्यते॥ ॥ततोंतः पात्यसमीपेसंलग्ने·
वेदिमध्येऽपयमन्यादिसर्वंपरिघर्म्मंनिदधाति॥ ततःशालाया दक्षिणेनद्वारेणोच्छिष्टखरं निर्हृत्यदक्षिणतोविप्रकृष्टंनिदधा
ति। ततोवृत्तयजमानौशालाद्वार्यंदक्षिणेनापविशतः॥ ततोध्वर्युराजंसंस्कृत्यचतुर्गृहीतंगृहीत्वाआहवसमीपेआगच्छति॥
तिसृभिःशालाकाभिःएकःशालाकः॥ एवंविधान्त्रीन्शालाकानादायाग्नीध्रस्तेषांत्रयाणांमध्येएकमाहवनीयेप्रदीप्याहवनी
यस्योपरिमुखमात्रेधारयति॥ अध्वर्युस्तिष्ठन्स्रुक्त्विचतुर्गृहीतस्यतृतीयांशंयातेघर्मदिव्याशुगितिजुहोति॥ इदघर्मस्यदिव्या
यैश्रुचे इतित्यागः। इदघर्मायेतिवा। यातेधर्मइतिकात्यायनवचनात्॥ ततआग्नीध्रोद्वितीयंशालाकमाहवनीयेप्रदीप्यमानाभिद
ध्नेधारयति। ततोध्वर्युस्तिष्ठन्नेवयातेधर्मायेतिवा॥ ततआग्नीध्रुशालाकमादीप्यजानुदघ्नेधारयति। अध्वर्युराग्नीध्रहस्तोन्न
तोयंशालाकमादायाहवनीयेप्रास्योपविश्यचतुर्गृहीतशेषंयातेघर्मपृथिव्याशुगितिजुहोति इदंघर्मस्यपृथिव्यैश्रुचे। इदं
घर्मायेतिवा॥ ॥ततःपत्नींपुरस्कृत्यसर्वेशालायाःपूर्वद्वारेणबहिर्निष्क्रामंतिश्लेष्मस्यत्वेत्यध्वर्योर्निष्क्रमणमंत्रः। ततोंतः पा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ·प स्येआगत्यसामगायेतिप्रुक्तोतारं प्रेष्यति॥सर्वेनिधनंपठंति॥ततः सामसमाप्तौ सर्वसंभारवेदिंप्रतिसर्वेगच्छति॥ अर्द्धमार्गेतत्स्वंवे
निधायपुनः सप्रैषंसामगानंसर्वेषांनिधनपाठः।उत्तरवेदिसमीपेगत्वापुनरपिसप्रैषंसामगानंनिधनंसर्वेषां॥ततउपविश्यप्र
वृंजनीयस्यमहावीरस्यनाभेः पुरस्तान्नाभिसंलग्नस्यैवनिधानंयजुः स्वक्तिरितिमंत्रेण।ततः पूर्वंद्वितीयंमहावीरंनिदधाति॥ततःपू
र्वंतृतीयं॥अयमेवनिधानमंत्रः॥तृतीयमहावीरस्यपूर्वं तु लोमुपशयांनिदधाति॥परीशासावभितोनिदधाति।एकंदक्षिणतःद्वि
तीयमुत्तरतः। ततो बहिःप्रवेशेअभितोरौहिणहवन्योस्रुचौअवकूपे निदधाति॥ततउत्तरस्यारौहिणहवन्याउत्तरतोध्रुवांनिदधाति॥ ३२
दक्षिणारौहिणहवन्यादक्षिणतोघर्मासंदीनिदधाति।अभ्रेरुत्तरतः कृष्णाजिनंनिदधाति।सर्वतोधवित्राणि॥एकमासंघादक्षिणतः
द्वितीयंपश्चात्।तृतीयंकृष्णाजिनस्योत्तरतः।ततः परिधीनपिदक्षिणपश्चिमोत्तरतोधवित्रेभ्योबाह्यतोनिदधाति।ततोरज्जुसंद
नंवेदमुपयमंन्यांनिधायासादितानांपात्राणांपश्चान्नामुपयमनींप्रागग्रामासादयति॥ततउपयमन्यादंडमभितोदक्षिणोत्तरेपि-
त्वनेसादयति।ततः पिन्वनयोः पश्चात्स्थूणामयूखं।प्रागग्रंसादयतिस्थूणांदक्षिणतोमयूखमुत्तरतः।तयोःपश्चाद्धृष्टीआसादय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ति। ततः सर्वपात्रमध्ये अप्सु स्कन्दकूर्चादि निदधाति॥ ततः प्रचरणीयौ स्रुवौ सर्वपात्राणामुत्तरतः। पूर्वापरौ निदधाति पूर्ववत्॥ ततोमा
र्जालीयधिष्ण्यस्य स्थानस्य दक्षिणतो वेदेर्बहिः स्तुच्छियरखरं निदधाति॥ ततोगर्मे वंतिघर्मपात्राणि घर्मं मन्त्र इति मंत्रेण दुग्धेन पूरयति॥ ता
निवसन्न। महावीरत्वयं। पिन्वने। उपयमनी स्रुवश्चेति। तत्रासेचनवतां पूरणां कुर्वता अर्द्धभूयो वा पयो वशेषणीयं॥ तस्यास्था
पनं कार्यं। अपरा ह्नेयजमानायवुतमिश्रस्य तस्य दानार्थं। ततो वर्षाहर ऽ सामगायेति प्रैषः। प्रस्तोतृस्तस्य गानं॥ ततोध्वर्युस्रुद्रपा
त्रं गृहीत्वा विक्रुद्ददिति मंत्रांते उत्तरवेदिमीशानकोणादारभ्य त्रिर्वारं परिषिंचति॥ अत्र सक्तूलमंत्रेणाद्विसक्तूत्तौ॥ ततइष्टाहोत्रीय
ऽ सामगायेतिप्रैषः। तद्गानं। तत्रापि सर्वविधनमुपयंति। ततः सर्वेषां वुहादीनां पत्नीयजमानयोश्च क्रमेण चात्वाले मार्जनं॥
सुमित्रियान इति मंत्रेण। पत्न्या अपि मंत्रपाठः॥ ततो यजमान उद्वयमित्यनेन मंत्रेणैशानीं दिशं प्रति गच्छति॥ ततः पश्चादव
लोकनम कुर्वतः। शालां प्रत्यागच्छन्ति सर्वे। ततो यजमान एधोसीति मंत्रेण समिधं हस्तेनादत्ते॥ ततः समिदसीति मंत्रेण हव
नीयेतां समिधमादधाति॥ पत्नीं च तत्कालीं गार्हपत्ये समिधमादधाति॥ ततो यजमानः स्वस्थान उपविश्य प्रतंजनीयो सुवर्णरजतश

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तमानैत्तरतो ददाति। धर्मदुघामु प्राजात्न्यो ददाति॥ यजमानवृत दुर्घा होत्रे ददाति पत्नीवृत दुर्घा होत्रे ददाति पत्नीवृत दुघामुप्राजात-
न्यो ददाति॥ ततोग्नीध्रेजां ददाति॥ ॥इति प्रवर्ग्योत्सादनं॥ ॥अथाग्निप्रणयनमुपपमंत्र्युपनिवपनांतं पश्रुवत्॥ महा-
वेदि पश्चात्मुत्तरेण प्रदीप्तस्येधास्योत्तरवेदिं प्रतिहरणं कठसूत्रात्॥ ततो हविर्धानयोरक्षरे प्रक्षालनं॥ ततउत्तरवेदेः पुरस्ता-
दुभयोर्निधानं॥ तयोर्मध्ये महद्धविर्धानमध्वर्युर्गृहीत्वा वेदि दक्षिणेनानीत्वा शालाया दक्षिणतो नयति॥ प्रतिप्रस्थाता-
च द्वितीयं हविर्धानमादाय वेदिमुत्तरेणानीत्वा शालाया उत्तरतो नयति॥ शालायाः पश्चादुभौ शकटयोर्मुखे संस्पर्शयतन्द- ३३
स्ताचारः॥ ततोध्वर्युः स्वकीयं हविर्धानं शालां दक्षिणेनैव प्रत्या नयति॥ प्रतिप्रस्थाता शालामुत्तरेण स्वकीयं हविर्धानं प्रत्या-
नयति ततोध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ द्वे अपि हविर्धाने वेदिमध्ये शालाया अग्रे पश्चान्मुभयतः प्रागग्रे अरत्नि द्वयांतराले स्थाप-
यतिः॥ अध्वर्युः पश्चात्तोरत्निमात्रे दक्षिणं स्थापयति॥ अन्यश्च पश्चाया उत्तरतो रत्निमात्रे उत्तरं हविर्धानं स्थापयति॥ तत-
स्तयोर्द्वयोर्हविर्धानयोरुपरि उदगग्रमेकं छदिर्मध्ये निदधाति॥ छदिषोभावेभिन्नं वा। छदिस्तृणमयः कटः। वंशमयः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कलंजोभिन्निः। छदिर्हविर्धानस्योपरिछादनार्थं तच्चदशारत्नी दीर्घे त्रिभागाधिकारत्निचयविस्तारं भवति॥ ततः शरेषीकानि र्मि
तां रराट्यां ललाटपट्टिकां हविर्धानयोः पुरस्तादासजति॥ अवलगयति॥ ततो द्वाभ्यामुछ्रापीभ्यां हविर्धानयोः परिवारणं करोति॥
उछ्रीये ते इत्युछ्राप्योपाभ्र्वकटको॥ तौ चाष्टादशारत्निप्रमाणौ॥ ततः पूर्वोक्तप्रमाणामेव द्वितीयं छदिः पूर्वनिहि। तस्य छदिषः
पश्चादुदग्रं हविर्धानयोरुपरि निदधाति। एवमेव तृतीयं पुरस्तादुदगग्रं निदधाति। एवं हविर्धानमंडपनिष्पादनसामग्रीं शकटयो
रुपरि स्थापयित्वा शालापामागछति॥ ब्रह्मयजमानौ शालाद्वार्यं दक्षिणेनोपविशतः। तूष्णीमासनसंस्कारः॥ ततोध्वर्युर्गार्ह
पत्ये पूर्णाहुतिवदाज्यं संस्कृत्य शालाद्वार्यं परिस्तीर्य समिधमाधाय चतुर्गृहीतं शालाद्वार्ये जुहोति युंजत इति इदं सवित्रे॥ ततदु
र्ध्व गार्हपत्यं कार्यं शालाद्वार्य एव कर्त्तव्यं॥ ततः शालाद्वार्य एवाज्यं पूर्णाहुतिवत्संस्कृत्य पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा पत्नीभिः कमस्व
न्निप्रेष्यति॥ ततो ब्रह्मयजमानाध्वर्यवः पूर्वद्वारेणाग्निः क्रम्य दक्षिणहविर्धानसमीपे आगत्योपविशंति॥ पत्नी च दक्षिणेन द्वारेणाग्निः
क्रम्य तत्रागछति। ततोध्वर्युर्दक्षिणस्य हविर्धानस्य दक्षिणे वर्त्मनि दक्षिणाचक्रस्य मार्गे हिरण्यं निधाय परिस्तीर्य देवि छुरिति तच्च

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नुर्गृहीतमाज्यं जुहोति। इदं विष्णुर्विचक्रमे। ततः संस्रवं पत्न्या दक्षिणहस्ते निनयति। पत्नी च तेन संस्रवेण हविर्धानस्य दक्षिणमक्षधु
रमपराग्रमनाभ्यां कृत्वं देवश्रुतावित्यनक्ति। एवमनेनैव मंत्रेणोत्तरमक्षधुरमनक्ति॥ ततोऽध्वर्युराज्यस्थालीं स्रुक्स्रुवं च प्र
तिप्रस्थात्रे समर्पयति॥ पत्नी वाङ्गृहीतं दक्षिणेन द्वारेण शालायां प्रवेश्य गार्हपत्यमपरेणानीत्वोत्तरेण विहारं पूर्वद्वारे
णानि: सार्योत्तरस्य हविर्धानस्य समीपे आनयंति॥ ततः प्रतिप्रस्थाता पूर्वं संस्कृताद्वाज्यात्स्रुचि गृहीतमाज्यं गृहीत्वोत्तरस्य ह
विर्धानस्य दक्षिणे चक्रमार्गे हिरण्यं निधाय परिस्तीर्येरावतीति च गृहीतं जुहोति॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे॥ ततः पत्न्या हस्ते संस्रवं नि
नयति॥ पत्नी च देवश्रुतावित्युत्तरस्यानसो दक्षिणमक्षधुरमनवकृतमनक्ति॥ एवमेवोत्तरं॥ ॥अष्टमाध्यायस्य तृतीया कंडिका॥ ३४
ततोऽध्वर्युर्हविर्धानप्रवर्त्तनायामंत्रितस्तु इति शाखायनसूत्रादेहि होतारिति होतारमामंत्र्य होतरि समीपे आगते सति हविर्धानमग्रं प्रव
र्त्यमानाभ्यामनुब्रूहीति होतारमाह॥ ततः प्रथमायामृचि त्रिरुक्तायां हविर्धानयोरुत्था ध्रेवप्रवर्त्तनं कुर्वंति॥ केचित्तु रथाकुरि हविर्धा
ने गृहीत्वा अग्रतो नयंति॥ केचित्तु भूमिसंलग्ने एवो त्कृतंति॥ ततो यजमानं प्राचीप्रेतमिति मंत्रेण वाचयति॥ चक्रघर्षणेन हविर्धा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नयोरक्षः खर्जन्तीति चेत्॥ तदा त्वं गोष्ठमिति प्रायश्चित्तार्थं वाचयन्ति॥ कालाकृतिश्च क्रियते॥ वरुणाय स्वाहेत्यौत्तरवेदिकाहवनीये वचनं
च॥ तत उत्तरवेदेः पश्चात्त्रिषु प्रक्रमेषु हविर्धानयोः स्थापनं॥ इत्थं परिमिते प्रदेशे वा नातिसमीपे। नातिदूरे। ततो हविर्धानयोश्चक्र
मध्यफलकाधारे स्थापनं॥ ततोऽध्वर्युरुत्तरमेथामितिति द्वे हविर्धाने अभिमंत्रयते॥ ततो द्वे प अथ न सीउत्तरेण परिक्रम्याध्वर्युर्दक्षिणं वि
र्धानमुपस्तंचतेनोपस्तभ्नाति विष्णोर्नुकमिति मंत्रेण॥ तत उत्तरीये दग्निरात्निसमचतुरस्रे हविर्धानं साधयित्वा प्रथमं तस्य हविर्धा
नस्याग्नेयकोण स्थूणां निखनति विष्णवे त्वेति मंत्रेण। ततः प्रतिप्रस्थातोत्तरं हविर्धानमुपस्तभ्नाति देवो वेति मंत्रेण॥ ततोऽध्व
र्युरेव हविर्धानस्य ईशानकोणे द्वितीयां स्थूणां निखनति विष्णवे त्वेति॥ अथवा उभे प्रथमं हविर्धानस्य दक्षिणभाग एव निखनति।
एकामाग्नेयकोणे। द्वितीयां नैर्ऋत्यकोणे॥ ततस्तत्भागे उभयोर्वाग्वीशानकोणे वायव्ये स्थूणाद्वयं निखनति॥ यदि पूर्वे आग्नेये
शानयोर्निखाते तदा नैर्ऋतवायव्ययोर्द्वे स्थूणे तूलीं निखनति॥ ततश्चतुर्ष्व कोणेषु निखातस्थूणाचतुष्टयादन्यदपि लोकसिद्धं द
शारत्निपरिमितहविर्धाननिष्पादने यद्यप्रोतितदपि करोति॥ अधिकस्थूणानिखननं॥ उपरिष्टात् छल्लकवंशादिस्थापनं च॥ पूर्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प स्यां दिक्षु रत्निद्वयविस्तारं द्वारं कुर्यात्॥ अपरस्यां च द्वितीयं द्वारयोर्मध्ये पक्षा कार्या। पक्षां दक्षिणोत्तरारत्निमात्रे दक्षिणां द्वारस्थू-
णां निखनन्ति। द्वितीयां पक्षामुत्तरेणारत्निमात्रे। एवमपरद्वारेपि द्वारस्थूणयोः पक्षामभितो निखननं॥ उपरिमध्यवलः प्रा-
गग्रः कार्यः अन्यपि लोकसिद्धा वंशवलकादयः प्रागग्रा उदगग्रा वा यथासंभवं कार्याः रज्जुवृक्षत्वक्तृणादिना परस्परं निबध्नी-
याश्च एवं हविर्द्धानं काष्ठैर्वा वस्त्रि छंदयेत् ता वस्त्रि ध्यायतत्तदुपरि तश्च छादयति॥ तच्च पूर्वोक्तप्रकारेणानेनैव क्रमेण॥ पूर्वमे-
कं छदिरुदगग्रं हविर्द्धानस्योपरि मध्ये निधाय पुरस्ता ~ रथां ललाटपट्टिकां पूर्वद्वारस्योपर्यवलगति॥ वध्नाति॥ ततः पूर्वद्वा-
रस्य दक्षिणद्वार्याया आरभ्यापरद्वारस्य दक्षिणां द्वार्यां यावद्दक्षिण्या हविर्द्धानस्य दक्षिणपार्श्वे परिश्रयणां वेष्टनमावरणं क- ३५
रोति॥ ततोपरद्वारस्योत्तरद्वार्याया आरभ्य पूर्वद्वारस्योत्तरद्वार्यां यावद्वितीयया च्छाया हविर्द्धानोत्तरपार्श्वे परिश्रयणां आव-
रणं करोति॥ ततो हविर्द्धानस्योपरि पूर्वं छदिषः पश्चादुदगग्रं द्वितीयं छदिर्निदधाति॥ ततः पूर्वस्थापितछदिषः पुरस्तात्तृती-
यं छदिरुदगग्रं निदधाति॥ एवं हविर्द्धानं परितदुपरि द्वाभ्यां छादयित्वा ततो यजमानं प्रति मध्यमं छदिरालभस्वेति॥ प्रेष्यति। ततो यजमा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नोमध्यमंस्तुदिरालभन्ते॥ अध्वर्युः पुनर्द्विस्तुरितियजमानंवाचयति॥ ततोरराघ्यामालभस्वेतियजमानंप्रत्याह॥ ततोयजमानोर
राघ्यामालभन्ते॥ तत्रकृतान्वारंभंयजमानंविद्वान्रराटमसीतिवाचयति॥ ततउष्णुग्याभ्यावालभस्वेति॥ यजमानंप्रत्याह॥ ततो
यजमानः पूर्वद्वारेस्थित्वाद्वेअप्युष्णुग्याभ्यावालभन्ते॥ ततोविद्वान्ः श्नप्रेष्येतियजमानंवाचयति॥ ततोध्वर्युः पूर्वद्वारस्यद
क्षिणस्थूणांमूलतोग्रपर्यन्तपुत्थाप्याः प्रांतेनसहपरिव्ययति। परिवीवणेनोच्छ्रायींस्थूणायासहवध्नातीत्यर्थः। तत्रैवं। पूर्वकाष्ठ
स्तस्यामूलछिद्रेमुंजरज्जुंप्रवेश्यतांप्रोतयित्वातांकाष्ठस्यचिमुच्छ्रायप्रवेश्यतन्मूलप्रोतपारज्ज्वाविद्वान्ः स्पृरितिमंत्रेणसीव्यति।
उत्थायीप्रांतस्थूणांचसंयोजयतीत्यर्थः॥ एवंपरिवीवणस्यप्रारंभंकृत्वाविद्वान्ध्रुवोसीतिमंत्रेणसूचीप्रोतरज्जुमूलेग्रंथिंब
ध्नाति॥ एवंरज्जुमूलेग्रंथिंकृत्वातांरज्जुंस्थूणामूलेप्रदक्षिणामावेष्ट्यावेष्ट्यतरज्जुस्थूणांतरालेनाधः सूचिंप्रवेश्योर्ध्वंनिःकास
येत्॥ एवंपुनः पुनरुच्छ्रायीप्रांतेरज्जुंप्रवेश्यप्रवेश्यस्थूणाग्रपर्यंतंप्रदक्षिणांस्थूणामुच्छ्रायीप्रांतेनपरिवीयांतस्थूणयासहर
ज्जुंबध्वामूलग्रंथिविसृष्टसनंकुर्यात॥ एवंसर्वस्थूणानांप्रदक्षिणांपरिवीवणंकार्यंपूर्वद्वारस्योत्तरंस्थांस्थूणांयावपरिसमाप्तिः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एवं परिपूर्णं हविर्द्धानं निष्पाद्य वैष्णवमसि विष्णवे त्वेत्येतावता मंत्रेण तदभिमृशति ॥ ॥ ततस्तु धुर्गरागप्राप्तमन्नादेर्योजनं हविः
शेषस्य सोमादेर्भक्षणं च हविर्द्धानमध्येन कर्त्तव्यं ॥ हविर्द्धानमध्ये सोमे अप्सु च प्रवेशिते शुभ्रकारेण प्रेक्षमाणं प्रतिमा प्रेक्षथा
इति ब्रूयात् ॥ सदसि चैवं स्तोत्रशस्त्रकाले ॥ ॥ इति हविर्द्धाननिष्पादनं ॥ ॥ अष्टमाध्यायस्य चतुर्थकंडिका ॥ ॥
अथोपरवखननविधिः ॥ दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य यत्तु तुंगं तस्याधोभूमौ तूपरवान्खनति ॥ तत्र च हविर्द्धानमध्यात्प्रच्छेदेन चतु
र्द्धा विभज्य दक्षिणपूर्वं चतुष्कमध्ये प्रादेशद्वयपरिमाणं चतुरस्रं साधयित्वा तस्य कोणेषूपरवान्परस्परं प्रादेशमात्रांतरालां
न्परिलिखति ॥ तत्र पूर्वमभ्रादानं देवस्य त्वा स० आददे नार्यसीत्यनेन ॥ ततो दक्षिणपूर्वं परिलिखति ॥ इदमहं० रक्षसा ३६
मिति मंत्रेण । ततः उत्तरापरं परिलिखति । ततो दक्षिणापरं । ततः उत्तरपूर्वं । इदमहमिति सर्वेषां प्रत्येकं मंत्रः । अथवा प्रथममु
त्तरापरं । ततो दक्षिणपूर्वं ततो दक्षिणापरं । ततः उत्तरपूर्वमिति परिलेखनक्रमः ॥ अथवा दक्षिणपूर्वादारभ्य प्रदक्षिणमुप
रवखननं । सर्वपक्षेषूत्तरपूर्वमुपरवं तेष्वेव परिलिखेत् ॥ ततः परिलेखनानंतरं यथापरिलिखितं परिलेखनक्रमेण हस्त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सीत्सनेन वै स्तवीमित्यंते नाखननति ॥ सर्वेषामपमेवखननमंत्रः॥ ततइदमहं तामित्यादिभिश्चतुर्भिर्मंत्रैः प्रतिमंत्रंखननक्रमे
णोपरवेभ्यः पांशूनुनिष्कास्य पुरस्तादुत्तरतोवापुरीषंपति॥ ततःपुनस्तूष्णीमेवखात्वाखात्वातूष्णीमेव पुनःपुनः पांशुनि
ष्कासनं॥ यावद्बाहुमात्रंखननंसंपद्यतेअंतेपर्यास्यत्रपनंतत्सर्वेभ्य उपरवेभ्य उत्कृत्यांकिरामीत्यनेनकर्तव्यंप्राचीं
उदीचींवा॥ एतावत्पर्यंतंसर्वत्रखननक्रमएवतत्रदक्षिणक्रमः॥ पश्चात्सर्वेभ्यउत्कृत्यपश्चादित्यस्यानेरत्यर्थः।
कुतः॥ उत्कृत्यांकिरामीत्यंततउद्वपतीतिश्रुतेः।अंततइत्यंतेइत्यर्थइतिहरिस्वामिनः। एवंबाहुमात्रान्खात्वाअस्याया
विध्वातेषांपरस्परंसंभेदंकुर्यात्॥ पूर्वदक्षिणस्योत्तरापरेणउत्तरापरस्य पूर्वदक्षिणेनेति।अस्यायासंभेदनाशक्तौसम्यकू
समतयैवसभेदंकुर्यात्॥ तच्च दक्षिणपूर्वस्यापरदक्षिणेनसहतस्योत्तरापरेणतस्योत्तरपूर्वेणतस्यपूर्वदक्षिणेनेति।पूर्व
योर्नसंभेदनमितिकर्कः।ततउपरवानवमृशस्वेतियजमानंप्रतिप्रैषोध्वर्योः॥ ततोयजमानस्वराडसीतिप्रतिमंत्रंखननक्रमे
णाउपरवाणामवमर्शनंकरोतिनिम्नोन्नतत्वपरिहारार्थंखातस्यस्रुवाग्रप्रमाणतासंपत्तिविश्वासार्थंचमध्येतत्वपर्यंतंसर्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ०प

तः स्पृशतीत्यर्थः॥ ततोध्वर्युयजमानौ हस्तावुपरवयोः प्रवेश्य भेदमार्गेण परस्परं हस्तस्पर्शीकुरुतः। तत्राध्वर्युराग्नेयकोणो
परवे हस्तं प्रवेशयति। वायव्यकोणोपरवे च यजमानो हस्तं प्रवेशयति॥ एवं हस्तौ प्रवेश्य परस्परं स्पृष्ट्वाध्वर्युर्यजमा
नं पृच्छति यजमान किमत्रेति॥ ततो यजमानो भद्रमिति प्रत्याह॥ ततोध्वर्युरुपांशु तन्नौ सहेत्येवं ब्रूयात्॥ तत उत्थापनैर्ऋ
तकोणोपरवेध्वर्युर्हस्तं प्रवेशयति॥ पूर्वोत्तरे यजमान ईशानकोणोपरवे हस्तं प्रवेशयति। ततः संभेदमार्गेण परस्परं स्पृ
ष्ट्वा यजमानोध्वर्युं पृच्छति॥ अध्वर्यो किमत्रेति॥ ततो भद्रमित्यध्वर्युः प्रत्याह॥ ततो यजमानस्तन्मन्नुपांशु पठति॥ त
तो लौकिकोदकेन पूर्वदक्षिणाद्युपरवादारभ्य प्रदक्षिणमुपरवान्प्रोक्षति रक्षोहणो वो वलगहनः प्रोक्षामि वैष्णवानिति।
प्रत्युपरवं मंत्रावृत्तिः। ततो रक्षोहणो० नो वनयामीत्यनेन प्रदक्षिणं सर्वेषूदकशेषावनयनं करोति॥ ततो बर्हिः ८ विभ्रा
गशाग्रपदगणानि चोपरवाणामधः प्रदक्षिणमवस्तृणाति। रक्षोहणो० वलगमवस्तृणामीति मंत्रावृत्तिः॥ तत उपरवाणामुपरि
सूक्ष्मान्कुशान्बहूनास्तीर्य तेषामुपर्यधिषवणफलके वारणे प्रादेशमात्रे विपुले अरत्निमात्रे दीर्घे व्यंगुलांतें परस्परं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संनह्णो वा कीलकैः संधिते वा प्राक्शालि ते प्राग्ग्रेषूपदधाति ॥ रक्षोहणो० इत्यनुपदधामि वैष्णवीरिति मंत्रेण । अनभ्रात्वा दालां
हनैः पांसुभिरधिषवणफलके पर्यूहति मध्ये च भूमिं पूरयित्वा दृढं करोतीत्यर्थः । तत्र रक्षोहणो वां वलगहनो पर्यूहामि वैष्णवी
इति मंत्रेण । ततस्तयोः फलकयोरुपर्यधिषवणं चर्मं परिसमंतात्कर्तनेन वर्तुलत्वमापादितं सर्वं रक्तं वैष्णवमसीति मंत्रेणानि
दधाति । ततस्तस्मिंश्चर्मणि पंच ग्रावाणो निदधाति वैष्णवास्थेति मंत्रेण । तत उपरवाणां पुरस्ताद्यथास्वमार्गं चतुरस्रं खरं करोति
तत्र उच्छ्रिखा भुक्षेति संस्कारवयं कृत्वा सिकतानुपकिरति ॥ ॥ इत्युपरवखननं ॥ ॥ अथ सदसः करणमुच्यते ॥ तत्रातः
पात्यात् षट्क्रमान् प्राच आपद्यायामुपरिगत्वा ततो दक्षिणस्यां दिशि महांतं सततमपदं प्रक्रम्य तत्रौदुंबरीमुदुंबरवृक्षजातां सं
कर्णां सदसोमध्यस्थूणां यजमानप्रमाणां निखनति सदसो दक्षिणार्द्धस्य मध्ये औदुंबरी भवति । तत्र देवस्य त्वेत्यभ्रादानं । इद
महमित्यवटपरिलेखनं ॥ उदकालंभः । औदुंबरीपंचमांशसंमितं खननं । प्राच्यां पांसूद्वापः । अवटस्य पुरस्तात्सागग्रायामौ
दुंबर्या निधानं । तस्या उपरि कुशमुष्टिनिधानं । ततो यवोशीत्यप्सु यवावपनं । ततस्ताभिः सयवाभिरद्भिर्दिवे त्वा प्रोक्षाभीत्यौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प उंवर्यग्रप्रोक्षणं ॥ अंतरिक्षाय त्वा प्रोक्षामीति तन्मध्यप्रोक्षणं ॥ पृथिव्यै त्वा प्रोक्षामीति तन्मूलस्य प्रोक्षणं ॥ ततः शुंधंतामिति
उदकस्रोतस्या वटेति नयनं । उदकालंभः ॥ ततः पितृषदनमसीति प्रागुदगग्रबर्हिषामवस्तरणं ॥ उदकालंभः । ततउद्दिवमि
त्यौदुंबरीमध्वर्युरुच्छ्रयति ॥ उज्ञाताय ध्वर्युणा सहोच्छ्रयणं करोति ॥ ततोध्वर्युर्यजमानश्चौदुंबरीमूलं पंचमभागमवटमध्ये प्र
वेशयति ॥ ततो ब्रह्मवनित्वेति उपांशुनि खटं पूरयति ॥ ततो ब्रह्म ८ हेति मेत्रावरुणादंडेन सर्वतश्चिः प — पतिपरिपिद्दय
ति । उत्खातं पुरीषमवटमध्ये प्रवेशयतीत्यर्थः ॥ स कृत्स्नं त्रिणा छिन्नत्ति । ततः समं भूमिं कृत्वा अद्भिरुपसिच्य औदुंब ३८
रीमालभस्वेति । यजमानं प्रेष्यति ॥ यजमान औदुंबरीमालभते ॥ ततोध्वर्युः कृतालंभं यजमानं ध्रुवासि ध्रुवो यमिति वाचय
ति ॥ अत्र मंत्रे अस्मिन्नायतने पुत्रपाशव्यादिति पठितव्यं ॥ अस्मिन्नायतने पशुभिर्भूयादित्येवं वा ॥ ॥ अत आज्यसंस्कारः स्रुवस्ये
व संमार्गः ॥ औदंवर्याः परिस्तरणं ॥ ततः स्रुवेणाज्यं गृहीत्वौदुंबर्यग्रे कर्णयो रंतराले जुहोतीति भूमिपर्यंतं स्रावयति ॥ घृ
तेन द्यावापृथिवी इति मंत्रेण । होमस्थानात् घृतेन भूमिं प्राप्नेत्याहेति वदति ॥ इदं द्यावापृथिवीभ्यां ॥ मनुः । अंतराकर्णौ हि र

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णं निधाय घृतेनेत्यभिजुहोति आमूलाद्वल्कायययतीति ॥ तथा औदुंबरीं वर्विल्वास्थूणानां क्रमो यस्योन्या इति
च ॥ ॥ सर्वत्र मंत्रवत्सु होमेषु नाम्नातो पित्वा हाकारः कर्तव्यः ॥ ५ ॥ अष्टमस्य पंचमी कण्डिका ॥ ॥ अथ सदहोमानं ॥
तत्र ऊर्ध्वदगायतं अष्टादशारत्निदीर्घं । तदर्द्धेन तिर्यक् । अथवा एकविंशत्यरत्निदीर्घं । तदर्द्धेन तिर्यक् । नवारत्निर्वा । सर्वपक्षे कूर्दगा
यामस्य मध्ये पश्चात्कार्या । अर्द्धपश्चाया दक्षिणतः ॥ अर्द्धमुत्तरतः ॥ प्रागायामस्य मध्ये औदुंबरी । अष्टादशारत्निपक्षे सदसः साधनश्लो
कः । नवके लक्षणं कुर्यात् त्रीणि कुर्यात् त्रिषु त्रिषु । उत्तमो नवकः पाशः सदहोमानत्रुच्यते इति ॥ मध्यवलकूददर्वंशः कार्यः ॥ पूर्व
स्यां दिशि द्वारं कार्यं अपरस्यां च । पश्चात् उभयतो द्वार्यो हविर्द्धानवत् ॥ कोणेषु स्थूणानि खननं ॥ लोकत एवार्थात् प्राप्नोति वल
कवंशनिधानवंधनादि तत्सर्वं कृत्वा नवभिः कूदिर्भिः पर्याच्छादनं कुर्यात् ॥ छदीं बिलदलो दीर्घप्रमाणतः नीयभागे नदीर्घाणि ॥
विस्तारतः नीयेन च विस्ततानि भवंति ॥ तानि च त्रीणि पूर्वापरायफ दगग्राणि सदसो दक्षिणभागे ॥ एवमेव त्रीणि मध्यमे भागे ॥
एवमेव त्रीण्युत्तरभागे तत्र मंत्रः ॥ इंद्रस्य छदिरिति मंत्रेण प्रथमं दक्षिणभागे ॥ मध्यमं छदिरुदगग्रमात्रे पत स्यपश्चाद्दैवमेवधि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तीयमारोपयेत्॥ मध्यमस्यपुरस्तादेवमेवतृतीयं॥ अनेनैव क्रमेण मध्यप्रदेशेऽन्तरप्रदेशे चत्रीणि त्रीणि छन्दांस्यारोप
येत्॥ प्रतिछन्दिर्म्मत्राहुतिः॥ शाखांतरेयत्रविशेषस्तदिष्टासंख्याविशेषः। आपस्तंबः। नवाग्निष्टोमे पंचदशोक्थे षोडशषोडशि
निसप्तदश वाजपेयेति एतेचैकविंशतिः सत्राहीनानामितिमानवेच॥ नवछन्दांस्यग्निष्टोमेऽदक्लानि पंचदशोकथे सप्तद
शातिरात्रे एकविंशतिसत्राहीनयोरेकादशषोडशिनिवाजपेयेचेति॥ ततः षड्भिः परिवारकैः सदसः परिवारणं॥ ईशानको
णादारभ्य पूर्वद्वारेत्तरस्थूणां यावत् पूर्वपार्श्वे प्रथमं॥ पूर्वद्वारदक्षिणस्थूणात आरभ्याग्नेयकोणांतं पूर्वपार्श्वे द्विती
यं आग्नेयकोणादारभ्य दक्षिणपार्श्वे नैर्ऋतकोणांतं तृतीयं॥ नैर्ऋतकोणादारभ्यापरद्वारदक्षिणस्थूणापर्यंतं पश्चि
मपार्श्वे चतुर्थं। अपरद्वारोत्तरस्थूणात आरभ्य वायव्यकोणांतं पश्चिमपार्श्वे पंचमं॥ वायव्यकोणादारभ्येशानकोणांत
मुत्तरपार्श्वे षष्ठमिति॥ एवं षड्भिः परिवारणं परिव्येति प्रत्येकं मंत्रावृत्तिः। ततो हविर्धानवत्सूत्रस्तोद्वार्याः परिवारणक
टकप्रांतैः सहपरिषीव्यति॥ तत्रविशेषः। द्वार्याः परिवारकैरसह परिषीव्यते इदमस्य स्तूरितिमंत्रः। रज्जुमूले ग्रं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पिंकरोमि गोइंद्रस्य क्रुवो सो नितन्तो निष्ठ्यं नं सदहें द्रमसी त्यभिमन्त्र्यानि॥ ॥इति सदो निष्पत्तिः॥ ॥अथाग्नीध्रुष्पादनमुच्य
ते॥ तत्र हविर्द्धानगृहस्यापरभागमुत्तरेण भवति॥ हविर्द्धानं च दशारत्नि दीर्घं। तस्य पूर्वो विभागः पंचरत्निः। अतस्तं पंचार
त्निपरिमितमपरभागमुत्तरेण पंचारत्निप्रमाणमेव समचतुरस्रं दक्षिणापूर्वद्वारमाग्नीध्रुं साधयेत्॥ तथा कर्त्तव्यं। यथा हवि
र्द्धानाग्नीध्रयोरपरांतौ समौ भवतः। इदमेव चाग्नीध्रस्य स्थानं कुतः। उत्तरेण हविर्द्धाने दक्षिणेनाग्नीध्रमिति ज्ञापकात्। ह
विर्द्धानाग्नीध्रांतरे द्रोणकलशमेनामाघ्राप्यतीति सूत्रकारप्रस्थानाच्च॥ तदाग्नीध्रमर्द्धं वेदिमध्ये। अर्द्धं बहिर्वेदि॥ अथ
वा वक्रु वेदिमध्ये अल्पं बहिः। अथवा सर्वमपि वेदिमध्य एव कर्त्तव्यं॥ अत एव ज्ञापकान्महविर्यां संग्रहो न भवतः। तयोर्हि क्रु
तयोराग्नीध्रस्य सर्वस्यांतर्वेदिकरणपक्षाश्रयणो हविर्द्धानाग्नीध्रांतरे संचरो न वा क्लिप्यते॥ तथा सति हविर्द्धानाग्नीध्रीययोरंतरग
मनविधानानि वाध्यंते॥ आपस्तंबवचनाच्च॥ वेदिं करोति दर्शपूर्णमासवत्सन्नमनवर्जमिति सन्नमनं मध्यसंगृहीतकरणं। प्रकृता
वुक्तं॥ मध्ये संनततरा भवतीति॥ एवमाग्नीध्रं परिपूर्णं कृत्वा लीमेव निष्पाद्य वैश्वदेव मसीत्यालभते॥ ॥इत्याग्नीध्रकरणं॥ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ॰प

अथ धिष्ण्यनिवापः प्रोच्यते ॥ आग्नीध्रस्य मध्ये आग्नीध्रीयं अष्टादशाङ्गुलं समचतुरस्रं कुर्यात् ॥ तत्र उदङ्मुखः पंचभूसंस्का
रान् कृत्वाभिरक्षोमुष्येति संस्कारद्वयमधिकं कृत्वा वात्वालाय हृतं पुरीषं यजमानेनान्वारब्धे स्त्र्येन संस्कृतायां भूमौ निवप
ति विभूरसीति तत्र स्थले नवचतुरस्रमष्टादशाङ्गुलं धिष्ण्यं रचयेत् ॥ ततो रौद्रेणानीकेनेति सिकताः प्रकिरति ॥ ततः सदसि षट्
धिष्ण्यान्निवपति ॥ तत्र धिष्ण्यस्थानविधायकश्लोकः ॥ ॥ सदो मध्यमरेखायां तत्रोदीचीनिरामया ॥ तस्याः प्राच्यं पदं
त्यक्त्वा ततो धिष्ण्यानि कारयेत् ॥ इति ॥ तत्र पूर्वद्वारमपरेण पश्चायामुत्तरतः संलग्नमेव होतृधिष्ण्यं ॥ ओं वर्याग्नेय्यां मैत्रा ४०
वरुणं धिष्ण्यं होतृधिष्ण्यमुत्तरेणाष्टादशाङ्गुलमन्तरं परित्यज्य ब्राह्मणाच्छंसि धिष्ण्यं निवपति ॥ तस्योत्तरतो ह्यावाकधिष्ण्यं ॥
सर्वेषां धिष्ण्यानामष्टादशाङ्गुलापि प्रमाणं ॥ अंतरालं चाष्टादशाङ्गुलं भवति ॥ एवं सर्वेषां धिष्ण्यानां स्थानानि साधयित्वा क्र
मेण निवापं कुर्यात् ॥ तत्र पूर्वत्प्र उदङ्मुखो होतृधिष्ण्ये सप्त संस्कारान् कृत्वा पुरीषं निवपति वह्निरसीति स्र्येनान्वारब्धे ॥ ऐन्द्रेणे
ति सिकतानिवपति ॥ ततो मैत्रावरुणादीनां धिष्ण्येषु पंचसु सर्वमाग्नीध्रीयवदुदङ्मुखः सिकतोपनिवपनांतं करोति पुरीषं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निवापमंत्रमात्रेविशेषः॥ क्रान्त्रोसीतिमैत्रवरुणस्य॥ तुथोसीतिब्राह्मणाच्छंसिनः। उशिगसीतिपोतुः। अंघारिरितिनेष्टुः। अवस्यू
रित्यच्छावाकस्य॥ एवंदक्षिणधिष्ण्यानांनिवापंकृत्वाआग्नीध्रीयधिष्ण्याद्दक्षिणंसंप्रतिआर्जवेनवेद्यंतेवेदिमध्येमा
र्जालीयधिष्ण्यंसाधयेत्॥ वेदिपूर्वांतदक्षिणांतयोःकिंचिदर्धच्छिद्रमंतरालंरक्षणीयंनतुपूर्वांतएवधिष्ण्यकरणं॥ तत्रसप्तसंस्काराः द
क्षिणाभिमुखोयजमानान्वारब्धः शुंध्यूरसीतिस्फ्येनपुरीषंनिवपति॥ रौद्रेणेतिसिकताभ्यप्रकिरतिसर्वधिष्ण्येषु॥ अन्वारंभकृ
सर्वधिष्ण्येषुपुरीषनिवापमात्रमेव। केचित्सर्वधिष्ण्येषुसप्तसंस्कारान्सिकतानिवापेचप्राङ्मुखाःकुर्वंति॥ ॥ततःसदोद्वा
रंपूर्वेणोत्तिष्ठन्नध्वर्युःसम्राडसिकृशानुरितिप्रतिमंत्रमाहवनीयादीनीक्षते॥ सम्राडसीत्याहवनीयं॥ परिषद्यइतिचात्वालस्यद
क्षिणतोवेदिमध्येवर्हिष्यवमानदेशं। नभोसीतिचात्वालं॥ संमृष्टोसीतिशामित्रं॥ ऋतधामेत्यौदुंवरीं॥ समुद्रोसीतिब्रह्मासनं। प्र
शास्तृधिष्ण्यान्नैर्ऋत्यांवर्तमानं। तत्रैवस्थितःपश्चिमाभिमुखोभूत्वाअजोसीतिशालाद्वार्यं॥ ततोऽहिरसीतिप्राजहितं॥ ततःप्राङ्मु
खोभूत्वासमूढोसीत्यनेनोत्करमीक्षते॥ ॥अथाग्नीषोमीयस्यप्रारंभः॥ द्विरासनं। ब्रह्मयजमानयोरुत्तरवेदिंदक्षिणेनबहिर्वे

व२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ॰प दिवेदिस्पृष्ट्योरुपवेशनं ॥ वृणाः समंत्रक आसनसंस्कारः । यजमानवाचं यच्छेति प्रैषः प्राजहितवर्जं परिस्तरणं ॥ शालाद्वार्यस्य
पश्चादुत्तरतो वा पात्रासादनं अग्निहोत्रहवणी । वज्रः शम्या दृषदुपलं । पवित्रच्छेदनानि पवित्रे । स्थाली आज्यं च वेदश्च । अभ्रिः ।
इध्मं चतुष्टयं आतिथ्यासंवंधिवर्हिश्चतुष्टयं । तत्र वर्हिर्वेदिमध्यादुद्धृत्य सन्नहनेन वध्वानुपकल्पते ॥ शकटं वर्हिश्च ॥ स्रुवः
स्रुक्कंकं च पात्रे जनीसप्तकं ॥ पूर्णाष्टकं ॥ उखापंचकं । मंथनचतुष्टयं ॥ प्राशित्रहरणं इडापात्री षडवत्तयोर्कृतकुशाः । कुशास्तृतं
पीठं ॥ अंतर्धानकटः ॥ सर्वाणि सोमपात्राणि च । ग्रावाणोप्यधिषवणदानीयेहोपकल्प्यंते ॥ ततो वाग्यतः पवित्रे छित्वा प्रोक्षणीः ४१
संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्ष्य संचरे निदधाति । कुक्कुटाहननं आज्यनिर्वापः वेदवधः । ततो भ्रिमादाय महावेदेः खननं । उत्तरपरिग्र
हः । अंतःपात्यसंलग्नं वेदिपश्चिमांते अनुमार्जनं ॥ स्व स्रुवेणाज्यच्छेदवत्तापाकरणादिकालस्यानुक्तत्वात्स्रुचांतरोक्तकालेषु
कर्त्तव्यं ॥ तत्र प्रातः प्रथमोपसदोनंतरं वा उपसत्समासानंतरं वा उत्तरपरिग्रहानंतरं वा वर्हिः प्रोक्षणाद्याग्नीध्रेण शाखा
च्छेदनानुमार्जने कृत्वा सवनत्रयार्थं दध्यर्थं त्रयाणां षड्गृहीतानां क्रमेणापाकरणं कर्त्तव्यं ॥ तत्रैवं प्रायसरस्वतिवते भागामितिगोः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शाखया स्पर्शने विशेषः। प्रातः सवनदप्यर्थं वत्सापाकरणानंतरं च सपूर्वगर्ये दक्षिणर्मार्थं वत्सापाकरणं। नवेंद्रायभागमिति॥ त
तउपवेषकरणं। शाखोपगूहनमिति॥ ततोग्नीद्रतः पात्रसन्निधौ वेदिमध्ये समीप एव प्रोक्षणीर्धारयति। ततो ध्वर्युः स्फ्यमुप
स्यप्रोक्षणीरासादये ध्मं वर्हिरुपसादयेति षंडपैर्वदाति॥ अत्र नस्योदकग्रहारः पाणेः प्रक्षालनं॥ ततोग्नीत्प्रोक्षणीरंतः पा
त्र्यदेशे आसाद्ये ध्मं आतिथ्य वर्हिः शकटवर्हिश्चासादयति अंतः पात्य एव। अत्राहविष्कृतिः। ग्रावद्रोणकलशादिकं सौमिकं इध्म
वर्हिश्च जुह्वादिपात्रकं च सर्वमयज्ञासादयति सर्वशाखान्॥ ततो ध्वर्युः प्रोक्षणीरनुप्रयैवांतः पात्यदेशे समीप एव वेदिरसी
त्वि वेदिं प्रोक्षति॥ ततः इध्मं वर्हिश्च जुह्वं यंवाग्नीषोमीयार्थं निधाय वुध्मन्वर्हिः प्रोक्षिष्यामीति पृष्ट्वा शकटवर्हिषः प्रोक्षणं करो
ति॥ तत्र पयस्यापक्षे वर्हिः रसिक्त्वा यां त्वेति॥ अनूवंध्यापक्षे वर्हिरसित्वा जुष्टमितिविशेषः। अदित्यै व्युंदनमित्यस्येनोदकेन
मूलान्युपसिंचति॥ वकृतरमवशेषयति॥ ततोऽपराह्णि वर्हिर्विस्रंसनं। नपुस्तरग्रहणं। संनहनविस्रंसनाद्यवछादनांतं॥ ततो
वेद्यां पतितं तृणादिकमुत्करे प्रक्षिपोत्तरवेदित्वरोपरवधिम्य वर्जं सर्वा वेदिमुपयस्याहृदयुग्धान्तुसृणीयात्॥ पूर्ववत आरभ्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ·प

स्तीर्यमाणस्याग्नेः पूर्वस्तु नस्य मूलानि प्रच्छाद्य प्रत्यगपवर्गं स्तृणीयात्। ततो यजमानायार्द्धवृतप्रदानं॥ सप्रवर्ग्ये च्चेत्प्रवः
र्ग्योत्सादनदेशे बंधं पूर्वं वृतभाजने आसिञ्चति स्मिन्नर्द्धवृतमासिञ्च यजमानाय प्रयच्छेत्॥ साग्निचित्ये वृतं पूर्वमेव सर्वं सम
र्पितं चेत्क्केवलस्यापि प्रवर्ग्योत्सादनदेशे यस्यान्नप्रदानं कार्यं॥ पत्न्याश्चार्द्धवृतप्रदानं॥ ततो ध्वर्युः शालां प्रविश्य शालाद्वार्ये
आग्नीध्रीयाग्नेः प्रणयनार्थं शालाद्वार्ये इध्माधानं कुर्यात्॥ तत्र वृत्व यजमानयोर्दक्षिणातः प्रवेशनं वृत्वा च स्वासनादुत्थाय
पूर्वेणोत्तरं वेदिमाग्नीध्रीयमुत्तरेण शालाद्वार्यं पूर्वेणागत्य शालाद्वार्यस्य दक्षिणातः उपविशति॥ ततः इध्माधिश्रयणं। ततवृ
पयमनीनामुपकल्पनं॥ ततोग्नीध्रस्त्व शालाद्वार्य एवाज्याधिश्रयणं। पर्यग्निकरणं॥ उदकालंभः। ततः स्रुचमादायां ४२
तःपात्रेगत्वा स्रुचः संमृष्टि पत्नी ८·संनह्याज्येनोदेहीत्यवशिष्टः प्रैषः। अत्र स्योदक्यहारः॥ अंतःपात्रेस्थ्यासादनं॥ ततोनि
रूढपशुवच्छालाद्वार्ये पात्रसंमार्गः॥ संमार्जनानां पशुवन्नरक्षणं। ततः पत्नीसंनहनं॥ आज्योद्वासनं। पत्न्यावेक्षणं॥ ततआज्य
मादाया नीअयंतःपात्रे प्रोक्षणीनां यथास्थासादनं ततो यजमानः उत्संगे सोमं निधाय शालाद्वार्यमपरेणोपविशति॥ ततो·

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वर्युः सोमक्रयणीपदं यजमानस्याग्रे शालाद्वार्यमपरेणापरिकिरति॥ अथवैतत् सोमक्रयणीपदं चतुर्धा विभज्य एकं भाग
माहवनीयप्रणयनकाले उपयमनीषु प्रक्षिपेत्॥ द्वितीये भागेनाक्षधुराभ्यंजनं कुर्यात्॥ तृतीयं भागमाग्नीध्रीयस्योपम
नीषु प्रक्षिपेत्॥ चतुर्थं भागमत्रावसरे शालाद्वार्यमपरेणपरिकिरेदिति॥ ततोनंतः पात्वदेशे आज्योत्पवनं॥ प्रोक्षणफस्य व
नं॥ आज्यावेक्षणं॥ इक्षणेनेनानाज्यकरणं॥ ततः पृषदाज्य संयोजनं॥ पशुवदाज्यग्रहणं॥ आज्यनाधारणं॥ यजमा
नस्य पुत्रपौत्र भ्रातादपश्चापि वृता अविभक्तधना यजमानमन्वारभंते॥ तेषांसयजमानामेकेनवाससाछादनं॥ इतस्त
तस्ततश्चरत्स्वपि वृतेष्वन्वारंभस्यानादरः॥ ६ ॥ षष्ठीकंडिका॥ ततः प्रदीप्तस्येध्मस्योपरि त्वष्टः सोमेति प्रचरणापा
लाइपास्रुचाज्यस्थाल्याः। सकृद्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा जुहोति॥ इदं सोमाय। ततः सकृद्गृहीतेनैव जुषाणो अप्तुरिति। द्वितीया
माहुतिं जुहोति॥ इदमप्तवे॥ ततइध्मसंनहनम्योपयमनीभिहृपयम्यच होतारं प्रत्यग्नयेप्रक्रियमाणायानुब्रूहीति प्रैषः॥
सोमायप्रणीयमानायानुब्रूहीति वा॥ ततः पंचग्रावाणो द्रोणकलशं सर्वाणि सोमपात्राणि इध्मं वर्हिश्चानुष्टुपं वसंनहनेन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ·प वर्हं। वपाश्रपण्यौ द्विगुणांत्रिगुणोद्देशने मंथनवजुष्यं च॥ एतान्यादाय सर्वे आहवनीयं प्रत्यध्वर्युमनुगच्छंति ब्रुत्वा च। गमनेप्रा
रब्धे गते नयेति। यजमानं वाचयति॥ सदउत्तरेणौतस्सर्वं हृत्वा आग्नीध्रे दक्षिणद्वारेण प्रविश्याधिष्ण्यस्योपरि धारयित्वा स्थापयति॥
निधानात्सर्वं ब्रुत्वा यजमानो दक्षिणात उपविशतः॥ ब्रुत्वाग्नीध्रमुत्तरेण गत्वा पूर्वद्वारेण प्रविश्य धिष्ण्यस्य दक्षिणत आस्ते। ब्रु
त्वा णात्रूलीमासनसंस्कारः॥ अध्वर्युः प्रचरणीमाज्यस्थाल्याः सकृद्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा परिस्तरणं समिदाधानपूर्वकं आ
ग्नीध्रीये अयं त्वस्तिजुहोति॥ इदमात्र यह्स्येतावानेव त्यागः॥ होमानंतरं ग्रावद्रोणकलशसोमपात्राणि यैर्गृहीतानि त एवा ४३
ग्नीध्रमध्ये निदधति॥ सोमासंघा अर्थ्यादानी मेवाग्नीध्रे निधानं मानवेत्युक्तं॥ ततः शेषमिध्मादिकमादायाग्नीध्रीयमुत्तरेण ग
त्वा पूर्वद्वारेण निःक्रम्य गत्वा आज्यसोमवर्जितं सर्वमाहवनीयस्योत्तरतो निदधाति॥ ब्रुत्वा च पूर्वेणाहवनीयं गत्वा दक्षिणतो
वहिर्वेद्युपविशति॥ ततः प्रोक्षणीरादाय ध्मप्रोक्षणं॥ हवीरोत्तरार्द्धे प्रोक्षणां वेदिरसौत्रे॥ उत्तरवेदिपश्चाद्भागस्य वा॥ वर्हिः प्रो
क्षणं। सशो वो मृलावर्हांसेकः॥ प्रोक्षणीनामाहवनीयस्योत्तरतो निधानं॥ वर्हिर्विस्र॰ स्य पुरस्तादानिथ्याप्रस्तरग्रहणं॥ ब्रुत्वा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रदानं संनहनविस्रंसनं स्त्रीयमाणप्रदिश्यस्यश्रोणौ निधानं॥अग्नेरवखण्डनं॥एकहृद्धर्हिस्तरणं एकधानुएकवारमेवेत्यर्थः।
ततस्तत्तस्य दक्षिणाभागे प्लक्षशाखोपस्तरणं॥ततः समित्स्रुक्स्रुवादानादिष्ठिती यसमिदाधानानंतरं आज्यस्थाल्याः प्रवरणं सकृ
दाज्यं गृहीत्वोत्तवित्सविति॥आहवनीये जुहोति॥इदं विष्णवे॥ततः सूर्यस्त्वेति जपः॥प्रदक्षिणां प्रत्याहृत्य विधृत्योः स्तरणा
यात्मालंभतांतं पशुवत्॥ततः पाणीप्रक्षाल्य यजमानहस्तात्सोममादाय हविर्धानं यजमानं प्रविशति दक्षिणास्य हविर्धान
स्योपस्थे प्राग्रीवमुत्तरत्वोम कृत्स्नाजिनमास्तीर्य यजमानेसोमे कृतान्वारंभे कृष्णाजिनस्योपरि देवस्सवितरिति सोममासा
दयति।ततो यजमानन्वारंभं ऽस्त्रा एतन्नमिति सोममुपतिष्ठते॥ततो यजमानः स्वाहा निर्वरुणस्येति मंत्रेण हविर्धानान्निः
क्रम्याग्नेव्रतपायातवतन्वमिय्यभूत इत्यनेनाहवनीये समिधमाधाय स्वमदंती ह्रपस्पृशंगुलीर्विसृजते॥पत्नी च गार्हपत्ये तू
ष्णीं समिधमाधाय स्वमदंती ह्रपस्पृशंगुली विसर्गं कुरुते॥ततोध्वर्युर्मदंतीभ्यो त्वा लेनिनयति॥ ॥अतदूर्ध्वं यजमानस्य
नामग्रहणं तस्यान्नभोजनं च कर्त्तव्यं नातः प्राक्॥अतदूर्ध्वं यतो व्रतस्याभावः॥ ततः सवनीयपुरोडाशादिशेषस्याशनं यजमानस्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ.प नाग्र॥ यजमानो गृह्णहविर्द्धाने ऽपरेण स्कन्दं दक्षिणातिक्रम्यापरोबुस्थाण्डुपविशत्येष संचर इति मानवे॥ ७ ॥अष्ट
मस्य सप्तमी कण्डिका॥ ॥अथाभ्यादानदियूपनिखननं स्वर्वंचगृहनांतं॥ उपाकरणमंथनयोर्वैघ्रपिविकल्पोस्ति
तथापि करणपक्षः श्रेयान्॥ शतपथे ऽकरणपक्षंनिंदित्वा करणविधानात्। अनुदितहोमवत्॥ अतउपाकरणमंथने कृत्वा
द्विगुणरशनया क्रमतस्त्वेति पशुं बध्वा यूपे न पुनश्छिदे वस्त्वेति॥ तत्राग्नीषोमाभ्यां जुष्टं नियुनज्मीति॥ प्रोक्षणे त्वाजु
ष्टं॥ आस्योपग्रहणं॥ अधस्तादुपोक्षणं॥ ततइध्मप्रैषादिवपामार्जनांते विशेषः॥ प्राकृतं वेद्यन्ते सोमे दी।क्षिते दंडस्य ४४
मैत्रावरुणायप्रदानं॥ शेतां तु श्रुक्रूणामित्यस्याभावः॥ नेष्टुः पत्नीमुदानयेति प्रैषः॥ उन्नमप्रयाजं कृत्वा वपायाअभिघारः। त
तो ध्रुवायआज्यस्यालाः। ततः पृषदाज्यस्य। नाज्यभागौ। जुह्वामुपस्तीर्य हिरण्यमवधाय वपामवधायग्नीषोमाभ्यांछा
गस्यैव पायेमेदसोनुब्रूहीत्याह॥ ततो वपां जुह्वामवधायोपरि। हिरण्यमवधायोपरिष्टादभिघारयति॥ ततउत्थायातिक्र
म्याश्राव्याग्नीषोमाभ्यांछागस्य वपां मेदः प्रेष्येति वक्ति। इदमग्नीषोमाभ्यां छागस्य वपां मेदः प्रेष्येति वक्ति॥ इदमग्नीषोमाभ्यां॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वपाश्रयणीपरनुप्रहरणं॥ स्रुचोरासादनं। चात्वाले सर्वेषां मार्जनं॥ ८ ॥अष्टमीकण्डिका॥ ॥ततो वपामार्जनान्ते दण्डक
लशमादाय चात्वालोत्करान्तरेण निष्क्रम्य नद्यादिस्थाः स्यंदमाना अपो गत्वा हविष्मतीरिति मंत्रेण कलशेन ताः स्यंदमाना
अपो गृह्णीयात्॥ अनन्तमिति ते हृद्यें। अत्र मस्य संभावनापां वपायामकृतायामपि अनन्तमिनएव वसतीवरीर्गृह्णाति
तदा च सुब्रह्मण्याह्वानं वपान्तएव भवति। वसतीवरीभिः संबंधाभावात्॥ नेदानीमिति पित्रभूतिः। एतदपि न कृतं सूर्यश्चास्त
मितो यदा तदा वपामार्जनान्तएव स्वकीयास्मणिकातः गृह्णीयात्॥ यदि पूर्वं यजमानः कृतसोमयागो भवति॥ अथ यजमानः
सोमयाजी न चेत् तदा कृतसोमयागस्य सन्निकृष्टवासिनो मणिकात् वसतीवरीर्गृह्णीयात्॥ अथ यदि कृतसोमयागः
सन्निकृष्टवासी न चेत्॥ तदा उल्कुषीं दीपिकां लौकिकाग्नेः प्रज्वाल्य तां गृहणकाले कलशस्योपरि धारयन्स्यंदमानानां व
सतीवरीर्गृह्णीयात्॥ अथवा हिरण्यं कलशस्योपरि धारयन्स्यंदमानानां वसतीवरीर्गृह्णीयात्॥ ततः प्रत्यागत्य चात्वालोत्क
रान्तरेण प्रविश्याग्नीध्रीयमुत्तरेण गत्वा शालायां शालाद्वार्यमपरेणाग्निर्वै इति मंत्रेण सादयति॥ ततउत्करे प्रत्यागत्य सुब्रह्म

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ.प एषां प्रेष्यति ॥ स्रुवस्रुचामेषु स्रुवस्रुचामाहवनीये तापयेदिति ॥ तत उत्करे स्रुवस्रुचामार्जनं ॥ अपरे त्वाहुः ॥ वपामार्जनान्ते पूर्वं स्रुवस्रुचामार्ज
नं ॥ कुतः ॥ स्रुवस्रुचं च प्रेष्यतीति वचनाद्वपामार्जनान्तरं तस्या अनुकर्षणात् ॥ तत्र कारणं प्रेष्यानान्तु अयं क्रमो वसीयते ॥ वपान्ते स्रुव
स्रुचामिति त्रिरिति ॥ शाखान्तरे सूत्रे च प्रयेव मेवोक्रमस्ति ॥ अतः पूर्वं स्रुवस्रुचेषु स्रुवस्रुचामाहवनीये तापयेदिति उत्करदेशे स्रुवस्रुचा
नं ॥ तदनन्तरं अध्वर्योर्वसतीवरीग्रहणमिति ॥ अयं क्रमोऽप्यत्र दृश्यते ॥ ततः पशुपुरोडाशनिर्वापः ॥ तत्र पूर्वं द्विरासनं ॥ प्रणी
ताप्रणयनं ॥ ततः पात्रासादनं ॥ शूर्पं । कपालान्येकादश कृष्णाजिनं ॥ उलूखलमुसलं पात्रीधान्यं उपवेषः ॥ संयवनोदकं । ४५
शृतावदानं । पुरोडाशपात्री । एतान्यासाद्य पात्रान्तरे प्रोक्षणी हस्तार्पणधूर्पाग्निहोत्रहवणीरादानादि ध्रुवा असदन्नित्यन्तं प्रकृति
वत् ॥ ग्रहणे अग्नीषोमाभ्यां जुष्टमिति प्रकृतिवत् ॥ नात्र कुक्कुटाहननाद्युनिर्वापवेदवंधाः ॥ सर्वालंभान्ते इन्द्रं होतर्मैत्रावरुणा
विति तावाह आज्यभागौ प्रकृतिवद्यजपैषौ कृत्वा जुह्वामुपस्तीर्य पशुनिर्वोपस्तीर्य पुरोडाशस्यावद्यन्नग्नीषोमाभ्यां पुरोडाश॰
स्यानुब्रूहीत्यनुवाचयति ॥ ततोऽर्थमेधार्थहविः प्रत्यभिघार्य उपभृति द्विरवद्य दर्शमवदाय द्विरभिघार्यातिक्रम्याश्राव्याग्नीषो॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

माप्म्यां पुरोडाशं प्रेष्यति॥ प्रशास्तारं प्रेष्यति॥ हुत्वा समानीय निर्गुणास्विष्टकृद्यागः। नात्र संवराभ्युक्षणं॥ प्राशित्रादिचतुर्द्धा
करणावदानभागवर्जं मार्जनांतं कार्यं॥ पशुपुरोडाशेडायां मैत्रावरुणस्य भक्षः॥ पश्विडायां मैत्रावरुणस्य प्रतिप्रस्थातुश्च॥ त
तः पशुविशसनादिदक्षिणाग्निहोमांते विशेषः॥ स्तोमादीनामग्रहणं॥ अग्नीषोमाभ्यां छागस्य हविषो नुब्रूहि॥ अग्नी - माप्म्यां छाग
स्य हविः प्रेष्येति प्रधानयागे प्रैषौ॥ यूपाग्न्योरंतराले नेडापुत्याहृत्योत्तरेण हवनीयं हविर्द्धानं च सदसि नयनं॥ गुदतृतीयस्य
चोपयहोमार्थं अनेनैव संचरेण सदसि नयनं॥ जाघन्याश्चानेनैव मार्गेणाग्नीध्रीयमुत्तरेण च पत्नीसंयाजार्थं शाला॰
यां नयनं॥ अध्वर्युः पत्नीसंयाजार्थमाग्नीध्रीयमुत्तरेण गत्वा शालाद्वार्यं पूर्वेण गत्वा तं दक्षिणेनोपविशति॥ शालाद्वा
र्ये पत्नीसंयाजान्द्रष्टांताः॥ ततोस्तमिते दक्षिणाग्निहोमः। वेदविमोकः। पश्चेयोक्त्रसंच। न समिष्टयजुः। एकहद्वर्हिर्होमः
प्रणीताविमोकः। राक्षसभागः। नेदीदंदी। क्षितवसनं परिधाय प्रायश्चित्तस्य स्यायां तं गच्छामीति श्च्छते। पशुपुरोडाशा
गभूतान्यपि समिष्टयजुः पूर्णपात्रादिकर्मापवर्गीतान्यत्र न भवंति॥ ततो युक्तामतेति प्रैषः सर्वान्प्रति। ततः सर्वे देव॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प

यजना द्वहिर्भिः संचरंति ॥ पत्नीशालाद्वार्यस्य पश्चात्प्राङ्मुखीउपविशति ॥ यजमानश्चोत्तरवेदेः पश्चादुपविश्योत्संसोमं निदधा
ति ॥ हविर्धानमध्वर्यवम्मेवानीय ॥ ततोध्वर्युर्वसतीवरी कलशं पत्नेनादायप्राजहितमपरेण गत्वा दक्षिणेन शालाद्वारेण
निर्हृत्य मार्जालीयं दक्षिणेन गत्वा दक्षिणस्या मुत्तरवेदिश्रोणौ कलशं निदधाति ॥ इंद्राग्न्योरिति मंत्रेण ॥ ततः कलशमादाय
यथेतं प्रत्यागत्य पत्न्या अग्रेण शालाद्वार्यस्य पश्चात्पुनर्निदधाति ॥ ततः पत्नीतं कलशमालभते । ततोध्वर्युः प्राजहितमपरे
ण गत्वा पुनः कलशमादाय पूर्वद्वारेणाग्नीध्रीयमुत्तरेणाग्नीत्वोत्तरस्या मुत्तरवेदिश्रोणौ कलशं सादयति । इंद्राग्न्योरि ५८
ति मित्रावरुणयोरिति वा । ततः कलशमादाय विश्वेषां देवानामित्याग्नीध्रे सादयत्याग्नीध्रीयस्य पश्चात् । कठसूत्रात् । ततो
यजमानात्सोममादायाग्नीध्रे पूर्वस्याप्पितामासंद्यां निदधाति नसोमेव ॥ दीक्षितो राजा वाग्नीध्रे सोमं निदधाति ॥ ततउत्क
रेस्रुवुल्लप्येस्रुवुल्लण्यामाहयपैतापुत्रीयामिति स्रुवुल्लपणं प्रुष्यति । ततो यथा पाहूतं चत्वारो दोहाउपसृष्टदिवक्षालनं
ताः । क्रमेणास्प्रवर्ग्यस्त्रुप्रुवर्ग्येनु दधिधर्मवर्जिता स्त्रयः ॥ आतन्त्यसमनाद्वे विशेषः । इंद्रस्य सरस्वति वततस्त्वाभागमितिसवनीय

दोहनं त्रयाणां। इंद्रस्य त्वा भागमिति दधिघर्मदोहस्य। ततएकस्यां स्थाल्यां दुग्धमाति आग्नीध्रे यर्थमातंचनीयां ततो दोहनं यत्नेन
कचित्सुगुप्ते निधानं॥ महता प्रयत्नेन रक्षणं कार्यं। ततो मैत्रावरुण पयस्यार्थमत्र वत्सापाकरणं॥ तत्रैवं द्रायमित्रावरुणाव तेना
गमितिगोहृपस्पर्शनमंत्रे विशेषः॥ आपस्तंबसूत्रेतु उत्तरपरिग्रहानंतमेव पयस्यार्थवत्सापाकरणमुक्तं॥ कठसूत्रे चात्रैवोक्तं.
वत्सान पाकृत्याग्नीधु यजमानो वसतीति॥ अत्र शाखाछेदनादि दोहनांतं न वत्सापाकरणं तं सर्वमाग्नीध्रेणाकर्त्तव्यं॥ सवनी
क ५ यानांनिर्वापाद्यलंकरणांतस्याग्नीत्कर्तृत्वविधानात्॥ शाखांतरे पि प्रतिप्रस्थातुः सवनीयनिर्वापे कर्तृत्वमुक्तमस्ति। वत्सा
पाकरणेपि वचनेन तन कर्तृत्वमेवोक्तमस्ति। अत्रमानवे विशेषः। सर्वाः स्रुचः संमृग्यन्नाग्निनक्षंपत्नीसंयाजांतः संतिष्ठते याभुवं
षिकविध्यावर्हिः सन्नत्यतिया यजमानस्य तु तमुक्तामाग्नीध्रे दुहंति॥ या पयस्यास्तां मैत्रावरुण्ये पयस्यायै यां प्रवर्ग्यस्यतां दधि
धर्मायेति। तेन वत्सापाकरणे दधिधर्मार्थं पयस्यार्थं चैकैकस्य वत्सस्यापाकरणं॥ नतु बहूनां वत्सानां॥ यजमानं ब्रूयाच्च
दोहयित्वाग्नीध्रे दधिकर्त्तव्यं। प्रवर्ग्य गवी दधिधर्माय दोह्या॥ पत्नीं तु तदुघा च पयस्यायाइति॥ ततः प्रातर्यूपपरिव्ययणार्थं र

अ०प शनायायूपेपरिवेष्टवासनं॥ततोध्वर्योः राचौशायनार्थगृहदानंमलापकर्षणासमर्थस्नपनं॥ चंदनालंकरणादंतधावन
दानं।ततः शयनं॥ प्रातरुपयोक्ष्माणासकलवस्तूपकल्पनं॥ ॥इतिश्रीत्रिरग्निचित्सम्राट्स्थपतिमहायाज्ञिकश्रीपुजाप
तिसुतयाज्ञिकदेवकृतायांकात्यायनसूत्रपद्धतौअष्टमोध्यायःसमाप्तः॥ ८ ॥ ॥नवमिकण्डिका॥शुभमस्तु॥ ॥श्रीविश्वे
श्वरायनमः॥ ॥श्रीकृष्णायनमः॥रामः॥रामः॥ ॥श्रीगणपतयेनमः॥ ॥अथसुत्याहपद्धतिर्लिख्यते॥ तत्रराज्ञेपरभा
गेयजमानपुरुषाः प्रसुप्तान् ऋत्विजः प्रबोधयंति॥सौम्यकर्मप्रारंभार्थंकृत्यापयंतोत्यर्थः॥ ऋत्विजः प्रबुध्यध्वमित्येवंपुनः ४१
पुनरुच्चार्य॥ ततः सर्वेऋत्विजोदंतधावनंकृत्वास्नात्वाधौतवस्त्राणिपरिधायाचम्यतिलकादिकृत्वापवित्रपाणयोब्रह्मादि
क्रमेणशालाद्वार्यसमीपेअपउपस्पर्शंततः स्वस्वकर्माणिप्रवर्तंते॥ तत्रद्विरासनं॥ ब्रह्मयजमानावग्निप्रणीतंदक्षिणेनउप
विशतः॥अथवापूर्वेणोत्तरवेदिमाग्नीध्रीयंचोत्तरेणशालाद्वार्यंपूर्वेणागत्यदक्षिणेनशालाद्वार्यस्यउपविशतः।ब्रह्मणः
समंत्रकआसनसंस्कारः उपवेशनंच। ततोयजमानवाचयत्येतिप्रैषः॥ प्राजहितवर्जंसर्वेषांपरिस्तरणंततः शालाद्वार्यमु०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पविशनः। ब्रह्मणः समंत्रकआसनसंस्कारः उपवेशनंच। ततोयज्ञमानवाचंयच्छेतिप्रैषः। प्राज्ञहितवर्जंसर्वेषांपरिस्तर
णंततः शालाद्वार्यमुत्तरेणपात्रासादनं॥ तस्यपश्चाद्वाअग्निहोत्रहवणी। वज्रः शम्याद्दृषदुपलं। पवित्रछेदनानि। पवित्रे।
स्थाली। आज्यंच। वेदश्च। दक्षिणाहिरण्यम्यः। इध्मचतुष्टयं। स्रुवोजुहूः पृच्छेवसाहोमवन्यौ॥ उपभृद्द्वयं। ध्रुवाचेति। स्फ्यकस
दूकं। प्राशित्रहरणं। पात्नेजनीद्वयं। पृषदाज्यार्थंदधि। हिरण्यशकलानि। उपाकरणतृणं। उखोपर्वकामंथनचतुष्टयंयोक्त्रं॥ यूत
कुशाः कुशास्तंहोतृपीठं। इडापात्रीअंतर्धानकटः॥ षडवत्तंच। एतान्यासाद्य पवित्रकरणादिपात्रप्रोक्षणांतं। अंसंचरेअतिप्र
णीतमुत्तरेणशालाद्वार्यस्यपुरस्ताद्वाप्रोक्षणीनांनिधानं। कुक्कुटग्रहननं। आज्यनिर्वापोवेदवंधः। अग्नीधएवाज्याधिश्रयणं॥
अध्वर्योः पर्यग्निकरणं। उदकालंभः। आग्नीध्रगृहेअग्नौतुवेदिमध्येएवप्रोक्षणीर्धारयन्ति। अध्वर्योः स्फ्यमुद्यम्यप्रोक्षणीप्रैषः।
उत्करेस्फ्योदकप्रहारः। नपाण्योः प्रक्षालनं। अग्नीध्रेएवप्रोक्षणीसादनं॥ अंतः पात्रएवस्फ्यसादननिधायबर्हिर्वेश्च। अग्नीधः
पश्चुवत्सात्र्वसंमार्गः। संमार्जनानांयत्नेनरक्षणं॥ पत्नीसन्नहनं। आज्योद्वासनं॥ पत्न्याअवेक्षणं॥ ततः स्रुगाज्यदृषदाज्यस्थाल्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प याद्यायाग्नौ ध्रुवमध्ये आज्यमुत्पूयप्रोक्षणीश्चोत्पूयाज्यमवेक्ष्यतानाज्ये कृत्वा पृषदाज्यसंयोजनं॥ पशुवदाज्यग्रहणं॥ आत्मानं
धारणं॥ ततआज्यस्थाल्यादायाग्नीध्रीयात्सोमं ग्रावादीनि च पूर्वदिननिहितान्याहवनीयसमीपे आज्यसोमवर्जितानां निधा
नं॥ ततइध्मप्रोक्षणाद्यात्मालंभनांतमग्नीषोमीयवत्॥ एकहृदेवस्तरणं॥ इहविस्तविनिहोमाभावः॥ ॥इतिविशेषः॥
आत्मालंभोदकालंभांते पाणिप्रक्षालनं॥ सोममादाय सयजमानो हविर्धानं प्रविश्य सोमपोटलकं विस्रंस्याधिषवणचर्म
णि ग्राव्णः संमुखान्निधाय दक्षिणस्य हविर्धानस्येषांतरेणाईसोमं कुंडलिकासहितं यजमानेसोमान्वारब्धे ग्रा-- कुपरि सोमो ५८
पनहनेनैवप्रक्षिपति। हृदे त्वेति मंत्रेण ततो यजमानो विसृज्य विश्वास्त्वाभितिसोममुपतिष्ठते॥ ततो यजमानस्यशाला
द्वार्यपविष्टस्य लोकद्वारीयसामगानं॥ उदङ्मुखोपविष्टस्य॥ ततएहिहोतः प्रातरनुवाकायेति प्रैषः॥ हविर्धानपूर्वद्वारम
ध्येपृष्ठ्यायाउत्तरतोहोतृषदनस्थापनं॥ पूर्वसांद्वार्युपविशतीति शांखायनसूत्रात्॥ ततोहोतर्युपविष्टे आहवनीयेसमिदाधानं
कुर्वन्देवेभ्यः प्रातर्यावभ्योनुब्रूहीत्याह। देवेभ्योनुब्रूहीत्येके। ततउत्तरेगत्वा सुब्रह्मण्ये सुब्रह्मण्यामाह्वयेतापत्नीयामिति सुब्रह्म

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णां प्रेष्यति॥ततः स्रुक्स्रुवाणां ग्रहणं॥अध्वर्युर्जागरणं कुर्वन्नातरनुवाकं शृणोति॥समीपे उपविष्टः स्वप्यादा॥अग्नीधः सवनीयनि
र्वापः॥ चतुरासनं वृस्तोपविष्ट एव। प्रणीताप्रणायनं। परिस्तरणाभावः। शालाद्वार्यस्य पश्चादुत्तरतो वा पात्रासादनं भूर्ये। कपाल्या
नेकादश। कर्परं। कृष्णाजिनं॥ उलूखलमुशलं॥ प्राचीधान्यं। शाखोपवेषः संयवनोदकं। दोहनचतुष्टया संयवनार्थं दधिच॥ भृ
तावदानं। वाजिनपात्रं। पंचविलापात्री। दोहनचतुष्टयं। ततः स्फ्योपहितपात्रीकरणं॥ पात्रांतरे प्रोक्षणी हृत्वा स्वार्यभूर्याग्निहोत्रहव
णीराधानादि। ग्रहणे इंद्राय जुष्टं गृह्णामि॥ एकादशकपालार्थं व्रीहीणां यवानां वा ग्रहणं॥ इंद्राय हरिवते जुष्टं धानार्थं यवानां॥
इंद्राय पूषण्वते जुष्टं। करंभार्थं यवाग्रहणं। ततः शेषामर्शनादि। पात्रांतरे प्रोक्षणीः शुचिः कृत्वा हविषां प्रोक्षणं॥ इंद्राय त्वा जुष्टं।
इंद्राय हरिवते त्वा जुष्टं॥ इंद्राय पूषण्वते त्वा जुष्टं। नानावीजधर्मानुक्ताः। ततः कृष्णाजिनादानादिकणनिधानांतं॥ तत्र विशेषः॥ तन्द
कुकण्डहननं। एकवीजपक्षे कणानां तेविभज्यालंभः॥ इदमिंद्रस्य। इदमिंद्रस्य हरिवतः॥ इदमिंद्रस्य पूषण्वतश्च॥ ततः कृष्णाजिनादा
नादि पेषणं॥ उपवेषादानादि शालाद्वार्यएव कपालोपधानं। भर्जनोपधाने च प्रथमकपालधर्मेण। तत्राभ्यूहनाभावः। ग्रोहणांते

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प उपस्तरणादिपरिक्षालनांतः पत्नीवृतदुग्धायाः स्थाल्यादोहः तन्निरीक्षणादि पुरोडाशविधेश्रयणांतं ॥ ततोपवाज्ञां कर्मरोधेश्रयणं
घर्मास्यविश्वायुरिति ॥ उभयोः पर्यग्निकरणं । श्रपणं । तत्रे पयसि दधि प्रक्षेपः ॥ पुरोडाशस्य माभेरिस्मा लंभः । माभेषमा संवि
ग्नक्थं मिति धानानां । ततो धानाउदाय्य विभज्या लंभः । इदमिंद्रस्य हरिवतः । इदमिंद्रस्य पूषण्वत इति ॥ ततः पूषण्वद्भागस्य धान्यम
सति दृषद्ग्रावापादि पेषणं ग्रोहणांतं ॥ पिष्टानामीक्षणं धानानां च ॥ ततः सवित्रा यापि षट्संवापः । अग्नीध उपसर्जनीरानीयस
पवित्रहस्तस्तो परि मंत्रां तेनिनयति । संदध्यो षधीभिः समोषधयो रसेन ॥ स ॰ रेवतीर्जगतीभिः पच्यंताऽ संमधुमतन्मधुम ४८
तीभिः पच्यंतामिति दध्नु पसर्जनी प्रतिग्रहणं । ततः संयवनं । पुरोडाशाकारस्य करंभस्य करणं । अन्नवद्भचित्स्थापनं पाद्यं गुलिषु
भालनं । पुरोडाशस्यातमेहृरित्स्वभिवासनं । अभितप्यपाअंगुलि दुक्षालनस्य तितयनं स्थापितेः संमार्जनैः भ्रताव दानवाजितपा
त्रं पंचविला पात्रीणां संमार्गः ॥ संमार्जनानां पुनर्यत्नेन रक्षणं । नद्यासनं । अतदुर्ध्वं कर्म पुरोडाशं । अलंकुर्विति प्रेषानंतरं भविष्यति
तावत्कालमग्नीध्र यत्नेन रक्षणं करोति कारयति वा ॥ १ ॥ नवमस्य प्रथमा कण्डिका ॥ ॥ उन्नेतुः पात्रयोजनं तत्र चरवरस्येशानदि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भागे ऽपांश्वंतर्यामपात्रयोरासादनं करोति ॥ तयोर्मध्ये ऽपांशुग्रहपात्रं दक्षिणतः ॥ ततउत्तरतोंतर्यामस्य ॥ ततऽपांशुपात्र
स्य पश्चात्पुत्मकतं स्थानित्रीणि द्विदेवत्यपात्राण्यासादयति ॥ तेषां त्रयाणां मध्ये ऐंद्रवायवपात्रं रासुवं ॥ मैत्रवलापुक्तं पुश्च
मं ॥ द्वितीयं मैत्रावरुणपात्रमज्ञकावं ॥ अज्ञागलक्षनाकारकाष्ठावयवयुक्तं । पश्चात् । ततस्तृतीयमाश्विनपात्रमोष्ठं ॥
– ष्ठाकारकाष्ठावयवयुक्तं ॥ ततः पुत्मक ॥ ततः स्वरस्याग्नेयकोणे दक्षिणतः शुक्रपात्रमासादयति ॥ ततउत्तरतो मंथिपा
त्रं । ततः खरस्य मध्ये आग्रयणस्थालीमासादयति ॥ तस्या आग्रयणस्थाल्या दक्षिणतऽक्थ्यस्थाली ॥ तस्याः पुरस्तात्ऽ
क्थ्यपात्रं । आग्रयणस्थाल्या उत्तरत आदित्यस्थाली ॥ तस्याः पुरस्तात्आदित्यपात्रं । तथा च काठके दक्षिणाश्रोण्यामुक्
थ्यस्थालीं पूर्वमुक्थ्यपात्रमुत्तरस्यां श्रोण्यामादित्यस्थालीं पूर्वमादित्यपात्रमिति ॥ ततआग्रयणस्थाल्याः पुरस्तात्का – र्ष
मयेआश्वत्थमये वा स्रुक पुष्करदाकारे ऊभयतोमुखे मूलाग्रज्ञापक चिन्हयुक्ते ऽनुपात्रे आसादयति ॥ स्थालीव्यतिरिक्ता
नि सर्वाणि पात्राणि प्रादेशमात्राण्यानि मध्यसंगृहीतानि वैकंकतानि भवंति ॥ ततआग्रयणस्थाल्याः पश्चात्स्रुक पुष्करा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ॰प कारांवारणांपरिप्लवांसंभरणीतोस्यांनिदधाति॥ एतानिपात्राणिखरेसादयित्वाद्रोणकलशंदक्षिणहविर्धानाक्षस्याधोमार्गे
णासमीपेनैवप्रागग्रंसंततंप्रस्तंचंपुर्यंभूमौनिधायाक्षस्योपरिष्टात्समीपेनैवान्यतरतोदशामरत्निमात्रंश्वेतवर्णांजीवोर्णांति
र्णितंपवित्रंहृत्वाद्रोणकलशस्योपरिनिदधाति॥ ततएवंविधमेवोभयतोदशांद्वितीयंपवित्रंपरिप्लवायांनिदधाति॥ तत
उत्तरस्यहविर्धानस्योपस्तंभनंपूर्वेणध्रुवस्थालीमनंतर्हितदेशेवर्हिःस्तृणान्यपोह्यसादयतिततस्तस्यैवानसोधुरिईषा
ग्रयोरुपरिप्रागग्रामुदगग्रांवाप्रुचरणींपालाशींस्रुवंसादयति॥ ततउत्तरस्यैवानसोक्षस्यपुरस्तादनसउपर्येवभृत्तंत्रं ५०
मन्मयंमहाकलशंविपुलमुखमासादयति॥ ततोक्षात्प्राक्शाकटस्याधस्ताद्भूमौमृल्लाभितापकविकृयुक्तान्दशवैकंकतां
श्चमसान्होत्रादिचमसक्रमेणप्रागग्रोदक्संस्थांनिदधाति। तेषांचलक्षणंपरिशिष्टे। विकंकतमयाःश्लक्ष्णास्त्वग्बिला
श्चमसाःस्मृताःचतुरंगुलखाताश्चतेषांदंडेप्रलक्षणं। होतुर्मंडलएवस्याद्वृत्तंणश्चतुरस्रकः॥ उद्गातृणांच -- स्याघ्राज
मानःपृथःस्मृतः॥ प्रशास्तुरवनतःस्याद्मध्येत्वृत्तशांसिनः॥ पोतुरग्रेविशालोत्साननेष्टुःसाद्विग्ररोहितकः॥ अच्छावाकस्यरा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्ना वभागेती धुस्त्वमयूपयस्तिनिगमेव ॥ नैयग्रोधाश्चमसाश्चातुरस्राः प्रस्थोदगग्रात्वग्बिला दंडलक्षणा इति । मानवेच ॥ दश
चमसान् नैयग्रोधान् रोहितकान्वेति । काटकेच । नैयग्रोधाश्चमसा रौहीतकावा सर्वाणिवा पर्णमयानीति ॥ ततउत्तरहविर्धा
नाक्षस्य पश्चाद्भूमौ शकटस्याधस्तादेकधन संज्ञकानुदकुंभान् त्रिःप्रभृति पंचदशपर्यन्तान् अयुग्मानुदकसंख्यान् निदधाति त
त्र हरित्वा मितो व्यवस्यामाह ॥ अग्निष्टोमेत्रय एकधनाः पंचवा ॥ अत्यग्निष्टोमेपि तावंत एवमुक्थ्ये पंचवा सप्तवा । षोडशि
न्यां सप्तवा नववा । वाजपेयेनववा एकादशवा ॥ अतिरात्रे एकादशवा त्रयोदशवा ॥ अप्तोर्यामेत्रयोदशवा पंचदशवेति ॥ यद्येवंन
कल्प्यते तर्हिः सर्वेविकल्पाः प्रक्रमावेव भवेयुः ॥ तथासत्ययुक्तोदक वृद्धिराप्यते ॥ तस्मादयथोक्तेवव्यवस्था युक्ता ॥ एतन्यात्र
योजनं सवनीयनिर्वपणं च प्रातरनुवाकोपाकरणानंतरं साहेत भवतीति ॥ ॥ द्वितीया कंडिका ॥ ततः प्रातरनुवाकसमाप्ति
वेलायामध्वर्युः श्रुत्यभूरित्यस्मिन्मंत्रे होत्रा प्रयुज्यमानेध्वर्युः प्रचरण्यां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा समिधमाधाय श्रृणोत्वग्निरि
त्याहवनीये जुहोति ॥ इदमग्न्य हविर्धानग्रावदेवसवितन्प्यः । ततः प्रचरण्यामेव पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वोदङ् गच्छन्नप ह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प

ष्यहोतरितिहोतारं प्रेष्यति ॥ ततउदङ्गच्छन्नेव मैत्रावरुणस्य चमसाध्वर्यवो होतृमैत्रावरुणसंबंधिचमसाध्वर्युं प्रेष्यति ॥ ने
ष्टापत्नीहृदानयेतिनेष्टारं । एकधनिन एतेन्तु दकुंभग्राहकान् ऋत्विज एव प्रेष्यति ॥ अग्नीध्रात्वालेवसतीवरीभिः प्रत्युपति
ष्ठासे होतृचमसेन चैत्यानीधं प्रेष्यति ॥ ततः सर्वे यथोपदिष्टं प्रैषार्थान् कुर्वंति । अग्नीध्रात्वालेवसतीवरीरानीय होतृचमसं
वानीयसमीपे तिष्ठति ॥ ततः सर्वे यथोपदिष्टं प्रैषाश्चात्वालोत्करावंतरेणैते सर्वे उदंचो निष्क्रम्य यस्यां दिश्युदकं भवति ॥
तडागादि स्थितं तस्यां गच्छंति ॥ ऋत्विग्यजमानौ पत्नी च ॥ उदकं प्राप्य अप्सु परिस्तीर्य समीपे उपविश्य देवीरापो अपां नपा ५१
दित्यध्वर्युर्गृहीतं जुहोति ॥ इदमध्वः । ततो मैत्रावरुणचमसेन रुद्रमाज्यं हृदे प्रेरयति कार्षिरसीति मंत्रेण ॥ ततः समुद्रस्य
त्वाक्षित्या इति मैत्रावरुणचमसेनापो गृह्णाति ॥ ततएकधनिन एकधनैरनेनैव मंत्रेणापो गृह्णंति ॥ पत्नी च हौ हौ पा
त्रेजनौत्कलीं प्रारयति ॥ अनेकपत्नीके प्रतिपत्नी हौ हौ पात्रे जनौ भवतः । एकैकतुर्वालेकार्थः ॥ अपरयप्रशोधनार्थः ॥ ततः स
वे देवयजनं प्रत्यागच्छंति ॥ होतः पठ इति ब्रुवंतः ॥ ॥ अत्र मानवे विशेषः ॥ यत्रहोतुः प्रातरनुवाकमुपब्रुवत उपशृण्याः

न्नदपो ध्वर्युर्वहंती तां गृह्णीयाद्यदि दूरे स्युश्चात्वालांते गृह्णीयादिति॥ ततः सर्वेषु चात्वालसमीपमागतेषु अध्वर्युश्चात्वालस्यो
परि मैत्रावरुणचमसं वसतीश्च परस्परं संस्पर्शयति॥ समापो अद्भिरिति॥ केचित्पूर्वं मैत्रावरुणचमसवसतीवरीष्वतिनयंति॥
ततो मैत्रावरुणचमसे वसतीवरीर्निनयंति॥ उभयत्र समापइति मंत्रः॥ ततोध्वर्युर्होतृचमसे वसतीवरीर्निनीय यजमानाय
समर्पयति॥ तासामपां निग्राभ्या इति संज्ञा॥ ततउत्थायाहवनीयं प्रतिगच्छति॥ ततो होताध्वर्युं पृच्छति॥ अध्वर्यो वेरपा इति॥
अध्वर्युरुतेवनंनमुरितिप्रत्याह॥ ततः प्रचरणीसंस्रवमग्निष्टोमसंख्येकृत्वा आहवनीये समित्पूर्वकं जुहोति॥ संस्रवाभावे आ
ज्यस्थाल्याः स्रुवेण गृहीत्वा जुहोति। यमग्नेपृत्स्विति इदमग्नये ततो हविर्धानद्वार्युपविष्टं होतारं दक्षिणेनातिक्रम्य मैत्रावरुणचं
मसमाधवनीये वनयति॥ अग्निः प्रातःसवन इति॥ ततो वसतीवरीणां तृतीयं भागमनेनैव मंत्रेणाधवनीये आसिंचति॥ एक
धनानामपि तृतीयं तृतीयं भागं ग्रहणक्रमेणाधवनीये आसिंचति॥ अनेनैव मंत्रेण॥ तत एकधनस्थाने वसतीवरिशेषमेकधन
शेषं च निदधाति॥ ॥तृतीया कण्डिका॥ ॥तत्राधिषवणचर्मण उत्तरतोध्वर्युयजमानौ उपविशतः॥ तयोर्मध्ये पूर्वोध्वर्यु

अ॰प रपरोयजमानः। ब्रह्मादक्षिणतआस्ते ॥ प्रतिप्रस्थातानेष्टुन्नेतारश्चापरेण दक्षिणं हविर्धानं परीत्य दक्षिणतः प्रत्यक्संस्थाउप॰
विशंति ॥ उदङ्मुखाः अपरेण हविर्धानमुन्नेतारउपविष्टोभवति ॥ तत्रप्रतिप्रस्थाता गछन्प्रतिहर्त्तारमंतरेणोद्गातृप्रस्तोतृमध्यां
वहिर्गछति ॥ इतरेचसर्वेषां पश्चाद्गछतः एवं सर्वे पर्युपविशंति ॥ तत्र पूर्वं अभिषवार्थवस्त्रनामीषांतरेणाहरणं ॥ हिरण्य
मनामिकायांवधनार्थमध्वर्युर्दापयन्त्वाग्नेपीषांतरेणाहरंति ॥ ॐ ॥ ततः संभरणी ॥ ततोदशापवित्रमुभयतोदशमिति ॥ ततोध्व
र्योः पाणिप्रक्षालनं। अनामिकायां हिरण्यबंधनं। अध्वर्योरेवप्रदानं ॥ वेदस्यत्वेत्यनेनपयस्वंतमिमं तेन। ततः प्राग्धिंकारादध्वर्यो ५२
र्वाग्यमनं। तस्मात्तस्माद्रूपंभूसवनइतिसंज्ञा॥ ततोयजमानोहोतृचमसं हृदयसंलग्नं धारयित्वा निग्राभ्यासुहस्तंनिदधाति॥अ
ध्वर्युर्निग्राभ्यासुहूतान्वारंभंयजमानं। निग्राभ्यास्थेतिवाचयति ॥ ततउपांशुसवनेध्वर्युः पंचकृत्वः सोमंमिमीते। इंद्रायत्वा वसुमते
रुद्रवंतेमिमइतिप्रथमंततोमनुष्येभ्यउपांशुसवनस्योपरिप्रक्षिपति ॥ इंद्रायत्वादित्यवतइतिद्वितीयं ॥ अभिमातिघ्नइतितृतीयं ॥
श्येनायत्वेतिचतुर्थं। अग्नयेत्वेतिपंचमं। ततोमितंसोमंयत्तेसोमदिवीत्यालभते॥ ततोध्वर्युरभिमृष्टान्सोमान्मुष्टिमावसे

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मंशुक्षुद्रकाभिषवार्थं पृथक्कृत्वा पात्रांतरे स्थापयति॥ ततः षडंशून्स्तुतिप्रस्थानुरंगुलं तरेकरणार्थं पृथक्करोति॥ ततएकं महांशुं कुडु
लिकात्वमापादितं ततीय सवनार्थं पृथक्कृत्य क्वचिन्निदधाति॥ ततो निग्राभ्याः क्षुद्रकाभिषवार्थं होतृचमसात्पात्रांतरे कृत्वा क्वचिन्नि
दधाति॥ उपांशुसवनं क्षुद्रकाभिषवार्थं पृथक्करोति॥ ॥तत्र प्रथमं महाभिषवस्य प्रारंभः॥ ॥तत्राध्वर्युणा पाणिप्रक्षालन हिरण्य
बंधने कृते॥ अत इतरेषां स्तुतिप्रस्थानां नेष्टुनेतॄणां पाणिप्रक्षालनं हिरण्यबंधनं॥ अध्वर्य्यादीनां सर्वेषामनुज्ञादानं॥ देवस्यत्वेत्यनेनाप
यस्तं तमित्यनेन॥ ततोध्वर्युः श्वात्रास्थेतिसोमस्योपरि निग्राभ्या आसिंचति॥ ततो निग्राभ्याभिरार्द्रीकृतं सोमं चतुर्धा विभज्य सर्वेभिषु
ण्वंति॥ अभिषवं करिष्यंतो वैरिणां मनसा चिंतयेयुः॥ अमुष्मै अमुकायाहं प्रहरामि न तुभ्यं सोमेत्यचं॥ यदि द्वेष्यः कश्चिन्न भवति तदा
तृणं मनसा चिंतयेयुः॥ तृणायाहं प्रहरामि न तुभ्यं सोमेत्येवं॥ मामेर्मासंविति मंत्रेण सर्वे धिषवणफलकाधारचर्मस्थसोमस्योपरि
ग्रावाणः प्रहरंति। तत्रैवं माभेर्मा सं। व॰ पाप्मानहतो न सोम इति मंत्रमुक्त्वा तृणायाहं प्रहरामि न तुभ्य॰ सोमेत्येवं मनसा चिंतयित्वा स
र्वे प्रहरणं कुर्वंति पुनस्तूष्णीमेव यावद्भिः प्रहारैः रसप्रस्नुतिर्भवति॥ तावत्प्रहरणं॥ ततइत्थलक्षणमेकपर्यायमभिषुत्य विरम्येत्त स्त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तःपतितसाममेकत्रकृत्वापुंजंकुर्वंति॥ततस्तूष्णीमेवोपरिमितसंख्यंप्रहरंति॥पुनर्विरम्यपुंजीकृत्यपुनरभिषुण्वंति॥एवंविरम्यविरम्यपर्या
यत्रयात्मकेअभिषवेकृतेसर्वंसोममाप्याययंति॥अ६·ष्कर६·भुच्छइति॥ततोध्वर्युर्होतृचमसेतःप्रभृत्यल्पान्तंभूतंवधायप्रागपा(
कृपुवीमेनैवचरतिसप्रैषंयजमानंवाचयति॥संभरण्याभिषुतंसोमंगृहीत्वाधवनीयमध्येप्रक्षिप्यतदुदकेनसहघर्षयित्वा॥
ततआदायसंभरण्यैवाहृत्याधिषवणेप्रक्षिपति॥एवमेकोभिषवस्त्रिपर्यायःसमाप्तः॥ ॥एवमेवोद्वितीयोभिषवोनिग्राभ्यासेचनेः
ग्राध्रूपाहरणांतः॥एवमेवतृतीयोपिनिग्राभ्यासेचनाग्राध्रूपाहरणांतोभिषवःकार्यः॥तृतीयेयंविशेषः॥प्रागपगितिवाचनानंतरंग्रा
वाणांहोतृचमसस्योपरिनिधामचतुर्थंप्रागपागितिपुनर्वाचयति॥ततःस्ररसानंद्रूसंभरण्याधवनीयेवधायाध्रूपाहरणांतंकरोति॥एवंत्र
योभिषवास्त्रिपर्यायाःसमाप्ताः॥ ॥अयंमहाभिषवःउक्तः॥ ॥अथक्षुल्लकाभिषवउच्यते॥तत्रैकोध्वर्युरेवाभिषुणोति॥नसर्वे·तत्र(
पूर्वंक्षुल्लकाभिषवार्थंपात्रांतरेस्थापितंसोममधिषवणेप्रक्षिपति॥निग्राभ्याथ्रूपात्रांतराद्दोतृचमसेवनयति॥ततःप्रतिप्रस्था
त्रर्ध्यमवशेषितान्यंशून्मुतिप्रस्थातागृहीत्वासव्यहस्तांगुल्यंतरेषुद्वौद्वौअसंश्लिष्टौकरोति॥दक्षिणहस्तेनोपांशुपात्रंगृहीत्वाआस्ते॥त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

थाव॥ काठके॥ सोमस्य षडंशून्स्तव्येपाणावतिष्ठतिद्वेद्वावसंश्लिष्टाविति॥ ततोध्वर्युः श्वात्रास्थेतिमंत्रेणनिग्राभ्याः सोमस्योपरिसिं
चति॥ ततः पूर्वमंत्रेणकुर्पांशुसवनसंज्ञकंग्रावाणामादायमाभेरित्तिप्रहरति॥ पूर्ववत्तृणाभिध्यानं॥ अत्राष्टकृत्वः प्रहरति॥ सकृन्मं
त्रः सप्तकृत्वस्तूष्णीं ततोभिषुतान्सोमान्त्रीनंशून्होतृचमसेवधायप्रागपाणितियजमानवाचयति॥ ततस्तेषामंशूनामधिषवणे
प्रतिप्रस्थेपः॥ ततः प्रतिप्रस्थातादक्षिणहस्तधृतपात्रगर्त्तस्योपरिसव्यहस्तांगुल्यंतरालेधृतान्षडंशून्धारयति॥ प्रतिग्रहणंचद्
योर्द्वयोरेवांतर्द्धानं। तद्ग्रहणं सहैव ततोध्वर्युरुभयतोदशेनपवित्रेणाधिषवणात्पांसोममादायप्रतिप्रस्थातृदक्षिणहस्तधृतग्रहपा
त्रमुपं ख्वस्योपरितेनैवसव्यहस्तांगुल्यंतरालेषुधृतानांषडंशूनांकुपरिद्वाभ्यांहस्ताभ्यांपवित्रंनिष्पीड्यषडंशुगलितंसोमंग्रहपात्र
मध्येपातयति॥ उपयामगृहीतोसिवाचस्पतयेपवस्वेतिमंत्रेण। प्रतिप्रस्थातानुत्तथैवतिष्ठति॥ अध्वर्युः पुनः श्वात्रास्थेतिनिग्रा
भ्यांआविच्यमाभेरितिप्रहरति॥ एकादशकृत्वोभिषुणोति॥ सकृन्मंत्रेणदशकृत्वस्तूष्णीं॥ ततः पूर्ववदेवप्रागपाणितिवाचनं॥ पू
र्ववदेवग्रहणं॥ ॥तत्रमंत्रः॥ उपयामगृहीतोसिदेवोदेवेभ्यस्पवति॥ ततः पुनर्मंत्रेणनिग्राभ्याआसिच्यद्वादशकृत्वोभिषुणोति॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ॰प तत्र सकृन्मार्ष्टीति मंत्रेण ॥ एकादशकृत्वस्तूष्णीं ततः पूर्ववन्मार्गपावाचनं ॥ पूर्ववदग्निं चमसेव धायचतुर्थवाचनं ॥ ततो ग्रहणं त
थैव ॥ तत्र मंत्रे विशेषः ॥ उपयामगृहीतोसि मधुमतीर्न इति ॥ ततो गृहीतान्वडंशून्सोमे प्रति प्रस्थानैव निदधाति ॥ अत्रापस्तंबेवि
शेषः ॥ पवित्रमुपयामः सादनं च न विद्यत इति ॥ अंजलिना ग्रहणस्य मूलं भाष्ये विलोक्य ॥ ततो ग्रहणो गृहीतो भयतो दशेन प
वित्रेण परिमार्जनं । सादनभावः ॥ अभिचरन्नुहस्तेनाविस्रजन्मा दये दमुष्य त्वा प्राणां सादयामि इति मंत्रेण ॥ अमुष्येति पदस्था
ने ऽभिचर्यमाणस्य वैरिणो नामग्रहणं । उदकालंभश्च ॥ ततोभिचरन्नेव हस्तेन ग्रहमपिदधाति अमुष्य त्वा प्राणमपिदधाति ॥ अत्रा ५४
पि शत्रुनामग्रहः पूर्ववत् ॥ ततः स्वाहेत्युन्मार्य उर्वन्तरिक्षमन्वेमीति मंत्रेण हविर्धानान्निःक्रामति ॥ यजमानो होतृचमसमस्य ह
स्ते पर्यवधीत्वाध्वर्युमन्वारभते ॥ ततो यजमानः पुत्रोसेत्यु धनं मे स्तु गोर्मे स्तु इत्येवं यथा स्वाभिलषितं तन्मुख्यार्थयित्वाध्वर्यवे वरं द॰
दाति ॥ अध्वर्योर्यदिष्टं यजमानेन च यातुं शक्यते न तद्दातोस्यर्थः । क्षिप्रेण इमं ग्रहं जुहवानितो दमेव यजमानस्य वरप्रार्थनं न
प्रागुक्तप्रकारेणेति केचित् । इदं मेष्या दित्ये वं ब्रुवीतीति पितृभूतिः ॥ तत्रयुक्ततरमिवाभाति ॥ ततो यजमानात् वारव्यं एवाध्वर्युर्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

जेतिस्थानं गत्वा दक्षिणपरिधिसंधिसमीपेऽन्नजुहूर्ध्वं तिष्ठन्नग्नेर्दक्षिणभागे स्रुक्स्रुवं गृह्य जुहोति। स्वाहाकृतो होतीति। इदं सूर्याय। काष्ठ
के। दक्षिणपरिक्रम्य दक्षिणार्द्धे ग्नेर्ध्वं तु तिष्ठन् जुहोतीति॥ मानवे च दक्षिणेन होतुर्गच्छन्नन्तरेणाभिप्रपद्य गृह्य दक्षिणं परिधिसंधिं
प्रस्रवस्यायं जुहोतीति॥ गृह्य कृत्वा पात्रमुन्मार्ष्टि॥ ततः प्रथमे॥ परिधौ नुन्नानं पाणिं प्रागुपमार्ष्टि॥ उन्मार्जनेन सोमलिप्तपाणिं परिधेर
धस्तात्प्रवेश्य पश्चादाकर्षति॥ तथा सति स्रुक्स्रुवस्य प्रागुक्तसंमार्जनवद्धस्तस्य प्राक्संस्थमुपमार्जनं संपद्यते॥ अभिवरस्वा सदु
रोवाकुषुभ्निषुं सोमं भुदेवांशाविति मंत्रेणाजुहुयात्॥ ततआग्रयणस्थालस्थां पांशुग्रहशेषस्यैकदेशानिनयनं॥ ततस्तृतीय
सवनार्थमवशेषितं सोमांशुं कुंडलिकामुपांशुपात्रे प्रास्यति तृतीयसवनार्थं॥ ततः प्राणाय त्वेति मंत्रेण पांशुपात्रस्य स्थाने
सादनं॥ ततउपांशुसवनं हस्तेन मार्जयित्वा पांशुपात्रस्योत्तरतस्तत्पद्धमेवोदङ्मुखमासादयति व्यानाय त्वेति मंत्रेण॥ त
तः संध्यावंदनाद्यावश्यकं सर्वे कुर्वंति॥ सूर्योदयं च प्रतीक्षंते॥ पत्नीयजमानयोर्मूत्रपुरीषादिकरणं॥ ॥चतुर्थी कंडि
का॥ ॥ततउन्नातारो द्रोणकलशं प्रोह्यादेधोक्षं प्रांचमधिषवणस्योपरि प्रेर्या धिषवणस्योपरि चतुरो ग्रावाणः संमुखान्नि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धायते यामुपर्युजी घमवस्थायोपरि द्रोणकलशं निदधाति ॥ अन्यतरतो दशं पवित्रं चो दग्दशं वा द्रोणकलशस्योपरि वितार्य
धायंति ॥ ततः पवित्रस्योपरि मध्ये हिरण्यं निधानं ॥ यद्युन्नातारः एतत्कुर्वंति ॥ तदा द्रोणकलश प्रोहणं विस्वयमेवाध्वर्युः कु
र्यात् ॥ ततऽन्नेताआधवनीयात्दुदंचनेनतो ममादाय पवित्रस्योपरि यजमानध्ः तच्च मसस्थाम्नुन्निग्राभ्या स्वासिंचति ॥ ततोय
जमानस्ताः निग्राभ्यः पवित्रे संततमासिंचति ॥ तस्याः संततधारया ध्रुव पर्यंता ग्रहा ग्राह्याः ॥ ॥ पंचमी कंडिका ॥ ॥
तत्र प्रथममुदितेसूर्ये अंतर्यामग्रहं गृह्णाति ॥ उपयामगृहीतो स्यंतर्यच्छमघवन्निति ॥ प्रागुक्तायाः संततधारया गृहीत्वा ९५
धारतः पृथक्कृत्वास व्य हस्ते कृत्वा दक्षिणहस्तस्थ नेनो भयतो दपवित्रेण परिमार्जनं ॥ नासादनं ॥ अति चरतऽपां भृग्रहवत्स
दनापिधाने ॥ मंत्रमात्रे विशेषः ॥ अमुष्यत्वोदानं सादयामीति ॥ अमुष्य त्वोदानमपिं दधामीति च ॥ यजमानो होतृच्चमसमन्वा
प्रदायाध्वर्युमन्वारभते ॥ उत्तरेण होतुः स्वयं गत्वा ग्रहं होतारं दक्षिणेन नीत्वोत्तर परिधिसंधि समीपे जुहूर्ध्वस्तिष्ठन्नग्नेरुत्तर
भागे जुहोति । स्वाकृतो सीति । इदं सूर्याय ॥ निःशेषहोमः । कृत्वा ग्रहपात्रमवाचं मुखादारभ्याधो वमार्ष्टि ॥ ततः प्रथमे परिधौ न्यु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ङ्गं हस्तं पुष्पगुपमार्ष्टि ॥ हस्तस्य प्रक्षालनेनोपमार्जनं पुष्पकलंस्पृष्टं संपद्यते ॥ ततः पुष्पागत्योदानाय त्वेति रवेरेत्वस्थाने उपांशुसव
न संस्कृष्टमंत्रयामपाडंसादयति ॥ कठसूत्रे तुल्य पुपांशुना सादनापुत्रराद्वेंहोम इति ॥ मानवेच ॥ उत्तरेणाहोतुर्गद्धति दक्षिणो
नाभि पुष्पस्य गृहमन्तरं परिधिं पुरस्तु स्तिष्ठन्निति ॥ ततो ध्रुवपुष्पं भूपात्रस्य पश्चादासादितं हैं ड्वाय वं पात्रमादाय वायो भूबे
ति मंत्रेणैं ड्वाय वं गृह्णाति ॥ सन्नत धारा या एवं ॥ वायवे त्वेति मंत्रांते स्वस्य गृहीत्वा पात्रं धारात्तो विछिद्य पुनर्मंत्रांते गृह्णाति ॥
इं ड्वायु इति मंत्रेण इं ड्वायुभ्यां त्वेत्यंतेन ॥ सर्वत्र धारया अधः पात्रं तथा धारणीयं ॥ यथा मंत्रांते सोमग्रहणं संपद्यते ॥ एवं
वारद्वयं गृहीत्वा परिमृज्य स्वस्थाने सादयति ॥ एष ते योनिः सजोषोभ्यां त्वेति मंत्रेण ॥ ततो मैत्रावरुणपात्रमादाय अयं वांमित्रा
वरुणेति मंत्रांते मैत्रावरुणं ग्रहं गृह्णाति ॥ गृहीत्वा पात्रस्योपरि कुशौ निधाय रायावयमिति मंत्रेण पयसा श्रीणाति ॥ ग्रहमध्ये यथो
वनयतीत्यर्थः ॥ ततः परिमार्जनम् ॥ तत एष ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वेति सादनं स्वस्थाने ॥ ततः शुक्रपात्रमादाय तं प्रत्नथेति शुक्रं ग
ह्णाति । परिमार्जनं । नात्रोदकोपस्पर्शनं ॥ एष ते योनिर्वीरतां पाहीति स्वस्थाने सादनं ॥ शुक्रपात्रं वैल्वं वैकंकतं वा भवति ॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प

अयं वेन इति वा भक्षग्रहणे मंत्रः॥ ततो मंथिनः पात्रमादाय वेन इति मंत्रेण मंथिनं गृह्णाति॥ ततः कुशावंतर्हीयमनोनयेष्विति सक्तुभिः
श्रीणाति॥ ततः परिमार्जनं॥ एष ते योनिः प्रजाः पाहीति भक्षस्योत्तरतः सादयति॥ तत आग्रयणस्थालीमादाय तस्यां द्वाभ्यां धारा
भ्यां ये देवास इति मंत्रेण आग्रयणं गृह्णाति॥ एकां धारां यजमानो होतृचमसादासिंचति। द्वितीयामुन्नेता आधवनीयादुदंचनेन॥ ए
वं धाराद्वयमिति याः संततिकाः कर्कभ्रू॥ आग्रयणस्थाल्यां पङ्क्तौ भक्षो यः प्रक्षिप्तः॥ तं पात्रांतरे कृत्वा पुनस्तत्स्थाल्यां अभिसिंचति॥ सा ए
कधारा द्वितीया तु संतधारैवेत्येवं कृत्वा मे वचस्त्वचो रत्नि॥ तेनायं पक्षः। तम्फलः। आग्रयणान्तरं स्थालीमुखं पवित्रेण सर्वतो वेष्ट ५६
यित्वा तस्य समीपे धारयित्वा हिं हिं हिं इति त्रिरुच्चार्य सोमः पवत इति वषट्कारशेषमस्मै ब्रह्मण इत्यादिकं सकृद्ब्रूयात्॥ अयं मं
त्रो विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति देवतादेशात् प्रथमस्थानेनोच्चारणीयः देवतादेशनप्रभृत्युपांश्वेव॥ प्रथमस्थानं चोपांशूच्चार
णापेक्षया किंचिदुच्चैः॥ ततोध्वर्योर्वाग्विसर्गः॥ आग्रयणस्थाल्याः परिमार्जनं। एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्यासादनं खरेम
ध्ये॥ प्रातःसवने यान्युच्चैः कर्माणि प्रैषादीनि तानि सर्वाण्यपि प्रथमस्वरेणोच्चार्याणि॥ माध्यंदिनसवने यान्युच्चैर्याणि च नीचैस्ता

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निसर्वाणिमध्यमस्वरेण। तृतीयसवने चयानितानिसर्वाण्युत्तमस्वरेण। ततउत्थायस्थालीमादायोपयामगृहीतोसांद्रायत्वे
ति। उकथ्यं गृह्णाति। परिमार्जनं। एषतेयोनिरुक्थेभ्यस्त्वेत्यासादनं। ततो ध्रुवस्थालीमादायापरेणोन्नातुन्नहृत्वा मूर्द्धानं
दिव इतिमंत्रेण ध्रुवं गृह्णाति। ततः परिमार्जनं॥ ततस्तथैव प्रतिपर्याहृत्य तस्य स्थानेसादयति॥ एषतेयोनिर्वैश्वानराय
त्वेति। ध्रुवस्याग्निमारुतशस्त्रांते होतृचमसेनिनयनं कृत्वा होमः क्रियते॥ तावत्पर्यंतं यजमानो मूत्रपुरीषेन कुर्यात्॥
इत्थमाहैश्वानरग्रहस्यग्रहणादिविधिंज्ञात्वैश्वानरं गृह्णाति॥ स्थालीग्रहानाग्रयणादीन्पूर्णान्गृह्णीयात्॥ ततः संपा
तसोमेनद्रोणकलशमर्द्धपूर्णं कृत्वा यजमानो होतृचमसस्थं सर्वं सोमं द्रोणकलशे आसिंचति॥ ततोध्वर्युः पाणिप्रक्षा
लनं॥ ततो हविर्द्धानमध्य एव निःक्रमणयोर्त्विजमध्वर्युं प्रतिप्रस्थातान्वारभते॥ प्रतिप्रस्थातारं प्रस्तोता। प्रस्तोतारमुद्गाता॥
उद्गातारं प्रतिहर्ता। प्रतिहर्तारं यजमानः। ब्रह्मा च विकल्पेन प्रतिहर्तारमन्वारभते॥ एवं समन्वारब्धा अध्वर्य्वादयो हविर्द्धाना
न्निःक्रामति॥ ततः प्रचरण्यांमाज्यस्थाल्याः सकृदाज्यं गृहीत्वा समित्पूर्वकं यस्तेद्रप्स इति मंत्रेण सर्वे उक्तक्रमेण जुह्वति॥ यज

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मानोपि जुहोति इदं सोमाय॥ अथवा अध्वर्युरेवैको जुहोति नान्ये॥ अथवा होतानंतरमेव सर्वेषामन्वारंभः न पूर्वं॥ अन्वारंभपक्षे वि
हुत्वापि जुहोति॥ ततोध्वर्युर्द्वे वेदितृणे आदत्ते॥ तत आहीताहवो दङ्मुखा — त्वालं प्रतिसर्पंति॥ ततो गृहीतयोस्तृणयोर्मध्ये एकं तृणं
देवानामिति चात्वाले प्रक्षिपति॥ तत उद्गातारश्चात्वालस्य दक्षिणतो वेदिमध्ये यथास्थानमुपविशंति॥ तत उद्गाता तृणं पुरस्ता
द्वितीयं तृणं तूष्णीं प्रक्षिपति॥ तत उद्गातारः पुरस्ताज्जपादिकं कुर्वंति॥ ततो द्वे दर्भतृणे प्रस्तोत्रे समर्पयन् स्तोमः पवत इति मं
त्रेणोपवमानोपाकरणं करोति॥ ॥षष्ठी कंडिका॥ ॥आकुशमुष्टिं प्रयच्छन्॥ तूष्णीं वैनेव वा पवमानोपाकरणं करोति॥ ५७
सर्वेषु पवमानेष्वेते त्रयो विकल्पा इति पितृभूतिः। सवितारेष्वप्येवमेवास्ति। हुत्वापि दक्षिणेन उपविशति॥ प्रस्तोत्रा वुल
तृस्तोषाभिः प्रशास्तारित्युक्ते ब्रह्मा एतं ते देव सवितरिति नेनमामवेत्यंतं पठित्वा स्तुत सवितुः प्रसव इति॥ एवं सर्वे स्तोत्रेषु ज्ञा
तृन्स्तोत्रार्थमनुजानाति सर्वत्र। देव सवितरेतद्बृहस्पते प्रस्तनेन मंत्रेण वा रश्मिनाम सत्यायेत्यादिभिः प्रतिमंत्रं वा क्रमेण प्रसौति॥
अध्वर्युः पवमानसमाप्तिं यावदुद्गातृणां पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख उपविशति तस्य दक्षिणतः प्रतिप्रस्थाता प्रत्यङ्मुख एव॥ तयोर्दक्षिण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तो यजमानोपि तथैवोपविशन्ति॥ तत उद्गातारः स्तुवंति॥ तत्र प्रथमप्रस्तावसमये यजमानः शतपथस्त्वेरणास्ततो मासन्नमयतम
सोमाज्योतिर्गमय मृत्योर्मामृतं गमयेत्येतानि त्रीणि यजूंषि सकृज्जपतीति शांकराभाष्ये॥ ॥उन्नेता चमसयमाने पूतभृत उपरि प
वित्रमंतर्द्धायाधवनीयस्थ सोमम् उदंचनेन गृहीत्वा गृहीत्वा आसिंचति॥ पवमानसमाप्तिं यावत्॥ स्तोत्रांते अध्वर्युरुत्तिष्ठन्प्रेष्यति॥
अग्नीदग्नीन्विहर बर्हिः स्तृणीहि पुरोडाशाँ अलंकुर्वित्यग्नीध्रं॥ प्रतिप्रस्थातः पशुनेहीति प्रतिप्रस्थातारं। ततोग्नीदाग्नीध्रीयाग्रे
रंगारमादाय होतृधिष्ण्यादिषु सप्तसु धिष्ण्येषु निर्वापक्रमेणानूहृतीनि वपति॥ ततोंतःपात्यादारभ्य पश्चायाउपर्युत्तरवेदिपर्यंतं प्र
कसंस्थं बर्हिस्तृणीं स्तरणानि। ततः शालायां गत्वा पुरोडाशादिभस्मीकरणं करोति॥ वाजिनपात्रस्थापनं॥ पंचविलपात्राभ्वे॥
वाजिनपात्रेउपस्तारः॥ पंचविलायांमध्ये पुरस्ताद्दक्षिणतश्चात्रिषु स्थानेषूपस्तारः॥ तत्रस्थाभिघारमदत्वा वाजिननिषेकः॥ त
तः पुरोडाशादीनामभिघारः। उद्वासनं। पुरोडाशस्य पंचविलामध्ये स्थापनं पुरस्ताद्धानानां दक्षिणतः करंभस्य। पश्चाद्दध्नः। उत्तरतः प
यस्यायाः। वाजिनस्योत्तरतो भूमौ दधिपयसयोर्हरणास्थयोरेवासादनमिति कर्कः॥ एकपात्रमात्राप्येति वचनान्मानवेप्रत्यक्षवच्च

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ.प

नाज्ञुपाभ्यां निम्नौ गतौ कारयित्वा तयोर्निनीयासादनमित्यपरे॥ ततः कपालानि संख्योपधाणादानं॥ इंद्र गच्छ पुरोडाशे इंद्र हविर्वं तं गच्छेति धा-
नामु। इंद्र पूषण्वं तं गच्छेति करंभे॥ इंद्र सरस्वतिवं तं गच्छेति दधनि॥ इंद्र मित्रावरुणं वं तं गच्छेति पयस्यायां॥ वाजिनो गच्छेति॥ ततः क-
पालान्यङ्का कर्परं वा त्कोभयमुद्वासयति॥ प्रतिप्रस्थाता वत्सवतीयं पशुमानीयोत्तरवेदिसमीपे तिष्ठति॥ अध्वर्युः पुनर्हविर्धानं प्रवि-
श्याश्विनं पात्रमादाय द्रोणकलशात्स्त नद्ततो वा यजमाने विकल्पेनात्वा रथ्येयावा कश्यामिति मंत्रेण परिप्लवयासो ममादयाश्विनं
ग्रहं गृह्णाति॥ परिमार्जनं॥ एष ते योनिर्माध्वीभ्यां त्वेति सादनं स्वस्थाने॥ ततोध्वर्युर्यजमानस्योपांश्वादीन् ग्रहान् दर्शयन् अवकाशसंज्ञ- ५८
कान् मंत्रान् वाचयति॥ तत्रैवं प्रयोगः अध्वर्युः प्राणाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेति॥ ब्रुवन् उपांशुमीक्षस्वेति यजमानं ब्रूयात्॥ ततो यजमान
उपांशुग्रहं विलोकयन् प्राणाय मे इति स्वरेण पठति मंत्रं॥ एवं वक्ष्यमाणे प्रसर्वेषु तेषा॥ ततो व्यानाय मे त्वेति ब्रुवन् उपांशुसवनमीक्षस्वेत्यु-
पांशुसवनं दर्शयति॥ तत उदानाय मे। त्वेति ब्रुवन्नंतर्याममीक्षस्वेत्यंतर्यामं ततो वाचे मे इति ब्रुवन् ऐंद्रवायवमीक्षस्वेत्यैंद्रवायवं। क्रतूद-
क्षाभ्यां मे इति ब्रुवन्मैत्रावरुणमीक्षस्वेति मैत्रावरुणं॥ ततः श्रोत्राय मे इति ब्रुवन्नाश्विनमीक्षस्वेत्याश्विनं॥ ततः चक्षुर्भ्यां मे वर्चोदसौ वितिब्रुव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्शुकामंथितावीक्षस्वेत्याग्युपर्णं ॥ तत – ज्ज्ञेमे । बस्त्वेति ब्रुवन् नुक्ष्यमीक्षस्वेत्युत्यं ॥ ततआयुषेमेत्स्वेति ब्रुवन्ध्रुवमीक्षस्वेध्रुवं ॥
ततोविश्वाभ्योमे० सौ० यवेथामितिब्रुवन्पूतभृदाधवनीयावीक्षस्वेतिपूतभृदाधवनीयौयुगपद्दर्शयति ॥ ततः कौसिकतमोमेनानी
त्यपामेतिब्रुवन्द्रोणकलशमीक्षस्वेति द्रोणकलशं ॥ ततोयजमानोभूर्भुवः स्वरितिजपति । एतद्ग्रहाणां दर्शनं वाचनं ज्ञानस्य वंशपरंप
रया भुक्ततयाह्वानस्य ॥ तथाप्रियस्याध्वर्योरतिवत्सभस्य । तथाअनुवाचनस्यअध्ययनेनस्वयं ग्रहज्ञानवत्त्वएवकारयितव्यं ॥
नसर्वस्य ॥ सप्तमीकंडिका ॥ ततोवस्त्रादिना ध्रुवस्यगोपनं इतिकर्कः ॥ राजपुत्रो ध्रुवं गोपायतीतिमाधवे । तंभ्रमदङ्मुखो रक्षेदितिकठसूत्रे
तंवैगोपायंतीतिशतपथे । तेन ध्रुवगोपं कृत्वा ध्रुवस्यरक्षकंस्थापयित्वेत्ययमर्थोनुक्तः ॥ ततः पाणिप्रक्षालनं । यूपसमीपेगत्वापरिव्य
यणादिकरोतितत्राग्नीषोमीयदिने यथारशनयायूपस्यपरिव्ययणं श्रुतमस्तितां रशनामुद्गृह्ययूपमध्यादूर्ध्वां कृत्वातत्साःस्थाने
पुनः परिव्ययणं कर्तव्यं ॥ परिवीयमाणायेतिप्रैषः ॥ यथोक्तंपरिव्ययणं स्वरुवगूहनं ॥ पशोरुपाकरणं शकलादानादिहोमांतं अ
ग्निमंथनं ॥ उपाकरणमंथनयोरनियमः ॥ ततोद्विगुणरशनयापशुबंधनं ॥ अग्नयेजुष्टंनिप्रनज्मीत्यालंभः ॥ अग्नयेत्वाजुष्टंनि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ.प तिब्रह्मानुज्ञातस्यप्रोक्षणं ॥ आस्तोपग्रहणं ॥ अधस्तादुपोक्षणं प्रोक्षणीनांपत्नेस्थापनं । ततः सदसिहोतृधिष्ण्यस्यपश्चाद्धोतृषदनस्थापनं ।
एहिहोतरित्यादिहोतृवरणं तंयथभुवत् ॥ होतृवरणानंतरं पुनराश्राव्यपुनर्होतारंप्रवृणीते ॥ इंद्रं होचात् । ततोऽग्निनाध्वर्युआध्वर्यवा
दित्यध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोर्वरणंस्वयमेवाध्वर्युणा कर्त्तव्यं ॥ मानवेध्वर्यवे कोः स्वयमेववरणदर्शनात् । ततः पुनराश्राव्यमित्रावरुणोप्र
शास्तारैप्रशास्त्रादित्यनेनैकस्यमैत्रावरुणस्यैववरणं ॥ ननुद्विवचनदर्शनाद्द्वितीयोच्छावाकः ॥ ॥ तथाचमनुः ॥ मित्रावरुणौ
प्रशास्तारावितिप्रशास्तारं ॥ ॥ एवं काठकेपि ॥ ततः पुनराश्राव्यइंद्रोब्रह्माब्राह्मणादितिब्राह्मणाच्छंसिनोवरणं ॥ पुनराश्राव्यमरुतः ५९
पोत्रादितिपोतुर्वरणं ॥ पुनराश्राव्यग्नावोनेष्ट्रादितिनेष्टुर्वरणं ॥ पुनराश्राव्यग्निराग्नीध्रादित्याग्नीध्रस्यवरणं ॥ पुनराश्राव्याग्निर्देवीनांविशांपु
रएतोयंसुचन्यजमानोमनुष्याणांतयोरित्यादिनायजमानस्यवरणं ॥ ततोहोताअध्वर्युराग्नीध्रयोः संमर्शनंकरोति ॥ संमृष्टाउपविश
तः ॥ ततोवरणक्रमेणहोत्रादयः प्रत्येकंप्रहृतहोमौजुहुति ॥ आहवनीये ॥ तत्रपूर्वंहोताजुहोति ॥ ततोध्वर्युः समिधमाधायाज्यस्यात्याः
सकृदाज्यंगृहीत्वाप्रचरणाजुहोत्येव ॥ ॥ इतिजुहोति ॥ इदंवावेदावस्यतयेसरस्वत्यै ॥ ततः पुनः सकृदाज्यंगृहीत्वापावकानइतिद्वि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तीयामाहुतिं जुहोति ॥ इदं सरस्वत्यै ॥ ततः प्रतिप्रस्थाताप्येवमेव द्वे आहुती जुहोति ॥ ततो मैत्रावरुणः ततो ब्राह्मणाच्छंसी ततः पोता
ततो नेष्टा ॥ अध्वर्युवत् ॥ ततोग्नीदध्वर्युवदेव जुहोति ॥ ततो यजमानोप्यध्वर्युवत् ॥ ततः स्रुगादापनादि वपामार्जनं तमग्नी(
षोमीयवत् ॥ अत्र मानवे विशेषः ॥ आग्नीध्रेस्य संमार्गपाणिराग्नीध्रः पश्चादासंदीमारभ्योर्द्ध्वलिप्तन्नसुश्रौषडिति प्रत्याश्रावय
तीति ॥ नवपायामाज्यभागौ । अग्नये छागस्य वपायै मेदस इत्यनुवाचनं हविरभिघारः । अग्नये छागस्य वपां मेदः प्रस्थितं प्रेष्येति प्रे
षः ॥ ॥ इदमग्नये ॥ वपाश्रपण्योः प्रासनं ॥ स्रुचोः सादनं ॥ चात्वाले मार्जनं ॥ वपामार्जनांते सर्वे ऋत्विजो नित्यभोजनं कुर्युः ॥ ॥
तथा च काठके ॥ मार्जयित्वा भुंजते यथदीक्षिता भवंति एतस्यां वेलायां प्राश्नीयुरिति छंदोगसूत्राच्च ॥ ततः सर्वेषां ऋत्विजां यजमानस
हितानां सर्पणं ॥ पूर्वं धिष्ण्यानामुपस्थानं ॥ विभूरसीत्यग्नीध्रीयस्य । वह्निरसीति होतुः । श्वात्रोसीति मैत्रावरुणस्य । तुथोसीति ब्राह्म
णाच्छंसिनः । उशिगसीति पोतुः । अंघारिरसीति नेष्टुः । अवस्युरसीत्यच्छावाकस्य । शुंध्युरसीति मार्जालीयस्य । संम्राडसीत्याहवनीयस्याति प्र
णीतस्य । परिषद्य इति वहिष्पवमानदेशस्य चात्वालस्य । मन्द्रोसीति शामित्रस्य ॥ ऋतधामेत्यौदुंबर्याः । समुद्रोसीति ब्रह्मासनस्य ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ·प अग्नोसीति शालाद्वार्यस्य । अहिरसीति प्राजहितस्य ॥ सम्राडसि विश्ववेदा इत्युत्करस्य ॥ एवमेतत्क्रमेणोपस्थाय सयजमाना ऋत्वि
जो वागसीति सदोभिमृशंति ॥ ततः कृतस्या द्वारावित्ति प्राग्द्वारस्थूणे अभिमृशंति ॥ ततोध्वनामध्वपत इति सर्वे सूर्यमभिमंत्रयंते ॥
मित्रस्य मेत्यत्विजामभिमंत्रणं । यजमान एव करोतीति कर्कः ॥ सर्वेपीति पितृभूतिः । ततो नमः सदस इति सर्वान् आग्नीध्रादीन्
धिष्ण्यान् अभिमंत्रयंते ॥ ॥अष्टमी कंडिका॥ ॥ततः सवनीयपुरोडाशप्रचारः ॥तत्राग्नीत्सवनीयानुत्तरवेदिसमीपे आन
यति ॥ आसदनमप्याग्नीध्र एव करोतीति हरिस्वामिनः ॥ तस्याप्यलंकरणत्वादित्यभिप्रायः । अध्वर्युरित्यन्वाप्रियेधामभिः ९ ६०
प्रिय८· सद आसीदन्ते स्यूहितेन मंत्रेण यंत्रापि हवी८·ष्येकपात्र्या मासादयति ॥ ततो वाजिनमुत्करोपुरस्येकमालंभो वाजिनस्य च ॥
नाद्वात्मालंभः प्राकृतत्वात् ॥ ततः स्रुचा वा दायय यजप्रैषा वाज्यभागौ । अत्रमानवे अवदायानुवाचनमुक्तं ॥ कठसूत्रे च । पुरोडाशा
दीनां पयस्यांतानां अवद्यन्नुत्रातः प्रातः सवस्येंद्राय पुरोडाशानामनुब्रूहीत्यवदीयमानानामिति लौगाक्षिरपि । संप्रदायपद्धतौ
वावदानुवाचनं ततोवदानमिति ॥ अतो यथा तत्त्वमनुष्ठानं ॥ ततो नुरूपभंतोरूपतारः पुरोडाशेनादीनां पंचानां पूर्वमध्यादवदानं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

निगृह्णन्प्रातः प्रातःसवस्येंद्राय पुरोडाशानामनुब्रूहीत्यनुवाचयति॥ ततः पुरोडाशादीनां पंचानां मध्यात्पूर्वार्द्धाच्चावदानानि
सहैवावद्यति॥ सकृदभिघारः।क्षताम्र्पंगः उपभृति स्विष्टकृदवदानं द्विरभिघारः॥ अवदायावा अनुवाचनं। अवदीयमानेषु
व। अनयोः पक्षयोरेकैकस्य हविषो मध्यात्पूर्वार्द्धाद्यावदायततो द्वितीयस्यैवं॥ ततस्तृतीयस्येत्यादि॥ ततउत्थायातिक्रम्याश्राव्य
प्रातः प्रातःसवस्येंद्राय पुरोडाशान्प्रस्थितान्प्रेष्येति प्रैषः॥ इदमिंद्राय हरिंवते पूषणवते सरस्वतिवते मित्रावरुणवते वेतित्या
गः॥ इदमिंद्रायेत्येतावानेव वा। ततउपभृतः समानीयाग्नयेनुब्रूहि अग्नये प्रेष्येति। निर्गुणः प्रेष्यप्रैषः स्विष्टकृद्यागः॥ इद
मग्नय इति त्यागः॥ उदकालंभः। नसंचराभ्युक्षणं। स्रुचोः सादनं। प्राशित्रावदानं। ब्रह्मणोसमर्पणं। अपउपस्पृश्येडायाअवदानं॥
द्विरवदानं। पुरोडाशादीनां त्रयाणां षडवत्तावदानं॥ तेषामेव ब्रह्मयजमानभागौ। चतुर्द्धाकरणाभावः। इडापात्र्यां पृथक्एकं
पुरोडाशखंडमच्छावाकाय समर्पणार्थं निधानं॥ पुरोडाशपयस्याधानानामल्पमल्पं खंडं द्विदेवत्यपृक्षेपार्थं तत्रैवनिदधाति।
ततइडापात्रीमादायोत्थाय हविर्द्धानमुत्तरेण तद्दक्षिणं गत्वा होतृधिष्ण्यस्योपरिनिधायसत्वरमागच्छति॥ ॥ततः पाणिप्रक्षालनं॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प यदा सदसऽस्थायोत्तरवेदिं प्रति गम्यते ततो वसदः प्रत्यागम्यते तदा हविर्धानं दक्षिणेन सदो संचरः ॥ यदा च सदसऽस्थाय ग्र
हग्रहणार्थं हव हविर्धानं गम्यते ॥ गृहीत्वोपाकरणार्थं सदस्यागम्यते तदा हविर्धानापरद्वारेणैव प्रवेशनं निष्क्रमणं च ।
अत्रवेडां होतृ धिष्ण्ये निधायोत्तरेण हविर्धानं गत्वा पूर्वद्वारेण हविर्धानं प्रविश्यैन्द्रवायवग्रहमादाय वायव इन्द्रवायुभ्यामनुब्रू
हीति मैत्रावरुणं प्रेष्यति ॥ ततउत्थाय जतिदेशं गत्वाश्राव्य वायव इन्द्रवायुभ्यां प्रेष्येति मैत्रावरुणं प्रेष्यति ॥ अत्रैन्द्रवायव
स्य द्वौ वषट्कारौ ॥ तत्र प्रथमवषट्कारे स्वल्पं जुहोति ॥ इन्द्रवायवे ॥ द्वितीयवषट्कारेपि स्वल्पं जुहोति ॥ इदमिन्द्रवायुभ्या ६१
अत्र प्रतिप्रस्थातानुवाचनकार्यं ल -- दित्यपात्रेण द्रोणकलशादुपयामगृहीतोसीत्येतावता मंत्रेण परिप्लवया सोमं गृही
त्वा अनासादयेवतिक्रम्योत्तरपरिधिसंधिसमीपे तिष्ठन्नेवाग्रेतनार्द्धं द्विदेवत्यानन्तु जुहोति ॥ अत्र द्वितीयवषट्कारमनु जुहो
ति स्विष्टकृते चैतानु होतीति ध्रुवेनेरत्र इदं स्विष्टकृत इति त्याग इति हरिस्वामिनः ॥ शाखान्तरे तु द्विदेवत्यपात्रेभ्यः एव प्रतिप्र
स्थातुरादित्यपात्रे ग्रहणं वषट्कारद्वयेपि प्रतिप्रस्थातुर्होम इति तदा प्रतिप्रस्थातुः कर्तव्यानुहोमानामपि द्विदेवत्ये

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यताम्प्येवमागामयंति॥ ॥मानवे विशेषः॥ स्रुवोपचमनं वायव्यं चादाय वाचंयमः स्थित्वा यजेतिवचनादग्नीध्रे स्थस्य संमार्गपाणि
राग्नीध्रः पश्चाद्दासंदीमालभ्योर्ध्वस्तिष्ठन् स्रुग्भ्यो वषडिति प्रस्थाश्रावयति प्रत्याश्रुते दक्षिणां परिधिसंधिं प्रत्यवस्थाय ऽजुहोत्यध्व
र्युरुत्तरं प्रतिप्रस्थाता नाभ्यग्नेरग्न्यारुतीः पुरोऽग्रारुतीः पश्चाग्नेरप्याभितः सोममारुतिरिति॥ प्रतिप्रस्थाता द्वितीयं वषट्
कारमनु ऋत्वा एवं स्वल्पं कृत्वा हविर्धानमध्ये प्रविश्यादित्यस्थाल्यां वकुलं स्वयमाहिंचत्यादित्येभ्यस्त्वेति॥ अध्वर्युर्ग्रहं कृत्वा त्व
रमाणोऽन्तरेण हविर्धाने गत्वा होत्रे ग्रहं समर्थ हविर्धानमुत्तरेण प्रत्यागत्य पूर्वद्वारेण प्रविश्य मैत्रावरुणग्रहमादाय मित्राव
रुणाभ्यामनुब्रूहीति प्रेष्यति॥ ततः स्थायातिक्रम्याश्राव्य मित्रावरुणाभ्यां प्रेष्येत्याह॥ प्रतिप्रस्थाता च पूर्ववत् गृहीत्वा तथैवा
र्धं कृत्वा शेषमादित्यस्थाल्यामासिंचति इदं मित्रावरुणाभ्यामितिग्रहस्य त्यागः॥ अनुहोमश्च पूर्ववत्॥ ततोऽध्वर्युस्त्वरमाणो
मैत्रावरुणं होत्रे समर्प्य गत्वाश्विनमादायाश्विभ्यामनुब्रूहीत्युक्त्वातिक्रम्याश्राव्य। अश्विभ्यां प्रेष्येत्युक्त्वा वषट्कृते जुहोति॥
इदमश्विभ्यामिति॥ अनुहोमश्च पूर्ववत् प्रतिप्रस्थाता कर्तव्यः द्विदेवत्यानामनुवषट्कारो भावः॥ तदुक्तं॥ शुक्रग्रहादि द्विदेवत्या·

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ॰प य श्चपात्नीवतो ग्रहः॥ आदित्यस्य ग्रहस्याविद्यान इति नानुवषट्कृता इति॥ सर्वेषां होष रक्षणं॥ अथ प्रतिप्रस्थाता होमानंतरं प्रविश्य शेषमा
दित्यस्थाल्यामासिच्यते नैवादित्यपात्रेणादित्यस्थालीमपि दधद्यातिविछन्ऽरणायेति मंत्रेण अध्वर्युर्होत्रे आश्विनं समर्प्य तु
नीयमानेभ्योनुब्रूहीति मैत्रावरुणं प्रेष्यति॥ ततउन्नेताच्छावाकचमसवर्जितान्नवचमसान्होतृब्रह्मोद्गातृयजमानप्रशा
स्तृब्राह्मणाच्छंसिपोतृनेष्ट्राग्नीत्संबंधिनः क्रमेणोपरेणोत्तरवेदिं निधाय द्रोणकलशात्परिप्लवया सोममादाय तेन सोमेन परि
प्लवयैव सर्वेषु चमसेषूपस्तृणाति। ततः पूतभृत उदंचनेन सोममादाय सर्वांश्चमसानासरयति॥ पुनर्द्रोणकलशसोमेनो
परिसर्वेष्वभिघारयति। एवमेकैकश्चमसस्त्रिरवन्नः संपद्यते॥ प्रथमं होतृचमसे॥ ततो ब्राह्मणः ततउद्गातुः। ततो यजमान
स्य। ततः प्रशास्तुः। ततो ब्राह्मणाच्छंसिनः। ततः पोतुः। ततो नेष्टुः। ततो ग्नीधः। एकं त्रिरवन्नं कृत्वा द्वितीयस्यावसानं। ततस्तृतीय
स्यैतस्यैवं क्रमेण पदार्थानुसमयेनवकर्त्तव्यं त्रिरवन्नकरणमेकः पदार्थ इति॥ ॥नवमी कंडिका॥ ॥ततोध्वर्युप्रतिप्र
स्थातारौ सहैव शुक्रामंथिभ्यां चरतः॥ तत्र शुक्रेणाध्वर्युः प्रचरति। मंथिना प्रतिप्रस्थाता। तत्र प्रथमं द्वयोर्द्यपशकलयो हृद ६२

केनप्रोक्षणं कर्त्तव्यं ॥ यौपस्य शकलावप्रोक्षितावेवमवतः ॥ ततोध्वर्युरेकं प्रोक्षितं यूपशकलमादत्ते । द्वितीयमप्रोक्षितं च । प्रति
प्रस्थातापरेकं प्रोक्षितं शकलं गृह्णाति । द्वितीयमप्रोक्षितं च । ततोध्वर्युः शुक्रग्रहमादत्ते मंथिनं प्रतिप्रस्थातादत्ते ॥ उभावपि
प्रोक्षितशकलाभ्यां यथास्वं ग्रहयोरपिधानं कुरुतः ॥ अध्वर्युः प्रोक्षितेन शुक्रमंतर्यामवदपमार्ष्टि ॥ प्रतिप्रस्थाताप्यप्रोक्षितेन मंथि
नं अपमृष्टो मर्क इति ॥ अपमृष्टः शंड इत्यध्वर्युः ॥ उभयोरुदकस्पर्शः ॥ अपमृष्टः शंडोपमृष्टो मर्क आभिचारिके इत्युक्तत्वात् ॥ त
तो देवास्त्वा शुक्रपा इत्यध्वर्युर्हविर्धानान्निष्क्रामति ॥ देवास्त्वा मंथिपा इति प्रतिप्रस्थातानिष्क्रामति ॥ ततउत्तरवेदेः पश्चादावपि
दाक्षिणावरत्नी संधत्तः परस्परं संयोजयतः ॥ तूष्णीं । तथा यत्नः कार्यो यथा ग्रहयोः स्कंदनं भवति ॥ ततोध्वर्युरुत्तरवेदेर्दक्षि
णश्रोण्यां शुक्रं हस्तेनाविसृजन्नासादयति ॥ अनाधृष्टासीति ॥ प्रतिप्रस्थातोत्तरवेदिश्रोण्यां मंथिनमासादयति ॥ विमुंचन् अनाधृष्टा
सीति ततोध्वर्युः सुवीरो वीरानिति मंत्रेण दक्षिणं यूपदेशं गच्छति ॥ प्रतिप्रस्थाता सुप्रजाः प्रजा इत्युत्तरं यूपदेशं गच्छति ॥ ततो यूपम
परेण पूर्ववन्मंत्रेण रत्नी संयोजयतः ॥ संजग्मानौ० शुक्रः शुक्रशोचिषेत्यध्वर्युः । संजग्मानौ० मंथी मंथिशोचिषेति प्रतिप्रस्थाता ॥ यद्य

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

गितापमयादपरेण यूपमरत्न्योः संधानं कर्तुं न शक्नुवन्तस्तदा यूपस्य पुरस्तादेवारत्नीसंधत्तः ॥ ततोऽध्वर्युर्निरस्तः शंड इत्यप्रोक्षितं यूपशकलं निरस्यति ·
अ॰प निरस्तो मर्कऽइतीतरेतेनिरस्यति ॥ उभयोहृदकालेभः ॥ ततः प्रोक्षितं यूपशकलमाहवनीयेऽध्वर्युः प्रक्षिपति शुस्याधिष्ठानमसीति ॥ प्रति
प्रस्थाता च मंथिनोधिष्ठानमसीति प्रोक्षितमाहवनीये प्रक्षिपति ॥ ततो यजमानः पुवाछिन्नस्येति जपति ॥ अत्रन व चमसाध्वर्य
वषट्कैकं चमसमादाय होमार्थं प्राङ्मुखस्तिष्ठंति ॥ मनुः प्रांचश्चमसैश्चरंतीति ॥ ॥ काठकेच ॥ अनुप्रछंति चमसानाध्वाहे ६३
ति ॥ ततोऽध्वर्युरभ्याश्राव्य प्रातःप्रातःसावस्य शुक्रवतो मधुश्चुतइन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति मैत्रावरुणं प्रेष्यति ॥ १० ॥ दशमीकंडि
का ॥ यूपमभितः प्रत्यङ्मुखौ तिष्ठंतो जुहुतः । यूपस्य दक्षिणतोऽध्वर्युः ॥ उत्तरतः प्रतिप्रस्थाता । न त्रहोता वषट्कारे कृते सा प्रथमे
ति प्रथममध्वर्युः शुक्रं जुहोति स्वाहाकारेण । ततोऽनेनैव मंत्रेण प्रतिप्रस्थाताध्वर्युहोमानंतरं मंथिनं जुहोति ॥ प्रतिप्रस्थातृहो
मानंतरं चमसाध्वर्यवोऽपि स्वल्पं स्वल्पं जुह्वति ॥ इदमिंद्रायेति ॥ यजमानस्याध्वर्युहोमकाल एव सर्वेषां सहैव त्यागः ॥ अनुव
षट्कारेऽप्येवमेव सर्वे जुह्वति ॥ अत्र मानवकठसूत्रयोर्विशेषः । होतृब्रह्मोद्गातृयजमानचमसानां वषट्कारानुवषट्कार

योर्होमः। इतरेषां तु सकृदेव वषट्कारे होम इति॥ अनुवषट्कारे सर्वत्रोन्नरार्द्ध एव होमः। इदमग्नय इति त्यागश्च॥ उदकस्पर्शः॥ त
तोऽध्वर्युस्तत्रैव स्थितश्चमसाध्वर्यून् प्रेष्यति॥ प्रैतु होतुश्चमस इति होतृश्चमसाध्वर्युः। प्र ब्रह्मण इति ब्राह्मणः॥ प्रोद्गातॄणामित्युद्गा
तॄणां। प्र यजमानस्येति तु त्वतः। प्रयंतु सदस्यानामिति पूर्वेषामेवानुवादः। अत्रावसाने कृत्वा होत्राणां चमसाध्वर्यव उपावर्तध्वं भ
क्षस्याध्वर्यवो भवितव्यवशिष्टं पंचचमसाध्वर्यून् प्रति प्रैषोऽयं॥ ततोऽध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ स्वस्वमार्गेण परेणोत्तरवेदिमागच्छतः
आगत्य प्रतिप्रस्थाता मंथिशेषं सर्वं शुक्रपात्रेण नयति॥ ततोऽध्वर्युर्मंथिशेषसहितं शुक्रशेषं सर्वमपि होतृचमसे वनयं
ति॥ ततश्चत्वारो होत्रादिचमसाध्वर्यवः स्वस्वचमसान् सदोमध्ये नयंति। प्रशास्त्रादिचमसाध्वर्यवश्चोत्तरवेदेः पश्चात् स्वं स्वं
चमसं निधाय द्रोणकलशात्परिप्लवया सोममादाय कृतावशिष्टसोममध्य एव स्वस्वचमसक्रमेण पुनरभ्युन्नयंति। त
तोऽध्वर्युः प्रशास्त्रचमसमादायाश्राव्य प्रशास्तर्यजेति प्रेष्यति वषट्कारानुवषट्कारयोर्जुहोति॥ इदं मित्रावरुणाभ्यां इदम
ग्नय इति त्यागौ। अत्राध्वर्योरुपांशुवितिजपः। अंतिमस्याग्नीध्रचमसस्य होमानंतरं वा॥ तत उपस्थप्रचमसाध्वर्यवे चमसं स

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ·प

मर्पयेत्॥ततोब्राह्मणाछंसिचमसमादायाश्राव्यब्राह्मणपजेतिप्रैषः॥वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः॥शेषरक्षणंइदमिंद्राय।इ
दमग्नये।चमसप्रदानं।ततःपोतृचमसमादायाश्राव्यपोतर्यज॥वषट्कारानुवषट्कारयोःसशेषहोमः।इदंमरुद्भ्यः॥इ
दमग्नये॥चमसप्रस्थापनं।ततोनेष्टचमसमादायाश्राव्यनेष्टर्यजेतिप्रैषः।वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः।इदंत्वष्ट्रे।इद
मग्नये॥चमसप्रस्थापनं॥ततआग्नीध्रचमसमादायाश्राव्याग्नीध्रयजेतिप्रैषः॥वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः॥इदमग्नयइ
न्द्रवोभयत्राप्यागः।अत्रवांतपंक्तिनिजपः।ततोग्नीध्रचमसहस्तएवाध्वर्युःसदोगत्वाअपाङ्ग्नीद्ध्रितिब्रुवन्होतुरग्रेप्रत्यङ्मुखउप ६४
विशति॥ततोद्विदेवत्यानैंद्रवादीन्भक्षयति॥अत्रभक्षणेद्वौपक्षौ॥वषट्कर्तुःपूर्वंभक्षः।ततोहोमकर्तुरितिमिमांसकाः॥
होमकर्तुःप्रथमंभक्षस्ततोवषट्कर्तुरितिकर्कसंप्रदायकारयाज्ञिकादयःसर्वे॥तेनात्रहोमकर्तुःप्रथमभक्षपक्षःप्रदर्श्यते।
तत्रपूर्वंहोत्रासमर्पितमैंद्रवायवंमुखस्यठोकयित्वावाग्देवीजुषाणेतिमंत्रेणाह्वलंभक्षयति॥होतृवदित्यतिदेशात्ओ
ष्ठलेपनमात्रमवघ्राणंवा।तथाचशांखायनः।लिंपेदेववावजिघ्रेदत्रद्विदेवत्येषुचेति॥अत्रअनुयाजेष्वद्विदेवत्येषुचभक्ष

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कर्त्तृभिरेष्ठलेपनं वाकार्यमव घ्राणं वेत्यर्थः॥ ततो हित्वमे गात्राणि मुखवादीने निपादपर्यन्तानि सर्वाणाम्या लभते॥ ततो होतृत्वमसेत्व
त्सं शेषमवनयति। ततो होत्राशेषावनयनान्ते सकृद्भक्षिते पुनरुपहवादिशेषावनयनान्तं पूर्ववत्करोति॥ ततः पुनर्होत्रा तथैव
नयनान्ते ततो ध्वर्युः पुरोडाशमात्रां सूक्ष्मं पुरोडाशखण्डमैडवायवपात्रे प्रास्यति॥ ततो भूमौ पात्रनिधानं केचिद्देवं क्रममाहुः॥ ग्रहप्र
तिग्रहः उपहवः ढौकनं॥ भक्षणं॥ गात्रालंभनं॥ ततो होतुर्भक्षः। पुनरुपहूयाध्वर्योः पूर्ववद्भक्षः ततो होत्रा भक्षिते उभयोर्द्विर्द्विः शे
षावनयनं॥ ततः पुरोडाशखण्डप्रक्षेपस्ततो निधानमिति॥ सर्वसंमतश्चायं क्रमः॥ ततो होत्रा समर्पितस्य मैत्रावरुणस्येनु व
सुर्विदद्वसुरित्यादानं॥ उपहवप्रार्थनं॥ मैत्रावरुणं चक्षुषो ढौकयित्वा वाग्देवीति भक्षः। हित्वम इति गात्रालंभः॥ होतृत्वमसे
शेषावनयनं॥ ततो होतुर्भक्षणं शेषावनयनान्तं॥ ततः पयस्या मात्रां मैत्रावरुणपात्रे प्रक्षिपेत्॥ ततो निधानं॥ ततो ध्वर्युर्हो
त्रा समर्पितमाश्विनमेवं वसुः संपद्वसुरिति प्रतिगृह्योपहूयाश्विनं शिरः पर्याहृत्यावेक्ष्य भक्षणगात्रालंभने करोति। ततो होत्रा
शेषावनयस्योत्तरे वर्त्मनि निदधाति प्रस्तमक संस्थान्। ततस्त्रिंशं होत्रे प्रदायेत्यादि मपीद्मनि ति ज पांनं चमसि न इहोपहवकाले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प स्वस्वचमसमनुप्रयच्छति॥उपहूतेद्यावापृथिवी इत्यनुमन्त्रमानेनाग्नीध्रे षडवत्तसमर्पणं॥ चतुर्द्धाकरणाभावः होतुरवान्तरेडाभक्षणं॥यज
जमानस्य सवनप्रार्थनाच्छंदोगोक्ता॥ ११ ॥ एकादशी कंडिका॥ ॥ ततश्चमसानां भक्षणं॥ ततो होतृचमसे अध्वर्युः प्रतिप्र
स्थातारं होतारं होतारं च पृष्ट्वाभ्युक ग्रहशेषं भक्षयति॥ सर्वत्र सोमभक्षे वाग्देवीति भक्षणं॥ ततो हि त्वमेणाचाणिणाचालं भनीत
तः प्रतिप्रस्थाताध्वर्युर्होतारं च पृष्ट्वा होतृचमसस्थं मंथिग्रहशेषं भक्षयति॥ ततो होताध्वर्युप्रतिप्रस्थातारं च पृष्ट्वाभ्युक्तं
मंथि स्वचमसानां त्रयाणां वषट्कारनिमित्तं तेन भक्षयति॥ ततः स्वचमसं निधाय ब्रह्मचमसे ब्रह्माणं पृष्ट्वा वषट्कार ६५
निमित्तं भक्षयतीति सर्वत्र योज्यं। ब्रह्मा च होतारं पृष्ट्वा समाख्यानिमित्तं भक्षयति॥ उद्गाता स्वं स्वं चमसमन्यो न्यं पृष्ट्वा भक्षयं
ति॥ तेषां चमसे वषट्कर्तृभक्षो न भवति तस्मादुद्गातृचमसं नान्यो भक्षयेदिति निषेधवचनात्॥ ततो होता यजमानचम
से मुत्वं नु पह्वयत्वेति पृष्ट्वा वषट्कारनिमित्तं सर्वत्र भक्षयतीति योज्यं॥ ततो यजमानो होतारं पृष्ट्वा होतुः सर्वत्र वषट्कार
निमित्तः॥ इतरेषां तु समाख्यानिमित्त इति ज्ञेयं॥ ततो मैत्रावरुणचमसे होता प्रशास्तारमध्वर्युं पृष्ट्वा प्रशास्ता होतारमध्वर्युं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततोर्ब्रह्मणाछंसिचमसे होता ब्राह्मणाछंसिनं अध्वर्युं पश्चा ब्राह्मणाछंसी होतारमध्वर्युं च पश्चा॥ अग्नीध्रो होतारमध्वर्युं च पश्चा
ततो होता स्वकीयचमसे ध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं च पश्चा समाख्यानिमित्तं भक्षयति॥ एवं सर्वेषां चमसानां भुक्तामंथिग्रहहोमनिमि
त्तं भक्षणं समाप्तं॥ ॥अथ प्रशास्त्रादिपंचचमसानां पुनरभ्युन्नीतहोमनिमित्तं भक्षणमुच्यते॥ तत्र प्रशास्त्रादीनां वषट्का
रसमाख्यानिमित्तं तत्रैणभक्षणं क्रमेण वा होत्रध्वर्युं पश्चा॥ तत्रैवं॥ प्रशास्तृचमसे ध्वर्युं होतारं प्रशास्तारं च पश्चा भक्षयतीति
सर्वत्र ज्ञेयं॥ प्रशास्ता होतारं अध्वर्युं च पश्चा॥ ब्राह्मणाछंसिचमसे ध्वर्युं होतारं ब्राह्मणाछंसिनं च पश्चा॥ ब्राह्मणाछंसी च होता
रमध्वर्युं च पश्चा॥ पोतृचमसे ध्वर्युं होतारं पोतारं च पश्चा॥ पोता च होत्रध्वर्यू पश्चा नेष्टृचमसे ध्वर्यु होतारमध्वर्युं च पश्चा। नेष्टा हो
त्रध्वर्यू पश्चा। अग्नीध्रचमसे ध्वर्यु होतारमग्नीध्रं च पश्चा॥ आग्नीध्रो होत्रध्वर्यू पश्चा। सर्वैश्चमसा अस्यैव भक्षाः कार्याः। ततउ
न्नेतापूतभृतः सकाशाद् दुदंचनेन सोममादाय सदोमध्ये आगच्छति॥ होत्रादयो न वचमसिनश्च तेन सोमेनाप्यायस्व समेतु ते॥
सं ते पयांसीति द्वाभ्यां स्वस्वचमसानाप्याययंति॥ सोमवितनयनेन चमसस्थं सोमं वर्द्धयतीत्यर्थः। ततश्च मसाध्वर्य्यवस्तान् सर्वा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प

ध्वमसां सदसोनिर्हृत्य दक्षिणाहविर्धानाक्षस्य पश्चात् भूमौ क्रमेणोदकसंस्थान् हविर्धानमध्ये दक्षिणाक्षशकटपश्चाद्भागस्य दक्षा
न्निदधाति ॥ तेषां चमसानां नाराशंसा इति संज्ञा वैश्वदेवग्रहहोमं तं यावत् ॥ तदुक्तं ॥ महत्त्वात्तीये माहेंद्रऐंद्राग्ने वैश्वदेवयोः । ना
राशंसाः प्रकंप्यं ते ग्रहे षे ते षु पंचस्विति ॥ ततोध्वर्यु रिडापात्रीमध्ये पृथक्स्थापितं पुरोडाशशकलं हस्तेनादाय समुपहूताः
स्मइत्युक्त्वा प्राश्य उक्तप्रायसदसो हविःप्रविष्टस्याच्छावाकस्य समीपे आगत्य अच्छावाकाय पुरोडाशशकलं समर्पयन्नच्छावा
कवदस्व यत्ते वाद्यमित्यच्छावाकं प्रत्याह ॥ ततोच्छावाकोच्छावोअग्निमवसइत्यादि पठति ॥ ततउपोअस्मान्ब्राह्मणानित्येवं पठ
ति ॥ अध्वर्युर्होतारं प्रतिवक्ति ॥ उपहवमयं ब्राह्मण इच्छते त ९ होतरुपह्वयस्वेति होता उपहूत इत्युक्ते अध्वर्युस्तृतीयमाता या ६६
तुब्रूहीत्यच्छावाकं प्रेष्यति ॥ ततोच्छावाकस्य चमसमध्वर्युरच्छावाकचमसमपरेणोत्तरवेदिं निधाय ॥ पुनरभ्युन्नयनवद्रोणक
लशात्परिप्लवयासकृदेवोन्नयति ॥ उभयतः शुक्रमच्छावाकचमसमुन्नयतीति मानवसूत्रे विशेषः ॥ ततः पश्चाद्भ्ययणो द्रोण
कलशादुपस्तारमभिवारणेमध्या वदानं प्रत्नभ्नत इत्येवं भवति ॥ अनुवचनांते ध्वर्युस्तं चमसमादायातिक्रम्याच्छावाकप

जेत्याह ॥ वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः शेषरक्षणं ॥ इदमिंद्राग्निभ्यां इदमगन्मयइति त्यागौ ॥ नंपंत्विति जपः ॥ ततोच्छावाक
समीपेउपविष्टनिमित्तं तं त्रेणभक्षयति । अलर्वभक्षः ॥ ॥आप्यायनं वाकः करोति ॥ ततश्चमसाध्वर्युर्लत्तं चमसं हविर्द्धाने ने
दृत्वमसाग्नीध्रुचमसयोर्मध्येति दधाति ॥ अतदुर्ध्वं अस्य चमसस्यैन देवसर्वत्रस्थापनं ॥ ततो ब्रह्महोत्रध्वर्याग्नीध्रमैत्रावरु
णं आग्नीध्रगृहमध्ये इडाप्राश्नंति ॥ अग्नीत्वडवत्तं च ॥ तत्रयजमानो पि पुरोडाशादिपंचहविःशेषं यथावदविनभक्षयति ॥ पत्
नीचशालामध्ये स्मार्ताग्निपक्वमोदनादूपादि हविष्यान्नमस्मिन्काले एवाश्नाति ॥ ततउत्तरवेदेः पश्चात्स्तवनस्य मार्जनीनप
वित्रप्रतिपत्तिः ॥ भागपरिहारः । ततो वाजिनयागो भक्षांतः । ततो दक्षिणाग्नौ केवलापिष्टलेपाकृतिः ॥ प्रणीताविमोकः ॥ रक्षस॰
भागः । भागावेक्षणं । भागप्राशनं । नात्रपश्चाबर्हिषोहोमः । अविहितत्वादपूर्वत्वाच्च तस्याप्राकृतकार्यस्तनद्धर्मलाभाभावात् ॥ ॥
द्वादशीकंडिका ॥ ॥ततोच्छावाके सदस्युपविष्टे सत्यध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ अनुग्रहैः प्रचरतः ॥ तत्राध्वर्युर्मैत्रपात्रमादाय द्रोण॰
कलशसमीपेउपविशति ॥ प्रतिप्रस्थाता पि द्वितीयमृतुपात्रमादायाध्वर्यौरुत्तरतउपविशति ॥ तत्र प्रथमो ग्रहोस्सहेवद्रोण॰

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ·प कलशात्सोमं अनुपात्रयोर्गृह्णीतः॥ उपयामगृहीतोसि मधवे त्वेत्यध्वर्युर्गृह्णाति॥ उपयामगृहीतोसि माधवाय त्वेति प्रतिप्रस्थाता गृह्णा
ति॥ प्रतिप्रस्थाता तच्चैव तिष्ठति॥ उभयोः परिमार्जनं॥ नसादनं॥ ततोध्वर्युरुत्थाय यजति देशं गत्वाश्राव्य अनुदाना प्रेष्येति मैत्रावरु
णं प्रेष्यति॥ आद्याद्दर्तुग्रहाः सर्वं कृतार्का यो असर्वं कृता वा तत्रासर्वं कृतपक्षे पूर्वपूर्वशेषमध्यहवोत्तरोत्तराणां॥ ॥तथा च मनुः॥
शेषे पूर्वस्योत्तरं गृह्णीतेति॥ अनुग्रहेष्वनुवषट्काराभावः। इदमिंद्रायेति प्रथमस्य त्यागः॥ ततोध्वर्युर्यदा हविर्द्धानं प्रविशति तदै
व प्रतिप्रस्थातानिःक्रामति॥ यदा च प्रतिप्रस्थाता कृत्वागत्य हविर्द्धानं प्रविशति॥ तदाध्वर्युर्निःक्रामति॥ तथा प्रतिप्रस्थाताध्वर्युर्निःक्रा ९७
मं तं प्रविशंतं च अनुपात्रेणापरिगृह्णाति। अनुपात्रमध्वर्योर्दक्षिणतोनयति॥ स्वयमध्वर्योरुत्तरतोग्रहतीत्यर्थः॥ सर्वे प्रद्रोणकल
शात् गृहणपरिमार्जनं। सादनाभावश्च। अन्यासेन गृहप्रवेशानिःक्रमणहोमाश्च॥ एवं प्रतिप्रस्थातानिःक्रम्याश्राव्य अनुदाना प्रेष्येत्याह।
पोतायजति। इदं मरुद्भ्यः। अध्वर्युः प्रविश्योपयामगृहीतो० अग्न्यायत्वेति द्रोणकलशाद् अनुपात्रे गृहीत्वा परिमृज्य निःक्रम्याश्राव्य अनुना
प्रेष्येत्याह॥ नेष्टायजति इदं त्वष्ट्रे॥ प्रतिप्रस्थाता प्रविश्योप० अग्न्ये वयेत्वेति गृहीत्वा॥ अनुनाप्रेष्येति वक्ति। अग्नीध्रयजति। इदमग्नये।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अध्वर्युः प्रविश्य नभसे त्वेति गृहीत्वा ॥ आश्राव्य ऋतुना प्रेष्येत्याह ॥ ब्राह्मणाच्छंसि यजति ॥ इदमिंद्राय ॥ प्रतिप्रस्थाता नभस्याय त्वेति गृही
त्वा । ऋतुना प्रेष्येत्याह । प्रशास्ता यजति । इदं मित्रावरुणाभ्यां । एवं यस्मात् ग्रहणं पात्रयो रग्रेण होमः । अथाग्रं हस्तेन गृहीत्वा चतु॰
र्णां मूलेन ग्रहणां होमश्च ॥ ततोध्वर्युरिषे त्वेति गृहीत्वा निःक्रम्याश्राव्य ऋतुभिः प्रेष्येत्याह ॥ होता पुनर्यजीत । इदं देवाय द्रविणो
दसे प्रतिप्रस्थातोर्ज्जे त्वेति गृहीत्वा श्राव्य ऋतुभिः प्रेष्येत्याह ॥ पुनर्नेष्टा यजति । इदं देवाय द्रविणोदसे । प्रतिप्रस्थाता सहस्या
य त्वेति गृहीत्वाश्राव्य ऋतुभिः प्रेष्येत्याह ॥ अछावाको यजति इदं देवाय द्रविणोदसे ॥ एवं चतुर्षु ऋतुभिरिति प्रैषो मूलेन हो
मश्च ॥ ततोध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ पात्रमुखे विपर्यस्य सहैवोन्नमौ ग्रहौ प्रथमवज्जुह्वतः ॥ पपसे त्वेत्यध्वर्युः तपस्याय त्वे॰
ति प्रतिप्रस्थाता ततोध्वर्युर्निःक्रम्याश्राव्य ऋतुना प्रेष्येत्याह ॥ अत्र प्रशास्ता अध्वर्यो यजतमित्याह ॥ ततोध्वर्युप्रतिप्रस्थाता
रौ होतरेतद्यजेति होतारं प्रेष्यतः ॥ ततो होतुस्तद्याज्यापाठः ॥ अग्रेण होमः द्वौ बरक्षणं नियमेन ॥ इदमश्विभ्यां । ततः प्रति
प्रस्थाता निःक्रम्याश्राव्य ऋतुना प्रेष्येत्याह ॥ अत्र प्रशास्ता गृहपते यजेत्याह ॥ यजमाने पिहोतरेतद्यजेत्याह ॥ ततो होता यजति॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प

अग्रेणसर्वहुतं जुहोति। इदमग्नये गृहपतये अध्वर्युक्तछुयानुनुपयामगृहीतोस्य॰ हरस्पतये त्वेति वयो दशमं च ग्रहं गृहीत्वा परिमृज्य प्रति
प्रस्थातारमनुजुहोति॥ त्वा गमुवा दश वयोर्दशयोरेकैव वा। या ज्याया हवत्वात्। ततोध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे संस्रवमवनयति। प्रति
प्रस्थात। वा अध्वर्युपात्रे॥ ततोध्वर्युः संस्रवयुक्तं पात्रमपादाय सदसि गच्छति॥ प्रतिप्रस्थातारिक्तं स्वनुपात्रमादाय हविर्धानं
प्रविश्य द्रोणकलशात् स्वनम्नतो वायंद्राग्नीआगत मितिमंत्रेण स्वनुपात्रे ऐंद्राग्नं ग्रहं गृह्णाति॥ परिमार्जनं प्रदक्षिणावृ
त्तीतरथावृत्ती॥ तत ऐन्द्राग्नस्य ग्रहणस्यालयाः पुरस्तान्नखरे सादनं॥ एषते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेति मंत्रेण॥ ततः प्रतिप्रस्थाता ६८
पिपूर्ववारेण हविर्धानान्निष्क्रम्य भक्षार्थं सदस्यागच्छति॥ ततोध्वर्युर्होतारं प्रतिप्रस्थातारं च पृष्ट्वा भक्षयति॥ होता चाध्वर्युप्र
तिप्रस्थातारं च पृष्ट्वा॥ एतच्च पूर्वेषां दशानां सर्वहुतत्व पक्षे॥ सर्वेषामसर्वहुतत्व पक्षे विशेष उच्यते॥ ॥तत्र पूर्वमध्व
र्युः सर्वान्होत्रादीन् निमित्रोत्पत्तिक्रमेण पृष्ट्वा तैरनुज्ञातो मभक्षयति॥ होता चाध्वर्य्यादीन्सर्वान्निमित्रोत्पत्तिक्रमेण पृष्ट्वा
भक्षयति॥ निमित्रोत्पत्तिक्रमश्च पूर्वपूर्वहोमकर्त्तुः॥ पश्चाद्वषट्कर्त्तुः॥ इत्यसाधारणपात्रप्रतिभक्षं सर्वैरप्युपह्वप्रार्थनं॰

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भक्षणं च यस्मिन्नृत्युयाजे येनकृतं येन वा वषट्कृतं तत्कृतहोमनिमित्तं तयोरेव ॥ तत्र प्रथमं होत्रा सहाध्वर्युः । ततः पोत्रा स
ह प्रतिप्रस्थाता ॥ ततो नेष्ट्रा सहाध्वर्युः ॥ आग्नीध्रेण सह प्रतिप्रस्थाता ॥ ततो ब्राह्मणाच्छंसिना सहाध्वर्युः ॥ ततः प्रशास्त्रा सह
प्रतिप्रस्थाता ॥ ततः पात्रमुखं विपर्यस्य होत्रा सहाध्वर्युः ॥ होत्रा सह प्रतिप्रस्थाता ॥ ततो नेष्ट्रा सहाध्वर्युः । ततोऽच्छावाकेन सह प्रति
प्रस्थाता पुनः पात्रमुखं विपर्यस्य होत्रा सहाध्वर्युः ॥ पुनर्होत्रा सह प्रतिप्रस्थाता ॥ तत्रोपहवे अयं क्रमः ॥ अध्वर्युः प्रथमं पात्रं
गृहीत्वा होतारं प्रतिप्रस्थातारं पोतारं नेष्टारं प्रतिप्रस्थातारं आग्नीध्रं ब्राह्मणाच्छंसिनं प्रतिप्रस्थातारं प्रशास्तारं होतारं २ प्रति
प्रस्थातारं पोतारं नेष्टारं प्रतिप्रस्थातारमच्छावाकं होतारं प्रतिप्रस्थातारं होतारं चेत्येवमष्टादश पृष्ट्वा भक्षयति ॥ ॥ एवं
होतापि अध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं पोतारमध्वर्युं नेष्टारं प्रतिप्रस्थातारं आग्नीध्रमध्वर्युं ब्राह्मणाच्छंसिनं प्रतिप्रस्थातारं प्रशास्ता
रमध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं पोतारमध्वर्युं नेष्टारं प्रतिप्रस्थातारमच्छावाकमध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं चेत्येवं विंशति संख्यया पृष्ट्वा भ
क्षयति ॥ एवमनेनैव क्रमेण सर्वेषां स्वनामपरित्यागेनोपहवप्रार्थनमूहनीयं ॥ अत्र द्वादशर्त्तुग्रहाः ॥ तत्र द्वादशहोमकर्त्तारः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ॰प

द्वादशावषट्कर्त्तारश्च ॥ एवं चतुर्विंशतिः । तेषां क्रमेण नामानि । अध्वर्युः होता प्रतिप्रस्थाता पोता ध्वर्युः । अग्नीत् । अध्वर्युः ब्राह्
मणाच्छंसी प्रतिप्रस्थाता प्रशास्ता । अध्वर्युः होता प्रतिप्रस्थाता पोता अध्वर्युः नेष्टा प्रतिप्रस्थाता अच्छावाक । अध्वर्युः होता
प्रतिप्रस्थाता होतेति । तत्रयो भक्षयति तेन त्वनामवर्जमन्येभ्य उपहूवप्रार्थनं कर्त्तव्यं । तेनाध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोरष्टादशैवोप
हूताः यतश्चतुर्विंशतिमध्ये तयोः षट् त्वनामानि । एवमेव होतुर्विंशतिः । द्वाविंशतिः । अग्नीद्ब्राह्मणाच्छंसि प्रशास्तृच्छावाका
नां त्रयोविंशतिः ॥ ॥ तथा च श्लोकः ॥ होतुर्विंशतिरेवात्र पोतुर्नेष्टुर्विंशतिरेव ॥ त्रिंशत्त्रिंशच्चतुर्णां तु शेषे त्वष्टादश स्मृताः इति ॥ द्वि ६८
त्त्वेकविंशतिः ॥ चतुर्णां अग्नीद्ब्राह्मणाच्छंसिप्रशास्तृच्छावाकानां शेषे अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रो रहाने ॥ अस्मत्सुगमं ॥ यदा च द्वादशा
हे पक्षस्य षष्ठेहनि स्वयमन्तयाजे ज्येति वचनात् यदा अध्वर्योर्यजमानस्य च स्वयं याज्यापाठस्तदा होतुस्त्रयोविंशतिरुपहूताः
एकादशो ग्रहे होतुः स्थाने अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोर्द्वयोर्वषट्कर्त्रोः प्रार्थनं । अध्वर्योः स्थाने उन्नेतुस्तस्य तदा होमकर्तृत्वात् ॥ ॥
तथा च काठके ॥ यद्यध्वर्युर्यजेन्नेता गृह्णीयाच्चरेदिति ॥ द्वादशे व होतुः स्थाने यजमानस्येति विशेषः । यदा चाध्वर्युः प्रतिप्रस्थातो

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रमेतरस्यैव यास्यापाठो नो भयो स्तदा होतुर्द्वाविंशत्युपहवाः होमाभिषवकर्तुः प्रथमभक्षपक्षे ऽयं क्रम उक्तः॥ यदा वषट्कर्तुः प्र
थमभक्षस्तदा प्रथमं प्रथमं वषट्कर्तृनाम॥ पश्चात्पश्चाद्धोमकर्तुरिति विशेषः। उपहवसंख्यो नु समाना। एवमनुगृह्णीतां भ
क्षणानंतरमध्वर्युस्तदृतुपात्रं स्वयं सदसो निःकाश्य मार्जालीये प्रक्षाल्य खरे निदधाति॥ ततो होतुः पुरस्तात्पूर्वाभिमुख उपवि
शति॥ ततो होता शंसावे स्या कृतः प्रदक्षिणमावृत्य शस्यमाने शस्त्रे प्रणवे अवसाने चोथा मो दैवेति प्रतिगृणाति। अथवा ॐ ३
मित्येनावानेव सर्वत्र प्रतिगरः॥ शस्त्रसमाप्ते तु सर्वपक्षे ॐ ३ मित्येव नित्यप्रतिगरः॥ ॥अथ। वा ॐ थामो दैववागित्येवं प्र
तिगरो भवति। अस्मिन्नपि पक्षे शस्त्रसमाप्ते ॐ ३ मित्येव॥ ॥ततः शस्त्रान्ते ॐ मिति प्रतिगीर्य प्रदक्षिणमावृत्य -- स्थामावृत्यैव
कृत्वोत्थाय पोत्रेरेण हविर्धानं गत्वा ऋतुपात्रे प्रतिप्रस्थात्रा गृहीतमैन्द्राग्नं गृह्णाति॥ ॥चमसाध्वर्यवश्च हविर्धानमध्य
एव दशापि चमसान् हुतो कृत्वा तिष्ठति। ततो ध्वर्युर्निष्क्रम्यातिक्रम्याश्राव्योक्त्वा शायजसोमस्येति होतारं प्रेष्य। वषट्कृते
ऋत्वो त्रयो ऽर्धेनु वषट्कृते च कृत्वा॥ प्रदक्षिणमावृत्तीत्तरया वृत्तीचकरोति॥ इदमिंद्राग्निभ्यां॥ इदमग्नये वृत्तित्यागो॥ वृक्षस्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प जमानौ चमसर्दत्रहोमकालेआगत्याहवनीयं दक्षिणेन वहिर्वेद्युपविशतः। होमानंतरं वभक्षणार्थं सदसिगत्वा स्वस्थाने ऽपविशतः।
प्रशास्तृधिष्ण्यं दक्षिणेनैव सदो व्रुह्मणोगमनागमनो हविर्द्धानमार्जालीयांतरालेनच॥ गृहे हृदमातेच समाध्वर्यवः स्वहस्तस्था
नेव च मसान् वषट्कारे नुवषट्कारे च प्राक्प्रेरणेन कंपयंति॥ ॥तथा च मनुः॥ समाप्रेशस्त्वे गृहमादन्नेध्वर्युः चमसाध्वर्यवश्च
चमसान्॥आश्राव्याहोतृकृशाययजसोमस्येति प्रेष्यति। वषट्कानुवषट्कारयोर्जुहोति॥ चमसाध्वर्यवो द्विश्चमसान्ननुप्राद्गुयंतो
ति। ततोध्वर्युः सपात्रएवोत्तरेण हविर्द्धानं सदसिगत्वा होतारं पृष्ठाध्वर्युर्भक्षयति॥ होता चाध्वर्युपद्धा भक्षयति॥ चमसाध्वर्यवश्च हविर्द्धा ७०
नाच्चमसानादायसदसि यथास्वं चमसिभ्यो होत्रादिभ्यः समर्पयंति॥ होत्रादयश्चासाधारणापादनुपहूयैवात्सर्वभक्षान्भक्षयित्वा पूर्व
वच्चमसानाप्यायपंति॥ ततश्चमसाध्वर्यवस्ता – जर्हविर्द्धानमध्ये तस्मिन्नेव स्थानेस्थापयति॥ ततोध्वर्युस्तदनुपात्रं निर्हृत्यमार्जाली
येपुक्षाल्यखरेनिदधाति॥ १३ ॥त्रयोदशीकंडिका॥ ॥ततोध्वर्युः भुक्तपात्रेणद्रोणकलशात्परिप्लवया सोमं मंदायोमासश्चर्षणी
धृतइतिमंत्रेणवैश्वदेवंग्रहं गृह्णाति॥ यजमानोविकल्पेनग्रहं गृह्णंतमध्वर्युमन्वारभते॥ परिमार्जनं॥ पुदक्षिणान् हुत्नीतरथाह

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्री। ततः शुक्रस्थानेसादनं। सोमे सत्स्तोत्रशास्त्रक ग्रहग्रहणानंतरं स्तोत्रोपाकरणं यावद्गृहीनानापव्याहरेत्॥ उपावर्त्तध्वमित्येवंत
ध्वतिरिक्तं किमपि नोच्चरेदित्यर्थः॥ उपाकरणानंतरं उन्नातारेनापव्याहरे एषोत्रमेति प्रस्तोत्रकत्रकर्तृक प्रैषयावत् एवेति प्रैषं
श्रुत्वा शस्त्रकर्त्रा नापव्याहरेत् वषट्कारपर्यंतं अपव्याहरणे च सर्वेषां व्याहृतिजपः प्रायश्चित्तं॥ ग्रहासादनानंतरं द्रोणकलश
स्य सोमं पूतभृत्यासिच्य द्रोणकलशपवित्रयोः प्रातः सवनवद्योजनं कर्त्तव्यं अधोधोक्षं प्रत्यंचं द्रोणकलशमन्वृत्तोपर्युपर्य
क्षं पवित्रमस्मिन्करोति इत्येवं तस्य णाम्यां वैश्वदेवं ग्रहम्पस्थस्य पुरस्तात्प्रत्ये समाप्ते॥ सदः प्रविश्य प्रस्तोत्रे तृणे समर्पयन् उपा
वर्तध्वमिति मंत्रेण स्तोत्रमुपाकरोति। प्रस्तावस्तोत्र शास्त्रकाले प्रशास्तृदक्षिणेन आस्ते। यजमानश्च स्तोत्रे स्तूयमाने उन्नातृणां
पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख उपविशति॥ शस्त्रकाले च शस्त्रकर्तुः पुरस्तात्॥ सोतेस्तोत्रस्य भवसंते शस्त्रस्येति श्रुतेः। ततउन्नातारं स्तुवंति॥
तदंतेहोताशस्त्रं शंसति॥ तत्राध्वर्युर्होतुः पुरस्तात्प्राङ्मुखः उपविशति। शोंसावे त्याहूतः सवनवदेव निर्वपति॥ पयस्या याअभावइ
ति विशेषः। तत्र चतुरासनं। प्रस्तोपवेशनं। पुरीतापुरणयनं पात्रासादनं। श्रूर्पे। पभ्रपुरोडाशस्याष्टौ कपालानि। ऐंद्रस्यैकाद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प ण। एवमेकोनविंशतिः कपालानि। कर्परं च। कृष्णाजिनं। उलूखलमुसलं। पात्रीधान्यं। पुरोडाशद्वयार्थं व्रीहयो यवाश्च॥ धाना
करंभार्थं यवाः। संयवनोदकं॥ दधिचरुस्थालोपवेषं च स्रुवस्रुचौ। अवदानं॥ एकः पुरोडाशपात्री। पंचबिलाश्च। स्फ्योपहितपा
त्रीकरणं॥ दर्शाग्निहोत्रहवण्योरादानादि। ग्रहणे। अग्नये जुष्टं इति प्रथमं पञ्चपुरोडाशस्य। ततः इंद्राय जुष्टं इंद्राय हरिवते जु
ष्टं॥ इंद्राय पूषण्वते जुष्टमित्यादि प्रातः॥ सवनवत्सर्वं पयस्यावर्जं। एककर्तृपक्षे करणं तेषां विभज्यालंभः इदमग्नये इ
न्द्रस्य च॥ इदमिंद्रस्य हरिवते इंद्रस्य पूषण्वत इत्येवेति। आसां तेषु सर्वस्थापितेः संमार्जनैः अवदानपुरोडाशपात्रीपंचबिला ७१
नां च संमार्गप्रतपने॥ संमार्जनानां यत्नेन रक्षणं। ततोऽध्वर्युः पशुविशसनादि नु रवायामवदानप्रक्षेपांतं॥ ॥ततः त्रिः प्र
स्नावयता त्रिः प्रच्युतस्य हृदयमुत्तमं कुह्नादिस्वेतावान्त्वंडः प्रैषः। वैश्वदेवशस्त्रांते अध्वर्युरोमिति प्रागीर्थं स्थापयप्रदक्षि
णा हविर्धानरथा हविः कृत्वा वैश्वदेवं ग्रहमादत्ते॥ चमसाध्वर्यवश्चमसान् हस्ते कृत्वा तिष्ठंति॥ अध्वर्युरतिक्रम्याश्राव्या
ह स्थश्वा यज सोमस्येति होतारं प्रेष्य वषट्कारानुवषट्कारयोर्हुत्वा प्रदक्षिणा हविर्धानरथा हविः करोति॥ इदं विश्वेभ्यो दे

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वेभ्यः इदमग्न यजति स्वाग्नौ ॥ गृहे हूयमाने चमसाध्वर्यवः पूर्ववद्बहुमलान्स्वहस्तस्थान्प्रा ऽ.नयनेन द्विः प्रकंपयंति ॥ ततोध्व
र्युर्ग्रहं सदसि नीत्वा होतारं पृष्ट्वा भक्षयति ॥ होता चाध्वर्युं पृष्ट्वा। चमसाध्वर्यवश्च समानहविर्धानादानीय सदसि यथा
स्वं समर्पयंति ॥ चमसिनश्चानुपहूयै वसर्वे स्वस्वचमसस्थं सोमं भक्षयंति ॥ ततश्चमसाध्वर्यवश्चमसान्मार्जालीयधि
ष्ण्यसमीपे जलेन प्रक्षाल्य भ्रुद्धान्कृत्वा ऽत्तरवेदिमपरेणोदकसंस्थान्निदधति ॥ अध्वर्युश्च ग्रहपात्रं स्वयमेव मार्जाली
ये प्रक्षाल्य खरे स्वस्थाने स्थापयति ॥ ॥ ततस्त्वयऽस्थाविग्रहाः ॥ तद्यथा ॥ प्रथमे अध्वर्युः कर्त्तोद्वियोः प्रतिप्रस्थाता।
तत्र प्रथमे अध्वर्यूस्थपात्रमादायोस्थस्थालीमुखाग्रमित्रावरुणाभ्यां त्वेति मंत्रेणोस्थपात्रे तृतीयं भागं गंति नयति ॥ त
तस्तूर्लीं ऽस्थस्थाल्यां ऽत्तरतः सादनं। ततऽन्येनामेत्रावरुणचमसं प्रथममुत्तरवेदिमपरेणस्थापयित्वा ॥ ततो होत्रादी
नामग्नीत्पर्यंतानां क्रमेणस्थापयित्वा ॥ ततः पूतभृतः सकाशाद्दुदंचनेन सोममादाय तेषु क्रमेणोन्नयति ॥ सकृत्सकृदेव
नोपस्ताराभिघारौ ततोध्वर्युस्तत्राणाभ्यामुस्थपात्रस्थं सोमं स्पृष्ट्वा पुरस्तात्प्रत्यंते सदसि गत्वा तेदर्भतृणोप्रस्तोत्रे समर्पयन्नु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ॰प पावर्त्तध्वमिति स्तोत्रोपाकरणं करोतीति ॥ एवं सर्वेष्वन्यविग्रहेषु विधिज्ञापः ॥ ततउद्गातारः स्तुवंति ॥ तदंते मैत्रावरुणः शंसति ॥ तत्रा
ध्वर्युः पूर्वं पुरस्तात्प्रत्यङ्ङुपविश्य शोंसावेत्याह्वानः पर्यावृत्य पूर्ववत्प्रतिगृणाति ॥ शस्त्रांते उक्थं वाचीति प्रतिगरः ॥ प्रदक्षिणावृत्तिर्विपरीता
वृत्तिश्च ॥ ततः पूर्वद्वारेण हविर्धानं प्रविश्योत्थ्य पात्रमादत्ते चमसाध्वर्यवश्च समानं गृहीत्वोत्तरवेदिमपरेण प्राङ्मुखोत्तिष्ठंति ।
अध्वर्युरतिक्रम्याश्राव्याहोत्थ्यशायजसोमानामिति मैत्रावरुणं प्रेष्यवषट्कारेणानुवषट्कारयोर्जुहोति । चमसाध्वर्यवश्चाध्वर्यु
मनुवषट्कारे ऽनुवषट्कारेव हुत्वा भक्षार्थं परिशेषयंति । इदंमित्रावरुणाभ्यामिदमग्नय इति त्यागो सर्वेषां होमानां सहैव ॥ प्रद ७२
क्षिणावृत्तो तथावृत्ती ॥ ततोध्वर्युर्ग्रहशेषं मैत्रावरुणचमसे आसिच्य ग्रहपात्रमध्वर्ताविधाय मैत्रावरुणचमसादायसदसि
गच्छति ॥ चमसाध्वर्यवोपि सर्वांश्चमसान्शालामुखीये स्थापयंति ॥ ततो ध्वर्युः प्रशास्तृचमसे प्रशास्तारं प्रेष्याभक्षयति ग्रहहोम
निमित्तं प्रशास्ता ऽध्वर्युं प्रेष्यास चमसे ग्रहचमसो वषट्कारनिमित्तं तेन भक्षयति ॥ ततः स्वचमसं निधायाध्वर्युर्होत्रा
दिचमसेषु होत्रादीन्प्रेष्य वषट्कारनिमित्तं भक्षयति ॥ ततो होतादय एकं प्रशास्तारं प्रेष्य स्वस्वचमसेषु समाख्यानिमित्तं

निःशेषं भक्षयंति ॥ प्रशास्तापि स्वचमसे ध्वर्युप्रश्चात्समाप्यो निमित्तं भक्षयति ॥ ततश्चमसाध्वर्यवश्चमसान्मार्जालीये प्र
क्षाल्योत्तरवेदेः पश्चाद्ब्राह्मणाच्छंसिचमसपूर्वकं स्थापयंति ॥ एवमेकऽकल्पविग्रहऽक्तः ॥ ॥ अथ द्वितीयऽच्यते ॥ ॥
ततः प्रतिप्रस्थातोन्यपात्रमादायोन्यस्थालीं हस्तेनादाय तत्र तमदुग्धसोमं तत्पैवोन्यपात्रे निनयति ॥ रंजापत्वादेवाप्रमि
निमंत्रेण ॥ ततः स्थालीतूष्णीं स्वस्थाने निधाय ग्रहं परिमार्ष्टि ॥ ततः प्रदक्षिणावृत्तीन रथावृत्तिश्च ॥ तूष्णीं ग्रहस्योन्यस्थालस्था
उत्तरतः सादनं ॥ उन्नेतृ ब्राह्मणाच्छंसिचमसपूर्वकं पूतभृतश्चमसोन्नयनं ॥ ततः प्रतिप्रस्थाता दर्भतरुणाभ्यामन्यपात्रग
हीतं सोममन्यच्छ्वा पुरस्तात्रपेक्षते प्रस्तोत्रेन्तरेण प्रयच्छन्नुपावर्तध्वमिति स्तोत्रमुपाकरोति ॥ ततऽद्गातारः स्तुवंति ॥ ततो ब्रा
ह्मणाच्छंसी शंसति । ततः प्रतिप्रस्थाताऽध्वर्युवत्प्रतिगरः ॥ शस्त्रांते ॐ३ मिति प्रतिगीर्यो क्ष्याय प्रदक्षिणेन रथावृत्ती कृत्वोत्तरेण
हविर्धानमागत्य पूर्वेण प्रविश्योन्यपात्रमादत्ते ॥ चमसाध्वर्यवश्चमसान्हस्ते कुर्वंति । ततः प्रतिप्रस्थाताऽतिक्रम्याश्राव्याहोन्यशायज
सोमानामिति ब्राह्मणाच्छंसिनं प्रेष्य वषट्कारानुवषट्कारयोर्जुहोति ॥ तमनु चमसाध्वर्यवोपि चमसान्द्विर्जुह्वति ॥ इदमिंडाये

अ.प दमग्नयइतित्यागो सर्वेषां गृहहोतुः प्रदक्षिणं हुत्वा तथा हुत्वा । ग्रहशेषमस्य ब्राह्मणच्छंसि चमसे आसेकः ॥ उत्थाप्य पात्रस्य स्वरे निधानं ॥
ब्राह्मणच्छंसि चमसं गृहीत्वा तत्समीपे आगच्छति ॥ चमसाध्वर्युर्वापि अष्टौ चमसान् तस्याग्रे स्थापयंति ॥ ततः प्रतिप्रस्थाता ब्राह्म-
णाच्छंसिनं पृष्ट्वा तच्चमसे गृहचमसयोर्वषट्कारनिमित्तं तं तेन भक्षयति ॥ ततो ब्राह्मणाच्छंसी होत्रादिचमसे ग्रहे होत्रादीन् पृष्ट्वा वषट्कार
निमित्तं भक्षयति ॥ ते च होत्रादयो ब्राह्मणाच्छंसिनं पृष्ट्वा स्वस्व चमसे समाख्यानिमित्तं निःशेषं भक्षयति ॥ ततो ब्राह्मणाच्छंसी स्वचम
से प्रतिप्रस्थातारं पृष्ट्वा समाख्यानिमित्तं भक्षयति ॥ सर्वभक्षाश्चमसाश्चमसाध्वर्यवो मार्जालीये प्रक्षाल्योत्तरवेदेः पश्चादछु- ७३
वाकचमसपूर्वकमुदकसंस्थान् स्थापयंति ॥ ॥ इति द्वितीयपउत्थ्य विग्रहः ॥ २ ॥ ततोध्वर्युरच्छावाकार्थं ग्रहं गृहणात्पूर्वं पंच
ग्रावाणोधिषवणस्योपरि संमुखान्निधाय सोमोपनहनेनैव दक्षिणहविर्धानेषां तरालेन ग्राव्णामुपरि सोमं प्रक्षिपति ॥ उपाव
हरति । अवतारयतीत्यर्थः ततो वसतीवरीणामर्धं आधवनीये निनयति ॥ विश्वेदेवाम हत इति मंत्रेण ॥ सर्वेषामेकधनाना
मर्द्धमर्द्धमुदकमाधवनीयेवनयति ॥ अप अयमेव मंत्रः प्रत्येकं सर्वेषां ॥ ॥ अथ तृतीयपउत्थ्य विग्रह उच्यते ॥ ॥ ततः प्रति

प्रस्थातोऽस्य पात्रमादायोऽस्य स्थालीमुख्याग्रतस्थं सर्वं सोममस्य पात्रेऽवनयति ॥ इंद्राग्नीभ्यां त्वेति ॥ ततऽस्य स्थालीं तूष्णीं खरे
निधाय ग्रहस्य परिमार्ज्जनं ॥ प्रदक्षिणेन रथा हृत्वा । तूष्णींसादनं अच्छावाकचमसपूर्वकमुन्नेतुः ॥ पूतभृतः सर्वस्य सोमस्य वि
भज्य दशमुचमसेषून्नयनं ॥ अथवा देवेभ्यस्त्वा देवाव्यमित्येव त्रयाणामप्युऽस्य विग्रहाणां ग्रहणामंत्रः ॥ पूर्ववदुपाकरणादिम
च्छावाकः शंसति ॥ पूर्ववत्प्रतिप्रस्थातुः प्रतिगरादि । शस्त्रांते ॐमिति प्रतिगरः ॥ प्रदक्षिणेन रथा हृत्वा ग्रहादानं । चमसानां
चऽस्य शायजसोमानामिति प्रैषः ॥ सर्वेषां प्रति वषट्कारं होमः ॥ इदमिंद्राग्निभ्यामिदमग्नय इति त्यागौ ॥ प्रदक्षिणेन रथा
हृत्वा । ग्रहशेषस्याच्छावाकचमसे आसेकः ॥ अच्छावाकचमसहस्तः सदो गत्वाऽच्छावाकं पृष्ट्वा होमाभिषवनिमित्तं ग्रहशेषं भक्ष
यति ॥ अच्छावाकः प्रतिप्रस्थातारं पृष्ट्वा स्वचमसे ग्रहचमसयोर्वषट्कारनिमित्तं तन्त्रेण भक्षयति ॥ ततोऽच्छावाको होत्रादिच
मसेषु होत्रादीन् पृष्ट्वा वषट्कारनिमित्तं भक्षयति ॥ होत्रादयऽच्छावाकं पृष्ट्वा समाख्यानिमित्तं स्वस्वचमसे निःशेषं भक्षयं
ति ॥ पुनरच्छावाकः स्वचमसे प्रतिप्रस्थातारं पृष्ट्वा समाख्यानिमित्तं भक्षयति सर्वभक्षाश्च मासाः कार्याः ॥ मार्ज्जालीये तेप्रक्षा

अ॰प लनं॥ हविर्द्धानमध्ये उत्तरस्य हविर्द्धानस्यावस्तात्पूर्ववन्निधानं॥ इतित्रयोपस्थविग्रहाः समाप्ताः॥ ॥ततोध्वर्युः स्फ्यमादाय प्रशास्तः प्रब्रु
हीति प्रशास्तारमाह॥ ततः प्रशास्ता सर्पतेति सर्वान् ऋत्विजोनुजानाति। तेच सदसो निष्क्रम्यावश्यकमूत्रपुरीषार्थं चात्वालोत्करावंतरेण वि
दूरदेशं गत्वा॥ आवश्यकं कृत्वा पुनस्तेनैव मार्गेण प्रत्यागच्छंति॥ तथा च छंदोगसूत्रं॥ सवनसंस्थानु प्रशास्त्रोक्ता यथेसमपरद्वारेणनि
ष्क्रम्य पश्चिमेनाग्नीध्रीयं गत्वा बहिर्वेदि मूत्रं कुर्युरिति॥ अतः सवनांतानदन्यस्मिन्काले मूत्रपुरीषे ऋत्विग्भिर्न कार्ये॥ अंतराले॥ यजमानस्य
तु निषेधः प्रागुप्रागुक्त एवहोमपर्यंतं॥ ॥इति प्रातःसवनं समाप्तं॥ ॥चतुर्द्दशी कंडिका॥ ॥इति याज्ञिकदेवकृतायां कात्यायनसू ७४
त्रपद्धतौ नवमोध्यायः॥ ८ ॥अथ माध्यंदिनसवनमुच्यते॥ तत्र पूर्वं आग्नीध्रीयस्य पश्चादुदङ्मुखोपविष्टस्य यजमानस्य लोकवारी
यसाम गानं होमश्च॥ ततः सर्वे ऋत्विजः सयजमानाः प्रातःसवनवद्बहिष्पवमानादिधिष्ण्याभिमंत्रणांतं सर्पणं कुर्वंति॥ सदोभिमर्शनादि वाधि॰
ष्ण्याभिमंत्रणांतं॥ ततोध्वर्युर्यजमानप्रतिप्रस्थातृनेष्टुन्नेतारः प्रातःसवनवद्धविर्द्धानं प्रविशंति॥ तत्र पूर्वं अभिषवोपयोगि वस्तूना
मीषांतरेणाहरंति हिरण्यस्वं स्वं ग्रावाणं चमसं वेद्याः इषांतरेणाहरंति॥ निग्राभ्यासंभरणीदशापवित्राण्यध्वर्युरीषांतरेणाहरति॥ ततोध्वर्योः पाणि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रक्षालनं।हिरण्यबंधनं॥अग्न्यादानं।वाग्यमनं।सोमस्योपरिनिग्राभ्यासेकः।सोमं चतुर्द्धा विभज्य माभेरिति प्रहृत्य तृणं मनसा ध्यायंतः इ
हा १ इहा ३ इत्येवं त्रिमात्रेण प्रतिप्रहारमावृत्तेन मंत्रेण सर्वे निष्पुणंति॥ एवं प्रथमं पर्यायं कृत्वा विरम्य सोमममुत्सृज्य पुनरिहा २ इति द्वि
मात्रेण द्वितीये पर्याये प्रतिप्रहारमभिषुण्वंति॥ एवं द्वितीयं पर्यायं कृत्वा विरम्य सोममुत्सृज्य पुनरिहा इत्येकमात्रेण तृतीयपर्यायं
प्रतिप्रहारमभिषुण्वंति॥ एवं त्रिपर्यायमभिषवं कृत्वा सर्वेषां सोमाप्यायनं। निग्राभ्यावाचनं सरसानं भूत्संभरणाधवनीये वधायावृ
पाहरति॥ एवमेकोभिषवस्त्रिपर्यायउक्तः॥ एवमेव द्वितीयो निग्राभ्यासेवनाद्यापाहरणांतः॥ एवमेव तृतीयोभिषवः॥ तत्र विशे
षः॥ अस्य तृतीयाभिषवस्य मध्यमे पर्याये इह इह इहेति मंत्रेण प्रतिप्रतिहारमभिषवः॥ उत्तमे पर्याये पूर्ववदिहा इत्यनेनैव॥ ततआ
प्यायनं॥ प्रागपावाचनं च॥ अध्वर्यो रद्रिंहोतृचमसे वधाय चतुर्थं॥ प्रागपावाचनं॥ ततः सर्वान् सरसान् सोमान् भूत्संभरणा चवनीये व
धाय तदुदकेन सह निष्पीड्य हुत्वाधिषवणे निदधाति॥ ततउन्नातारो द्रोणकलशद्रोहणमन्त्रीबमुखे घडिभुनिधानं। तदुपरि पवित्रवि
ततनं कुर्वंति॥ अकुर्वंत्सु तेषु स्वयमेवाध्वर्युः करोति॥ ततउन्नेतोदंचनेनाधवनीयात्सोममादाय यजमानहस्ते होतृचमसस्यापुनिग्राभ्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ॰प प्सु आसिंचति॥ यजमानो निग्राभ्याः पवित्रे आसिंचति॥ ततोध्वर्युरस्याद्धारा सोमांस्तं च पृथमान्गृहान्गृह्णाति॥ तत्र पूर्वं प्रातःसवनवदे
व शुक्रग्रहणं। नोदकालंभः परिमार्जनं सादनं। ततः पूर्ववद्देवमंथिनो ग्रहणं नाग्राः स्पर्शः सक्तुभिः श्रयणं सादनं॥ ततस्तिस्रभ्यो धारा
भ्य आग्रयणग्रहणं॥ तत्र एकां यजमानो निग्राभ्याणां धारामासिंचति। द्वितीयामुन्नेता आधवनीयात्पुदंचनेनासिंचति॥ प्रातःसवनगृहीत
माग्रयणं पात्रांतरे कृत्वा पूतिप्रस्थाता आसिंचति सा तृतीया धारा॥ एवं तिस्रो धारा इति कर्काचार्याणां याज्ञिकाश्चाहुः॥ उपांशुपात्रस्थमुपां
शुग्रहशेषं पात्रांतरे कृत्वा नेष्टा आसिंचति सा एका धारा द्वितीया प्रस्नुता संतता धारा॥ तृतीया आग्रयणस्येति जीर्णाः संप्रदायो युक्तः॥ क ७५
ठस्त्रेत्तथा दर्शनात्॥ ततो वाग्विसर्गः। दशापवित्रेणाग्रयणमुपगृह्य हिकारादि परिमार्जनं॥ मध्ये सादनं॥ ततस्तृपात्रेण – मरुत्व
इति मंत्रेण मरुत्वतीयस्य ग्रहणं परिमार्जनं॥ एष ते इति सादनं॥ तत उक्थ्यस्थाल्या मुक्थ्यग्रहणं। उक्थ्यपुत्र र्वा मरुत्वतीयग्रहणं॥
ततो द्रोणपूर्णं द्रोणकलशं संततधारया कृत्वा यजमानो होतृचमसस्थं सर्वं सोममासिंचति॥ पाणिप्रक्षालनं॥ समन्वारब्धानां निष्क्रम
णं॥ विप्रुहोमः॥ कृत्वा वा समन्वारंभः सर्वेषां॥ अध्वर्योस्तत्तया एव वेदेस्तरणदयादानं॥ प्रह्वाणामुद्गामनं। चात्वाले तृणप्रासनं। ततउ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रेण हविर्द्धानं सदसि गमनं ॥ ततो ग्रावस्तुतः स्वस्थाने उपवेशनं । ततो द्वितीयस्य स्तुतस्य तेषां पुरस्तात्प्रक्षेपः ॥ अध्वर्युप्रतिप्रतिप्रस्था
तृयजमानानां प्रत्यङ्मुखानामुपवेशनं ॥ ततः उद्गातृभिः पुरस्तात्र्युपेक्षितेभ्यामेव दर्भतृणाभ्यां कुशमुष्टि वा तृणं विनेव वा सोमः प
वत इति पवमानोपाकरणं ॥ स्तूयमाने उन्नेतुः प्रातःसवने वदेव सोमपावनं प्रथम प्रस्तावसमये सकृदेवासतोमासद्गमयेत्या
दियजमानस्य जपः । स्तोत्रान्ते अध्वर्युः हनिष्ठन्प्रेष्यति । तत्राग्नीदग्नीन्विहर बर्हिस्तृणीहि पुरोडाशां ३ अलंकुर्विति अग्नीधं प्रतिप्रे
षः ॥ प्रतिप्रस्थातर्दक्षिणा उपावर्त्तयेति प्रतिप्रस्थातारं प्रतिप्रैषः ॥ सप्रवर्ग्यश्चेत्प्रतिप्रस्थातर्दधिघर्म्मायदध्याहरदक्षिणा उपा
वर्त्तयेति प्रैषे विशेषः ॥ ततः आग्नीध्रस्याग्नीध्रादंगारानादाय होत्रादिधिष्ण्येष्वग्निविहरणं ॥ पश्चात्पां बर्हिस्तरणं प्रा — संस्थं तृणीं
पुरोडाशविभक्तीकरणादिकपालोद्वासनान्तं ॥ सप्रवर्ग्ये दधिघर्म्मपूर्वकं प्राणदानं ॥ इंडं गच्छेति दधिघर्मस्य । ततोऽग्निं गच्छेति ॥ प्रति
प्रस्थाता सदसो ग्रे दधिघर्मं ता नयति ॥ केचिद्दधिघर्मस्याध्वर्योरेव प्राणदानमिच्छन्ति । ततः उत्तरवेदिमुपरोणासादनं । आलंभः ततः
सदसः पुरस्तादानीय शाखापवित्रसहितायामग्निहोत्रहवण्यां यावती द्यावापृथिवी इति मंत्रेण स्थाल्यो तो निनयति ॥ निनयनं कुर्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प

त्रेव होतर्वदस्व पत्नेवा यमिति होतारं प्रत्याह ॥ ततो होतुर्वाग्यंतिअध्वर्युः हविष्कृत्यासन्न हविरित्यभिवदति। ततउन्नेता हविर्धानं प्र
ज्ञति देशं गत्वाश्रावयिषधर्मस्य पजेति होतारं प्रेष्यति वषट्कारानुवषट्कारयोर्जुहोति इदमिंद्राय इदमग्नय इति त्यागो ॥ ततोग्निहोत्र
हवणीस्थं शेषं यजमानसहिता धर्मर्त्विजः तदुपहवपूर्वकमपिस्वदिति मंत्रेण क्रमेण भक्षयंति ॥ घ्राणभक्षं वा कुर्वंति दीक्षि
तिव्यतिरिक्ता ॥ ततश्चात्वाले सर्वेपि मार्जनं कुर्युः सुमित्रिया न इति ॥ ततोध्वर्युः पशुपुरोडाशप्रचारः । तत्र पशुपुरोडाशस्या
सादनं ॥ आलंभः स्रुवाघारादाययजप्रैषावाजभागो पशुपुरोडाशस्यागेअवद्यतोनुवाचनं ॥ अग्नये पुरोडाशस्यानुब्रूहीति ॥ उप ७६
भृतिवत्स्विष्टकृद्द्विरवदानं ॥ अग्नये पुरोडाशं प्रेष्येति प्रैषः ॥ इदमग्नये ॥ निर्गुणः स्विष्टकृद्यागः । इदमग्नये ॥ नात्रतत्वराभक्ष
णं ॥ प्राशित्रेडावदुवत्रवुसयजमानभागचतुर्द्धाकरणंनिभवति ॥ अत्र यजमानस्यापीडाभक्षः ॥ मैत्रावरुणस्य च ॥ एकेनह
ष्टिकपवित्रेणमार्जनं ॥ नपवित्रपत्निः भागसमर्पणं ॥ ततः सवनीयानामासादनं । आलंभः स्रुचोग्रहीत्वा पुनर्यजप्रैषावा
ज्यभागौ ॥ ततः सवनीयानां यागः ॥ जुह्वामुपभृति चोपस्तारः ॥ माध्यंदिनस्य सवनस्येंद्राय पुरोडाशानामनुब्रूहीत्यनुवाचनं ॥

अघन्वा अवदीयमाने षुवा॥ अवदायवा॥ चतुर्णां द्विर्द्विरवदानं॥ अभिघारः स्रुताभ्यंगः॥ नुपभृति स्विष्टकृद्‌र्थं द्विरवदानं॥ द्विरभि
घारः॥ आध्वर्यमाध्यंदिनस्य सवनस्येडा यष्टपुरोडाशान्प्रस्थितान्प्रेष्येति प्रैषः। इदमिंद्राय हरिवते पृषद्‌एवते सरस्वतीवत इ
ति त्यागः॥ इदमिंद्रायेति वा॥ ततः समानीयनिर्गुणस्विष्टकृद्यागः। इदमग्नये प्राशित्रावदानं। ब्रह्मणे समर्पणं॥ अपउप
स्थापेडावदानं। षडवत्तं ब्रह्मभागयजमानभागानां च सदो गत्वा इडा पाहोतृ(षि)प्वेति धानं॥ १ ॥ दशमस्य प्रथमा कंडिका॥
॥ ॥ पाणिप्रक्षालनं॥ उन्नीयमाने सोमेभ्योनुब्रूहीति मैत्रावरुणं प्रति प्रैषः। ततउन्नेता होत्रादिदश चमसान्पर्यायेण वेदिनिधा
यद्रोणकलशादुपस्तृणाति॥ पूतभृतो मध्ये उन्नयति॥ पुनः भक्तादुपर्यभिघारयति॥ ततो ध्वर्यु प्रतिप्रस्थातारौ॥ प्रातः
सवनवदेव प्रोक्षिताप्रोक्षितशकलादानादि भक्ष्यमंथिशुक्रावकुरुतः॥ ॥ तत्राश्विनस्येति जपांते आध्वर्यमाध्यंदिनस्य सव
नस्य निष्केवल्यस्य भागस्य शुक्रवतो मंथीवत इंद्रायसोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति प्रैषविशेषः॥ मंथीवत इत्यस्य स्थाने मधुश्चुत इति
वा प्रयोगः॥ एवं मध्वर्योः सप्रथमेति होमः। तमनु प्रतिप्रस्थाता। तमनु चमसाध्वर्यो ध्ववः॥ इदमिंद्रायेति त्यागः। ततोनुवष

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ.प ट्कारेपि होमः॥ होत्रादिचतुर्णां चमसानामनुवषट्कारहोमः। नप्तृणां स्वादीनां बर्हिषां॥ इदमग्नये॥ तत्रैव पूर्वेनु होतुश्चमस इति प्रै
षः। आगत्य प्रतिप्रस्थाता तु शुक्रपात्रे मंथिशेषावनयनं॥ अध्वर्योः शुक्रपात्रस्योभयशेषस्य होतृचमसे वनयनं॥ ततश्च
तुर्णां चमसानां प्रस्थापनं। मैत्रावरुणचमसादीनां बर्हिषां चमसाध्वर्यूणामेव द्रोणकलशादभ्युन्नयनं। ततो ध्वर्युमैत्रावरु
णचमसमादाय प्रशास्तर्यजेत्युक्त्वा वषट्कारानुवषट्कारेण जुहोति॥ सर्वहोमेषु शेषं परिशेषयति॥ इदमिंद्रायेति॥ इदम
ग्नय इति चमसयागानां त्यागः॥ चमसः प्रस्थापनं एवं सर्वेषु ज्ञेयं। ब्रह्मन्यज पोतर्यज। नेष्टर्यज। अच्छावाकयज॥ अग्नीध्रजे ७८
ति विशेषः॥ मैत्रावरुणचमसहोमानंतरमग्नीध्रचमसहोमानंतरं वाऽपविश्य तत्पर्वं त्विति जपः॥ अथाऽग्नीदिति ब्रुवतो होतु
रग्नेऽपवेशनं॥ ततो होत्रे इडासमर्पणादिमध्ये दक्षिणेति जपांतं॥ चतुर्थाकरणमाव। उप हूते द्यावापृथिवी इति पठ्यमाने षडवत्त
समर्पणं॥ होतुरवांतरेडाभक्षः॥ ततो यजमानस्य प्रार्थनासवनस्य छंदोगोक्ता॥ ततो होतृचमसे प्रातःसवनदेवाध्वर्यु प्रति
प्रस्थातोः शुक्रामंथिशेषभक्षः। ततो ध्वर्युपृष्टो होतुः शुक्रामंथिचमसवषट्कारनिमित्तलौत्रेण॥ ततो ब्रह्माद्यष्टचमसेषु प्रना

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्विष्टावषट्कारनिमित्तः॥ पुनरभ्युन्नीतेषु होतुः पश्चादध्वर्युर्वषट्कृत्वा॥ ततो होतुः स्वचमसे समाख्यानिमित्ते॥ भक्षोध्वर्युप्रति प्र
स्थानारोपष्ठा॥ एवं प्रस्थितयागनिमित्तोभक्षः समाप्तः॥ ॥अथ पुनरभ्युन्नीतेषु पूर्वहोतृचमसे पष्ठा अध्वर्योर्भक्ष॥ ततः पु
रोडाशादीनां होत्रध्वर्युर्वषट्कृत्वा वषट्कारसमाख्या निमित्तस्तेनैव भक्षः पृथग्वा॥ सर्वे चमसा असर्कभक्षाः कार्याः॥ यथास्वं
चमसे आप्यायनं॥ दक्षिणहविर्धानाक्षस्य पश्चाद्भूमौ दशानाम पिनिधानं॥ ततः आग्नीध्रे पुरोडाशसहितानां ब्रह्मादीनामिडा
भक्षणं॥ यजमानस्य हविःशेषभक्षणं तेनैव भक्षः॥ ततः सम्यस्य मार्जनं। नयवित्रप्रतिपत्तिः। भागपरिहारः। ततः पिष्ट
लेपाहुतिः। पुरोडाशविमोकः एष भागः। सदनीयस्यावेक्षणं। तत्प्राशनं च। पश्चुपुरोडाशभागप्राशनं त्वत्रूर्ध्वं ध्यांते मय
स्यां तेवा भविष्यति। तावत्सर्वेतं यत्नेन रक्षणं कार्यं॥ ॥अथ दक्षिणादानं॥ तत्र शालायां गत्वा ब्रह्मयजमानौ शालाद्वा
र्ये दक्षिणेनोपविशतः॥ ततोध्वर्युराज्यस्थाल्याश्चतुर्गृहीतं प्रुवरण्यां गृहीत्वा क्रतुदक्षिणात्वेनदातुमुपक्लृप्ते वस्त्रे
तथाविधमेवहिरण्यं बध्वा चतुर्गृहीतमध्ये कृत्वा वधायशालाद्वार्ये समित्सर्वं कं रुद्रुत्समितिमंत्रेण चतुर्गृहीतमाज्यं जु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

होति ॥ इदं सूर्याय ॥ पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा तद्देवचिन्हं देवानामिति द्वितीयामाहुतिं जुहोति ॥ इदं सूर्याय ॥ ततः सर्वे आग्नीध्रीयं गच्छन्ति ॥ तत्राध्वर्युः
सकृद्गृहीतं गृहीत्वा वासः प्रवद्धः हिरण्यमवधाय अग्ने नयेति ममित्यर्थकमाग्नीध्रीये जुहोति ॥ इदमग्नये ॥ एवमेवायन्न इति द्वितीयाहु
तिहोमः ॥ इदमग्नये इत्येतावानेव त्यागः ॥ चतुर्थ्यपि होमेष्वासः प्रवद्धं हिरण्यं हुत्वा मवधायेत्येतद्भवतीति हरिस्वामिनः ॥ ततो यज
मानस्तद्धिरण्यमादाय शालायाः पुरस्तान्निष्क्रम्य वेदेर्दक्षिणतो बहिर्वेदि स्थिता दक्षिणा अभिमन्त्रयते । रूपेण वो रूपमभ्यागामिति मं
त्रेण ॥ ततो गवां शालातस्य शालासद्दसो रन्तरालेन यतनं ॥ मन्थोदनानि लमाषाणां च ॥ उत्तरेण सदो नीत्वा दक्षिणेनाग्नीध्रं वनीत्वा वा त्वा लो
त्वा एवं तरेण चनीत्वा आग्नीध्रीयस्याग्रे स्थापनं ॥ अस्मिन्नवसरे बुबुल्लापाप्रैषो वा ॥ यजमानस्त्वाग्नीध्रपर्यन्तमेव दक्षिणा अनुगच्छ
ति ॥ इतः प्रभृतिमहत्वतीयस्यानुवाचनान्ताक् सर्वं यजमाने कर्म ॥ ततो विस्त्वः पशुप्रयमिति सदः प्रतिगच्छति ॥ यत्र स्वसदस्यै दिति
सदसि स्थिता स्तुतृषा स्त्रेक्षते ॥ ततो ब्राह्मणमध्येत्याग्नीध्रं प्रतिगच्छेत् ॥ आग्नीध्रे उपविश्य दक्षिणा संकल्पं करोति ॥ तत्र अस्मात्ति ष्टोम
संस्थस्य ज्योतिष्टोमस्य सम्बद्धस्य हिरण्यं शतं गाः वासोश्ववं दक्षिणाः ब्रुह्मादिभिऋत्विग्भ्यो यथाशास्त्रविभागेनाहं संप्रददे ॥ इति संक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ण्यन्ततोस्मद्गातेति पठित्वा। गोद्दस्तोहिरण्यादिदक्षिणाश्चतुष्टयविभागस्य समर्पणं कुर्यात्॥ अग्नौ दक्षिणानां तेयो विभागः स प्रति
गृह्णतां। मंथौदनतिलमाषाश्च॥ अग्नीध्राग्नये त्वेति हिरण्यप्रतिगृह्णाति हृद्रायत्वेति गाः। बृहस्पतये त्वेति वस्त्रं। यमाय त्वे त्यश्वं॥
मंथौदनतिलमाषाणां चकोदादिति प्रतिगृह्णंत्र्चः॥ सर्वेषामृत्विजामेतदेव विकल्पेन प्रतिगृह्णंत्राः॥ विकल्पे ननु स्तीमे व प्रति
गृह्णां सर्वेषां। पत्नीश्च मयापि दत्ते। स्येवं यजमानदानानंतरं सहैवानुमतिं करोति। मंथौदनतिलमाषाणां च दक्षिणात्वेन दानं॥ पुरुषा
र्थत्वेनेति मतद्वयं॥ तत्र पुरुषार्थत्वपक्षे दानप्रकारउक्तः॥ दक्षिणात्वेन दानपक्षे॥ अभ्योतं संकल्पमथौदनतिलमाषाश्च दक्षिणा
बुद्धादिभ्य इति विशेषः॥ तदाच दानकाले मथौदनतिलमाषाश्चेति पृथक्नवक्तव्यं॥ दक्षिणानाम ध्येनेनव यो विभाग इत्येतावानें
वसिद्धः। हरित्वामिमतेनु समुदितसंकल्पो न भवति॥ किंतु प्रत्येकमेव यथाविभागं संकल्पः॥ शाखांतरीयदक्षिणादानं च॥ गौश्चाश्व
श्चाश्वतरश्च गर्दभश्चाजाश्चावयश्च व्रीहयश्च यवाश्च तिलाश्च माषाश्चेति॥ तद्यथा अमुकयज्ञसमृध्यर्थं हिरण्यविभागं त्रिस्रो
गाः वासो श्वमंथौदनतिलमाषाश्चाश्वतरादि विभागं चाग्नीत्रुभ्यमहं संप्रददइति॥ एवं द्वादशगाः षट्गाः॥ चतस्रो गाः तिस्रो गाः द्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF

त्रिवृयो गोविशेष॥ अग्नीधे दानानंतरं॥ यजमानो ब्रह्मणमग्रेत्यनेन मंत्रेण सदसः पुरस्तादुपविष्टस्याग्नेयस्य समीपे आगत्योपवि
श्यक आत्रेय इति षट्कृत्व उच्चार्य अहाले यमित्याद्यगोपवनमित्यंतं सकृत्पठित्वा दक्षिणासंबंधि हिरण्यव्यतिरिक्तं हिरण्यम
स्मद्रातारित्यनेन मंत्रेण त्रेयाय दद्यात्॥ आत्रेयहिरण्यं तुभ्यमहं संप्रददइति॥ ततः सदसि गत्वा ब्रह्मणः समीपे उपविश्य समु
दित संकल्पपक्षे ब्रह्मन् दक्षिणानां नेयो विभागः स प्रतिगृह्यतां इति॥ प्रत्येकं विभागसंकल्पपक्षे तु अस्य यज्ञस्य समृद्ध्य
र्थं हिरण्यपरिविभागं चादशगाः वासो श्वमंथौदनतिलमखोश्व श्वन रगर्दभाजविद्वी हि यवतिलमाषविभागं च दक्षिणाः ब्रह्मन्
तुभ्यमहं संप्रददे॥ मयापि दत्ता इति पत्नीवक्ति॥ एवं सर्वत्रोह्य॥ ततउद्गात्रे द्वादशगाः॥ अस्मद्रातारित्ययं मंत्र, सर्वेभ्य ऋत्विग्भ्यो दा ७२
नेज्ञेयः॥ हिरण्यमात्रदाने॥ बहुवचनांतत्वान्मंत्रलिंगाच्च॥ शाखांतरे पि दक्षिणादानमात्रे विहितत्वाच्च॥ ततो होत्रे द्वादशगाः॥ ततो ह
विर्धाने गत्वा तत्रोपविष्टाभ्यां अध्वर्यु प्रतिप्रस्थातृभ्यां दद्यात्॥ तत्र समुदितसंकल्पपक्षे॥ अध्वर्यू दक्षिणानां वां योविभागस्तौ प्रतिगृ
ह्येतां॥ प्रत्येकपक्षे अध्वर्यवे द्वादशगाः प्रतिप्रस्थात्रे षट्गाः इति॥ ततः पुनः सदसि प्रशास्त्रे दानं॥ षट्गाः॥ ततोमैत्रावरुणाय षट्गाः॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततो ब्राह्मणाछंसिने षष्ठाः। ततः पोत्रे चतस्रो गाः। ततो नेष्ट्रे चतस्रो गाः। ततो ऽछावाकाय चतस्रो गाः। ततऽग्नीध्रे तिस्रो गाः। ततो या
वस्तुते तिस्रो गाः। ततः सुब्रह्मण्यायै तिस्रो गाः। ततः प्रासर्पकोपगातृचमसाध्वर्युभ्यो न्येभ्यो पि देवयजनं ह्यागतेभ्यो दक्षिणादस्यऽ
व्यदानं॥ ततः सर्वेभ्यो दानानंतरं प्रतिस्रो गाः। हिरण्यादि दक्षिणादानं चोक्तेभ्यो पि भवति॥ तत्र हिरण्यस्य परिमाणं हिरण्यपरिमान
मेकत्रापीत्युक्तत्वात्कृतमानं रक्तिकाज्ञानमित्यर्थः॥ तस्य गो विभागवद्विभागः॥ अग्रेभ्यो द्वादश रक्तिकाः। द्वितीयेभ्यः षट्षट्॥ तृती
येभ्यश्चतस्रश्चतस्रः॥ तिस्रस्तिस्र इतरेभ्य इति॥ वस्त्राश्वादिकस्यापि मूल्यं कृत्वा तत्र धा विभज्य वा द्वादश द्वादश भागा नाद्येभ्यष
ट्षट् द्वितीयेभ्य इत्यादि प्रकारेण विभागः समुदितसंकल्पपक्षेनुसृगमं॥ उज्जातर्दक्षिणानां ते योहोतर्दक्षिणानां ते योह विद्धांतं ग
त्वा अध्वर्यदक्षिणानां वां यो विभागो तौ प्रतिगृह्णीतां॥ पुनः सदस्यागस्त्य प्रस्तोतर्दक्षिणानां ते॥ मैत्रावरुण दक्षिणानां ते॥ ब्राह्मणा
छंसिन् दक्षिणानां ते। पोतर्दक्षि०। नेष्ट द०। अछावाकदक्षि०। नुन्नेतर्द०। ग्रावस्तुद०। सुब्रह्मण्यद०। सुब्रह्मण्ये इति वा। ततः अ
स्यपतस्य समक्ष अर्थं यथा संपन्नं हिरण्यं उपगातृभ्यः प्रासर्पकेभ्यश्चमसाध्वर्युभ्यो न्येभ्यो पि देवयजनमागतेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो हं सं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प प्रददे॥ यो विभाग इत्यादि॥ ततः प्रतिहर्त्रे दक्षिणां नामिति॥ दक्षिणाग्रहणार्थं देवयजमानभागतानां मध्ये काणवकरूपपगोत्रे
ण्योऽस्मभ्यं देहीत्येवं प्रार्थयमानेभ्यः किमपि देयं। मुख्ये दक्षिणालाभे प्रतिनिधित्वेनापि रजतं न देयं॥ २ ॥ द्वितीया कंडिका॥
॥ ॥ प्रतिहर्त्रे दानानंतरमेवाध्वर्युर्हविर्धानं प्रविश्य शुक्रपात्रं गृहीत मरुत्वतीयं गृहमादायेंद्राय मरुत्वतेनुब्रूहीति प्र
शास्तारं प्रेष्यति॥ ततआश्राव्येंद्राय मरुत्वते प्रेष्येत्युक्त्वा वषट्कारानुवषट्कारयोर्जुहोति॥ इदमिंद्राय मरुत्वते। इदम
न्तय इति त्यागौ। नात्र चमसानां कंपनं॥ अशास्त्रग्रहत्वात्। नापि भक्षणं। ततोऽध्वर्युः पात्रं प्रतिप्रस्थातृहस्ते समर्प्य हविर्धा ८०
नं प्रविश्य रिक्ते शुक्रपात्रे द्रोणकलशान्नभृतो वा परिप्लवया मरुत्वंतमिति महामरुत्वतीयं गृहीत्वा परिमृज्य प्रदक्षि
णेन रथावृत्तीकृत्वा एष ते योनिरिति खरे आग्रयणस्य पुरस्तात्सादयति॥ ततः पूर्वद्वारेण निष्क्रम्य प्रतिप्रस्थातृहस्ता
द्गृह पात्रमादाय सदसि होतारं पृष्ट्वा अध्वर्युर्भक्षयति॥ होता वाऽध्वर्युं पृष्ट्वा भक्षयति॥ ततः पात्रं सदसो निष्क्रम्य मार्जाली
ये प्रक्षाल्य खरे स्थापयति स्वयमेव॥ ततो होतुः पुरस्तात्प्राङ्मुख उपविशति॥ ततो होत्राऽध्वर्यो शोंसावेत्याहूतः॥ पर्या

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हृत्य प्रतिगृणाति ॥ प्रतिप्रस्थाता च हविर्द्धानं गत्वा रिक्तेन ग्रुपात्रेण द्रोणकलशात् पूतभृतो वा महतां त्योजस सृतिमं चेण
तृतीयं कुंठमहत्वतीयं गृहीत्वा परिमृज्यैव तेयो निरिति खरे सादयति ॥ हरिस्वामिमते स्य दादनमंत्रस्य नाम्नानाता दनाभावः । ते नहोमका
ल एव गृहीत्वा असादयित्वैव होतव्यः ॥ अत्र शस्त्रे जनिष्ठा उग्र इत्येतस्यां मध्ये मदामो देवेति तत्कृतस्तुतिगरः । अवसाने प्रणवे । वा विकृतं वपि
एतस्यां ऋचः स्थाने या अस्या शस्यते तस्यामपि सकृत्सप्तदामोदैवेति प्रतिगरो भवति । शस्त्रांते ध्वर्युः रोमिति प्रतिगीर्याथ त्वा स प्रदक्षि
णेन तथा हृत्वी कृत्वा सगृहीतं महत्वतीयमादत्ते ॥ प्रतिप्रस्थातापि स्व गृहीतमादत्ते । चमसाध्वर्यवो हविर्द्धानमध्यस्था एव चम
सान् हस्ते धारयंति । निष्क्रम्याश्राव्यो स्थ शाय जसो मस्येति प्रैषः ॥ वषट्कारद्वये होमद्वयमभयोः । इदमिंद्राय मरुत्वते ॥ इदमग्नय
इति त्यागो । चमसाध्वर्यवोपि दिश्चमसानां प्राङ्पनेन कंपनं कुर्वंति । सदसि गत्वा होत्रध्वर्यो परस्परमुपहूय भक्षणं । प्रतिप्र
स्थातान्वनुपहूयैवैकाकी भक्षयतीति संप्रदायः ॥ तस्यापि होत्रा सह भक्षणं युक्तं । अनुपहूतचमसानामिव ॥ ततः पात्रयोर्नि
हृत्य प्रक्षाल्य खरे स्थापनं ॥ चमसिनश्चानुपहूयैव स्वं स्वं चमसं भक्षयित्वा सशेषेणाप्यायनं कुर्युः । ततः श्चमसानां हविर्धान

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प मध्येनिधानं॥ ततोध्वर्युः शुक्रपात्रे द्रोणकलशात्परिप्लवया सोममादायमाहेंद्रंगृह्णं गृह्णातिमहां॥ २ इंद्रोनववदितियजमानस्यात्रविकल्पेनाध्व
र्योर्गृह्णतोन्वारंभः॥ ततः परिमार्जनं॥ पुरदक्षिणोत्तरथोहृत्वी एवंतेयोनिरिति शुक्रस्थाने सादनं॥ ततो द्रोणकलशस्य पूतभृत्यासेकः॥ ततस्त
णाम्यंमाहेंद्रं ग्रहमुपस्थस्थपुरस्तात्तूपेकृत्वे पुस्तोत्रेनतो समर्पयन् पत्रष्टमंत्रं स्तोत्रमुपाकरोतिउपावर्तध्वमिति॥ ततः प्रैष्य अभिषोतारोति
षुणतेति प्रतिप्रस्थाता नेष्टुनेतृन्ततीयसवनाभिषवार्थं॥ ततउलूखलानुवादयतेत्यग्नीद्रूलयजमानान्सवनीयनिर्वापार्थं प्रैष्यति॥
अग्निदाग्निरंविनयसौम्यस्यविन्तादित्यग्नीध्रुवेव्यति॥ ततः प्रतिप्रस्थाताग्रयोधिषवणं परितउपविशंति॥ उन्नेतः प्रतिप्रस्थाता॥ इत ८१
रैदक्षिणतः॥ तत्रहिरण्यप्रावाणामीषांतरेणाहरणं॥ ग्रावाणां पाणिप्रक्षालनं॥ हिरण्यबंधनं ग्रावाणामयादानं। वाग्यमनं। कुंडलिका
विसृस्यजीवेणमिश्रितांकृत्वामाभेरितिप्रहरणं॥ मन्त्वाप्रहाराः। उत्सृज्यपुनरभिषवः। पुनरुत्सृज्य। पुनरभिषवः॥ आप्यायनं॥
एवंत्रिपर्यायएकोभिषवः॥ एवमेवापरंवारद्वयंकुर्युः॥ आधवनीयेसर्वमृजीषमवदधाति। प्रतिप्रस्थाता। अग्नीधः पय
स्यावर्जितान्सवनीयान्निर्वपति॥ सौम्यश्चरुर्वात्दराश्वैककपालोधिके॥ तत्रचतुरासनं॥ पुणीताप्रणयनं॥ पात्रासादनं भू

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पाग्निहोत्रहवणि। कपालानि द्वादश। कर्परं। वरुणस्यालेका। कृष्णाजिनं। उलूखलमुसलं॥ पात्रीधान्यं॥ संयवनार्थमुदकं। दधि च। भूता
वदानं। प्रेक्षणं च॥ पुरोडाशपात्रेका॥ पंचबिलाचेत्याप्राद्य। स्फ्यो पहित पात्रीकरणादित्यग्रहणांसादनांतं॥ तत्र इंद्राय जुष्टं इंद्राय हरिव
ते जुष्टं। इंद्राय पूषण्वते जुष्टं। सोम। यजुष्टं। वरुणाय जुष्टमिति विशेष॥ हविर्ग्रहणामपः कृत्वा पूर्वाभ्यामेव पवित्राभ्यामुत्पवनं॥ सव्य
हस्तकरणादि। प्रोक्षणं। इंद्राय त्वा जुष्टं। इंद्राय हरिवते त्वा। इंद्राय पूषण्वते त्वा सोमाय त्वा॥ वरुणाय त्वेति च व्रीहिमयपुरोडाशपक्षे
कणांते विभज्यालंभः॥ इदमिंद्रस्य वरुणस्य च॥ इदं सोमस्य। यवमयपक्षे सौम्यः पथग्धूमतए वविभज्य धानामंथनातां यव
तंडुलानामालंभनं॥ इदमिंद्रस्य हरिवतः। इंद्रस्य पूषण्वतश्चेति॥ पुरोडाशयोः पूर्ववत्॥ इंद्रस्यैकादशकपालानि। वरुणस्यैकं।
तस्मात्तप्तस्वेत्यभ्यूहनं॥ उपसर्जन्यधिश्रयणाद्याप्रांतं सर्वं प्रातः सवनवत्॥ धानावदानमेक्षणापं च बिलापुरोडाशपात्रीसंमार्गः
संमार्जनानामवोक्षरोपासनं॥ तत आग्नीध्रीयस्य पश्चादाशिरं विनयमंथीत्यर्थः॥ तदुक्तं मानवे॥ पश्चादाग्नीध्रस्याशिरं मंथती
ति॥ माहेंद्रस्तोत्रानंतरं होतुः शस्त्रं॥ तत्र पूर्ववत्प्राङुपविश्याह्वनस्याह्वनप्रतिगरः॥ शस्त्रांते ॐ मिति प्रतिगरः। उक्थायप्रदक्षिणेन रथा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प

हृत्नी।।माहेंद्रमादाय प्रज्ञति देशं गत्वाश्राव्यो त्थ श्रापय न सोमस्येति प्रेष:।प्रतिवषट्कारं होम:।चमसानां पूर्ववत्कंपनं।इदं महेंद्राय ~~अस्मानुपसो~~
इदम न्नय इति त्यागो।प्रदक्षिणा हृत्नी न रथा हृन्न।अध्वर्यु होतृभ्यां माहेंद्रभक्षणं चमसिनश्चानुपहूयैव सर्वभक्षांश्चमसानभक्षयंति·
ततो मार्जालीये चमसानां प्रक्षालनं।उत्तरवेदिमपरेण प्रशास्तृचमसपूर्वकं निधानं।।ततः प्रातः सवनत्र्यवउत्थविग्रहः।।ततअ
ध्वर्युहृत्थ पात्रं सव्यहस्ते कृत्वो त्थ स्थालीं तूलीं स्वस्थाने निदधाति।।परिमार्जनं।।प्रदक्षिणे न रथा हृत्नी।।तूलीसादनं प्रशास्तृ
चमसपूर्वकं सोमोन्नयनं चमसेषु।तृणाभ्यां ग्रहमुपस्तरणं पस्तोत्रे पाकरणं।स्तोत्रान्ते प्रशास्ता शस्त्रं शंसति।।तत्राध्वर्यो: प्रति
गर:।शस्त्रान्ते ग्रहादानं।चमसाध्वर्यूणां चमसादानं।।आश्राव्यो त्थ श्रापय न सोमानामिति प्रेष: प्रतिवषट्कारं ग्रहचमसहोम:
इदमिंद्रायेदमग्नय इति त्यागो प्रदक्षिणेन रथाहृन्नीश्च।।ग्रहशेषस्य प्रशास्तृचमसे आसेक:।पात्रस्य हविर्धानमध्ये निधानं
ग्रहशेषस्याध्वर्यु: प्रशास्तृभ्यां भक्षणं।प्रशास्तृ: सर्वचमसेषु वषट्कारनिमित्तो भक्ष:।चमसिनां स्वचमसे समाख्यानिमित्त:
प्रशास्तुरपि स्वचमसे समाख्यानिमित्तश्च।।सर्वभक्षाश्चमसा: कार्या: तेषां मार्जालीये प्रक्षालनं।।ब्राह्मणाछंसि चमसपूर्व

८२

कं ऽन्तरवेदेः पश्चान्निधानं॥ एवं प्रथमोध्वर्युकर्त्तकऽस्थविग्रहः॥ ॥अथद्वितीयः प्रतिप्रस्थातृकर्त्तकऽच्यते॥ तत्र प्रतिप्र
स्थातोऽप्यपात्रेऽस्यस्यास्यालाअर्द्धसोममिंद्रायत्वेति गृहीत्वास्थालीनिधायपरिमार्ष्टि॥ ततः प्रदक्षिणीहृत्यरित्तरथाच्च॥ तूष्णीं
सादनं। ब्राह्मणाछंसिचमसपूर्वकं पूतभृत्तश्च्चमसोन्नयनं॥ स्तोत्रोपाकरणं। स्तोत्रांते ब्राह्मणाछंसीशंस्त्रशति॥ तत्र प्रतिप्रस्था
तुः प्रतिगरः शस्त्रांते प्रदक्षिणोतरथाहृत्वाग्रहचमसानामासादनं॥ आश्राव्योऽस्थश्रायजसोमानामिति प्रैषः॥ प्रतिवषट्
ट्कारं ग्रहचमसहोमः॥ इदमिंद्रायेदमत्त्वय इति त्यागौ॥ प्रदक्षिणोतरथाहृत्वा। ग्रहशेषस्य ब्राह्मणाछंसिचमसे आ
सेकः॥ तत्र प्रतिप्रस्थातृवषट्कर्त्रोर्भक्षणं॥ सर्वचमसेषु वषट्कर्त्रे वषट्कारनिमित्तोभक्षः॥ स्वचमसे समाख्यानि
मित्तश्च॥ चमसिनांस्वस्वचमसे समाख्यानिमित्तः॥ सर्वभक्षान्त्वमसामार्जालीयेपात्रप्रक्षालनं॥ अच्छावाकचमसपूर्व
कं ऽन्तरवेदेः पश्चान्निधानं॥ इति द्वितीयस्थविग्रहः॥ ॥ततोध्वर्युराधवनीयेवसतीवरीरासिंचति॥ इदं तृतीय
९ सवनमितिमंत्रेण। सर्वेषांमेकधनानांशेषं चानेनैवमंत्रेण धवनीये॥ आसिंचसितिप्रत्येकं मंत्रः॥ ॥अथतृतीय

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प ऽथ विगृह्य वऽच्यते ॥ तत्र प्रतिप्रस्थातोऽथ पात्रेऽथ स्थाली तः सर्वं सोमं गृह्णाति ॥ इंद्राय त्वा देवा व्यमिति ॥ परिमार्जनं
प्रदक्षिणो तथा होत्री ॥ तूष्णीं सादनं ऽन्येनाच्छावाक चमस पूर्वकं चमसेषु पूतभृतः सर्वं सोमं विभज्यो न्नयति ॥ तणाम्पां
ग्रहमुपस्थ्यस्य स्तोत्रोपाकरणं ॥ स्तोत्रान्ते च्छावाकः शंसति ॥ तत्र प्रतिप्रस्थातृः प्रतिगरः शस्त्रान्ते प्रदक्षिणे तथा होत्री ग्रह
चमसादनं ॥ आग्नेयो च्छावाक ग्रहोस्तीमानामितिप्रैषः प्रतिचवषट्कारं ग्रहचमसहोमः ॥ इदमिंद्रायेदमग्नयइतित्यागौ ॥
प्रदक्षिणे तथा होत्री ग्रहशेषस्याच्छावाकचमसे आसेकः ॥ तस्मिन्नुपतिप्रतिप्रस्थाच्छावाकयोर्भक्षणं ॥ सर्वचमसे ८३
षच्छावाकस्य वषट्कारनिमित्तो भक्षः ॥ स्वचमसेसमाख्यानिमित्तोभक्षः ॥ सर्वभक्षाः मसकार्याः ॥ तेषां मार्जालीये
प्रक्षालनं ॥ हविर्धानमध्ये निधानं ॥ इति तृतीयऽथ विगृह्यः ॥ ततो ध्वर्युः प्राणस्तः प्रभूहीतिमैत्रावरुणं प्रत्याह ॥ ततः
सर्पतेतिप्रशास्त्रानुज्ञाताः सर्वे ऋत्विजः सदसो निष्क्रम्य चात्वालोत्कराव्यंतरेण गत्वा बहिर्वेदि मूत्रपुरीषादि कृत्वा प्रत्याग
च्छंति ॥ ॥ इति माध्यंदिनं सवनं ॥ ३ ॥ तृतीया कण्डिका ॥ ॥ अथ तृतीयसवनं ॥ तत्र पूर्ववदध्वर्युरेहि यजमानेतिप

जमानप्रस्माह॥ ततोऽध्वर्युर्यजमानप्रतिप्रस्थात्रग्नीदुन्नेतारः पूर्वद्वारेण हविर्द्धानं प्रविशन्ति॥ पत्नी चापरेण द्वारेण हविर्द्धा
नं प्रविशति॥ ततउभयोर्हविर्द्धानद्वारयोरपिधानं॥ ततोऽध्वर्युरादित्यस्थालीमादित्यपात्रं चादाय पूतभृत उपरि सम्प्रह
स्तेनादित्यपात्रं गृहीत्वा दक्षिणहस्तेनादित्यस्थाल्याः संस्रवतो मादित्यपात्रेणि नयति। कदाचन स्तरीरसीति॥ तत आदित्य
पात्रमपगृह्य धारान्तो विच्छिद्य पुनर्गृह्णाति॥ कदाचन प्रयुच्छसीति॥ ततस्थाली प्रतिप्रस्थात्रे समर्थ्यादित्यग्रहस्य परिहि
दर्भं तरुणं कृत्वा यज्ञो देवानामिति मन्त्रेणादित्यग्रहमुलूषलमध्येवापश्रिमंतेवा लौकिकेन दध्ना श्रीणाति॥ ततउपांशुस
वनेन सोमं दधिनीपरस्परं मिश्रयति। विवस्वन्नादित्येति मन्त्रेण॥ ततउन्नेत्रे उपांशुसवनं समर्पयन्नात्सजग्रात्॥ इतितं
प्रस्माह॥ ततउन्नेतापंपिग्रावाणौ यत्नेनाधवनीयमध्ये अवधाय ततः पुनर्निष्क्रास्य शाधिषवणचर्मणि निदधाति॥ अथवा
आधवनीयायात्रमहे सोमपुन्नीयतस्मिन् ग्रावाणोनिधायाधिषवणेनिदधाति॥ ततो गृहस्य परिमार्जनं॥ नसादनं असन्नो
ह्यन इति मनुवचनात्॥ पाणिनाआदित्यस्थाल्या वाग्रहस्यापिधानं। द्वारयोरुद्घाटनं यजमानाध्वर्युमन्वारभते॥ हविर्द्धा

नाग्निः क्रमणप्रभृत्योः। आदित्येभ्योनुब्रूहीत्यनुवाचनं॥ आथर्वी आदित्येभ्योनुब्रूहि प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः ध्यक्षेभ्यः इति प्रैषः॥
आश्राव्यादित्येभ्यः प्रेष्येति प्रैषः॥ अत्र वा प्रियेभ्यः प्रियधामभ्य इति वक्तव्यं। नानुवाचने। वषट्कृते सशेषस्य होमः। नानुवषट्
कारः। इदमादित्येभ्यः। कृत्वा ग्रहशेषस्थालीशेषौ प्रतिप्रस्थात्रे समर्पयति॥ तत्र तृतीयसवनादौ पत्नसर्पणं तत्कर्त्तव्यं॥
ततोपि पूर्व आहवनीयपश्चादुत्तरेणपि मुखेउपविष्टो यजमानो लोकद्वारीयं साम गायति जुहोति॥ ततः सयजमाना ऋत्वि
जो धिष्ण्योपस्थानादि वासदोभिमर्शनादारभ्य वासर्पणं कुर्वंति॥ प्रतिप्रस्थातापि कस्य विद्रस्ते शेषौ समर्प्य सर्प(
णं करोति॥ ॥चतुर्थी कंडिका॥ ४ ॥ ततः प्रतिहर्त्ता पूतभृतं पवित्रेण संमार्ष्टि तत उन्नेता उपरि पवित्रं वित(
न्वंति॥ ततो ध्वर्युर्माध्यंदिनसवनग्रहीतमाग्रयणस्थालीस्थं सोमं पात्रांतरे कृत्वा तं स्वयमेवासिंचति सर्वेन॥
पुरस्कंदयन्नध्वर्युराग्रयणस्येति श्रुतेः॥ प्रतिप्रस्थाता चाध्वर्युसमर्पितावादित्यस्थाल्योः शेषौ पृथक् पूतभृत्यासिंचति। उ
न्नेता चाधवनीयादुदंचनेन पुनश्च ससोममासिंचति॥ एवं चतसृभ्यो धाराभ्यो ध्वर्युर्ये देवास इत्याग्रयणस्थालीं दक्षि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दक्षिणा हस्त धृतायामाग्रयणं गृह्णाति ॥ ततो दशापवित्रेणाग्रयणस्थालीमपगृह्य हिंकारादि। प्रतिप्रस्थात्रादीनां वाग्विसर्गः परि
मार्जनं ॥ आग्रयणस्य सादनं ततोध्वर्युराशीर्मंत्रं जपित्वा नेनपतम्भलाशिरमाभिषिंचति ॥ ततः पत्नीनदस्येनूरद्रयेन शाखिरं पूतभृ
तमवेक्षते मध्ये ॥ ततः पाणिप्रक्षालनं समन्वारब्धानामनिष्क्रमणं । यत्तद्रति विप्रुट्ठोमः ॥ कृत्वा वा समन्वारंभः । अध्वर्योर्वेदित
ण द्वयादानं उत्थितानां त्यपर्णां ॥ गृहीत तृणयोरेकस्य चात्वाले प्रक्षेपादेवानामिति ॥ ततः सदोगमनं ॥ उद्गातृणां यथास्थानं
मुपवेशनं ॥ उपविष्टेषु विसर्गः । उद्गातृणां पुरस्तात्स्थलीं द्वितीय तृण प्रक्षेपः ॥ ततः पुरस्ताज्जपे कृते प्रस्तोत्रे द्वे दर्भतृणे वा
कुशामुष्टिं वा प्रयच्छन् तृणे वा सोमः पवत इति पवमानमुपाकरोति ॥ अध्वर्युप्रतिप्रस्थातृयजमान उद्गातृणां प्रपुरस्तात्सुत्स
ङ् मुखा उपविशन्ति ॥ ब्रह्मापि प्रशास्तुर्दक्षिणत उपविशन्ति ॥ प्रथम प्रस्तावकाले यजमानो सतोमास समयेत्यादियजूंषि
शनपथस्वरेण सकृज्जपति । स्तूयमाने पवमाने उन्नेता पूतभृतो मुखे पवित्रमंतर्द्धाय वा धवनीयं सोममाभिषिंचति ॥ स्रजीबंव
वसतीवरीणां कुंभे प्रक्षिपति स्तोत्रांते ध्वर्युर्हत्निष्ठन प्रेष्यति। अग्नीदग्नीन्विहर बर्हिस्तृणीहि पुरोडाशां २ अलंकुरु हस्य गतीं द्यं ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ॰प प्रतिप्रस्थातः पशौ संवदस्वेति प्रस्थारं। ततोग्नीदाग्नीध्रीयहोतृधिष्ण्यादिषु सर्वेष्वङ्गारान् विहरति॥ ततोन्तः पादात्यादारभ्योत्तरवेदिं या
वत्पश्चात्पाडुपरिवर्हिल्लक्षींल्लणाति॥ ततआज्यस्थालीं वेदं स्रुचं चादाय शालायां गत्वा पुरोडाशाभिमर्शीकरणादि। प्राणदानं॥ कपालो
द्वासनं कर्परोद्वासनं च करोति॥ इंद्रं गच्छ॥ इंद्रं हरिवंतं गच्छ। इंद्रं पूषण्वंतं गच्छ। इंद्रं सरस्वतीवंतं गच्छ॥ वहृण्णं गच्छेति विशेषः प्रति
प्रस्थाता स्वयमादापयत्वा परुद्गिदिति द्वितीयं ३। मित्रनुशासनं करोति॥ ततः शमिता हृदयं शूलाग्नि श्रावयसर्वावदानानामुपर्युखा
मांनिदधाति॥ शूलं वाध्वर्यवे प्रयच्छति॥ अध्वर्युः शूलं मंडपस्योपरि निदधाति॥ न भूमौ नाप्सुदके॥ ततः प्रतिप्रस्थाता जुह्वापृष ८५
दाज्यस्थाल्याः पृषदाज्यस्थाल्याः पृषदाज्यमादाय चात्वालोत्करावंतरेणाति क्रम्य शमितारं प्रत्यागच्छन् — तं हविः शमिता ३ इत्यादि
पृच्छति॥ ततोध्वर्यो रेवहृदयाभिघारणं॥ तद्व्यतिरिक्तमांसान्याज्येन पृषदाज्येन वाऽभिघारयति॥ ततउदग्द्वासनं॥ अग्निं गच्छेति
अंजनं॥ चात्वालोत्करावंतरेणाहरणं॥ दक्षिणतआसादनं। आलंभः जुह्वादिष्वपस्तारः॥ हिरण्यावधानं॥ ततोमनोतापैषः जोहवानीं जुह्वा
मवदानं। ॐ पश्रृतानामुपभृति॥ पुनर्हिरण्यावधानं। उभयत्र सकृदभिघारः। वसाग्रहणं। द्विरभिघारः। ततोवसाशेषस्येडापात्र्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मासेकः। कोऽस्यानस्थिमतांचप्राशनं। श्रोणिवर्जं। द्विरभिघारः जाघनीं गुदयोर्निधानं। पक्षेपशुसंमर्शनं॥ अग्नयेछागस्यहवि
षोनुब्रूहीत्युक्त्वा॥ आश्राव्याग्नयेछागस्यहविः प्रस्थितंप्रेष्येत्याह॥ अर्द्धर्चान्तरेप्रतिप्रस्थातुर्वसाहोमः। वषट्कृतेप्रधानावदान
होमः। इदमग्नये॥ ततः प्रदक्षिणावर्तनादि। वनस्पतिस्विष्टकृद्यागोदिग्व्याघारणं॥ स्रुचोः सादनं। नत्रासंचरात्प्रक्षणं॥ प्रा
शित्रसमर्पणं॥ अपऽपस्थस्येणमंतरायूपाग्नीप्रत्याहृत्यसदसिहोत्रेसमर्पयति॥ प्रतिगृह्यपर्वाजनादिमपीदंजपांतं॥ क्रो
मादीनांनियमेनसमर्पणं॥ मैत्रावरुणप्रतिप्रस्थातसहितानांहविर्यत्तत्विंजाभिडाभक्षणं। यजमानस्यचमार्जनं। ततः सव
नीयासादनं। आलंभः स्रुचावाचायपजप्रेषावाज्यभागौ॥ ततोजुह्वामुपभृतिचोपस्तारः। पुरोडाशेडादीनांद्विर्द्विरवदानं। अ
वयतोवाअवदीयमानेषुवाऽवदायवाऽनुवाचनं॥ तृतीयस्यसवनस्येंद्रायपुरोडाशानामनुब्रूहीति॥ उपरिसकृदभिघारः
प्रत्यवदानं। क्षताभ्यंगः उपभृतिस्विष्टकृदवदानं॥ द्विरभिघारः। अतिक्रम्याश्राव्यतृतीयस्यसवनस्येंद्रायपुरोडाशान्प्रति
तान्प्रेतिमैत्रावरुणंप्रतिप्रेषः। वषट्कृतेहोमः। इदमिंद्रायहरिवतेपूषण्वतेसरस्वतिवतइतित्यागः। इदमिंद्रायेतिवा। सवनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ·प

येष्टुतिर्गृह्णः स्विष्टकृद्यागः । इदमग्नये । स्रुवेणोर्निधानं अन्वसंचराभ्युक्षणं ॥ प्राशित्रावदानं ॥ समर्पणं ॥ अपडपस्थ्रूपेडावदानं·
षडवत्तवुल्लयजमानभागानां च ॥ इडायाहोतृ धिहस्तेनिधानं ॥ पाणिप्रक्षालनं ॥ उन्नीयमानेभ्योनुब्रूहीति मैत्रावरुणं प्रति प्रै·
षः ॥ ततउन्नेता दशचमसानुत्तरवेदिमपरेणनिधाय प्रतभृत्तम्भनएवोन्नयनं करोति ॥ भुक्ताभावाद्रुपस्ताराघभावः । ततो
नुवाचनांते अच्छिन्नस्येतियजमानजपः । ततोध्वर्युर्होतृचमसं गृहीत्वातिचमसाध्वर्यवश्चेतरान् चमसान् गृह्णंति ॥ अध्व
र्युराश्राव्यतृतीयस्यसवनस्यऋभुमतो विभुमतोवाजवतो बृहस्पतिमतो विश्वदेव्यावतश्लौबु २ आशीर्वत इंद्राय सो· ८६
मान्प्रस्थितान्प्रेष्येति मैत्रावरुणं प्रेष्यति ॥ वषट्कारानुवषट्कारयोर्जुहोमेवहोमः ॥ चमसाध्वर्यूणां वा । बुह्लोज्रा
तृयजमानचमसानां द्विर्होमः । इतरेषां चमसानां सकृत् । इदमिंद्राय ॥ इदमग्नय इतित्यागो ॥ प्रैतुहोतुश्चमसः इत्यत्र भृत्कसा
भृन्नयच्चमितस्यस्थाने आशीर्वतोभुन्नयध्वमिति प्रैषः ॥ ततोहोत्रादिचमसानां चतुर्णां सदसि नयनं ॥ प्रशास्त्रादिच
मसेष्वाशीर्वतः पूतभृत एवसकाशाच्चमसाध्वर्यवएवोन्नयकुर्वंति ॥ ततोध्वर्योः प्रशास्त्रचमसं गृहीत्वा प्रशास्तर्यज । इति

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वषट्कारं होमः। इदमित्रावरुणाभ्यां। इदमग्नये। चमसप्रस्थापनं॥ ब्रह्मचमसं गृहीत्वा ब्रह्मन् यज प्रतिवषट्कारं होमः। इ
दमिंद्राय। इदमग्नये॥ चमसप्रस्थापनं। पोत्रचमसमादाय पोतर्यज। प्रतिवषट्कारं होमः। इदमरुद्भ्यः इदमग्नये। चमस
प्रस्थापनं नेष्टृचमसमादाय ग्नावनेष्टर्यज॥ प्रतिवषट्कारं होमः। इदं त्वष्ट्रे। इदमग्नये। चमसप्रस्थापनं। अच्छावाकच
मसमादाय अच्छावाकयज प्रतिवषट्कारं होमः इदमिंद्राविष्णुभ्यां। इदमग्नये। चमसस्थापनं॥ ततोग्नीध्रचमसमादायाग्ना
ग्नीयज। प्रतिवषट्कारं होमः। इदं त्वष्ट्रे इदमग्नये। चमसप्रस्थापनं॥ मैत्रावरुणचमसहोमानंतरमग्नीध्रचमसहोमानं
तरं वाऽपविष्णुप तपैत्विति जपः॥ ऽसदोगत्वाऽपाङग्नीदिति ब्रुवन् होतुरग्रेण प्रत्यङ् मुखेऽपविशति॥ ततो होतुरिडासम
र्पणं। पर्वांजनं॥ अवांतरेडावदानं। इडोपहवः। षडवत्तसमर्पणं चतुर्धाकरणाभावः मधीदमिति जपः। होतुरेवांतरे
डाप्राशनं॥ यजमानस्य सवनप्रार्थना॥ ततः प्रस्थितयागसंबंधिचमसानां भक्षः॥ तत्र होतृचमसे होत्रध्वर्यो भक्षिः॥ हो
तुः सर्वचमसेषु वषट्कारनिमित्तो भक्षश्च मासिनः पश्चात्॥ पुनरभ्युन्नीतेषु ध्वर्युश्च पश्चात्॥ ब्रह्मादीनां स्वस्वचमसेषु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ·प होतारं पृष्ट्वा समाख्यानिमित्तो भक्षः॥ प्रशास्त्रादीनां होतारमध्वर्युं च पृष्ट्वेति विशेषः। होतुश्च स्वचमसे समाख्यानिमित्तो भक्षः। एवं प्र
स्थितयागनिमित्तं भक्षणं समाप्तं॥ ॥अथ प्रशास्त्रादिचमसेषु होतारं प्रशास्त्रादींश्च पृष्ट्वाध्वर्योर्भक्षः॥ ततः प्रशास्त्रादीनां
होतारमध्वर्युं च पृष्ट्वा वषट्कारसमाख्यानिमित्तो भक्षो तं वेणा। पृथग्व॥ ~ सर्वभक्षाश्चमसाः॥ यथा स्वमाप्यायनं प्रातःसवन
वत्॥ चमसानां हविर्धानमध्ये दक्षिणहविर्धानाक्षस्य पश्चान्निधानं॥ ततः सयजमानाः षोडशर्त्विजः पुरोडाशमात्रा आदाय स्वस्वचम
ससन्निधौ हविर्धानमध्ये यजमानपितृपितामहप्रपितामहेभ्यः पिंडपितृयज्ञवत् पिंडदानं कुर्वंति॥ ॥तत्र निर्विकरणं॥ लेपोल्मु ८७
कपृथमावनेजनस्य कृदादिन्नलरणानामभावः॥ नामगोत्राभ्यां पिंडदानं पितृयज्ञवत्॥ अत्र पितर इत्यादि जपः॥ आवृत्योद
ङ्मुसनं॥ पर्यावृत्यामीमदंतेति जपः॥ प्रत्यवनेजनाभावः॥ नीवीविस्रंसनं॥ अंजलयः॥ सूत्रदानं गृहान्न इति जापः॥ येयेषांच
र्त्विजां चमसानं संति ते सन्निहितचमसे पिंडदानं कुर्वंति॥ यथा नेष्टचमसे अध्वर्यादयः॥ होतृचमसे ग्रावस्तुत॥ उन्नातृचमसे सु
ब्रह्मण्यो॥ ततो ब्रह्महोत्रध्वर्य्वग्नीत्प्रशास्तॄणाम् आग्नीध्रे इडाभक्ष॥ यजमानस्य हविः शेषभक्षः। नेडायाः। समस्य मार्जनं। प्रस्त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रेपवित्रकरणं॥भागसमर्पणं॥अवशाखायाआहवनीयेप्रहरणंनप्रातःसवने॥नापिमाध्यंदिने॥अध्वर्योर्देवोपवेषहोमः॥पिष्टले
पाकृतिः।प्रणीताविमोकः।राक्षसभागः।सदनीयभागावेक्षणं॥नागप्राशनंच॥ततोध्वर्योःपाणिप्रक्षालनं।हविर्द्धानंप्रविश्यो
पांशुपात्रेंतर्यामपात्रेवाआग्रयणं॥द्रामममध्येतिमंत्रेणसावित्रग्रहणं॥परिमार्जनं॥सादनाभावः॥ ॥पंचमीकंडिका॥५॥
देवायसवित्रेनुब्रूहीत्यनुवाचनं॥अतिक्रम्याश्राव्यदेवायसवित्रेप्रेष्येतिप्रैषः॥सर्वहोमःनानुवषट्कारः॥हृदंदेवापवि
त्रे॥ततोहविर्द्धानंप्रविश्ययेनपात्रेणसावित्रोगृहीतस्तेनैवपात्रेणपूतभृतःसकरणान्महावैश्वदेवंगृह्णाति॥उपयामगृ
हीतोसिसुशर्मासीतिमंत्रेणपरिमार्जनं।प्रदक्षिणेनरथावृत्ती॥ततएवतेयोनिरितिपात्रस्थानेखरेसादनं॥ततःसद्योग
त्वाहोतुःपुरस्तात्प्राङ्मुखउपवेशनं॥आहूतस्याहूत्यप्रतिगरः॥तवशस्त्रेएकयाचदशभिश्चेतिशस्यमानेप्रतिप्रस्थानाद्विदेव
त्यपात्राणिमार्जालीयेप्रक्षाल्यस्वरेस्वस्थानेनिदधाति॥प्रधावायज्ञेरित्येतावत्शस्यमानायतिसृणामृचामर्द्धर्चेषुमदामोदैवेतिप्रतिग
रोभवतिपुराणवेषुरुपाकृतएव॥शस्त्रांतेर्नुमितिप्रतिगरः।प्रदक्षिणावर्त्तनं।वैश्वदेवग्रहोपादानंचमसाध्वर्यूणांचमसादानं।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ·प

आश्रावयोत्थश्रावयजनसोमस्येति प्रैषः। वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः॥ प्रदक्षिणोत्तरथाहुतिः॥ प्रातःसवनवद्विश्वमसत्कंपनं॥ इदं
विश्वेभ्योदेवेभ्यः। इदमग्नयइतित्यागो॥ होत्रध्वर्युभ्यां ग्रहशेषभक्षणं॥ चमसितामनुपहूयैवस्वस्वचमसभक्षणं॥ सर्वभक्षाश्चम
साः मार्जालीयेचमसग्रहपात्रप्रक्षालनं॥ ग्रहपात्रस्यखरेस्थापनं॥ चमसानामुत्तरवेदेपश्चात्॥ ततःसौम्यचरुयागः। चरोरासाद
नं॥ आलंभः जुहूंवेदंचगृहीत्वा ध्रुवातश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ऽ। आश्रावयघृतस्येत्युपांशु॥ यजेत्युच्चैः॥ इदमग्नये॥ ततोजुहूंध्रुवा
तनुपस्तीर्यद्विश्चरोरवदायोपरिष्टादभिघार्या ऽ। श्राव्यसौम्यस्ययजेत्युक्त्वावषट्कृतेजुहोति॥ इदंसोमाय। पुनश्चतुर्गृहीत्वा ऽ। श्रा ८८
वयघृतस्येत्युपांयजेत्युच्चैः। इदंविष्णवे। अथवा एकएवघृतयागः। पूर्वंवापश्चाद्वानतदाच इदमग्नीविष्णुभ्यामितित्यागः॥ ततोध्व
र्युः सौम्यचरुमध्येलौकिकमाज्यमासिंच्यसौम्यंचरुंसदसिनीत्वोद्गात्रेसमर्पयति॥ ततः पूर्वंहोतोद्गात्रेक्रियमाणमध्वर्युहस्तस्थितमे
वावेक्षते। ततोध्वर्युः ध्रुवशेषमाज्यस्थाल्यांचतुर्गृहीतंगृहीत्वाशालाकान् प्रदीप्याग्नीध्रीयादिधिष्ण्येषु विभूरसीति प्रतिमंत्रमेवचतु
र्गृहीतंविभज्याष्टसुस्थानेषुजुहोतीति स्रुग्भिः शारनडवीरणादिशालाकाभिरेकः। एवंविधास्त्रयःशालाकाः प्रतिधिष्ण्यमादीप्यंतेतेष

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ग्निषु ॥ तेषूपशांतेषु स्वयोनेराग्नीध्रीयात् ज्वालाकानादीप्य धिष्ण्येष्वाग्नीध्रवन्निदधाति ॥ ततस्तेषु जुहोति । तत्र क्रमः प्रथमं पूर्वद्वारे
णाग्नीध्रं प्रविश्य धिष्ण्यपुरस्तात्प्रत्यङ् उपविश्य आग्नीध्रीये विभूरसीति जुहोति ॥ इदं विभवे प्रवाहणाय ॥ ततः पूर्वद्वारेणाग्नीध्रीया
न्निष्क्रम्य पूर्वद्वारेण सदः प्रविश्य प्रत्यङ्मुखो होतृधिष्ण्ये वह्निरसीति जुहोति ॥ इदं वह्नये हव्यवाहनाय । ततः पूर्वे मैत्रावरुणीं गत्वा प्रत्य
ङ्मुखः प्रशास्तृधिष्ण्ये श्वात्रोसीति जुहोतीति ॥ इदं श्वात्राय प्रचेतसे ॥ तथैव प्रत्यागत्य ब्राह्मणाच्छंसिधिष्ण्ये तुथोसीति ॥ इदं तुथाय विश्व
वेदसे ॥ ततः पोतृधिष्ण्ये उशिगसीति । इदमुशिजे कवये ॥ ततो नेष्टृधिष्ण्ये अंघारिरसीति ॥ इदमंघारये बंभारये ॥ ततोऽच्छावाकधिष्ण्ये
अवस्युरिति ॥ इदमवस्यवे दुवस्वते ॥ सदोमध्येपि सर्वधिष्ण्येषु प्रत्यङ्मुख एव जुहोति । प्रत्यङ्ङासिनः सर्वान्धिष्ण्यान्धारयतीति
क मैत्रसूत्रयोर्दर्शनात् ॥ ततः पूर्वद्वारेण सदसो निःक्रम्य मार्जालीयं गत्वा प्रत्यङ्मुख एव शुंध्युरसीति जुहोति ॥ इदं शुंध्यवे मार्जाली
याय ॥ ततो यथागतं प्रत्यागत्य पश्चिमेन हविर्धानमाग्नीध्रीयं दक्षिणेन गत्वोत्तरवेदिं प्रतिगच्छति ॥ केचिदाग्नीध्रीये पुनरत्र स्रुतं जु
हुति ॥ यदा अध्वर्युः धिष्ण्यानां व्याघारणं करोति ॥ तदैव प्रतिप्रस्थाता हविर्धानं प्रविश्योपांश्वन्तर्यामपात्रयोर्मध्ये पूर्वयेतपात्रेण

अ.प सावित्रेण न गृहीतोस्ति तेन पात्रेणोपयामगृहीतोसि बृहस्पतिसुतस्य देव सोम त इति मंत्रेण पात्नीवतं ग्रहं गृह्णाति एवं गृहीत्वा हविर्धा
नस्य पूर्वद्वारे ग्रहपात्रमादायोपविशति ॥ अध्वर्युर्धिष्ण्यव्याघारणानंतरं तत्र आगत्य नेष्टा नर्व्यां यजुर्वरणीशेषेण पात्नीवतं ग्रहं म
हं परस्तादिति मंत्रेण श्रीणाति ॥ ततो यजति स्थानं गत्वाऽश्रावय ऽग्नीत्पात्नीवतस्य यजेत्याह । ततोग्ना ३ इ पत्नीवन्निति मंत्रेणाग्नेष्ट्
त्राद्धिं यजति स्थाने तिष्ठन्नेव वषट्कृते जुहोति ॥ इदमग्नये पात्नीवते ॥ नानुवषट्कारः ॥ सशेषं पात्रमादायाग्नीध्रं गत्वोपविश्
स्याध्वर्युरग्नीदुपहवयस्वेति पृच्छति ॥ उपहत इत्युक्त आग्नीध्रोध्वर्युउपमाह्वयस्वेत्यध्वर्युं प्रत्याह ॥ ततोध्वर्युर्हुपहूत इत्युक्ता ८९
आग्नीध्र एवोपविष्टः प्रेष्यति ॥ अग्नीन्नेष्टुरुपस्थमासीद नेष्टः पत्नीमुदानयोद्गात्रा संख्यापयेति नेष्टारं । उन्ने
तर्होतुर्होतुश्चमसमनून्नय सोमं मातिरीरिच इत्युन्नेतारं ॥ ततोग्नीत्पात्नीवतपात्रसहित एव सदो गत्वा नेष्टुरुत्संगे उपविशति । ततः
सदस्येवाध्वर्याग्नीध्रोपात्नीवतशेषं भक्षयतः ॥ ततोग्नीदुत्संगादुत्थाय मार्जालीये पात्नीवतपात्रं प्रक्षाल्य खरे स्थापयति ॥ ततउन्ने
ता अपरेणोत्तरवेदिं होतृचमसादीन्द्राचमसान्निधाय पूतभृतोभिः शेषं सोमं विभज्य चमसे पूरयति ॥ होतृचमसे स्वल्पं न सिंच्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शस्त्रांते ध्रुवावनयनविधानात्॥ ६ ॥षष्ठीकंडिका॥ ॥ततोध्वर्युस्तृणाभ्यां होतृचमसस्थं सोमस्य ध्रुवा अकर्णग्राहृतः आकर्ण
ग्राहृतो वायुपुरस्ताज्जपे कृते प्रस्तोत्रे तृणे समर्पयन्नुपावर्तध्वमिति मंत्रेण यजमानस्तद्यं स्तोत्रमुपाकरोति॥ततो नेष्टा अपरेण द्वारे
ण पत्नीवाकृगृहीतास्तदोमभ्ये प्रवेश्योद्गातॄणां पुत्रस्तेनउपविष्टां पत्नीमुद्गात्रा सह समीक्षणं कारयति॥पत्युद्गातारमीक्षस्वेत्यध्येष
णया तद्धिंकारवेलायां प्रजापतिर्हृषासीतिमंत्रेणोद्गातारमवेक्षते॥ततो निधनवेलायां पत्नी स्वं दक्षिणप्रतिनिधनं चोर्वासेकस्तो
त्रसमाप्तिंपर्यंतं करोति॥उद्गातानुज्ञाता सती तं उत्थाय शालायां गच्छति॥अथवोद्गात्राविवीरमीक्षिता सती गच्छति।अस्मिन्पक्षे वा
रत्रयं प्रेक्षितयोद्गात्रवीक्षणं वारत्रयमूर्वासेवश्च भवति॥स्तोत्रांते होता अग्निमारुतं शस्त्रं शंसति॥अत्राध्वर्युः पूर्वं होतुः पुर
स्तात्प्राङ्मुखस्तेशोंसीवेति होत्राहूतः प्रदक्षिणमावृत्य संमुखो भूत्वा प्रतिगृणाति॥अस्मिन्शस्त्रेध्वर्युः किलीयमित्याद्यामृतिस्तष
अर्धर्चेषु मदामोदैवेति गर इच्छया॥प्रणवेषु शाकृत एव॥एवा न इंद्रो मघवेत्यस्यां शस्त्रस्यांत्यायामृचि शस्यमानायां विरोधा
त्प्रतिप्रस्थाता ध्रुवं ग्रहं ध्रुवं ध्रुवेणेति मंत्रेण सर्वहोतृचमसेवनयति॥शस्त्रांत ओ३मिति प्रतिगरः।नात्र प्रदक्षिणा शस्त्रय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ·प हुत्वात्॥ अध्वर्युर्होतृचमसमादत्ते॥ चमसाध्वर्यवश्चमसान्॥ अतिक्रम्याश्राव्योत्थयाय यज सोमानामिति प्रैषः। प्रतिवषट्का
रं सर्वेषां होमः॥ इदमग्नी महद्भ्य इदमग्नय इति त्यागो नात्र पुनः क्षिप्राहुतिरग्रहत्वा तु एव॥ ततः सदसि गत्वा होत्वध्वर्यो होर्
तृचमसे भक्षः॥ होतुरिडादिचमसेषु नात्र षट्वषट्कारनिमित्तो भक्षः॥ ब्रह्मादीनां च स्व स्वचमसे होतारं पृष्ट्वा समाख्यानि
मित्तो भक्षः॥ ततः स्वचमसे होतुः समाख्यानिमित्त॥ सर्वभक्षांश्चमसांश्चमसाध्वर्यवो मार्जालीये पृथक् स्वचात्वालस्य पश्चाद्वो ग्रा
दिक्रमेणोदक् संस्थं स्थापयित्वोदकेन पूर्णान् कुर्वन्ति॥ ततऽल्पुकसमासादिधारानुयाजान्तं पशुवत्॥ पयस्यापक्षे त्वत्र हो ९०
मः। ततः स्रुचौ सादयित्वा पयूहनं॥ अग्नेर्वनस्पतेरिंद्रस्य वसुमत इति जुह्वाः अग्निर्वनस्पतिरिंद्रो वसुमानित्युपभृतः॥ ततः स्रु
चौरभ्युक्षणं॥ परिध्यंजनादि॥ शालायां ध्रुतीयसवनमासो पुक्षिप्य त्वात्॥ केवलस्य पुत्तरस्य होमः। पुत्तरहोमे॥ इदमग्नये
वनस्पतय इंद्राय वसुमते तद्वत आदित्यवत ऋभुमते विभुमते वाजवते बृहस्पतिमते विश्वदेव्यावते देवेभ्य आज्यपेभ्यो ग्न
ये होत्रापवाजिभ्य इति त्यागः॥ ॥सप्तमी कंडिका॥ ॥ स्रुग्विमोकानंतरं प्राकृतं च विकृतावितिन्यायेन वैशालं भे कृते अध्व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

र्थः पाणी प्रक्षाल्य हविर्द्धानं प्रविश्य द्रोणकलशमाग्रयणाद्रुपयामगृहीतोसि हरिरसि हारियोजन इति हारियोजनं गृह्णाति॥
आग्रयणस्थाल्येव सर्वसोमं द्रोणकलशे निनयतीत्यर्थः। ततो दक्षिणे दर्भस्तरणे प्रागग्रे उदग्रे वा द्रोणकलशस्योपरि निधाय हर्यो
र्धानास्येति लौकिकधा॥ ताभिः श्रपणं कार्यं॥ परिमार्जनं सादनाभावः॥ ततस्त्वेताम्र्दभिति द्रोणकलशं निधाय धानासोमे
भ्योनुब्रूहीति प्रशास्तारं प्रेष्यति॥ तत आश्राव्य धानासोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति वक्ति॥ वषट्कृत्य द्रोणकलशेनैव प्रतिवष
षट्कारं धानामिश्रं सोमं जुहोति॥ सोमं सर्वहुतं धानाश्च सर्वहुताः करोति॥ इदमिन्द्राय हरिवते। इदमग्नये। पक्षे सर्वहोमः
अस्मिन्पक्षे द्रोणकलशं सदसि नीत्वा नेतुर्होतुश्चोपहवं भक्षणं॥ सर्वहोमपक्षे द्रोणकलशमुत्तरवेदौ निदधाति॥ सद
सि वा नयति॥ ततः सयजमानाः षोडशर्त्विजो द्रोणकलशान्निःस्रवात्तिस्रो धाना गृहीत्वा सदस्येव यस्ते अश्व सनिर्भक्ष इति धाना
स्त्ववघ्रायोत्तरवेदौ प्रक्षिपति॥ ततः सर्वे पिदेवकृतस्यैनस इति प्रतिमंत्रयति यज्ञस्य षट्षट् शकलान्याहवनीये आद
धति। एकैकेन मंत्रेणैकैकं। ततश्चात्वालस्य पश्चान्न्यायिनां तांश्च मसान्मृदकेन प्रपूरयित्वाश्वयं तेषामुपरि हरितदर्भान्प्रागग्रा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ॰प

उप ह्वायमानं सं वदन्ते मद्वमदंशंति हवमानमाना: सर्वे ऋत्विज: । अनत्न लीं सर्वे स्वमुखे स्वालभंते ॥ येषांमृत्विजां चमसा नसंसितेस न्निकृष्टानां चमसानवमदंशंति ॥ तद्यथा अध्वर्युप्रतिप्रस्थातनेष्टु उन्नातृनेष्टृचमसं । मैत्रावरुणउद्गात्चमसं ग्रावस्तुद्ध्रोतचमसमिति ॥ ततः सर्वे सयजमाना आग्नीध्रे दधिभक्षणं कुर्वंति ॥ ततोना घनीमंतरापूपाग्नीहुत्वाग्नीध्री पमुत्तरेण पत्नीशाला यामपरेण शालाद्वार्यं नीत्वा प ध्रुवत्पत्नीसंयाजा: कर्त्तव्या: ॥ ततो दक्षिणाग्नावाहुतिद्वयहोम: । वेद्यो क्रविमोक: । ततो बर्हिषो मुष्टिं सम्येगृहीत्वोर्ध्वस्तिष्ठन् ध्रुवयेवनवत्समिष्टयजू ९ षि जुहोति । समिंद्राणोमनसा नेस्या द्विभि: तत्रप्रथमेइदं विश्वेभ्यो देवेभ्य: । द्वितीयेसवर्चसा इदं त्वष्ट्रे २ धाताराति: इदं धात्रे सविते प्रजापतये देवाग्रमये त्वष्ट्रे विष्णवेच ॥ ३ सुगावो देवा: इदं देवेभ्य: ४ । याः २ आवहः इदमग्नये ॥ ५ वयं ८ हित्वा ६ इदमग्नये ६ । देवागातु इदं वातोय, यज्ञं यज्ञं । इदं यज्ञाय । एष ते । इदं यज्ञपतये । तत आसंघो ईदं यैर्वात्वा लप्रतिनपति । प्रत्यक्त दाधवनीम गृहस्पालीव मत्नो उखलनोणा कलश ग्राव पवित्र द्वयसंभरणी परिहृत्वा दिधि षवण चर्मादीनि सर्वाणि सोमलिप्तानि वमवाचा त्वा

लं प्रतिहरति। ततो ऽध्वर्युर्यजमानसकाशात् कृष्णविषाणामेखले आदाय यथाहिर्भूरिति मंत्रेण चात्वाले प्रास्यति। एतच्चोपन्यायोक्तेण
दीक्षापक्षे। मेखलापक्षे तु मेखलाया एव प्रासनं॥ ततो ऽध्वर्युश्चात्वालसमीप एव यजमानमुरु॰ हीति वाचयति॥ वि[illegible]च्छिदि
ति ब्रूहीत्येवं। ततः साम गायेति प्रस्तोतारं प्रेष्यति॥ साम ब्रूहीति वा। ततः प्रस्तोता साम गायति॥ तत्र सर्वे ऋत्विजो यजमानस
हितानि धनमुपयंति॥ ततः श्चात्वालसमीपे आहृतमाहंघारुंवरीं सोमलिप्तादिकं सर्वमादाय ऋजीषकुंभवाहृणपुरो
गाशासमिद्दर्भमुष्टिजुहूस्रुववष्कृतावदानसमाज्यस्थालीपरिधानार्थवस्त्रा(णि) चादायनग्रादिषु वर्हंतीतामपां मध्ये य
नस्या वरोभवंति॥ तं प्रत्यवभृथं कर्तुं सयजमानाः सर्वऋत्विजो गच्छंति। एवं विधानामपां सन्निकृष्टानामभावे यथालाभ
मपो गच्छंति ततो देवयजमानावभृथस्यानयोरर्द्धमार्गे प्रुनः प्रेषः। साम गायेति॥ साम ब्रूहीति वा॥ ततस्तत्स्थानं। निध॰
नं च सर्वे पठंति॥ ततः सर्वमाहृतमादायोदकसमीपे मुक्त्वा पुनः सोमप्रैषः। गाननिधने च पूर्ववत्॥ ततो ऽध्वर्युर्वा हृदही
तं यजमानमुदकमध्ये प्रवेशयेन् नमो वरुणायेति वाचयति॥ ततो यावदुक्ता अवभृथेष्टिः। ब्रुह्म यजमानो जलमध्ये द॰

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प क्षिप्तमिष्टत। आज्यपुरोडाशादि नवैर्वहन्ते धारणीयं॥ सर्वे यथास्थानं जलस्थिताग्निष्ठं सर्वे कुर्वन्ति॥ ततो ध्वर्युरथः। परिस्तीर्य हस्तध
तायां एवं स्थाल्यां आश्चतुर्गृहीतं जुह्वां गृहीत्वा सन्निधमाधाय तस्याऽपर्यग्ने रनीक्रमिति मंत्रेणाऽनुजुहोति। इदमग्नये। वषमाणाः स
र्वा आहुतयोऽ।स्मिन्नेवोदकप्रदेशे होतव्याः ततः पुनराज्यस्थाल्याः स्त्रुचीमेव चतुर्गृहीतं गृहीत्वा स्त्रुगादापने पठितेऽआध्याय सं
मिधो यजेत्यादि वर्हिर्वर्जिताश्चत्वारः प्रयाजास्तेनैव चतुर्गृहीतेन होतव्याः पंचमे इदं वरुणाय देवेभ्य आज्यपेभ्य इति त्यागः॥ त
तआज्यस्थाल्या वोपस्तीर्य पुरोडाशस्य मध्याद वघत्त्व वरुणायानुब्रूहीत्याह॥ ततः पूर्वार्द्धात् द्वितीयं॥ जमदग्निनां पश्चात् तृतीयं ६२
वाऽत्रजीवस्याव दानं पुरोडाशवदिध्यायऽपरिस्तरूदभिघारः॥ कृताभ्यंगः आश्राव्य वरुणं यज॥ अथ होमः॥ इदं वरु
णाय॥ पुनर्जुह्वामुपस्तीर्य सकृत्समपि पुरोडाशं जुह्वा मध्ये मुच्चन् अग्नीवरुणाभ्यामनुब्रूहीत्याह॥ यदि वरुणयागे ऋजीषस्य
द्विरवदानं कृतं भवति तदा त्रापि सकृदजीषस्याव दानं। द्विरभि ~ रः॥ आश्राव्याग्नीवरुणौ यज॥ ऽत्तरार्द्धे स्विष्टकृद्धोमः॥ इदम
ग्नीवरुणाभ्यां॥ अयं षडाहुतिपक्षऽत्र॥ वाजसनेयिभिरयमेव पक्षोऽनुष्ठेय इति हरिस्वामिनः॥ ॥अथ दशाहुतिपक्षऽच्यते॥

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यदियजमानस्यदर्शाकृतिपक्षेछातदाममयक्षांतरंकुर्विस्येवमर्ध्वर्युंप्रतियजमानोवदति॥एवमुक्तोध्वर्युर्दर्शाकृतिपक्षंकरोति॥त
त्रबर्हिर्वर्जिताश्चत्वारः प्रयाजाः इत्थमेवचानुर्गृहीतेन। ततोद्वावाज्यभागौप्रकृतिवत्॥ध्रौवेण॥ ततोवहणाग्नीवरुणायागौयथो
क्तौ। ततोवर्हिर्वर्जितौद्वावनुयाजौप्रकृतिवदौपभृतेन। एवंदर्शाकृतयः। अस्मिन्पक्षेहरिस्वामिभिर्विशेषउक्तः॥ अत्रापिपूर्ववत्
प्रकृतेरेवाज्यपुरोडाशैरपोगत्वाचतुर्गृहीतंगृहीत्वाकृत्वा॥ जुहामुपभृतिध्रुवायांचक्रमेणप्रकृतिवद्ग्रीणि चतुर्गृहीतानिगृही
त्वातिष्ठंतएवांगप्रधानसाधारणानग्निसंस्कारान्परिधिपरिधानोपवाजनसंमार्गादीनप्यनुकुर्वंति॥हस्तभृतेरेवाज्यहविर्भि
श्चरेयुः॥नचापिचैतमेतयाचसमिधैतयाचाकृत्यासमिधंदेवेभ्योजुहवानीध्यसामिधेन्यर्थस्यान्यथास्यात्वथासिद्धत्वादिति॥ते
नास्मिन्पक्षेप्रकृतिवद्ध्रौवेणाज्यभागौ॥औपभृतेनानुयाजाःप्रयाजप्रधानयागादिकंतुषडाकृत्युक्तप्रकारेणैवेति॥अंगरसांति
रसः पुत्रपौत्रादीनां॥अयंपक्षः॥ ॥अष्टमीकण्डिका॥ ८ ॥एवमन्यतरंपक्षमनुष्ठायायाध्वर्युसमुडेतेहृदयमितिमंत्रेण
प्रुक्मजीषकुंभंतारयति॥ततोप्युतीर्णत्कुंभाद्धस्तंविसृज्यदेवीरापएषवइतितंकुंभमुपतिष्ठतेमंत्रलिंगात् ततोवभृथेति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तं कुंभं मज्जयति॥ अध्वर्युः प्रेरयतीत्यर्थः॥ ततो मामैंद्रियमिति स्वकृष्णाजिनस्यान्तमप्सु प्रवेशयति॥ ततः कृष्णाजिनं पुच्छादपकृष्य पत्नीयजमा
नौ मज्जनं कुर्वन्तौ स्नानं कुरुतः॥ तत्र यजमानः पत्न्याः पृष्ठं क्षालयति पत्नी च यजमानस्य अध्वर्युः सर्वसोमलिप्तमुलूखलादिकमुद
कमध्ये प्रक्षेपयति॥ ततः सर्वे ऋत्विजः स्नान्ति ऽन्येता पत्नीयजमानौ ऽद्वयमिति मन्त्रेण वारुणगृहीतौ जलमध्याद्बहिर्निःसारयति।
प्रत्येकं मन्त्रः॥ अनेनैव मन्त्रेण सर्वानृत्विजो निष्कासयति॥ ऽन्येनैव॥ ततः सयजमानाः सर्वे ऋत्विजः आ महीयसं ज्ञामपाम सोम(
मित्येतामृचं जपन्तो देवयजनं प्रत्यागच्छन्ति॥ ततश्चात्वालोत्करावन्तरेण देवयजनं प्रविशन्ति॥ ततो यजमानो देवाना८सदसी
त्याहु[illegible]वतीये समिधमादधाति। पत्नी च गार्हपत्ये तूष्णीं॥ गार्हपत्यो ऽत्र शालाद्वार्य एव॥ ततो बुल यजमाना वति प्रणीतदक्षिणांत
उपविशतः॥ एकहदर्हिर्हिर्मः। यजमानः पत्नी शालायां गत्वा शालाद्वार्यस्य पश्चात्कृष्णाजिनमुत्संगकृत्वा उपविशति॥ ततोऽध्व
र्युः शालाद्वार्यं आज्यं संस्कृत्यातिप्रणीते ऽग्नौ स्रुवेणाहुतिं जुहोति॥ मैं द्वियं स्मेक्ष ८॰ इध्ममग्निर्दधानुस्वाहेति मन्त्रेण॥ परिस्तर
णसमिदाधाने कृत्वा॥ इदमग्नये॥ ततो यजमानः कृष्णाजिनं कवितु गुह्नेभ्य प्रदेशे निदधाति॥ ततऽदयनीयेष्टिः॥ प्रायणीया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

वत्॥ शालाद्वार्ये त्वाहवनीयः। प्राज्ञहितो गार्हपत्यः शालामुखेऽदयनीयस्याचरंतीति शाखांतरेऽभ्युक्ते॥ मानवे च॥ निष्काये
प्रायणीयस्योदयनीयमनुनिर्वपति॥ शालामुखीये प्रचरंतीति॥ तत्र चतुरासनोपकल्पनं तुष्णोपवेशने। प्रणीताप्रणयनं
आहवनीयस्यैव परिस्तरणं। पात्रासादनं॥ प्रायणीयावत्॥ प्रायणीयायां यस्यां स्थाल्यां चरुः कृतः सैवात्र चरुस्थाली पक्षे
मेक्षणबर्हिषि अपि तदीये भवतः॥ अत्र पथ्यास्वस्तिराज्ययागानां चतुर्थी कर्त्तव्य॥ उत्तमप्रयाजे इदमग्नये सोमाग्नये सो
मायसवित्रे पथ्यायै स्वस्तये दित्यै देवेभ्य इत्यादि॥ अत्रोपांशुत्वमपि प्रायणीयावदेवेति यागमात्रस्य॥ अत्र प्रधानया
गव्यतिरिक्ता सकलेष्टिः सर्वमुपांशु वेति। आज्यभागानंतरं चत्वार आज्ययागः। इदमग्नये सोमाय सवित्रे॥ ततः पथ्यायै
स्वस्तये॥ एते कुर्वायाश्चतुरवदायावदायकर्त्तव्या॥ ततः चरुणादितियागः। ततः स्विष्टकृदादि ऊह ते अग्नेः सोमस्य सवि
तुः पथ्यास्वस्तेरदित्या नुजिति। अग्निसोमः सविता पथ्या स्वस्तिरदितिस्तमयनुदंत्विति। प्रस्तरहोमे। इदमग्नये सोमायस
वित्रे पथ्यायै स्वस्तये देवेभ्य इत्यादि। संयोर्वाकांता। संस्रवहोमः। धुरिस्फ्ये वास्तु चोर्निधानं। विद्यारंभः वेदयोक्तविमोकः। प्र

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

निधन्निपक्षेध्रुवस्य समिधं यजुर्होमः। बर्हिर्होमः॥ प्रणीताविमोकः राक्षसभागः भागावेक्षणं। भागप्राशनं॥ ॥इत्युदयनीयास
अ.प माप्ताः॥ ॥अथानूबंधोच्यते॥ सा च वशा अगर्भिणी मित्रावरुणदेवत्या भवति॥ तस्याश्च कलौ लोकद्विष्टत्वात्तस्याः स्थाने
ऽजामालभंते॥ तत्र द्वितासनं ब्रह्मोपवेशनं॥ आहवनीयशालाद्वार्यदक्षिणाग्निर्नापरिस्तरणं॥ दक्षिणापूर्वपात्रवर्जं पाभृ
कंपात्रासादनं॥ अग्निहोत्रहवनीवर्जः॥ शम्यादृषदुपलं॥ पवित्रच्छेदनानि पवित्रे॥ स्थाली आज्यं च। वेदश्च इध्मचतुष्टयं। बर्हि
श्चयं॥ प्राशित्रेडापात्रीषडवत्तं च॥ पोक्ष्यूतकुशाश्च। पीठं कुशास्तीर्णं॥ ततः प्रोक्षणीसंस्कारः। पात्रप्रोक्षणं॥ असंचरे निधानं २४
कुक्कुटाहननं॥ आज्यनिर्वापो वेदवेधः॥ आग्नीध्रएव ऽस्यवनं॥ पश्चाद्दाज्यग्रहणं॥ ततआज्यस्थापयेध्मबर्हिषी चादाय आ
ज्यवर्जमाहवनीयस्योत्तरतो निदधाति॥ तत इध्मप्रोक्षणाद्येकहृदर्हिस्तरणांतं सवनीयवत्॥ समिन्मुक्तरादनाद्यात्मालं
भोदकालंभांतं च॥ यूपोस्त्येव॥ यूपसमीपेगत्वादिवः सनुरिति स्ववदगूहनं॥ ततउपाकरणमंथनेन नियोजनेमित्राव
रुणाभ्यां जुष्टं। प्रोक्षणे त्वा जुष्टं॥ अधस्तादुपोक्षणं॥ नेह हिहोतरित्यादिवपामार्जनांते विशेषः॥ स्पेनानुगृह्णीतिस्याभा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वः॥ तत्नेष्टः पत्नीमुदानयेति प्रैषः॥ वपायां नाज्यभागौ मित्रावरुणाभ्यामुस्राया वपायै मेदसोऽनुब्रूहीति॥ उपरिष्टादभिघारः॥ मि
त्रावरुणाभ्यामुस्राया वपां मेदः प्रेष्येति विशेषः॥ तत्र प्रस्थितयाज्ञः इदं मित्रावरुणाभ्यां॥ वपामार्जनांते पशुपुरोडाशनिर्वापः॥
तत्र चतुरवत्तं॥ प्रणीताप्रणयनं॥ पात्रासादनं। भूयं। एकादशकपालानि॥ कृष्णाजिनं। उलूखलमुसलं॥ पात्राधानं। उपवे
षः संपवनोदकं घृतावदानं॥ पुरोडाशपात्री॥ पूर्वपात्रं कर्मापवर्गी चेति॥ ततः स्रुचोपहितपात्रीकरणादि मित्रावरुणाभ्यां जुष्टं॥
प्रोक्षणादि सर्वालंभांतं॥ ततः एतत् ॐ होतर्मैत्रावरुणाविति प्रैषः॥ स्रुचावादाय यजप्रैषावाज्यभागौ॥ अवद्यतोऽनुवाचनं॥ मित्रावरु
णाभ्यामुस्राया हविः प्रेष्येति॥ भागावदाननियमः॥ अनुयाज्ञांते स्वरुहोमः। स्रुहते। मित्रावरुणयोर्वनस्पते रुज्ज्ञितिं॥ मित्रावरु
णौ वनस्पतिस्तमपनुदंतु॥ बर्हिर्होमानंतरमेव भूलावभृथः समिदाधानांतः॥ प्रणीताविमोकः॥ राक्षसभागः॥ शाकटवर्हिर्होमः।
पूर्णपात्रनिनयनादिकर्मापवर्गांतं सर्वसाधारणमत्र भवति॥ इत्यनूवंध्यासमाप्ता॥ ॥ तदभावेऽक्षायांडोहवभआलब्धव्यः॥
छंदोगसूत्रे॥ अजे आजिगं। प्रेवेऽर्णीयवमिति सामगायनविधिपरे वाक्ये अजमेषावपि वैकल्पिकौ वशास्थाने कथितौ॥ तेनक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्नौ तत्सक्ता श्रपणादेव युज्यते॥ उभयोरभावे पयस्येष्टिः॥ साहि विधा सकलाखंडेष्टिश्च। तत्र सकले ष्टिपक्षः सुगमः॥ खंडेष्टिप
क्षे आज्यभागप्रभृतीष्टांता॥ तत्र पदार्था लिख्यंते। मंत्रेण शाखाछेदः॥ अनुमार्जनं। तूष्णीं शाखापरिवासनं॥ नोपवेषकरणं पवि
त्रबंधनं। पयस्यार्थ बहूर्गस्यापाकरणं। मित्रावरुणाभ्यां भागमिति विशेषः। उपगूहनं। चतुरासनं। वृक्षोपवेशनं॥ सर्वार्थत्व
पक्षे प्रणीताप्रणयनं॥ नादृष्टार्थत्वसंयवनार्थत्वपक्षयोः॥ अग्निप्रणीतामुत्तरेणनिधानं॥ तस्यैव परिस्तरणं। शालाद्वार्यस्यप
श्चादुत्तरतो वा पात्रासादनं॥ अग्नीहोत्रहवणीस्फ्यः। पवित्रछेदनानि पवित्रे॥ स्थाली आज्यं च। वेदश्च। दोहनचतुष्टयं॥ इध्मो द्वा
दशकाष्ठकः। प्रस्तरमात्रं वर्हिः। स्रुचो जुहूः। उपभृत् ध्रुवा च। भृता वदानं॥ प्राशित्रहरणे वाजिनपात्रं। इडापात्री। योक्त्रं। पूत
कुशाः परिधयः। कुशास्तीर्णहोतृपीठमिति। ततः सर्वसाधारणं पूर्णपात्रं कर्मापवर्गीवेति॥ ततः प्रोक्षणीसंस्कृत्य पात्रप्रोक्षणं। अस्त
वरे निधानं। आज्यनिर्वापो वेदवंधः। ततउपस्तृष्टादिपरिक्षालनांतः शालाद्वार्ये दोहः। शालाद्वार्यस्य वाज्याधिश्रयणं। पयो वर्जं प
र्यग्निकरणं॥ उदकालंभः॥ पयस्यायाः श्रयणं॥ तत्रैव पयसि दधिप्रक्षेपः। आग्नीध्रीये प्रोक्षणी प्रैषा पात्न्यग्रहणांतं। ध्रुवायामेवाज्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्रहणं ॥ आज्यादिकमादायोत्तरवेदिं गत्वा इध्मप्रोक्षणं ॥ नवेदेः बर्हिः प्रोक्षणं । तत्र स्रुवेत्वेति विशेषः ॥ अपच्छेदवान्नलीं प्रस्तरग्रह
णं ॥ ब्रह्मणे समर्पणं ॥ संनहनविस्रंसनं ॥ श्रोणौ निधानं ॥ अन्यैरवच्छादनं ॥ ततः इध्मास्तमिदाधानं ॥ प्रस्तरस्य च ॥ आहवनीयकल्प
नं ॥ नोल्मुकदूहनं । परिधिपरिधानं । स्रुच्पास्त्रुपयोराधानं । सर्पस्त्वेति जपः । आहृत्य हृतायाः ववेदेर्द्वे तृणे गृहीत्वा विधृत्योः स्तर
णं प्रस्तरस्तरणं अभिमर्शनः । स्योपगृहेणाति ज । सुतीर्था । अस्मुपभृदिति स्रुचौ रासादनं । ततो वेदोपगृहेण घृताचीति ध्रुवायाः ततः
शालाद्वार्यसमीपे गत्वा वाजिनपंनपात्रस्थापनं । उपस्तारः । तत्रस्याभिधारमदत्त्वा वाजिननिषेकः ॥ ततः स्तनाभिघारः ॥ उद्वासप्रा
णदानं मित्रावरुणौ गच्छ वाजिनो गच्छेति । तत आज्यस्थाल्याः पयस्यायाश्च वेदौ सादनं ॥ उक्तरेवाजिनस्य । सर्वालंभः आत्मालंभः ॥ हो
तृषदनकरणं । एहि होतरिति प्रैषः ॥ अष्टादशकाष्ठान्यासाद्य षोडशानामत्र सहैव तत्स्नीमाहवनीये प्रक्षेपः इध्मनार्थत्वात् ॥ आह
वनीयोपवाजनं ॥ अग्निसंमार्गप्रैषः ॥ अग्निसंमार्गः न पूर्वाघारांजलिकरणेत्तरघाराः ॥ होतृवरणं समंत्रकं प्रकृतिवत् । ततः स्रुगा
दापानं ॥ नप्रयाजाः ततः स्रुचावादाज्यभागौ । ततः पयस्यायागः । तत्र मित्रावरुणाभ्यामनुब्रूहि । मित्रावरुणौ यजेति । सान्नाय्यविकार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

अ.प

त्वा स्रुवेण वदानं। ततः स्विष्टकृदादि। संवराभ्युक्षणाभावः॥ प्रस्तिरेऽरादिसमस्य मार्जनं। चतुर्धाकरणाभावः। पवित्रप्रतिप
त्तिः॥ अग्निसंमार्गश्चैषः। संमार्गः। ऊहने। मैत्रावरुणयोरुद्धिति। मित्रावरुणोनमयनुदत्तां॥ जुह्वामभ्युक्षणं॥ परिधंजनं।
सक्तवाकप्रैषः प्रस्तरदानादिसहस्राणयामुस्तरानुप्रहरणं॥ इदमग्नये सोमाय मित्रावरुणाभ्यामग्नये होत्राय वाजिभ्यः॥
अनुप्रहर। तृणप्रक्षेपात्मालंभोदकालंभः। वाजिनयागो भक्षांतः। संवदत्वादेरभावः॥ परिधिप्रक्षेपः। संस्त्रवाहुति देशो क्र
वोर्निधानं। अत्रवाजिनयागः। वेद्यालंभाभावः। वेदयोक्त्रविमोकः। आवेदस्तरणं। समिष्टयजुर्होमः। प्रणयनपक्षे प्रणीता ९६
विमोकः। ततः सर्वसाधारणपूर्णपात्रनिनयनादिकर्मापवर्गांतं॥ अत्रवृत्तविसर्गपयष्पुरोडाशभागप्राशनादि सर्वं॥ ॥इति प
यस्या॥ ॥ततः प्राजहितेसमारोपवन्वा त्वात्॥ अपरे सर्वे घ्नाग्नि भुसमारोपमिच्छंति॥ ततउदङुदवसाय॥ मथित्वागार्ह
पत्यस्थापनं॥ ॥ततउदवसानीयेष्टिः॥ ॥आग्नेयः पंचकपालोऽभ्युद्धरणादिकर्मापवर्गांतः पूर्ववदेव॥ अत्राग्न्यन्वा
धाब्रह्मवरणव्रतग्रहणदक्षिणादानादिसर्वं भवति॥ हिरण्यं दक्षिणा अनड्वान्वा॥ इत्युदवसानीया॥ ॥अथवाकेव

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लमाहवनीयमुद्धृत्यार्ग्यं संस्कृत्य चतुर्गृहीत्वोत्तरविलावितिपर्णवदाहुति।। तत्र यथाशास्त्रं धर्य्यं वदानं।। ततः सह
स्त्वग्राह्मणभोजनं।। ।।अस्याग्निष्टोमस्य सन्तद्वयेयथासपत्नेनभोजनपर्याप्तेनान्नेन सह संब्राह्मणामर्हं नर्द्ध्यामीति।।
ततोमांगर्त्स्यं तदानीमेव पुनरुद्धृत्यस्त्ययमेवाग्निहोत्रहोमः।। प्रातर्होमस्तु स्वकाल एव।। अत ऊर्ध्वं संध्यातर्पणवैश्वदेवादि
नित्यक्रिया।। नातः प्राक्।। ।।इति श्रीत्रिरग्निचित्सम्राट्स्थपतिमहायाज्ञिकश्रीप्रजापतिसुतयाज्ञिकदेवकृतायां ।। ९७
कात्यायनसूत्रपद्धतावग्निष्टोमः समाप्तः।। ।। ।।शुभमस्तु।। ।। ।।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्री ५ को सरकार

देवयाज्ञिककृत

अग्निष्टोम पद्धतिः समाप्ता ।

श्री ५ को सरकार

Nepal Sanskrit Univer

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवाख्याशि ०५ —

कात्यायनश्रौतसूत्रपद्धतिः

श्री ५ को सरकार

श्री ५ को सरकार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·प·का·उ श्री· ओं अथ दर्शनरूद्वीयहोमसंस्नौजुहोनिरुच्यते ततजं घामा आदित्यनिमत्त परिस्त्रिन्नुग्न्यन्वाधानं ततत्तूष्णीमेव समिद्द्वयस्य जं घामा आघ्क्षेप कार्यः ततः
व्रताशनं सर्वकर्मतूष्णीं भवति ब्रह्मोपवेशनं परिस्तिर्नां दक्षिणतः ततः पश्चाद्यजमानउपविशति प्रणीताप्रणयनं परिस्तिनमुत्तरतोनिधानं परिस्तिनमेव
परिस्तरणं ततः पात्रासादनं शूर्पाग्निहोत्रहवणी स्फ्यः कपालं शम्याकृष्णाजिनं उलूखलमुशलं दृषदुपले पात्रीधान्यं गवेधुकानतिलाश्च पवित्राणिधृतिः
स्थाली आज्यं च वेदश्च उदकहस्तागमिश्रः इध्मकाष्ठमेकं बर्हिः स्रुवोजुहूः उपभृद्ध्रुवाच अर्कपर्णं अर्ककाष्ठंच शृतावदानं योक्त्रं पुनःकशाध्व परिधयः म
हापात्रीं कर्कमते पूर्णपात्रं कर्मापवर्गे चेति ततः स्फ्योपहितपात्रीकरणं सूर्पाग्निहोत्रहवण्योरादानं प्रतपनं पात्रीप्रतिगमनं पात्रिंविलस्यालंभं गवेधु
कानां जतिलानां वेक्षणं अपड्व्यनिरसनं अपड्व्याभावेऽभिमर्शनं वा गवेधुकानां जतिलानां च मिश्रीकृत्यैवासादनं च पंचविंशत्यधिकानि चत्वारि शतानि
चतुर्मुष्टीकानिष्टं तेनैमिश्रीकृत्य ग्रहणं शेषाभिमर्शनं आहीक्षणं उत्थानं उत्तरतोगमनं शूर्पस्य पश्चाद्भुवि सादनं पवित्रच्छेदनं अग्निहोत्रहवण्यामर्पणं राम
नयनं पवित्राभ्यामुत्पवनं सव्यहस्तेकरणं दक्षिणेनोद्गमनं तासामेवोक्षणं हविषोक्षणं सकृदेवः पात्राणां प्रोक्षणं असंचरे प्रोक्षणीनां निधानं कृष्णाजि १
नादानं अवधूननम् उदकोपस्पर्शनं प्रत्यग्रीवस्यास्तरणं समाप्ने उलूखलनिधानं चालनेन जतिलानां पृथक्करणं गवेधुकानां मुलूखले आवापः मुशलाद

नं उलूखलमध्ये मुशलावधानं कंडनं अधिधः ऊरूहननं कंडनं शूर्पादानं हविरुत्पवनं निष्पवनं विवेकीकरणं पुनः कंडनं तुषनिरसनं उदकाले
भः पात्र्यामोप्याभिमंत्रणं त्रिः फलीकरणं कपालनिधानं कर्पराधिश्रयणं उपर्यंगारनिधानं गवेधुकानां कपरेऽवक्षेपः पर्यग्निकरणं श्रपणं आलंभनं उद्वासनं
कृष्णाजिनादिपेषणं प्रोहणांतं अर्द्धपिष्टेषु आज्यनिर्वापो वेदवंध ततः पोहणं पिष्टानामीक्षणं जर्तिलानांच आज्याधिश्रयणं पर्यग्निकरणं वेदिमा
नादिशंमर्शनांतं कृतं त्वा क्रियते परिग्रितोऽपरेणार्थवेदिखननं उत्तरपरिग्रहः अनुमार्जनं प्रोक्षणीनां धारणं स्फ्यस्योद्यमनं प्रोक्षणपात्रासादनं स्फोद
कपहरणं पाणिपारवनेजनं स्फोध्यावर्हिषां सादनं स्रुक्स्रुववसंमार्जनं जुहूनंतरं अर्कपर्णस्य संमार्ग उपभृद्ध्रुवाभृतावदानमहापात्रीणांच संमार्जनापासनं
पत्नीसंनहनं आज्योद्वासनं पत्न्यावेक्षणं वेद्यामाज्यस्थासादनं तस्योत्पवनं प्रोक्षणीनां उत्पवनं आज्यावेक्षणं ध्रुवायामेव चतुर्गृहीतग्रहणं तेध्मप्रोक्षणं वेदिप्रोक्ष
णं बर्हिषः प्रतिग्रहः वेद्यासादनं बर्हिषः प्रोक्षणं मूलावसेकः बर्हिविस्रंसनं प्रस्तरादानं प्रस्तरसमर्पणं संनहनं विस्रंसनं यावत्वानस्य दक्षिणाभ्योणपा संनहन
निधानं तावत्प्रस्तरणं आहवनीयकल्पनीसु कोहूहनयोरभाव समिद्भ्रस्तरादानं परिधिपरिधानं प्रथमं परिधिं तु पश्चाद्धमकाष्ठस्य निरसनं नदिनीया
धानं परिग्रितामीक्षणं आहविर्विधृत्यो स्तरणं प्रस्तरस्य च अभिनिधानं स्फ्योपग्रहेण समर्पिताया जुहां प्रतिग्रह प्रस्तरे सादनं ततोऽर्कपर्णस्य ततउपभृतश्च

दे·प·का·५

वेदेपप्रहेलाध्रुवायाः सादनं गार्हपत्यंगत्वा महापात्रीस्थापनं उपस्थारः तत्राभिघारः पात्र्यांसन्नाग्वयोजनिलावापश्च मिश्रीकृत्यघाणादानं· कर्पसंजनेउपा
सनं आज्यस्थाल्यासादनं हविषश्च· सर्वालंभः आत्मालंभ· उदकालंभः परिष्णितावुपवाजनं मुखमाद्यांपूर्वाघारः परिष्णितां संमार्गः अंजलिकरणं· आज्यस्थाल्या
मक्रदगृहीतं· गृहीत्वाकृचीरादानं· सवेनपादेनपरिधानपरेणातिक्रमणं ततोदक्षिणतोवस्थानं तिष्ठतरावेंद्रायस्वाहेत्युत्तराघारः जंघामाभ्यां एत्यकृवासमं
जनं· ततो ध्रुवातश्चतुर्गृहीतंगृहीत्वागृहीत्वागत्वागत्वाअग्नयेस्वाहा सोमायेस्वाहेत्युपविष्ठस्येवास्यभागो ततोऽर्कपर्णे पात्रांतरसहायेउपस्थारः पंचाशदधि
कांस्यश्लोःशतान्यवदानानिगृह्यते अभिघारः उत्काययजतिदेवांगत्वादक्षुरत्नसिद्धत्रमस्तइत्यध्यायेनसव्यगृहीतेनार्ककाष्ठेनसंततंउद्धारयेंजुहोति एवमं
जंघामाभ्यां नमस्तेरुद्रेत्यारभ्यनमोर्भकेभ्यआवीनमः स्वाहेत्यंतेनहोमः ततोनाभिमात्रां नमस्तस्मभ्यइत्यारभ्यसुधन्वनेचस्वाहेत्यंतेनहोमः ततोनमः क्रमाये
रण्यावधन्वानितनमसिस्वाहेत्यनेनमुखमात्रांहोमः ततःप्रतिलोमंप्रत्येवरोहांजुहोति नमोऽस्तुरुद्रेभ्योयेदिवीतिमुखमाभ्यां· येऽन्नेषु· इतिनाभिमात्रां ये एम २
पृथिव्यामितिजंघमाभ्यां· अवचपममिदमेकरुद्रायेतिसहस्रनिस्थार्गः ततइदंहिरण्यबाहवे सेनान्येइदंदिशांचपतये· इदंवृक्षेभ्योहरिकेशेभ्य· इदंपशूनांपत
ये इदंशष्पिंजरायत्विषीमते· इदंपथीनांपतये· इदंहरिकेशायोपवीतिने इदंपुष्टानांपतयेइत्यनुवाकारेण इदमानिहितिभ्यइत्यंताः शतहयंपंचचत्वारिं

दधिकंम्यागाः इदमेकरूद्रायेत्येकविंशत्यागाः ततइदंव्क्रम्योरुद्रेभ्यइत्येकोनाशीतिसंख्यास्यागानस्विष्टकृत् स्वग्निधानं पवित्रपतिपत्निः परिधिस्तंमार्गः सा
र्कपर्णमूहनं श्रभुस्माज्जुहापरिध्यंजनं जुहोतिश्रुवस्तरहोमाभावः आत्मालंभः उदकोपस्पर्शनं परिधिप्रक्षेपः संस्त्रवाहुतिर्विश्वेभ्योदेवेभ्यः स्वाहेति धुरि
विमोकः वेधालंभः वेदविमोकः पक्षेयोकस्यकर्कमन्तेसमिष्टयजुर्होमोवातायस्वाहेति अन्येषांतुभ्रौवस्यतृतीमाहवनीयेप्रक्षेप वर्हिहोमोदिव्यायनभ
सेस्वाहेति पत्नीनाविमोकः राक्षसभागः समिष्टयजुषः पूर्णपात्रादिकर्मापवर्गान्तस्यचाभावः समिष्टयजुरेवनजुहोतिनेदिदंदीक्षितवसनं परिधायपुरा
यज्ञस्यसंस्थायाअवतंगच्छानीत्यादिनासमिष्टमजुरादेः पाकउदवसानीयायाः प्रतिषेधात् कर्कमतेतुसर्वकर्मापवर्गान्तंभवति ततश्चात्वालेऽर्कपर्णार्कका
ष्ठयोः प्रक्षेपः शुनासीरीयेकेशतरुद्रियहोमंकुर्वन्ति अस्मिन्पक्षेअग्न्यन्वाधानानन्तरंशाखाछेदनादिपवित्रबंधनान्तं पंचविंशत्यधिकानांचतुर्णांशतानांपर्ण
नांमपाकरणं पात्रासादनेनावस्थराबोध्या प्रधानयागेष्वनावर्तितिद्विरवदानानिगृहीत्वा पूर्ववद्धोम अस्मिन्पक्षेऽर्ककाष्ठस्यातुपयोगादभाव यदात्वपूर्वादर्विहो
माइतिजैमिनिपक्षंआश्रीयते तदाशतरुद्रियादिष्ठयाघ्नंभवति नदर्शपूर्णमासधर्मत्वेनग्रहणासादनादि शुनासीरपक्षेपितदावत्सापाकरणाद्यभावः अथ
मात्रमादायहोतव्यमिति ततोग्निदर्भैःपरिषिंचन्ति तत्रपूर्वदक्षिणेतिकक्षेदक्षिणापक्षस्यापरः संधोआत्मनिअङ्गिंपाषाणानिदधाति ततउदकुंभमादायअश्मन्नू

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे·प·का·उ· जेमितिमंत्रेणाद्रेशारभ्यप्रदक्षिणांसपत्नउष्णमग्निंकुंभेनपरिषिंचति ततोद्भिःसमीपेस्थानागत्यअश्मंस्तेक्रदितिमंत्रेणाग्नेःसमीपेकुंभंनिदधाति ततःकुंभंअर्पान्नतःपू
रयित्वामथितकर्णित्यनेनमंत्रेणाकुंभमादत्ते ततःपुनरश्मन्नूर्जमितित्यनेनैवमंत्रेणाप्रदक्षिणांतथैवकुंभे नमपत्नउष्णमग्निंपरिषिंच्याश्मंस्तेक्रदितियापाणस्यापरि
समीपेकुंभंनिदधाति अथात्पुनरपिकुंभंपूरयित्वामथितकर्णिनिकुंभमादायपुनरप्यश्मन्नूर्जमितित्यनेनैवमंत्रेणातथैवाग्निंकुंभेनपरिषिंच्य· अश्मंस्तेक्रदितिपा
षाणोपरिक्रकुंभंनिधायत्रिरेवाप्रदक्षिणांपर्येति एतदश्माधःकर्मः ततोध्वर्युः तमेवाग्निंकुंभमश्मेनिधायदक्षिणस्यांमहावेदिश्रोणौपासुरवस्तिष्ठन्वर्हिवेदिद
ग्रस्यांदिशिसाग्निकुंभंयच्छिमइतिमंत्रेणाक्षिपति यद्येवंनिरसनेनाग्निर्नमियतेनदाध्वर्युर्मेन्नवेइतिप्रतिप्रस्थातारंप्रेष्यति ततः प्रतिप्रस्थातापापाषाणादिनाऽ
ग्निर्भिनत्ति अथब्रह्मयजमानप्रतिप्रस्थातारःसमेवसहयांति· ततोद्भिभेदनानंतरंसर्वेपश्चादवलोकनमकुर्वंतोग्निंप्रत्यायंति· अपामुपस्पर्शनं ततोयजमानो ४ राम
अग्नेर्दक्षिणाधोगाउपक्रम्याप्ति· स्थानाम्निस्रवतिपुजस्थानमनउपरिलवंहस्तंपसार्थयत्रपदेशेग्निंप्राप्नोतितत्रप्रदशेग्निमालभ्यइमामेवअग्नइष्टकाइतिमंत्रंप्र ३
सेनाजपति ततोऽध्वर्युर्वेणोवंशीमंडूकः अवकाःशैवालःवेतसशाखाचरुतत्रयंवंशस्याग्रेवध्नाति ततोमूलवंशंगृहीत्वाआत्मनोदक्षिणपार्श्वेदक्षिणाग्नेः
गारारभ्यदक्षिणांसपर्यंतंमंडूकादित्रयंअवकर्षतिवंशाग्रेणोवभूमिंस्पर्शयन्·अंसपर्यंतंनयतीत्यर्थः समुद्रस्यत्वावकयेत्यनेनमंत्रेण ततोहिमस

Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रेति मंत्रेणादक्षिणाश्रोणेरारभ्य उत्तरश्रोणिपर्यन्तमवकर्षति ततउपजमन्त्रितुत्तरश्रोणेरारभ्य प्राक्संस्थमंसान्तं ततो ऽश्वपामिदंन्यमनीमित्तिउत्तरांसादारभ्य द
क्षिणांसं स्वं दक्षिणांसपर्यन्तमवकर्षति ततो ऽग्ने पावकेति दक्षिणापक्षं दक्षिणांतादारभ्यात्मसंधिपर्यन्तं श्वात्मसमवकर्षति ततः पावकेति पुच्छमपरांतादारभ्यात्म
संधिं यावत्कर्षति ततः पावकयेति उत्तरंपक्षमुत्तरांतादारभ्यात्मसंधिं यावदवकर्षति ततः स्तंवेडउत्करे प्रक्षिपति मद्रकं च विसृजति ततो ऽध्वर्युर्विश्वमालभ्याति
पृष्ठं कृत्स्नस्य सर्वाणि वक्ष्यमाणानि सामानि गायति अग्नेः पुरस्ताद्गायत्रं साम गायति ततो दक्षिणे पक्षे रथन्तरं साम गायति उत्तरे पक्षे बृहत्साम गायति ततः प्रजाग
न्त्योत्तरश्रोणौ आत्मनि वामदेव्यं साम गायति पुच्छे यज्ञायज्ञियं साम गायति ततो ऽऽत्मनो दक्षिणे निकक्षे दक्षिणापक्षस्याऽपरसंधौ समीपस्थे आत्मप्रदेशे प्रजापतेर्हृ
दयं साम गायति ततो ऽध्वर्युपश्च उत्तरपक्षे सपरेण छन्दोगोक्तं श्येनं साम गायति ततो होतारं प्रति अनुमन्त्र्य ६।३।७ सेति प्रैषः ततो ऽपराह्णे यजमानाय व्रतप्रदानं ततः
सायंप्रवर्ग्योपसदौ अग्निपरिणयनं वाग्यमनप्रैषः वाग्यमनं ततो ऽस्तमिते वाग्विसर्गप्रैषः व्रतकरणप्रैषः वाग्विसर्जनं द्विस्तनं व्रतकरणं ततओंउवर्य्याग्नीद्
स्त्रः समिधो ऽपनमध्ये प्रक्षिप्यन्ते नाम सर्वरात्रिं पत्नमध्ये एवतिष्ठन्ति ततो ऽपररात्रे व्रतप्रदानं किं उद्वावनं वाग्यमप्रैषवादि वाग्विसर्गान्ते एकस्तनं व्रतमुपैतिप्रैषः
वत्सरं दीक्षा पक्षे चैव मुक्तादिनियायाम उपवसथस्याहनि वाग्विसर्गान्ते अध्वर्युराज्यं संस्कृत्य जुह्वां पंचगृहीतमाज्यं गृह्णाति ततः तस्मिन्पंचगृहीते हिरण्यशकलमास्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे.प.का.उ. तिपंच ततोवारणमहापात्रंमहासुवं स्थाल्यांवा दधिमधुघृतान्येकत्रासिंचति कुशमुष्टिंचतस्योपरिनिदधाति ततोऽध्वर्युः पंचगृहीतं पात्रीचाभयमादायतमसेहरस्मर
तिमंत्रेणानीर्थेनाग्निमारोहति ततः स्वयमातृण्णांपरिस्तीर्यब्रह्मयजमानयोः पश्चदक्षिणतोपविष्टयोः सतोः स्वयमातृण्ण्यांनाभिव्याघारणवत्दक्षिणसेउत्तरपश्चात्दीक्षा
श्रोणपाउत्तरांसेवमध्येतपदेवेडितितत्रमंत्रं पंचगृहीतंजुहोति एतिरमेस्वकेकंहिरण्यशकलंस्वयमातृण्ण्यांपातयेदितिवासुदेवः अत्रहोमंकुर्वन्हिरण्यदर्शनेनकरो
तिइदमग्नयइतिपंचानांत्यागाः ततोदर्भमुष्ट्यासमासिक्तादधिमधुघृतान्यादायतैः कुशमुष्टिदर्भैः सर्वमग्निंइशाणकोणादारभ्यप्रदक्षिणंपरिषिंचन्नहितेपरिषिंचाम्यावाह
प्रदेशेवपोक्षतियेदेवाइतिताभ्यां ततःसर्वमग्निंप्रदक्षिणंप्रोक्षमाणादग्नेपानदइतिमंत्रेणातीर्थेनाग्नेः सकाशात्प्रत्यवरोहति अतऊर्ध्वंविहितकार्यार्थंसर्वेषांमारोहणंन
नमस्तेहरसइतिमंत्रेण प्राणदाअपानदाइत्यनेनचसर्वेषांप्रत्यवरोहणं ततः प्रातःकालीनंप्रवर्ग्योपसदंकृत्वायजमानायार्द्धव्रतंवासर्वव्रतंवादद्यात् ततःसायंकालीनं
वर्ग्योपसदं ततोयथोक्तंप्रवर्ग्योत्सादनंकार्यं तत्रायंविशेषः अग्नौचधनस्योपरिपात्राणामुत्सादनं परिधयदेवापरिधयोदीपः सर्वतःउदकवेष्टितउच्चप्रदेशः अन्ते राम
त्वेत्रयमंमहावीरं स्वयमातृण्णांसलमंचतुःस्रक्तिरितिनिदध्यात् एवंमन्त्रादानांतंप्रवर्ग्योत्सादनं ततआज्यंसंस्कृत्यपंचगृहीतंगृहीत्वाशालाद्वार्येपरिस्तरणसमिदा ४
धानपूर्वकंअग्निसिग्मेनेनेकयर्ज्ञायुहोति इदमग्नये ततः पूर्वसंस्कृतादेवाज्यात्षोडशगृहीतंगृहीत्वातस्यषोडशगृहीतस्यार्द्धंयइमाविश्वाभुवनानीत्यतआरभ्यायहृत्रो

Nepal Sanskrit University

विहव्यो सदितेनमर्यंतेनानुवाकेन पराजुहोति इदंविश्वकर्मणे इति त्यागः तथा द्वितीयमर्द्धं चक्षुषंपितामनसेत्यारभ्या यागर्भंव्यदधात्पुरुत्रेत्यंतेनानुवाकेन जुहोति इदंवि

श्वकर्मणे· ततोऽध्वर्युराग्नीध्रौदुंबरीः सर्वा रात्रीं घृतमध्ये उषितास्तिस्रः समिधः स्वाहवनीये प्यादधाति उदेनमिति प्रथमं इदमिमिति द्वितीयां· यस्यकुर्मइति तृतीयां ततो·

ऽग्निप्रणायनं तत्रविशेषः शालाद्वार्यइध्ममस्मादधात्यध्वर्युः उपयमनीरुपकल्पयंति देवदारुपरिध्यादीन्संभारानुपकल्पयंति च पंचगृहीतादिहोमानंतं पूर्ववत्कृत्वेमे·

व ततः प्रदीप्त इध्मे इध्ममन्त्रघर्म्मेवा· अध्वर्युः प्रेष्यति उद्धृत्येध्ममुपयच्छोपयमनीरितिब्रूहि प्रस्थातारं प्रति अग्नये प्रह्रियमाणायानुब्रूहीति होतारं आग्नीदेक

स्फ्ययानुदेहीत्याग्नीध्रं ब्रह्मन्नपनिरपंजपेति ब्रह्माणं ततः प्रथमायाः सावित्रिः प्रतीतायां सन्नापतिप्रस्थाता उदुत्वाविश्वेदेवा इत्येतेन मंत्रेणाग्निमुपयम्योपयमनीभिर

धृत्वाउपरुहृति ततो ब्रह्मयजमानावध्वर्युप्रतिप्रस्थातृहोतारश्चाग्निं गच्छंति तत्राध्वर्युः सर्वेषां पुरस्तात्स्थितः पंचदिश इति पंचभिरग्निप्रतियाति ब्रह्मा सर्वेषां दक्षि

णतोवस्थितोनुगच्छन् प्रतिरथं जपति सर्वेषां मंत्रपाठ इति संप्रदायः अध्वर्योरेवेति हरिस्वामिनः अध्वर्युः पुरस्ताद्यजूंषि जपतीति श्रुते ततआग्नीध्रप्रदेशाद्·

क्षिणां प्रत्यासंनंग्नं प्रष्पिदमनं अत्यनतं पाषाणमुपदधाति विमानइति ताभ्यां नतिसे ततः पृष्ठमणानेनस्मात्स्थानादसत्रकचित्स्त्र प्रदेशेनिदधात्याग्नीध्रीयतु पधानार्थं ततः

सर्वे इदं विश्वा इति चतुर्भिरग्निं प्रति गच्छंति अत्रापि सर्वेषां मंत्र इति संप्रदायः अध्वर्योरेव मंत्र इति हरिस्वामिनः ततः क्रमध्वमग्निनेति पंचभिः सर्वे तीर्थेनाग्निमारोहंति अ

थि

उ.प.का.जु. त्रापिमंत्रः पूर्ववत् ततः प्रतिप्रस्थाता स्वयमानृणायाउ पर्यग्निं धृत्वा समीपउपविशति ततो ध्वर्युः शुक्लवत्सापयसा होमार्थं धारंभं करोति अत्र नाग्न्यन्वाधानं दीप
णीययातत्कार्यस्य कृतत्वात् शाखाछेदः पवित्रबंधनांतः एकस्याः कृष्णाया गोः शुक्लस्य वत्सस्यापाकरणं गोशाखयास्पर्शनं ततः प्रस्तरासनं स्वयमानृणां दक्षिणे
नग्निस्थ एव ब्रह्मयजमानयोरुपवेशनं ब्रह्मणस्तु ली संस्कारः ततः प्रणीताप्रणयनं इध्माग्नेः परिस्तरणं पात्रासादनं अग्निहोत्रहवनीवज्रः शम्या दृषदुपलं पवि
त्रछेदनानि पवित्रे स्थाली आज्यं च वेदप्रदोहनचतुष्टयं इध्मकाष्ठद्वयं बर्हिः स्रुवः जुहूः ध्रुवा दोहनं योक्त्रं पूतनऊप्राः परिधयः कर्कमते पूर्णपात्रे कर्मोपव
गीर्वेति ततः प्रोक्षणीसंस्कारादि पात्रप्रोक्षणं असंचरे निधानं ऊरुग्रहननं आज्यनिर्वापो वेदवेधः उपसदादि परिक्षालनांतं कृष्णाया गोरेकस्या एव दोह
नं ततः आज्याधिश्रयणं तस्यैव पर्यग्निकरणं दोहस्यश्रपणं ततः स्थले गत्वार्धवद्वेदेरुत्तरपरिग्रहः मानादिखननांतस्याभावः अनुमार्जनस्य च प्रोक्षणीभे राम
षः प्रोक्षण्यासादनं स्फ्योदकप्रहारः नपात्योरवनेजनं अपरिणाप्रणीतानां स्फ्यप्रवर्हीघांसादनं स्रुवजुहूदोहनोपभृध्रुवाणां संमार्गः संमार्जनप्रतिपत्तिः पत्नी ५
संनहनाद्यन्यतरावेक्षणांतं ध्रुवायामेव चतुर्गृहीतग्रहणं इध्मप्रोक्षणं वेदिबर्हिर्घोष्ठ मूलावसेकादिप्रस्तराभिन्यासांतेविशेष नोल्मुकोद्दहनं स्थलेआज्य
स्थाल्यावक्षेपग्रहेणासादनं स्फ्योपग्रहेणदोहस्य सर्वालंभः आज्यालंभउदकालंभश्च ततः आहवनीयोपवाजनं पूर्वाधारः अग्निसंमार्गः अंजलिकरणं इत.

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राघारः सकृद्गृहीतेनतिसृतस्त्वेग्रयस्वाहेति ततोध्रुवासमंजनं ततोध्रुवयाध्रुवचतुर्गृहीतान्याज्यमुपदिहस्येवाज्यभागोग्नयेस्वाहा सोमायस्वाहेति ततोदोहन
मुपस्तीर्यपयसोद्विरवदानं अभिघारः ततोनक्षोघासेतिप्राभ्यांस्वयमातृण्णामवसिंचतजुहोति इदमग्नये ततकम्निधानं पवित्रप्रतिपत्तिः अग्निसंमार्गः दो
हनंजुह्वाउपरिकृत्वामूहनं अभ्युक्ष परिध्यंजनं आत्मालंभः उदकालंभः परिधिप्रक्षेपः संस्रवाहुतिः विश्वेभ्योदेवेभ्यस्वाहेति देवोनिधानं वेदालंभः वेद्या
कविमोकः आवेदेः स्तरणं समिष्टयजुर्होमाभावः तूष्णींध्रौवस्याहवनीयेप्रक्षेपः दिवायेनभसेस्वाहेतिवर्हिहोमः प्रणीताविमोकः पूर्णपात्रादिकर्मापवर्गात
तस्याभावः पुरायत्नसमाप्तेरंतगमनस्यनिषेधात् कर्कमतेतुभवति तत्रगार्हपत्योपस्थानाभाव एकाग्नित्वात् ततोव्रतग्रहणआज्ञसमिदाधानोपस्थानाना
मन्यतरत् यदाचपूर्वादर्विहोमाइतिपक्षस्तदाचापियावदुक्तमेवकर्तव्यं नदर्शपूर्णमासधर्माः ततःस्वयमातृण्णायाः पैतृदारवैः परिधिभिर्ध्रुवोसीतिपरि
मंत्रंपरिधिपरिधानं अग्नेः पुरीषमसीतिगत्वाहिनिवापः ततः सुपर्णोसिगरुत्मान्स्वहइति ध्यांसंभाराणामुपर्यग्निंनिदधाति यजमानश्चसीदताबोधइतिवषट्
कारेण ततःसादनमूर्दहसोवकरोति ततोधर्तृभ्यां ॐसवितृरितिशमीमयींसमिधमादधाति विधेमतइति वेकंकतींसमिधंछित्रीयामादधाति ततः वेद्योन्यत्र
इतितृतीयामौदुंबरींकरणावतिंकरणाकोछित्रीयशाखोच्छेदः करणाकवतींविशारवेत्यर्थः दारुस्कोदर्शेत्यपरे करणाकाभावेदध्नेइत्याज्ञा दधिडप्सोघनंदधि ततश्चा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हे·प·का·ड ज्यंस्कवंस्कच्चंचसस्कन्याहवनीयेस्रुवेणाद्वेस्राज्याऊतिंजुहोति अग्येनम इति प्रथमां इदमग्नये इति जुहोतीति द्वितीयां इदंविश्वकर्मणे ततः स्रुवा तृतीयांपूर्णा
ऊतिंस प्रनेश्वग्न इति जुहोतिवना स्रुचयावनाम्रुक पूरणीवतास्रुवेणाज्यग्रहणं अनुक्रमपि सर्वत्र चितिष्ठुतासमिदाधानमग्निमध्ये कर्तव्यं ततउपविश्य समिद्
· त्वार्भ्वेघाऊनयोहोतव्याः ४ नाचीपस्थाने संवत्सरोसि परिवत्स

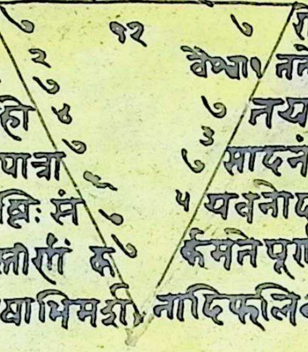

रोसीतिमंत्रेणोरूयाविस्यस्याग्रेरभिमर्शनं अग्निम्मन्त्रे सुपर्णाइदसीत्यस्यस्थाने
द्रोणाविनदेकियमाणेः द्रोणाविदसीत्यादूहेन प्रयोगकार्यः
वैश्वा१ ततोवैश्वानरमारुतनिर्वापः संघतयुकर्कमते· वैश्वानरोयजति पीवद्रुक्मश्वः
हरिस्वामिनतेयाज्ञिकानांमते च जुहोति मारुतस्कसर्वेषांजुहो
तयएव तत्रनाप्यन्वाधानं वत्राडान अग्निप्रणीतं दक्षिणेनवलयजमान
यारूपवेशनं प्रणीताप्रणायनं अनिप्रणीतस्येवपरिस्तरणं· पात्रा
सादनं सूपाग्निहोत्रहवणीस्फ्य कपालान्येकषष्टिः ६१ शम्याकृष्णाजिनं उलूख
लुमुसलं दृषदुपलं पात्रीधान्यं·पवित्रच्छेदनानिपवित्रे· ध्रुविः सं
यवनोदकं स्थालीमाज्यं चवेदश्च इध्माहृयं वर्हिः स्कुवेकुरु उपभृद्ध्रुवानयना
वदानं अहीयाच्यः प्राक्रं पुनकुशाः परिधयः पीठं ऊशास्तीर्णं क
कर्मते पूर्णपात्र कर्मापवर्गावेष्टि नेनरेषां ततः स्फ्यापहितपाचीकरणादिहविरालंभ
नांतं वैश्वानराग्रहणानां हविषां वसुसृष्टिकानां तत्तलीग्रहणं शेषाभिमर्शी
नादिफलिकरणांतं कपालोपधाने मध्ये वैश्वानरस्य द्वादशकपालोपधाने ततो वैश्वा

राम ६

नरस्य कपालानां दक्षिणतः प्रथममारुतस्य सप्तकपालानि उत्तरतश्च द्वितीयमारुतस्य ततो मारुतकपालचितौ पश्चात्संक्रमणतरे तृतीयचतुर्थमारुतयोः कपालचिति तयो
पश्चात्ततोऽपि संक्रमणतमे पंचमषष्ठयोर्मारुतयोः कपालचिती ततः पश्चात्सप्तममारुतस्य कपालचितिः सर्वेषां मारुतानां सप्तसप्तकपालान्युपधेयानि पैष्णादिसंयवनान्तं
वैश्वानरमध्ये धिष्ण्यं तस्माद्दक्षिणोत्तरौ प्रथमद्वितीयौ मारुतावग्निप्रयाणिः मारुतयोः पश्चात्संक्रमणतरो तृतीयचतुर्थौ तयोः पश्चात्संक्रमणमौ पंचमषष्ठौ पश्चात्सप्त
महोमः होमेऽप्यासादने वायमेवक्रमः प्रकारश्च: अभिमृश्य पर्यग्निकरणं सहाज्यश्रपणं आलंभः कृताभिवासनाद्यान्योदकनिनयनान्तं ततः उत्पादपरेणाहवनीयसहितं
गार्वेदिकल्पनादि उत्पादपरेणावस्त्वननादि आहवनीयमपरेणवेउत्तरपरिग्रहादि तत्रानुमार्जनाभावः प्रोक्षण्यासादनं स्वेदकप्रहारः नपाणिपरवनेजनं अपरे
णत्रीणां नां स्वेध्मा बर्हिरासादनं स्रुवोजुहूपभृद्ध्रुवा उपरोडाशपात्रीणां क्रमेण संमार्गः संमार्जनाप्राशनं पत्नीसन्नहनाद्यन्तरावेक्षणान्तं ध्रुवायामेव चतुर्गृहीतग्रहणं इ
ध्मवेदिर्बर्हिषां प्रोक्षणं मूलावसेकः संनहनविस्रंसनादि अर्थवदभूमेस्तरणं समित्प्रस्तरादानं आहवनीयकल्पनं नोल्मुकोद्वहनं परिधिपरिधानं सद्रूपानु परस्परयोरा
धानादि ध्रुवासादनान्तं ततः ओडाशविभागकरणादिक्रमेणोद्वासनं क्रमेण स्थापनं पात्रासनादि कपालोद्वासनान्तं आज्यस्थाल्याऽऽसादनं प्रथमं मध्ये वैश्वानरमा
सावदक्षिणोत्तरौ मारुतौ पश्चात्तु संक्रमणतरोऽरुवमपरौ पश्चादरणिसूत्रं इति क्रमेणासादनं सर्वालंभ आत्मालंभः उदकालंभः एहिहोतारितिप्रैषः होतृसदनस्थापनं आ

दे·प·का·ऊ· हवनीयोपवाजनं पूर्वाघारः अग्निसंमार्गः निह्नवः सकृद्गृहीतेनतिष्ठतस्रुवेणोत्तराघारमिन्द्रायस्वाहेति स्रुवासमंजनं नवप्रयाजाः उपविश्याज्यभागौ स्रुवात स्रुचतुर्गृहीता
ज्यंजुहोति अग्नयेस्वाहासोमायस्वाहेति ततोऽग्नयेवैश्वानरायानुब्रूहीत्युक्त्वानुवाक्यामुपसीर्य सर्वे वैश्वानरमध्वरायच्छिद्रमभिघारमीत्यायातिकृत्वा प्राच्यग्निंवैश्वानरंयजेत्यु
क्त्वावषट्कृतेमध्येजुहोति इदमग्नयेवैश्वानरायेतित्यागः स्रुवाण्येवात्र वैश्वानरः सर्वत्रशाखान्तरेउपदग्धे निर्वाणइतिनुकेचित् ततः स्रुचैतिधायहस्तेनासादनवन्ना
स्रुतांजुहोति शुक्रज्योतिश्चेतिप्रथमंवैश्वानरादक्षिणां मंत्रान्तेस्वाहाकारेणहोमः सर्वेषां इदंशुक्रज्योतिषेचित्रज्योतिषेसत्यज्योतिषेज्योतिष्मतेशुक्रायचतपेत्र
मेवमग्र इदृङ्चेतिद्वितीयंवैश्वानरस्योत्तरतः इदमीदृक्षेन्यादृक्षेसदृक्षेप्रतिसदृक्षेमितायसंमितायसभरसेच तिदक्षिणतश्चेप्रक्षिप्तस्यमारुतस्यपश्चात्संक्रम्यतृतीयं
इदमृतायसत्यायध्रुवायधरुणायधर्त्रेविधर्त्रेविधारयायच ऋतजिच्चेतिद्वितीयान्मारुतादपरंसंक्रम्यचतुर्थंजुहोति इदमृतजितेसत्यजितेसेनजितेसुषेणायांतिर राम
मित्रायदूरेअमित्रायगणायच ४ ईदृक्षासएतादृक्षासइतिद्वितीयादपरंसंक्रम्यतरंपंचमंजुहोति इदमीदृक्षेभ्यएतादृक्षेभ्यःसदृक्षेभ्यः प्रतिसदृक्षेभ्योमितेभ्यः संमितेभ्यःसभ ७
रेभ्योमरुद्भ्यश्च ५ ऋतवांश्चेतिषष्ठंचतुर्थस्यपश्चात्संक्रम्यतरंजुहोति इदंस्वतवसेप्रघासिनेसांतपनायगृहमेधिनेक्रीडिनेशाकिनेउज्जेषिणेच ६ ततउग्रश्च
भीमश्चेतिविमुखसंज्ञकेनसप्तमंमारुतंत्वरायुत्तरपश्चसप्तसर्वेषांपश्चाज्जुहोति इदमुग्रायभीमायध्वान्तायधुनयेसासहुषेभियुग्वनेविक्षिपायचेतित्यागः अथवा

वैश्वानरं पुरोडाशं संयवनाधिश्रयणानंतरमेव प्रथमकाले ऽतिपृष्ठं कृत्वा नाद्दशमेवेद्धानिं कृत्वा तउपर्यनेनैव प्रकारेण मारुतानां होमः कर्त्तव्यः ततः पवित्र
प्रतिपत्तिः अग्निसंमार्गः ऊहनं अभ्युक्षणं स्रुचां परिध्यंजनं आत्मालंभः उदकालंभः परिधिप्रक्षेपः संस्रवाहुतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति धुरि निधानं वेद्यालं
भ वेदयोक्तविमोकः आवेदेस्तरणं कर्कमतेवातायस्वाहेतिसमिधप्रयज्ञहोमः नान्येषांदिव्यायनभसेस्वाहेतिवर्हिर्होमः पत्नीनाविमोक राक्षसभागः पूर्णपा
त्रादिकर्मापवर्गान्तस्याऽभावः कर्कमतेतु भवति ततः इडं देवीरितिजपत्यध्वर्युः इमं ऊ स्तनमूर्जस्वंतमित्येतत् आरभ्य तमद्यपाममधुमंतनकर्मेमित्यध्यायसमाप्तं
तं यजमानेवाचयति अथवाऽध्वर्युरेवजपतिनवाचयति इति वैश्वानरमारुताः वैश्वानरस्य यजतित्वपक्षे कर्कमते विशेषः यन्मारुतानां वैश्वानरस्य च साधा
रणं कर्म तन्मंत्रवत् यथाश्रपणिग्निहोत्रहवण्याः दनादिहविरासादनांतं पवित्रच्छेदनादिपात्रप्रोक्षणांतं कंडनं पेषणं पर्य्यग्निकरणं च मंत्रवद्वैश्वानरस्य ग्रह
णप्रोक्षणालंभनाधिश्रयणाप्यमाञ्जिरभिमर्शनप्रथनाऽभिवासहन प्राणदानासादनालंभनानि मारुतानां सर्वं तूष्णीं वैश्वानरस्य यावदुक्तः तेनस्तृकउपहनन
स्योदकप्रहाराघारादिसर्वं तूष्णीं एवं साधारणं सर्वमंत्रेण वैश्वानरस्य यदसाधारणं तदपि मंत्रेण मारुतानां यदसाधारणं तत् तूष्णीमिति ४ अथवसोर्द्धा
राहोम उच्यते तत्र यजमानः पभृतमाज्यं संस्कृत्यार्थात्परिमाणं खादिरं स्रुवमर्थात्परिमाणां महतीमौदुंबरीं स्रुचं च संमृज्याहवनीयं परिस्तीर्य समिधमाधायपंच

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·प·का·ऽ गृहीतमाज्यं संततमविच्छिन्नं वाजस्य म इत्यष्टभिरनुवाकैर्वै स्रुवाहेत्यं तैर्जुहोति अग्निमध्ये घृते प्राप्ते सति वाजस्य म इति मंत्रस्यारंभः कार्यः अत्र च चत्वारिंश
तान्येकाधिकानि होमकर्माणि अत्रैतावंतस्त्यागा यजमानेन पूर्वं कार्याः तत्रेदमग्नय इत्येवं त्रीणि शतानि द्विसप्तत्यधिकानि त्यागाः प्रथमं कार्या पृथक्तत्वेनेव वा
ततः इदं वाजायेत्यादिनामभिस्त्रयोदशत्यागाः ततः पुनरिदमग्नये इति षोडशः मंत्रविभागप्रकारश्च भाष्य एव विलोक्यः त्यागाः पूर्वं कार्या ततो होमस्यारंभः य
थापठितं स्वाहाकारः न प्रतिकल्पं विधानाभावात् तथा च मानवे स्वंततः स्वाहाकारं कुर्यादिति कृत्वाहवनीयस्त्रुक्प्रक्षेपकार्यः पूर्वसंस्कृतादेवाज्यात्स्रुचि
पूर्ववत्संस्कृतहीतेन षट् पार्थानि जुहोति अग्नये स्वाहा १ सोमाय स्वाहा २ सवित्रे स्वाहा ३ सरस्वत्यै स्वाहा ४ पूष्णे स्वाहा ५ बृहस्पतये स्वाहा इदं शब्द
युक्ताः स्वाहाकारवर्जिता एता एव त्यागाः अथ वाजप्रसवीयहोमो जुहोति तत्र शाखाछेदनादयूपयूहनांतं सप्तानां षड्गाणामपाकरणं चतुरासनं ब्रह्मयजमान· राम:
योरुपवेशनं ब्रह्मणः तूष्णीमासनसंस्कारः प्रणीताप्रणयनं आहवनीयस्यैव परिस्तरणं पात्रासादनं अपाग्निहोत्रहवणी स्रुवः शम्याद्दृषदुपले पात्री सर्वाणि अग्न्या ८
धारणानि धान्यानि एकवर्जं पवित्रार्थः आज्यस्थाली आज्यं च उदकस्थाली उदकं च वेदश्च दोहनं चतुष्टयानि सप्त इध्मद्वयं बर्हिश्च स्रुवो जुहूः उपभृत्क्वाडोडुं
बरश्च समस्तु रस्त्वः औदुंबरः स्रुवश्च योक्तं ... परिधयः कर्कमते पूर्णपात्रं कर्मापवर्गान्ते इति नान्येषां ततः स्त्रोपहित पात्रीकरणादि चतुर्दश चतुर्गृहि

कानिगृहीते शेषाभिमर्शनाद्यसंवरेनिधानांते कुरुकुपहननं ओषधानां पात्र्यामा व्याभिमंत्रणां आज्यनिर्वापाणांतरमुदकस्थाल्यामुदकस्यनिर्वापः वेदवेधः उप
स्तृणादिपरिसानतांतः सन्नदोह ओषधानां सवेक्षणं आज्योदकयोरधिश्रयणं तयोरेव पर्यग्निकरणं दोहानां श्रपणं स्थलेवेदिं परिकल्पोत्तरपरिग्रहः खन
नानुमार्जनयोरभावः प्रोक्षणपात्रासादनं स्थोदकप्रहारः नपाणेरवनेजनं अपरेणाग्नीतानां स्त्येध्मवर्हिषामासादनं स्रुवजुहोपभृद्ध्रुवाचमसस्रुवाणांसंमा
र्गः संमार्जनप्रासनं पत्नीसन्नहनाद्यन्यतराविक्षणांतं आज्यानंतरमुदकस्योवासनयत्न वेक्षणवेधामासादनोत्पवनावेक्षणानि ध्रुवायामेवचतुर्गृहीतग्रहणं इ
ध्मावेदिवर्हिः प्रोक्षणादिस्तरणांतं समित्रयस्तरादानं आहवनीयकल्पनं उल्मुकोद्वहनाऽभावः परिधिपरिधानं स्रुक्पाऽनुपश्चतः ध्रुवायाश्च शालायां गत्वाच
मसमुपस्तीर्यपयसांतप्राभिघारः दोहानांमुद्वासनं उदुंबरेपात्रेसर्थेपिष्टादिनातिर्यगनंतरं कृत्वा एकस्मिन्भागेष्वयमेउदकस्थाल्युदकासेकः तत्रैवदोहानां
सर्वधान्यानांचविभज्यैकचकेवलानामावपनं अग्नीनांध्यमध्येआवापनं एकंअन्नंवर्जयित्वा तस्ययावज्जीवमभोजनसंकल्पः पूर्वंचयजमानेनकार्यः इ
मयत्रप्राणादानं आज्यस्थाल्याआसादनं धान्यचमसस्यच सर्वालंभः आत्मालंभः आहवनीयोपवाजनं पूर्वाघारः अग्निसंमार्गः निह्नवः सकृदग्गृहीतेने
न्द्रायस्वाहेतितिष्ठत्रग्नीन्त्राघारः स्रुवासमंजनंस्रुवानग्वतुर्गृहीतास्यामुपविश्यस्पैवाज्यभागौ अग्नयेस्वाहा सोमायेस्वाहेति ततःस्रुचौनिधायस्रुवं गृहीत्वा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उदेइंदरेणास्कंवेगाउदकउत्थमिश्रंसर्वधान्यानांवाजपेयिकानांवाजप्रसवीयानामप्रानाहोमः तत्रवाजस्येमंप्रसवइतिप्रथमामाहुतिंजुहोति· इदंप्रजापतये
वाजस्यमामितिद्वितीया २ इदंप्रजापतये २ वाजस्येमंप्रसवस्त्रावभृवेतितृतीयां इदंप्रजापतये ३ सोमंराजानमितिचतुर्थं इदंसोमायाग्नयेऽदित्येभ्यो
विष्णवेसूर्यायब्रह्मणेबृहस्पतयेच ४ अर्य्यमणंबृहस्पतिमितिपंचमी इदमर्यम्णेबृहस्पतयेइन्द्रायवाचेविष्णवेसरस्वत्यैसवित्रेवाजिनेच ५ अग्नयेग्न
इतिषष्ठी इदमग्नये ६ प्रनोयच्छत्विति सप्तमीं इदमर्यम्णेपूष्णेबृहस्पतयेवाग्देव्यैचेति ७ ततःकेवलैःसर्वधान्यैराग्निकानिसप्तवाजप्रसवीयानि
जुहोति· तत्रवाजस्यनुप्रसवेमातरमितिप्रथमां इदमदित्यैसवित्रेच १ विश्वेअद्यमरुतइतिद्वितीयां· इदंविश्वेभ्योदेवेभ्यः २ वाजोनःसप्तप्रदिशइतितृतीयां· इदंवाज
य ३ वाजोनोअद्येतिचतुर्थी· इदंवाजाय ४ वाजःपुरस्तादितिपंचमी· इदंवाजाय ५ संमासृजामीतिषष्ठिं· इदमग्नये ६ पयःपृथिव्यामितिसप्तमी·
इदमग्नयइति ७ ततःपवित्रप्रतिपत्तिः अग्निसंमार्गः ब्रुहनेअग्न्युत्पपरिस्तरणंजनं आत्मालंभोदकालंभौ परिधिप्रक्षेपः विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहेतिसंस्रवाज
ति· धुरिनिधानंवेद्यालंभ वेदयोक्तविमोकः आवेदेःस्तरणं कर्कमतेवानायस्वाहेतिसमिद्धयजुर्होमः अन्येषांतुअवस्पतन्याहवनीयेप्रक्षेपः दिवा
यनभसेस्वाहेतिवाहिर्होमः प्रणीताविमोकः पूर्णपात्रनिनयनादिकर्मापवर्गस्याभावः कर्कमतेतुभवति· ततआवहनीयेऊर्ध्वरक्तवस्यासनं ततः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

उक्तस्यान्तरतः प्राग्ग्रीवमुत्तरलोमकृष्णाजिनमास्तृणाति तत्रनिषण्णस्य यजमानस्य वितस्ववारध्वस्यान्तिस्ततोऽभिषेकः अध्वर्युर्घमसस्थेन सर्वौषधेनोदक
पयोभिषिञ्चन्ति देवस्यत्वेति मंत्रेणावमस्यैनैव यजमानमभिषिंचन्ति ब्रह्मवर्यसकामस्य वितस्तवारध्वस्याभिषेकः भूतिंसमृद्धिमिच्छतसिस्ततोऽभिषेकः
प्राग्रसमृद्धिकस्यापवित्रस्याऽभिषेकः उग्निमिच्छतोवस्तचर्मणामहाजस्यचर्मण्युपविष्टस्याभिषेकः एकेऽग्निवयनं दक्षिणेनाभिषेकं कुर्वन्ति एकेचयन
स्योपरि ततस्त्राहवनीयेचमसप्रासनं ततः पूर्वसंस्कृतादेवाज्यात्स्रुमिद्भर्जेघट पार्थानि सकृत् गृहीतेन जुहोति इंद्रायस्वाहा इदमिंद्राय घोषायस्वाहा इदं
घोषाय २ श्लोकायस्वाहा इदंश्लोकाय ३ अंशायस्वाहा इदमंशाये ४ भगायस्वाहा इदंभगाय ५ अर्यम्णेस्वाहा इदमर्यम्णे ६ ततोव्य
वधानं पूर्वसंस्कृतादेवाज्याद्द्वादशगृहीतमाज्यं गृहीत्वा तेनैवैकेनद्वादशगृहीतेन विभज्य द्वादशराष्ट्रभृतोजुहोतितत्र ऋताषाडृतधामाग्निर्गंधर्वःसनइदं
ब्रह्मक्षत्रं पातुतस्मैस्वाहावट् इदमृताषाहे ऋतधाम्नेऽग्नयेगंधर्वाय १ तस्यौषधयोऽप्सरसोमुदोनामताभ्यःस्वाहा इदमोषधिभ्योऽप्सरोभ्योमुद्भ्यो २ एवंगंध
र्वलिंगमुक्त्रिंगपदयुक्तोवाक्कारांतः प्रथमःप्रथमोमंत्रः स्त्रीलिंगपदयुक्तःस्वाहाकारांतउत्तरउत्तरः संहितोविश्वसामासूर्योगंधर्वःसनवाट् इदंसं
हितायविश्वसाम्नेसूर्यायगंधर्वाय ३ तस्यमरीचयोऽप्सरसआयुवोनामताभ्यःस्वाहा इदंमरीचिभ्योऽप्सरोभ्यआयुभ्यः ४ सुषुम्णःसूर्यरश्मिश्चंद्रमा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे॰प॰का॰ ३

गंधर्वः स न॰ वाट् इदंसुषुम्णाय सूर्यरश्मये चंद्रमसे गंधर्वाय नमः ५ तस्य नक्षत्राण्यप्सरसो भेकुरयो नाम ताभ्यः स्वाहा इदं नक्षत्रेभ्यो ऽप्सरोभ्यो भेकुरिभ्यः ६ इषिरो
विश्वव्यचा वातो गंधर्वः स न वाट् इदमिषिराय विश्वव्यचसे वाताय गंधर्वाय ७ तस्यापो ऽप्सरस ऊर्जो नाम ताभ्यः स्वाहा इदमद्भ्यो ऽप्सरोभ्य ऊर्ग्भ्यः ८ भुज्युः
सुपर्णो यज्ञो गंधर्वः स नः वाट् इदं भुज्यवे सुपर्णाय यज्ञाय गंधर्वाय ९ तस्य दक्षिणा अप्सरसस्तावा नाम ताभ्यः स्वाहा इदं दक्षिणाभ्यो ऽप्सरोभ्यस्तावाभ्यः १० प्रजा
पतिर्विश्वकर्मा मनो गंधर्वः स न॰ वाट् इदं प्रजापतये विश्वकर्मणे मनसे गंधर्वाय ११ तस्य ऋक्सामान्यप्सरस एष्टयो नाम ताभ्यः स्वाहा इदमृक्सामेभ्यो ऽप्स
रोभ्य एष्टिभ्यः १२ ततो ऽध्वर्युर्यथा पूर्वं स्रुवेणाज्येन पंचगृहीतं गृहीत्वाध्वर्युराहवनीयस्य पश्चात्प्राङ्मुख उपविष्ट एवाहवनीयस्योपरि समीपस्थ वनीवे सराष्ट्र
सम्प्रेरयन् सिरसि पतितजस्यात्रादिभिर्ध्रियमाणे स नो भुवनस्येति मंत्रेण पंचगृहीतस्य पंचमं संजुहोति इदं प्रजापतय इति त्यागः इर्षाग्रमोरुपरियवयु
गवंधनं क्रियते तदयस्य शिर इत्युच्यते नीडं चरथस्योपस्थधान्याधावपनस्थानं पश्चाद्भागः अत्र च प्रतिष्ठामं प्रदक्षिणां नीडस्य परिहरणं क्रियते पार्श्व रामः १०
रत्नस्यु परिध्वनमेव नीडस्य प्रदक्षिणां नयनेनैव तत्रादिक्षु खं क्रियते अतः प्रतिप्रस्थातादयो रथनीडस्य शाखायाः सकाशात्प्रदक्षिणां दक्षिणतो नयनेनाग्रेरू
परिष्ठनमेव शिर उदङ्मुखं कुर्वंति तत्राध्वर्युस्तत्रतो दक्षिणाभिमुख उपविश्य जुहोति ततो नीडं प्रदक्षिणां पश्चान्नीत्वा शिरः प्राङ्मुखं कुर्वंति अध्वर्युः पुरस्ताद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

त्वाऽऽत्मस्रुवेणजुहोति ततो नीडस्योत्तरतो नयनेन रथशिरो दक्षिणामुखं कुर्वन्ति अध्वर्युः प्राच्यां सकाशाद्दक्षिणां प्रत्यागत्य दक्षिणास्यामुदङ्मुख उपविष्टो
रथशिरस उपरि जुहोति ततः प्रदक्षिणां रथनीडं प्राच्यां नीत्वा शिरः पुनः प्रत्यङ्मुखं कुर्वन्ति अध्वर्युः पश्चादागत्य प्राङ्मुख उपविष्टः प्रत्यङ्मुखस्य रथशिरस उपरि
जुहोति सर्वहोमेषु समनो भुवनस्येत्ययमेव मन्त्रः इदं प्रजापतय इति त्यागश्च पुरुषा ऊर्ध्वं धारयन्ति नीडपरिहारः कर्तव्यः तदा वक्ष्यमं पश्चात्प्राङ्मुखशिरोधार
यन्ति ततो नीडस्योत्तरतो नयनेन दक्षिणामुखं ततो नीडस्य प्राच्यां नयनेन प्रत्यङ्मुखं ततोऽप्रदक्षिणां प्रत्यावृत्य दक्षिणतो नीडनयनेनोदङ्मुखं ततः प्रत्याग
त्य पश्चान्नीडस्य नयनेन प्राङ्मुखं शिरोधारयन्तीति सर्वत्र ज्ञेयं अध्वर्युः सर्वत्र रथशिरसोभिमुख उपविश्य जुहोति पुरस्ताद्दक्षिणतः पश्चादुत्तरतः पुनः
पुरस्तात्प्रदक्षिणेन गत्वा पञ्चमं ततो वातहोमं जुहोति ततो रथमग्नेरवतार्य वेदिमध्ये प्राङ्मुखं युगयोक्त्रोपेतमवस्थाप्याध्वर्युर्बहिर्वेदेः प्राच्या दिशः स
काशादञ्जलिना वायुमाहृत्य रथयुगस्य दक्षिणायो धुरोधः प्रदेशेक्ष्वः समीपस्थ वसमुद्रोसिन भस्वानिभिमन्त्रेणानमञ्जलिनाहृतं वायुमञ्जलिनैव जुहोति इदं
वायवे ततो होमानन्तरं तस्य ऊतस्य वायोदश्वस्यानीयस्य चक्रपरिहरणं योक्त्रेण योजनं करोति ततो बहिर्वेदेरुत्तरस्या दिशः सकाशादञ्जलिना वायुमाहृत्य
युगस्योत्तराया धुरोधः प्रदेशेक्ष्वः समीपस्थ मारुतोसीति मन्त्रेणानथैव वायुं जुहोति इदं वायवे ततः पूर्ववदेव योक्त्रपरिहरणं ततो बहिर्वेदेर्दक्षिणस्यां प्र

दे·प·का·उ· जलिना वायुमाहृत्य तत्र लंबस्य युगस्य प्रांते वर्त्तमाना याछिती यस्या दक्षिणाया धुरोधः प्रदेशे समी प एव दक्षिणा प्रष्टेः स्थाने स्रुवस्परिति मंत्रेणांजलिनां
वायुंजुहोति इदंवायवे पूर्ववदेव तस्य योक्तपरिहरणं एवंत्रिभिर्वा तहोमैर्युक्तं रथं यजमानपुरुषाउत्या उयाध्वर्योर्गृहे नयंति दक्षिणाकाले तस्य च
स्याध्वर्यवे दानं कर्त्तव्यं प्रत्यासाणां त्रयाणामश्वानां च ततस्तेनैवाज्येनाध्वर्युर्नवाहुतीराहवनीये जुहोति सकृत्सकृद्गृहीत्वा यास्ते अग्न इति प्रथमा इ
दमग्नये १ यावरूतिश्छितियां इदमग्नये २ रुचन्नरिति तत्रीयां इदमग्नये ३ तत्वायामि चतुर्थी इदंवरुणाय ४ स्वर्णघर्म इति पंचमी ५ स्वर्णार्क इति ष
ष्ठी ६ स्वर्णशुक्र इति सप्तमी ७ स्वर्णज्योतिरित्यष्टमी ८ स्वर्णसूर्य इति नवमी ९ पंचानामपि इदमग्नय इति त्यागः शाखांतरविहितानाम ऊती
· नामस्मिन्नवसरे होमः कर्त्तव्यो यदि तासामाहुतीनां मंत्रादिविधिर्ज्ञायते अथ प्राकृतं हविश्रपणमालनादि वैश्वदेव समीति मंत्रेणाग्नीध्रस्याति प्रणस्या
लंभनांतं निर्विशेषं करोति ततो निवापपूर्वकं धिष्ण्यानां चयनं तत्र पूर्वमाग्नीध्रायस्य पूर्ववन्निवापं कृत्वा ततश्चयनं तत्र धिष्ण्ये तु सर्वेषु नव पादभाग राम ११
लोका भवंति पंचमीवितिवच्छिद्रं पांच त्रेधा विभज्या छिद्रकाराणि इष्टकानां लक्षणानि भवंति मध्यमे भागे अन्नजति दक्षिणोत्तरयोर्वक्राणि तत्राग्नी
ध्रीये मध्यमे भागे द्विपद्यां त्र्यालक्षणामुपधायत्र्यस्याः पश्चादेकः पादभागः प्राग्लक्षणामुपधीयते दक्षिणभागे त्रयो वक्रालिखिताः पादभागाः उत्तरभा

गेव एवंउदक्शुखोह्याविष्टकाउपधाय लोकंपृणेति मंत्रेण सकृत्सहैवाभिमंत्रयते ताअस्येतिसादयतिच पुरीषनिवापनंतरं पृथ्वीशावायीधीयेत्
स्त्रीडपर्युपधीयते ततः सदसि पूर्ववद्धोत्तधिष्ण्यस्यासिकताप्रकिरणांतंनिवापंकृत्वाततश्चयनं तत्रार्द्धपधास्यानेनसृष्टोचतुर्भागा
न्प्राग्लक्ष्मणानुपध यते यांपश्चादेकमञ्जलक्षणाः पादभागउपधेयः तमभितोद्वौवक्रालिखितौपादभागौ अंसयोर्द्वौद्वौवक्रालिखितौ

ııı	ııı	ııı
ııı	ııı	ııı

प्रागायतावर्द्ध पादभागोअंसापरलोकयोश्चवाद्यभागेएकैकोर्द्ध पादभागः प्रायतोवक्रालिखित मध्यभागेद्वौद्वौचतुर्भागौवक्रालिखितौ एवंहोत्
धिष्ण्येएकविंशतीष्टकाः पत्यक्शुखस्यचयनं त्रिवारंलोकंपृणेतिमंत्रः द्विर्दशमुदशसु ततएकस्यामिति: सदहोहाश्चैवं ततोमैत्रावरुणाधिष्ण्
स्यपूर्ववन्निवापंकृत्वाअग्नीनीयवदुदक्शुखस्यचयनं एवंसर्वेषांनिवापपूर्वकमेवचयनं ब्राह्मणाच्छंसिधिष्ण्ये अर्द्धपधायाः स्थानेचत्वारोर्द्धपा
दभागाअञ्ज्यालिखिताः प्रागायता शेषाःसप्तपादभागाअग्नीध्रीयवत् एवंमेकादशेष्टकंब्राह्मणाच्छंसिधिष्ण्यं तत्रद्विर्लोकंपृणेतिमंत्र पूर्वदश
सु ततएकस्यांउदक्शुखश्चिनोति ततःपोतनेष्टृछावाकानांधिष्ण्यान्याग्नीध्रवदष्टेष्टकान्युदक्शुखएवचिनोति सकृन्मंत्रवचनंच ततोमार्जालीये
निवापंकृत्वामध्येप्राचीधर्म्मपधामुपधायतामभितोद्वेअर्द्ध मपधेप्राच्यौवक्रालिखितेउपधेये पश्चा —नीधायवत्रयः पादभागाः एवंषडिष्टका-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

देप॰का॰३ मार्जालीये दक्षिणाभिमुखश्चिनोति अथ वा पश्चान्मुखः सर्वाधिष्ण्यांश्चिनोतीति केचित् ततः सर्वेषु धिष्ण्येषु निवापक्रमेण लोगेष्टका संख्या परिश्रितः परितो निदधाति
न निखनति होत्रीये एकविंशति ब्राह्मणाच्छंसिधिष्ण्ये एकादश मार्जालीये इतरेषु पंच पंच धिष्ण्येषु षडष्टौ: ततः सर्वेषु धिष्ण्येषु आग्नीध्रीयादिक्रमेण
तूष्णीं पुरीषनिवापः आग्नीध्रीये पुरीषनिवापानंतरमेव पृष्ठ्यस्यानडुपधानं ततः सदसः पश्चात्स्थित्वा धिष्ण्येषु सहितायाः पुरीषवत्याः पंचम्यां वार्त्रहन्त्य
येतिउपस्थानं संवत्सरोसीत्यभिमर्शनमप्येके कुर्वंति ततोऽधिकेष्टकाभिन्योन्कारे प्रक्षिप्यंते ततः सदोद्वारं पूर्वेणातिक्रम्य तु दिशन्याहवनीयवेदि
प्यवमानदेशेत्यनन्तरभाग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशशास्विष्टकृदन्त्यर्यंतं राजसूयिकाभिषेचनीयसंज्ञकः सोमो भवति अभिषेचनीयवेदिन्येन देव
सूहविषां विधानार्थमुच्यते तेनाग्नाग्नीषोमीयपशुपुरोडाशानां तरं तदृदेवाप्रानां देवसूहविषां निर्वापः तानि लिख्यंते आमुकानां एकवारं छेदना
नंतरं पुनः अवरूढानां व्रीहीणां सवित्रे सत्यप्रसवाय द्वादशकपालः अष्टाकपालो वा पुरोडाशः प्रथमं हविर्भवति आशूनां मासावापानंतरं पक्षत्रयेणाशी राम
घ्रं पचनशीलानां व्रीहीणां आग्नये गृहपतये अष्टाकपालः पुरोडाशो द्वितीयं हविर्भवति सोमाय वनस्पतये श्यामाकानां चरुस्तृतीयः बृहस्पतये वा १२
चे नीवाराणां स्वयंजातव्रीहीणां चरुस्तुरीयः इंद्राय ज्येष्ठाय हायनानां स्वभावतो रक्तवर्णानां संवत्सरपक्वशीलानां चरुः पंचमः रुद्राय पशुपतये गावे

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धुकानां चरुः षष्ठानां वानां स्य नुपानां स्वयमेवाकृष्टजातानां व्रीहीणां मित्राय सत्याय चरुः सप्तमं ततो वरुणाय धर्मपतये यवानां चरुः रष्टमं हविः ए
वं मेतान्यष्टौ हवींषि नानाबीजधर्मेण भवंति तत्र पञ्चभूसंस्कारो अग्नेश्चतुरासनं प्रणीताप्रणयनं पात्रासादने शूर्पं एकत्रिंशत्कपालानि सप्तविंश
तिर्वा चरुस्थाल्यः षट् कृष्णाजिनं उलूखलमुशलं पात्रीं नानाविधानि धान्यानि उपवेष वऊसंयवनोदकं घृतावदानं मेक्षणं च पात्रे स्तिस्रः
स्तावदासाद्य स्त्रोपहितपात्रीकरणादि सर्वेषां सुरुवाना येनोक्षणं अपध्वस्तनिरसनं तंत्रेण यक्षामिति अभिमर्शनं भेदेन ततोग्नीषोमाभ्यां जुष्टमिति पञ्चपु
रोडाशार्थं प्राकृतं द्रव्यं गृहीत्वा सवित्रे सत्यप्रसवाय जुष्टं गृह्णामिति श्यामाकानां ग्रहणं १ ततोग्नये गृहपतये जुष्टं आशूनां ततः सोमाय वनस्पतये जुष्टं श्यामाका
नां ३ बृहस्पतये वाचे जुष्टं नीवाराणां ४ इन्द्राय ज्येष्ठाय जुष्टं हायनानां ५ रुद्राय पशुपतये जुष्टं गवेधुकानां ६ मित्राय सत्याय जुष्टं नांठानां ७
वरुणाय धर्मपतये जुष्टं यवानां ग्रहणामिति ८ शेषाभिमर्शनं भेदेन प्रोक्षणं पात्रासादनांतं पात्रान्तरात्प्रोक्षणीरभिहोत्र हवण्यां कृत्वा ग्रहणक्रमेण
प्रोक्षणं अग्नीषोमाभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामि १ सवित्रे सत्यप्रसवाय त्वा जुष्टं प्रोक्षामि २ अग्नये गृहपतये त्वा जुष्टं सोमाय वनस्पतये त्वा जुष्टं प्रो ४
बृहस्पतये वाचे त्वा जुष्टं प्रो ५ इन्द्राय ज्येष्ठाय त्वा जुष्टं प्रो० ६ रुद्राय पशुपतये त्वा जुष्टं प्रो० ७ मित्राय सत्याय त्वा जुष्टं प्रोक्षणी ८ वरुणाय धर्म

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे·का·प·५ पतये त्वानुष्टं प्रोक्षामि २ ततो ग्रहणक्रमेणैकैकस्य हविरावपनादिफलीकरणान्तं पर्यायेण कण्डनं न च हविरावपनमुशलयोजनकण्डनहविरुद्धपनविष्वनविवे
कीकरणाद्युनः कण्डनपात्रामोष्याभिमन्त्रणफलीकलणनिभेदेनात्र भवति उलूखलनिधानं मुशलशूर्पयोरादानं च सकृदेव अन्यबीजावापेवाम्विसर्गः अपहतः
मितितु यतिरस तमन्यबीजस्य पुनः कण्डनानन्तरं सर्ववीजानां तन्त्रेण कपालोपधाने अग्नीषोमीयस्यैकादशकपालानि सवितुः सत्यप्रसवस्य द्वादशाष्टौ वा गृह
पतयेऽष्टौ आणदाने अग्नीषोमौ गच्छ सवितारं सत्यप्रसवं गच्छ अग्निं गृहपतिं गच्छ सोमं वनस्पतिं गच्छ बृहस्पतिं वाचं गच्छ इन्द्रं ज्येष्ठं गच्छ रुद्रं पशुपतिं
गच्छ मित्रं सत्यं गच्छ वरुणं धर्मपतिं गच्छ ततोऽजन पूर्वकं कपालानामुद्वासनं हविषामासनालम्भौ एतच्च होतृमैत्रावरुणादिति तयोरामन्त्रणं ततः स्रु
चौ गृहीत्वा यज प्रैषावाज्यभागौ पशुपुरोडाशयागे जुहूमेनावदानं नो पभृति अग्नीषोमाभ्यां पुरोडाशस्यानुब्रूहि अग्नीषोमाभ्यां पुरोडाशं प्रेष्येति प्रैषौ
इदमग्नीषोमाभ्यां ततउपांशुदेवसूहविषां यागः सवित्रे सत्यप्रसवाय उपांश्वनुब्रूहीत्युच्चैः सवितारं सत्यप्रसवं उपांशु यजेत्युच्चैः एवं सर्वेषु इदं स राम
वित्रे सत्यप्रसवाय १ अग्नये गृहपतये अनु॰ अग्निं गृहपतिं यज इदमग्नये गृहपतये २ सोमाय वनस्पतये अनुब्रूहि सोमं वनस्पतिं यज इदं सो १२
माय वनस्पतये ३ बृहस्पतये वाचे अनुब्रूहि बृहस्पतिं वाचं यज इदं बृहस्पतये वाचे ४ इन्द्राय ज्येष्ठाय अनुब्रूहि इन्द्रं ज्येष्ठं यज इदमिन्द्राय ज्येष्ठाय ५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

रुद्रायपशुपतये अनुब्रूहि रुद्रंपशुपतिंयज इदंरुद्रायपशुपतये ६ मित्रायसत्याय अनुब्रूहि मित्रंसत्यंयजः इदंमित्रायसत्यायनम ७ वरुणायध
र्मपतये अनुब्रूहि वरुणंधर्मपतिंयज इदंवरुणायधर्मपतये ८ अथोत्तमेनहविषाप्रचर्य्याध्वर्य्युयजमानसमीपेगत्वाकौसुम्भेहस्तेकृत्वादक्षिणेन
हस्तेनयजमानस्यदक्षिणंबाहुंगृहीत्वासवितात्वासवानामितिकण्डिकाद्वयंजपति अथेदंमेदेवाऽइत्यस्मिन्मंत्रेइमंमुष्यपुत्रममुष्यैपुत्रमित्यत्रइममित्यस्य
नेदीक्षितस्यनामद्वितीयान्तमुच्चारणीयं अमुष्येत्यस्यस्थानेयजमानस्यपितुर्नामषष्ठ्यन्तमुच्चारणीयं तत्रैवं इमंअमुकसगोत्रंविष्णुदत्तशर्माणं अमुकसगो
त्रस्याऽमुकशर्मणःपुत्रं अमुकसगोत्राया अमुकिदेविदयाःपुत्रं अस्यैविशएषवइत्यादियथामंत्रपठितमेवोच्चारणीयं नास्यादृत्यादेकस्यापिपदस्या
न्यतमानरोच्चारणं ततः प्रत्यागत्याग्नयेस्विष्टकृतेऽनुब्रूहीतिप्रेषः जुहूमुपस्तारः तत्रैवद्वयोराशाकीनांउत्तरार्द्धादेकद्वन्यवायमवदानं द्विरभिघारः आ
श्राव्याहाग्नयेस्विष्टकृतेप्रेष्यतिप्रेषोमाध्यंदिनानांकाण्वानांचयजप्रेषः सर्वेषांचतुर्द्धाकरणादिसर्वं पशुपुरोडाशस्यचतुर्द्धाकरणाभावः अन्यत्सर्वंभ
वति यूहने अग्नीषोमयोः सवितुः सत्यप्रसवस्याग्नेर्गृहपतेः सोमस्यवनस्पतेर्बृहस्पते र्वाचइंद्रस्यज्येष्ठस्यरुद्रस्यपशुपतेर्मित्रस्यसत्यस्यवरुणस्य
धर्मपतेरग्नीषोमयोर्वनस्पतेरुज्जितिमितिज्जित्वाः उग्नीषोमौसवितासत्यप्रसवोग्निर्गृहपतिः सोमोवनस्पतिर्बृहस्पतिर्वागिंद्रोज्येष्ठोरुद्रः पशुपति

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मित्रः सत्यो वरुणो धर्मपतिरग्निर्धामौ वनस्पतिस्तमयजन्तु दन्विन्तु पभन्यो ब्रूहने अत्र देवसूर्हविर्भिर्यथा नाम्नयमं पशुपुरोडाश देवसूर्हविर्दैवतानां
ततः पशुदेवतावनस्पत्यो: इति संप्रदायकारमतं अपरेतु पशुपुरोडाशदेवसूर्हविर्दैवतानां ब्रूहने संक्री। तेनं नेच्छंति न पशुतंत्रे हविर्विधित्यो यमानानिति
गमात्तभंत इति शाखायनोक्तेः तेनावाहनादिवदेषां ब्रूहनस्याप्यभावत्वादयुक्तः तेनाग्नीषोमयोर्वनस्पतेरह्नितिमिति पशुदेवतावनस्पत्योमेव ब्रूहनंक
र्तव्यं नान्यैः प्रस्तरहोमे चैषां त्यागो न भवति दक्षिणाग्नौ पिष्टलेपाक्तौ तु सर्वेभ्यस्त्यागः सुत्यायां विशेषः प्रातरनुवाकोपाकरणात्प्रागग्नियोजनं कर्तव्यं·
तत्राध्वर्युर्मध्यमं परिधिमुपस्पृशन्नग्निं युनज्मीति स्वरेण जपति ततो दक्षिणं परिधिमुपस्पृश्येइ सोमेन यज्ञावितिजपति ततउत्तरं परिधिमालभ्येयं दक्षइति
जपति सर्वत्रहोमाघर्षेन मस्त इति मंत्रेण सर्वेषामभ्यारोहणं प्राणदइत्येवरोहणं च यमसाध्वर्युणामप्ययंति यम दक्षिणाकाले प्राकृतदक्षिणादानानंतरं
मीरसंबंधिनां षडादिसंख्यानामनडुहां वा तद्धोमसंबंधिनोरथस्य अन्येषां चान्येक्षाणां च याणामभ्यानां चाध्वर्यवे दानं तत्र प्रयोगः अमुकस्य साग्निचित्यस्य त्रतोः स राम:
मृध्यर्थं सीरयुक्ता·षड्बलीवर्दा नवा तद्धोमो पयुक्तं रथं च अन्यांश्चानश्वांश्चाध्वर्यवे तुभ्यमहं संप्रददे इति अग्निमारुतशस्त्रस्य यज्ञायज्ञीयस्योपाकरणात्प्राक् अग्निवि १४
मोचनं कर्तव्यं तत्राध्वर्युर्दक्षिणां परिधिसंधिमालभ्य दिवो मूर्द्धेति जपति ततः उत्तरपरिधिसंधिमालभ्य विश्वस्य मूर्द्धन्निति जपति अध्वर्युः समिद्धयजुषां नवा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नोहोमांनेरक्षोयत्तइति प्रत्यृचंवे अग्नेसमिद्भयज्ञुषीअग्निसंबंधिनीजुहोति इलोयत्तइनिप्रथमं इदयत्त्वाय इलोअग्निरितिद्वितीयं इदमग्नये २ एवंमेकादश
समिद्भ्यन्तू च्चंधिसाग्निचित्येसोमेभवंति अन्यत्सर्वं प्रकृतिवत् ३ अवभृथानंतरंउदयनीयेष्टिः ततोनियमेन मैत्रावरुणीवशानूबध्या तत्रविशेष पशुपुरोडाशनिर्वा
पानंतरंपंचदेविकाहवींषिभवंति अनुमत्येचरुः राकायैचरुः सिनिवाल्यैचरुः कुह्वैचरुः धात्रेद्वादशकपालः पुरोडाशः सर्वऊनः तत्रपात्रासादनेत्रयोविंशति कपा
लानि चतस्रः स्थाल्याः भूतावदानमेक्षणी द्विपात्र्योइतिविशेषः मित्रावरुणाभ्यांमिति पशुपुरोडाशार्थंनिर्वापानंतरंअनुमत्यैजुष्टं राकायैजुष्टं सिनीवाल्यैजुष्टं
कुह्वैजुष्टं धात्रेजुष्टंप्रोक्षणोत्वाजुष्टंप्रोक्षामि एकवीजपक्षेकरणांतेविभज्यालेभ इदंमित्रावरुणयोर्धातृभ्व इदमनुमत्याराकायाःसिनीवाल्याकुह्वाभ्व ईक्षणांते
विभज्यपुनरालंभः त्वावतनोगछ अनुमतिंगछ राकांगछ सिनीवालिंगछ कुहूंगछ धातारंगछेतिआज्यभागोयत्रप्रैषो पशुपुरोडाशयागेजुह्वामेवावदानं नो
पभृति मित्रावरुणाभ्यांपुरोडाशस्यानुब्रूहि मित्रावरुणाभ्यांपुरोडाशंप्रेष्येति इदंमित्रावरुणाभ्यां ततः पंचानांदेविकाहविषामुपांशुयागः अनुमत्येअनुब्रूहि
अनुमतिंयज इदमनुमत्यै १ राकायै अनुब्रूहि राकांयजः इदंराकायै २ सिनीवाल्यै अनुब्रूहि सिनिवालिंयजः इदंसिनिवाल्यै ३ कुह्वै अनुब्रूहि कुहूंयज
इदंकुह्वै ४ धात्रे अनु उपस्तीर्य सर्वमवदायद्विरभिघार्य्याग्नाव्यधातारंयज इदंधात्रे ततोग्नयेस्विष्टकृतेनुब्रूहितिप्रैष जुह्वामुपस्तारः पशुपुरोडाशादीनांपं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वानांसूत्रराद्वीदेकपत्नवायमवदानं छिरभिघार आघाव्यावयेस्विष्टकृतेचेघेति प्रैषोमाध्यंदिनानां कालोनांयजपेष पशुपुरोडाशवर्जंसर्वेषांचतुर्द्धीकरणाद
दिसर्वं सूहनेमित्रावरुणयोरस्तुमत्याराकायाः सिनीवाल्या कुहाधातुर्मित्रावरुणयोर्वनस्पतेरुज्जितिं मित्रावरुणचनुमतीराका सिनीवालीकुहूधातामित्रावरु
णौवनस्पतीलमपतुदत्विती देविकाहविर्भिर्व्यवधानांचापशुपुरोडाशदेवतायाभेदेणाचारणांप्रथमं ततोदेविकाहविषां ततोऽतेपशुदेवतायाइतिसंप्रद
यदारमते अन्येतुमित्रावरुणयोर्वनस्पतेरुज्जितिमिति पशुदेवतावनस्पतिसंकीर्तनमात्रेणसूहनंकुर्वंति नयुक्तमितिदेवसूहविषूक्तं हृदयशूलसमिश्र
धानातेऽध्वर्युराज्यंसंस्कृत्यपृषदाकृतादितिपश्चात्समष्टाभिर्वभिरष्टौस्त्रुवाहुतीर्जुहोति इदमग्नयइत्यष्टानांत्यागः ततः कर्मापवर्गांतेचित्रोसीतिवित्यस्यना
मकृत्वाध्वर्युरग्नेस्तत्ररतोवस्थापयेग्नयः पांचजन्याइत्याग्निचयनतसुपतिष्ठतेइत्यनुवंध्यासमाप्ता ततः प्राजहितस्यैवसमारोप उपस्थायाग्निं समारोहे
त्येकवचनात् सर्वेष्वग्निषुसमारोपइतिचेत् आहवनीयंतुगार्हपत्येपादितोपायेनज्वलंतमग्नयेस्त्रीर्षप्रदेशआनीयसमारोपः कार्यं ततोगार्हपत्यस्यमं राम
थनंस्थापनं ततउदवसानीयेष्टिः सकलापंचकपालेनाग्नेयेनपुरोडाशेन नात्रपशुवद्धजीतिरितिपक्षः उपस्थायाग्निं समारोहणनिर्मथ्योदवसानीय १५
यायतेपमैत्रावरुणपयस्ययायजतइतिक्रते अत्रचहिरण्यंदक्षिणाऽनडुवान्वाग्निष्टोमवत् ततोमैत्रावरुणीपयस्यासकलाउनरुद्दरणादिकर्मापवर्गांता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रधानयागे देवतापदमुपांशु अग्नाविष्णू वर्त्तमाने मैत्रावरुणी चेति सूत्रणात् उपांशु भवतीति कृतेश्च अस्यां च मित्रावरुणाभ्यां त्वा जुष्टं मित्रावरुणौ यज इ
डं मित्रावरुणाभ्यां तूपरमिथुनौ दक्षिणा कृष्णग्रीवाणी मिथुनाहै गीवौ छागाविन्यन्ये तूपरत्वेन लिंगेन छागाजात्यवगमात् तत्र प्रजापतेर्भागोस्यूर्जस्वा उदानव्या
नौ मे पाहि तूपरमिथुनमस्योर्जं मयि धेहीति विशेष अस्या मैत्रावरुण्याः पयस्यायाः समर्धयत्तूपरमिथुनं दक्षिणा ब्रह्मणे होत्रे इत्यादि ब्राह्मणाइदं तूपरं
मिथुनं च पतिगृहीतेति वा वाजिनयागादि द्रष्टा यणायतवत् ततः सायमाहुतिः आदीप्यप्रवेशनं स्वागामिति यजनीये हनि सौत्रामणी यज्ञोत्र गतोऽवश्यं
कर्त्तव्य आदीपनान्ते वर्षत्यमरणादि संकल्पो यजमानस्य ततोऽग्निचित्ते वर्षति सति इतस्ततो गमनं न कुर्यात् पक्षिणो मांसं नाश्नीयात् प्रथमेग्निचय
यने कृते शूद्रां भार्यां नोपेयात् द्वितीये चयने कृते स्वसमानवर्णाया एकेसंभोगः कर्त्तव्यः न वर्णान्तरभार्यया तृतीये चयने कृते स्वसमानवर्णायामपि न गच्छे
त् अथवा द्वितीये चयने कृते स्वामेव भार्यामुपेयात् नेदवरः उच्चकामयेतिः प्राग्राम्यस्य भार्यां तृतीय चयनानन्तरं ब्रह्मचार्यं भवेत् यज्ञसमाप्तेरारभ्य संवत् ·
सरपर्यन्तमेतानि व्रतानि कर्त्तव्यानि यावज्जीवं वा एकवारं साग्निचित्ये सोमे कृते पुनः सोमेज्यायां चयनस्याऽशक्तौ तिस्रोपि स्वयमातृण्या घारिताया उत्तरवे
देनस्याउपर्युपदधाति ततः स्वयमातृण्या उपर्यग्निस्थापयित्वा सोमयागः कर्त्तव्यः तिस्रो विश्वज्योतिष उपधायवा सर्वा कृतव्याउपधायवा अहेष्टकां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·प·का·ड· पुनश्चितिमुपधायवा अथवापुनः स्वमेस्वयमातृणां दानामपि वयनं न भवति उत्तरवेदवेवाग्निं प्रणीययागोनुष्ठेयं शांखायनसूत्रे· पूर्वकारिणाश्छन्दोगा
ध्वर्य्यवस्तेवेदमनुपदिष्टं कुर्युः एतावत्वइष्टानामात्रयस्थेहविषांदेवतत्वंचैरूपांशुतायांध्वर्युमनुविदधानं छन्दोगाध्वर्य्यध्वर्य्ययदिअश्वमरुकल्पामुप
दिष्टं कुर्युस्तत्कथमिति इत्यंइष्टीनामेवत्वंसंघंते दानादिपरिमाणेहविषांप्रागक्रमेदेवेतशब्देनगुणानिर्गुणी उच्चैरूपांशुतांचर्मसुदेः शब्दस्यः एतेषु
ध्वर्युमनुविदधातनऽच्छंकुर्यात् आग्नीयेमुपतिष्ठमप्ययेस्तेतयजमानः आध्वर्य्यवत्वात्प्रस्थेतिशांखायनभाष्ये जेनमेत्रावरुणायवस्याउपां
शुत्वंदेवमुहविषांक्रमस्याध्वर्युसूत्रात्स्ववगंतव्यं इतिश्रीचिरमिचितसंस्वाटूस्यपतिमहायात्तिकश्रीप्रजापतिसुतेनयात्तिकदेवेनकृतायांका
त्यायनसूत्रपद्धतौअष्टादशोध्यायः १८ राम १९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवयाज्ञिककृता -

पुरुषमेध पद्धतिः

सर्वमेध पद्धति आदि।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

का॰प॰दे श्रीगणेशायनमः ॥ अथपुरुषमेधस्यपद्धतिर्लिख्यते ब्राह्मणराजन्ययोरतिष्ठाकामयोःपुरुषमेधसंज्ञोभवति तत्रचैत्रशुक्लदशम्यांमातृश्राद्धं पुरुषमेधेना
हंयक्ष्यइत्युत्विजांवरणं अत्रत्रयोविंशतिदीक्षाभवंतिद्वादशोपसदः पंचसुत्या एवंचत्वारिंशद्दिनैरस्यसमाप्तिर्भवति अत्रयूपैकादशिनीभवतितेषामेकादशानां
रूपानांमुपशयपत्नीयूपसहितानांछेदनादि निखननांतः सर्वोविधिर्यूपैकादशिनीवत् एकादशाग्नीषोमीयाःपशवोभवंति तेषांचपूर्तिर्यूपंमध्यमेवायूपेय
थेष्टंनियोजनं एकएवपशुपुरोडाशः सुत्यासुअग्निष्टोमसंस्थंप्रथममहः द्वितीयमुक्थ्यसंस्थं तृतीयमतिरात्रसंस्थं चतुर्थमुक्थ्यसंस्थंपंचममग्निष्टोमसंस्थमि
तिपंचसुत्याहानि तेषुप्रत्यहमेकादशिनाःपशवोभवंति एकादशिनांसुत्यासुपशवोभवंतीतिकृते द्वादशाहिकोत्रविध्यंतः तेनांत्यवर्जानांमहापत्नीसंयाजां
तनाध्वःसुत्यामितिप्रैषः माध्यंदिनेवतीयवसतीवरीणांग्रहणं अत्यामितेसर्वेप्यग्निष्टुत्समिदाधान्मित्यादयः सर्वेगणाधर्माभवंति अत्रापिराजःपुरुषमेधेश्व याग
श्वमेधवद्दक्षिणापुरुषःसहितादिग्विजयसमयेप्राप्तांदिशिभूमिब्राह्मणस्ववर्जितंयावद्द्रव्यंपुरुषसहितमानीतं तत्पंचधाविभज्यप्रत्येकमेकैकंभागंहोत्रेदद्यात् ए १
वंदक्षिणादिग्गतद्रव्यंसपुरुषंपंचधाविभज्यप्रत्येकमेकैकंभागंब्रह्मणेदद्यात् एवंमपरदिग्गतद्रव्यंपंचधाविभज्यैकैकंभागमध्वर्यवे उत्तरदिग्गतद्रव्यं
सपुरुषंपंचधाविभज्यैकैकंभागंप्रत्येकमुद्गात्रेदद्यात् प्रतिपुरुषाणांमहर्त्विग्दक्षिणासमत्वेप्राकृतोविभागः ब्राह्मणस्यपुरुषमेधेसर्वस्वंदक्षिणा ततस्तदेवपंचधा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विभज्यत्रयेह मृत्विग्भ्य एकैकस्य भागस्य दानं श्रवसहस्र भिणत्वात प्रथमे हस्तं भ्वदाम्य ग्रहणं भवति अर्थात राज्ञस्य मध्यमे हन्ति विशेषः एकादशिनानामुपक
रणानंतरमाज्येन सह कृष्णहीनेन देवसवितरिति प्रत्यूचं तिस्र आहुतीर्जुहवनीये जुहोति ततो ब्राह्मणादीनामुपाकरणं ततो मंथनं ततएकादशीनां त्वृतियूपेनियु
ज्य ब्राह्मणादीन् पश्वन् चतुरिंस संख्याक रूपान्त्रकामो पायेत्यं तानग्निष्टं यूपे नियुनक्ति इतरेष्वयूपेषु एकादशीकादश रूपान् तु वर्णायानुरूपमित्यादिना नियुनक्ति
तत्र वर्णायानुरूपमित्यादिनैकादशहिनी यामयींदायेप्रश्नविवाकमित्यादी स्तृतीये भायैदर्वाहारमित्यादिं श्चतुर्थे वैरहत्यायेत्यादीन्पंचमे योगायपयोक्ता
रमित्यादीन् षष्ठे परिवत्सरायाविज्ञानामित्यादीन्सप्तमे पारायमार्जारमित्यादीन् ष्टमे पण्ड्वायेत्यासाविनमित्यादिन्नवमे आस्कंदायसभामास्थाणुमि
त्यादान्दशमे महसेवीणावादमित्यादीन् ग्रामण्यं गणकमभिक्रोशकं तान्महसइत्यंतानेकादशे एवमेकादशस्वेकादशसु अतिरक्तं नियुक्ते षु यूपेष्वधिकानवशिष्टं
तान्द्वितीयोद्धिते यूपे नियुनक्ति तां श्चवीणावादं पाणिघ्नं इत्यादीश्चतुर्दशारात्रैः कृत्स्नमित्यंतान् ततः अवेतानप्यविरूपानित्यष्टौ न चैव नियुनक्ति अथ ब्रूहस्य
तेनाशुनां देवतानां विधिः मागधं इत्यादिनां अतिकुष्ठाय मागधमित्यादि पूर्वोक्तेष्ववगणविधानं नापूर्वविधिरिति हरिस्वामिनः एवं द्वादशविंशतिः शेषाः
यात्तिकात्समागधादयोय पूर्वाएवनिधायंतइत्याकृतेषां षड्विंशतिः शेषा तत्र ब्राह्मणान्संनियुनक्तीत्यग्निष्ठे ब्राह्मणानि युनक्ति सर्वेषामपि यूप एव बंधनं स

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षत्रायजुहोमीतिराजन्यं मरुद्भ्योजुहोमीतिवैश्यं तपसेजुहोमीतिशूद्रं तमसेजुहोमीतितस्करं नारकायजुहोमीतिवीरहणं पाप्मनेजुहोमीतिक्लीबं आक्रयायैजुहोमीति
अयोगूं कामायजुहोमीतिपुंश्चलूं अतिक्रुष्टायजुहोमीतिमागधं एवंमध्यायसमाप्तिपर्यंते सर्ववाक्यैर्विहितानामालंभः ततोनिरुक्तान्पुरुषान्सहस्रशीर्षेतिषो
डशर्चेनानुवाकेनहोतावदभिष्टौ इतिदक्षिणतोऽवस्थितएव होतावदतिप्रथमोत्तमयोस्त्रिर्वचनं तथासहस्रशीर्षायन् सभूमि· शांगुलो ३ पुरुषएवे थंउत्ता हतो ३
एतावानस्येत्यादि एवंशंसनं धर्मेताभिष्टवः ततोयथालब्धंक्रमेणायथादेवतं प्रोक्षणादि ब्राह्मणादीनांपर्यग्निकरणानंतरमिदंब्रह्मणे इदंक्षत्रायेत्येवंसर्वेषां
यथास्वंदेवतोद्देशेनत्यागंकृत्वासर्वान्ब्राह्मणादीनन्यपेभ्योविमुच्योत्सृजति एकादशिनैर्यागंकृत्वावनस्पतियागंकृत्वास्विष्टकृतः प्राक्अध्वर्युराज्यंसंस्कृत्यस
कृत्गृहीतमाज्यंगृहीत्वासर्वाभ्यः पुरुषदेवताभ्यआहवनीयेजुहोति ब्रह्मणेस्वाहा क्षत्रायस्वाहा २ मरुद्भ्यः स्वाहा ३ तपसेस्वाहा ४ तमसेस्वाहा ५ नारकायस्वाहा ६
पाप्मनेस्वाहा ७ आक्रयायैस्वाहा ८ कामायस्वाहा ९ अतिक्रुष्टायस्वाहा १० नृतायस्वाहा ११ गीतायधर्माय नरिष्ठायै नर्माय हसाय आनंदाय प्रमदे पुम
मेधायै धैर्याय· तपसे· मायायै रूपाय शुभे शरव्यायै हेत्यै कर्मणे दिष्टाय मन्यवे आनकाय· नदीभ्यः आपीकाभ्य· पुरुषव्याघ्राय गंधर्वाप्सरोभ्य· २
प्रयुग्भ्य सर्पदेवजनेभ्यः अपेभ्यः इर्यतायै· पिशाचेभ्य यातुधानेभ्यः संधये गेहाय· ग्रान्यै निरृत्यै अराध्यै निष्कृत्यै· संज्ञानाय· उपकामोद्याय वर्णाय·

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बलाय· उत्सादेभ्य· प्रमुदे· हाभ्य· स्वन्नाय· सर्धमाय· अविन्नाय· ब्रह्मनाय· आशिक्षायै उपशिक्षायै मर्यादायै· अर्मेभ्य जवाय· पुष्टैवीर्याय· तेजसे इरायै·
कीलालाय· भद्राय· श्रयसे· आयक्षाय भार्यैप्रभाय· ब्रध्नस्य· विष्टपाय· वर्षिष्ठाय नाकाय देवलोकाय मनुष्यलोकाय· सर्वेभ्यो लोकेभ्यः अवऋत्यै मेधा
य एककामाय अनन्ये वैरहत्याय· विविक्त्यै उपद्रष्ट्राय बलाय भूम्ने· प्रियाय· रिष्ट्यै स्वर्गाय लोकाय वर्षिष्ठाय· नाकाय· मन्यवे· क्रोधाय· योगाय· शोका
य· समाय· उत्कूलनिकूलेभ्यः वपुषे· शीलाय नित्यै· यमाय· यमाय· अपर्व· अन्नेभ्य· सावेभ्य· सरोभ्य· उपस्थावराभ्य· वैशन्ताभ्य· नड्वलाभ्य· पा
राय अवाराय· तीर्थेभ्य· विषमेभ्य· स्वनेभ्य· गुहाभ्य· सानुभ्य· पर्वतेभ्य· बीभत्सायै· वर्णाय· तुलायै· पश्चादोषाय· विश्वेभ्यो· भूतेभ्यः भूतेभ्य भूम्नो ग्रान्त्यैः कृत्यै
सशंसराय अभ्राजाय कृता· त्रेतायै द्वापराय· आस्कन्दाय· मन्यवे· अन्तकाय· ऋग्भिस्समाप्य उपतिष्ठति सर्मि उद्गताय पाप्मने· प्रतिक्रान्तायै घोषा
याग्रताय· अनन्ताय· शक्राय· महसे· क्रोशाय· अवरस्पराय· वनाय· अव्यन्तोरण्याय· नर्माय· हसाय· पाप्से· मन्यसे· नृताय· आनन्दाय अग्नये· पृथिव्यै· वा
यवे अन्तरिक्षाय· दिवे सूर्याय· नक्षत्रेभ्य· चन्द्रमसे· अहोरात्रे· प्रजापतये इति· एतैः सर्वैः स्वाहाकारैः शाखा ऊर्जक्रियात् ततः स्विष्टकृदादियज्ञायज्ञीयां
ते त्रयउक्थ्या विग्रहा ततषोडशी· ततस्त्रयो रात्रिपर्याया· अनन्त· आश्विनं तस्मात्प्र शालनां ते ग्राजादि पत्नीयान्तं जातं ततश्चतुर्थेह्न उक्थ्यः पञ्चमेह्न्यग्निष्टो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प. का. दे

मः तत्र स्वः सुत्याप्रभावः तत्र पत्नीसंयाजांते दक्षिणाग्निहोमाद्यवभृथान्तं तरं समिदाधानांतं ततस्सकद्वाविंशतिहोमादि पूर्णापात्रविमोकक्रम कर्मापवर्गांतं ततः कृत्वा
ऋत्विगुदयनीयांतं एकादशानुबंध्याः तासां तिस्रो मैत्रावरुण्यः तिस्रो वैश्वदेव्यः पंच बार्हस्पत्याः त्रयस्त्व पशुरोगाशाः एकदेवतानां सहवपनं त्रैधातव्युदवसा
नीयां त्रैधातवीं तेयजमान आत्मन्यग्नीः समारोप्य यं ते योनिरिति मंत्रेण समारोप्य ततः संभवं तत इत्यनुवाकेनाध्याय समाप्तिपर्यंतेन सूर्यमुपस्थाय यम्यावलोकनमकृ
त्वोत्तरां गच्छेत् नद्यारण्यं प्रत्यागच्छेत् सर्वसंगपरित्यागं कृत्वा चतुर्थाश्रममाश्रयेदित्यर्थः यदि ग्रामे पुरुषमेधानंतरं स्वशाखायनः गार्हपत्ये धारणीम
नुप्रत्याहवनीयउत्तराणिसान्निध्यां समारोप्यार्यमंत्रजेदिति पुनर्ग्रामवासेच्छा यजमानस्य भवति न चतुर्थाश्रमपरिग्रहेच्छा तर्हि त्रैधातव्युदवसानीयानंत
रं साधयमाऊतिं ऊत्वाग्नेर्यो ऽरण्यो समारोप्य —: संभवतः इत्युत्तरनारायणेनादित्यमुपस्थाय देवयजमानमाद्यागृहे पुनर्गत्वा स्वगृहं गच्छेत् ततः पुनर्येषां याम
यतानां करणेच्छा भवति न कुर्यात् इमं पुरुषमेधं तानन्त्रियान्कृत्वा अस्येवाद्ब्रूयात् पाठ्येन्न तस्मै ह्या गृहे समागत्य निर्मथ्याग्निः स्थापनं कुर्यात् इति २
यात्तिकदेवकृतायां कात्यायनसूत्रपद्धतौ पुरुषमेधः समाप्तः ॥ अथ सर्वमेधस्य पद्धतिर्लिख्यते सर्वकामस्य यजमानस्य सर्वमेधसंज्ञको भव
ति तत्र चतुर्दशादस्य धर्मा भवंति अहर्गणात्वात् तेन द्वादशदीक्षाः द्वादशोपसदः दशसुत्याः तत्राग्निमंग्निचयनम् अग्निष्टोमः ततः इंद्रतुरिन्द्रविस्तृत वैश्वदेक

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

…नद्रूतेत्रयस्त्रिंश्याः ततोमहाव्रतं ततोवाजपेयः ततोऽग्निः ततस्त्रिणवस्तोमउक्थ्य ततःत्रयस्त्रिंशस्तोमउक्थ्य ततोविश्वजित्सर्वपृष्ठोऽतिरात्रोदशमह
ति अथवा महाव्रतस्थाने अश्वमेधस्य मध्यमम् अहः कर्त्तव्यं तदुक्थ्यं जपावाजपेयस्यस्थानेविके पुरुषमेधस्य मध्यमम् अतिरात्रसंस्थं सर्ववैवत्र
कपर्षभमातृपुत्राङ्कं प्रजापतयेइष्टकापशुः ततश्चवासंभरणं च चैत्रशुक्लप्रभृत्यामेवाग्निचयनं सर्वमेधेनाहं पत्यइतिवराः एकशतविधोऽग्निरजभव
ति आग्निकद्वादशाहिकं च सर्वकर्म द्वादशाहवद्भवति अग्रोधर्मस्मस्तविज्ञेऊहाद्यास्थाने उपस्थत्वा गेपीठब्रह्मणः आग्निहुतोमस्तवेनतक्र
मोतुयहात् अश्वम्याग्रहःरोहिताश्वोऽपहृतासमकेनोजातवेदोविचर्षणे आङ्गिरसब्राह्मणाङ्गिरसभूवाणा द्वादशाहे गन्धानयोब्राह्मणाइतिएकोयूप
स्वचसप्तदशारत्निः वाजपेयेस्यसप्तदशारत्निर्यूपनियमात् इतरेषां वा परिमितारत्निपक्षाश्वयत्नानाविरोधात् आश्वमेधिकं मध्यमं व्रतस्थानेइत्यास्मि
न्पक्षेत्वमेधवदेकविंशतिर्यूपाः नत्रमध्यमः खादिरइतिविशेषः इतरेविंशतिरश्वमेधवत् मध्यमस्यापिप्रमाणांमश्वमेधवदेव भवतिः अग्नीषोमीयादि
नेसर्वयूपानामवटेहोमंपदपातिष्ठमयपेनः ततोमध्यमस्यसर्ववग्रहनान्तंकृत्वा पार्श्वयूपानांमजनादिचवालेकयांतमपकर्त्तव्यं दक्षिणोत्तराणां
पाणां परिव्ययणादिभ्यस्तुवः उभयपश्वालम्भाभावात् अत्रसर्वेषहः कुशीमाप्यनंदेयतेनेवपश्वेणासवनीयाभवन्ति शतपथेआश्वमेधिकेमध्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प·का·दे मेपंचमेहनितस्मिन्नेध्वमेध्यमालभतइति पौरुषमेधिके मध्यमेषष्ठेहनितस्मिन्नेआम्नरुषानांलभतइति पक्षांतरविधानादैन्द्राग्निकादशिनानां पशयोरसंभ
वात् नेनसंस्थानुमारेणायथास्थंसवनीयाभवंतित्यह देशाखांपौर्णमास्यांमग्निष्टुदग्निष्टोमः आग्नेयःसवनीयः अत्रसर्वेग्रहाआग्नेयाभवंति सर्वाःपुरो
डाशःअग्नेयाग्रहणमंत्राअस्थानेराडत्यांशुः सप्तदशाआग्नेय प्राकृतानांमंत्राणांस्थानेभवंति नप्राकृताः इतरेषुमंत्रेष्वन्यदेवतापदस्थानेग्निपदप्रयोगः तत्र
ग्रा—भ्रादानमंत्रेगंभीरमिममध्वरंकृध्यग्नयेसुषूतमसीति सोमभानमंत्रेषु अग्नयेत्वावसुमतेरुद्रवते अग्नयत्वादित्यवते अग्नयेत्वाभिमाति
घ्नइति· प्रागपाववने नत्वदन्योमघवन्नस्तिमर्डितामेन्द्रवोमिइति सोमाप्यायने अंशुरंशुष्टे यनामग्नयएकधनविदे आप्यायमग्निःप्यायता
मात्वामग्नयेप्यायस्वेति उपांशुग्रहहोममंत्रेस्वाहात्वाशुभवानग्नयइति इदमग्नयइतित्यागः उपमार्जने अग्निभ्यस्त्वामरीचिपेभ्यइति अंतर्याम राम
ग्रहेतुउपयामगृहीतोस्यंतर्यछग्नयघवन् पाहिसोमं अंतर्यामधवन्माद्यस्व स्वाहात्वाशुभवाग्नयइति ततरुद्रवायव्यग्रहणे आवायविभ्याश ४
:स्थानेअग्नआयाहिवीतयइत्येकानसोमाग्नयेत्वेतिगृहीत्वाअपगृह्णाग्रहणेहरयोधूमकेतवोगन्तयः उपयामगृहीतोस्यग्नयेत्वाग्निभ्यांत्वा एषते
योनिः सजोषोभ्यांत्वेतिसादनं ततोमैत्रावरुणपात्रमादायअयंजातोमित्रःसउपयामगृहीतोस्यग्निभ्यांत्वा त्व—अंतर्धोपर्यरायावयमितिपयसाश्रयणं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अत्रमंत्रेतेनां धेत्तमन्नीपुवनइत्यूहः परिमार्जनं एषतेयोनिर्गेंद्रायत्वांत्वेतिसादनं ततः शुक्रग्रहणं येविरूपेचरन्तः सुवर्चाः उपयामगृहीतोसिशंडा
यत्वा परिमार्जनं एषतेयोनिर्वीरतांपाहि ततोमंथिग्रहणं अयमिहषष्ठविशे उप० सिमर्कायत्वा मनोनयेष्ठितिशक्रभिः अयणं एषः अजाः
पाहित्यासादनं ततआग्रयणाग्रहणं त्रिंशत्रातीः दयंतः उपयामगृहीतोस्याग्रयणो सुभूतायएवते अग्निभ्यस्त्वा परिमार्जनं एषतेयोनिर
ग्निभ्यस्त्वाग्निभ्यइतिसादनं ततउक्थ्यग्रहणं उपया० स्पग्रयेत्वाहृहहनेमि यत्रे —नेहहहय स्मेत्वाविष्णुवेत्वा एषतेयोनिरुक्थेभ्यस्त्वेतिसाद
ने ध्रुवग्रहणं मूर्द्धानमितिप्रकृतिवत् आश्विनग्रहणो उपस्वादिसे मदः उपयाः स्वाग्निभ्यात्वा एषतेयोनिरग्निभ्यांत्वेतिसादनं ध्रुवकाशात्
वावने वाचेमेवर्द्धुवत्राग्नेयमीसस्वेतिएवंत्रिषुदैवत्येषु अन्यत्प्रकृतिवत् होत्रादिवरणे अग्निहेत्वात् अग्नीत्सध्वर्युआध्वर्यवात् अग्नी
धशास्तारो ब्राह्मणात् अग्नाब्रह्मा ब्राह्मणात् अग्नयः पोत्रानय्रावोनेष्टात् शंवनीयउरोडाशे धपिप्रानरद्युवाकवभ्मतिहारियोजनांतं सर्वमाग्नेय
मितिवहुवानावचनात् वसापाकरणांतं वचननिर्वपनप्रोक्षणाविभज्यालंभश्राणाजनेप्रइडपदस्याने अग्निपदप्रयोगः वसापाकरणे अग्न
येसरस्वतिवतेभागं अग्नयेभिन्नावरुणावतेभागमितिपयस्याःसाः अग्नयेसरस्वतिवतस्त्वाभागं सवनीयनिर्वपे अग्नयेजुष्टमितिपुरो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प·का·दे उशस्य अग्नयेहरिवत इति धानानां अग्नयेपूषण्वत इति करंभस्येति एवंसर्वत्र तृतीये सवनापप्रचारे प्रातः प्रातः सावस्याग्नयेपुरोडाशाना
मनुः अग्नयेपुरोडाशानास्थितानिति इदमग्नयइतित्यागः द्विदेवत्यप्रचारे अग्नयेग्निभ्यामनुब्रूहि अग्नयेग्निभ्यांप्रेष्य प्रथमवषट्कारेइदम
ग्नये द्वितीयेइदमग्नयेभ्यामिति ऋतुभ्यामुरतहोमेपिइदमग्नये शेषासेको वैचावरुणास्त्विणायोऽग्निभ्यांमनुब्रूह्यग्निभ्यांप्रेष्येति· शुक्रामंथि
प्रचारे प्रातः प्रातः सावस्य शुक्र अग्नीग्नयेसोमान्प्रस्थितानिति प्रैषः इदमग्नयइतिसर्वत्र त्यागः शालवमस्यागेइदमग्निभ्यां पोतृवमस
यागेइदमग्निभ्यः आछावाकस्येदमग्निभ्यां शेषेषुइदमग्नयइतिकर्तृयागे पयिवचनानिप्रकृतिवत्आग्निपदिकंसर्वत्राग्निपदं ततः ऐंद्राग्नग्रहणे
अग्निर्वृत्राणि आऽरुतः उपयाम अग्निभ्यांत्वा परिमार्जनेनदक्षिणाहृतिः एषः रग्निभ्यांत्वेतिसादनं इदमग्निभ्यामितित्याग अन्यत्प्रकृतिवत्। राम
वैश्वदेवग्रहणे विश्वेभिः सोम्यंमभिः उपयामस्याग्निभ्यस्त्वा एष रग्निभ्यस्त्वाएषतेइतिसादनं इदमग्निभ्यइति उक्थ्यविग्रहेशुदेवेभ्यस्त्वेतिपक्षे अ ५
ग्निभ्यस्त्वादेवाव्यमिति पक्षांतरे अग्निभ्यांत्वादेवाव्यमितिप्रथमे· अग्नयेत्वादेवाव्यमिति द्वितीयेऽग्निभ्यामितितृतीये तथैवत्यागा विश्वेदेवा
मरुतः इत्यत्रविश्वेअग्नयोग्निरस्मानस्मिंत्वयमग्नीनांसुमनोस्यासे माध्यंदिनेपवमानेप्रातः —वणावत् फिविकपइतिशुक्रग्रहणं अथ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मिहोतिमंपठित त्रीणिाशतेत्याग्रयणस्यस्त्रु प्रातःसवनवर्द तनोमरुत्वतीयस्यग्रहणंस्थायदिवेनपः यन्त्रः उप स्यामयेत्वामरुतेएष रमयेत्वामरु
त्वतइतिः प्रातःसवनवदस्यग्रहणं सवनीययागेप्रस्थितयागेच प्रातःसवनवत् प्रासास्त्राप्दिवमसयागेष्विदम्पनयइत्येवयागः मरुत्वतीयात्वा
वने अग्नयेमरुत्वतेवूहि आग्नयेमरुत्वतेप्रेष्यति महामरुत्वतीयग्रहसो श्रमेशाङ्गमह हीसि उप स्यमयेत्वामत्वते एषतेयोनिरमये
त्वमरुत्वते ॐठमरुत्वतीयग्रहणोपित्रग्नीनांश्रोजसइति तथैवयागः माहेन्द्रग्रहणंत्वा ॐहिमंइनमाः उपः स्यग्नयेत्वाएष एग्नयेत्वेति·
सोमस्यविन्नादिस्यस्थानेआमेयस्यविन्नादितिवारुणः पकृतिवत् उक्थ्यग्रहणेउसर्वेषुग्नयेत्वेति आदित्यग्रहणेत्वेभ्रग्नेत्वा गोनामसमग्नि
त्वा श्रपगृह्यउनर्ग्रहणे श्राक्षिशृत्वराः श्रध्वरमभिम्पत्वा ततस्तणेश्रतश्रोयदपाश्रावीः विष्वेषोमदिति जातवेदाअग्निम्सत्वा उपश्र
सवर्णोनमिश्रणे विवस्वनग्नएषतेसोमपीथ्यइतिश्रतवावनेअग्निभ्योतवूहि अग्निभ्यः प्रेष्येतिप्रियेभ्यइतिप्रकृतिवत् त्याग्नेयाग्निभ्यइति तनीय
सवणेत्रीणिाशतेत्याग्रयणाग्रहणंप्रातःसवनवत् प्रस्थितयागेतीप्रांश्राशावतोग्नयेसोमानितिति सवनीययागेप्रातःसवनवत् प्रशास्त्राप्दिवमस
यागेउप्रातःसवनवत्यागः प्रतिपदिकमात्रोहेन सावित्रग्रहणे मघ्रोस्वग्नेः समिणामहे उपःस्यग्नयेत्वादेवायत्वाग्नये देवायाग्नयेप्रेषेति ना

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प.का.दे

गेष्वेवं महावैश्वदेवग्रहणोऽपथा शिशुशर्मा:मः विश्वेभ्यस्त्वाग्निभ्य एषःविश्वेभ्यस्त्वाग्निभ्य एतयागे सोम्ययागेव शाखायनसूत्रावाग्नेयत्वं ततःश्रुसो
मस्य यजैत्यस्य स्थाने आग्नेयस्य पर्जन्निविशेषः अग्निमरुत्वेइदमग्निभ्यइतित्याग बृहतेजस्तेवनस्थाने र्त्वेदवेभ्यसतस्थ्यादिविश्वदेव्यावतोमरुत्वितं ग्र
ह्निर्वतस्यादिरग्निवसुमानस्वावा तृग्निस्तमयेति हरियोजनग्रहणोऽपथा· हरिरसि हारियोजनोहरिभ्यां त्वाहर्योधानास्थसहसोमा आग्नयइति ए
तत्पर्यंतं सर्वत्र देवतापदस्थाने पिपदप्रयोगः अत्र सर्वेषाह सुदिविजयसमये सर्वेभ्यो दिग्भ्यो यद्दव्य मानीतं भूमिपुरुषसहितं ब्राह्मणास्ववर्जि
तं तद्दशधाविभज्याश्वमेधवत्सर्वत्र हंदशमविभागस्य दक्षिणात्वेनदानं प्राचीदिग्द्रव्यस्य दशमं भागं होत्रे: दक्षिणादिग्द्रव्यस्य दशमं भागं ब्रह्मणः।।
अपरदिग्द्रव्यस्य दशमभध्वर्योः उदीचीदिग्द्रव्यस्य दशमं सप्तमातृरिति प्रतिपुरुषां मुख्यभागमध्य प्रकृतो विभागः अत्र द्वादशाहवत् अन्य वर्जितानां राम
सर्वेषां महापत्नीसंयाजांतता माध्यंदिने वनीयवसतीवरीणांग्रहणं सक्तामताघ त्वहं श्र सचिते सर्वे ऋग्निगुयजमानकर्तृकं सभिदाधानं हारियो २८
जनांतेष्व· सूत्यामितिप्रेषः प्रथमां त्यवर्ज वर्हिष्पवमानानामदस्युपाकरणाद्याभिवति इत्यभिजुत् अस्यैकाहरूपस्य प्रयोगे सो
मक्रयणार्थ भिमत्रणीयूपाध्वनस्थानत्रयेधसायः भ्रतत्वाः सप्तिहृत्वयेसोमभिस्तुहः इडस्यथोनिरसीइंस्यो— मित्रत्वचोहाभावः इडपस्यदेवतावा

विवाभावात् श्रंशुरः शुरिन्यन्तुकः उपदवमीरिलेखे· इस्तीमस्त्येवान्तंदेवेति· प्रातर्वैश्वाखह्नह्लइति पदि इजुनुस्य मंस्थो द्वितीयमहः आग्नेये
आग्नेयो सवनयोयम् अत्र सर्वे ग्रहास्तेइास्तक्नुहाणामन्त्राणांप्राकृतमंत्राणांस्थाने आपद्यन्ते इन्द्रियाणि· सप्तदशोडा भवंति तत्रयेषु मंत्रेषु स्वभावं
नं स्कन्दपदं स्तित तत्रोहो भवति स्वाहा त्वा सुभवेऽन्द्राय इदमिन्द्रायेतिन्द्रागः इन्द्रेभ्यस्त्वामरिरिवेभ्य एवं मंत्रप्यामेपि एन्द्रवायवग्रहणे आपश्चिम
पु विवाजानिन्द्रायत्वा अपगृह्य पुनर्ग्रहणं गावउपावना· एषया· उप· सीडायैडाभ्यांत्वाएषते सजोषोभ्यांत्वा मैत्रावरुणग्रहणे यदग्नस्तरः भा
गः उपसीडाभ्यांत्वा· अयणो नांभेजु· मिश्रेयुवनश्रुति एषरिडेडाभ्यांत्वा शुक्रस्य तमन्त्रयाः मंथिनोयं वेनः प्रकृतिवत्· आग्रयणस्याग्रातिस्मन्
परिः तस्योउपया स्याग्रयणोसि· शुभ्रतायपवतो एषते स्तिंद्रस्यध्रुवग्रहणं प्रवामहेमंदमपर्यतः उपासिक्रयो सितिप्राकृतः एषनिरिडायत्वे
तिसादनं अग्निनस्या· आसुनेति· घर्भं· उप· सीडाभ्यांत्वा· एष· रिडाभ्यांत्वाहिदिवेदेवम्येष इतिशुद्धनैः सीमस्येतिप्रयोगः द्विदेवत्यप्रचारे इ
न्द्रयेडाभ्यां मन्तु· इन्द्रयेडभ्यां श्रेष्ठ· सेषाशीवेइडेभ्यस्त्वा मैत्रावरुणाभ्यितयोरिडाभ्यामतुव्रहिडाभ्यां श्रेष्ठेति प्रथाग्न्यादिवमसयागेषु यागेदेव
ताप्रदमात्रस्य विपरीणामो नंववतानांधातुयागेषु एवं ऐन्द्राग्नग्रहणे हहविदिभ्यस्त्वा उप· सीडाभ्यांत्वा एष· रिडाभ्यांत्वा वैश्वदेवग्रहणे इदे

प॰का॰दे हिमस्यं रोजसा॰ उप॰ विश्वेभ्यस्त्वेंद्रेभ्य एष निर्विश्वेभ्यस्त्वेंद्रेभ्यः इन्द्रविग्रहेतु देवेभ्यस्त्वेति पक्षे इंद्रस्यत्वादेवाव्यमिति पक्षांतरेषव्ययमेइंद्राभ्यांत्वादेवा
व्यमिति॰ द्वितीयेतुप्राकृताः तृतीयेइंद्राग्निभ्यांत्वेति माध्यंदिनेपिण्डकामंपिनोप्राकृतिवत् आग्रयणस्यानिरूढमिति मरुत्वतीयस्यइंद्रोहत्रमहत्वादि
दिति महामरुत्वतीयस्यकुतरत्वमिंद्रेति माहेंद्रस्यमहांइंद्रोयजसायर्जन्यइतिविशेषः स्वत्रमहांइंद्रोनृवदिति उपयामगृहीतोसिमहेंद्रायत्वेतिग्रहणासा
दने इंद्रमिंद्रायेतित्यागः आदित्यग्रहे ग्रहणोत्प्रकृतिवद्धोमंत्रौ अंग्नयेइंद्रेभ्यस्त्वेतिविशेषः प्रयागेतु अग्नयइंद्राय उक्षात्रिंद्रेभ्यस्त्वाउपांशुसवनेन
मिश्राणोविवस्वान्निइंद्रेषतइति अतवावनेइंद्रेभ्योनुब्रूहिइंद्रेभ्यः प्रेष्यः तृतीयसवनेश्रातिरंतग्निवित्यागहणाग्रहणं ग्रातः सवनउन्यग्रहणाग्रशस्त्रादिवम
सेषु तिपदिकमात्राहेतन्यागः सावित्रग्रहणोइमोनेषिर्यं चत्॰ उप॰ सिदेवायत्वेद्राय देवायेद्रायानु॰ देवायेद्रायप्रेष्य महावैश्वदेवग्रहणो॰ राम
विश्वेभ्यस्त्वेंद्रेभ्यः पत्नीवतग्रहहोमे इंद्रापत्नीवंतिनिइंद्रमिंद्राय पत्नीवते आग्निमारुतेत्यागेइंद्रमिंद्रेभ्यः आग्नेयेंद्रोसवनीयोपशु स्त्रप्रद ७
भिराणादनादिसर्वं एषपमस्तुत्यावत् ऋत्विक्नुतः ततोवैशाखकल्पाद्वितीयायांमुख्यस्कउन्यमत्नीयमहः आग्नेयेंद्राग्नोसवनीयोपशु॰ अत्रसर्वे
। ग्रहाः सोर्याः तद्ग्रहणामंत्राश्चविधाद्यदित्यागाः सप्तदशसोर्याः प्राकृतमंत्राणांस्थानेभवंति॰ अन्यत्रसर्वत्रदेवतापदस्थानेऽर्थपदंप्रयोज्यं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुत्रस्प्रलासौरा सूर्यागद्‌·हरिवन्मागछेति तत्रया — आदानंमंत्रे कृधिसूर्यायमप्युतमिति सोममानमंत्रेषुसूर्यायत्वावसृमतेरूद्रवनेसूर्यायत्वादित्यवने·
सूर्यायत्वाभिमातिघ्नइति वावने नत्वदन्यः सूर्योस्तिमार्दितासूर्यव्रवीमाति सोमा — यनेप्यायतांसूर्यायैकधनविदे आत्र्भंसूर्यः प्यायतामत्वं सूर्याय
प्यायस्वेति स्वाहात्वासुर्वसूर्यायत्वेतिपक्वतिवत्देवेभ्यस्त्वा — रीचिपेभ्यइतिवणेऽवायस्यग्रहणे विप्राहरु स्जनिसूर्यायत्वा अग्राग्रस्यग्रहणे उत्त
ज्ञा सूर्य उपया·उदत्येजा सूर्य्यं उपया· सूर्यायसूर्याभ्यांत्वा आग्रयो नांधेजं सूर्योपवंनइति एषनिःसूर्य्याभ्यांत्वा शुक्रामथिनो पक्वतिवत् आ
ग्रयणस्य विश्वेदेवानांसुपश्चउपयाम स्याग्रयणोसि पवनेविश्वेभ्यस्त्वासूर्येभ्यः एष·विश्वेभ्यस्त्वासूर्येभ्यः उक्थ्यग्रहणे उपया सिसूर्यायत्वा
बृहद्वंने·भि यत्नेसूर्यैबृहद्धयइति ध्रुवस्य आनइदाभिःनीषा उपयामगृ ध्रुवोसीति आसादने एषनेसूर्यत्वा आश्विनग्रहणे दैव्यावध्वर्यू
आये उप· सूर्याभ्यांत्वा एषमाभ्यांत्वा द्विदेवनेषुइतिवृवसौर्यमभिस्वेति द्विदेवत्यप्रचारे सूर्यायसूर्याभ्यां मितिहोमासेवनेसूर्येभ्यस्त्वेति
मैत्रावरुणाश्विनयोः सूर्य्याभ्यामितिप्रैषौ धस्मिन प्रैषमधुश्चुतः सूर्यापसामानिति प्रशास्तवमः सहोत्येइदसूर्याभ्यांमित्यच्छावाकवमसेव·
पोतृचमससूर्येभ्यइति अन्येषु सूर्यायेति तृतीयसवनेप्येवं माध्यंदिनेवसूर्यायेति सर्वचमसेषु — ऋतुग्रहयागे उपिववनानामा विपरीणामस्ता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प.का.दे. गेषु ऐंद्राग्नग्रहणे यदस्यकन्नुनेवशे उपसिसूर्याभ्यांत्वा एष सूर्याभ्यांत्वा वैश्वदेवग्रहणे तत्सविर्विश्व नप· विश्वेभ्यस्त्वासूर्येभ्यः एष·विश्वेभ्यस्त्वासूर्येभ्यः उभे
षु सूर्येभ्यस्त्वा देवाव्यमिति देवेभ्यस्त्वेति पक्षे पक्षांतरेतुसूर्याभ्यांत्वा देवाव्यमिति प्रथमांत्ययोः सूर्यायेति मध्यमे तथैवत्यागः अपि माध्यंदिने भिषवे पूर्ववत्
शुक्रामंथिनोर्ग्रहणंचक्रतिवत् आग्रयणोविश्वंदेवानामिति प्रातःसवनवत् मरुत्वतीयग्रहणे तत्सूर्यस्यदेवस्ये उपयामसूर्यायत्वामरुत्वते सादनेत्वैव
उक्थ्यग्रहणे उपया·सि सूर्यायत्वाबृहद्धते एषतेसूर्यबृहद्वयइति उक्थितयागेमंथीवत् सूर्यायसोमानिति मरुत्वद्भिर्हिदेवायसूर्यायमेध्या महावैश्वदेवग्र
हणे विश्वेभ्यस्त्वासूर्येभ्यइति पत्नीवलहोमे सूर्याउपत्नीवन्तिति इदंसूर्यायपत्नीवते अग्निमारुतेनेइदंसूर्येभ्यइति उक्थ्यविग्रहणेसूर्याभ्यांदेवाव्यमितित्रि
ष्वपि त्यागेषु सूर्योसिहारियोजनोहरिभ्यांत्वा हर्योर्धानास्थसहसोमाः सूर्यायेति दक्षिणादिसर्वंपूर्वमरुत्वतीवत् इतिसूर्यक्रतवत् अमसैकाहस्यस्व राम
नंत्रे प्रयोगे सोमक्रयणमभिमंत्रणा पातुसूर्याप्यायस्वायेति षष्ठीहि सूर्यायसोमंमभितिचाह उपरवपरिलेखने बृहतीसूर्यायवावंवदेति इतिविशेषः ततो ८
वेशापक्रमणतनीयायांवैश्वदेवग्रह[illegible]पश्चात्पसाहः आग्नेयैन्द्राग्नौसवनीयपशु अत्रवैश्वदेवीसुब्रह्मण्या सुब्रह्मण्योइति विश्वेदेवाआगच्छतेति अत्रसर्वे
ग्रहावैश्वदेवाभवंतिनेन्द्रग्रहणमंत्राश्चप्रवाहजइत्यायाः सप्तदशवैश्वदेवा तथाक्रमाः अन्येषु·मंत्रेषु·देवतापदस्थानेविश्वदेवपदप्रयोगः तत्रशावादाने·

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गभीरमिमं मध्वरं कृधि विश्वेभ्यो देवेभ्यः सुषूमं प्रीति सोममस्मानेविश्वेभ्यो देवेभ्यो वसुमन्तो रुद्रवन्तोमिमे विश्वेभ्यो देवेभ्यो आदित्यवन्तो देवेभ्यो
वसुमन्तो रुद्रवन्तो मिमे विश्वेभ्यो देवेभ्य आदित्यवन्तो मिमे· विश्वेभ्यो देवेभ्यो मिमानिहभ्यो मिमे वाचने नसुन्वदंभो विश्वेदेवाः असितमंडिना विश्वदे
वाद्रवीमिवववइति सोमपायने स्वं भुरण्ं भुवेदेवसो मारव्यायता विश्वेभ्यो देव्यस्य कधन विप्रः आतुभं विश्वेदेवा· थायनामाभ्वं विश्वेभ्यो देवेभ्यः
थायस्वेतितिहोमे स्वाहान्वा सुभव विश्वेभ्यो देवेभ्य विश्वेभ्य देवेभ्यस्त्वा मरीवियेभ्य इति ऐन्द्रवायववग्रहणो प्रवाहृजेसु शुन्वा विश्वेभ्यो देवेभ्यः अफ्त
सुत्सुन्तर्यहने इन्द्रवायुवृहतंगस्य उपयामि विश्वेभ्योस्त्वादेवेभ्यः सादने एषः विश्वेभ्योस्त्वादेवेभ्य मैत्रावरुणग्रहणो वरुणः प्राविध्वसः उपःवि
श्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः प्रपणे तंधेतु विश्वेदेवायूपं विश्वाहितिं सादनं सर्वग्रहणमेव शुक्रामंथिग्रहणोधक्रतिवत् आग्रयणेव उत्थग्रहणे उपयामि
विश्वेभ्योदेवेभ्यो वृहद्दर्भीवयस्वभ्यस्त्वाग्य गभि यद्दोविश्वेदेवा वृहदुक्थ्य इति ध्रुवग्रहणो आनइत्रामिः सादने विश्वेभ्यो स्त्वा देवेभ्य इति आश्विन·
ग्रहणो अधिनइन्द्रे आश्विनां उप· विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति शेषाणि के प्रस्थितयागे मध्वश्नातो विश्वेभ्यो देवेभ्यः सोमानिति प्रेषः इदं विश्वेभ्यो देवेभ्य
इति सर्वत्र यागः एन्द्राप्रसहे विश्वेभिः सोम्यमिति वैश्वदेवग्रहेभ्यो मासइतिषक्रतिवत्· उपांशु विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यस्त्वा देवायामिति सर्वेषु माध्यंदिने

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प्र॰का॰दे मरुत्वतीयग्रहणे अग्नइंद्रवरुणं जुषंतः उप विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यो मरुत्वत्स इति सादने एवं उभे प्रातःसवनवन् मरुत्वतीयानुवाकवने विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरु-
त्वतीयानुग्रहीति विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुत्स्य · वेष्यन्ति: सहा मरुत्वतीयग्रहणे इंद्रामित्रावरुण पूतये उप: सिविश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यो मरुत्वत्स इति सादने एवं वि
श्वेषां त्वादेवानां ओजस इति कृत्स्नग्रहणं माहेंद्रग्रहणे · अस्मिरुद्रायपेत्वा: उप: विश्वेभ्यस्त्वा महादेवेभ्य सादनमप्येवं उभे प्रविश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यो
देवायमित्यवै सम्वर्त्तुः आदित्यग्रहणे अर्वाचोआघाभवता · यजत्रा विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः अपरु — पुनर्ग्रहणे विश्वेभ्य घमरु · अस्मे विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्यः अवणे विश्वेदेवा · मृणुद पर्धं विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः विवस्वतो विश्वेदेवा एषवः सोमपीथमस्मिंमधं इति विश्वेभ्यो देवेभ्य इति प्रैषो नृती
यसवने प्रकृतिवदाग्रयणाग्रहणं उभयत्र प्रातःसवनवत् आशीर्वतो विश्वेभ्यो देवेभ्यः सोमान् स्थितानिति प्रैषः सावित्रग्रहणे देवेभ्यो हि प्रयनुवे राम
भ्य उप · विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्य विश्वेभ्यो देवेभ्यो जुहीहि विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रेष्येति महावैश्वदेवे प्रकृतिवत् पत्नीवत्होमे विश्वदेवा: पत्नीवंतः सजूर्पोदे ९
वेनत्वष्ट्रा सोमं पिवतस्वाहेति · इमं विश्वेभ्यो देवेभ्यः पत्नीवभ्यः इदं विश्वेभ्यो देवेभ्य इति आग्निमारुते न्याय हारियोजने उप · सि विश्वे देवास्य हारियोजन ·
नो हरिभ्यां त्वाहर्योधानास्थ सहसोमा विश्वेभ्यो देवेभ्य इति इति वैश्वदेवप्रकरणं अग्निचे काहे सोमक्रयणाभिमंत्रणे पूषाध्वनस्पातु विश्वेभ्यो देवेभ्यो अस्मे

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भ अग्नेर्हविर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः सोमं रुद्र इति · उपरपरिलेखने बृहतीर्विश्वेभ्यो देवेभ्यो वा वं वदेत् प्रातर्वैश्वानरकृत्स्नचतुर्थ्यां महाव्रत मग्निष्टोम संस्थं पंच
मसहं भवति तत्राग्नेयः सवनीयः प्राजापत्य उपालंभ्य विनं इंद्र इत्यति ग्राहवन्नं ग्रहणं वा तेन शतमंत्रु नाष्ट्रा पाकरणादि सर्वं महाव्रतधर्माः प्रा
तर्वाजपेयः षष्ठमहर्भवतिः तत्र सर्वग्रहपश्वादिवमतिरिक्त सोमानं वाजपेयवत् सोमक्रयकाले सुरामासं द्रव्याणां वाक्रयणं दिनि प्रादनं च व्रत
स्थाने आश्वमेधिकमध्यमपक्षे सर्वेत द्रव्यारण्यानां तेभ्यालंभाद्यो भवंति वाजपेयस्थाने पौरुषमेधिकमध्यमपक्षे पुरुषालंभनादिकं सर्वं तदी
यं भवति ततः प्रातरप्तोर्यामः सप्तममहर्भवति सर्वज्योतिरिस्त्यभिन्नः अप्तोर्यामः सप्तमे तस्मिन्सर्वान्मेधात् यत्रान्यो गानभते होमार्थमुपकल्पयन्ति
त्वालभनं इति चोदना सामान्यात्प्रभृत्यक्रन यो यागास्ते ते यंते न देवता संबद्धत्वान्समालभत इतिवत् ननु सर्वस्मै जुहोति न्यस्ति देवता संबंधः
सत्यमस्ति सतु होमे · न तु यागे · तेन न तत्र · होमास्त्वेत तु यागाः ततश्च वपावतं उभयोरपि सवनयोर्वपायाश्च होतव्या न हृदयादीन्यवदानानि ता
न्यवलेति कल्पेनैव न यजन्ति कल्पेन यान्याजवाक्यादिनि यथा वाणि सोऽच्छ्वासनिश्वासं ओषधिवनस्पतीनां आहवनीये प्रकिरेति कीटादीनां छूका
णी चांडाणां च अन्नमन्नं यवादिकं जुहोतिः पृषज्जुहोति न सहः तानि सकलान्येव जुहोति नितन्वगादीन्यर्ध्य सर्वं सर्वजातीयं जुहोति सर्वास्थावरजंगमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प.का.८ जातीनां मेकैकां व्यक्तिं सूक्ष्माणां मवधान्या नामवदानमात्रं जुहोति न सर्वा व्यक्तिः अशक्यत्वात्· धान्येन ज्ञाप्यमाना सर्वा एव व्यक्तीर्जुहोतीति सर्वस्मै सर्वा
त्मने प्रधानपुरुषहिरण्यगर्भं जुहोति तदेवाग्निस्तदादित्यइत्यनेनाध्यायेन: अतः सर्वमेधः इति समाख्यानात् कमलिंगाच्च सर्वस्मै हि होतव्यं सर्वात्मा तं
वैषोध्यायोभिवधाति श्च मन्त्रकं विदध्य विनियुक्तः परतश्च सार्वमेधिका एव पुरोरुचः पर्यन्ते स्याजरास इत्यादयः वैजवापः यनेन वाचैवे वाध्यायो
विनियुक्तः एतेन प्रातः सवनहोतव्यं ऊतासु वपासु एवं मेवतृतीयसवने ऊनेषु पशुके हविः षु जुहोति ततयज्ञाय तमित्यध्यायेन कमलिंगा
भ्यां तत्राहि वहिर्देवताकम्पते य उमा विश्वा विश्वकर्मा यो नः पिता स्वयंनेन्द्रस्यनो देहीति सर्वात्मे वाने विश्वकर्मा पठितः तवैषो मन्त्रकृत्या विनियु
क्तः तस्मादेव होतव्यमिति मन्ये कात्यायनेन नैतत्सूत्रितं कस्यापि हेतोर्न विद्मइति अग्निराविकाः एव चत्वारः शवनीयपशवः इति हरिस्वामिभिप्राय राम
स्थपसंग्रहयकर्कमतं लिख्यते अत्र क्रतुपशवः पुरुषाश्वगोऽवजाः प्रत्येकं सोमायनं देवताभ्य आलभ्यन्ते तत्र पुरुषाश्वयोर्द्व पार्श्वे त्वगृह्यते सर्वे ८०
यूपे नियुज्यन्ते अपरेत्वाऽऽ येषां पशूनामालंभ· कर्तुं शक्यतनस्त्र प्रति पिण्डाश्वते सर्वेषु निदेवत मालभ्यन्ते अग्नये पुरुषस्याश्वस्यो स्त्रस्य मेषस्य छाग
स्यत्वग्पाश्यो मेदसो जुहुही मेवं सर्वत्र यथा देवतमुच्चारणं इन्द्राग्निभ्यां पुरुषस्याश्वस्येत्यादि इन्द्राय पुरुषस्येत्यादि सरस्वत्यै पुरुषस्येत्यादि अविह

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इ सर्वालंभेपि एवमेव पावद्यकर्मसुच्चारणं वपामार्जनं तेऽत्रौषधवनस्पतीनां सत्तृभस्य चूर्णस्योत्तरवेदिं परितो वेदिमध्ये प्रकरणं अग्नौ प्रकिरं तितीवासुदेव एतदे
वयुक्तेनरं यदहरसौ यामानदहः सर्वाश्चौषधाः सर्वांश्च वनस्पतीन् संत्रभ्य माहवनीये तदेवाग्निरिति प्रत्येकं च शाकसमिश्रयजुषो जुहोतीति कल्पसूत्रे ततो वपां
तेसर्वप्रकारमन्नं जुहोति तथा तृतीयसवने हवीःषु ऊतेषु वनस्पतीयागात् प्राक् सर्वप्रकारमन्नं जुहोति तथा तृतीयसवने हविःषु ऊतेषु वनस्पतीयागात् प्रा
क्सर्वप्रकारमन्नं जुहोति तत्र पात्रासादने सूर्पाग्निहोत्रहवनि एकोदरणा पात्री चत्वपात्र इति संप्रदायः प्रतिपिष्ठवर्जितानि सर्वान्नानि सूर्पाणि
चहविषोरादानादि यहणासादनालं एकस्य चतुर्मुष्टिः कस्य ग्रहणा सौमायतं देवतास्य अश्वारि चतुर्मुष्टिकानि ग्रहयन इति संप्रदायः प्रोक्षणं ईसांग उ
दुरणा पात्री संमार्गः उपस्तीर्य तत्रौषधप्रक्षेपः प्राणादानं आसादनं आलंभः जुहोति वयस्य भागो वैकल्यपरे प्रधानहोमे उपस्तीर्य हिरवदानं उत्तुपस्तर
णं तदेवाग्निस्त्वदादित्यं रत्नधायेन होमः इदमात्मनः इति त्यागः कृतएतत् तदेव सर्वमेधोऽध्याय आत्मदैवतः सप्तमे हितिसर्वहोमे विनियुक्त इति का माय
नोक्तेः संप्रदायेन सौमायन देवतास्य ग्रहणां अग्नये स्वाहा इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा इन्द्राय स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहा नन्ननाथकारणाच्चनि देवतं चतुरवतस्य होमइ
त्युक्तं तत्कामायन वचनेन सह विरुद्धमिव दृश्यते ततः सर्पाणि तृतीयसवनेपि हविःषु ऊतेषु वनस्पतियागात् प्राक् ओषधिवनस्पतीनां सत्तृभस्य अग्नौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प·का·दे न्नौ प्रक्षीर्ष्यपात्रासादनादि ततः सवनवदेवान्वहोमं कुर्यात् ततो यमवनेयन्त्राग्रेतो हूरमिमस्थायेनात्र होमं कुर्यादिति हरिस्वामिनः तदपि तदेव सर्वमेधो
धायइत्यनेन विरोधादशमं जसमिव दृश्यते ततो वनस्पतियागादि यज्ञायज्ञीयान्तेऽस्थानि ततः षोडशी ततस्त्रयो रात्रिपर्यायाः यथोक्ताः ततस्त्वाश्विने
ततास्तिरोहृयेभ्यः कुर्वन्त्यर्थ· पर्यायो रात्रिपर्यायवत् ततस्त्रिणवत्र्यर्यास्त्रिंशा वह्नममनवमास्तु सन्धौ तत्रापि द्वौ द्वौ आग्नेयेन्द्राग्नौ सवनीयौ· ततोऽग्नि
जिदतिरात्रो दशममहः आग्नेयेपादयश्चत्वार· सौमायनपशवः अत्रान्यान्यत्स्तुतिर्वर्हिष्पवमानं वहिर्भवति आश्वमेधिकवर्जं शेषेषु· सदसीति
स्त्रीतृवंध्याः त्रैधातव्युदवसानीया ततः आग्नेयी पयस्या तदन्ते सायमाहुति आशाप्प्रवेशनं इति याज्ञिकश्रीप्रजापतिसूनुनादेवेन कृ
तायां पद्धतौ सर्वमेधः समाप्तः अथ पितृमेधस्य पद्धतिर्लिख्यते मृतस्य चरकालत्व· वधानादिनामरणां संवत्सरविस्मरणो सति पितृमेधो भ राम
वति अथवा मृतस्य मरणात् संवत्सरादारभ्य तृतीयपंचमसप्तमादिषु युग्मेषु संवत्सरेषु भवति तथा एकनक्षत्रे पितृमेधो भवति· एकैकतारकाय ११
स्मिन्नक्षत्रे तदेकनक्षत्रं हस्तं विना· स्वातिरेवत्यादिकं अथवा अमावास्यायां पितृमेधो भवति नैकनक्षत्रे· तथा निदाघे ग्रीष्मतो शरदि वा माघे वा
सेवा पितृमेधो भवति ततश्चैवं सिद्धं मृतस्य वर्षास्मरणे अस्य युग्मेषु वर्षेषु वा तत्र्यथिनि दाघे शरन्माघेषु तत्राप्यमावास्यायां वा एकनक्षत्रे वा पितृमेधो

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

भवतीति ततः पूर्वेद्युः प्रथमं चाध्वर्यो रिकस्य वरणं पितृमेधकर्मणि त्वमध्वर्युर्भवेति अध्वर्युरपि अनुत्वा सर्वकर्माणि अपसव्येन दक्षिणाभिमुखेन च कर्तव्यं
ततो यजमानस्य पुत्रपौत्रादिसंख्यया कुम्भानामुपकल्पनं कुम्भसंख्यातोऽधिकसंख्यानां छत्राणां सुन्दरीयायाणां महतानां सुपवाजनानां चोपकल्प
नं एकस्मान्तनायाः खट्वायाः लोहमयानां पलादिवादित्राणां वाणीयां च उपकल्पनं एकतन्त्रं सर्वकुम्भस्योपहारमात्रं पञ्चामाम्लिः कुम्भस्य दक्षिणस्यां दिशि
ग्रामसमीपे शुद्धायां भूमौ निधेयं अस्मिन्नहन्यवारितान्नदेयं नृत्यगीतवादित्राणि चानवरतं कारणीयानि ततोऽपराह्णे अध्वर्युः दूरे भूमिमध्ये सं
पितानि मन्तस्यास्थीनि कुम्भेन ग्रामसमीपे आनयन्ति ततः पूर्वमेवास्तीर्णायां खट्वायां तान्यस्थीनि कुम्भस्थान्येव स्थापयेति ततोऽहतवस्त्रस्य पक्षैः
कदेशेन तमस्थिकुम्भं सर्वतो वेष्टयन्ति ततो सोपरिच्छत्राणां धारणं स्रक्चन्दनपुष्पमालादिभिर्यथाशक्त्यालंकरणं ततो यजमानस्यामात्याः पुत्रपौ
त्रादयो स्त्रियो वा स्नायसेषु वादितेषु वा घमानेषु उत्कण्ठायां वीणायां च वाद्यमानायां सन्त्यां उन्नरी येरूपवाजने वा तान्यस्थीनि कुम्भस्थानुपवाजयन्त
स्त्रिस्त्रिः परिक्रामन्ति प्रदक्षिणमपदक्षिणां च परियन्ति प्रथमपरिगमनानन्तरमस्थिकुम्भस्यान्त्रमुपहरन्त्येके नैके एवमेव रात्रेः पूर्वभागे रात्रेर्मध्य
भागे रात्रेरपरभागे च परिगमनं कुर्वन्ति ततोऽरुणोदयवेलायां खट्वायाः सकाशादस्थिकुम्भं गृहीत्वा ग्रामसमीपादस्थिकुम्भसहिताः सर्वे अध्वर्युयज

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प.का.६ मामामात्मा·दक्षिणस्यां दिशि गच्छंति यथा मत्ता स्थितिवनेकर्मणि सूर्योदयो भवति तथाप-कर्त्तव्यः ग्रामनन्नेजनीं तृणपूलकं वंशाग्रे वध्ध्वा जनवछिन्ने हस्त-न
मेव ग्रामाद्दक्षकर्म समाप्तिं यावद्व्रतो मान्या स्त्र्येवाधारयंति ततः समाप्त नंतरं गृहं प्रयान्तो पितत्येवते जनीं धारयंत एवागत्य गृहे प्रकुर्वंति म
ध्येनत्त्व वा भूमौ न निरस्यंति स्वपत्स्मशानस्य प्रदेशो विशेषा उच्यंते कल्केवनापि निश्मशानं कुर्यात् नाहत्कश्मगह्वरप्रदेशे कुर्याद्ग्राम मध्याह्ने देवोपरि स्था
स्यंत्स्यति नान्यतपाकृ वरे ऊषाः क्षारमृत्तिकाः ताविष्यंते यत्रतद्दूषरं ऊषमुषि मुक्तमध्ये रहितमत्र चौषोरः अमयः उदकप्रवणो समेषा एकेदक्षिणा
प्रवणो देशो गच्छंति यत्रास्थितेर्ग्रामात् नदृश्यते तत्र श्मशानं कर्त्तव्यं प्रच्छन्नं च तथान्यत्रोप्याश्नन्ति त्वकह रिङ्मृज्जेकवि भी दकपायनाम भास्यत्र से यो विष्कं
भं श्मशानं कर्त्तव्यं नथाविनिवच्छात्र देशोभवंति एतेनो दृत्य क्षारिणीः पुरुषाहतावि शाखश राश्मगंधा पृश्निपर्णी धान्याभ्येन्यतिदिष्यंते तथाश्वतिसुरवं राम
नीयप्रदेशोकं भवत्स्वर्गलियरमणीये प्रदेशे तथाविच्छमनेक प्रकारवनेयस्य पश्चाद्भवंति तस्मिन्प्रदेशे पश्चाद्विवाताभेय स्यप्रदेशस्योत्तरतं पश्चाच्छंकं भवतितत १२
स्मिन्प्रदेशे वा तथा कर्षुं चारसावनि प्रदेशे कर्षुः कोसारः तत्रुक्ते वा रिणाप्र केउशीर प्रके ग्राम समीपाद्दक्षिणस्यां दिशि गत्वा एवं लक्षणप्रक्रे प्रदेशे श्मशानं कुर्यात् त
द्यदि लूक्के प्ररुषमात्रं भिमीते तत्रैवं धनीयं पेतृकां छिनरुषं समचतुरस्रं कृत्वा करणी मध्ये प्रशंकवः सससमाधिरिति तथा तत्पुरुषमात्रं भेत्र उत्तरपार्श्वेप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

श्चिमपार्श्वे च पृष्ठकार्यं तत्रायमुपायः पुरावांतरदिक्स्वक्तिविहत्येतिरेकतः सार्द्धषड्भागहीनेन पुरुषेण वसेत्स्यात् उत्तरतः पृष्ठपश्चात्संकर्षणाविकर्षणान्तस्मि
न्दिक्स्वक्तिकर्त्तव्यता सुशंकुक्रमेणानानिति वासुदेवः तत्रैवं जीर्णसंप्रदायः पुरुषस्य प्रमाणां विंशतिस्तदंगुलानि परिशिष्यंते तानि पित्रयोदशधा विभज्यंते एकैकस्मि
न्भागे अंगुलस्य चतुर्थो भाग स्त्रयोदशानो भवति एवं त्रयोदशधा विभक्ते सार्द्ध सहिताः षड्भागा भवंति एकैकस्मिन्भागे त्रयोदशांगुलानि सार्द्धानि त्रयोदशांशद्वयं तत्र ता
नि भवंति अर्द्धभागेन चांगुलानि स्त्रयोदशांशोनं स्वंगुलं चतुर्थभागसहितानि भवंति अतः पुरुषमात्रस्य चतुरस्रस्य दिक्स्वक्तेः प्राणभंज पधानवत्पूर्वदक्षिणपार्श्वयो

नवांगुलानि स्त्रयोदशांशोनांगुलचतुर्थभागसहितानि पुरुषप्रमाणामध्ये न्यूनानि कार्याणि पश्चिमोत्तरपार्श्वयोस्तावंति पुरुषप्रमाणदधिकानि का
र्याणि एवंविधक्षेत्रं मित्वा चतुःस्वक्तिषु एकैकं शंकुं निखनंति पालाशशंकुं रस्मात् शमीमयं शंकुमुत्तरतः कारणंशंकुं पश्चात् देहशंकुं त्रसदेव
रूपं पाषाणाशंकुं दक्षिणातः एवं शंकून्निखाय अपसलविसक्षया स्त्रप्रदक्षि णानिर्मितया रज्ज्वा नक्षेत्रं स्त्रप्रदक्षिणां सर्वतो वेष्टयित्वा अतोयेयंक्षिति
मंत्रेण मध्ये पलाशशाखया वृहत्ति ततो दक्षिणस्यां दिशि शाखानिरस्येत ततो गार्हपत्य परिक्षिप्र दपेक्षया परिमिताभिः परिश्रितिः स्त्रक्षीपूर्ववत्स्तरी
श्रयति पूर्ववदित्यनेनोक्ताः शर्करा स्तातेरज्ज्वासहितं वहिरन्तरत्येन दतिदि शपते ततो यजमान उत्तरतो दक्षिणाभिमुखतिष्ठन् अध्वर्युं प्रेष्यति पुके

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प॰का॰दे क्रैति ततोध्वर्युरुत्तरस्यां दिशि दक्षिणस्यां दिशि वा प्रत्यक्स्तृतं सीरं षड्गवं बलीवर्दैर्युनक्ति सीरेध्वर्युणा युज्यमाने यजमानः सविता त्व इति जपति ततोध्वर्युरग्रजन्तुं ल
लक्ष्मीकृत्य वनस्त्रः सीताः कृषति प्रथममुत्तरतः प्राचीं सीत्वं तंवायुः पुनातु इति मंत्रेण कृषति ततः सविता पुनात्विति पश्चिमायां दक्षिणासंस्थां द्वितीयां ततो मेधा
जसेतिदक्षिणतः प्राचीं ततः सर्व्यस्य वर्चसे ति पुरस्तादुदीचीं ततो मध्ये तूष्णीम परिमिताः सीता अग्रिमेत्रवत्कृषति ततउत्तरस्यां दिशि विमुच्यंतामुस्रिया इत्यनेनसी
रं विमुच्य ततउहोविमुच्य दक्षिणस्यां दिशि सीरं निरस्येत् ततो ध्वन्यैव इति मंत्रेण कर्षणक्रमेण कृष्टे सर्वौषधं वपति ततः सूर्योदयसमकालमेव शवितानेशरीरा
णि निसिद्धाभ्यां मंत्राभ्यां क्षेत्रस्य मध्ये कुंभे नैव शरीराणि न्यस्यानि निवपति ततोध्वर्युरुत्तरतस्तिष्ठन् दक्षिणाभिमुखो न्यक्वं च न पुरुषं प्रेष्येति एतां दिशमन
वानेसत्वा कुंभं प्रक्षाप्यायान् पेक्षमाण एहीति ततस्तं प्रेषितो न्योरिक्तमस्थि कुंभं गृहीत्वा असधारणं कुर्वन् दक्षिणादिशं गत्वा दक्षिणस्यां दिशि कुंभं क्षिपति राम
ततोनपेक्षं प्रत्यागते कुंभ प्रक्षिप्ते यजमानः परं मृत्यो इति मंत्रं जपति ततोध्वर्युः संवानइति द्वाभ्यां मंत्राभ्यां मध्ये नुसान्य स्थीनि यथांगं कल्पयित्वा यस्यां ग १२
स्यपदस्थितेनास्थ्ना ततः कल्पने न पुरुषाकृतिं कृत्वा पुरुषाकृतिं क्षेत्रस्य मध्ये एकामिष्टकां तूष्णीं प्राचीं निदधाति ततस्तिस्रस्तिस्रः पादमात्रीः लक्षणाः प्रति
दिशमंतेषु यथा व्यउपधेयाः प्रथमं पुरस्तात् त्रिस्थिभिः कल्पितस्य पुरुषाकारस्य मूर्द्धसंहिता मस्तकमंडलयाः पूर्वापराः शासन्ध्यापि स्त्र उपदधाति ततोदक्षि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णतोन्तरा ततउत्तरतो दक्षिणोत्तराः ततः पश्चात्पूर्वापराः एतास्सर्वाः प्राचीरूप दधाति नाभ्यात्मं अपरेण परिक्रम्य परिक्रम्य तूष्णीमुपधानं एवमे
ग्निचितः संस्कार्य्यस्य त्रयोदशानां पयानामुपधानं अनग्निचितसंस्कार्य्यस्येष्टकानां स्थाने त्रयोदश शर्कराउपदधाति ततः प्रदानकोसारादे पुरीषमा
हृत्य श्मशाने निवपति अथवा पुरस्ताद्दक्षिणतन्याभ्योदिग्भ्याः परिहृत्य श्मशाने पुरीषं निवपती एतत् श्मशानं ब्राह्मणस्य संस्कार्य्यस्य मुखमात्रं मुच्चं कुर्या
त् क्षत्रियस्योरः प्रमाणं उर्द्धं वा ऊरुप्रमाणं वा ऊरुमात्रं वैश्यस्य स्त्रियाः संस्कार्य्य या उपस्थप्रमाणं श्मशानं कुर्यात् शूद्रस्य रथकारस्य जानुदघ्नं स्यात्
अथवा ब्राह्मणादीनां सर्वेषां मध्योन्नतः प्रमाणमूर्द्ध श्मशानं कुर्यात् ततः सर्वश्मशानं सवका —भिः शैवालैः प्रच्छाद्य परिकृशैः प्रच्छादयेति पूर्वपु
रीषं परिहृत्य चेप्यदि सर्वतः परिहृत्य पुरीषनिवापः कृतो भवेत् ततो यवान्वयेत् ततोवकाभिः कुशैश्च प्रच्छादयेत् ततो मात्याः श्मशानस्य दक्षि
णतः कुटिलेवकैके कर्षू खात्वा पूर्वादितो यक्रूश्चैर्घटैः क्षीरोदकाभ्यां पूरयंति ततो कलशोः क्षीरं चोदकं च पूरणाय पुक्षिपंतीत्यर्थः ततः श्मशानस्यो
त्तरतः सप्तकर्षूः प्राचीरमात्या एवैरवनंति ततः स्ताः सर्वाश्चाश्रैर्घटैरुदकेन पूरयंति ततस्तासु सप्रस्त्रपि कर्षुषु प्रत्येकं त्रीन् श्मनः पाषाणानमात्या
आवपंति ततो श्मन्वतीरित्यनेन मंत्रेण कर्षूरन्वधिगच्छंति अश्मसु पाषाणेषु दधाति कर्षूणामुपरि सर्वे ग्रामं प्रति निवर्त्त्य गादिस्य उदकं प्रति वासानार्थ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प.का.दे

गच्छतीत्यर्थः ततोपाश्मयेति मन्त्रेण पाषाणं वीतोदग्नेनाध्वर्युर्यजमानमात्याः शरीरोद्वर्त्तनं कुर्वन्ति अपवायामार्गेण हस्तेगृहीतेरपमृजतेऽस्मात्मा
नेपावयंतीत्यर्थः ततः सर्वंसुमित्रियानइतिमन्त्रेणास्नात्वा हतवाससः परिधानं कृत्वा अनड्वाहमन्वारंभामहइत्यनेनानड्वाहमन्वारभ्योद्वयमित्यनेन
मंत्रेण ग्रामं प्रत्यागच्छंति अन्वारब्धा एव ततोध्वर्युर्ग्रामश्मशानयोर्मध्ये इमंजीवेभ्यइति मन्त्रेणमर्यादालोष्टं निदधाति ततो गृहमागत्याभ्यंजनं पा
दयोरभ्यंजनं तैलादिना कृत्वा औपासनमावसथ्याग्निं परिस्तीर्य वारणीध्म उरः परिधाप्य तत्सर्वदिक्षु परिधाय पश्चात्सर्वरणेनस्रुवेणाज्यमायु
—षाप्रुमानइति द्वाभ्यां मंत्राभ्यां मेकामाहुतिमावसथ्येयजमानोजुहुयात् अथानंतरमुपासमात्यानां परि—यजमानोवदति परामे गामनेषतेति
ततः क्रव्यादमिति मन्त्रेणाहरेणोपासनस्यैकदेशं निरस्यति औपासनाग्निः प्रेतस्यैव न यजमानस्य सहैवमर्थमेवधारणीये आहुतिं कृत्वा हारेणैव
निरसनीयइति हरिस्वामिनावासुदेवभट्टयाज्ञिकश्च यजमानस्यैवोपासनेआहुतिं हुत्वा तस्यैवैकदेशं निरस्यतीति कर्कः याज्ञिकैः रपि पुनरेवं स्वीकृ पत्र
कृत्योपसंहृतं तस्मात्कर्तुरेवैकदेशस्य त्यागः एकदेशस्यस्थापनमितिः ततइहैवायमितिमंत्रमध्वर्युःपति ततोस्य कर्मणः समध्ययेः सोपधानाः १४
उपरणी तानि आसदी दक्षिणा उपधानं च स्याच्छिर्षं तदपि उपरणा मेवानत्था उपराणीनघ्नान् दक्षिणा उपराणायवांश्चाहरु याभ्युय मां ध्रदेया इतिसंभ्रा उ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प॰का॰दे स्थपतिन्निरग्निविन्महायाज्ञिकश्रीप्रजापतिसूनुयाज्ञिकदेवेनकृतायांकात्यायनसूत्रपद्धतौएकविंशोध्याय २१ समाप्तं ॐ :

राम
७५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्री ५ को सरकार

श्री ५ को सरकार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अहीन पद्धतिः

प्रारभ्यते

श्री ५ को सरकार

श्री ५ को सरकार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ही.दे.प.

श्रीगणेशायनमः उक्ता एकाहा अथाहीनां उच्यंते द्व्यहप्रभृतयो द्वादशाहपर्यंता अहीनसंज्ञकाः तत्र द्व्यहादिसुत्यास्त्रयोऽहीनाः संति त्रिसुत्याः पंच
चतुःसुत्याश्चत्वारः पंचसुत्यास्त्रयः षट्सुत्यास्त्रयः सप्तसुत्याः सप्त एकोऽष्टसुत्यः द्वौ नवसुत्यौ चत्वारो दशसुत्या एकादशसुत्य एकः पौंडरीकः द्वादश
सुत्या नानाप्रकारा अनंता द्वादशाहा इति एतेषां मध्ये द्वादशाहं जामदग्न्यचतूरात्रव्यतिरिक्ताः सर्वे मासापवर्गाः मासेन त्रिंशद्दिनात्मकेन सावनेन समाप्यं
ते नन्यूनाधिकेन सर्वेषां द्वादशोपसदो भवंति कठसप्तदशरात्रप्रभृतयश्चाग्निदशरात्राद्‌हीनां दक्षिणाः प्राकृतीरत्नज्ञक्तदक्षिणा यथाक्रमं दक्षिण
ज्योतिष्टोमः प्रथममहरहीनाः नामतिरात्रउत्तमसुत्यामध्येवउनादम्यतृतीयादिति तत्र त्रिंशद्दिनमध्ये द्वित्रिचतुःपंचादीनि सोत्यान्यहानि ग
णाप्य द्वादशोपसदश्च परिगणय्य त्रिंशद्दिनात्मके मासमध्ये यावंत्यहानि गणस्य द्वादशोपसदश्च परिगणय्य त्रिंशद्दिनात्मके मासमध्ये यावंत्यहान्यव
शिष्यंते तावत्यो दीक्षा भवंति सर्वे हीनाः सहस्रदक्षिणा भवंति चतूरात्रादिषु किंचिदधिकं गवां सहस्रदक्षिणा भवति अस्मिन्पक्षे हिरण्यादेर्निवृत्तिः अ
थवा षडहं प्राकृतं गवां शतं हिरण्यादिकं च दक्षिणा भवति पौंडरीके गवामयुतं दश सहस्राणि दक्षिणा सर्वेष्वहीनेषु सहस्राधिका दक्षिणाः प्रत्यहं सम
विभागेन दद्यात् विभागे क्रियमाणे याऽधिका भवंति ता अन्त्येऽहनि दीयंते अत्र येष्वहीनेषु सहस्रमेव पूर्णदक्षिणा ननूनादिकं तेषु प्रत्यहं सम्यग्दत्वा भव

गम १

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तः नाधिकसहस्रदक्षिणोऽप सहस्रदक्षिणोऽपि किंचिदधिकसहस्रदक्षिणोऽपि भवतिस्तोत्रं वंध्यास्तैर्धातवो दवसानीयाव सहस्रदक्षिणोऽवरेऽपि चेमुक्तत्वात्
सयः सहस्रं वा भूयो वा दद्यात्मरानां सर्वाप्तान भवेनेति तथाप्तर्याम सहस्रं वा भूयो वा दद्यात स्याद्यावदवसानीयास्यादिति ऋक्तत्वात् प्राकृतं वाप्रत्येह
मिथ्यने नचतुरात्रादिष्वप्यह प्राकृतदक्षिणापक्षे मांस्वदास्योनैवतिस्तोत्रं वंध्याः नापितैर्धातवो दवशानीया अत्र छंदोगसूत्रं पौर्णमासीदीक्षामासा
रवर्गाः सप्त हीनास्तेषां द्वादशोपसदः षडितिधानं जप्यः एकत्रिंशोऽहनि यत्तदुत्स्त्रिंशवेति मानवसूत्रे उपरिष्टादतिरात्राह्नाहप्रभृतयोऽहीना द्वादशा
हपर्यंताः पौर्णमासीदीक्षामासापवर्गा उपसत्सु मानां शेषेणादीक्षोन्यत्र वचनादिति अतो वचनाद हीनानां पौर्णमास्यां दीक्षा भवति अत्र सत्रक्रम
वशाम्नायप्रथमे त्रयोदशातिरात्रा एकाहाः प्राकृतदक्षिणा अभिधायंते छंदोगसूत्रे वेते पिमासापवर्गाः सहस्रदक्षिणाश्च तेषां मध्ये प्रथमद्वितीयतृतीय
चतुर्थाः षोडशिकाः षोडशीग्रहवर्जिता भवंति तत्र प्रजातिकामस्य नवसप्तदशो नामातिरात्रः षोडशीरहिताः प्राकृतदक्षिणो भवति प्रजातिप्रजा
ज्येष्ठस्य ज्येष्ठिने यस्य विष्णुवानित्यवं संतो षोडशिकोतिरात्रो भवति यस्यापो षितो ज्येष्ठो भ्राता विद्यते सा ज्येष्ठिनी तस्याः पुत्रो ज्येष्ठिनेयः नाहशाय
उमान भ्रातॄणां मध्ये ज्येष्ठः सोत्राधिकारीतिमाधवाचार्याः नैष्ठिं तु मनुजानां य अश्रेष्ठिने यं नउच्यते तत्कामस्यायजस्यात्रविश्वान्तो ध्यते मध्ये इति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ही॰दे॰प॰ वासुदेव भ्रातृव्यवतोगोरतिरात्रोभवति अथयस्यषोडशिकेः भ्रातृव्याः शत्रवोविघ्नंनेयस्यसभ्रातृव्यवान् तस्यभ्रातृव्यवत् ३ स्वर्गकामस्यायुरति
रात्रोषोडशिकोभवति अथवाश्रामयाविनोरोगिणोरोगोपशान्तयेआयुरतिरात्रोभवति ४ अथसर्वेषोडशिकाअतिरात्र तत्रऋद्धिकामस्यज्योति
ष्टोमातिरात्रोभवति ५ पशुकामस्यविश्वजिदतिरात्रोभवति अत्रांश्वदाभ्यग्रहणं अयंसर्वपृष्ठश्चेत्सर्वैतियागृह्णीते सर्वाणिरथंसारणादीन्यु·
पाकरणानिवमाध्यंदिनेसवनेवैराजादिषु चतुर्षुपृष्ठेषुभवति तत्ररथसंसारणंउंउभिः शब्दोरणीवाभानानिसूर्णािवैराजे अवशिष्टानांमेकैकं
त्रिषु निष्केवल्येतृतीयसवनेच्छुविग्रहे षष्ठसोयामवद्धोनप्रस्यया· प्रतिगराः ६ ब्रह्मवर्चसकामस्यत्रिवृदतिरात्रोभवति ७ वीर्यकामस्यपंचदश
स्तोमैकोतिरात्रोभवति ८ अन्नाद्यकामस्यसप्तदशस्तोमकोतिरात्रोभवति ९ प्रतिष्ठाकामस्यैकविंशस्तोमकोभवति १० यस्माद्यजमानान्नवे राम
शग्रासाः ग्रामाद्वपशवोभ्रंशेरन् तस्यात्रोर्यामोतिरात्रोभवति ११ अयंनित्यात्रोर्यामवत् भ्रातृव्यवतोयजमानस्याभिजिदतिरात्रोभवति १२ बु· २
भूर्षतोभूतिमिच्छतोयजमानस्यसर्वस्तोमोतिरात्रोभवति अस्मिन्नतिरात्रेयूपैकादशिनीभवति तत्रयूपैकादशिनीवत्सर्वत्वाबुपश्वतंभवति काठ
केषजापतेज्योतिरतिरात्रेणप्रजाकामंइज्यस्यसर्वस्तोमेनवीर्यकाम प्रजापतेरष्टौर्यामःप्रजाकामः पशुकामोवापशुकामश्चयजेत्सहस्रदक्षिणाःसा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लुप्येरन्विश्वजिद्धतानि प्रजापतेर्नवसप्तदशेन प्रजाकाम इन्द्रस्य विषुवतान्येष्टोऽग्नेष्टुतानीयोऽग्नेर्ब्रह्मकामो गवां नरिष्यमायुषा दिवं विश्वजिदभिजितौ:
सर्वजिता तृष्यकामो वैश्यस्तोमाश्वश्चेत्तस्मिन्नाते जकाम इंद्रस्य पंचदशेन वीर्यस्काम: प्रजापते: सप्तदशेन प्रजाकाम आदित्यस्यैकविंशतेन स्वकामो
ऽग्ने: सर्वजिता सुदतिरात्रेण सर्वजितो यस्तस्मिन्नग्निचिन्याम हाव्रतं वाभिगर शपराइ्यपवर्जेत्वथाकुर्माणाऽऽदुभिनि वृति दशाहाविंशतिर्द शाग्न्येकादशि
ना: सवनीया: स्युरुपालंभ्यो वैस्व वो वैश्वकर्मणा: प्रजापत्यो वा तस्यैकादशं मनोनायां पार्श्वं तनुपावदायनाना प्रचरेत्त्रैकादशिनीमनोतानिकर्मेदिति:
मानवेत्रयोदशातिरात्रो सप्तप्रजापते: प्रथयोऽग्नेति रतिरात्रो ब्रह्मवर्चसकामो यजेतैतेनास्य प्रभृतयोषोडशिकाश्चत्वार आदित्यानां स्तोमोविभुवीनृज्योतिष्टोमेपृष्ठ
तेयस्याज्येष्ठिकामो यजेतगोष्टोमेन पशुकाम आयुष्टोमेनास्वर्गकामोऽभिजिता आन्नृव्यवान्विश्वजिता पशुकामो मेथिष्टु तातेजस्कामो यजेतेन्द्रस्य पंच
दशेनौ वीर्यकामो यजेत सर्वत्र पंचदशीरात्रि स्त्रिवृत्संधि रिति इति त्रयोदशातिरात्रा उक्ता प्रथमा कंडिका: अथ्याहीना लिप्यंते तत्र ग्रहस्त्वय: आंगि
रसश्चैत्ररथ कापिंवनसंज्ञा नत्रयमेनांगिरसामज्ञकनय: पौरणो हीनश्चवणन्यवान्यहीनश्चव श्रौतस्मार्त्त्र शुभ्रुणेषु कर्मसाधु: पौषपस्ता ह्यीपि सम्य:
भुमान्हीनश्चवस्मात उपपन्नानां सर्वै: पुत्राणां पूरुरवाणां मध्ये हीनपूजारहितश्चवभवेत् संजयेत् ग्रवतांग्रे ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोम: पूर्वमह: सर्वस्तोमानि॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हा·दे·प

रात्रऽन्त्रममिति तत्रपौर्णमास्यां फल्गुन्यादि चैत्रशुक्लद्वितीयायामिति संप्रदायः दीक्षाः षोडशाऽपसदो द्वादशः सुत्ये तत्र पार्ष्टिकं प्रथममहः
द्वितीयः सर्वस्तोमोतिरात्रः अन्वहं मैत्रावरुणसवनीयः गवामयनं वा यथास्वं अग्निष्टुदाद्यग्रहणां सहस्रं दक्षिणा प्रत्यहं पंचशतानि दीयंतेऽग्न्याऽजानि प्रस्तु
त्यामिति प्रैषः समिष्टयाध्यायोपगमः पत्नीसंयाजांतत्र माध्यंदिने प्राग्द्वावाकविग्रहादिदंतृतीयंसवनमिति मंत्रेण श्रवनीयेव पनानंतरं द्वितीयः
सुत्यायां पुनर्वसती वरीग्रहणं परिहरणं सर्वं शास्त्रं ब्रह्मणा प्रज्ञानानंतरं सर्वे वाग्निषु यजमानस्य समिदाधानं यद्द्वादशाहे उक्तं तत्सर्वं वोदकेऽप्यत्र प्यते अ
तिरात्रेतु अथ सुत्या स्वाध्याय भ्रातनभवति अनुद्व ध्यात्तिस्तः वैधानकृदवसानीयाच इतिप्रथमोऽहः मानवे आंगिरसां द्वयदानां प्रथमस्तेन यजेत
यः पुण्यहानऽव यजेत प्रजाकामः पशुकामो वा यजेतान्योतिरग्निष्टोमः पूर्वं सर्वस्तोमोतिरात्रः षोडशिनानुत्तरं इति काठकेच चत्वारो ह्यहाभ्यांगि
रसः पूर्वपुरुषैरहानस्यज्योतिरग्निष्टोमः प्रथममहरात्रुरतिरात्रऽन्त्रममिति द्वितीयश्चेत्तरथोऽहः प्रजाकामस्य अत्र प्रथमोऽग्निष्टोमो वाऽज्योर्वा द्वि राम
तीयमुत्त्य पूर्वमेकह इति वचनात् अत्रतांड्ये अथ यस्य ज्योतिरुक्थ्यः पूर्वमहरत्याप्तरतिरात्रऽन्त्ररमिति अथ सज्योतिनापूर्वं किंतु पार्ष्टिकस्यैव प्रथमस्यसं २
स्थांतरं द्वितीयोऽषोडशिकोतिरात्र अथ षोडशिकावतिरात्राऽउत्तरयोरिति वचनात् अन्यत्सर्वं प्रथमवत् मानवे चैत्ररथेन राजा विजिगीषमाणोऽप्य

जेतिज्योतिरुक्था· पूर्वमायुरतिरात्रः षोडशिमात्तुत्तरमिति॰ काठके चैत्ररथः प्रजाकामान्नाद्यकामयोर्ज्योतिरूर्न्यः प्रथममहरायुरतिरात्रश्चडत्तमामिति मा
नवे· कापिवनेनयजेत यइत्स्येद्रूस्मः पशुमान्स्यामितियोवा पशुमान्त्रस्न्सइवमन्येत प्रजाकामः पशुकामो वत्रिवृतंचदशोग्निष्टोमः पूर्वंसर्वस्तोमोतिरा
त्रषोडशिमात्तुत्तरमिति काठके अरुस्रतायैकापिवनस्त्रिवृतंचदशोग्निष्टोमप्रथममहरायुरतिरात्रडत्तमामिति चतुर्थोभ्युदयद्विराचः रात्यवृष्टि
कामोयजेत वत्रविंशत्तुन्योवृहत्सामानादितितृतीयाकापिवनसंज्ञोव्यहः स्वर्गकामस्यपशुकामस्यवा तत्रप्रथमंपार्ष्ठिकमग्निष्टोमसंस्थंतत्कर्म
कं द्वितीयोषोडशिकोतिरात्र अथषोडशिकावतिरात्राविन्युक्तेः प्रथमयस्यत्रिवृतंचदशोग्निष्टोमः पूर्वमहरायुरतिरात्रडत्तमामितितांश्रेक्षितत्वात्
इतितृतीयोव्यहः अथपंचाहीनांत्रिसुत्या गर्गविदहदेमानर्वसुपराकसंज्ञका तत्रप्रथमोगर्गत्रिरात्र तत्रपौर्णमास्यामग्निचयरणाद्देवत्रमुक्तात
तीयायामितिसंप्रदायः पंचदशदीक्षाः द्वेषपमेन्ग्रहनी पार्ष्ठिकेनकर्मके प्रथममग्निष्टोमसंस्थंद्वितीयमुक्थ्यसंस्थं तृतीयोतिरात्र· प्रत्यहंमेशतः
सवनीयः यथास्यंस्तोत्रोडंकंधास्त्रेधातवीव· मानवे· विश्वेषांदेवानांगर्गत्रिरात्रः सर्वकामोयजेतामुंचलोकमभिजिगीषन्दशरात्रस्यादितस्त्र्यहस्तयो
तरेस्वहनीविपरीतेतस्मिन्सषोडशिकासप्रसप्राच्यहमाशिरेवहतिदक्षिणाकाले त्रिरूपांपष्ठौहींरूपसंपष्ठौहींरूपसंपन्नासहस्रतमामुत्काल्यत्रयस्त्रिंश

हे·दे·प· नेत्रीणि च शतानि ददातीत्यादि काठके षड्रात्रा गर्गत्रिरात्रः प्रजायाः पशूनां भूयानमिह्तोग्निष्टोम उक्थ्यातिरात्र इति अत्र सहस्रदक्षिणो त्रिरात्रे सहस्रं त्रि
धा विभज्य प्रत्यहं गवां त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि दानार्थं नयन् रोहिणीं रक्तवर्णामुपध्वस्तां वर्णान्तरेणामिश्रितां अप्रवीतां अव्यभेतां भुक्तामेवंवि
धां साहस्रीं गामतिरेचयति अथवा त्रिरूपां वर्णत्रयोपेतां साहस्रीमतिरेचयेत् यदा प्रथमेहनि ना गावो दानाय दक्षिणामार्गेण नीयन्ते तदा तां साहस्रीं ता
सां प्रथमां नयेत् अथवा उत्तमेहनि तासां गवां पश्चान्नयेत् ततो हविर्धानाग्नीध्रयोरन्तराले समागतामेनां साहस्रीं गामध्वर्युराजिघ्रेति मन्त्रेण द्रोण
कलशमाघ्रापयति ततो यजमानोस्याः साहस्र्या गोर्दक्षिणे कर्णे इडे रन्त इति मन्त्रस्वरेण जपति अस्य मन्त्रस्यान्ते ब्रूतादित्यस्य पदस्य स्थाने वोवेरिति
तत्पदं वा पठ्यात् साहस्री नीयते तदा द्रोणकलशाघ्रापणादि तदेव कुर्यात् उभयपक्षेप्येषा यागान्तमनूबन्ध्यवपाहोमान्ते उदवसानीयान्ते वा भविष्यति राम
प्रथमेहनि वे त्साहस्री नीयते तदास्याः कर्णजपान्तं कृत्वा अतिरिक्ता गावोऽन्यूनानधिके न दशकेन दशकेनाग्नीध्रे देयाः तत्र प्रतिपादकश्लोकः दशको ४
दशको देवा चतुर्भ्यो होत्रे पञ्चकान् छिन्नेन पूरयेत् उच्यः षड्ड्ोधिकमितिः स्थितिरिति भाष्यार्थः तत्र प्रथमं क्रमेण ब्रह्मादिभ्यो दशभ्यः प्रतिहर्तृ
तेभ्य एकं दशकं दशधा विभज्यैकैकां गां दद्यात् ततो द्वितीयं दशकं दशधा विभज्य तेभ्य एकैकां दद्यात् ततः सप्तमीयं दशकं पञ्चधा विभज्य ब्राह्मणाच्छंसि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नेत्रस्तोतृमैत्रावरुणाप्रतिप्रस्थातृपोतृहोतृभ्यो द्वेद्वेदद्यात् ततः पंचमंदशकं विषमं त्रेधाविभज्याच्छावाकाय चतस्रोदत्वाग्नीध्रसुब्रह्मण्याभ्यां तिस्रस्ति·
स्रोदद्यात् ततः षष्ठंदशकं विषमं त्रेधाविभज्य चतस्रोनेष्ट्रेदत्वाग्रावस्तुदुन्नेतृभ्यां तिस्रस्तिस्रोदद्यात् ततः सप्तमंदशकं समं द्वेधाविभज्य ब्राह्मणाछंसिपो
तृभ्यां पंचपंचदद्यात् ततोष्टमंदशकं द्वेधाविभज्यैकांगांदद्यात् ततो द्वितीयं चषकंदशधाविभज्यैतेभ्य एकैकांदद्यात् ततस्तृतीयंदशकं पंचधा
विभज्य ब्राह्मणाच्छंसिनेप्रस्तोतृमैत्रावरुणाप्रतिप्रस्थातृपोतृहोतृभ्यो द्वेद्वेदद्यात् ततः पंचमंदशकं विषमं त्रेधाविभज्याच्छावाकाय चतस्रोदत्वा
ग्नीध्रसुब्रह्मण्याभ्यां तिस्रस्तिस्रोदद्यात् ततः सप्तमंदशकं शतं समं द्वेधाविभज्य ब्राह्मणाछंसितृभ्यां पंचपंचदद्यात् ततोष्टमंदशकं द्वेधाविभज्यैताभ्यामे
वपंचपंचदद्यात् ततो नवमंदशकं द्वेधाविभज्य होत्रध्वर्युभ्यां पंचपंचदद्यात् ततो दशमंदशकं द्वेधाविभज्यैताभ्यामेव पंचपंचदद्यादित्येवमेकेषा
तेषांकृतविभागेनसर्वेषांदक्षिणाभवति एवमेवविभज्याद्वितीयंशतंदेयं एवमेवतृतीयमपिशतंदेयं अथवात्रयस्त्रिंशन्मध्यादेकंदशकं विभज्य ब्रह्मादिभ्योदश
भ्य एकैकांगांदत्वाद्वितीयंदशकमेतेभ्य एवैवमेवदद्यात् ततस्त्वीस्तृतीयंदशकं पंचधाविभज्य ब्राह्मणाछंसादिभ्यः पात्रेनेभ्यः पंचभ्यो द्वेद्वेदद्यात् तिस्र
स्त्ववशिष्यते ताश्च घनदीयंते ततो द्वितीयेह्न्येवमेव शतत्रयंदत्वा त्रयस्त्रिंशन्मध्यादेकंपंचधाविभज्य ब्राह्मणाच्छंसिप्रस्तोतृमैत्रावरुणाप्रतिप्रस्थातृ·

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इतिहर्तृभ्यो द्वे देद्यात् ततो द्वितीयं दशकं विषमं त्रेधा विभज्य त्वाकायवनस्तोदत्वाग्नी न्सुब्राह्मणेभ्यां निःस्वस्ति स्तोदेयः ततस्तृतीयं दशकं विषमं त्रेधा वि
भज्य तेषु वनस्तोदत्वाग्नावक्तु त्रेतभ्यांति स्वस्ति स्तोदेयाः निस्त्राणां मवशेषाणां ततस्तृतीये हनि शतत्रयं प्रथमाहर्वदत्वात्रयस्त्रिंशन्मध्यादेकं दशकं द्वेधा विभज्य
ब्राह्मणेभ्यां पंचपंचं दद्यात् ततो द्वितीयं दशकं द्वेधा विभज्यैताभ्यां मंत्र पंचपंचं दद्यात् ततस्तृतीयं दशकं द्वेधा विभज्य पंचाध्वर्य्यवस्वं दद्यात् ततस्तिस्रो वशिष्ठ
ते ततः सर्वेषां महामवशिष्टास्तिस्रस्तिस्र उपादयतस्तु न वसुसाहस्रां दशमीकृत्वा तं दशकं मनूवध्य वयाहि मांते उदवसानीयायां वा होत्रे दद्यात् एतद्दशक
शतानंतरमन्यदपि गुरुकर्थादिकं यद्द्रव्यं भवति तदपि तदेवेकृत्याददाति अथवा अस्मिन्नस्मिन्नहन्यवते तारोकार्यौ तोवोन्न यत विभागेन कर्त्तः आम्नावा
स्वविभागासंभवात्वरार्थत्वाच्चैकस्वाम्यंकांकुर्यात् तत्र यन्नाम्नावणं न करोति एतां साहस्रीं दशतं तस्मैउन्नेत्रे वा दद्यात् पूर्वोक्त एवकाले अस्मिन्पक्षे राम
प्रथमेह्नि शतत्रयप्रदानानंतरं त्रयस्त्रिंशन्मध्ये येद्विगावो होत्रप्रदानयोभवतस्तेउन्नेत्रे देये न होत्रे द्वितीयेह्न्यपि त्रयस्त्रिंशन्मध्यात् यास्तिस्र उन्नेतृभागे आयांति ५
होत्रे देयाः नोन्नेत्रे तृतीयेहनि त्रयाणां शतानां मध्ये अतिशतं उन्नेतुर्भागे योस्त स्वस्ति स्वागावो भवति ता होत्रे या इति एवं सर्वेषु त्रिरात्रेषु ज्ञेयं इति गर्गत्रि
रात्र अथ द्वितीयो वैदत्रिरात्रो राज्यकामस्य भवति तत्र सर्वत्रिवृत्स्तोमकाः अतिरात्रा भवंति तेषां पूर्वोक्तनेतव्य पार्थिकधर्मा अतिग्राह्यादिकानभवंति गवां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

महस्रं दक्षिणा तस्य विभागेन तत्प्रकारो गर्गत्रिरात्रवत् अत्राग्निष्टोमस्याग्नेयांते प्रतिप्रस्थाता अनुक्राममनोदि कृत्वा मैत्रावरुणस्य प्रातरनुवाकमुपाकृत्यांतर्याम
गोंऽकृत्वा प्रपीड्य पवित्रं द्रोणकलशे निदधाति सशेषं शुं होतृचमसं निरोक्ष्यादिकरोति पूर्वस्याह्नोग्रहस्य ग्रहणाद्यावि— —माड़ि कृत्वा सवनसंततिं जुहोतिस्याग्निः
प्रातः सवनं त्वेव मतं शतातिरात्रस्य माणा महस्रं धानमत्राधिभवति समानन्यायात् तथा च शांखायनः द्विरात्रप्रभृतिषु हे: संप्रातेषु मत्र होताश्विनं शं
शेत्र त्र मैत्रावरुणः प्रातरनुवाकमनुब्रूयादिति द्विप्रभृति खत्रिरात्रगणोष्विदन्यत्र्ध इति वेदत्रिरात्रः अथ छंदोमत्रिरात्रस्तृतीयः तत्र प्रथमद्वितीये पार्ष्टिके
अहनी तद्धर्मके तृतीयो त्रिरात्र गर्गत्रिरात्रवदन्यत् इति छंदोमाः अथ चतुर्थस्त्रिहोंतर्वसुसंज्ञकः पशुकामस्य भवति अत्रापि प्रथमद्वितीये पार्ष्टिके तृती
योत्रिरात्र गर्गत्रिरात्रवदन्यत् इत्यंतर्वसुः अथ पराकसंज्ञः पंचमस्त्र्यहः स्वर्गकामस्य भवति: तत्र प्रथमद्वितीये अहनी पार्ष्टिके तत्र द्धर्मके तृतीयोत्रिरा
त्र अन्यत्सर्वं गर्गत्रिरात्रवत् इति पराकत्र्यह मानवे द्वितीयः प्रजापतेरथत्रिरात्रः स व्याख्यातः उदाश्चो वैदत्रिरात्रो राजाविजिगीषमाणो यजेत तत्र यास्ति
प्रत्नो त्रिरात्रः सर्वे षोडशिमंतस्त इति: तथा आदित्यानां छंदोमः पवमानः पशुकामो यजेतेंद्रस्यांतर्वसुर्वीर्यकामो यजेत देवानां पराकः स्वर्गकामो यजेत तग
र्गत्रिरात्रेण व्याख्यातायन्तेभ्य मेधादिति काठकेच उक्तोश्वमेधो वैदत्रिरात्रः स्वाराज्यकामस्य त्रयस्त्रिवृतोतिरात्राः षोडशिमंत छंदोमपवमानोंतर्वसुय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हि॰दे॰प राकाणां कुण्डे यथा गर्गत्रिरात्रे पूर्वे ऽयं प्रकामस्तोत्र इत्याप्तकामस्येति अथ चतुःकृत्वाभ्यस्तानीहानां च चतुर्वीरजामदग्न्यावत्यिहस्रतथं सर्वविश्वामित्रसंज्ञाः तत्र प्रथमोऽभि
चतुर्वीर तस्य पौर्णमास्यामारंभ चैत्रशुक्लचतुर्थ्यामारंभ इति संप्रदायः दीक्षाश्चतस्रो द्वादशोपसदः चतस्रः सुत्याः तत्र प्रथमद्वितीयतृतीयानि पांक्तिकाय
तानि तेषु प्रत्यहमेकैकस्याविग्रहाणग्रहणं वा प्रत्यहमेडास्तेः सवनीयस्तोमायत्तं वा किंचिदधिकं गवां सहस्रं दक्षिणा प्रत्यहं शक्तं सर्वेषु चतुरात्रादिषु
अधिकसहस्रदानपक्षेऽतिरात्रत्वं आसेधानवीव समविभागेन प्रत्यहं दक्षिणादानं अधिकानां संस्थेऽहनि दानं अवच्छेदोगसूत्रं तत्र भूतिनां भूयस्यः सुत्या
भूयस्येन तत्र भूतानां चतुरात्रप्रभृतीनां भूयस्यः सहस्रादतिशयेन बह्व्यो दक्षिणा देया सुत्याभूयस्त्वेन सुतां बहुत्वा यथा यथा सुत्या अभ्युच्चीयेरन् तथा
तथा सहस्राधिका दक्षिणा वर्धेरन् यथादीयमानासु पौण्डरीके सुतं संपद्यते पंचविंशत्यधिकं शतं सहस्रं च पंचमहानं अधिकं दायते च तुराद्यादिषु एका
दशरात्रान्तेषु हीनेषु एवं क्रियमाणे अहूतं पौण्डरीके संपद्यते तथा हि समं सर्वेष्वहस्सु समविभाजं दद्यात् द्विभज्य विभज्य विभाजं समानुपपत्तावेकस्मिन्नह राम
भूयिष्ठा तद्यथा चतुरात्रेषु पंचविंशत्यधिकं शतं सहस्रद्वयं पंच त्रयं पंच चतुर्थ्यां समं विभज्यते तत्र एकविंशदधिकानि पंचशतानि एकैकस्मिन् भागे भवं ६
ति एकापरिशिष्यते सान्त्येऽहनि देया पंचाहेषु पंचाशदधिकानि द्वात्रिंशतं शतानि पंच धा विभज्य पंचाशदधिकानि षट्षट्शतानि अन्त्येऽहन्यतिरात्रेषु पंच

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

स्त्र्यधिकानि त्रयश्चत्वारिंशत्तं शतानि षड्धा विभज्य एकोनविंशदधिकानि सप्त सप्त शतानि प्रत्यहं दीयन्ते एकाधिका परिशिष्यन्ते सान्येऽहनि दीयन्ते सप्ताहेषु
त्रयं पञ्च शतं शतानि षड्धा विभज्य पञ्चाशीत्यधिकानि सप्त सप्त शतानि प्रत्यहं दीयन्ते पञ्चाधिका परिशिष्यन्ते तान्यन्येऽहनि देया अष्टाहेष्व पञ्चविंशत्यधि
कानि षट्सप्ततिशतानि सप्तधा विभज्याष्टाविंशत्यधिकान्यष्टाविंशोशतानि प्रतिप्रत्यहं दीयन्ते एका परिशिष्यते सान्येऽहनि देया नवरात्रे त्रयस्त्रिंशत्पञ्चाशदधिकानि
सप्त सप्तविंशतानि नवधा विभज्य एकषष्ट्यधिकानि अष्टावशोशतानि प्रत्यहं दीयन्ते एका परिशिष्यते सान्येऽहनि देया दशरात्रे तु पञ्चसप्तत्यधिकान्य
ष्टाशीतिशतानि दशधा विभज्य सप्ताशीत्यधिकानि अष्टावशोशतानि प्रतिप्रत्यहं दीयन्ते पञ्चाधिका अन्त्येऽहनि पौण्डरीके तु सूत्रकृतैव विभागः कृतः अयुत
मेकादशरात्रे दशात्रव नवपूर्वेद्युरहः सुशतानि सहस्रमुत्तमेऽहनि अस्तमिते सर्वे ऋत्विग्भ्यो यजमानस्य समित्प्रधानं हारियोजनान्ते अग्नः सुन्वामिति प्रैष अग्नय
नेसर्वाण्येतानि पत्नीसंयाजान्तानि इष्ट्वेव पादि सर्व द्वादशाहवत् मानवे अग्ने ऋत्विग्भ्यो वीरघ्नन राजाचार्यप्रथमो हृदयो चत्वारो मैत्रीशाम्याजा येरन्निनि परातेनयजे॰
तान्निष्टोमेष्वा नानविराश्वरिति काठकेव चत्वार अध्वरशाला अग्ने चतुर्वीरं अग्नवीरका मोय कामयेत चतुरो मेघ वाजसनेयि विश्विनः समेपा वीरोजायेरभ्य
न्तरिक्षचतुर्वीनिकर्यादितिराजनोः प्रिष्ठ मज्जस्प चोडत्यतिरात्रश्रति अश्वजामसदन्त अध्वरात्रैः भूमिकामसयभर्विति अग्नविंशतिनी भाः द्वादशोपसदः चतस्रः सु

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हौ॰दे॰प॰

त्वाः एवं षड्विंशदहोभिः समाप्तिं प्राप्नोति अनन्तरैव शुक्लत्रयोदश्यां प्रारंभ इति संदायः पौर्णमास्यामिति सूत्रांतरे तत्र विशेषः उपसदः पुरोडाशिन्यो भ
वंति ते च पुरोडाशा उपसद्यागानां पश्चाद्धूयंते अनभ्यजुहोतित्यास्सर्वे दार्शपौर्णमासवत्तूष्णीं पुरोडाशेषु भवंति उपसदां सहोपक्रमः तत्र यदोपशदं कर्म
तत्सर्वं मंत्रवत् साधारणं च मंत्रवदेव पुरोडाशानां पदसाधारणं निर्वपकंडनयेषणा कपालोपधानादि तत्सर्वं तूष्णीं तत्र यत्कर्मोपसदो नास्ति तत्सर्वं
तूष्णीमिति नांवयुज्यते तत्राग्नेय एककपालः प्रथमायामुपसदि पात्रासादने दशगणो एकं कपालं विशेष पात्रीधान्यं पवित्रच्छेदनानि पवित्रे उपवेश स्रुवः सं
पवनोदकं स्थालीमाज्यं च वेदं तृणं इध्माबर्हि स्रुचौ जुहूः उपभृद्वा च पात्रीयोक्तं पूनः शाम्य आतिथ्यवत् सराविधृत्र परिधयः होतृषदनं पूर्ण
पात्रं कर्मापवर्गीवेति शूर्पादनादिस्रुहत्ता सादनांतं च वितृकरणादि पात्रप्रोक्षणांतं पुरोडाशार्थानां तूष्णीं प्रोक्षणं कृष्णाजिनादानादि कृत्वा हननं कंडनं राम
पेषणां सपवित्रकरणादि पात्रप्रोक्षणांतं अव्यवधानं घ्रयणं चाज्यादकोनि नयनांते सर्वं तूष्णीं धाक्षणं ततः स्वयपरीहरणादि सर्वं समंत्रकं सोमोपसदं कृत्वा याया ०७
अप्यतृष्णीं संमार्गः पत्नीसंनहनाद्यन्यनरावेक्षणांतं स्रुवायां तूष्णीं च गृहीतग्रहणं ततः प्रोक्षणा उपमन्नादनांतं ततस्तूष्णीं स्रुवायामासादनं ततः
पुरोडाशाभिमर्शनं करणादितस्मै कपालोद्वासनांतं मंत्रेणाज्यस्थाल्या आसादनं तूष्णीं पुरोडाशस्य यथासादितमालंभः आत्मालंभः सित्रामंत्रणा पवित्रसर्गा

गीत ततस्तूष्णीं निहूतः पात्रांतरेणोहवमुत्सार्य सकृद्गृहीतेन तिष्ठन्नग्नेत्राधारइडायस्वाहेति ध्रुवासमंजनं स्रुचौ निधाया श्रवणादिसी दक्षितरि
ष्यंतं ततो जुहोति वदग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेत्याज्यभागौ ततः पात्रांतरोद्गोहवं जुहोत्यग्नि अग्नीषोमविष्णुयागाः २ छिनियाकंदिका ततो जुहो
मुपस्तारादि सर्वकृतं ओ अग्नये वैश्वानरायेति मंत्रेण जुहोति उत्तरास्व पृषसस्तु पुरोडाशा सर्वकृता एव कर्तव्या ततः सोमाप्यायनादिनिह्नवा
न पवित्रप्रतिपत्ति संसर्गः सूहनं स्रुव भुष्म परिव्यंजना घम्नी समर्पणांतं आत्मालंभोदकालंभौ संस्रवाहुति धृतिनिधानं तूष्णीं वेद्यालंभः वेदिप
कृविमोकौ मंत्रेण तूष्णीं समिध यजुर्होमः वर्हिर्होमो मंत्रेण प्रणीताविमोक तूष्णीं कपापासनं पूर्णपात्रनिनयनादि कर्मापवर्गांतं गार्हपत्योप
स्थानवर्जं सर्वं ततः सुब्रह्मण्याह्वानं अपराह्णे प्येव सपुरोडाशोपसत्कार्या एवमेव द्वितीयायां उपसदि अग्निर्नाष्टकपालः पुरोडाशः देवाग्नि
नाविनितस्य होमं पंचम्यां सावित्रः पंचकपालः देवसवितरिति होमः षष्ठ्यां धात्रः षट्कपालः देवधातरिति होमः सप्तम्यां मारुतः सप्तकपाल देव
ग्रावाणइति तस्य होमः अष्टम्यां वार्हस्पत्यो ष्टाकपालः देवबृहस्पत इति तस्य होमः नवम्यां मैत्रो नवकपालः देवमित्र इति होमः दशम्यां वारुणो दश
कपालः देववरुण इति होमः एकादश्यामैंद्र एकादशकपालः सदःसदः प्रजापते इति होमः द्वादश्यां उपसदि वैश्वदेवो द्वादशकपालः देवत्वष्टरिति हो

हौ·दे·प म सर्वेषां प्रथमो पसत्सर्वकर्मसु भवति यत्र समाप्तनं तत्संच द्वादश स्वहः सुत्येहमेतेषां द्वादशानां हविषां मे केनैकेन प्रतिलोमं वैश्वदेवादारभ्य
आनुक्रमेणाग्नेयपर्यन्तं यजेत एतान्युद्धरणादिकर्मापवर्गान्ता सम्मन्त्रकाद्दशाहेष्वयः प्राकृतदक्षिणाः प्रकृतिवदन्ये दक्ष्याः अन्यत्सर्वमस्मिन्पक्षे त्रिव
त्पूर्वरिवत् मानदेजमदग्नेहृतीयोऽपरिमितांशुहोमित्युक्तमनेन विंशति दीक्षा द्वादशोपसदोत्र उपसदः पुरोडाशा मन्त्रांशुपचरितान्यपि त्वालंकृत्वाऽसे
सन्सादयन्नुपसदा प्रचर्याग्नेर्वैहोत्रं वेरक्षरमापितरं वेष्वानरमवसेकनिशायदेवेभ्यो जुष्टानां हविरित्यनुप्रतिष्ठितं जुह्वोपसत्सु होतिन पाहिलिका·
मेते नधर्मेणा त्रराशु द्विकपालं त्रिकपालमिति कपाला नुक्रमेणैनां द्वादशकपालादेशाव अश्विनौ जुष्टानां हविषैः वविसनां हविर्देव सोम देवसवितः
देव धातः देवाग्नावाशो· देवेन्द्र मते· देवादिते· देवमित्रा· सदः सदः पुः देवत्वष्टजुष्टानां हविरिति स्वाहाकारान्ते राद्धात्यग्नि होमशुन्यावतिरात्रशृ रम
काठके नामदग्नः पुरिकामस्य त्रिसो मा वाऽस्यावतिरात्रः पुरोडाशित्यऽउपसत्सु उपसदस्त्वेके कस्माग्नेय एककपाल आश्विनो द्विकपालो वैष्णवस्त्रिकपालः सौ ८
म्यश्चतुष्कपाल सावित्रः पञ्चकपालो धात्रः षट्कपालो मारुतः सप्तकपालो वार्हस्पत्यो ष्टाकपालो मैत्रो नवकपालो वारुणो दशकपालाः ऐन्द्र एकादशक
पालो वैश्वदेवो द्वादशकपालो मेदे होत्र वेरित्यादि देवत्व हविरित्यंतेकात्यायनसूत्रवत् स्वाहेति पुरोडाशानां प्रतिनिगद्यहोमाः इति: छन्दोगसूत्रे त्रयोदश

मपरपक्षस्य दीक्षेत जामदग्न्यायनस्य विंशद्रीमासाद्दशोपसदस्तत्रोपसुत्यश्वोमानवर्त्तुर्गृहयामुरोडाशांस्तां त्रातरोन समानदेनो पूर्वाह्णापराह्णयोः स्व
म्रेवैहोर्त्रमिन्येत त्वभनस्यणां होमास्तस्याव भृथ्यादुदेनस्य द्वादशाहमिष्टिभिर्यजेताखिनस्यवषति लोमाः पुरोडाशाः तेनैव विधिना समानदेवतौ पूर्वाह्णापराह्णा
योरितिनद्भाष्यो स्वत्र यजनद्यति धुवशापागास्यने ततस्त्रसमाप्ति दिवसादारभ्य प्रतिदिनं द्वरणादि कर्मापवर्गता सायंप्रातरेकैकाश्छिः कर्त्तव्याष्टति
लोममितिवचनात् प्रथमेहनि वैश्वदेवो द्वादशकपालः प्रातःकाले सायंकाले च द्वितीयेहैंद्र एकादशकपालः तृतीये वारुणो दशकपालः चतुर्थे मैत्रो
नवकपालः पंचमे वार्हस्पत्यो ष्टाकपालः षष्ठे मारुतः सप्तकपालः सप्तमे धात्रः षट्कपालः अष्टमे सावित्रः पंचकपालः नवमे सोस्य स्वतुःकपालः द
दशमे वैष्णवस्त्रिकपालः एकादशे स्वाश्विनो द्विकपालः द्वादशे वाग्नेय एककपालः इति अत्र वक्षि वृत्तकपाला भावः एककपालस्य सर्वहुतत्वेनार्थलुप्त
त्वात् वसिष्ठसंसर्पो विश्वामित्रचतूरात्र आदित्यचतुर्वीरवीरवत् एते गानां चातानां च विशेषो सिनाग्रुगणमानवे विश्वामित्रसंजयो राजा विजित्या प
मात्मेज जैतत्रिवृदग्निष्टोमः पंचदश उक्थ्य एकविंशोतिरात्र इति वसिष्ठसंसर्पः प्रजाकामस्य विश्वामित्रस्य संजयो भ्रातृव्यवानीयः कामयेत सर्वे सं
जयेयं सर्वासु प्रजासु सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु भूतेष्वधिपतिरिव स्यामिति तयोसु होयपाजामदग्न्य इति ३ तृतीया कंडिका अथ पंचाहालिरव्यंते अयः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे.प. पंचसुत्याऽहीना भवंति तत्र प्रथमो देवपंचाह अथ चैत्रशुक्लपंचम्यां प्रारंभः पौर्णमास्यां प्रारंभ इति सूत्रांतरे त्रयोदशदीक्षा द्वादशोपसदः पंचसुत्या तत्र
पार्ष्टिकानि प्रथमानि चत्वार्यहानि तद्धर्मकाणि भवंति पंचमोऽतिरात्रः अग्निष्टोमग्रहणाभावः अधिकसहस्रदक्षिणा पक्षे पंचाशदधिकानि चत्वारिंशतं श
तानि पंचधा विभज्य पंचाशदधिकानि षट्शतानि प्रत्यहं ददाति प्रत्यहं प्राकृतं गवां शतं वा दक्षिणा प्रत्यहमैन्द्राग्नः सवनीयः स्तोमायनं वा अधिकसह
स्रपक्षे तिस्रोऽनूबंध्यास्त्रैधातवीच पत्नीसंयाजांतान्यहानि अग्नयसमिध्ये समिधाने सर्वेष्विष्ट्यादि सर्वं द्वादशाहवत् मानवे विश्वेषां देवानामभ्यासंगः पं
वाहो आनत्ववान् स्वर्गकामः पशुकामो वा यजेतादितः पंचाहो दशरात्रिकः पंचमे रात्रिरिति काठके चत्वारः पंचाहा देवानामभ्यासंगो आनत्ववतो ग्निष्टो
मस्तु यद्वा अस्तिरात्र इति द्वितीयः पंचशारदीयसंज्ञः पंचाहानिह तेन पंचशारदीयेन पञ्चमारुणायागास्तर्वेव पंचसु वर्षेषु अपूजितशुक्ले वा आम्नि राम
तशुक्लपक्षे अष्टम्यां मघ्यां वा चतुर्विंशतं च तृविंशतं मारुतान्यपूनालभते तेषां मध्ये सप्तदशोक्षाणो द्विरूपाः सांज रेतः सेचनसमर्थाः पंचवर्षाः ९
पृश्नयो विविचवर्णाः सप्तदशवत्सतर्यो प्रवातास्त्रिवर्षाः एवं चतुर्विंशत् तत्र प्रथमे वर्षे वत्सतर्यो राजीवपृश्नयो भवंति राजीवं कमलं तत्सदृशानि पृ
श्नीनि मंडलानि चित्राणि शरीरे यासां ता राजीवपृश्नयः मरुतः शोभन्ते पुनरानीति प्रत्येकमालभते एवं माघमासे कादशिनीवत् अथ सप्तदशानामालभः त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नो वत्सतरीणां पर्य्यग्निकरणानंतरं उत्सर्गः वत्सतरीभिः सार्द्धं कर्म परिसमापयंति ततो द्वितीये वर्षे आश्विनशुक्लपक्षे तानुत्सृष्टानेवोत्सर्जना
नाय पुनरालभंते नवनीतपृष्ठ्यः सप्तदशवत्सतर्य्योऽभ्यान्यास्तानीयालभ्यंते पूर्ववत्कर्म पर्य्यग्निकरणानंतरं उत्सर्गं कृत्वा वत्सतरीभिरेव समाप्तिं करो
ति नवनीतसदृशानि पृष्ठानि मंडलानि शरीरे यासां ता नवनीतपृष्ठ्यः उच्यंते ततस्तृतीये संवत्सरे आश्विनशुक्ले तानेवाभ्यानीय तत्र चैव तेऽप्यालभ्यंते·
सप्तदशवत्सतर्य्यो रुणवर्णास्तन्यास्त्वालभ्यंते पूर्ववदेव पर्य्यग्निकरणानंतरं उत्सर्गं वत्सतरीभिः परिसमाप्तिः ततश्चतुर्थे वर्षे आश्विनशुक्लपक्षे तस्य
वृषप्रदेशोत्सर्जनालभ्यंते पीतवर्णाश्च — सप्तदशवत्सतर्य्य आलभ्यंते पर्य्यग्निकरणानंतरं उत्सर्गादन्यस्य वत्सतरीभिः कर्म परिसमाप्यंते ततः पंच
मे वर्षे आश्विनशुक्लपक्षे तस्य वृषप्रदेशोत्सर्जनीया· सप्तदशसारंग्यः कर्बुरा वत्सतर्य्यश्च मरुत्प्रस्तुते वालभ्यंते· पर्य्यग्निकरणानंतरं उत्सर्गादन्यस्य वत्सतरी
भिः प्रारब्धं कर्म परिसमाप्यते एवं पंचवर्षाणि तानेवोत्सर्जनानि कुर्वंति अथ पंचवर्षमध्ये यजमानस्य पर्य्यंतं पूर्णं मापदिशाशायां सम्यक् प्रायश्चित्तमु
च्यंते तत्र प्रथमं तरवोभिधीयंते अप्सु उदकमध्ये पशौ भवेत् अपोनप्त्रीयश्चरुकं भवति अपोनप्त्रे द्रुह्मिनि याति काः अपोनप्त्रे द्रुह्मिनि कर्कः पशौ
पलायिते पलाय्य यावज्जीवं गते वा पशौ वा तु देवं समचरुर्भवति यदि अश्ववार्ताः कारवेद्रा कूपेवा पशुर्भवति तत्र वा हिंस्यमाने चरुर्भवति सर्वरोगविशेषवारण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे॰प माधवीयेनाप्यमाप्येश्रीणावेति पाशिव्याख्यातः श्रीणोरक्तवर्णाविंवाकारत्वादोषः इति कर्मरोमन्नकृतः कालरूकाक्षिविहीनः तथानाश्रेयचेष्टः स्यात्
सोर्ध्वरुनिरुप्यायान्यमालभेतेति तथापशोरवसन्नेऽन्नमयूथायैः सांदैर्भ्यः मानस्यशिथिलीभावेनेर्मतथ्य दर्भवति अतउ पश्चायद्देवपुरी
दाशान्नविधायंते रुगभिमानेः वराभिभवेस्मतिऽग्नयेरुद्रवते पुरोडाशो भवति तथापशुः संशीर्णश्चेत् अकस्माद्धरारं कंपयित्वा भूमौ पतितश्चेत्
तदा भूम्येककपालः पुरोडाशो भवति सर्वसर्वरुतः एककपालत्वात् संशीर्णीरोगांतरं विनाप्याहारपरिपाकेन शरीरपुष्ट्यभावावेनावसन्न इति याज्ञिकाः त
पापश्चग्रासमाहृतश्चेत् प्रमत्तोवलात्कारेणाकेनचित्तृषुतश्चेत्तदाइंद्रायपशुसक्तान्नद्वादशकपालो भवति तथाभोजनीयेनान्नादिनाजीर्णेन मृते प्राजापत्यो दद
शकपालः पुरोडाशो भवति मृतंपशुं ब्राह्मणान् भोजयेत् अपवामृतं मप्सु प्रक्षिपेत् एतानि पश्वापद्विविहितानि प्रायश्चित्तानि पवशारदीयस्यैव भवंति राम
नयजातनरेषु अपवक्तव्यते येऽश्वालरूवं पंचवर्षीत्पाल्यालभ्यपर्यग्निकृतादुत्सर्गस्तस्यैव पश्चोर्वर्षे कार्तिके मासि मृग्याम्मुवि पश्चसवनीयाः प १०
शवो भवंति प्रथमेषु पार्ष्टिकेषु बहुलाहः सूत्रयवयः प्रत्यहं उत्तमे अग्निरात्रसंस्थे पंचदशायरूत्रां तु हूयंते पुनश्चैत सर्वेषांनियोजये मंत्रः प्रत्येहमेके
क॰पशुपुरोडाशः सप्तदशप्राजापत्यवतं तेषां वपानां हविषां च यागः अन्यत्सर्वे पशवदेवपंचाहवत् योयजमानोहं प्रजेया पशुधर्मादिभिष्वव रुत्स्यामहा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्यामिती छंतिस स्तेन पंचशारदीयेन यजेत छंदोगसूत्रे यद्येवर्षे कार्त्तिके मासि पंचशारदीयेन यजेत तस्य द्वादशोपसदः स्युः षडिनि धानं जपप्रशति स्त्वग्
घायत्ता पंचशारदीयेपशुं वंधेर्येजे तनडक्ता आलायेन संप्रम्याम हस्यां वा स्त्रजोपसस्पव क्षत रालेवाल मेरत्तु श्रीणा विसृजे गुलेवं यावंतो भुवमापयेरेता
वंतो त्या नयजज्ञ कृतानपिसृजेगुसन पारूपां स्ता वटुर्वाणं त्व थ्यार रदिका र्त्तिके मासि यजेनरतस्य द्वादशो पसदइति मानवे पंचशारदीयो भूमानं ये मनु य
जेत वैशाखा म मावास्या यां यजनीयेहनि पश्चर्वधायो पवसति सिद्धमो पाकरणात् प्रदेश पृष्णीद्वित्र नमात्र पाकरोति सप्तदश पृष्णीनुक्षाणः पंचवर्षी
ननू पत्रक्षुति सर्वेषु पशुपाकरणं प्रोक्षणम् पाय स्तनं पर्य ग्निकरणमुष्मणामुत्सर्जनं चेन राभिः संस्थापयंति प्रायश्चित्तानि प्रासहा हरे युरिंद्राय प्रस
हृतए कादशकपालं निरूप्यान्मं नडूपनदोन्तद समुपा करोति यदि कूटः कर्णः स्त्र स्रोवा र्हि स्य त्यं चरत्यदि काणोच्छ्रो वा सूर्यम् मेकादशकपालं यदि
स्त्र भृंगन्नैवा भौममेकादशकपालं यदि द्विपन्ने वा यद्यवर्हुर्य द्या वृसीदेत्तेरसत्ते चरुं यदम्योन्येना पता येन प्राजापत्यं द्वादशकपालं निरूप्या न्यं नडूपंत
दर्शांतद यस्कमु पाकरोति मारुत्योवत्सं नर्यः संवत्सरे राजी वा न्यो द्वितीयो कन्या पत्नी येनवनीत पृष्णीरहरणा चतु र्थपिसंगीः पंचमे सोमा सास्मी
न्यजनीयेदि क्ष्यते द्वादशादी सा द्वादशोपसद स्त्रिहर्ग्नि हो मः पंचदशा उत्थमन्ददशा पंचदशाः त्यमसप्तदशो तिरात्र स्तोमा रूता उक्षाणः सवनी या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प.

स्वयस्वयस्यैकैकस्मिंन्नहनि पंचोत इति काठके वनार: पंचाहादेवानांमभ्यासंगोधान्यवतोग्निष्टोमस्तूयस्थास्तिरात्रस्तया पंचशारदीयेमारु

मारुतां पंचशारदीयः पशुकामस्तेनयज्ञमाणः पंचसुकार्त्तिकेषुपौर्णमासीषुपश्वबंधैर्यजेतसप्तदशवर्गैर्मारुतीनांवत्सतरीणामप्रवीतानांत्रिवर्ष

–णां पृश्नी: प्रथमेहनि नवनीतपृश्न्योरुक्षणां द्वितीये राजीवास्तृतीये सारंगीश्चतुर्थी पिशंगी: पंचमे सप्तदशवत्सतरयो मारुतीनां वत्सतरीणामप्रवीतानां

त्रिहायणीनां वाध्वयः प्रथमेहनि भवनीतपृश्न्योरुक्षणां द्वितीये राजीवास्तृतीये सारंगीश्चतुर्थे पिशंगी: पंचमे सप्तदशपृश्नीनुक्षा: पंचवर्षीनिंद्रमारु

तात्सहवत्सतरीभिरुपालभ्य पर्यग्निकृतानुत्सृज्य मारुतीभिसंज्ञप्य समाप्यं संस्थास्यत्सोमाच्चैतेषां पृश्न्याश्रीस्तु सवनीये ध्वन्वहमुपालभेत पंचै

त्रमेव पमादधिपशुबंधाउक्ष्णां प्रैयापत्रौक्रत्यंप्रायश्चित्तानामन्वंतड्पंतहयत्संक्षोभोपालभेत पशुपत्यमिमानेश्वये स्रुड्वतेष्टाकपालोवशाद्दैनेम राम

नष्टरुरमुमरणीपानग्नीयोगवापत्रौवाहस्यत्यत्राश्रेसोयोताशेवायत्रप्रासहायेनइडाय्यवसरुनराकादष्टाकपालंशारंभोमस्य कुककपालोत्वेनमनुना ११

मरणोप्राजापत्यश्चरुरिति इति पंचशारदीयः अप्यन्तनीयः पंचाहोव्रतवत्संज्ञो महाव्रतवांश्चभवति नियमेनाचाग्निर्भवति सर्वजिदहीनः ५

द्वादशोपद: पंचमुम्याहानि तत्र प्रथमं ज्योतिः संज्ञमग्निष्टोमसंस्थं द्वितीयेगोसंज्ञमुक्थ्यसंस्थं चतुर्थे ततः पंचममायु:संज्ञमतिरात्रसंस्थं भितिः प्सव

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वादशाहवत्सर्वे गणधर्मा भवंति येत्वहीना मासाद्युत्पत्तयो भवंतिते सर्वे सर्वजिद्विकारा भवंति न तेषां मासापवर्गस्तिर्यथा मानेवै प्रजापतेर्द्वितवात नाम ८
का मोऽयज्ञतज्योतिरग्निष्टोमो गौरत्योमहाव्रतं गौरत्यायापरमिराद्वइति चतुर्थः पंचाहः ऋतपेयः क्रतवः ... अपेय ऋतपेय सम दीक्षणीयाभवंति
साचतिवेदिद्विसवानग्निस्त्रिवृदग्निष्टोमः पंचदशाउक्थ्याः एकविंशोतिरात्रः पंचदशाउक्थ्यास्त्रिवृदग्निष्टोमो मध्ये मेहनियूपान्संमिंचंति यथाश्वमेधेपशु
कालेब्राह्मणोब्राह्मणाभ्युपाकरोति द्वायरात्रे सूकरत्वे मे भवंति सोमायराज्ञेपिशंगा स्वयइति चैते भवंति पर्यग्निकृतानुत्सृजत्युत्सृष्टेषु पशवश्च संस्था
पनं प्रथमेहनि दत्तानि पयः श्रुतं द्वितीयेनि ... तृतीये ... चतुर्थे ... पंचमे ... आनयोदवसानीयो ... धातव्यया यजेत वरुणा पंचबिले नत
स्याग्निं पुरस्तात् घनतीं इंद्रदक्षिणा ... सवितारश्च त्वरतो बृहस्पतिं पश्चात् इति पंचाह ४ चतुर्थाकंडिका अथपंचपः षडहाउभ्येते तत्र प्रथम
मृतुषडह तत्र षष्ठ्यां मासि भद्रनिसंप्रदाय पौर्णमास्यां दीक्षा इत्यसूत्रं तत्रैव द्वादशदीक्षा वा द्वादशोपसदः षडुत्याः ऋपार्शिकानि पंचाहानि तत्कर्मकाणि
उत्येहमैंद्राग्नः सवनीयः सोमायनं वाऽग्नि ... दक्षिणा पश्चे षडहेषु पंचाशदधिकानि ... त्रीणि शतानि ... त्रिंशदधिका
नि सप्तसप्तसतानि उत्येहं सोयंते एकाधिका परिशिष्टानि संत्येहनि दीयते प्रत्येहं प्राकृतं वा दक्षिणादानं अन्यत्सर्वं द्वादशाहवत् द्वितीयेषडहे बृह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प द्यंतरः षष्ठः पंचाहः अस्य पंचाहस्य पृष्ठ्यावलंब इति संज्ञा ततः षष्ठो विश्वजिदतिरात्रः अन्यत्सर्वं प्रथमषडहवत् तृतीये षडहे ऽभ्यः पार्ष्टिकेभ्य ऊर्द्धं त्रय-
स्त्रिंशदुक्थाः ज्योतिर्गौरायुः संज्ञा भवंति अन्यत्सर्वमायुरतिरात्रसंस्थो भवति शेषं प्रथमषडहवत् मानवे ऽत्र तु नोक्तः षडहः प्रतिष्ठाकामो यजेत पृष्ठ्यः षडहस्तु
यस्त्रिंशदग्निरिंद्रस्य महानावीर्यकामो यजेत त्रिवृदग्निष्टोमः पंचदश उक्थ्यः सप्तदश षोडशी ज्योतिर्गौरतिरात्रे देवानां पृष्ठ्यावलंबो वा नानाविजिगीषमाणा यजे-
तां सम्यः पंचाहो विश्वजिदतिरात्र इति काठके त्रयः षडहा अतु नो पृष्ठ्यः प्रतिष्ठाकामस्यायुष्कामस्य छितायस्त्रिवृदग्निष्टोमः पंचदश उक्थ्यः सप्तद-
शउक्थ्यो ज्योतिर्गौरायुरतिरात्रः पृष्ठ्यावलंबः स्वाराज्यकामस्याभ्यासंगः पंचाहो विश्वजिदतिरात्र इति षडहा अथ सत्रस्य प्रकृतिरुच्यते तेषां मध्ये प्रथमे च
तुर्द्ध पष्ठः काव्यहानि सप्तमं महाव्रतमतिरात्रं सर्वं सर्वे ऽपि तेन च मारोपि सर्वजिदा द्वादशोपसत्काः अग्निरपि सर्वनियमेन भवति गवां सहस्रं कीर्ति
दधिकं दक्षिणा त्यक्तिं त्यज्ञे स ग्राहेषु पंच पंचाशतं सतानि सप्तधा विभज्य पंचाशीत्यधिकानि सप्त सप्त शतानि प्रत्यहं देयानि पंचाधिकाः परिशिष्यंते ताश्च
त्र्यहनि देयाः प्रत्यहं प्राकृतदक्षिणा वा एषां मध्ये ऽनुनीयः सप्ताहः षष्ठकामस्य भवति एकोनानां तु हृच्यानां प्रत्येकं बहवो विशेषाः संति अथ पंचमं द्वंस रा.म
ग्राह सत्रस्यां प्रारंभः त्रिप्रदाय पौर्णमास्यामिति सज्ञां तरेषु एकादशदीक्षा द्वादशोपसदः सप्तसुत्या तच्छितायप्रभृति षडेकोहाभवंति तेच ज्योति १२

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रग्निष्टोमः गोष्टुत्यः आयुष्टुत्यः अभिजिदग्निष्टोमः विश्वजिदग्निष्टोम· सर्वजित्महाव्रतमथवा षष्ठः सप्तमः सर्वस्तोमोऽतिरात्रः अथ सर्वजितः समह
व्रतत्वात्सर्वजिद्दीक्षा भवतीति नियमेन तासिञ्च अथ दशोजनकसप्तरात्र अथ सर्वजिद्दीक्षाऽग्निष्वनियमेन नवचयमानि चत्वारि वार्षिकान्यहानि न
तो विश्वजिदग्निष्टोमं ततो महाव्रतं ततः सप्तमो ज्योतिष्टोमोऽतिरात्र· अत्र सर्वेषां धर्मा द्वादशाहवत् विश्वजिति महाव्रते च धर्मा भवंति उत्तमे सप्ता
हे सप्तमेऽहन्यहन्यपंतरपृष्ठः षडहः पृष्ठ्यस्तोम संततः अपंचस्तोऽयात्र विकृतपृष्ठ्यः षडहस्त्व उक्तः पृष्ठ्यषडहोऽहन्यहन्यपंतरसामा विश्वजिदतिरात्र इ
ति नवेदर्शनात् तेनात्रातिग्राह्यग्रहणं भवत्येव ततो विश्वजिदतिरात्रः अस्य सत्रस्याग्रारंभ इति संप्रदायः पौर्णमास्यामिति मन्वादयः द्वादशोपसदः
सप्तसुत्याः अथ सर्वं द्वादशाहवत् पशुकामस्यायमुत्तरः सप्तरात्रो भवति मानवे अर्थानां सप्तरात्र कर्मा कामो यजेत पृष्ठ्यः षडहो महाव्रतमतिरात्रं भूतं प्र
जापतेर्द्वितीयः प्रजातिकामो यजेत पृष्ठ्यः षडहः सप्तदशं महाव्रतमतिरात्रभूते मादित्यानां तृतीयः पशुकामो यजेत पृष्ठ्यः षडहश्छंदोमपवमानं महा
व्रतमतिरात्रभूतं जमदग्नेश्चतुर्थे परिमितां पुष्टिमिच्छन्यजेतास्यासंग्य· पंचाहस्तु यस्त्रिंशं चतुर्थमहः सप्तदशं महाव्रतमतिरात्रभूतमिंद्रस्य पंचमा वीर्यका
मो यजेत त्रिकद्रुकश्चाभिजिद्विश्वजित्सर्वजित्सर्वस्तोमोऽतिरात्रः प्रजापतेर्जनकसप्तरात्रः प्रजापतिकामो यजेत चत्वारि [illegible] स्यहानि ज्योतिष्टोममुखानि

का

दे·प· यविश्वजिन्महाव्रतं ज्योतिरतिरात्रौ देवानां पृष्ठ्यस्तोमस्तु भौमानं च रुद्रसमानो यज्ञेन योऽयक्तः सप्तैव पृष्ठ्यः षडहो बृहद्रथन्तरसामा विश्वजिदतिरात्रइ
ति काठके सत्राहः सप्तरथीनां प्रथमं ऋद्धिकामस्य पृष्ठ्यः षडहः पंचदशो महाव्रतमतिरात्रः पशुकामस्य तृतीयपृष्ठ्यः षडहश्छंदोमपवमानं महा
व्रतमतिरात्रो जोमदग्न्यः पुष्टिकामस्याभ्यासंग्यं पंचाहः त्रयस्त्रिंशस्तु प्रथमं महाव्रतमतिरात्रइंद्रस्तु भयनडन्याग्निकदुकामिजिदग्निष्टोमो विश्वजिदग्निष्टोम
सर्वजिदग्निष्टोमः सर्वस्तोमोतिरात्रो जनकसप्तरात्रो ब्रह्मकामस्य व्रात्यत्रिवृत्महान्यभिष्टोममुख्यानि विश्वजिन्महाव्रतमतिरात्रो व्राधकामस्यान्नम
पृष्ठ्यस्तोमः षडहो विश्वजिदतिरात्र इति इति सत्राहः अपरको ह्याहः तत्र सर्वजिद्दीक्षाः नियमेनापि पृष्ठ्यः षडहः ततो महाव्रतं ततोतिरात्रः अ
नन्तसर्वद्वादशाहवत् चतुरात्रादिषु श्रुधिकं सहत्वं दक्षिणेति पक्षे अहर्गणे यत्र विशेषाधिकानि यत्र वशान्यस्य धाविभज्याश्च विशेषाधिकान्यहावशेषस्थानानि राम
पुनि संयंदीयंते एकाधिकपरिशिष्यते सा नेहनिदेया पक्षे प्रत्येकं षाहतीदक्षिणा मानवे वसूनां सप्तरात्रो देवत्वकामो यजेन पृष्ठ्यः षडहो महाव्रतं ज्यो १२
तिरतिरात्र इति काठके देवानां सप्ताहो देवत्वकामानां पृष्ठ्यः षडहः सप्तमं महाव्रतं ज्योतिरतिरात्र इति इत्यपराहः अष्टाहो नव सप्तो नवप्रथमस्य नव
मांशारंभइति संप्रदाय पौर्णमास्यामिति सूत्रांतरेषु नवदीक्षाः द्वादशोपसदो नवसुत्याः नव पृष्ठ्यः षडहः ततो ज्योतिर्गौरायुरिति नवयति कृत्स्नं संता ते

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यांमध्येज्योतिरग्निष्टोमः गौरष्टमः आयुरतिरात्रः अधिकसहस्रदक्षिणा पक्षोवात्रयोः पंचाशदधिकानि सप्तसप्ततिसहस्राणि नवधाविभज्यएक
षष्ट्यधिकान्यष्टावशेषशतानि प्रत्येकंदीयन्ते एका परिशिष्यते शाम्येहनिदीयन्ते पक्षेप्रत्यहंशाकुनीदक्षिणादेया· अन्यत्सर्वंद्वादशाहवद्द्वितीयेनवरा
त्रेप्रथमंत्रिकद्रुकास्त्रयः ततः पार्ष्ठिकानि पंचाहानि पृष्ठ्यषडहस्यान्तरंपृष्ठ्यानिपृष्ठ्याबलंवसंतानि शाखान्तरादभ्यसंतपंचाहसंतानिना ततोतिरात्रः अन्य
दीक्षादिकंसर्वंप्रथमनवरात्रवत् मानवे देवानांनवरात्रम्आयु·कामोयजेत पृष्ठ्यः षडहोज्योतिर्गौरायुरतिरात्रआदित्यानांद्वितीयः पशुकामोयजेत
तत्रिकद्रुकस्याहाभ्यासंगपः पंचाहोविश्वजिदतिरात्रइति काठके तृतीयनवरात्रम्आयुःकामस्यप्रथमः पृष्ठ्यः षडहस्त्रिकद्रुकोन्तरः प्रजाकामस्यद्वितीयः
योतिर्गौरायुरभ्यासंगपः पंचाहोविश्वजिदतिरात्रइति इतिनवरात्रौ अपचत्वारोदशसुत्याअहीनाउच्यन्ते सर्वंवाद्वादशाहप्रारंभइतिसंप्रदायः पौर्णमा
स्यामितिनक्षत्रान्तरेषु अहीदीक्षा· द्वादशोपसदः दशसुत्याः तत्रचतुरात्रादिष्वधिकसहस्रदक्षिणेतिपक्षे दशरात्रेषुपंचसप्तत्यधिकानिसप्तशतानिश
तानिदशधाविभज्यसप्तशतान्यधिकान्यष्टावशेषशतानिप्रतिसुत्यंदीयन्ते पंचाधिकान्यन्त्येहनिदीयन्ते प्रत्यहंशाकुनीदक्षिणाय तत्रप्रथमंत्रिकद्रुकसंज्ञो
दशाहःप्रतिष्ठाकामस्यभवति तत्रप्रथमोग्निष्टोमः द्वितीयःषडहः तृतीयोग्निष्टोम चतुर्थोग्निष्टोमः पंचमःषडहः षष्ठोग्निष्टोमः सप्तमोग्निष्टोमः अष्टमः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे॰प

स्य नवमोऽग्निष्टोमः एते सर्वे स्तोमपूर्वा दशमो रात्रः द्वादशाश्च समस्तर्वं द्वितीयः कौसुरविंदसंज्ञो दशरात्रः तत्र प्रथमं त्रिवृत्स्तोमकास्त्रयोऽग्निष्टोमाः ततस्त्र
यः पंचदशस्तोमकाऽन्या ततः सप्तदशस्तोमकास्त्रयऽन्या एवं नव ततो दशमं एकविंशस्तोमकोऽतिरात्रः अस्य द्वादशाहवत् तृतीयः पूर्वदशरात्रोऽभिव
र्धमाणस्य वैरिभिरभिचारकर्मणा मार्यमाणस्य यजमानस्य भवति तत्र प्रथमस्तोऽग्निष्टोमः द्वितीयऽन्यः तृतीयोऽग्निष्टोमः ततो गोष्टन्यः ततोऽभिजिद
ग्निष्टोमः ततोन्यायुरुन्यः ततो विश्वजिदग्निष्टोमः ततो दशमोऽतिरात्रः प्रथमे त्रयो पूर्वाः शेषा उत्तमवर्जिता एकाहाः चतुर्थः छंदोमदशाहसंज्ञको द
शरात्र पशुकामस्य यजमानस्य भवति तत्र प्रथमं पृष्ठ्यावलंवसंज्ञो बृहद्रथंतरयुक्तः पंचाहः ततश्चत्वारो द्वादशाहिक दशरात्रसंबंधिनः सप्तमाद्यव
सानाश्छंदोमाः ततो दशमोऽतिरात्रं मानवोऽन्यस्य त्रिककुब्दशरात्रः पाप्मनो मोक्षमाणो यजेत त्रिवृतावग्निष्टोमोत्र यस्त्रिंशऽन्यो मध्ये विश्वजिदतिरा राम
त्रः कुसुरुविंदु दशरात्रेण भूमानं प्रजनं भजेतैतत्त्रतां छंदोमदशाहः पशुकामो यजेतान्यासंततः पंचाहश्चत्वारश्छंदोमा विश्वजिदतिरात्रो देवानां पूर्वदशरा १४
त्रेऽभिवर्धमाणो यजेत त्रिवृदग्निष्टोमो गोष्टन्योऽभिजिदग्निष्टोमो गोरुन्थो विश्वजिदग्निष्टोमश्चायुरुन्यो विश्वजिदग्निष्टोमः सर्वस्तोमो रात्रः इति काठके
चत्वारो दशरात्रा त्रिककुभेष्टुकामस्य त्रिवृदग्निष्टोमः पंचदशऽन्यस्त्रिवृदग्निष्टोमः सप्तदशोऽग्निष्टोम एकविंशऽन्यः सप्तदशोऽग्निष्टोमास्त्रिणवोऽग्निष्टोम

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकविंशउक्थ्यः सप्तदशोग्निष्टोमास्त्रिणवोग्निष्टोमस्त्रयस्त्रिंशउक्थ्यास्त्रिणवोग्निष्टोमो विश्वजिदतिरात्रः पूर्वदशरात्रोभिचर्यमाणस्याग्निष्टोमोग्निष्टोमोज्यो
तिरुक्थ्यस्त्रिष्टोमो त्रिष्टोमो गौरुक्थ्यो अभिजिदग्निष्टोमो गौरुक्थ्या विश्वजिदग्निष्टोमस्याप्तुर्यामः सर्वजिदग्निष्टोम सर्वस्तोमोतिरात्रो जामदग्न्यचतुष्टिकास्ताभा
संग्पः पंचाहस्यान्त्यारभ्यन्ते सा विश्वजिदतिरात्रः उत्सुरुविंदशरात्रोयः कामयेत वरुस्यामिति च यास्त्रिवृतोग्निष्टोमास्त्रयः पञ्चदशाउक्थ्यः स्त्रयः सप्तदशाउ
क्थ्या एकविंशोतिरात्र इति इति दशरात्रः अथैकादशरात्रः पौण्डरीकः तस्यैकादशशतमारं भवतीति संवत्सर्य पौर्णमास्यामिति सूत्रांतरेषु सप्तदीक्षाः
द्वादशोपसदः एकादशसुत्याः सत्रोत्थानवर्तिनो दशरात्रः दशसहस्राणि गावो दक्षिणा तद्विभागस्तु दर्शितो गर्गत्रिरात्रेउक्तः अयुतमेकादशरात्रे दशान्नवत्
वत्सर्वषद्सुशतानि सहस्रमुत्तममिति अथ चयप्रपिकात्यायनेन सामान्येन दशरात्रो भवतीत्युक्तं तथापितांत्रेकिंशोमि अभ्यासंग्पः षडहस्त्रयश्छंदो
माध्यनुष्टोमोग्निष्टोमो विश्वजिदतिरात्र इति अथ पंचनुष्टोमो ग्निष्टोम अप्सुमेधिकं प्रथममाह नेतान्त्र तद्देवनतीयसवनस्याग्रयणग्रहणानंतरमुत्पस्याद्
त्या सुपयामगृहीतो सीडायत्वेत्युपांशुगृहीत्वा सादयतीत्यतो पत्नीसेनाइतरमाग्निमारुतशस्त्रेशकालेनं गृहीतघर्मांशुश्रवेकंहन्ते मलूपलेष्वेषं विरटलाति
विधाविभागेनगृहीतिक्रमेणाइडावरुणाभ्यांमिंडावृहस्पतिभ्यांमिंडाविष्णुभ्यामिति प्रतिमंत्रं परिमिज्यतृचासादनं आग्निमारुतवमसहोमानंतरमेषांहोमा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·प वषट्कारानुवषट्कारयोः ग्रहणमंत्रत्रिगोक्तास्त्यागाः त्वमस्य भक्षणानंतरे षांहोमकर्तृवषट्कर्त्रीः उपयस्तुत्रखले स्थानामेव भक्षणं चतुर्थमंतरस्तम्य म
स्मिन्नाग्निष्टोमस्य मसानुत्री यत्रिष्टुपाचे गुर्न्याविच्छिघ्नैः सहभक्षयेदिति काठकेः स्वंविधविशेषयुक्तश्चतुष्टोमोग्निष्टोमोदशममहः एकादशोविश्वजिद
दतिरात्रः सर्वपृष्ठः तत्र सर्वेतिग्राणि सर्वाणिरथसंसारणादीनि पृष्ठोपाकरणानि माहेन्द्रग्रहे तृतीयसवनेन्यविग्रहे षु भागमिमाहन्ते षोडशिनिवा
त्रोर्यामवद्गीतं पयसः प्रतिगरः स्तुत्वाऽध्वर्युग्रहणं ऋग्मवर्जितानांसर्वेषां महाँ पत्नीसंयाजांतता उपयमोत्रमवर्जं सदस्तिविहिप्यमानोपाकरणं छं
दोगसत्रेन विशेषः अहीनवहिष्यवमानेः सदस्तिकचीरन्यत्रपमादहोम्यत्रेति नवाधिकानि ववनवद्यानानि गावोत्वहं दीयते अंत्येहनि दशाधिकानि
स्वरूपानुसारेणावाविभज्यदक्षिणादानं अत्र प्राकृतवाप्त्येहमिमेयं पक्षीन भवति औपवसथ्या देरेम सर्वेषहः सु यजमानः सर्वेषु ष्टिपुसत्रुत्रण
दानंतरं समिदानं करोति कुक्षामनादिकमान्त्यहं क्रियते वसतीवरीणां ग्रहणं चमाध्यंदिने प्रागह्णवाकपूर्वात् अत्नीषमस्यनमिति मैत्रेण वनीयवन राप
येनानंतरं वा परिहरणत्रूर्वेंग हारियोजनांतेभ्यः सुत्वामितिमैत्रः छंदोगवशादच उपस्थाने भासमपः बद्धेन भवति तेनात्र बद्धेति ग्राह्य रथसंसारण ५१
दीनाम —वः केचित्पृष्ठ्यामेवविकृतमाऊः तत्सने ग्राह्या भवति उपकरणानि तु तत्सूक्तानामभावान्न भवति अंत्येहनिष्वः सुत्वामितिप्रेषाभावः दक्षिण

दे·प

ग्निहोमादिसर्वमिति स्तोत्रवशास्त्रैर्वाधसुदवसानीयाच आश्वलायनः पौण्डरीकमृद्धिकामः पृष्ठ्यस्तोमश्छन्दोमा गोतमस्तोमो विश्वजिद्युक्तेन वराचीमत्रावृतं वैश्वानरं ज्योतिः
वैति पृष्ठ्यस्तोमस्तु हृद्यन्तरपृष्ठः पृष्ठ्यः षडहोराप्रवमानवे दर्शनादिति सप्तमे सप्ताहे दर्शितं तेनाग्नानि शाघ्रहणां निष्ठितं भवमेव अहीने सूचेदयनीया
तिरात्रस्य वैश्वानर इति संतां आश्वलायनानां मानवेः पौण्डरीक एकादशरात्रे गायजेत पारमेष्ठ्यकामः स्वाराज्यकामो वाश्वासंगपः षडहस्त्रयश्छन्दोमा गोतमस्य च
तुष्टोमो विश्वजिदतिरात्रो हीनाश्वन्चहं विहतानि सहस्राणि दक्षिणा च तृष्टोमपृष्ठ्यसत्राश्वखानो द्वादशाहः इति काठके अथ महाव्रतं पौण्डरीकस्य यमस्यैवैकादश
रात्र पौण्डरीकः स्वाराज्यकामस्याश्वासंगपः षडहः पूर्वे त्रयश्छन्दोमाश्चतुष्टोमो अग्निष्टोमो मां तरउक्थ्यो विश्वजिदतिरात्रोऽतिरात्रेऽत्याश्वउपालश्वोन्चहथ सहस्रा
णि दक्षिणा सहस्रमंतश्च उभयश्चजापते द्वादशाहः सडकः इति इत्येकएकादशरात्रः पौण्डरीकः द्वादशाहस्तस्त्र क्रमेणैव द्वादशाध्यायेउक्ताः पंचमीकं पम
डिका इतित्रिरग्निविन्न संघाटस्य पतिमाहायाज्ञिकश्री प्रजापतिसुतेन याज्ञिकदेवेन कृतायां कात्यायनसूत्रपद्धतौ त्रयोविंशतितमोऽध्याय २३ १६
समाप्तः अहीनानां पद्धतिः समाप्ता ॐ शुभम्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अहीन पद्धतिः
समाप्ता

श्री ५ को सरकार

श्री ५ को सरकार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रायश्चित्तानि
प्रारभ्यन्ते।

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे॰प श्रीगणेशाय नमः ॥ दर्शपूर्णमासादीनि सत्रांतानि कर्माण्युक्तानि अधुनां तेष्वेव कर्मसु कर्मविनाशे प्रायश्चित्तान्यभिधीयन्ते कर्मविनाशश्चतुःप्रकारः अकर
णं न्यूनकरणमतिरिक्तकरणमयथाकरणं च अथवा एकं एव प्रकारः सर्वमेवेदमयथाकरणमिति॰ तत्र कर्मविनाशानंतरं तत्कालमेव प्रायश्चित्तं भवति तच्च द्विविधं
आदिष्टमनादिष्टं च यत्र विशेषतो निमित्तमुद्दिश्य नैमित्तिकं विधीयते तदादिष्टं यथा पृषदाज्यस्कंदने जुहुयाद्यविहाविति प्रेंसप्यमानस्थे दाशेतरूतिं जुहुयाय
त्वष्टुरिति शोणितं चेन्नक्रयां द्रुह्याः सोमः स्वाहेति जुहुयादित्यादि यत्र सामान्येन निमित्तमात्रमुद्दिश्य नैमित्तिकं विधीयते तदनादिष्टं यथा महाव्याहृतिहोमानां
देश इति तथा कालाकृतीषु अथ दीक्षासु किंचिद्विलोपयते अथ यदि सोमक्रयणं किंचिदुपयेने तेनैव मादि तत्र यत्तदिष्टं तदध्वर्युरेव जुहोति यत्र होमरूपमभि
मर्शनाभिमंत्रणजपादिकं तदप्यध्वर्युरेव करोति यत्रानादिष्टं व्याहृतिहोमकालाकृत्यादिकं तद्ब्रह्मा जुहोति यत्राग्निहोत्रपिंडपितृयज्ञादौ ब्रह्मानास्ति तत्राग्निहो
त्रादेर्यः कर्ताध्वर्युर्यजमानो वा स एवानादिष्टं जुहोति तद्ब्रह्मा यत्र च दर्शपूर्णमासादौ ब्रह्मवरणात् प्राक् महाव्याहृतिहोमनिमित्तमापतति तत्र हविर्नजपांते समंत्रक रम्पः
ब्रह्मवरणमपकर्षणीयं ततो वृतेन ब्रह्मणा महदनादिष्टं होतव्यं तत्र प्रथमं सर्वसाधारणप्रायश्चित्तमुच्यते कर्मविनाशे प्रायश्चित्तांतरस्यानादेशे सर्वत्र मस्त १
व्याहृतिभिर्होमः कर्तव्यः तत्र ऋग्वेदविहितस्य कर्मणो विनाशे प्रायश्चित्तांतरस्यानुक्तौ भूः स्वाहेति मंत्रेण चतुर्गृहीतमाज्यं परिस्तरणसमिदाधानपूर्वकं गार्हपत्ये ब्र

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वाजुहोति इदमग्नये ततः सर्वप्रायश्चित्तमाहवनीये जुहोति तत्राहवनीयस्य परिस्तरणं समिदाधानं जुहां सकृद्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पंचवारुणीर्जुहोति त्वं
नो अग्नेऽयमग्न इति एषमा· इदमग्नीवरुणाभ्यां स त्वं नो अग्न इति द्वितीया इदमग्नीवरुणाभ्यां अयाश्चाग्नेऽसीति तृतीया इदमग्नये अयसे ये ते शतमिति चतुर्थी इ
दं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः उदुत्तममिति पंचमी इदं वरुणाय अस्माभ्राऊतिपंचकस्य सर्वप्रायश्चित्तमिति संज्ञा यजुर्वेदविहितस्य
कर्मणोऽयथाकरणे प्रायश्चित्तांतरस्यानादेशे चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा परिस्तरणं समिदाधानं च कृत्वा दक्षिणाग्नौ भुवः स्वाहेति ब्रह्मा जुहोति इदं वायवे
सोमायाग्नेवाग्नीध्रीयाग्नेः प्रणयनानंतरं ऽव इत्याग्नीध्रीये जुहोति ततः पूर्ववत्सर्वप्रायश्चित्तमाहववनीये जुहोति सामवेदविहितस्य कर्मणोऽयथाक
रणे प्रायश्चित्तांतरस्यानुक्तौ चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा परिस्तरणसमिदाधानपूर्वकं स्वः स्वाहेति आहवनीये जुहोति इदं सूर्याय ततः पूर्ववत्सर्वप्राय
श्चित्तमाहवनीये जुहोति दर्शपूर्णमासादौ आज्यसंस्कारात्पूर्वं निमित्ते आपन्ने व्याहृतिहोमार्थमाज्यसंस्कारं कुर्यात् परिस्तरणं त्वग्निमित्रपात्रे गार्हप
त्योदे· परिस्तरणं कुर्यात् सर्वत्र जुहा प्रायश्चित्तहोमं तव्यमिति श्री अनंतयाज्ञिका हरिस्वामिनश्चाहुः तथा च शांखायन जुहूश्च पात्रं चतुर्गृहीतं प्रायश्चित्ते
तिष्ठति अग्निहोत्रहवण्युपनिकर्कः यज्ञोपवीतिनाबद्धशिखेन पवित्रपाणिनाऽबद्धकच्छेन दक्षिणमावांतेन ष्ठ विनास्नातेन कर्मकर्तव्यमित्यादिस्मृतिविरु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे॰प स्यान्यथाकरणे वेदविशेषमूलत्वेनाज्ञाते भूः स्वाहेति चतुर्गृहीतं गार्हपत्ये जुहुयात् भुवः इति दक्षिणाग्नौ स्वरित्याहवनीये भूर्भुवः स्वरित्याहवनीय एव इदं
प्रजापतय इत्यस्य त्यागः एतानि चतुर्गृहीतानि हुत्वा सकृदाज्यं गृहीत्वा आहवनीये सर्वप्रायश्चित्तं जुहुयादिति याज्ञिकवासुदेवाः आऊ भूः स्वाहेत्याज्याहुति
नवकमप्याहवनीय एव होतव्यमिति कारिकासंप्रदायकारौ आज्यमिश्रणादौ प्रसंगात्संस्कृतत्वेन नैवान्येन प्रायश्चित्तमपि होतव्यमिति हरिस्वामिनो याज्ञि
काश्च सर्वत्रार्थं त्यजेवाज्यसंस्कृतप्रायश्चित्तं कर्तव्यं नान्यार्थसंस्कृते नेति कश्चीदयः प्रवासोऽशक्त्यादिना यजमानस्य त्यागकरणासंभवे पत्न्या त्यागः कर्त्तव्य
स्वयंकर्तृके त्यागाभाव इति गर्गः अथोच्यते पदार्था द्विविधा आरादुपकारकाः संनिपत्योपकारकाश्च तत्रारादुपकारकास्तु चेत् अदृष्टार्थत्वप
क्षे यानि प्रणयनं ऊरुग्रहणं स्फोटकप्रहारः पूर्वाघारांजलिकरणोत्तराघारप्रयाजाज्यभागानुयाजपत्नीसंयाजदक्षिणाग्निहोमपूर्णपात्रनिनयनाया रामः
हवनीयोपस्थानानं भागा वेष्मणः वर्जितं प्राशनान्तं कर्मापवर्गाचेत्येतान्यारादुपकारकाणि अन्यानि संनिपत्योपकारकाणि तत्रारादुपकारक २
स्याकरणे नादिहुत्वा प्राक्कर्मसमाप्तेस्तस्य करणं संनिपत्योपकारकस्य द्रव्यसंस्कारस्याकरणे प्रायश्चित्तं हुत्वा संस्कार्यद्रव्यस्य मुख्ये प्रयोगात्प्राक्कर
णं तत ऊर्ध्वं लोप एव अकरणनिमित्तं प्रायश्चित्तं मात्रं भवति तदुक्तं निदानसूत्रे अंगमपरिसमाप्ते प्रधाने क्रियते परिसमाप्ते तु न कर्तव्यं तदुपकारार्थत्वा

त् द्रव्यसंस्काररूपत्वात्कर्मोद्द्रव्येलुप्यतेनतदर्थत्वात् अंतरिते प्रायश्चित्तं तु क्रियते संस्कारलोपात् संस्थिते प्रधाने यदंगं तु प्रतस्यापवर्ग इति अकाले वक्तृतस्य
कर्मानुग्रहार्थं पुनरावृत्तिर्नभवति तदुक्तं कठसूत्रे प्राकालात्तत्कृतं कर्मनावर्त्तयेदंतरितं प्राक् समापानात्कुर्यादिति मानवेव कर्मांतरितं कुर्यात्संस्का
रांतरे प्रायश्चित्तमेव कुर्याद्व्याहृती महमंत्रमावर्त्तयेत् स्त्रीवेति तथादेवतावचनयोर्व्यत्यासे वाक्यमंत्रकर्मविपर्यासेऽनाम्नात प्रायश्चित्तायां
वाऽयदित्वं नः सत्वं नोऽयाश्चाग्ने इत्येताभिर्जुहुयाद्याहृतिभिर्व्या कालेनावाचं विसृज्य वेतविनिगयपुनर्कुर्यादिति काठकेतुः मंत्रांतरे कर्मविपर्यासे
त्वं नो अग्न इति द्वाभ्यां जुहुयादिति आपस्तंबः एकस्मिन्दोषे श्रूयमाणानि प्रायश्चित्तानि समुच्चीयेरन् जपहोमइज्याश्चेति मानवे व्रता प्रायश्चित्तानि
स्रुवेणजुहोतीति ततो भूः स्वाहेति गार्हपत्ये यजुर्भ्यो भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ सामतः स्वः स्वाहेत्याहवनीये सर्वतो भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्याहवनीय एवेति अ
नस्रुवेणैव प्रायश्चित्तहोम उक्तः तेन स्रुवासंभवे वाज्यासंभवे वक्षतविस्रुवेणाप्येकाभूरित्याज्याहुतिर्होनवा अकरणावरणतरीयस्यापि श्रेष्ठत्वात् महापित
यत्नेव यज्ञोपवीतित्वाच्च सरिनिमित्तेजाते नैमित्तिकहोमोपि यज्ञोपवीतिना कार्यः प्राचीनावीतित्वावसरे यत्प्राचीनावीतिनां तत्र भवदिति होमः त्वच इत्यादि स
र्वप्रायश्चित्तहोमश्च दक्षिणाग्नावेव कार्यः दक्षिणाग्निराहवनीयवदिति मनेनाहवनीयकार्यस्य दक्षिणाग्नौ विधानात् अवभृथे वा प्सु सर्वप्रायश्चित्तहोमः सत

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे·प· सनस्तुडियेच परिश्रिसमुच्चयं वकेषु वचनम् घ्यथे स्वामिनेशौ अवइत्याध्वर्य्यं वहोमस्य वमथादौ दक्षिणाग्रावेव अथाग्निहोत्रहोमे प्रायश्चित्तान्यभिधीयंते य
द्यग्निहोत्री गौ उप्यमानोपविशति तदण्डदस्यात् इत्यादिनि एषु यत्तपनाव धादि ज्ञायकरावनी भागं भिचावरुणायेनेति मंत्रेणाभुपविश्यमुत्थापयेत् ततोग्निहो
त्रार्थं ताउत्थाप्यमानां गां तस्मै ब्राह्मणाय दद्यात् यं ब्राह्मणमभ्यागमिष्यन्तं स्यात् अत्र मननभेद यः पुनर्नोगच्छति तस्मै दद्यादिति कारिकायां यं प्रतियजमानोग
मिष्यन्न भवति कार्यार्थमपि तस्मै दद्यादिति याज्ञिका धूर्त्तस्वामिनश्च इदं व्याख्यावादद्यादिति शांखायनः यस्यान्ने नाश्नाति तस्मै दद्यादिति मानवे अस्यैव प्राय
श्चित्तस्य पक्षांतरमुक्तं ते अथवा उप्यमानोपविशेद्गां उद्धत्य दण्डेन प्रदेशेनोत्थाप्य त्वा तूष्णीमेवोत्थाप्याग्निहोत्रार्थं दोहयेत् अस्मिन्पक्षे तस्या गोर्दानं न भव
ति यद्यग्निहोत्री गोर्दोग्धुं न दद्यात् तत्र प्रायश्चित्तहोमं विनाप्यग्निहोत्रार्थमन्यां दोहयेत् यद्यग्निहोत्री गौ उप्यमाना शकृत् कुर्यात् तत्तानंगानि हस्तेनाभिघ्रा रामः
सयेत् गोर्मुखे प्रवेशयेत् यवसाद्गवतीति मंत्रेण १ प्रथमा कण्डिका तस्या दोहकाले शकृत्करणं वन्या गौः पयसाग्निहोत्रं जुहोति प्रायश्चित्तं विशेनेन
उत्सन्ना शंकया न तत्परित्यजति यद्यग्निहोत्र्या दोहनेश्वर्य्येत तन्ने घ्नोरुधिरं निः सर निलनत पूर्वयुक्ता मनेनतिप्रैषः मेध्यमाणस्यापकल्पनं अन्वाहार्य्यपच २
नं परिश्रपितं चाइति प्रैषः अध्वर्य्युप्रेषितो दक्षिणाग्नेः परितः परिश्रितं करोति ततो दक्षिणाग्नौ तस्य लोहितं धिश्रयणं मेक्षणेन तस्या ॥ तानंग्न

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पयित्वा ब्राह्मस्य दक्षिणाग्नेरेवोल्मुकेन स्पनिरोहनेनैव रुद्राय स्वाहेति होमः उदकोपस्पर्शनं - इदं रुद्रायेति त्यागः अन्येनाऽदुष्टेन पात्रेण तमेव रुद्रेयत्नेयमा
ऽग्निहोत्रहोमः तस्मात्स्रुधिरदोहिन्या गोः स्तन्यमेव दानं यं प्रतिनिगद्येत एतेनो तु दक्षिणा आवेवतुह्नीहोमउक्तः तस्मिन्नेन कुपयित्वा तस्मिन्नल्पहुलं जुहुयादिति
यदि होमसाधनं पयो गवि विस्थितमेव सन्तु अपभाक्रमणाऽमेध्यभक्षणादिना दुष्टं भवति तदा गवि स्थितमेव तत्पयो रुद्रेन त्रेपयइति मन्त्रेण रुद्राय निदिश्य
ते उदकोपस्पर्शनं वत्सस्य गोस्तनसंबंधावसरे गवि स्थितं यदि कपभाक्रमणमेध्याभक्षणादिना दुष्यति तत्तदा गवि स्थितस्यैव वायवे तन्त्रेपयइत्येतिदेश
एव भवति सन्ततेभ्योऽनिःकाश्यमानं पयो यदि दुष्यति तदा तदुष्टं पयो दोहनेनैवाऽग्निभ्यां स्वाहेति जुहोति आहवनीयसमिन्धानपूर्वकं अथवा अग्निनावे
तन्त्रांपयइति पात्रस्थस्यैवातिदेशं कुर्यात् अथवा उक्तं गार्हपत्याऽङ्गं भस्मोत्तरतो निरुह्य तस्मिन्नल्पं भस्मनि तत्पयत् तूष्णीं निनीय पर्युदकं निनये
त् ततोऽन्येन दुग्धेन पयसाग्निहोत्रं जुहुयात् इत्थं पयो यद्यधिश्रयणादाग्निरस्पति तदा तत्पयो दोहनेनैव सोमाय स्वाहेति आहवनीये जुहुयात् ।
अथवा सोमेति तन्त्रेपयइति पात्रस्थमेवातिदिशेत् अथवाप्युक्तं अधिश्रयणार्थमङ्गाराः उत्तरतः पृथक्कृता भवंति तान् एव तु सतेषामङ्गाराणां
स्थाने यद्दुष्टं भस्म भवति तत्र तत् तूष्णीं निनयेत् उपर्युदकं निनयेत् अनेन दुग्धेन पयसाऽग्निहोत्रं जुहुयात् अत्रावधिश्रितं पयो यदि दुष्यति तदा स्थाल्यै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प. वरुणायेस्वाहेतितस्यौजुहुयात् अनेनमुद्गेनपयसाऽग्निहोत्रंजुहुयात् वरुणेनतन्त्रेपयइत्यादिदेशोवा अथवाप्यनुक्तं येऽङ्गाराःपयसोऽधिश्रयणार्थमुप
रतःकृताभवंतितेश्चेवांगारेष्वेतदुष्णंतेनैवपात्रेणतूष्णींजुहुयात् तथाहोमःकर्तव्योयथातेनहोमेनतेंगाराःशाम्येयु ततोंगाराणांमुपर्युदकासेकंकुर्यात्
उदंतंतापेनस्थाल्यामूर्द्धमूर्द्धगच्छत्पयोयदिदुष्टंभवतितदापूष्णेस्वाहेतितस्यशंस्येहोमः पूषन्नेतत्तेपयइत्यतिदेशोवा यदाउत्कलितंतदुपशांतिंयातुवत्य
योउच्छ्रयतितदामरुद्भ्यःस्वाहेत्याहवनीयेतस्यौजुहुयात् मरुतएतद्वःपयइत्यतिदेशोवासपूर्वेनानेनशुद्धेनपयसाऽग्निहोत्रहोमोभवति यदाविंदुमउप
रिजातउदुदंपयोविनश्यतितदासरस्वत्यैस्वाहेतिहोम सरस्वत्यतन्त्रेपयइत्यतिदेशोवा यदर्थिंदवोप्युपशांताभवंतितदाउष्णपयोमित्रायस्वाहेत्याहवनी
जुहुयात मित्रैतत्तेपयइत्यतिदेशोवा उद्वास्यमानेचेत्पयोविनश्यतितदासवित्रेस्वाहेतिशंसेजुहुयात् सवितरेतत्तेपयइत्यतिदेशोवा । ह्रियमाणमेत्र
रकालंयदिपयोविनश्यतितदादित्यैस्वाहेतिशंस्येजुहोति अदितएतत्तेपयइत्यतिदेशोवा अग्निहोत्रहवण्यांस्रुवेणोन्नीयमानंपयोयदिविनश्यतितदा राम
विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहेत्याहवनीयेहोतव्यं विश्वेदेवाएतद्वःपयइत्यतिदेशोवाकार्यः अथवाप्यनुक्तं पयउन्नीतंपयोयदिदुष्येत्तदाहवनीयेसमिधमा ४
धायाहवनीयादेवोल्मंभस्मपृथक्कृत्वातस्मिन्भस्मनितत्पयतन्नीतिनयोपर्युदकमासिंचेत् अथवाउष्णेनैवहोमःकार्यः नवैदेवाइतिश्रुतेः यथाहव

नीयं प्रतिहोमायनीयमानं पयो यदि दुष्यति तदा धात्रे स्वाहेति होतव्यं धात्रे तन्त्रे पयइत्यतिदेशो वा यद्याहवनीयं प्रतिनयनाय क्रियति मार्गे चलितेप
यो दुष्यति तदा विश्वकर्मणे स्वाहेति संश्ये होतव्यं विश्वकर्मणे तन्त्रे पयइत्यतिदेशो वा यद्गार्हपत्याहवनीययोर्मध्यदेशानीतं पयो यदि विनश्य
ति तदा वैश्वानराय स्वाहेत्याहवनीये तस्य होमः वैश्वानरे तन्त्रे पयइत्यतिदेशो वा उन्नीतस्योपरि वर्षणे इदं ममभ्रेयस्करं इति ध्यात्वा तेनैव पयसा हो
मः कार्यः आहवनीयसमीपं प्राप्तं पयो यदि विनश्यति तदा द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेति शंस्ये होमः द्यावापृथिव्यावेतन्त्रे तां पयइत्यतिदेशो वा यदि होमात्प्रा
ग्विनष्टं तदा इंद्राग्निभ्यां स्वाहेति मंत्रेण पूर्वाहुतिर्होतव्या इंद्राग्नीएतन्त्रे तां पयइत्यतिदेशो वा प्रागुत्तराहुते यदि स्कंदस्य पयो विनश्यति तदा प्रजापतये
स्वाहेति विनष्टं पयो जुहुयात् प्रजापतयएतन्त्रे पयइत्यतिदेशो वा ततः पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीतोत्तराहुतिहोमः न चतुर्गृहीतमन्येन केनचित्स्रुवेण गृहीत्वा
ऽस्मै होत्रे श्रानीयसमर्पणीयं वक्ष्यमाणन्यायानुसारात् सकृद्गृहीतेनोत्तराहुतिरिति संप्रदायः उत्तराहुतिहोमानंतरं प्राग्भक्षाद्यदि पयो विनश्यति तदें
द्राय स्वाहेत्याहवनीये जुहुयात् इंद्रेतन्त्रे पयइत्यदेशो वा एवं यथा कल्पोपयातेन दैवतेन तद्दैवतं होमं कृत्वा अपवारुद्रेतन्त्रे पयइत्यादि प्रयोगेणात
उष्टं पयो ऽतिदिश्य वा ऽन्येन दुग्धेन पयसा ऽग्निहोत्रं जुहुयात् तत्र गविस्थितस्य पयसो वत्सोपसर्जनकाले विनष्टस्य च होमासंभवादतिदेशपक्ष एवम्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वति उपशमानमाग्निनमित्यादिषु उभयं भवतीति कारिकार्थः अथवा होमविधाने सामर्थ्यादविस्पष्टं दुग्धमपि दुग्धाहीनत्वं होमपक्षे तण्डुलाज्ययवागू
दध्यादिषु होमद्रव्येषु श्रुतिनिषिद्धेष्वेतान्येव प्रायश्चित्तानि यथासंभवं कर्तव्यानि तत्रैवमतिदेशप्रयोगं अनुकरानन्तरं तण्डुलाः एतत्त्रैश्राज्यं एषां तेष्व
गृ एतत्त्रैदधीत्यादि काठके उन्नीतमवहन्तं मित्रो जनानीति समिधमाधाय तदुत्वा॰ऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् अग्निहोत्रमुन्नीतं कीटावपन्नं हिरण्य
गर्भ इति वल्मीकवपायामवनीयान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् तथा यदि समुन्नीतं स्कन्देत् छिद्रिर्वा तन्न गृह्णीयेत यद्युवैव तु पर्युन्नीतं स्कन्देत् स्थाल्यां शेष
मवनीय होतव्यमन्यथाऽभिदोह्यमिति आश्वलायनब्राह्मणेऽपि ततऽजुर्यस्याऽग्निहोत्रमुपसन्नं दुह्यमानं स्कन्देत् कानत्र प्रायश्चित्तिरिति सान्यत्र स्कं
दयेत्तदभिमृश्य जपेद्यद्द्यदुग्धं पृथिवीमसृप्रदोषधीरत्यसृपद्यदापः पयो गृहेषु पयो अघ्न्यायां पयो वत्सेषु पयोऽस्तु तन्मयीति तत्र यत्प
रिशिष्टं स्यात्तेन जुहुयाद्यद्यत्वं होमाय स्याद्यद्य वै सर्वा शिक्तं स्यादन्यामाहूय तां दुग्ध्वाऽनेन जुहुयादिति अग्निहोत्रार्थं होमद्रव्यं पयो यवाग्वादिकं य
दि स्कन्देत् स्थालीतो भूमौ पतेत् अन्यत्र वा भस्मकाष्ठादौ तत्र स्कन्नं पृथिवीमसृप्रजनीति मंत्रेण तद्भूम्यां पतितमभिमृशेत् ततः स्कन्नस्योपर्यग्निं
नयेत् ततः स्थाली स्थेन शेषेणाग्निहोत्रं जुहुयात् दोह्यमानस्य स्कन्दने ऽभिमर्शनानन्तरं तस्य पर्युदकासेको ऽन्यस्मिन्काले ऽभिमर्शनमात्रमेव तथै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वष्कृतत्वादिनित्याग्निका यदि पयो यवागूर्वादेशाधारभूता स्थालीभिद्येत स्रवेद्वा अधोमुखीभवेत्तत्स्कन्नं तद्यं स्कन्नप्रायश्चित्तेनास्कन्नमधित प्राजनीत्य
भिमृश्य भूर्भुवः स्वरित्येताभिर्महाव्याहृतिभिः स्कन्नसोमपर्यु दकेनिनी यद्यदि स्थालीभिन्ना भग्ना न पतस्याः भग्नायाः भूमिर्भूमिमिति त्वभिमर्शनं कृत्वा क
पालानि भस्मोद्वापे भस्मराशौ निवपेत् अधोमुखीभावेन कासेकांतमेव यदि हविर्यसिपंचस्तु रोऽग्न्याज्यसंतान्यमांसादि द्रव्यं स्कंदनितपस्कंन
स्य भूम्यादिपतितस्य भूवपन ये स्वाहेत्यादि मंत्रत्रयेणाभिमर्शनं कुर्यात् सोमे पिदासाणीपामे हावीर्य्याग्निये स्कंदने कालाऊनिवावन पूर्वकमि
दमेव प्रायश्चित्तं भुवपन यदृत्यादिभिरभिमर्शनं भवति यदि वर्हिः परिधिः आऊतिः स्कंदेदग्निर्थ वृया देनां संक्रम्यजुऊधातियथाऽवदानं संपाद्य
वषट्कृते मध्ये पाणिना जुहोति तस्मे पूर्णपात्रं दद्यात् भुवपतये स्वाहेति वर्हिः परिधिस्कंनमभिमंत्रयन इतिमानवेदस्थनादंतः परिधिस्कंनेन
प्रायश्चित्तं सोमयागे रसरूपं सोमं स्कंनं देवादिव मंगन्निस्यभिमृशेत् ययोरोजसेति मंत्रेणावास्कंनं सोमम्मुदकेनोपसिंचेत् चत्राविप्रपतिः सो
मे हाविर्यंत्रि यस्कंनं देवादिवमित्यभिमृशेदिति कर्कः सोमे सोमादिकं स्कंनं मितिवासुदेव रसरूपं सोममिति हरिस्वामिनः सूत्रकृन्मीनस्यसर्व
स्य स्कंदने सुग्भे दैवतत्रैवोपवेशनं कर्तव्यं यत्र सुभिन्ना सर्वस्कंदनं वा जानंतनोऽस्कंनमितत्वाजानातीमंत्रेण स्कंदनस्याभिमर्शनमुपयुदकासेकः

दे॰प ततो होमकर्तुरन्यः कश्चित्सर्वस्कंदनेन स्थाम्येव स्रुक्वि स्रुग्भेदे वान्यस्यां प्रतपनादिसंस्कृतायां स्थाल्याः सकाशात्स्रैवपर्जितं च गृहीत्वा नीयास्मै होम
कर्त्रे सर्वस्कंदनस्रुग्भेदनस्थानोपवीतायानीय समर्पयेत् तेनान्यसमर्पितेन होमः कार्यः स्रुग्भेदे त्वाश्वलायनग्राह्यलोको विशेषः यदि स्रुग्भिद्ये
त कानत्र प्रायश्चित्तिरिति ऽ स्यात्स्रुचमाहृत्य जुहुयाद्यदैनां स्रुवं भित्त्वा आहवनीये ऽ भ्यादध्यात् प्राग्दंडां अग्न्यकरणकरां सा नत्र प्रायश्चित्तिरिति स्रुगुक्त्वा
तस्याः सर्वस्कंदने स्कन्नस्यास्कन्नेन त्वाभिमर्शनं स्कन्नस्योपर्युदकासेकपरिशिष्टेन स्कन्नकस्थेनाल्पेनापि होमः कार्यः सर्वस्कंदने तु स्थाल्याः पुनरु
न्नयनं यदि स्थाल्यामपि न स्यात्तदा यां दन्यत्राप्रयानन्यत्पूर्वं गार्हपत्यादाहवनीयमाहृत्याभिश्रयणादिभिः संस्कृत्यार्धं स्रुचि गृहीत्वा न्यो ऽ स्मै समर्पयेत्तेन जुहु
यात् यदि स्थाल्यामल्पं स्यात्तदाल्पेनापि तेन यथा कथंचिदग्निहोत्रं जुहुयात् परिशिष्टेन जुहुयादिति वचनादिति याज्ञिकाः तथान्यापसंवः यदि
उह्यमानं ह्रियमाणाहृतमधिश्रियमाणमधिश्रितमुन्नीयमानमुन्नीतं वा स्कंदेत् देवया दक्षोद्दकमितवश्चमन्यपावाभिषोघमिति तदे राम
वायावतावद्घ्रनाऊति मात्रमपि होतव्यमस्याग्नी हस्तस्योपरि दोहनीयाइतिश्चर्दसूत्रीमिनः परिशिष्टेन कार्यं समर्थेन तेनेति शांखायनभाष्ये स्थाली ६
स्थस्य सर्वनाशे गवांतरं दोहेदग्निहोत्रीं अश्वेति श्रुयो भवत्येवालोपे वचनाभावात् पूर्वोक्तस्यामेव सर्वस्यान्नीतस्य होमे कृते स्याग्न्यर्थं वक्तव्या जुहूर्गृहीते

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नसकृद्धोमेनवोत्तराहुतिः कार्या द्वितीयाकण्डिका पूर्वाहुतिहोमानंतरमाहवनीयानुगमने ऽनादिष्टहोमार्थमाहवनीयमुद्धृत्य तदुत्पाद्य नरुद्धृत्योत्तराहुतिं
जुहुयात् अथवा पूर्वाहुत्यनंतरमाहवनीयोपशमने आहवनीयसमीपे यत्काष्ठं पतितं भवति तदाहवनीयस्थाने निधाय हिरण्यं वा निधाय तस्योपर्युत्तराहु
तिहोमः कार्यः कास्यहोमे क्रियमाने यदि यजमानस्य हृदये असंतोषो भवेत् दाहिरण्यहोमः कार्यः अत्राध्वर्योरभावः उत्तराहुते हुतमप्याहवनीयानुग
मने पूर्ववमेव पुनरुद्धरणादियक्षत्रयं भवति उद्धरणानंतरं आगाग्निहोत्रहोमारंभादाहवनीयानुगमने तमुद्धृत्याध्वर्यवे कृत्वा पुनरुद्धृत्याग्निहोत्रं जुहुया
त् एवं मेवाध्वर्यव पूर्वकं वारत्रयमुद्धरेत् यदित्रिवारमप्युद्धृतमाहवनीयोऽनुगच्छेत् तदा गार्हपत्यं समारोप्य स्वर्वे भौमिस्थाने अपउत्तरस्मिन्प्रदेशे अग्नीनां गार्ह
पत्याहवनीयदक्षिणाग्नीनां स्थानानि कृत्वा पंचभूसंस्कारैः संस्कृत्य गार्हपत्यं निर्मथ्य स्वस्थाने स्थापयित्वाहवनीयोद्धरणं पूर्वाहुतस्यैव दक्षिणाग्नेरु
दद्धयनं एवं सायंहोमार्थे कृते एवं तस्मिन्विहारे सायं प्रातर्होमं केचिदप्याहुरिति केचित्प्रातर्होमार्थं पुनरुद्धरंति प्रातश्चांतिमिन्नं तदाप्यौदकस्थान
स्योविहारे प्रातर्होममात्रं अथवाग्निरुद्धृतानुगमने एकैकदेस्थानानुपलिप्येत्यादि प्रायश्चित्तं कुर्वंति एके मतं कृत्वोप्युद्धरंति अग्निहोत्रविहारकालेगा
र्हपत्यानुगमने स्मिन्काले गोमयपिंडे वाग्निरूपशांतस्तदीयेन भस्मना अरणीस्पृष्ट्वा मंथनं कार्यं इति कर्कसंप्रदायकारो अन्येतु सर्वदा गार्हपत्यसमने के

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे·प रात्रहवनीत्याऽऽ: अग्निनाशधांत्यामथिते ग्नौ पूर्वाग्ने दृष्टिनेमध्यितेनमारोप्य पूर्वाग्नौ होमः कार्यः जातेमावरणिस्थे मंथनयंत्रविमोके कृते प्राकस्थापनाद्
पशांतेपुनराधेयमितिमंडन सर्वस्यगार्हपत्यस्य आहवनीयस्थाने ध्वांतोद्धरणोक्तेनेपंचभूसंस्कारपूर्वकंगार्हपत्यस्थानेस्थापयित्वा प्रायश्चित्तहोमार्थं
दक्षिणाग्निपूर्वकमाहवनीयमुद्धृत्याध्वर्यवं कृत्वाग्निहोत्रार्थमाहवनीयदक्षिणाग्न्योरुद्धरणं कुर्यात् दक्षिणाग्निस्थानेसर्वोद्धरणेप्येवं शक्तिपक्षादिष्व
पिसर्वोद्धरणेएतदेवनैमित्तिकं सर्वस्याहवनीयस्योल्मुकोद्धरणेकृतेपितंस्वस्थानेस्वनीयार्थवं कृत्वापुनरुद्धरणं कार्यं सर्वस्याहवनीयस्यपश्चात्
स्वपणार्थनयनेप्येवं सर्वस्याग्नीध्रीयस्योपयज्ञमार्थं होतमि[illegible]स्थापितेप्येवं सर्वत्रैकदेशनयनेविहितेसर्वनयनेकृतेऽप्येवं उल्मुकयोर्विद्यमानयो
राहवनीयानुगमेतत्पीरनुयाजार्थं त्वागार्हपत्यादेवाहवनीयस्योद्धरणं नोल्मुकाभ्यां आहवनीयविद्यमानेगार्हपत्यस्योपशमेआहवनीयात्प्रत्यावृ रामः
शिहोमार्थमुद्धरणं कार्यं सप्राहवनीयः पश्चात् आहवनीयस्थाने वसिष्ठः सगार्हपत्यः पूर्वोद्धृतएवं दक्षिणाग्निराहत्यविनितीयेस्थानेस्थाप्यः एवं कृ ७
त्वाग्निहोत्रं होतव्यं होमान्तेगार्हपत्यस्य मथनंकार्यं यस्याग्निहोत्रे आऽऽनेयरोग्निरागच्छेदनुगमस्य पूर्वमुपस्मान्मथित्वा प्रणयेयदित्वरेतत एव प्रा
चमुद्धृत्य दक्षिणाग्निं मनवानीयसायंप्रातर्जुहुयादितिमानवे अथवासकलमप्याहवनीयं गार्हपत्यस्थाने आहत्य वततएवगार्हपत्यस्थानेमाहृत्याद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुनराहवनीयस्योद्धरणं कार्यं होमान्तेच गार्हपत्यस्य समंथनं १ अथवा तत एवाग्नेर्ज्वलन्तं गार्हपत्यस्थाने आहवनीयमानीय पूर्वोद्धृत्येमाहवनीयख
रस्थमाहवनीयं परित्यज्य गार्हपत्यं खरस्थापनं : एकाधानेनाहवनीयमुद्धृत्याग्निहोत्रं होतव्यं होमान्ते गार्हपत्यस्य समंथनं ऽथवा गार्हपत्यं निर्म
थ्य ततउद्धरणं कार्यं ४ अत्र प्रकारद्वयं पूर्वमाहवनीयसमारोपणाऽसमारोपणं वा समंथनं कार्यं नेत्राऽसमारोपपक्षे पूर्वमाहवनीयमुपशमय्य गा
र्हपत्यं निर्मथ्य तत्स्थानत एव संस्थाप्य तत्स्थानत एवाहवनीयमुद्धरेत् दक्षिणाग्निः पूर्वोद्धृत एव सर्वविधे विहाराग्निहोत्रहोमः समारोपणे वेतियके
चिदाहवनीयं समारोप्योदकस्थानान्युपलिप्य निर्मथ्य सकृदुद्धृतेनास्मिन्विहारे सायं प्रातर्होमः दक्षिणाग्निः पूर्वोद्धृत एवोपस्थापयते प्रातरेवेति
नित्यमंततः प्रातर्होम एव केवल तत्राग्न्युत्पत्तिपक्षे सायमेतत्कृत्वा प्रातः कालेग्निहोत्रहोमानन्तरं तत्रक्केभ्यः पूर्वेभ्योऽग्निस्थानेभ्यो भस्मोद्धरणं गोमयेनैते
षांस्थानानामुपलेपनं पंचभूसंस्काराः अरण्योरग्नीसमारोप्यात्र रस्मात्स्थानात्तत्स्थाने प्रत्यागमनं गार्हपत्यस्य मंथनं खरेस्थापनं पथिकृदि
ष्ट्यर्थमाहवनीयस्योद्धरणं दक्षिणाग्नेराहरणं ततो ग्नयेपथिकृते ष्टाकपालः पुरोडाशोऽन्वाधानादि कर्मापवर्गान्तं आहवनीये विद्यमानेमा
र्हपत्योपसमेसमारोप्य मंथनपक्षे एतावन्मात्रं पथिकृदिष्टिर्लिख्यते ग्रहणेऽग्नयेपथिकृते जुष्टं प्रोक्षणं अग्नये पथिकृते त्वा जुष्टं ना

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एतनोऽग्निं पथिकृतं गाह्वपेऽपि ये अग्नये पथिकृतेऽनुब्रूहि अग्निं पथिकृतं यज इत्यागे इदमग्नये पथिकृते आन्वाहार्यो दक्षिणाऽग्नेः पथिकृतऽज्ञिती अ
ग्नेः पथिकृत मत्र पदन्त प्राशित्रेडावदानं तु अयजमानभागचतुर्धाकरणानि भवंति होत्रेऽपि विशेषो लिख्यते शूलपथाभिप्रायेण समुद्रसा
धेन्या अग्निं पथिकृतमावह स्वाहाग्निं स्वाहा सोमं स्वाहाग्निं पथिकृतं स्वाहा देवा इत्यादिकामं प्रोवाज्यभागौ अग्निर्हि वा शीत्वं सोमासीत्याज्यभागयोः पुरो
नुवाक्ये वेधा ष्टि वे इति प्रधानयागे पुरोनुवाक्या वेत्था हि यजामहेऽग्निं पथिकृतमादेवानामपि पन्थामगन्म यच्छक्रवाम तदनुप्रवोढुं अग्निर्विद्वान्त्स यजा
त्सेदु होता सो अध्वरान्त्स ऋतून् कल्पयाति सोऽग्रे निंयाज्या । ये ष्ठोऽग्ने अग्न इमे अग्नये इति विराजौ संयाज्ये अयाडग्निरग्नेः प्रियाधामान्ययाडग्नेः पथिकृतः प्रि
याधामान्ययाडेवानामित्यादि अग्निः पथिकृदवीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति विशेषः ॥ सांवत्सरं नमनेति स प्रकृतिप्राकृतो याज्यानुवाक्ये अन्यत्समानं अ
पवामं वन यस्ये वायः पक्षा गार्हपत्यं निर्मथ्य स्वस्थाने स्थापयेत् । पूर्वोक्तावेवाहवनीयदक्षिणाग्नी ततोऽग्निहोत्रहोमश्चैकः पक्षः अस्मिन्पक्षे नाय
श्रामेवेत दिग्राध्वर्यवहोमो भवतीति कर्कः नैमिषारिका प्राप्नेपवपुनर्विधानं प्रायश्चित्तं कुर्यात्साङ्घ्यायनः इतरौ पक्षौ पूर्ववत् केचिदितरयोरप्ययो
रपि पक्षयोः पूर्ववद्धोमो भवतीति व्याचक्षते अरण्योरग्निसमारोहे त्वहं हरिस्वामि व्याख्यानं गार्हपत्यमरणीवदरण्यौ रारूढस्य ॥ अरणीवावसगच्छतीति व

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

वनात् आहवनीये समारोपिते उभौ समारोपितौ भवतस्तत्रारणोस्तमाहवनीयं समारोप्येत्यर्थः अथवा भावपितश्चैवेदानीं वर्तेते इति तत्समारोपणे नोभौ स
मारोपितौ भवतस्तत्रारणोपारण्योरित्येव उपपद्यते यदि गार्हपत्याउद्धृतो दक्षिणाग्निः प्राग्सोमांऽद्धृत्य तदाध्वर्य्यवहोमार्थं दक्षिणाग्निमाहृत्याध्वर्यवं कृत्वा गार्ह
पत्यात्पुनरग्निहोत्रार्थमाहरेत् यदि पुनराहृत्यैः पुनरनुगच्छेत्तत्रोन्वारोपितमेवाहरेत् यदि विहारमोहतोऽपि पुनरनुगच्छेत्तदानमित्रं हन्नेके आचार्या दक्षि
णाग्नेराहरणं न क्रियत एवेत्याहुः तदा दक्षिणाग्निहोमलोपस्तस्माध्यत्वात् एकेशतकत्वो व्याहरंति दक्षिणासंहृतो दक्षिणाग्निश्चेदुपशांतस्तदा येन प्रकारेण
निर्मंथन वैश्यकुलांबरीषादिना आधानसमये संपादितस्तेनैवात्रापि संपादनीयः नित्यधारित्वपक्षे यदि गार्हपत्यादयो न यो नुगच्छेयुस्तत्र आधर्यवहोमपू
र्वमेकैकस्य स्वयोनेराहरणं आहवनीयजागरणं वेत्यादि प्रायश्चित्तमपि नित्यधारित्वपक्षे न भवति धारणत्वपरार्थत्वादिति जैमिनिना निरस्तत्वात् दर्शपू
र्णमासाद्यर्थमुद्धृत्य अग्निहोत्रं विहारकालेनुगतेऽपि नैते पक्षाः किंतु गृहीतानुगमने वान्वग्निरित्याहत्य समिन्तमिति वाभ्यासपत्तिरेवदिग्येन देव भवति अ
ग्निहोत्रार्थोद्धरणकालादन्यस्मिकाले गार्हपत्यानुगमने भस्मनारणीसंस्पृश्य पत्नं मथित्वा संस्थाप्याध्वर्यवहोमार्थे दक्षिणाग्निहोमपूर्वकमाहवनीयमुद्धृत्याध
र्यवं जुहुयात् तदाहकारिकाकारः विहारकालादन्यत्र यदा तर्येनुगच्छति मथित्वा तर्यं समुद्धृत्या नादिष्टं तत्र जुहुयात् इति यदि जाग्रत एव तूपशांतमाहवनीयमुप

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शांतश्चांत्यापुनर्गार्हपत्यादभ्युद्धरेत् तमन्वाधायैवं कृत्वा ध्रांत्योद्धृतस्य गार्हपत्यमध्ये पश्चात्प्रक्षेपः कार्यः अथ संकल्पेतथा सोयमग्निरिमे वंता इति ध्येन तद्दंशायधिनं कु
र्यात् तं ध्रांत्योद्धृतं पूर्वोद्धृतस्याहवनीयस्य पश्चात्परस्तात्वास्थापयित्वा उभयत्राग्निद्वयेपि होमं कुर्यात् नचैवं कर्तव्यं आरण्यानवतिं श्रणालिकासदृशी पूर्वसमिधमाधाय
एकमेव चतुर्गृहीतं तस्यां समिधि तथा होतव्यं यथा कृतं द्वयमुभयोरग्न्योः प्राप्नोति एवमुभयत्र होमः कृतो भवति यद्येव ध्रांत्योद्धृतस्याग्नेः पूर्वाहवनीयस्योपरि निधा
ने कृते अग्नयेग्निमते ष्टाकपालः पुरोडाशो भवति तस्मिन्नेव विहारे अग्निहोत्रांगत्वात् अग्नयेग्निमते जुष्टं गृह्णामि अग्नयेग्निमते त्वा जुष्टं प्रोक्षामि अग्निमग्निमन्तं
गच्छ अग्नयेग्निमते जुष्टं ह अग्निमग्निमन्तं यज इदमग्नयेग्निमते प्राशित्रेडाखंडवत्वल यजमानभागचतुर्धाकरणानि भवन्ति अन्वाहार्यो दक्षिणा अग्नेरग्निमत उ
ज्जितिं अग्निमग्निमां सन्नमपठ दन्विति होत्रे विशेषः सप्तदश सामिधेन्यः अग्निमग्निमन्तमावह स्वाहा अग्निमग्निमन्तं स्वाहा देवा इत्यादि वार्त्रघ्नावाज्यभागौ अग्निना
ग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा हव्यवाड् जुह्वास्य इति प्रधानस्य पुरोनुवाक्या येऽग्नेऽग्निमग्निमन्तं त्वं ह्यग्ने विप्रानां विप्रेण सन्तता सखा सख्या समिध्यसे उ वौषट् उेप्रे
अग्न इमो अग्न इति विराजोस्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ये अयाडग्नेरग्निमतः प्रियाधामानीति विशेषः अग्निरग्निमान् हविर्जुषतामिति सूक्तवाके शास्त्रायमाने अग्निमग्नि
हविर्भिरिति पुरोनुवाक्या अग्निनाग्निः समिध्यत इति याज्या पित्राहि देवान् इमो अग्न इत्येतौ स्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ये कर्मापवर्गान्ते सर्वप्रकृतिवत् समाप्तायामिष्टाव

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वह्निहोत्रहोमः द्व्यकाकालत्रिंशाद्यभावे नैमित्तिकं तु समर्थस्याहविले स्वरहितस्य वा स्मिन्निमित्ते द्वंद्वशायश्चित्तांतरमुक्तेः अग्नेरुपर्यग्निनिधाने श्रांत्या कृते समितं थं सं
कल्पेयाथं संवामनं शांतिं वाभ्यां मुप्स्थान योरप्योरुपस्थानं वा कुर्यात् हविले स्तेयजमानस्याचिन्तेनलुप्तनाप्रायश्चित्तेन प्रसंतोषे एवं क्रमिकिं कुर्यात् हविले स्याध
भावे द्व्याद्यभावे वोपस्थानमिति व्यवस्थितो विकल्पः दक्षिणाग्नेरनुद्धरणोपीदमेव प्रायश्चित्तं सामान्ये नोक्तत्वात् अग्न्यन्वाधानानंतरं यदि गार्हपत्याहवनीयदक्षिणा
ग्नीनां मध्ये कश्चिदनुगच्छति तदा अन्वग्निरुषसमेतीति मंत्रेण तमनुगतमग्निं स्वयोनितः प्राक्तनपूर्वोक्तमिष्टमुपस्थानरूपं प्रायश्चित्तद्वयं विकल्पेन कुर्यात् तच्च हविलेस्त्व
नयेप्रिमनद्दष्टिः हविले स्वाभाभावे द्व्यकालकर्त्राद्यभावे च समितमिति वाभ्यां मुप्स्थं पुनराहवनस्याग्नेरुपस्थानं कुर्यादिति व्यवस्थितो विकल्पः गार्हपत्यानुगमेपि तस्य
जातस्यारणोः सकाशात्स्थापनार्थं स्वरं प्रम्याहरणासं तामग्निरिति मंत्रेण भवति वासुदेवः युक्तं चैतत् तथा चापस्तंबः यद्यवाहितानेराहवनीयोनुगच्छेदन्वग्निरुषसमामिन्यमप्र
णीयन्नित्यादि गृहीतानुगमनेनैवेति चकारेणापूर्वस्योक्तमुपस्थानमेवानुकृष्यते न व्यवहितेनयेप्रिमनेपुरोडाशश्तिश्रीअनंतयाज्ञिकाः एतदपि युक्ततरं अग्नित्रिमिति
सारवांतरसूत्रेषु स्पाद्दष्टेरदर्शनात् अथान्वाधानोत्तरकालं गार्हपत्योपशमे मंथनमेव भवति। न प्रागुक्तो आहवनीयजागरणो वेत्यादि पक्षाः प्रासंतिके प्रायश्चित्तं नावि
धते परार्थत्वादिति जैमिनिना निराकृतत्वात् यदि गार्हपत्यस्य मंथने क्रियमाणे होमकालातिक्रमो भवति तदानन्निमित्तमकृता भुपितउद्धीयात मितो रासो मेत्यादि प्राय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी.प यश्चित्तं कृत्वाग्निहोत्रं जुहुयात् ननु गार्हपत्यस्य प्रकारान्तरेण संपादनमिति कश्चित् अपरे तु मथ्यमानश्चेन्न जायेत यमहरात्परापरेपेत्र माहृत्याभिजुहुयादित्यादिनोपा
येन गार्हपत्यं संपाद्याहवनीयदक्षिणाग्न्यनुगमेवतावपि ततएव विहृत्याग्निहोत्रं हुत्वा होमान्ते मथनं कृत्वा गृहीतानुगमनप्रायश्चित्तं कृत्वेष्टिं कुर्वन्ति युक्तं चैतत् हो
मलानुरोधात् कृताग्न्याधानस्याहवनीयस्योपशान्तस्यास्तमयाउदयाद्वा प्रागनुद्धरणेपि अनुद्धृतास्यस्तमये अभ्युदये वाहिरण्यपरजतधारणपश्चादित्येन प्रायश्चि
त्तं न भवति अग्निहोत्रस्य नुक्तत्वात् अग्निहोत्राङ्गभूतास्त्विष्टिषु क्रियमाणास्वस्य त्वाधानोत्तरकालमग्नीनामनुगमने च गृहीतानुगमनप्रायश्चित्तं न भवति किं त्वनादिष्ट
मात्रं कृतोपशान्तस्य पुनः स्वयोनेराहरणं भवति तदुक्तं कारिकायां अग्निहोत्राङ्गभूतेष्टिमध्येग्न्यनुगमे यदि गृहीतानुगमो न स्यादाधानेष्टिवदत्र तु साधारणं न
वेहार्येन स्यात्पौर्णमासवत् न ह्युद्धरणमिष्ट्यर्थं किं तु होमार्थमिवतत् तस्माद्यथानि होमकालीनस्य अजिक्रिया नग्निहोत्राङ्गमेवं न गृहीतानुगमस्त्विह किं राम:
त्वनादिष्टमात्रेण पुनरुद्धरणं भवेदिति अत्राग्निमदिति यस्मात्प्रयाणावसमाप्तं पवशरावत्कर्मकर्तव्यं अत्र हुते त्वाहवनीये सूर्यस्यास्तमये यजमानः कं १०
चन प्रतिहरिन्तं हिरण्यदर्भे प्रवध्यपश्चादुत्तेजिवाइतिप्रेष्यति सप्रेषितः सुवर्णादर्भे वध्वाग्नीयत्यस्य पश्चाद्धारयेति अथयजमानोन्यं ऋषिसहदृशं वहुतं ब्रास्
णं प्रेष्यति इध्मादीप्यप्रांचमुद्धर्त्तवाइति सब्रास्रणो गाविंशतिप्रभृति काष्ठकमिध्मं तेयुनवर्ध्यं गार्हपत्येपी प्रं कृत्वोप्यमप्रांचमुद्धृत्याहवनीयस्वरेस्यापयति ततः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रत्यागत्याज्यस्थाल्यामाज्यं निरुप्य गार्हपत्येधिश्रित्य स्रुवं च स्रुचं च संमृज्योद्वास्योत्पूयावैश्वदेवं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा समिधमुपसंगृह्याहवनीयं प्रतिगत्वा
हवनीयं परिस्तीर्य समिधमाधायोपविश्य दक्षिणं जान्वाच्य वैश्वदेवस्वाहेति जुहोति सकृद्गृहीतेनेयमाहुतिरिति यो वर्णा प्रायश्चित्तकारिकाकारो ततो दक्षिणा
ग्नेरुद्धरणं ततस्तस्मिन्नेव विहरेऽग्नये सूर्यवते पुरोडाशोष्टाकपालः तत्र विशेषः आग्नये सूर्यवते जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नये सूर्यवते त्वा जुष्टं अग्निं सूर्यवन्तमग्नये सूर्य
वतेनुब्रूहि अग्निं सूर्यवन्तं यज इदमग्नये सूर्यवते न मम प्राशित्रादि चतुर्धाकरणादि सर्वं भवति अन्वाहार्यो दक्षिणा अग्नेः सूर्यवत उज्जितिं अग्निः सूर्यवांस्तम
पत्तदत्त इति इष्ट्यं तेन तद्विहार एवाग्निहोत्रहोमः विहारस्याग्निहोत्रहोमार्थत्वात् अत्र होत्रं सप्रदशसामिधेन्यः आवाहने अग्निं सूर्यवन्तमावह स्वाहाग्निं सूर्यवं
तं [illegible]ग्नेराज्यभागौ उउत्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः दृशे विश्वाय सूर्यमिति पुरोनुवाक्या येयजामहेग्निं सूर्यवन्तं चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणा
स्याग्नेः आप्रा द्यावापृथिवी अंतरीक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च वौषडिति याज्या प्राकृतः स्विष्टकृत् अयादग्नेः सूर्यवतः प्रियाधामानीति विशेषः अग्निः सूर्यवान्
विरजुषतावीवृधत महोज्यायोक्रतेति च अथवा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति मन्त्रेण चतुर्गृहीतमाज्यं जुहुयात् न वैश्वदेवस्वाहेति अस्मिन्पक्षे इष्टिर्न भवति स्वशाखो
क्ता केवला वैश्वदेवाहुतिरेव भवति अनुद्धृते आहवनीये सूर्यस्योदये जाते यजमानो रजतं हिरण्यं दर्भस्तम्बे अवधाय पुरस्ताद्धरेद्वा इति किंचिद्विशेष्यति सर्वे विनेरजत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प दर्भैर्वध्वाग्न्याहवनीयखरात्पूर्वस्यां दिशि धारयति ततो यजमान एव कपिञ्जलसंवत्सविधं ब्राह्मणं प्रति प्रेष्यति इध्मादीध्यान्वधं गृह्णतं वाइति स एवं प्रेषितो ब्राह्मणो विंश
तिकाष्ठकमिध्मं वियून वद्धं गार्हपत्येऽग्नौ दीप्तं कृत्वा यस्य पूर्वस्यां दिशि धृतं रजतमञ्जलीकृत्वा तं चैतं च प्राचं रजतानुगामिनं हृत्वाहवनीयखरे स्थापयति ततः प्रत्या
गत्य पूर्ववदाज्यसंस्कारं च कृत्वा गृहीतमाज्यं गृहीत्वा समिधमुपसंगृह्योत्थायाहवनीयसमीपे गत्वाहवनीये समिधमाधाय दक्षिणं जान्वाच्य विष्णुभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति मन्त्रे
णानुगृहीतमाज्यं जुहुयात् ततस्तस्मिन्नेव विहारे सूर्याय ज्योतिष्मते एककपालः पुरोडाशोऽन्वाधानादि कर्मापवर्गान्तः प्रकृतिवद्भवति तत्र विशेषः ग्रहणे
सूर्याय ज्योतिष्मते जुष्टं प्रोक्षणे सूर्याय ज्योतिष्मते त्वा जुष्टं सूर्यं ज्योतिष्मन्तं गच्छ सूर्याय ज्योतिष्मते तत्प्रोहि सूर्यं ज्योतिष्मन्तं यज प्राशित्रादि सर्वं स्वन्वाहार्ये
दक्षिणा सूर्यस्य ज्योतिष्मन्तमुज्जिति सूर्यो ज्योतिष्मान् तमपनुदन्निति स्वस्तीह सप्तदशसामिधेन्य सूर्यं ज्योतिष्मन्तमावह स्वाहा सूर्यं ज्योतिष्मन्तं स्वाहा देवा वा रामः
-ग्नौ प्रधानयागे तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य विश्वमाभासि रोचनं इति पुरोनुवाक्या ये यजामहे सूर्यं ज्योतिष्मन्तं बण्महाँ असि सत्रा देव महाँ असि ११
महा देवानाम सूर्यः पुरोहितो विभु ज्योतिरदाभ्यं वौषडिति याज्या प्राकृतः स्विष्टकृत् अथवा केवलान्यशाखीकाचे आज्यदेव्यातिरेक भवति न सूर्याय ज्योतिष्मत इष्टि,
ततस्तद्विहार एव प्रातरग्निहोत्रहोमं आश्वलायनप्रकारेण तदाऽयस्याग्निरनुद्धृत मादित्यो भुदियाद् समिया वा प्रणीतो वा प्राच्यो माउ यशाम्येका नत्र प्रायश्चित्तिरितिनिर्णि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रसंघुरक्तन्यस्तायमुद्धरेत् ज्योतिर्वै शुक्रं हिरण्यं ज्योतिः शुक्रमसौ तदेवतं ज्योतिः शुक्रं तत्सवर्णं शुद्धरति रजतमंतर्द्धीयमानमुद्धरेदेतद्वितृणं पूराशं भेदात् छायाता
माहवनीयमुद्धरेदिति तेनो ह्यस्या पशमे पुनरुद्धरणे पिशाचान्तर्धीयंते रक्षांस्युज्जनहिरण्यधारणं भवत्येव यथाहवनीयोद्धरणानंतरमुभयोर्गार्हपत्याहवनीययोरनु
गमने प्रागस्तमयादुदयाद्वा ता यत्नेन गार्हपत्यं मथित्वा ध्वयं वा कृत्वा नस्तमिते अनुदिते वा पुनरुद्धृत्य होमः कार्यः मथ्यमानस्य जननासंभवे वसमयङ्गान्यरा पश्चि
दित्यादिनोपायेन गार्हपत्यस्थाने लौकिकाग्न्यादिकं स्थापयित्वा ऽनस्तमितानुदितयोरेव तस्मादाहवनीयमुद्धृत्य जुहुयात् एतयोरुपाययोर्मध्ययोर्यदि एको
पि न कृतः उभयोरनुगमनज्ञानोत्तरकाले सूर्ये स्तसमयो ऽभ्युदयो वा यदि भवति तदा पुनराधेयं प्रायश्चित्तं भवति एतच्चाग्न्योरनुगमनज्ञानानंतरमस्तमयोदययोस
त्ति भवति नास्तमयोदयानंतरमग्न्योरनुगमनपरिज्ञाने तथा च मंडनः उभयोर्नाशविज्ञानाद् ऊर्ध्वमर्कोऽस्तमितश्चेत् कर्कोऽग्निनाशमात्रवृत्तेः पश्चात् ज्ञाते पिनेदृति
स्वाग्निहोत्रार्थमुद्धरेत् एव तेन प्रायश्चित्तं नेष्टि पशु सोमार्थमुद्धृत्येषु तथैव शास्त्रांतरे श्रवणात् तथा च मंडन अन्वाहितो भयध्वंसे प्यग्निनाशेन विद्यते अन्वाहि
तविधिः कार्यो हव्यवाहनयेष्टयेष्यागिति आश्वलायनशास्त्रे यस्य सर्व एवाग्नयरुपशाम्येरन् कानत्र प्रायश्चित्तिरिति स्वग्नयेत पस्वते जनेऽघने पावकवते साकया
तं परोडाशं निर्वपेत् तस्य याज्यानुवाक्ये आयाहि तपसा जनेष्वानो याहि तपसा जनेष्वित्या ऊर्ति वाहवनीये अग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवते स्वाहेति एकस्याहवनीय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प स्यानुगमने स्नानेउदयेऽभ्यस्तमये वश्चेनोद्धरणादि भवति एकस्य गार्हपत्यस्यानुगमने आहवनीयजागरणे वेत्यादि उभयोर्युगपदनुगमने स्नानानंतरमुदयेऽभ्य
स्तमये च पुनराधेयं भवति तत्रापि केचित्पुनराधेयं पुनराधानं वेति विकल्पमाहुः केचित्पुनराधेयमेवेति निर्धारणां कुर्वंति उदयास्तमययोस्त्वाहवनीयस्या
नुगमे त्वाध्वर्य्यवपूर्वकं गार्हपत्यादुद्धरणं ततउद्धमपि होमारंभात्प्रागेवमेव कुर्वीत नोत्तरकालं प्रागस्तमयादग्निहोत्रमासन्नेषु चेत्यादि पूर्वाहुतेरनंतरं पूर्वा
हुतौ हुतायां वेदित्यादि पक्षत्रयं उत्तराहुतेरूर्द्धमप्येवमेवानयस्याहुतत्वात् दक्षिणाग्नेरप्येवमेव पुनराधेये इध्मवर्जं समानन्यायात् अस्य पुनराधेयस्य प्र
दार्थक्रमो लिख्यते उभयाग्न्यनुगमननिमित्ते पूर्ववद्दक्षिणाग्नेरुत्सर्गः एतन्निमित्तं पुनराधेयमहं करिष्य इत्यमेतमित्यादिविवरणं नाम्यगारकरणविध
मानत्वात् पवनं वा अहतक्षौमपरिधानं पत्नीयजमानयोः गार्हपत्यस्थाने वरीयाधग्निस्थापनं वा देवाः पितर इति जपः पूर्वद्वारेण यजमानस्य प्रवेशनं पानः
दक्षिणेन पत्न्याः स्थापितस्याग्नेः पश्चादुभयोरुपवेशनं अरणिप्रदानाभावः गार्हपत्यागारे व्रजबंधनं वा चातुष्पाश्यं वा अग्न्युपशमनं वा वयं पश्चेतिप्रैषः गा १२
र्हपत्यादीनामायतनसंस्कारः पञ्चसंभाराः संभारेभ्यः प्राक्— ततोऽश्वेरवनांते अर्कपर्णाभ्यां कपालस्थानीयाभ्यां लौकिकाग्निभृतस्य व्रीहिमयापूपस्य गार्ह
पत्यस्थाने स्थापनं ततोऽन्वारब्धेऽग्नौ तात्पुरुषाणादि शर्करांतं। एवमाहवनीयस्थानेऽपि खोतोल्लेखनानंतरं यवमयस्यापूपस्यार्कपर्णाभ्यां कपालस्थानीयाभ्यां लौकि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

काग्निनाहृतस्यस्थापनं ततोन्वारब्धेश्रौतामुखाणादिशर्करांतंसभ्यस्यानेनसंस्कारा सभ्यस्याविद्यमानत्वात् अध्वमानयेति विशेषः मथनंजातेवर
दानंअभिप्वासः उच्छ्वासोनभवति कुशैर्ज्वलतोगार्हपत्यस्यस्थापनं सामगानोवा इध्मस्थानेकुशैरेवज्वलद्भिराहवनीयस्योद्धरणं अध्वः पुरस्तादग्नी
गच्छति यजमानस्यच मातृगमनं संभाराधिष्ठापनाद्याहवनीयनिधानांतं इध्मप्रवर्ग्याश्वारंभणासार्पराज्ञीनांविकल्पः दक्षिणाग्नेःस्थापनं सभ्यस्यमंथ
नंस्थापनंचनभवतिनगांदीव्यध्वमितिविशेषः नघृतं परीत्याध्वस्योत्सर्गः पूर्णाहुतिः अग्निहोत्रहोमः ततहविषांस्थानेएकाग्नेयीष्टिः अत्रोत्तरयाग
याजवर्जमन्यत्सर्वमुपांशुभवति पंचकपालआग्नेयः पुरोडाश तत्राग्नयेजुष्टमित्यादि प्रकृतिवत् विशेषः प्रथमेप्रयाजेसमिधोयजेत्यस्यस्थानेविक
ल्पेनाग्निन्यजेतिविशेषः नित्यमितिककं तत्रशांखायनमतेसमिधोयजेत्येव शतपथपक्षप्रयाजेष्वग्निन्यजेति तदेव इदमग्निभ्यइतिप्रथमेत्यागः ततो
च द्वितीयचतुर्थयोरिदमग्नयइति शांखायनमतेप्रकृतिवत्यागाः द्वितीयादिप्रयाजेष्वग्निन्यजेत्येवः उत्तमप्रयाजेइदमग्नयेपवमानायवा अग्नयइत्युक्तो
वा अग्नयेग्निभ्यआज्यपेभ्यइति प्रथमेआज्यभागेअग्नयेनुब्रूहि अग्निंयजेत्येवशेषोद्वितीयेत्वग्नयेपवमानायानुब्रूहि अग्निंपवमानंयजइतिवा अग्न
यऽनुमतेनुब्रूहि आग्निमिन्द्रमतंयजेतिवा इतिविकल्पद्वयंततोग्नयेनुब्रूहि अग्निंयजेतिप्रधानयागे ततःस्विष्टकृदादिप्राशित्रादिसर्वभवति दक्षिणायां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·प·

हिरण्यं दक्षिणा नत्वा तत्र हिरण्यमसि अमृतमसीति मंत्रेऽहः प्रथमानुयाजे अग्नीन्यजेति प्रैषो देवान्यजेति वा द्वितीयतृतीययोः प्रकृतिवत् उत्तमानुयाजे
वै· इदमग्निभ्य इति त्यागः अग्नीन्यजेति प्रैषयक्षे पक्षान्तरे तु प्रकृतिवत्त्यागाः शेषं सर्वमुपांशु ब्रह्मचर्यादयो नियमा भवन्त्येव तथा च कारिकायां अग्न्यगारांश
नो ह्यासारणिदानविवर्जितं सद्यः सर्वं भवेदेव ब्रह्मचर्यादयस्ततः इति ततस्मिन्नेव विहारेऽग्निहोत्रदर्शपूर्णमासेष्ट्यादि सर्वं भवति उभयाग्न्यनुगमनादन्यनि
मित्ते पुनराधेये विशेषः पुनराधेयादर्वाक् रात्रं वत्सरात्त्रयं चतुरात्रौ गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्नीनामुच्छेद्योत्सर्गः अपूपवर्जितं पुनराधेयं सद्यो वाग्नीनुत्सृ
ज्यायूपसहितं यथोक्तं पुनराधेयं कार्य्यं संवत्सरं परार्द्ध्यमुक्तश्चाग्निर्भवतीत्यापस्तंबः अत्र हौत्रं शतपथे दृष्टं· पंचदशमासिधेन्यः आवाहने अग्निम
ग्न आवह अग्निं पवनमावह अग्निमिंडुमतमिति वा अग्निमावह अग्नीनाज्यपानाऽवह अग्निहोत्रायेत्यादि· प्रयाजेषु ये३ यजामहे अग्न आज्यस्य व्यंतु३ सदृगिति च · राम
तुर्थे ये३ हे स्वाहाग्निं स्वाहा ३ग्निं पवमानं अथवा स्वाहाग्निमिंडुमंतं स्वाहाग्निं स्वाहाऽग्नीनाज्यपाञ्जुषाणा अग्न आज्यस्य वेतु३ वौषट् इति पंचमे आग्नेये आज्यभागे १२
अग्निं स्तोमेन बोधय समिधानो अमर्त्यं हव्या देवेषु नो दधत् पुरोनुवाक्या ये३ हेऽग्निं जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु३ वौषट् द्वितीये आज्यभागे अग्निः पवमानो देव
ता तत्र अग्न आयूंषि पवस आसुवोर्जमिषं च नः आरे बाधस्व दुच्छुनां इति पुरोनुवाक्या ये३ हेऽग्निं पवमानं जुषाणो अग्निः पवमान आज्यस्य वेतु३ वौ३षट् याज्या·

अथवा द्वितीये आज्यभागे अग्निरिडुमान्देवता· न ऋग्ध्रुववाणि ते अग्न इत्येन स्वगारः उभिर्वर्द्धीमहइउ औ३ पुरोनुवाक्या मम ३ हे अग्निमिडुमन्तं जुषाणो अग्निरिडुमान
ज्यस्य वेतु३ वौ३षट् प्रधानयागे अग्निर्नमर्यो यो वसुरस्तं यं यन्ति धेनवः अस्तमर्वन्त आशवो स्तं नित्यासो वाजिन इषं स्तोतृभ्य आभरो३ पुरोनु· ये यजामहे अग्नि
सोमाग्निर्यो वसुर्गृणे सं भरा३ वौ३ याज्या स्विष्टकृति अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशं ऋध्यामा त ओहैम् पुरोनु ये३ हे अग्निं स्विष्टकृतमयाडग्नि
रग्नेः प्रियाधामान्ययाट् सोमस्य प्रियाधामान्ययाडग्निरग्नेः प्रियाधामान्ययाडग्नेः पवमानस्य प्रि अथवा अयाडग्नेरिडुमतः प्रियेति वा अयाडग्नेः प्रियाधामा
न्ययाडग्नी नाज्य पानां प्रियाधामानि यक्षदग्नेर्हविः साधा ह्यग्ने क्रतुः भूया३ वौ३ याज्या अनुयाजेषु अग्नेर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु वौ३ – इति प्रथमे भूर्भुवः अ
ग्ना३ वसुवने वसुधेयस्य वेतु वौ ३ – – त्रिद्वितीये देवो अग्निः स्विष्टकृत् सुद्रविणोति प्रकृतिवत् अन्यमनुयाजमुच्चै अन्यत्सर्वमुपांशु सूक्तवाके अग्निर्हवि
रजुषत· क्रतः अग्निः पवमानो हविरजुषत क्रतः अथवाग्निरिडुमा हविरजुषत क्रतः अग्निर्हविरजुषत क्रतः अग्नये आज्यपा आज्यमजुषं क्रतः अग्निहोत्रेणे
त्यादि प्रकृतिवत् शाखायनसूत्रगतो विशेषो लिख्यते त्रिष्टुप्प्रयाजे घग्नि शब्दो विकृतः अग्नि शब्दो विकृत इत्युक्तेन वेत्यर्थं विनिशब्दाविकृतावितिन
त्राप्ये प्रथमः प्रयाजः प्रकृतिवत् द्वितीये ये३ हे तनूनपादग्निमाज्यस्य वेतु३ वौषट् नराशंसो अग्निमिति नराशंसयाजिनां ३ तृतीये ३ हइलो अग्निनाज्यस्य

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी.प वंनवौषट् वृतुर्थेये ३ हे वर्हिरग्निराज्यस्यवेतु वौ ३ षट् पंचमः पूर्ववत् गार्ग्य्रप्रः पूर्वमाज्यभागः आग्नेसौम्येन वोधयेति अग्नये ३ इध्ममनेद्वितीये शतपथवत्प्रकार
द्वयंत्रयमस्तेनिवा रेतस्वते इतिस्तृतीयःप्रकारं प्रधानयागे स्वयेतमस्येति पुरोनुवाक्या एभिर्वोग्नेकौर्भंगानोग्नेर्वाः स्वर्गाज्योति स्वग्नेविश्वेभिः सुमनाअग्नौ
कैवौषट्रितियाज्याग्नेश्चस्येनेकतौ भई स्यक्षस्यसाधोः रयोक्ति तस्य हृहतौवसपोरितिस्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या स्वाभिष्ठ स्वग्ने गीर्भिर्गिरां नाग्ने दाशेसप्रने
दिवानक्तनयंतिपुष्पावौतिपाज्य प्रथमेनुयाजे देवंवर्हिरस्ते वसुवसुवने द्वितीये देवोनराशंसोग्नावसुवने तृवौषदिति निगमेषुस्वग्निनाज्यपानिति
विशेषस्याह्वानाविहितो नास्ति तेन प्रकृति वदेवां आज्यपानित्योग्येवखयोज्यं प्रयाजानुयाजादियागाश्चपिप्रकृतिवदेव प्रैषोपित्तमग्निपुनराहुतमसाला
ग्नावेव निक्षिपेत् नतास्मिन्वैश्वदेवादि कर्मकुर्यादन्यत्रिन वरूवगृहकारिकायांनिन्यपाकपशालौ गृदेदके देशस्यकार्यतः पाकार्थमुत्सकंहुत्वातत्रपक्वामहानसे वैश्वदेवो राम:
ग्न्यगारेस्यात्पाकार्यौग्निश्चलौकिकः अरिपाको मदेवपत्र प्राक्तावाञ्चस्येपुव कृतेपिवैश्वदेवेयलौकिकोनैवकार्यतः होमेनांतरितं केचिदाऊ सर्वचलौकिकंत नत्सत्र
संतेषां मुपपत्तौमदर्शनात् समासंचोत्सुकस्याऽरम्यगारे महानसात् पाकांतैवैश्वदेवान्वाहनेहनदक्षुपपद्यते अहत्येपुत्सुके पाकः शापित्रेहस्पनेपशौ वचनादाहुतिः १५
सानुलौकिकः स्वपवर्गतः दीपकोधूपकश्चैवतापार्थयक्षुनीयते सर्वेतेलौकिकाज्ञेयास्तावन्मात्रापवर्गतः पवनायोपवेदनंसत्केमनकेपिवा अपक्वानुवसेडाभिपुनराधा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नमर्हति शरण्योर्द्वयोर्वापि नष्टयोः श्रौतयोस्तथा आहृत्यान्ये समारोप्य पुनस्तत्रैव निर्मथेत् ३४ अरण्योरल्पमप्यंगं यावत्तिष्ठति पूर्वयोः तावत्पुनराधानमन्वारोप्ये
विधीयते ३५ एवं वियोगिनः पुर्वाहृत्पुनराधानकर्मणि एकाकिनी यदा पत्नी कदाचित् ग्राममाव्रजेत् ३६ होमकालेपि संप्राप्ते न सा देयायुज्यते स्थापयेन्नैवाग्निवसेत्तं ग्राममहत्वा
प्रमादतः ३७ लौकिकोग्निः स विज्ञेयस्त्वेषा नैगमी श्रुतिः ३८ भार्यायां प्रोषितायां चेत् देयकोस्मिन्मेपि वा न तस्यान्पुनराधेयमन्यत्राऽरिहा यथा पत्न्याः प्रवासविषये पुनरा
धिरुपाहृतः वाक्ये मैत्रीणिभिः प्रोक्तैरेकभार्यस्य सेष्यते भार्यायां प्रोषितायां चेत् देशकोस्मिन्मेपि वा न तस्यान्पुनराधेयमन्यत्राऽरिहान्यथा ४० बहुभार्यस्य ज्येष्ठायां प्रवस
त्सुनराहितिः ज्येष्ठावदग्निसंयुक्ता गच्छत्यन्याय यथारुचि ४१ यजमानेन सहिता यदा ता एव केवला एकस्यामप्यतिष्ठन्त्यां सन्निहितां समीपतः पतितिष्ठति वेदग्निनाशोन्ये
स्यपरे जगुः यदा सीमा सतिक्रम्य रात्रौ तत्रैव वस्यति अगृहस्य प्रयाणं यत् प्रवास उच्यते बुधैः यत्तु नारायणेनोक्तं ग्रामान्त्वाग्निसमन्वितान् गत्वा ग्रामान्तरे वासः प्रवासोय
मितीदृशः उपलक्षणमेवैतत् ग्रामस्योच्चारणादयं ग्रामान्तरे नगर्यां वा पल्ल्यां वान्यत्र वा क्वचित् सीमामतीत्य वेशज्ञो वासः प्रवसनं स्मृतं प्रवसेद्यत्र संपत्नेन नीयोय
कदाचन इति कर्मप्रदीपोक्तं तथा बौधायनेन च सहाग्निर्वा सपत्नीको गच्छेत्तीर्थनिमानवः प्रयाणावधनात्सोग्नेः प्रवासोलीतिकेचनः न ऊर्ध्वं रघुपस्थानं मवत्स्योपिये
पितः त्यागमात्रप्रोषिताः कुर्युरत्रैव सधर्मकं आगतौ याख्यिति वी पिस्त्रीणां नेहंतिसरयः सगृहस्य प्रयाणं यत्न्याग्निसमन्वितः क्लिष्टस्थेत्र स्वहत्म्यर्थमनसा सत्त्य

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प

छति अनस्मरिपयेदग्नींस्तन्याज्ञान्यपितत्त्व स्वागेनवानयेदग्नीकात्यायनमतादपि नयेद्वाब्राह्मणात्त्वन्योजपेनसहगच्छति प्रत्येकेशानयन्नग्निमुच्छुसेवेदिनश्यति
यदिवानुगच्छसंतीत्वानिधायोद्धृत्यनंपुन हरेत्त्वगच्छसन्नेवनस्याग्निर्हरणेनन: शकटेनापिदूरंवाहरेद्देशंयथारुचि स्वांगेनैवाथवासम्यापरासान्याङ्गः येषसन् कर्मार्थेह
रणोग्नीनांनानुगच्छसादिवोद्यते कात्यायनमतात्केचिद्गच्छंतोप्यतिदूरतः प्रत्यक्षेणानयंत्यग्नीन्शकटेनविनापितु आधानावसरेजातेयथाधानुरुपद्रवः अग्निर्नामसाक्षेक
नत्रस्यान्तराहितिः उद्घातेग्नेविहारात्प्रागमथ्यमानेप्यजन्मनि लौकिकादावग्निक्षिप्तेभ्युदयेस्तमयेपिवा विनष्टेहेतुनानेनजातवेदोविनश्यति विहारोत्तरकालेवा
नष्टेपूर्वापरानलौ शेषपूर्वोदितंसर्वंतत्राप्यग्निर्विनश्यति कालात्ययेत्वग्निर्मथ्यलौकाग्न्यादिक्षिपेयदि उदयास्तमयात्पूर्वंकर्कोत्रा:नाशमिच्छति लौकाग्न्यादावलक्षेपि
पुरार्कास्तमयोदयात् मंथनारंभमात्रेणनाशोर्हिनिवारितः उभयोर्नाशविनानांदूर्ध्वमर्कोस्तमेतिचेत् कर्कोदिनीशमावष्टेपश्चात्जातेपिनेच्छति एकयोनित्वपक्षेतुसर्वस्य राम
तुगमोयदि उदयास्तमयेतत्रनाशमेकेप्रवीभयो अपवृत्तभयोग्नेर्भुदयास्तसमयात्परा परोग्निरेकोजातष्वेनाद्यनापिननश्यति तदनुत्पत्तिमात्रेणस्यादस्याधिर्नपूर्वयो: १५
मंत्रविनासमारूढारण्योरात्मनिवायदि तत्रज्वलनशांतोस्याद्दशमारूढशांतिवत् आरुढोपियथाशास्त्रमवरूढोनशाम्यतः ततीयेहोमकालेपसंप्राप्तेपुनराहितिः यदानु
लौकिकाग्न्यादिनिधायहवनंतदा कृतेपिलौकिकाग्न्यादेमथ्यमानोपनंतरं द्वितीयाहानतीयाद्वाहोमकालात्परायदि अग्निर्नजायतेतत्रपुनराधेयमाचरेत् कृतेप्युपमले

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मेषपक्षत्रयमनंतरं कर्त्तव्यं पुनराधेयं मथ्यमानोऽग्निनाशने इष्टमाधीतु गार्हपत्येतव्रतस्याविनाशनं शतशोऽनुगमेवानेपुनर्निर्मथ्योऽग्निरुच्यते नचेमथितमाचेगावासमा
रोप्ययजमर्पयेत् पुनर्निर्मथ्य जनयंयज्ञस्यपारोहणं जलेनदेहेनवाग्निहिडपशांतियस्सभवेत् कर्त्तव्यं पुनराधेयं यत्रपार्श्वनिरूपितं तदेवपुनराधेयमग्नावनुगतेस
ति असमाधाय वेत्वामीसीमामुह्यघगद्दति प्रसूकरासभकाकश्रृगालेककुक्कुटमर्कटम्पृष्टे अन्त्येजपातकिभिः आपेदीसूतिकयापि रजस्वलया वा रेतोद
त्रपुरीषे वपूपाश्मश्लेष्मशोणिते इत्यस्थिमांसमज्जाभिरग्नेर्वाति जुगुप्सिते आरोपिताररणीस्पर्शे कृतेभिः इपर्शनेपिवा आत्मारूढे पुमज्जे हावदेवापतितादिभिः
अथवायोषितं गच्छेद्दन्तो काममोहितः वदंते मुनिमिन्नेके विदग्निविनाशनं तत्रारणिगतेवह्नौ नष्टेस्यात्पुनराहितिः इतरेमुनिमित्रेष आधेयं प्रवसते यवासर्वो
पघोतेपुनस्त्येति समिंधन इध्मस्यापघातेपुइध्मशुद्धिसमिंधनं समिधनंकपुनस्वारुह्यादिनिमंत्रेणसमिद्दस्याघ्ने पुनरिंधनप्रमेयेपासदाप्नतरकरणं आ
रोपिताररणीचोभेस्वकावायदिनश्यति तत्राध्याधेयमिद्धंतिपुनराधेयमेवचा इत्येनारोपितारणीस्थैयाग्निवेन्नः तद्लाभेयदेवापान्नदास्यात्पुनराहितिः
मूढोऽग्निमान्यकाकेम्यपतितामेध्यरासभैः अनारूढारणिस्पर्शे तेविहायान्ययोर्द्दहः भवतेनः समेत्यस्मु मज्जये हृष्टितारणी एकाररणी चतुः प्राचेतामेवास्फनिमज्ञ
येत नवारणिपारनिलाभा — गुघातेपुनराहितिः काष्ठशुद्धाविशोध्येवान्यजेदोषनिसंतते नष्टायामरणौ यावदग्निर्जहिति वेश्मनि तावद्धोमादिकं कृत्वा नत्वा शेषपुनरा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

हरेत प्रागादित्यादयाग्नीमंसंकल्पनजुहोतिचेत् अग्न्याधिः पुनराधिर्वनोभयंस्याप्यसंनिधौ नाशापहारावग्नीनांयथाकृष्ठारणोर्यदा कुर्याच्चेत्पुनराधेयमितिचौधाय
नोब्रवीत॥ अचेतत्पुनिमित्तेषुनष्टानां पुनराहितिः स्थितानन्तस्यचान्येषुपुनराधेयमिष्यते जतोग्निहोत्रंनित्येष्टिपिन्यस्तइतित्रयं स्वामिनिप्रोषितेपत्नीनात्यसा
मिक्रियानिते नैमित्तिकास्तुजानेष्टिगृहदाहेष्टिपूर्विका स्वाम्यागमनपर्यन्तंउत्कृष्टव्याहशेषतः अग्न्याधेयाविकंपापमनुभयानुगमनादिना १०४ स्वाम्यागमनपर्यन्त
मुत्कृष्टव्यमसंशयं मथित्वा पावकंसर्वप्रायश्चित्तंविधायच मित्रायेत्यादिभिर्हुत्वाच्छादशानुगमाहुतीः अग्निहोत्रंयथाकालंनित्येष्टिंचसमाचरेत् आस्वाम्यागमनान्नित्यैः
प्रागत्यायाप्यधातस्मः रुक्कोशवसिद्धानांप्रोषितस्याग्निषुक्रिया आवश्यंभाविनीमुक्त्वाधुनावक्ष्यमनोनरं काम्याःक्रियानकर्तव्यास्वामिनिप्रोषितेसति नित्यनैमित्तिको
कार्यौप्रवसत्यपिभर्त्तरि तत्रापिनैवकर्त्तव्याः क्रियाःसोत्तरवेदिका आधानपुनराधानेनस्तः पत्नीप्रवासिनि उभयानुगमादेनुप्राप्ते ग्न्याधेयतः पुरानकिंचिदग्निहो
त्रादिकर्त्तव्यमितिदर्शनिः रजोदोषेसमुत्पन्ने सूतकेमृतकेपिवा नित्यनैमित्तिकंकुर्यात्काम्यंकर्मनकिंचन आधानंपुनराधानंपशुःसोमचातुर्मास्यानि सोमश्रान्त रामः
येवायथाक्रिया अकाम्यतोपिनैतेषांसूतकादावनुष्ठितिः इकांतेष्टापिचैतेषुष्टापिचैतेषुसूतकापिसमुद्भवे कर्त्तव्यानिवचैतानिवारितान्यप्रजोषतः जातेपिवाविना १९
लौकिकस्यादतोलप्रागारभ्यावर्त्तयेत्पुनः यदिनावर्त्तयेच्छ्र्पेवजुहोतिच हूयमानेपिलुप्येतहोमकालाश्चकात्परं भस्मस्पर्शविनाप्येकेलौकिकत्वेनमन्यते होमाश्र
काधिकेलप्रेषतोप्यग्निर्विनश्यति अतोल्पहोमलोपपियष्टापेजिनश्यति आधानपुनराधानेविकल्पेनात्रचौदिते लग्नेहोमद्वयेप्राहलौगाक्षिरनलाहुति हुत्वात्वग्नि

उकर्त्तव्यातंतुमन्येवला आपद्यग्निभ्रष्टीप्यन्तुमासार्द्धंचेन्नहूयते सर्वहोमाननिकोनांपश्चात्तेपस्रहोमविन् समस्यन्तुकुर्यात्पथ्यादिष्विस्तंतुमतीभवेत् ततत्रमनरा
धेयमितिकोषीतकीश्रुतिः वत्सरंवत्सरार्द्धंवाहोमलोपेमतांतरं आपत्कालेनश्यंतिदीप्यंतेचेद्भुताः शनः पंचकार्याः पुरोडाशाहोमेलुप्तेद्वेवत्सरं पथिकृत्प्रथमोक्ते
यः पावकः शुचिरेवव व्रतपतिसंतुमाप्याग्नेर्देवतायागणाः क्रमात् सप्रकुर्यात्पुरोडाशान्होमेलुप्तेतुवत्सरं पवमानःपावकश्चशुचिःपथिकृदित्यपि वैश्वानरोव्रतप
तिसंतुमानितिसप्ताग्निः विशेषिणोभिरेवस्याद्देवताचयथाक्रमं एकारंभपरार्द्धांतविच्छेदेषविशेषितः मनस्वतींव्रतस्तुतमाधानमनसाति इदमापस्तुधारासुमिलिता
सूपयोप्स्यते द्वादशाहाज्जातिच्छेदेकुर्युरन्येमनस्वती अरणेनाशयनाशान्निरहेप्यग्निसमाहितः पालायत्तपशांत्येस्मिन्पुनराधानमिष्यते एकारएपाविनष्टायामुस्तिवीद
तरारणिं तांछित्वामंथनंप्रोक्तं भाष्येवोधायणीयके अरणीमंथनाशक्तेजंतुनिर्मथनेनवा स्यातांचेदरणीकृतेशास्त्रेशास्त्रोक्तलक्षणोष्वमूतेतुष्ठितेदर्शेतस्मिन्जीर्णारणिद
यं शकलीकृत्यपाश्चात्त्येवह्नौनिक्षिप्यदीपयेत् ततोदक्षिणहस्तेननूतनामुत्तरारणिं गृहीत्वासव्यहस्तेनगृह्णीयादधरारणिं उभेअरणीतत्रदीप्तेग्नौधारयेजपेत् उद्
ध्यस्वाग्नेयेत्येतदयंतेयोनिरित्यपि उद्बुध्यस्वाग्नेप्रविशस्वये निमन्त्यांदेवयज्याये वोढवे जातवेदः अरण्योररणी अन्तुशकमस्तु जीर्णातत्तुमनीर्णायानिर्गदस्वेतिप्रथम
मंत्रः मंथनंतस्यावृतासम्यग्नधित्वाग्निंविहृत्यचाविलाप्याज्यमुपदर्भाभ्यां सृत्वाद्यायवत्तुध्यंजुहोत्याहवनीयेऽग्नौ मनस्वत्याघतांतयो इष्टिंतंतुमतिंकुर्यात्पुरावदक्षिणांददे
त् इत्येतारोपितारण्याः क्षयेनाशेनवेपुनः तदलाभेयदेघायेत्तत्स्यात्पुनराहितः काम्यनिमित्तयोगेकपुनरायमिष्यते निमित्तेष्वथयथायोगमाधानमपिवाभवेत् तत्र

दी·प

येषु निमित्तेषु भ्रंशाद्याहिकयाविधिः तत्रैव पुनरानुलक्षेयमन्यथाधानमिष्यते अन्यत्राप्यपरे प्राहुः पुनराधौ विकल्पतः यदि भंजावनापालंक्षंइवास्मिकवत्सरे तत्राये
पुनर्मन्त्रीयां ज्ञातीनामवरोधने अंगनाशे गनाशे च पुनराधानमिष्यते ज्यानिः ज्यानिः सर्वसहानिः स्याच्चैवं माध्यंदिनश्रुते पुत्रान्न्यपानि कुर्वीत अग्न्याधाने विमत्सरः
नत्वल्पदक्षिणैर्यज्ञैर्यजेत कथंचन इन्द्रियाणि यशः स्वर्गमायुः कीर्तिं प्रजां पशून् हन्त्यल्पेन धनेनैवविप्रोऽल्पधनोयजन् इति पुनराधानपुनराधेययोर्निमित्तानि·
अधिकारे सत्येव्याधानाकरणे कृतपरोगृहेष्वप्यो योगादध्यञ्जनाशनं वंध्यायां चरेद्धर्षं प्रतिमासमसोऽपि वा वर्षातिक्रमे चांद्रायणं मासातिक्रमे च कृच्छ्रमुपवासः प्रो
तस्मात्तत्र्यभावइदपायश्चित्तं गृहीतस्याग्नेर्नास्तिक्यादिना परित्यागे व्याघ्रपादः मासद्वयं तु योवह्नित्यजेदेवं समाचरेत् नास्तिक्यात्कृच्छ्रमेकं तु होमद्रव्यं दद्यात्तिवे
त् तथायोग्निं त्यजति नास्तिक्यात् प्राजापत्यं चरेद्द्विजः अन्यच्च पुनराधानमुपदिष्टं मनीषिभिः मासवत्सरयममभिव्याप्याग्निपरित्यागेत्वतिकृच्छ्रः तथा वत्सरएव: राम:
वतुष्टयेवसंपूर्णमासानां तु ऊताशनं त्यक्त्वातिकृच्छ्रं कुर्वीत तानः पापात्प्रमुच्यते षण्मासपर्यन्तं पराकः अत ऊर्ध्वमब्दपर्यन्तं पयोव्रतं यथाहोशना षण्मासांस्तु १७
त्यक्त्वाग्निं यस्त्वेकं समसमाचरेत् ऊर्ध्वं तु पयोव्रतं कुर्यान्मासमेकं समाहित वर्षपर्यन्तमेवाऊर्ध्वमयः शंसितव्रता संवत्सरादूर्ध्वं तु स्कंदपुराणे ऊर्ध्वं संवत्सरादग्नियस्त्यजेत्त
पयोव्रतं द्वैमासिकं तत्र कुर्यात्त्रैमासिकमथापि वा कालाल्पत्वमहत्वापेक्षया विकल्पः प्रमादान्मासमग्निपरित्यागेऽपि स्कंदपुराणे हुताशनं हि यो विप्रः प्रमादात्त्यजति

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रभो प्राणायामशतं कुर्य्यादुपवासमथापि वा प्राणायामशतं त्रिरात्रपरित्यागे कूर्म्मपुराणे षष्टिरात्रिं त्यजेदग्निं प्रमादाद्यदि वै प्रभो उपवासं ततः कुर्य्यात् प्राजाप
त्यमथापि वा तथेत्यनेन तत्र प्रकृतं त्रिरात्रं परामृश्यते मासद्वयमग्निपरित्यागे त्रिरात्रं अत ऊर्द्ध्वं संवत्सरपर्य्यन्तं मासं प्राजापत्यं अत ऊर्द्ध्वं कालबहुत्वे इत्युपवा
सं चरेत् पापविमुक्तये तथा च भारद्वाजगृह्ये प्राणायामशतमा त्रिरात्रमुपवासः द्वादशविंशतिरात्रादनु ऊर्ध्वं मासषष्टिरात्रात् त्रिरात्रीरुपवसेत् अत ऊर्ध्वं मासं वत्स
रात् प्राजापत्यं चरेत् अत ऊर्ध्वकालबहुत्वे दोषबहुत्वं इत्युपवासं च चरेत् पापविमुक्तये यदा त्वालस्यादिना त्यागे तेनैव विशेषदक्षः भरद्वाजगृह्ये द्वादशाहातिक्रमे त्र्य
हमुपवसेत् मासातिक्रमे द्वादशाहमुपवासः संवत्सरातिक्रमे मासोपवासः पयोभक्षणं वा कूष्माण्डीभिर्होमः क्रमेणोभयं चेति उपवासासमर्थस्य मासं पयोभक्ष
णं संवत्सरानन्तरमधिककालातिक्रमे उभयं एतच्च गृह्याग्निविषयं हारीतः संवत्सरमुत्सन्नेऽग्निहोत्रे चान्द्रायणं कृत्वा पुनराधानं द्विवर्षोत्सन्ने चान्द्रायणं कृ
त्वा पुनरादध्यात् द्विवर्षोत्सन्ने चान्द्रायणं सोमायनं च कुर्यात् त्रिवर्षोत्सन्ने त्रिसंवत्सरं कृच्छ्रमभ्यस्य पुनरादध्यादिति शंखः अग्न्युत्सादी संवत्सरं प्राजापत्यं चरेद्गां द
द्यादिति एतदकामतः श्रौतास्मार्त्तादिकामतस्त्वमनूक्तं अग्निहोत्रमपविध्य ब्राह्मणः कामकारतः चान्द्रायणं चरेन्मासं वीरहत्यासमं हि तदिति मासमग्निहोत्रमपवि
ध्येदित्यन्वयः केवलमालस्यादिना मासपरित्यागे प्रथममासे कृच्छ्रत्रयं ततो माससंख्यया कृच्छ्रमेकैकमिति एवं मातयोगुरुलघुकल्पाः शक्त्यपेक्षया व्यवस्था प्रतीया ए

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दी·प

वंशाय ष्विन्नानंतरं शापस्थले पुनराधानं कृत्वा नित्यकर्म कुर्यात् प्रायश्चित्ते च होम द्रव्यं कृत्वा तथा च भारद्वाजगृह्ये यावत्कालमहोमी स्यात्तावद्द्रव्यमस्यैषतः तदा
नं चैव विप्रेभ्यो यथा होमस्तथैव तदादिति संध्यामिष्टिं चरुं होमं यावज्जीवं समाचरेत् तत्यज्ये त्वन्तके वापि त्यजेद्गृह्यद्धीर्द्विजः कुर्यात्तं च महायज्ञान्नित्यशः सूतके विनाऽपि
त्वं नैमित्तिकं चान्यन्न्यकर्मापि न हापयेत् स्वकर्महानौ पतनमब्देनैव त्वना यदि स्वकर्महानौ नास्ति त्वामासेन पतनं स्मृतं द्वादशाब्दं तु तेनैव शुद्धिस्तस्य तु नान्यथा
तं निरीक्ष्यार्कमीक्षेत स्पर्शे स्नायात्सचैलकं तेन संभाषणं हास्यं कुर्वन्नब्देन तत्समः तदंतमुक्तो सपक्ष सहस्रव्यासनेषु वः ततीयार्कादिका स्वयमेकृतमविधायते·
गार्हपत्येऽनुगते भस्मनारणी सस्पृश्य मंथनं कर्तव्यमित्युक्ते तत्र मंथने क्रियमाने समारूढेऽनुगतो वा गार्हपत्यो मथ्यमानो यदि उद्धरणकालात्प्राङ् जायते तदा नच्चस्यि राम
तोयेमग्निं लौकिकं संनिहितं प्रस्थित्र माहृत्य गार्हपत्यस्थाने संस्थापयित्वा ततस्त्वाहवनीयदक्षिणाग्नी विहृत्य तस्मिन्विहारेऽग्निहोत्रं कृत्वा होमान्ते गार्हपत्यं मथित्वास्व १८
स्थाने स्थापयेत् जन्मकालसंभावनायां तु मथितेऽन्वे वाग्निहोत्रं तु कुर्यात् अत्रापि लौकिकाग्नि तु गार्हपत्यो पशमेत्वाहवनीयजागरणे वेत्यादि प्रायश्चित्तं शंस्थार्थ
यथाशान्तो पुनर्विहरणं सर्वेषां शान्तौ पुनर्लौकिकाग्नेस्थापनादि होमारंभानंतरमग्निहोत्रं आसन्नेषु वेदित्यादि पक्षहोमं कृत्वा समारूढस्य होमकाले मंथने
क्रियमाणे – जननाशंकायां मथ्यमाने त्वेन्नजायेत यम द्वरादिन्ये प्रायविधिर्भवति तथा च मंडलः अरण्या रोपितोऽप्यग्निर्मथ्यमानो न चेज्जायेत् तत्रापि गतिरेवैत

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वकर्तुं शुक्लामनीषिभिरिति तथा अरण्यारोपितस्याग्नेर्मथनाशक्तौ पक्षांतरमाहुस्स एवेति· अरण्यारोपितस्याग्नेः पक्षांतरमपीच्छंति बौधायनोत शंकं चेन्मथनं वापिधा
रणं लौकिकं वह्निनादीप्यविहृत्याग्न्याधानमधतः आरोपितारणीक्षित्वाजुहुयादग्निहोत्रकं मथनं धारणं चाग्ने यावत्काले न संभवेत् तावत्कालं जुहोत्येवं सर्वानौप
वसथ्यत अथवा समथ्यमानस्य गार्हपत्यस्याजनने लौकिकाग्नेरभावे च याणामथो नांस्याने एकैकं ब्राह्मणं स्थापयित्वा परिस्तरणपर्युक्षणाद्युपस्थानांतं सांगमग्नि·
होत्रं ब्राह्मणानां दक्षिहस्ते कुर्युः होतिरिश्याक्षविशेषः होमात्पूर्वं पत्समिदाधानं तदेव न भवति तस्येधनार्थत्वात् तस्याः चात्रासंभवात् समिदसीत्येतत्समिदाधा
नमत्रापि भवत्येवादृष्टार्थत्वात् तत्र समिदसि समिधो मे ब्राह्मणहस्ते दीदिहि समेधाते ब्राह्मणहस्ते दीघासमिति संत्रेऊहः एकस्मिन्नेव विप्रहस्ते एकस्थानस्थ
सर्वहोमा होतव्या द्रव्यसंस्कारस्य लौकिकाग्निना कार्य इति याज्ञिका ब्राह्मणाश्च प्रसंगसूत्रकाः इति धूर्तस्वामिनः अग्निसाध्यानां प्रतयनाधिश्रयणादीनामर्थालोपि
ब्राह्मणहस्तादिविधिवलात् अस्मिन्पक्षे सायंवासार्थमागतस्य ब्राह्मणस्य यावज्जीवं निरीक्षणं न कर्तव्यं संवत्सरपर्यंतमिति पितृभूतिः ब्राह्मणानामसंभवे द
क्षिणो यजकर्णोः अग्निहोत्रं होतव्यं अत्र सर्वं अग्निस्थाने एकैकमजं स्थापयित्वा तेषां दक्षिणकर्णे परिस्तरणाद्युपस्थानांतमग्निहोत्रं होतव्यं तत्र समिदसि समिधो
मे अजकर्णे दीदिहि समेधातेजकर्णे दीघासमिति उत्तरसमिदानमंत्रे विशेष अस्मिन्पक्षे यजमानो यावज्जीवं संवत्सरं वाजमांसं नाश्नीयात अजस्य रागणाप्ररस्य·

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी·प

मांसभोजनस्य प्रतिषेधो नकृत्वर्थस्येडाडि भक्षस्य स्रज: प्रत्यक्षत्वेवास्या पत्नीयइति भर्त्तृस्वामिन: यस्य कर्णोऽजतं नस्येवव्याक्तिविशेषस्य मांसं नाश्नीयादिति वासुदेव
:अजासंभवे कुशस्तंवेषु वाग्निहोत्रं होतव्यं नत्र प्रथमं गार्हपत्यस्य स्वरेत्रीन् कुशस्तंवान्निधाय ततआहवनीयदक्षिणाग्निस्वरे एकैकं कुशस्तंवं निधाय तत्र मग्निहो
त्रं जुहुयात् समिदसि समिधो मे कुशस्तंव दीदिहि समेधाते कुशस्तंव दीधा समिति मन्त्रे विशेषः अस्मिन्पक्षे अतः पभन्यवेधंस्यार्थकुशेषु पवेशनं न कर्त्तव्यं कृत्व
र्थस्य तु न निषेध इति भर्त्तृस्वामिन: एतेन अजाद्यभावे उपवेशनमर्थान्निधाय तत आहवनीयदक्षिणाग्निस्थाने पावांतरेणाविहृत्य परिस्तरणादि सांगमग्निहोत्रं जुहुयात्
अत्र समिदसि समिद्धो मे त्र्यपां दीदिहि समेधाते आपो दीर्घा समिति विशेष पूर्वलाभे उत्तरोत्तरं होमाधिकरणमिति वासुदेवः अस्मिन्पक्षे यजमाने न यावज्जीव
मपांनिंदनं कर्त्तव्यं यासु रुतं तासां निंदनं कार्यमिति वासुदेवः सर्वेषु पक्षेषु होमांत्य गार्हपत्यस्य मंथनं कार्यं तथा जाहापस्तंवः यदि कालसंनिकर्षे निर्मथ्या राम:
नो न जायेत न चान्यं पश्यंत मासकृज्जुहुयाद् अन्त्वरमणाः पुनर्मंथेयघनं न विदेद् अप्सु होतव्यो मापश्नु नपः जायेदक्षिणोत्कर्षे होतव्यमजस्य तु ततो नाश्नीयात् यद्यजां १९
न विंदेत् ब्राह्मणो दक्षिणे हस्ते होतव्यं ब्राह्मणान्तु वसत्येनावसंधीत यदि ब्राह्मणं न विंदेद् दर्भस्तंवे होतव्यं दजास्तना आसीन यदि दर्भान्न विंदेद् अप्सु होतव्यमापस्तु नपः
रिचक्षीत मा तोजनीयाउ मांसभोजनीयाइत्यर्थभोजनीयाइत्यर्थभोजनीया अग्निहोत्रपादेन प्रक्षालयीत संवत्सरोका एपनाति व्रतानीत्या स्मरण्या यावज्जीवमित्याले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

खनइति अनुद्धृताभिः पादप्रक्षालनं न कार्य्यं उद्धृताभिर्न निषेध इति तद्भाष्ये अपराग्नौ होमपक्षे तत्रापि स्थापयेदजः होमथ्य कर्त्तव्यो व्रतपत्रवक्षते अन्न
स्यमासं नाश्नीयाद्वैधवर्जमजाहुतौ पाणिहोमे नावरुंध्याद्ब्राह्मणं वासं कांस्यपात्रं दर्भासने नु नासानदर्भे होमे मे छवस्यते अपो मानिं घ्नानाभिष्वपादोनक्षा—पीन
देतिकारिकायां आश्वलायनसूत्रे अग्निहोत्रायकाले आवजायमाने जन्यमानीयजुर्जुषः पूर्वालाभे उत्तरोत्तरं ब्राह्मणहस्तअजकर्णादर्भस्तंबाप्सु काष्ठेषु पृथि
व्यां कृत्वा त्वरयामंथनं पाणौ वै ध्रासौ नवरोधकर्णौ वेत्तासर्वजनं संवे वेत्ताधिशयीता प्सुवेद विवेकाणि तत्सांवत्सरीकं व्रतं यावज्जीविकं चेति अकृतेऽग्निहोत्रे सू
र्योदये जाते होमार्थं चतुर्गृहीतमुन्नीयाहवनीयसमीपे मरणावस्थापर्यंतं श्वासधारणं कृत्वोपविशेत् ततः पूर्वाहुतिं हुत्वा सूर्येति अस्या अनुमंत्रणं कुर्यात्
ततः क्षीरहोत्रे वरं दद्यात् स्वयंहोमे त्वन्यस्मै संनिहिताय वरशब्देनाभिलषितं साभूतं द्रव्यमुच्यते तत उत्तराहुतिप्रभृतिशेषं समापयेत् अचाहवनीयहो
मात्प्रागुदये त्रयाणां होमानां साधारणमिदं नैमित्तिकं तत्र हुते गार्हपत्ये दक्षिणाग्निहोत्रात्प्रागुदये चेतदेव द्वयोः साधारणं नैमित्तिकं तत्र हुते दक्षिणाग्निहोमा
त्प्राक्चेदभ्युदयस्तदा सर्वमिदं नैमित्तिकमिति याज्ञिकाः दक्षिणाग्नेर्विहारात्प्रागुदये सर्वमप्येपि वा तत्प्राप्य प्राजहृतेः प्राग्वा भक्षणादेः प्राग्पदोदयः कृत्वा नादिष्ट
मेनादिष्टमेतानि कर्त्तव्यानि यथायथामिति कारिकाकारो गार्हपत्यदक्षिणाग्निहोमात्प्रागुदयेनादिष्टहोमम कृतवान् शांखायनसूत्रभाष्यकारोपि अकृता भ्युदिते

दी·प इदमेवप्रायश्चित्तमुक्तानिहुतेऽग्न्याहवनीयहोमेभ्युदयेत्सर्वप्रायश्चित्तेयेवविशेषप्रायश्चित्तस्याववनादित्याहस्म· ह्यान्यथाग्निहोत्रेप्रतिपदर्थमयथाकारेणप्रा
यश्चित्तान्यधायंते तत्रसंवरप्रवेशाकरणेस्वीकृतान्यसंवरेणप्रवेशेवाध्वर्य्यवंकृत्वायथाविहितंप्रवेशः कर्त्तव्यः प्रागन्त्यपर्युक्षणात् प्रवेशनानंतरंयजमानस्यस्व
स्थानेउपवेशनाकरणेवाध्वर्य्यवहोमपूर्वकंतस्यकरणं प्रागन्त्यपर्युक्षणात् कूर्चासादनादीनांपदार्थानामकरणेऽन्यथाकरणेच सर्वत्राध्वर्य्यवहोमोभवति आध
र्य्यवशब्देनदक्षिणाग्नौभुवइतिवदुगृहीतहोमः त्वंनइत्यायजतिपंचकस्यमहक्रदहीतेनाहवनीयेहोमइत्येतावदुच्यते कूर्चासादनमकृतंप्राक्कृतेत्रस्त्रगासाद
नान्कार्य्यपरिस्तरणंपाकतत्रहोमात् पयोभ्यणाद्वैव दोहनप्रैषः आज्यस्थाहरणात् अधिश्रयणादयःपयसःसंस्काराः प्राग्दक्षिणाग्निहोमात् उद्वासितेपयस्युद
कासेकोनभवतिपूर्वसमिदाधानंप्रागुत्तराकृते होमाद्दूर्ध्वे सर्वद्रव्यस्यनाशदोषादाध्वर्य्यवमेवनोत्पादनंद्रव्यस्यभक्षादीनांलोपः अपराग्निहोमेऽकृतेस्थालीस्थ राम:
स्थद्रव्यस्यनाशादेषादेपूर्ववदन्यत्रऽग्नात्रिंयंसंस्कृत्यतेनापराग्नौहोमःकार्य्यः प्रकंपननिमार्जनेप्राग्भक्षणात् उर्द्धवात्वाध्वर्य्यवमेव-अनामिकयादिःप्राशनादी
नामकरणेन्यथाकरणेचशेषमज्ञात्वंयावत् देवांजिन्वेत्यादिनिषेकः प्राक्समाप्तेः प्रतपनसमिदाधानपर्युक्षणान्यासमाप्तेः अध्वर्य्यवंकृत्वाकर्त्तामितिसर्वत्र २०
ज्ञेयं ग्रंथगौरवभयात्स्रुतः पुनर्नीलिख्यते व्रतविसर्गात्तान्यग्निः क्रमेणप्रागाहवनीयदक्षिणाग्न्योरुपशमात् सभ्यसमीपासनभस्मोद्वापसमीयापगमनयोराध्वर्य

वहोमपूर्वकं प्राक्तायंहोमात्करणं उक्तावधेरूर्द्ध्वंसर्वत्राध्वर्य्यवमेव नतस्यपदार्थस्यकरणं अथदर्शपूर्णमासयोः प्रतिपदार्थप्रायश्चित्तान्यभिधीयंते अकर
णेन्यथाकरणेवाध्वर्य्यवंकृत्वातस्यकरणमिति सर्वत्रानुक्रमपिज्ञेयं तत्राहवनीयदक्षिणाग्न्योरनुद्धरणेउद्धृतयोर्वा प्राग्न्वाधानाउपशमेऽध्वर्य्यवहोमार्थदक्षि
णाग्निमाहवनीयंवोद्धृत्याध्वर्य्यवंकृत्वाऽस्यार्थमाहवनीयदक्षिणाग्न्योरुद्धरणंकुर्यात् अग्न्यन्वाधानस्यसर्वेष्वग्निषुप्रागंत्यहोमात् अग्न्यन्वाधानोत्तरकालम
न्यनुगमनेतुरुक्तं वपनंस्वीकृतंप्राक्कर्मापवर्गात् सर्वत्रावधेरूर्ध्वमाध्वर्य्यवमात्रंभवति सामर्थ्येसतिव्रतोपायनीयस्याभोजनेपिप्रागस्तमयाद्भोजनं न
रात्रौनद्वितीयेह्नि मांसमसूरमधुपरान्नक्रोधाहंकारभयविषादकार्पण्यलोभादीनांयजमानेनवर्जनाकरणेस्मार्त्तं कृत्वाकरणेश्रौतं यदिदेवान्मानुषाघा
रात्रौवत्याशनंयजमानः अहर्निर्भिन्नंकरोतितदाकालातिक्रमनिमित्तमाध्वर्य्यवहोमस्वीकृतकालेहोतव्यं अवधारितदृष्ट्यारंभेयथानामभक्षणेऽन्यतरागा
राशयनेवाध्वर्य्यवं व्यहः पक्षेस्वीकृतेपौर्णमास्यामनारंभेत्वाध्वर्य्यवपूर्वकंप्रतिपदिकर्त्तव्यं व्रतसवरणप्राक्तमात्रेः व्रतजप्य ईक्षणाद्यासनसंस्कारात्प्रागुपवेश
नात् उपवेशनमासमाप्तेः प्रणीताप्रणयनंसर्वार्थपक्षेप्रागंत्यकार्य्यात् संयवनार्थपक्षेप्राक्संयवनात् अदृष्टार्थत्वपक्षेप्राग्विमोकात् सर्वत्रमंत्ररहितपदार्थ
स्याकरणेआध्वर्य्यवमात्रंनपदार्थस्यावृत्ति सूक्तस्येत्यालंभ प्राग्विमोकात् यजमानस्यवाग्यमनाकरणे प्राक्हविष्कृदाह्वानात् अपवारेन्मोध्वर्य्यवंपरिस्तरणप्राकत

दी·प· वत्सालंभः प्राग्विमोकात् यजमानस्य वाग्यमनाकरणे प्राक्ऽन्यहोमात् उपस्थानमित्यस्याकरणे क्लीनं स्वन्यादिक ऽन्यथाकरणेस्मार्त्तं पात्राणामासादनं प्राक्
तन्मात्रप्रयोजनात् अर्थाग्निहोत्रहवण्योरादानं प्राग्निर्वापात् तयोर्मध्य एकस्यादानविस्मरणे कर्मणो वाभिन्नमंत्रेणान्यस्यैकस्यादानं अध्वर्योर्वाग्यमनं प्राग्वधविक्रू
तः विसर्गे अग्निरणाविष्णविति प्राकरणिकस्य वैष्णवमंत्रस्य जपः स्फ्योपहितपात्रीकरणं प्राग्ग्रहणात् धूरसीत्यादिनियतंतमित्यं तानि प्राग्ग्रहणात् हविरीक्षणाल
मने प्राग्यागात् निर्वापः प्रागधिश्रयणात् शेषाभिमर्शनं प्राग्विर्यात् प्राक्प्रोक्षणादिसादनांतस्याकरणेन्यथाकरणे वाध्वर्यवं स्कंदनेत्कं पवित्रकरणामार्जना
नात् प्रोक्षणीसंस्कारः आम्लावसेकात् स्कंदने आध्वर्य्यवं नाशादौ पुनरुत्पत्तिः हविःप्रोक्षणं प्राग्यागात् पात्राणां प्रोक्षणमासन्नतन्मात्रप्रयोजनात् प्रेषाकर
णे आध्वर्य्यवमात्रं कुकुटाहननं प्राक्समाप्तेः कंडनादिकरणानि धानांतमापेषणात् उपवेषादानं प्रागभ्यूहनात् अंगाराणामुद्वहनमान्त्यकपालोपधानात् ए राम:
कः द्विवऊकपालानामनपधाने प्रागधिश्रयणात् तेषामुपधानं पंचमकपालादीनां प्राग्दक्षिणापवारे स्मार्त्तं अभ्यूहनं प्राक्पुरोडाशाधिश्रयणात् पेषणं प्रोक्षणं वा
पात्र्यामावपनात्। ईक्षणं प्राग्यागात् पात्र्यामावपनं पवित्राभ्यामुपसर्जनीग्रहणमासंयवनात् तच्च प्रागधिश्रयणात् सपवित्राभ्यां प्रतिग्रहणस्याकरणेत्वाध्व २१
र्य्यवमात्रं विभज्यालंभः प्राग्यागात् आज्यनिर्वापः प्रागंत्याज्यकार्य्यात् वेदवंधः प्राग्विमोकात् आज्यपुरोडाशाधिश्रयणं प्राग्यागात् आज्यं प्रागंत्याहुतेः यौं पचाक

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रणोऽन्वाध्वर्य्यवमात्रं प्रणयनाद्गिरभिमर्शनेवाभ्ययणात् पात्रांगुलिप्रक्षालनादिप्रकृताभिवासनोत्तानां प्राक्तनसंप्रयोजनात् अभिवासनस्योद्वासनात्प्राक् अभितप्या
प्रोदकग्निनयनमासमासेः उत्पवनाशपोषादावाध्वर्य्यवमात्रं उत्पवनात्पादनियेदिति केचित् वेदिमानमापूर्वपरिग्रहात् परिसमूहनं प्राक्स्तरणात् उत्करणांच
सत्तणावज्ञापनप्राक् तत्पीवतुर्थमित्यतस्मात् एकस्यतणस्यादानविस्मरणेमंत्रवर्जमादानं आलंभप्राक्संवयवज्जप तणनिधानेवावत्थर्हरणात् तणस्योर
दयापवारेऽध्वर्य्युर्वालेखाकरणाहरणेशंसर्शनानिप्राक्सरणा हरणोत्तरः प्राग्वरणात् खलनपरिग्रहस्य प्राक्स्तरणात् अनुमार्जनंच प्रैषाः प्राकदर्भकरणा
त् स्रुचोदकवहरस्त्रासमाप्तेः प्रोक्षणासादनमोत्सवचनात् इध्मासादनंप्रागिध्माधानात् वर्हिरासादनंप्राक्स्तरणात् स्रुचंजुऊसंमार्गस्याकर्मापवर्गात् उपभृतश्च
संस्रवहोमात् ध्रुवायाश्चासमिष्टयजुषः प्राशित्रादीनांमांतनत्कार्यात् संमार्ज्जनानां प्रासनमासमाप्ते पत्नीसंनहनमाविकोकात् आज्योद्वासनमोत्सवनात् इध्म
णमाकर्मापवर्गाऽजते वेदामासादनंप्राग्गुत्पवनात् उत्पवनावेक्षणेप्राकर्मापवर्गाऽजते प्रोक्षणानुवनमामूलोपसेकात् आत्मग्रहणामात्रतत्रयोजना इध्मप्रोक्ष
णंप्रागिध्माधानात् वर्हिषः प्रोक्षणमासमिष्टयजुर्होमात् मूलावसेचनंवपावित्रयोः पणीतप्रणिधानमाप्रतिपत्ते वर्हिर्विश्रंसनंप्रस्तरग्रहणांच प्रागंस्याप्तिस्त
रणात् संनहनविश्रंसनाघवच्छादनोत्तमावर्हिर्होमात् वेदिस्तरणमासमिष्टयजुषः प्रस्तरग्रहणाविस्मनेवर्हिषि सनायांस्मरणेऽन्वाध्वर्य्यवंकुर्यात् यजमानवाचंयेतितै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दी·प पः प्रस्तरमात्रबर्हिषः सादनात् पूर्वाभ्यामेव पवित्राभ्यां प्रोक्षणीसंस्कारः देव्यापेति प्रोक्षणं अध्वधिर्वेदिं अग्नीधः प्रोक्षणानां धारणं प्रोक्षणीरासादय बर्हिरूपसादयेति प्रै-
षः प्रोक्षणीनां वेद्यमासादनमग्नीधः प्रणीतानामपरेण प्रस्तरमात्रबर्हिषश्चासादनं प्रोक्षणीनामविच्छेदेन्यत्र बर्हिषः प्रतिग्रहणं विधासादनं ब्रुवर्हिः प्रोक्षि-
ष्यामीति प्रैषः कृष्णेत्वेति प्रोक्षणं मूलावसेकः तूष्णीं प्रस्तरग्रहणं ब्रह्मणे समर्पणं प्रस्तरादानकाले स्मरणं न भवति ततः प्राग्भवति समिधाधानं प्रागुपस्पर्शनात्
मूलोपसेचनात् प्राक् प्रोक्षणीशेषस्य नाशदोषात् पुनर्हत्याद्य मूलोपसेचनं कार्यं मूलसंस्कारत्वात् प्रस्तरस्यादानं प्राक्स्तरणात् आवहनीयकल्पनं प्राक्सोपवर्गाऊ-
ति उल्मुकोद्वहनं प्राग्गन्धान्याजात् परिधिपरिधानमाकर्मापवर्गाऊने परिधिनाशदोषात् संस्कारैरेत्याद्य पुनः परिधानं प्रथमपरिध्युपस्पर्शनमापरिधिप्रक्षे-
पात् समिधानोत्तरकालं काष्ठान्तरेणाप्युपस्पर्शनं कार्यं परिधिसंस्कारात् स्रुग्व्यानुपस्पृशयोराधानमासमीषु यजुषः आहवनीयेस्रुणां विधिनत्योः स्तरणं मा प्रस्तर- राम:
प्रस्तरणात् सव्यास्मृत्यकरणं बाहुद्वा आसादनात् जुह्वा आसादनमाव्यूहनात् उपभृतश्च आसमिष्टयजुषो ध्रुवायाः विभक्तीकरणमोद्वासनात् पात्रप्रस्तरणा- २२
माहविर्निधानात् घृताभिघारणमापाणात् प्रणयनं वा कपालाञ्जनमोद्वासनात् उद्वासनमाकर्मसमाप्तेः कपालना वस्यते हविषामासादनं प्राग्यात् आलंभनं च
आस्मानं भ आसमाप्ते होतृषदनकरणमा त्यागपश्री संयाजात् सामिधेनीप्रैषसंतन्वन्निति प्रैषावांत्य सामिधेनीप्रक्षेपात् अववाधनमासमाप्ते इध्माध्येनमासमिष्ट-

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

पञ्चमः प्रतिप्रणवमाधानाकरणे ऽनादिष्टमिष्टमेव अनुयाजार्थकाष्ठस्थापनविस्मरणे स्येवाकस्य द्वयोर्वृद्धानां वा पुनरासादनादिकार्यं तत्र यजमान
वाचंयच्छेति प्रैषः अप्रणास्य पश्चादुत्तरतो वा अग्निहोत्रहवण्याः आसादनं पवित्रे वेणुसारैकतेन ततः पवित्रच्छेदनपवित्राणां वासादने पूर्वेणैव विधानं संनहनेन
वर्धे अस्यासादनं पूर्वाभ्यामेव पवित्राभ्यां पुनः प्रोक्षणीसंस्कारः देवायेति प्रोक्षणं पवित्रप्रतिपत्ते रुद्धेतयोरपि छेदनं प्रोक्षणीनामध्याधिवेदिधारण
मन्त्रीक्ष्यः अध्वर्यो स्रुचः सम्मृड्ढि प्रोक्षणीरासादयेध्म उपसादयेति प्रैषः अन्तर्वेदि प्रोक्षणीनामासादनं प्रणीतानां पश्चादिध्मस्यासादनं प्रोक्षणाप्यवनं सवि
तुर्वइति ब्रुलब्धिध्ममिति प्रैष अनुज्ञातस्य कस्मोसीति प्रोक्षणं ततो यथार्थविनियोगः अनुयाजार्थं माध्वर्यवमेव नान्निध्मसंस्कारः उपवानजननमा
समिद्ध यश्चपः पूर्वाघारश्चासमाप्ते संमार्गश्चाग्न्यावृते संमार्गेश दक्षिणपवारेस्याग्नेः अञ्जलिकरणमो त्तराघारहोमात् पाणिभ्यां जुहूमित्यादि दक्षिण
नो वस्थानां नानासनादिष्टमाच्च उत्तराघारश्चासमाप्ते नत्वादिकरणेऽनादिष्टं द्रव्यनाशादेः सकृद्गृहीते नोत्तराघारः ध्रुवासमंजनमाप्रथमप्रयाजात् इध्मस
संहनादानमाहोतनामग्रहणात् आश्रावणादि होतनामग्रहणं तमान्यपत्नीसंयाजात् संमृश्यो रूपवेशनमास्कागापनात् पैषजामहादीनां याज्यावषट्
रांतानामकरणे अन्यथाकरणे वहोतकं देवतोद्देशेन द्रव्यत्यागाकरणे पुनरीज्यमृत्याश्रयागः प्रयाजाश्चासमाप्ते एकैकस्याकरणे च समानपत्नीविस्मरणे

दी.प जौहवेनैव सर्वेष्विष्टेषु पुनरौपभृते नव तुर्थपंचमयोर्यागः॥ शेषेणाहविषामभिघारणं प्रागाज्यभागार्थाज्यग्रहणात्॥ नाशदोषादवदानादिप्रमात्रं॥ आज्यभागादीनां
स्विष्टकृदंतानामासमाप्तेः अनुवावचनादिवषट्कारांतं प्राग्यागात् देवतादिविपर्यासे वक्ष्यते॥ अवत्तस्य नाशदोषायोः सांनिपातिके रंगे धूर्त्तके हविरंतरमुत्पाद्य तेनैव या
गः प्रधानयागादूर्ध्वं विनाशे आज्येन स्विष्टकृत् प्राशित्रादीनां लोपः उपांशुयाजस्य विस्मृतौ समिष्टयजुषऊर्ध्वं स्मरणे प्रकृतं समाप्यादित आरभ्य कर्मापवर्गांतमा
हविष्कर्मात्रेव मात्रो विहितस्थानेषु होमाकरणे अन्ययाकरणे वानादिष्टमात्रं नाहुतिः अत्र कुहीस्तकानाप व्याहरेदित्यादि व्यप व्याहरणे भूर्भुवः स्वरिति वाजपे
त् पुनरनुवावचनादिवा कुर्यात् अक्लिधानाकरणे नादिष्टं संवराभ्युक्षणामान्यानुयाजात् प्राशित्रेडाडिमार्जनांतमासेः मोक्षः प्राशित्रेडावदानादिश्वावत्तीकरणा
त् प्रदानादिनाभ्यालंवनांतमासमाप्तेः ईक्षणाग्रहणासादनान्याभक्षात् इडासमर्पणादिनाग परिहरणांभांचजपश्चासमाप्तेः भक्षोमार्जनं च पवित्रप्रतिपत्ति राम
राप्रस्तरहोमात् नाशदोषादवदानादिप्रमेव भागपरिहरणमासमाप्तेः अन्वाहार्याभिघारणाद्यालंभनांतं प्राग्दानात् दानं त्वासमाप्तेः उल्मुकसमासनान्ववस्थानानुया २३
जात् प्रैषश्च समिदाधानसंमार्गौ प्राक्समिष्टयजुषः अनुयाजाश्चासमाप्ते समानयनविस्मरणे जुहूशेषेणाधोवेणावाकृतानामरूपाजानामाहुतिः क्वचिद्विपर्यासे
नादिष्टमात्रं धारानुयाजआसनाप्ते ग्रहं नेच अनुयाजार्थस्य द्रव्यस्य नाशदोषादौ विस्मृते जुहूनाव्यभ्युक्षणमासमाप्ते परिधंजनमाप्रक्षेपात् परिधिग्रहणादि प्रा

कस्तक्कवाकात् प्रस्तरादनादीनिनीवैर्हरणांनान्याप्रस्तरहोमात् विधृत्योस्थानेकरणमावर्हिहोमात् प्रस्तरहोमश्चासमाप्ते तृणासवेपात्मालंभोव परस्परसंवा
दश्चाशंयोर्वाकात् शंयोर्वीकश्चासमाप्तेः परिधिप्रक्षेपश्च प्राक् पत्नीसंयाजात्सर्वाज्यग्रहणात्संस्रवाहुतिः धृतिनिधानमासमाप्तेः वेद्यालंभश्चासमिष्टयजुषः प
त्नीसंयाजाश्चासमाप्ते अन्यनरसंचारण प्रविशनमांत्य पत्नीसंयाजात् इडादिभक्षांतमासमाप्तेः अद ~ उत्तिः प्रादक्षिणाग्निहोमार्थाज्यग्रहणात् द्रव्यनाश
दोसहृत्गृहीतेनजुहुयात् सर्वेनाहृन्येत्यस्याकरणेत्वाध्वर्य्यंचमेवदक्षिणाहोमश्चासमाप्ते वेदप्रोक्तविमोकादिस्तरणांतमासमाप्ते समिष्टयजुषश्च ध्रुवस
नाशदोषादोसहृत्गृहीतेनवर्हिहोमश्चासमाप्ते प्रणीतानिनयनंच उदकाभावेनादिष्टमात्रांकणपाशनमासमाप्ते कृष्णाजिनमध्येधः करणाकणयाशना
करणेपाध्वर्य्यवमेव पूर्णपात्रनिनयनमासमाप्ते विष्णुक्रमणाद्याहवनीयोपस्थानांतस्याकरणेचमेव भागस्यनाशदोषादाध्वर्य्यवमेव आवर्त्तनप्रादक्षि
णाकरणेत्वाध्वर्य्यवंनतुस्मार्त्तं प्रैषकरणप्रैषार्थेदत्तकतेत्वाध्वर्य्यवमेव कर्मापवर्गेसमिदाधानादीन्यग्निसन्नावंयावदाध्वर्य्यवपूर्वकार्याणि शमिधेनाश
देषादवाध्वर्यवंकृत्वासादनादिभिः संस्कारैः संस्कृत्यसमिदाधानंकुर्यात् अवधेरूर्ध्वंसर्वत्राध्वर्यमेव ननस्यकरणंमंत्रहितस्यप्रैषवर्जितस्यकरणेवाध्वर्य्यव
मात्रं इतिदर्शपूर्णमासस्याःप्रतिपदार्थप्रायश्चित्तानि सर्वस्यहविषोनाशेऽपहारादिनाऽदर्शनेजानेदोषेप्रायमेध्यवंअलादिस्पर्शेनहविषोदुष्टत्वेजातेश्चा

ध्वर्य्यवं कृत्वा तद्विहाररावसानि पातितैः केशैर्गोर्विनष्टं हविरुत्यागयागः कर्त्तव्यः तथा चापस्तंबः यद्यप्रतदेवतं हविर्व्यापद्येतान्यद्धविः सदैवतं निर्वपेत्तत्र स्रुगादन
प्रभृतयो मंत्रा आवर्त्तेरन् यदि प्रतदेवतमाज्येन संस्थापयेदिति यदि हविःषु केशमक्षिकामूषिकपुरीषमशकदंशसूक्ष्मपुराशपिपीलिकामिश्रामेध्यजीवलोमनखा
दीनि पतितानि दृश्यन्ते तदा तानि पतितमात्राणि केशादीन्युद्धृत्य भस्मप्रक्षेपणं सप्रक्षेपणं वा सलिलेन प्रोक्षणं वा कृत्वा तेन यागं कुर्यात् चिरपतिते पुनस्तद्देशसंल
ग्नं हविरुद्धृत्य मुद्धृत्यावशिष्टं भस्मनावकीर्याभिघार्य कांचनरजतवैदूर्य्यप्रवालादीनामेकतमेन सप्रस्पृष्टमभिमंत्र्य वन्नोक्षितं पर्य्यग्निकरणादित्यदर्शनपूर्वं तं वा
व प्रशस्तमुपयुंजीत केशादिभिः सहपक्वानां हविषां परित्यागः पक्षिजग्धं बिडालादिभिरवलीढं गवाघ्रातं मुखश्वासेनोपहतमुपरिक्षाक्रान्तं क्षतं वस साधवधूननं
कीटपतंगेरुदक्या पतितैः क्लीबादिभिरभिशस्तैर्नास्तिकैश्चान्तरालेनस्पृष्टनावेडालप्रतिकादिभिश्च हरतो हस्तमाषन्नं उपहतं च यदा भवेत् तदा सलिलेन सह मङ् राम:
स्मनोरन्यतरप्रक्षेपे शुद्धिः एभिरेव संनिकर्षे दृष्टमुपहतं २४
याभ्युक्ष्य किंचिदुद्धृत्य भस्मना सलिलेन मृदा संमार्ज्योल्मुकेन सुवर्णेन रजतेन वा पस्पृशेत् अग्नेर्वाव घ्रापयेत् मधूदकपयोविकारसर्पिषां दोषात्पात्रांतरेस्था।
पितानां धातमानीभिरुदकेनाभ्युक्षणं एतच्च वायसप्रभृतिस्पर्शेनोपहतानां उच्छिष्टस्पर्शेने त्वेतदधिकं उदके प्रक्षिप्याहृत्योपयोजयेत् ध्रुवायस्मात्कुविडात

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तनकुलं धूमक्षिदिक्षित भक्षणा घ्राणस्पर्शादिनिरूपहतानां भूतानां पुरोडाशादीनां त्यागः भक्षणेनैव मक्षुदके पयोविकार तैल सर्पिः प्रभृतीनां च त्यागः स्वेदा
श्रुश्लेष्मकर्णविट् दूषिकाः सर्ववसामांसपास्थि विण्मूत्रेणो मूत्रप्रभृतिभिरूपहतानां हविषां परित्यागः ऋक्षश्वान कुक्कुटकाकादि संस्पृष्टानां च इत्येवमादयो हविषां
दोषाः तत्र दोषेदुष्टस्य हविषो प्रक्षेपणं उदकेवाभस्मनि प्रक्षेपणं कृत्वा नादिष्टहोमं पूर्वकं सांनिपातिके रोगे कृत्यादनं कृत्वा तेन यागः कर्तव्यः अथवा विन
ष्टानां हविषां देवताः प्रतिसंख्याय परिगणय्य आज्येन विनष्ट हविर्देवतानां यागः कर्तव्यः आज्यसंस्कारात्पूर्वमस्य निमित्तस्य पाते आज्यसंस्कारमग्नि संस्का
रं वेदिसंस्कारमग्निसंस्कारं च कृत्वाज्येनोपांशु याजवर्जितं सहविर्देवता यागकर्तव्यः पुनः क्रियायां च वेद्यादिसंस्कृतमेव तस्यां गप्रधानार्थत्वादिति यानि
का पुनस्तक्रियते सर्वप्रवर्गीतमपित शनिकारिकारः तथा च मानवे यदि हविषि नष्टे दुष्टे च पुनरुपहरेयुर्वा आज्येन संख्याय पुनर्यजेदिति आपस्तंब
सूत्रे यस्य सर्वाणि हवींषि नश्येयुर्दुष्येयुः पुरपहरेयुर्वा आज्येन तद्देवताः प्रतिसंख्याय यजेत नाथान्यामिष्टिं मनुल्वणां तन्वीत यत्ता यज्ञस्य प्रायश्चित्तिरिति आश्व
लायनब्राह्मणे यस्य सर्वाणि हवींषि दुष्येयुर्वा नश्येयुः कान्तत्र प्रायश्चित्तिरित्याज्यस्यैतानि यथादेवतं प्रतिकल्प्य तया ज्यहविषेष्ट्या यजेत ततोन्यामिष्टिमनुल
ल्वणां तन्वीत यत्ता यज्ञस्य प्रायश्चित्तिरिति आश्वलायनसूत्रे हविषामापतावाज्यं सुदेवताश्वाज्येनेष्टिं समाप्य पुनरिज्येति तथा आपन्नाविहवीषि केशनखको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी·प

दपतंशोरन्येर्वावीमन्तैर्भिन्नमिक्तावयोमवहरेद्धरिति अथर्वणासूत्रेवसर्वाणिहवींष्यपहरेयुरप्सुवर्ज्यनदेवतायजेतायान्यामदोषमिति तत्वा
नेति वऊक्षहविःप्रमोहेजातेमानवेविशेषः यदिहविंषिप्रमुह्येयुः पात्र्यांसमवधायविभज्यानुपूर्वेणप्रचरेदिति एवंयावउक्तान्ययागानांतेनरंतस्मिन्नेवविहारेतेषांत
नष्टानांहविषांपुनःकरणमादितआरभ्यकर्मापवर्गांतंभवति तथाचकारिकायां अथवाउक्तहविषांतस्मिन्कर्मणिदेवता आज्येनहविनोपांशुयागंसर्वसमाप्य
तेपुनस्तत्क्रियतेसर्वमपवर्गांतमादितइति उपांशुयागस्यसाधारणहविषोऽभावात्तद्विनाशनिमित्तयाज्ययागोनभवतीत्यभिप्रायः अत्रैवंकर्म्मरचना सर्वह
विर्नाशेदोषेवाउक्तानांभक्ष्यभस्मनिवाप्रक्षेप संस्कृतेआज्येअविनष्टेनिमित्तपातेध्रुवायामाज्येऽगृहीत्येतत्राज्यग्रहणं इध्मप्रोक्षणादिध्रुवासादनांतं उल्
कोद्रुहनवर्जं ततःस्थालीपाकायध्रुवास्थात्योरालंभ आज्यालंभादिहोतृवरणांतंपूर्वाघारनिध्रुवोत्तराघारवर्जं ध्रुवात अथाप्यस्याप्यवत्तरवर्जंकृत्वायाज्य दर्शः
प्रयोगेनवाक्याभ्यांविनष्टहवि संबंधिदेवतानांयागंकुर्यात् तस्विष्टकृतत्यादशेषादितिन्यायात् ततःप्रतिपत्तिरूपंसर्वकर्मसमापनीयंपवित्रप्रतिपत्तिः
अग्निसंमार्ग ऊहनं परिध्यंजनंसूक्तवाकप्रैष प्रस्तरादानादिहोमांतअनुप्रहरेतिप्रैषः तृणानुप्रहरणं आत्मालंभः उदकालंभः तत्संवादादि परिधिप्रक्षेपः २५
सान्नाय्यपिष्टेऽधोउपवेषहोम संस्त्रवाहुतिः धुरिनिधानं वेदयोक्तविमोक आवेदःप्रस्तरणंसमिष्टयजुर्होमः वर्हिर्होमः प्रणीताविमोक व्रतविसर्गइति अथप

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विस्थाल्यामाज्यमत्यंतदुष्टं तदानावन्यात्रमाज्यमासादनादिभिः सांनिपातिकैः संस्कारैस्तत्पात्रवेदिमानादिकंच कृत्वा स्रुवाग्रहणादि पूर्ववद्यागं कुर्यात् अथ
यदि पूर्वमाज्यनिर्वापान्निमित्तमापद्यतेन तनिरुप्याज्यमधिश्रित्य पर्यग्निकृत्वा वेदिमानादिस्फोटवग्रहरणवर्ज्जं पत्नीसन्नहनांतं कृत्वाज्यमुद्वास्योत्पूयावेक्ष्य
स्रुवाग्रहणादि पूर्ववद्यागं कुर्यात् अनेन प्रकारेणाज्येनदेवताइष्टाउत्तरस्मिन्नेव विहारे समस्तैरंगैरुपेतं प्राकृतं कर्म कुर्यात् तस्मिन्पक्षे आध्वर्यवाभावः बहू
नां हविषां मध्ये एकैकस्य नाशे दोषे वा अध्वर्युवर्ज्जं वा सानिपातिकैरंगैः पुनस्तत्कुर्यात् आज्यग्रहणोत्तरकालं निमित्तं चेत्तदा पात्रासादनो अग्निहोत्रहवणी
वर्ज्जितो दशगणः पात्रीधान्यां पवेषः संयवनोदकं संपाहितपात्रीकरणादि हविरासादनांतं पात्रप्रोक्षणं कृष्णाजिनादानादि कुक्कुटाहननं वर्ज्ज्यं क
उनकपालोपधानोपसर्जन्यधिश्रयकृष्णाजिनादानायां प्रोदकदानांतं इध्मप्रोक्षणादि प्राकृतं कर्म कुर्यात् अथवा यस्य हविषो नाशो दोषो वा तन्द्रविर्द्देवताया
आज्येन यागं कृत्वा उत्तरेद्युरंतरमुत्पाद्य तेन रेः॥ सहयागः कर्त्तव्यः बहुषु हविःषु एकैकहविर्नाशे पादप्रायश्चित्तं भवत्येव समानापकेषु पुनः शास्त्राच्छेदनादित पत्नीमे
वसायं दोहं कृत्वा वत्सनालौकिकेन दध्ना आतंच्य दधि संपादयेत् ततः प्रातर्होमार्थं वत्सापाकरणं कृत्वा प्रस्तरणादिषट्कृतिवत्सर्वं कुर्यात् अग्निहोत्रार्थं
मुद्धृत्येयंतरा मनेकृते प्रायश्चित्तस्याभावः क — श्चेडकवपहे तु गार्हपत्यासादीनामंतराले गते तु गार्हपत्यादारभ्याहवनीयं यावदुदकधारां संततां निनयेदिदं वि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी·प हुतिचक्रमइतिमंत्रेणाभस्मनोवाधाराणिनिनयतिअनेनैवमंत्रेण· अस्मिन्पक्षेगार्हपत्यात्प्रभृत्याहवनीयपर्यंतंसंततंनिर्वपेत् श्वाऊर्कुरः एकोमेषः व
राहोयामसूकरोविष्ट्राहः एतदप्यग्निहोत्रार्थस्युदुत्पेषेवः वक्रीवनिगर्दभेगार्हपत्यादीनामंतरालेगतेअग्नयेपथिकृतेष्टाकपाल·पुरोडाशोप्यन्वाधानादिक
मपिवर्गीतः पथिकृत्यनड्वान्दक्षिणेत्यापस्तंवाश्वलायनौ शाखायनसूत्रे पथिकृतोंतरेणविहारंयक्रीवनिवृत्ते तदाप्येचक्रीवा—यङ्व्यतइतिव्याख्यातमस्ति·
तद्व्याख्यानंयुक्तमितिवाभाति सर्वविषयमेतदसंयुक्तविधानादितिसर्वेककीदयः अग्निहोत्रनैमित्तमध्येविधानादेतदप्यग्निहोत्रविषयमेवेतियाज्ञिकाः॥
आश्वलायनब्राह्मणे·तदाऊर्ध्वस्यगार्हपत्याहवनीयावंतरेणानोवारथोवाश्वोवाप्रतिपद्येतेकानत्रप्रायश्चित्तिरितितेनैतन्मनसिकुर्यादित्याऊरात्मन्यस्यहिता
भवंतितत्तत्रेत्स्मिन्कुर्वीतगार्हपत्यादवच्छिन्नामुदधारांहरेद्गच्छन्त्वनसोभानुमस्विहोत्याहवनीयातइति प्रज्ञातेष्वग्निपत्नीचप्रज्ञातानित्या नित्यानांदर्शपूर्णा राम
मासवातुर्मास्याग्रयणोष्टीनांकालातिक्रमेप्रायश्चित्तत्वेनाग्नयेपथिकृतेष्टाकपालपुरोडाशोभवति नित्याश्ववेष्टिषुकालातिक्रमोभवतिनानित्यासु तासा २६
मनियतकालत्वात् नैनैनैमित्तिकेष्टीनामवश्यकर्तव्यानांनिमित्तकालातिक्रमेपितपथिकृत् किंतुयदाकदाचिदर्थवपूर्वकंतासामेवानुष्ठानं सूचेष्टीति
ग्रहणाग्रयणसोमकालातिपत्तौपथिकृत् अत्रमतभेदोस्तिमुख्यकालातिक्रमेश्राद्धद्वर्यवंक्त्वागौणकालेनुष्ठानं गौणमुख्ययोरुभयोरप्यतिक्रमेवतत्स्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नेन तत्त्वस्मात् प्रायश्चित्तेन पथिकृद्भवतीति वासुदेवभट्टगदाधरकारिकाकारा अपरे तु मुख्यकालातिक्रममात्रेति निमित्ते प्रायश्चित्तरूपैवेयमिष्टिरित्याहुः न
न्वयुक्तं नर सर्वेभ्यस्त्वानरसूत्रेषु तथैव दर्शनात् । प्रत्याम्नायपक्षस्कन्दनाभावादुपेक्षणीयः तेन दर्शपूर्णमासयोरेकैकस्य मुख्यकालातिक्रमेपि पथिकृ
तं कृत्वा गौणकालकरणं चातुर्मास्येष्वप्येकैकपर्वणो मुख्यकालातिक्रमे पथिकृतं कृत्वा गौणकालकरणं गौणकालस्याप्यतिक्रमे तु नित्यकर्मलोपनिमित्तं प्रा
यश्चित्तमेव भवति ननु तत्कर्म कर्मान्तरेण तत्कालस्य रुद्धत्वादिति तथा वनिदानसूत्रं सर्वमहः प्रातराहुतेः स्थानं सर्वा रात्रिः सायमाहुतेः पूर्वपक्षो दर्शस्याप
रपक्षः पौर्णमासस्य तथापि पूर्णसंवत्सरे सोमस्य व्यवायेनुप्रायश्चित्तमेव क्रियते उत्तरेष्वाधिकारार्थमकाले कृतमकृतमिति न क्रियते तत्कर्मान्यनाश्य
कर्मणः कालेव रुद्धइति मानवेव पश्यति पत्नावपि पथिकृत्तदुक्तं ॥ कालातिपत्तौ पथिकृती पक्षौ दर्शपूर्णमासयोश्चातुर्मास्यपर्वसु नवाशने वाग्रयणस्येति
काठके अग्नये पथिकृते ष्टाकपालं पुरोडाशं यस्य पौर्णमासी वामावास्या वातिपद्यते सूर्योदयेनेन पौर्णमास्यनियता पश्चाद्दर्शनेनावास्या प्राप्नोनेवेदं प्रतिपति
विधायाग्नेयमेवाक्षेयमेवाग्नये पथिकृते कुर्यात् स्याद्यास्यात् वाक्यं वैन्नराहीति इत्युपासंतिष्ठत उभयातिपत्तौ चतुर्होत्राजन्वावारंभणीयाभिरिष्ट्वा नर्दर्शपूर्णमा
साभ्यां यजेतेति आश्वलायनसूत्रे अग्नये पथिकृते ष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेद्यो दर्शपूर्णमासयाजी सन्पौर्णमासीममावास्यां वातिपातयेत् समानतंत्रे वा मुख्यः कार्यो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दी·प·

ष्येकेषांविवाएतस्यायज्ञस्थिघतेयस्ययज्ञेप्र क्रतेनरेन्यामिष्टिंनिर्वपंतिपरावासा वाग्नेयोष्टाकपालः पौर्णमास्यांयोमावास्यायांतमग्नयेपथिकृतेकुयान्नेनैव
पुनःपंथानमवैति नयज्ञंविछिन्नत्तीतिविज्ञायते संयाज्येएववायाथिकृतीस्यानामित्यपरमिति मानवेव कालातिपत्तौ पथिकृत्यनागतेचयदिप्राप्तिर्वपणाग्नौ
र्णमास्याममावास्यायोवाः कालप्रवृत्तिस्याशयदाग्नेयमष्टाकपालं पथिकृताघजयेदिति पशुसोमयोः करणाशक्तौमनुनातन्त्रम्याम्नायवैश्वानरेस्थिरभिहिता इ
ष्टिवैश्वानरीनिर्वपेदिति — पर्य्ययेकृसीनांपशुसोमानांनिकृत्यर्थमसंभवे अस्यार्थ कृशानामारब्धानांनित्यानांपशु सोमानामसंभवेड्याघलावात्करणासंभ
वेतेषांनिकृत्यर्थंतन्त्रान्याम्नायेअब्दपर्य्ययेवर्षासोमानामसंभवेड्याघभावात्करणासंभवेतेषांनिकृत्यर्थंतन्त्रान्याम्नायेअब्दपर्य्ययेववर्षांतेवैश्वानरीमिष्टिनिर्व
मवश्यंनिर्वपेदित्यर्थ तन्त्रसोमादीनांमंतरायेप्रतिनिमित्तंवैश्वानरीचेन्न कृतानदाअब्दसमाप्तौसकृदयितांकुर्यादित्यभिप्रायइतिदीक्षितगदाधरः याज्ञवल्क्यो राम:
पि प्रतिसंवत्सरंसोमःपशुःप्रत्ययनंतथा कर्त्तव्याग्रयणेष्टिश्चवातुर्मास्यानिचैवहि एषामसंभवेकुर्यादिष्टिंवैश्वानरींद्विजः॥ एषांड्याघसंपत्यान्त्रसंभवेत्त
त्वकालेतन्त्रान्यायाम्नायेवैश्वानरीकुर्यात् शांखायनः नाहोमेनानिज्ययावाम्नीतत्जेत्प्रायश्चित्तंतुकृत्वातीतानिकर्माणिप्रतिनिदध्यादिति कालातीतेषुसर्वे २७
षुप्राप्तवत्स्वपरेषुवाकालातीतानिकृत्वैवविदध्यादुत्तराणिच यमादिः पिण्डयज्ञादिष्वमासादर्शपदिणायश्चित्तंततोकृत्वाकर्त्तव्यंतद्दिनांतरे लुप्तेकर्मणिसर्वथा

यं श्चित्तं विनिर्दिशेत् प्रायश्चित्ते कृते पश्चादग्निं त्यक्तमेव विधीयते पिंडपितृयज्ञस्याकरणे तु विशेष उच्यते पिंडपितृयज्ञस्य त्वमावास्यायां मध्याह्ने तेन प्रायश्चित्तत्वेन वैश्वा
नरो हिरेव भवति न पिंडपितृयज्ञः तथा च कात्यायनः परणाशे कृते स्वार्थं परस्याग्नौ कृते स्वयं पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवा
न्नप्राशने तथा भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् अनाहिताग्नेश्चरुः आहिताग्नेस्त्विष्टिरेव परावाहिताग्नेर्दुरोडाशः स्वस्वनाहिताग्नेश्चरुरवकृष्टत्वात्
तथा च कारिकायां मुख्यकाले यदा तस्य पौर्णमासस्य पर्वन कृत्वा तादृक्षमादर्शोक्तमाग्नेयं च कुर्वीत तत्वे मार्गदर्शी तस्याद्दर्शेन सह तत्क्रिया तत्राग्न्यभाग
संयाज्यदर्शके तत्प्रधानतः तन्त्रैरागानि भेदेन प्रधानानि भवन्ति च यदि दर्शोऽप्यतिक्रान्तस्तदा पथिकृती भवेत् एवं देशातिपत्तेः प्राक् पौर्णमासान्ते
कृतः पितृयज्ञं विना सोऽपि कर्तव्योऽयं कृत्वा चित् पितृयज्ञः स्वकाले स्याद्भावाद्गौणकालतः नवेत्तं पद्यतेऽतत्प्रायश्चित्तं भवेत्ततः न पौर्णमासतन्त्रे स्याद्
दर्शाभिन्नप्रयोगतः पौर्णमासे ह्यतिक्रान्ते ऽतिपत्तिः पथिकृतदेति कात्यायनः पौर्णमासात्ययेऽहव्यं होतावायदर्शभवेत् तदर्जद्रूयादेवममावास्यात्यये
पिच स्वकृयते ऽनप्रांश्चेत्रपेत्कालं समाहितः सपत्नेतु यथा तन्त्रह्वय दि होमते अकृताः परिसंख्याय पादेकृत्याकृतीः सकृत् मन्त्रेणाविधिवत्त्वेवमेवा
परा अपि तथा स्वकाले सायमाहुते रप्राप्तौ होतव्ययोः प्राक्प्रातराहुतेः काल प्रायश्चित्ते कृते सति प्रातःसायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः प्राक्पौर्णमासदर्शे

दी·प·

स्यात् दर्शादितऽथवा वैश्वदेवे त्वतिक्रान्तेऽहोरात्रमभोजनं प्रायश्चित्तमथो कृत्वा पुनः संतनुयाद्व्रतं · होमद्रव्याऽत्यये दर्शपूर्णमासात्ययेन वा · पुनरेवाग्नि
मादध्यादिति भार्गवशासनं अत्र त्रिकांडमंडनव्याख्यानं मुख्यकाले यदवश्यं कर्म कर्त्तुं न शक्यते गौणकालेपि कर्त्तव्यं गौणोप्यत्र दृष्टो भवेत् कालिर्मणां गौणः
कालपरिमाणमपि सरावाह आसायमाह्ने · कालाकालौ स्थितिप्रातराह्नेः प्रातराह्निकालान्ताकालः स्यान्मायमाह्ने · पौर्णमासस्य काले स्थितादर्शस्य का
लतः पौर्णमासस्य कालात्प्राग्दर्शकालोपि विद्यते वैश्वदेवस्य कालोस्ति चातुर्मास्यविधानतः अन्यासां नवकालास्यात्साकमेधाय कालतः स्यात्साकमेधकालो
च्छुनासीरियकालः शुनासीरीयकालोप्यावैश्वदेविककालतः श्यामाके व्रीहिभिश्चैव यवैरन्योन्यकालतः प्राग्यष्टुं युज्यते वश्यं नत्वन्नयवयणात्
य दक्षिणायनकालेयाप्यश्चात्पौत्तरायणे अन्योन्यकालतः पूर्वयष्टुं युक्ते उभे अपि एवमागामी यागमुख्यकालादधस्तनः स्वकस्मादुत्तरो गौणः काल राम:
स्यात् सर्वकर्मणः यद्वागामिक्रियामुख्यकालस्यार्थे न शालवत् गौणकालत्वमिच्छन्ति केचित्प्राक्तनकर्मणो गौणेष्वेतेषु कालेषु कर्म चोदितमाचरेत् प्रायश्चि २८
त्तप्रकरणोक्तानि कृतिमाचरेत् प्रायश्चित्तमकृत्वा गौणकाले समाचरेत् नित्येष्टिमग्निहोत्रं च भारद्वाजीयभाष्यतः मुख्यकाले हि मुख्यं वै साधनं नैवल
भ्यते तत्कालद्वयोः कस्य गौणत्वं मुख्यतापि वा मुख्यकालमुपाश्रित्य गौणमप्यस्तु साधनं न मुख्यद्रव्यलोभेन गौणकालप्रतीक्षणं हि मित्रविशेषणा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द स एव वा एकपक्षे गतो यावत् होमसंख्योति पद्यते पक्षहोमविधानान्तं कृत्वा तं अनुमतीन्यजेत्। स्वकालोत्कर्षेण कश्चिद्गौणकालो निरूपितः अपकर्षाद
प्यन्योपि गौणकालो निरूप्यते आमध्याह्नाद्धोमानापकृष्टो वाध्वगतोपि वा राष्ट्रभ्रंशे धनाभावेन रुग्णे गेहे वसन्नपि अन्येष्वेवं प्रकारेषु निमित्तेष्वागते
ष्वेव सन्निःसमासमग्निहोत्राणां यथासंभवमाचरेत् अनातुरः प्रवासी वा निश्चितो निरुपद्रवः यश्च होमं न यः कुर्यात्सर्वेष्वपि तत्त्वं निमित्तानामिहै
तेषां निर्दिष्टं पैकं यदुच्यते तत्सर्वेषु निमित्तेषु जानीयात् प्रतिपादितं पक्षहोमासमानं शेषान्ताशेषहोमान्यापि वा समस्य जुहुयात् तत्र प्रयोगोपि निरूप्य
ते प्रतिपद्युन्नयेत् मायमापक्षापत्रगादिने यावंतो पवसथ्याहान्प्रादिनानि भवंति हि तावंति परिगृह्णीयात् अनुरुद्ध्य नयनानि वा पात्रान्तरमाहृत्यायानि
त्यायाप्रक्षतस्काबा। स्थूलं सूक्ष्मं गं तरं वापि कृत्वा तत्र समुन्नयेत् एकाशमिसकृज्ज्वोमाकृदेवनिमार्जनं उपस्थानं सकृत्कार्यं शेषाः प्रकृतिरिष्यते एवं मे
वोन्नरचाहि प्रातर्होमासे मस्य जुहोत्यौपवसथ्याहः प्रातर्होमावधि सकृत् समारोपविधानेन समारोपपन्नेन लौकिक निशायां तेथवधा व्योधारयेत्
वपूर्ववत् एवं प्रतिपदोन्यत्रयत्रापि उपजायते तत्रैवौपवसथ्याहाच्च प्राक् यन्त्राया पश्चिनश्यति तत्रीयायांवत्रुष्यावापंचम्यांवापरत्र वः तत
दीनां तदंतानां होमानां स्यात्समासतः आपदेवाधि होमसमासस्तु पेयते। तस्मात्का दाचिदपरस्य यावदस्मावनोपि वा आपत्कालसमाहोमात्समस्ये

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे·प देकपक्षगात् अनन्तरं वह्निजातायविरात्राद्याधिकायवः समस्यजुहुयाद्धोमानित्येवंपद्यतेकष्टे प्रवासिनोग्निहोत्रघ्नपं वाहं समवापुनः सायंप्रातः
पृथग्धोमएकस्मिन्नहनीतिव एवंमेकत्रपक्षे येहोमास्ते षांमशेषतः न्यूनानांवासमासः स्यान्नपक्षांतरवर्तिभि सर्वथोपवसथ्याये सायंहोमः पृ
थग्भवे· तथैव यजनीयाहे प्रातर्होमः पृथग्भवेत्। सर्वोपवासमप्यंयेस्याप्नकेनापि हेतुना। तदानन्सायंहोमोपिपूर्वैः सहसमस्यते तावतानां पगछे
द्वेदापत्यक्षांतरेपिच पुनस्तत्रापिकर्तव्यः समासपृथगेवहिः नत्पक्षांतरस्थानासमासध्वो यतेमिथः एवमापकृतः पक्षेपक्षेवेवसमाचरेत् तृतीयेनं
तरेपक्षे समासंनसमाचरेत् कष्टैः पक्षद्वयंत्वेवपक्षहोमेनियम्यते आपद्गतवन्नैदीर्घकालंकथंवनं यावत्तीवमविच्छिन्नात्पक्षहोमान्समाचरेत् आपदेवाव
धिस्तत्रनपक्षगणनावधिः अथापरः समासस्य प्रकारः प्रतिपाद्यते सायंप्रातस्तनौ होमाउभौ सायंसमस्यतु आपन्नोजुहुयात्तत्र समिदेकाप्यद्वयंसातपंहो
होमस्य मुख्यत्वात्तदीयत्वेनत्रमिष्यते पक्षहोमादिकाः पूर्वमायत्कल्पानिरूपिता सायंप्रातः कालभेदः संपाद्यः सर्वएवते आपद्गुरुत्वमालोच्यकादाचित्काय राम
मेवते उभयोपि समस्यंते सायंप्रातस्तनान्नपि प्रातर्होमादिका यत्रातश्चेदापदागता तथापूर्वापराह्णदोनिमित्तेसतिचेष्यते दीर्घकालपदं मन्वायत्तेहोमे २९
ऊनेसति तत्रांतराले —— घापक्वदविदपगछति कालेकाले पुनर्होमान्जुहुयान्नाम्नुतानपि कंठेष्वेवं विदुः केचित्तेद्वयंयेपुनर्जुतमिति अजिर्वमेमहायता॰

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नोभुङ्क्ते प्रत्यहं गृही अनातुरः सन्ति गृही कृच्छ्रार्द्धेन विशुध्यति अकृत्वा त्वन्नसंयत्ते पवामधिकारतः उपवासेन शुद्धिः स्यादिति राह प्रजापतिर्धर्मस्यार्थसारेयं च
महायस्ते छर्मे तमलो प्यन्न नातुरस्योपवासः धनिनः कृच्छ्रार्द्ध आहिताग्नेः सर्वस्युपस्थाननीये चैवं प्रजापतिः कालेवाक्षाय कर्माणि अप्रवासी विशेषतः न
पऊर्वन् स्त्रिरात्रेण मासिमासि विशुध्यति दर्शवा पौर्णवासी वा लुप्तानो भयमेव वा सकस्मि कृच्छ्रयादेन द्वयोरर्द्धेन शोधनं हविर्यज्ञेषु शक्तस्य नुत्रमाग्रयणा
दिकं प्राजापत्येन शुध्येत पाकसंस्थासु चैव हि सन्ध्योपासनहानौ च निस्त्यपस्नाने विलोप्य च होमं च नैत्यकं शुद्धिः स्याद्विप्रस्य सहस्त्रकृत् समाने सोमयागानां
हानौ चैन्द्रायणं चरेत् इति अकृत्वा त्वन्नं यज्ञं पंचानामधिकारतः उपवासेन शुध्येत पाकसंस्थासु चैव हि गोप्रदानं चरेत्वा गोचांद्रनस्य परिग्रहे कामादकाम
तः कृच्छ्रं स्यान्नैर्गो वैदिकोपि वा दर्शे च पौर्णमासे च पराग्निपक भोजने आधानादिकृतं नश्येद्धौ नस्यान्नतथैव च अकृते वैश्वदेवे वेदकर्मे निगमस्तिमान् वैश्वदे
वं ततः कृत्वा सायंहोमं समाचरेत् स्तोत्रमोहे अग्नये पथिकृदिष्टिर्भवति मोहोऽन्यथाक्रिया स्तोत्रसंबंधि मोहः स्तोत्रमोहः अन्यस्य स्तोत्रस्य पवमानादेः स्थानेऽन्य
स्यगानं अन्यासु ऋक्षु तानत्वेव ऋक्सामांतरगाने वा सर्वमपि स्तोत्रमोहशब्देनोच्यते तस्मिन् स्तोत्रमोहे प्रथमे कालाऽऽनिः वावनं कृत्वा पथिकृदिष्टिं पशुपुरोडाशस्या
येन कुर्यात् ततो यथाहं स्तोत्रं गातव्यं शस्त्रमोहेपि पथिकृदिष्टिर्भवति शस्त्रसंबंधिनि मोहे अन्यथाक्रियायां शांत्या अन्यस्य शस्त्रस्य स्थाने अन्यसंशने अविपर्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी·प·

से· अग्निस्मरणे सूक्तादिविस्मरणे विपर्यासे च यथाकालप्राप्तकालातिक्रान्तत्वात् नं कृत्वा पशुपुरोडाशयागेनाग्नये पथिकृतेऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति॥
ततो यावदवदानं कर्त्तव्यं आहवनीयस्थाधानादिभागपरिहरणं तावत्पर्यन्ति पातिकैरंगैरूपेता पथिकृदिष्टिः कार्या सवनीयपशुतन्त्रात् ततः पातात् आज्यभागौ पृथ
कार्यौ तयोः सवनीयपशावभावात् तन्त्रैक्यं प्रयोगः आहवनीये एवं वाक्यचानं पाश्चासनेषु र्व्यादिस्पर्शवर्जितोदशगणा अग्निहोत्रहवनीयवर्जितम्· कपोलान्यसौ
पात्रीशाम्यं संयवनोदकं· पुरोडाशपात्रीञ्च तावदानं वेति स्फ्यो यहीत पात्रीकरणादि आप्रोदकनिनयनांतं कृत्वा गृहनत्वाज्यनिर्वापस्य दवंधवर्जं पुरोडाशपात्री घृता
वदानयोः संमार्गः ततोऽपि भस्मीकरणाद्यालंभनं नेक्षवो गृहीत्वाज्यभागौ· प्रधानयागः। स्विष्टकृदादिभागपरिहारांतं कृत्वाष्टौ त्रिशस्त्रयो यथावत्करणं कुर्यात् स्व
त्रिंशाष्ट्र प्रयाजवदपूर्वोत्पादकत्वात् संनिहितग्रहयागांगभूतेष्वाराद्उपकारके कर्म्मणि ननु पुरोनुवाक्यावद्देवतास्मारकेसंस्कारकर्म्मणि· तेन तद्विनाशे
ग्रहणयागावृत्तिर्न भवति केवलं प्रायश्चित्तं कृत्वा यथावत्सौत्रशस्त्रानुष्ठानं विस्मृतयोः शाकलमासेरनुष्ठानं· निमित्तवशात् ग्रहयागावृत्तौ च तत्सौत्रशस्त्रयो राम
रावृत्तिः प्रयाजादिवदाउपकारकत्वादिवानउक्तं तत्रतत्रैवमाधायि षोडशाधिकरणे निःसंदिग्धं च साहित्येन ग्रहयागं गत्वे सौत्रशस्त्रयोरिति आहिताग्नेः स्वकी २०
यजनस्य पुत्रपौत्रादेर्मरणे पथिकृदिष्टिर्भवति यजनीयेऽहनि उद्धरणादिकर्मा पवर्गान्ता परंतत्र मध्यपातनाभावात्· उत्येहनि पौर्णमास्याममावस्यायां मावृत्ताह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिनेमैथुनंगमनं मांसाशनं वयदियजमानः करोतितदाग्नये व्रतपतये ऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति पौर्णमास्यांवसद्यः पक्षाप्रयणे पौर्णमास्यांव्रतार्हे
ताद्यभावात्तत्रमैथुनमांसभोजनेपिनेदंप्रायश्चित्तं शांखायनसूत्रे अग्नये व्रतपतयेव्रात्यवोलांशोष्याव्रत्यंवा चरित्वेतिपठ्यते व्रत्येवेलांव्रत्यमहः सकलोप
वासेनव्याप्य अव्रत्यंवामैथुनमांसभोजनादिचरित्वेत्यस्यार्थः तथाचकाठके व्रतोपेतो ऽव्रतंचरंन्वानपतिंकुर्यादिति आपस्तम्बोपि अग्नयेव्रतपतेशाक
पालंपुरोडाशंनिर्वपेद्य आहिताग्निः सन् ऽव्रत्यमिवाचरेत् प्रवसेवाव्येहनिमासंवाश्नातिस्त्रियंवोपैतीति अमन्त्यारेतः स्कंदनेनादिग्रमेव अन्नःश्रोत्रिय
पिंडाशनेधौतपतिषिद्धाचरणेवेयमेवेष्टिर्भवति शाकमांसंमसूरंचवलाकंकौरदूषकान् माषान्मधुपरान्नंचवर्जयेदोपवस्तके तथातिलमुद्गाद्यन्येषां
वंसस्येगोधूमकोद्रवौ वीणाकेदेवधान्यंचसर्वशाकंतथैवच सक्षीक्षारंयवक्षारंटंकणक्षारमेवच व्रतस्थोवर्जयेन्नित्यंसाधुडंलवणंतथा क्रोधात्का
रभयविषादकाम्यलोभादीन्यपमाणावर्जयेत् तथामध्याह्नस्योपरिस्थाद्दविश्यान्नंभुंक्ते भावर्हिषीसंनद्यगृहंप्रविशेत् अमामृतशिलापिष्टपरा
न्नानिवसंतपत्रेदिन्यादीनांस्मृतिविहितानांसकरणेन्नात्रंप्रायश्चित्तंभवतीतिगदाधरः व्रतपत्यंभवतीतियान्तिकाः यच्चभविष्यत्पुराणे सप्तमीव्रतमध्येउ
कं मोहात्क्रोधात्प्रमादाद्वाव्रतभंगोभवेद्यदि तदात्रिरात्रंनाश्नीयात्कुर्याद्वाकेशमुंडनं दिनत्रयंनभुंजीतशिरसोवपनंभवेदिति वाम्लपाठः प्रायश्चित्तमिदंक्वे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी.प पुनरेवव्रतीभवेदिति तत्रस्यान्नैककृत्वोऽशयणादिप्रतिपदादितिथि - - भंगविषयमेवंपुनरेवव्रतीभवेदित्युक्तत्वात् नह्यत्र तथासंभवति समासेप्रधानेकैव
लस्यव्रतस्यसनरूपस्यांगस्यप्रयोगानुपपत्ते वसनेनत्वनादिष्टमेव अहनिमांसमैथुनेवर्जयेदित्याह: शब्दस्यकर्मोपलक्षणार्थत्वात्कर्मप्रारभ्येति निषेधानि
कर्मेश्वरंवायाम्यितंभवति कर्ममध्ये पात्रादयसंस्कारंवेदिसंस्कारंअग्निसंस्कारं पाराद्युपकारकांगवर्जितंसन्निपत्योपकारकांगयुक्तंभागपरिहरणान्त
मिदं तत्रायंपदार्थक्रमः व्रतवरणात्प्राकृनिमित्तेजातेआहवनीयेअन्वाधानंव्रतवरणं प्रणीताप्रणयनसहदेवार्थत्वपक्षेनभवति संयवनार्थत्वप
दार्थत्वपक्षयोर्भवति आहवनीयस्यैवपरिस्तरणं पात्रा-सादनेअग्नीषोमकपालानि दक्षिणांतर्दानंपूर्णपात्रकर्मापवर्गवर्जंसर्वमासादयेत् प्रपीदनाद्या
हवनीयोपवाजनान्तेविशेषः ग्रहणेः अग्नयेव्रतपतयेजुष्टं. प्रोक्षणीनोक्षिकः नकुलग्रहणं नाप्योदकनिनयन नत्वाहार्याधिश्रयणं नस्फोदवप्रहर
णं नजुहूपभृतोराज्यग्रहणं नोल्मुकेतृहनासंमार्जनानारक्षणं इध्मेबासूलावसेक. अग्निज्ज्रूनांस्नात्रस्यउपभृन्नाघोतिजुहूपभृतोरासादनं ध्रुवासादनं राम
हेतुरामंत्रणादिप्राकृतपरावसाभिधोन्य नपूर्वाघारांजलिकरणोत्तराघारः सप्रैषोग्निसंमार्गः होतृवरणानस्रुगाध्यपनंनप्रयाजा नाज्यभागो स्कवोशहान्त्वात्र ३१
ग्नयेव्रतपतयेऽनुब्रूहि अग्निव्रतपतिंयज इदमग्नयेव्रतपते ततःस्विष्टकृदादिभागपरिहरणांप्राशित्रादिसर्वंभवति अत्रसर्वोपरतंत्रेमन्त्रासुनैमित्तिकेप्रति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

कंप्रयाजादिहोत्रं आवाहनस्रुगादापनप्रयाजभागवर्जं उधानस्योगो त्वमग्नेव्रतपा असी देव आमर्त्येष्वा· त्वंयज्ञेष्वी आति पुरो ये३ हेग्निंव्रतपतिंयजेवयंप्रमि
नाव्रतानिविदुषादेवाअविदुष्टरासः अग्निष्टद्विश्वमापृणातिविद्वान्येभिर्देवाऋतुभिः कल्पयाती बोनियाज्यानित्यस्विष्टकृत् पिबोहिदेवान्·पुरो·ननिग
पः ये३हेअग्निस्विष्टकृतमग्नेपघेतियाज्याइडामार्जनांतं प्राकृते स्वि आवाहनस्रुगादापनादि प्राकृतं स्विष्टकृतियाज्याऽनुवाक्ययोर्विपर्यासः कार्यः ततः स्व
कालेप्राकृतकर्मारंभ तत्रान्वाधानंब्रह्मवरणंवक्ततमसि संयतार्पत्वपक्षेसवार्पत्वपक्षेवत्सापाकरणंतापसायनं आहवनीयस्यपरिस्तरणंकृतमेव गार्ह
पत्यदक्षिणाग्न्योः परिस्तरणंपात्रासादने स्फ्याशम्याद्युपलवर्जितोदशगणः अवर्वित्नपात्रीधान्यपोटामासांडपवेषः संयवनोदकं दोहनवज्रप्रयस्सामावा
मायां दक्षिणार्थ प्राशित्रहरणे भृत्यावदानंपुरोडाशपात्र्यौ अंतर्धानकटः पूर्णपात्रंकर्मापवर्गोवेतिपात्रांतरे प्रोक्षणीरुन्नीयग्रहणं प्रोक्षणंवन्या·
हार्याधिश्रयणं पूर्वपात्रंगलितप्रक्षालनेनसहस्रोदकनिनयनं वेदिमानाद्यनुमार्जनांतस्याभावः तत्रोक्षणीशेषः स्फ्योदकप्रहारः प्राशित्रहरणंचतावद्
नपुरोडाशविभस्मीकरणाद्यासादनांतं आज्यस्थालीध्रुवावर्जमालंभः तन्मालंभः कृतत्वात् पूर्वाघारहोमः निह्नवः उत्तराघारः ध्रुवासमंजनं ततः स्रुगादाप
नादि·कर्मपाशनं पूर्वकर्म सहनैमित्तिकेहोमानामनुष्ठानं पात्रासादनानंतरं निमित्तंवेदयति तदाहवनीयेमन्वाधानं पूर्णाहुत्यादिपविवासनांते ऊकणहन

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नवर्जं प्राकृताना मासादितानां कपालानां सन्नादनयथार्थवत्कपालोपधानं आज्योदकस्थापनं तन्नियतं वेदिमानादिवोक्षणी प्रेषानां तस्योदकव्रह
णाध्वर्युवेदिवर्हिषां प्रोक्षणं शंशेषो मृलो वशेकः तोल्मुकोद्वहनं अउव्यवजुहूपभृतोरासादनं मंत्रेण ध्रुवायाहविरासादनं अग्रकार्यं त्रिकृतग्रहणं होतृव
दनस्थापनाय आहवनीयोपवाजनानंतं संप्रैषः संमार्गः होतृवरणं क्रुवावाह्यप्रधानयागः स्विष्टकृदादिभागपरिहारांतानपवित्रप्रतिपत्तिः ततः प्राकृ
तं कर्म कर्तव्या प्रोक्षणीः पात्रांतरेऽउत्पार्य हविर्ग्रहणादि ऊऊ दहनतन्मत्रः पूर्वेण सह प्रोदकनिनयनां अन्वाहार्याधिश्रयणं स्फोदकव्रहारः एकस्याः प्र
जशपात्र्याः संमार्गं आसादितयोरेव जुहूपभृतो राज्यग्रहणं उल्मुकोद्वहने आज्यस्थालीध्रुवावर्जमाहतेभः पूर्वाघारो निहवः उत्तराघारः प्रयाजादिप्रयो
के नैमित्तिकदेवता पूर्वकं वाहनं अग्नेर्व्रतपतेरग्नेरग्नीषोमयोरित्यादि अग्निर्व्रतपतिरग्नीरग्निषोमावित्यादिः पूर्वकाः सहकरणप्रक्षेपः भागावेक्षणं राम:
भागपाशनं व्रतं चेण· एवं मग्निमन्यादिनामत्राव सरे पतितानामनुष्ठानं दर्शपूर्णमासार्थानुधरणानंतरं आज्याक्षैः खेनाक्षकरणो इष्टवियोगादिदुःखनि ५२
निमित्ता क्रमेपानेग्रये व्रतभृतेग्रष्टाकपाल· पुरोडाशो भवति अर्न्यग्रहणान्तसंतोषाक्षकरणानस्यापि दर्शपूर्णमासतंत्रांत· पतित्वाद्वात पत्नीश्रिव
यथावसरमनुष्ठानं· आहिताग्नावेव एकत्वात्वानेय दाहिताग्निग्रहणं तस्येपाशनिकस्याक्षितिनिमित्ते व्रातभंग्यानिवृत्यर्थप्रयोजनांतरा भावादिति वासुदेवः यु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रैवैतत् उद्धृत्याग्नेरित्यस्यार्थस्य हन्येहनीत्यस्मात्तत्त्वत्यापिसिद्धत्वात् अन्वाहार्यग्रहणस्य कर्मोपलक्षणार्थत्वात् कर्णान्तेवेदान्तर्यक्करणादिनिमित्तमापद्यते
नदासांनिपातिकैरंगैरेतैर्भूतदेरस्यंवाधानादिभागपरिहरणान्तेनैमित्तिककर्मकर्त्तव्यं तत्रविशेषः आहवनीयेऽन्वाधानं पात्रासादने शूर्पउलूखल
मुशलं हविर्द्धानं च स्फ्योपहितयात्रीकरणादिग्रहणं सादनान्तं अग्नयेव्रतभृतेजुष्टं अग्नयेव्रतभृतेत्वाजुष्टमितिप्रोक्षणी आसादितानां पात्राणां प्रोक्षणा क्ष
ल्गाप्तिनावनादिकं डनेकपालं कृतदाहनं वर्जं उपवेषादपरिवाहनं कपालानामध्यात्कपालानियथाविहितसंख्यान्यापद्योपधीयन्ते अभहनादिवे
घनुमर्जनान्तं अन्वाहार्यापसर्जन्यधिश्रयणावर्जं आज्यादकस्यापनं प्रक्षणे यावत्यन्तरावसरान्ते स्फ्योदकप्रहरवर्जं संमार्जनस्थापनं कृत्वाग्नेयवत्
गृहीतग्रहणं इध्माबर्हिःसन्नादिसव्यामृन्यकरणान्तं उल्मुकोद्वहनवर्जं असिगृहीर्नोऽन्यस्मिपन्नन्याग्नेनिगृह्यपमन्तोरासादनं घृताच्यसिक्रुवेतिक्रुवायाः कि
भस्मीकरणाद्युपवाजनान्तं अग्निव्रतभृतं गच्छेति प्रापणेन पूर्वीधारोजातिकरणान्तराघारः सद्योपोऽग्निसंमार्गः होतृवरणं ततः स्वाहोत्वाग्नयेव्रतभृतेत्
द्वयग्निव्रतभृतिं यजेतित्यधानयागः स्विष्टकृदादि संवरान्भुसणापवित्रप्रतिपत्ति वर्जभागपरिहरणांतं कृत्वाप्राकृतंकर्मक्रियतोउपवेषादनादि पूर्व
णासहस्रोदकदानं प्रस्थाल्यतान्येव कपालान्युपधीयन्ते आज्यनिर्वापवेदवंधाज्याधिश्रयणावर्जं अन्वाहार्याधिश्रयणं स्फोदकप्रहर द्वितीयपुरोडा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी·प पात्रीवेनस्या: संमार्ग: अन्यानि सस्रुहान्येव: संमार्जना पासनं आसादितयोरेवजूरूपमतयोर्यथाविहितपाज्यग्रहणं उल्मुकाद्दूहनं विमस्मीकरणादिक्रवा·
न्यस्थालीवर्जमालंभ पूर्वाघार: स्रुगादापनादिकर्मापवर्गार्णातं अग्नेर्व्रतभतोग्ने रग्नीषोमयोरुज्जितिं अग्नेर्व्रतभदग्निरग्निषोमीतमपनुदंतिविनिर्व्यूहनं·
अमावास्यायां वेद्यथादेवतं काणपाशनभागा वेसराभागा पाशना नित्रं त्रेगा· होचेन्नविशेष त्वमग्नेव्रतभृच्छुचिरग्नेदेवां इहावह उपयज्ञं हविस्त्वनौ· अग्ना
भोभवानो हृतोग्नजर: सुवीर: दधड्नानि सुमली कीग्नग्ने गोपायनो जीवसे जातवेदावो शितिपरी ये·हग्निव्रतप्रभृतं व्रतानिविसृज्य हुतपारियाज्या अन्य
त्सर्वव्रातपन्यामुक्तं पंचशरावादितामप्यस्मिन्नवसरे पातितानामनेनप्रकारेणानुष्ठानं आज्यग्रहणोत्तरकालं निमित्तपाते कर्मस्वनाप्ठन· क्रियाचेत्पत्री
त्का हविरुद्वासनोत्तरकालेनिमित्तपाते·अग्निभ्यां कर्मस्वनाभिध्यायते· सानतोविलोपा धुरिनिधानांतं तरं निमित्तपा कर्मस्वनाभिधायते आहवनीयग्ने राम:
पाधानंवावस्यति प्रैषः पात्रासादनं स्फ्यवर्जदशगणाः पात्रीधान्यं पवित्रछेदनानि पवित्रे धृष्टिः संयवनोदकं· प्रस्तरमात्रंवर्हिरुपसादयस्फ वसंमृष्टे इति ३३
प्रोक्षणीनां प्रस्तरवर्हिषश्चासादनं तत्संवच्छपात्रसमार्गो लौकिकेर्दर्भैः प्रोक्षणीनामुत्पवनं स्तारवेत्वेति प्रस्तरवर्हिषः प्रोक्षणं परिधिपरिधानं इध्मकाष्ठे
नपरिधिप्रयम्य शनं तस्माद्यानुपस्पृश्ययोराधानं सूर्यस्त्वेतिजप: विधृत्यो: स्तरणं तत्रप्रस्तरस्तरणं नउपरिजुह्वसादयति वर्हिर्वृपनेमंत्रेण विमस्मीकरण

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ष्टिहविरालंभनांतं आज्यस्यालीकृत्वालंभवर्जं तूष्णीं पभना वा तस्यानु वावनादिसंधानयागं कुर्यात् स्विष्टकृदादिभागपरिहारांतं तत्संवरामुक्ष्णां तु हत्वा
भुक्षणां परिध्यंजनं सूक्तवाकशेषः सूक्तवाकः प्रस्तरादानं विधृती प्रक्षेपः संस्रवाहुतिः धृतिनिधानं वेद्यालंभनादिकर्मापवर्गांतं प्राकृतं कर्म कुर्यात्.
अत्राश्वलायनवृत्तौ सर्वत्र नैमित्तिके प्रायश्चित्तविधाने प्रतिनिमित्तमाहुतिं वाहवनीये जुहुयाद् इत्येवं तत्पत्तये स्वाहा तत्ये व्रतभृते स्वाहेत्याहुती विकल्पेन विहिताः कि
ते नैमित्तिकरणाशक्तौ सर्वत्र नैमित्तिके स्थाने अभ्यधे स्वाहेति मंत्रेण पूर्णाहुतिहोमो विकल्पेन भवति तथाचाश्वलायनसूत्रे अपि वाप्रायश्चित्तेष्टीनां स्थाने
तस्यै देवतायै पूर्णाहुतिं जुहुयादिति इष्टिकरणाशक्तौ शान्ता पूर्णाहुतिं होमीन कार्य्यं तदुक्तं कारिकायां इष्ट्याद्यन्यो विकल्पोत्र शक्ताशक्तव्यवस्थया मन्वा
दिभिर्यः प्रोक्तमेवं तत्कुयत्तं वचः प्रभुः प्रथमकल्पस्य योनुकल्पेन वर्त्तते न सांपरा — कं तस्माद् उत्पत्तिर्विपत्ते फलमिति आहवनीयादीनां लौकिकाग्निनां
संसर्गे प्रायश्चित्तं नाडियत तेनाग्निसंसर्गजाते यद्यपि यजमानस्य हृदये अग्निसंसर्गनिमित्तमशुभं न भवति तदा प्रायश्चित्तं स्यान्नारदः हृदयासंतोषेत्वाहव
नीयादीनां लौकिकाग्निना संसर्गे अग्नये संवर्गाय पाकपालः पुरोडाशो भवति आहुतिर्वा इष्ट्यसंभवे अग्नये संवर्गाय स्वाहेति सकृद्धोमे नैतिकारिकार्थे अश्व
लायनसूत्रात् पूर्णाहुतिः प्रयुज्यते सर्वेष्वपि निमित्ते प्रयत्नाग्निसंसर्गकालस्याकरणादि संसर्गो प्राप्यमिन्धरोः प्रहोमो षोमशोमस्तनुवावनेत्याग वा अग्नये सं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संसर्गीयाग्राग्रदानेयजपैषेवाग्निसंसर्गश्चग्ने संसर्गस्योज्जिति अग्निसंसर्गस्तमपत्नुदत् अन्वार्यो दक्षिणा प्राशित्रादिसर्वं अत्र हौत्रं केप्रपयादिउप
स्यानांतेप्रकृतिवत् विशेषः अग्निसंसर्गमावाहस्वाहाग्निसंसर्गं प्रधानयागेउदेनस्तत्तरां नयेति पुरो येहेग्निसंसर्गमिडेसं प्रतरात्वयति याज्या·तदुक्तं
कारिकायां पृथक्केचास्तुसर्वासु पृथुयाजवतीदयं उदेनमनुवाक्यात्र याज्येदेसंचततरानिति इत्यमिष्टिः शांखायनसूत्रेनास्ति अग्नेसंसर्गस्यप्रियाधामानि
अग्निः संसर्गस्यप्रियाधामानि अग्निसंसर्गोहविरज्जुषताबीदधत्रमहोज्यायोक्तनेतिशेषं पौर्णमासवत् यदिआहवनीयगार्हपत्यदक्षिणाग्नीनांमिथ
:परस्परंसंसर्गोभवतितदायजमानस्यहृदयेऽसंतोषाभावेऽनादरः हृदयासंतोषेवाग्नयेविविचयेष्टाकपालःपुरोडाशः अशक्तोवग्नयेविविचयेस्वाहेति
मंत्रेणाहवनीयेसकृद्गृहीताहुतिः पूर्णाहुतिर्वाएतदुभयंसंसर्गकालएवभवति तत्रयदग्न्यायासनेऽनुवावनेचयागेग्नयेविविचये प्राणदानेयजपैषे
याग्निविविचि अग्नेविविचेरुज्जि अग्निर्विविचिमामामूहते· अन्वाहार्यो दक्षिणा प्राशित्रादिसर्वं अत्रशतपथोक्तंहौत्रं·सप्तदशसामिधेन्यः वार्त्रघ्नावाज्यभा
गौ· अग्निविविचिं प्रधानयागोवित्तेविषुवान्जूतासअग्नेमामासः प्रवेक्तुवयस्करांति तुविप्रभासोदिव्यानवग्नानतावतंतिष्ठघतादजंतोमइतिपुरो·येहे
ग्निविविचित्वामग्नेमानुषीरीक्रतेविशोहोत्राविधंविविचिरत्नधातमंगुहासंतंसुभगविश्वदर्शनंतुविष्मणसंसुयजंघृतश्रियाऽवौपडिति याज्या·विराजोसंयाज्ये

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाष्टभैर्विविवेः प्रिपाधामानि॰ अग्निर्विविविहविरजुषन्तु यमपि शाखायने नास्ति॰ यदि दावाग्निनागार्हपत्यादीनां संसर्गो भवति तदापि हृदयाऽसंतोषाभावे प्राय
श्चित्तस्यानारदः हृदयाऽसंतोषे तु अग्नये संवर्गायाष्टाकपालः पुरोडाशो हव्यस्यान्वाधानादिकर्मापवर्गान्तः कार्य्यः इध्मस्य अग्नये संवर्गाय स्वाहेति सकृद्धोताऽ
ति: पूर्णाहुतिर्वा एतदुभयं संसर्गकाल एव तत्रैवेष्टिर्होमो वा समारोपणाद्वा वने साग्नेवाग्नये संवर्गायाष्टाकपालं निर्वपेत् यजेत वाग्निसंवर्गे॰ अग्निसंवर्गे सोऽग्नीते॰ अ
ग्निसंवर्गः समपद्यतेति अन्वाहार्यपचनस्य दक्षिणाग्नेर्वासिन्नादिसंवर्गे काठके विशेषः यस्याग्निमपहरेयुरन्यो वान्यस्याग्नये दन्यस्य वाग्निभ्यां यजेनाग्नये संवर्गायाष्टाक
पालमिति अन्वहोत्रं ऋत्वर्कं समन्दध्यानर यजमानमस्मिन्नाग्नावेङ्गितिपरो येऽहोग्निसंवर्गे वात्र घृतमाज्यभागौ शमामिधेन्यः अग्निसंवर्गमावाह स्वाहाग्नि
संवर्गं वात्र घृतवाज्यभागोऽप्रधाने अरस्या अधिसंवननवरीं अभ्यातर यजमानमस्मिन्नाग्नावेङ्गितिपरो यऽहोग्निसंवर्गमानो अस्मिन्महाध्वनेपरावर्भारभयद्या सं
वर्गसंरयिजया ३ वौषडिति याज्या॰ विराजौ संयाज्यौ अग्नेः संवर्गस्य प्रियाधा अग्निः संवर्गे हविरजुषत॰ शांखायनानां ऊर्विन्मुनोगविष्णुपतिप्रधानस्य पुरोन
वाक्यानि त्यः स्विष्टकृत्ति विशेषः यदि तिपुमतावि नाग्निनाआहवनी यादीनां संसर्गस्तदापियजमानस्य हृदयेऽसंतोषाभावेऽनारदः हृदिलेखे वाग्नये पुमते ष्टाक
पालः पुरोडाशः कार्य्यः अग्नेपुमते स्वाहेत्या हवनीये पूर्णाहुतिः सकृद्धोताऽतिवा तत्रैष्टि पक्षे अग्नये पुमते ष्टाकपालः होमः होमपक्षेऽनुवाचने मांगेष्टु॰ अ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी·प ग्निमप्सुमंतमिति श्राणापतन यजेश्चैषयोः अग्नेरप्सु मतइजितिं अग्निरप्सुमां जनपन्दत्विति अन्वाहार्य्यः प्राशित्रादि सर्वं अन्वक्त्ततुक्तं होत्र सप्तदश सामि
धेन्य· अग्निमप्स्वतं तमावह स्वाहाग्निमप्सुमंतं· वार्त्रघ्नो आज्यभागो प्रधानयागे अग्ने अप्स्वग्ने सधिष्टव सौषधीरनु रुध्यसे गर्भे संजायसे पुनरिति पुरोये· हविष्म
मप्सुमंतं गर्भो अस्योषधीनां गर्भो वनस्पतीनां गर्भो विश्वस्य भूतस्याग्ने गर्भो अपामसीउ यौ याज्याविति याज्या· विराजौ स्विष्टकृत अयाग्नेरप्सुमतः प्रियाधामानि अ
ग्निरप्सुमानग्निविरजुषतामिति शंखायनानां उ शेषमहानिति प्रधानस्य याज्यानि त्यस्विष्टकृदिति त्रिशेषः यदि अग्नये रपवित्रा अंजलादेरायतनस्थानानां नादगमेना
भिनागार्हपत्यादीनां संसर्गो भवति तदाग्नये पाकपालः पुरोडाशो भवति इक्ष्वाकूनाम् अग्नये पवये स्वाहेत्याहवनीये पूर्णाहुति सक्रुद्धानाजनितमस
त्वग्रायश्चित्तस्याबाधो न भवति कृतायतुकत्वात्· अत्रे मध्ये अग्निहोत्रार्याणाम् आहुति रिति रस्यान्निरिति व्यवस्थितो विकल्प इति वासुदेव· तत्रे
ष्टिपक्षे अग्नये पवयइति ग्रहणापक्षाणां तुवावन्मात्रेषु अग्निपविमिति जनयनश्चैषयोः अग्नेः पवेरुग्निति· अग्नेः पुचिमदत्विति अन्वाहार्यो दक्षिणा राम·
प्राशित्रादि सर्वा· अन्वक्तन्तु कं होत्रं सप्तदश सामिधेन्यः अग्निं पविमावह स्वाहाग्निं पवि वार्त्रघ्नावाज्यभागौ प्रधानेष्वग्निः पवित्रमत्र मग्ने वर्चसः पविः ३५
विः पवीरवत आजनो इति पुरोये· हविष्पाविमदग्ने पवयसव स्कन्ना भ्राजेन्तरीरते तदस्यानीघवः याज्यावैषडिति याज्याविराजौ संयाज्ये संसर्गकालस्त्वाग्न्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नं एजाः संसर्गेस्तयोदर्शपूर्णमासादिनं कर्मध्ये वेदापनं तिन्नदाघ्रातपत्नी वन्संनिपातिकें रंगैरुपेताः कर्त्तव्या स्यात्सुभार्वीसुगे भुवायुग्मजनने मारुतं त्रयोदश
कपालं निर्वपेत् भार्यायाः पुष्टोयजनीयेह नीभ्राजावारं भणीया पूर्वकं भार्यागेर्षिति वऊव वनं दासी वडवादी नांभुपलक्षणार्थं यस्य गोदासी महिषीवड
वाविकृतं पस्तवेदित्यादि भुदर्शनादिति वासुदेवः यातिकाम्यामन्त्रे होविशेषः मरुत्स्वशक्तिग्रहणाग्रोभ्रूणानुवाम्बनत्यागेभु मरुत्तस्मंजनेयन्नपेषेव मरुता
मुक्तिर्निमरुत्वतस्मपत्र अन्वाहार्यो दक्षिणा वाहक्षीकरणावर्जप्राशित्रादिसर्वं अत्र शब्दपरिमाणासामान्याँडाम नस्यधर्माः उभौहिक्रमशराविति कपा
लोपधानेवदक्षितः षट्उत्तरतश्चत्वारि मध्ये त्रीणि अग्रे सेवं सप्तदश सामिधेन्यः आवाहने मरुत आहः स्वाहामरुतः स्वाहादेवा तृधन्यंता वाजंभा
गोः प्रधायागे अग्निस्व घ मो वस्तुभिर्वा अव्या स्तो मोद्रहे रशिभरपत्रतुन्म ना इडो मरुद्भिः अनुस्याकोणान्वादित्येनेवि स्रणाः शयंसा दोम् सितिपृष्ठो पे
हि मरुतः समभिव सुभिनोंऽव्या संमो रुद्रयाभिस्सरुभिः समिद्धोरान हव्योसमादित्येवरुणाविवेदः संज्ञानमितिजपेरार्थौदिति दिया न्यानित्यः
स्विष्टकृत् मरुतां प्रियाध्यमाति मरुतो हविरञ्जुषजाविह्वधता महोज्यायो ऋतेति कारिकायां प्रधाने मरुतो यस्य हिक्षपपस्य इतिपृष्ठो स्वपमस्यान्त्रयत्र
वस्याहिक्षयेपा यान्दिमाविमहसः सत्तुगापातमीजनेष् इतियाज्या यस्यसानस्पातिवासरहदाहावाजपेक्षामवतेपाकपालउद्दरशादिकमोपवर्गतोयत्र

३	३	५
१२	१	६
११	२	४
१०		८

दी.प नीयेहनीभवति तत्काले लौगाक्षिसूत्रे· अग्न्यगारेषु दग्धेषु अन्येषु वाग्नयेक्षामायाष्टाकपालं निर्वपेदिति तत्र विशेषः अग्नयेक्षामवत इति गुरुणोपास्याता
वावनत्यागेषु अग्निक्षामवत्तमित्यंजननयनत्रेभयोः अग्नेः क्षामवत उक्तिर्नित्यग्निः क्षामवांसमपत्र इतीति अन्वाहार्यो दक्षिणा शालिवादिसर्वं अस्याहितं च प
ञ्चदश सामिधेन्यः अग्निं क्षामवन्तमावह स्वाहाग्निं क्षामवन्तं यजाग्निं जातवेदस अग्निर्यद्धोक्ष्यतिक्षमो दोषावस्तो रिरिरियत्तियासः सामेवविश्वाभुवनानियः
स्मिंत्वसौभगानिदधिरे पावकाइवौत्येवसूनिपुर्वणीकहोतः वातस्तोप्रधानस्यक्षत्ररजांसिययस्तुतइतिपु·ये·है·ग्निक्षामवतइतियाज्यानत्वोचित्तक्षत्रत·अ
यग्निः क्षामवतः प्रियाधामानि अग्निः क्षामवाहूविरजुषतेति अन्यत्सर्वं पौर्णमास्याप्रिवत कारिकायां अग्निंदग्धेसतनयत्निवर्धः अमारीरिहाडिरुधःसमे
जन् सयोजतानोविहामिन्द्रो अग्रतदशे दग्धीभावनाभाज्यनोम् वनिपुरो उशिक्वादकोन्सरातिः सुमेधामन्नियामहाग्निरमतोनिधायि इयानिंधमसमरुषं भ
रिभ्रद्रुक्मेणशोचिषाधामिनक्षान्तोग्निरितियाज्या आश्वलायनब्राह्मणे यदिपवित्रं तनइपेन्कानत्रसायश्चितिरिति सोग्नये पवित्रवतेष्टाकपालं पुरोडाशंनिर्व रा·म·
पाऊनिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेपवित्रवतेस्वाहेति यदिहिरण्पनइपत्सोग्नयेहिरण्यवतेष्टाकपालंपुरोडाशंनिर्वपेदाऊनिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेपवित्रवते ३६
स्वाहेति· तस्ययाज्यानुवाक्ये हिरण्यकेशो रजसोविसारेग्निस्तेसुपर्णा अमिनं तोरुषेरित्याऊनिंवाहवनीये जुहुयादग्नयेहिरण्यवतेस्वाहेति आहिताग्निर्य

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिस्यादिकाले प्राप्नोत्या कालेन वा यद्यग्निहोत्रिणि सोमयेनं तुमते ह्याक पालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये तन्तुं तन्वन्न्रजसो भानुमन्विहि घृताहीन घृतनतो
नसोप्याइत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये तन्तुमते स्वाहेति अथाहिताग्निर्यदि प्रातरस्ता तोऽग्निहोत्रं जुहुयात्सो ऽग्नये वरुणायाष्टाकपालं निर्वपेत्तस्य याज्यानु
वाक्ये त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वांस्त्वं नो अग्ने वमो भवोतीत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये वरुणाय स्वाहेति विद्वांस्त्वं नो अग्ने वमो भवोतीत्याहुतिं वाह
नीये जुहुयादग्नये वरुणाय स्वाहेति यद्याहिताग्निर्जीवेमृत इति शब्दं श्रुत्वा कालेन वा यद्यग्निहोत्रिणि सोमये सुरभिमते ह्याक पालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्या
ज्यानुवाक्ये अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयानुपस्थे मर्कदेववीतिं नो अग्रे इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये सुरभिमते स्वाहेति यद्याहिताग्निर्विघ्नेन सोमयेत
नुमते ह्याक पालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये तन्तुं तन्वं तन्तु सोमभानुमन्विहि कोमाद दर्शकर्मसदेव इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये तन्तुमते स्वा
हेति अत्र यानैमित्तिके इष्टयोग्निहोत्र दर्शपूर्णमासांगभूता अग्निविनाशादिनिमित्ताश्चैताः सर्वा यजमानेनोपोषितेनैव कार्याः अन्यास्त्वयमलजननेनाग्नि
हदाहेष्वाद्ययोः तंगभूताः स्वाम्यागमनपर्यन्तमुत्कृष्टव्याः तत्राप्यवमं तु नः नैमित्तिकाः स्वजाते श्रियः स्कन्दे हेतिरूर्विका स्वाम्यागमनपर्यन्तमुत्कृष्टव्या
हृदीसहृति अथ शांत्या वनुर्दशं दर्शष्ट्या सुदर्शनाऽप्युपक्रमे कृते ज्ञानरसा स्थायामनुदिने सान्नाय्यहितदर्शाय्युपक्रमे कृते तपनीयं चतुर्दशी मसावास्यारला

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दी·प

चंद्रोदये जाते प्राक् हविर्निर्वापात् ज्ञाने प्रायश्चित्तमुच्यते चंद्रमसः अमुदितं इत्यकालोपक्रमोपलक्षणं चंद्रदर्शनस्य तंत्रव्यापिकत्वात् नच हविर्ग्रहणमाग
कालोपक्रमज्ञानेत्वात् ततः प्राक्कृतानां पदार्थानां मासादितानां पात्राणां वोत्सर्गः वत्सापाकरणादेः पुनर्विधानात् पिंडपितृयज्ञात्प्राक्चेदकालोपक्रमो ज्ञा
यते तदा चतुर्दश्यामुपोष्यामावास्यायां पितृयज्ञव्रतादिकं कुर्यात् यदि पूर्वेद्युः सायंदोहसंबंधि दध्यादिकं न दधिकरिष्यमाणस्य सायंदोहस्यातंचनार्थं
स्थापयेत् यदि पूर्वेद्युः प्रातर्दोहार्थं वत्सा अपाकृताः तत्कालस्वमातृभिः संयोज्यापराह्णे सायंदोहार्थं वत्सापाकरणं कुर्यात् यजमानस्थलं पर्णं करोति पूर्वदि
नकृतव्रतेनैव तिष्ठति अपराह्णे पिंडपितृयज्ञं पुनः कुर्यात् तस्य पूर्वेद्युकाले कृतस्याऽकृतरूपत्वात् उपहरणस्य चाधाने उक्तत्वेनैवाशाखापि पूर्वेद
तस्याः पुनरुत्पादनस्याश्रवणात् तथैव शाखयेति कारिकायां पूर्वपिंडपितृयज्ञः ततः सायंहोमार्थं वत्सापाकरणं रात्रौ यवाग्वाग्निहोत्रहोमहोत्र ततउपस् राम
थानादि परिसमापनांतः सायंदोह पूर्वदिनेकृतेन नदोहेन यदकृतं दोहस्यातंचनं अपिधानं गुप्तदेशे रक्षणं ततः प्रातर्दोहार्थं वत्सापाकरणं अनुदिते व्रतच २७
रणादिकर्मापवर्गांतामावास्यायां कुर्यात् अथ हविर्निर्वापात्तु नंतरं चंद्रकालोपक्रमज्ञाने विशेष उच्यते आग्नेयपुरोडाशार्थं गृहीतस्य चतुर्मुष्टिकस्य फलीकृ
सहविष्कस्तंडुलान्मध्ये स्थूलसूक्ष्मभेदेन त्रिधा विभज्य मध्यमानां तंडुलानामिदमग्नये दात्रेति निर्देशः स्थूलानां तंडुलानामिदमिंद्राय प्रदात्रेति निर्देशः अणिष्ठ

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रानां तंडुलानां मिदं विष्णो शिपिविष्टेति तन्मध्यमानां तंडुलान् मग्नये दात्रे साकपालं पुरोडाशं श्रपयेत् स्थूलानां तंडुलानां सायं देहद अग्निं चरुं श्रप
येत् सूक्ष्माणां तंडुलानां प्रातर्होमार्थे उद्भे चरुं श्रपयेत् यद्गतु निर्वापात्प्राक् सूर्योदय परिज्ञानं भवति यजमानरस्थलं घनकरणाशक्तिश्च तत्कृताणु
गुणाभ्यो वैकृतीभ्यो देवताभ्यो हविर्ग्रहणं कुर्यात्प्रत्येकं तत्पात्रासादने विशेषः अग्नये दात्रे जुष्टं ग्रहणं ददे जुष्टं विष्णवे शिपिविष्टाय जुष्टमिति च
याणां चतुर्मुष्टिकानां ग्रहणं अवघातान्वाजूर्णं करणानि मध्यमाणि हस्य विष्णुविभागेन त्रिधा कृत्वा यथोक्तनिर्देशादि पूर्ववच्चीणि हवींषि कुर्यात् स्वावसरे
प्रातर्दोह उपसर्जन्यायतेत समापादनि पुरोडाशे संदध्याम धारिनि स्थूलतंडुलचरो मंपयइन्यानि पृ तंडुलचरो प्राणदाने अग्निदातारं गृह्णदं इन्द्रप्रदातारं
विष्णुशिपिविष्टं गच्छ उत्तमेषु याजे इदमग्नये सोमाय यामयेत्तदत्रे इन्द्राय प्रदात्रे विष्णवे शिपिविष्टाय देवेभ्य आजेभ्य अग्नये दात्रे तुष्टि अग्निदातारं य
ज इदमग्नये दात्रे इन्द्राय प्रदात्रे तुभ्यं इन्द्रप्रदातारं यज इदमिन्द्राय प्रदात्रे विष्णवे शिपिविष्टाय तुष्टि विष्णुशिपिविष्टं यज इदं विष्णवे शिपिविष्टाय अ
न्वेदानुरिं अस्य हार्योदक्षिणा प्राशित्रादि सर्वं अन्यत्सर्वं प्रकृतिवत् आसान्नाय्यवत्पपि दर्शे अन्यत्स्मादभ्युदयशानं चेत्तदाभ्युदयनिमित्ते दध्नि चरुं पयसि
चरुमिति विधाना लौकिके दधि पयसि शृतो नोपसर्जनीनयं कृत्वा पूर्ववत्सर्वमेवानुष्ठीयते इति वासुदेवगदाधरकारिकाकारं उदके नैव चरुं कार्यमिति शा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी·प

शास्त्रदीपिकायां सहस्रपपतीति वचनेन वक्तव्यार्थासिद्धत्वात्तु तावदविधास्यमानत्वाद्दर्शनयत्र श्चदधिपयसोरभावेन सहप्रयोगाभावात्सर्वाताभिः पु
रोडाशो कार्यविति नचरत्ने एवमभ्युदयेष्टिं कृत्वास्वकालेउद्धरणादिकर्मापवर्गान्तं समावास्यं कुर्यात् प्राकितमावास्यं पौर्णमासं वाष वर्तन्ते नयदि
वानामितिसंयाज्ये कुर्यादिति नैत्तिरीयाणां यदा वसूकस्या मुष्टौ शाकृतीभ्योनिरुप्तायां दध्योवामुधोः प्राकृतीभ्योनिरुप्तयांश्चन्द्रोदयज्ञानेन तदन्यवशिष्टं
मुष्टित्रयं द्वयं वात्रत्नीमेव निर्वपेत् ततोविभज्य निर्दिश्य यथादेवतं प्रोक्षयेत् प्राकृतीभ्यो निरुप्ते प्रोक्षणात्प्राक् चन्द्रोदयपरिज्ञानेन निरुप्तहविस्त्रेधावि
भज्य निर्दिश्य यथादेवतं प्रोक्षणं कुर्यात् पिष्टेषु तण्डुलेषु यदा चन्द्रोदयज्ञानं तदा तेषामेव त्रिधाविभागं कृत्वा पूर्ववत्क्रियाभ्यस्येयेन पुरोडाशोत्प
तुः दधाज्यस्यघतान् पयोविलोः शिष्टिवद्देवस्येति संप्रदायकारिकाकारौ तण्डुलादीनां त्रिधाविभागपक्षे यथादेवतं निर्देश यदा पुरोडाशस्याधिश्रयणा राम
त्प्राक् चन्द्रोदयज्ञानं तदा हृशमेव पुरोडाशं त्रेधाविभज्य द्वौ भागौ दधिपयोभ्यां पृथक् पृथक् श्रपयेत् एकेन भागेन पुरोडाशं कुर्यात् श्रुतेवेत्ताज्ञानं तदा दृश ३८
स्यैव पुरोडाशं त्रेधाविभज्य द्वौ भागौ दधिपयसोः प्रक्षेप्तव्यौ ततोयपुरोडाशकार्यं प्रणयनादिवैकृतीभ्य इति याज्ञिकाः करणंविच्छखायांश्चतस्पवि
भागासंभवात्त्राय ष्टिं तं कृत्वा समाप्य पुनः क्रियते निशाखायन भाष्ये अथ वागीन्नर कालयासिन्य पर्वकृते चन्द्रोदयज्ञानं तदा ध्यर्व पर्वकं कर्मेति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

पंसनापयेत् समाप्ते कर्मणि यदा तानेन दान्ना पूर्ववत्कृत्वा पुनर्दर्शयागक्रिया तथा च कारिकायां यागोत्तरं परिज्ञाते दंडे दर्शक्रिया पुनः अकाले
यत्कृतं कर्म विधिहीनं विवर्जितं अकृतं तद्विजानीयात् पुनरित्याह कर्तव्यादिति सर्वपक्षेषु दर्शेष्टेः पुनःक्रिया भवत्येव अथ यदेवतोदियाद्यथोपव
सौदितिकृते तथा च शांखायनः कालेवा मासमिति तथा च एवं हि कर्माणि कृतान्यकाले कार्याणि निमित्तानि पुनः स्वकाले काले हि तेषां करणनिमि
त्तं यतः कृतौ यत्तपथादपायः तथा च शाखांतरे अनस्तमिते वेदग्निहोत्रं जुहुयात् तद्वदस्तमयस्याय पुनरस्तमिते जुहुयाद् दग्धप्रायां वेत्सुनर्व्युष्टायामिति
तथाश्वापस्तंबः यदि प्रागस्तमितपाज्जुहुयात् पुनरेवास्तमिते हुत्वा भवतेनः समनसाविमत्यतिष्ठेन यदि महारात्रे पुनरेवोपसंहृत्वे तथैवोपतिष्ठेतेति
वचनादकालेपि कार्याणि क्रियंते यथादवसानीयांतिसाय जुहोति पुनःप्रातरहुतिरामावास्या च तथापक्षहोमादिव वचनं विनाप्यकाले
कृतस्य पुनःक्रियेव च पुनःक्रियायां च शांखायनसूत्रे पिंडपितृयज्ञस्याहृतिनिषिद्धा नाभ्यावृत्तिः पिंडपितृयज्ञस्याभ्यावृत्तिरिति इति भ्रांत्या चतुर्दश्यां
पशुबंधनादिदर्शारंभे प्रायश्चित्तं अथ भ्रांत्या प्रतिपत्पशुबंधनादिदर्शकर्मप्रारंभे प्रायश्चित्तमुच्यते भ्रांत्या प्रतिपद्बुद्ध्यान्वाधानादिदर्शेष्टिपक्ष
मकृते तस्मिन्नेवाह्नि पिंडपितृयज्ञं वर्तितो समाप्य तद्वद्दर्शेष्टिं समाप्य तस्मिन्नेव दिने द्वितीये दिने वा त्रिहविष्कां इष्टिं कुर्यात् तत्राग्नये पथिकृते

तेष्टाकपाल पुरोडाशः स्मृतीयं एतादेवताउपांशुयजेत् अग्नेर्हरणादिकर्मापवर्गान्ते विशेषः अभ्युदितेष्ट्यर्थमित्यप्रकरणे अभ्युदिष्टे ग्राह्यमिति वरीः पात्रपात्रे एककिंशा
त्कपालानि त्रिभिरङ्गुभिर्युक्तं धनुर्दक्षिणा अथवा वंशमयीदंडः इत्युक्त्या पथिकृतः शतमाने इन्द्रस्य व्रतपृ वीदक शश्रोन्वाहार्य्यं वैश्वानरस्य कृत्स्नं वासः पुरोडाशपात्रीत्यत्रः॥
शेषं प्रकृतं अग्नये पथिकृते इन्द्राय व्रतपृते अग्नये वैश्वानरायेति ग्रहणाधीमरणानु वा वचनत्यागेऽपि इदमग्नये पथिकृतः इदमिन्द्राय व्रतपृः इदमग्नये वैश्वानरायेति त्रिभ्य आलंभ
अग्निपथिकृतमिंद्रं व्रतपृतं अग्निवैश्वानरमिति याज्यानुवाक्ययोः अग्नेः पथिकृत इन्द्रस्य व्रतपृतोऽग्नेर्वैश्वानरस्याहमिति अग्निपथिकृतमिन्द्रं व्रतपृतमग्निवैश्वानरस्य
मपदजुषं त्विति इदमग्नये सोमाय अग्नये पथिकृते इन्द्राय व्रतपृतेऽग्नये वैश्वानराय देवेभ्य इत्यत्र यानवनारहोमयोरपा गा वाजुहस्तं धनुः ३ दो पि वनुहस्त इति कारिकायां
त्रिषु कं धनुदर्शीनि अथवा दंडोऽसीति प्राकृतिकमित्यामस्मैवतिष्ठ सकलस्य प्रजापतेर्भागोऽसीत्यस्यमन्त्रस्य निरितिगदाधर तत्र धनुष्यो वादंडस्य वात्रयाणां हविषां सम
वपेद्यत्तं शतमानादीनां च एकं पथिकृदादिसमत्वार्थं पृथक् एकं दानं प्रासिन्नादि सर्वं सर्व हविषां यष्ठकामस्तेन निमित्तं विनापि यजनीयेत्यन्वारंभणीया
पूर्वकामिमांनि हविष्कायष्योक्तामिषिकुर्यात् ३ अथाभ्युदितेष्टेर्हौत्रे लिख्यते पंचदशसामिधेन्यः आवाहने अग्निं दातारमावह इन्द्रं प्रदातारमावह विष्णुं शिपिवि
ष्टमावह स्वाहाग्निं दातारं स्वाहेन्द्रं प्रदातारं स्वाहाविष्णुं शिपिविष्टं स्वाहा देवा आज्यपा इत्यादिप्रधानं नावाज्यभागौ अमावास्याविकारइति शांखायनसूत्रात् प्रधानयोः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पृथमस्य अग्ने दा दाशुषे रयिं वीरवंतं परीणसं शिशीहि नः सूनुमतोऽमिति त्रिपुरो ये ३ हेमिं दातारं पनो अग्निर्हत्येनोदः सहस्रिणो उ दुरीनवाजं म्यात्मा पात्वृधि प्राचीपावापृ
थिवीव्रमाणा कृष्णिस्वर्गापृ ऋतुपमो विदिवुना वो इ लिया ज्याछितीयस्य सहस्रोते शलावयंगवामाज्ञावयामपि अग्रमत्राराधरातुनोकुतिपुरी ये ३ हेमिं इयदातारमानभर
माकिरंते त्यरिष्टा ह्विमाहितावसुपतिं वसूनां इंद्रयज्ञे माहिंनेपत्र मसस्य संभ्यंतर्पुर्यस्वयधागो दितियाज्यात्तनोयस्यां वषडेविस्तवासअग्रा गोमितनमेनुषस्व
शिपिविष्टहव्यं वर्द्धनुस्वासुरु तयोगिरो मेयूयंपात स्वस्तिभिः सदानोऽइत्तिपुरो ये ३ हे विष्णुं शिपिविष्टं किमिते विष्णो परिचक्ष्य भूत्प्रयद्ववक्षे शिपिविष्टो अस्मिन्वा
वर्यो अस्मद्पगूहएतपदन्यरूपः समिथेबभूथवोदितियाज्यानितः स्विष्टकृत् अयाऽग्नेर्द्धनुः प्रिया० अयाडिंद्रस्यचदानुः प्रिया० अयाछिलो शिपिविष्टस्य प्रिया
इतिविशेष अग्निर्दीनाहविर्जुषतइंद्रः चदानाहविर्जुषत० विष्णुः शिपिविष्टहविर्जुषत प्रायश्चित्तकारिकायां अवोऽग्निसमिधाजनानांप्रतिधेनुमिवायती
पृषांसांयहाइवप्रवयामुज्जिहानाः प्रभानवः सिस्रतेनाकमछोभ्रवोचामकवये ३ मेध्यायवचोवंदारुवृषभायवृष्णे गविष्ठिर नमसास्तोममग्नेदिविवरुक्मम्
रुव्यचमश्राह्नः पृथमस्यात् आयात्विंद्र नतारमिंद्रमिति छितीयस्य वषडेविस्तवासकिमित्तेविष्णोत्तनीयस्येतिनिन्यः स्विष्टकृत् अयाऽग्नेर्दातुः प्रिया याडि
इंद्रस्यदानुः प्रिया अयाड्विष्णोः शिपिविष्टस्य प्रिया इतिविशेष अग्निर्दीनाहविरजुषत इंद्रः प्रदानाहविरजुषत विष्णुः शिपिविष्टोहविरजुषत इत्यभृति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दी.प तेष्टिः अथाग्रयणेष्टौ होत्रं लिख्यते सप्तदश सामिधेन्यः तस्मिन्स प्रदश सामिधेन्यो भवन्तु पांशु देवता यजमानेति श्रुतेः देवतायतनान्युपांशु आवाहने अग्निं पथिकृतमा
वह इन्द्रं वृत्रहणं आवह अग्निं वैश्वानरं आवह देवाँ इत्यादि स्वाहा अग्निं पथिकृतं स्वाहा इन्द्रं वृत्रहणं स्वाहा अग्निं वैश्वानरं स्वाहा देवाँ इत्यादि वा — प्रावाज्यभागौ वृधन्वं
तौ वा विराजौ संयाज्ये प्राकृत्यौ वाथा कामयते तायाज्यानुवाक्याः करोत्येवमाज्यभागावेवं संयाज्ये इति श्रुतेः अभागस्यादिकार इति शांखायने तेन अग्निः प्रत्नेसो
मगीर्भिरिति वृधन्वन्तावाज्यभागौ निम्नसंयाज्ये प्रधानयागे प्रथमस्य वेन्द्रा हि वैधोन्यधन इति उरोनु ये हविं पथिकृतमा देवानामपि पंथामगन्मयेच्छक्नवा
मतदनु प्रवोढुं अग्निर्विद्वान्स यजात्सेदु होतासोऽध्वरान्सकृतून्कल्पयातीवौ मिति याज्यादितीयस्यावार्त्रहत्याय शवसे इति उरो ये हेन्द्रं वृत्रहणं महदानं पुरुहू
तियाज्या तृतीयस्य अतावानं वैश्वानरं इति उरो ये हविं वैश्वानरं नाभियज्ञनामिति याज्या कारिकायां उपांशु देवता अस्या पृष्ठ्या जवती तया वार्त्रघ्नौ वा विराजौ राम:
वप्रधानानामयोच्यते वैश्वा हि वैध आरे देवानामित्याद्यस्य कीर्त्यते वार्त्रहत्याय शवसे द्वितीयस्या प्यर्थं द्विकः वैश्वानरो न ऊत्ये का प्रयाहि दिवित्तया परा तृतीयस्याथवा ४०
स्वामीयाइ कृति मवंतितः इति अयाट् अग्नेः पथिकृतः प्रिया धामान्ययाडिन्द्रस्य वृत्रघ्नः प्रियाट् अग्निर्वैश्वानरस्याड अग्निः पथिकृत हविरजुषत इन्द्रो वृत्रहा हविर्जुष
अग्निर्वैश्वानरो हविरजुषतेति विशेषः इत्यग्रयणेष्टिः अथ हपक्षे यदि प्रांमान्वगुर्ध्वंशं पौर्णमास्येष्टिं रन्मान्वाधानादिकं कृतं ततो यन्मदर्श्यो वसरे प्रांत्यापकर्मं कृत्वायतेत

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पञ्चाध्वर्युं कृत्वा तदुत्तरकालीनं पदार्थमालमस्य कारे क्रियते व्रते कृते चेत् सायन्तेउ नर्न व्रतयति यद्यकृतं तेन् चतुर्दश्यामुपोष्य स्तवकाले व्रतयति सद्यः पक्षेपि
यदि पौर्णमास्यां कर्मारभ्यते तदा पाश्चर्यवं कृत्वावशिष्टमेव कर्मशेषं कुर्यात् द्वितीयायां वित्त्राने तत्र यत्नदार्शसमये भ्रान्तो प्रतिपद्युपक्रमं कुर्यात्तदाध्वर्युं कृत्वा
कर्मशेषं समापयेत् समाप्ते तु ज्ञाते विद्वान् स्मरणमेवेति गदाधरः ४ चतुर्थीकंडिका उत्पस्यमानकपालनाशे आग्नेयो द्विकपालः पुरोडाशः सान्निपातिके रोगे
युक्तः पञ्चपुरोडाशवत्कर्तव्या नवकपालोपासनान्ते आहवनीये अन्वाधानं पात्रासादने स्रुववर्जितो दशगणः द्विकपाले अर्थवती पात्री धानावृष्टिः संयवनीय
कं पुरोडाशपात्रीवेति सूपीदानपात्रसादनान्तं अग्निभ्यां जुष्टं पूर्वाभ्यां पवित्राभ्यां प्रोक्षणीः संस्कृत्याग्निभ्यां त्वेति हविः प्रोक्षणं पात्रप्रोक्षणं कृष्णाजिनाद
नादिकरणान्तं कृत्वा उहननं तर्जकपालोपधानं मध्यमकपालधर्मेणाग्रयमं पश्चाद्द्वितीयं तपसाग्निग्राबिमस्य पूर्हनं उपसर्जनाधिश्रयणं कृष्णाजिनादानाद्य
धिदकसनान्तं पुरोडाशपात्रीसंमार्गः विभक्तीकरणमद्विकपालोपासनान्तं अग्निर्नोगाद् आज्यस्थालीपूर्वकमासादनं स्थाल्याज्यस्य धौवाज्यस्याग्निनस्यालंभ
आत्मालंभः उदकालंभः प्रकृतं चेदन्त्रव्रतग्रहणं होतृवरणकरणं सामिधेनीशेष प्रकृतकर्मविहितसंख्याः सामिधेन्यः आहवनीयोपवाजनं· संमार्गविषः स्र
ग्निसंमार्गः होतृवरणं औहवमाज्यपात्रान्तरितश्चिप्याभ्यां नववचकीवीशदानं अग्निभ्यामनुब्रूहि अग्निनोयज इदमग्निभ्यां· स्विष्टकृत्प्रभृतिभागपरिहरणान्ते संवरा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दी.प

मृष्टा पवित्रउति पवित्रवर्जं ततः प्राकरणिकहविरासादनं तूष्णीं पश्चात् पूर्वमालभ्य हविषां नं भरणं पूर्वाघारः निरुह्य मंत्रेणाज्येनासादनं उत्तराघारः ध्रुवासमंजनं
स्रुगादापनादिकर्मोपवर्णितं गृह्णे अश्विनोरश्वेरश्व्योर्होमयोरितिजुहुः अश्विनावश्विर होमाविन्या हुपस्त्रः कर्णापासनमागावेक्षणं भागप्राशनानि तंत्रेण आ
श्विनेष्टेः करणाशन्या वश्विभ्यां स्वाहेत्याहवनीये पूर्णाहुतिं जुहुयात् तदुक्तं आश्वलायनसूत्रे यदि कपालं नश्येत्तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽश्विभ्यां द्विकपालं पु
रोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अश्विनावर्तिरस्मदा गोमता नासत्या रथेनेत्याहुतिं चाहवनीये जुहुयाद् अश्विभ्यां स्वाहेति तथा च मंत्रतः प्रायश्चित्ते च संपन्नेऽपूर्णाहुतिं तु पु
र्णाहुतिं च यजति एवं मन्यासामपि पंचदशावादीनामस्मिन्नवसरे पतितानामनुष्ठानं तृतीये आग्नेये हौत्रं लिखितं कारिकायां अन्वहेत्रं प्रवेशावाहनविवर्जितं प्र
धानं स्विष्टकृन्मात्रं कर्तव्यं ततः पुनः प्राकृतोयाग आज्यातेः स्रुगादापनपूर्वकं प्रयाजादियज्ञोक्तं स्यात्परतंत्रमव्ययं विधिः पावाकशाम्बुमन्त्यश्विनामनुज्ञावति तथाप
तमिमिम्मतोमनु वा वा स्यात्त्वोतातो मयो भुवा तु भेषजं तं तन्मा ता पृथिवितत्पिता द्यौः तद्ग्रावाणः सोमसुतो मयो भुवस्तदश्विना शृणुतं धिष्ण्या युवमित्ति याज्या श्वि राम:
नस्मिन्निर्दिष्टा परिशिष्टे तु होत्र को एतन्मते निगमस्थाने आवाहनादि तेनोभित्रिकेषु देवतानां कीर्तनं न भवति अन्येत्वाहुः तथा पश्चात्ते वीयमानानि हवींषि ८१
मास्त्वं मंते ननिगमा संति पश्चात्तत्त्वे वीयमानानामित्यादसूत्रेण पशुतंत्र मध्यनिगमा भवंति तत्वकं पयघादि पंचदशैवसामिधेन्यः आवहदेवान्यजम

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नाय आश्विनावग्न आवह अश्विहोत्राया वहस्वं महिमानमावहेत्यादि अस्मै उत्ति सावै देवसवितरित्यादि माहृक्षिदेवाश्मेन तत्फगाप्यापनं अश्विभ्यामनुब्रूहि
स्रुके अश्विनावग्निदा गोमद्वहिरण्यवत् अर्वाग्रथं समनसा नियच्छतं मृदितिपुरो ये ३ हे अश्विनावागोमना नासत्या रथेनाश्वावता पुरुश्चन्द्रेण यातं अभिवांवि
श्वानियुत: सर्वंतस्यार्हयाम्प्रियान्तवाश्रुमानावौ नेतियाज्यानित्य: स्विष्टकृत् पिप्रीहि पुरो ये ३ हे अग्निस्विष्टकृन्नमपालश्विरश्विनो: प्रियाधामानि यक्ष हवि:
अग्ने यदद्येतियाज्या प्रकृतेष्टौ प्रथमं उन्यायावाहने आवह देवानित्यादि प्रकृतिवत् तत:स्फगादापनादि प्रयाजा आज्यभागौ प्रधानयागा· स्विष्टकृत् अग्ने
यदद्येतिपुरोनुवाक्या पिप्रीहि देवानिति याज्या स्विष्टकृत् याज्यानुवाक्ययोर्विपर्यास: कार्य: अनुपिप्रीहि पुरो: ये ३ हे अग्निस्विष्टकृन्नमयालश्विरश्विनो: प्रियाधाम
नियक्ष हवि: अग्नेयदद्येतियाज्या· प्रकृतेष्टौ प्रथमं उन्यायावाहने आवह देवानित्यादि प्रकृतिवत् तत:स्फगादापनादि प्रयाजा आज्यभागौ प्रधानयागा: स्वि
ष्टकृत अग्नेयदद्येतिपुरोनुवाक्या पिप्रीहि देवानिति याज्या स्विष्टकृति याज्यानुवाक्ययोर्विपर्यास: कार्य: अनुयाजाश्च प्रकृतिवत् सूक्तवाके तयोरविदि अ
श्विनोरवीवृधेतामहो ज्यायो क्रतं अग्निर्हवि· सोमो हविरित्यादि प्रकृतिवत् सर्वं पूर्वोक्तानुसारात्पत्यादिश्रपितस्य निगमाभावपक्षप्रकारस्फबात पत्ना
उक्तस्व आपस्तंब· यदिकपालं भिघेतगायत्र्यास्तनाक्षरया संदधामीति संधायो परिधार्य मात्रा अभिजुहुयात् मनोज्योतिर्जुषतामित्यपैतन्नदयो व्यवहरेदभिनो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी॰प

वर्मोजीरदाजरित्यध्यान्वन्नंस्कन्नकपालेष्ठपिसृतेत्रयत्रिंशतन श्नतेयदिप्राग्उपधानाङ्गियेतयज्ञुपहितानांयेनैनैवमंत्रेणान्यउपदध्यादघस्यवामंत्रस्यस्थाने
भिद्येत यस्त्रियुक्तानांप्रागपकर्मणः कपालेनश्येदाग्नेयिकपालं निर्वपेद्यावापृथिव्यमेककपालंनिर्वपेत् भार्गवोहोता भवत्येकहयनोगौर्दक्षिणा महीद्यौरि
तिद्यावापृथिव्यर्चासकवाहुतिमंत्रसमामनंतीति तथामानवे यदिकपालंभिद्येतगायत्र्यान्वाशतासरयासंदधमीतिसंधायोपदध्यादिमुक्रेषु धानाधानकृःपितुःपि
नाघमोविश्वायुर्यत्रोजानेतदप्यगात्वाहित्यष्टपहरेयदिनश्येतब्राह्मणाव्याख्यानमिति इतिकपालनाशप्रायश्चित्तं॰ अथसायंप्रातर्दोहविनाशेऽपहारेवप्राय
श्चित्तमविधीयते तत्रसायंदोहेहृतेयदातत्स्यात्तिरूपनायते तदानत्कालमेवाहवनीयेऽन्वाधानादिभागपरिहरणांतंमेडं पंचशरावमोदनंपंचशरावंवा
पुरोडाशंकुर्यात् अग्निर्नाशोपघोपहरणांचेति सूत्रस्वामिन आहवनीयस्यवाऽन्वन्वाधानं ब्रह्मवरणं व्रतग्रहणं सर्वाधत्वपक्षे संध्यवनार्थत्वपक्षेवप्रणी राम॰
ताप्रणयनं नाहप्रार्थत्वपक्षे आवनीयस्यैवपरिस्तरणं पात्रासादनेपुरोडाशपक्षेदशगणा नत्वाष्टौकपालानि ध्रुवस्थानेकपालशम्याहषदुपलवर्जंतत्सकपा ८२
लस्थानेचरुस्थाली अपवती दक्षिणांतर्ज्ञानकृष्णपूर्णपात्रकर्मापवर्गसमिधाभाव अन्यत्सर्वमासाधते चरुपक्षेउपवेषवर्जंशूर्पादानादिग्रहेणविशेषः सपाद
शरावमात्रपात्रेणान्वचतुर्वारंग्रहणं तदुक्तंकारिकायां वृत्तंप्रादेशमात्रंतुशरावंनिगमोदितं तत्सपादप्रमाणेनपात्रेणग्रहणंभवेदिति इंद्रायजुष्टंगृह्णामि पवित्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कारणादिइंजयन्वाज्रुहं प्रोक्ष्यामि॰ पात्रप्रोक्षणं कृष्णाजिनावहननवर्जं कृष्णाजिनादानादिकणांतं कंडनं पेषणे पधाने पुरोडाशयथे आन्यनिर्वापो वेदवंध उपसर्ज
न्यधिश्रयणं॰ सपवित्रायां पात्र्यां संवाप॰ चरुपसर्जन्यानयनाथालंभनांते विशेष॰ संयवनश्रपणाग्नि रभिमर्शनाया श्रोदकनिनयनाभाव॰ पुरोडाशयप्रक्षेपात्वेंगुलि
प्रक्षालनस्य स्थापनं नाग्रान्वाहार्याधिश्रयणं तं वेदिमानादिवेशेमणी प्रेषांतं नस्फोदकप्रहारः परिणेरवनेनना प्रन्यतरविसर्णांतं संमार्जनस्थापनं कृत्वा याम्
दव्यगृहीतग्रहणं इध्मप्रोक्षणा पाहवनीयकल्पनांतं नोल्मुकोदूहनं परिधि परिधानादि प्रसराभिविधानांतं आसिंचरूनीमेतिजुह्वासादनं स्रुगुपमन्त्रा
न्नेसपभनः घनावपिकृत्वेतिकृत्वाथाः विभस्मीकरणाधात्मालंभनांतं होतृषदनकरणाधाहवनीयोपवाजनांतं नपूर्वाघारः सप्नैयोग्निसंमार्गः नांज
निकरणांतं राधारौ होतृवरणं॰ नस्कगाधयनप्रयाजाज्यभागाः जुहूपभृताचापयेत्याज्यभ्रुक्ति॰ इद्धयजेति प्रधानयाग॰ ततः स्विष्टकृदादिभागपरिहरणांतं
ततः पुनर्वत्सापाकरणं कृत्वा पूर्ववद्दोहं कृत्वा वकृत्वेन लौकिकेन दध्या आतंच्य स्थापयेत्॰ स्वकाले दर्शेष्टेः प्रारंभं कुर्यात्॰ अहत्पर्यंत्वपक्षे अव्रवणीताप्रणयनं
गार्हपत्ये दक्षिणाग्नेः परिस्मरणं पात्रासादने अव्यवर्जितो द्रव्याणि॰ अर्थवती पात्री धान्यं श्रुक्तिः संयवनोदकं दक्षिणार्थः पाशित्रहरणे भनावदनं पुरोडाशपा
त्रीकान्नेतरानकटः पूर्णपात्रं कर्मापवर्गी वेत्येता न्यसादयेत्॰ स्फ्योपहितपात्रीकरणादि ग्रहणं यथादेवतं सादनांतं॰ पवित्रे स्रुव॰ प्रोक्षणीसंस्कारं कृत्वा हविः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी.प प्रोक्षणं पात्राणां प्रोक्षणं प्रोक्षणीभिः शेषप्रणीतासु पवित्रकरणं कृष्णाजिनादानादि प्रोक्षणान्तं आज्यनेनैव विधेते प्रान्तर्देहकरणादि पूर्वेण सह प्रोदकदानां
न्तं अन्वाहार्यधिश्रयणं स्पोदकप्रहरणं वेदिमानापन्यतरावेक्षणान्तं कृत्वं प्राशित्रहरणप्रणीताव नयनपुरोगशपात्रीणां संमार्गः अत्र संमार्जनप्रतिपत्तिः आ
सादितयोरेव जुहूपभृतयोराज्यग्रहणं उल्मुकोहरणं विभस्मीकरणासादनान्तं आज्यस्थाली ध्रुवावजीनानामालंभ नामालंभ पूर्वाघारः अंजलिकारणं उ
त्तराघारः कृणादपनादिधारानुयाजान्तं इन्द्रस्याग्नेरग्नीषोमयोरिन्द्रस्याग्निनि इन्द्राग्निर[illegible]मो इन्द्रस्तमपनुदन्विति सूक्तेन विशेषः कणापासनभागावेक्षणभाग
प्राशनानि तत्रैव अतुक्तं सर्वं प्रकृतिवत् एवं प्रान्तर्देहविनाशेपि यस्मिन्पदार्थे कृते विनाशो जायते तदेव यथासंभव पदार्थसंयुक्तं पंचशरावयागं भागप
रिहरणांतं कृत्वा ततो वत्सापाकरणादि प्रान्तर्देहं परिक्षालनांतं कृत्वा ततः क्षिताद्व्रतं कर्मकर्तव्यं सीरावदानग्रहणात्पदं दध्रः आर्तिरूपं जायते चेत् तक्षीरेण राम
यागं कृत्वा नैमित्तिकः पंचशरावोन्वाधानादिभागपरिहारान्तं कर्तव्यः ततः सान्नाय्यवदभ्युन्यापेते तेनैव यागं कृत्वा ततः स्विष्टकृदादि प्राकृतं कर्म कुर्यात् पंच ८३
शरावस्य करणासंभवे पूर्णाहुतिं जुहुयादिंद्राय स्वाहेति एवं सान्नाय्यदावपि हविर्विनष्टं दोहानां विनाशे अपरात्रे रल्पत्वेन पंचशरावयागकरणासंभवेपि तत्रैवं
पयस्याया विनाशेपि तस्याः पयोविकारत्वात्पंचशरावो भवति एकस्मिन्काले अनेकदोहविनाशे वरुकस्य एव पंचशरावो भवति न प्रतिदोहं अत्रोभयोर्विनाशेप्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

कर्म्मैवविधानात् सायंप्रातर्देहान्नाचेद्द्वपंचशरावमिति तथाचस्रुवांतरं वहूनपिसमानजातीयानेकतन्त्रमेवविभवेदिति ॥ द्विकपालोद्वासनांतेष्वाह
वनीयेप्रत्याधानं पात्रासादनेस्रुववर्जितेदशगणाः द्विकपालेष्वर्थवंति पात्रीधान्याधूम्रिसंयवनोदकं पुरोडाशपात्रीचेति पूर्णपात्रासादनांतं अश्वि
भ्यांजुष्टं पूर्वाभ्यांपवित्राभ्यांप्रोक्षणीः संस्कृत्याश्विभ्यांत्वेतिहविः प्रोक्षणं कृष्णाजिनादानादिकणांतंकृत्वोपहननवर्जंकपालोपधानं मध्यमकपालधर्म्मेण
प्रथमंपश्चाद्द्वितीयं तपसांतप्यध्वमित्यभ्यूहनं उपसर्जन्याधिश्रयणं कृष्णाजिनाद्याप्रादकपात्रानयनं पुरोडाशपात्रीसंमार्गः विभज्यीकरणादिकपालो
द्वासनांतं अश्विनोर्गच्छ आज्यस्थालीपूर्वकमासादनं स्थाल्याज्यस्यध्रौवाज्यस्याश्विनस्यालंभ· आत्मालंभ उदकाविहितं संख्याः सामिधेन्य· आहवनीयो
पवाजनं संमार्गप्रैषः अग्निसंमार्गः होतृवरणांजोहवमाज्यपात्रांतरे प्रक्षिप्यामंत्रवन्मुचोरादानं अश्विभ्यामनुब्रूहि अश्विनौयजाइदमश्विभ्यांस्विष्टकृत्
प्रभृतिभागपरिहरणांतं संचराभ्युक्षणं पवित्रप्रतिपत्तिवर्जंततः प्राकरणिकहविरासादानसमंजनं स्रुगादापनादिकर्मापवर्गांत अहने अश्विनोरस्येरथी
धोमयोरितिजुहुयाः अश्विनावश्विरग्निधोमाविन्द्रापुपभक्षः करणपाशनभागावेक्षणभागप्राशनानिनेत्रेणाश्विनेदे· करणाशवश्विभ्यांस्वाहेत्याहवनी
येपूर्णाहुतिंजुहुयात् तदुक्तंआश्वलायनब्राह्मणे· यदिकपालंनश्येत्तत्रप्रायश्चित्तिरितिसोश्विभ्यांद्विकपालंपुरोडाशंनिर्वपेतस्ययाज्यानुवाक्ये अश्विना

दी·प वर्त्तिरस्मदाभागोमन्यानासत्यारथेनेत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयाद् दृष्टिभ्यां स्वाहेति तथाच मंडनः प्रायश्चित्तेष्वसंपन्नेकुर्यात् पूर्णाहुतिं वाहवनीये जुहुयाद
श्विभ्यां स्वाहेति तथाच मंडनः प्रायश्चित्तेष्वसंपन्नेकुर्यात् पूर्णाहुतिं तु इति एवं मन्त्रासामपि पंचशरावादीष्टिनामस्मिन्नवसरे पतितानामनुष्ठानं तं
यं· आश्विने ष्वेहवं लिख्यते कारिकायां· अग्रहोत्रं प्रवेशाद्यावाहनादिवर्जितं प्रधानं स्विष्टकृन्मात्रं कृत्वा शंवरतः पुनः शाकल्येयाग आवाहनेस्वगादान पूर्वकं
प्रयाजादियथोक्तं स्यात्परं तत्रास्त्वयं विधिः पावकसानुवाक्यास्यात्तं नो वानो मयोभ्विति याज्याप्वितस्यातिर्दिष्टा परिसिष्टे जुहोत्के· एतन्मतेन निगम
स्थानेषावाहनादिषु नैमित्तिकेषु देवतानां कीर्तनं भवति अग्नेत्वाहुः न पशुतंत्रे चोदमानानि हवींषि निगमालंभेन न निगमाः संति पशुतंत्रे चोदमा
नानामित्यादिसूत्रेषु पशुतंत्रमध्यपतिताहुतिगमा भवंति न चकं प्रयुक्ति पंचदशैव सामिधेन्यः आवहदेवान्यजमानाय अग्निनावत्र आवह अग्निं राम
होत्रायावहस्वं महिमानमाह आवहेत्यादि अत्र इधेऊतिमायैदेवसवितरित्यादि माहस्विदेवाइत्यंत नसूनाशयनं· अश्विभ्यामनुब्रूहि उक्तं· अश्विनावर्त्तिरस्म ४४
दगोमद्दस्राहिरण्यवत् सुप्रत्वर्थं सबीर्थं समुद्रार्यमनाधृत्य रक्षितनौदिति पुरो ये हे अश्विना वागोमतानासत्यास्थेनास्यावत्नाग्रहस्तेनायातं अभिवीति
युतः सवनेस्याई याज्ञिका तत्र अभागं वौ नेति याज्यानित्यः स्विष्टकृत पिब्राहिऊगीये· हे अग्ने स्विष्टकृत मयालमिराश्विन ऐन्द्रियाधामानियमाहविः अग्न

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

येदधेतियाज्या प्रकृतेरेते प्रथमं उत्तायावाहने आवाहदेवानित्यादि प्रकृतिवत् ततः स्रुगादापनादिष्वियाजा आज्यभागौ प्रधानयागः स्विष्टकृत् अग्नेयदधे
तिपुरोनुवाक्या वि श्रीहि देवानिति याज्या स्विष्टकृते तियाज्यानुवाकयोर्विपर्यासः कार्य्यः अनुयाजश्च प्रकृतिवत् एक एवाकेतयो राविदिग्नाश्विनो हविरजुषेताम वी
वृधेतां महोज्यायोवांता अग्निर्हवि सोमो हविरित्यादि प्रकृतिवत् एवं पूर्वोक्तासु व्रातपत्यादिष्वपिष्टे यानिगमा भावपक्षप्रकरणस्तु प्रानपत्यासुक्ताएव आपस्तंबः
यदि कपालं भिद्येते गायत्र्या त्वाशताक्षरया संदधामीति संधाया परिश्रयं मार्गमभिजुहुयात् भनोज्योतिर्जुषतामित्यनयेतदध्याप्यवरे दभिन्नोधर्मोजा रदितिरित्य
पान्यत्संस्कृत्य कपाले ष्वपि संजेत् उपत्विंश तंतव इति यदि श्रृगु प्रधानाक्षि घेते यद्युपहिता नामने नैव मंत्रेणान्यत्उपदध्या यस्यवा मंत्रस्य स्थाने भिद्येत यदिप्र
युक्तानां प्रागर्थकर्मणः कपाले नष्टे पदाप्वितं दिक्कपालं निर्वपेद्यावापृथिव्यमेकपालं भागवेहिंतामवत्येकतायनोदक्षिणामहि घोरिति द्यावापृथिव्यर्ज्ञो स्ववाचा
कृतिमंत्रसमामनंतीति तथामा नवेयदि कपालं भिद्येत् गायत्र्या त्वाशताक्षर या संदधामीति संधायोपरश्यादिमुक्ते प्रधानाधात्: पितुः पिता घर्मो विष्वायुर्मेतोजा
तंतदप्यगात्स्वहेमसु प्रहरे यदि नष्टेत प्रालेराया ख्यानमिति इति कपालनाश प्रायश्चित्तं अथ पसाय्य प्रानदीहविनाशेः प्रहरेच प्रायश्चित्तमविधायते ततसायं
दोहे कृते यदतस्यार्तिरूपजायते तदानत्कपालमेवाहवनीयेप्यन्वाधानादिभागपरिहरणांतमेडपंचशरावमोदनं पंचशरावं वा उरोडाशंकुर्य्यात् आग्निना

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दी·प शोधे घोपहरणं वेति धूर्तस्वामिनः आहवनीय एवाग्न्याधानं ब्रह्मवरणं व्रतग्रहणं सर्वार्थत्व पक्षे संयवनार्थत्व पक्षे च प्रणीताप्रणयनं नाहवनीयार्थत्वप
क्षे आहवनीयस्यैव परिस्तरणं पात्रासादने पुरोडाशपक्षे दश गणः तत्राष्टौ कपालानि चरुश्चेत् कपालशम्याहषदुपलवर्जं तत्र कपालस्थाने चरुस्थाली अ
र्थवत्तिः दक्षिणां तर्जीन करपूर्णपात्र कर्मोपवर्गसमिधाभावः अन्यत्सर्वमासादयेत् चरुश्चेत् उपवेषवर्जं शूर्पादानादि ग्रहणे विशेषः सप्तदशशरावमात्रं पात्रेण
चतुर्वारं ग्रहणं तदुक्तं कारिकायां वृत्तं प्रादेशमात्रं तु सरावं निगमोदितं तत्सपादप्रमाणेन पात्रेण ग्रहणं भवेदिति इन्द्राय जुष्टं गृह्णामि पवित्रकरणादि
इन्द्रायत्वा जुष्टं प्रोक्षामि पात्रप्रोक्षणं कृष्णाजिनादानादि करणं तण्डुलं पेषणं पर्यन्तं पुरोडाशपक्षे आज्यनिर्वापो वेदवेधः उपसर्जनी
ष्वधिश्रयणं सपवित्राणां पात्राणां संवापः चरोरुपसर्जन्यानालंभनान्तं विशेषः संयवन प्रथनाङ्गुलि मर्शनादि प्रोदकतिनयनाभावः पुरोडाशपक्षे पात्रं गग
तुलिखसालनस्य स्थापनं नात्रान्वाहार्याधिश्रयणं वेदिमानं द्विप्रोक्षणी पात्रैधानं नस्फीदकप्रहार पाण्योरवनेजनाद्यन्यत्सर्वं समानं तं संमार्जनस्थापनं ८५
ध्रुवायामेव चतुर्गृहीत ग्रहणं इध्मप्रोक्षणाद्याहवनीयकल्पनान्तं नोल्मुकोहूहनं परिधिपरिधानादि प्रस्तराभिधानान्तं असिर्जुहू नाभिनिर्जुहूत्वा आसादनं
समुपभृत्वा प्रेत्य पभृतः ध्रुवाप्यपि ध्रुवायां विभस्मीकरणाद्यालंभनान्तं होतृषदं नकरणाद्याहवनीयोपवाजनान्तं न पूर्वाघारः सप्रेषाग्निसंमार्गः

नानलिकरणोत्तराघारौ स्विष्टकृत्वरणा· नस्रुगादपनप्रयाजाज्यभागा रूपमन्तावाहयेद्वायासुब्रूहि· इडंयजेति प्रधानयागः ततः स्विष्टकृदादिभागपरिहरणां
तं ततः पुनर्वत्सापाकरणंकृत्वा पूर्ववद्दोहं कृत्वावज्ज्वलेनलौकिकेनदध्नातन्व्यस्यापयेत् स्वकामलेदर्शेष्टेः प्रारंभकुर्यात् अग्न्याधेयन्तपक्षे अन्वधानात्प्र
णयनं गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योः परिस्तरणं पात्रासादने स्फ्यवर्जितोदशगणः अर्ण्यवती पात्री धान्यधिषिः संयवनोदकं दक्षिणार्थः प्राशित्रहरणे भृतावदानं पुरो
डाशपात्र्यका अंतर्द्धानकटः पूर्णपात्रं कर्मापवर्गे चेत्येतान्यासाद्यते स्फ्योपहितपात्रीकरणादिग्रहणाय यादेवतं पवित्रेस्तरवः प्रोक्षणीसंस्कारंकृत्वा हवि
प्रोक्षणं पात्राणां प्रोक्षणं प्रोक्षणीनि· शेषस्थापनीनासु पवित्रकरणंकृष्णाजिनादानानि प्रोक्षणान्तं आज्यवेदोविद्यते प्रातर्होकरणादिपूर्ववासहाप्रोक्षण
नांतं अन्वाहार्यधिश्रयणं स्फ्योदक्षहरणं वेदिमानाघन्यन्तरावेक्षणानकृतं प्राशित्रहरणेऽभृतावदानं पुरोडाशपात्रीणां संमार्गः अग्रसंमार्जनप्रतिपत्तिः
आज्ञादितयोरेव जुहूपभृतयोराज्यग्रहणं उल्मुकोद्वहनं विभक्तीकरणाघासादनान्तं आज्यस्थाली द्वर्वावर्जितानामालंभ नान्यालंभः पूर्वाघारः अंजलिक
रणं· उत्तराघार· स्रुगादपनादिधारानुयाजान्तं इडस्याग्नेरग्नीषोमयोरिंद्रस्याग्नेरिति इन्द्राग्निरग्नीषोमोइन्द्रस्तमपदेन्वितिवाहने विशेषः कणापाशनभागा·
वेक्षणभागप्राशनानिनचैण अन्यत्सर्वंप्रकृतिवत् एवं प्रातर्होहविनाशेपियस्मिन्पदार्थेकृते विनाशोजायते तदेवयथासंभवे पदार्थसंयुक्तं पंचशराव

दी·प

यागेभावपरिहरणांतं कृत्वा ततो वत्सापाकरणादि प्रातर्दोहं परिक्षालनांतं कृत्वा ततः स्थिताउत्तरं कर्मकर्तव्यं शाखाछेदनग्रहणानंतरं दध्राग्रति
रूपजायते वैतत्क्षारेण यागं कृत्वा नैमित्तिकः पंचशरावोप्यत्वाधात्वाधानादि भागपरिहारांतः कर्तव्य गततः शान्नाय्यवद्धमुत्पाद्य तेनैतेन यागं कृत्वा ततः
स्विष्टकृदादि प्राकृतं कर्म कुर्यात् पंचशरावद्रव्यकरणासंभवे पूर्णाहुतिं जुहुयादिंगायस्वाहेति एवं सुत्पादावपि हितिचतुर्णा दोहानं विनाशेऽवशराच्चैर
त्यत्वेन पंचशरावयागकरणासंभवेपि ज्ञेयं पयस्यायाविनाशेपि तस्याः पयो अपपंचशरावयागस्य होत्वं तत्र दर्शे प्राप्त्यर्थं हेतुरामंत्रणादो हविनाशे
आचमनप्रभृति प्रागावाहनात्रिर्विशेषं आवाहनेविशेषः आवहदेवा याइडमग्न आवह अग्निहोत्राया आवह स्वंमहि० आवावह० अस्येप्रति प्रायाइतिजप
देवसवितरित्यादि मातृत्विदेवाइत्यंतं सर्वं तस्त्रगोपनाद्याज्यभागांतं इडायाउपहृहि मुक्तेश्चेडसानमिमिमितिपुरो ये हूँ उपसत्ता हि वेदितियाज्यानित्य स्विष्ट सम
कृत् ये हेऽग्निस्विष्टकृत्मयालक्षिरिंजस्यप्रियाधामानियज्ञदर्भेर्णे नियमसर्वं हविः अग्ने यद्धात्रि प्रकृतिवत् पर्वाजनादिमार्जनांतं आवाहनानंतरं ४६
वैत्तिमित्तं नदा केवलमेवावाहनं कृत्वा प्रधानास्विष्टकृद्यागापि कार्यां ततः प्राक्षत्यामिश्रोडनः प्रकृतिवदावाहनं स्रुगादापनादि यथोक्तं सर्वप्रकृतिवत्
सान्नाय्ययागेत्र्वविपर्यासेरोडसानसिं प्रसक्ता हि वेइत्यतेस्वयाज्याउपरेतु वाकोविषमत्वान्नविपर्यासः स्विष्टकृतिनुसमत्वाद्धि पर्यासो भवति अग्नेयद

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यविशोऽध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्ट्वं हि यज्वा ऋता यजासि महिना वि यद्भूर्हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य यो मृतिपुरो पिप्रीहि देवाँ उशतो यविष्ठ विद्वाँ ऋतूंर्
ऋतुपते यजेह ये दैव्या ऋत्विजस्तेभिरग्ने त्वं होतॄणामस्यायजिष्ठो वौ निति याज्याः सूक्तवाके चाग्नयभागान् पूर्वनैमित्तिक देवतासंकीर्तनं· इंद्रो हविरजुष
त अग्निर्हः सोमो हः अग्निर्हः विरित्यादिपद्धतिर्वद प्रायश्चित्तकारिकायां ऋतुर्वा काम्यवेदत्वैर्ड्डः सूक्तामास्वतानिति याज्याः तस्य वयं प्रोक्ता परिशिष्टेन
हौत्रिके इति हौत्रं आश्वलायनब्राह्मणो विशेषः तत्कर्तुर्यस्य सायं दुग्धं सान्नाय्यं दुष्येद्वा पहरेद्वा कातत्र प्रायश्चित्तिरिति प्रातर्दुग्धं द्वेधं कृत्वा तस्यान्यत
रां भक्तीमातव्यमनेन यजेत सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदर्थस्य प्रातर्दुग्धं सान्नाय्यं दुष्येद्वा पहरेद्वा कातत्र प्रायश्चित्तिरित्यैंद्रं माहेंद्रं वा पुरोडाशं सतत्स्य स्थाने निरु
प्यतेन यजेत सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदर्थस्य सर्वमेव सान्नाय्यं दुष्येद्वा पहरेद्वा कातत्र प्रायश्चित्तिरित्यैन्द्रं माहेन्द्रं वेति समानं सा तत्र प्रायश्चित्तिरितिः अ
यमानं वे यदि वत्सान्नपाकृतान् धयेयुर्वायव्याय वा वाप्रवर्यप्रातर्दोहेन स्ववरे यदि प्रातर्दोहे परं वायव्या यदि सायं दोहमपहरेयुः प्रातर्दोहं द्वेधं दोह
यित्वाईमातंव्यप्रचरेद्यदि सायं दोहमार्त्तानी यदिं जयश्री हिंतिर्वपेद्यदि प्रातर्दोहमैंद्रं पुरोडाशं पयुभावमैंद्रं पंचशरावमोदनं पचेदाज्येनाग्निप्रयमंय
जेद्वातेष्वार्तिमतेषुवत्सानपाकृत्य पुनर्यनेति सान्नाय्यं यदि धाययुश्चेद्वत्सा वायव्यं यवाग्वा सायं यजेतान्येकस्यां धानायामधानां दोहयेद्धानाभिः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

समानतन्त्र्यप्रधानानां वत्सानपकृत्यप्यः सान्नाय्येनयजेत सायंदोहं विदपहरेयुः प्रातर्दोहं द्वैधं कृत्वा ऽनन्तरं प्रातर्दोहं स्थाने कृत्वो भाभ्यां यजेत प्रात
र्दोहं चेदपहरेयुः सायंदोहं द्वैधं कृत्वा ऽनन्तरं प्रातर्दोहं स्थाने कृत्वो भाभ्यां यजेतो भो वो भो वेदु थ्वे यानामैन्द्रं पंचशरावमोदनं निरूप्याग्नेयेन प्रवर्यैन्द्रेण
नुप्रवरेदुत्तरामुपोष्यं चेदु माभ्यां चेदु थ्वे यानामैन्द्रं पंचशरावमोदनं निरूप्याग्नेयेन प्रवर्यैन्द्रेणानुप्रवरेदुत्तरामुपोष्यन्ना माभ्यां यजेतेति काठके सान्ना
य्ययाकृतामृवीनासुबायव्यां यवागुंभ्य आमावास्येनयजेतो भयीष्टधानां मुद्गे आमावास्येयजेतान्निर्गते सायंदोहं तेनेन्द्रायव्रीहिन्निरूप्यायवसेच्छृतं
पुरोडाशस्तस्य पयसा समवदाय प्रवरेत् आमावास्येनयजेतान्निर्गते प्रातर्दोहं ऐन्द्रं पुरोडाशं तस्य दध्ना समवदाय प्रवरेत् आमावास्येन यजेतो भयोरार्त्ति
गयोरोदनं पंचशरावं निर्वपेदग्निं देवतानां प्रथमं यजेद् यद्येन्द्र आमावास्येन यजेन सान्नाय्यं कोशवपन्न महाघोषिति मध्यमपर्णानांतः परिधिनिनयेदाज्येन
वासंस्थापयेदं संस्कृत्यैव सान्नाय्येनेन्द्रैकदृति एवं भेदापसंबन्धेपि विद्यते इतिसायं प्रातर्दोहविनाशे प्रायश्चित्तं सान्नायस्यालाभे सायंप्रातर्दोहयो
स्थाने चरुर्भवतः तत्र न शाखाछेद नोपवेषनिष्पत्तिः नापि वत्सापाकरणादि नरात्रौ यवाग्वाहोमनियमः प्रातराग्नेयग्रहणानंतरं इन्द्राय जुष्टमिति चरुद्र
यार्थं पृथक्चतुर्मुष्टिकद्वयनिर्वापः चरुधर्मा एव सर्वे भवन्ति न सान्नाय्यधर्मा भागचतुर्द्धाकरणादि सर्वं भवत्येव द्वितीयचरोः प्रथमसमवदानं ततः प्रथम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्यान्मविरोधात् नोपवेषहोम अग्नौ सत्यां सान्नाय्यालाभे चरुर्भवतः इतिकर्कः विनष्टे सान्नाय्ये पंचशरावयागानंतरं पुनः सान्नाय्यालाभे चरुर्भवतइत्य
र्थ विनष्टस्या विनष्टस्य वसान्नाय्यस्य प्रतिनिधिरियं नत्वापिप्रथमं प्रारंभोऽनेनक्रियतेइतिवासुदेवः नियतेसामान्यतः प्रतिनिधिः स्यादित्यन्ये अथ
मप्रयोगेपिप्रारब्धयोर्दर्शपूर्णमासयोरवश्यंसमापनीयत्वात्प्रतिनिधिर्भवत्येवेतियाज्ञिकाः अथवासायंदोहस्थाने अष्टाकपालरोडः पुरोडाशोभवति प्रात
र्दोहस्थानेचरुरेव सान्नाय्यालाभेएवचर्वोर्विधानात् यथाकथंचित्प्रधानयागमात्रं पर्याप्ता सान्नाय्यलाभसंभवे प्रांत्याप्रमदिन मवरुत्वायागेकृते सान्ना
य्यलाभसंभवेतयोरसाधनत्वेन यागासिद्धेः पुनः सान्नाय्ययागः कर्त्तव्यः इष्टिसमाप्त्यनंतरं ज्ञाते पुनरुद्धरणस्यन्वाधानप्रभृत्याशांतसारवान्धेदनानि नोपवेष
वत्सापाकरणं यवाग्वाग्निहोत्रहोमः दध्यर्थे दोहः प्रातर्दोहार्थवत्सापाकरणं प्रातरग्निहोत्रे प्रस्तवरणादिकेवलाभ्यां दधिपयोभ्यां यागः कर्मापवर्गात् अथ
वासान्नाय्यालाभेऽन्यसन्नाय्यवदमावास्यं भवति तद्यथा आग्नेयः पुरोडाशोवैन्द्रवडपांशुयागसैन्द्राग्नः पुरोडाशइति यद्धविः केशकीटादिभिः सहपाकादि
नाद्यादशमलोपघातादिना अश्रुस्पर्शादिना वादुष्टं भवति तस्यदुष्टस्य हविषोऽप्स्ववहरणमप्सुप्रक्षेपः कर्त्तव्यः अथवोऽन्येभस्मनि दुष्टस्य हविषः
प्रक्षेपः कर्त्तव्यः शिष्टैर्मनुयाज्ञवल्क्यादिभिर्यस्य भक्षणं प्रतिनिषिद्धं तदुष्टमुच्यते तत्सर्वनाशेहविषां दोषेवेत्यत्र ततोऽदुष्टस्याप्सुभस्मनिवाप्रक्षे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पानेतरं सान्निपातिकेऽङ्गे उत्पन्ने च विरुद्धे साधनेन यागं कुर्यात् तथा च मानवे सर्वस्कन्नेन हुतेऽहुते वा यथापूर्वं पुनः करणमिति तथाऽऽहुः प्रत्येकपरवत
तमात्रे स्मृतेन प्रायश्चित्तमिति यदि वह्नौ नाहविषां मध्ये उत्पन्नपराधादिकेन केनचिद्विधिना ग्रहणापालंभनाभ्यां संस्कारैः संस्कृतेन यागेन कृतेन सत्यत्ते
न सर्वांगोपेतेन यागः कर्तव्य तस्य संनिधयोपकारकत्वेऽपि गोगानिक्रियंतो नाराऽपकारकाणि तत्र चाग्न्युद्वासनमाक्षेदनादिकं कृत्वा विस्मृतेन हविषा सां
निपातिकैरंगैर्युक्तं यागं कुर्यात् समाप्ते कृते विस्मृतस्मरणे सर्वांगसंयुक्तेन तेन विस्मृतेन हविषा यागं कुर्यात् आश्वलायन अग्रत्रं दैवतेऽभ्युपेत्यनाहु
निरसितेऽन्यस्मात्पावृत्तिः संस्कृतस्य प्रपदैवतायै अन्यस्य दैवतेयावद्दैवताप्राप्तिः अन्यदपि प्रतिनाहूतोऽभिहोत्रस्यानावृत्तिः किं कारणं असांनिपातिकत्वात् प्रोक्ष
णादेस्तु संस्कारस्यावृत्तिर्भवति सांनिपातिकत्वात् अतउक्तमन्यत्र हविः संस्कृतस्य प्रयक्तदेवतायाः इति यदि प्रधानयागानंतरं स्विष्टकृदाद्यर्थं हविर्नश्य
ति तदा स्विष्टकृद्यागं माज्येन कृत्वा आज्यगृहीतेन कुर्यात् प्राशित्रेडावदानानां च भागादीनां सर्वेषां लोपः एवं वाऽऽस्रगानि का पक्वान्नो पयसोमस्य निहो
त्राहुताप्रवर्ग्यशेषहोमदध्यादीनां शिष्टभूतानां नाशे आज्येन तत्कार्यं साधनीयं वर्हिः प्रस्तरोपवेषस्रुचादीनां च नाशे यथार्थं तु सर्वं च भवति स्विष्टकृ
दाद्यर्थमवत्तस्यापि नाशे शेषे वाज्येनैव यागः कार्यः प्राशित्रार्थमवत्तस्य नाशे लोप एव आश्वलायनः नावृत्तिः प्रधानदोषे विलुप्ते स्विष्टकृदिडे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

माध्येति प्रधानार्थहविरन्याग्येते नगुणार्थेऽन्यतः शेषभाजो लोपस्तदभवतीति तथा आज्येन परं यस्मन्तः पुरुषार्थय याहविरुच्छिष्टाशनो हविःशेषभक्ष
इति नत्र प्रतिनिधिर्युक्तः समाप्तिः श्रेयसीति ह स्माह कौषीतकिरिति एकते तथा कृतस्याग्निग्रहणालोपे संनिपात प्रधानत्वान्मंत्रं नानुनयेदिति जातूकमंत्रं होमंमं
न्त्रयाज्यानुवाक्यादिकं च गुणलोपे गुणस्यांगस्य मंत्रसंस्कारादेर्लोपः कृतस्य कर्मणो नावृत्तिः यदि वहूनां हविषां मध्ये एकस्य हविषो ग्रहणमेव न कृतं प्रधान
यागान्त्वाकस्मात् तदा तद्विस्मृतं हविर्ग्रहणादिभिः सांनिपातिकैरंगैः संस्कृत्याहरेत् यागार्थं वेदिमध्ये आसादनाया नु पश्चादानयेत् ततस्तेन यागः
कार्यः अथवा समिष्टयजुर्होमात्प्राक् स्मृत्वा विस्मृतं हविर्ग्रहणादिभिः सांनिपातिकैः संस्कृत्याहरेत् तेन यागः कार्यः स्यात् समिष्टयजुर्होमानंतरं विस्मृत·
स्मरणे तत्र स्मृतं कर्म कर्मापवर्गांतं कृत्वा तद्देवतारितं हविस्तद्पुनर्निर्वपेत् तस्मिन्नेव विहारे अन्वाधानादि ब्राह्मणतर्पणांतं पुनः कुर्यात् तदेव पुनरी
त्येव कारात्तत्सर्वाङ्गनिरूपत्न माहित्यात् अथ संनिपत्योपकारकाण्यंगानि लिख्यंते अग्न्यन्वाधानं· ब्रह्मवरणमुपवेशनांतं व्रतग्रहणं संयवनार्थत्वस
वर्थित्वपक्षयो प्रणीताप्रणयनं नाहद्यार्थत्वपक्षे परिस्तरणं· पात्रासादनं ग्रहणं· प्रोक्षणं कंडनं· पेषणं कपालोपधानं उपसर्जन्याज्यनिर्वापवेदवेधाः सं
यवनं पर्यग्निकरणं श्रपणं आज्योदकनिनयनांतं वेदिमानादि हविरालंभनांतं स्फ्योपकृह्यहारवर्ज्जं होतृसमंत्रणाग्याहवनीयोपवाजानांतं अग्निसंमार्गहो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दी·प

त्वरणं स्रुगादापनं आवाहनं प्रयाजशेषेणाभिघारणं याज्यापुरोनुवाक्ये हविरवदानं द्विरुक्षेपणं स्विष्टकृद्यागः प्राशित्रादिभागपरिहरणं नं संमार्गः बृ
हनाद्यालंभनांतं परिधिप्रक्षेपः संस्रवाकृतिः धुरिनिधानं वेदयोक्त्रविमोकः बर्हिर्होमः प्रणीताविमोकः भागविभक्तिः व्रतविसर्गो भागवाहनं चेति एतानि
संनिपत्योपकारीणि आरादुपकारकाणि अङ्गार्थं त्वपक्षेपणीता प्रणयनं उल्मुकहननं स्फ्योदकाहरणं पूर्वाग्न्यां जलिकरणं त्रयाणां प्रयाजान्यभाग
नुयाजपत्नीसंयाजदक्षिणाग्निहोमपूर्वपात्रनिनयनाहवनीयोपस्थानांतं भासवेक्षणवर्जितं व्रालगानर्थ्यणां कर्मापवर्गाच्चैतेनान्याराद्युपकारकाणि अ
पदेवताविपर्यासे तु यष्टिव्य उत्तेष्वनुवाचनादौ देवतोच्चारणं विहितमस्ति अमुष्मै अनुब्रूहि अमुं यजेतीति च तत्र यदन्यदेवतोच्चारणकालेऽन्यदेवतोच्चा
रणं यथा आग्नेयपुरोडाशावदानकाले यदग्नीषोमयोरुच्चारणं अग्नीषोमीयावदानकाले वाग्नेयोच्चारणं स देवताविपर्यासः आज्ययागादवपि सोमायानुब्रूहि तम
त्यस्य स्थाने त्वष्ट्रे अनुब्रूहीति सोमं यजेत्यस्य स्थाने त्वष्टारं यजेति निवासोऽपि देवताविपर्यासस्यागादौ च तत्र देवताविपर्यासे जाते यु फलदानरूपमाय ४२
श्चित्तं कृत्वा यथानुपूर्वकरणं यथाक्रमेणाकरणं यस्या देवताया उच्चारणकालो भवति तस्यां उच्चारणं कर्त्तव्यमित्यर्थः आग्नेययागे अकृते यदग्नीषोमीययाग
क्रियते स्वे नैव तु विधानक्रमविपर्यासमात्रं न देवताविपर्यासः तेन तत्रार्थ्यं च भेव भवति न्यु फलदानं उ फलसद्भावो यत्र पार्श्वे युक्तः अप्युप्तं हिमवं किंचि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

किंविदश्चैव पुष्कलमिति देवताविपर्यासे च तत्रैव विशेषो धेनुर्वा यदि वान्यदानमेव काद्यादशापि वा देवतानां विपर्यासे एतत्पुष्कलमुच्यते आम्रभूमि
वत्सधूलिरितरेष्वपुष्कलमिति तथान्यदपि ग्रासमात्रा भवेद्भिक्षा पुष्कलं तु चतुर्गुणमिति तेन देवताविपर्यासे धेनुर्वस्त्रादिकमेव इतरेषु पुष्कलदानमिति तेषु
यथाशक्ति व्यवस्था समर्थस्य वस्त्रं अशक्तिः भिक्षापरिमितेन धान्येन पुष्कले असमर्थस्य चतुर्थांश परिमितेन अथवा निमित्तस्य गुरुलघुत्वापेक्षया व्यवस्था ए
तेन यत्तु वर्णमेकीयां यद्वसारद्रव्यमात्रं तदुभयं निरस्तां त्रयीणां अग्निदैवत्यादिहोममन्त्रविपर्यासेन नादिकमेवा अवदानविपर्यासेऽप्या
विपर्यासेऽनुवाक्याविपर्यासे च पुष्कलं दत्वा यथानुपूर्व्यकरणं भवति अन्यदेवतस्य हविषोऽवदानकाले यदन्यदेवतस्यावदानग्रहणं सोऽवदानविपर्या
स तत्र प्रक्षेपात्प्राक् ज्ञाते पुष्कलं दत्वा जुहूगतं यदवत्तं तदवदानं तत्पात्रान्तरे कृत्वा यस्य हविषोऽवदानकालो भवति तस्यावदानं कृत्वा यागं कुर्यात् ततः पात्रां
तरस्थापितं यद्यवदानं तज्जुह्वां प्रक्षिप्य यथाविहितं यागः कार्यः मध्यपूर्वार्द्धावदानयोर्विपर्यासे क्रमः विपर्यासमात्रं नावदानविपर्यास अन्यदेवतायाः
अनुवाक्योच्चारणकाले यदन्यदेवत्याकरणिकया अनुवाक्योच्चारणं तथा आग्नेयस्य यागकाले यदग्नीषोमीयया अनुवाक्योच्चारणं सेयाऽनुवाक्ययोर्वि
पर्यास तत्रापि प्राग्हविः प्रक्षेपात् ज्ञाते पुष्कलं दत्वा यथानुपूर्व्यकरणं पुनर्यथाविहितयाऽनुवाक्योच्चारणं कार्यं हविःप्रक्षेपादूर्ध्वं ज्ञाते यागस्यैव विहि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दी.प तद्देवतायैकृतत्त्वादष्टफलमेव । तथा गस्यावृत्तिः । तयोरंगत्वात् न च अंगानुरोधेन प्रधानयागस्यावृत्तिरुपपद्यते तथा चाश्वलायन कृतस्नानाहुत्योर्गुणलोप इति ।
याज्यानुवाक्ययोरपि तथैवाविहितं पाठः मंत्रं नानुजपेदिति नैवोक्तत्वात् त्यागस्यान्यदेवतायै करणे अन्यदीयहविः प्रक्षेपे वा कृते ऽन्यदेवतस्यैव कर्मत्वरूप
त्वात् तद्विपर्यासे च यागस्यैवानिष्पत्तेः पुनस्तानि यानि केरंगेर्हविस्त्यागः यथाविहितं यागः कार्यः अप्राकरणिकयाज्यानुवाक्यापाठे यागान्त्रावृत्तौ नैहौत्रिकं प्रायश्चि
त्तं कृत्वा प्राग्यागात् न यथाविहितयोः पाठः यागाद्यूर्द्धं हौत्रिकमेवेति अविहितयोस्तद्देवत्ययो रुच्चारणेपि यागात् पूर्वं ज्ञाते हौत्रिकं कृत्वा यथाविहितयोः पठनं पा
गादूर्द्धं तु हौत्रिकमेवेति गदाधरः इहाभिहितविपर्यासानिरिक्तनिमित्ते आध्वर्यवमेव अत्र मंडन होतुर्याज्यानुवाक्यासु विस्मृतिर्यदि जायते तदाग्नेयाभिरेताः
भिर्वाजापत्याभिरेव च यजेद्याज्यानुवाक्याभिर्व्याहृतिभिरथापि वा तथा मृजुर्यन्त्रण मंत्रेण यजमाने तु विस्मृतौ तदा व्याहृतिभिः कुर्यात्स्वामी तदनु मंत्रणमिति ः राम
गृह्णादिस्कन्ने कश्यितस्याज्यस्योद्धेः पुनः पूर्ववदपस्थान्यग्रहणं कार्यं ध्रुवेण मेति मंत्रेण ततस्तद्यागानंतरं भोपभृते ऽष्टे चतुर्गृहीतमेव ग्राह्यं तत्र व्यादिजापूर्तेव ५०
टेऽस्कन्नामपि प्रवृद्धिः कार्या न प्रयाणाकूपंगास्थामित्यादिनां अथवा स्कन्नेड्डे ध्रुवायाः प्यायस्रुवाप्याज्यं मंत्रेण ग्राह्यं अथवा जोहूर्वे ऽष्टे स्रुवायाउपभृतो
वर्जुहामाज्यं तूष्णीं निनयेत् औपभृते ऽष्टे जौहृपक्षो वाहूडउपभृति निनयनं ध्रौवे ऽष्टे जुहूपस्रुवाज्यनिनयनं नोपभृत अत्र निनयनप्रवणात्रेता निनयनमात्रं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तथा मनामेति मंत्रः संख्याबाधकत्वानो ग्रहणपक्षे मंत्रसंख्याभवतः पुनर्ग्रहणमित्यस्या उहृतिः द्वितीयन्नतीपपक्षयोराध्वर्यवहोमाभावः आज्यस्थालीतो
पे अन्यपात्रे यथाग्रहणं त्वाज्यस्थाल्याः शुद्धिं कृत्वा आध्वर्यवं कृत्वा सोमम्भेत्कालादूर्ध्वं वाचनं कृत्वा यजमानगावं यद्धिनुत्को आज्यमासापोग्निहोत्रहवणामप
वृतायांतामप्यासाद्य पवित्रे चेत्प्रस्तरे कृतेन दापवित्रछेदनानि पवित्रे चोत्याग्रवाग्यतोभूत्वा पवित्रे छित्वा प्रोक्षणीः संस्कृत्य देवायेश्वाज्यं प्रोक्षमहीनान्नि
तिनिरूप्याइवैन्वेत्यधिश्रित्य पर्यग्निं कृत्वाज्येनोदेहीति प्रेषं दद्यात् ततोग्नीदाज्यमुद्वास्य पत्न्यवेक्षणाकारयित्वानीयवेद्यामासादयति ततोध्वर्युराज्यमु
त्पूयावेक्ष्याग्निरयेति देयं कृत्वा ध्रुवाभ्रसदनित्वा लभतो सुत्यासुवेदाग्नीध्रीयेतुन्यवनावेक्षणग्रहणानि अग्निषोमीये वेदंतःपात्ये अन्यवासर्वत्र हविषां
दोषे पितृष्टेनैव स्वकार्यं कर्तव्यं अपवादृष्टेन हविषा यागे कृते पश्चाद्धविर्दोषदृष्टत्वेन ज्ञातेस्य कृतं तत्कृतमेव न दृष्टेन पुनरावृत्तिरिति कर्कः सर्वहविः
साधारणेनोक्तत्वात् वासुदेवोपितातेवाकथितेदोषैकदेशस्य दर्शनात् कृते कर्मणि नावृत्तिः कृतेरेतत्परं पदमितिः संप्रदायेनुभ्राज्यविषये मेतदुक्त
मित्याभाति उक्तादेवाः यागादिकर्मनिवृत्तो निवृत्त्यमेव नदुक्तमदोषो वेत्येतेन ग्रंथेन एतच्चकेशकीदाघल्योपघातविषयं अमेध्यादिपातदोषे तु पुनर्या
गस्ववेति गदाधरः दुष्टेन हविषा यागे कृते न यागावृत्तिर्भवतीति शांखायने अन्यासुदेवतासु स्विष्टकृदुष्टेन तारिष्ववति तं चेदुपदानमावर्त्तने सर्वे हिरण्ये वरति अ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी॰प स्यार्थः चोदिताभ्यो यास्त्वन्यास्तासु दिवास्विष्टासु स्वस्तानानाप्रदत्तद्रव्येनेष्टासु सूपरिसमाप्तेतंत्रे प्रदानमावर्त्तते अशेषेतंत्रशेषाभावे समाप्ते कर्मणि ताते
सर्वेष्टिभिर्भवतीति उपाउक्षसमुदाये ध्याहृतिः कृतत्वादितिशांखायनभाष्यं तिनाने कहविष्के यागेतंत्रेणाक्रियमाणेऽपिश्रेणाकृतस्य यागस्य विन
ष्टत्वात्सर्वेषांपुनरुत्पादनं यायष्ट्वपुनकार्यः अत्रमप्रदर्शप्राजापत्ययागः सान्नाय्ययाग सवनीयपुरोडाशयागश्चोदाहरणं स्विष्टकृतउपाउक्षस
मुपायेनकृत्स्नपुनराज्येनैवयागः नतत्रतिहविः सकृत्सकृदाज्यमवदेयं पञ्चावर्त्तिनां द्विर्द्विः प्रसंगात्प्रायश्चित्तान्तरमपिशांखायनोक्तं लिख्यते अग्न्या
धेयहोतेन्यासु वा वाहितासु वोदिताभ्यः प्रयच्छेदाज्येनाऽऽहितायजेत् अस्यार्थ चोदिताभ्यो याऽन्यास्ताभ्यो हविर्ग्रहणोक्तेऽन्यासु वा आवाहितासु नत्र
हणं नावाहनं वनागीकुर्यात् किंतर्हि चोदिताभ्यः प्रयच्छेत् कुतः चोदनायाः प्राधान्यात् यास्त्वावाहिताः हविर्ग्रहणे बाधं त्याकीर्त्तिताः ताभ्यामाज्येन यजेत् राम:
कृत्स्नंतरात् मानवसूत्रे विशेषः यद्यनभिनिरुप्ताया वाहयेद्यद्यानिरुप्त मास्मनोऽयं यजेनागिनी ये त्रावाहयेदुपोत्पाया वाहयेदिति हविषां निर्वपका ५१
लेयदिध्वंत्याऽधिकंहविर्निरुप्तं तदानेनयागः कार्यः प्राणिनाः स्कन्नाभूमावन्यत्रवापतिताः रुद्रराज्ञा वरुणस्य इति मंत्रेणाभिमृशेत् अग्निहोत्रस्थालीसा
न्नाय्योखोपसर्जनीपात्रकपालकर्मस्वसतीवर्ये कधनपूतभृदाधवनीग्रहस्थाल्यादिमृन्मय पात्रं भग्नं भूमिर्भूमिपवागादितिमंत्रेणाभिमृशेत् सोमेतुकाल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ऊतिवावनेपूर्वंकर्त्तव्यं ततोभग्नस्याभिमर्शनं घर्मसंबंधिमन्त्रयंमहाविरपिंन्वनरौहीणाकपाकपालादिभग्नेभूमित्वस्यपाठः यच्चाघन्मतेछिदभिष्ठि
यहन्मस्या पंचमीकंडिका ५ परमेष्ठिनेस्वाहेत्याद्याष्चतुस्त्रिंशदाऊतीरध्वर्युः समस्तुहीतेनजुहोति कालाऊतिरपिपूर्वंभवति तेनापिन्वनरौहि
णाकपालभेदेएतावत्प्रायश्चित्तं पूर्वंब्रह्मावरुणायस्वाहेत्याहवनीयेन्कालाऊतिंऊत्वायंसदोहुत्वानिवावपति ततोध्वर्युर्भूमिभूमि यन्मतेविदितिष
ष्यांभिन्नस्याभिमर्शनंकरोति ततोध्वर्युराज्यंसंस्कृत्यपरिस्तरणासमिधानपूर्वकमाहवनीयेसकृत्सकृदाज्यंगृहीत्वापरमेष्ठ्यादिचतुस्त्रिंशतमाज्याऊ
तीर्जुहोति परमेष्ठिनेस्वाहा इदंपरमेष्ठिने प्रजापतयेस्वाहा २ अंधस ३ सवित्रे ४ विश्वकर्मणे ५ पूष्णे इन्द्रायेचमरुभ्यश्च ७ असुराय ८
मित्राय ९ शिपिविष्टाय १० विष्णवेनरंधिषाय ११ सोमाय १२ वरुणाय १३ अग्नये १४ इन्द्राय १५ अपर्वणे १६ विश्वेभ्योदे
वेभ्य १७ विष्णवआग्नीतपाय १८ यमाय १९ विष्णवे २० वायवे २१ शुक्राय २२ भुक्राय २३ मंथिने २४ विश्वेभ्योदेवेभ्य २५ असवे२६
रुद्राय २७ वाताय २८ नचक्षसे २९ भलाय ३ अपसव्यंकृत्वादक्षिणामुखोजुहोति पितृभ्योनाराशंसेभ्यः स्वाहा ३११ ततःसव्यंउदकालंभःसिंधवे
३२ समुद्राय ३३ सलिलायस्वाहा ३४ इदंसमुद्रश्चत्वाश्चतुर्थ्यंताएतास्तवभागाः ततोजुहांस्कवेणाज्यंगृहीत्वापूर्णांकृत्वास्वाहाप्राणेभ्यःसाधिपतिकेभ्यइतिमं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प.

मंत्रेण पूर्णाहुतिमाहवनीये जुहोति ततः सकृद्गृहीतं गृहीत्वा वक्ष्यमाणा विंशत्याहुतयो होतव्याः पृथिव्या. पृथिव्यै स्वाहा १ अग्नये २ अन्तरि
क्षाय ३ वायवे ४ दिवे ५ सूर्याय ६ दिग्भ्य ७ चंद्राय ८ नक्षत्रेभ्यो ९ अद्भ्यः १० वरुणाय ११ नाभ्यै १२ पूताय १३ वाचे १४ प्राणाय १५ प्राणा
य १६ चक्षुषे १७ चक्षुषे १८ श्रोत्राय १९ श्रोत्राय २० एताः सकृद्गृहीते. ततः पुनरपि जुहूं घृतेन पूरयित्वा मनसः काममाकूतिमिति मंत्रेण पूर्णाहुतिं
जुहुयात् इदं प्रजापतये इति त्यागः एवमेवता द्वाविंशतिराहुतयः यथादेवतं त्यागा ततः सकृद्गृहीतेन प्रजापतिः संभ्रियमाण इति यथाकालमिति सूत्र
विहितानां मध्ये एकां जुहुयात् ततः सविता प्रथमेऽहन्नित्यनेन विहितानां मध्ये एकां सकृद्गृहीतेन जुहुयात् ततो भग्नस्य महावीरस्य येषां उपशयापे
षां अन्यया मृत्तिकया सह पिष्टयोर्महावीरोपशयोः संसर्गः ततस्तस्मिन् महावीरस्य करणाभिमर्शनखननावधूपनपचनोद्धरणावसेचनानि कृत्वा राम
तूतनमृत्पादनार्थं निदध्यात् उपशययोर्मध्ये एकेन द्वितीयेन प्रवर्ग्यं कुर्यात् नान्यत्र: पात्रसंभारस्थापनादिरूपविहितत्वादिति गदाधरः महावीरकर ५२
णाद्युत्तरतः परिहृते अविरोधादिति याज्ञिकाः प्रजापतिः संभ्रियमाण इति च यथाकालमित्यस्य विवेको लिख्यते निष्टितानि मर्शनादारभ्याजापयोव
सेचनपर्यन्तं संभ्रियमाण तत्र महावीरभेदे प्रजापतये स्वाहा अजापयोवसेकादारभ्य प्राक्शेषासादनात् देवसम्राजे स्वाहा ऊर्ध्वशेषासनादारभ्य संनयल

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वेश्रदीप्ते अधिश्रयणात्प्राक् भेदे विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा अधिश्रयणादारभ्य प्रवृक्तात्प्राम्महावीरे परिवृहातीत्येतस्माद्भेदे घर्माय स्वाहा· महावीरोद्ध
मनादारभ्य प्राग्गजापयोवशीकाराद्भेदे तेजसे स्वाहा· अजापयस्यासिच्यमाने भेदेऽश्विभ्यां स्वाहा विष्यन्दमाने घर्मे वर्हिणीः सरति तदा भेदे पूष्णे स्वाहा कथ
नमावर्त्तनं मध्ये ज्वलत्पतत्या भेदे मरुद्भ्यः स्वाहा गोःपयोवसेकात्तेरंयात्रत्रनरिकाजायतेसाद्वारः शब्दो नोयाते तत्र आरभ्य प्राग्गाहवनीयाहरणाद्भेदे मि
त्रायस्वाहा हरणादारभ्य प्राग्घोमात् भाण्डे देवाय वायवे स्वाहा· तप्ताद्रुयमाने भेदे अग्नये स्वाहा होमोत्तरकालादारभ्य उत्तरघर्माय स्वाहा रभावाग भेदे वावेस्वा
हाप्यमे हविर्घर्मभेदे सवित्रे स्वाहा तृतीयेऽपसद्धिने घर्मभेदे अग्नये स्वाहा तनौ यवायवे· चतुर्थे आदित्याय पंचमे चंद्रमसेः षष्ठे ऋतवे सप्तमेम
रुद्भ्यः अष्टमे बृहस्पतये नवमे मित्राय दशमे वरुणायः एकादशे इन्द्राय द्वादशे विश्वेभ्यो देवेभ्य स्वाहा चातुर्मासी पसन्कादावेता सामेवाहुतीनां पु
नः पुनरावृत्तिः इति महावीरभेदे प्रायश्चित्तं अथ घर्मदुघायामरणे अदोहे च प्रायश्चित्तमुच्यते तत्र घर्मदुघायां मृतायां तस्या एवादोहे च घर्मदु
घीयां दोहस्थाने अन्यां गां उदङ्मुखीं स्थापयेत् अथवा शालायाः पुरस्तात् प्राङ्मुखीमन्यामास्थापयेत् ततोऽध्वर्युराज्यं संस्कारोति पूर्ववत् ब्रह्माभावनीये वरु
णाय स्वाहेति कालाहुतिं हुत्वा यजमानस्य दोह इति वा वपति· ततोऽध्वर्युर्जुहासक्रुजात्यंग्रहोत्वा घर्मदुघीया स्थाने स्थापितायाः अन्यस्यां गोः पुच्छाद्दक्षिणा वि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

भागस्येउक्तेत्वस्यनिहोमाधिकरणभूतेपरमेष्ठिनइत्याद्याश्चतुस्त्रिंशन्मास्याऊतीर्जुहोति अत्रचोपविनिस्यस्तीमासंभवात्तासमर्थ्यात्रिष्ठताहोतव्यं ततसाम
र्थ्यांगोघर्मावसेच्वनार्थपतेहयेत पश्रुवर्णाप्रसाधासादोपृषदाज्यस्कंदनेभुवपतयइत्यभिमर्शनं· चतुस्त्रिंशदोमोविकल्पेनाश्रयाविधाजयस्त्रितिनित्यसंगृ
हीतेनहोमः· सोमेप्वेतत्प्रथमंकालाऊतिवाचनेभवतः ततोभिमर्शनादि स्थालीभेदेतुभूमिर्भूमिमित्यभिमर्शनमपिभवति सोमयागमध्येयस्मिकस्मिन्कर्म
णिसोमांगेतदंगेवाविहितादन्यथाभावेजातेपरमेष्ठ्यादिचतुस्त्रिंशदाऊतिनांमध्येयथाकालमेकैकामाऊतिंसक्रुहोतितान्येनऊत्वायज्ञस्यदेहस्यतं सं
त्रेयजमानेवाचयति तावत्तैवजुऊयादितिकात्यरेतावत्प्रमाणहोतव्या वाचनमपितुसूराणां कार्यंऊत्वावाचयतीतिस्यपृइन्येयसामर्थ्यादितिवासुदेवः अप
रेतुवाचनमध्वर्युंकर्तृकमितिइंति अत्राहवासुदेवः सोमांगोपघातेतत्तत्कालाऊतिर्भवति नेष्टिपश्वाद्यंगोपघातइति प्रयाजादिनसोमांगंनत्पघातोनैवहू राप:
यणं सोमस्यनेनतव्रस्यादानादिसंपृरोदितमिति अत्रपकैकाकालाऊतिहोमेब्राह्मणः· कर्तृत्वंमस्पदिते चतुस्त्रिंशद्धोमेत्वध्वर्योरेव निमित्तमात्रेपूर्वकाला ५३
ऊतिहोमोवाच्रतंच ततोनादिष्टप्रायश्चित्तमनादेशे प्रायश्चित्तांतरस्यादेशेतुकालाऊत्यनंतरमादिष्टप्रायश्चित्तंभवति पाटक्रमादितिस्वामिनः संप्रत
यपहृतावप्येवमस्ति सोमेज्योपघातेएकैकाऊतिर्यथाकालमाध्वर्य्यवंवेतिक्रमेणापदेशः गदाधरकारिकाकारादयस्तु आदिष्टाऽनादिष्टप्रायश्चित्तमग्नं

तइं कालाऊतिहोममिहृति तत्रप्रथमं कालाऊतिहोमोमुज्यते पाठक्रमानुरोधात्तावारातां श्चतुर्विंशाउपक्रमस्य अपवपत्तस्य हलेन क्रमेन्विमृजज
यादित्यत्रयहकांडेकालाऊमीनां विधानं प्रथमंकांडेतु पूर्वविहितानामेकाचमरप्राप्रमात्रविधानाथमनुवादः सोमापहरणादिप्रायश्चित्तानां याः
नः परस्मिन्नेव कांडे विधानं व्याहृतिहोमस्यचाप्लावाध्यायादिधानं अन्यासां धर्मभेदादिप्रायश्चित्तिनांच ततो पूर्वमारण्यके अन्यत्राप्यध्वरप्रायश्चि
त्तप्रायश्चित्ताः समुच्चये अध्वरप्रायश्चित्तेरेव पूर्वहोमविधानं दृश्यते अध्वरस्यपूर्वमप्याग्नेयरिति तस्मात्सर्वत्र पूर्वकालाऊतिहोमः ततो नादिष्ट
प्रायश्चित्तानां मन्त्रस्थानमिति युक्तरूपं कालाऊतयस्कंदी साम्रूपमस्नुवापरराव ऋत्विजः प्रकीर्णयंतेतस्मात्सागाहवनीये होतव्याः ऋत्विकबोधना
दारभ्यमुत्राप्यामात्रीधुर्ये भुवइति होमस्त्वाग्नीध्राय प्रणयनानंतरं माग्नीध्राये ततः प्राग्दक्षिणाग्राबेव सर्वप्रायश्चित्तहोमस्तु सर्वदाहवनीय एव
चतुस्त्रिंशद्धोमो पृषदाज्यस्कंदनाडिभेदनादौ विहित आवहनीय एव तिन्त्रप्यकालाऊतिनां कालविभागो निरूप्यते अत्र परादिनां पूर्वातिरिति वत्पूर्वाप
दिष्टकालादारभ्योत्तरकालाऊतिकालान्त्राक पूर्वकाल इति सर्वेषांभाष्यकर्तृणामभिमतं तत्राहमस्मिन्वसंते सोमयागंकरिष्ये इति मनसा विनिश्चय
दिदेवान्मानुषान्ह्याकारणा वसंते सोमयागोनकृतस्तदा परमेष्ठिने स्वाहेति सकृद्गृहीतेन गृहाकालाऊतिंऊत्वायस्यस्य दोह इति वाचयेत ततो भुवइत्यना

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दी·प

म

दिष्टं कुर्यात् वावासोमो कारिष्यामीत्येकेचतदकरणे प्रजापतये स्वाहेति सोमाहरणार्थं गत्वा सोमं विनायागमने ग्लधमे स्वाहेति एनानि स्वद्भाऊनय
तदर्थमाहवनीयमुज्ज्वनाब्रह्मवज्जुरूपादितिनियमादाहृतानवबद्धाराद्दितिसंगोच्चत्र णांकृत्वाज्यं संस्कृत्याहवनीये सकृद्गृहीतेनाज्येन परिस्तरण
समिदाधानपूर्वकं ब्रह्मणा होतव्या ततो वावनमनादिसहोमस्य यथादेवतं त्यागाः शोमेशालां निहितेसोमे दीक्षितो यमिम्ह दादनप्रेषान्सर्वं विहितान्यथा
भावेसवित्रे स्वाहेति उद्घादनप्रेषाद्दूर्ध्व शालाद्वारा एणपिधायेत्येतस्मात्प्राक् विश्वकर्मणे स्वाहेति द्वारापिधानादारभ्य सोमोपनहनाहरणात्प्राक् पू
ष्णे स्वाहेति सोमोपनहनप्रेषादारभ्य विक्रयिणोसमर्पणादिंज्ञायवमरुद्भ्य स्वाहेति विक्रयिणे समर्पणादारभ्य हिरण्यामिवावनात्प्राक् अग्र्सराये स्वाहे
ति हिरण्यवावनादूर्ध्वं उरौ सोमनिधानात्प्राक् मित्राय स्वाहेति ऊरौ निधानादारभ्य क्रीतानुवावनात्प्राक् विष्णवे शिपिविष्टाय स्वाहेति क्रीतानुवानादू रामः
र्ध्वं आनुपस्तंभनादिह्मवेनरं ध्रिषाय स्वाहेति शकटोपस्तंभनादूर्ध्वं आसंघामासादनात्प्राक् सोमे वरुणाय स्वाहेति आसंघामासादनादूर्ध्वं सामीधायाग्नीते
धानात्प्राक् वरुणाय स्वाहेति आग्नीध्रीयेहविधनिग्निनिधाद्दूर्ध्वं हविर्धाने सोमनिधानात्तादारभ्य प्राक् सोमोपावहरणादग्नये स्वाहा आसंदीस्थिते सो ५४
मे वरुणाय स्वाहेति चेति द्वयोः समुच्चयः आग्नीध्रीयेगतत्वस्य वा संदीस्थितस्य च निमित्तद्वयस्य विद्यमानत्वात् उपावहरणादारभ्य सोमसमानात्प्राक् पर्वणे स्वाहेति उ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पांशुसवनेसोममानाहूर्द्ध्वग्राव्णाभेरितिग्रहाराद्विश्वेभ्योदेवेभ्यः स्वाहेति अभिषवेक्रियमाणायमायस्वाहेति आप्यायनेक्रियमाणेविप्लव आश्रीतपा
येति संभरणमवनीयेवधायेत्येतास्मिक्रियमाणेविप्लवेहेति अभिषवाहृतावामाऊतीमध्येवमेघाहृति अभिषवाहूर्द्ध्वमंतर्यामग्रहात्सर्ववायवेस्वाहे
ति अंतर्यामग्रहाहूर्द्ध्वशाकमैत्रावरुणग्रहणाकुक्कायस्वाहेति मैत्रावरुणग्रहणाहूर्द्ध्वशाम्नुपितोग्रहणाकुक्कायने मंथिनोग्रहणाहूर्द्ध्वमुक्तीयमानात्तुवाव
नात्त्राक्रमणेस्वाहेतिऋजुयादितिप्रायश्चित्तकारिकाकारः शुक्रश्रयणामाग्रेइयमाऊनिरितिगदाधरः ततश्चयथासंभवसोमस्यपूतत्वावट
स्यायांसूक्तायेति पूर्वेनभव्यपेत्यमानत्वेवायवइति ततऊर्द्ध्वमाग्रयणस्यमानप्रेषायाल्पूतत्वेनवायवइति चमसोत्तयनादारभ्यशांतः शांतःसवस्ये
तिप्रैषात्प्राविश्वेभ्योदेवेभ्यइति ततआरभ्यचमसाध्वर्युभिर्होमायचमसोघमानानामागसवेस्वाहेति चमसाध्वर्युभिर्होमायागत्री धुवमसहोमांतंरूजयस्वा
हेति अस्यांवोद्कस्पर्शनांततोवावनांसदसिभक्षायानीयमानेषुचमसेषुवानास्वाहेति अथयदिचमसेषूनीतइतिप्रकृतत्वास्मायद्यदिहोमायोद्यतोभ्ह
यमानोभ्याहृतइत्यादिश्रवणाच्चमसोन्नीतस्यसोमस्योद्यतत्वाद्यवस्थायामेतत्प्रायश्चित्तंभवतीतिप्रतीयते तेनग्रहादिषुप्रयुप्यमान हूयमानादौनभवति अ
याउस्नादित्यस्मोतवसरेप्राकमसभक्षाच्चवपूसेत्वाहा. चमसभक्षणादामप्राग्घविर्द्धानमध्यसादनाक्षमायस्वाहेति द्विदेवत्यभक्षणादारभ्येतिकारिकाका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

नी

दी·प

रगादधरो तत्कथमण्णपपद्यतेइत्तितावेवविवनु: हविर्द्धानमसध्येचमसनिधानादारभ्यउच्यविग्रहार्थवमसोन्नयनान्त्राकपित्रभ्योनावाहाय॑सेम: स्वाहे
हेति न्नपसवेनपित्रथैर्यनाहिमाह्ह्र्स्रुदको पस्पर्शनं तत्रापि मध्यापनीयमानेभक्षणादे ज्ञगुक्ता: कालाऊनयो भवंत्येव अन्तक्षविग्रहणापिचसमेकृ
तोतत्वाहोमायोघनत्वादिभक्षमाणातानिनिमित्तानिसंति तेषुपूर्वोक्ता: कालाऊनयोभवत्येवं माध्यंदिना पञ्चपाहरणादेश्राकृतमादयावभपंगाकृतो
त्येतस्मात्त्राकडनःडनः प्राग्रुक्तनिमित्ताहुतौ प्रागुक्ता: कालाऊनयोविचार्य्यविचार्य्यहोतव्या: अनेकनिमित्तसंभवेचकालाऊतीनासमुच्चय: ऊर्ध्व
दीतिवाचनादारभ्यसामगानांतेसिंधवेत्त्वहेति गमनादारभ्यहुयंतेसमुजयेति ऊंभक्षावनादिवर्हिरादीपनांतसमितनायेतिकारिकायां ऊंभक्षावादिया
वत्स्यावर्हिरादीपनांतकं अन्त्रांतरेविलिखं चेत्सलिलायेतिहूयतेइति एताभ्यतुर्तिग्रहत्परमेश्चा या आऊतयः सहकृहोमेनाजेत ब्रह्मणाहोतव्या·तडत राम:
रंवाचनंच एकैकांतयाकालाऊत्यायतस्यपेहइतिवाचयतो त्येकैकहोमेवाचनोपदेशान्त्तुर्तिग्रहोमेवाचनंनभवतिपशोसोमेचयदिकाको यूयमरो ५५
हतिनदाश्रापवस्वेहिरसपवदितिमेत्रेणाज्ञानासकृद्धोनमाज्यमाहवनीयेजुहोति इदंसोमायेतिमाग पशोतु ब्रह्मा जुहोतिइतिवासुदेव·अत्रापितैर्म
पूर्वेकालाऊतिवाचनेभवतितरुव उक्तातकर्त्किस्यहोमस्यानोपदेशानादिष्टमिहृतयर्ष तेनपघोररूपवेशतपलायनादोहोतव्यार्त्कि प्रायश्चित्तस्याऊत्वा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एतादिष्टहोमो भवत्येवेति याज्ञिका दुग्धस्य स्कंदने सोमे पूर्वकालाहुतिवाचने भुवपतये इत्यभिमर्शनं चतुर्विंशद्धोमो वा अथापि शाजनयन्नित्यः
नेनमंत्रेण धयुराहवनीयसहकृद्गृहीत्वा जुहोति स्थालीभेदे भूमिर्भूमिमिति अभिमर्शनं वासो मार्क्षादस्त्रापि पशुबन्धाद्प्रघासादौ पूर्वाज्यस्कंदने एतदेव
प्रायश्चित्तं कालाहुतिवर्जं यदि घर्मदुघा गौर्व्याधिग्रस्ता रिता तत्कालाहुतिवाचने कृत्वा सहकृद्राज्यं गृहीत्वा गृहीत्वा सप्ततीर्मंत्रा यडाप्याहुतीर्जुहु-
ुयात् चक्षुर्ज्ञाते मनसस्त्वाणोमि स्वाहेति अथ प्रथमां सूर्यायेति चक्षुस्त्वाणोमि स्वाहेति द्वितीयां वातायेति प्राणं स्त्वाणोमि स्वाहा ३ दिग्भ्यस्ते श्रोत्रं स्त्वाणोमि
स्वाहा ४ अद्भ्यस्ते लोहितं स्त्वाणोमि स्वाहा ५ पृथिव्यैते शरीरं स्त्वाणोमि स्वाहा एताः षडाहुतीर्हुत्वा अथर्वः अन्याभाजनत्वमिति संप्रेषं ब्रूयात्
सदा स्वयंहोमी यजमानः स्वयंहोमकरणाशक्तो अन्येन होमे क्रियमाणे तत्र पत्नीनां समीपे गत्वोपविशेत् समीपे विगमनाशक्तो स्वजावतीर्थस्व
ग्रासमीप एव भूमावुपविशेत् ६ सपत्नीक मंडिकास्त्र सायमग्निहोत्रहोमानंतरं मिति यजमानोऽतुर्बलः क्षीणो भवेत् प्रातराहुतिकालपर्यंतं नाजीवि
ष्यतीति संभावना यदि स्यात्तदा तत्कालमेव प्रातरग्निहोत्रं होतव्यं यदि सायंहोमारंभकार एव यजमानस्य मरणाशंका स्यात् तदा एकतंत्रेण होम
द्वयं कर्यादिति वासुदेवः अकाले कृतमपि उन्नः स्वकालेन कर्त्तव्यमेव एवं पौर्णमास्येष्ट्यनंतरं षाण्मासी षडाय यजमानस्य मरणशंका स्यात् तदेवा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प

मावास्येष्टिं कुर्यात् ततपौर्णमास्येऽनंतरं यस्मिन्दिनेऽमावास्येष्टिं क्रियते तद्दिनापरभ्यदर्शेष्टेः प्राक् यावंतः सायंप्रातर्होमास्तान् तंत्रेणानुकुर्यात् ततः पिं
डपितृयज्ञवर्जितामावास्येष्टिं कुर्यात् पिंडपितृयज्ञस्य दर्शनांगत्वात् एवं वैश्वदेवपर्वणीकृते यजमानस्य मरणासंकायां वरुणप्रघाससाकमेधशुनासी
रीयाणामेवमेव समापनं कुर्यात् पूर्वपक्षस्यावशिष्टाशास्तत्रयः सुक्तासा प्रातराहुतिः प्रतिसंख्याय हुत्वा तस्याममावास्येन हविषेष्ट्वा समापयेदुपरेवमपरपक्षविती
यहुति पूर्वपक्षेऽवशिष्टौ प्रातराहुतिरेवेति तथाच कात्यायनस्मृतौ पौर्णमासे कृते यागे सुहुत्वाऽर्थ्य दियाग्निका दर्शयागस्तदेवस्यादपकृष्याहुतीः पृथक्
सायंप्रातर्ध्या प्रोक्ता दर्शाभ्यंतरस्ततश्चेति तथाच मंडनो पूर्वपक्षे सुराशौचे तम्मृतिशंकाग्निहोत्रिणः सायंहुत्वा तदेवापकृष्य याम्प्रातराहुतिं यदित्वपर
पक्षेस्यान्मृतिशंकाग्निहोत्रिणः हुतावशिष्टाः पक्षेस्मिन्नुक्त्यात्सकलाहुतीः दर्शेष्टिं च तदाकुर्यात् दृष्टिर्यदिनसंभवेत् देवतानां प्रधानानामेकैकस्य पृथ
क् पृथक् पुरोवाक्याज्याभ्यां चतुरात्ता एताहुतीः जुहुयादेवमन्येन सर्वत्रापदिष्यते अपेक्षयनमध्ये स्यात्पत्नुर्मरणासंशयः अवशिष्टेष्टिदेवेभ्यास्त रामः
संख्यानि एतानि च चतुर्गृहीतान्येकं गृहीत्वा च मसेसह पुरोनुवाक्याज्याभिः पूर्ववज्जुहुयात्पृथक् चातुर्मास्यसमापनेपि विशेषमाहस्मृत्यं चातुर्मा ५६
स्यांतरालेचेत्स्वामिनो मृतिशंकने तत्वात्यपर्वपर्यंतमग्निहोत्राणि शेषतः तदेव कुर्यात् दर्शपौर्णमासान्तकृतानपि चातुर्मास्यावशिष्टानि पर्वाणि चैवं समापयेत्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पथ्वलाभेऽग्रोगशांतिं निर्वपेत् अष्टदेवतं अग्निक्षामवत्या वा जुहुयात् पूर्णाहुतिं मव्यापिवा आहिताग्निः कदाचित् कृष्णपक्षे मृतो यदि तदा शेषाहुतीः सर्वा जुहोत्याश्व
लायनः अन्येन देवदर्शेष्टिं कुर्यात् कृष्णे मृतस्य तु शुक्लपक्षे निशि प्रेतस्य हुतिं प्रातराहुतिमिति तथा याज्ञ्याहिताग्नेः कर्मस्थाने औपासनिकस्य तु अथ तथा पत्नीयज
मानकर्तृकर्मलोपेन दोषः तथा च मंत्रः अग्न्याद्या याजमानं च पत्नी कर्म च कुप्यते ततावता कृतभ्रेषः स्यात् यैवर्णमृत्वतमिति अथ पदार्थक्रमो लिख्यते शु
क्लपक्षे सायंहोमानंतरं यजमानस्य मरणाशंकायां तदैव प्रातर्होमः कार्यः अत्र होमद्रव्याहरणानंतरं प्राङ्नयनाद् यजमानमरणे होमद्रव्यं गार्हपत्ये प्रक्षिप्यस
हः ततः परमाहवनीये एवं कृते यदा प्रातर्होमकालपर्यंतं जीवति तदा पुनः स्वकाले प्रातर्होमो न भवत्येव कृष्णपक्षरात्रौ मरणशंकायां चेत् प्रातराहुतिं पूर्वं हुत्वा
तद्दिनमारभ्यामावास्यापर्यंतानां सायंप्रातर्होमानां तंत्रेणानुष्ठानं कुर्यात् ततः पिंडपितृयज्ञवर्जितामावास्येष्टिं कुर्यात् सकलेष्ट्यसंभवे वाज्यसंस्कृ
त्यपुरोनुवाक्यायाज्याभ्यां स्वस्वहविषा तदसंभवे च केवलेनाज्येन चतुर्गृहीतेन प्रधानदेवतानां यागमात्रं कुर्यात् तस्याप्यसंभवे प्रतिदेवतं पूर्णाहुतिं जु
हुयात् अग्नये स्वाहा अग्नीषोमाभ्यां स्वाहा इंद्राय स्वाहेति असंनयतस्तु अग्नये विलवे इंद्राग्निभ्यामिति एवमेव पक्षादिकर्मापि सकलं कर्तव्यं असंभ
वे पूर्णहोमं देवतानामाज्याहुतिमात्रं वा एवं कृते यद्यमावास्यापर्यंतं जीवति तदामावास्यायां केवलं दर्शेष्टिमेव कुर्यात् अन्वाधानमकृत्वैव केवलं पिंड

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·प

पितृयज्ञः कार्य्यः तत्र प्राशनं तामावास्ये विहितत्वात् सकले होमे क्रियमाणायां हविर्ग्रहणानन्तरं प्रागासादनात्स्मरणे हविषां गार्हपत्ये दाह आसादनादूर्द्ध्वं स्मरणे
आहवनीये दाहः आश्वलायनब्राह्मणविशेष तदकुर्य्या आहिताग्निरूपवसथेऽग्निषु यत्कथं सम्यग्यज्ञः स्यादिति तेनेत्यान्यदि स्यात्कुर्य्यान्तर्भिप्रो हियतं भवतीति त
दाकुर्य्य आहिताग्निरग्निषु विनष्टेषु सान्नाय्ये वा हविः प्रवासिनेयेन कालात्ययाग्निर्विरिभ्यश्चवैतास्यन्पर्य्यादधाय या सर्वाणि संदहेरं स्तात्र प्रायश्चित्तिः स्यात्
कुर्य्य आहिताग्निरामन्त्रे हविः पुरुषियेन कालात्ययाश्चित्तिरिति यावच्च एवं देवताभ्यो हवींषि गृहीतानि भवन्ति ताभ्यः स्वाहेत्येवैतान्याहवनीये सर्वाणि जुहुया
दिति केचित्तु पक्षेऽपि स्मरणे त्वाज्यमेव कुर्वीत तत्पर्य्यन्तं पक्षहोमं एवं वानुमीत्यादीनामप्यारब्धानां समापनं कार्य्यं तच्च वैश्वदेवे पर्वणि कृते तत्प
र्व पर्य्यन्तं समासविधानेन यथाकालं प्रक्षहोमं कृत्वा पक्षान्ते स्थित्वा कृत्वा पुनः पक्षहोम पक्षान्ते स्थित्वा पुनरप्येवं कृत्वा वरुणप्रघासास्त्वं पर्य्य कार्य्यं तत्र उद्भवन्ति मा राम
वन्तरूपस्य एवमेव पक्षहोमपक्षान्तेष्टी कृत्वा साकमेधान्कृत्वा तत्कालमेव शुनासीरियं कुर्वीत उत्सर्गपक्षे शुनासीरीयस्य तत्कालमेव विहितत्वात् अत्रापि ५७
पक्षहोमे स्यादेहरसंभवे वरुणप्रघासादेकतन्त्रेण कुर्यात् तस्याप्यसंभवे यथासंभवं निषादितैर्हविर्भिः प्रधानयागमात्रं कुर्यात् तस्याप्यसंभवे तु र्होतौ
रग्नेः पुरोनुवाक्यायाज्याभ्यां सर्वान्प्रधानयागान्कुर्यात् तदसंभवे तु निवेदनं पूर्णाहुतिं जुहुयात् प्रपेस्वाहेति मन्त्रेण एवमेव पशुसोमयागादावारब्धे अन्तराम र

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णाद्यंकायां यथासंभवं समापनं कर्त्तव्यं मरणात्प्रागसमाप्तौ मरणान्तमेव भवति कर्तुरशक्तावान् पश्चात्लाभेन तद्देवत्यं पुरोडाशं वा भिक्षां वा पूर्णाहुतिं वा कु
र्यात् सोमालाभे पूतिकादिभिः समापनं ततोउर्वलावस्थायां यजमानं संभावितमरणं निश्चित्य मरणासन्नं मृदा गोमयेन गोमूत्रेणानीर्थोदकेन कुशोदकेन च स्ना
पयित्वा शुक्लसूक्ष्मे वाससी परिधाप्य गोमयेनोपलिप्तायां वेद्यां दक्षिणाग्रान् दर्भानास्तीर्य वस्त्रं तत्र तिलान् विकीर्य तत्र प्राक्शिरसमुदक्शिरसं वा दक्षिणाशिर
संवा दर्भभूमौ निवेशयेत् मुखे सुवर्णं क्षिपेत् कांस्यं वा मणिं वा विद्रुमं वा प्रक्षिपेत् शालिग्रामशिलां तुलसीं च संनिधौ निधाय गोपीचंदनेनालेपनं स
र्वत्र तिलकानि च कुर्यात् कंठे शिरसि सर्वेषु छिद्रेषु परितस्तुलसीमल्परूपां तुलशीं क्षिपेत् प्रदीपोज्वालनं विष्णुपूजनं ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
त्यस्य मंत्रस्य सततं जप वैतरण्यादिदानं समभ्यर्च्य हृषीकेशं पुष्पधूपादिभिस्ततः प्रणिपातैः स्तवैः पुण्यैः ध्यानयोगेन पूजयेत् दत्वा दानं च विप्रेभ्यो दी
नानाथेभ्य एव च पुत्रेषु मित्रेषु क्षेत्रे धान्य धनादिषु मित्रवर्गे च सर्वत्र ममत्वं विनिवर्तयेत् ततः पुत्रादिस्वीयैः पुरुषसूक्तोपनिषदादिकं श्रावयेत्
ततो म्रियमाणस्य मधुपर्कदानं तत्र मंत्रः संगच्छ मा गच्छ ममैव देहे मधुपर्कसंसारमोक्षणं शरीरस्थावस्थागं तु निहन्मि शरीरशोधनं गृहाण लोकनाथ
प्रोक्षमि मंमधुपर्क इति ततो गतप्राणं ज्ञात्वा पुत्रादेः स्नानं मृतशरीरस्य प्रक्षालनं नूतनवस्त्रपरिधानं उत्तरीयस्यापि चंदनेन सर्वांगलेपनं पुष्पैरल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दी·पं करणं अथ दुर्मरणप्रायश्चित्तानि शृङ्गिदंष्ट्रिनखिसर्पविषविद्युज्जलाग्निवज्रोलव्याघ्रचौर म्रियते तस्य मरणे चांद्रायणं तप्तकृच्छ्रद्वयं वधे त्वादिदानरू
पप्रत्याम्नायपक्षे प्रायश्चित्तं कृत्वा अथवा पंचदशप्राजापत्यान् कृत्वा शुद्धिं गोदानादि तत्प्रत्याम्नायादि दाने तत्तद्दानीमेव शुद्धिसंपादीकरणे अधिक्रिय
णादि कुर्यात् कर्त्तापि यदि पापयुक्तो भवति तदा सोऽपि स्वपापानुसारेण प्रायश्चित्तं प्रकरणोक्तं प्रायश्चित्तं कृत्वा मृतस्यौर्द्ध्वदैहिकं कुर्यात् यदि लोभादिना प्रेत
स्यात्मनश्च शुद्धिमकृत्वा दाहादिकं करोति तत्सर्वं कृतमपि नोपतिष्ठति अंतरिक्षे विनश्यति उभयोनिश्चयान्नरके प्राप्तिश्च भवति अतः प्रायश्चित्तं कृ
त्वैवौर्द्ध्वदैहिकं कर्तव्यं एवं मूर्छादिव्याधिरोधितो भयोद्विग्नास्त्राणाः स्पृश्यास्पृष्टस्वकृतास्नानादिव्रतरामरणे दोषशक्त्यनुसारेण विष्णुपूजनपूर्वकं त्रीन्च
द्वादश पंचदश वा प्राजापत्यान् विप्राज्ञापूर्वकं कृत्वा तदानीमेव तत्प्रत्याम्नायभूतधेन्वादिकं दत्वा शुद्धिं संपादितदाहादि कुर्यात् ततः पुत्रादिर्वा तः कृतप राम
ञ्चगव्यः सक्लमकृत्वा परिसमूहनादिसंस्कारपूर्वकमाहार्य संतापनाग्नौ स्थापदनार्थं मित्याहवनीयं दक्षिणाग्निं विहरति ततस्तिस्रस्थालीरेकवा इति सप्त ५८
हितेन प्रातरादिना अत्र संभवे अन्येन गार्ह्येन विसर्जितः कर्तावगार्ह्ये पत्याहवनीय दक्षिणाग्निषु निक्षेपात्रयाः स्थालीः पृथक् गोमयचूर्णं तण्डुलाभि
श्रयति अत्र सर्वकर्मोपसव्येन दक्षिणामुखेनैव कर्त्तव्यं सम्यग्वसथ्योत्तराधिश्रयणं तौ प्रत्येकं वेदव्याल्या मध्ये निधाय नीचैः सर्वासु स्थालीषु सं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

करार्थनामलेखनादिचिन्हकरणं ततो मरणस्थाने एकोद्दिष्टविधिना प्रेतस्य श्राद्धं तत्र सर्वममन्त्रकं तत्र ब्राह्मणासंभवे एकं दर्भवटुमुपवेश्य सर्वं कुर्यात्
पाद्यप्रक्षालनं तूष्णीं प्राणायामः अद्येत्यादि अमुकप्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्त्यर्थं दाहादियोग्यताप्राप्त्यर्थं च मरणस्थाने एकोद्दिष्टविधिना श्राद्धमहं करिष्ये इ
ति उपहारप्रोक्षणं आचमनं आवाहनार्घार्चनपात्रालंभावगाहनाभावः आमान्नसंकल्पः पिंडदाने त्रिकरावनेजनं रेखाप्रत्यवनेजनं गंधाद्यर्चना
नामभावः अक्षय्योदकदानं आशीः स्वधावाचनायान्तिपेकाभावः दक्षिणादानं सपैनामात्रान्नजलसंयुक्तकुंभदानं पिंडचालनं नवासिवावसं
पृच्छा वटुविसर्गः चाण्डालेन रंगावनात्मनः स्थाने पिंडदानं अमुकगोत्रामुकशर्म इति प्रयोगः सजलभाण्डकुंभदानं ततो द्वारदेशे पूर्ववदेकोद्दिष्ट
विधिना द्वितीयं श्राद्धं ततः पांथनाम्ना पिंडदानं पांथसजलकुंभदानं ततः नासिकायां एकपंचाग्निसहितं दारिद्र्य वस्त्रादिलंसवस्था पश्चिता सर्वाणि पा
त्राणि पूर्वं दाज्यं दर्भान् तिलान् घृतं संगृह्य एकसकलानि वस्त्रादीनि दध्यानि वस्त्रे हीत्वा सपींडा दक्षिणस्यां दिशि अरण्ये गच्छन्ति पथि यमगाथां गायमाना यमसूक्तं
जपंत इत्येके आह स्म हरहर हनीयमानो गामश्वं पुरुषं पशुं जीवे वस्त्रतो न तप्यति स्करायाइ वउ मीतिरिधियमगाथा अथा अपेतो यन्तु पणयः इत्येयम
ध्यायो यमसूक्तं ततोऽन्तरे प्रेतनाम्ना पिंडदानं साधनान्नजलसंयुक्तकुंभदानं च ततो ग्रामश्मशानयोरर्द्धमार्गे नीते पूर्ववदेकोद्दिष्टविधिना तृतीयं श्राद्धं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे.प कार्यं अमुकप्रेतस्य दाहार्थं श्मशानं नीयमानस्यार्द्धमार्गे विश्रामस्थाने श्राद्धमहं करिष्य इति प्रयोग कुंभदानं श्राद्धान्ते भूतनाम्ना पिंडदानं भूतएतत्र
कुंभदानं च धनिष्ठादिनक्षत्रपंचकमध्ये मरणे वज्रमौक्तिकवैडूर्यस्फटिकपद्मरागेन्द्रनीलकर्म्मिति पंचरत्नं मुखे मुक्तावहुवपार्श्वे नेत्राकृतित्रयं गरुडपुराणे प
ञ्चकमरणे शवस्य च समीपे कुशपिण्डं तेषु त्रलाम्ततः दर्भमयाश्चत्वारः कुशमंत्राभिमंत्रिता अत्रकमममंत्रानवग्रहयज्ञप्रकरणे कोनक्षत्रमंत्राः वसोः प
वित्रं वरुणस्योत्तंभनं उत नो हि शिवो नामसि पूर्णतवइत्येते पंचमंत्रा ततो दाहः प्रकर्त्तव्यस्तेषु पुत्तलकैः सह सूतकं नैव दापुत्रः कुर्याछांतिकमुत्तमं
तिलान् गाश्च हिरण्यं च तमुद्दिश्य प्रदत्तं पदेत् भाजनोपानहौ छत्रं हेममुद्रा च वाससी दक्षिणादीयते ह्येते विप्रे सर्वपातकमोचनीः ततो निरहरणादिकार्यं ततः श्म
शानं संनिधौ भूमौ श्राने शवस्य दक्षिणशिरसः स्थापनं ततश्चितास्थाने पूर्ववदेकोद्दिष्टं श्राद्धं कुंभदानं च ततः साधकनाम्ना प्रेतनाम्ना वा पिंडदानं कुं राम:
भदानं च ततः सर्वाणि तीर्थानि मनसा ध्यात्वा शवस्य स्नपनं ततः पुत्रादेः स्नानं समेव जलं ततो गोत्र देशे क्षीरीण्यादिका स्त्रीकं उन्मूल्य गार्हपत्यादित्र ५८
रसाधनं सर्वप्राचीनावीती दक्षिणामुखः कुर्यात् गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्नि स्थानेषु सक्तुसंकल्प संस्थाराल्कृत्वा गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्नीनां स्था
नं समभावसमयोरुत्तरतः सप्तसुपक्रमेषु स्थापनं रोहिण्यां वा पंचसुप्रक्रमेषु ततो गार्हपत्याहवनीययोरन्तराले काष्ठैः प्रागायतां चितिं चिनुयात् ततः प्रे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तस्य केशश्मश्रु-लोमनखच्छेदनं केशादीनां निखननं चितौ प्राचीनावीतिना लोमे कृष्णाजिनमास्तीर्य तस्मिन् प्राक्शिरसमुत्तानं प्रेतं निदध्यात् प्रेतसंबंधिवस्त्रं द्वि
धाकृत्वा एकेन खंडेन प्रेतशरीरमाच्छादयेत् खंडांतरं च श्मशानवासार्थं भूमौ निरस्येत् ततः प्रेतस्य करे प्रेतनाम्नैव पिंडदानं कुंभदानं च आज्येनाभ्यंजनं
सप्तसु प्राणायतनेषु मुखे दक्षिणोत्तरनासिकाचक्षुः श्रोत्रेषु यथाक्रममेकैकहिरण्यसकलप्रक्षेपः अथवा क्रमेणेति वचनात्सप्त वा हिरण्यशकल
प्रक्षेपः ततः प्रागग्राण्युत्तानि सर्वाणि पात्राणि वक्ष्यमाणविधिना प्रेतशरीरे निदध्याति सव्यपाणौ रिक्तां प्रागग्रामुपभृतं हृदये सागग्रां रिक्तां ध्रुवां मुखे प्रागग्रा
मग्निहोत्रहवणीं दक्षिणनासिकायां वैकंकतं स्रुवं प्रागग्रमुत्तानं कर्णयोः प्राशित्रहरणे शिरसि रिक्तं प्रणीताप्रणयनं चमसं कपालानि शिरसि अश्मा वा पार्श्व
योः सूर्पः एकमैष्टिकं छित्वा यवस्तणावघासेषु प्रतिष्ठस्यात् मेषीकरं भयात्रार्थे यवग्रहणादेयः पशुकं लौकिकमेवेति केचित् एकं वा द्विधा कृत्वा पार्श्व
योरेकैकं खंडमासादयेत् उदरे पृषदाज्यवतीमिदां प्रागग्रां शिश्नसमीपे शम्यां अंडयोः समीपे अरणी उदग्रे तत्समीपे अधो मुसलमुलूखलं मुसलं च
आज्यस्थाली पिष्टपात्री उपवेष षडवत्ताभिप्रव्रजनावदानं पुरोडाश पात्री पीठ पूर्णपात्र कूर्च ब्रह्मासन प्रमुखानि सर्वाणि यज्ञपात्राण्येकस्थाने सर्वोपरि सं
सादयेत् स्मार्त्तपात्राण्यप्यरणिसहितानि वारुणप्रघासानि च तत्रैव सादयेत् स्थालीपाकादीनां मृण्मयानां पाषाणमयानां च दृषदादीनामप्सु प्रक्षेपः लोह

दे·प·

मयानांचचान्द्रौवलीकपट्टिकाकीलकादीनांचब्राह्मणानांयदत्रममसुवसेपोता आज्यस्थाल्यपितन्मयीचेत्सर्वाते पुप्रक्षेपथा ततआहवनीयादीनालभ्या मुमंत्रंपठेत्
कृत्वासुउकरंकर्मजानतावाप्यजानता मृत्युकालवशंप्राप्यनरंपंचत्वमागतं धर्माधर्मसमायुक्तंलोभमोहसमावृतं दहेयंसर्वगात्राणिदिव्यांलोकान्सगछतु ततश्च
दनपुष्पाक्षतैरग्नीनांपूजनं तत्रमंत्र त्वंभूतकृज्जगद्योनेत्वंलोकपरिपालक उक्तःसंस्कारकस्तस्मादेनंस्वर्गंमृतंनयाइति ततोग्निभिःप्रवितेरादीपनं ततोमृतस्य
पुत्रोवाभ्रातावान्योब्राह्मणोवाकृतापसव्योदक्षिणामुखोगार्हपत्येआज्यंसंस्कृत्याहवनीयंपरिस्तीर्य्यसमिधमाधायास्मात्त्वमधिजातोसीतिमंत्रेणजुह्यात्सकृ
द्गृहीताज्याहुतिंजुहोति· मंत्रेश्चसावित्र्यत्रप्रथमांतन्मामुकःस्वर्गायेतिप्रेतनामग्रहणं इदममुकायइतित्यागः स्त्रियामप्यस्मंत्रस्यानूहः ततोजुहुं घृ
तेनपूरयित्वाप्रेतस्यदक्षिणहस्तेप्रागग्रांसादयति· खादिरंस्रुवंसव्यनासिकायांप्रागग्रमुत्तानं स्फ्यंदक्षिणहस्ते पात्रत्वाविद्धेवाप्याज्यस्थाल्यादवैरितरे राम
प्रक्षेपः मन्माययेवेदप्रुषकस्य दक्षिणाग्रैर्दर्भैः परितःक्षितेराछादनंच अथावसथ्याग्निसंबंधिपात्राणांप्रतिपत्तिर्लिख्यते दक्षिणाग्निरसंमृतंचितौनिधा ६०
मुखादौहिरण्यशकलप्रासनं· शिरसिवमसंपार्श्वयोः शूर्पेत्र्यांउयोरगीउदगग्रे उपसणीयाचादीनांमंतरेरूएकेपः चान्द्रौवीवलीकयोश्चामृतन्मयादीनांमंभ
सि· अपवंजान्वाचव्यक्रत्वासुउः करंमित्यादिमंत्रेणावितायादक्षिणाप्रदेशेग्निदानंवह्निपूजाआज्यंसंस्कृतसमिदर्जस्फवेणास्थाल्यामित्याहुतिहोमः दक्षिणाना

सिकायांस्नवं स्वं दक्षिणे हस्तेशेषमाहिताग्निवत्· अनाहिताग्नेरपि पूर्वस्मात्पात्राणां प्रतिपत्तिं कृत्वाग्नौ तत्पात्रप्रतिपत्तिः कर्त्तव्येति कर्मप्रदीपे साधायने
चोक्तमस्तितदेव युक्ततरं तथा च कात्यायनः एवं मेवाहिताग्नेः स्यात्पात्रन्यासादिकं भवेत्· कृष्णाजिनादिकं पात्रविशेष· सूत्रचोदितमिति शाखायन
स्य सम्भावस्य वाहिताग्नेर्दाहकर्मणि न प्रयुज्यते पात्राणि तु प्रयुज्यंत इति सूतिकामरणे विशेष· सूतिकायां मृतायां कुंभे उदकं कृत्वा पंचगव्यं
प्रक्षिप्य पोहिष्ठा इत्यस्मापइत्यादिभिः पावमानीभिरभिमंत्र्य ब्राह्मणास्तु तया पंचदशप्राजापत्यान् कृत्वा तेन कुंभोदकेन सूतकं च स्नापयित्वा वस्त्रांतरेणाच्छा
द्यं वेष्टयित्वा दाहः कार्य्यः रजस्वलामरणेप्येवं उदक्या सूतिका चायं वेतं स्पृशति तस्याप्येष एव विधिः यदा स्त्री सहगमनं करोति तदा विशेषो लिख्यते
भर्त्तृमरणसमयेऽशामनः प्राणासंकल्प इदं वक्ष्ये· संपादितो मया पतिस्त्वं सर्वदैवतं अथ यास्सह गमिष्यामि भर्त्तास्त्वं वा प्रजन्मनि संकल्पः स्नानं श
क्लातिलश्रेव्यादिदानं· कुंभोजनमुकुटधरेरलंकरणं पायसभोजनमाचारः वैधव्यता मेनकदापि भूयात्त्व्यावियोगेन यमास्त वाल्य· वंध्यात्वमेत
त्वकदापि चास्तु दौर्भाग्यमेतत्त्वकदापि वा स्यत्· वंधन्नमस्तात्प्राणाम्य विसर्जेत् कृष्णा भर्तृगमनमनसा स्वगृहमस्य तौ राशी वाद परावर्तापयेत्· अभेसुप्तेति
वडवारोहणं अथवा श्मशानं नीयमानं भर्त्तारमुपयाति या पदे पदेऽश्वमेधफलं लभते नात्र संशयः तीर्थस्नानं भर्त्रा सहगमनार्थस्नानमहं करिष्ये· वस्त्रपरि

दे·प धानं अलंकरणं· स्वयंप्रतिनिधिना वा सर्वपिंडदानं अग्नेरर्घदानं नानाफले विनिःस्रोभगवानग्निर्विष्णुरूपि सनातनः पतिसालोकप्रापणार्थं गृहाण
र्घं नमोस्तु ते अथ स्तुतिः त्वं ब्रह्मा त्वं च विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वं च प्रजापतिः त्वं सूर्यो वसवश्चाष्टौ परमात्मा त्वमेव हि त्वमेव शरणं विष्णो शरणं तु पतिर्मम
स्वर्गे वा नरके त्वं हि यत्र यत्र गमिष्यसि तत्र तत्र ह्यहं पृष्ठलग्ना भविष्यामि मा भुव ब्रह्महत्यादिभिः पापैस्त्वां मोक्षामि यमालयात् अहं ब्रह्मा ह्यहं विष्णु·
रहं वै सूर्यादिकान्तिः आदित्यचंद्रावनिलोनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च एते च सर्वे मम साक्षिणे न त्वं तु तेदेवतु राक्षसर्वेति ततः सप्तप्रदक्षि
णा· ततः चितारोहणं· प्रवेशमंत्र इदं शरीरं सकष्टं मदीयं दग्ध्वा कृशानो कुरु भव्यमाशु तथा च भर्तुः कुरु दिव्यदेहं भर्तुः समीपं भगवन् व्रजामि किं
मया न कृतं साधु भवेद्यदि तेन वा न घाड्दं शरीरमालिंग्य प्रविशामि हुताशनं· इति संक्षिप्तसहगमनविधिः दाहे जाते किंचित्परिशेषाणां निःशेषस्तु नद रामः
ग्धव्य इति वचनात् ततः सप्त सप्त समिधो हस्ते गृहीत्वा प्रदयः चितायाः सप्तप्रदक्षिणा कर्त्तुः प्रतिप्रदक्षिणामेकैकसमित्प्रक्षेपं चितायां कुर्युः कु ६१
ठारेणोल्मुकस्योपरि सप्तप्रहारं कुर्युः ततः क्रव्यादाय नमस्तुभ्यं इति वक्तव्यं ततोऽप्रदक्षिणान्वितां उल्कां पश्यन्तोऽनवलोकयंतो रीतिभूताः कनिष्ठपू
र्वम गाथां गायंतो यमसूक्तं च जपंतः स्नानार्थं नद्यादौ गच्छंति तत्रोदकसमीपे गत्वा परिहितं वस्त्रं प्रक्षाल्य तदेव परिधाय समीपस्थमन्त्ररदानाभिज्ञं पुरुषं

स्पालकंचोदकंकरिष्यामहे इतिमंत्रेणोदकंयाचंतेकुरुध्वंमाचैवंपुनरित्यनशतवर्षमित्येप्रतिवचनं शतवर्षादूर्ध्वंजीवितिमित्येकुरुध्वमित्येतावदेव
प्रतिवचनं प्रत्युक्तेऽथज्ञातयः सपिंडाः समानोदकाश्चाहतपूर्वोदकंप्रविश्यएकवस्त्राः अशिखाः प्राचीनावीतिनः सव्यपाणेरनामिकयानयापादिस्य
जलंतूष्णीमपनोदयदक्षिणामुखावगाह्यमनंतोऽसंधावमानाश्चसकृदेवस्नपनेः शोषवादयामित्तिमंत्रेणनिमज्जंति सर्वमलापहंवास्नानंकुर्वंति योगी
याज्ञवल्क्यविहितप्रतिषिद्धत्वाद्विकल्पः अप्रस्नाताआगत्याचप्रशिखांबध्वादक्षिणाग्रान्दर्भान्कुशान्स्तीर्य कृत्वासतिलमुदकंपाणिभ्यामा
दायदक्षिणामुखावागयताः पितृतीर्थेनभूमौपाषाणेवाएकैकमंजलिनिक्षिपंतिवोवादशवानिषिंचंति अमुकसगोत्रामुकप्रेतएतत्तेउदकमुप
तिष्ठतामित्यनेन अमुकगोत्र अमुकप्रेतएषतिलतोयांजलिर्मद्दत्तस्तवोपतिष्ठतां अमुकसगोत्रो अमुकप्रेतस्तृप्यतु तृप्यतां इतिवा अमुकगोत्रं
अमुकप्रेतंतर्पयामीतिवायथास्वस्वगृह्यप्रयोगः ततोदंतधावनंतंडुलंगरुडपुराणोजलांजलौक्तेतिप्रथमादिक्षायदंतधावनं त्यजंति गोत्रिणःस
र्वेदिनानिनवकाद्यपः नत्तउदकाउत्तीर्यान्यानिवस्त्राणिपरिधायस्नानवस्त्राणिसकृदेवनिष्पीड्यऊदकदशानिवितत्यप्रवौउदेशेनणावतिसर्वेउप
विशंति ततोपविष्टानामन्येसुहृदः पुराणेतिहासकथाभिः संसारानित्यतांव्यापर्यंतः शोकापनोदंकुर्युः ततोब्राह्मणीरुतानसत्त्वउन्यापयपश्चादि

देप·

नवलोकयंतो धोमुखाः कनिष्ठानयेक्कृत्वापक्वीभूतास्तवग्रामंप्रत्यायांति दिवामृतेप्रस्तमयादूर्ध्वग्रामंप्रविशंति रात्रौमृतेसूर्योदयानंतरं अथवाप्रात
सर्गौरनुज्ञातास्तदानीमेवप्रविशंति ततोगृहद्वारसमीपेआगत्यत्रीणिनिंवपत्राणिदंतैर्विदश्याचम्यशमीपापंशमीयत्विति शमीमालभ्यन्ते अश्मे
वस्थिरोभूयासमित्यश्मानं अग्निर्नशर्मयच्छत्वित्यग्निं तूलीमुदकंगोमयंगौरसर्षपांस्तैलंचदूर्वाश्चबालान्तृणंचयथाक्रममालभ्यततः पादेनपा
षाणमाक्रम्यगृहंप्रविशंति· अथप्रेतादीनांनियमः ब्रह्मचारिणोधः पृथक्शायिनोऽधःउपवेशिनः परस्परमसंस्पृष्टाध्यापनाध्ययनवर्जितामलिनाधो
नात्यधोमुखाः सर्वभोगविवर्जिता अंवासंवाहनंकेशसंमार्जनंवाकुर्वतोनकिंचन कर्मकुर्युर्नकारयेयुः स्वक्रादिपाण्याः शक्ताएकरात्रंत्रिरात्रंवाउ
पवसेयुः अशक्तादिकान्नंव्रीहियवादिविकारंअक्षारलवणमांसमाषान्नापूपपायसवर्जितंपाणिषुमन्मयेषुवापत्रपुटेषुवाएकवारंक्रीत्वाऊनमश्नंताउ राम
शमेवलब्धावादिनांतेदिवैवाल्पमश्नीयुर्नरात्रौ दशरात्रमेतेनियमा वर्षादिनाचितनाग्निशमनंविहितारणिपात्रादिकाष्ठेनाऽऽर्द्रएधेनमंथनं· तल्लाभेन्येन ६२
काष्ठेनदग्धशेषेणमंथनंकृत्वाशेषस्यदाहःकार्य्यः अथवाशेषस्याप्सुप्रक्षेपः अथवालौकिके भूर्भुवः स्वः स्वाहेति घृताहुतिंस्रुवेणस्रुचावाहु
त्वा तेनलौकिकाग्निनाशेषस्यदाहःकार्य्यः आपस्तंब तयोर्यः पूर्वोम्रियेतलयैतस्याग्निनेतायांपितृमेधः संपद्यतेयः पश्चात्तस्यौपासनइति· अत्रपूर्वमृत

स्य श्रौताग्निभिर्दाह उक्तः पश्चान्मृतस्यावसथ्येन गृह्यकारिकायां त्वेवं पत्नीयजमानयोर्मध्ये यस्य पूर्वमरणं तस्य वैदिकाग्निदाहः पश्चान्मृतस्य
लौकिकाग्निनेत्येकः पक्षः अथवा यजमानस्य पूर्वमरणे गार्हपत्यस्योल्मुकं पृथक् कृत्वा तन्मूलकं लौकिकारण्यां समारोप्यारणिस्थमाप्रयाणाद्धार
येत् मृतानिर्मथ्यतेन दाह्या इति द्वितीयः अथवा पत्न्याः पूर्वमरणे यदि पत्युः पुनर्विवाहाधानकरणे शक्तिस्तारुण्याद्भवति तदा मृता पत्नी वैदिकाग्नि
भिर्दाह्या नान्यथा यदि विवाहाधानयोः शक्तिर्न भवति तदा गार्हपत्यैकदेशेन दाह्या निर्मथ्य वा कनिष्ठा पत्नी जेष्ठायां जीवन्त्यां गार्हपत्यैकदेशेन वा दा
ह्या —र्वाग्निभिर्वा तत्र यासह हैवं कृत्वाधानाद्द्वितीया पत्नी सान्ये ष्ठायां जीवन्त्यामपि सर्वाग्निभिर्दाह्या शवाग्नयो वा एते यो पत्न्याम्मृतायां धार्यंत इति कंठ
क्तेः आधानानंतरं पश्चात्परिणीता द्वितीया गार्हपत्यैकदेशेनेति विवेकः द्वितीयावैवयाभाप्यौमित्यादिदोषस्त्वक्माधानानंतरं परिणीताविषयः
तिस्मृतित्वंडिकायां ज्येष्ठाया कनिष्ठाया वा मृताया गार्हपत्यैकदेशेन निर्मथ्येन वा सह पत्न्येया वज्जीवं कुशपत्नी सुवर्णपत्नी वा कृत्वा नित्येष्ट्यग्नि
चाग्रयणानि कुर्यात् नान्यत्किंचिदित्यापस्तंब पुनः परिणयनासंभवोपि विकल्पेन पत्न्याः श्रौताग्निभिर्दाहः केवलेनावसथ्येन वा पत्नीदाहः तस्मि
न्पक्षे केवलस्यावसथ्यस्य पुनराधानं श्रौताग्नयस्तु तत एव पुनर्विवाहसंभवे आधानार्थमग्न्याधानं कार्यं तदुक्तमापस्तंबेन दारकर्मणि यथा

दे·प

आत्मार्थमग्न्याधेयं दर्शपूर्णमासाग्निहोत्राग्रयणार्थं शेषाणि कर्माणि न भवंति· आस्वेकुशमयीं पत्नीं कृत्वा तु गृहमेधिनः अग्निहोत्रमुपासंते यावज्जी
वमतंद्रिताः यदा तु युगपद्देवजायापत्योर्मरणं तदा तयोः सहैव दाहः तदुक्तमापस्तंवेन सहैव पितृमेधो द्विवचनलिंगान् मंत्रानुसंनमतीति आश्वला
यनावृत्तणोपि अपत्नीकस्याधानमुक्तं अपत्नीको प्यग्निमाहरेदिति· एवमप्याधानासंभवे त्रेताग्नेर्दाहार्थं मन्त्राधानं कार्य्यं तच्चापसव्येन दक्षिणामु
खेन च सर्वकार्य्यं प्रेतस्य स्वाम्यासनेस्थापनं अग्न्यागाराणां खरनक्षयसंस्काराः गार्हपत्यस्य पश्चाद्विस्यान्त्रयइति मंत्रेणामथित्वा गार्हपत्यस्थापनं येस्माम्
येत्तु हुतो मांसकामाः संकल्पयंत्येयजनमासां तां घंतुते हविषि सादनाय तेस्वर्गलोकमिमं प्रेतं नयंतु· इति मंथनमंत्रः तच्चतूष्णींशंस्य मुखन्याज्यसंस्कारः·
स्रुक्विहादशगृहीतं नयंतु· इति मंथनमंत्र· ततस्तूष्णींशंस्य मुखन्याज्यसंस्कारस्रुक्विहादशगृहीतं गृहीत्वाहवनीये तूष्णीं शस्य मुखन्याज्यं संस्कारस्रुक्विहादशगृ राम:
हीतं गृहीत्वाहवनीये तूष्णीं हुत्वा दक्षिणाग्निमुखन्यसंदीपनवत्स्वधिश्रयणादि दाहं कुर्यात् एवं पत्न्याः पश्चान्मरणेपि ज्ञेयं· उक्तं त्वाग्नेररणीसद्भावे एवं अरणी ६२
रभावे वारण्यारणी आनीयारणी पारु परिदक्षिणं प्रेतं पाणि कृत्वा यं तत्इति समारोपमंत्रं चपुत्रादिर्जपेत् ततो मथताग्न्याधानं कृत्वा पूर्ववद्दहेत् अत्रापस्तंब
यद्याहिताग्निरस्तःस्थाग्निविधुराग्निर्विद्धिन्नाग्निर्वा प्रमीयेत ततमन्यग्निना त्रेमाग्निभ्योदहंतीति तस्य प्राचीनावीत्यायतनानुद्धृत्यावेक्ष्य यजमानायतने धेनंति

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

धाय गार्हपत्यायतनेरणी संन्निधाय मंथनियेऽस्या अयोजुह्वतो मांसकामा· संकल्पयंते यजमानमांसाजायंतु ने हविशेषे सायदिनाय स्वर्गलोकमिमं
प्रेतनयंत्विति तूष्णीं विहाय चादशंगृहीतेन स्रुवं पूरयित्वा येते ऽ मात्याइस्येन दादिकर्म प्रति यथान्तरितिस्त्रयायोस मारूढे यजमानेमृतेऽरण्यो· प्रेतस्पर्शं कृत्वा
पावरोहणमंत्रं च पठित्वाग्निं मथित्वा तूष्णीमाहवनीयं मुद्धृत्यान्यं सकृत्य चादशगृहीतं गृहीत्वा तूष्णीमाहवनीये जुहोत्वाधिश्रयणादि कुर्यात् उपावरोह
जातवेदः इमं प्रेतं स्वर्गीयलोकाय नय प्रेता ऊतिं वा स्वज बस्वस्वाहेत्यु पावरोहणमंत्रः अथाग्निषु शांतेष्वरण्योर्नाशे स्वामिनोमरणे ऽ अन्येऽरण्योऽग्नी
यत्तस्योपरि प्रेतहस्तं निधाय समारोहमंत्रं पठित्वा मन्त्राधानं कृत्वा स्वाधिश्रयणादि कुर्यात् सर्वेषां संतापनाशेनोनाशेगार्हपत्यं मथित्वाऽऽहवनीयं दक्षि
णाग्निं विहृत्य प्रायश्चित्तं कृत्वा उनरुद्धत्योस्वाधिश्रयणादि कुर्यात् स्थालीस्थान्यत्र गमे स्थालीस्थं च दक्षिणाग्न्यादौ नैमित्तिके होमभूमौ निधायवा· एकस्मा
द्गार्हपत्यस्य नाशे तं मथित्वा नादिष्टं कृत्वा स्वां पूर्ववद् धिश्रित्यो त्पादयेत् आहवनीयदक्षिणाग्न्योरेकैकस्य नाशे द्वयोर्वा विनादिष्टं होमार्थं गृह्य त्पवृत्त्या उनरुद्
धरेत्· न तु नरूपा मथिश्चित्यसंतापेनोपशांतमुत्पादयेत् कुंदेगानां स्त्रीमरणे विशेषः अनये च बहुनानारीदाहवयाव्यवस्थाता· अग्निष्ठ दानमं च स्थानद्वये
इतिस्थिति अनयापूर्वोक्तसहपक्रियाग्निनाधाने [illegible] सप्तवारं कृत्स्नंपर्प· अथावसक्षिप्तायाविशेषमाह सएव अग्निनै

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प. वदहेज्ञार्थीस्वतंत्रापतितानवेत् तदुत्तरेणाप्यग्निनादहयेत् पद्मगतिके. स्वतंत्रो. अव्यवस्थितो. स्वैछचारिणी नवेत्पतिताः तस्मात्वग्निनापिव
नकार्यइत्यर्थ पतित्परहितायांम्र व्यवस्थितायां केवलेनाग्निनादहः पात्राणांतु तरतः पृथगत्र्येकदेशे दहत् व्यवस्थितायाश्च पात्रैरग्निनाचदहस्रति
स्ततोकेवलावसथ्यविषयं. श्रोतेपितेनैवोक्तां दहयित्वाभिभार्यासदर्शिपूर्वसंस्थितां पात्रैः श्चाग्निमादध्यात्केनदरोविलंवितः तथास्वंकृतंसवर्णा
स्त्रीद्विजातिः पूर्वमारणीदाहयेदग्निहोत्रेणायज्ञपात्रैश्चधर्मवित् इति तथादहयित्वाग्निहोत्रेणाग्निर्यद्दत्त्वनतीं पतिः आहरेद्विधिवद्दारान् त्रींश्चैव
विलंवयेत् इत्यवतिसदवारा कात्यायनोपिस्त्रीधर्मचारिणी साध्वीमृतादाह्येनयाविधिः विपरीतानदग्धानु उन्दीरकक्रियानयेतिअप्यवसम्प
मेरात्रेछवजेत् यदहरेववृजेत्तदहरेवप्रपजेत् तथास्मरणविधिसत्रैव सप्तमीकंडिका ततोदाहाच्चतुर्थे दिनेस्थिसंचयनसंज्ञंकर्मभवति तत्र राम.
स्नात्वाप्रेतदाहभूमौएकोदिष्टश्राद्धव्यतिरिक्तानयुग्मान् द्विजभूमौ ब्राह्मणांभोजयित्वायलाशवरादिपर्णास्थूतेनभस्मपुञ्जान्यस्थीनिपकराति ६२
कृत्वाकुंभेसकनिछिकाभ्यां तां यस्थीनिगृहीत्वापलाशपुटेन दुग्धेवाप्रक्षिपति शम्यवका: कर्दमंच श्मशानेभस्मरासौ प्रक्षिपति शमीशाखेन
शमीशाखेव्यते तत्पर्णानिवा अवकाशैवालाः कृषितामृत्तिका यत्तकर्दमइतिकेचित् ततः पत्रपुरस्थानस्थीमान्ये न्ताकर्षराऽपुरुवंततकस्ती

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

काकेसरादिसुरभिद्रव्यैर्मिश्रयेत् ततआग्नेयदिगभिमुखकोणंकर्षूंखात्वातस्यांउशास्तरणं· आग्नेयायमेवकृत्वा हरिद्रयारक्तवस्त्रखंडंवतत्रास्तीर्य
वाऽऽइमनेनमंत्रेणतस्मिन्हरिद्रावस्त्रेअस्थीनि प्रक्षिपति एतद्वाजसनेयिकंविधानंवाजसनेयशाखिनामित्यर्थः अथवाशाखांतरीयात्वामनसा त्रैनवा
वाब्राह्मणेर्व्याविययापृथिव्यामक्षिकायामयायं एरेनेतिचपामुककसगोत्रामुकशर्मन्नित्यनेनवामंत्रेणकर्षौमस्थिप्रक्षेप पितृमेधकोष्टकंभोस्थि
संचयनंकरोति· तत्कर्षौमस्थिप्रक्षेपः कुंभेपिकुशानास्तीर्य हारिद्रवस्त्रखंडंवास्तीर्यास्थीनितत्रप्रक्षिपेत्पूर्वोक्तमंत्रेण तस्यकुंभस्यतत्स्थौ प्रदेशे
निधानं· एतत्सर्वंस्त्रियाअपिसमानं· अविशेषात् प्रोषितस्ययजमानस्यमरणेसंनिकृष्टेचेच्छरीरमेवतैलद्रोण्यामवधायशकटेनाहरेयुः विप्रकृष्टेदेशेयजमा
नस्यचेत् तदायत्रमृतस्तत्रैवलौकिककाग्न्यामग्निनिर्मथ्यकाष्ठवत्दग्ध्वाकृष्णाजिनेस्थीन्युपनयाहितेनवासमाप्यदग्धघटीर्घवशेषवद्भूमौनिधानमकु
र्वंत प्रयताआहरंति ततोग्रामसमीपमागत्यसीमायामेवमृतस्यशरीरंवाअस्थीनिवास्थापयेयुः तद्ग्राममध्ये समीपेआनयेयुः तत्रविदेशमरणाश्रव
णादनंतरंमृतशरीरस्य अस्थ्नांवाअग्निभिर्वैधदाहपर्यंतंपातितं नगृहेसायंप्रातर्होमः पुत्रादिभिः कर्तव्य तथावाहापर्संव एतांयपिकृतीजनेषमीत
स्यनिवाप्यवत्सायाः पयसाग्निहोत्रंजुज्यात्शरीरस्याग्निदिभिः शोस्पर्शनात्तत्रसर्वत्रस्तीकियेत प्राचीनावीतिपितृहयतियत्तुडंस्वोदर्भास्तान्दक्षिणाग्राकृत्वादक्षि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प गार्हपत्यस्य शांतेभस्मन्यधिश्रित्य दक्षिणो द्वास्य सकृदेव सर्वं तत्स्रौमुख्या याधस्तात्समिधं धारयं दक्षिणोत्तरविहार मुद्वेवन्नु परिहि देवेभ्यो धारयेत्तीनिविज्ञाय
तेउपसाद्य समिधमाधाय सकृदेव सर्वं तत्स्रौं जुहुयाद पिवासो मं पितृ मंत्रे पुर्वस्यां प्राङ्त्याम् उपलक्षयेत् दक्षिणं कष्यवाहनमुत्तरस्यां प्राग्नाने त्रैवनपरिषेवना
निनविर्द्यंतं इति तथा वत्रिकांड मंडनः देशांतरमृतं यावद् हेतुर्वैदिकाग्निभिः तस्मतीकार येनावदग्निहोत्राम् उपस्थितमिति आश्वलायनब्राह्मणेः तदाऊर्ध्वमग्ना
हितानिः प्रवसंभिश्च यनेतक ष्यमस्याग्निहोत्रं स्यादित्यभिवान्यवत्साया: पयसा जुहुयुरन्यदिवे तत्ययो यदभिवान्यवत्साया अन्यदिवे तदग्निहोत्रं यत्रैतत्स्यापि
गयेतस्वकृष्ण पयसा जुहुयुरथाप्याहुरेवयेनानजस्तान जुहुतं धारत्वाग्राशीराणामाहत्वौरिति आश्वलायनसूत्रे यदि वा घेप्रमायेतेक्षिरग्रये पथिकृते
तथाग्न्यष्टेप्रमीतस्याभिवान्यवत्साया: पयसाग्निहोत्रं सर्वहुतं तत्स्रौं जुहुयात्समवायादिति आपस्तंबसूत्र व्याख्यानं चैव रातामेव पार्थिकृती जनेप्रमीतस्य स्म:
देशांतरे प्रमीतस्य विप्रयुक्तस्याग्निभिस्तस्य मृतइति श्रुतेगृहे याथिकृती पत्नोप्रेरितैत्राग्निभिः कार्याः तस्मांसमाप्राप्यांत द्विहारस्वाभिवान्यवत्साम्रतव ६४
त्साया परवत्सेन उद्यते तस्याः क्षीरेणाहो — सायं प्रातर्यावदा शरीरमग्निभिर्दह्यते तेलद्रोण्या मवधाय शकटेनाहरंति मंथनेवाग्ना घ्रा घग्निना संतापजाग्निनावो
दग्ध्वाकृष्णाजिनेऽस्थीन्युपनह्याहृते तवासमाचद्भाघदीर्घवंशेष्ववध्ययमावा निदधाना प्रयतामन्यपभाजना आहरंतीति तानि ग्रामसमर्यादायां प्रजिह्वाप्य:

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पाथिकृतीविहारमेवतत्समीपंनीत्वा सर्वमितिमूर्त्तं स्वामिनः विदेशमरणे निमित्तं पाराकद्वयमशक्तौ कृच्छ्रत्रयमपि प्रायश्चित्तं पर्युषितत्वदोषनिहृत्यर्थं कृच्छ्र
त्रयं वा उक्तादिभिर्देहाधिकारसामर्थ्यपूर्वकर्तव्यं . अथ मृताग्निहोत्रहोमस्यैतिकर्त्तव्यता लिख्यते तत्र तूष्णीमपसव्येन सर्वं कर्त्तव्यं दक्षिणामुखेन च सकृत्सकृत्स
करा आहवनीयस्यैव आहवनीयस्यैवोद्धरणं नदक्षिणाग्नेन कर्त्तव्यापनं आहवनीयस्यैव पूर्वेण आरभ्य दक्षिणसंस्थं परिस्तरणं तत्र पूर्वापरदिशोर्दक्षिणा
ग्रान्दर्भान्स्तृणाति दक्षिणोत्तरयोः प्रागग्राणि च आहवनीयस्यैवाप्युदग्दक्षिणा पर्युक्षणं निवापव सामेक्षवेइतिशेष तस्माद्दोहणं गार्हपत्यादुल्मुकं भस्मदक्षिणतो
निरूह्य पूर्वेणाहवनीयं उन्मुखमाहृत्य तस्मिन्नुखां भस्मन्यधिश्रयेत् अवज्योतनासेकौ न भवतः भूमिसंलग्नमेव दक्षिणतो हृत्वा दक्षिणत एव सकृदुद्वासनं तत्रिः कृ
त्वः प्रतपनं पाणिना संमार्गः पुनः प्रतपनं नोन्नेष्यामीति शेष सकृदुन्नयनं अधोमुखेन स्रुवेणास्य विक्षेपः स्रुग्दण्डस्याधःप्रदेशे समिधं धारयन्दक्षिणा
नो गार्हपत्यस्याहवनीयं प्रतिहरति आहवनीयसमीपे उत्तरतो दक्षिणाभिमुख उपविश्याहवनीये तूष्णीं दक्षिणाग्रां समिधमादाय पितृतीर्थेन स्रुच्या स्रुचा
तूष्णीं सकृदेव सर्वं स्रुक्स्थं पयः समिधं च परिक्षिपति अतऊर्ध्वं द्विः प्रकंप्य आदिकं किमपि न भवति समाप्तमेतत्कर्म एवं मृतशरीरस्यास्थ्नां वा आगमनप
र्यन्तं सायंप्रातः उक्तादिभिः कर्त्तव्यं अग्निहोत्रस्यैव कर्त्तव्यतोपदेशादन्यत्स्मार्त्तहोमपिंडपितृयज्ञदर्शपूर्णमासेष्टिपक्षादादिकिमपि न भवति धारणमात्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प

मेवभवति तथाचास्मिन्नेवप्रकरणेऽनुपदमेवोक्तं नाग्निहोत्रदर्शपूर्णमासं तरामयी त्वास्यात्यग्निहोत्रं गृह्यपर्यमाणेवैगृह्यार्थमग्ने वैगृह्याइति समिधा
मवसाऽऽगृह्याजुहुयादिति अतएव सर्वशाखास्वग्निहोत्रमेव कर्त्तव्यमुक्तं नान्यत् मंडनः देशांतरमृतंयोवहेदेहेषु वैदिकाग्निभिः तत्पत्नी कारयेत्तावदग्निहो
त्राद्युपस्थितमिति तत्राग्निहोत्रादिकं सर्वं कर्त्तव्यमुक्तं तत्केनाप्यभिप्रायेणेति सत्यव्रतवेदः ततः शरीरे आगते गृहादग्नीन्यात्राणि च समीमायां स्थापितशरीर
स्यसमीपेऽग्निसमीपे वानीत्वा संतापजान्ग्नानुत्पाद्याग्नीन् प्रागादिपूर्ववदाहं कुर्यात् अस्मात्तु विशेषः अग्नीन्याहत्य कृष्णाजिनस्योपरि पुरुषाकारेण
स्थापयित्वा मेषरोमभिः सांन्याय्यगवीनाज्येन तान्यस्यान्यभिघार्याग्निविहरणादि स्नानांतः पूर्ववदाहः कार्यः ततः प्रभृति सर्वेषां दशरात्रं सूतकं सू
तिकारजस्वलायाश्चविदेशमरणे तत्र प्रायश्चित्तस्नानादिकं वचित्वेत दाहे कृते तदस्था प्रायश्चित्तपूर्विका पैवगव्यस्नापनादिभिः शुद्धिं विधाय कृष्णाजिनेनवि राम
धायनादिकृत्वा एवं कृतेपि पुनः कूष्मांडहोमादिभिः शुद्धिमापाद्य यथोक्तदाहः कार्यः बुद्धिपूर्वात्महत्यां क्रियालोपो विधीयते तेषांमेवं संस्कर्त्तृदो ६५
षप्रकृतिरूपदहतादाहयित्वाशवं तेषां शूद्रैरेव विधर्मकं आहिताग्नेरुर्मरणे विशेषमाह अंगिराः देशांतरप्रमिते पेदद्यादप्यवसप्य वतस्य ये पात्राणि तु दहे
दग्नौ यजमानेद्वयामृते हृष्यामृते अविहितमार्गेणामृते इत्यर्थः साग्निकोपापकर्मणी तिचतुर्थपादस्यकृष्टिन्याठः ब्राह्मणस्याहिताग्नेर्विशेषमाह परा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परः चंडालेन श्वपाकेन गोभिर्विप्रैर्हतोऽपि वा विषविद्युन्नचंडालमृगदंष्ट्रिजलाग्निभिः नखिसर्पादिभिर्व्याघ्रदपाक्रोधादिनामृताः नकुर्याद्दहनाशौचादकर्मेषांक्व
चिद्यदि नोपतिष्ठति नस्पर्शमन्तरिक्षाविनश्यति गंगायांप्रक्षिपेद्देहं सरित्स्वन्यासु वानतः प्रेताग्नौ न प्रक्षिपेद्गृह्याग्निं ववनुप्यथ यज्ञपात्राणि सर्वाणि लौ
किकेनाग्निनादहेत् तेषांशवानां स्पर्शनस्नानालंकरणादिकरञ्जुदाभक्ष्यपानादि नांतानात्मघ्नी महासांतपनं प्रस्नानानप्रकल्प्य एकैकरणेप्रस्नानादुयावा
सः मन्याकृच्छ्राः तिकृच्छ्रः प्रयासेषु देवाश्चाहिताग्निर्मृतो विप्रो विषेणात्मघातकः दहेत्तं ब्राह्मणं विप्रो लौकाग्नौ मंत्रवर्जितं दग्धास्थीनि पुनर्दुग्धे क्षीरेण
क्षालयेत्ततः स्वेनाग्निना स्वमंत्रेण पृथगेव पुनर्दहेत् प्रमादम्रतानां तु प्रायश्चित्तपूर्वकं सर्वकार्यं तदुक्तं अथकश्चित्प्रमादेन म्रियतान्युदकादिभिः तस्या
स्यैवं विधानं कर्तव्यावोदकक्रियेति आहिताग्निस्तु यो विप्रो महापातकवान्भवेत् प्रायश्चित्तैर्नशुध्येत न दग्धोनां तु कामगति वैतानं प्रक्षिपेत्तोयेऽशालाग्निं
शमयेद्बुधः इत्युशना कर्मप्रदीपे महापातकसंयुक्तो दैवात्स्यादग्निमान्यदि पुत्रादिः पालयेदग्नीन्युक्त आदोषसंक्षयात् पुत्रादिभ्यादिशब्दात् भ्रात्रादिः पालनं
वहोमेंप्रिकरणादिना युक्तत्वमग्निहोत्रहोमादिकं कुर्वित्येवं यजमानेन नियुक्तः स्नानादिकमपि कुर्यात् आपापक्षयात् तन्निमित्तप्रायश्चित्ताचरणपर्य
न्तं प्रायश्चित्तं नकुर्याद्यः कुर्वन्वा म्रियते यदि गृह्यं निर्वापयेद्धोतमप्स्वसेत्स परिच्छदं सादपेड भयंवाप्सु प्रक्षिप्याग्निरभयघनः पात्राणिदग्ध्वादिशाय दहेद

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे.प ष्टेववाक्षिपेत् अथमृतस्याप्यामलाभे कर्त्तव्यमुच्यते मृतस्याप्यामलाभे पलाशवृन्तानां त्र्यधिकानि त्रीणि शतान्यानीयते· पुरुषाकारं कृष्णाजिने कृत्वो
र्णाभिः प्रच्छाद्य वेनान्येनाभिघार्य पूर्ववद्दाहः कार्यः अत्र वृन्तानि ईषद्दग्धान्येव कृत्वा तेषामेव संचयनं पालिकृत्वा दर्भलो पाद्येति वासुदेवः अत्र वृन्तशब्द
:पत्रपरः अस्यालाभे पलाशोऽन्यैः पत्रैः कार्यः प्रमानपीति ब्रह्मपुराणात् एवं पर्णनरं दग्ध्वा त्रिरात्रमशुचिर्भवेदित्यस्मात्ततेन संहतानि पत्राणि ग्राह्याणी
ति निबंधकाराः केचित्पलाशवृन्तान्येव ग्राह्यं न इत्याहुः ब्रह्मपुराणे· तदभावे पलाशोत्थैः पत्रैः कार्यः प्रमानपि· शतैस्त्रिभिस्तथा षष्ठ्या शरब्राह्मे विधानतः वोढ़
तव्यस्तथा यत्ना कृष्णसारस्य चर्मणा उर्णासूत्रेण बद्धाश्च पले प्रव्यस्तथा यवै सुपिष्टैर्जलसंमिश्रैर्दग्धव्यस्तु पाणिना असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेत्यृक्समन्वितं
धवे एवं पर्णनरं दग्ध्वा त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् एवं कृते मृतभ्रान्त्या यदागच्छेत्स मान्कश्चित् कुर्याद्या सुपिंडविधौ पुनराधाय पावकं अथ पर्णनरदग्धेपा राम:
त्रान्यासे कृते सति गते प्रत्तिष्ठतदेहे यद्यद्रूलप्स्यते कश्चित् तदा दग्धकाष्ठानि तानि निर्मथ्य तं दहेत् यदि दग्धकाष्ठं वेनदीयं नोपलभ्यते तदा तद
स्थि रक्तंवप्रक्षेप्सव्यं महाजले· इतिश्लोपस्तंब यदाहिताग्निः प्रोषित प्रमीतो नत्ता येन यादिशमभिप्रस्थितस्य त्वामस्याग्निभिः कल्पं देहेषु रपिवात्वी ६६
णा षष्टिशतानि पलाशवृन्तानि तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृति कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति वाजसनेयकः· पलाशवल्कैः ऊर्ध्वे वा संदिधि पुसवे प्रथं त्वशीत्यर्द्ध

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शिरेदद्यादित्यादि अत्रैवं वृत्तविभागः चत्वारिंशच्छिरःस्थाने ग्रीवायां च दशैव तु उरःस्थाने शतं दद्यात् कक्षिस्थजठरोदरे वक्षोःस्थाने शतं दद्यात् त्रिंशतिर्गी
तुजंघयोः दद्याच्चत्वारिंशिश्चैत्तूरुभ्याघ्रुषणद्वये पादांगुलीषु तु दश कल्पयेदस्थिसंग्रहं संचयः पितृमेधश्च समन्तस्तत्रापि याज्ञिकः तथा अस्थीनि चे
न्न लभ्यन्ते प्रोषितस्याग्निहोत्रिणः पलाशपत्रवृन्तानां च व्याधिकशतत्रयं कृष्णाजिनेन नराकारं कृत्वा वेष्ट्याजिनेन तन्तुकर्णा सूत्रेण बध्वैव यवपिष्टेन प्रले
पयेत् निर्दिष्टपदेवदत्तोयनाम्ने त्याह आश्वलायन अन्ताख्येन दहेत्तं च मृण्मिधं सवयापर्यतः एवं पर्णनरं दध्यात्त्रिरात्रं मौव भवेदिति अयं संगा
वेदिनां शांखायनसूत्रोक्तो दहनविधिर्लिख्यते विसमासेवेदपि प्रेयात्ताक्षितस्य समापनं आहवनीये सर्वं हवीष्यनुपहमो योहंत्यग्निभिः संहार्यंतो
मनखानि प्रेतस्य आप्लुत्य अलंकृत्य दक्षिणस्यां दिशि दक्षिणाप्रवणोदेशो दक्षिणाप्रवणो वा अपेतवीतेति पलाशशाखया विमज्यस्थेनोम्रसाभ्यु
सप्राग्दक्षिणाविंवितिं कृत्वा तस्याः पुरस्तादाहवनीयं निध्यात् पश्चान्निधाय गार्हपत्यं ततो दक्षिणाग्निं दक्षिणतः गृहस्थो वा अन्यः शकटेन अयानीयं तेय
जमानस्य शाखान्तरान अन्तरेण गार्हपत्यं दक्षिणाग्निं च हत्वा वितोऽन्तानं निदध्यात् प्राणायतनेषु हिरण्यशकलानि न्यस्यति दक्षिणे पाणौ जुहूं उपभृतं स
व्ये ध्रुवामुरसि अग्निहोत्रहवणीं कंठे स्रुवौ नासिकयोः अग्निहोत्रस्रुवं च हिरण्यकं च शिरसि प्रहरणं दक्षिणेकरेण अमीताप्रायणं सर्वेकर्णोशिरसि कपालानि अ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मुखा वा प्राणाः उदरे समवत्तधानी पार्श्वयोः पात्रीः स्फ्यं दक्षिणे पार्श्वे कृष्णाजिनं सप्रोठपस्थे अरणी उर्वोः छापत्नोष्ठो उलुखलमुसले यथाक्रमं पादयोः शूर्पसक
देशकटाभावे पात्री पत्नीअग्निहोत्रपात्राणि उपवेषस्थाली कूर्चादीनि पत्न इति पादयोरित्यर्थं आहिताग्नेः पात्राणि पित्र्यर्थं पात्राणि विकल्पेकत्वात् तानि धत्तेन पू
षदाज्येन च पूर्णानि कृत्वा ततः सादयेत् न सादनानंतरं पूरयेत् पात्राणामन्वारणाच्च या प्यभिमुखानि कार्याणि प्रेतपादेव ततो यवेत्त्वमस्मादयं तेनि स्त्वमत
स्ययोनिः जातवेदो वहस्वेनं सुकृतां यत्र लोकाः अयं वै त्वमजनयदयं त्वामधिजायतामसौ स्वाहेत्युपोहंत्यग्निभिः असाविति प्रेतनामग्रहणं प्रथमांतं
उपोहंति अग्निभिः प्रापयंति ततः संप्रदीप्ते मेनमग्नेविदहो माभिशोचः इत्येवमाद्यादश अवोजयित्वा सव्यं वाऊमन्वाहत्य पश्चादनवलोकयंतः प्रा
ङ्मुखाः श्मशानाभिः सरंति ततः पुरोहितो वा अन्यो वा कश्चित् प्रेतपुत्रादीन् शानाभिमुखान् गच्छतो मृत्योः पदं योपयंतो यदैतेति द्राघ्यामप्यामनुमं
त्रयते ततः उत्पादयोत घाटिस्थमुदकं गत्वा आपो हि ष्ठा मयोभुव इति सूक्तं सनाच सोमजेषिच्चेति सूक्तं आभ्यां कार्यामुदकं स्पृशंति स्थांतो स्यर्थः अन
मलिमज्जंतः शिरसि नमनेनोदकमध्ये प्रवेशयंतः असंधावमाना परस्परमंगान्यनुकर्षयंतः असावेतत्त इत्येकमुदकांजलिं प्रेतायदद्युः आपोस्म
स्मान्निमुक्त्वा आर्द्रं वासः परिधायः तत्र कुर्यादित्यादित्यमुपस्थाय कनिष्ठपूर्वाः प्रत्यायंति उदपात्रे दूर्वायवसर्षपाणि पार्थग्निगोमयेनिधायाश्मन्वतील

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यथाक्रमश्मशानमग्निमुद्दीप्यं चसंस्कुर्वन्ति अधः शय्या हविष्यमश्नता: प्रस्तरहतं च कर्मणो वैतानवर्ज्जमेकरात्रं त्रिरात्रं नवरात्रं वा संयमनावृतानि इ
ति कर्म्मवेदिनां अथ यज्ञपात्राणां पूर्वस्मात्प्राणायाणां प्रतिपत्तिः पूर्वप्रेतं दक्षिणाशिरसं निधाय आज्यपूर्णं पाकयज्ञस्रुचं दक्षिणाग्रमुखे स्रुवं नासिकयोर्द्द
न्तपूर्णपादयोः प्रागग्रामधरारणिं उत्तरारणिं प्रागग्रामुरसि सव्यपार्श्वे दक्षिणाग्रं शूर्पं दक्षिणपार्श्वे दक्षिणाग्रं चमसं उदरे मध्ये अधोमुखे उलूखलमुश
ले तत्रैव वर्त्तौ विलीक अन्यानि सर्वाणि दर्व्यादीनि तत्रैव: अथ प्रोतानि शिरसि कपालानि निदध्यात् समोपधानं च समोपधानमिडापात्रं ललाटे प्राशि
त्रहरणं नासिकयोः स्रुवौ आस्ये अग्निहोत्रहवणीं निरुह्य प्रागग्रां दक्षिणपाणौ जुहूं सव्ये उपभृतं दक्षिणपार्श्वे स्फ्यं सव्यपार्श्वे उपवेषः उरसि ध्रुवं उ
दरे पात्रीं उपस्थे कृष्णाजिनं अन्तरेणासक्थ्यौ शम्यादृषदुपले यथानादेशो वस्याय दक्षिणस्योरव्यो दक्षिणातउलूखलं कटिसंनिकर्षे जघनप्रदेशाउख
न्यस्य दक्षिणप्रदेशे उलूखलं स्थापयेत् ऊर्द्धं तदन्तरं शम्यामुसलौ पादयोः शूर्पं सर्वाण्यन्यानि यथापद्यं भवन्ति कृत्वाग्निमण्डलपराजीः स्तरणयात् क्षि
त्रेषु मात्रेषु च्छिन्नशिराग्निः परिणायेत नाकेसुपर्णमिति सेतापजा आप्यायनं च्छेदगतत्रेय यद्यपि नोक्तं तथाप्यविरोधाच्छतपथोक्तमनुष्ठीयत इति मुक्ते आ
हिताग्नेर्नवान्नप्राशने प्रायश्चित्तमुच्यते यजमानःपत्नी चाग्रयणेनानिष्ट्वा यदि नवान्नमश्नीयात् तदाग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपेत् न

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वस्येति व्रीहियवयोरूपसंहारार्थः तामेवं यागविधानात् तेन व्रीहियवाबुक्तौ नाश्नीयात् अश्नीयाद्वैश्वानरं निर्वपेदिति वासुदेवः आश्वलायनब्राह्मणे
आहिताग्निराग्रयणेनानिष्ट्वा नवान्नं प्राश्नीयात् कामतश्च प्रायश्चित्तिरिति सोमयेवैश्वानराय द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपेदाहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये वै
श्वानराय स्वाहेति अपर्वने नवान्नप्राशनेन वान्नहोमे समानमेव प्रायश्चित्तमुक्तं तथाहि अ— योऽकृत्वा नवान्नं प्राश्नीयादग्नौ वाग्नये त्कामतश्च प्रा
यश्चित्ति सोमायेन्द्रतपतये श्याकपालं निर्वपेदिति आग्रयणमकृत्वा नवधान्यं श्राद्धादावपि न ग्राह्यमित्युक्तं हरदत्तश्राद्धकल्पे अत्र कारिकायां निष्ठान
वमस्येतपणुनावाग्निमान् द्विजः नवान्नमश्नीयात्संवादीर्घमायुर्जिजीविषुः नवेनानर्चितो येन पशुहव्येन चानलः प्राणानेवात्तुमिच्छेत्तस्मादग्रय
णं चरेत् श्यामाकावेणवान्नीहीन्यवानाग्रयणान्तरा न भुंजीतेति विस्पष्टं यत्तु पार्श्वे निरूपितं तत्त्वेव ब्राह्मणोऽप्यकृत्वा वावैश्वदेविकं अन्यत्र वान्न राम:
मश्नीयादिति बौधायनोऽब्रवीत् नवाशननिषेधोऽयं दर्शपूर्णमासयोः समः नवस्यावध्यपेक्षत्वादस्मिन्नत्र वधिरुच्यते कियद्दूरं पुराणत्वं नवत्वं किय ६८
दंतिकं सस्यानामवधिर्ज्ञेयः पौर्णमासी प्रसीद्धितः नात्यस्पोरूभयोः पौर्णमास्योर्मध्ये यदुद्भवं धान्यं तन्नवमित्याहुस्तत्कालाग्रयणं प्रति तदेव च पुरा
णं स्यादूर्ध्वमाग्रयणोद्भवं यदाग्रयणाश्चात्प्रेतन्नवत्वावधिरपेक्षते येकालास्तदुद्भिस्यात्सैयोन्यावधयो मताः प्रावृट्कालात्परं पक्कं शरदाग्रयणेनवं स्य

त्कालान्तरं पक्वं वसंताग्रयणेन वं ष्ठुईवशुंनान्निष्पन्नं प्राहुराग्रयणेन वं यत्पासन्नतरत्वाद्धान्यस्यैवावधिर्भवेत् यस्मिन्नाग्रयणं कुर्यात्तेन तत्सं
भवं धान्यं तत्रैवमित्याऊरर्वाक्‌पक्वं प्रतानं व्रीहियागस्य यत्काले पक्वा वै हैमास्संस्कृताः शेषा याचेत यागेन यदि यागात्पुराक्कवित् ऊर्ध्वं भक्षयेत्का
विन्नत्र वैश्वानरः स्मृतः इति वासुदेवः तस्माद्व्रीहिपाकसमयादुत्तरकालेयाः पच्यन्ते तासां सर्वासां यवगायेन संस्कृतानां भक्ष्याधिकारः यवपाकसमयो
त्तरकालं पक्वानां व्रीहियागसंस्कृतानां भक्षमिति श्रीअनंतयाज्ञिकास्तथा मनुष्यैरुपजीव्यानां पशुभिश्च यथायथं तृणगुल्मलताप्रपत्रादेरपभ
क्षणं इति याज्ञिकाः मानवे अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेद्योऽन्याग्निषु यजेत यस्य वान्याग्निषु यजेरन्निति मानवे अग्नये वैश्वानरं द्वादशक
पालं निर्वपेद्यदि पत्नीः संयाजयन्कपालमभिजुहुयाद्देतामेव निर्वपेद्यादर्शपूर्णमासयाजी स्यात्क्रमेणामेव निर्वपेद्योऽकृत्वाग्रयणं नवस्याश्नीयादग्नीनो
वाऽस्य देवानां य आहिताग्निरदत्तस्य देवाअन्नं यदकृत्वाग्रयणं नवस्याश्नीयाद्देवेभ्यो भागं प्रतिकल्पयामश्नातीमार्दिति येरपि प्रिययं कोडवादिभियी
गो न क्रियते आग्रयणेनानि हुत्वा तेषामपि प्राशने वैश्वानरो भवति तन्ना श्वेपसस्य नाश्नीयादित्याश्वलायनः नानिष्ट्वा पशुना मांसमश्नीयाग्निमान्हृत्वाग्रय
णेन नवानामोषधीनां फलानीति शांखायनः आपस्तंबः हरितयवशाकशमीधान्यानां फलानामनिष्ट्वापि प्राशनं यथाकाममिति हरितयवाश्च पक्वा गो

दे·प

धूमा यत्वं स्यज्ञात्यं नवंयेनाप्यनिस्याकोऽवमावादिनां तदपि न भक्षयतीति आपस्तंबसूत्रकारिकायां पागोनक्रियते ये स्कंगो धूमैस्माषकोऽवो
तेषामपि भवेदेतत्प्राशने केचिदब्रुवन् नवशब्दस्य सामर्थ्यात् सामान्येन समं त्विदं वाक्यशेषविबाधाच्च यदेतच्च मतं मम आसन्नोयनमानस्कदेवना
मेषपद्यते तस्मादत्र मर्दनस्य यवव्रीह्यादिके मखेन तस्मात् देववर्ज्यस्यादत्यक्त्वा मंत्रभक्षयेत् व्रीह्यादेर्यदि सोऽग्राया देव भागं प्रकल्पितं अश्नीयात्तान
पश्चेति तस्मात् कर्मिदं भवेदिति तथापतितस्य भुक्त्वा प्रतिगृह्य पतितान्महापातकादयः कर्मानधिकारिणः तेषामन्नं भुक्त्वा तेषां किंचित्प्रति
गृह्य वा वैश्वानरं निर्वपेत् तथा विद्विषाणो द्वेष्यं कुर्वाणो द्विषतो पदेशाद्यो द्वेष्टि यश्चाद्विष्यते तयोरुभयोर्द्वेष्यद्विषतोः भुक्त्वा प्रतिगृह्य वा वै
श्वानरं निर्वपेत् अयाज्यं याजयित्वा मन्वादिभिर्याज्या अयाज्या उक्तास्तं याजयित्वा वैश्वानरं निर्वपेत् अपि वैमेषं प्रतिगृह्य वा वैश्वानरं निर्वपेत् उ राम:
भयादत्ता उभयतः दत्त परिशिष्टा दधसाक्षंदंतायेषां ता उरव्याश्वादीन् प्रतिगृह्य वैश्वानरं निर्वपेत् यस्याग्निभिरन्य याजये अयर्यो वा यजेत यस्य संबंधि ६९
भिरग्निभिरन्यो यजते यो वा अन्याग्निभिर्यजेत तेन तावुभावपि वैश्वानरं निर्वपेतां यस्तस्य वैश्वानरस्य द्वादशकपाल संप्रदाये कारिकायां चोक्तं तत्कल्पसूत्रा
दिष्वप्यस्य वैश्वानरस्यैतेष्वेव निमित्तेषु द्वादशकपालस्य दर्शनात् निमूलमितिनारदस्तोय इति निवातशन प्रायश्चित्तं अपहविर्दृष्टिप्रायश्चित्तं ह

विधिपुरोडाशादेः समग्रेदर्शेऽग्न्यवशिष्टं कर्माज्येन कर्मापवर्गान्तं संस्थाप्य तदर्थं पुरोडाशचर्वादिकं हविः पुनरन्वाधानादिकर्मापवर्गान्तं ततः स्म
नेव विहारे कुर्यात् ८ अष्टमी कण्डिका अथ पशोः प्रायश्चित्तान्युच्यन्ते यदि उपाकरणानन्तरं प्राक् नियोजनात् पशुः पलाय्य गच्छेत् तदा तं पला ग
च्छन्तं पशुं वायो एष ते पशुरिमं वं प्रयोगेण वायुदेवताये तं पशुमनुदिश्य संकल्प्यान्यं पशुं तेन पूर्वोपलाधेन पशुना समानवर्णं समानवयस्कं च पु
नरुपाकृत्वालभेत नियोजनादूर्ध्वं तु नष्टो यदि प्राप्यते तेन तदाऽऽध्वर्यवं कृत्वा तेनैव यागः कार्यः अप्राप्तौ त्वाध्वर्यवं कृत्वान्येन सदृशेन यागः य
पशुः पलाय्य गतः स त्वायवेऽनुदिष्टः स यदि प्राप्यते तेन तदा तस्यालम्भो आदर्शेन कार्य इति कर्कः तन्मते एकस्य गवेषणे आदर्शेन कार्य इति याज्ञिकाः यदि
यूपे नियुक्तः पशुः प्रयाजेभ्यः प्राक् म्रियते तदा तेनैव यागः कर्तव्यः अयं तु विशेषः प्राक्प्रोक्षणान्मृते आस्योपग्रहणं संज्ञपनप्रैषप्रतिप्रैषाणा
मभावः तस्य स्वयं मृतस्य वपानिरूहणादिषु दक्षिणाश्रोणितस्या सोमे मार्जालीये तस्या अन्तरेव तापकात् ॥ पशुहविर्विहरणानन्तरं विहृताग्न
न्योर्धार्यन्त इति गम्यते अन्यथा मार्जालीयस्याभावात्तत्र होमविधानानुपपत्तेः अविद्यमानस्य मार्जालीयस्याश्रोणिधारणमिति गदाधरः अत्रायं
पदार्थक्रमः यदि नियुक्तः पशुः प्रयाजेभ्यः प्राक् मृतः तदा प्राक्प्रोक्षणान्मरणे आस्योपग्रहणं न कार्यं दक्षिणश्रोणे मार्जालीयस्य वा परिस्तरणं परि

दे.प

धीनामसदिनं स्थस्यानुपस्थस्य योश्च अत्र सर्वत्र ह्नी कर्मपात्राणां प्रोक्षणं· यस्मीन्नग्नौ होमः करिष्यते तस्याग्नेः कल्पनं·परिधिपरिधानं सोमेमा-
र्जालीयस्य स्थण्डानुपस्थस्ययोश्चाधानं उपवाजनं संमार्गः उत्तरवेदां तत्राघारानंतरं मतस्याधिपशीरंजनं ततः प्रयाजादिकमानि प्रणीते आह-
वनीये एवं कृत्वा शमिता त्वाष्ट्रं पशुं नयति तत्संज्ञपं ततस्त्रेधा प्रतिप्रेषो वा त्वाले रशना प्रासना दिवपोच्छेदनांतं· ततो वपाश्रयणीरा दानादितृह्नी
मालंभनांत ततः स्रुगादापनादिस्वाहाकृतियागश्चाहवनीये समंत्रकः शेषाणि निरूढ स्रुवादीनां सोमेवपादीनामभिधारणं ततो जुहूपभृत्पत्नीयै
हिरण्यमवधाय वपामवदाय पुनर्हिरण्यमवधायपयवाविधानं सकृद्द्विर्वाभिघार्य याज्यापुरोनुवाक्यावर्जयईजानापितरइतिमंत्रेणनिरूढादि
उदक्षिणामात्र पविष्टावपाजुहोति सोमेमार्जालीयेजुहोति इदं यमायेति त्यागः यत्र वपाहोमस्तत्रैवाग्नौ वपाश्रयणी रज्जुप्रासनं ह्नी ततस्तृप्ती राम॰
मार्जनं ततो निरूढपशुपुरोडाशादिकर्मः सोमेतुसर्पणादि पश्चाद्दे हृदयादीनामवदानानां मेध्ये एकस्यावदानस्य नाशदेशापहारादौ एकस्य ७०
तिकर्तिपयावदानसद्भावे आध्वर्यवं कृत्वा सोमश्चेत्कालातिपातिवावनपूर्वकमौ ध्वर्यवं कृत्वा नष्टानामवदानानाभावप्रतिनिधिः तत आज्यं स्रुवामाप्या
प्याप्य स्रुवातः प्रत्यवदानं द्विर्द्विराज्यं गृहीत्वा अविनष्टावदानैः सह होतव्यमिति संप्रदायकारिकारो प्रत्यवदानं चतुर्गृहीतं ग्राह्यमिति गदाधरः तत्र

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विशिष्टयत इति युक्तं उपस्थाराभिधाराभ्यां चतुरवत्तपक्षेः एकस्यावदानस्य सद्भावेऽप्यन्येषां सर्वेषामहृदयानां नाशदोषादावेवमेव कार्य्य सर्वेषामवदा
नानां नाशे तु पशुयागासिद्धेरनादिष्टहोमपूर्वकं पश्वन्तरालंभः कार्यः अथवा आज्येन देवतायागं कृत्वा समाप्य पुनरग्न्याधानादिकर्मापवर्गान्ते पश्व
न्तरेणायागं कुर्यात् सर्वनाशे द्विविधादोषेवालङ्कमाज्येन वा प्रतिसंख्याय देवते याज्या पुनः क्रियते चेत् मुक्तत्वात् हृदयनाशे प्यनादिष्टहोमपूर्वक
माज्यमेव न त्वत्र निषिध्यते कृत्वानो द्विरवदेयं न पश्वन्तरालंभ स्विष्टकृदर्थानां सर्वेषां नाशे प्याज्येनैव अन्यनवदानं द्विर्द्विः होमेनोपस्थाराभिधा
राधिकेन यागः क्लोमादीनां नाशे त्वाध्वर्य्यवहोममात्रं नान्येन तत्कार्यकरणं प्रतिपत्तित्वात् जाघनीगुदयोर्नाशे त्वनादिष्टहोमपूर्वकमाज्येनत
त्कार्य्यं संपादनीयं दद्युं वदायेन शेषमिति वचनात् वशायानाशे पात्यमृणादेयं लोहितोवध्यनाशे त्वनादिष्टहोममात्रमेव वपानाशे त्वनादिष्टहो
मपूर्वकं आज्येन चतुर्गृहीतेन यागः अवशाखायनः अवदानेन षष्ठे द्विविमथितेवाऽज्यं प्रतिनिदध्यादिति तथा हृदयनाशे अन्यमालभ्येतेति न
श्रापयनाशे अन्यस्यालंभो न तु द्विविमथितयोः तत्राज्यमेवोपादेयं तस्मिन्पक्षे नाग्निनायनादीनामावृत्तिः वपापशुपुरोडाशयोर्न पुनः क्रियाकि
तत्वात् पूर्वपशुसंबद्धानां सर्वेषामवदानानां परित्यागः भारद्वाजकेवचनात् अधिगोरावृत्तिः शमनार्थत्वात् उपप्रैषवचनादर्थात् मनोतापर्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे.प.

ग्निकरणानां व्यावृत्तिः संनिपातादीति यदि पशुः सौमिकश्चामार्ग्यमाणो गच्छेत् तदाध्वर्युर्वसाहोमं वहन्या सकृद्गृहीतमाज्यं समित्पूर्वकमाहवनीये यज्ञपशुमकृ
तेति मंत्रेण जुहुयात् इदमग्नये न मम इमं मे वरुणेति द्वितीयामाहुतिं सकृद्गृहीतेनैवाज्येन जुहुयात् इदं वरुणाय न मम तत्त्वा यामीति तृतीयां सकृद्गृहीते
नैव जुहुयात् इदं वरुणाय अनादिष्टहोमो न भवति सामेन्तु श्चायां पूर्वमार्गो भ्रायेकालाहुतिं हुत्वा वाचनं कृत्वा पश्चात् पुरीषमाद्याहुतित्रयमाहवनी
ये जुहुयात् अग्नीषोमीयेष्टिकालाहुतिरप्याहवनीये एवं होतव्या अत्र शांखायनः आनीते पशौ मृते ऽनुपाकृते न्यमालभेत त्विग्भ्यः संकारयेत् उ
पाकृते वपमाने यस्माद्भीषावेपिष्टा ततो नो अभयं करु पपूत्रः सर्वानोपायनमो रुद्राय मीढुषे स्वाहेति जुहोति यस्माद्भीषावासिष्ठा इत्यनुपाकृते वा
श्रपमाने यस्माद्भीषा पायलानापिष्ठाइत्यनुपाकृते पञ्जायमाने यस्माद्भीषान्यसद इत्युपविष्टे यस्माद्भीषा संनमा इत्यनुपाकृते स्वयंमृते पशौ नष्टे मृ राम
तेपलायिते वान्यत् क्रांते दैवत्यं पशुमालभेत तमन्तः स्यव पाउरोडास मवदानानि तरस्य वषट्कारे यूपं जुहुयात् प्रहृते च मृते प्रयाजे हुते नैव संस्थाप्य ७२
मिति तथा मानवे विशेषः यदि यूपमाहृद्वालये बाहुतानस्त्वा मारुत्तो निहन्ति इति यथावस्थितमवस्यपरिषेकं कुर्यात् यदि रशनांछिद्याद्दशेषा
त्रयस्त्रिंशतन्तवइत्येतया ग्रंथि संधायेत यैव तु या घरिस्वरुन्नरयेन्त्वधितिर्वा नक्रैर्मे यूपशकलं जुहुयात् मन्कास्वहं जुयोत्वधितिर्मंत्रादेवव बालमिति यदिकृ

Nepal Sanskrit University ...

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

र्मेन विंदेत् कर्कं कच्छ्यपमुपदध्यात् यदि तेन न विंदेत् स्रोताशं कूर्मी क्रीतिं अप्यपि त्वाहिरण्यपृष्ठमुपदध्यात् उभयतो हिरण्यमित्येक इति यदि यमूखाया
वसास्रवेत् सान्नाय्यो वा वाउ ध्वंसस्रवेत् न पतितोस्रवं तीमुखासाभिमंत्रयेदध्वर्युरूपां ऽ स्रवनीमिति सामेव कालाऽऽहुतिं वा वनपूर्वकं भूवपतयः
त्यभिमर्शनं सर्वत्र भवत्येव निमित्तभेदात् अभिमंत्रणं हि स्रवं त्याउखायां भवति अभिमर्शनं वस्कंतस्य ऽयस्येति अप्यवानुर्मास्य अप्रचनिपदार्थम
मपवारे प्रायश्चित्तत्वमभिधीयते नचाग्नेयसोम्यादि सोमेतः सर्वे यागाः प्रधानकर्मणि चातुर्मास्ये यजंतइति यजति शब्दसामानाधिकरण्यात् चा
तुर्मास्यशब्दवाच्यान्यपि तान्येव अतस्तेषां मध्ये कैकस्य द्वयोर्वा बहूनां वा विस्मरणे आध्वर्यव पूर्वकं विस्मृतस्यानुष्ठानं कुर्यात् दर्विहोमादीनां पूर्ण
दर्विकरं अपामध्यं वकादीनां विस्मरणे चतेषां नानुष्ठानं यजतित्वापि वैश्वानरपार्जन्ययोरंगत्वमेव तयोरन्वारंभणीयास्थाने विरोधादन्यत्रं भर
णीयावदंगत्वात् अतस्तयोरपि विस्मृतौ शुनासीरीपारं माहूर्ध्वमकरणं ततः प्रागाध्वर्यव पूर्वकं करणं वाजिनयागोथंगं त्रयाजादिवत् वाजि
नस्यताशादो अतादिष्टं कृत्वा लौकिकेन वाजिनेन यागः आयेन वा प्राकर्मापवर्गात् अग्निमंथने शकलनिधाना करणे मंथनादूर्ध्वमनादिष्टमे
व अनुत्पत्तेः प्राग्निधाने उद्यतरूणयोरनिधाने प्येवं जातस्याग्नेर्नाशादौ वा दाक्षाध्यर्यवं कृत्वा पुनर्मा —नं पश्चादौ यदि निर्मथ्यो मथ्यमानो न जायेत

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्कार्य्योहमशकलं भवत्विति क्षिपेत् अग्निमंथनं प्राशित्रावदानस्विष्टकृत्प्रागंगप्रयाजात् होमश्चावतुर्थ्यप्रयाजादूर्ध्वं वा: प्रभृतयश्चत्वार: पंचमस्यैवाभ्या
सः तत्रैकस्य विनाशे साभ्यासः पंचमश्चावर्त्तनत इतिकर्क गदाधरौ विनष्टस्यैकस्यैवावृत्तिरिति याज्ञिकाः अनुयाजसमिद्भ्यनु पासमव्यं एव न्याय्यः वयनेगोप्त
नोदने विनयः न्यांनद्वानेन च प्राग्धपनात् जपश्चान्त्यं स्थापनात् करादानं च वपनेष्टा पौर्णमासारंभात् वैश्वदेविकवासस्तेनाग्नावेशावनादि हृत्वावदा
णासे चवन्यान्तुहनान्येव परिधिं यानि तान्यपि अग्नव भक्ष्यांते देयानीति याज्ञिकाः नैतिकर्क: अधःशयनादिनियमलोपश्चाध्वर्य्यवं वरुणप्रघासेषु समारोपनिर्मंथन
करणे आध्वर्य्यवं तत्रापि कर्मापवर्गाया: कुर्यात् अतः अग्निमंथनस्याग्निसंस्कारत्वात् अग्न्यंगप्रधानार्थत्वात् उत्तरवेद्यादौ पतीते ह्यग्निरुत्पत्तिमेव स
मारोपः मथित्वा पुनः प्रणयनादि कार्य्यं तत्र हविः श्रपणादि यत्कृतं तत्कृतमेव नहिस्तुरणसंगसेधेन प्रधानाह्वृत्तिर्न्याय्या तत्राग्न्याधानं परिस्तरणं आह्वनीय राम:
कल्पनं परिधिपरिधानं स्रुवा प्रणीतयोराधानं सर्व्वस्वेत्यजपः सामिधेनी प्रैषः सामिधेन्यनुवाचनं वा इध्माधानं उपवाजनं संमार्गश्चेत्येते संस्काराः पुनः कार्य्या ७३
उदवसानं चापवर्गीया च बालमानं प्रागुत्तरवेदिनिवापात् ब्रह्मवरणादि श्रीयनिवापांते च अन्वारंभे कृते आध्वर्य्यवमात्रं उत्तरवेदिनिवापः प्राक्चाग्निनिधान्
नाभिघ्नापंचगृहीतं पाघारणात् आज्याद्युपमंथनं प्राक्तन्त्कार्यात् प्रैषाकरणे तास्वार्य्यवमात्रं प्रोक्षणमाघारे प्राग्निस्थापनात् येनु परवा यकरणे प्रागोपदेः

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शिकां गप्रधानाऊते तत्कारणं अग्निसंस्कारं कृत्वात् पश्चात्प्रस्कंदनेयत्योक्तं करीरादिप्रासनं प्राकस्थावदानप्रक्षेपात् तेषां हविः संस्कारकत्वात् मेवमेघोर्न्नी
शादौ पुनरुत्पादनं· पयस्यायागाद्दूर्ध्वमनादिक्रमेव पयस्यासंस्कारकत्वात् जुहोतित्वपक्षे प्राकर्मापवर्गान्केवलयोर्होमः ककेमते शरवोत्तरसत्रेष्वमेषमेण्या
रपि पयस्यावद्यावसाधनं वचनात्तत्हृदानं ततस्तन्मते मेघमेध्योरवदानादिसमरणकेवलाभ्यामपियागः कार्यः प्राकर्समिश्रयजुषः सान्निपातिकेरंगैरुक्तः उ
क्तं तु प्राकसुनाशीरीयांतात् यवस्मर्यंतेतदेवाध्वर्युर्व्वंकृत्वा समारोपादिभिः संनिपत्योपकारकैरंगैरुत्पत्यसंयोगो पांगोद्देशभेदेन कार्यः साकमेधादिनंत्रमध्ये चे
त्स्मर्यंतेतदोत्पाद्यतंत्रेण सह यागः मैत्रीमात्रांतरायेवंतु विरोधाभावादध्वर्युः कर्ता उत्तरवेद्युपकिरणं च आग्नेयादीनां हविषामंतयायेत्वयमेव न्यायः त्र
यंतु विशेषः आग्नेयादीनां पेवानां वैश्वदेवधर्मी भवंति वारुणाश्चयामिकाश्च एन्द्राग्नादीनां मंतरायेव त्रेधावर्हिर्व्विसः प्रस्तरदेशादयो वैश्वदेवधर्मीन भवंति
समारोपनवश्चयात्माग्निमंथनादवारुणाश्चयामिका भवंति एवं साकमेधपर्वेषु ऐन्द्रमाहेन्द्रवैश्वकर्मणानां इष्टवं केनवरसीत्यादीनां होमार्थगमनपर्यंता
नोपाश्चोमात् जपोवावनंचप्राक्तमार्गात् करंभपात्रहोमः प्राक्कर्मापवर्गात् करंभपात्रमेषीमारुती पयस्यासेवद्रूपदार्थस्यान्यथाभावे प्रतिप्रस्थातृसन्के
नान्यस्थालीस्रुकस्रुवावेदादिनाश्रयश्चित्रहोमोदक्षिणाग्नौदक्षिणाहवनीयेव नोत्तरवेदिस्थे प्रणयनान्याकृतिप्रस्थातृककर्मणोन्यथाकरणेतु एषमध्याहवनी

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे·प·

यएव अपामवक्रमणं प्राक्स्नानात् निष्कावनाशादवाप्येन वरुणाग्नीवरुणयोश्चतुर्गृहीताभ्यां यागः स्यात्याम अञ्जनं प्रागपवर्गात् नाशाद्वाच्यम्
वमेव स्नानं समिदाधानं च प्रागपवर्गात् साकमेधे समारोपापकरणे वरुणप्रघासवत् पित्र्यायां आश्वर्य्ये वहेमे ध्रुवइति होमस्त्वेनाइत्यादिहोमश्च दक्षिणां
वेव सव्येन क्रियमाणपदार्थापचारे सव्येन अपसव्येन क्रियमाणपदार्थापचारेऽपसव्येन तदंगत्वेन तद्धर्मानुसारात् सोमवगाधे पुरोडाशावदानमेव याग
साधनं धानामंथावदानयोरवदाने हुते न संस्कारके अतश्चतयोर्ग्रहणविस्मरणे यागस्य नातृप्तिः संस्कारकत्वात् एवं तर्हि यागे धानावदानमेकयाग
साधनं अग्निष्वात्तयागे वमंथावदानमेव यागसाधनं कव्यवाहनयागे त्वाएत एव दानानि सदृशानि तत्रैकैकस्मरणे तेन कव्यवाहनयागोऽतृप्तिः परिषि
चावनेजनं प्राक्पिंडदानात् पिंडदानं प्रागपवर्गात् द्रव्यनाशादौ द्वयोरन्तरेणापि सदृशेन पिंडदानं कर्त्तव्यं तस्यार्थकर्मत्वात् शंय्वन्तर्यथोरुपस्थान एन:
प्रागपवर्गात् जपावनेजनादिवत् प्रवके चाश्चर्य्ये वहेमे सोमं बेता नतन्तौ ध्रुवइति दक्षिणाग्नौ त्वं नइत्यादिचतुष्टयं नीतिश्चौ ततः प्राग्दक्षिणाग्ना ७६
वेव अत्रोदकस्पर्शेन प्रायश्चित्तं होतव्यं एककपालानामेकैकस्य होमविस्मरणे निर्वपणाद्यासंजनांतं भवति चतुष्पयनिर्झितो बहुनर्द्दक्षिणाग्ने
रुल्मुकादानादि अग्निपरिगमनं पुनर्नभवति इति चातुर्मास्यप्रायश्चित्तानि अथपशोः प्रतिपदार्थं प्रायश्चित्तान्यभिधीयन्ते तत्रोक्तकालेऽपाभा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वादिनां पशुयागासंभवे पशुकाले तत्स्थाने वैश्वानरेष्टिः कार्या· एवं चातुर्मास्यानामसंभवे पित्र्येयं यूपाकृतिः प्राग्यूपच्छेदात् अभिमंत्रणादयः सं
स्काराः यूपच्छेदनं प्राग्यूपेवकुवंधनात् प्रथमशकलदानं वा त्रिखनात् स्वरुग्रहणं वा· तस्मिनाशादौ पुनर्यूपो परदेशाद्ग्रहणात्रिखनात् तद्रूपे
यथासंभवं स्थाणवाकृतिः प्राग्नियोजनात् परिवासनं चषालखननात् अष्टाश्रिकरणं च स्वरुनाशे पशुललाटोपस्पर्शनात्प्रोगुप्तयाम्निः कार्याः चषा
ले प्राक्करणाद्यूपाग्रादुत्पादयेत् अथनाशादावप्येवं सदशकाष्ठांतरात् यद्यतोरशनाकृतिः प्राक्समाप्तेः वेदिकरणाद्युपयमनंतु पनि पवनांतं वरुण
प्रघासवत् प्रक्षशाखास्तरणं अवकुशोरवदानात् नाशादौ चान्याशास्तरणं च अन्यादानं परिलेखश्च प्राक्तखननात् खननं प्राक्प्रतिमोकात् यवा
वापश्चा प्रोक्षणात् प्रोक्षणामापशुनियोगात् शोषाशेकश्चानिखननात् वर्हिः सकलयासनमवदहोमश्च यूपांजनमानियोगात् चषालांजनं
प्रतिमोकश्च सोपराग्निष्टादेशांजनं च परिव्ययनदेशावमर्शनं प्राक्परिव्ययणात् अविसर्जनं च उत्कर्षेण घासे कांत विमोकात् वाचनेन स्वर्ववग्
हनं प्राक्पश्वंजनात् उपाकरणं प्राक्सारणात् अग्निमंथनमासमाप्तेः उपाकृतस्य पलायनादावुक्तं· पशुप्रोक्षणं प्राग्पागात् पशुसमंजनं प्राक्पशुविक
र्तनात् द्वितीयाश्चावणामास्कृवाकप्रेषात् दंडप्रदानं च· स्वयंगृहीतेत्वाध्वर्यवमात्रं पशुसमंजनमाविकर्तनात् स्वर्ववगूहनमात्मनि पत्रे नाशादौ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे.प यच्छिन्नमात्रं नतत्स्थितिः असिप्रदानं प्राग्वपायोर्वेदात् सामित्रसंस्कारस्थानत्राग्निनिधानात्· पर्यग्निकरणमापशूछापनात् उपरूलमुकादानमापशूप
पणात् पश्वंन्वारंभणमारणात् तृणयोरादानं प्राक्तयोर्विनियोगा अधिगुप्रैषोवावनंवामारणात् अग्निनिधानमापशुश्रपणात् तृणप्राशनमासंज्ञपनात्
पशोर्यथोक्तनिपातनमाकरणेमारणस्याकरनकुर्यात् आहवनीयमाहृत्मासनं पाशंसंज्ञप्तप्रश्नात् अकृतीप्याप्राणशोधनात् मंत्रप्रश्नाकरणेप्राध्वर्यवमा
त्राशेतान्विति प्राविकर्त्तनात् नियोजनीपाशमनमासमाप्तेः नाशादौ प्रायश्चित्तमात्रं पत्नीवावनमाशोधनात् शोधनमाविकर्त्तनात् शिरःप्रभृत्यनुषेकस्य
तृणनिधानमाछेदनात् अशिनाभिनिधानंच तृणागस्य सव्यहस्तेकरणमानस्यप्राशनात् नाशादौत्वाध्वर्यवमेव मूलांजनमानस्यप्राशनात्· मूलम
नाशादौत्वाध्वर्यवंजत्वावेदितणांतरमूलमस्त्वानिरसनंकुर्यात् मूलापाशनमाकर्मापवर्गात् अंजनविस्मरणेप्राग्विकर्त्तनादंजनं कृत्वा मूलममासोत् रामः
तृणाभिघातनमासमाप्ते वपाश्रुत्याधारादानं प्राग्वपाश्रोपणात् चात्वालावसेकमाश्रपणात् शामित्रं प्रतपनं प्राक्तस्यादेकदेशप्रक्षेपात् एकदेशप्र ७५
ज्ञानंवाश्रपणात् तृणग्रप्राशनमाप्लक्षप्रैषात् प्रतपनं प्राकश्रपणात् अंतराय यथाविहरणमाप्लक्षप्रैषात् प्लक्षप्रैषमाय्यागात् यूपांतरालादन्यमा
र्गेण वपाहरणोपस्थित्वाध्वर्यवमेव प्राणदानमायागात् आसादनात्प्रत्येव उत्तमप्रयाजमाकर्मापवर्गात् तत्रजुहूमुपभृतमध्यगृहीतं समानायसमानीयपं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

त्वमप्रयाजयागानामकरणं वरुणप्रघासवत् आज्यभागौ प्राक्तमात्रेः उपस्तरणाघारवर्णनमात्र पायागात् वपायागः प्राक्तमात्रेः उर्द्ध्वसंगः पशु
पुरोडाशश्चापशुयागात् तस्य पशुमात्रा पशुदेवतास्मारणार्थत्वात् वाहनोत्तमस्य यागवत् दक्षिणादानमासमात्रेः पशुवदनतश्च दोषस्तेनोक्तं पशुवंधाव
धानमासमात्रे लोहितप्रासनं वपूलादानमप्रदयश्च अयणात् अपराणामायागात् पशुश्चपणाव अनेकपाशुकै एकस्यापि पशोरवदानान्नामश्च पणेतस्मा
मेवोत्त्वायांउनरापानादि पूर्वकं पशुश्रपणं कुर्यात् समिन्नतुशाइनप्रैष प्राकृदर्थकरणात् उत्वाश्रवणं सूक्तं उपरिहत्यकरणं प्राकृतस्याभिघारणात्
आघन्या आसादनमापत्नीसंयाज्येभ्यः एकस्मावदानविस्मरणेषाम्यागात् तदवदानं उर्द्धतेनैकेन पूयमयागेन भवति अस्यानेकविकृतस्य यागस्यैक
त्वात् तस्यांगभूतावदानानुरोधेनावृत्ते रयुक्तत्वात् अतोयागात् उर्द्धविस्मृतस्यावदानं कृत्वात् मीमे वाहवनीयेप्रक्षेपो युक्तः जोहवोपमत्तवशाप्राशित्रेडा
दीनामवदानमात्रन्कार्यात् उपस्तारहिरण्याभिघारादीन्यायागात् मनोताप्रैषअंतिमावदानात् प्रैषार्थं आयागात् वसाग्रहणमात्रत्होमात् आग्र
लनंजाघनीगुदनिधानमात्रन्कार्यात् पशुसंपर्शनमासमात्रेः वसाहोमः प्राक्तमात्रेः वनस्पतिस्विष्टकृत्यागौवदिग्व्याघारणंनव इयनाशापयाजेनव
साहोमादिकार्यं इडावदानप्रदानमासमात्रेः उपयष्टौ आसमात्रेः मूलावभथ्यश्च मूलस्यनासादोपादौ काष्ठान्तरेण कुर्यात् समिदाधानमासमात्रेः अ

दे.प. उयाजेषु देवीर्द्वार इत्यार्षध्यास विनाशे त्र्ययोजनाविनाशवत् अपराणां पूर्वे चतुर्गृहीतहोमः प्रागपवर्गात् प्राग्यापवर्गादस्यातिरिक्ते नइ पांतरे
णानुष्ठानेपुनः पूर्ववदाजेन कारणं इतिपशोः प्रायश्चित्तानि २ नवमी कंडिका द्वादशाहादावेकर्गाणितं त्रमध्ये आईस्यपूपः स्वनिरतास्यविरोहणोस्थं
ऊरोढ्वेसंस्थितेस्मिन्नेवदेवनंवड्ढरूपं विचित्रवर्णं छागमालभेत अंतस्तत्रमिन्नकत्वान्नयोगसमाप्नत्तरकालं विरोहणे दप्रायश्चित्तं तथावश्य
त्रांतरं अपनखलु वर्हिष्यभक्ष्यं विरोहणाड्गेषं मन्यत इति शांखायनः यूपे विरूढे नयहत्तेत्वाद्युवड्ढरूपमालभेतेति मानवे सर्वेचेत्प्रागपवर्गाद्यू
पोविरोहेत्त्वाष्ट्रमित्यादि काठके यूपविरूढानामत्रिणस्त्वाष्ट्रमालभेर आश्विक्षतो एवागइतिवाभ्यां रूढयाउत्तरयायूपमूलं परितापयेदुत्तरस्मायूपवि
रूढानिरूढयूपादिति अनेकयूपं विरोहणं एकरावत्वाद्धूः कार्य्यः नत्त्वेकस्यांतरे अथवेदने कोशावावीशीर्येत पूर्वस्मिन्नाभिषेवेपि वोभयोरू राम
भयोर्वासर्पणायोः प्रतिहर्त्तावहिः ध्येत यूपेकादशीन्यां वानेकोयूपोविरोहेसकृत्कृतं प्रायश्चित्तं विभवेदेतेन ब्रह्मणः प्रायश्चित्तं व्याख्यातमिति ७६
नमवहूनापि समाजानीया—पात्सकृतमेव विभवेदिति एवमनेकयावभेदानेकदोहविनाशादावपितेयं अत्रैवं कर्म रत्ना ग्रहः समाप्तेनं
तरमतिप्रणीत्यग्न्याधाने दिरासनं ब्रह्मयजमानयो राहवनीयं दक्षिणोनोपवेशनं ब्रनग्रहणाभावः यजमानवाचयेद्व आहवनीयापीनांवया

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

णां परिस्तरणं पात्रासादनं प्रोक्षणी संस्कृत्य पात्रप्रोक्षणं असंचरे निधानं अङ्कुराहननं आज्यनिर्वापो वेदवंधः आज्याधिश्रयणं पर्यग्निकरणं प्रो
क्षणी प्रेषः अतः पात्रे सादनं स्फ्योदकाहारः तपाणि परिस्तरणं स्रुक्संमार्जना पात्रासादनान्तेऽग्निहोत्रेदेः स्तरणं ग्रहणं शाखास्तरणं इति विशेषः पशो
रूपाकरणादित्वष्टुपराडाशस्यानुष्ठि त्वष्टुपुरोडाशं प्रेष्येति त्वष्टुर्भागस्य हविष्मोहविरिति भ्व ओमादीनां नियमः दक्षिणाया अभावः ततः स्रुहो
होमः त्वष्टुर्वनस्पतेः स्विष्टकृदिति त्वष्टुर्वनस्पतिस्तमपक्व दतामि निवूहने आज्यसोमसूक्तं शंयुवि समिष्टयजुरन्ते बर्हिर्होमः स्नानावभृथः समिदाधानान्त
प्रीतावि मोक राक्षसभाग भागा वेस्तरा भाग प्राशने वेति अप्यानू वंध्या यां गर्भस्तम्भे गर्भसंदेहश्चेदा याभि तमभिधायते संशप्तः पशुरित्यस्याद
नेन्तरं वपाम्लिप्येति शमिता ध्वर्युं प्रेष्येति ततोऽध्वर्युर्वेपा परिवासनानन्तरमसुमर्शनं गर्भस्य वा इति शमितारं प्रेष्येति संप्रेषितो वंध्यायाऽदरमध्ये ह
स्तं प्रवेश्यावमर्शनेन गर्भसद्भावं विलोकयति गर्भसद्भावं निश्चित्य शमिता स्थाली चेवीत्साव चोपकल्पयितवा इति प्रेष्यति ततोऽध्वर्युः स्थाली मुसली चोप
कल्पयेति ततो वपायाभ्यात्वालावस्नेकादि वपामार्जनान्तं कृत्वा तपे कृमध्वर्युर्यजमानो वा गत्वाध्वर्युः शमितारं प्रति मैष हृदयं दधाति निरूहैतं गर्भमित्येक
विरुत्य प्रोक्षणी प्रत्येच निरूहितवा इति द्वितीय एकस्यामन्त्रं वंध्यायां गर्भमेकत्वे प्यनूहः प्रकृतिवत् तिसृषु वंध्यासु भवति निरूहैतौ गर्भौ निरूहैतानगर्भा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·प· निनिः एवं प्रत्यवोक्षणीपवइत्यवादि · एवं प्रेषितः शमिता वशाया योनिमुद्दिश्य पाटयित्वा सकलं गर्भं निष्काशयति स्थाल्याः प्रकरणाच्चतत्स्त्री मासा
दनप्रोक्षणोपगस्पकं मेधस्तादवक्रान्त्याच्छिन्नास्थाल्यं मेधश्रावणं ततः पशुपुरोडाशादि · तस्यात्रसंमार्गकाले प्रवरणात्तत्स्त्री संमार्गः अवदानादि
श्रपणानंतरमप्रवास्पृष्टमेव मेधस्थाल्याः आधिश्रयणं गर्भमुक्त्ली योगावेष्टयित्वा सामित्रसमीपे निदधाति ततः शमी मिश्चात्तु शासनादि मेधस्य तत्र
स्याभिघाराभावः तत्स्त्रीप्रापणदानं अवदानवद्धुत्वा दक्षिणातो मेधस्यापने अवदाना न्यालभ्य तत्स्त्री मेधालभ्य वशावदानानंतरं प्रतिप्रस्थाता प्र
वरणं स्रुवसंस्तारः मेधस्याधिस्कवेणावदानं अनुपस्तारं एतान्यंगः प्रधानहोममनु प्रतिप्रस्थाता जुर्यस्येनहाति होमः प्रवरणी मंत्रशयूपानीह रामः
त्वास्थानेगन्वाज्जुहोति पुंगर्भं यस्यास्तं स्त्रीगर्भं यस्यास्तां स्तां विकृतिश्च गर्भानेकत्वे पयोस्तो स्त्रीपुंयासां तां इति स्त्रीपुंगर्भसमवाये पुवन्मंत्रः अवि ७७
ज्ञातोगर्भेव इदंवशायै प्राक्स्विष्टकृतः प्रतिप्रस्थाता पूर्वेणायूपं परीत्यागत्य प्रवरणापूर्क्तार्थ सर्वे मेधमवदाय दिरभिघार्य पूर्ववदुत्तरतो गत्वाग्नि
कृत मञ्च रुद्रस्मइति जुहोति इदंगर्भायः ततः समिष्ट यजुरंते क्षर्षो हा सुपत्नी संतोली वंगर्भवधा यद्विराभिघार्य शामित्रे प्रयम शांते तृणारेच्छा
प्र· घृतमस्तुतोयस्येति मंत्रेणास्नाणकारवर्जितेनतूनामही घोरिन्यं गारै गर्भमाच्छादयति इदमस्तुः अतिरात्रवाजपेयादो मेधवीवशा एभ्यादिसोपभ्रु

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्भसम्भवे एवं मेवतानन्वसमानन्यायात् इति भर्त्तृस्वामिनः इत्यनुवंश्या यां गर्भसम्भवे प्रायश्चित्तं अथाग्निहोत्रे कूर्चासादनोत्तरकाले होमस्थानाहवनी
येऽशान्ते गार्हपत्ये आज्यं संस्कृत्य स्रुवं सकृद्गृहीत्वा गार्हपत्यं परिसमूह्य समिधमाधाय अग्नये पवमानाय स्वाहेति जुहोति इदमग्नये पवमानाय होमं त्वाह
तिवचनात् होमार्थं इदं अग्निहोत्रइत्युक्तत्वात् अन्वादेः आसन्ने प्रपात्रे तु गार्हपत्ये होमात् प्राक् गार्हपत्याग्नेर्न दा गार्हपत्यं मथित्वा संस्थापनं तत्राज्यं
संस्कृत्योपदानः प्राणमय्यगान्स्वाहेति मन्त्रेण आहवनीये समिदाधानपूर्वकं सकृद्गृहीतमाज्यं जुहोति इदमुपदानाय अत्राहवनीयस्यागरणे वेत्यायु
पायेन गार्हपत्ये संपादनं कार्यमिति याज्ञिकाः मथित्वैवेत्यन्ये सर्वे आऊ दक्षिणाग्निहोमात् प्राक् पात्रासादनोत्तरकाले दक्षिणाग्नेरुपशमे गार्हपत्ये
आज्यं संस्कृ समिदाधानपूर्वकं सकृद्गृहीतमाज्यं जुह्वा गार्हपत्ये जुहोति अन्नादनपनमयगान्स्वाहेति इदं अन्नादाय ततो दक्षिणाग्निमाहृत्याग्निहो
त्रहोमः कूर्चासादनोत्तरकाले वा यो वा तिसन्ति प्रायोमास्सर्वेषां त्रयाणां मथमानानामुपशमने सत्त्वरं गार्हपत्यं मथित्वा स्थापयित्वा अनिवातं वातोया
दिङ्प्रतिगच्छेत्र स्थापादिक्स्याहवनीयं च हुत्य गार्हपत्ये आज्यं संस्कृत्य सकृद्गृहीते नसमिन्पूर्विकां वायवे स्वाहेत्याऊतिमाहवनीये जुहुयात् इदं वायवे
ततश्चाहवनीयं तु त्यावश्य स्थाने स्थापनं कार्यं ततो दक्षिणाग्निमाहृत्याग्निहोमः अथयस्मिन्समये वा पुनर्वीति त्रयोप्यग्नयः उपशान्ता तदा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प.

र्णं गार्हपत्यं मथित्वा प्राच्यादिसेवाहवनीयमुद्धृत्य गार्हपत्ये ऽन्यं संस्कृत्याहवनीयस्य यथ्याउपविष्टस्य स्वयमेतस्य संस्कृतस्यान्यस्यालीस्थस्यैव पा
नं कुर्यात् अत्रसेव प्रायश्चित्तिरिति सर्वत्र श्रवणान्नैमित्तिकत्वमेवैषं नसंप्रदायोक्तमग्निहोत्रविकारत्वमिति कर्कयाज्ञिककारिकाकार वसुदेव
स्तु सर्वेवेदित्यस्मिंसूत्रेय थानुपूर्व्यकरणं आहवनीयस्योद्धरणादक्षिणास्याः शेषसमापनायनयनमितिवदन् प्रधानाग्निहोत्रस्य कायश्चाऽन्येव
सिद्धिरितिदर्शयति निवार्तवेदित्यत्रत्र पूर्वेष्टिवमंनरस्यानुपेयेक्षाकृत्नीमुक्तीनस्य स्वयं पानेकुर्यात्कुर्येनिदधाति तदेतद्विकृतमग्निहोत्रं से
वनत्र प्रायश्चित्तिरिति तथाग्निहोत्रं सर्वत्यामितिवदतानितरामस्मादितिरासोवायादेः प्रत्याम्नानात् नेनवायश्चाऽऽहुतिः स्वयं पानेवविकृ
तमग्निहोत्रमेव तथा आपस्तंबः यदिप्राक्सोमाकालादाहवनीयोनुगच्छेद्गार्हपत्यादन्यंप्रणयेयदि होमकाले प्रानडदानमप्यगादिति गार्हपत्य राम
नुजुयाद्यदि गार्हपत्यउदानः प्राणमप्यगादित्याहवनीये यदि दक्षिणाग्निर्व्यानउदानमप्यगादिति गार्हपत्ये जुहुयाद्यदिसर्वेनुगच्छेयुरग्निं मथित्वा ७८
यं दिशं वातो वायात्तां दिशमनुद्रुत्य वा यवेस्वाहेति जुहुयाद्यद्वेति वातेमथितस्याग्निहारं सादयित्वा परेणाहवनीयं यजमानउपविश्यापिवेदग्नि
होत्र प्रत्याम्नायो भवतीति विज्ञायत इति शतपथभाष्येपि माधवाचार्यैरेवं व्याख्यानमस्ति· अतो विकृतरूपमग्निहोत्रमेवैतदभ्युदितेष्टिवदिति

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उक्तं वक्ष्यामि भाष्ये· केचित्प्राणदानइत्याधानविहोत्रसुधानाहुतयः पूर्वाहुतिस्थानेइत्याहुतिरिति निवातंवेदिम्यत्र पूर्वमाहवनीयंसंपा
दनदर्शनात्समानन्यायेनपूर्वमप्याहवनीये यदृगमादिनिमित्तेष्वपि अनुगतस्यसंपादनंपूर्वमेव कार्यमिति याज्ञिकाः नैमित्तिकानंतरमेवान्व
न्ये सायंप्रातर्होमस्यकालातिक्रमेतत्स्थाने आहवनीयमुद्धृत्यपनोऽयं तिर्जुहुतामाज्यस्येतिमंत्रेणसंस्कृतान्येन सक्षुवग्रहीतेन समिदाधा
नपूर्वमाहवनीये आहुतिंजुहुयात् इदंमनसेज्योतिषे अनेकहोमविच्छेदेप्येकैवेपमाहुतिर्भवति याउष्टाउषसोयाअग्निष्टाइत्यादिमंत्रान्ति
गात् ततश्चैवं सायंकालेऽग्निहोत्रमहुतंवेदनादिष्टंहुत्वाप्राक्प्रातःकालोद्धरणाद्धोतव्यं प्रातःकालेतंत्रेणप्रातरहुतंवेदनादिष्टंहुत्वाप्राक्सायमु
द्धरणाद्धोतव्यं उद्धरणकालेतिपतिसद्यमनस्वती जुहुहोमद्वयेनदर्शपौर्णमासादिषुनित्येष्वतपात्रयणेषु गमेतुल्यद्वनंतुमती भवेत् इतिकारिका·
यां तथावमानवे यस्याग्नयःसर्वे विच्छिद्येरन्· तरितान्होमान्कृत्वा—येनंतुमतेऽष्टाकपालंनिर्वपेदथित्वापूर्णाहुतिंहुत्वानोऽद्धियतहोमान्सायंहोमेनप्रति
पद्येतेति तथाध्यापस्तंब· यस्याग्निहोत्रंविच्छिद्येत घाहेऽयहे वत्तरहेवोऽनयेनंतुमतेऽष्टाकपालंनिर्वपेदिति आपर्वणासत्रे अथयस्याग्निहोत्रंत
तायेहोमकालेविच्छिद्येतत्कातत्रप्रायश्चित्तिः सोऽग्नयेतंतुमतेऽष्टाकपालंपुरोडाशंनिर्वपेदिति १० दशमीकंडिका· सतत्रंकरिष्यामीतिसं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प. कल्पदेवान्मातृयाथाकारणात्स्वचकरणान्नक्तौ विश्वजितातिरात्रेण प्राकृतदक्षिणेनयजेत अन्यत्र परमेष्ठिन इति कात्यायनेरभावः विशेषविधानेन सामा
न्यस्यबाधात् यदिसत्रार्थंकृतदीक्षाणां यजमानानां देवान्मातृयाथाकारणादपरिसमाप्तएव सत्रेऽउत्थानं जायेत सत्रं नैवसमापयिष्याम इति वुद्धिरुत्पद्य
ते तदा सोमं विभज्य सोमोपलक्षितं सर्वमाधारणं द्रव्यं धान्यघृतसोमादिकं विभज्यात्मीयं पृथक्कल्पनेनैव पूर्वसूत्रोक्तेनैव विश्वजितातिरात्रेण सर्ववे
दसदक्षिणेन सर्वपृष्ठेन यजेरन् सर्वपृष्ठत्वादत्र योग्यतिरात्रग्रहणं ते सर्ववेदसदक्षिणात्वादंश्वदाभ्यौ नित्यौ नूनं धार्यौ धातन्मुदवसानीयान्त सो
मक्रयणान्तेतरं क्रियमाणो विश्वजिन्निसोमक्रीत्वा सांतिकं सोमं तन्त्रमध्ये मिश्रयेत् तथा चोपरंपसूत्रं विश्वजित्यत्रासिसक्रीते सांतिकं सोमममपिसृजेयु
रिति सत्रार्थं दीक्षितस्यासमाप्तौ त्थाने विश्वजितः प्रवणादहीने दीक्षितस्योत्थाने नेदं प्रायश्चित्तं उत्थाननिमित्तत्वत्रयावंतोसमाप्तौ तन्त्रिष्टं तिएको राम:
द्वौवहवो वा ते सर्वे पृथक् पृथग्विश्वजितं कुर्वीत चेत्सा सूत्थानमिति पैवनिवंधनात्थानस्य निमित्तत्वात्कामा उत्तिशूत्रः इदं प्रायश्चित्तं तदुक्तं सूत्रान्तरे ७९
सत्रात्विश्वजिता कामा उत्तिष्ठतः स्यात्तत्रत्वेनं सरात्रिणा वाधेरन्यत्र वा भयजोविलोपः स्यात् यत्रवैतं तद्रूपो आधिस्पृष्टो येनांतं मंत्रप्रायणं छंकत
तदन्यापेन्यादि युक्तं चैतत् कौपेन्नरतः शास्त्रानुष्ठानमंगीकृत्य तदनुसर्गशिष्टविगर्हितमकारणप्रवांगिकुर्यादिति सोमेक्रीते सुक्रीते वा पहृतमात्र

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सोऽन्यानेइदं प्रायश्चित्तं भवति अग्निष्टोमादौ पवमानार्थं समन्वारब्धानां गच्छतामध्वर्य्वादीनां मध्ये दक्षिणादानात् प्राक् प्रातःसवने यद्युद्गाता प्र-
स्तोतुः सकाशाद्यदि छिद्येत विसर्ग्गो भवेत् तदानीं प्रारब्धं यज्ञं दक्षिणादानवर्जितं समाप्य तस्य यजमानस्य ऋत्विग्वरणादि पुनः करणं यद्युद्गाता पश्चि-
घाददक्षिणांतं यत्नमिष्ट्वा तेन तु न र्यजेत तत्र तद्गाघ सूर्वस्मिन्दासां स्यादिति शास्त्रान्तरे श्रुतत्वात् अत्र वाऽदक्षिणक्रतौ दक्षिणाहोमाभावः ऋत्वि-
ग्दक्षिणापि व्यतिरिक्तमन्यत्सर्वं भवति तथाच कारिकाकार अदक्षिणक्रतौ न्यप्सु होमा दक्षिणासंज्ञकाः गमनं तु भवेन्मथ्योदनादेस्तु गच्छतां स-
दोगमनमोक्षाव भवेदत्रे यदक्षिणा अथ तद्दक्षिणामप्योदनादाने भवेदिहेति यदि प्रातःसवने माध्यंदिने वा प्रस्तोता विच्छिद्यते प्रतिप्रस्थातुः स-
काशात्सर्वस्वं भवेत् तदा ब्रह्मणे वरं दत्वा पुनः प्रसोऽतरे वैकस्य पुनर्वरणं कुर्यात् सएव पुनर्वरीतव्य इति षष्ठी शं ब्राह्मणो दर्शनात् यदि प्रातःस-
वने प्रतिहर्त्ता समन्वारब्धउद्गातुः सकाशाद्विच्छिद्यते तदानीमन्नेव यज्ञे सर्ववेदसं दक्षिणा देयं विशोधनं सर्ववेदः सर्ववेदः सर्ववेदसः सर्वधनमि-
त्यर्थः तत्रैकत्वर्षतया निर्दिष्टव्यतिरिक्तं अन्यथा कतुसमाप्तसिद्धेः अनाता सुवेदक्षिणा सुतन्त्रकत्वात् तृतीयसवने आर्भव पवमानार्थं गच्छता प्रतिह-
र्त्ता पश्छिद्येत नादिष्टमेव कालात्यन्ति उद्गातुः सर भवति तदा भवति तदा प्रायश्चित्तयोः परस्परं विरोधाधिकन्योभवति ऽत्र पक्षद्वयं निमित्तं वा प्रातिहर्त्रे पश्छ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प दनिमित्तं वा प्रायश्चित्तं कर्मादिति यत्पुनरुक्तमिति हन्तौः क्रमेण विच्छेदो भवति पूर्वं तु क्रतुः पश्चान्न निर्हत्ते विपरीतं वा तदायः पश्चादयस्थितत्क्रतु
ना प्रतिहर्तावा तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं प्रायश्चित्तं कुर्यात् ततश्च यदा स्यात्तिसोमादौ पूर्वमुद्गाता विसृष्टः पश्चादुद्गाता न दोऽत्र रस्य निमित्तं रस्य बलव
त्वात्तत्प्रयोगमदक्षिणासंस्थाप्य पुनराहारमस्यैवक्तो मस्य पुनः करणं तत्र च सर्वस्वं दक्षिणा तत्र तद्ग्राह्यतत्पूर्वेषामित्वादित्यादिति दर्शनात् द्वादशा
हावर्हगणे यस्मिन्नहनि यस्यानुत्पत्ताभ्यामुद्गातुरपच्छेदो भवति तदेवैकमहरदक्षिणासंस्थाप्य तस्यैकस्याह्नः पुनराहारः पुनः करणं भवति नसकलस्या
हर्गणस्य प्रतिहर्त्रपच्छेदे तु तस्मिन्नहनि सर्ववेदसदानं सोमयागे दीक्षितस्य पत्नी यदा रजस्वला भवति तदा दीक्षारूपाणि परिधानवस्त्रोत्तरीयसं
कमेखला कृष्णाजिनादीनि स्मातिमुक्तानि कृत्वा मुक्तप्रदेशे स्थाने निदध्यात् अतएव विधानो पदेश एक्षौतेषां मेववासः प्रभृतीनामुपादानं पत्नी च यावदेतं रामः
कालं लोहितं स्रवति तावत्तं कालं शालासमीपे सिकतासूपविशेत् सायंकाले अस्तमयात्प्रारभ्य नक्षत्रदर्शनपर्यन्तं सिकतासु तिष्ठेत् प्रातः
काले रुणोदयादारभ्य सूर्योदयपर्यन्तं सिकतास्वेव तिष्ठेत् पत्नी व्रतदुघाया तदोहनम् व्रतमपोह्य हविष्यमश्नीयादित्यापस्तंबवचनात् ८०
अन्योव्रतदुघाधुक्षेति प्रैषः मुक्तामुक्तमध्ये रजस्वला पत्नी सिकतासूपविशेत् संधिवेलयोः सिकतास्वेव अत्र मार्जनी यसमीपे परिष्क्रितं

कृत्वा तन्मध्ये सिकतास्वासनावस्थाने पूर्वत्र शालाग्नी पक्षेग्निर्धूम्रस्त्वामिनः रजस्वलाहं वीक्षितावेस्पृततनवस्पर्शात् यदिक्षमापाद्रजस्वला(
गार्हपत्यादीन्स्पृशति तदातान्पृथानग्नीन्परित्यज्य पुनराधाय महाभारतोक्ता पुत्रीष्टिः कर्त्तव्या ॐ अन्तर्वेदिकाग्नीध्रायशाग्नित्रपवर्गेषिमी
यानामग्नीनास्पर्शे स्पृष्टान्परित्यज्य स्वस्वयोनितन्मथितादिहं होतव्यं अत्वापहतेतान्पुनः समिंधनं तथावापस्तंब यदिहविः प्रोक्षणानिमभि
प्रोक्षितातेन यज्ञेन यजेन पुनस्त्वादित्यारूढावसवः समिंधतामितिपुनरग्निमुपसमिंधादेवं सर्वेष्वग्न्युपघाते श्रुतिः उपसमिंधनं च
त्समिधस्याप्यग्नेः पुनरिंधनं इत्सी त्वदित्वतत्करणं हविः प्रोक्षणाग्रहणां पर्युक्षणादेरप्युपलक्षणार्थं चंडालमहापातकिरजस्वला
व्यतिरिक्ता च यतस्पर्शेवोपसमिंधनं चादशमलोपघाते वाकेशटीरक्तमार्जारनकुलमर्कटश्वाश्वासुपुरीषमक्षिकासोपहतेष्वा न्यस्पर्शे
वोपसमिंधनं चंडालमहापातकिस्पर्शेपुनराधानं रजस्वलास्पर्शेपूर्वोक्तं पुत्रपूरिषं संसर्गे विशेषमाहबौधायनः अग्न्यमेध्यस्पर्शने समा
रोप्य प्रथित्वा पचमाने हिरिति स्मृतिकाशवस्पर्शेन्त्यानमिति केचित् ष्वनेनुएवं सर्वे अग्न्युपघाते श्रुतिवचनानुपसमिंधनमेव सर्वत्र
कुर्यादित्याऊरापस्तंबसूत्रकारिकाभाष्ये अत्रकारिकाकारः दीक्षितस्य यदा पत्नी कर्ममध्ये रजस्वला समाप्य तदहः कर्मापरातियत्कर्म

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प

णः यजमानस्य बान्धवस्य तन्निग्रहादिकं भवेत् आशौचान्त्यकर्तव्यतत्कर्मानधिकारत्व न यत्र वर्त्तते यदनिष्टोपपत्तिकमेत् इति यस्या रजस्वला
यां सूतिकायां वा प्रारब्धं कर्म क्रियत एवेति गदाधरः तथा त्रिकाण्डमण्डन स्मृतौ देवे सकृत्यन्ने सूतके मृतके पि वा निमित्ते मिश्रकं कुर्यात् काम्यं कर्म
न किंचन: आधानं पुनराधानं पशुः सौत्रामणी तथा चातुर्मास्यानि सोमश्च नैवात्र प्रथमा क्रिया अकाम्यत्वे पि नैतेषां सूतकादौ वदन्ति ते: प्रक्रान्तेषु
पि चैतेषु सूतकादिसमुद्भवे कर्तव्यान्येव चैतानि वारितान्यपशेषतः इति चातुर्मास्येषु वैश्वदेवपर्वणो यागे कृते वरुणप्रघासादि पर्वान्तरे प्रारब्धे ऽपि सो
दोषाणि निमित्तजातानि कर्तव्यान्येव निधूर्तस्वामिनः अतः प्रारब्धस्य सूतकस्तस्य दोषाभाव एव पत्न्या स्नानमेव युक्तं न तु हवनीयपर्णं आधाने तु विशेषः स्वर्गकृत्
पूर्णाहुतिदानावृत्याधाने स्त्री रजस्वला तत्र होतुराधानं मन्त्रकं पूजनपूर्वकं स्नातां तेभ्य रजन्त्याः योनिः सैवोत्तरस्तथा आधानान्तरं चेत्स्यादुत्क्रमोऽयुक्तः कथं चनं मणिकादिन रामः
कर्तव्यं स्म विदिशोत्तुर्यादिनं आधानं गृह्यद्वन्द्वं स्नानं चैव सूतकं मणिकादीनि न कर्तव्यं कुर्यादिकादशाहतो बोधायनमतादेव मरणजमतामपि कात्यायनः नन्वनिस्तन ८१
के कर्म ब्रह्मचारी स्वयं कश्चित् नदीस्नानादि पानं न कृच्छ्रादिनमपस्वरन् पितर्यपि मृते नैतेषां दोषो भवति कर्हिचित् आशौचं कर्मणो नैतस्यात् सहं वा ब्रह्मचारिणः एषां ब्र
ह्मचारिदीक्षितानपश्विनां कर्मणो नैव यजन्तपो ब्रह्मचर्यावसाने चाशौचं स्वजात्युक्तं धारणादिकं धनवदीक्षितनयस्विविषयं ब्रह्मचारिणस्तु सहमेव वाशव प्रथम

पक्षनिवृत्तौ तेनपित्रोरपिमरणेऽहमेवयदाहमतु आदिशीनोदकंकुर्यादाव्रतस्यसमापनात् समाप्तेतूदकंकृत्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेत् आदिष्टीब्रह्मचारी स्ना
नमात्रंतेषांभवत्येव तदुक्तं कारिकायां वृतानामृत्विजामत्रसत्रिणां ब्रह्मचारिणा दीक्षणीयदिष्टिमारभ्यौ यज्ञियंकर्मकुर्वतां यावदेषामुपाधिःस्यात्तावन्नाशौचमंत्र
हि स्नानस्यादन्वितादीनामाशौचंस्यात्त्वकर्मसु वदिष्ठ प्रारब्धेषुनराद्यन्तकदियातेप्रारब्धमात्रकरणेऽशौचाभावः अन्यकर्मस्वाशौचमस्त्येव तदाहविष्णुः व्रत
यज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमेऽर्चनेजपे प्रारब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकं सूतमितिमृतकस्याप्युपलक्षणं जातकर्मणि सूतकेनुसंधन्यनेस्यात्तकर्म्मकथंभवेत् पिंड
यज्ञंचरुहोमंचसगोत्रेणकारयेत् बृहस्पतिः सूतकेमृतकेचैवाप्यशक्तौश्राद्धभोजने प्रवासादिनिमित्तेषुहावयेन्नतुहापयेत् प्रचेतः संध्यामिष्टिंचरुंहो
मस्नातंचैवसमाचरेत् नत्यजेत्सूतकेवापित्यजन्नाश्चेद्धोद्विजइति निषाग्निहोत्रादीनितुस्वयमेवकुर्यात् तथाह पारस्करः नित्यानिनिवर्त्तेरन्वैतानवर्ज्जंशा
ग्नौचैकेन्यएतानिकुर्युरिति तथाश्विवित्सर्वतंदीक्षायस्यवाग्निपरिग्रहः सत्तत्कर्मनिकुर्वीतस्नातःशुद्धिमवाप्नुयात कात्यायन सूतकेकर्मणांत्यागः सं
ध्यादीनांत्यागः संध्यादीनांविधीयते होमः श्रौतेतुकर्तव्यः शुष्कान्नेनापिवाफलैः श्रौतेत्रेताग्नौ शुष्कान्नंतंडुलादि जाबाल जन्महानौवितानस्यकर्मत्यागोवि
धीयते नविद्यतेशालाग्नौकेवलोहोमः कार्यएवान्यगोत्रजैः जन्महानौजननेमरणेच वितानेश्रौताग्नयः शालाग्निःस्मार्त्ताग्निः विनानाग्नौसूतकाभ्यंतरेषु·

दे·प·

यमानेनस्त्रिविदशावद्धोमः कर्त्तव्यः शालाग्नौविशेषमाह शालाग्नाविति तत्रान्यगोत्रतैरेवकार्य्यइदित्यर्थः तत्रापिरुकाकुध्यतेत्रिप्रोयोग्निवेदशम
न्विति इति वचनादेकाहानंतरंस्वयमेवहोमः कर्त्तव्य इति शुद्धिरत्नाकरे जावालः उभयत्र दशाहानि सपिंडानां माशौचकं स्नानोपस्पर्शनाभ्यासादग्नि
होत्रार्थमर्हति उभयत्रजातसूतके मृतके च स्नानोपस्पर्शनाभ्यासात् स्नानाचमनाभ्यां अग्निहोत्रविधिकारी भवतीत्यर्थः तथा स्मार्त्तकर्मपरित्यागो
राहोरन्यत्र सूतके श्रौतकर्माणि तत्कालं स्नातः शुद्धिमवाप्नुयात् मनुः नवर्द्धयेदयाहानिप्रत्यूहेन्नाग्निषुक्रिया नच तत्कर्मकुर्वाणः सनाभ्योप्यशुचिर्भ
वेत् अस्यार्थः येषांस्वकर्मनिष्ठायामल्पसमयव्यापकमाशौचमुक्तं तेरालस्यादिनास्वकर्महीनद्विजदधिककालमाशौचं न कर्त्तव्यमित्यर्थः प्र
त्यूहेनिरासः तेनाग्निक्रियामवश्यंकुर्य्यादित्यर्थः प्रकारांतरमाह नचेत्यादि अग्निहोत्रहोमासामर्थ्ये ग्निहोत्रिणा होमकरणे छन्दोगादेरपि अर्थवैरेवेत राम
र्थः कूलपुराणे गृहीतमधुसर्पस्य यजमानाच्च ऋत्विज पश्चादाशौचं पतितं भवेदिति निश्चयः तद्गृहीतदीक्षस्य त्रैविद्यस्य महामखे स्नानत्ववभृ ८१
थं यावत्तावत्तस्य न विद्यते कुर्वतां यतिप्रकर्मयाज्ञिकानां तत्पैतच्च पर्यहोमेशु पत्रादेयाग कालउपस्थिते मृतकाते न फलेवीपि यजतां च यथाक्रमं प्र
यश्चित्ते नयेतस्यां ततं मत्यादिनाविना अग्निहोत्रस्यलोपस्तु नस्यान्नित्यं गवत्सदा तेनकेनविनायेन शीतायत्र कपिजायते वह्निविनाशस्तत्कर्य्यानाम् नहोमादिकं

त्व तन्त्रेऽग्निरन्यत्र वा कश्चित्कुरुते पर्वहोमकं कर्मेत्यौमित्रिकोऽनुकुर्वीत स्वयमेव हि काम्यानि नैव कुर्वीत नान्येन नापि कारयेत् दानं प्रतिग्रहो वापि यज-
मानेऽपि न तत्फलं काम्यहोमस्य पार्वणस्य चैव यत्र प्रवर्त्तन श्रावणादीनि कर्माणि वैश्वदेवीयमष्टकाः आग्रयणं चैव निरूढेन कर्त्तव्यासदनंतरं श्रवणा-
श्रवणादीनां कर्मणामाशौचे प्रतीते कर्त्तव्यतोऽन्यत्र तीर्थद्विजाने स्मृतीनोक्तं स्मार्त्तत्वे पिंडपितृयज्ञश्रवणाकर्माश्वयुज्यादिकनित्यहोमः कार्य एवं सूतके
तु समनन्तरत्वेऽस्मार्त्तकर्म कथं भवेत् पिंडयज्ञं चरुहोमं प्रसंगोत्रेणा कार्योदिति जातकर्म स्मरणादिति तद् पास्तमेवश्च चापि चरुहोमशब्देन पिंडय-
यज्ञपूर्वभावि पर्वहोमः पिंडपितृयज्ञसहपाठात् पूर्वेद्युः पितृभ्यो यज्ञेनिष्क्रीय प्रातर्देवेभ्यः प्रतनुत इति पिंडपितृयज्ञयागादियागयोः परस्पराभि-
नाभावेन कर्त्तव्यतासंबंधाच्च पश्वादिहोमश्च मेतव्य तन्त्रेऽग्निरन्यत्र वा कश्चित्कुरुते पर्वहोमकमिति ब्राह्मणानुरोधात् पर्वहोमग्रहणं पश्वादि-
होमस्याप्युपलक्षणं पर्वहोमेष्वपि सोऽदीयागकालेऽपस्थिते पृष्ठकांतेन फले वापि यजतां श्च यथाक्रममिति ब्राह्मणे स्वीकृतत्वात् तेनाश्वपर्वहो-
मेष्वपृष्ठकांतेन पश्वादियागे फलैः स्वयं यजनामाशौचाभावः चरुणा त्वन्यानाशौचिकारयितव्येनेति ब्राह्मणवचनात् कर्मापि वाक्ययोरविरोधः याज्ञवल्क्ये-
नापि ब्राह्मणेऽक्रमभिप्रेत्येव चैतानोपासनाः कार्याः क्रियाश्च श्रुतिचोदना इत्युक्तं चैतानाः श्रौताग्निसंबंधाः औपासनाः स्मार्त्ताग्निसंबंधाः क्रियाः कार्याः

न

दे॰ प॰ उतः श्रुतिचोदनात् यस्माद्वैतानाः क्रियाब्रह्मपुराणादिशास्त्रेषु श्रूयन्ते वर्णाश्रमाचारोचितार्थं प्रमाणाधिकतया श्रूयन्ते वैतानोपासनाः सायं प्रातर्होमपिंडपितृयज्ञप
र्वपक्षादियागहोमनवान्नमन्त्रादिप्रायश्चित्तहोमरूपाः कर्त्तव्यतया चोदिता अतस्ता एव कार्याः तथावर्णाश्रमधर्माः तथा विज्ञानेश्वरेण यस्मात् होमादीनामन्यक
र्तृत्वं सिद्धान्तितं तदपि वैतानोपासनाः कार्याः होमन्तु नक्तं ददीत भुक्त्वान्नेन फलेन वा पंचयज्ञविधानं च न कुर्यात् जन्मनोरिष्टिगणाः जातेष्टिक्रियाः पाककुर्या
स्मार्तहोमादिकं स्वयमिति ब्रह्मपुराणवाक्याच्चगिरसं यत्तु सूतके चैवाप्यशक्तौ श्राद्धभोजने यवासादिनापि नैमुहावयेन्न तु हापयेदिति बृहस्पतिवाक्ये
अन्येकर्तृत्वं नित्यानि निवर्त्तेरन् वैतानवर्जं शालाग्नौ चैकेन मरणा नित्यं ईरितिपैठीनसिवाक्ये तु पाक्षिकमन्यकर्तृत्वं होमस्यतदा होमं नक्तं जुहुयात् नतु भुक्त्वान्ने
न फलेन वा तथा भुक्त्वान्नेन फलैर्वा पितृयज्ञं तां च यथाक्रममिति स्वयं स्वयमस्य नियत भुक्त्वान्नफल त्वनिरिक्तहोमविषयमित्यविरोध यत्तु स्मार्त्ताग्निकर्मप रामः
रित्यागो राहोः स्नानं च सूतकं इति पर्वद्वे ततः संध्योपासनादि स्मार्त्तकर्मविषयं श्रौतेकर्मणि तत्कालं स्नातः शुद्धिमवाप्नुयादिति श्रौतानि साध्यकर्मणि स्नाने ८२
न शुद्धि प्रतिपादकत्वमाराहुः स्मार्त्ताग्निसाध्यकर्मणां उपलक्षणं तस्यापि सूतके स्वयं कर्तृत्वविधानात् श्राद्धभोजने पि होमे स्वयं कर्तृकमाह दक्षः कात्वः
पिवेद्ययोगायत्र्याश्राद्धभुग्द्विजः ततः संध्यामुपासीत जपेच्च जुहुयादपि यत्र सकृत्मंत्रः दशकृत्वश्चाचमनं दशकृत्व इत्यस्यापि वेदितो नेनाख्यातेन संबंधात्

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदुगायतेऽन्यनेन तदेवप्रश्नक्तानुप्रश्नकं सोपयोगं किं विउक्तं अयप्रकृतमुच्यते चिरात्रोत्तिरजो दर्शनाच्चतुर्थेऽहनि स्नानुक्तस्त्रानोत्त तरंगोमूत्रमिश्रेणो
दकेनतोरजस्वलां स्नापयित्वावासः परिधानादिसंनिपात्योपकारकं कर्म्मकरोति तत्रायं क्रमः चतुर्थेऽहनि सूर्योदयानंतरं रजस्वलायाः स्नाने पश्चाद्गोमू
त्रमिश्रेणामदंमुदकेन प्रतिस्यात्कारितंस्त्रानं कालाकृतिहोमं अनाविकं वस्त्रपरिधानं उत्तरीयधारणं शालाप्रपादनं दीक्षणीयान भवति असंनि
पातिकत्वात् कृताकरणं नवनीतेनाभ्यंजनं अक्ष्यंजनं यावनं अगुल्यं चनं च प्राक्तासोविसर्गात् अंगुष्ठ तन्त्वाहितयोरुत्सर्गः अपरेणावाप्रवेशनं मे
खलाबंधनं निवीकरणं शिरोवेष्टनं शकवंधनं भुवउपरिललाटोपस्पर्शनं नभुस्मृत्रेखनं असंनिपातिकत्वात् याज्ञवल्क्यः ऋत्विजां दीक्षिता
नांवयत्ते कर्माणि कुर्वतां सत्रिवृत्तिव्रस्नापयेपि चकदायांसघसोचं विधीयते कारिकायां यावदेषामुपाधिः स्यात्तावत्तासोवमतहि स्नानंमा
रत्विगादीनां अशौचं स्यात्स्वकर्मसु अतोदीक्षितस्यापि तत्रगतिमरणे स्नानमात्रं भवति अशौचमुदकदानं च यजतं समाप्त्यानंतरं भवति अतीतानिमरणा
सत्त्रउपस्पर्शनादिनि मित्रेस्नानेऽउत्पये तेऽउदकाभ्यवायविनेवस्नानं कृत्वा पश्चाद्गोमत्रमिश्रेणामदंमुदकेन स्नात्वा कालाकृतिपूर्वकं वासः परिधानादिसां
त्रिपातिकं कर्म कर्तव्यं मृत्यासु च मुष्टिविसर्गांतानां संस्काराणामपहतानामपि स्थानांतरं पुनकरणं भवत्येवेति याज्ञिका एवं सोमयागमध्ये प्रसक्ता

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·प

या·प·न्मा: दीक्षारूपाणि निधायेत्यादिसर्वैरजस्वलावद्भवति इयांस्तु विशेष दशरात्राद्दूर्ध्वं प्रसवदिनादेकादशे ऽह्नि स्नानादिकर्म भवति स्वप्रम्ली स्वनंतमा
त्रिकाप्रकृ: वेदीसमीपे सुप्त्या सुप्तिकतास्या सनंतथा योग्याभावादतो नास्याश्लिष्टेदिति विधिसर्गयंति यदि कृतदीक्षो यजमानस्वप्नाध्याय निंदितमनिंदितम
स्त्रस्वकं स्वप्नं पश्यति तदा कालाकृतिवाचन पूर्वकं पर्यावर्त्तेउः स्वप्नादिन्यमुं मंत्रं जपति दीक्षितो रेतस्कंदने जाते कालाकृतिवाचनपूर्वकं यो मे प पयस
इति मंत्रेणारेतः स्कंदनमङ्गिरूपस्पिंचेत् उदकं चेन्न रेतः तदा कालाकृतिवाचनेपूर्वकं इंदनीर्वलं धत्तेति मंत्रेणानीस्यामाणमुदकमभिमंत्रयेत् यदिदी
क्षितस्योपरिमेघो वर्षति तदपि उं दनीर्वलमित्यनेनैव मंत्रेणाशरीस्यंवर्षोदकं स्वयमेवाभिमंत्रयेत कालाकृतिवाचनपूर्वकं यदिदीक्षितो मध्यक्ष्
रां स्य पपि स्वस्त्रपरीषादिकं पश्यति तदा कालाकृतिवाचने कृत्वाभ्रवद्भ्रम नइति मंत्रेण सर्यमुपतिष्ठते यदिदीक्षितः प्रयत्नपूर्वकं स्वदेहाद्रुधिरं निः
स्राश्रयति तदा त्यसंस्कृत्यभ्रासकालाकृतिवाचनेकरोति ततोध्वर्युः सकृद्गृहीतमाज्यं जुह्वां गृहीत्वाहवनीये परिस्तरणासमिदाधाने कृत्वारुद्रिया भ्रोऽग्नः ८ राम:
स्वाहेतिजुहुयात् यदि दीक्षितो न स्वपेत् मुखादुदकश्लेष्मादिकं वा तत्पृथक्कृत्यानिरस्येत् तदा कालाकृतिवाचनेवृत्ताकरोति ततोध्वर्युः सकृद्गृहीतमा ८५
ज्य परिस्तरणासमिधानपूर्वकमाहवनीये वीभत्सा भ्रोऽग्नः स्वाहेतिजुहोति यदिदीक्षितो धावेदति शयेनतूर्णं गच्छेत् तदा कालाकृतिवाचनेव्रात्ताकरोति

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्री

अध्वर्युः सकृद्गृहीतेन वायवे स्वाहेत्याहवनीये जुहोति यदि दीक्षितो दिवा स्वप्यात् निद्रां कुर्यात् तदा कालाऊतिवाचनानंतरं अध्वर्युः सकृद्गृहीतेन तपर्स
भ्योऽग्नः स्वाहेत्याहवनीये जुहोति यदि दीक्षितो दिवा स्वप्यात् निद्रां कुर्यात् तदा कालाऊतिवाचनानंतरं अध्वर्युः सकृद्गृहीतमाज्यं प्रजापतये स्वाहेति मंत्रेणाहव
नीये जुहोति स्मार्त्तमपि दिवास्वापनिषेधातिक्रमनिमित्तं प्रायश्चित्तमत्र भवति यदि दीक्षितस्य बन्धुवियोगदुःखमरणादिदुःखनिमित्तमश्रुपातं क
रोति तत्र बृहत्कर्णिके कालाऊतिवाचनानंतरमध्वर्युः सप्ताम्भोऽग्नः स्वाहेति मंत्रेण सकृद्गृहीतमाज्यमाहवनीये जुहोति अत्र ब्राह्मणमन्यद्विभवतीति का
रिकायां नेति याज्ञिका दीक्षितो यदा वृतिमत पदउ स्थं पीत्वा पुनर्वमनं कुर्यात् अथवा उदके पीत्वा पुनर्वमनं कुर्यात् तत्र कालाऊतिवाचनानंतरमध्वर्यु
राहवनीये सकृद्गृहीतमाज्यं वीभत्सायाम्भोऽग्नः स्वाहेति मंत्रेण जुहुयात् इदं वीभत्सायाम्भोऽग्नः यस्यान्यपेतेषु निमित्तेषु तान्येव नैमित्तिकानि दीक्षितत्ववि
शेषात् मंत्रवर्जं सर्वोपस्थानं सोमाच्चमसभक्षे पक्षिणा मूत्रपुरीषादिस्त्रावणे कृते कालाऊतिवाचनं च ततोऽध्वर्युः सकृद्गृहीतमाज्यं मंतरीक्षेणापतनीतिमं
त्रेणाहवनीये जुहोति इदमग्नये ततोऽउ हस्यत्र मस्यात्र र पर्वे ईशानदिगाश्रितेऽउपरवे होम प्रजापतये स्वाहेति मंत्रेणानंतेस्मस्य चमसस्य पुनरुन्नयनं
अभ्युपाकृतानभ्युपाकृतचमससमान्नसाधारणामित्तं प्रायश्चित्तं नाराशंसेन घृतिरिक्ते वा चमसे अभिषिते मदसोमधापदतिः काश्यिते च यदा सोम सोपाक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे॰ प॰ रणकं ध्रांस्याशान्ततो वा क्रियते तत्र ह्रासश्चमसो भ्युपाकृत इत्युच्यते नत्र पूर्वकालाकृति होमो वा वनत्व ततोऽभ्युपाकृतं चमसमुपसंगेनिधायाध्वर्युरादवं
नीये समिद्धाधानं पूर्वं सकृद् गृहीतेनाज्येनाकृतिं जुहुयादग्नआयाहि वीतयइति मंत्रेण इदमग्नये आज्येनाभ्युपाकृतस्य जुहुयादिति तांत्रे श्रवणात् त
थाच शाखायनः हिरण्यगर्भइत्यभ्युपाकृते चमसे जुहुयाद्वषट्कारे च निहरेदिति तेनाभ्युपाकृतस्य चमसस्य सदसोनि: कासान्तमन्तरीयेणान्येन वाच्छा
दकार्य्यं अथवाभ्युपाकृतं चमसमुपसंगेनिधायाध्वर्युर्हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रइत्यवाग्नीध्रीयेसकृद्गृहीतेन समिदाधानपूर्विकामाकृतिं जुहुया
त् इदंप्रजापतये कस्मैइतिवा तथाचरीतिराणायनीयानामध्वर्युणासूत्रं यस्यचमसो भ्युपाकृतः स्यात्तस्यैनमन्तरसिवाद्वषट्कारपूर्वयाज्यारासदसो
पनिहत्यक्षरस्यादाग्नीध्रीयस्यनिधायाग्यजुहुयादिति: तथाचसूत्रांतरं आज्येनभ्युपाकृतं स्यजुहुयादित्युक्तेकिमन्यवाज्याकृतेरेवप्रतीयामेति ततो राम:
भ्युपाकृतस्य भक्षणं ततआप्यायनंनाराशंशस्थेत् सुत्येवेत्येत्प्रभालनमिति नियमविहितंकुर्यात् अथवलौगाक्षिः सदसस्यभ्युपाकृतेचमसेति ८५
रिक्तेहिरण्यगर्भइति वाभ्यां जुहुयादिति मानवे सदसिंद्रमसमभ्युपाकुर्यादिरण्यगर्भइत्याग्नीध्रीयेणा पूर्णाकृतिं जुहुयादिति ॥ एकादशीकंडिका
कृतस्यतेमस्यग्रहत्वमसादिस्य स्याभक्षितस्याहुतेनसोमेन सहसंसर्गेसति: कृतस्य चाग्रहचमसादिस्यस्याकृतेन ग्रहचमसादिस्थेन सोमेनवि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रुपातो त्रयनादिनासंसर्गजातेनत्कालमेवाहुतिवाचने कृत्वा आहवनीयात् शकाशादेकैकमुल्मुकं ज्वालारहितमंगारं होमसमर्थं दक्षिणस्यां दिशि परिधि
नांमध्येन तत्समीपएव पृथक्कृत्वा निधाय एभ्यस्तोन ग्रहचमसादिस्थं तं संसृष्टसोमं तस्मिंन्पृथक्कृतेंगारे स्थं जुहोति हुतस्य वाहुतस्य चेति मंत्रेण
इदमिंद्राग्निभ्यां ततएवमेव हुतेनैस्वाहेति द्वितीयामाहुतिं जुहोति इयं तु कृते ततः संसृष्टसोमस्य तन्नैव स्यपाधिकारे भक्षणं प्रायश्चित्तहोकर्त्तव्या
दध्वर्योश्च तत्र भक्षमंत्रे विशेषः मायजमानंतमो विदद्विति ततः संसृष्टस्य ग्रहचमसादेर्यथाविहितं ग्रहणमुन्नयनं वा कार्यं काटिके हुता
हुतोसोपीतोवासं गच्छिपातं पक्षस्याहिस्पइति वाभ्यां वहिष्परि अंगारे ऽशेषं निनयेदिति मानवे च यदि हुतो हुतो पीतापीतो वा सोमो संसृष्टेथा
तांमतः परि अंगारान्दक्षिणायाघ्र हुतस्य चेतिजुहुयादिति नाराशंसेषु विशेषु शाखायने भक्षुनीतं नाराशंसं हुत्वा हुतस्य त्वं पत्नमिन्द्रा ततः परि
धिभस्मनिजुहोतिः यत्र भस्मनि होमो विहितः होमाभिप्रायवरूपं निमित्तसाकल्यादध्वर्योर्नाराशंसस्यापि भक्षणावचनात् यदा ग्रहचमसादिस्थ
सोमस्योपरि देवो वर्षति सर्वे वां दुमिष्टः सोमो वष्टु पृष्ट इत्युच्यते तस्याऽपृष्टस्यानेनैव यथाविहितं प्राकृतं यागं कृत्वा स्वावसरे एव तस्याचमसस्य
भक्षणमिंदुविंदुमवागादित्यनेन मंत्रेणायागात्पूर्वशेषकालाहुतिवाचने भवतः मंत्रांतरोपदेशात्प्राकृतस्य भक्षमंत्रस्य निवृत्तिः प्रतिसवनं भ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भक्षमंत्रेविशेषः इंद्रत्विंमवागान्नस्पतइंद्रपीतस्येंद्रियावतो गायत्रछंदः सर्वगणस्येतिप्रातःसवने इंद्रियावतस्त्रिष्टुप्छंदः सर्वगणस्येतिमाध्यंदि
ने इंद्रियावतोजगच्छंदसः सर्वगणस्येतितृतीयसवने सर्वत्रसवनेष्वछंदः शब्दवर्जितइंद्रस्त्यवदुष्टस्य सोमस्यभक्षमंत्रं केचित्पठंजते इंद्रत्विम
वगान्नस्पतइंद्रपीतस्येंद्रियावतः सर्वगणस्येत्येवं यदिचमसस्थः सोमः स्कंदति तदाकालाकृतिवाचनं ततोभूम्यादौ स्कंतस्य सोमस्यास्कन्नमसि
इत्यभिमर्शनमध्वर्युः करोति यदाचमसस्थः सोमोमेध्ययातव्याधवप्रणादिनादुष्टोभवति तदाकालाकृतिवाचनंकृत्वातंचमसस्थंदुष्टसोमं
उत्तरपूर्वईशानदिक्षुपरवेप्रजापतयेस्वाहेतिमंत्रेणाध्वर्युर्जुहोति तथैसोमपात्रस्यदुष्टस्याचहोमउक्तः प्रजापतयेस्वाहेत्यभक्षाणा
यस्यतुऊयात्तउत्तरपूर्वार्धेउपरवेइति कठसूत्रे हविर्दुष्टेमपोवनयोत्सोमंदुष्टंमनसाप्रजापतयेस्वाहेत्यभक्षणीयानुपरवेष्टपतयेदिति
दुष्टस्यचपुनरुत्पवनंकार्यं अत्रहोमाःधिषवणफलकेउपकर्तव्यः कात्यकेदर्शनात् अपयेचमसव्यतिरिक्ताः सर्वग्रहादिस्थासोमोभवंतितत्ता
उष्टान्‌तयेस्वाहेतिमंत्रेणाध्वर्युग्रहासादनार्थेखरेजुहुयात् अत्रापिपूर्वकालाकृतिवचने भवतएव ततोयथाविहितंयेषांविनष्टानांसोमानां
पुनःसंपादनंकार्यं यदिनाराशंसभक्षमसः पुष्यति तदाकालाकृतिवाचनंपूर्वकमाप्यायणाउन्नयनंकार्यं वक्ष्यंक्रतो सयदिरात्रौयदस्पोत्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मतएवमन्वीरंमितिः अस्यार्थः यदिराजा सोमोऽग्रहेष्ववसयदेवोऽपदस्येऽउपशीर्णो नत्वावसर्वस्कंनेनद्दष्टेऽष्टे वायथापूर्वंपुनः संस्कारणमनादेश
इतिसर्वग्रहच्चमसादिसारगेपनोक्तंकण्ठसूत्रे यदिध्रुवः स्कन्देत्पुनः प्रवर्त्त्यैदस्युर्दृं अससीत्यभिमंत्रैवरं दत्वावस्थापयेद्यद्युपदस्येत्वा हृदिवश्च
प्यायस्वेतिपर्यायैःसोममाप्याययेदितिमानवे प्रातः सवनेवामाध्यंदिनेवाष्ठक्कानि अवेवाऽभिषवेक्रियमाणेऽभिदनेग्राव्णोभेदनेमरुद्देवता
केनब्रह्मसाम्नोगायत्रःसुवीरन् ब्रह्मसामचमाध्यंदिने ब्राह्मणाच्छंसिविग्रहस्तोत्रं एकस्यग्राव्णोभेदनेद्वयोर्वहूनांवाऽभयोर्वासवनयोर्भेदने
पिएकमेवप्रायश्चित्तंभवति नप्रतिग्रावभेदंऽतः अन्यदनेकोग्रावाविशीर्येत पूर्वस्मिन्वाभिषवेऽपिवोभयोपसर्पणयोः प्रतिहर्त्ताविछि
घेत्तयूपेकादशेन्यांवानेकोयूपोविरोहित्सकृत्कृतंप्रायश्चित्तंविभवेदितिछंदोगसूत्रात् तथाएतेन ब्राह्मणप्रायश्चित्तंव्याख्यातं सकृत्कृत
मेवविभवेदित्यर्थ तत्रानेकग्रावभेदापत्तिचतुर्थे हार्दमकालाऽन्यादिसकृदेवभवति काण्वे ग्रावशीर्णेस्वंमपुनाप्नोतुयापुतानस्यमा
रुतस्य ब्रह्मसाम्नाधूमिति शाखायन आश्वालक्षिदीर्णे व्रत्यस्यत्वा स्वसम्पादीषमानाइति पुनानेनमारुतेन ब्राह्मणाच्छंसिनेस्तुवन इति मानवेचाय
दिप्रातः सवनेग्रावाविशीर्येतपुनानस्यमारुतस्यसाम्नास्तुपर्यदिमाध्यंदिनेवृहस्पत्यापदितत्तीयसवनेऽनुष्टुवंभवतीति छंदोगानांग्रावभेदेमाध्यं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प दिनेपवमानेवृतस्य त्वाध्वस पादीय माराणा इति योतानेन सामास्तु ऊसिते पठितमस्ति नत्वयात मीध्यंष्टि नाभिव- योग्राव मे देहं दोगोक्तं प्रायश्चित्तं
तृतीयसवनार्थेऽनु क्राभिषवे याव भेदे तु प्रसामा मारुते न क्षीन व्योम्निसप्त विरोधः स्वत्र मारुते त्रसमाप्नि क्रियमाणे यदतिरिक्तं कृतं भवति न दोषपरित्
रो यस्मार मग्निष्टोमम मामकार्यं तदङ्गे मानवे यथर्वास्तु युर्या वनि भिर्नस्क युक्ताव नाभिष्टु युर्भूर्यो ऽक्षराभि र्वान्नी उमग्निष्टोम कुर्यादिति कृते यावती भिरभि
षुडलावती भिर्नस्क युस्ताव ताभिष्टुयुर्भूर्यो ऽक्षराभि र्वाङ् मग्निष्टोम कुर्यादिति स्कृते यावती भिरभिष्टुयुस्तावती भिर्नस्कुर्ऊ रत्पी योक्षराभि र्वस्वारं चाग्निष्टोमसा
मकुर्यादिति तांश्चेवासरोण्येवमेव कृतमस्ति अग्निने दे प्रथमंनस्मिन्नेव काले स्वाध्यायेकालाऊतिराचने ततः परमेष्टिने स्वाहेत्याधा कृतस्ति दाऊतीर ध्वर्यु
राहवनीये जुहोति ततऽज्ञातार: स्तावसरे मारुते न ग्रामसामान्नास्तुवीरन् केनचिद्धेऽक्रणापहर- कृते सोमे विधावते हूते तिप्रेष मध्वर्युर्ब्रूयात् यजमानकुरु
रुषान्वीति हेरुत्वाः यूयं विधावत विविधं त्वरयागच्छतगवेषयत सोममिति प्रैषार्थः अत्र पूर्वमामी ध्रायेकालाऊतिहोमो वाचनं च भ अत्र तं च ग्रालो राम:
यूयंते यदि सोममक्रीतमपहरेयुरन्य क्रीतयो यदि क्रीतं योमोम्याशस्याप्राम्हन्यः सोमविक्रयिणो नु किंचिद्दद्यादिति एवं वारं भानं नरं कृत दीक्षितस्य ८७
सोमापहारोतऽपादानोपदेशा सोमलाभपर्यन्तं दीक्षितस्य एवसम सोमान्वेष्टु णकरोतीत्यर्थं दीक्षावर्द्धते अस्मिन्न पर्ये ऽपग्रेप्यकृतास्क तिरपिदर्शितादौ

ष्ठितश्चागमयेनासोमलाभादपिगिरिधावेज्जुरित्यपिशाणायनिज्ञासांभवतीति एवंतावदक्रीतेपहृतेसोमांतरमेवग्राह्यंनान्यत्प्रायश्चित्तं अथय
दिकदाचिक्रांतंनिर्वृत्तक्रयंसोमम पहरेज्जुरितिसंबंधः तदायःकश्चिदन्यःसोमःउपात्रेयोवा अन्योवायोभ्यांशंसनिक्रयः सूपादानःस्यात्तोपसदांविवृद्धिं
पूर्ववज्जनयेथ्यआहृत्यआहरणीयाः क्रीयसंस्कारनैरपेक्षेणस्वीकार्य्यएवः कृतूपकारायाक्रियापूर्वमित्युक्तं सचनिर्वृत्तएव किंतुसोमांतरति
करदेशस्येमाहृत्यसोमविक्रयीणंतुप्राक्तनायैवकिंचिद्दद्यात् क्रयद्रव्याणामन्यतरत्स्वल्पंवान्यदपिकिंचिद्दद्यात् अन्यदेवदद्यान्नक्रयद्रव्यमिति माध
वाचार्य्य शांखायनभाष्यतश्च एवंचनैमित्तिकमन्तमिदंकिंचिद्दानंइतिध्रुवमर्थः एवंसनिक्रयस्यसोमस्यालाभेपूतिकादिविधिरितिजयस्वामिनः वि
धावनेहुतेतिप्रेषितेःऋत्विग्भिः सर्वत्रान्विष्यमाणस्यसोमस्यादर्शनेअलाभेआप्राप्तौअरुणदूर्वाणिश्यामकराणदूर्वाणिगौरदूर्वाणिअर्जुनानितृणा
न्यभिषुणुयात् अभिषवपूर्वसोमकार्य्यविनियुंजीतांशप्यंवालतृणंघासोमवसंतृणमर्जुनमित्यर्जुनशब्दस्तनवाची तथाअर्जुनस्यतृणस्याभावेदित
तृत्वाच्चः अर्जुनानामभावेश्येनहृतमभिषुणुयात् खदिरादेर्हस्यवऊकालीनस्यवल्लीरूपायेअग्नयराजस्यपने तच्छ्येनहृतमित्युच्यते श्येनहृतस्या
लाभेपूतिकारोहिषाणितृणानि पूतिकानामभावेअरुणपूर्वाअव्यक्तरागाहूर्वाअभिषुणुयात् अरुणदूर्वाणामभावेहरितान्कुशान्अभिषुकानकुः

दे·प·

शान् दर्भानभिषुणुयात् एवं प्रतिनिधानु पात्रे संस्कृते पि यदि सोमः प्राप्येत तदा सोमम् एवाभिषुणुयात् तथा च सूत्रं तत्रैव दन्तभिषुते परीक्षे प्रत्ये सोऽभि
गच्छेत तदा सर्वं प्रायश्चित्तमेव स्यादिति अत्रापि मुख्येन क्रियाप्राप्यम कल्पिकीत्यभिषुते पि प्रतिनिधौ यदि मुख्यं प्राप्येत पोन्नरस्मिन्नभिषवकाले मुख्या
भिषवकाले मुख्याभिषव एव कार्य्य इत्यपि दाहसखलत्वमभिगमनीतां नादेवप्रत्यक्षं प्रक्षीतानभिषुतस्येव परीक्षः स्यात् यद्यप्युताप्यभिषुतउत्तरस्मि
न्नभिषवकाले भिषुणुयुरयपराक्षमयोचात्मवहरेयुः सहैवैववासर्वमभिषुणुयादिति सोमान्योक्तेः उषितु षुस्य परित्यागः अपहृतवर्द्धक
र्मकर्त्तव्यं अनशं सायनः कीते सोमेऽपहृतेऽन्ति नयत कालमत्वमाहत्याभिषुणुयात् सोमहराय सोमविक्रयणो वा किंचिद्दत्वा दन्नधिगम्यमा
न्ये पूतीकानप्येनपुष्पाण्यर्जुनानि कुशान्वाभिषुत्य यजेत प्रतिदुह प्रातः सवने श्रीणीयाहृतेन माध्यंदिने दध्ना तृतीयसवने एकां गां दत्वाव भ्रथाउ रामः
देनपुनर्दीक्षेत तत्र क्रतुदक्षिणां दद्यादेतदेवाभिप्रेत्य पंचवरान्दद्यादिति तथा यदि राजानपहरेयुनेदिश्री सोमः स्यात्तमभिषुणुयात् सोमविक्रे ८८
यिणो किंचिद्दद्याद्यदि सोमं न विंदेत् पूतीकानभिषुणुयात् यदि पूतीकान्न याद्र्जुनानि रोहितत्लानि नवनस्य स्थाने वभ्रूतलानि सो ज्नवनो यदि नार्जु
नान्यपयाः काश्मार्य्याओषधीरभिषुणुयाअतिदुह प्रातः सवने सोमान्नश्रीणाति भृतेन माध्यंदिने दध्ना तृतीयसवन इति मानवे प्रतिधूर्वंत्सा

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नः पूतीकाश्च ग्रतं च माध्यंदिने पूतिकाश्च दधि चापराह्णे पूतिकाश्चेति तत्राप्रे अथ तस्य पूतिकाप्रसादनेप्रतिदुघादिनाश्रयणमवश्यं कार्यं अभिषुणु एवेत्येवं
त्वं शोम शब्दश्रयोगतः अर्जुनादेः क्रियादिस्याउपावहरणात्तत्कामितिकारिकायां यस्मिन्पक्षे सोमो पहृतः सोमान्तरालाभान्पूतिकादिभिर्यागः कृतस्त
स्मिन्नस्यकां गादक्षिणादक्षिणां दत्वा तं यत्तसमाप - ब्भ्यथांतं कृत्वा उदयनीयाद्यकृत्वैवश्चनर्यत्नः पुनरन्यः सहदक्षिणाः सर्वस्वतः कर्तव्यः अवच
गौरेव संख्यासंबन्धः तत्र श्वःस्वहिरण्यं वा सोमक्रयादीनाम बाधात्तेषाद्दानमत्र भवत्येव गवाश्नस्य स्थानेएका गौः अत्र च दक्षिणाभिमंत्रणोह एषे
णाते रूपम भ्यागात् पक्षे विश्वेदेवा विभजन्तु अतस्मपथाप्रे हिंचेड्दक्षिणेति अत्रकारिकाकारिकायां पुष्याद्यभ्याद्दन्ये समिदं तेपुनः श्वःस तत्र
यदुत्तरावेदिर्यूपसोन्यप्रणीतक पूर्णपादियत्किंचिद्विधत्ते तत्तद्देवत्र अप्सुदीक्षादिकर्तव्यो बर्हिरापतान्तकः हितमाहत्य सोमविक्रयिणोवि
किंचिद्दद्यादिति नावदेव प्रायश्चित्तं कालातिक्रम नाधिकं मुख्येद्रव्येणैव यागकरणात्त पुनर्यत्त इति जयस्वामिनः अथ खलु सत्रे भ्योपेयो मां चद
पि एवं समे प्रायश्चित्तं क्रियतइत्येवरूपकस्यनत प्रायश्चित्तानामंगत्वेलोपेनकृत्निपक्षणामः कृत्स्नानि द्रव्येवत्तमर्थसाधयंतीत्यादिनासिद्धांतमुपष
दर्शितत्वसर्वप्रायश्चित्तमेवस्यादितिसिद्धांतमुपग्रंथारब्धसूत्रकृतदर्शितवान् तेनमंत्रे एतस्मिन्निमित्ते सर्वप्रायश्चित्तमेव भवति तथात्रैव सूत्रे त

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प

द्वितीयसवनात्सोममपहरेयुरिति ब्रह्मयज्ञोऽभिषवो वा कार्यः सनिवाप्य नभृति पयो वा हिरण्योदकं वा प्रतिनिदध्याद्दर्भदद्य पहृतं तदा तृतीयसवने पिबन
रन्य सोमाभिषवः कार्यो न्यथा मार्गल्या पापश्रेरिति अत्र पुनर्थ्यत्तवचनादेवाभिमन्त्रः मध्यं गेतदा पन्नवंत्निमृतास्यस्यादिति हरिस्वामिन अत्र भूयानुदेन पुन
दृक्षित नत्र तदा घस्य स्यादिति तो यथा प्रवणात् अभिषुत सोमेषु क्षिडु हस्या पर प्रक्षिप अपहृतव च कर्मभवति अमेध्य संसृष्टे नुश को मेधाय न यते मत्रारि
भिः शुद्धिः कार्या अपहृत स्याभिषवान्प्राक्कलामे समुच्चयः उभयोसंस्कृतत्वात् द्रोणकलशभेदने कालातिपातने च स्कंदनप्रायश्चित्तं च ततः स्वकालेव
षत्कारे निधनं तस्य सामकर्तव्य अवधकृतो वा र्षयसोमः पणामि त्यन इति तांश्रे श्रवणात् सोमाच श्रवणां पर्यंतं तदर्शप्रायश्चित्ते तहरणमात्रे सोमाच श्रवणा
दर्शनकालस्वाध्वर्युः प्रतिभस्या ना दीन्वयानि अनलिप्य भूमिसेव अनुलुप्य शस्य हृदि नु मिछ्नेतिन्द्रे बार्थः कलशो द्रोणकलशइति हरिस्वामिन कर्कका यान
रिकाकारादयः कलशश्छिन्नव सनीवरीण कलश स्वयम् पूतेन द्रोणकलश इत्यादिका वासुदेव भट्टाश्च ततस्तेप्रतिप्रस्थाता दयो ध्वर्युणा प्रेषिता ८२
सोमं गवेषयेनो धिषवणाञ्चर्मपतितं यस्मरिमाणं प्रसृतमात्रे वाञ्जलि मात्रे वा सोमं लभेरन् तावन्मात्रं सोममेकधनस्थैर्जलै राप्याय्य प्रभावयंतः सर्वे द्रोण
कलशे सोमममवधिकार्यं प्रजापयन्तः प्रचरेयुः सर्वद्रोणकलशसोमस्याधिकार्येषु प्रापयंतः प्रचरेयु सर्वद्रोणकलशसोमकार्यं तेन कुर्युः यदि प्रतिप्रस्था

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

त्राद्यो द्रोणकलशः सो ममधिष वनेपतितं सोकमपि न लभेरन्‌ तदा प्राग्रणात्‌ सोमं गृहीत्वान्तमेकधनस्थे जलेर भृत्वा प्रभावयन्तः प्रचरेयुः अत्र द्रोणकलशे
कार्यास्मिजाते द्रोणकलशान्तरं संपादनमित्युक्तं नेद्रोणकलशेन्यापनयनात्सोमस्याल्पे वाल्पसोमे निनीयेकधनस्थे जले सम्प्लाव्य यत्नं कृत्वा द्रोणकलशसोमकार्याणि कुर्युः अत्र मा
नवे विशेषः परिप्लातः शवने कलशादौ येन वषट्कारेण विधनं प्रत्ल सामकुर्यात्‌ यदि मार्ध्यंदिने त्यायनतीये प्रत्ल सामकुर्यात्‌ यदि तृतीयसवने हवारं वंतीयमग्निष्टोमसाम कुर्या
दिति इदं द्रोणकलशभेदे प्रायश्चित्तं वसतीवरीकलशभेदे तु कात्यायनेति वाचने कृत्वाभ्यनादिके—तमेव कृत्वा कलशान्तरे पुनर्ग्रहणं एकधनभेदेप्येवं एकध
नानां वसतीवरीणां च सर्वस्कंदने नाशे दोषादपहारादिष्वप्येव पात्रदोषाभावेनैव ग्रहणं पात्रदोषे त्वन्यत्पात्रमुत्पाद्येयत् पात्रभेदेषु भूमिर्भूमिममवागादित्य
भिमर्शनं च सुतमहा अवनीयग्रहस्थाल्यादि सर्वस्मिन्नेयभेदेतु कात्यायनेति वाचनाभिमर्शनेनाति भवति दक्षिणादानात्तु ऊर्ध्वं द्रोणकलशभेदे तत्प्रायश्चित्तमुक्तं
दक्षिणादानात्प्राक्‌ द्रोणकलशभेदे तु एकां गां दत्वा वत्स्यावभृथांतं एवं पुनर्यज्ञो भवति चरणायाः दीक्षाप्रवेशनान्तः नीतास्वपि कलशोदीर्णेषु पुनर्यज्ञः स्यादेव अ
परेर्धापि निमित्तेषु एवमेवेति हरिस्वामिन अत्राह कारिकाकारः मिथ्रेतदक्षिणादानात्प्राक्‌ द्रोणकलशो यदि सोमापहारवत्तत्र पुनरार्धेयकर्तुं मिथ्रेत् द
क्षिणादानात्‌ ऊर्ध्वं कलशस्तथा ब्राह्मणा द्विमितः लोत्रं वषट्कृतेनधनमावरेदिति १२ द्वादशी कण्डिका अथ सोमातिरेके प्रायश्चित्तमुच्यते यदि प्रातःसवनादूर्ध्वं

दे.प वाको स्यादिग्रहचमसोन्नयनानंतरं पूतभृति सोमोतिरिक्तो वशिष्टो दृश्यते तदच्छावाको न्यादिग्रहस्य पात्रप्रक्षालनानंतरे कृते कालातिरेकवचने कृत्वा नमति
रिक्तं सर्वमपि सोमं होतृचमसमुख्येषु दशसु चमसेषु दशसु चमसेषु विभागेनोन्नीय तृणाभ्यां होतृचमसमुपस्पृश्य पावैर्न्नभिमृशनेनेव मंत्रेणाग्नीध्रोपा
करणमध्वर्युः करोति उपाकरणानंतरं तमुन्नतारुद्धिसोमो न्नयंसुनइत्यादिमरुत्वतीयग्रहणावेन्द्रासुवीरमस्य रितिनाम प्रवरणात् मानवे यदि सोमोतिरिच्येत
न होतृचमसमुख्यान्नीय स्तोत्रमुपाकरोत्येव प्रवेशनं होताऽत्रशंसति यदि प्रातः सवनेतिसोमो ऽन्नयंसुनइति मरुत्वतीयग्रहपेन्द्राण्युसुपरिति एतन्मो
न्नानंतरमेव प्रवेशनं शस्त्रं होताऽत्रशंसति यस्मात्त्रिवृत्सावदशादिः सोमात् सोमोतिरिच्येत अच्छावाकोन्यात्स्तोत्रे यात्रिवृदादिः सोमो भवति स एव प्रायश्चि
त्तार्थेपि स्तोत्रे कार्यः एवं माध्यंदिनसवनेपि सोमातिरेकनिमित्ते उक्थ्यविग्रहस्तोम एव सोमातिरिक्तनिमित्ते स्तोत्रे कार्यः एवं तृतीयसवनेपि सोमातिरे राम:
केयदंत्यं स्तोत्रं भवति अग्निष्टोमसाम वा उक्थ्यषोडशी वा अच्छावाकोन्यो वा षोडशी स्तोत्रं वा वाजपेयातिरिक्तस्तोत्रं वा संधिस्तोत्रं वा अप्तोर्यामान्यपर्यायान्यं वा ९०
इत्येतेष्वेकः सोमो भवति सोमातिरेकनिमित्ते स्तोत्रेपि स एव कार्यः तदंते होतृचमसमासत्याध्वर्युरच्छावाकयजमानानामिति होतारं प्रेष्य वषट्कारान्ते वषट्
रयोर्जुहोति इदमिडाविलम्भान्ददमन्नयइति त्यागो यथाविहितं भक्षणं च यदि माध्यंदिनसवनांतिमोत्यच चमसोन्नयनानंतरं पूतभृति सोमोतिरिच्येत तदो

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्य पात्रप्रक्षालनांते कालज्ञनिवावनांनंतरं पूर्ववद्धीतच्चमसादिष्ठदशासुचमसेषु नमतिरिक्तं सर्वसोमं विभज्यो त्रीयतृणाभ्यां होतृचमसमुपस्पृश्यो पावर्त
ध्वमित्यनेनैव मंत्रेणो पाकरणं कर्तव्यं ततउन्नातारो ण एम हा असीन्याघासुहृहनी छंदस्काअुआपित्यशब्दवनी बृ सुगौरी वीतेनतरूवीतिनानिधिणादहे
नसाग्न्यास्त्रवीरतु होतातुपूर्ववदैडवैलवमेवशंसति तदंते होतृचमसमादायाध्वर्यु स्तदुशा यजसोमानांमिति होतारं प्रैष्यव षट्कारातुवषट्कारयोर्जुहो
ति चमसाध्वर्यवश्चजुहोति इदमिंद्राविष्णुभ्यामिदमन्नयदतिन्यागो यदित्ततीयसवनेतिमसोत्रचमसोत्रयनानंतरं हुतशेषसोमेवशिष्यते तदा
तिमसोत्रयागस्य पात्रप्रक्षालनांतेकालाऊतिवावनानंतरं सर्वमपि सोमं होतृचमसप्रभृतिषुदशसु चमसेषु विभागेनोन्नीयतृणाभ्यां होतृचमसमुपस्
पृश्यो पावर्त्तध्वमित्यनेनैव मंत्रेणा सोत्रो पाकरणं कुर्यात् उन्नातारश्चविशेर्दैवतायाः प्रतिपादिकायाः स्तवः शिपिविष्टशब्दवत्यस्वनासुः कक्ष्यगौरीवि
तंतेनसाम्नास्तुवीरतन् होतृश्चविशेषातु पदेशाडैडवैलवमे यागत्यागादि पूर्ववत्सर्वं एतन्त्रायश्चित्तं कृत्वा प्राकृतं कर्म कुर्यात् तृतीयसवनं
तिमसोत्रं वाग्निष्टोमसंस्थेयज्ञा यत्तियादि . अत्याग्निष्टोमेष्षुक्तषोडशी उक्थ्येन्द्र छावाकोत्ये षोडशिनां उक्थ्येन्द्रछावाकीय षोडशिनां षोडशी वाजपे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे·य येतिरात्रस्तोत्रं अतिरात्रेसंधिस्तोत्रं अप्तोर्यामे चाश्वपर्यायांत्यस्तोत्रमिति अथ पत्नीयसवने सोमातिरेके अग्निष्टोमादिसंस्थासु पृथक्पृथक् स्वस्व
सूक्तं प्रायश्चित्तमुच्यते अथवाग्निष्टोमसंस्थे कर्तुं प्रारब्धेपि यदि पत्नीयसवने यज्ञायज्ञीयचमसोन्नयनानंतरं पूतभृति सोमोतिरिच्यते तदा यज्ञायज्ञिय
संबंधियागस्य पात्रप्रक्षालनांतेकालात्प्रागेवावनानंतरं पूतभृत्तः सादेवान्या स्थाल्या उपयामगृहीतोसीन्द्राय त्वा बृहद्वते वयस्वत इत्यनेनैव मंत्रेण अथ गृही
त्वा खरे सादयित्वा ततः उपांशुविग्रहणं कार्यं इन्द्रावरुणाभ्यामिन्द्राबृहस्पतिविष्णुभ्यामित्यनेन प्रकारेण विग्रहत्रयं कुर्यात् यद्यल्पः सोमोतिरिक्तो
भवेत् तदा प्रागुक्तमेव कुर्यात् बहुलश्चेदिमसुक्त्वा विग्रहणां पंचकं कुर्यात् उक्तो विग्रहसमाप्ते वारत्रयं दशदशचमसा हूयंते तेनातिरिक्तः सर्वे
सोमउपयुज्यतइत्यभिप्रायः अग्निष्टोमसंस्थः प्रारब्धोपि निमित्तवशाद्वचनेनात्यग्निसंस्थः सोमयागः कर्तव्य इत्यर्थः उक्थ्यसंस्थे सोमे कर्तुं प्रारब्धेपि राम:
यदि पत्नीयसवनांतिमोक्थ्यचमसोन्नयनानंतरं पूतभृति सोमोतिरिक्तो भवति तदा तस्मात्सातिरिक्तस्य सोमस्योपयोगाय नैमित्तिकः षोडशीया ९१
गः कार्यः उक्थ्यसंस्थः प्रारब्धोपि निमित्तवशाद्वचनेन षोडशिसंस्थः कार्य इत्यर्थः तत्रैवं तदेव पूतभृतः षोडशिनं खादिरेण चतुःस्रक्तिना ल
खलेनातिष्ठा हृद्वन्हतीति मंत्रेण गृहीत्वा सादयेच्चमसाउत्तीयस्मात्त्र जात इति षोडशिनमुपस्थायास्तमयसमीपे कृष्णे स्थे समीपे स्थिते तस्मिन् षोड

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शिनमुपस्थापनग्रहिरणपे: सोमपात्राकरणादिपात्रप्रक्षालनं न षोडशिसंस्थवदनुष्ठेयं तत्रापि दशमुवमसेषु स्तूयमाने व्यतिरिक्तः सोमउपयु
क्तो भवती त्यभिप्रायः अप्षोडशीसंस्थे यज्ञे प्रारब्धे सति षोडशिनश्चमसोन्नयनानंतरं पूतभृत्स्थानिवदुपोरात्रिपर्याय पर्यामः सोमोतिरिक्तोद
श्यते तथा सषोडशी संस्थोपि निमित्तवशाद्वचनेनातिरात्रसंस्थः कर्तव्यः अतिरात्रश्चेत्सौम्येन सहाश्विनो द्विकपालः सर्वत्रत्रयः पर्यायाश्चम
सेरित्यादिश्राश्विनस्य पात्रप्रक्षालनांतं कार्यं तत्रैव निमित्तमेव संनिपत्योपकारकैरंगैराश्विनं द्विकपालं पुरोडाशं प्राणदानान्तमस्तः धा
धारयित्वा षोडशिनां पात्रप्रक्षालनांते रात्रिपर्यायाणां आरंभ यदि षोडशिनमतिरिच्येत रात्रिमुपेयुरिति श्रुतेः रात्रिशब्देन कृत्स्नेतरस्य सिद्धानि वा
दशप्रदानानि गृह्यंते तेषां वैकैकं दशभिर्दशभिश्चमसैः तथैव त्रयो दशतिरोह्णायथवंमनप्रदानसंधेः सोत्र माश्विनं वषट्कृमेनामीद शीरात्रि
मुपेयुरितिश्रुत्यर्थः अग्निष्टोमसामान्ते सोमातिरेके उक्थ्यं षोडशीनं वा उक्थ्यं वा कुर्यात् षोडशिनि त्वतिरिक्ते वाजपेयातिरिक्तं वा अतिरात्रं
वेति द्रव्यं वाग्रहीत्वेत्येतत्सूत्रगतवाशब्दस्यार्थमेवमाहु तत्सर्वं निर्मूलत्वादुपेक्षणीयं अतिरात्रसंस्थे प्रारब्धे आश्विनात्पूर्वमसोन्नय
नानंतरं यदि पूतभृति सोमः परिशिष्यते तदा तन्मूलत्वादुपयोगाय विहितो द्विविधिष्वतीषु बृहत्सामकर्त्तव्ये तत्रापि हो तच्चमसमुख्यानुदशा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे॰च

वमसातृतीयशत्यांतेष्व्रदानंकार्यं उत्सृष्टायज्ञसोमानामितिश्रैवः इदंविष्णवेशिपिविष्टायेतित्यागइतिविशेषः एकेसाग्निचित्यादीतरात्रादतिरिक्तेसो
मेतउपयोगापयथोक्तं महाव्रतंकुर्वन्ति· पृष्ठोपाकरणंवाएतेनशननं तृतीयादिनाधादेशंमहाव्रतंगवामयनेउक्तंतादृशंकुर्वन्ति रात्रऽसाग्निकेतिरात्रे
सोमातिके भवति अन्यथा महाव्रतस्यवैश्वदेवगणपत्रेशिथिकेयित् अपरेतुचयविनापितिमित्तवशात् अतिरात्रमात्रे अग्निचयनमसोन्नयनानंतरं
सोमातिरिके महाव्रतंभवत्येवेत्याहु· इदंगमत्वेमहाव्रतेउत्तरवेदिपक्षस्यापिदर्शनात् अथवातिरात्रान्नामातिरिक्ते अधिकारवशादतिरात्रं
संस्थः द्वारार्थापितिनिमित्तवशादप्तोर्यामः कार्यः ततश्चातिरीहीयेभ्यउद्धरतिपर्यायेउत्तमोभवति अप्तोर्यामेत्रंसमतोत्रसंबंधिवमसोन्नय
नानंतरं यदिपूर्वमतिसोमातिरिक्तेन तदानस्यैवाप्तोर्यामांत्यपर्यायस्यैवावृत्तिर्भवति कर्कादयस्तु एतत्कवोत्यंवाग्रहीत्वमेकमेवस्तंवाके राम:
स्यावियहणादीनांपूर्वोक्तेन ज्ञायमिनेनसमुच्चयं विदः त्यनवर्णायन्ति ततोपपर्यंते एतदन्यकर्तृरूत्वात्मनप्राप्नोदित्यादि नोग्रकातिवि ९२
रोधात् स्वष्कतावापयथाग्निष्टोममतिरिक्तेनपूर्वभूतएवोत्स्यं कौयादित्याग्निष्टोमदतिरिक्तेतरात्मकिंचिदविषायेवीत्यग्रहणादिविधाना
त् तथामानवेसत्त्वेपि यज्ञितीयसवमेविष्णोः शिपिविष्टवतीषहतास्तुपरीत्यनेनतत्सत्वेनमहाविकल्पस्योक्तत्वा तेनप्रारब्धसंस्थानो रेकेसंस्थांतरं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वा गौरीविनं वा तृतीयसवनातिरिक्ते भवतीति विकल्प एव न समुच्चयः वैकल्पिकसंस्थे क्रतौ सोमातिरेके विशेषमाह पश्चात्स्य तस्य कर्त्तौ हिसंस्थ
स्य चेत्क्रतोः प्रकृतौ पूर्वस्याः संस्थाया अतिरिक्तेनाग्निष्टोमीयां संस्थां प्रापयेदेकस्तोत्रं चोपदध्यादिति अथ सर्वेषु सवनेषु सोमातिरिक्ते पक्षान्तरमुच्य
न्ते एके आचार्याः पूर्वसवनादतिरिक्तस्य सोमस्योत्तरे सवने संपावनं पवमाने स्तूयमाने पूतभृति पूयमानेन तत्र संबंधि सोमेन सह पावनं कुर्व
न्ति तद्यथा प्रातःसवनादतिरिक्तं सोमं माध्यंदिनपवमानकाले माध्यंदिनसवनसोममध्ये पूतभृत्येवानिनयन्ति अत्रापि स्वयमेकाला उति वावने भ
वत एव एवं माध्यंदिनादतिरिक्तस्य सोमस्य तृतीयसवने आर्भवे स्तूयमाने पूतभृति तृतीयसवनसोममध्ये निनयनं कुर्वन्ति तृतीयसवनादतिरिक्त
स्य सोमस्य द्रोणकलशे गृहीतस्य हारियोजनस्य ग्रहस्य मध्ये निनीय होमः कार्यः हारियोजनमध्येऽवनयनाविस्मरणात्तस्य तृतीयसवनातिरिक्त
स्य सोमस्य अतीअजीषकभेत्रक्षेपं कृत्वा तस्यातिरिक्तसोमस्य अजीषमिश्रस्याप्सु प्रक्षेपः कार्यः अतिरिक्तस्य सोमस्याल्पत्वेनातिवक्तृनत्वेन वो
क्षकारिणी प्रयोगासंभवे अयं पक्षः संभवे अयं पक्षः संभवे पीति केचित् सर्वत्र सोमापहारादिषु परमेष्ठ्यादिषु होमो प्याप्ति कलभेदनेऽक्तं
न जायच्छित्रमधिकमिति हरिस्वामिन यदि दीक्षितस्य ज्वरादिरोगं उत्पद्यते तथा प्रपन्नतेष्वग्निष्टानां सोमयागानां मध्ये येनौषधेन वैद्यश्चिकित्सित

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे॰प॰

मिद्धनितेनविकित्सेत् घ्राणादिरोगस्य प्रतीकारं कुर्यात् अत्रापि पूर्वकालाऽऽहुतिवावनेभवतः इतिसंप्रदायः यदिदीक्षितस्यरोगोत्पत्तिसमयेऽग्नि
ग्नीध्रं कृतंभवति अकृतंवाऽउभयत्राप्यध्वर्युर्यजमानपुरुषान्प्रति आग्नीध्रमेतंनयतेतिप्रैषंब्रूयात् ततोयजमानस्याग्नीध्रमध्येवासः अकृतेऽग्नि॰
ग्नीध्रेऽग्नीध्रस्यदेशेस्थानेरोगाभिभूतोदीक्षितोवसतिरोगशांतियावत् यद्यसुन्यायामपररात्रेऽग्नीध्रेणावात्यालेवसतीवर्यऽऽनीयंते तदा त
स्यस्मात्तालगताऽऽपोवसतीवरीरूपाउकमापद्यायः प्रजापतिर्यज्ञइत्यनेनमंत्रेणजराद्यभिभूतोक्षितआवामेत् आवमनंऊर्ध्वादिस्यैकआवायेना
ऽः प्रतिसवनसवनांतेष्वुरणं ज्वराद्यभिभूतंयजमानंसर्वेऋत्विजआलभेरन् वसवस्त्वेतत् प्रातःसवनमितिप्रातःसवनेआलंभनंव रुद्रायेत
त्रेमाध्यंदिनंसवनंतद्दुःखंतन्नोपाययध्वमितिमाध्यंदिनसवनांतेयजमानालंभनं आदित्यास्त्वेतत्तृतीयसवनंतदुःखंतन्नोपाययध्वमितित राम:
तीयसवनांतेयजमानालंभनंमंत्रः एतदालंभनेप्रशस्तः यस्यहीनस्यामैत्रेयादनंतरंकार्यं यद्येवमाग्नीध्रेयेविकित्स्यमानोपिदीक्षितोम्रियेत
तदातस्यमृतस्यारणिभ्यामदीमिमेवाग्निंनिमंथ्यतेननिर्मथितेनाग्निनामृतस्यश्रौतस्मार्त्तविधिरहितोदाहः कर्त्तव्यः अथवाग्रामेत्रादेकदेशमु ९२
ग्निंगृहीत्वातेनाग्निनातस्यमृतस्यदीक्षितस्यदाहः कर्त्तव्यः ततस्तस्यदग्धस्यदीक्षितस्यास्थीनिशाखांतरात् कृष्णाजिनेवध्वातस्यमृतस्ययानेदक्षि

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अतिशयेन संनिकृष्टः उक्तेनावाक्रन्तास्याधानः अकृताग्न्याधानोपि वा भवति तेनतस्य प्रतिनिधिभूतं दक्षिणाग्नौ त्वतेनैतेदिहिना मतोपकारार्थं प्रहृतेन सहयजीमस
इतरे समन्वारोपयन्तेरन् अत्र मानवसूत्रे विशेषः यदि दीक्षितः प्रमीयेत तीर्थेन आरणीं हुत्वा तीर्थेन शरीरं दक्षिणतो विहारस्य निर्मथ्येन दाधा कृष्णाजिने स्थीन्
पन एवैनाग्निसुपत्र भ्रातरं वा दीक्षयित्वा याजयेयुरिति एतावदेवनैमित्तिकं अत्रचैतेदिक्षौ यद्यपि स्वयमसत्रपूलार्थोव पट्टन्नसप्ताप्यमृतपुत्रा
यधिकार समर्थनाय वा वनिकस्यात्र प्रवृत्तिरिति यजमानसंस्काराद् इतरस वितस्यापि भवति यानि तु मृतस्य पूर्वपुरुषैः सहनामधेयग्रहणादी
निसंभवंति नान्यत्र प्रतिहिते प्रवर्तते तथावो यद्य यस्त्रं प्रेतस्यैव पूर्वपुरुषैः सहनामानि गृह्णीयुरिति तथा अग्नेयस्त्वयेमृतदीक्षितसंवाध
नरवर्मध्ये प्रवर्तैतेनैव यत्तु तेदिक्षिन स्तेग्रहेषु निवृत्तिनित्यानि कर्माणि तेषस्य नेदीक्षितः क्रियं तेस्ववा समगतन्यायेन परार्थप्रवृत्तत्वाद्
तनित्यानां निवृत्तिः पत्न्यपि मृतस्यैव तत्र पत्नीकर्म करोति नेदिक्षोतु याजमानकर्मेति भूतस्वामिनः एतत्सर्वोक्तं निर्मथ्येन दग्ध्वेत्यादिकं शवैछाद
शाहादि सह संसंवत्सरांते गणयन्तेवमरुत्वतो मैडागकलायाही नादोत्यनेकयजमाने यज्ञे ज्ञातव्यं एकयजमानके ज्योतिष्टोमादावेकाहेछादत्ता
दादावहं नेवदीक्षितस्य मरणे दर्शपूर्णमासवत्सरांतमेव कर्म भवति न समाप्यते तस्य तदानीमेव तस्मिन्नेव विहारे संदीपनवत्यादिप्रयाणादित्रा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे·प तस्मात्तैर्विधिना दाहः कार्यः पत्नीमरणे एवमेव वर्त्तेयं एतत्सर्वो क्रियेतवेत्तिमंत्रेन एवं तस्याः दिकं मरणानंतरं यथोयपिष्टं कृत्वा ततः सुत्यादिने सोमा
भिषवं कृत्वा पार्श्वं तर्यां मौऊ त्वारोऽवाय वादीनां ग्रहणात् प्राक वेदिश आग्नेय कोण दक्षिणामुखः प्राचीनावीति नउ ज्ञातारं लिस्तृणपराक्रपराङ्मुखी
षनाहृत्वास्सार्पराज्ञी सार्पराज्ञीनाम ब्रह्मवादिनो सर्पराजस्य स्त्री तस्याः अक्तनया दृष्टाः स्याः आयं गौः पृश्निरित्या घास्यामेन साम्ना स्तुवीरन् त
उक्तं कल्पकृता अभिष्टुत्यान्तोमं ऊनयोरुपार्श्वं तर्यामयोरगृहीतेष्वितिरेष्वेति अथवा जीली यस मीपे या मेनसाम्ना स्तुयुः यामेन स्तुते स
वेदीक्षिताः सव्यानूरुदक्षिणा हस्तेन कुर्दयंतः अस्य साम्नः स्तोत्रियः आयं गौरित्या घा जपंतः संतोः यदक्षिणां मार्जालीयं परियंति अत्र परि
गमनानंतरं होतानास्मिन्नेव स्तोत्रदेशे ऽपविश्य प्राचीनावीति दक्षिणामुखः सार्पराज्ञीं संसति तथाच शांखायनं सार्पराज्ञीं होतानिगदेद् संमि सम:
तं स्तोत्रमिति एतावन्मात्रोपकाराय वैकृतं कर्म कृतं अस्मिन्न त्याहे अत्र आयुः पिवसहति एवारुक्वं व मानस्य [illegible] पमा भवति अहीने छ सत्रे ९६
उभयेतन्निमित्तमेकस्मिन्नेवाहनि भवति प्रत्यहं विधानाभावात् सकृत्कृते नापि शास्त्रार्थस्य कृतत्वाच्च अन्ये छहः सुत्याकृतमेव कर्म भवति सत्र
माप्रिप्यंतां ततः संवत्सरे स्थानि याजुपेतु अत्र होम यथा शास्त्रे दर्शने नास्ति कदाचित्तत्रिण एवोदवसितः सत्रा संवत्सरं पत्नीस्सह कारिणः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्मृतस्योपकारायाग्निष्वाजनं कुर्युः अथवापित्रादेर्निर्मन्थसत्र फलास्योपकाराय पुत्रादयो याजका इति अस्थिशब्दे मृतशरीरे शरीरभेदोपचाराभ्य
तो लक्षते न स्वकर्तृत्वासंभवेऽपि वचनादधिकार इति याज्ञिकाः अत्रापि पत्नीं विना विकृतिव्यवस्था यत्सहकारिणोऽग्निष्वयजनं कुर्वंति न तदा कर्मापवर्गः संवत्सरे
यदा तु पुत्रादयस्तत्समरणात्संवत्सर इति तथा वीपत्रपक्षे यत्पुत्रहीनैः समवितृग्णाः कुर्युः सत्रं तान्संवत्सरं गणायेयुर्न पुनर्नेदिष्ठी प्रयाणान्तादपत्नीयायां
वांतरेणाग्निष्वयजने वैश्विंतानयो दीपेरत्नेमे अग्निहोत्रं क्रियते न दर्शपूर्णमासावित्यभिप्रेत ब्राह्मणाउभय्यो त्वग्निहोत्रादूर्ध्वं दर्शपूर्णमासयोश्चेति
निदानसूत्रे च सत्रांते विनियोगादनुपधारणमर्थान्ने दिदृक्षिनानतत्कमांतरं त्वानाग्निहोत्रं तु दर्शपूर्णमासजरामर्यत्वात्स्यात्वग्निहोत्रं तु अर्थमग्नेर्वै
तु आइति तथा विवान्यवत्सांउश्चाजुकयादभिवान्य वत्सायाइति ये पुरोऽंदं इति नैत्तिरीयसर्वभाष्ये दीक्षितः प्रमीत इति कृत्वा यावज्जीवकृतेर्निपातां
निवृत्तिः अग्निहोत्रं तु मृत होमत्वायेन क्रियते चतुरात्रयमकृष्यमानानां लौकिकत्वकृते रग्निगुप्त्यर्थत्वादित्युपदकारवचनाच्च केचित्तु दृश्यमाना
न्धारयंते संवत्सरस्यानियाजयेयुरिति वचनान्न लौकिका भविष्यंति मृतस्य पत्नी त्वग्निष्वयजने सर्वं पत्नीकार्यं करोति नेदिष्ठी तु यजमानकार्यमि
ति धर्मस्वामिनः निदानसूत्रे नेदिष्ठपरीक्षाभावान्नत्वग्निष्वयोदिति मानवेव पक्षे कोहो भवति सोऽग्निष्वते देहनमस्यानि हरेयुर्यदि सत्रे संस्थि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे.प. तेसंवत्सरं विहारमिंधाताज्जुह्वतोऽयजमानाः समाप्तेसंवत्सरेज्योतिष्टोमोऽस्त्रियाजनीयःशीत अस्मिन्नास्यवृत्तेऽपरिमितस्तोमोभवति स्तोमपरिमा
णंनभवतीत्यर्थः अथवावर्हिष्पवमानंत्रिवृत्स्तोमेनकार्यं अन्यानिस्तोत्राणिसप्तदशस्तोमेन तत्रैवसर्वैर्ष्पवमानेत्रिवृत्स्तोमः स्तूयते त्रिवृतः
पवमानाः स्युः सप्तदशमितरदिति शास्त्रयनिविशेषः स्तोत्रेस्तोत्रेऽस्थिकुंभंनिदधतिमार्जालीयेभस्मान्तिनयन्तीति अथग्रहान्मैत्रावरुणमानृग्गृह्णी
यात् तत्रप्रथमंमैत्रावरुणंगृहीत्वाप्रयणंवक्रत्वाकस्मिंश्चित्सिसमर्पपश्चादेवंग्रहयंगृह्णीयादितितोमैत्रावरुणास्यपरिमार्जनप्रभृतिसादनं ततः
प्रकृतिवत्शुक्रादिग्रहाणांग्रहणंअत्रवृत्तिनिधिभूताप्रत्रादिः सर्वयजमानकर्तृकंदीक्षणीयाद्युद्वसंस्काराशीवर्जंकर्मकुर्यात् दीक्षणीयेष्टेःप्रभृ
तिसंस्कारावयननपावनस्नानाभ्यंजनाभ्यंजनपावनादयः माशिवभ्राचोदेगासोमयादमहित्रस्येत्याद्या अथैतेषांवर्जनात्तत्रमध्येनीदिक्षिनायेन रामः
ततश्चमध्येनेदिक्षितोऽप्यस्तर्वभवति सतश्चर्माकिमयोगादिसक्तत्वात् समाप्तेऽस्थियतेस्यग्निभिः पाचेष्वास्त्राप्तुनर्दाहः कार्योयथाप्रागुक्त ततः ९५
अतर्ध्वासंवयनादिसर्वमौर्ध्वदेहिकंकर्मकार्यं त्रयोदशीकण्डिका १३ अथयसत्रेहीनेदीक्षामध्येदीक्षितमरणेनैमित्तिकेष्टकर्मनिशामित्रादेति
निर्दिश्यतायते ततःप्रभृतिशामित्रस्यसत्रायात् अत्रवोधंसावेप्रतितिर्निर्दिशोत्तामित्रियेत्यहर्गणोऽनेकयजमानकेदीक्षामध्येदीक्षितस्यमरणेऽद

विशेषउच्यते। पूर्वद्विसाग्निकानग्निकाऽहर्गणसाधारणेनाग्नीषोमीया
दारम्यदीक्षितमरणे २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मुच्यत इति प्रतिभाति यदि कश्चिद्दीक्षितउखाधारणं कुर्वन् दीक्षामध्य एव म्रियेत तत्र सर्वं सतमग्नि पात्ररूपोपकरणसहितं सदीपनवत्स क्षिप्रयणा
घाहिताग्निविधिना दहेत् यदि दीक्षितस्य पत्नयेत्यार्ध्वंनोग्निहोत्रं जुह्वसमेत्तस्य यागदोभवति स एव अनेनं पुनरुपह्वयं तेयपुनस्त्रियते सैरेवतमग्निभिर्दहे
त्यशवाग्निभिरितरेयजमानआसतइति श्रुते आश्वलायनः तेषां वेत्कश्चित्प्रेयादतीर्थेन निर्हृत्याहार्येणाहिताग्निदहेउत्तरेणापरमीसमारोहश्राद्ध
नेनजिहत्यनिर्मथ्येनानाहिताग्निमितिअत्रवासुदेवः सत्रार्थसोधारणीकृते भोग्निभ्य एकदेशं ततस्यभागभूतमादाय तस्याग्निभिस्तस्य पात्रैश्च दाहः सा
र्यः पृथक्कृतस्य गार्हपत्यस्योपशांतावरणिभ्यां मथनं नानागार्हपत्यपक्षेतु गार्हपत्यः पृथगेव आहवनीयदक्षिणाग्नी रक्षा गृह्णीयात् अत्रापि
पूर्वकालाकृतिवावर्तिस्तएव ततस्मत यानेदीक्षितचोश्वातावा अन्योवा भ्रातृपुत्रादिः संनिकृष्टः स्वेधाग्निषु तत्स्थानिकं ततप्रभृतिदीक्षितोयं ब्राह्मण
इत्येतत्पर्यन्तसर्वसांनिपातिकं कर्म करोति तत्रायंक्रमः प्रथममरणेऽसमारोपः उदवसानं शालास्तंभप्रपादनं विहारः इध्माशनं अप्सु दीक्षितादि
प्रपादनांत नदीसरणीया नवैनीतेनाभ्यंजनादिप्रपादनांतं उद्भूमणहोमो न भवति कृष्णाजिनादानादि वाचनखेषांत ततोदीक्षितापहृताय ध्रुवमितिदी
क्षितान्वाप्ययेत् उपहूता इति प्रत्युक्तः स्वकीयान्स्त्रीगार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्निसंज्ञान् त्रीणाग्निभिः सह संसृजेत् ततस्तेसर्वे तेन नेदिष्ठिनासहि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दि·प·

ताः सर्वे यज्ञं समापयन्ति यदा तौ यजमानौ मिथः प्रीतिरहितौ वसंतादिके यागकाले वर्षांतरादिष्वपि स्पर्धमानौ मानमतिक्रांतं मन्यमानौ स्वाधिकार
प्रवृत्तावेकस्मिन्देशे गिरिनद्यादिव्यवधानं विना यागार्थं सोममेकस्मिन्काले कृतवन्तौ समयमन्योन्यसवनासंसव इत्युच्यते सवोभः कदाचिद्द्वयोर्यजमा
नयोरेवंविधयोरेवंविधयोर्जननोरेव कालातिक्रमरक्षणार्थं सहयज्ञारंभो भवति कदाचित्परस्परं यत्नारंभमजानतोरपि स्वस्वारंभात्प्रागेव सहारंभ
त्वानं भवति तदेतद्वक्ष्यमाणं नैमित्तिकं कार्यं शांखायनोपि संसवशब्दार्थमाह समानविषये विहितयोः सुत्ययोरह्नोः संनिपातने संसव इत्या
चक्षते तत्र समाने जनपदे एकस्मिन्नेव देशे यदा एवंविधः संसवो भवति तदा ऋग्राचे प्रातरनुवाकमुपाकृत्य इतरयजमानापेक्षया पूर्वः पूर्वः शीघ्रं
सर्वकर्माणि प्रवर्तयेत् कारयेत् अहर्गणेष्वहरहरपि संसवे सति तस्य नैमित्तिकस्याहृत्तिः किंतु सकृदेवादौ कृते शास्त्रार्थस्य कृतत्वात् द्वस्य च वाग राम:
दिपरिग्रहस्याभावादिति एतच्च पर्यंतं प्रकृतोक्तं तदन्यत्र अहर्गणेषु स्यादित्यपक्रमे कृत्वा दोषे वेयोऽग्नीन्मानिति अत्रातिशीघ्रं कर्म कुर्वन्नपि स्व ९६
समिद्ध एतानो होमा कार्यो न त्वरावशाद् समिद्धे इतरयागापेक्षया स्वकीये यत्न इच्छति संस्थोत्तरं संस्थाधिकां कुर्यात् इच्छुआरब्धामेव संस्थां समापये
त् संस्थाधिक्यकरणं चैव यदीतरेणाग्निष्टोमः प्रारब्धो भवति तर्हि स्वयत्नमत्यग्निष्टोमसंस्थां कुर्यात् यदीतरेणात्यग्निष्टोमस्तर्हि उक्थसंस्थं यदीतरेणो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

न्स्थः प्रारब्धस्तर्हि तं यज्ञं षोडशिसंस्थं कुर्यात् यदि षोडशिसंस्थ इतरेणारब्धस्तदा तं यज्ञमतिरात्रसंस्थं कुर्वीत तथा च ताण्ड्ये यद्यन्तरेणाग्निष्टोमः
उक्थ्यः कार्यायष्टुक्थ्यानि रात्रौ यो वै भूयान् यज्ञक्रतुः सं इहस्य प्रियो भवति तथा प्रसान्तरमपि तत्रैव अथो खल्वाहुः प्राप इव वै परा यंत्याय मेवाग्नेय
न्तक्रतुमारभेत मा नेपादिति तथा च मानवे यदि समाने जनपदे विद्विषाणयोः सुत्याः संनिवपेयुर्य एषामग्निष्टोमः स्यात् कुर्यात् उक्थ्यः षोडशिनं यदि षोडश्य
तिरात्रं यद्यतिरात्रो विश्वजितमपि जितं वा सर्व मेकुर्यादिति शाङ्खायने विशेषः पूर्वेषु संस्थापयत्स्वितरां संस्थां कुर्वीतातिरात्रे कुर्वीत द्विरात्रं त
था वा संस्थायां भूसीहुंसिणाद्द्यादिति अत्र तस्यैवाहीन्यासेन त्रिरात्र करणं विशेषानुपदेशात् तत्र चान्यः सोमक्रतेन व्योहंतरत्वात् तत्र तृक्षपण
प्यायनादीनि सानि यानि कानि कार्याणि सहोत्राणि अनुक्रान्तत्वात् सोमस्य केवलस्य प्राणयनं एवं यावदर्थंकर्म नैवाह्नगणधर्मो भवति तिनिमित्तेसति
कर्मान्तत्वात् समिष्टयजुरेन च पूर्वमहरंगत्वात् इति शाङ्खायनभाष्ये अत्र संसव सोमे षष्ठ्ये मतीहविष्ठश्चकारएवस्यैवदेशमातुल स्तीयघातः स
वने प्रतिपत् पवमानस्य प्रथमा अभवति अथ वा सर्वेषु सवनेषु पवमानानां प्रथमा तृचवन्तो भवति बृहद्रथन्तरपृष्ठो पययसो भवति उभे बृहद्रथन्त
रे कार्ये इति नाप्येत्रवणात् उभयोरपि विनियोगः कल्पकारेणोक्तः पवमाने रथन्तरस्य बृहतप्रहोतव्या मीति तथा च तनो रथ्वसे मामनोमाधं

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दे·प माध्यंदिने पवमाने यत्कारश्रवानाम ऋषिः तेन दृष्टे साम नातौरश्रवसे तेश्रवसंसवसो मे माध्यंदिन पवमान मध्ये प्रयोज्ये अन्ये आचार्या अभाकमभिनि
धनमाभिश्रावावंनीव सामानि माध्यंदिन पवमान मध्ये प्रयोज्ये· एके आचार्या अभीकमभिनिधनमाभीश्रावानीच सामानि माध्यंदिने पवमाने आवपं
ति तथा प्रातः सवनांते संवेशायोपवेशायेति मंत्रेण सकृद्गृहीतमाज्यमध्वर्युराहवनीये जुहोति तथा माध्यंदिनसवनांते संवेशायोपवेशायत्रि
ष्टुभे छंदसे भिभूत्यै स्वाहेति तथैव जुहोति तथा मंत्रवर्णात्यागः प्रातः सवन इति सप्रमानि दैशात्‌ दागंतत्वेपि वशालः प्रस्तुहीत्यस्मान्त्रागाडिति
होमइतिवसेदेवः तथा विहवीयसज्ञनीयकयाशुभीयसंज्ञानि सूक्तानि यथाविहितं होतांशंसतिविहव इत्ययस्मी निविहव्यं ममाग्नेवर्च इति स
जनशक्तोस्मिन तलीनि सजनीयं योजात एव प्रथमो मनस्वानिति कयाशुभेति शक्तो यस्मिन्स् के ते कयाशुभीयं कयाशुभासवयसः सनीला इति राम:
तथा वशोंखायनः कयाशुभीयं मरुत्वतीयं सजनीयानि केवल्यं विहव्यो वैश्वदेव्यमिति तथा साध्यमरणावनतः प्राजापत्यवर्गास्फूर्तिः सखाप २०
समशः सदशोहि सदृशस्य सखित्वयते परकीयो ध्वर्युतस्य न तसहो ताहेतुः उद्गाता ब्रह्माप्रणः यजमानो यजमानस्य सखित्वसंबंधिसंख्यं· अ
ध्वर्युतमनस्यतः ब्रह्मगृहपतयः साध्यमरणा परकीयय तस्माध्वर्योपिद त्वमिदमिद्धं तो वां छतः प्राजापत्य प्रजावने देवत वीप जापते नेत्वधिते

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तयाऽउक्तकाले होतृकर्तृः तत्र प्रातः सवनांते ऽध्वर्युरितरयज्ञकारिणाध्वर्यो र्मरणामिच्छन्नाजापतेर्वसकृद्गृहीत्वा माहवनीये जुहोति इदं प्राजाप
तये तथा माध्यंदिनांते स्वकीयो होता परकीयहोतुर्मरणामिच्छन् सकृ— तमाज्यं प्रजापत्येनत्वादिति मंत्रेणाहवनीये जुहोति तृतीयसवनांते
उद्गाता इतरयज्ञकारिणाउद्गातुर्मरणामिच्छन्नाजापतेनत्वादिति मंत्रेण सकृद्गृहीतमाज्यमाहवनीये जुहोति त्रिष्वपि सवनांतेषु ब्रह्मा गृहपतिश्चै
वमेव कुरुतः तत्र ब्रह्मा इतरयज्ञब्रह्मणामरणामिच्छन् जुहोति यजमान इतरयज्ञयजमानस्य मरणामिच्छन् जुहोति तथाव शाखायनः अध्व
र्युर्मृतमिच्छन्नाजापत्यमिति तिसृभिरध्वर्युः प्रातः सवने जुहुयाद्भिमारं होता माध्यंदिने उद्गाता रउद्गाता तृतीयसवने ब्रह्मणां ब्रह्मानुसवनं यजमा
नं यजमानो ऽनुसवनमिति इतरयज्ञकारिणां सर्वेषां यजमानामृत्विजां मरणामिच्छन्तः सर्वे यजमाना ऋत्विजः सर्वेषु सवनांतेषु सकृद्गृहीतमाज्यं
गृहीत्वा गृहीत्वा प्राजापत्यर्चा आहवनीये जुहुयुः तथाव शाखायनः सर्वान्मृतानिच्छन्तः सर्वे ऽनुसवनमिति परस्परयो वैरिणोः सह प्रारब्धः यज्ञयोर्म
ध्ये पर्वतमध्ये नदी व्यवधायिका भवति तदा न संभवः संसवनिमित्तं महाराज्ञे प्रातरनुवाकमुपाकृत्य त्यादिनभवति तथा कस्मिंश्चिन्महति पर्व
ते यज्ञयो र्व्यवधायके शं सवनिमित्तं न भवति तथा रथाक्केव यावंतं प्रदेशमक्षाश्वयां गच्छति सरथाहः तस्मिन् रथाहृन्य क्षारपेन गंतुं शक्येप्र

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

दे.प.

देशीयत्वयोर्व्यवधायके संसर्गनिमित्तत्वं न संभवतीत्यर्थः तथा येषां परस्परं द्वैयो न भवति तेषां गिरिनद्यादिव्यवधानेविनापि सह यागं कुर्वतां सत्त
नैमित्तिकं न भवति अन्यतरस्मिन्नेव वंकुर्वाणेपि स्वयं द्वैषमकुर्वतां च संसर्गनिमित्तं न भवति गिरिनद्यादिव्यवधानेविनापि तैत्तिरीयसूत्रेव:
एकस्मिन्नपि देशे रात्रौ भेदे सति ——— असंसर्ग उक्तः तदपि समानस्य जनपदः समानजनपद इति दिव प्यायार्थं व्याख्यानां न रात्रभयतो शे
ष: सर्वं त्रो वा विहरति वायुराकाशश्चेति सर्वमन्त्राधो नदीतटागादिस्था: संसर्वं विहरन्ति विच्छिद्य दीतितपा वायुराकाशश्चेति सूत्रार्थ: अपसोमद
हेशायश्चित्तमभिधीयते सोमस्य दाहे जातेऽध्वर्यादयो यथा स्वं हूतस्य कर्मणो नाद्धारयेयुः मयारात्र्यस्यार्थाते मदीपंकमंकृत भित्येवद्वि
तैद्व्रं धारणां कुर्युः तथा वतान्ये यदि सोममभिदहेयुः हाताध्वर्यु: अपासयोस्तोत्रः जातास्त्राणि हित्वा यथापूर्वं यज्ञेन वरेयुरिति ततः सोमापहरण राम:
वदहनादिक प्रतिनिधिद्रव्यं संपाद्याभिषुत्य कृत वाशिष्टं यज्ञसमापयेयुः अस्मिन्प्रयोगे हिरण्यवासोष्यहिताः पंचगा दक्षिणा पाते कृत्वा त ९८
ततः प्रभृति द्वादशरात्रैः प्राकृत एव यज्ञः पुनः कार्यः तत्र पुनर्यजेत भिन्यते दक्षिणास्त्वेन तस्य त्यात् अत्रकाठके विशेषः सोमेपहृते सोमांगे
वायथा पूर्वं पुनः संस्कारं सौम्ये हनि सोमे दग्धे हुता तान् तान्वा ग्रहान ध्वर्युः आग्नयस्तोत्रप्रज्ञानाशस्त्राणि हित्वा यथापूर्वं यज्ञेन चरेयुः पंचवरां दद्या

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

४ सुमंत्र

मानोऽपुदक्षिणाकर्मक्रियतां वा अथ गत्वा पुनः प्रदेयम् अथवा द्वादशपात्रं दीक्षितेन यदि द्वादशीमति तये दंनद्यात् अजायश्चित्तं कर्म स्याद्वार्यांतत्र रश्मिम्यक्षे यजेतेति लोगा विस्तरा
दक्षिणादयाधाः पूर्वस्मिन्दास्य— भवंति नीतासुवे हराने वदद्यात् अवतोमासीमे पंचवरान्दद्यात्रे च पुनर्यत्रो हर्गणो सोमेदग्धे पंचवरान्दद्यारेकस्मा देसं पश्येदं तरेण
हवनी सोमेदग्धे पंचवरान्दद्यात्रा त्रैकस्मा देसं पश्येदिति मानवे यदि राजानमभिदह्येनग्नाहान धर्मः स्वाशये सोत्रा ए स्नाता हस्ता णिहितायस्तंसंभस्यान्पूर्वबेठ
रन्वीत— दक्षति संस्थाप्यये नकामये तनेन पुनर्यजेतेन दद्याद्दक्षिणां स्वदास्यस्यात्रं स्याध्वर्य्ये वेवरद्धौ द्वादशदीक्षेतन तस्वैनमृत्विजो यजयेयुरिति अत्र गदाधरः
म ५ भोप्या घमेध पात्र उहंसो मंपुत्रस्मानि वाऽदक्षिण्या ध्वर्यवं कृत्वा तस्मिन्नेव विहारे सम हुशेलताहू पं सोमद्रवं सान्निपाति का ...यागः कार्यः सोमाभावे हृणादि पूर्तिका
सोमैकदेशे दग्धे उद्दृत्ता शेषेणावशिष्टेन यागः— — सत्रेपि सोमदाहे इदमेव प्रायश्चित्तं दक्षिणावर्जितं भवति. पर्तु यस्मिन्नहनि सोमदाहो जायते तस्यैवाहः पुनः यो
गो भवति निसकलस्य सत्रस्य अहीनेषु च यस्मिन्नहनि सोमदाहस्तस्मिन्नहनि पञ्चवाहः पुनः प्रयोगः अत्रोपयथारुचिसूत्रे विशेषः पंचैव विभ्रंशा भवंति उक्ता हानुरूप
हेदः सोमाभिदहने सोमानि पवनं कर्तु विलोपस्त्व पवरात्रे पुनस्त्वतिरात्रास्तानः स्पृक् खलु पुनस्तविभ्रंशेन यस्मिन् हे व यत्न कतो विभ्रंशेन सैव तस्य प्रायश्चित्तीरि
त्य २ तिभवतीतिः कियंतकालो यो विलोपो भवतीति यत्राग्निहोत्राहुतीस्त्योन्य स्याः— स्यानमापद्येते यत्र दर्शपूर्णमासौ यत्र वापि पर स्याहुः स्थानमापद्येते काले
वा परमादित्याहरिति अनादिष्टानि प्रायश्चित्तानि मितस्य विशेषनामोच्चारणं विनापि सामान्येन कर्मणां विहितान्यथाभावमाणो विधीयन्ते. तान्यनादिष्टकर्माणि
ति

४ आहुत्या तस्ये

२ कुलं सुत्याहः

प्रत्याजुहोति यानि मि.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आमिमशेत् २ मत अनसृ विचारि

दे॰ प यथामहाव्याहृतिहोमो नादेशे होमेज्यो पापान्नेवैकेकांयथाकालंऊत्वेमादीः ब्रह्माजुहोति यानिव तिमिनि स्मनाम — — गृहीत्वाविधियंते नान्यादिहानि
यथाग्रणीनाः स्कन्दा — मंत्र प्रमानश्वेहास्पताऊतिजुहुयात् शोणितंवे कुऊडियाश्रीग्रस्वाहेतिजुहुयादित्यादि त्यादेवं जुहुयात् नब्रह्मा कालाऊतिहोमे
तुब्रह्मणपन्यच व्याहृत्ते ऽसमर्थज्ञानरहितेच दनुता मो न्यो पि जु यदितु ब्रह्मानविद्यादपि यएव कश्चविद्यात्तजुहुयाद्ब्रह्मणे त्वा मंत्रेब्रह्मणानि स ब्र — — कृतत्वा
त् मानवेसत्रेवातिरात्रेरात्रिपर्यायेषु सूर्योदयहकार्याविशेषः यद्यवाक् स्तुयुर्यावतीभिर्मन्त्रस्तामरत्यायोसराभिर्वा स्तारग्निहोममसामकुर्याद्यदिसर्वैःप
र्यायैरस्तनमभिव्यद्धस्यंवदशभिर्हिंचेस्तुयुः पंचभिः पंचभिरितिरेभ्योयदिहाभ्यांहोत्रेमैत्रावरुणायवान्यतरेणब्राह्मणाच्छंसिनेहावाकायवान्यतरेणय
द्येकेनपंचभिर्हिंचेस्तुयुस्तिसृभिस्तिसृभिरितरेभ्योयस्याग्निनेहास्यमाने — स्र यौनोदियादश्वंश्वेतरुक्मप्रतिमुक्तं पुरस्तान्नयन्ति स्वमवस्थापयन्यादि   रामः
न्यंवऊरूपमालभेतनशौ — जः श्वेतउपालंभ्यऊपांषुदेवतइति श्वापलंवसत्रेप्येवमेवास्ति इत्ययंतुविशेषः एकएवसोर्य्यः पशु सर्वावादशनपीए   ९९
नूयाद्यावन्नसूर्योदयपते स्वस्तित्वमेतनसार्थ्यस्याजंभइति ७४ चतुर्दशीकंडिका इतिश्रीचित्रानन्तकृतकृतमहायाज्ञिकश्रीश्रीप्रजापतिस्तुतेनसंग्राटस्यप
पत्नीमहायाज्ञिकश्रीश्रीदेवकृतायां कात्यायनसूत्रपद्धतौ पंचविंशोध्याय २५ समाप्तः ॐ शुभम् ०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवयाज्ञिककृत
कात्यायन श्रौतसूत्र पद्धतिः

देवयाज्ञिक कृत — कात्यायन श्रौत सूत्र पद्धतिः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu